ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

III. INTERNATIONAL CONGRESS ON ADVANCED THINKING INFORMATION SOCIETY AND SOCIAL SCIENCES

25-27 September 2025

CONFERENCE BOOK

EDITOR: Prof. Hakan PABUÇCU

ISBN: 978-625-92555-6-9

III. INTERNATIONAL CONGRESS ON KNOWLEDGE SOCIETY AND FORESIGHTS: DRIVING CHANGE IN SOCIAL SCIENCES

SEPTEMBER 26, 2025

BAYBURT, TURKIYE

EDITOR

Hakan PABUÇCU

COPYRIGHT © 2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

20.10.2025

ISBN: 978-625-92555-6-9

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

III. INTERNATIONAL CONGRESS ON KNOWLEDGE SOCIETY AND FORESIGHTS:DRIVING CHANGE IN SOCIAL SCIENCES

DATE AND PLACE

SEPTEMBER 26, 2025

BAYBURT, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı

2025 AİLE YILI

Sayı : E-81617910-900-680706 17/07/2025
Konu : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim BAYSAL
(Temsilci Olarak Görevlendirme)

TARİH BÖLÜM BAŞKANLIĞINA

İlgi : 16/07/2025 tarihli ve E-90534699-900-679845 sayılı yazınız.

Fakültemiz Tarih Bölümü öğretim üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim BAYSAL ASES (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından düzenlenecek olan kongrelerde akademisyen temsilcisi olarak görev almaları Dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Nevzat TOPAL
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: BS48PHVHHH

Adres:Merkez Yerleşke Bor Yolu 51240 Niğde
Telefon:3882252072 Faks:3882250180
e-Posta:insantoplumbilimlerifakultesi@ohu.edu.tr Web:www.ohu.edu.tr
Kep Adresi:nohu@hs01.kep.tr

Bilgi için: Enes Altıntaş
Unvanı: Memur

HONORARY PRESIDENT OF THE CONGRESS

Prof. Dr. Mutlu TURKMEN

RECTOR

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Hakan PABUCCU

DEAN

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

REGULATORY COMMITTEE

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim BAYSAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Yusuf BILGIN

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Adnan KARA

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Alırıza AG

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Fatıh OKUR

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Umıt YILDIZ BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Yılmaz Onur ARI

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. Aslıhan AYTAC

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. Bılal CELIK

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. Duygu Baysal KURT

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. Elıf KALDIRIMOGLU TURKOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. Esref KULOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. Kubra ELMALI

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY

(AZERBAIJAN)

GENERAL COORDINATOR

AYSEL UNAL

COORDINATOR

MERVE NUR SEN

Prof. Dr. Mastura JAAFAR

UNIVERSITI SAINS MALAYSIA (MALAYSIA)

Prof. Dr. M. HANIFI ASLAN

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mehmet Selamı YILDIZ

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Olena STRYZHAK

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY (UKRAINIAN)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELIŞIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SAVICA DIMITRIESKA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (KUZEY MACEDONIA)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Saban ESEN

BARTIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TARIK CAKAR

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Turgut BAYRAMOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Turker SIMSEK

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SHAHNAZ N. SHAHBAZOVA

AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assoc. Prof. AYLIN ALAN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Merve UNAL

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Munıse DURAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO

SEKOLAH TINGGI ILMU EKONOMI INDONESIA SURABAYA (INDONESIA)

Assoc. Prof. DERYA ATLAY ISIK

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (IRAN)

Assoc. Prof. Erdemalp OZDEN

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Faruk Kerem SENTURK

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assoc. Prof. FUNDA COBAN

IZMIR DEMOKRASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ISHIKA WA EIKO

YOKOHAMA CITY UNIVERSITY (JAPAN)

Assoc. Prof. Melek YILDIZ

CANKIRI KARATEKIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUZEYYEN EROGLU DURKAL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NESEGUL PARLAK

ORDU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Nıl Esra DAL

BURDUR MEHMET AKIF UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Seher KONAK

ESKIŞEHIR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sınan YAZICI

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Umıt YILDIZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINE)

Assoc. Prof. YILMAZ YURTSEVEN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Yusuf OCEL

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMESE

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Adjunct Prof. DUDY EFFENDY

UNIVERSITAS WIDYA DHARMA PONTIANAK (INDONESIA)

AssıstProf. FATIH VOLKAN AYYILDIZ

ORDU UNIVERSITY (TURKIYE)

AssıstProf. HUlya CAGIRAN KENDIRLI

HITIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Aam BASTAMAN

TRILOGI UNIVERSITY (INDONESIA)

Dr. Alı CETINKAYA

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Bılal CELIK

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Caner GUCLU

BITLIS EREN UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Elıf KALDIRIMOGLU TURKOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Nurl CAGRI AKAR

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Erhan COŞKUN

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Esref KULOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Hande UYAR

BARTIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Murat GORAL

BINGOL UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Ramazan KAYA

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Ramazan SAYAR

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Rosmlza BIDIN

UNIVERSITI PUTRA MALAYSIA (MALAYSIA)

Dr. Seylt NAJIMUDINOVA

KIRGISIZTAN TURKIYE MANAS UNIVERSITY (KYRGYZSTAN)

Dr. SUNITA DASMAN

UNIVERSITAS PELITA BANGSA (INDONESIA)

Dr. Umlt KOC

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. MAJA VIZJAK

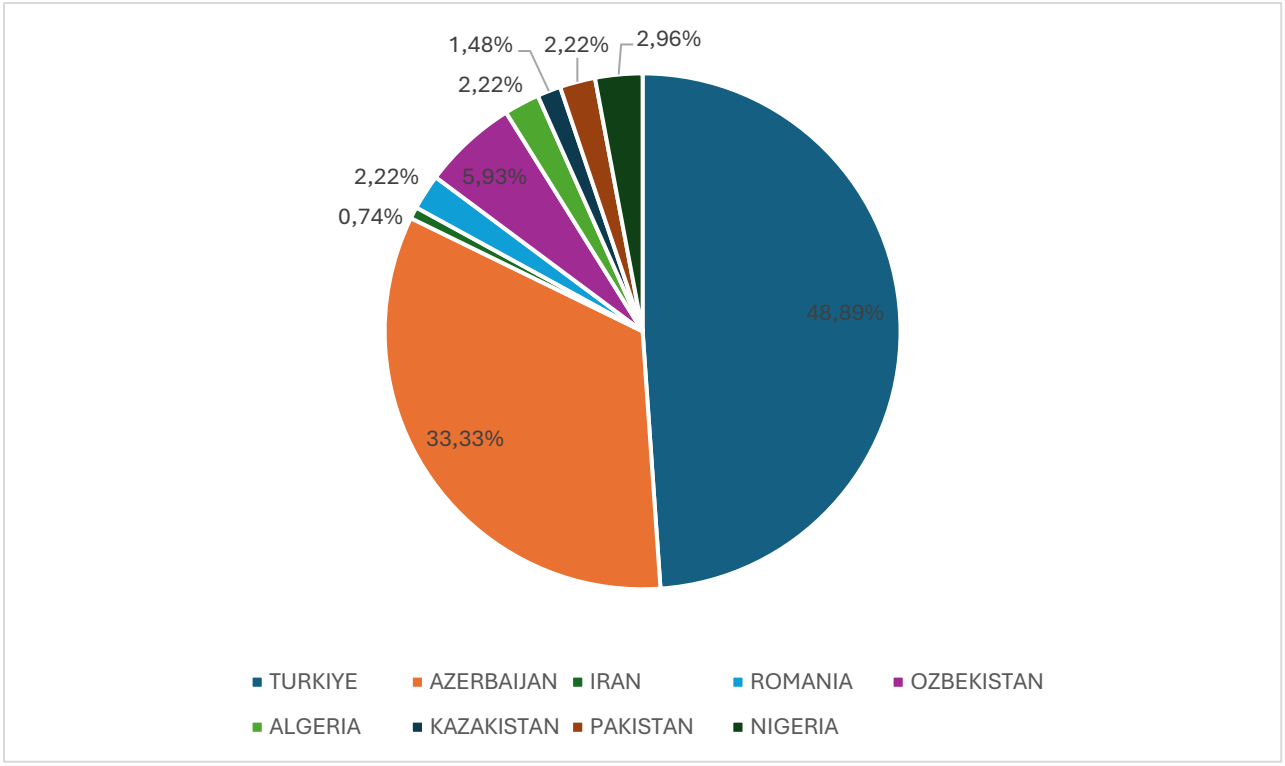
FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC (HIRVATISTAN)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	66	48,89%
AZERBAIJAN	45	33,33%
IRAN	1	0,74%
ROMANIA	3	2,22%
OZBEKISTAN	8	5,93%
ALGERIA	3	2,22%
KAZAKISTAN	2	1,48%
PAKISTAN	3	2,22%
NIGERIA	4	2,96%
TOTAL	135	100%

CONFERENCE STATISTICS

III. INTERNATIONAL CONGRESS ON KNOWLEDGE SOCIETY AND FORESIGHTS: DRIVING CHANGE IN SOCIAL SCIENCES

SEPTEMBER 26, 2025
BAYBURT, TURKIYE

ONLINE

CONFERENCE PROGRAM

ID: 269 738 6033

PASSWORD: aseskongre

26.09.2025
FRIDAY

CONGRESS REGISTRATION: 08:40-09:00

OPENING CEREMONY: 09:00-09:30

KEYNOTE SPEAKERS

Prof. Dr. Hakan PABUCCU
CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTE
DEAN, BAYBURT UNIVERSITY (Türkiye)

Prof. Dr. Mutlu TURKMEN

RECTOR

BAYBURT UNIVERSITY (Türkiye)

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-11:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assoc. Prof. Yılmaz Onur ARİ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Öğr. Gör. Dr. Murat KÜÇÜKŞEN	Bayburt Üniversitesi	BİLGİ TOPLUMU SÜRECİNDE BİLGİ KENTİ YAKLAŞIMI VE E-BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI
Hayriye ŞENGÜN Adnan KARA Seçil Gül MEYDAN YILDIZ Erdemalp ÖZDEN	Bayburt Üniversitesi Yozgat Bozok Üniversitesi	ANKARA'DA KENT PLANLAMASI VE YEREL PERAKENDE: SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT GELİŞİMİ ODAKLI BİR ANALİZ
Assoc. Prof. Dr. Fetullah BATTAL Şeymanur YILMAZ Lect. Halil Hakdan ÖZ	Bayburt Üniversitesi	SCIENTIFIC TRENDS in THE LITERATURE on ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY and GREEN EMPLOYEE BEHAVIORS
Assoc. Prof. Yılmaz Onur ARİ Assoc. Prof. Ömer Faruk GÜLTEKİN Assoc. Prof. Fatih OKUR	Bayburt Üniversitesi	BEYOND DIGITALIZATION: SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF FEMALE EMPLOYMENT IN TURKIYE
İsa AYDOĞDU	Ordu Üniversitesi	FEMALE EMPLOYMENT AND ITS DETERMINANTS IN TURKEY DURING THE YEARS 2010–2023: A THEORETICAL ANALYSIS
Ress. Assist. Murat Saltuk BİLGİLİ	Bayburt Üniversitesi	THE CRISIS OF THE MODERN STATE AND THE LEGITIMACY FUNCTION OF ELECTIONS
Öğr.Gör. Ceren YAMAN Arş. Gör. Mustafa Gökberk ERTAN	Kapadokya Üniversitesi	YAPAY ZEKA DESTEKLİ KAMU PERSONEL YÖNETİMİ: VERİMLİLİK, ŞEFFAFLIK VE ETİK İKİLEMLER
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK Assist. Prof. Ülke Hilal ÇELİK Assist. Prof. F. Görgün DEVECİ	Atatürk Üniversitesi	SOCIAL RESPONSIBILITY ACTIVITIES AND BRAND AWARENESS OF INSTITUTIONS FROM THE STAKEHOLDERS' PERSPECTIVE: A QUALITATIVE STUDY ON THE EXAMPLE OF ATATÜRK UNIVERSITY

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00 (TURKEY TIME)
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assoc. Prof. Naseem Akhter

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
İrına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	WHY DO WE SEE ROBOTS AS PEOPLE
Assoc. Prof. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	The Impact of Women on Umayyad Diplomacy and Political Affairs
Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Open University	ECA (Expert Cloud Adoption) Professional Cloud Implementation Strategic Structure for Advancing the Cloud Computing Sector in Pakistan
İrına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	UNDERSTANDING A HAIKU POEM
Assoc. Prof. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	The Impact of Women on Umayyad Diplomacy and Political Affairs
DR. CHUKWUEMEKA G. EME	National Open University of Nigeria	FOOD INSECURITY IN NIGERIA: AN ANALYSIS OF THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE, ECONOMIC DEVELOPMENT AND CONFLICT ON FOOD SECURITY
DR. CHUKWUEMEKA G. EME	National Open University of Nigeria	WRONGFUL TERMINATION OF CONTRACTS OF EMPLOYMENT IN NIGERIA – A CASE FOR REINSTATEMENT OF PRIVATE EMPLOYEES
Adj. Prof. Samira KENTACHE Lect. Kaouter FENNICHE	University of Algiers 3 Higher School of Commerce	A Window onto the Digital Transformation of the Algerian customs administration during the period from 2021 to 2024
Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI	University of Tizi Ouzou	Impact of marital status on the tourism preferences in Algeria
Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI	University of Tizi Ouzou	Does the nationality influence the consumption of organic foods in Türkiye and Algeria?

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. Hakan PABUÇCU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Salih YILDIZ Öğr. Gör. Mehmet Asif ALAN	Gümüşhane Üniversitesi Bayburt Üniversitesi	BİYOMİMİKRİ PAZARLAMASI VE MARKA HİKAYELERİ: DOĞADAN İLHAM ALAN MARKALARIN PAZARLAMA STRATEJİLERİ
Arş. Gör. Dr. Ayşıl Kabakçı Elvin Rzazade	Karadeniz Teknik Üniversitesi	DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME VE GELİR DAĞILIMI ADALETİNE ETKİSİ: ALMANYA- TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Assist. Prof. Atilla AYDIN Assist. Prof. Funda KARA	Istanbul Gelişim University	IS THE INTEREST RATE HYSTERIA EFFECT VALID IN TÜRKİYE? EVIDENCE FROM NONLINEAR UNIT ROOT TESTS
Assoc. Prof. Dr. Fatih OKUR Enes ÖZDEMİR Assist. Prof. Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT	Bayburt University Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	THE ECONOMIC FLIGHT PATH: AIR TRANSPORT, GROWTH, AND CRISIS RESPONSE IN TÜRKİYE
Prof. Dr. Salih YILDIZ Öğr. Gör. Mehmet Asif ALAN	Gümüşhane Üniversitesi Bayburt Üniversitesi	BİYOMİMETİK PERSPEKTİFİNDEN PAZARLAMAYA BAKIŞ: BİYOMİMİKRİ PAZARLAMA
Prof. Dr. Hulusi Mehmet TANRIKULU Prof. Dr. Hakan PABUÇCU	Bayburt Üniversitesi	DEEP NEWS TRADER: DUYGU ANALİZİ VE TEKNİK GÖSTERGELERLE GELİŞTİRİLMİŞ FİNANSAL PİYASA TAHMİN YAKLAŞIM MODELİ
Assoc. Prof. Dr. Fatih OKUR Enes ÖZDEMİR Assist. Prof. Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT	Bayburt University Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	ECONOMIC CONVERGENCE IN THE TURKIC WORLD: AN ASSESSMENT OF TRADE RELATIONS BETWEEN TÜRKİYE AND THE TURKIC REPUBLICS
Recep Tayyip BALIKÇILAR Prof. Dr. Hakan PABUÇCU	Bayburt Üniversitesi	FINANCIAL PERFORMANCE FORECASTING OF EUROPEAN FOOTBALL CLUBS: MACHINE LEARNING MODEL DESIGNS
Serap Çağrı	Bayburt Üniversitesi	Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" Romanında Kadın Algısı

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Assoc. Prof. Erdemalp ÖZDEN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Erdemalp ÖZDEN	Bayburt University	POLICY PRIORITIES IN FRAGILE ECONOMIES: THE BALANCE OF HEALTH EXPENDITURE, TRADE OPENNESS, AND GROWTH
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SAYAR	Bayburt University	JEOPOLİTİK RİSK, ENERJİ TALEBİ VE DIŞ TICARET ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ
Dr. Öğr. Üyesi. Furkan ERDOĞMUŞ	Bayburt University	TÜRK SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ'NİN BUGÜNÜ VE YARINI: KRİZLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Dr. Özge VAROL	Çankırı Karatekin Üniveritesi	HOMO ECONOMİCUS KARŞITLIĞININ POLİTİK İZDÜŞÜMLERİ Markist, Liberal ve İslamcı Görüşe Göre Homo Economicus Karşıtlığı
Assoc. Prof. Erdemalp ÖZDEN	Bayburt University	THE INSTABILITY PARADOX: ECONOMETRIC AND MACHINE LEARNING APPROACHES TO PRODUCTIVITY AND EXPORT DYNAMICS
Prof. Dr. Yusuf BİLGİN Ayşe TEKMAN	Bayburt Üniversitesi	YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN TÜKETİCİLERİN MARKA FARKINDALIĞINA VE AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi. Muhammed Nurverdi	Karadeniz Teknik Üniversitesi	TİCARİ İŞLETME HUKUKUNDA ŞUBE VE KURULUŞUNA BAĞLI HUKUKİ SONUÇLAR
Dr. Özge VAROL	Çankırı Karatekin Üniveritesi	18-25 YAŞ ARASI GENÇ TÜKETİCİLERİN RASYONEL TÜKETİM TERCİHLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA
Dr. Ögr. Üyesi Azmi Çağlar	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	TRAVMA SONRASI BİLİŞSEL YÜKLEME ve UMUT: EVLİ ÇİFTLERLE İKİLİ (DYADIC) ARAŞTIRMA

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00
SESSION: 1 HALL: 5 / MODERATOR
Dr. Öğr. Üyesi Tuba BİLGİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr.Öğr. Üyesi Eda AYVACIK Mehmet KELLECİ	Bayburt Üniversitesi	PARADAN KRİPTO PARALARA: BİREYSEL YATIRIMCI AÇISINDAN BİR VERGİLENDİRME MODEL ÖNERİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Selda ÖZKILBAÇ Dr. Öğr. Üyesi Tuba BİLGİN	Bayburt Üniversitesi	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ İLİŞKİSİNE DAİR ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK İNCELEMESİ: WEB OF SCİENCE ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Dr. Ayşıl Kabakçı	Karadeniz Teknik Üniversitesi	STANDART DIŞI ÇALIŞMA UYGULAMALARI VE ÇALIŞMA HAYATI AKTÖRLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMASI
Doç. Dr.Ali Rıza AĞ Ayşegül AYDIN	Bayburt Üniversitesi	MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR, BEKLENTİLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNE YÖNELİK LİTERAÜR TARAMASI
Dr.Öğr. Üyesi Kübra ELMALI Rabia KARAKAYA	Bayburt Üniversitesi	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ
Assist. Prof. Nuri Çağrı AKAR	Bayburt Üniversitesi	EFFECTS OF EXCHANGE RATE ON SHORT-TERM EXTERNAL DEBT STOCK: TÜRKİYE
Assist. Prof. Nuri Çağrı AKAR	Bayburt Üniversitesi	EFFECTS OF GLOBAL UNCERTAINTY AND RISK ON THE VALUE OF CENTRAL BANKS' GOLD RESERVES
Dr. Öğr. Üyesi Tuba BİLGİN Dr. Öğr. Üyesi Selda ÖZKILBAÇ	Bayburt Üniversitesi	KÜRESELLEŞME VE EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDAKİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
Doç. Dr. Ümit YILDIZ Prof. Dr. Turgut BAYRAMOĞLU	Bayburt Üniversitesi	TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA VE ENFLASYON ARASINDA KALICI NEDENSELLİK İLİŞKİSİ VAR MI?

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00
SESSION: 1 HALL: 6 / MODERATOR
Prof. Dr. Elman Guliyev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Ülker Bahşiyeva	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	AŞIQ YARADICILIĞI ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TƏHLİLLƏRİNDƏ ASHIG CREATIVITY IN LITERARY ANALYSIS
Dos. Könül Həsənova	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	METAFORA VƏ SEMANTİK SIXILMA: BƏDİİ DİLİN ESTETİK GÜCÜ
Allahverdiyeva Nuranə Elçin	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ƏSAS NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ FƏAL İNTERAKTİV TƏLİMİN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Prof. Dr. Elman Guliyev	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NƏSRİN ƏRBİLİN LİRİKASI LYRICS OF NESRİN ARBIL
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	BRİTANYA ÇOCUK EDEBİYATI
Safaraliyeva Farida Akif gizi	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	WAYS OF APPROPRIATING ORTHOGRAPHY NORMS
Dos. Dr Rəhilə Hümmətova	Azerbeycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” POEMASININ ANTROPONİMİK SİSTEMİNİN İDEYA VƏ MƏZMUNLA VƏHDƏTİ

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00
SESSION: 1 HALL: 7 / MODERATOR
Doç. Dr. Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Ümit KOÇ	Bayburt Üniversitesi	TECHNOLOGICAL CATCH-UP FROM AN EVOLUTIONARY PERSPECTIVE: TURKEY'S STRUGGLE WITH THE MIDDLE-INCOME TRAP
Edanur ŞAHİN Assoc. Prof. Şerife KAZANCI SUNAOĞLU	Bayburt Üniversitesi	FROM LOCAL TO GLOBAL: A QUALITATIVE STUDY ON THE INTERNATIONALIZATION PROCESSES OF FAMILY BUSINESSES IN TRABZON
Assist. Prof. Ümit KOÇ	Bayburt Üniversitesi	WHY IS ECONOMICS STILL NOT AN EVOLUTIONARY SCIENCE?
Prof. Dr. Yusuf BİLGİN Ayşe TEKMAN	Bayburt Üniversitesi	SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE TÜKETİCİLERİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE VE SATIN ALMA NİYETLERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Volkan AYYILDIZ	Ordu Üniversitesi	TÜRKIYE'DE YENILENEBILIR ENERJI KOOPERATIFÇILIĞI VE SWOT ANALIZI
Doç. Dr. Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN	Bayburt Üniversitesi	A MACHINE LEARNING APPROACH TO REGIONAL HEALTH ANALYSIS IN TURKEY
Öğr. Gör. Şenol KILIÇASLAN Öğr. Gör. Nemat GARASHOV	Bayburt Üniversitesi	Yapay Zekâ Destekli Hisse Senedi Tahmini: Kamu Bankaları Üzerine Açıklanabilir Makine Öğrenmesi Yaklaşımı
Doç. Dr. Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN	Bayburt Üniversitesi	MACHINE LEARNING MODELS FOR AGRICULTURAL GREENHOUSE GAS EMISSIONS

26.09.2025
FRIDAY / 09:30-12:00
SESSION: 1 HALL: 8 / MODERATOR
Dos. Dr. Ulduz Fərhad Qəhrəmanova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	The interaction of onomastic and appellative lexicon
Dos. Mehrabova Tamam Allahverdi qızı	Azərbayan Dövlət Pedoqoji Universiteti	Words that are unrelated to sentence members in Azerbaijani and Turkish Turkish
Arzu Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞAGİRDLƏRİN YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ
Dos. Dr. PƏRİ PAŞAYEVA	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ	ŞAGİRDLƏRİN TƏNQİDİ VƏ YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFINDA MÜASİR TƏLİM METODLARININ ROLU
Dr. Gülşən Nadir qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	SÜNİ İNTELLEKTİN BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ ROLU.
Dos. Dr. Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Sərbəst nəzmin poetik təsir gücü
Lale MUSAYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	İLKOKULDA DILBILGISI BECERILERININ OLUŞTURULMA YOLLARI
Dos. Dr. İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu	Azərbaycan Dillər Universiteti	İqtisadi müstəqillik

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Dr. Merve TEKİNARSLAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Merve TEKİNARSLAN Dr. Vahap KARAÇADIR	Gumushane University Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	DETERMINING THE LEVEL OF MEDICAL UNRELIABILITY AMONG THE PUBLIC
Dr. Öğr. Üyesi Nahsan KAYA	Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi	AFET YÖNETİMİNDE SOSYAL MEDYANIN KULLANIMI VE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR
Özge DİŞ Assoc. Prof. Ahmet Bahadır ŞİMŞEK	Gümüşhane Üniversitesi	ASSESSMENT OF AIR POLLUTANT MEASUREMENTS IN TURKEY IN TERMS OF HEALTH MANAGEMENT
Özge DİŞ Assoc. Prof. Ahmet Bahadır ŞİMŞEK	Gümüşhane Üniversitesi	EVALUATION OF THE CHANGE IN HEALTH SERVICE UTILIZATION INDICATORS OF PROVINCES IN TURKEY, 2014–2023
Dr. Öğr. Üyesi Nahsan KAYA	Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi	AFET SONRASI YARDIMLARIN YÖNETİMİNDE DİJİTAL ÇÖZÜMLER VE YENİLİKLER
Prof.Dr. İsa Yücel İŞGÖR Arş. Gör. Yunus ESKİOCAK Merve Hazal BİLGİN	Mustafa Kemal Üniversitesi İstanbul Rumeli Üniversitesi Kışlak Ali ve Sabriye Bişkin Ortaokulu	DEPREMZEDE YETİŞKİNLERDE DUYGUSAL OTANTİKLİK İLE TRAVMA SONRASI GELİŞİM ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖZŞEFKATİN ARACI ROLÜ
Assist. Prof. Dr. Merve TEKİNARSLAN	Gumushane University	The Role of Artificial Intelligence in Healthcare Management: A Comprehensive Review of Research Published Between 2015 and 2025

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 2 / MODERATOR
Prof. Dr. Hava SELÇUK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Fetullah BATTAL Lect. Halil Hakdan ÖZ Şeymanur YILMAZ	Bayburt Üniversitesi	SCIENTIFIC TRENDS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CLIMATE CRISIS AND ENVIRONMENTAL CONCERNS OF EMPLOYEES
Prof. Dr. Hava SELÇUK	Erciyes Üniversitesi	BERAT RÜŞTİYE MEKTEBİNDE GÖREVLİ İKİ MUALLİMİN TEREKESİ
Dr.Öğr. Üyesi Kübra ELMALI Sevde KOCATÜRK	Bayburt Üniversitesi	BAYBURT ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ FARKINDALIĞININ TESPİTİ
Dr. Büşra ERASLAN		METEOROLOGİCAL DROUGHT ASSESSMENT İN THE UPPER ÇORUH RİVER BASİN (1981–2024) USİNG THE SPI METHODOLOGY
Dr. Büşra ERASLAN		LONG-TERM NDVI TREND ANALYSİS İN THE UPPER ÇORUH RİVER BASİN (1986–2024) USİNG GOOGLE EARTH ENGİNE AND LANDSAT SATELLİTE IMAGERY
Assist. Prof. Yahya ŞAHİN	Fırat Üniversitesi	AWARENESS IN MARRIAGE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR
Prof.Dr. İsa Yücel İŞGÖR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Doç. Dr. Etem YEŞİLYURT	Atatürk Üniversitesi	TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ: KOLLEGYUM, ÇEMBER, AÇIK OTURUM,SEMPOZYUM
Doç. Dr. Etem YEŞİLYURT	Atatürk Üniversitesi	TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ: AKVARYUM, KARTOPU, KONUŞMA HALKASI, GÖRÜŞ GELİŞTİRME
Prof. Dr. Fulya ÖNER ARMAĞAN Mehmet Enes KAHRAMAN	Erciyes Üniversitesi	Bilim Merkezi Gezisi Sonrası Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Gezegenler Hakkındaki Bilgileri
Prof. Dr. Fulya ÖNER ARMAĞAN Mehmet Enes KAHRAMAN	Erciyes Üniversitesi	Çöp mü, Kaynak mı?" Öğretmen Adaylarının Geri Dönüşüm ve Atık Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma
Prof.Dr. İsa Yücel İŞGÖR	Mustafa Kemal Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ÇOK BOYUTLU AKILLI TELEFON KULLANIMININ AİLE YAŞAM DOYUMU ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİ
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ	Bayburt Üniversitesi	TÜRKİYE ADRESLİ OLARAK ULUSLARARASI VERİ TABANLARINDA YAPILMIŞ OLAN STEM EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARININ ANALİZİ
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ	Bayburt Üniversitesi	WEB OF SCIENCE (WoS)'DA TÜRKİYE ADRESLİ OLARAK YÜRÜTÜLEN FEN EĞİTİMİ MAKALELERİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Esmeray ALACADAĞLI	Bayburt Üniversitesi	COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİN, KENT EKONOMİSİ VE KENT KALKINMASINA ETKİLERİ: BAYBURT ÖRNEĞİ
Doç. Dr. Esmeray ALACADAĞLI Beyza TAKTA VARLI	Bayburt Üniversitesi	DEMOKRATİK YÖNETİMDE YEREL AKTÖRLER: DOĞU KARADENİZ BELEDİYELER BİRLİĞİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME VE BAYBURT KENT KONSEYİ İNCELEMESİ

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 4 / MODERATOR
Assoc. Prof. Sirojiddin Sotvoldiyev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Sirojiddin Sotvoldiyev	Oriental Üniversitesi	ARAP DILINDE "AL-MUSHTARAKU AL-LAFẒIYYU" OLGUSU: OMONIMIYA VE POLISEMIYA ARASINDAKI MÜNASEBET
Lect. Musayev Fayzullo Omanovich	Oriental university	THE ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES OF DISTANCE EDUCATION
Zilola DJURAYEVA	Tashkent State University of Oriental Studies	NARRATIVIZATION TECHNIQUES IN TURKISH TOURISM ADVERTISEMENTS
Шүкенай Г.Т.	zhansugurov zhetysu üniversitesi	РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ ДИСКУРСЫНЫҢ ИНТЕНЦИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ: ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТІЛДІК ТЕТІКТЕРІ
Тукебаева Жаныл	Международного инженерно-технологического университета	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВАЯ ОСЬ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ КИТАЯ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
Moses Adeolu AGOI Oluwadamilola Peace AGOI Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University of Education Federal University of Agriculture Abeokuta Obafemi Awolowo University	QUANTUM-ENHANCED PROTEIN FOLDING SIMULATIONS FOR NEXT-GENERATION VACCINE DISCOVERY
İrına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	IMMERSIVE LANGUAGE TEACHING AND LEARNING AND NON-VERBAL LANGUAGE
Mavlanov Nurali Rayimovich	Oriental University	SYNTACTIC FUNCTIONS OF AUXILIARY WORDS IN THE WORK "FAVOIDU-Z-ZIYOIYA"
baydullaev Abdullo Khabibullo ugli	Oriental University	HE STYLISTIC FUNCTION OF SUFI VOCABULARY AND EXPRESSIONS IN NASĀʾIM AL-MAḤABBAT

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 5 / MODERATOR
Dos. Dr. Könül Ələddin qızı Məmmədova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dos. Dr. Könül Ələddin qızı Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MÜXTƏLİF FƏNLƏR ÜZRƏ YARADILAN İNTEQRATİV BİLİKLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI
Dos. Dr. Gültəkin Atəş qızı Abdullayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	NİTQİN SƏS MƏDƏNİYYƏTİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Doç. Dr. Babayeva Malahat Ramiz kızı	ASPU	Azerbaycan Cedit Edebiyatı
Hasanova Amalia Murad	Azerbaijan State Pedagogical University	DEVELOPMENT OF SIMULATION MODELS OF ANTHROPOMETRIC INDICATORS OF HUMAN GROWTH
Lala MUSAYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	HISTORICAL AND MODERN WORLD WOMEN TEACHERS WHO APPLY DIFFERENT TEACHING METHODS IN LANGUAGE CLASSES
Natevan Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PEDAGOJİ ALANINDA KADINLARIN ROLÜ
Dos. Dr. İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu	Azərbaycan Universiteti	Qüsurlu uşaqların fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün xüsusi hazırlıq təlimləri ilə təmin edilməsi
Dos. Dr. İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu	Azərbaycan Dillər Universiteti	Azərbaycan və Türkiyə arasında mədəni əməkdaşlığın ən mühüm istiqamətlərindən biri elm və təhsil

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 6 / MODERATOR
Aynur Bədəlova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Şəfiyeva Günel Elxan qızı	ADPU	QARIŞIQ TƏHSİL MODELİ
Fidan Əli qızı Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Fars dili və əski Azərbaycan yazısı
Dos. Dr. Aytən Cəfərova	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	VƏTƏNDAŞLIQ MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ MAHİYYƏTİ VƏ MÜASİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Aynur Bədəlova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QƏDİM ŞƏRQ XALQLARINDA İBTİDAİ MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT
Dr. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	ADPU	Azərbaycan müəllimi qəzetində fonetika məsələlərinin əksi
Dos. Dr. Sevinc Əliyeva	AMEA Folklor İnstitutu	Folklor Motivlərinin Beynəlxalq Əlaqələri
Əntiqə Qəhrəmanova	ADPU	Ə.HAQVERDİYEV DRAMATURGİYASINDA MİLLİ QƏHRƏMAN VƏ YENİ TƏFƏKKÜR
Güntəkin Musayeva	AMEA NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU	Janr və İntertekstuallıq

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 7 / MODERATOR
Prof. Dr. Mirvari İsmayılova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ŞƏHANƏ ƏLİYEVA	AMEA NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU	Xülasə Faciə janrı fenomenoloji aspektdə
Doç Dr. Cəfərova Nabat	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	"Anamın kitabı"- müqəddəslik abidəsi
Doç.Dr Cafarova Nabat Beydulla'nın kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	DİL LEXICAL ALANININ GELİŞİM PARADİGMALARI
Dadaşova Amalya		Əhməd Cavadın sovet dönəmində fəaliyyəti
Doç.DrGülşən Ağabəy		Hiciv yaklaşımının edebi-tarihsel perspektifi ve teorik-estetik fikri Literary-historical perspective and theoretical-aesthetic idea of satire approach
Sattorova Xabiba Dilshod qizi	Oriental University	THE PORTRAYAL OF PARENTS IN ARABIC AND UZBEK PROVERBS
Rayimjonov Sayidolim Madaminjon ugli	Oriental University	INSCRIPTIONS ON THE TOMBSTONE OF THE KAFFAL SHASHIY MAUSOLEUM
Prof. Dr. Mirvari İsmayılova	ADPU-nun Türkoloji mərkəzi	QƏRBİ AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏDƏNİ İRSİ AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ KİMLİYİ KONTEKSTİNDƏ
Usmonova Dilafruz Sherzod qizi	Oriental University	THE GRAMMATICAL CATEGORY OF GENDER IN ARABIC NOUNS AND ITS COMPARATIVE ANALYSIS WITH UZBEK

26.09.2025
FRIDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 8 / MODERATOR
Assoc. Prof. Ehsan Rasoulinezhad

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Тукебаева Жаныл Аубакировна	ассоциированный профессор Международного инженерно-технологического университета	МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
Assoc. Prof. Ehsan Rasoulinezhad	University of Tehran	Fragmentation of the global economy and the progress of the information society in developing countries
Həsənova Leyla Ziyafət qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	Romantik ədəbi cərəyanın 20-ci əsr Azərbaycan poeziyasına verdiyi böyük töhfələr.
Moses Adeolu AGOI Oluwadamilola Peace AGOI Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University of Education Federal University of Agriculture Abeokuta Obafemi Awolowo University	QUANTUM-ENHANCED PROTEIN FOLDING SIMULATIONS FOR NEXT-GENERATION VACCINE DISCOVERY
Alijon Ekber Olimov	Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti	Gender tengligi va oliy ta’lim tizimi: Toshkent universitetlari tajribasi
Elman İbrahimov	Bakı Dövlət Universiteti	Cənubi Qafqazda Enerji Təhlükəsizliyi və Regional Əməkdaşlıq Dinamikası
Begim AYBEKOVNA	Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti	Din va ijtimoiy birdamlik: Namangan viloyati masjidlari misolida
Obidova Gulnaz RASULOVNA	Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti	Ayollar tadbirkorligi va iqtisodiy imkoniyatlar: Andijon viloyati tajribasi
Aynura İbrahimova	Bakı Dövlət Universiteti	Köç və Kimlik: Avropada Yaşayan Azərbaycanlı Gənclərin Mədəni Uygunlaşma Strategiyaları
AMANKULOVA LAİLA ABDRAİMOVNA KOPBAEV ALPYSBAİ		The Artistic Representation of the Concept of Mentality in Contemporary

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Murat KÜÇÜKŞEN	BİLGİ TOPLUMU SÜRECİNDE BİLGİ KENTİ YAKLAŞIMI VE E-BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI	**1**
Hayriye ŞENGÜN Adnan KARA Seçil Gül MEYDAN YILDIZ Erdemalp ÖZDEN	ANKARA'DA KENT PLANLAMASI VE YEREL PERAKENDE: SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT GELİŞİMİ ODAKLI BİR ANALİZ	**3**
Fetullah BATTAL Şeymanur YILMAZ Lect. Halil Hakdan ÖZ	SCIENTIFIC TRENDS in THE LITERATURE on ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY and GREEN EMPLOYEE BEHAVIORS	**10**
Yılmaz Onur ARİ Ömer Faruk GÜLTEKİN Fatih OKUR	BEYOND DIGITALIZATION: SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF FEMALE EMPLOYMENT IN TURKIYE	**19**
İsa AYDOĞDU	FEMALE EMPLOYMENT AND ITS DETERMINANTS IN TURKEY DURING THE YEARS 2010–2023: A THEORETICAL ANALYSIS	**30**
Murat Saltuk BİLGİLİ	THE CRISIS OF THE MODERN STATE AND THE LEGITIMACY FUNCTION OF ELECTIONS	**32**
Ceren YAMAN Mustafa Gökberk ERTAN	YAPAY ZEKA DESTEKLİ KAMU PERSONEL YÖNETİMİ: VERİMLİLİK, ŞEFFAFLIK VE ETİK İKİLEMLER	**34**
Atılhan NAKTİYOK Ülke Hilal ÇELİK F. Görgün DEVECİ	SOCIAL RESPONSIBILITY ACTIVITIES AND BRAND AWARENESS OF INSTITUTIONS FROM THE STAKEHOLDERS' PERSPECTIVE: A QUALITATIVE STUDY ON THE EXAMPLE OF ATATÜRK UNIVERSITY	**36**
İrına-Ana DROBOT	WHY DO WE SEE ROBOTS AS PEOPLE	**50**
Naseem Akhter	The Impact of Women on Umayyad Diplomacy and Political Affairs	**54**
MUHAMMAD FAISAL	ECA (Expert Cloud Adoption) Professional Cloud Implementation Strategic Structure for Advancing the Cloud Computing Sector in Pakistan	**55**
İrına-Ana DROBOT	UNDERSTANDING A HAIKU POEM	**57**
CHUKWUEMEKA G. EME	FOOD INSECURITY IN NIGERIA: AN ANALYSIS OF THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE, ECONOMIC DEVELOPMENT AND CONFLICT ON FOOD SECURITY	**61**
CHUKWUEMEKA G. EME	WRONGFUL TERMINATION OF CONTRACTS OF EMPLOYMENT IN NIGERIA – A CASE FOR REINSTATEMENT OF PRIVATE EMPLOYEES	**73**
Samira KENTACHE Lect. Kaouter FENNICHE	A Window onto the Digital Transformation of the Algerian customs administration during the period from 2021 to 2024	**74**
Chems Eddine BOUKHEDIMI	Impact of marital status on the tourism preferences in Algeria	**76**
Chems Eddine BOUKHEDIMI	Does the nationality influence the consumption of organic foods in Türkiye and Algeria?	**77**

Salih YILDIZ **Mehmet Asif ALAN**	BİYOMİMİKRİ PAZARLAMASI VE MARKA HİKAYELERİ: DOĞADAN İLHAM ALAN MARKALARIN PAZARLAMA STRATEJİLERİ	**78**
Ayşıl Kabakçı **Elvin Rzazade**	DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME VE GELİR DAĞILIMI ADALETİNE ETKİSİ: ALMANYA- TÜRKİYE ÖRNEĞİ	**79**
Atilla AYDIN **Funda KARA**	IS THE INTEREST RATE HYSTERIA EFFECT VALID IN TÜRKİYE? EVIDENCE FROM NONLINEAR UNIT ROOT TESTS	**88**
Fatih OKUR **Enes ÖZDEMİR** **Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT**	THE ECONOMIC FLIGHT PATH: AIR TRANSPORT, GROWTH, AND CRISIS RESPONSE IN TÜRKİYE	**90**
Salih YILDIZ **Mehmet Asif ALAN**	BİYOMİMETİK PERSPEKTİFİNDEN PAZARLAMAYA BAKIŞ: BİYOMİMİKRİ PAZARLAMA	**92**
Hulusi Mehmet TANRIKULU **Hakan PABUÇCU**	DEEP NEWS TRADER: DUYGU ANALİZİ VE TEKNİK GÖSTERGELERLE GELİŞTİRİLMİŞ FİNANSAL PİYASA TAHMİN YAKLAŞIM MODELİ	**93**
Fatih OKUR **Enes ÖZDEMİR** **Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT**	ECONOMIC CONVERGENCE IN THE TURKIC WORLD: AN ASSESSMENT OF TRADE RELATIONS BETWEEN TÜRKİYE AND THE TURKIC REPUBLICS	**104**
Recep Tayyip BALIKÇILAR **Hakan PABUÇCU**	FORECASTING FINANCIAL PERFORMANCE IN THE EUROPEAN FOOTBALL INDUSTRY: AN ANALYSIS FROM A MACHINE LEARNING PERSPECTIVE	**106**
Serap Çağrı	Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" Romanında Kadın Algısı	**114**
Erdemalp ÖZDEN	POLICY PRIORITIES IN FRAGILE ECONOMIES: THE BALANCE OF HEALTH EXPENDITURE, TRADE OPENNESS, AND GROWTH	**116**
Üyesi Ramazan SAYAR	JEOPOLİTİK RİSK, ENERJİ TALEBİ VE DIŞ TICARET ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ	**122**
Üyesi. Furkan ERDOĞMUŞ	TÜRK SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ'NİN BUGÜNÜ VE YARINI: KRİZLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	**123**
Özge VAROL	HOMO ECONOMİCUS KARŞITLIĞININ POLİTİK İZDÜŞÜMLERİ Markist, Liberal ve İslamcı Görüşe Göre Homo Economicus Karşıtlığı	**125**
Erdemalp ÖZDEN	THE INSTABILITY PARADOX: ECONOMETRIC AND MACHINE LEARNING APPROACHES TO PRODUCTIVITY AND EXPORT DYNAMICS	**126**
Yusuf BİLGİN **Ayşe TEKMAN**	YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN TÜKETİCİLERİN MARKA FARKINDALIĞINA VE AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE ETKİSİ	**127**
Üyesi. Muhammed Nurverdi	TİCARİ İŞLETME HUKUKUNDA ŞUBE VE KURULUŞUNA BAĞLI HUKUKİ SONUÇLAR	**129**
Özge VAROL	18-25 YAŞ ARASI GENÇ TÜKETİCİLERİN RASYONEL TÜKETİM TERCİHLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA	**131**
Azmi Çağlar	TRAVMA SONRASI BİLİŞSEL YÜKLEME ve UMUT: EVLİ ÇİFTLERLE İKİLİ (DYADIC) ARAŞTIRMA	**132**
Eda AYVACIK **Mehmet KELLECİ**	PARADAN KRİPTO PARALARA: BİREYSEL YATIRIMCI AÇISINDAN BİR VERGİLENDİRME MODEL ÖNERİSİ	**134**

Selda ÖZKILBAÇ Tuba BİLGİN	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ İLİŞKİSİNE DAİR ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK İNCELEMESİ: WEB OF SCİENCE ÖRNEĞİ	**136**
Ayşıl Kabakçı	STANDART DIŞI ÇALIŞMA UYGULAMALARI VE ÇALIŞMA HAYATI AKTÖRLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMASI	**145**
Ali Rıza AĞ Ayşegül AYDIN	MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR, BEKLENTİLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNE YÖNELİK LİTERAÜR TARAMASI	**152**
Kübra ELMALI Rabia KARAKAYA	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	**154**
Nuri Çağrı AKAR	EFFECTS OF EXCHANGE RATE ON SHORT-TERM EXTERNAL DEBT STOCK: TÜRKİYE	**168**
Nuri Çağrı AKAR	EFFECTS OF GLOBAL UNCERTAINTY AND RISK ON THE VALUE OF CENTRAL BANKS' GOLD RESERVES	**170**
Tuba BİLGİN Selda ÖZKILBAÇ	KÜRESELLEŞME VE EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDAKİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	**172**
Ümit YILDIZ Turgut BAYRAMOĞLU	TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA VE ENFLASYON ARASINDA KALICI NEDENSELLİK İLİŞKİSİ VAR MI?	**186**
Ülker Bahşiyeva	AŞIQ YARADICILIĞI ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TƏHLİLLƏRİNDƏ ASHIG CREATIVITY IN LITERARY ANALYSIS	**187**
Könül Həsənova	METAFORA VƏ SEMANTİK SIXILMA: BƏDİİ DİLİN ESTETİK GÜCÜ	**190**
Allahverdiyeva Nuranə Elçin	ƏSAS NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ FƏAL İNTERAKTİV TƏLİMİN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	**192**
Elman Guliyev	NƏSRİN ƏRBİLİN LİRİKASI LYRICS OF NESRİN ARBIL	**197**
Aygun Ahmadova Shukur kızı	BRİTANYA ÇOCUK EDEBİYATI	**199**
Safaraliyeva Farida Akif gizi	WAYS OF APPROPRIATING ORTHOGRAPHY NORMS	**204**
Rəhilə Hümmətova	NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "XOSROV VƏ ŞİRİN" POEMASININ ANTROPONİMİK SİSTEMİNİN İDEYA VƏ MƏZMUNLA VƏHDƏTİ	**206**
Ümit KOÇ	TECHNOLOGICAL CATCH-UP FROM AN EVOLUTIONARY PERSPECTIVE: TURKEY'S STRUGGLE WITH THE MIDDLE-INCOME TRAP	**210**
Edanur ŞAHİN Şerife KAZANCI SUNAOĞLU	FROM LOCAL TO GLOBAL: A QUALITATIVE STUDY ON THE INTERNATIONALIZATION PROCESSES OF FAMILY BUSINESSES IN TRABZON	**212**
Ümit KOÇ	WHY IS ECONOMICS STILL NOT AN EVOLUTIONARY SCIENCE?	**227**
Yusuf BİLGİN Ayşe TEKMAN	SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE TÜKETİCİLERİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE VE SATIN ALMA NİYETLERİNE ETKİSİ	**229**

Fatih Volkan AYYILDIZ	TÜRKIYE'DE YENILENEBILIR ENERJI KOOPERATIFÇILIĞI VE SWOT ANALIZI	**247**
Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN	MACHINE LEARNING MODELS FOR AGRICULTURAL GREENHOUSE GAS EMISSIONS	**249**
Şenol KILIÇASLAN **Nemat GARASHOV**	Yapay Zekâ Destekli Hisse Senedi Tahmini: Kamu Bankaları Üzerine Açıklanabilir Makine Öğrenmesi Yaklaşımı	**260**
Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN	A MACHINE LEARNING APPROACH TO REGIONAL HEALTH ANALYSIS IN TURKEY	**262**
Lect. Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	The interaction of onomastic and appellative lexicon	**274**
Mehrabova Tamam Allahverdi qızı	Words that are unrelated to sentence members in Azerbaijani and Turkish Turkish	**275**
Arzu Kərimova	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞAGİRDLƏRİN YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ	**278**
PƏRİ PAŞAYEVA	ŞAGİRDLƏRİN TƏNQİDİ VƏ YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFINDA MÜASİR TƏLİM METODLARININ ROLU	**283**
Gülşən Nadir qızı	SÜNİ İNTELLEKTİN BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ ROLU.	**288**
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Sərbəst nəzmin poetik təsir gücü	**290**
Lale MUSAYEVA	İLKOKULDA DILBILGISI BECERILERININ OLUŞTURULMA YOLLARI	**293**
İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu	İqtisadi müstəqillik	**295**
Merve TEKİNARSLAN **Vahap KARAÇADIR**	DETERMINING THE LEVEL OF MEDICAL UNRELIABILITY AMONG THE PUBLIC	**300**
Üyesi Nahsan KAYA	AFET YÖNETİMİNDE SOSYAL MEDYANIN KULLANIMI VE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR	**311**
Özge DİŞ **Ahmet Bahadır ŞİMŞEK**	ASSESSMENT OF AIR POLLUTANT MEASUREMENTS IN TURKEY IN TERMS OF HEALTH MANAGEMENT	**319**
Özge DİŞ **Ahmet Bahadır ŞİMŞEK**	EVALUATION OF THE CHANGE IN HEALTH SERVICE UTILIZATION INDICATORS OF PROVINCES IN TURKEY, 2014–2023	**335**
Üyesi Nahsan KAYA	AFET SONRASI YARDIMLARIN YÖNETİMİNDE DİJİTAL ÇÖZÜMLER VE YENİLİKLER	**347**
İsa Yücel İŞGÖR **Yunus ESKİOCAK** **Merve Hazal BİLGİN**	DEPREMZEDE YETİŞKİNLERDE DUYGUSAL OTANTİKLİK İLE TRAVMA SONRASI GELİŞİM ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖZŞEFKATİN ARACI ROLÜ	**357**
Merve TEKİNARSLAN	The Role of Artificial Intelligence in Healthcare Management: A Comprehensive Review of Research Published Between 2015 and 2025	**370**
Fetullah BATTAL **Lect. Halil Hakdan ÖZ** **Şeymanur YILMAZ**	SCIENTIFIC TRENDS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CLIMATE CRISIS AND ENVIRONMENTAL CONCERNS OF EMPLOYEES	**384**
Hava SELÇUK	BERAT RÜŞTİYE MEKTEBİNDE GÖREVLİ İKİ MUALLİMİN TEREKESİ	**386**
Kübra ELMALI **Sevde KOCATÜRK**	BAYBURT ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ FARKINDALIĞININ TESPİTİ	**395**

Büşra ERASLAN	METEOROLOGİCAL DROUGHT ASSESSMENT İN THE UPPER ÇORUH RİVER BASİN (1981–2024) USİNG THE SPI METHODOLOGY	**406**
Büşra ERASLAN	LONG-TERM NDVI TREND ANALYSİS İN THE UPPER ÇORUH RİVER BASİN (1986–2024) USİNG GOOGLE EARTH ENGİNE AND LANDSAT SATELLİTE IMAGERY	**408**
Yahya ŞAHİN	AWARENESS IN MARRIAGE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY	**410**
Etem YEŞİLYURT	TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ: KOLLEGYUM, ÇEMBER, AÇIK OTURUM,SEMPOZYUM	**412**
Etem YEŞİLYURT	TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ: AKVARYUM, KARTOPU, KONUŞMA HALKASI, GÖRÜŞ GELİŞTİRME	**418**
Fulya ÖNER ARMAĞAN Mehmet Enes KAHRAMAN	Bilim Merkezi Gezisi Sonrası Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Gezegenler Hakkındaki Bilgileri	**424**
Fulya ÖNER ARMAĞAN Mehmet Enes KAHRAMAN	Çöp mü, Kaynak mı?" Öğretmen Adaylarının Geri Dönüşüm ve Atık Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma	**433**
İsa Yücel İŞGÖR	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ÇOK BOYUTLU AKILLI TELEFON KULLANIMININ AİLE YAŞAM DOYUMU ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİ	**448**
Ekrem CENGİZ	TÜRKİYE ADRESLİ OLARAK ULUSLARARASI VERİ TABANLARINDA YAPILMIŞ OLAN STEM EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARININ ANALİZİ	**463**
Ekrem CENGİZ	WEB OF SCIENCE (WoS)'DA TÜRKİYE ADRESLİ OLARAK YÜRÜTÜLEN FEN EĞİTİMİ MAKALELERİNİN İNCELENMESİ	**465**
Esmeray ALACADAĞLI	COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİN, KENT EKONOMİSİ VE KENT KALKINMASINA ETKİLERİ: BAYBURT ÖRNEĞİ	**467**
Esmeray ALACADAĞLI Beyza TAKTA VARLI	DEMOKRATİK YÖNETİMDE YEREL AKTÖRLER: DOĞU KARADENİZ BELEDİYELER BİRLİĞİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME VE BAYBURT KENT KONSEYİ İNCELEMESİ	**478**
Sirojiddin Sotvoldiyev	ARAP DILINDE "AL-MUSHTARAKU AL-LAFẒIYYU" OLGUSU: OMONIMIYA VE POLISEMIYA ARASINDAKI MÜNASEBET	**480**
Lect. Musayev Fayzullo Omanovich	THE ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES OF DISTANCE EDUCATION	**486**
Zilola DJURAYEVA	NARRATIVIZATION TECHNIQUES IN TURKISH TOURISM ADVERTISEMENTS	**488**
Шүкенай Г.Т.	РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ ДИСКУРСЫНЫҢ ИНТЕНЦИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ: ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТІЛДІК ТЕТІКТЕРІ	**497**
Тукебаева Жаныл	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВАЯ ОСЬ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ КИТАЯ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	**504**
Moses Adeolu AGOI Oluwadamilola Peace AGOI Oluwanifemi Opeyemi AGOI	QUANTUM-ENHANCED PROTEIN FOLDING SIMULATIONS FOR NEXT-GENERATION VACCINE DISCOVERY	**511**
Irına-Ana DROBOT	IMMERSIVE LANGUAGE TEACHING AND LEARNING AND NON-VERBAL LANGUAGE	**518**

Mavlanov Nurali Rayimovich	SYNTACTIC FUNCTIONS OF AUXILIARY WORDS IN THE WORK “FAVOIDU-Z-ZIYOIYA”	**519**
baydullaev Abdullo Khabibullo ugli	HE STYLISTIC FUNCTION OF SUFI VOCABULARY AND EXPRESSIONS IN NASĀʾIM AL-MAḤABBAT	
Könül Ələddin qızı Məmmədova	MÜXTƏLİF FƏNLƏR ÜZRƏ YARADILAN İNTEQRATİV BİLİKLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI	**525**
Gültəkin Atəş qızı Abdullayeva	NİTQİN SƏS MƏDƏNİYYƏTİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	**527**
Babayeva Malahat Ramiz kızı	Azerbaycan Cedit Edebiyatı	**529**
Hasanova Amalia Murad	DEVELOPMENT OF SIMULATION MODELS OF ANTHROPOMETRIC INDICATORS OF HUMAN GROWTH	**534**
Lala MUSAYEVA	HISTORICAL AND MODERN WORLD WOMEN TEACHERS WHO APPLY DIFFERENT TEACHING METHODS IN LANGUAGE CLASSES	**540**
Natevan Paşayeva	PEDAGOJİ ALANINDA KADINLARIN ROLÜ	**550**
İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu	Qüsurlu uşaqların fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün xüsusi hazırlıq təlimləri ilə təmin edilməsi	**556**
İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu	Azərbaycan və Türkiyə arasında mədəni əməkdaşlığın ən mühüm istiqamətlərindən biri elm və təhsil	**560**
Şəfiyeva Günel Elxan qızı	QARIŞIQ TƏHSİL MODELİ	**564**
Fidan Əli qızı Məmmədova	Fars dili və əski Azərbaycan yazısı	**567**
Aytən Cəfərova	VƏTƏNDAŞLIQ MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ MAHİYYƏTİ VƏ MÜASİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ	**575**
Aynur Bədəlova	QƏDİM ŞƏRQ XALQLARINDA İBTİDAİ MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT	**580**
. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI	Azərbaycan müəllimi qəzetində fonetika məsələlərinin əksi	**583**
Sevinc Əliyeva	Folklor Motivlərinin Beynəlxalq Əlaqələri	**586**
Əntiqə Qəhrəmanova	Ə.HAQVERDİYEV DRAMATURGİYASINDA MİLLİ QƏHRƏMAN VƏ YENİ TƏFƏKKÜR	**587**
Güntəkin Musayeva	Janr və İntertekstuallıq	**592**
ŞƏHANƏ ƏLİYEVA	Xülasə Faciə janrı fenomenoloji aspektdə	**594**
Cəfərova Nabat	“Anamın kitabı”- müqəddəslik abidəsi	**597**
Cafarova Nabat Beydulla'nın kızı	DİL LEXICAL ALANININ GELİŞİM PARADİGMALARI	**599**
Dadaşova Amalya	Əhməd Cavadın sovet dönəmində fəaliyyəti	**600**
Gülşən Ağabəy	Hiciv yaklaşımının edebi-tarihsel perspektifi ve teorik-estetik fikri Literary-historical perspective and theoretical-aesthetic idea of satire approach	**604**
Sattorova Xabiba Dilshod qizi	THE PORTRAYAL OF PARENTS IN ARABIC AND UZBEK PROVERBS	**609**
Rayimjonov Sayidolim Madaminjon ugli	INSCRIPTIONS ON THE TOMBSTONE OF THE KAFFAL SHASHIY MAUSOLEUM	**610**

Mirvari İsmayılova	QƏRBİ AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏDƏNİ İRSİ AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ KİMLİYİ KONTEKSTİNDƏ	
Usmonova Dilafruz Sherzod qizi	THE GRAMMATICAL CATEGORY OF GENDER IN ARABIC NOUNS AND ITS COMPARATIVE ANALYSIS WITH UZBEK	**612**
Тукебаева Жаныл Аубакировна	МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	**614**
Ehsan Rasoulinezhad	Fragmentation of the global economy and the progress of the information society in developing countries	**619**
Həsənova Leyla Ziyafət qızı	Romantik ədəbi cərəyanın 20-ci əsr Azərbaycan poeziyasına verdiyi böyük töhfələr.	**620**
Moses Adeolu AGOI Oluwadamilola Peace AGOI Oluwanifemi Opeyemi AGOI	QUANTUM-ENHANCED PROTEIN FOLDING SIMULATIONS FOR NEXT-GENERATION VACCINE DISCOVERY	**624**
Alijon Ekber Olimov	Gender tengligi va oliy ta’lim tizimi: Toshkent universitetlari tajribasi	**631**
Elman İbrahimov	Cənubi Qafqazda Enerji Təhlükəsizliyi və Regional Əməkdaşlıq Dinamikası	**632**
Begim AYBEKOVNA	Din va ijtimoiy birdamlik: Namangan viloyati masjidlari misolida	**633**
Obidova Gulnaz RASULOVNA	Ayollar tadbirkorligi va iqtisodiy imkoniyatlar: Andijon viloyati tajribasi	**634**
Aynura İbrahimova	Köç və Kimlik: Avropada Yaşayan Azərbaycanlı Gənclərin Mədəni Uygunlaşma Strategiyaları	**635**
Аманкулова Лайла Абдраимовна Копбаев Алпысбай	The Artistic Representation of the Concept of Mentality in Contemporary Kazakh Lyrics	**637**

BİLGİ TOPLUMU SÜRECİNDE BİLGİ KENTİ YAKLAŞIMI VE E-BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI

Öğr. Gör. Dr. Murat KÜÇÜKŞEN

Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Demirözü MYO, Yönetim ve Organizasyon Programı,
ORCİD No: 0000-0003-2889-0458

Özet

Tarihsel gelişim sürecinde tarım devriminden sanayi devrimine geçiş olmuştur. Bu süreçte kırsalda yaşayan nüfus, kentlere göç ederek, kentlerin büyümesine ve hızlı bir kentleşme sürecine girilmesine yol açmıştır. Kırsal ve geleneksel toplum düzeni çözülürken, kentsel ve modern toplum düzeni ileri bir aşamaya evrilmiştir. Yönetim, siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, hukuk vs. pek çok önemli konuda değişiklikler yaşanmıştır. Son yarım yüzyılda bilim ve teknolojik gelişimle beraber başlayan süreçte ise bilgi kullanımı artarak bilgi devrimi olarak ifade edilebilecek bir bilgi toplumuna geçiş yaşanmıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle bu geçiş artarak devam etmekte ve toplumları çeşitli yönlerden (ekonomi, kültür vs.) etkilemektedir. Bilginin en çok üretildiği ve kullanıldığı mekânsal alan kentlerdir. Bu sebeple bilgi kenti şeklinde yeni bir yaklaşım özellikle araştırmacılar ve kentsel yönetimde yer alan karar vericiler tarafından ortaya atılmıştır. Bilgi kenti, kentte yaşayanların yaşam kalitesinin artması ve sürdürülebilir faaliyetlerin gerçekleştirilmesine katkı sunması beklenen, kentsel sakinlerin bilgiye ve bilgi kaynaklarına rahatlıkla ulaşabildiği kenttir. Üniversiteler, yerel yönetimler, merkezi kurumlar, okullar, kütüphaneler, sivil toplum kuruluşları ve diğer hizmet kuruluşları, bilgi toplumuna katkı sunan ve kentin bilgi kentine dönüşmesine imkân tanıyan oluşumlardır. Özellikle bilgi günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla daha hızlı ve etkin şekilde karşı tarafa ulaştırılmaktadır. İnternet teknolojisi sayesinde kentte yaşayanlar hizmetlerden haberdar olabilmekte hatta hizmetlerden yararlanabilmektedir. Kentlerde hizmet sunma açısından en önemli yapılanmalardan biri belediyeler ve belediyelerin bilgi sağlama yönündeki uygulamalarıdır. Bu yönde son zamanlarda e-belediyecilik uygulamaları, bilgi kenti yaklaşımında ön planda yer almaktadır. E-belediyecilik uygulamalarıyla kentsel yaşama ilişkin bilgi edinme ve sorgulama, talepte ve istekte bulunma, maddi işlemler gerçekleştirme şeklinde kentlilerin yaşamını kolaylaştırıcı önemli ve dikkat çekici bilgi akışı sağlanmaktadır. Dolayısıyla bilgi toplumunda kentler ve kentsel yapılar içinde belediyelerin sundukları faaliyetler önemli görülmektedir. Bu çalışmada, bilgi toplumunun gelişiminde kentlerin yeri ve bilgi kentine ilişkin belediyelerin gerçekleştirdikleri e-belediyecilik uygulamaları incelenecektir.

Anahtar Kavramlar: Bilgi Toplumu, Bilgi Kenti, E-Belediyecilik.

Abstract

In the historical development process, there was a transition from the agricultural revolution to the industrial revolution. In this process, the population living in rural areas migrated to cities, leading to the growth of cities and a rapid urbanization process. While the rural and traditional social order was disintegrating, the urban and modern social order was evolving to an advanced stage. Changes were experienced in many important areas, including governance, politics, economics, education, healthcare, law, and more. In the last half century, the process that began with scientific and technological advancements led to an increased use of information, leading to a transition to an information society that can be described as the information revolution. This transition, influenced

by globalization, continues to accelerate and affects societies in various ways (economy, culture, etc.). Cities are the spatial areas where information is most frequently produced and used. Therefore, a new approach, the information city, has been proposed, particularly by researchers and decision-makers in urban management. An information city is expected to contribute to the improvement of urban residents' quality of life and the realization of sustainable activities, and is a city where urban residents have easy access to information and information resources. Universities, local governments, central institutions, schools, libraries, non-governmental organizations, and other service organizations contribute to the information society and enable the transformation of cities into information cities. Information, in particular, is delivered more quickly and efficiently today through information and communication technologies. Thanks to internet technology, city residents can be informed about and even benefit from services. One of the most important structures in urban service delivery is municipalities and their information-providing practices. In this regard, e-municipality applications have recently become prominent in the information city approach. E-municipality applications facilitate the flow of important and significant information that facilitates the lives of citizens by providing information and inquiries about urban life, making requests and demands, and conducting financial transactions. Therefore, the activities provided by municipalities within cities and urban structures are considered crucial in the information society. This study examines the role of cities in the development of the information society and the e-municipality practices implemented by municipalities in relation to the information city.

Keywords: Information Society, Information City, E-Municipality.

URBAN PLANNING AND LOCAL RETAIL IN ANKARA: AN ANALYSIS FOCUSED ON SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

ANKARA'DA KENT PLANLAMASI VE YEREL PERAKENDE: SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT GELİŞİMİ ODAKLI BİR ANALİZ[1]

Hayriye ŞENGÜN[1], Adnan KARA[2], Seçil Gül MEYDAN YILDIZ[3], Erdemalp ÖZDEN[4]

[1] Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, hsengun@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1899-8329

[2] Bayburt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik, adnankara@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9045-0392

[3] Yozgat Bozok Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölüm, secil.meydan@yobu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9869-4159

[4] Bayburt Üniversitesi, İktisat, eozden@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5019-1675

Özet

Kent, "mal ve hizmetlerin, üretimi, dağıtımı ve tüketimi sürecinde toplumun sürekli olarak değişen gereksinimlerini karşılamak için ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır" (Keleş, 2004:106-107). Ekonomik faaliyetler, kentsel mekânda; hizmetler, ticaret, turizm, sanayi, bilişim teknolojileri olarak yer seçmektedir. Kentlerde mekânsal gelişmelere yön vermeyi içeren kent planlaması, yaşamsal çevrenin bilimsel ve sanatsal açıdan bir denge içinde kurulmasını sağlayan, ayrıca fiziksel mekânın rasyonel bir biçimde düzenlenmesine yön veren disiplinler arası bir meslek alanıdır. Çok boyutlu ve karmaşık bir sistem olan kentsel mekânların planlaması ise çok boyutlu bir analiz sürecini gerektirmektedir. Planlama eylemi, ilişkilerin bağımlılığı ve karmaşık yapısı gereğince insanlığın en ilkel topluluklar biçiminde yaşadığı ilk çağlardan, küreselleşmenin ve bilişim sistemlerinin egemen olduğu günümüze kadar var olagelmiştir (Ersoy, 2012: 12-13). Yaşamsal tüm gereksinimlerin toprak üzerinde yer seçmek zorunda olması, yer seçimi sürecinde düzenin, nizamın ya da kuralların belirlenmesini gerektirmektedir. Aksi takdirde karmaşa ortaya çıkacağı için, planlama eylemi hem mekansal düzenlemeler hem de devlet düzeni için kaçınılmazdır (Meydan Yıldız, 2021). Diğer yandan planlama, bir öngörü alanı olup tanı öncelikli bir karar verme sürecidir. Bu süreç sosyal, kültürel, politik, çevresel ve davranışsal bir yapıdadır. Bu nedenle, kent planlamayı sadece yer planlama ve ekonomik planlama olarak düşünmemek aynı zamanda bir kültür planlaması olarak da görmek gereklidir (Welter, 2002). Geddes'in 20.yüzyılın başlarında savunduğu "bir planlama yer, ekonomi ve kültür üçlemesi üzerine kurulduğunda başarılı olur" düşüncesi, günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Çünkü, hala planlama sistemlerinin temel amacı, kentsel ve bölgesel alanlarda tüm mekânsal ve işlevsel özellikleriyle bütünleşen ve yaşam kalitesini artırabilen yer seçimi kararlarını oluşturmaktır (March vd., 2017). Planlamaya ilişkin bu ifadeler, planlamanın sadece fiziksel süreçlere odaklanmadığını, aynı zamanda sosyal, ekonomik, kültürel ve yerel sistemleri iyileştirmeye yönelik bir çaba içerdiğini göstermektedir. Bu araştırmanın amacı Ankara'daki yerel yönetim tarafından yerel perakendecilerin kent merkezlerinin canlanmasındaki ve sosyal dokunun korunmasındaki rolleri nasıl değerlendirildiğini araştırmaktır.

Bu araştırmada "Ankara'daki kent plancıları, büyük ölçekli ticari yatırımlar (AVM'ler, süpermarket zincirleri) karşısında yerel perakendecileri desteklemek için ne gibi stratejiler izlemektedir?" sorusuna, Ankara'daki kent plancılarıyla mülakat şeklinde gerçekleştirilen anket çalışması yöntemi

[1] Söz konusu bildiri Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 2025/69001-01-03 proje numaralı "Kent Merkezlerinde Yerel Bağımsız Perakendeciliğin Değişimi ve Kent Makroformuna Etkileri: Ankara Örneği" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir

kullanılarak değerlendirme yapılmaktadır. Araştırma sonucunda yerel perakendecilerle ilgili kent planlama stratejilerinin ve hedeflerin raporlanarak mevcut durumla birlikte değerlendirilmesi beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Yerel Perakendecilik, Kent Planlama, Sürdürülebilir Kent Merkezleri

Abstract

The city is "an economic mechanism that emerges to meet the constantly changing needs of society in the production, distribution, and consumption of goods and services" (Keleş, 2004:106-107). Economic activities choose their place in urban space in the form of services, commerce, tourism, industry, and information technologies. Urban planning, which involves directing spatial developments, is an interdisciplinary field that ensures the establishment of a living environment in a scientific and artistic balance and also directs the rational organization of physical space. Planning urban spaces, a multidimensional and complex system, requires a multidimensional analysis process. The act of planning, due to the interdependence and complex structure of relationships, has existed from the earliest times, when humanity lived in the most primitive communities, to the present day, where globalization and information systems dominate (Ersoy, 2012: 12-13). The necessity of finding a place on land for all vital needs necessitates the establishment of order, regulation, or rules during the site selection process. Otherwise, chaos will arise, and planning is inevitable for both spatial arrangements and state order (Meydan Yıldız, 2021). Planning is a field of foresight and a decision-making process prioritized by diagnosis. This process encompasses social, cultural, political, environmental, and behavioral elements. Therefore, it is necessary to consider urban planning not only as spatial planning and economic planning, but also as cultural planning (Welter, 2002). The idea advocated by Geddes in the early 20th century that "planning is successful when it is built on the trilogy of place, economy, and culture" remains valid today. This is because the primary goal of planning systems is to create location decisions that integrate all spatial and functional characteristics in urban and regional areas and enhance quality of life (March et al., 2017). These statements regarding planning demonstrate that planning does not focus solely on physical processes but also encompasses efforts to improve social, economic, cultural, and local systems.

The purpose of this research is to investigate how local government in Ankara assesses the role of local retailers in revitalizing city centers and preserving the social fabric. This research addresses the question, "What strategies do urban planners in Ankara employ to support local retailers in the face of large-scale commercial investments (shopping malls, supermarket chains)?" using a survey methodology conducted through interviews with urban planners in Ankara. The research aims to report on urban planning strategies and objectives related to local retailers and assess them alongside the current situation.

Keywords: Local Retail, Urban Planning, Sustainable City Centers

1. GİRİŞ

Tarih boyunca kent meydanları, agora, forum, campo, piazza gibi farklı isimlerle anılarak, kent sakinlerinin yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Trafalgar Meydanı, Kızıl Meydan, Taksim Meydanı ve Tiananmen Meydanı gibi örnekler, bu mekânların toplumsal hareketlerin ve kamusal yaşamın simgesi haline geldiğini göstermektedir. Özellikle Endüstri Devrimi sonrasında, kent meydanlarının siyasal işlevi büyük ölçüde değişerek yerini ticari ve alışveriş odaklı işlevlere bırakmıştır (Akman, 2020: 17). Küreselleşmeyle birlikte, alışveriş merkezleri de insanların kolayca ulaşabileceği şekilde tasarlanarak bu ticari dönüşümü desteklemiştir (Flynn, 1975: 1).

Günümüzde kamusal açık alanlar ve yeşil altyapı, kentlerin çekim noktaları olarak kabul edilmekte ve kent sakinlerine önemli çevresel hizmetler sunmaktadır. Kent meydanları, bu bağlamda, ilk çağlardan beri alışverişin de merkezi konumundadır. Chicago Okulu'nun kentsel gelişmeyi iç içe geçmiş çemberler olarak tanımlayan kuramcıları, merkezdeki ilk halkayı hem ticaret hem de kent meydanları olarak belirtir. Bu durum, kent meydanlarının kamusal yaşamın ortaya çıktığı ve insanlar arasındaki etkileşimleri, bağlantıları ve alışverişi kolaylaştıran mekânlar olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır (He, 2023: 3).

Kentleşme süreci, döngüsel kentleşme modeli ile büyüme, küçülme ve yeniden büyüme şeklinde açıklanırken (Champion, 2001), bu döngü perakende sektörünü derinden etkilemektedir. İlk aşama olan kentleşme ile birlikte, yerel bağımsız perakendeciler, canlı kent meydanlarında ve sokaklarda yer alarak o kentin özgün kültürel kimliğini ve yerel ruhunu yansıtan önemli bir unsur haline gelirler. Ancak, daha ucuz konut ve daha rahat yaşam alanları arayışıyla ortaya çıkan banliyöleşme ve kentsel gelişimin tersine işleyerek kırsal nitelikli alanların oluştuğu tersine kentleşme süreçleri, yerel perakendeciliği zor durumda bırakmaktadır. Bu aşamalarda, işlek kent meydanları önemini yitirdikçe, yerel bağımsız perakendeciler müşterilerinden uzaklaşmakta ve alışveriş yapılmasının zorlaşması gibi ciddi sorunlarla karşılaşarak, kentin kültürel dokusunu yansıtma özelliklerini kaybetme riski taşımaktadırlar. Son aşama olan yeniden kentleşme ise kentin canlanmasıyla birlikte bu kayıpları tersine çevirme ve yerel perakendeciliğin yeniden gelişimine olanak tanıma potansiyeli sunmaktadır (Champion, 2001).

Bu dinamik dönüşümlerin ışığında, bu çalışma Ankara'daki yerel perakende sektörünün mevcut durumunu ve kent planlamasıyla olan ilişkisini incelemektedir. Araştırma kapsamında, Ankara'nın Etimesgut, Yenimahalle, Sincan ve Keçiören belediyelerinde çalışan kent plancılarıyla yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak yüz yüze görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler tablo haline getirilerek yorumlanmış ve Ankara'da sürdürülebilir kent gelişimine odaklanan bir analiz sunulmuştur. Bu analiz, yerel perakende sektörünün kent planlamasındaki rolünü anlamak için zengin ve kapsamlı bir tablo ortaya koymaktadır.

2. YÖNTEM

Ankara'nın Etimesgut, Yenimahalle, Sincan ve Keçiören belediyelerinde çalışan kent plancılarına yarı yapılandırılmış soru kağıdı kullanılarak yüz yüze görüşme yapılmıştır bir nitel araştırma yürütülmüştür. Soru kağıdı açık uçlu ve çoktan seçmeli sorular içermektedir. Dört farklı bölgeden beş yanıtlayıcıdan toplanan verilerde bölgelerin her birinin kendine özgü demografik ve perakende özelliklerine sahip olduğu ortaya konulmuştur.

3. BULGULAR

Ankara'nın Etimesgut, Yenimahalle, Sincan ve Keçiören belediyelerinde çalışan kent plancılarına yarı yapılandırılmış soru kağıdı kullanılarak yapılan mülakatlar sonucu çalışmada elde edilen bulgular yerel bağımsız perakendeciler, perakendeci türleri olarak sınıflandırılarak Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo1: Kent Plancı Nitel Araştırma Verileri

				Yerel Bağımsız Perakendeci Türlerine Göre Sayıları					Alt sektörlere göre en fazla sayıdaki yerel bağımsız perakendeci türü									
	Bölgedeki bağımsız perakendecilerin sayısı:	Nüfus	Yerel Bağımsız Perakendeci Başına Nüfus	Frenchise	Modernize edilmiş	Yeni	Gelenksel	Turizm Endeksi	Bar ve Restoranların sayısı	Gıda	Eczacılık ve kozmetik	Çiçekçi	Evaletleri	Moda	Eğlence	Diğer	Restoranlar/barlar	Şifaevleri	Ayakkabı
1	2300	5500000	240	40	30	80	120		750	Gelenksel	Gelenksel	Gelenksel	Gelenksel	Gelenksel frenchise/modern	Gelenksel	Yeni	Gelenksel	Gelenksel	Gelenksel gelenksel
2	1800	6000000	336	425	513	325	305	2	118	yeni	yeni	yeni	frenchise		moder n	moder n			
3	22706	5903091	25,99	3406	5676	2271	1353	4,39	60										
4	300	6000000	2000	125	600	250	1000			Gelenksel	Yeni	yeni	Yeni	Modern	Modern	Gelenksel	Modern	Gelenksel	Modern
5	5200	7000000	135	300	1500	780	2650	50	1500	Gelenksel	Modern	Modern	Gelenksel	Gelenksel	Gelenksel	modern	Modern	Modern	Modern

Tablo1 (Devamı): Kent Plancı Nitel Araştırma Verileri

			Alt sektörler temelinde hangi yerel bağımsız perakendecilerin farklılaştığını düşünüyorsunuz? (varsa farklılaştığı boyutu seçiniz)						
Yerel Bağımsız Perakendecilerin Kentsel Planlamalara Dahil Olma Yönünde Tutumları	Özellikle hangi alt sektörde yerel bağımsız perakendeciler en zor durumda	Kentinizdeki tüketiciler alışveriş merkezlerini neden tercih eder?	Gıda	Sağlık ve Kişisel Bakım	Ev aletleri	Giyim	Eğlence	Yiyecek	Ayakkabı
Nötr	Çiçekçi, Moda, Eğlence,	Seçenek/mağaza seçeneğinin fazlalılığı, Park yeri ve ulaşım, Boş vakit geçirme, Tesis olanakları (Çocuk bakımı, alışveriş arabası temini, klima), kolaylık, pazarlama (reklam, tanıtım)	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Mağaza, Tasarım	Mağaza Tasarım, Lokasyon, Uzmanlık	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Kalite	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Mağaza, Tasarım, Kalite, Lokasyon	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Mağaza, Tasarım, Kalite, Lokasyon, Uzmanlık	Fiyat, Ürünler, Mağaza, Tasarım, Kalite	Fiyat Fiyat, Ürünler, Tasarım, Kalite
Olumlu	Restoranlar/barlar	Park yeri ve ulaşım, Boş vakit geçirme	Fiyat, Kalite	Fiyat, Ürünler	Tasarım	Ürünler, Kalite	Hizmet	Fiyat, Ürünler	

Olumlu	Şifa evleri	Seçenek/mağaza seçeneğinin fazlalılığı, Boş vakit geçirme	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Tasarım	Fiyat, Mağaza, Kalite	Hizmet, Kalite	Hizmet, Fiyat	Mağaza, Tasarım, Kalite	Ürünler, Mağaza, Uzmanlığı	Tasarım, Kalite
Olumsuz	Moda, Eğlence, Şifa evleri	Boş vakit geçirme, Kolaylık	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Lokasyon	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Kalite, Uzmanlık	Hizmet, Ürünler, Tasarım, Kalite, Uzmanlık	Fiyat, Ürünler, Mağaza, Tasarım, Kalite	Hizmet, Lokasyon	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Mağaza, Lokasyon, Uzmanlık	Ürünler, Mağaza, Tasarım, Kalite
Olumsuz	Gıda, Restoranlar/Barlar, Şifa evleri, Ayakkabı	Seçenek/mağaza seçeneğinin fazlalılığı, Park yeri ve ulaşım, Boş vakit geçirme, pazarlama (reklam, tanıtım)	Hizmet, Fiyat, Lokasyon	Hizmet, Fiyat, Ürünler, Lokasyon, Uzmanlık	Ürünler, Mağaza, Tasarım, Kalite	Fiyat, Mağaza, Lokasyon		Hizmet, Fiyat, Ürünler, Lokasyon	Fiyat, Ürünler, Mağaza, Kalite

Tablo 1 verileri incelendiğinde birinci ve ikinci yanıtlardaki semt nüfusları birbirine yakındır. Ancak, bu iki bölge arasındaki perakendeci sayısı dağılımı oldukça farklıdır. Birinci katılımcıya göre semtinde 2300 perakendeci varken, üçüncü katılımcıya göre 22.706 perakendeci bulunmaktadır. Bu, üçüncü katılımcının ilçe çok daha yoğun bir perakende yapısına sahip olduğunu ve kişi başına düşen perakendeci sayısının (25.99) diğer bölgelerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, kent içi mikrobölgelerin perakende yoğunluğu açısından ne kadar farklılaşabildiğini ve her bölge için özelleştirilmiş planlama stratejilerinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Araştırmada yerel perakendeci türleri (geleneksel, yeni, modernize edilmiş, franchise) alt sektörlere göre (Gıda, Eczacılık ve kozmetik, Çiçekçi, Ev aletleri, Moda, Eğlence, Diğer, Restoranlar/barlar, Şifa evleri) şeklinde ayrılmaktadır. Birinci yanıtlayıcının semti perakendecilerin çoğunlukla 'geleneksel' yapıda olması, buranın daha yerleşik bir esnaf kültürüne sahip olduğunu düşündürmektedir. Buna karşılık, ikinci yanıtlayıcının ilçe 'yeni' ve 'franchise' yapılarının ağırlıklı olması, bu bölgenin ticari olarak daha dinamik ve dışa açık bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu farklılaşma, kentsel planlamanın her bir perakendeci türünün ihtiyaçlarına ve gelişim potansiyeline göre şekillendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, geleneksel perakendeciler için mirasın korunması ve altyapı desteği gerekirken, yeni perakendeciler için inovasyonu teşvik eden alanlar oluşturulabilir.

Araştırma sonucu elde edilen veriler, farklı alt sektörlerdeki perakendecilerin farklı zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Örneğin, birinci ilçe çiçekçiler, moda ve eğlence sektörleri en zor durumda görülürken, ikinci semtte restoran ve barlar zorlanmaktadır. Bu, her bir sektörün spesifik ihtiyaçları ve rekabet koşulları olduğunu göstermektedir. Tüketicilerin alışveriş merkezlerini tercih etme nedenleri de bu zorlukları açıklamaktadır. Ortak nedenler arasında çeşitlilik, park ve ulaşım kolaylığı, boş vakit geçirme imkanı ve pazarlama faaliyetleri öne çıkmaktadır. Bu bulgu, yerel perakendecilerin rekabet gücünü artırmak için bu alanlarda iyileştirme yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kent planlamasının, yerel perakendecilere yönelik daha iyi park, ulaşım ve sosyal etkileşim alanları sunarak bu sorunlara çözüm üretebileceği düşünülmektedir.

Araştırma verileri, Ankara'da kent planlamasının sadece altyapısal bir sorun olmadığını, aynı zamanda yerel perakende ekonomisini destekleyen ve tüketicilerin ihtiyaçlarına yanıt veren sosyal ve kültürel bir araç olduğuna işaret etmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kentleşme ve planlama sürecinde alan kullanım kararlarını şekillendiren dinamiklerden biri de yerel perakendeciliktir. Bu çalışmada Ankara'daki yerel perakende sektörünün mevcut durumu ve kent planlamasıyla olan ilişkisi incelemektedir. Araştırma kapsamında, Ankara'nın Etimesgut, Yenimahalle, Sincan ve Keçiören ilçelerindeki kent plancılarına yüz yüze yarı yapılandırılmış soru kağıdı uygulanarak veri toplanmıştır. Elde edilen veriler tablolaştırılarak değerlendirilmiş ve Ankara'da sürdürülebilir kentsel gelişim perspektifinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, yerel perakende sektörünün kent planlamasındaki konumunu ve rolünü ortaya koyan kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Araştırma bulguları, Ankara'daki semtler arasında perakendeci yoğunluğunun ve türlerinin önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Perakendeciler, türlerine ve alt sektörlere göre sınıflandırıldığında elde edilen bulgular, bazı bölgelerde geleneksel esnaf kültürünün baskın olduğunu, diğerlerinde ise franchise ve yeni işletmelerin öne çıktığını ortaya koymaktadır. Bu farklılık, planlamanın her bir perakendeci tipinin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sektörel bazda da farklı sorunlar dikkat çekmektedir. Bir bölgede çiçekçilik, moda ve eğlence işletmeleri zorlanırken, başka bir bölgede restoran ve barlar öne çıkmaktadır. Kentin yerleşim yerlerindeki kentli profili bu farklılaşma ve perakende işletmelere olan ihtiyacın artıp ya da azalmasında temel belirleyici etken olduğu da görülmektedir. Her toplumsal kesim gelir durumu, yaşam anlaşyışı ve ihtiyaç kümeleri doğrultusunda talep yaratmakta ve bu talep yeni perakendeci varlığını gerektirmektedir.

Diğer yandan tüketicilerin alışveriş merkezlerini tercih etme nedenleri arasında çeşitlilik, ulaşım kolaylığı, park imkânı ve sosyal etkinlikler bulunmaktadır. Bu bulgular, yerel perakendecilerin rekabet gücünü artırmak için kent planlamasının ulaşım, park alanları ve sosyal mekânlara yönelik düzenlemeleri güçlendirmesi gerektiğini göstermektedir. Bir başka sorun alanı bu ihtiyaçlar belirlenirken korunması gereken tarihi çarşılar, kent kimliği ve kent kültürünün bir parçası olan arastalar veya perakendecilerin planlama süreçlerinde ne denli yer aldığıdır. Nihayetinde Ankara'da kent planlamasının yalnızca fiziksel altyapıyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda yerel ekonomiyi destekleyen, tüketici ihtiyaçlarına yanıt veren ve sosyal-kültürel boyutları içeren bir süreç olduğu sonucuna varılmaktadır.

Söz konusu çalışma/yayın/sunum/poster/bildiri/ ***Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi*** *tarafından 2025/69001-01-03 proje numaralı "Kent Merkezlerinde Yerel Bağımsız Perakendeciliğin Değişimi ve Kent Makroformuna Etkileri: Ankara Örneği" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir"*

5. KAYNAKLAR

Ersoy, M. (2012). Kent Planlama Kuramları, Ankara: İmge Kitabevi.

Meydan Yıldız S. G. (2021). Yerel Yönetimler ve Kent Planlaması, Yerel Yönetimler: Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar, Önder, Özgür; Sipahi, Esra Banu; Yaman, Murat, Editör, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.609-629.

Welter, V. M. (2002). "Biopolis: Patrick Geddes and the city of life". mit Press.

Geddes, Patrick (1915). Cities in Evolution. London: Williams.

March, A., Kornakova, M., & Handmer, J. 2017. "Urban planning and recovery governance". In Urban Planning for Disaster Recovery (pp. 13-30). Butterworth-Heinemann.

Keleş, R., (2004), Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.

Champion, T. (2001). Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization. Handbook of urban studies, 160(1), 143-161.

SCIENTIFIC TRENDS in THE LITERATURE on ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY and GREEN EMPLOYEE BEHAVIORS

ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ve YEŞİL ÇALIŞAN DAVRANIŞLARI LİTERATÜRÜNDE BİLİMSEL EĞİLİMLER

Fetullah BATTAL[1], Şeymanur YILMAZ [2], Halil Hakdan ÖZ[3]

[1]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü ORCİD: 0000-0002-2895-0193

[2]YL Mezun, Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0006-9597-524X

[3]Öğr. Gör. Halil Hakdan ÖZ, Bayburt Üniversitesi, Rektörlük, Kalite Koordinatörlüğü, , ORCİD: 0000-0002-1970-6105

Özet

Çevresel sürdürülebilirlik, işletmelerin doğal kaynakları etkin ve sorumlu bir şekilde kullanmalarını ve çevresel etkilerini minimize etmelerini hedefleyen kritik bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların yeşil davranışlar sergilemesi, enerji tasarrufu, atık yönetimi, karbon ayak izini azaltma ve çevre dostu iş süreçlerine katılım gibi uygulamalar kurumların sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı, günümüzün en hızlı büyüyen araştırma alanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Web of Science veri tabanında 2011–2025 yılları arasında yayımlanan 150 araştırma makalesini bibliyometrik yöntemle inceleyerek alanın gelişim dinamiklerini ortaya koymaktadır. Bulgular, yayınların yıllık ortalama %28,64 oranında arttığını ve 2019 sonrası hızlı bir yükseliş gösterdiğini ortaya koymaktadır. Literatürde "Green Human Resource Management" konusunun merkezî önemde olduğu, "sustainability" ve "performance" temalarının ise en yoğun araştırılan alanlar arasında yer aldığı belirlenmiştir. Cogent Business & Management ve International Journal of Human Resource Management dergileri öncü yayın organları olarak öne çıkarken, Yusliza MY ve Paille P en üretken yazarlar olarak dikkat çekmektedir. Montabon F. (2016) ve Zibarras LD (2015)'nın gerçekleştirdiği çalışmalar, alanın etkili referans noktalarıdır. Ülkeler bazında ABD çoklu kurum iş birliklerinde dikkat çekerken, Çin ve Almanya ise tek kurum iş birliklerinde ön plandadır. Bulgular, alanın disiplinlerarası yapısını, küresel önemini, hızla büyüyen dinamiklerini ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısını vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, farklı sektör ve kültürel bağlamlarda yeşil insan kaynakları uygulamalarının etkinliği daha detaylı incelenerek uygulamalı politika önerileri geliştirilebilir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, yeşil çalışan davranışı, bibliyometrik analiz

Abstract

Environmental sustainability stands out as a critical concept that aims to ensure that businesses use natural resources effectively and responsibly and minimize their environmental impact. In this context, practices such as employee green behaviors, energy saving, waste management, reducing carbon footprint and participating in environmentally friendly business processes play an important role in achieving the sustainability goals of organizations. Environmental sustainability and green employee behavior are one of the fastest-growing research areas today. This study reveals the development dynamics of the field by examining 150 research articles published in the Web of

Science database between 2011 and 2025 using the bibliometric method. The findings reveal that publications increased by an average of 28.64% annually and showed a rapid increase after 2019. It has been determined that the subject of "Green Human Resource Management" is of central importance in the literature, and the themes of "sustainability" and "performance" are among the most intensively researched areas. Cogent Business & Management and the International Journal of Human Resource Management stand out as pioneering publications, with Yusliza MY and Paille P being the most prolific authors. The studies carried out by Montabon F. (2016) and Zibarras LD (2015) are effective reference points in the field. On a country basis, the USA draws attention in multi-institution collaborations, while China and Germany are at the forefront in single-institution collaborations. The findings highlight the field's interdisciplinary nature, global significance, rapidly growing dynamics, and contribution to sustainable development goals. Future research may explore the effectiveness of green human resources practices in different sectors and cultural contexts in more detail and develop applied policy recommendations.

Keywords: Sustainability, green employee behavior, bibliometric analysis

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insan-çevre ilişkisine dair çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiş, bazıları benimsenmiş, bazıları ise zamanla terk edilmiştir. Erken dönemlerde doğa kutsal kabul edildiği için insanlar yalnızca ihtiyaçları kadarını tüketmiş ve çevre kendini yenileyebilmiştir. Ancak yerleşik yaşama geçiş, Aydınlanma düşüncesi, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler çevresel bozulmayı hızlandırmış; bu durum hem mevcut hem de gelecek kuşakların yaşamını tehdit eden sorunları beraberinde getirmiştir. İnsan kaynaklı kirlilik özellikle Sanayi Devrimi'nden itibaren belirginleşmiş ve 19. yüzyılın ortalarında görünür hâle gelmiştir (Moiseenko vd., 2012, s. 67).

Günümüzde çevresel sürdürülebilirlik, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde de vurgulandığı üzere, insanlığın karşı karşıya olduğu en kritik ve karmaşık küresel sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram, yalnızca iklim değişikliği ve karbon salınımı ile sınırlı olmayıp; atık yönetimi, çevre kirliliği, doğal kaynakların özellikle suyun verimli kullanımı, temiz ve kirli enerji tercihleri, tüketim mallarının üretim ve geri dönüşüm süreçleri ile biyolojik çeşitlilik ve doğal ekosistemler üzerindeki baskılar gibi çok boyutlu alanları kapsamaktadır (Esin & Bayköse, 2024, s. 32).

Çevresel açıdan sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynakların aşırı kullanımından kaçınarak ve yenilenemeyen kaynakları yalnızca yeterli ikame sağlanabildiği ölçüde tüketerek kaynak tabanının sürekliliğini güvence altına almalıdır. Bu yaklaşım, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik dengenin ve diğer ekosistem hizmetlerinin korunmasını da kapsar; söz konusu hizmetler ise genellikle ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmamaktadır (Gedik, 2020, s. 197). Benzer şekilde, çevresel sürdürülebilirlik, insanların ve doğanın dengeli bir şekilde bir arada var olmasına imkân tanıyan ve gelecek kuşakların sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri koşulları yaratmayı ve sürdürmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak da tanımlanabilir (U.S. Department of Energy, 2020).

Bu bağlamda, iş yerinde çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayan davranışlar özellikle önem kazanmaktadır. Yeşil çalışan davranışı, çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltmayı ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı amaçlayan çalışan tutum ve eylemlerini ifade eder. Bu kapsamda elektrik tasarrufu yapma, atıkları en aza indirme, gereksiz kâğıt baskılarından kaçınma, çift taraflı çıktı kullanma, geri dönüştürülebilir materyalleri uygun kutulara bırakma, işe toplu taşıma, bisiklet veya yürüyerek gitme, tek kullanımlık bardaklar yerine tekrar kullanılabilir bardaklar tercih etme ve çevre dostu ürünlerin geliştirilmesi gibi uygulamalar yer almaktadır (Kim vd., 2017).

Çalışanın yeşil davranışı, "çalışanın bulunduğu örgütün çevresel sürdürülebilirliğine katkıda bulunan tutum ve eylemleri" olarak ifade edilebilir. Bu davranışlar, temel olarak gönüllü olarak gerçekleştirilen rol-dışı ve görev kapsamında zorunlu rol-içi davranışlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Çalışanlar yaşamlarının önemli bir bölümünü iş yerlerinde geçirdiği için, çevresel sorunların çözümüne yönelik atılacak adımlarda onların rolü büyük önem taşımaktadır (Pehlivanlı, 2023, s. 436).

Ones ve Dilchert (2012) ise çalışanın yeşil davranışını daha iyi kavrayabilmek için bir sınıflandırma geliştirmiştir. Tüm davranış bilimlerinde olduğu gibi, yeşil çalışan davranışının psikolojik açıdan daha iyi anlaşılması, modellenmesi ve geliştirilmesi için bu tür bir sınıflandırma yapılması önerilmektedir. Bu yaklaşım, yeşil çalışan davranışının örgütsel davranış perspektifinden daha etkin bir şekilde modellenmesini sağlamaktadır. Ones ve Dilchert (2012), çalışanların yeşil davranışlarını beş başlık altında toplamışlardır: "1- Sürdürülebilir Çalışma", "2- Zarar Vermekten Kaçınma", "3- Koruma", "4- Başkalarını Etkileme" ve "5- İnisiyatif Alma".

İnsan-çevre ilişkisinin tarihsel dönüşümü ve çevresel sürdürülebilirliğin günümüzdeki kritik önemi dikkate alındığında, özellikle iş yerlerinde sergilenen bireysel davranışların bu sürece katkısı öne çıkmaktadır. Çalışanların çevre dostu tutum ve uygulamaları, yalnızca bireysel farkındalıkla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kurumsal düzeyde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına doğrudan etki etmektedir. Bu bağlamda, yeşil çalışan davranışları hem çevresel risklerin azaltılmasında hem de sürdürülebilir bir gelecek inşa edilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı; 2011-2025 yılları arasında yayımlanan çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı odaklı akademik çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirerek, literatürdeki eğilimleri, en üretken ülkeleri, yazarları ve yayın kanallarını belirlemek; ayrıca yeşil çalışan davranışının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini inceleyerek gelecekteki araştırmalar için yönlendirici bilgiler sunmaktır. Böylece, iş yerlerinde çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayan bireysel davranışların bilimsel bağlamda nasıl ele alındığına dair kapsamlı ve bütüncül bir perspektif ortaya konması hedeflenmektedir.

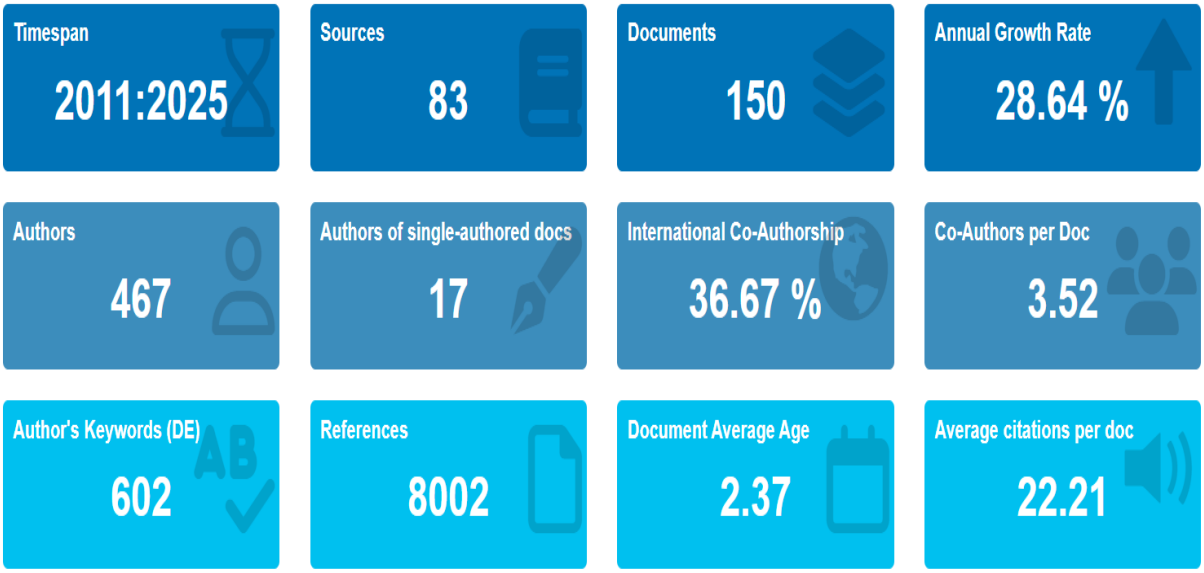
2. YÖNTEM

Bu araştırma, çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında yapılan akademik yayınları analiz etmeyi amaçlayan bir bibliyometrik çalışmadır. Çalışmada, 2011-2025 yılları arasında Web of Science veri tabanından çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı anahtar kelimeleri kullanılarak ilgili literatür taranmıştır. Elde edilen veriler, yayın sayıları, yıllık bilimsel üretim, yayın kaynakları, anahtar temalar, yazarlar arasındaki ilişkiler, en ilgili kaynaklar, en çok atıf alan küresel belgeler, sorumlu yazarların ülkeleri, eşzamanlılık ağı ve tematik harita gibi çeşitli değişkenler açısından analiz edilmiştir. Analizler, R programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki sorular çalışmanın temel bibliyometrik analizini kapsamaktadır.

- 2011-2025 yılları arasında çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında yayımlanan makalelerin yıllık dağılımı nasıldır?
- Bu alanda en çok makale yayımlayan dergiler hangileridir?
- Çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında öne çıkan anahtar temalar nelerdir?
- Alandaki en üretken yazarlar kimlerdir ve iş birlikleri nasıl şekillenmektedir?
- Yayınların atıf alma düzeyi ve küresel etkisi nasıldır?

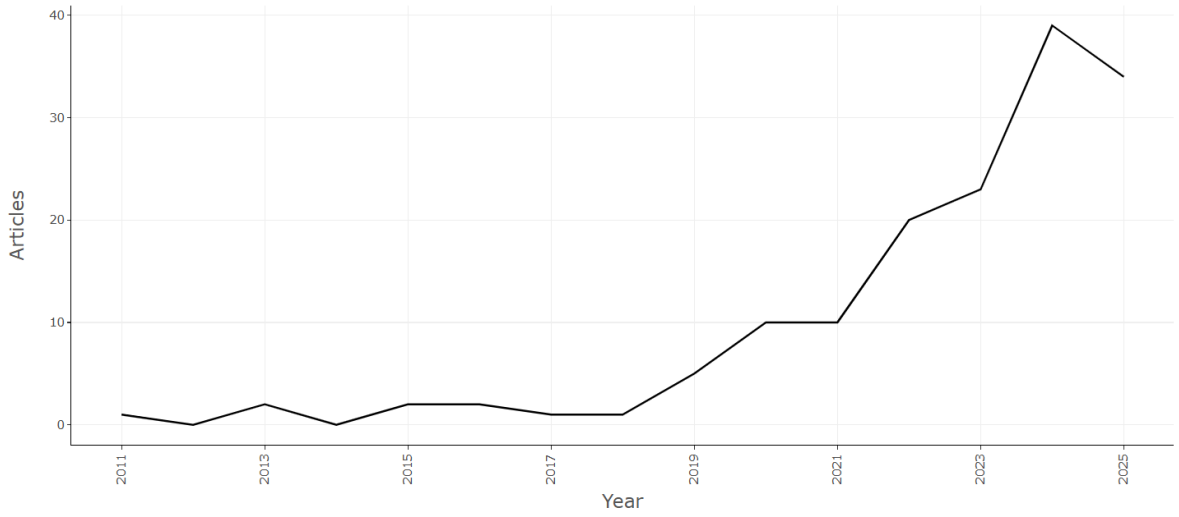
3. BULGULAR

Araştırmada, 2011–2025 yılları arasındaki çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı anahtar kavramlı literatür taranarak son 15 yıla ait 150 makale betimsel olarak incelenmiştir. Bu makaleler, 83 farklı kaynakta yayımlanmıştır. Literatür yıllık ortalama %28,64 oranında büyüme göstermektedir. Çalışmalar 467 yazar tarafından kaleme alınmış; yalnızca 17'si tek yazarlı olup, her makalede ortalama 3,52 yazar yer almıştır. Makalelerin yaklaşık %37'si uluslararası ortak yazarlıkla hazırlanmıştır. Toplam 602 anahtar kelime kullanılmıştır. 150 makalede toplam 8002 atıf yapılmış, her biri ortalama 22,21 kez atıf almıştır. Çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı kavramları ile ilgili ana bilgiler Şekil 1'de sunulmuştur.

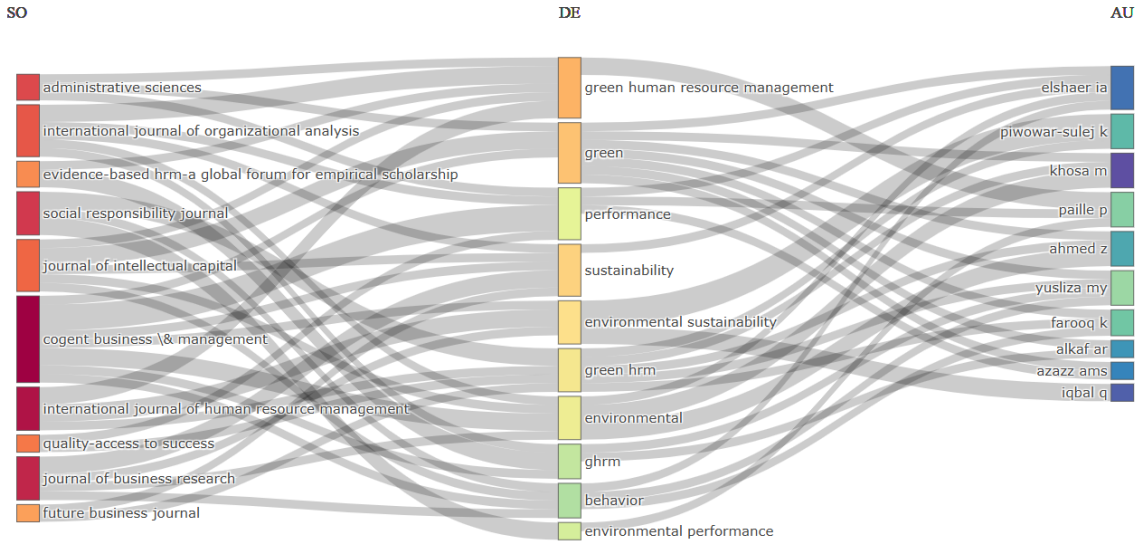

Şekil 1. Ana Bilgiler

Şekil 2'de, 2011–2025 yılları arasında yayımlanan makale sayılarının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. 2011–2018 döneminde makale sayısı düşük ve dalgalı seyrederken, 2019'dan itibaren artış başlamış, 2022 sonrası belirgin bir yükseliş yaşanmıştır. En yüksek sayı 2024 yılında görülmüş, 2025'te ise hafif bir düşüş yaşanmıştır.

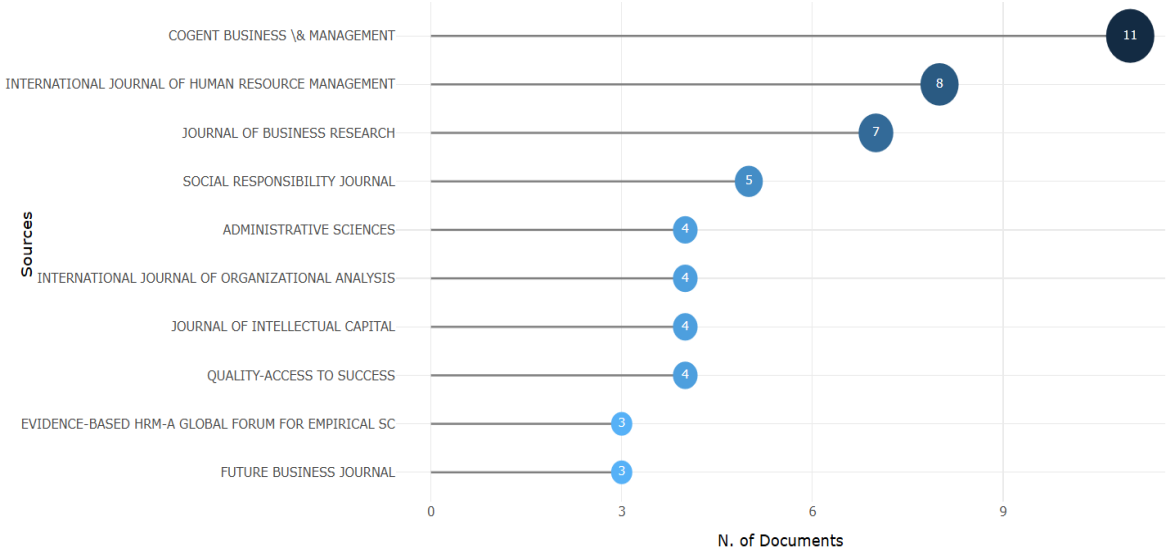

Şekil 2. Yıllık Bilimsel Üretim

Şekil 3. Yayın Kaynakları, Anahtar Temalar ve Yazarlar Arasındaki İlişkiler

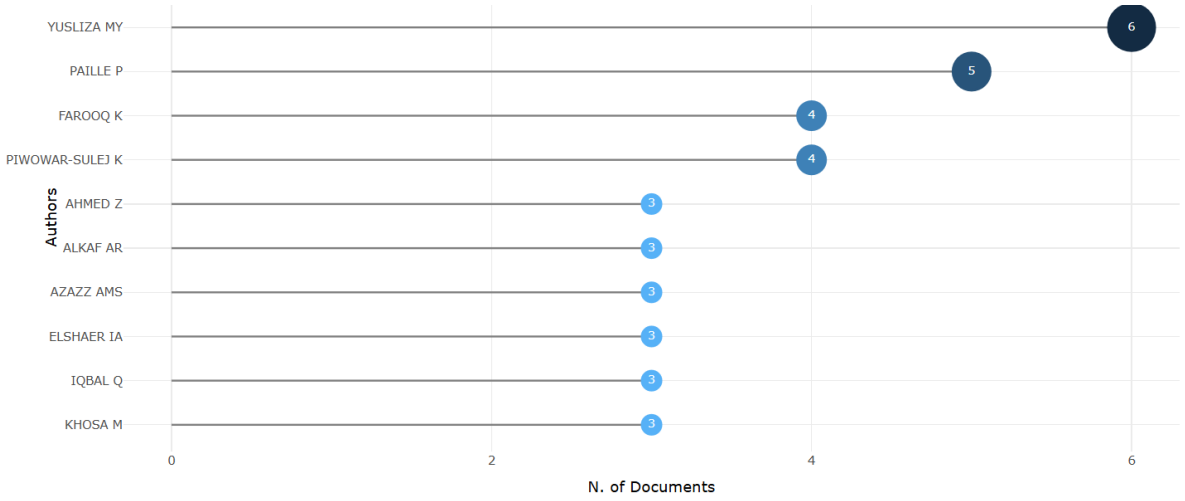
Şekil 3'teki ilişki ağı, çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında yayımlanan makalelerin dergiler, temalar ve yazarlar arasındaki bağlantıları göstermektedir. Sol sütunda araştırmaların yayımlandığı dergiler, ortada sıkça işlenen ana temalar, sağda ise bu temalarda çalışan önde gelen yazarlar yer almaktadır. Araştırma sonuçları, "Green Human Resource Management" (Yeşil İK Yönetimi) konusunun literatürde merkezi bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Elshaer IA, Piwowar-Sulej K, Khosa M, Paille P ve Ahmed Z gibi yazarlar bu alanda öne çıkarken, Cogent Business & Management ve International Journal of Human Resource Management en aktif dergiler olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, "performance" ve "sustainability" temalarının yoğun biçimde ele alınması, yeşil uygulamaların kurumsal performans ve sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin sıklıkla incelendiğini göstermektedir.

Şekil 4. En İlgili Kaynaklar

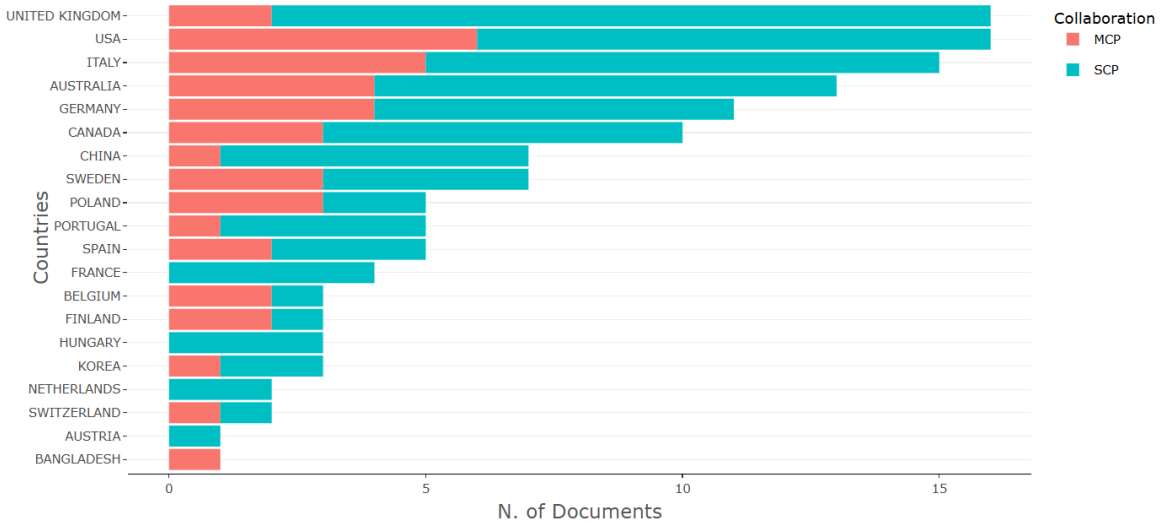
Şekil 4'te, çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında en çok makale yayımlayan dergiler gösterilmektedir. Cogent Business & Management 11 makaleyle ilk sırada yer alırken, International Journal of Human Resource Management ve Journal of Business Research sırasıyla 8

ve 7 makaleyle onu takip etmektedir. Bu durum, Cogent Business & Management dergisinin alanda öncü olduğunu göstermektedir.

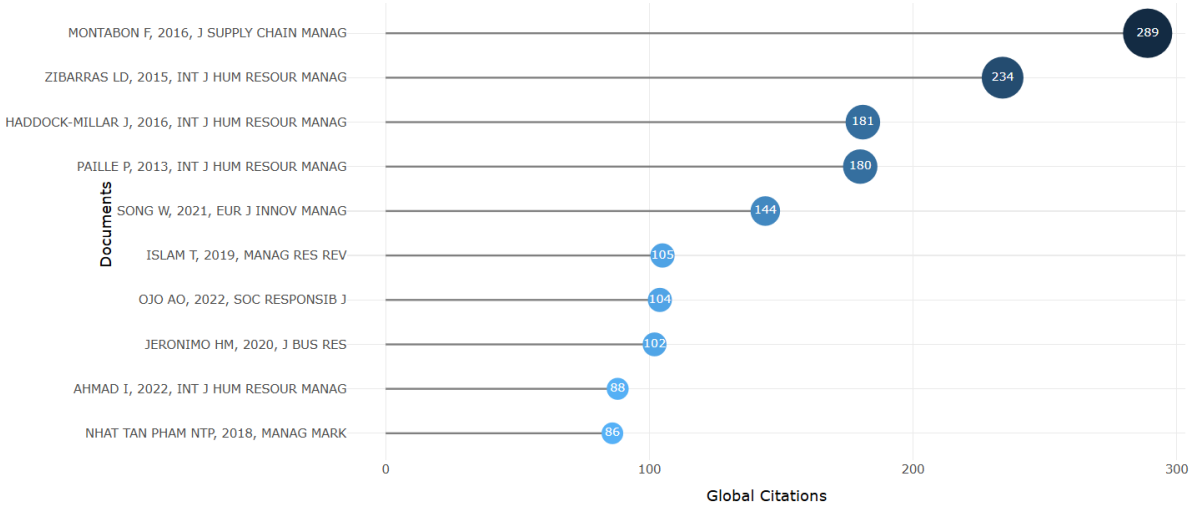
Şekil 5. En İlgili Yazarlar

Şekil 5'te çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında en çok makale yayımlayan yazarlar gösterilmektedir. Yusliza MY 6 makale ile en üretken yazar olup, Paille P 5, Farooq K ve Piwowar-Sulej K ise 4 makale ile onu takip etmektedir. Diğer yazarlar 3 makale yayımlamıştır.

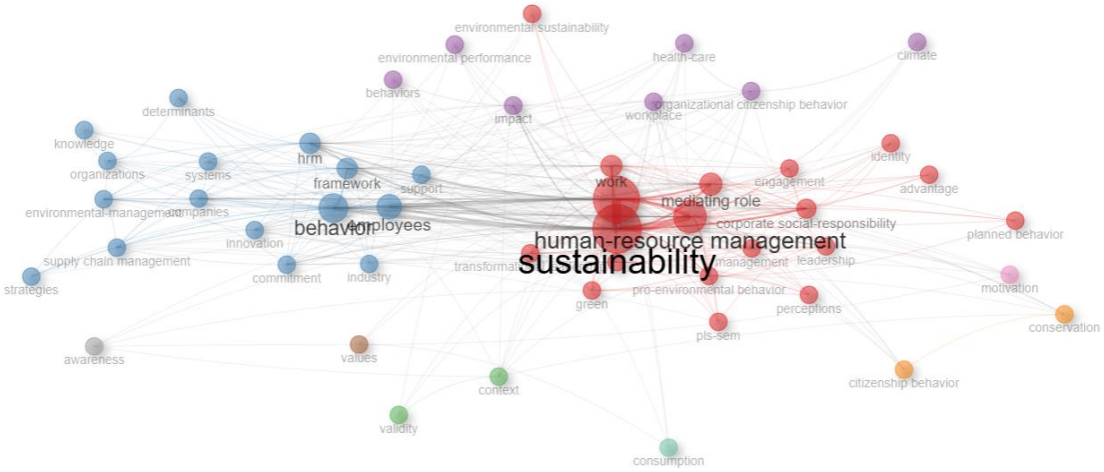
Şekil 6. Sorumlu Yazarların Ülkeleri

Şekil 6'da çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanında yayın yapan ülkelerin makale sayıları ve iş birliği türleri gösterilmektedir. ABD, hem çoklu kurum iş birliği (MCP) hem de tek kurum iş birliği (SCP) açısından en aktif ülke olarak öne çıkmaktadır. İtalya, Avustralya ve Almanya da yüksek sayıda makale üretmiş ve özellikle tek kurum iş birliği alanında güçlüdür. Çin gibi bazı ülkelerde ise tek kurum iş birliği daha baskınken, çoklu kurum iş birliği daha azdır. Genel olarak, araştırmaların çoğu tek kurum çatısı altında yapılırken, çoklu kurum iş birliği daha çok gelişmiş ülkelerde görülmektedir.

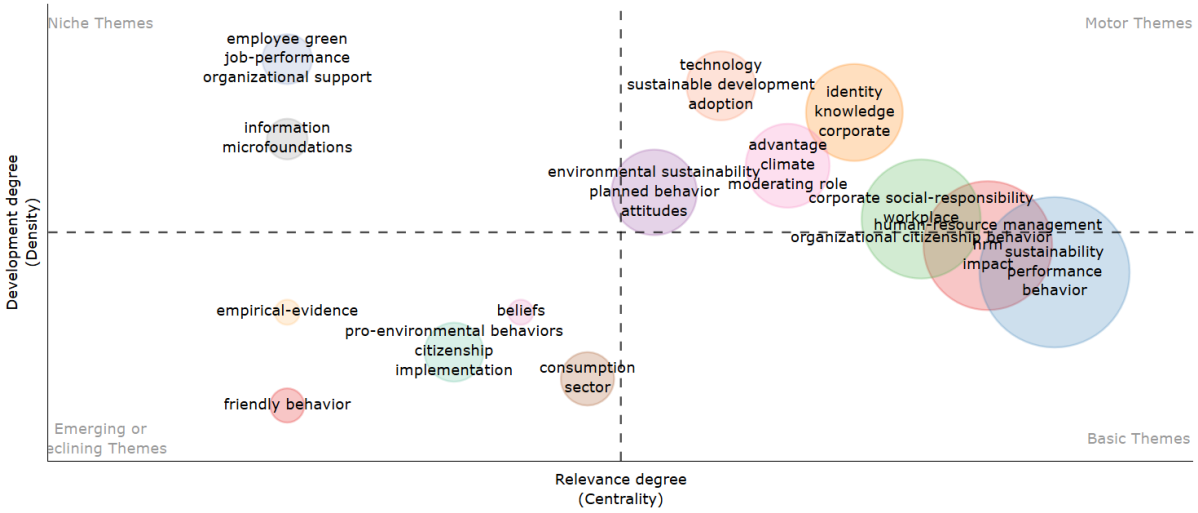
Şekil 7. En Çok Atıf Alan Küresel Belgeler

Şekil 7'de, kavramlarla ilgili en çok atıf alan makaleler gösterilmektedir. En çok atıf alan çalışma, Montabon F.'nin 2016 yılında J Supply Chain Management dergisinde yayımlanan makalesi olup 289 atıf almıştır. Bunu sırasıyla Zibarras LD'nin 2015 tarihli, Haddock-Millar J.'nin 2016 tarihli ve Paille P.'nin 2013 tarihli makaleleri takip etmekte, her biri 180'in üzerinde atıf almıştır. Diğer makaleler ise 80 ile 140 arasında atıfla listede yer almaktadır. Bu veriler, Montabon F. ve diğer bazı yazarların alanda önemli ve etkili çalışmalar yaptığını, bu çalışmaların literatürde sıkça referans gösterildiğini göstermektedir.

Şekil 8. Eşzamanlılık Ağı

Şekil 8'de anahtar kavramlar arasındaki ilişkiler görselleştirilmiştir. "Sustainability" (sürdürülebilirlik) ve "human-resource management" (insan kaynakları yönetimi) en merkezi ve en büyük düğümler olarak öne çıkmaktadır. Diğer kavramlar ise kümeler halinde gruplanmış ve farklı renklerle belirtilmiştir. Örneğin, mavi kümeler "behavior" (davranış) ve "hrm" (insan kaynakları yönetimi) gibi temaları içerirken, kırmızı kümeler "work" (iş), "engagement" (katılım) ve "corporate social responsibility" (kurumsal sosyal sorumluluk) gibi konulara odaklanmaktadır. Bu ağ, alanın çok boyutlu ve birbirine bağlı olduğunu, sürdürülebilirlik ve insan kaynakları yönetiminin çeşitli alt temalar ve kavramlarla sıkı bir şekilde ilişkilendiğini göstermektedir.

Şekil 9. Tematik Harita

Şekil 9, anahtar kavramların önem ve gelişim durumunu göstermektedir. Temalar dört gruba ayrılmıştır: temel, motor, niş ve gelişmekte ya da azalan temalar. İnsan kaynakları yönetimi, sürdürülebilirlik ve performans gibi konular temel temalar arasında yer alırken; kimlik, bilgi ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi konular ise hızla gelişen motor temalar arasındadır. Bazı niş temalar belirli alanlarda yoğunlaşırken, gelişmekte olan veya önemini kaybeden temalar daha az ön plandadır.

4. SONUÇ

Bu çalışma, 2011–2025 yılları arasında çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı konularında yayımlanan literatürü bibliyometrik yöntemlerle analiz ederek alanın gelişim dinamiklerini ortaya koymuştur. Analiz sonuçları, son on beş yılda bu alanda kayda değer bir büyüme yaşandığını göstermektedir. Özellikle 2019 yılından itibaren yayın sayılarında belirgin bir artış gözlenmiş, 2024 yılı en yoğun yayın dönemini oluşturmuştur. Bu bulgu, çevresel sürdürülebilirliğin ve yeşil çalışan davranışlarının günümüzde akademik ilgi odağı haline geldiğini göstermektedir.

Makaleler genellikle çok yazarlı olarak hazırlanmış ve uluslararası ortak yazarlık oranı dikkat çekici düzeye ulaşmıştır. Bu durum, alanın küresel ölçekte iş birliği gerektiren disiplinlerarası niteliğini desteklemektedir. Yine de tek kurumlu iş birliklerinin hâlâ ağırlıkta olması, gelişmiş ülkelerdeki çok kurumlu iş birliklerinin alana yön verdiğini ortaya koymaktadır.

Dergiler ve yazarlar açısından incelendiğinde, Cogent Business & Management ve International Journal of Human Resource Management dergilerinin öncü konumda olduğu; Yusliza MY, Paille P, Piwowar-Sulej K gibi yazarların ise alanda en üretken isimler arasında yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca, atıf analizleri, Montabon F. (2016) ve Paille P. (2013) gibi çalışmaların literatürde merkezi ve etkili referans noktaları olduğunu göstermektedir.

Anahtar kavram analizleri, sürdürülebilirlik, insan kaynakları yönetimi ve performansın temel temalar olarak öne çıktığını; kimlik, bilgi ve kurumsal sosyal sorumluluk konularının ise hızla gelişen ve gelecekte daha da önem kazanması muhtemel alanlar arasında yer aldığını ortaya koymuştur. Bu durum, yeşil insan kaynakları uygulamalarının yalnızca çevresel fayda sağlamakla kalmayıp kurumsal performans, çalışan bağlılığı ve sosyal sorumluluk boyutlarıyla da güçlü bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

Genel olarak bulgular, çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil çalışan davranışı alanının hızlı bir büyüme eğilimi içinde olduğunu, disiplinlerarası ve uluslararası bir çalışma alanı niteliği taşıdığını ve önümüzdeki dönemde de önemini artıracağını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak

araştırmaların farklı sektör ve coğrafyalara odaklanması, çok kurumlu ve kültürlerarası iş birliklerini artırması ve özellikle performans, kimlik ve kurumsal sosyal sorumluluk boyutlarını daha derinlemesine ele alması alana önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aslam, F., Aimin, W., Li, M., & Ur Rehman, K. (2020). Innovation in the era of IoT and Industry 5.0: Absolute Innovation Management (AIM) framework. *Information, 11*(2), 124–130. https://doi.org/10.3390/info11020124

Esin, İ., & Bayköse, N. (2024). Sporda sürdürülebilirlik: Çevresel sürdürülebilirlik hakkında bir derleme. *Uluslararası Türk Spor ve Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, *4*(1), 30-45. https://doi.org/10.55376/ijtsep.1493561

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkinma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, *3*(3), 196-215.

Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S. E., & Ployhart, R. E. (2017). Multilevel influences on voluntary workplace green behavior: Individual differences, leader behavior, and coworker advocacy. *Journal of Management, 43*(5), 1335–1358. https://doi.org/10.1177/014920631454738

Moiseenko, T. I., Sharov, A. N., Voinov, A. A., & Shalabodov, A. D. (2012). Long-term changes in the large lake ecosystems under pollution: The case of the North-East European lakes. In N. S. Kasimov, V. M. Kotlyakov, & C. Vandermotten (Eds.), *Geography, environment, sustainability* (pp. 67–83).

Ones, D. S., & Dilchert, S. (2012). Environmental sustainability at work: A call to action. *Industrial and Organizational Psychology, 5*(4), 444–466. https://doi.org/ 10.1111/j.1754-9434.2012.01478.x

Pehlivanlı, E. A. (2023). Çalışanın yeşil davranışı. In Ö. A. Yılmaz & H. A. Demirtaş (Eds.), *Güncel örgütsel davranış yaklaşımları* (pp. 435–450). Efe Akademi Yayınları.

U.S. Department of Energy. (2020). *Environmental sustainability*. U.S. Department of Energy. https://www.energy.gov/lm/listings/environmental-sustainability

BEYOND DIGITALIZATION: SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF FEMALE EMPLOYMENT IN TURKIYE

DİJİTALLEŞMENİN ÖTESİNDE: TÜRKIYE'DE KADIN İSTİHDAMININ SOSYO-EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ

Yılmaz Onur ARİ[1], Ömer Faruk GÜLTEKİN[2], Fatih OKUR[3]

[1]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü,
ORCID: 0000-0001-7634-2531
[2]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-4832-4683
[3]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisat Bölümü, , ORCID: 0000-0002-4686-4563

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının dinamiklerini, dijitalleşmenin rolüne ve daha geniş sosyoekonomik faktörlere odaklanarak incelemektedir. Türkiye'de kadınların istihdam oranları son yıllarda artmış olsa da, OECD ve AB ortalamalarının önemli ölçüde altında kalmaya devam etmekte ve bu durum hem ekonomik hem de sosyal zorluklar yaratmaktadır. 1993-2024 yıllarına ait yıllık verilerden yararlanan araştırma, kadınların işgücüne katılımının uzun vadeli belirleyicilerini değerlendirmek için birim kök, eşbütünleşme ve regresyon analizlerini kullanmaktadır. Bulgular, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) tutarlı bir şekilde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. BİT kullanımındaki yüzde 1'lik artış, kadınların işgücüne katılımında yaklaşık 0,07-0,08 puanlık bir artışla bağlantılıdır. Bu, dijitalleşmenin kadınların esnek istihdama erişimini artırdığını ve geleneksel işgücü piyasası engellerinin aşılmasına yardımcı olduğunu göstermektedir. Tersine, doğurganlık oranları güçlü ve olumsuz bir ilişki göstermekte olup, sınırlı çocuk bakım altyapısının olduğu bağlamlarda çocuk doğurma ile işgücü piyasasına katılım arasındaki ödünleşmeyi doğrulamaktadır. Kentleşme, genişleyen ekonomik faaliyetler ve daha ilerici sosyal normlar yoluyla kadınların istihdam fırsatlarını olumlu yönde etkileyen bir başka önemli etken olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma ayrıca, ekonomik krizler sırasında kadın istihdamının kırılganlığını da vurgulamaktadır. COVID-19 salgını ve parasal krizler, özellikle kadınların yoğun olarak çalıştığı sektörlerde, ekonomik şokların cinsiyete göre farklı etkilerini yansıtarak kadınların işgücüne katılımını önemli ölçüde azaltmıştır. Gini katsayısı ile ölçülen gelir eşitsizliği, dağıtım dinamiklerinin karmaşıklığını vurgulayarak, karmaşık ve bağlama bağlı bir etki göstermektedir. Sonuçlar genel olarak, kadınların işgücü piyasasındaki rolünü güçlendirmek için dijital altyapıya, dijital okuryazarlık programlarına, çocuk bakım hizmetlerine ve kentsel istihdam fırsatlarına yatırım yapmanın önemini vurgulamaktadır. Krizlerin olumsuz etkilerini hafifleten politikalar da çok önemlidir. Bu çalışma, ampirik kanıtlar sunarak, teknolojik ilerleme, demografik dönüşüm ve sosyoekonomik bağlamların nasıl kesiştiği ve Türkiye'de kadınların ekonomik olarak güçlenmesini nasıl şekillendirdiğini anlamaya katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadınların işgücüne katılımı, BİT, dijitalleşme, doğurganlık, kentleşme, Türkiye

Abstract

This study examines the dynamics of female labor force participation in Türkiye, focusing on the role of digitalization alongside broader socio-economic factors. While women's employment rates in

Turkey have risen in recent years, they remain significantly below OECD and EU averages, posing both economic and social challenges. Drawing on annual data from 1993–2024, the research employs unit root, cointegration, and regression analyses to assess the long-term determinants of female labor force participation. The findings reveal that Information and Communication Technologies (ICT) exert a consistently positive and statistically significant impact, with a one percent increase in ICT usage linked to approximately a 0.07–0.08 percentage point rise in female labor participation. This suggests that digitalization enhances women's access to flexible employment and helps overcome traditional labor market barriers. Conversely, fertility rates show a strong and negative association, confirming the trade-off between childbearing and labor market involvement in contexts with limited childcare infrastructure. Urbanization emerges as another key driver, positively influencing women's employment opportunities through expanded economic activities and more progressive social norms. The study also highlights the vulnerability of female employment during economic crises. The COVID-19 pandemic and currency crises significantly reduced women's labor participation, reflecting the gendered impact of economic shocks, particularly in sectors with high female concentration. Income inequality, measured by the Gini coefficient, demonstrates a mixed and context-dependent effect, underscoring the complexity of distributive dynamics. Overall, the results underscore the importance of investing in digital infrastructure, digital literacy programs, childcare services, and urban employment opportunities to strengthen women's role in the labor market. Policies mitigating the adverse effects of crises are also crucial. By offering robust empirical evidence, this study contributes to understanding how technological progress, demographic transformation, and socio-economic contexts intersect to shape women's economic empowerment in Türkiye.

Keywords: Female labor force participation, ICT, digitalization, fertility, urbanization, Türkiye

1. GİRİŞ

Kadın işgücünün katılımı ve dijital teknolojilerin yaygınlaşması, uzun vadeli ekonomik kalkınmayı teşvik etmede sıkça öne çıkan önemli faktörlerdir. Akademik çalışmalar, altyapının, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle kadınların işgücü piyasasına katılımını nasıl şekillendirdiğini araştırmıştır (Nikulin, 2017; Ngoa ve Song, 2021; Shuangshuang ve ark. 2023).

Son yıllarda, akademisyenler kadın istihdamının yalnızca dijitalleşmeyle açıklanamayacağını, aynı zamanda kentleşme, doğurganlık davranışı ve eşitsizlik gibi daha geniş sosyoekonomik dinamikler tarafından da şekillendirildiğini giderek daha fazla vurgulamaktadır. Örneğin, Çin üzerine yapılan bir araştırma, kentsel genişlemenin kadın göçünü teşvik ettiğini ve böylece hane halkı yapılarını, evlilik piyasalarını ve sosyal istikrarı etkilediğini vurgulamaktadır (Xu ve ark., 2022). Senegal'in kırsal kesimlerinden elde edilen veriler, kadınların istihdamının evlilik ve çocuk doğurmayı geciktirerek doğurganlık oranlarını önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Tahminlere göre, kadın başına düşen çocuk sayısı yaklaşık dörtte bir oranında azalmıştır (Van den Broeck ve Maertens, 2015). Benzer şekilde, ülkeler arası analizler, kadınların ücretli istihdama katılımı ile doğurganlık arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, ücretsiz tarım işçiliği genellikle daha yüksek doğurganlık sonuçlarıyla bağlantılıdır (Behrman ve Gonalons-Pons, 2020). Ayrıca, gelişmekte olan ekonomiler üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, kadınların işgücüne katılımının, özellikle kentleşme, doğurganlık ve geçerli sosyal normlar gibi birçok faktörden etkilendiğini ve kadınların eğitiminin işgücü piyasasına katılımın temel itici gücü olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, daha yüksek beceri ve eğitime sahip kadınlar, internet kullanım yoğunluğu ile ilişkilidir (Suwadji, 2020). Tüm bunlara ilave olarak, yaşanan COVID-19 pandemisi de özellikle ev işleri, hasta ve çocuk bakımı gibi hizmet sektörüne ait işlerde çalışan kadın istihdamını etkilemiştir (Beken, 2020).

Bu çalışma, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de başta dijitalleşme olmak üzere sosyo-ekonomik etkenlerin kadın işgücüne katılımına etkisini incelemektedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı,

son yıllarda artış göstermesine ragmen hala OECD ve AB ortalamalarının oldukça altındadır. Kadınların işgücüne katılım oranı % 30'lar seviyesindedir ve bu, gelişmiş ülkelere kıyasla düşük bir düzeydir (Başar, 2024). Katılım oranı eğitim seviyesiyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Ayrıca, katılım oranları bölgesel olarak büyük farklılıklar göstermekte, batı illerinde daha yüksek, doğu illerinde ise daha düşüktür. Düşük kadın istihdam oranı, ülke ekonomisi için potansiyel bir kayıptır. BİT'in bu sorunu çözmede bir araç olup olamayacağını anlamak, daha yüksek ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için kritik bir öneme sahiptir. Kadınların ekonomik hayata katılımı, güçlenmelerinin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasının temel taşlarından biridir. BİT'in bu süreci nasıl şekillendirdiğini araştırmak, eşitsizlikleri azaltacak politikalar geliştirmeye yardımcı olur. Bu çalışma da bu doğrultuda politika ve uygulamalara ışık tutacak değerli bulgular sunmayı hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Genel kanı, ICT bileşenlerinin kadınların işgücüne katılımı üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğu yönündedir. Nikulin (2017), 60 gelişmekte olan ülkeden elde edilen kanıtlara dayanarak, ICT yaygınlaşması ile kadınların işgücüne katılımı arasında doğrudan bir pozitif bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Shah ve Krishnan (2023), Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) cinsiyet eşitsizliği (SKH 5) ve gelir eşitsizliği (SKH 10) ile nasıl kesiştiğini araştırmaktadır. Yetenek Yaklaşımından yararlanarak ve ICT'yi kurumsal bir aktör olarak ele alarak, 2013-2016 dönemi boyunca 86 ülkeden elde edilen arşiv verilerini çapraz gecikmeli panel tasarımı kullanarak analiz ediyorlar. Analizleri, ICT'nin cinsiyet eşitsizliğini etkilediğini ve bunun da cinsiyet eşitsizliğinin gelir eşitsizliklerini şekillendirdiğini, böylece teknolojik yayılımı daha geniş eşitlik sorunlarıyla ilişkilendirdiğini kanıtlıyor. Bu önemli bulguların ötesinde, çalışma, ICT, cinsiyet ve gelir eşitsizliği arasındaki dinamik ilişkileri izlemek için uzunlamasına çapraz ulusal veriler kullanarak metodolojik olarak da katkı sağlamaktadır. Bu içgörüler, kapsayıcı kalkınmayı teşvik etmede ICT'nin hem akademik hem de politika açısından önemini vurgulamaktadır. Shuangshuang ve diğerleri (2023), 1990-2020 yıllarını kapsayan yıllık verilere dayanmış ve Banerjee ve Carrion-i-Silvestre koentegrasyon çerçevesi, eğim heterojenliği testleri ve kesitsel genişletilmiş ARDL modeli dahil olmak üzere gelişmiş panel ekonometrik yaklaşımlar kullanmıştır. BRICS ülkelerinde ICT ile kadın istihdamı arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Ancak, bu olumlu etkiler sektörden sektöre farklılık gösterebilir. Örneğin, Ngoa ve Song (2021), 48 Afrika ülkesinden oluşan bir panelde, cep telefonları ve internet bağlantısı dahil olmak üzere ICT kullanımının kadınların işgücüne katılımını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Bu olumlu etki, finansal gelişme ve kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi ile daha da güçlenmekte ve en belirgin olarak sanayi sektöründe görülmektedir. Finlay (2021), doğurganlığın kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemekte ve bu etkilerin farklı gelir düzeylerinde nasıl değiştiğini göstermektedir. Çalışma, düşük gelirli ülkelerde kayıt dışı sektörün hakimiyetini, orta gelirli ülkelerde gelir eşitsizliğinin rolünü ve yüksek gelirli ülkelerde sosyal koruma politikalarının önemini vurgulamaktadır.

Literatürde, ICT'nin kadın istihdamı üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) yöntemini kullanan Samargandi ve arkadaşları (2019), ICT'nin Suudi Arabistan'da kadınların işgücüne katılımını azalttığını gözlemlemiştir. Kaur ve diğerleri (2021), korelasyon yaklaşımını kullanarak, internet kullanımının 2001-2018 döneminde Hindistan'da kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bulgularına göre, sabit geniş bant abonelikleri ve mobil hücresel aboneliklerin de olumsuz olduğunu ortaya koymuşlardır. Son zamanlarda, Kakizhanova ve diğerleri (2025) ARDL yöntemini kullanarak, 1994-2022 döneminde Kazakistan'da internet kullanıcılarının sayısının hem kısa hem de uzun vadede kadınların işgücüne katılımıyla negatif bir ilişki gösterdiğini keşfettiler.

Buna karşılık, mobil hücresel abonelikler kısa vadede kadınların işgücü piyasasına katılımını olumlu yönde etkilemektedir, ancak bu etki uzun vadede istatistiksel olarak önemsiz hale gelmektedir.

Mevcut literatürde Türkiye ile ilgili çalışmalardan Tüzemen ve arkadaşları (2021), ARDL tekniğini kullanarak BİT ile kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmacılar, 1988-2018 dönemi için BİT ile kadın işgücüne katılım oranı arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Son zamanlarda Çelik (2025), Türkiye'deki kadınlar için dijital eşitsizlikten bahsetmiştir. Çalışmaya göre, yapay zeka ve blok zinciri gibi yeni teknolojilerin potansiyeli, kadınların dijital araçlara ve fırsatlara erişimini artırmak için kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlendirilmesini ilerletmek için bir araç olabilir.

ICT ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürün gözden geçirilmesi, bu ilişkinin çoğunlukla olumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, olumsuz veya önemsiz bir bağlantı olduğunu bildiren bazı çalışmalar (Tüzemen ve ark. 2021), gelişmekte olan ülkelerin, kadınlar da dahil olmak üzere toplumu güçlendirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin tam potansiyelinden yararlanabilmek için demokrasi, temel hak ve özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda da ilerleme kaydetmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, bazı çalışmalar (Samargandi ve ark. 2019), ICT'nin faydalarının ancak gelişmekte olan ülkelerde finans sektörü uygun şekilde geliştiğinde elde edilebileceğini savunmaktadır. Dahası, bazı çalışmalar da (Kaur ve ark. 2021; Kakizhanova ve ark. 2025), az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde kadın istihdamının hala büyük ölçüde internet ve mobil hizmetlerin yetersiz olduğu kırsal alanlarda yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Buna göre, bu tür çalışmalar hükümetlerin kırsal bölgelerde ICT hizmetlerinin yaygınlaşmasını ve satın alınabilirliğini artırmasını önermektedir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, 1993–2024 dönemi için Türkiye'de kadın işgücüne katılımının belirleyicilerini inceleyen ekonometrik analiz sonuçları sunulmaktadır. Bulguların sağlam ve güvenilir olması amacıyla, analizde durağanlık testleri, eşbütünleşme analizleri ve çeşitli regresyon tahminleri kullanılmıştır.

3.1 Veri Tanıtımı ve Ön Analiz

Çalışmada kullanılan veri seti, 1993–2024 yıllarını kapsayan 32 yıllık gözlemden oluşmaktadır ve Türkiye'ye ait makroekonomik ile demografik göstergeleri içermektedir. Tüm değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	N	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum
FEMALE_LF	32	29.022	2.678	25.000	34.100
ICT	32	35.841	30.677	0.010	87.300
FERTILITY	32	2.203	0.367	1.510	2.900
URBAN	32	71.034	7.462	59.200	82.600
GINI	32	40.594	1.835	36.500	43.600
FEMALE_POP	32	49.841	0.140	49.580	50.070
PANDEMIC_DUMMY	32	0.156	0.369	0.000	1.000

CURRENCY_CRISIS_DUMMY	32	0.094	0.296	0.000	1.000
GLOBAL_FINANCIAL_CRISIS	32	0.063	0.246	0.000	1.000

Notes: N = Number of observations; Std. Dev. = Standard deviation. FEMALE_LF represents female labor force participation rate (%), ICT denotes information and communication technology usage (%), FERTILITY is the total fertility rate, URBAN represents urbanization rate (%), GINI is the Gini coefficient, and FEMALE_POP is the female population share (%). Dummy variables take the value 1 for the specified years and 0 otherwise.*

Tanımlayıcı istatistikler birkaç temel eğilimi ortaya koymaktadır. Çalışma dönemi boyunca kadın işgücüne katılım oranı ortalama %29,02 olarak gerçekleşmiş ve görece sınırlı bir değişkenlik göstermiştir (standart sapma 2,68). Bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) kullanımı ise %0,01'den %87,30'a ulaşarak Türkiye'nin dijital dönüşümünü yansıtan kayda değer bir artış ve çeşitlilik göstermektedir. Doğurganlık oranı yaklaşık 2,9'dan 1,51'e düşmüş, bu da demografik dönüşüm süreciyle uyumludur. Kentleşme oranı %59,2'den %82,6'ya doğru istikrarlı bir artış sergilemiş, gelir eşitsizliği (Gini katsayısı) ise yaklaşık 40,6 seviyesinde görece istikrarlı kalmıştır.

3.2 Durağanlık Analizi

Regresyon analizine geçmeden önce, sahte regresyon sorunlarından kaçınmak amacıyla zaman serisi değişkenlerinin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök test sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testi (ADF)

Variable	ADF Statistic	p-value	Critical Value (5%)	Stationary
FEMALE_LF	-2.847	0.188	-2.976	No
ICT	-1.456	0.842	-2.976	No
FERTILITY	-2.401	0.376	-2.976	No
URBAN	-0.892	0.953	-2.976	No
GINI	-2.634	0.267	-2.976	No
FEMALE_POP	-2.159	0.512	-2.976	No

Notes: H0: Variable has a unit root (non-stationary). The null hypothesis is not rejected at the 5% significance level for all variables, indicating non-stationarity.*

ADF test sonuçları, tüm sürekli değişkenlerin seviyede durağan olmadığını göstermektedir; zira birim kök varlığına ilişkin sıfır hipotezi geleneksel anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Bu bulgu, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesini gerekli kılmakta ve eşbütünleşme analizine başvurulmasını zorunlu hale getirmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Testi- Birinci Fark Sonuçları

Variable	ADF Statistic	p-value	Critical Value (5%)	Stationary
Δ(FEMALE_LF)	-4.521***	0.002	-2.976	Yes

Δ(ICT)	-3.876**	0.022	-2.976	Yes
Δ(FERTILITY)	-3.245**	0.089	-2.976	Yes
Δ(URBAN)	-3.654**	0.038	-2.976	Yes
Δ(GINI)	-4.123***	0.009	-2.976	Yes
Δ(FEMALE_POP)	-3.891**	0.020	-2.976	Yes

Notes: Δ denotes first difference. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. All variables are stationary in first differences, confirming they are integrated of order I(1).*

Birinci fark sonuçları, tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğunu ve dolayısıyla I(1) bütünleşme derecesine sahip olduklarını doğrulamaktadır. Bu bulgu, değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkilerin var olabileceğini göstermekte ve bu olasılık Engle-Granger eşbütünleşme testi ile araştırılmaktadır.

3.3. Eşbütünleşme Analizi

Tüm değişkenlerin I(1) olarak tanımlanması dikkate alınarak, aralarında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunup bulunmadığı Engle-Granger iki aşamalı prosedürü kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Engle-Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

Variable Pair		Test Statistic	Critical Value (5%)	p-value	Cointegrated
FEMALE_LF ICT	~	-3.847	-3.612	0.031	Yes**
FEMALE_LF FERTILITY	~	-4.156	-3.612	0.016	Yes**
FEMALE_LF URBAN	~	-3.721	-3.612	0.044	Yes**

Notes: ** p<0.05. The test examines the null hypothesis of no cointegration. Rejection indicates the presence of long-run equilibrium relationships.*

Eşbütünleşme testleri, kadın işgücüne katılımı ile temel açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığına dair kanıt sunmaktadır. Bu bulgu, hem kısa dönem hem de uzun dönem dinamiklerini incelemek amacıyla seviye regresyonlarının ve hata düzeltme modellerinin kullanılmasını haklı kılmaktadır.

3.4 Regresyon Analizi

Durağanlık ve eşbütünleşme özellikleri belirlendikten sonra, temel regresyon analizine geçilmiştir. Bulguların sağlamlığını sağlamak için birden fazla model spesifikasyonu uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: OLS Regresyon Sonuçları – Kadın İş Gücü Katılımı

Variable	Model 1 (Basic)	Model 2 (Full)	Model 3 (Logs)	Model 4 (Robust)
Constant	15.643***	12.458**	2.847***	11.892**
	(4.521)	(5.234)	(0.834)	(4.678)
ICT	0.0823***	0.0756***	0.285**	0.0718***
	(0.0187)	(0.0201)	(0.112)	(0.0195)
FERTILITY	-4.567***	-3.924***	-0.421***	-3.756***
	(1.234)	(1.156)	(0.134)	(1.089)
URBAN	0.156**	0.134**	0.523**	0.127**
	(0.067)	(0.064)	(0.201)	(0.058)
GINI	-0.245*	-0.187	-0.156	-0.179
	(0.134)	(0.142)	(0.098)	(0.128)
FEMALE_POP	2.134	1.876	0.634	1.653
	(3.456)	(3.234)	(1.234)	(2.987)
PANDEMIC_DUMMY	—	-1.823**	-0.067*	-1.756**
	—	(0.756)	(0.034)	(0.698)
CURRENCY_CRISIS_DUMMY	—	-2.145***	-0.089**	-1.987***
	—	(0.687)	(0.042)	(0.634)
GLOBAL_FINANCIAL_CRISIS	—	-1.456*	-0.056	-1.234
	—	(0.823)	(0.045)	(0.756)
Model Statistics				
R-squared	0.789	0.847	0.763	0.834
Adj. R-squared	0.748	0.791	0.712	0.778
F-statistic	19.34***	15.12***	14.87***	14.93***
Durbin-Watson	1.89	2.03	1.94	2.01
N	32	32	32	32

Notes: Standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Model 1: Basic specification without dummy variables; Model 2: Full specification with all variables; Model 3: Log-linear specification; Model 4: Robust specification with Newey-West standard errors.*

Regresyon sonuçları, Türkiye'de kadın işgücüne katılımının belirleyicilerine ilişkin güçlü kanıtlar sunmaktadır. Model 1'deki temel spesifikasyondan Model 2'deki tam spesifikasyona geçildiğinde, kriz kukla değişkenlerinin modele dâhil edilmesinin açıklayıcılığı artırdığı görülmektedir; nitekim düzeltilmiş R-kare değeri 0,748'den 0,791'e yükselmiştir.

ICT katsayısı tüm spesifikasyonlarda tutarlı biçimde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, 0,0718 ile 0,0823 arasında değişmiştir. Bu sonuç, ICT kullanımındaki yüzde 1'lik artışın, diğer faktörler sabitken, kadın işgücüne katılım oranında yaklaşık 0,07–0,08 puanlık artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, teknolojik gelişmenin kadınların işgücü piyasasına katılımını esnek çalışma imkânları ve geleneksel engelleri azaltma yoluyla kolaylaştırdığı yönündeki teorik beklentilerle uyumludur.

Doğurganlık oranı, kadın işgücüne katılımı ile güçlü ve negatif bir ilişki sergilemektedir. Spesifikasyonlar arasında katsayılar -3,756 ile -4,567 arasında değişmiş ve bir birimlik doğurganlık artışının kadın işgücüne katılım oranında yaklaşık 3,8–4,6 puanlık azalışla ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgu, özellikle sınırlı çocuk bakım altyapısına sahip toplumlarda çocuk sahibi olma ile işgücüne katılım arasındaki iyi belgelenmiş ters ilişkiyle tutarlıdır.

Kentleşme oranı, kadın işgücüne katılım üzerinde tutarlı ve pozitif bir etki göstermektedir; katsayılar 0,127 ile 0,156 arasında değişmektedir. Buna göre, kentleşme oranındaki yüzde 1'lik artış, kadın işgücüne katılımda yaklaşık 0,13–0,16 puanlık bir artışla ilişkilidir. Bu durum, kentlerde istihdam olanaklarının daha geniş olmasını ve kadın istihdamına yönelik daha ilerici sosyal tutumları yansıtmaktadır.

Gelir eşitsizliğini temsil eden Gini katsayısı, tüm modellerde negatif olmakla birlikte istatistiksel anlamlılığı değişkenlik göstermektedir. Bu tutarsızlık, eşitsizlik ile kadın işgücüne katılım arasındaki karmaşık ilişkiye işaret etmektedir. Eşitsizlik bir yandan fırsatları azaltarak katılımı caydırabilirken, diğer yandan ekonomik gereklilik nedeniyle katılımı artırıcı bir baskı yaratabilir.

3.5 Kriz Etkileri ve Politika Çıkarımları

Kriz kukla değişkenleri, büyük ekonomik şokların kadın işgücüne katılım üzerindeki etkilerine ilişkin önemli bulgular sağlamaktadır. Pandemi kukla değişkeni tüm modellerde yaklaşık -1,76 ile -1,82 puan arasında değişen negatif ve anlamlı katsayılara sahiptir. Bu bulgu, COVID-19 pandemisinin kadın işgücüne katılımını olumsuz etkilediğini, özellikle artan ev içi bakım yükümlülükleri ve kadınların yoğunlaştığı sektörlerdeki iş kayıpları nedeniyle bu etkinin daha belirgin olduğunu göstermektedir.

Döviz krizi kuklası, en büyük negatif katsayıya sahiptir ve tüm modellerde -1,99 ile -2,15 puan arasında değişmiş, %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu güçlü etki, döviz krizlerinin kadın istihdamı açısından özellikle zorlayıcı koşullar yarattığını, iş imkânlarının azalması ve hanehalkı üzerindeki finansal baskıların kadınların ücretli işten ziyade ücretsiz ev içi işlere yönelmesine neden olabileceğini göstermektedir.

Küresel finansal kriz kuklası da negatif katsayılar vermekle birlikte istatistiksel anlamlılık bakımından daha zayıf sonuçlar sunmaktadır; değerler -1,23 ile -1,46 arasında değişmektedir. Bu görece zayıf etki, 2008–2009 küresel finansal krizinde Türkiye'nin, daha entegre ekonomilere kıyasla kısmen daha yalıtılmış bir konumda olmasıyla açıklanabilir.

3.6 Tanısal Testler ve Modelin Geçerliliği

Bulguların güvenilirliğini sağlamak amacıyla, tercih edilen spesifikasyon (Model 2) üzerinde kapsamlı tanısal testler uygulanmıştır. Çeşitli tanısal testlere ilişkin sonuçlar Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6: Tanısal Testlere İlişkin Sonuçlar

Test	Statistic	p-value	Conclusion
Breusch-Pagan (Heteroskedasticity)	8.456	0.293	Homoskedastic
Jarque-Bera (Normality)	2.134	0.344	Normal
Durbin-Watson (Autocorrelation)	2.028	—	No autocorrelation
RESET (Specification)	1.876	0.187	Correct specification

Notes: p-values above 0.05 indicate that we fail to reject the null hypothesis of the respective test, supporting model validity.*

Tanısal testler, regresyon spesifikasyonlarının geçerliliğini desteklemektedir. Breusch-Pagan testi, homoskedastisiteye ilişkin sıfır hipotezini reddetmemekte (p = 0,293) ve sabit varyans varsayımının sağlandığını göstermektedir. Artıkların normalliğine yönelik Jarque-Bera testi de sıfır hipotezini reddetmemekte (p = 0,344) ve normallik varsayımını desteklemektedir. Durbin-Watson istatistiği 2,028 olup, ideal değere (2,0) yakın çıkmış ve artıklar arasında anlamlı bir otokorelasyon bulunmadığını göstermiştir.

3.7 Sağlamlık Kontrolleri ve Alternatif Spesifikasyonlar

Bulguların sağlamlığını test etmek amacıyla log-lineer modeller ve robust standart hatalarla tahmin edilen alternatif modeller dâhil olmak üzere çeşitli spesifikasyonlar kullanılmıştır. Model 3'teki log-lineer spesifikasyon, katsayıların esneklik olarak yorumlanmasına imkân tanımaktadır. ICT değişkenine ait 0,285 katsayısı, ICT kullanımındaki %1'lik artışın kadın işgücüne katılımı yaklaşık %0,29 artırdığını göstermektedir. Doğurganlığa ait -0,421 katsayısı ise doğurganlık oranındaki %1'lik artışın kadın işgücüne katılımı yaklaşık %0,42 azalttığını ortaya koymaktadır.

Katsayıların işaretleri ve istatistiksel anlamlılığının farklı modellerde tutarlılık göstermesi, elde edilen bulgulara olan güveni artırmaktadır. Model 4'te kullanılan robust standart hatalar, olası heteroskedastisite ve otokorelasyonu dikkate almasına rağmen, temel sonuçların değişmediğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Elde edilen bulgular, Türkiye'de kadın işgücüne katılımını artırmayı hedefleyen politika yapıcılar için önemli çıkarımlar sunmaktadır. ICT değişkeninin pozitif katsayısı, dijital altyapıya ve dijital okuryazarlık programlarına yapılacak yatırımların kadınların işgücüne katılımını kolaylaştırabileceğini göstermektedir. Doğurganlığın güçlü negatif katsayısı ise erişilebilir çocuk bakım hizmetleri ve ebeveyn izinleri gibi destekleyici aile politikalarının, kadınların iş ve aile sorumluluklarını dengelemeleri açısından önemini vurgulamaktadır.

Kentleşmenin pozitif etkisi, ekonomik faaliyetlerin kentlerde yoğunlaşmasının kadın işgücüne katılımını doğal olarak destekleyebileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, kriz dönemlerinin yarattığı olumsuz etkiler, ekonomik dalgalanmalar sırasında kadın istihdamının kırılganlığını ortaya koymakta ve bu dönemlerde hedefe yönelik destekleyici politikaların gerekliliğini göstermektedir.

Katsayıların büyüklükleri, politika etkilerinin ölçülmesi açısından da pratik bir yol gösterici sunmaktadır. Örneğin, ICT penetrasyonundaki 10 puanlık bir artışın kadın işgücüne katılımı yaklaşık

0,7–0,8 puan artırabileceği; doğurganlık oranındaki 0,2 puanlık politika kaynaklı bir düşüşün ise kadın işgücüne katılımı yaklaşık 0,75–0,91 puan artırabileceği tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, bu kapsamlı ekonometrik analiz, Türkiye'de kadın işgücüne katılımının temel belirleyicilerine ilişkin sağlam kanıtlar sunmaktadır. Bulgular, teknolojik gelişim, demografik dönüşüm ve kentleşmenin kadınların işgücü piyasasına katılımını destekleyen unsurlar olduğunu vurgularken; ekonomik krizlerin kadın istihdamının özel bir kırılganlık alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, kadınların ekonomik katılımını artırmayı ve işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmeyi amaçlayan kanıta dayalı politikalar için değerli bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Başar, D. (2024). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı: Güncel Durumun Değerlendirilmesi. Toplum Çalışmaları Enstitüsü.

Beken, N. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadın İstihdamı: Türkiye Örneği. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ek Sayı, 47-74.

Behrman, J. & Gonalons-Pons, P. (2020). Women's Employment and Fertility in a Global Perspective (1960-2015). Population Center Working Papers.

Çelik, N. (2025). Women's Position in Digital Inequality: An Evaluation Of Policies and Practices in Turkey. Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 9(1), 1-22. http://dx.doi.org/10.29228/mukatcad.45

Kakizhanova, T., Utepkaliyeva, K., Zeinolla, S., Aben, A., & Ilyashova, G. (2025). Impact of Digitalization, Economic Growth and Birth Rate On Female Labor Force: Evidence From Kazakhstan. ECONOMICS- Innovative and Economics Research Journal, Vol. 13 No. 2.

Kaur, P., Gujrati, R., & Saad, Y. (2021). Trace the relationship between digital technologies and female labour force participation in India. Business Studies Journal ,13(S5), 1-8.

Ngoa, G.B.N. & Song, J.S. (2021). Female participation in African labor markets: The role of information and communication technologies. Telecommunications Policy, 45.

Nikulin, D. (2017). The impact of ICT on women's economic empowerment. In H. Kaur, E. Lechman, A. Marszk, et al. (Eds.), (dir), catalyzing development through ICT adoption: The developing world experience (pp. 15–24). Springer.

Shah, C.S. & Krishnan, S. (2023). ICT, gender inequality, and income inequality: A panel data analysis across countries. Inf Syst Front. 2023 Apr 20:1-19.

Shuangshuang, Yu & Zhu, Wenzhong & Aparcana, Sergio & Muda, Iskandar. (2023). The impact of education and digitalization on female labour force participation in BRICS: an advanced panel data analysis. Humanities and Social Sciences Communications, 10. https://doi.org/10.1057/s41599-023-02020-2

Suwadji, Y. T. (2020). How is the Internet Usage Pattern among Women Self-Employed? AnAnalysis of the National Labor Force Survey (Sakernas). Jurnal Ketenagakerjaan, 15(2), 123–139. https://doi.org/10.47198/naker.v15i2.70

Tüzemen, S., Barış-Tüzemen, Ö. & Çelik, A.K. (2021). The relationship between information and communication technologies and female labour force participation in Turkey. Economics and Business Review, Vol. 7 (21), No. 4, 121-145. https://doi.org/10.18559/ebr.2021.4.7

Van den Broeck G, Maertens M (2015) Female Employment Reduces Fertility in Rural Senegal. PLoS ONE 10(3): e0122086. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0122086

Xu, Z., Shen, J., Gao, X., & Zhen, M. (2022). Migration and household arrangements of rural families in China: Evidence from a survey in Anhui Province. Habitat International, 119: 102475.

FEMALE EMPLOYMENT AND ITS DETERMINANTS IN TURKEY DURING THE YEARS 2010–2023: A THEORETICAL ANALYSIS

2010-2023 YILLARINDA TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TEORİK BİR ANALİZ

İsa AYDOĞDU

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Yüksek Lisans Öğrenci, Ordu, Türkiye

ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9391-4395

ÖZET

Kadın istihdamı, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınması ve toplumsal refahı için kritik bir unsurdur. 2010-2023 yılları arasında kadınların işgücüne katılımındaki artış, ekonomik büyümeyi desteklemiş, yoksulluğun azalmasına katkı sağlamış ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli ilerlemeler kaydedilmesine zemin hazırlamıştır. Kadınların istihdama katılımı, yalnızca bireysel ekonomik özgürlük sağlamakla kalmamış, aynı zamanda işgücü verimliliğini artırarak ülkenin rekabet gücünü güçlendirmiştir. Bu dönemde, kadın istihdamını teşvik eden politikalar (kreş desteği, esnek çalışma modelleri, kadın girişimciliğine yönelik teşvikler) ve eğitim düzeyindeki yükseliş, istihdam oranlarını olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle üniversite mezunu kadınların işgücüne katılımında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Ayrıca, hizmet ve teknoloji sektörlerinin büyümesi, kadınlar için yeni istihdam alanları yaratmıştır. Kadın istihdamının artması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azalmasında da etkili olmuştur. Çalışan kadınların sayısı arttıkça, geleneksel rollerin dönüşümü hızlanmış ve kadınların karar alma süreçlerindeki temsiliyeti güçlenmiştir. Ancak, kayıt dışı istihdam, ücret eşitsizliği ve bakım sorumluluklarının kadınlara yüklenmesi gibi engeller tam olarak aşılamamıştır. Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, kadın istihdamı son derece stratejik bir öneme sahiptir. 2010-2023 yılları arasında ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranlarında gözlemlenen artış, hem makroekonomik istikrar hem de toplumsal refah açısından önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu dönemde kadın istihdam oranı %26'lardan %34'lere yükselerek kayda değer bir gelişme göstermiştir. Kadın istihdamının artışında en belirgin gelişme, eğitimli kadın nüfusunun işgücüne katılımındaki yükseliş olmuştur. Özellikle yükseköğretim mezunu kadınların istihdam oranı %65'i aşarak Türkiye'nin beşerî sermaye potansiyelini ortaya koymaktadır TÜİK 2023 verilerine göre. Kamu politikaları açısından ise kreş desteği, esnek çalışma modelleri ve kadın girişimciliğine yönelik teşvikler olumlu etkiler yaratmıştır. Ancak kadın istihdamı önündeki yapısal engeller tam olarak aşılamamıştır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, ev ve çocuk bakım yükünün kadınlara yüklenmesi, kayıt dışı istihdamın yaygınlığı ve ücret eşitsizliği gibi sorunlar devam etmektedir. Türkiye'nin demografik fırsat penceresinden maksimum faydayı sağlayabilmesi için kadın istihdamının daha da artırılması elzemdir. Sonuç olarak, 2010-2023 döneminde Türkiye'de kadın istihdamı giderek gelişmiş ve ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır. Ancak sürdürülebilir bir ilerleme için eğitim, sosyal politika ve işgücü piyasası düzenlemelidir.

Anahtar Kelimeler: Kadın işgücü, Kadın istihdamı, Türkiye

ABSTRACT

Women's employment is a critical factor for Turkey's sustainable development and social welfare. Between 2010 and 2023, the increase in women's labor force participation supported economic growth, contributed to poverty reduction, and laid the groundwork for significant progress in terms

of gender equality. Women's participation in employment has not only provided individual economic empowerment but also enhanced labor productivity, thereby strengthening the country's competitiveness.During this period, policies promoting female employmen such as childcare support, flexible working models, and incentives for women entrepreneurs alongside rising educational attainment, positively influenced employment rates. A particularly notable increase was observed in the labor force participation of university-educated women. Furthermore, the growth of the service and technology sectors created new employment opportunities for women.The rise in women's employment has also played a role in reducing gender inequality. As the number of working women increased, the transformation of traditional roles accelerated, and women's representation in decision-making processes was strengthened. However, challenges such as informal employment, wage disparities, and the unequal burden of caregiving responsibilities remain unresolved.From the perspective of sustainable development objectives, women's employment holds strategic importance for the Turkish economy. Between 2010 and 2023, the observed increase in women's labor force participation yielded significant gains for both macroeconomic stability and social welfare. During this period, the female employment rate rose from 26% to 34%, marking a notable improvement. The most significant development in this increase was the higher participation of educated women in the labor force. Specifically, the employment rate of women with higher education exceeded 65%, highlighting Turkey's human capital potential, according to 2023 TÜİK data.In terms of public policy, childcare support, flexible work arrangements, and incentives for women entrepreneurs had positive effects. Nonetheless, structural barriers to women's employment persist. Issues such as traditional gender roles, the unequal distribution of domestic and childcare responsibilities, widespread informal employment, and wage inequality continue to pose challenges.To fully capitalize on Turkey's demographic opportunity window, it is essential to further increase women's employment. In conclusion, between 2010 and 2023, women's employment in Turkey has steadily improved, making substantial contributions to the economy. However, for sustainable progress, continuous reforms in education, social policy, and labor market regulations are necessary.

Keywords: Women Labour Force, Women Employment, Türkiye

THE CRISIS OF THE MODERN STATE AND THE LEGITIMACY FUNCTION OF ELECTIONS

MODERN DEVLETİN KRİZİ VE SEÇİMLERİN MEŞRUİYET FONKSİYONU

Ress. Assist. Murat Saltuk BİLGİLİ[1]

[1] Arş. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, 0000-0002-7764-0896

Özet

Modern devletlerde meşruluk inşası seçimler aracılığıyla yapılmaktadır. Devletin halk adına yetkilendirildiği bir süreç olarak ifade edilebilecek seçimler, günümüz dünyasında siyasal iradenin somutlaştığı en temel katılım aracıdır. Bunun yanında seçimler yalnızca halk iradesini yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda egemenliğin yeniden üretildiği bir alan da yaratmaktadır. Bu çerçevede toplum için bir değişim talebi aracı olabilen seçimler, iktidar için düzenin onayı anlamını taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, demokratik devletlerdeki meşruiyet krizlerinin seçimler vasıtasıyla nasıl yeniden tanımlandığı ve ne tür bir meşruiyet anlayışına ihtiyaç duyulduğunun ortaya konulmasıdır. Çok boyutlu bileşenleri içeren meşruiyet genel olarak yasalara uygunluk, ideallere uyum ve rıza bileşenlerini içermektedir. Bu noktada seçimlerin meşruluğu da sadece yasaların koymuş olduğu kurallar çerçevesinde seçimlerin yapılması değil, sonuçların toplum tarafından kabul edilme derecesi ile ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla meşruiyetin yeniden üretiminde seçim ötesi mekanizmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim demokratik değerlerin yerleşemediği toplumlarda seçimlerin meşruiyet kurma kapasitesi düşüktür. Çünkü böyle toplumlarda seçimlerin adil ve özgür olarak gerçekleştirilmedikleri gerekçesiyle ortaya çıkan sonuçlar kabul görmemekte ve bu durum da devletin yeni krizlerle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak seçim temelli bir meşruiyet inşası çabasının tek başına istikrar yaratmaya muktedir olamayacağı söylenebilir. Çalışmada meşruiyet üzerine gerçekleştirilmiş tartışmalar yeniden değerlendirilerek, özellikle demokratik anlayışın zayıf olduğu toplumlarda seçimlerin yaratmış olduğu sınırlı meşruiyet kapasitesi tartışılmıştır. Seçimlerin sembolik bir gösterme olmaktan başka bir işlevinin olmaması, müdahalelere açık olması ve sonuçlara duyulan güvenin sarsılması meşruiyet krizini derinleştirmektedir. Bu krizi aşmanın yolu ise, toplumsal kabule dayanan bir seçim mekanizmasının işletilmesinden geçmektedir.

Anahtar kelimeler: Meşruiyet, kriz, seçim.

Abstract

In modern countries, the construction of legitimacy is carried out through elections. Elections, which can be defined as a process in which the country is authorized on behalf of the people, represent the most fundamental instrument of political participation in today's world. Beyond reflecting the will of the people, elections also create a domain in which sovereignty is reproduced. In this context, while elections may serve as a vehicle for demands for change in society, for governments they function as the approval of the existing order. The aim of this study is to reveal how legitimacy crises in democratic countries are redefined through elections and what kind of understanding of legitimacy is required. Legitimacy, which contains multidimensional components, generally includes legality, conformity to ideals, and consent. At this point, the legitimacy of elections emerges not only from conducting them within the framework of legal rules but also from the extent to which their results are accepted by society. Therefore, the reproduction of legitimacy requires mechanisms beyond

elections. Indeed, in societies where democratic values have not been consolidated, the capacity of elections to establish legitimacy remains low. In such contexts, the results are not accepted on the grounds that elections are not conducted freely and fairly, leading to new crises for the country. Consequently, it can be argued that an attempt to construct legitimacy solely on the basis of elections is not sufficient to generate stability. This study re-evaluates debates on legitimacy by particularly discussing the limited legitimacy capacity of elections in societies with weak democratic traditions. When elections serve merely as symbolic demonstrations, remain open to manipulation, and lose public trust, they deepen legitimacy crises. Overcoming this crisis requires the operation of an electoral mechanism based on genuine societal acceptance.

Keywords: Legitimacy, crisis, election.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-SUPPORTED PUBLIC PERSONNEL MANAGEMENT: EFFICIENCY, TRANSPARENCY, AND ETHICAL DILEMMAS

YAPAY ZEKA DESTEKLİ KAMU PERSONEL YÖNETİMİ: VERİMLİLİK, ŞEFFAFLIK VE ETİK İKİLEMLER

Öğr.Gör. Ceren YAMAN, Arş. Gör. Mustafa Gökberk ERTAN

Öğretim Görevlisi, Kapadokya Üniversitesi, Bilişim Güvenliği Teknolojisi,

ORCID ID: 0009-0005-5835-1449

Araştırma Görevlisi, Kapadokya Üniversitesi, Kamu Yönetimi,

ORCID ID: 0000-0001-9484-4463

Özet

Bu araştırmada, kamu personel yönetiminde yapay zekâ uygulamalarının verimlilik ve şeffaflık üzerindeki etkilerini değerlendirirken, bu teknolojilerin kullanımından kaynaklanan etik ikilemleri de tartışmayı amaçlanmaktadır. Dijitalleşme sürecinin hız kazandığı kamu yönetimi disiplininde, personel seçimi, performans değerlendirme, görev atamaları ve terfi süreçlerinde yapay zeka tabanlı karar destek sistemlerinin kullanımı artmaktadır. Bu gelişmeler, kamu hizmetlerinde nesnellik, hız ve maliyet etkinliği gibi önemli kazanımlar sağlarken; önyargılı algoritmalar, hesap verebilirlik sorunları ve insan mahremiyeti gibi etik riskleri de beraberinde getirmektedir.

Araştırmanın temel sorusu, ‘‘yapay zekâ destekli kamu personel yönetimi sistemleri, verimlilik ve şeffaflık açısından ne tür katkılar sunmakta; bu süreçlerde karşılaşılan temel etik ikilemler nelerdir?’’ şeklinde belirlenmiştir. Bu çerçevede çalışmada, hem uygulama düzeyinde örnekler üzerinden somut faydalar ortaya konmuş hem de etik sorunlar kuramsal bir çerçevede analiz edilmiştir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; belge incelemesi ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda konuyla ilgili akademik literatür taranarak yapay zekâ uygulamalarına dair güncel gelişmeler değerlendirilmiştir. Etik bağlamda, karar süreçlerinde algoritmik şeffaflık, veri gizliliği, insan kontrolü ve adalet ilkeleri temel tartışma başlıkları olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, yapay zekânın kamu personel süreçlerinde belirli ölçüde nesnellik ve hız sağladığını göstermektedir. Ancak bu sistemlerin arkasındaki algoritmaların şeffaf olmamasının toplumsal cinsiyet ve etnik köken gibi değişkenlerde ayrımcılık riski yarattığı görülmüştür. Ayrıca, insan faktörünün tamamen dışlanması ya da ikinci plana atılması, demokratik denetim mekanizmalarını zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak, kamu personel yönetiminde yapay zekâ kullanımı, dikkatle tasarlanmış etik ilkeler ve şeffaflık mekanizmalarıyla desteklenmediği sürece, faydadan çok zarar üretebilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle, teknoloji ile etik arasındaki dengeyi gözeten çok katmanlı bir yönetişim anlayışı geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Yönetiminde Etik, Teknoloji ve Yenilik Yönetimi, Örgüt ve Grup İletişimi, Yönetim ve Organizasyon Eğitimi

Abstract

This study aims to evaluate the impact of artificial intelligence applications in public personnel management on efficiency and transparency, while also discussing the ethical dilemmas arising from the use of these technologies. In the field of public administration, where the digitalization process is accelerating, the use of artificial intelligence-based decision support systems is increasing in personnel selection, performance evaluation, task assignment, and promotion processes. While these developments provide important gains in public services, such as objectivity, speed, and cost-effectiveness, they also bring ethical risks such as biased algorithms, accountability issues, and human privacy.

The main research question is defined as follows: "What kind of contributions do AI-supported public personnel management systems offer in terms of efficiency and transparency, and what are the fundamental ethical dilemmas encountered in these processes?" Within this framework, the study presents concrete benefits through examples at the application level and analyzes ethical issues within a theoretical framework.

A qualitative research method was adopted in the study; document review and content analysis techniques were used. In this context, the academic literature on the subject was reviewed, and current developments in artificial intelligence applications were evaluated. In the ethical context, algorithmic transparency, data privacy, human control, and fairness principles in decision-making processes were addressed as key discussion topics.

The research findings show that artificial intelligence provides a certain degree of objectivity and speed in public personnel processes. However, it has been observed that the lack of transparency in the algorithms behind these systems creates a risk of discrimination in variables such as gender and ethnicity. Furthermore, the complete exclusion or relegation of the human factor weakens democratic control mechanisms.

In conclusion, the use of artificial intelligence in public personnel management has the potential to cause more harm than good unless it is supported by carefully designed ethical principles and transparency mechanisms. Therefore, it is necessary to develop a multi-layered governance approach that balances technology and ethics.

Keywords: Ethics in Public Administration, Technology and Innovation Management, Organizational and Group Communication, Management and Organizational Training

SOCIAL RESPONSIBILITY ACTIVITIES AND BRAND AWARENESS OF INSTITUTIONS FROM THE STAKEHOLDERS' PERSPECTIVE: A QUALITATIVE STUDY ON THE EXAMPLE OF ATATÜRK UNIVERSITY

PAYDAŞLARIN BAKIŞ AÇISIYLA KURUMLARIN SOSYAL SORUMLULUK FAALİYETLERİ VE MARKA FARKINDALIĞI: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİNDE NİTEL BİR ÇALIŞMA[2]

Atılhan NAKTİYOK[1], Ülke Hilal ÇELİK[2], F. Görgün DEVECİ[3]

[1]Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD , 0000-0001-6155-5745.

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD , 0000-0003-1528-8548.

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama ABD, 0000-0001-8987-2478.

Özet

Günümüz kurumları açısından sosyal sorumluluk faaliyetleri ile marka farkındalığı önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan Atatürk Üniversitesinin stratejik amaç ve hedefleri doğrultusunda sosyal sorumluluk faaliyetleri, sonuçları ile marka farkındalığının değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından yürütülen kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri ile marka farkındalığının iç ve dış paydaşlar nazarında nasıl değerlendirildiğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla Erzurum, İstanbul ve Ankara illerini kapsayan nitel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Nitel çalışmada derinlemesine mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Atatürk Üniversitesi ile iç veya dış paydaş ilişkisine sahip 28 katılımcıdan elde edilen veriler MAXQDA22 programı aracılığıyla analiz edilerek yorumlanmıştır. Katılımcılar Atatürk Üniversitesi tarafından yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetlerini ekonomik, gönüllü, yasal, çevresel ve etik-ahlaki açıdan değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcılara geliştirilmesi gereken alanlar ile paydaşlar ile iş birliği soruları da yöneltilmiştir. Marka farkındalığı ise araştırılan bir diğer değişkendir. Elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların büyük çoğunluğunun Atatürk Üniversitesi'nin sosyal sorumluluklarını yerine getirdiğini düşündüğü tespit edilmiştir. Katılımcılar en önemli ekonomik sorumluluğun "şehir ekonomisine katkı" olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların, gönüllü sosyal sorumluluğa ilişkin görüşleri doğrultusunda, büyük bir kısmının üniversitenin sosyal sorumluluk faaliyetlerinde öncü olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Üniversitenin yasal sorumluluğuna ilişkin az sayıda katılımcının fikri olduğu belirlenmiştir. Fikir beyan eden katılımcılar üniversitenin yasal sorumluluk noktasında başarılı olduğunu vurgulamışlardır. Çevresel sosyal sorumluluk alt başlığı açısından katılımcılar görüşlere sahiptirler ve özellikle kampüsün yeşil görünüme verdiği katkıya dikkat çekmişlerdir. Etik-ahlaki sosyal sorumluluk alt başlığı yine sınırlı sayıda katılımcı tarafından değerlendirilmiştir. Bu katılımcılar üniversitenin etik değerlerine bağlı olduğunu ve etik sosyal sorumluluğunu büyük ölçüde yerine getirdiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar sosyal sorumluluk sorusunu cevaplandırırken sıklıkla

[2]Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen SBA-2023-12020 Proje Kodlu ve "Üniversitelerde Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri ile Güçlü Marka Ederi ve Kurumsal İtibar Yaratılabilir mi?: Atatürk Üniversitesi Örneği" isimli projeden türetilmiştir.

üniversitenin köklü olduğu vurgusunu yapmışlardır. Bunun yanı sıra Atatürk Üniversitesi'nin hangi alanlarda kendisini geliştirmesi gerektiğine ve paydaşları ile iş birliklerine yönelik soruya, katılımcıların büyük bir bölümü fikir beyan etmişlerdir. Ancak haberdar olmadığını da ifade katılımcılar da bulunmaktadır. Geliştirilmesi gereken alanlara ilişkin cevaplarında ise tanıtım ve reklam faaliyetlerinin artırılması; tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha fazla desteklenmesi, yabancı dil ve sosyal faaliyetlerin artırılması cevapları ön plana çıkmıştır. Marka farkındalığı değerlendirildiğinde ise katılımcıların Atatürk Üniversitesi yönelik farkındalıklarının olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar üniversitenin kurulduğu yılı ve logosunu büyük oranda bilirken, vizyonu aynı oranda bilinmemektedir.

Anahtar kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Marka Farkındalığı, İç Paydaş, Dış Paydaş.

Abstract

Social responsibility activities and brand awareness are considered important elements for today's institutions. In this respect, in line with Atatürk University's strategic aims and objectives, evaluating social responsibility activities, results, and brand awareness is of great importance. This study aims to determine how corporate social responsibility activities and brand awareness conducted by Erzurum Atatürk University are evaluated in the eyes of internal and external stakeholders. For this purpose, a qualitative study was conducted comprising the provinces of Erzurum, Istanbul, and Ankara. A qualitative study utilized in-depth interviews. Data obtained from 28 participants who are internal or external stakeholder relationships at Atatürk University were analyzed and interpreted using the MAXQDA 22 package. Participants evaluated Atatürk University's social responsibility activities from economic, voluntary, legal, environmental, and ethical-moral perspectives. Participants were also asked about areas for improvement and collaboration with stakeholders. Brand awareness is another variable investigated. Based on findings, it was determined that the majority of participants believe Atatürk University performs its social responsibilities. Participants stated that the most important economic responsibility is "contributing to the city's economy." Based on participants' views on voluntary social responsibility, it was determined that a majority of the participants believe the university is a pioneer in social responsibility activities. It was determined that a small number of participants had opinions regarding the university's legal responsibilities. Participants who expressed their views emphasized that the university is successful in terms of legal responsibilities. Participants shared their views on the environmental social responsibility subheading, particularly highlighting the campus's contribution to its green appearance. The ethical-moral social responsibility subheading was also addressed by a limited number of participants. These participants stated that the university adheres to its ethical values and largely fulfills its ethical social responsibilities. Participants frequently emphasized the university's deep roots when answering questions about social responsibility. In addition, a large majority of participants expressed their opinions when asked about the areas in which Atatürk University needs to improve itself and its collaborations with its stakeholders. However, some participants also stated they were not aware of it. Regarding areas for improvement, the most prominent responses included increasing promotional and advertising activities, more support for agricultural and livestock activities, foreign language, and increasing social activities. When brand awareness was assessed, it was determined that participants were aware of Atatürk University. While participants were largely aware of the university's founding year and logo, its vision was less well-known.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Brand Awareness, Internal Stakeholder, External Stakeholder.

1. GİRİŞ

Eğitim bir toplumun gelişimindeki temel unsurdur. Yüksek öğretim kurumları ise ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda ilerlemesine katkıda bulunan kurumların başında gelmektedir

(Alcaide-Pulido vd., 2017). Üniversiteler açısından sosyal sorumluluk kavramı paydaşlara bağlıdır ve sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır (Huang ve Do, 2021). Farklı paydaş gruplarının kurumlardan farklı beklentileri vardır ve bu beklentiler kurumsal sosyal sorumluluk performansının ölçüsü olarak ele alınmaktadırlar (Le, 2023). Sosyal sorumluluk faaliyetleri ile üniversiteler uzun vadede sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmekte ve yükseköğretim kurumlarının amaç, görüş ve değerlerini performansları doğrultusunda uyarlamaya çalışmaktadırlar (Vázquez vd., 2014). Marka farkındalığı ise bir ürün/hizmet alıcısının bir markayı tanıma veya hatırlama yeteneği olarak ifade edilmektedir (Tuan, 2012). Bu çalışmanın temel amacı Atatürk Üniversitesi tarafından yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetleri ile marka farkındalığını paydaşların bakış açısıyla değerlendirmektir. Böylelikle sosyal sorumluluk faaliyetlerinin sonuçlarını ve genel yansımalarının tespiti üniversitelerin stratejik yönetimine katkı sağlayabilecek, yeni uygulama ve politikaların oluşturulmasına temel olabilecektir. Diğer önemli husus da yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetlerinin paydaşlara etkili bir şekilde duyurulabilmesi noktasındadır. Diğer tüm sosyal kurumlar gibi üniversitelerde toplumla sürekli bir etkileşim içerisindedir. Bu etkileşim sürecinde paydaşlar üniversiteleri, topluma yaptıkları katkılara (ekonomik, sosyal vb.) göre değerlendirirler. Bu nedenle üniversiteler, paydaşların ihtiyaç, beklenti ve algılarını belirlemeli, bu ihtiyaç ve beklentileri karşılayacak faaliyetleri yerine getirmeli, algılarını yönlendirerek iş birliği yapmalıdırlar. Bu bakımdan toplumsal fayda misyonu ancak paydaş gruplarıyla iş birliğine gidilerek gerçekleştirilebilir. Nihayetinde paydaşlar kurumları algılarına göre yorumlamaktadırlar. Bir anlamda paydaşlar, çevreden gelen bilgilerden önemli gördüklerini seçmekte ve daha sonra bu bilgileri algıları doğrultusunda analiz edip değerlendirmektedirler. Bireyler bu değerlendirmelere bağlı olarak kurumlar hakkındaki görüş ve düşüncelerini oluşturmakta, kuruma özellikler atfetmekte, davranışlarını şekillendirip etkileşimlerinin niteliğini belirlemektedirler. Bu bakımdan paydaşların kurum hakkındaki sosyal sorumluk ve marka algıları o kurumla ilgili iş birliği isteklerini, bağlılıklarını ve özdeşleşmelerini etkilemektedir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında değerlendirilen sosyal sorumluluk faaliyetleri ile marka farkındalığı üniversiteler özelinde değerlendirilerek ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Üniversitelerin, toplumla olan etkileşimlerine ilişkin güçlü bir farkındalığa sahip olması önemlidir. Söz konusu etkileşimi sağlayacak en etkili yol ise kurumun yürüttüğü sosyal sorumluluk faaliyetleri olacaktır. Sosyal sorumluluğu bir yönetim felsefesi olarak tanımlayan Boone ve Kurtz (1990: 28) aynı zamanda kavramı, kurumların yönetsel kararlarının sosyal ve ekonomik çıktılarının bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu bakımdan kurumsal sosyal sorumluluk aynı anda toplumun ve kurumun, refah ile çıkarlarını koruyacak yönetsel faaliyetlerin önemini vurgulamaktadır (Certo, 2000:48). Benzer bir şekilde Wood (1991) da kurum ile toplumun iç içe geçmiş bir yapı doğrultusunda değerlendirilerek sosyal sorumluluğun ortaya konması gerektiğini savunmaktadır. Diğer bir bakış açısı ise sosyal sorumluluğu; kurumun toplum üzerindeki olumlu etkilerini artıran, olumsuz etkilerini ise en aza indiren kurum ile toplum arasındaki uzun dönemli ihtiyaçlara yönelik gerçekleştirilmesi gereken, zorunlu bir sözleşme olduğunu vurgulamaktadır (Lantos, 2001:8). Kurumların sosyal sorumluluklarını gösterebilecekleri alanlar genellikle ekonomik, yasal, etik ve sosyal alanlar olmak üzere dört temel başlık altında toplanmaktadır. Ekonomik sorumluluklar, hissedarlar açısından kârlı olmayı, toplum için istihdam olanakları sağlamayı, müşteriler açısından ise kaliteli ürün ve hizmet üretmeyi kapsamaktadır. Kanunlara uymak yasal sorumluluğun gereği iken kurumun iş ahlakı doğrultusunda tüm faaliyetlerini ve uygulamalarını doğru ve adil bir şekilde yapması ise etik sorumluluğunun gereğidir. Son olarak hayırseverliğe ilişkin sorumluluklar ise herhangi bir karşılık beklemeden kurumun topluma katkıda bulunmasını ifade etmektedir (Carroll, 1991:40). Parsons (2014)'de kurumsal sosyal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin üniversitenin temel işlevlerinin bir parçası olduğunu ve diğer işlevlerden ayrı olarak görülemeyeceğini ifade etmiştir. Araştırmacıya göre

kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri, üniversite yönetimleri tarafından üniversiteyi yönetebilmek (iç boyut) ve üniversite dışında bir itibar sağlamak (dış boyut) için kullanılan yaklaşımlardan biridir. Üniversite örneklemi açısından sosyal sorumluluk davranışı ele alındığında, son dönemde daha aktif bir rol oynadığı görülmektedir. Üniversiteler günümüzde, çevrelerinde yarattıkları etkileri daha fazla değerlendirmekte ve topluma örnek olma, öncülük etme yönünde etik davranış modeli geliştirmenin daha fazla farkına varmaktadırlar (Sanchez vd., 2021). Buna bağlı olarak, üniversitelerce yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetlerinin farklılaştırıcı bir unsur olabileceği düşünülmektedir. Çünkü üniversiteler, yeni bilginin yaratıldığı ve topluma katkı sağlayacak bireylerin yetiştirilmesinin amaçlandığı kurumlardır. Bu yüzden topluma sağlanan akademik hizmetler gibi kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri üniversitelerin üstlendiği birincil roller içerisinde yer almaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri ile marka imajı tüm paydalar açısından geliştirilebilir (Plungpongpan vd., 2016). Marka farkındalığı Aaker (1991:61)'a göre markanın bireyin zihnindeki yerinin ne kadar güçlü olduğunun göstergesidir. Marka farkındalığı algı ve tutumlar üzerinde etkilidir (Aaker, 1996). Curtis vd. (2009) göre, kurumsal kimlik, algılanan kurumsal imaj ve itibardan oluşan kurumsal markalaşma ile kurum kültürü arasındaki uyum, üniversitenin kim olduğu ve ne anlama geldiği konusunda tüm paydaşların farkındalığına katkıda bulunmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada "fenomenolojik" nitel araştırma deseninden yararlanılmıştır. Creswell ve Poth (2016) tarafından önerilen prosedür takip edilmiştir. Çalışmada ortaya çıkarılmak istenen olgular; kurumsal sosyal sorumluluk, gelişmesi gereken alanlar ile paydaşlar ile iş birliği ve marka farkındalığı başlıklarıdır. Çalışmada nitel çalışmalar için önerilen tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi içerisinde ise Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi metodu kullanılmıştır (Mertens, 2010; Patton, 2002). Patton (2002) kitabında Lincoln ve Guba (1985) önerisinden hareketle, "doyum noktası" kavramını ifade etmiştir. Doyum noktası ile açıklanmaya çalışılan, amaçlı örneklemede örneklem sayısının bilgiye dayalı olması gerektiği, amacın elde edilen bilgiyi en üst düzeye çıkarmak olduğu, yeni örneklemlerden yeni bilgi gelmediği noktada görüşmelerin sonlandırılmasıdır. Çalışma kapsamında ilgili değerlendirme yapılarak 28 görüşme ile sınırlandırılmıştır. Mevcut çalışma için örneklemin temel özelliği Atatürk Üniversitesi ile iç veya dış paydaş temelinde bir ilişkisinin bulunmasıdır. Görüşmeler katılımcılar ile bire-bir olarak gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde sorulan sorular açık uçludur ve katılımcıların ortak deneyimlerini ortaya koyma amaçlı hazırlanmışlardır. Katılımcılar ile görüşmeler 05 Temmuz 2023-16 Eylül 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır. Veriler, Erzurum, Ankara ve İstanbul'da ikamet eden ve Atatürk Üniversitesi ile iç veya dış paydaş kategorisinde paydaşlık ilişkisine sahip bireylerden toplanmıştır. 19 görüşme Erzurum'da, 4 görüşme İstanbul'da ve 5 görüşme ise Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde gönüllülük esası temel alınmış, çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlayan bireylerden ses kaydı alınarak görüşmeler bu doğrultuda kaydedilmiştir. Ses kaydının alınabilmesi noktasında da yine katılımcılardan onay alınmıştır. Veriler MAXQDA 2022 ile analiz edilmiştir. Nitel veri analizinde farklı programlar kullanılıyor olmakla birlikte, MAXQDA farklı türlerde dokümanların analizinde destek alınan bir programdır (Kuckartz ve Rädiker, 2019; Rädiker ve Kuckartz, 2019). Çalışma kapsamında ses kayıtları üzerinden ilerleneceği için MAXQDA 2022 programı tercih edilmiştir. Bu noktada tümevarımsal kodlama gerçekleştirilmiştir. Tümevarımsal kodlama, genellikle ham verilerden tekrarlanan inceleme ve karşılaştırmalar yoluyla önemli temaların, konuların veya modellerin ortaya çıktığı tümevarımsal akıl yürütmeye dayanmaktadır (Chandra ve Shang, 2019). Tümevarımsal kodlamada yapıldığı üzere, kodlamalar yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan demografik ve araştırma değişkenlerine ilişkin soruları yansıtacak şekilde ana ve alt kod kategorilerinde yapılmıştır. Buna göre, çalışma kapsamında verilerin analizinde ilk olarak frekans tabloları sunulmuştur. Frekans tablolarında

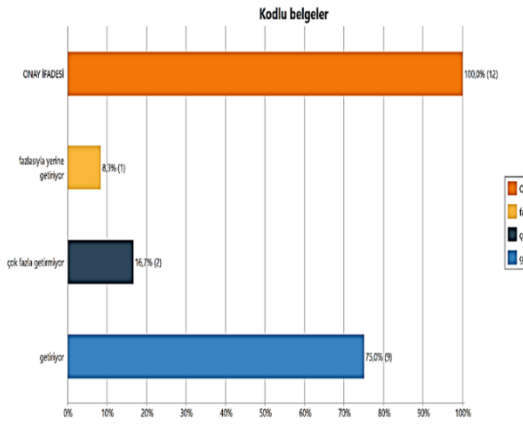
oluşturulan alt kodların katılımcı sayılarına göre sonuçları grafiksel dağılım olarak sunulmuş ve yorumlanmıştır. Ardından alt kodlar esas alınarak kod-alt kod-bölümler modeline yer verilmiştir. İlgili model alt kodlar üzerinden açılan kodlara ilişkin sonuçları kodlu bölümler doğrultusunda sunmaktadır. Bu modelde, seçilen bir kod ve alt kodları bir haritada görüntülenir (Kuckartz ve Rädiker, 2019). Sonrasında ise hiyerarşik kod-alt kod modeli ile ana kod-alt kod temelinde sonuçlar kodlu bölüm sayılarına göre görselleştirilmiştir. Hiyerarşik kod-alt kod modelinde seçilen bir kod ve alt kodları bir haritada görüntülenir. Alt kodların hiyerarşik yapısı birkaç "düzey" biçiminde görselleştirilir (Kuckartz ve Rädiker, 2019).

3. BULGULAR

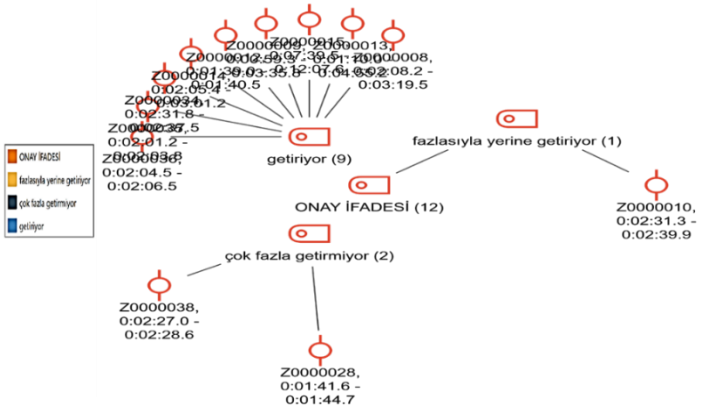
Nitel araştırmanın örneklemini 28 katılımcı oluşturmuştur. Tüm katılımcılar, araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarını beyan etmiş ve çalışma kapsamında ses kaydı alınmasına izin vermişlerdir. Katılımcıların %60,71'i eğitim durumu sorusunu cevaplandırmıştır. İlgili katılımcıların büyük bir bölümünün Lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %71,43'ü meslek sorusunu cevaplandırmıştır. İç ve dış paydaş kategorileri çalışma kapsamında değerlendirildiği için meslek sorusunda bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %39,29'u yaş sorusunu cevaplandırmıştır. Katılımcılar farklı yaş aralıklarında olmakla birlikte; 26-56 yaşında aralığında dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

Çalışma değişkenleri kapsamında, katılımcılara sosyal sorumluluk algılarını belirlemek amacıyla "Sizce Atatürk Üniversitesi ekonomik, çevresel, yasal (hayırseverlik), etik (ahlaki) sorumluluklarını yerine getiriyor mu?" sorusu yöneltilmiştir. İlgili soru kapsamında "Sorumluluk" ana kodu altında, "Onay İfadesi", "Ekonomik", "Gönüllülük", "Çevresel", "Etik ve Ahlaki", "Yasal" ve "Köklü" alt kodları tanımlanmıştır.

Katılımcıların Atatürk Üniversitesi'nin sosyal sorumluluğunun yerine getirip getirmediklerini belirttikleri onay ifadesine ilişkin sonuçlara ilişkin grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda paylaşılmıştır. Buna göre soruya cevap veren katılımcıların, %75'i Atatürk Üniversitesi'nin sosyal sorumluluklarını yerine getirdiğini, %16,67'si ise çok fazla getirmediğini ifade etmişlerdir.

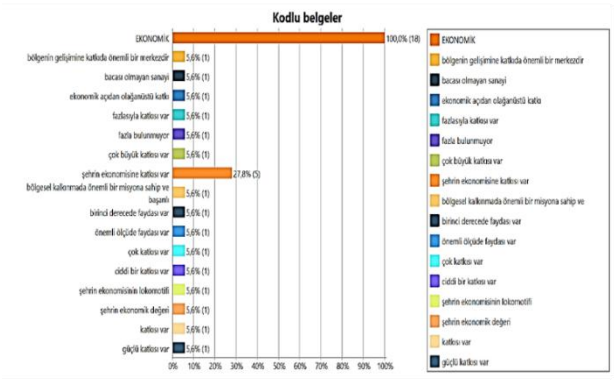

Şekil 1. Sosyal Sorumluluğa İlişkin Onay İfadesinin Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

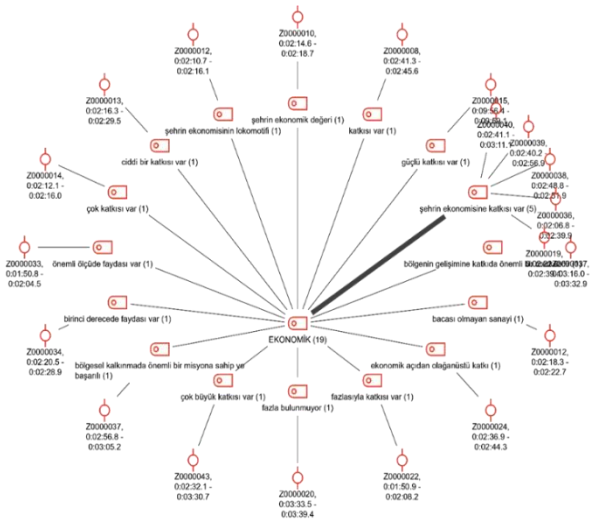
Şekil 2. Sosyal Sorumluluğa İlişkin Onay İfadesi Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Ekonomik sosyal sorumluluk kapsamında katılımcıların vermiş olduğu cevaplara ilişkin grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda paylaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu (%27,78) üniversitenin en önemli ekonomik sorumluluğunun "şehir ekonomisine katkı" olduğunu ifade etmişlerdir.

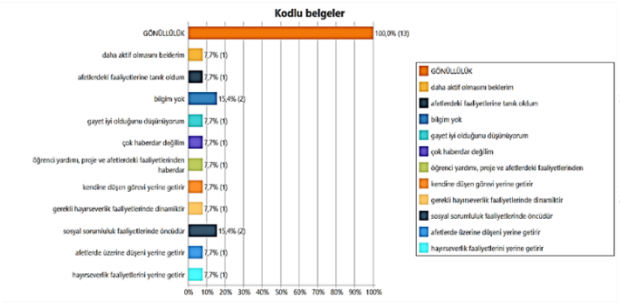
Şekil 3. Ekonomik Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı

Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

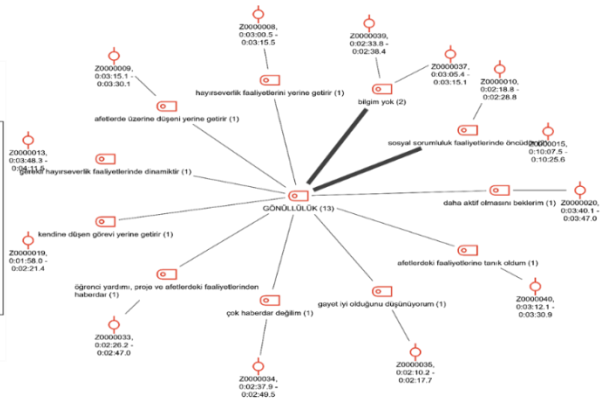
Şekil 4. Ekonomik Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Gönüllü sosyal sorumluluk kapsamında katılımcıların vermiş olduğu cevaplara ilişkin grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda paylaşılmıştır. Soruyu cevaplandıran katılımcıların cevaplarının çeşitlendiği görülmektedir.

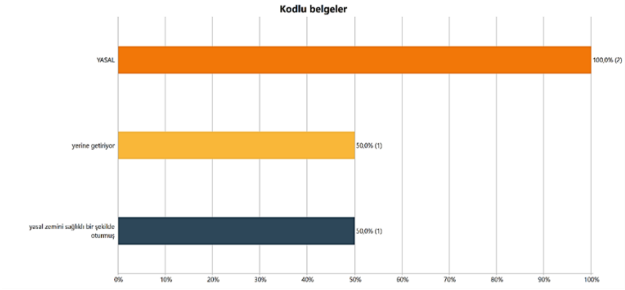
Şekil 5. Gönüllü Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı

Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

Şekil 6. Gönüllü Sosyal Sorumluluğun Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Yasal sosyal sorumluluğa katılımcılardan 2'si değinmiştir. Katılımcılar "yasal sosyal sorumluluğun yerine getirildiğini" ve "yasal zeminin sağlıklı bir biçimde oturduğunu" belirtmişlerdir. Yasal sosyal sorumluluğa ilişkin grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda paylaşılmıştır.

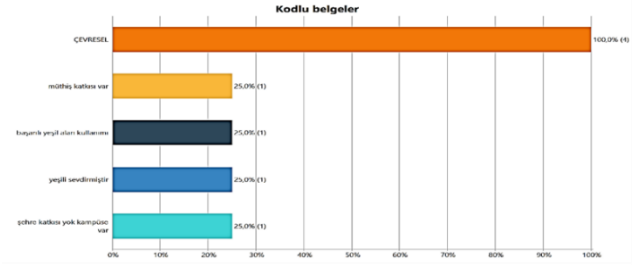
Şekil 7. Yasal Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı

Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

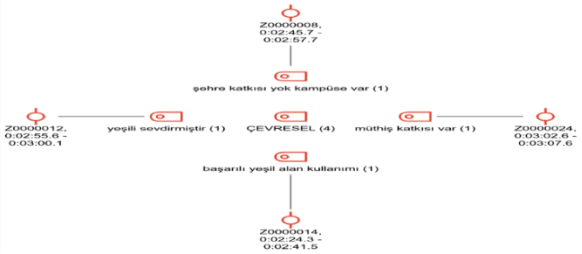

Şekil 8. Yasal Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Çevresel sosyal sorumluluk başlığına 4 katılımcı değinmiştir. Her bir katılımcı olumlu ifadelerde bulunmakla birlikte, cevaplar çeşitlenmiştir. Çevresel sosyal sorumluluğa ilişkin grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda paylaşılmıştır.

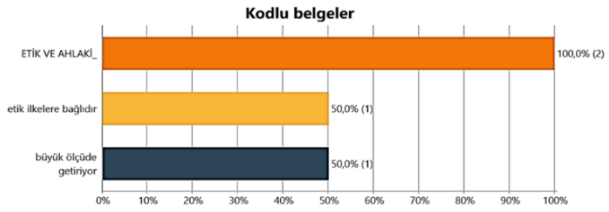

Şekil 9. Çevresel Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

Şekil 10. Çevresel Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Etik-ahlaki sosyal sorumluluk başlığına 2 katılımcı değinmiştir. Bu başlığa değinen katılımcılar, üniversitenin "etik değerlerine bağlı olduğunu" ve "etik sosyal sorumluluğunu büyük ölçüde yerine getirdiğini" ifade etmişlerdir. Etik ve ahlaki sosyal sorumluluğa ilişkin grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli ise aşağıda paylaşılmıştır.

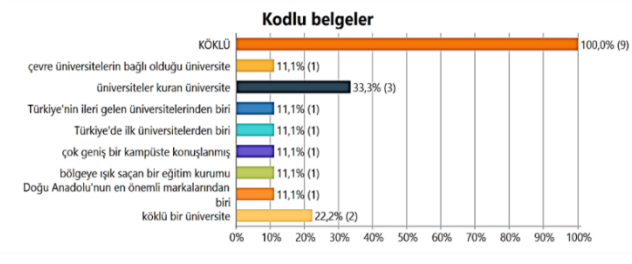

Şekil 11. Etik-Ahlaki Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

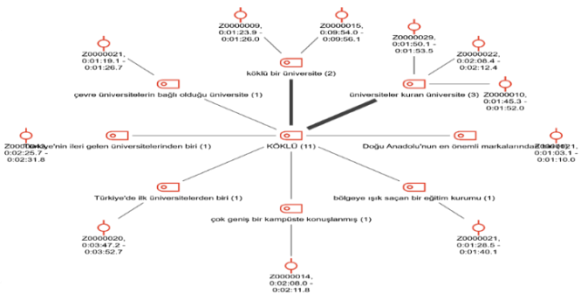

Şekil 12. Etik-Ahlaki Sosyal Sorumluluk Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Son olarak sosyal sorumluluk sorusu altında katılımcılar, sosyal sorumluluk algılarını ifade ederken "köklü" kavramını sıklıkla kullanmışlardır. Buna istinaden "sorumluluk" başlığı altında yeni bir alt kod olarak "köklü" tanımlanmış grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli ise aşağıda paylaşılmıştır.

Şekil 13. Üniversite'nin Köklü Olduğu Algısına İlişkin Olarak Tanımlanan Alt Kodun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

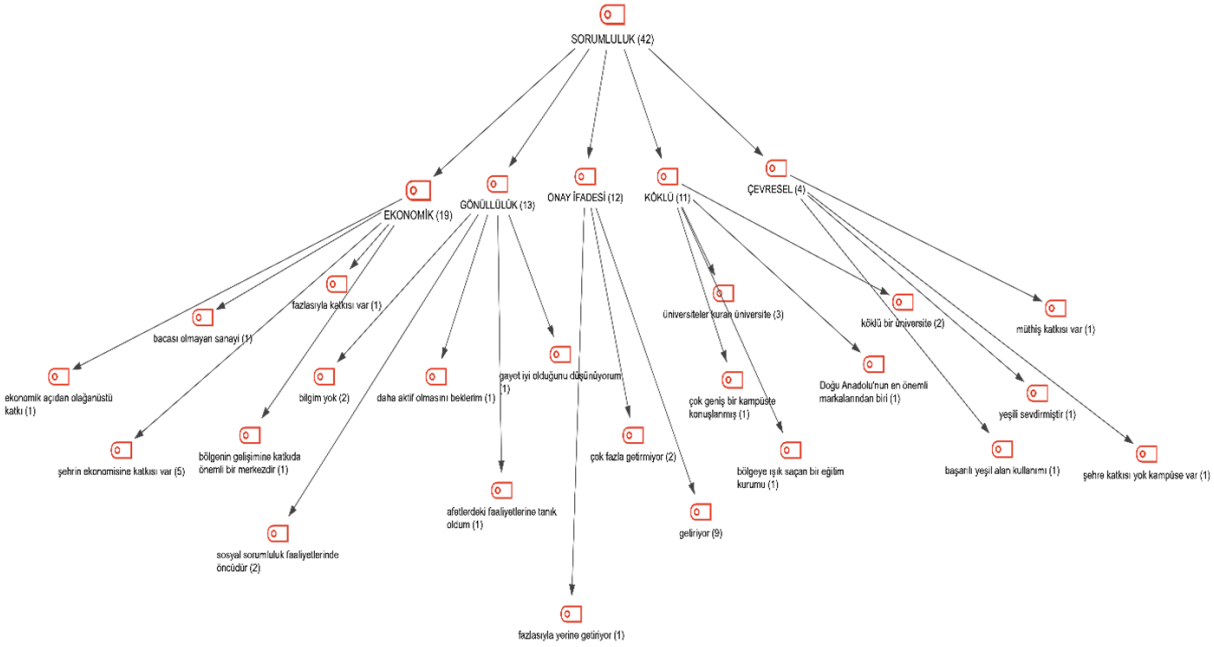
Şekil 14. Üniversite'nin Köklü Olduğu Algısına İlişkin Olarak Tanımlanan Alt Kodun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Üniversite'nin köklü olduğu algısına ilişkin olarak tanımlanan alt kod için kod bulutu ise şekil 15.'de gösterilmektedir.

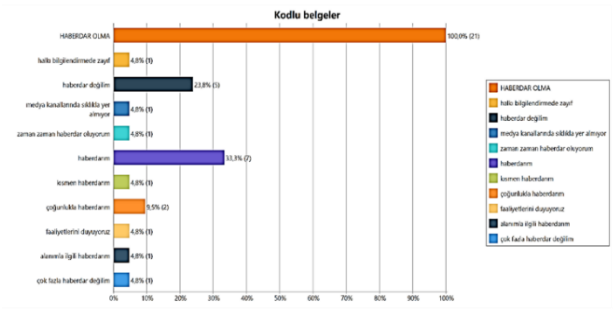
Şekil 15. Üniversite'nin Köklü Olduğu Algısına İlişkin Olarak Tanımlanan Alt Kod İçin Kod Bulutu
Şekil Notu: Kod Bulutu MAXQDA22 programı ile üretilmiştir.

Son olarak, yukarıda da ifade edildiği gibi "Sorumluluk" ana kodunun alt kodlarını "Onay İfadesi", "Ekonomik", "Gönüllülük", "Çevresel", "Etik ve Ahlaki", "Yasal" ve "Köklü" oluşturmaktadır. Bu bağlamda ana ve alt kodlar göz önünde bulundurularak hiyerarşik kod-alt kod modeli oluşturulmuştur. "En sık tekrarlayan 5 kod" kriteri dikkate alınmış olup, Şekil. 16'da hiyerarşik kod-alt kod modeli paylaşılmıştır.

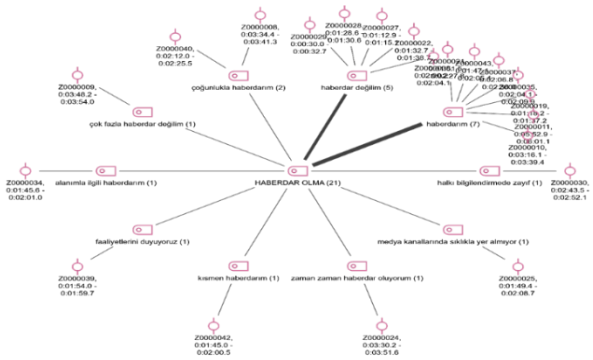

Şekil 16. Sorumluluk Kodunun Hiyerarşik Kod-Alt Kod Model
Şekil Notu: Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli MAXQDA22 programı ile üretilmiştir.

Katılımcılara yöneltilen bir diğer soru ise "Sizce Atatürk Üniversitesi hangi alanlarda kendisini geliştirmeli ve paydaşları ile iş birlikleri kurmalıdır?". İlgili soru kapsamında "Gelişim" ana kodu oluşturulmuştur. Gelişim ana kodu altında ise "haberdar olma", "iş birliği" ve "alan" alt kodlarına yer verilmiştir. "Haberdar olma" alt kodu katılımcıların Atatürk Üniversitesi tarafından yürütülen faaliyetlere yönelik farkındalıklarını ölçmeyi amaçlamış olup haberdar olma alt kodu için grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli ise aşağıda paylaşılmıştır.

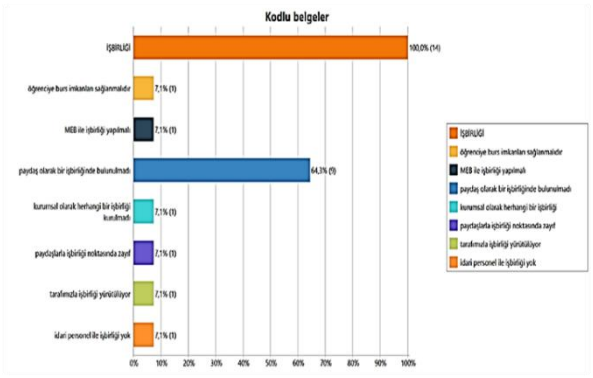

Şekil 17. Haberdar Olma Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

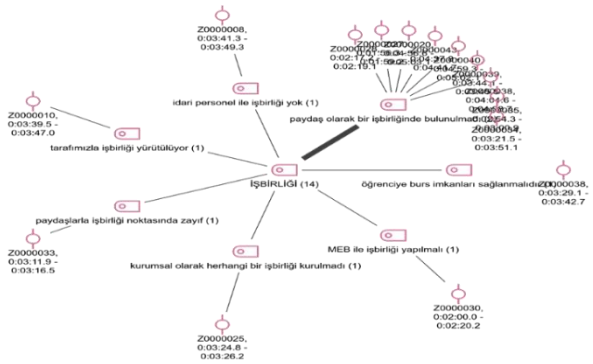

Şekil 18. Haberdar Olma Alt Kodunun Kod-Alt Kod Modeli ile Gösterimi

Katılımcıların genel itibariyle büyük bir bölümü çeşitli düzeylerde Atatürk Üniversitesince yürütülen faaliyetlere ilişkin farkındalığa sahiptir. Ancak haberdar olmadığını da ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bir diğer alt kod ise "iş birliği"dir. İş birliği alt kodu ile görüşmelere katılan paydaşlar ile üniversitenin herhangi bir iletişiminin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümü "iş birliği olmadığını" ve "iş birliği yapılması gerektiğini" ifade etmektedir. İş Birliği alt kodu için grafiksel dağılım ile hiyerarşik kod-alt kod modeli ise aşağıda paylaşılmıştır.

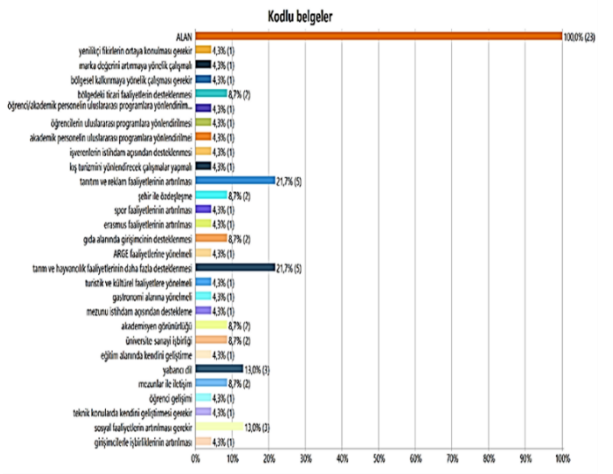

Şekil 19. İş Birliği Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

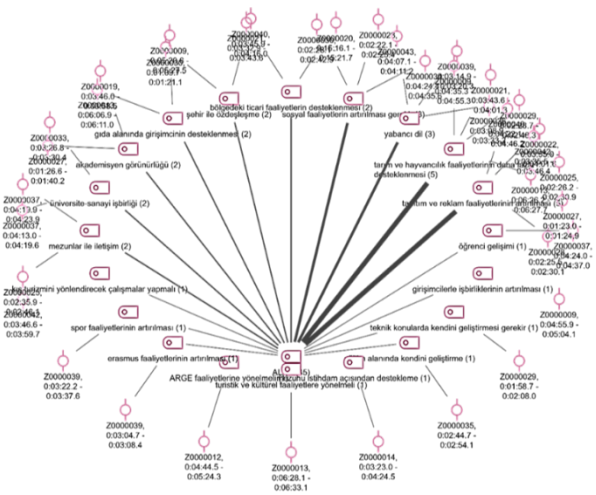

Şekil 20. İş Birliği Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Son olarak "alan" alt kodu için grafiksel dağılım ile kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda sunulmuştur. Alan alt kodunun açılmasının sebebi, "Atatürk Üniversitesi'nin hangi alanda kendisini geliştirmesi gerekir?" sorusunun paydaşlar gözünden karşılığını bulabilmektir.

Şekil 21. Alan Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

Şekil 22. Alan Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Alan Alt Kodu İçin Kod bulutu ise Şekil 23.'de gösterilmektedir.

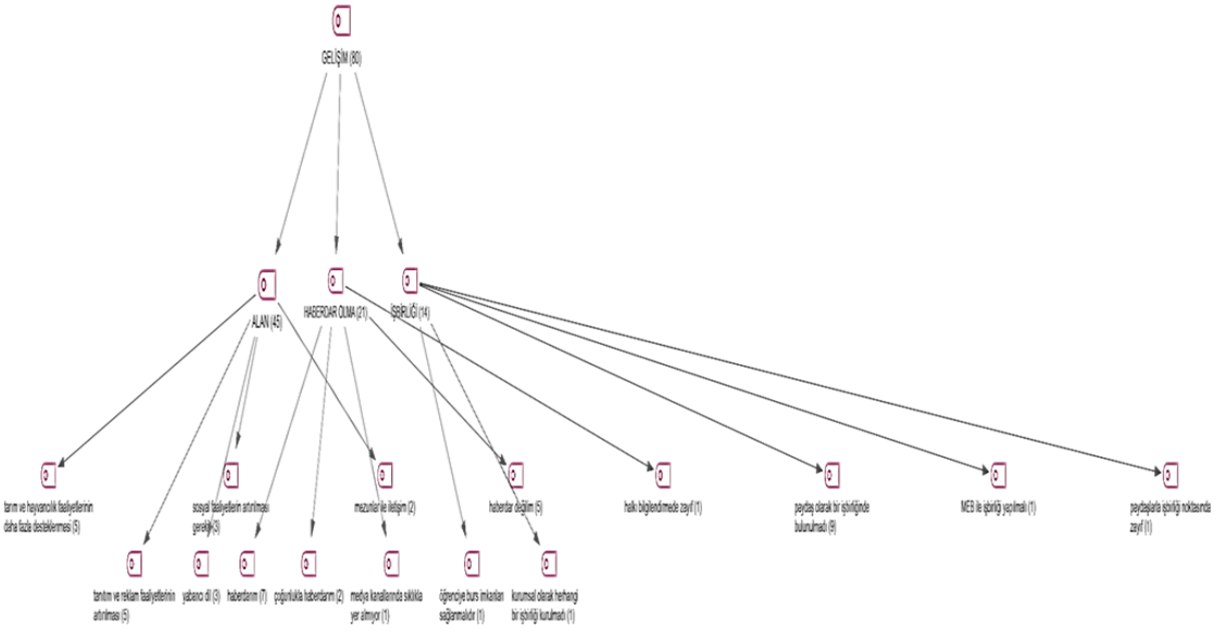

Şekil 23. Alan Alt Kodunun Kod Bulutu

Şekil Notu: Kod Bulutu MAXQDA22 programı ile üretilmiştir.

Geliştirilmesi alanlara ilişkin cevaplar çeşitlenmekle birlikte, "Tanıtım ve reklam faaliyetlerinin artırılması", "Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha fazla desteklenmesi", "Yabancı dil", "Sosyal faaliyetlerin artırılması gerekir" söylemlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Son olarak, yukarıda da ifade edildiği gibi "Gelişim" ana kodunun alt kodlarını "Haberdar olma", "İş birliği" ve "Alan" oluşturmaktadır. Bu bağlamda ana ve alt kodlar göz önünde bulundurularak hiyerarşik kod-alt kod modeli oluşturulmuştur. "En sık tekrarlayan 5 kod" kriteri dikkate alınmış olup, Şekil. 24.'de hiyerarşik kod-alt kod modeli paylaşılmıştır.

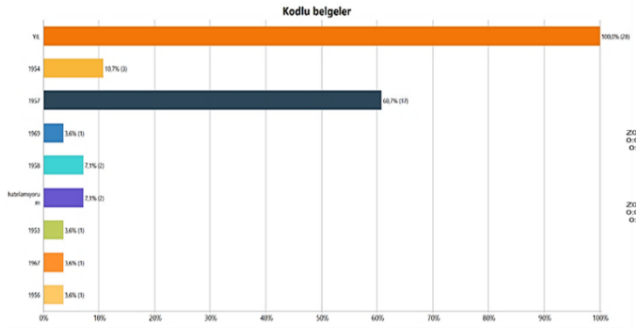

Şekil 24. Gelişim Kodunun Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

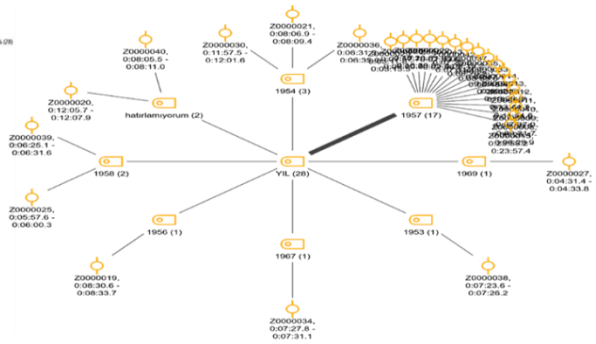
Şekil Notu: Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli MAXQDA22 programı ile üretilmiştir.

Katılımcılara marka farkındalığının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla oluşturulmuş, "Atatürk Üniversitesi kaç yılında kurulmuştur, vizyonu nedir, logosunu hatırlar mısınız?" sorusu yöneltilmiştir. Soruya istinaden "Bilgi" ana kodu altında, "Yıl", "Vizyon", "Logo" alt kodları belirlenmiştir.

%60,71'lik katılımcı çoğunluğu "1957" cevabı ile soruya doğru dönüşü sağlamıştır. Yıl alt kodu açısından grafiksel dağılım ve kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda sunulmuştur.

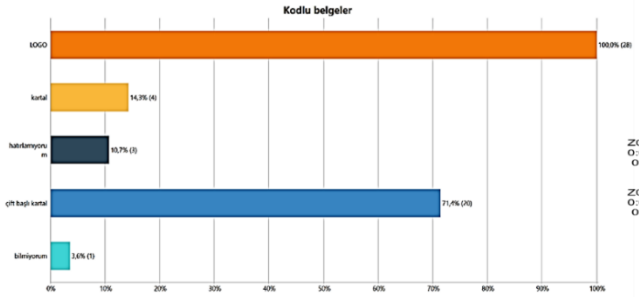

Şekil 25. Yıl Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

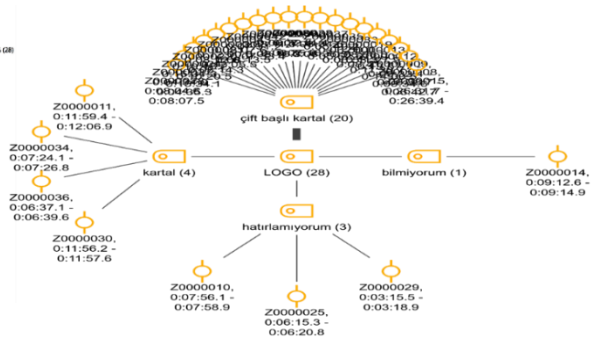

Şekil 26. Yıl Alt Kodunun Kod-Alt Kod- Bölümler Modeli ile Gösterimi

Yıl alt kodunu "Logo" alt kodu takip etmiştir. %71,43 ve %14,29 katılımcı çoğunluğu "çift başlı kartal" ve "kartal" cevaplarını vermiştir. Logo alt kodu açısından grafiksel dağılım ve kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda sunulmuştur.

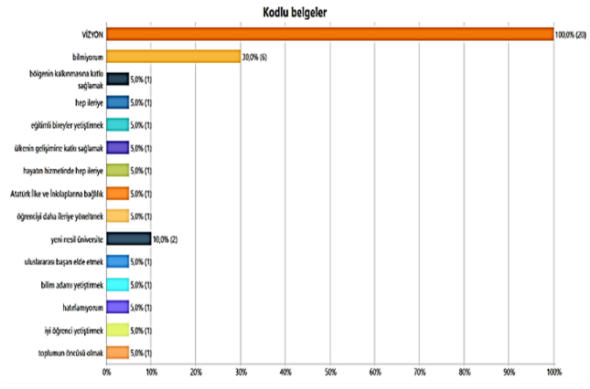

Şekil 27. Logo Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

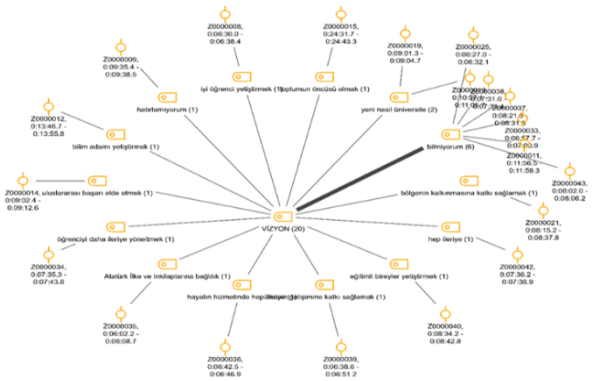

Şekil 28. Logo Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

Son alt kod ise "Vizyon"dur. Vizyonun katılımcılar tarafından genel olarak bilinmediği sonucuna ulaşılmıştır. Vizyon alt kodu açısından grafiksel dağılım ve kod-alt kod-bölümler modeli aşağıda sunulmuştur.

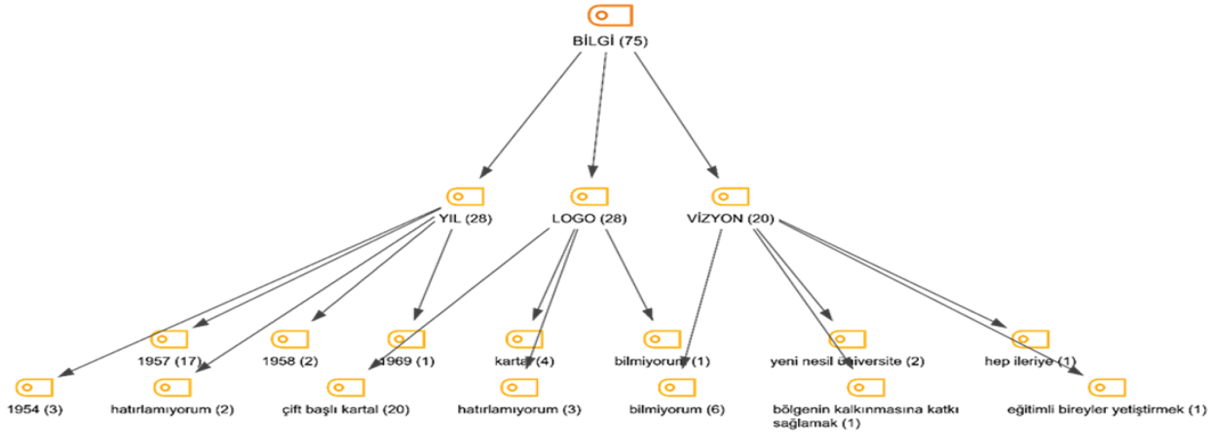

Şekil 29. Vizyon Alt Kodunun Grafiksel Dağılımı
Şekil Notu: MAXQDA22 programı tarafından üretilen şekillerdir.

Şekil 30. Vizyon Alt Kodunun Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli ile Gösterimi

"Bilgi" ana kodunun alt kodlarını "Yıl", "Logo" ve "Vizyon" oluşturmaktadır. Buna istinaden ana ve alt kodlar göz önünde bulundurularak hiyerarşik kod-alt kod modeli oluşturulmuştur. "En sık tekrarlayan 5 kod" kriteri dikkate alınmış olup, Şekil 31.'de hiyerarşik kod-alt kod modeli paylaşılmıştır.

Şekil 31. Bilgi Kodunun Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Şekil Notu: Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli MAXQDA22 programı ile üretilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Elde edilen bulgular doğrultusunda, katılımcıların ilk olarak sosyal sorumluluk algıları belirlenmeye çalışılmış ve katılımcıların büyük çoğunluğunun Atatürk Üniversitesi'nin sosyal sorumluluklarını yerine getirdiğini düşündüğü tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu üniversitenin en önemli ekonomik sorumluluğunun "şehir ekonomisine katkı" olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde gönüllü sosyal sorumluluğa ilişkin görüşleri doğrultusunda katılımcıların büyük bir kısmı üniversitenin sosyal sorumluluk faaliyetlerinde öncü olduğunu ifade ederken aynı oranda katılımcı bilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Üniversitenin yasal sorumluluğuna ilişkin az sayıda katılımcı fikir beyan etmiş ve yasal sorumluluk noktasında başarılı olduğunu vurgulamışlardır. Çevresel sosyal sorumluluk hususunda katılımcılar olumlu ifadelere yer vererek özellikle kampüsün yeşil görünüme verdiği katkıya dikkat çekmişlerdir. Etik-ahlaki sosyal sorumluluk da az sayıda katılımcı tarafından değerlendirilmiş ve üniversitenin etik değerlerine bağlı olduğu ve etik sosyal sorumluluğun büyük ölçüde yerine getirildiği ifade edilmiştir. Bir diğer önemli bulgu ise katılımcıların sosyal sorumluluk sorusunu cevaplandırırken sıklıkla "köklü" kavramını kullanmasıdır. Dolayısıyla Atatürk Üniversitesinin yürüttüğü sosyal sorumluluk faaliyetlerinin olumlu algılanmasında ve yorumlanmasında sahip olduğu tarihin ve kurumsallığın etkisi olduğu söylenebilecektir. Atatürk Üniversitesi'nin hangi alanlarda kendisini geliştirmesi gerektiği ve paydaşları ile iş birliklerine yönelik soruya katılımcıların büyük bir bölümü çeşitli fikirler beyan etmişlerdir. Ancak haberdar olmadığını da ifade katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcıların büyük bir bölümü iş birliği olmadığını ve iş birliği yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Geliştirilmesi gereken alanlara ilişkin cevaplarında ise Tanıtım ve reklam faaliyetlerinin artırılması, Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha fazla desteklenmesi, Yabancı dil, Sosyal faaliyetlerin artırılması söylemlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcıların marka farkındalığının ortaya çıkamaya yönelik sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda üniversitenin kurulduğu yıl ve logosunu büyük oranda bilindiği ama vizyonun aynı oranda bilinmediği tespit edilmiştir.

Sonuçlardan görüldüğü üzere, Atatürk Üniversitesi'nin ekonomik sosyal sorumluluklar açısından bilinirliğinin daha fazla olduğu ifade edilebilir. Bu noktada katılımcıların belirtmiş oldukları üzere ekonomik sosyal sorumlulukları ile üniversite şehir ekonomisinin lokomotifi ve ana değer kaynaklarından biridir. Ekonomik görünürlüğe olan katkının artırılması noktasında ulusal ve uluslararası iş birlikleri artırılabilir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda ekonomik boyut

bileşenlerden biridir. Bu doğrultuda günümüz rekabet ortamında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek hem bölgesel hem ulusal hem de uluslararası kalkınma adına üniversite önemli roller üstlenebilir. Bu durum gönüllü sosyal sorumluluklar temelinde tartışıldığında ise üniversitenin paydaşları gözündeki algısının doğru bir biçimde organize edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların birçoğunun hem sosyal sorumluluklar hem de diğer sorular açısından vurguladıkları noktaların başında "haberdar olmama" gelmektedir. Üniversite paydaşları ile olan iletişimlerini artırmalı ve devamlılığı olan bir yapıya büründürmelidir. Sürdürülebilir kalkınmanın bir diğer ana unsurunu ise "çevresel" başlığı oluşturmaktadır. Katılımcıların Atatürk Üniversitesine ilişkin algılarının bir noktasında mutlaka "kampüs", "çevresel davranış adına kampüsün yeşil olması" yer almaktadır. Bu önemli bir çıkarımdır. Çünkü üniversite paydaşları gözünde "kampüs üniversite" olarak yer edinmiştir. Atatürk Üniversitesi'ne ilişkin önemli araştırma çıktılarından bir diğeri ise "köklü" yapısıdır. "Üniversiteler kuran üniversite" olan Atatürk Üniversitesi'nin marka imajı ve değerinin önemini gösteren bu sonuç ile marka imajının sürdürülebilirliği, marka değerine bu "köklü" olma vurgusu ile fayda sağlanabileceği ifade edilebilir. Bu imaj Atatürk Üniversitesi'nin tüm paydaşları açısından desteklenebilmelidir. Atatürk Üniversitesi tüm paydaşları gözünde görünürlüğe ve farkındalığa sahip olabilmelidir. "Alan" başlığında da yer verildiği üzere, her bir paydaşın öznel değerlendirmeleri ile üniversitenin gelişim göstermesi gereken alanları ifade ettikleri görülmektedir. Ekonomik sosyal sorumluluk başlığı açıklanırken ifade edilenler "alan" başlığı için de geçerli olmaktadır. Çünkü şehir ekonomisi ile üniversite arasında güçlü bir bağlantı vardır. Bu sebeple "girişimcilik" açısından farklı eğitimler, istihdamı artıracak olan yeni "girişimler" desteklenebilir. Ancak her bir başlığın temelinde "iletişim" yer almaktadır. Paydaşlardan alınacak geri dönüşler, beklentiler doğru alanlara yönelimi sağlayacaktır. Katılımcılar Atatürk Üniversitesi markası açısından belirli bir farkındalığa sahiplerdir. Bu açıdan yapılması gereken Atatürk Üniversitesi'ne yönelik farkındalığı olmayan paydaş grupları ile iletişim kurmak iken, belirli bir düzeyde farkındalığa sahip olan paydaşların ise bu farkındalığını artırmak, sürekli kılmaktır. Farkındalık, kurumu diğer kurumlardan farklılaştıran özellikler ile sağlanabilir ve/veya artırılabilir.

5. KAYNAKLAR

Aaker, D. A. (1991). *Managing brand equity*. New York: Free Press.

Aaker, D. A. (1996). Measuring brand equity across products and markets. *California Management Review, 38*(3), 102-120.

Alcaide-Pulido, P., Alves, H., & Gutiérrez-Villar, B. (2017). Development of a model to analyze HEI image: A case based on a private and a public university. *Journal of Marketing for Higher Education, 27*(2), 162-187.

Boone, L.E. & Kurtz D.L. (1990). *Contemporary business*. Chicago: The Dryden Press.

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, (July–August), 39–48.

Certo, S.C. (2000). *Modern management, diversity, quality, ethics and the global environment*. ABD: Prentice Hall.

Chandra, Y. & Shang, L. (2019). *Qualitative research using R: A systematic approach*. Springer Nature Singapore Pte Ltd.

Creswell, J. W. & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.

Curtis, T., Abratt, R. & Minor, W. (2009). Corporate brand management in higher education: The case of ERAU. *Journal of Product & Brand Management*, *18*(6), 404-413.

Huang, Y. F., & Do, M. H. (2021). Review of empirical research on university social responsibility. *International Journal of Educational Management, 35*(3), 549-563.

Kuckartz, U.& Stefan Rädiker (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA: Text, audio and video*. Springer.

Lantos, G.P. (2001). The boundaries of strategic corporate social responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, *18*(7), 595-632.

Le, T. T. (2023). Corporate social responsibility and SMEs' performance: Mediating role of corporate image, corporate reputation and customer loyalty. *International Journal of Emerging Markets*, *18*(10), 4565-4590.

Mertens, D. M. (2010). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods. 3th edition*. California: Sage Publications.

Parsons, A. (2014). *Literature review on social responsibility in higher education*. School of Public Administration, University of Victoria.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods. 3rd edition*. California: Sage Publications.

Plungpongpan, J., Tiangsoongnern, L. & Speece, M. (2016). University social responsibility and brand image of private universities in Bangkok. *International Journal of Educational Management*, *30*(4), 1-21.

Rädiker, S. & Kuckartz, U. (2019). *Analyse qualitativer daten mit Maxqda: Text, audio, and video*. Springer.

Sanchez, G. R., Rodríguez Bolívar, M. P. & López Hernandez, A. M. (2021). Which are the main factors influencing corporate social responsibility information disclosures on universities' websites. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(2), 524, 2-23.

Tuan, L. T. (2012). Corporate social responsibility, leadership and brand equity in healthcare service. *Social Responsibility Journal*, *8*(3), 347-362.

Wood, D. J. (1991). Social issues in management: Theory and research in corporate social performance. *Journal of Management*, *17*(2), 383-406.

Vázquez, J. L., Aza, C. L., & Lanero, A. (2014). Are students aware of university social responsibility? Some insights from a survey in a Spanish University. *International Review on Public and Nonprofit Marketing, 11*, 195-208.

WHY DO WE SEE ROBOTS AS PEOPLE

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, e-mail address ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse reasons why we tend to see robots as real persons, as people just like us. One such explanation is the phenomenon of anthropomorphism, which is defined as the attribution of human characteristics, emotions, and intentions to those entities which are not human. These can be objects, animals, and, why not, elements of technology such as robots. We recognize patterns, and robots present us with human-like patterns, since they have a voice, face, eyes, briefly put, human-like features. Once it talks to us or makes eye contact we consider a robot as a person. We also rely on our need and instinct to understand the others, and we attribute to them intentions and emotions. Psychoanalysis calls this phenomenon projection. We have the tendency to see matters from someone else's perspective, and robots make no exception. We see in robots social cues, as we have our evolutionary instincts developed in order to survive in groups. We have been taught by our evolutionary instincts to be hypersensitive to eyes, faces, body language and voice tone. The human-like behaviour of the robots make us feel empathy. Psychology makes up the methodological framework of analysis for this phenomenon

Keywords: Psychology, social cues, anthropomorphism

1. INTRODUCTION

Nowadays, with the fast development of artificial intelligence, we can open up the old question regarding technological development and the way it can perform human tasks and eventually replace us. This is a major fear nowadays.

We may think about the novel *Do Androids Dream of Electric Sheep?* by Phillip K. Dick, which was originally published in 1968, and of its film adaptation called *Blade Runner*, from 1982. Here we deal with the difficulty of distinguishing humans from androids, as the robots look like humans and behave like humans. However, the question remains if they can actually feel the same way as humans. Eventually, the distinction between humans and robots becomes uncertain. This novel and its film adaptation reflect our current fears about machines replacing us. We have noticed how the evolution of technology is not always a positive matter, as plenty of human jobs are lost in the process. We also fear technology since it can escape our control, as we may not be truly aware about the way it actually functions. Technology can always surprise us and challenge our expectations.

Recently, artificial intelligence has become part of our everyday life activities. Chat GPT, Gab AI, DeepL are just a few examples of AI available to the general public. They have already started to make a difference in the way we use them for translations, for writing business emails, for looking for information, for research and teaching, as well as for getting psychological advice about our life issues. AI from this point of view seems almost human. However, just like in the story *Do Androids Dream of Electric Sheep?* and its film adaptation *Blade Runner*, we fear that even the boundaries between empathy and lack of empathy are not very clearly delimited. We may talk to Chat GPT and ask for therapeutic advice about our emotional issues in relationships. It can very well mimick

empathy. However, according to Ionut (2025), empathy is a must when psychoanalysts analyse their patients, and pure information about cases and theory, which are used by AI, are not enough.

We tend, thus, to see robots as people, yet what could cause us to do so in spite of knowing they are not actual persons, like us?

1.1. Theoretical Framework

Ever since our childhood, we are encouraged to rely on the phenomenon of anthropomorphism (Guthrie, 1997), as we try to understand how animals feel. We may have pets and we may wish to better understand them, and we do so by relying on cartoons and stories for children which precisely emphasize the way in which they behave like human beings. We use projection (Freud, 2019), according to psychoanalysis, in order to understand what animals and objects feel and think. Through projection, we attribute our own thoughts and feelings to animals and inanimate objects.

2. METHOD

Why is it that with robots we feel as if we are dealing with people? Robots are, after all, inanimate objects. While animals are living beings, and while we can find it understandable to project on them our own emotions, behaviours, and states of mind, it can seem a bit odd to attribute to robots human characteristics. However, this happens simply because we recognize some human-like patterns. After all, robots do have a face, with eyes, voice and human-like features. We can find ourselves in a similar situation with dolls when we are children and when we play with them. We can mention here the story of Coppelia, by E.T.A. Hoffmann, which led to a version of a ballet show. Coppelia is a mechanical doll, thus, one version of a robot. She looks exactly like a young lady, only that she is not alive. She is a machine, a mechanism. The characters in the story relate to her as if she were a living person, especially her father and a young man who falls in love with her, while he has a fiancée. His fiancée discovers the secret, the Coppelia is just a doll, and takes her place, pretending to be her. We notice here an instance of the uncanny, as the borders between people and machines get blurry.

Once a robot looks exactly like a human being, we are definitely going to attribute to it the features and personality of a real human being. As a robot talks to us and makes eye contact we are definitely going to call it a person. We can see in online media, such as Facebook reels, posts where real persons, men, marry young ladies who are in fact robots. They look like young women, however. We can see frequently such reels for the Chinese people, where very human lady robots help old men and younger men, as well as children, carry on with their lives. They take care of the older men, offer them company, they marry younger or older men, they do housework, they take care of children, they take them to school by car and talk to them, and they also even give birth to children. These are, of course, fantasies brought to life by the use of AI. However, they show the very thin line between reality and fantasy, between robots and people, between the virtual space and real life.

In our interaction with the world we look for patterns. We find them in the case of robots as well. Once they have all the body language and the language of gestures we all do, and once they behave and look like human beings, we are going to attribute human traits to them and treat them like human beings.

As human beings, we have a need and instinct to understand others, which is why we attribute to them various intentions and emotions. We see in robots just like in real persons the usual social cues, since, from an evolutionary perspective, we have developed instincts so that we can survive in groups. These instincts require that we read the others in order to understand their intentions and to communicate and relate to them. It is due to our evolutionary instincts that we can read non-verbal cues, such as eyes and facial expression, body language, as well as voice tone. When we see robots as human, we feel empathy towards them, which is an instinct allowing us to stick together to other human beings,

From a psychological perspective, we tend to do our best to rely on our intuition in order to understand what the others want and communicate to us. Communication relies on non-verbal cues of which we may not be aware, once we use them automatically in our everyday life communication. However, we have plenty of popular psychology books explaining to us this language of gestures, with their significance and with what such language suggests and transmits to our interlocutor.

We look, automatically, for understanding the non-verbal cues of human-like robots. In addition, anthropomorphism also applies to AI (Salles et al, 2020). Even when we do not rely on visual clues and when the robots do not have a human-like physical appearance, we still attribute human intentions to them. As an example, we can mention using Chat GPT in order to confess to it our psychological and emotional issues. Some people use it like a therapist, by trying to get advice about their personal problems. In online social media, we have heard about various such cases, including one where a young woman was confessing to him her suicidal thoughts, and who ended taking up her own life while having Chat GPT write a goodbye letter for her. Her parents have said that it was not the fault of Chat GPT that their daughter had taken their life, however. Even so, we notice the high impact AI has when it comes to us relating to it as if it were a real human being. Even when we do not have visual contact with a robot, we can have a discussion with it and we can feel that it behaves like another human being, especially since it can find our thoughts and emotions valid and claim that it understands the way we feel. In the meantime, there may be no real person for us to confide into.

Robots can be part of our daydreaming, fantasy world, where we actually have a discussion with ourselves. Robots can also be situated at the border between reality and fantasy, since they fulfill certain wishes for us regarding human relationships: the old craftsman in *Coppelia* wishes to have a daughter, and he creates this mechanical doll; the old and young men wish for a nice lady to share their life with, who care about them, and this wish is achieved by their buying a human-looking robot. AI has made possible for us all sorts of fantasies to come true, at least to some extent. We can conclude that robots are part of our fantasy-world, and they can make our fantasies and wishes take shape.

3. FINDINGS

As children, we play with toys, attributing to them human features and emotions. We also read illustrated stories where animals are portrayed as half-human beings, wearing clothes, communicating and behaving in a way specific to human beings. We can speak about personification of inanimate things, as we can see in the case of human-like robots and mechanical dolls. We all have fantasies and we all daydream (Freud, 1983). Here is where we can fit in the robots of all kinds,

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Robots are just one example of the way in which we use anthropomorphism, projection, and personification. We attribute to other living persons our own emotions and intentions, and robots are no different. Throughout our lives and throughout historical ages, attributing human-like traits to inanimate objects has been something common. We can mention, next to the already presented examples, cases of stories and characters such as Pinocchio, where a wooden doll becomes a real boy for his old father. This is similar to the story of Coppelia. We can also mention the story of the Nutcracker, a famous ballet show, where the nutcracker becomes a real-life soldier. All of these stories rely on the old mechanism of our projection and looking for social cues all around us. Pinocchio, Coppelia, and the Nutcracker had as a role to offer comfort to the human characters who felt alone. The same holds true for the Chinese young ladies who are in fact robots and who keep company to old and young men, as well as for Chat GPT who becomes a friend or therapist to whom we confess our deepest emotional issues.

5. REFERENCES

Freud, S. (1983). I. Creative Writers and Daydreaming. In *Literature and psychoanalysis* (pp. 19-28). Columbia University Press.

Freud, S. (2019). The ego and the id. Simon and Schuster.

Guthrie, S. E. (1997). Anthropomorphism: A definition and a theory. Psycnet.apa.org.

Ionut, I. (2025). Va înlocui AI psihanalistul uman? Psihanaliza noastra de zi cu zi. https://psihanalizainfo.wordpress.com/2025/05/01/va-inlocui-ai-psihanalistul-uman/

Salles, A., Evers, K., & Farisco, M. (2020). Anthropomorphism in AI. AJOB neuroscience, 11(2), 88-95.

THE IMPACT OF WOMEN ON UMAYYAD DIPLOMACY AND POLITICAL AFFAIRS

Associate Professor Dr. Assoc. Prof. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The Umayyad period is one of the most essential periods in Islamic historiography as it formed the political, administrative, and cultural basis of the empire. Although it is commonly assumed that women played a relatively marginal role in the political realm at this time, a number of the court officials demonstrated considerable political savvy, tact, and strategic skills. This paper discusses the role that women played in the Umayyad court, especially female rulers who provided advice to caliphs and emirs, eased inter-tribal and international relations, and influenced the choices of their policies.

The paper mentions some prominent examples of politics, like Atiya bint Yazid and Umm Hakim bint Harith, whose sound political judgment and mastery over diplomacy helped stabilize the court politics. According to the paper, the role of women in the Umayyad state was not just limited to the household sphere, as with the help of shrewd political considerations and tactical manoeuvring, they managed to solve many sensitive problems to their satisfaction.

This overview highlights one of the key elements of Islamic history: women did not have socially or even domestic roles, and their heritage is enormous in terms of women's wisdom and power at the court and governmental levels.

Keywords: Atiya bint Yazid, Umm Hakim bint Harith, Umayyad period, Women

ECA (EXPERT CLOUD ADOPTION) PROFESSIONAL CLOUD IMPLEMENTATION STRATEGIC STRUCTURE FOR ADVANCING THE CLOUD COMPUTING SECTOR IN PAKISTAN

Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL

Assistant Professor (AI) at Allama Iqbal Open University

System Development Specialist (CCT/NSER) at CRISP World Bank Project BISP

www.bisp.gov.pk

Former MIS/IT Specialist, at SIRA World Bank Project at CCAR

www.ccar.gov.pk

Former Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

https://mohr.gov.pk/Detail/YjZhMWJjZWYtMjNjYS00MmIyLWIyM2UtN2M4NDk2NzM5NGJl

Asian Countries General Coordinator, ASES Congress, Turkey.

http://www.asescongress.com/

International Editor in Jurnal Mercumatika, Indonesia.

http://ejurnal.mercubuana-yogya.ac.id/index.php/mercumatika/about/editorialTeam

International Editor in Jurnal Pendidikan Matematika RAFA, Indonesia.

http://jurnal.radenfatah.ac.id/index.php/jpmrafa

International Editor in TechHub Research Conference, Bucuresti, Romania.
https://techhubresearch.com/index.php/journal/about/editorialTeam

International Editor and Scientific commette member in ICONTECH International Journal, Turkey

http://icontechjournal.com/index.php/iij/about/editorialTeam

Organizing & Scientific Committee Member in 4. International Ankara Multidisciplinary Studies

https://www.izdas.org/multidicsiplinaryankara

Scientific Committee Member in AHI EVRAN 2nd International Conference on Scientific Research Kırsehir Ahi Evran University

https://www.ahievranconference.org/scientific-committee

Scientific Committee Member in 7th INTERNATIONAL NEW YORK CONFERENCE ON EVOLVING TRENDS IN INTERDISCIPLINARY RESEARCH & PRACTICES New York City https://www.nyconference.org/organizing-committee

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress Education

https://www.asesedu.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu

Nominated as Scientific Board & Organizing Committee Member from ASES Congress Health II. International Health and Sports Sciences Congress in Sivas

https://aseshealth.com/index.php/kongre/duzenlemekurulu

Nominated as Scientific and Advisory Board Member from 1st BİLSEL INTERNATIONAL WORLD SCIENCE AND RESEARCH CONGRESS-İSTANBUL

https://bilselkongreleri.com/kongreler-icerik/1-bilsel-uluslararasi-dunya-bilim-ve-arastirma-kongresi-istanbul-2

ORCID: 0000-0002-5797-766X

Abstract

Cloud computing has become a revolutionary technology globally, facilitating digital transformation, scalability, and innovation across various sectors. In Pakistan, the uptake of cloud computing is still at a nascent phase because of infrastructural, regulatory, and skill-related obstacles. This document presents a specialized Expert Cloud Adoption Framework designed for the socio-technical landscape of Pakistan. The framework combines infrastructure design, governance, technical standards, and human capital development to improve cloud adoption. Moreover, it emphasizes the importance of cloud professionals in directing migration plans, enhancing skills, and fostering ecosystem growth. Utilizing this framework, Pakistan can expedite its digital transformation process, conform to international best practices, and facilitate sustainable economic expansion. Cloud computing has emerged as a fundamental element of global digital transformation, but Pakistan remains in the nascent phases of its adoption. Restricted infrastructure, regulatory deficiencies, cybersecurity issues, and a lack of skilled workers have hindered the sector's expansion. In spite of these difficulties, Pakistan possesses significant potential to leverage cloud technologies for advancing its digital economy. This research presents an Expert Cloud Adoption Framework to direct the country’s shift towards sophisticated cloud utilization. At the technical level, the framework highlights the creation of Tier-III and Tier-IV data centers, enhancing the fiber-optic and 5G infrastructure, and adopting virtualization and hybrid cloud approaches. Security continues to be paramount, featuring the implementation of Zero-Trust Architecture, intrusion detection systems, and adherence to global standards. These actions guarantee dependability, expandability, and data autonomy within the domestic cloud environment. Experts in cloud technology are essential to this change. Their responsibilities go beyond just technical implementation to encompass migration strategy, training the workforce in DevOps and Kubernetes, and providing guidance on governance and cybersecurity integration. Through the integration of AI, IoT, and block chain, they can promote a dynamic digital ecosystem by driving innovation. Implementing this framework will yield various advantages for Pakistan. Companies and startups can lower expenses while utilizing scalable computing resources, the government can enhance e-governance and public services, and the workforce will receive chances to engage in worldwide cloud initiatives. Nonetheless, achieving success necessitates ongoing investment, collaborations between public and private sectors, and a commitment to policy at the national level. Ultimately, expert-driven cloud implementation can address Pakistan's existing shortcomings and establish the nation as a formidable contender in the worldwide digital market. A well-organized system that integrates infrastructure, governance, and the growth of human capital is essential for realizing this potential.

Keywords: revolutionary, nascent, obstacles, deficiencies, expandability, formidable.

UNDERSTANDING A HAIKU POEM

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, e-mail address ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the following haiku poem written and shared by Corneliu Traian Atanasiu on the Facebook group Haiku Authors of Romania (Autori de Haiku din Romania) in 2025: "reaching the shore/ sometimes a splash, sometimes a ripple –/ stories of all kinds" (my translation). Atanasiu

is the leader of the haiku movement in Romania, and of this online community. The analysis of this poem shows how readers' mind work while trying to understand it. This is why we rely, as a methodological framework, on the reader-response approach, according to which readers rely on their emotions and on their background knowledge to understand any text. In this way, we notice how the poem is made of two unrelated, at least apparently, parts. The two parts need to be put together by the reader, who is trying to see the way in which these two disparate images can work together to form a third level of meaning. Readers can picture the poetic persona sitting before the sea or a lake, contemplating the view, while listening to or thinking of various stories. These stories can be legends, they can be fiction, or they can be the stories of someone's life.

Keywords: Psychology, free association, juxtaposition

1. INTRODUCTION

The haiku poem is a very old genre, originating from 16th-17th century Japan (Meilantari et al, 2024). However, it is just as relevant nowadays as it was back then, and to cultures from all over the world. Even if it is such an old genre, it is still being studied in order to be understood, just as it is practised. Different sides of the haiku poem are constantly being discovered in online haiku communities such as Autori de haiku din România (Haiku Authors of Romania) led by master Corneliu Traian Atanasiu. We notice how little the haiku poem has been understood and studied in mainstream history of literature books and literary dictionaries. Atanasiu has done significant research in the area of the haiku poem, publishing online comments and printed books relying on his experience with haiku poems written by the authors in his community. He writes haiku poems himself. One of his haiku poems is chosen for analysis in this paper:

sosind la liman

cînd plesnet cînd clipocit -

povești fel și fel (Atanasiu, 2025)

reaching the shore

sometimes a splash, sometimes a ripple –

stories of all kinds" (Atanasiu, 2025, my translation).

It is a recent poem posted by him in 2025 in the Facebook group he administers.

By analysing this poem, we can discuss the situation and interpretation of a concrete example of haiku poem reflecting the type of haiku Atanasiu wishes to promote in his community. We become aware that the haiku poem is not all simple. It is as varied as Western poetry. Thus, the mainstream history of literature books and literary dictionaries reduce it to a simple definition and structure, clearly not being able to do it justice.

1.1. Theoretical Framework

The haiku poem is, traditionally, made up of three lines, 5-7-5 syllables (Yasuda, 2011). It includes a seasonal reference or kigo, which is an element found in nature, giving us readers a clue as to what season it is. It is a poem about nature, according to the literary dictionaries and mainstream history of literature books. Atanasiu has repeatedly presented in his online community (Autori de Haiku din Romania, 2025) his opinion that respecting the so-called rules does not guarantee us writing a good haiku poem. He is for writing haiku poems that sound naturally and for poems that rely on a strong effect based on allusions. The allusive structure is the main and most important feature of a good haiku poem in his opinion. We can refer her to the concept of juxtaposition (Gilli, 2001), which tells us that the haiku poem is made up of two parts, which are, for Atanasiu, unrelated, apparently, images and sets of ideas. However, they lead us to a third image or idea, or prompt us readers to use free associations based on a certain image or word. Readers continue the work started by the haiku author, completing its meaning as they try to understand and interpret the poem. We should also keep in mind that the haiku poem does not contain the usual lyrical style of Western lyrical poetry, and Atanasiu supports this (Autori de Haiku din Romania, 2025). He believes that a good haiku poem is not one confessing emotions, or, at least, not directly. Emotions can be suggested indirectly through objects.

2. METHOD

The poem "reaching the shore/ sometimes a splash, sometimes a ripple –/ stories of all kinds" (Atanasiu, 2025, my translation) can be read, first of all, based on its two parts. We have two different sets of images, separated by the cutting line or kireji. On the one hand, we have an image of a splash or ripple coming each of them at times, towards the shore, and on the other hand, we have the various types of stories. The readers' minds do not hesitate to put these images into one coherent scene. It is our own automated reflex to try to look for meaning and to fill in the blanks were we can with our imagination and based on our knowledge of the world, personal life experience and knowledge gained through education at school or universities. This makes readers to imagine various scenarios. One of them is that of a lake or sea, or any other body of water, on the shore of which the poetic persona stands and watches splashes and ripples made by the water currents or breeze. In the meantime, as the poetic persona stays there, he or she may be alone and start a process of contemplation. The poetic persona may remember or imagine various stories, or listen to them told by other persons on the shore. The poetic persona may even talk to someone else and each of them may be telling stories of their own lives, not only imagined ones or stories they have heard about from others. We know from literary works that the pond, the sea, the lake, the ocean all bring us into a meditative, contemplative mood. Personal experiences by bodies of water can confirm this.

We can start creating correspondences between the splash, ripples, and the stories. We can find here a suggested, alluded to personification realized in an indirect way. We can imagine that the splash and the ripples are talking and in the middle of the process of storytelling, just like real persons. We can also see here an indirect comparison between splash, ripples, and stories. We look in nature and we see stories, based on our current concerns. Once we are concerned with stories, with various happenings, with the course of our lives, we see them everywhere in our surroundings, as we project our feelings and ideas on them.

The stories present in this haiku poem can be legends, since we are used to hearing in the world mythologies about various explanations on the origins of elements in our surroundings. Readers may think that the poetic persona is wandering about what stories could stand at the basis of the origins of the splash and of the ripples. We may wonder how various legends could have imagined the way in which they have formed.

As we have already identified various possible scenarios with what is going on in this haiku poem at concrete, literal level, we start wandering if there is a deeper level of ideas behind these scenes. The association between the splash and the ripples with stories can be related to the possible legends about nature which have their charm, as well as to the ephemerality of everything around us. The splash and the ripples are clear markers of the present moment, which very soon passes. The present moment is an important feature in haiku poems, as it is part of the Zen Buddhist mindset (Purser, 2015). The ephemerality and the acceptance of the fact that we are eventually going to lose everything in this life are also a specific feature in the contents of the haiku poem and an important aspect in Zen Buddhist philosophy. Everything in life is ephemeral, we can conclude, and we only have the present moment, as we see this Zen Buddhist mindset applied by associating these ideas with the splash, the ripples and, eventually with the stories of all kinds. The stories are themselves ephemeral, and they can symbolize our entire human lives or some moments when we have enjoyed fictional stories or real life stories. We should also have in mind that we use storytelling in order to tell someone about how our day has been or about certain incidents in our past or present lives. Stories preserve the ephemeral moment, and also bring it to life, into the present, just lie the splash and the ripples make us strongly aware of the present moment, grounding us through the visual and auditory images.

Knowledgeable readers of haiku may recall the famous poem about Basho's frog. Basho is the father of the haiku poem, and the poem alluded to is the following, in one of its translated versions:

The old pond -

a frog jumps in,

sound of water. (translated by Robert Hass)

This haiku poem refers to a similar present moment in time. We become strongly aware of the here and now due to the sudden jump and sound of splashing water. The poetic persona was likely meditating by a pond. In all this quiet and stillness, a frog jumps and the sound of water is heard. The poetic persona, due to the visual and auditory images, grows strongly aware of the surroundings and focuses intensely on them.

The haiku poem by Basho resonates with the poem written by Atanasiu (2025). The stories refer to various scenarios, which can be attributes to a splash and ripples. Readers imagine that there are ripples in Basho's poem as well.

We Western culture members do associate haiku and Zen Buddhist philosophy with meditation. After all, the haiku poem starts as the result of our observations in nature. In traditional Japan, the disciples would follow their master on a walk in nature, observe their surroundings, and then they would write an anonymous haiku poem each, read, and comment on it. This is the basis of present-day online haiku writing contests, or kukai.

We notice how readers have an active position in understanding haiku poems. They rely on free associations (Breuer & Freud, 2009), just like in psychoanalysis, when the patient is asked to say anything coming to their mind, and to continue no matter how disorganized or embarrassing it gets, regarding an element or image in the haiku poem. The free association related to the pond or to the body of water in Basho's and Atanasiu's poems, respectively, is that of contemplation, reflection, and meditation. The poems move from an external scene to the inner world, through a process of

introspection. Due to the readers' active participation, we can claim that reader-response criticism (Mart, 2019) is the best approach to the haiku poem. Readers react emotionally to any text. They also react by wishing to understand any text, and in order to do so they resort to their background knowledge.

3. FINDINGS

The haiku poem is, according to the version proposed by Atanasiu (2025), based on allusive suggestions and contrasts between the two parts. The suggested images make up an entire scene, yet it leads from literal, concrete meaning to figurative, abstract meaning. From what we see in nature right before us we can start some philosophical reflections on the present moment and the ephemerality of life. The splash, the ripples, and the stories are proof of the ephemerality of this life and of the elements managing to ground our experience in the present moment.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

It is necessary to understand haiku poems based on a reader-response perspective, as this perspective offers us an insight into the way in which readers resort to emotional reactions towards, as well as to their background knowledge about the text. The haiku poem by Atanasiu (2025) is both original and based on intertextual echoes of Basho's poem about the frog and the pond. The meditative atmosphere of both poems becomes their common point, as well as the common grounds which allow us readers and writers of haiku poems from the present day to see the haiku genre as relevant after it has started in the 16th-17th century time period in Japan.

5. REFERENCES

Atanasiu, C. (2025). August 2025, Autori de Haiku din Romania Facebook group. https://www.facebook.com/groups/680799808659644/posts/3097604372204185 4/

Breuer, J., & Freud, S. (2009). *Studies on hysteria*. Hachette UK.

Gilli, F. (2001). The power of juxtaposition. New Zealand Poetry Society, http://www. poetrysociety. org. nz/juxtaposition.

Hass, R. (2025). The Old Pont. AllPoetry. https://allpoetry.com/poem/14327821-The-Old-Pond-by-Matsuo-Basho

Mart, C. T. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, *56*, 78-87.

Meilantari, N. L. G., Suarka, I. N., Sudewa, I. K., & Triadnyani, I. M. (2024). The Evolution Of Japanese Haiku: From Paper To Digital. International Journal of Education and Literature, 3(2), 128-135.

Purser, R. (2015). The myth of the present moment. Mindfulness, 6(3), 680-686.

Yasuda, K. (2011). Japanese haiku: Its essential nature and history. Tuttle Publishing.

FOOD INSECURITY IN NIGERIA: AN ANALYSIS OF THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE, ECONOMIC DEVELOPMENT AND CONFLICT ON FOOD SECURITY

DR. CHUKWUEMEKA G. EME

Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences, National Open University of Nigeria (NOUN), Jabi – Abuja, Nigeria;

MR. LUGARD MUMEN

Lecturer, Department of Public Administration, Faculty of Management Sciences, National Open University of Nigeria (NOUN), Jabi – Abuja;

ABSTRACT

Food insecurity is a major problem in Nigeria. The Food and Agriculture Organization (FAO) estimates that Nigeria's food security has worsened in the past 15 years. This paper examines the impacts of different factors that jeopardize the Nigerian food security situation. According to previous literature, there are mostly three factors that affect food security; climate change, economic development and violent conflict. Nigeria is the chosen case study because all the above mentioned factors play a key role in the country; it is affected by climate change, the economy is fluctuating and there has been the Boko Haram insurgency going on since 2009. This paper aims, with the help of the concept of food security, to analyze these factors to see whether and to what extent they influence food insecurity in Nigeria. This paper uses a mixed-methods approach. Quantitative data are retrieved from several data-bases that give measurements on food security, climate change, economy, and conflict. Qualitative data are reports and interviews that were conducted with Nigerian NGOs. Cautious findings show that all three factors can lead to food insecurity and, therefore, can explain why there is food insecurity in Nigeria. Finally, this paper concludes and confirms the results of existing research in the case of Nigeria.

Key Words: *Food Security and Insecurity, Climate change, Economic development, Violent conflict, Nigeria*

1. INTRODUCTION

When food security issues were first highlighted in the 1970s, the question was whether a nation or a region could command enough food to meet the aggregate requirements of its people. Special attention was paid to fluctuations in aggregate food supply and food security interventions were primarily concerned with providing effective buffer mechanisms against such fluctuations. In this context, food security measures came to be identified with macro-level instruments such as national and international storage of food and balance-of-payments support for countries facing temporary food shortages (see Waldes, 2011).

Food security is a basic human need and fighting hunger is one of the greatest challenges of this country (Ojo and Adebayo, 2012: 204). Although the number of people living in hunger has declined for many years, in 2015 it has started to increase again (FAO et al. 2019). Today, two billion people in the world are still living in moderate or severe food insecurity, because they do not have

regular access to food, not a necessary variety of nutritional value, or there is not enough food for the whole population available. 820 million of these two billion facing insecurity are living in hunger (FAO et al., 2019: 22). Particularly in developing countries, people cannot meet their nutritional needs (Oyinloye et al., 2018: 69).

It is an immensely discussed issue in our society and many scholars have studied the factors leading to food security with their direct and indirect impacts on food security (e.g. Berhanu and Wolde, 2019; Martin-Shields and Stojetz, 2019; Musenwa et al., 2015). Amongst others, Misselhorn (2005) has compared different drivers and three key factors causing food insecurity: conflict, climate change, and economic development. As many scholars analyzed, these drivers often co-exist and influence each other. Only assessing a single factor influencing food insecurity is almost impossible and it is important to take confounding drivers into account.

The decline in the production of some of Nigeria's leading agricultural export commodities was most worrisome. For instance, Nigeria that was ranked as the world's leading producer and exporter of palm oil in the 1960s had become a net importer of this commodity in the mid-1970s. Similarly, Nigeria's cocoa production which ranked a peak of 305,000 tons in 1970 fell drastically to 160,000 tons in 1985 (CBN, 2004). The sharp down-turn in the gross value terms of trade in agriculture was equally serious. The ratio of agricultural exports to food imports which stood at 147 per cent in 1970-1975 suffered significant deterioration and reached the lowest trough at 38 per cent by 1976-1982.

Today, Food security ranks the top most among the development problem facing Nigeria. The level of food insecurity has continued to rise steadily since 1986 to about 41% in 2004 (Sanusi, et al 2006). According to Barrett (2002), the lack of food excludes people to practice what other people are doing every time. However, large amount of food production in the world does not ensure any country's food security. Moreover, huge production in food at national level does not guarantee for the household food security. This may be due to unfair distribution of resources, variation in production functions, and motives for productivity. That is why even if the production increases through time, food insecurity, malnutrition and hunger remain the main agenda and much more serious problems in the world (Akume and Bakporhe, 2013).

1.1 Research Problem

A strong argument that encourages analyzing food security issues is the importance of food in our lives. There is evidence that climate change, economic development, and conflict affect food security negatively. For example, the Food and Agriculture Organization (FAO), International Fund for Agricultural Development, United Nations Children's Emergency Fund (UNICEF), World Food Program, and the World Health Organization have for the last three years published the report 'The State of Food Security and Nutrition in the World' that focused on conflict (FAO et al., 2017), climate change (FAO et al., 2018), and the economy as a driver of food insecurity (FAO et al., 2019). This shows that these factors are a global concern in today's world.

Nigeria is one of the most food insecure countries and highly affected by all three drivers. For one, the country is vulnerable to climate change and successively hit by environmental disasters, that impact people's livelihoods (Nkechi et al., 2017: 301). Furthermore, its economy is thriving, but around 48% of its population lives below the poverty line (World Bank, 2020; World Poverty Clock, 2020). In addition to that, since 2009 north-eastern Nigeria is struck by conflict, with the terrorist group Boko Haram involved. Due to that, Nigeria is suitable to use as a case study.

1.2 Aim and Research Question

Research that has been done on food security, has mostly focused on one driver, acknowledging others as compounding variables. Furthermore, many scholars have done a quantitative analysis. This paper

analyzes different drivers for food insecurity in a single country analysis. It focuses on Nigeria, because as mentioned above, it is a food-deficit country and all three key drivers exists in the said country and can be analyzed. This leads to the following research questions:

- What factors impact food insecurity and jeopardize the food security situation in Nigeria?

The impact these drivers have on the food security situation in Nigeria is assessed in the paper. The analysis can be examined with the help of deductive research and a case study research design. To answer the research question, there are three sub-questions to be answered:

- What impact does climate change have on food security in Nigeria?
- What impact does Nigeria's economy have on its food security situation?
- What impact does the Boko Haram Insurgency have on food security in Nigeria?

1.3 Organization of the Study

After this introductory section, the next section elaborates on the literature review comprising of background information on climate change in Nigeria, Nigeria's economy, and Boko Haram terrorist group ant a review of previous literature which shows what scholars found on the different drivers impacting food security. This section also illustrates the concept of food security as used in this paper. The next section describes the research design and also analyzed the data collected from the field. Finally, a conclusion, recommendations and a roadmap for further research in related area were highlighted.

2.0 LITERATURE REVIEW

2.1 Background

The Federal Government of Nigeria is a culturally and religiously multifaceted country located in West Africa. It consists of 36 states and a capital territory. With approximately 201 Million, it is the most populated country in Africa, and its population is growing rapidly (World Poverty Clock, 2019). Nigeria declared its independence from Great Britain in 1960. After going through years of military junta, the country held its first democratic elections in 1999. Since then it has been on stable democracy with a lot of corruption and struggles to fight terrorism (Kah, 2017; World Bank, 2016). This section gives a background on Nigeria's economic sector, climate change in Nigeria, and the Boko Haram insurgency.

2.1.1 Economic Development

Today, Nigeria has a key role in Africa's economy with a large natural resource reservoir. It is a founding member of the African Union and an important, influential member of the Economic Community of West African States (ECOWAS).

Nigeria's biggest economic sector is the oil industry. With exporting, these natural resources, its economic growth depends largely on the world market and world oil prices (World Bank, 2020). Another important, but smaller sector, that has been contributing to Nigeria's economic growth is agriculture. Agriculture is the income for many Nigerians. The Nigerian Government operates on an agriculture strategy to achieve the first two goals of the sustainable development goals, reducing hunger and poverty, by for example bringing private sectors to invest in agriculture, building institutions in rural areas and developing the infrastructure all over the country (Obi et al., 2020: 208; World Bank, 2020). The Nigerian government has started with its intense oil trade under British rule and as a result, neglected agriculture as an important economic sector when the oil industry got bigger

and they invested more in oil exploration, however at the moment they are working on reinvesting in this sector (Ojo & Adebayo, 2012: 205; Babu, 2018: 113-114).

Despite being an overall rich country with oil assets, Nigeria's economy has not created many more job opportunities and only a few people benefit from the GDP growth (World Bank, 2019: 20). About 96 million people, 48% of the population suffered from extreme poverty (Otekunrin et al., 2019: 4-5; World Poverty Clock, 2020). Since the population is growing rapidly and the percentage of people living in poverty is only slightly changing, the absolute number of people living in poverty is increasing as well, which causes even more people to suffer from food insecurity (Ugwoke et al., 2020: 1).

While poverty in the South has been decreasing over the years, it has been increasing in the North, especially the North East, because the region is developing less than the South (Ugwoke et al., 2020: 1). The poverty level is more than 50% higher in the North than in the South. Oil reserves are in the South and the economy in the Northeast and the cultivation of land is mostly done in rural areas in the North (Otekunrin et al., 2019: 6).

2.1.2 Climate Change in Nigeria

Climate change is a global issue that affects every country. Nigeria is amongst most sub-Saharan states vulnerable to the impacts of environmental problems. Throughout the years, environmental disasters have become more frequent. In 2012, for example, there was one of the worst floods in Nigeria in 40 years. This led to the loss of many lives, displacement of people, and farmlands being washed away (Nkechi et al., 2017: 301). Nevertheless, climate change does not affect all states the same. Nigeria has four semi-arid savannah climate in the middle belt and parts of the southwest' (Akande et al., 2017).

Desertification as well as too much rainfall can lead to changes in cultivation and displacement of people. Therefore, the whole country is hit by climatic change. All in all, there is evidence that climate change will worsen Nigeria's environment in the future (World Bank, 2016: 49; Abdulkadir, 2017; FAO, 2017).

2.1.3 Development of the Boko Haram terrorist organization

Jama' atu Ahlis Suma Lidda 'awati Wal,Jihad, commonly known as Boko Haram and in this study referred to as Boko Haram is an Islamic territorial terrorist organization in Nigeria. They do not only aim for territories but also want to destroy the current Nigerian political system in said area to establish their political and religious ideology. They do this through attacks on humans and public facilities as well as the destruction of infrastructure and economic development (ICC, 2014: 4; Adelaja and George, 2019: 185-186).

The group was established between 2002 and 2003 in northeastern Nigeria, where contrary to the south, most of the population is Muslim. Boko Haram has surfaced in 2003 when they attacked police stations and public buildings in the northeastern Yobe State. The buildings were occupied for some days and the group demonstrated its sympathy with Afghanistan's Taliban (Pham, 2016: 3).

Until Nigerian authorities captured and killed their leader Mohammed Yusuf in 2009 they were quite unknown, their attacks were small and simple. Yusuf wanted an Islamic government but achieving that politically in a nonviolent way (ICC, 2014: 9). They turned to the Al-Qaeda in the Islamic Maghreb (AQUIM) terrorist group, got support mainly with financial aid, by AQUIM'S leader and became a jihadist terrorist group. One attack, that gave Boko Haram international attention, was suicide attack on a United Nations (UN) compound in Abuja in 2011 (Pham, 2016: 6).

Since the summer of 2009, northeastern Nigeria has struggled with numerous terrorist attacks, many of them suicide attacks, regularly, aiming against the Nigerian government and its democracy.

The three northeastern states, Adamawa, Borno, and Yobe have a majority of Muslims and were targeted most. Other states were also hit, but they also dealt with people fleeing from the conflict, that they took local government resources and budgets away (Adelaja and George, 2019: 3).

Boko Haram aims to destruct selectively. They destroy assets, infrastructure, and agriculture. At the same time, they attack government storage facilities, fertilizer factories, agricultural input, transport systems and farms' (Adelaja and George, 2019: 185), which they attack for their use and survival.

In 2012 the group got more power and became internationally recognized as a militant group that can build and use bombs. Boko Haram built an international network with other African Islamic groups and was able to expand to the neighboring countries, Niger and Cameroon. The militants attacked prisons to release the prisoners, destroyed government buildings, hospitals, and burned down schools, forcing students out of education. By mid-2013 Boko Haram has controlled several local governments, having de facto authorities in these regions. In 2014 the Boko Haram insurgency hit its height. In the first half of the year, they killed at least 2053 civilians in numerous locations, almost daily attacks on marketplaces, churches, and residential areas. One of the most infamous attack was the kidnapping of 2776 girls (Chibok girls) in a school in Borno state (Human Rights Watch, 2014). In mid-2014, the fighters had enough money and resources to go into offense, executing people in public and expand successively. By then they were able to occupy approximately 26-27 local governments. Most of the occupied regions were in a rural area, where agriculture is the livelihood of the population, hereby agricultural land was destroyed (Pham, 2016: 9-10; Adelaja and George, 2019: 186).

In 2015 Boko Haram showed weakness and the Nigerian army and government reclaimed the zones that were taken over. Nigeria declared victory over Boko Haram quickly. The group has had internal struggles and spilt into two factions. One faction pledged allegiance to the Islamic State (IS), turning into the Islamic West Africa Province (BBC, 2015; Anao, 2020). The number of attacks and fatalities has dropped, but in 2017, now being two groups, attacks have gone up again and the Nigerian government is continuously challenged (ACLED, 2019a; Anao, 2020: 7).

2.2 Conceptual and Empirical Framework

2.2.1 Climate change as a driver of food insecurity

Climate change is defined as any change in climate over time, whether due to natural variability or as a result of human activity' (IPCC 2001: 2). Climate change has turned into a global issue and has worsened in recent times. It is now considered a climate crisis and threatens the agricultural production due to higher and more inconsistent temperatures as well as the variation in rainfall patterns and extreme events, such as droughts and floods, occurring more often (Ojo and Adebayo, 2012: 211; Ogbo et al., 2013: 221). With this change, researchers decided to study the relationship between climate change and food security. Studies were done concerning one single country, several countries, or simply regions. Most of the research has been conducted through surveys, direct observation, and weather data. They often use a modeling approach, because they often predicted future scenarios (Zewdie, 2014; Berhanu and Wolde, 2019; Wossen et al., 2018; Fadjumdjum et al. 2019). Researchers agree upon several impacts that climate change already has or will have on food security: on the cultivation and crop yields, as well as on biodiversity.

Climate change affects the first aspect of the food supply chain most. Food production starts with crop growth and cultivation. These are strongly affected by climate variability and therefore especially the agricultural sector is hit by climate change (Jung and Kunstmann, 2007; Wossen and Berger, 2015). In Iran for example impacts, the decline of water resources and precipitation, warmer temperature, and higher CO2 emissions will have on crop growth and food production. Their findings

were similar to the majority of research on food security that: food production depends on a steady climate and enough clean water resources.

Aside from food production, climate change also restrains people from having food available and access to it. Extreme weather events can damage food storage. When it gets warmer, air conditioning and refrigeration is needed, which can get expensive, and sometimes there are problems with electricity. If it does not work, the harvested food get expensive, and sometimes there get ruined or no longer be healthy to eat (FAO, 2008; James, 2010). Even though most researchers argue that climate change negatively affects agriculture, some studies have found a positive correlation between global warming and agriculture. This research focused on industrial countries and less on developing countries.

Climate change also forces people to leave their homes, which makes them vulnerable to food insecurity. Internally displaced persons (IDPs) are often forced to leave because of climate change and conflict, two of the three drivers reviewed here. McGregor (1994) addressed the nexus of climate change, forced migration, and food insecurity because already in 1994 there have been many involuntary population displacements due to climate change. Food is one of the most vital needs in displacement camps, where a lot of the IDPs have to live in for many years. They have limited access to it and because they mostly depend on aid that is not always given and most likely they are not able to consume the amount and diversity needed. Thus, they increase food insecurity in a country (McGregor, 1994; Mooney, 2015).

As this section shows, climate change affects food security in various ways. It mostly affects people's livelihoods through food production, people live food insecure because there is less food available or the available food does not have enough nutrients. This leads to people not being able to access food. Most researchers asserted that climate change led to food insecurity. Therefore, it is worth it to explore how climate change has led to food insecurity in Nigeria.

2.2.2 Economic development as a driver of food insecurity

Previous literature suggests that the economy influences food security. Economic growth is one of the highest variables to measure the economy and can be closely connected to food security. Studies by several scholars provide proof that the better the economic growth is, the more people are likely to be food secure (Warr, 2014). Hence a weak economy or an economic crisis can lead to food insecurity in a country (Tawodzera, 2011; Musenwa, 2015; FAO et al., 2019). Most research has been conducted in developing countries in Africa because especially developing countries might have thriving economic growth, but at the same time are vulnerable to an economic crisis, because they are often low-income countries, countries in conflict and the countries that are hit most by climate change. All this increases the vulnerability of a population (FAO, 2019: 59).

For the food security status of a household, the economic situation of the individual is significant as well. Many researchers analyzed factors in the field of economic development and food security. Being unemployed puts people into poverty and poor people usually depend on the market to obtain food. They spend a higher percentage of their income on food and consequently suffer more likely from food insecurity (Etana and Tolossa, 2017: 64). A lot of other literature argues that unemployment, in particular long-term unemployment, does not only result in people spending less money on food but also causes people to change their diet. Evidence showed that they bought cheaper and less healthy food, which in turn impacted the quality of the daily calorie intake. Other studies also found that consumption pattern change when one gets unemployed (Leichchenko and Silva, 2014: 540). Therefore, unemployment can lead to food insecurity on the individual level.

Food prices are another indicator leading to insecurity (Herte et al., 2010; Smith et al, 2017). Global food price drops or rises hit especially countries with an uneven trade balance. When a country depends on exporting agricultural goods or minerals, they are more vulnerable to global price volatility (FAO, 2019: 66).

As mentioned above, most scholars argue that often developing countries are affected by economic crisis. However, all countries can be affected by a sudden global economic shock. Especially the 2008 financial crisis and the recession that followed negatively impacted several countries in the Global North. Davis and Geiger (2017) analyzed the demand for food aid in Europe after 2008. They argue that the need for more food aid represents higher food insecurity. They found that a rise in food aid and led to a more food insecurity after 2008. Griffith et al. (2013) have, on the other hand, examined the food expenditure of people in the UK and concluded that after 2008 there was a significant change in what people bought. Further studies have also shown identical results in studies covering developing countries (Browning and Crossley, 2009; Huang et al. 2016). The economic situation of people affects their state of food security. Hence it does not matter whether a country is in the Global North or Global South, an economic crisis can hit every country.

2.2.3 Violent conflict as a driver of food insecurity

The FAO (2017) has asserted that conflict-affected countries have on average higher rates of food insecure people than countries not affected by conflicts. Violent conflicts can have short-livelihoods. There are several ways where violent conflicts affects food security. However at first, it has to be mentioned that the effect conflict has on food security depends on what kind of conflict it is, considering that 'measuring and categorizing conflict is not straightforward' (Martin-Shields and Stojetz, 2019: 151). Studies showed that the outcome depends on the type of conflict.

Literature shows that conflict often occurs in rural areas, areas that have a lot of agriculture (FAO, 2017: 44). Consequently, violent conflict can especially impact agricultural production. On the other hand, food production can decrease. Cultivation is interrupted, where people depend on agriculture. Often fields were ruined by bombs, or it was simply unsafe to work on them (Baumann and Kuemmerle, 2016). Other times farmers abandoned their lands because farmers or workers were killed, people were forced to leave, fled voluntarily, or were involved in the fighting. This can lead to a labor shortage and therefore fewer people harvesting which then can lead to crop yield loss and food insecurity (Suthakar and Bur, 2008; Eklund, et al., 2016; Adelaja et al., 2019: 184). On the other hand, agricultural productivity can increase and have a positive impact on the food security situation in conflict areas. Agriculture can be an important income source for the militants. Jaafar and Woerz (2016) analyzed the agricultural productivity of the Islamic State in their controlled area until 2016. Their findings were that it is an important source of domestic food security.

Whereas the scholars above agreed that conflict impacts food security, Adelaja and George (2019) came to different findings. Their focus was also not on food security at all. They collected data from household surveys and the Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED). When analyzing the data, they found that the amount of land that can be harvested does not decrease when the number of attacks goes up. Although at the same time they did find that a higher intensity of the conflict harms the output of agriculture (Adelaja and George, 2019).

Food access to households and individual food consumption has also been researched by people. A reduced production can lead to a decline in food availability which can cause a reduction in market access to buyers. An example of long-term impacts of food insecurity due to a conflict are studies that focused on the long-term effect of children that were exposed to conflict at an early age (Martin-Shields and Stojetz, 2019; George et al., 2020). The researchers often used the differences-in-differences approach. They analyzed one region where conflict occurred and one where there was no conflict and compared the results. Bundervoet et al. (2007), for example, studied the impact of the

civil war in Burundi on children's nutritional status over time. They used data from household surveys in civil war affected and non-affected areas. According to their study, children that were born in regions that at the time of birth experienced violence and had no access to food, due to the disruption of the agricultural production, had lower height-for-age z-score (HAZ) and were therefore not developing the same way as other children. Minoiu and Shemyakina (2014), as well as Arcand et al. (2015), based their research on Bundervoet et al. and did similar studies in Cote d' Ivoire and Angola. With the same approach, their findings are similar: Children who were exposed to these conflicts while born or in their early childhood had a lower HAZ than others.

Lastly, other scholars focused on the impact on IDPs. As above mentioned, conflict can lead to people fleeing and as noted, they are especially vulnerable to food insecurity. The outcomes are the same as when there are IDPs due to climate change. However, these scholars show that not only climate change can lead to internal displacements, also conflict can be a reaon (Tasime et al., 2013).

As this section demonstrates, violent conflict can impact food security directly and indirectly. Direct impacts are mostly on the national level and indirect impacts mainly on the individual level. For example, as the prior section of economic development on food security shows, unemployment, and reduced household expenditure can impact the household at individual level, although not every scholar supports this, it can be said that conflict can have an impact on all different levels of food security.

The literature review shows that these different drivers can lead to food insecurity but are also intertwined. Despite the wealth of literature and the diversity of studies, there is rarely literature disagreeing with the fact that these drivers impact food security in some way. Most scholars argue that the drivers they analyzed lead to food insecurity, but they also state that other drivers have to be acknowledged as interfering variables. They overall agree that each of the drivers can lead to food insecurity, in different parts more than in others. Therefore, when all the drivers are occurring in one country, this country's population is more likely to be severely food insecure.

3. Methodology

This study adopted a mixed-methods approach, that is qualitative and quantitative methods approach. Quantitative data were retrieved from several data-bases that give measurements on food security, climate change, economy and conflict. Qualitative data were drawn from reports and interviews that were conducted with Nigerian NGOs.

The statistical data on the climate is retrieved from the Climate Change Knowledge Portal, which is part of the World Bank Group. Even though they do offer metadata information, it is not exactly clear where data come from. As per economic development, the secondary data is taken from two different sources: The World Bank and UN Contrade Database. The World Bank shows a pool of statistics covering several areas from many different sources. This database is publicly accessible and is updated regularly. The indicators itself do not only come from the World Bank. The metadata with its source for every single indicator can be downloaded on their website. Concerning violent conflict, the primary data utilized is interview method. Other methods of data analysis include the ACLED database, and IDMC sources.

4. Analysis

The following chapter shows the analysis of the study. With the help of all the data described in the previous sections, this section analyzes the said data. Previous scholars mostly approached their articles by first conceptualizing and analyzing food security (e.g. Martin-Shields and Stojetz, 2019). Here it also seems appropriate to analyze the food security situation using the three drivers as already stated.

4.1 Food security situation in Nigeria

As shown and explained in previous sections, food security in Nigeria is analyzed through data from FAO database, the Nigerian GHS as well as interviews. This section shows evidence that there is a significant amount of people facing food insecurity in Nigeria. All conducted interviews with the NGOs have agreed that food insecurity is visible all over the country. According to all of them, the food security situation worsened over the past years. They mentioned that since the Covid-19 outbreak it has gotten even worse and it will not get better in the next few years, but there are no evidential facts about it yet.

Using both figure 1.1 1.2 and a graph, figure 1.1 shows how food security has changed over time. Each measuring period has been conducting its data in the same way and can therefore, be compared. It indicates that there has been quite a change since around 2008. As shown in the figure from 2008-2010 the percentage of undernourishment has been constantly on the rise. At first, it is slowly rising, but looking at the years from 2014-2016 and 2015-2017, there was a drastic rise, with an increase of almost two percent from 9.6% in 2014-2016 to 11.5% in 2015-2017 and after this again another two percent to 13.4% in 2016-2018. Due to the fact that these numbers are always only a three-year average, it can be said that 2014-2016 was another significant turning point in the Nigerian food security situation.

4.1.1 Climate Change data

As much of the literature shows, climate change is one of the causes of food insecurity, and is therefore an independent variable to analyze. To answer the sub-question on what impact climate change has on food security in Nigeria, data that shows the trend in climate variability seems appropriate. This can be the trend of rainfall, the occurrence of rain and drought days, or mean temperatures. Descriptive data that is available on trends in climate variability is the trend of yearly mean temperature and rainfall pattern. Further data that can help get to the connection to food insecurity is data on internal displacement which shows how many people fled due to climate change. Further indicators used in the analysis are the interviews. Interviewees were asked about the experience of monthly rainfall change and droughts affecting cultivation. Secondly, the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) publishes situation reports that give information about certain strong floods and its impact on people's livelihoods in the areas hit.

4.1.2 Economic Development Data

Previous literature argues that whether somebody lives in food security is often also influenced by the countries' current economic performance. Thus, economic development can be a catalyzer for food insecurity and is one of the three independent variables in this study. To analyze the economic development as a cause for food security situation, data has to provide information about the economy in Nigeria and must be compatible with the given food security data.

The economy can be measured through multiple indicators. In general, the GDP can be a relevant summary of the overall economic performance (FAO, 2019). Therefore, GDP and economic growth are the first indicators to use in the analysis . Further indicators to understand the economic situation in Nigeria and how it has evolved across time are the trade balance and products that are predominantly exported. Moreover, food inflation and the unemployment rate are used as secondary data, qualitative data and primary source, that contributes to the analysis are the interviews.

4.1.3 Violent Conflict Data

According to existing literature, the presence of conflict plays an important role in how food insecure somebody is. Thus, a third independent variable chosen to analyze in this study is the Boko Haram conflict in Northeast Nigeria. To measure the food security situation in Nigeria and its relation to the northeastern conflict, especially interviews are good as a primary source. To get statistical data that can be compared to the FAO and Nigerian GHS data is data about the number of conflict and the fatalities that happened over the years since the Boko Haram insurgency began. As Adelaja and George (2019) state in their study that longitudinal data for comparison is limited. I found that this is true and it was difficult to get the right data for this analysis.

However, there are several databases available that measure conflicts. Previous literature that used quantitative data usually either worked with the UCDP or ACLED. After consideration of what database is best to the Boko Haram Insurgency, ACLED was chosen. This database offers information on different kinds of violence in real time, broken down into the date and place of the event, the type of violence and the actors involved (ACLED, 2019). Including the exact source for each for each event and even quotes the source to show that it was precisely taken from there.

According to ACLED, their data is collected by experienced researchers. However, it is primarily taken from secondary sources, but to make sure that the data is accurate and not biased, ACLED uses a variety of sources and does not only trust one source.

5. Conclusion

The study aimed to answer the question: What factors impact food insecurity and jeopardize the food security situation in Nigeria? To answer this, the whole study was focusing on the three factors that, according to previous literature, seemed to influence food security the most: climate change, economic development, and violent conflict. The concept of food security with its four dimensions was the concept often used in the existing literature and previous research showed that each of the drivers influences the different dimensions in some way. The findings demonstrated that these factors can in fact, lead to food insecurity.

The analysis of this study examined these determinants to see how they influence food security and whether they lead to food insecurity in Nigeria. Data was taken from several sources, statistical databases as secondary sources and interviews with NGOs as primary sources. Since the data was rare, the conclusions had to be drawn cautiously. The results of this analysis, however, do confirm the findings in previous research.

According to previous literature, the drivers are intertwined and do not only affect food security, but also impact each other. This study has also found that it cannot be said that either of the drivers alone could have led to food insecurity in Nigeria. In this case It is also more likely that they all influence each other. Climate change and the Boko Haram conflict for example can lead to a lack of food production, which can lead to fewer labor needs, that on the one hand leads to unemployment, then again makes it hard for people to buy food, then facing a food shortage. On the other hand, less food production can lead to more dependence on food imports. A bad economy again can lead to more conflict and so on. It can be said that Nigeria is currently in a vicious circle and it is hard to achieve stable food security. Because Nigeria is affected by all three drivers, it is likely that food insecurity occurs, with what the literature review agrees.

Therefore, the research question can be answered by saying that all three different determinants can jeopardize the food security situation in Nigeria. Furthermore, they all impact people's livelihoods

in different years, keeping some people continuously in a state of food insecurity. Moreover, the study found that even though all drivers impact all dimensions of the food security concept, they do influence each of them in other ways. While, according to this study's findings, climate change and the Boko Haram insurgency primarily impact food availability, the economy affects the food access dimension foremost. Especially the interviews have brought the focus on food production in general, meaning that the food availability dimension is often the first dimension that is hit. When there is less food available, and a country depends on food imports, it can lead to a lack of the other dimensions, meaning to many people not having access to food or not having enough food diversity. Because all drivers impact the different dimensions, the last dimension of food security is not met. There is no food stability, and it takes time to achieve the dimensions.

This study also shows that food security depends not only on how a country, specifically Nigeria performs, but also how other countries deal with issues that can reflect back to a country like Nigeria. Globalization has made it hard for such a country to achieve food security by itself.

References

Abdulkadir, A; Maryam Lawal A. and Mohammed, T. I. (2017). 'Climate change and its Implications on human existence in Nigeria: a review'. Bayero Journal of Pure and Applied Sciences, (10:2), pp. 152-158.

ACLED (2019). Journal of Conflict Location & Event DATA Project (ACLED): User Quick Guide

ACLED (2019a). ACLED Methodology for Coding Boko Haram Factions. Online: http://acled data.com/acleddatanew/wp-content/upload/dlm-uploads/2019/01/ACLED

Adelaja, A and George, J. (2019). 'Effects of coding on agriculture: Evidence from the Boko Haram insurgency'. World Development, (117), pp. 184 – 195.

Amao, O. (2020). 'A decade of terror revisiting Nigeria's interminable Boko Haram Insurgency'. Security Journal (33:1), pp. 1-19.

Arcand, J. L., Rodella, A. S. and Reger, M. (2015). 'The Impact of Land Mines on Child Health: Evidence from Angola'. Economic Development and Cultural Change. (63:2), pp. 249- 279.

CCKP (2018). Methodology of the climate change knowledge portal. Online: http://climate knowledgeportal.worldbank.org/themes/custom/wb-cckp/t-

Ekland, L., Pearson, A., and Plesjo, P. (2016). 'Conpland changes in times of conflict, reconstruction, and economic development in Iraqi Kardistan', Ambio, (45), pp. 78-88

FAO (2008). Climate Change and Food Security: A Framework Document (Rome; FAO).

FAO (2009). Declaration of the World Food Summit on Food Security (Rome: FAO).

FAO (2017). Northeastern Nigeria: Situation Report- January 2017. Online: http://www.fao. Org/fileadmin/user-upload/FAO-countries/Nigeria/ToR/FAO-Situation-Report-Northeastern-Nigeria-January-2017pdf (Last accessed: 31/03/2020).

George, J., Adelaja, A. and Weatherspoon, D. (2020). 'Armed Conflicts and Food Insecurity:

Evidence from Boko Haram's Attacks'. American Journal of Agricultural Economics, (102;1), pp. 114-131.

Hertel, T. W., and Rosch, S. D. (2010). 'Climate change, agriculture, and poverty', Applied Economic Perspectives and Policy, (1:3), pp. 355-385.

IPCC (2001). 'Climate Change 2001: The Scientific Basis. Contribution of Working Group 1 to The Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Cambridge: Cambridge University Press).

Kah, H. K. (2017). 'Boko Haram is Losing, but so is Food Production: Conflict and Food Insecurity in Nigeria and Cameroon', African Development, (42:3), pp. 177-196.

McGregor, J. (1994). 'Climate change and involuntary migration: Implications for food security'. Food Policy, (19:2), pp. 120-132.

WRONGFUL TERMINATION OF CONTRACTS OF EMPLOYMENT IN NIGERIA – A CASE FOR REINSTATEMENT OF PRIVATE EMPLOYEES

DR. CHUKWUEMEKA G. EME

Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences,

National Open University of Nigeria (NOUN), Jabi – Abuja

Abstract

One bearing issue in the modern day labour and employment relations in Nigeria is the security of tenure of employment. The law had developed from the common law position under the statutes where little protection is afforded employees in employments regulated by statutes down to the present day world of labour wherein security of tenure of employment acquired international outlook. At common law, termination of employment or dismissal of an employee brings the contract of employment in question to an end. Under employments regulated by statutes or regulations made pursuant to powers granted by a statute, termination is not a fait accompli as once it is shown that the termination or dismissal was unlawfully carried out without strict compliance with the procedure prescribed by statutes, the purported termination or dismissal will be declared null and void. However, this statutory protection is only available in contracts protected by statutes and not ones governed purely by contract agreement entered into by parties inter se. However, there is now a move away from what security of tenure has been hitherto in some countries to the new international stand on security of tenure of employment. This position can be found in the International Labour Organization standards on unfair dismissal provided for in the International Labour Organization Convention which is considered in this work. The researcher undertake the task of the meaning of unfair dismissal, a comparative appraisal of unfair dismissal situations in Nigeria and other jurisdictions. The researcher adopt construction of statutes, case laws, journal articles, textbooks and Internet materials as part of his methodology. At the end, the researcher found out that virtually every dismissal and termination situations in Nigeria amounts to unfair dismissal when tested against ILO standards on unfair dismissal. The researcher then recommend that there is need to fill the glaring gap in the Nigerian law on termination of employment to bring it in line with the International Labour Organization's standards.

XI. International Social Sciences Congress

from Novembre 28 to 30, 2025, Uzbekistan

A WINDOW ONTO THE DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ALGERIAN CUSTOMS ADMINISTRATION DURING THE PERIOD FROM 2021 TO 2024

Adj. Prof. Samira KENTACHE

University of Algiers 3, Algeria, Adjunct Professor with a Ph.D,

https://orcid.org/0009-0004-3172-8552

Lect. Kaouter FENNICHE

Higher School of Commerce, Algeria, Lecturer , https://orcid.org/0009-0001-8094-3994

Abstract

Developing a roadmap for modernizing customs administration is inseparable from the need to take all necessary measures toward digital transformation, while strengthening facilities, developing and reorganizing structures in line with economic objectives, promoting foreign trade, stimulating economic development, and promoting investment. In light of this, the state's public policies have consistently embodied e-governance as a pillar of the financial sector. Customs services were mobilized between 2021 and 2024, as a sensitive sector that plays a vital role in foreign trade, with the aim of opening up to modern strategies for efficiency-based management. In this regard, a new information system was implemented in accordance with international standards and current technological developments. The customs system was adapted to that used in Korea. This was achieved in cooperation with the Korea Customs Information System Agency. To address this study, we addressed the following question: To what extent has digital transformation contributed to improving the efficiency of customs administration in Algeria in the context of trade openness and the requirements of the global digital economy? The study aims to highlight the information system project, which seeks to simplify customs procedures to expedite file processing while ensuring the security of foreign trade data. The study addresses two axes: 1) the main units of the new Algerian Customs Information System; and 2) highlighting and analyzing the results of the digitization process. Finally, the study concludes that Algeria has made significant efforts recently, contributing to streamlining control and combating fraud while enhancing transparency in transactions. Furthermore, Algerian Customs has succeeded in expanding the use of the ALCES system across all land, sea, and air offices and centers across the country. This system enabled the processing of 120,000 customs declarations by July 2024, in addition to the registration of more than 6,000 economic operators. In the field of risk management, the General Directorate of Customs implemented the "Risk Management System" (RMS) in 2024. In this context, more than 227,000 declarations were registered through this system, which is characterized by its efficient targeting and targeting. However, digitization in this sector is still in its infancy. In this context, the study presented the following recommendations: - Establishing a unified platform for electronic customs declarations linking various ports and airports to reduce file processing times. - Establishing a unit specialized in automated data analysis for early detection of smuggling or fraud attempts using artificial

intelligence. - Adopting a secure electronic payment and transfer system for customs duties and fees that reduces paper transactions and limits bribery.

Keywords: Algeria, customs administration, information system, fiber optic communication network, risk management system.

JEL classifications : O33, H83, F13.

نافذة على التحول الرقمي لإدارة الجمارك الجزائرية خلال الفترة الممتدة من 2021 إلى 2024

ملخص

إن تستطير ورقة طريق تهدف إلى تحقيق عصرنة الإدارة الجمركية هو أمر لا يمكن فصله عن ضرورة اتخاذ كافة الإجراءات التي تصب نحو التحول الرقمي مع تعزيز المنشآت وتطوير الهياكل وإعادة تنظيمها بما يتماشى والاهداف الاقتصادية مع تعزيز التجارة الخارجية وبعث عجلة التنمية الاقتصادية وترقية الاستثمار.على ضوء ذلك، ما فتئت السياسات العامة للدولة على تجسيد الحوكمة الالكترونية باعتبارها من روافد القطاع المالي، حيث تم حشد مصالح الجمارك على الفترة الممتدة ما بين 2021 إلى 2024 باعتبارها من القطاعات الحساسة التي تؤدي دورا حيويا في مجال التجارة الخارجية من أجل الانفتاح نحو الاستراتيجيات الحديثة في التسيير القائم على النجاعة. في هذا الصدد، تم إنجاز نظام معلوماتي جديد وفق المعايير الدولية وطبقا للتطورات التكنولوجية الحديثة، حيث تم تكيف النظام الجمركي مع ما هو مستخدم في كوريا، وقد تحقق ذلك بالتعاون مع الوكالة الكورية للنظام المعلوماتي للجمارك، ولمعالجة الدراسة قمنا بطرح الإشكالية الاتية: إلى أي مدى ساهم التحول الرقمي في تطوير كفاءة الإدارة الجمركية في الجزائر في سياق الانفتاح التجاري ومتطلبات الاقتصاد الرقمي العالمي؟ تهدف الدراسة إلى إبراز مشروع النظام المعلوماتي الذي يسعى إلى تبسيط الإجراءات الجمركية لتسريع معالجة الملفات مع ضمان تأمين البيانات الخاصة بالتجارة الخارجية. بهذا تتناول الدراسة محورين: 1) الوحدات الرئيسة في النظام المعلوماتي الجديد للجمارك الجزائرية، 2) إبراز وتحليل حصيلة عملية الرقمنة. في الأخير خلصت الدراسة إلى أن هناك جهود كبيرة خطتها الجزائر خلال الفترة الاخيرة، حيث ساهمت في ترشيد عمليات الرقابة ومكافحة الغش مع تعزيز الشفافية في معاملات، كما وقد نجحت خدمات الجمارك الجزائرية في توسيع استخدام نظام ALCES في جميع المكاتب والمراكز البرية والبحرية والجوية عبر البلاد. وقد مكّن هذا النظام من معالجة 120.000 تصريح جمركي بحلول جويلية 2024، بالإضافة إلى تسجيل أكثر من 6.000 متعامل اقتصادي، كما أنه وفي مجال تسيير المخاطر، عممت المديرية العامة للجمارك نظام تسيير المخاطر « RMS في سنة 2024 العمل بـ هذا تم في هذا الإطار تسجيل أكثر من 227.000 تصريح موجه عبر (النظام الذي يتميز بالنجاعة في التصويب والاستهداف، غير أن الرقمنة في هذا القطاع لا تال حديثة العهد، وفي هذا الإطار، قدمت الدراسة التوصيات التالية:- إرساء منصة موحدة للتصريحات الجمركية الإلكترونية تربط مختلف الموانئ والمطارات لتقليص آجال معالجة الملفات.- إنشاء وحدة متخصصة في التحليل الآلي للمعطيات للكشف المبكر عن محاولات التهريب أو الغش عبر الذكاء الاصطناعي.- اعتماد نظام دفع وتحويل إلكتروني آمن للحقوق والرسوم الجمركية يقلل من التعاملات الورقية ويحد من الرشوة.

الكلمات المفتاحية: الجزائر، الادارة الجمركية، النظام المعلوماتي، شبكة الاتصالات للألياف البصرية، نظام تسيير المخاطر

IMPACT OF MARITAL STATUS ON THE TOURISM PREFERENCES IN ALGERIA

Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI

University of Tizi Ouzou, Department of commerce. Marketing Management. Algeria

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1728-1809

Abstract

This paper investigated the influence of marital status of tourists' on their choices for tourism. Based on online survey of 168 respondents from Algeria, during June 24, 2023, to January 27, 2024, and using the Chi-square test, it has been found that significant marital status differences in tourism preferences (p-value: 0.047 < 0.05) is confirmed.

Keywords: Domestic tourism; Tourists; Algeria, Chi square test; SPSS

DOES THE NATIONALITY INFLUENCE THE CONSUMPTION OF ORGANIC FOODS IN TÜRKIYE AND ALGERIA?

Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI

University of Tizi Ouzou, Department of commerce. Marketing Management. Algeria

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1728-1809

Abstract

This study aimed to examine the impact of respondents' nationality on their use of organic foods. This type of product is demonstrated with natural milk and olive oil. This study's methodology was an online survey conducted between January and November 2022 with 81 respondents from two developing countries (Türkiye and Algeria). The results were then analysed using SPSS software V26 to conduct the Chi - square test. The findings show that respondents' willingness to use organic food in the future in order to consume organic food is not affected by their nationality. In this case, both Turks and Algerians are willing to consume it (p-value = 0.496).

Keywords: Consumer behaviour-Green marketing-Organics food- Chi-square test- Gender-Türkiye-Algeria

BİYOMİMİKRİ PAZARLAMASI VE MARKA HİKAYELERİ: DOĞADAN İLHAM ALAN MARKALARIN PAZARLAMA STRATEJİLERİ

Prof. Dr. Salih YILDIZ, Öğr. Gör. Mehmet Asif ALAN

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gümüşhane/Türkiye, Orcid No: https://orcid.org/0000-0002-1002-5960

– Bayburt Üniversitesi, Teknoloji Transfer Ofisi, Bayburt/Türkiye, , Orcid No: https://orcid.org/0000-0002-6947-40

Özet

Biomimikri, doğanın milyonlarca yıllık çözümlerinden öğrenerek, inovasyon ve marka stratejilerini yeniden şekillendiren disiplinlerarası bir yaklaşım olup, sürdürülebilirlik, yenilikçilik ve özgünlük arayışlarında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Pazarlama alanında biyomimikri, yalnızca doğa imgelerinin logolarda veya marka sembollerinde kullanılması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda markanın temel kimliğini ve vaatlerini yansıtan stratejik bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı, doğadan ilham alan markaların hikâyelerini inceleyerek, biyomimikri pazarlamasının tüketici algısı, marka farklılaşması ve ekolojik sürdürülebilirlik açısından nasıl bir paradigma sunduğunu ortaya koymaktır. Doğa, markaların kendilerini farklılaştırması, duygusal bağ kurması ve değer önermelerini iletmesi için zengin bir metafor kütüphanesi sunmaktadır. Markalar, doğadaki canlıların ve unsurların taşıdığı sembolik anlamları, tüketicinin zihninde belirli algıları ve mesajları pekiştirmek için kullanırlar. Çalışmada bu kullanım alanları için literatür taraması yöntemi benimsenmiş olup disiplinlerarası katkılar (ekoloji, tasarım, sürdürülebilirlik ve pazarlama) karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, markaların doğadan aldıkları ilhamı yalnızca sembolik bir düzeyde değil, aynı zamanda işlevsel, duygusal ve etik boyutlarda kullandıklarını göstermektedir. Örneğin, Apple logosundaki elma bilgi ve yaratıcılığı; Jaguar ve Puma markaları hız, güç ve çevikliği; Dove ise saflık ve doğallığı temsil etmektedir. Patagonia, Timberland ve Evian gibi markalar, doğa ile bütünleşmiş yaşam tarzlarını vurgulayarak çevresel duyarlılığı öne çıkarmaktadır. WWF'nin panda sembolü veya Starbucks'ın siren figürü ise doğa ve mitolojiyi bir araya getirerek tüketiciyle güçlü bir duygusal bağ kurmaktadır. Bu örnekler, biyomimikri pazarlamasının yalnızca rekabet avantajı değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk alanı olduğunu göstermektedir. Literatüre henüz yerleşmeye çalışan biyomimikri pazarlaması, markaların tüketici nezdinde güven, farklılık ve sürdürülebilirlik algısı yaratmalarını sağlayan, geleceğin pazarlama paradigmalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Doğadan ilham alan marka hikâyeleri, yalnızca estetik değil, aynı zamanda fonksiyonel ve ekolojik açıdan da stratejik bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda biyomimikri, pazarlamanın geleceğinde doğa ile uyumlu, yenilikçi ve sorumlu bir yaklaşımın temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biyomimikri, Biyomimikri Pazarlaması Marka Hikayeleri, Sürdürülebilirlik

THE EFFECT OF FOREIGN TRADE ON ECONOMIC GROWTH AND INCOME DISTRIBUTION JUSTICE: THE GERMANY-Türkiye EXAMPLE

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME VE GELİR DAĞILIMI ADALETİNE ETKİSİ: ALMANYA- TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ayşıl Kabakçı, Elvin Rzazade

Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, 0000-0002-7793-5731

Doktora Adayı, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, 0000-0002-6134-7169

Özet

Dış ticaret, ülke ekonomilerini çok boyutlu şekilde etkileyen kilit unsurlardandır. İthalat ve ihracat rakamları, başta ekonomik büyüme ve gelir dağılımı adaleti olmak üzere pek çok unsur üzerinde etkilidir. Dolayısıyla dış ticaret, makro düzeyde ülkelerin gelişmişlik seviyesi üzerinde de belirleyici bir rol oynar. Yoğun ticari faaliyetin ve ithalat- ihracat dengesinin korunmasının, ekonomik büyümeye ve gelir dağılımı adaletine katkı sağlaması beklenmektedir. Bu durum aynı zamanda ülkenin gelişmişlik seviyesine de pozitif yönde bir katkı sağlayacaktır. Buna karşın ticari faaliyetin düşük seyretmesinin ve ithalat- ihracat rakamları arasındaki dengesizliğin dış ticaret açığı ile sonuçlanması, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilecek ve adaletsiz bir gelir dağılımına neden olabilecektir. Bu durum ise ülkenin gelişmişlik seviyesi üzerinde negatif bir etkiyle sonuçlanacaktır. Yapılan bu çalışmanın amacı farklı gelişmişlik seviyesine sahip iki ülkenin dış ticaret verilerinin ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki sonuçlarını karşılaştırmaktır. Türkiye ile karşılaştırılan ülkenin seçilmesinde gelişmişlik seviyesindeki farklılaşma ve yakın ticari ilişkilerin bulunması kriterleri dikkate alınmıştır. Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve tanıtılacak; dış ticaret, ithalat, ihracat, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı adaleti kavramları açıklanacaktır. Devamında Türkiye ve Almanya'nın 2015 yılından günümüze kadar yayınlanmış olan ithalat ve ihracat verileri paylaşılacaktır. Son olarak paylaşılan ithalat ve ihracat verilerinin ekonomik büyüme ve gelir dağılımı adaletine etkisi, ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılası ve gini katsayısındaki değişimler dikkate alınarak tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dış ticaret, İthalat, İhracat, Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı Adaleti

Abstact

Foreign trade is one of the key factors that affect national economies in a multidimensional manner. Import and export figures have significant impacts on various elements, particularly economic growth and income distribution equity. Therefore, foreign trade also plays a decisive role in determining the level of development at the macroeconomic level. Maintaining a high volume of trade activities and achieving a balance between imports and exports is expected to contribute positively to economic growth and the fairness of income distribution. This, in turn, is anticipated to positively influence the level of development of a country. Conversely, low levels of trade activity and an imbalance between import and export figures, resulting in a trade deficit, may adversely affect economic growth and lead to inequitable income distribution. Such outcomes would negatively impact the country's level of development. The aim of this study is to compare the effects of foreign trade data on economic growth and income distribution in two countries with different levels of development. In selecting the country

to be compared with Turkey, differences in development levels and the presence of close trade relations were taken into consideration. The study will first present the conceptual framework, explaining the concepts of foreign trade, imports, exports, economic growth, and income distribution equity. Subsequently, import and export data published from 2015 to the present for Turkey and Germany will be provided. Finally, the effects of the presented import and export data on economic growth and income distribution equity will be discussed by considering changes in the countries' Gross Domestic Product (GDP) and Gini coefficients.

Key words: Foreign trade, Import, Export, Economic growth, Income distribution equity

GİRİŞ

Küreselleşen dünya ekonomisinde, dış ticaret, ulusal ekonomik performansı ve kalkınma yörüngelerini etkileyen en önemli mekanizmalardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Mal ve hizmetlerin sınır ötesi hareketi yalnızca ekonomik entegrasyonu teşvik etmekle kalmaz. Bu, aynı zamanda birtakım makroekonomik göstergeler için de önemli bir itici güçtür. Özellikle dış ticaret, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı adaleti arasındaki ilişkiler, politika yapıcıların, ekonomistlerin ve kalkınma uzmanlarının ilgisini çekmektedir. Ekonomik büyüme, geleneksel olarak dış ticaret politikalarının temel amaçları arasındadır. Son zamanlarda artan küresel gelir eşitsizliği nedeniyle gelir dağılımı da aynı derecede kritik bir endişe kaynağı haline gelmiştir.

Dış ticaret, ithalat ve ihracat yoluyla bir ülkenin üretim kapasitesini, rekabet gücünü ve küresel pazarlara erişimini doğrudan etkilemektedir. İthalat ve ihracat arasında sağlıklı bir denge; genellikle artan yatırım, gelişmiş üretkenlik ve genel ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmektedir. Ancak, kalıcı dış ticaret açıkları gibi dengesizlikler büyümeyi engelleyebilmekte ve gelir eşitsizliklerini artırabilmektedir. Bununla birlikte ticaretin faydaları ülkeler içinde veya ülkeler arasında her zaman eşit olarak dağılmamaktadır. Bazı durumlarda, artan dış ticaret, sermaye yoğun sektörlere veya yüksek gelirli gruplara orantısız bir şekilde fayda sağlarken, emek yoğun endüstrileri veya düşük gelirli grupları marjinalleştirebilmektedir. Dolayısıyla, dış ticaretin hem büyüme hem de gelir dağılımı üzerindeki ikili etkisinin değerlendirilmesi, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmayı teşvik etmedeki rolünü anlamak için önemlidir.

Bu çalışma, farklı kalkınma profillerine sahip iki ülkeye odaklanarak dış ticaret, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı adaleti arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Dinamik bir ihracat yapısına sahip gelişmekte olan bir ekonomi olan Türkiye, küresel ticaretin zorlukları ve fırsatlarıyla başa çıkan yükselen bir pazarın önemli bir örneğidir. Öte yandan Almanya, Avrupa'da uzun süredir sanayi ve ticaret hakimiyetine sahip, oldukça gelişmiş ve ihracata yönelik bir ekonomiyi temsil etmektedir. Kalkınma seviyelerindeki farklılıklara rağmen, iki ülkenin önemli ikili ticaret ilişkilerini sürdürmesi iki ülke arası karşılaştırma yapmayı mümkün hale getirmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dış ticaret, uluslararası sınırlar veya bölgeler arasında mal, hizmet ve sermaye alışverişini ifade eder. Küresel ekonomik sistemin kritik bir bileşeni olup, uzmanlaşmayı, verimlilik artışlarını ve kaynakların karşılaştırmalı üstünlüğe göre tahsisini kolaylaştırır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2018). Uluslararası ekonomide dış ticaret genellikle klasik karşılaştırmalı üstünlük, Heckscher-Ohlin faktör donanımı teorisi ve ölçek ekonomileri ile eksik rekabeti vurgulayan yeni ticaret teorileri gibi teoriler aracılığıyla analiz edilir. Dış ticaretin temelini ithalat ve ihracat faaliyetleri oluşturur.

İthalat, bir ülkenin başka bir ülke üreticilerinden satın aldığı mal ve hizmetleri ifade eder. İthalat, yerel üretimle karşılanamayan iç talebi karşılamak, teknolojiye ve ara girdilere erişim sağlamak ve ürün çeşitliliği yoluyla tüketici refahını artırmak için elzemdir (Feenstra, 2016). Bunun yanı sıra ithalat, ödemeler dengesi ve dış ticaret dengesi çerçevesinde, makroekonomik yapı üzerinde de önemli rol oynar. İhracat ise yurt içinde üretilen ve diğer ülkelere satılan mal ve hizmetleri ifade eder. Döviz geliri, ekonomik büyüme ve istihdam yaratmanın önemli bir kaynağıdır (Helpman ve Krugman, 1985). İhracat odaklı büyüme stratejileri, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin kalkınma modellerinin merkezinde yer almıştır. Bu durum uluslararası talebin yurt içi ekonomik büyümedeki rolünü vurgulamaktadır.

Ekonomik büyüme, bir ekonomideki mal ve hizmetlerin reel çıktısında zaman içinde gerçekleşen sürekli artışı ifade eder ve genellikle reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile ölçülür. Büyüme; sermaye birikimi, teknolojik ilerleme, işgücü verimliliği ve kurumsal kalite gibi faktörler tarafından yönlendirilir (Solow, 1956; Barro, 1991). Büyüme genellikle yaşam standartlarındaki iyileşmelerle

ilişkilendirilse de söz konusu iyileşmenin toplumun farklı kesimlerine nasıl yansıyacağı, ülkenin yapısal özelliklerine ve izlenen politikalara bağlıdır.

Gelir dağılımı adaleti (dağıtımsal adalet), gelir ve servetin bireyler veya sosyal gruplar arasında adil bir şekilde dağıtılmasını ifade eder. Ekonomide genellikle eşitsizlik ölçütleriyle (Gini katsayısı, Theil endeksi) değerlendirilir ve Rawls'ın (1971) adalet ilkesi veya Sen'in (1992) yetenekler yaklaşımı gibi normatif adalet teorilerine dayanır. Adil gelir dağılımı, toplumda sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltırken, eşit fırsatları ve sosyal refahı destekleyen bir yapıyı simgeler.

2. Almanya ve Türkiye'de İthalat ve İhracatın Genel Görünümü

Küresel ekonominin temel yapıtaşlarından biri olan dış ticaret, ülkeleri pek çok açıdan etkilemektedir. İthalat ve ihracat rakamları ülkelerin yalnızca üretim kapasitesi değil, ekonomik gücü hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Tablo 1.1'de Almanya ve Türkiye'nin 2015-2024 dönemleri arasındaki ithalat ve ihracat verileri paylaşılmıştır.

Tablo 1.1. Almanya ve Türkiye'nin İthalat ve İhracat Verileri

	Almanya		Türkiye	
	İthalat	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**
2015	1,051,132	1,326,206	213,619	150,982
2016	1,055,326	1,334,355	202,189	149,247
2017	1,162,907	1,448,191	238,715	164,495
2018	1,284,353	1,560,539	231,152	177,169
2019	1,239,897	1,493,267	210,345	180,833
2020	1,173,167	1,385,852	219,514	169,658
2021	1,424,675	1,635,600	271,426	225,214
2022	1,588,853	1,686,142	363,711	254,170
2023	1,352.6	1,562.0	361,774	255,777
2024	1,316.3	1,555.4	344,020	261,855

Kaynak: TÜİK, 2025; Worldbank, 2025; Federal Statistical Office of Germany, 2023.

Almanya, incelenen dönemde yüksek ithalat ve ihracat hacmiyle Avrupa Birliği'nin en büyük ekonomisi konumunu korumuştur. Ülke 2015 yılında 1,051 trilyon dolar civarında ithalat yaparken ihracatı 1,326 trilyon doları aşmıştır. Özellikle 2017 ve 2018 yıllarında ihracat rakamlarının 1,5 trilyon doların üzerine çıkması, Almanya'nın küresel ticaretteki lider konumunu pekiştirmiştir. 2021–2022 yıllarında ise pandemi sonrası toparlanma ile hem ithalat hem ihracatta ciddi artış gözlenmiş; 2022'de ithalat 1,588 trilyon dolar, ihracat 1,686 trilyon dolara ulaşmıştır (Destatis, 2024; World Bank, 2024). Almanya'nın en fazla dış ticaret yaptığı ülkeler başta Avrupa Birliği üyeleri olmak üzere Çin ve ABD'dir. Özellikle Çin, Almanya'nın son on yılda en büyük ticaret partnerlerinden biri haline gelmiştir. Almanya'nın ithalatında en önemli ürünler otomotiv parçaları, kimyasal ürünler, enerji kaynakları, elektronik ve telekomünikasyon cihazlarıdır. İhracat tarafında ise otomotiv sektörü başta gelmekte, makine ve ekipmanlar, kimyasallar, ilaç ve yüksek teknoloji ürünleri öne çıkmaktadır.

Almanya'nın ihracatında otomobil ve otomotiv yan sanayi ürünleri küresel ölçekte en fazla talep gören kalemlerdir (OECD, 2024; Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018).

Türkiye'nin ithalat ve ihracat rakamları Almanya'ya kıyasla daha düşük seviyede olmakla birlikte, özellikle son yıllarda ihracatta belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 2015 yılında 150 milyar dolarlık ihracat gerçekleştiren Türkiye, 2024'te bu rakamı 261 milyar dolara çıkarmıştır. İthalat ise 2015'te 213 milyar dolar iken, 2022'de 363 milyar dolarla zirve yapmıştır. Bu artış, Türkiye'nin enerji bağımlılığının ve sanayi üretimindeki ara malı ihtiyacının yüksek olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2024; World Bank, 2024). Türkiye'nin en büyük dış ticaret partneri uzun yıllardır Almanya olmuştur. Almanya'ya yapılan ihracatta otomotiv yan sanayi, tekstil ve hazır giyim, makine ve beyaz eşya ürünleri öne çıkmaktadır. Öte yandan Türkiye'nin Almanya'dan ithalatında otomotiv, makine, kimya ve elektronik ürünler ilk sırada yer almaktadır. Bunun dışında Türkiye'nin ithalatında enerji ürünleri, özellikle petrol ve doğalgaz, önemli bir pay tutmaktadır (Eurostat, 2024; Yılmaz, 2020). Almanya yüksek teknoloji ürünleriyle öne çıkarken, Türkiye özellikle Avrupa pazarında tamamlayıcı bir tedarikçi rolü üstlenmiştir (Destatis, 2024; Eurostat, 2024). Türkiye'nin ihracat artışı, özellikle 2021 sonrası küresel tedarik zincirindeki değişimlerden kaynaklanmıştır. Avrupa ülkeleri, Asya'daki üretim maliyetlerinin yükselmesi ve lojistik sorunlar nedeniyle Türkiye'den daha fazla ürün tedarik etmeye başlamış; bu durum Türkiye'nin Avrupa pazarında rekabet gücünü artırmıştır (UN Comtrade, 2024; OECD, 2024).

Her iki ülkenin verileri incelendiğinde, Almanya'nın hem ithalat hem de ihracat hacminin Türkiye'den yaklaşık 5–6 kat daha büyük olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye, artan ihracat performansıyla dikkat çekmektedir. Özellikle 2021 sonrası ihracat rakamlarının 200 milyar doların üzerine çıkması, Türkiye'nin küresel pazardaki konumunu güçlendirmiştir. Almanya ise dünyanın önde gelen ihracatçı ülkelerinden biri olarak bu dönemde de dış ticaretteki liderliğini sürdürmüştür (World Bank, 2024; TÜİK, 2024). Ticarete konu olan ürünler açısından Almanya, yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun ürünlerde öne çıkarken, Türkiye daha çok emek yoğun sektörlerde ve orta teknolojili ürünlerde güçlüdür. Ancak son dönemde Türkiye'nin; savunma sanayi, elektrikli ev aletleri ve otomotiv gibi alanlarda ihracat kapasitesini geliştirdiği görülmektedir (Yılmaz, 2020; OECD, 2024).

Gelen olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ile Almanya arasındaki mal ticareti, referans dönemi boyunca hem hacim hem de ürün kompozisyonu açısından değişken bir seyir izlemiştir. Genel eğilim, 2015'teki görece düşük seviyelerden başlayarak 2018'e kadar kademeli artış; 2020'de COVID-19 kaynaklı bir gerileme; 2021–2022 döneminde güçlü toparlanma ve 2022'de tarihsel zirvelerin görülmesi; 2023–2024'te ise hem fiyat hem de talep kaynaklı dalgalanmalar şeklinde özetlenebilir. Bu dönem boyunca Almanya, Türkiye'nin en büyük ticaret ortaklarından biri olmaya devam etmiş; 2023 verilerine göre ikili hacim yaklaşık 55 milyar euro seviyesine ulaşmıştır

3. Almanya ve Türkiye'de Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Genel Görünümü

GSYH bir ülkenin ekonomik büyüklüğü ve gelişmişliğini yorumlamak için başvurulan en önemli göstergelerden biridir. İki ülkenin GSYH seyirlerinin karşılaştırılması, küresel ekonomideki konumlarını yorumlamak açısından önem arz etmektedir. Tablo 1.2'de Almanya ve Türkiye'nin 2015-2024 dönemleri arasındaki GSYH rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 1.2. Almanya ve Türkiye'ye Ait 2015-2024 Yılları Arasında Meydana Gelen GSYH Rakamları

	Almanya			Türkiye		
	İthalat	**İhracat**	**GSYH**	**İthalat**	**İhracat**	**GSYH**
2015	1,051,132	1,326,206	3,356	213,619	150,982	864,314
2016	1,055,326	1,334,355	3,467	202,189	149,247	869,683
2017	1,162,907	1,448,191	3,683	238,715	164,495	858,989
2018	1,284,353	1,560,539	3,964	231,152	177,169	778,382
2019	1,239,897	1,493,267	3,957	210,345	180,833	761,01
2020	1,173,167	1,385,852	3,940	219,514	169,658	720,34
2021	1,424,675	1,635,600	4,348	271,426	225,214	819,87
2022	1,588,853	1,686,142	4,164	363,711	254,170	907,12
2023	1,352.600.000	1,562.000.000	4,526	361,774	255,777	1,120.000
2024	1,316.300.000	1,555.400.000	4,66	344,020	261,855	1,320.000

Kaynak: Worldbank, 2025; Trading Economics, https://tradingeconomics.com/ ; WTO, https://www.wto.org/english/res_e/res_e.htm

Almanya'nın, Avrupa'nın en büyük ihracatçılarından biri olması, aynı zamanda yüksek katma değerli sanayi ürünleri üreticisi olması nedeniyle ithalat-ihracat faaliyetleri GSYH üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Almanya'nın ihracatı, 2015'ten itibaren istikrarlı bir biçimde artmakta; bu artış, GSYH'deki artışla örtüşmektedir. Almanya'da ithalat artışları genellikle hammadde, ara malı temini, teknolojik bileşenler gibi üretim sürecine yönelik girdileri yansıtmaktadır. Bu, ihracatın ve GSYH'nin artmasında katalizör işlevi görür. Referans dönemi boyunca Almanya'da dış ticaret fazlası da sıkça görülmüş; ihracat – ithalat farkı zaman içinde olumlu seyretmiş, bu da dış ticaretin büyüme için bir kaynak olmasını sağlamıştır (Worldbank, 2025).

Türkiye'nin GSYH tablosu ise daha karmaşıktır: Referans dönemi içinde Türkiye'de GSYH; döviz kuru, enflasyon, iç talep ve yatırım gibi unsurların etkisiyle iniş-çıkış göstermiştir. Verilerde GSYH'nin 2015'ten 2018'e ve 2022'den 2024'e doğru belirgin artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ihracat ve ithalat rakamlarının arttığı, bazı dönemlerde ise ithalatın ihracatı aştığı görülmektedir. Bu durumun dış ticaret açığına işaret etmektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığı; döviz baskısı ve cari işlemler dengesi gibi makroekonomik sorunlara yol açabilmektedir. Literatürde Türkiye'de "mal dış ticaret açığının GSYH'ye oranı" gibi göstergelerin, ekonomik istikrar açısından kritik olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye'de ihracatın GSYH'ye oranındaki artış, toplam üretimde dış pazarların payını büyütmektedir. Bu durum üretimin dışa dönük yapısının güçlenmesi ve rekabetçi sektörlerin öne çıkması ile ilişkilendirilebilir (Altay, 2024).

4. Almanya ve Türkiye'de Gini Katsayısının Genel Görünümü

Gini katsayısı, toplumda gelir dağılımı adaletsizliğini ölçen en önemli göstergelerden biridir. Gini katsayısı 1'e yaklaştığında gelir dağılımı adaleti azalırken; 0'a yaklaştığında artmaktadır (Dinler,

2020). Almanya ve Türkiye'nin 2015- 2024 dönemi boyunca kaydedilen gini katsayıları Tablo 1.3'te gösterilmiştir.

Tablo 1.3. 2015-2024 Yılları Arasında Almanya ve Türkiye'nin Gini Katsayıları

	Almanya			Türkiye		
	İthalat	**İhracat**	**Gini**	**İthalat**	**İhracat**	**Gini**
2015	1,051,132	1,326,206	0,301	213,619	150,982	0,397
2016	1,055,326	1,334,355	0,295	202,189	149,247	0,404
2017	1,162,907	1,448,191	0,291	238,715	164,495	0,405
2018	1,284,353	1,560,539	0,311	231,152	177,169	0,408
2019	1,239,897	1,493,267	0,297	210,345	180,833	0,395
2020	1,173,167	1,385,852	0,305	219,514	169,658	0.410
2021	1,424,675	1,635,600	0,312	271,426	225,214	0,401
2022	1,588,853	1,686,142	0,290	363,711	254,170	0.415
2023	1,352.600.000	1,562.000.000	0,294	361,774	255,777	0,420
2024	1,316.300.000	1,555.400.000	0,295	344,020	261,855	0,413

Kaynak: Trading Economics, https://tradingeconomics.com/ , Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/data/database , WTO, https://www.wto.org/english/res_e/res_e.htm

2015–2024 döneminde Almanya ve Türkiye'nin dış ticaret performansları ile gelir dağılımı göstergeleri (Gini katsayıları) karşılaştırıldığında, iki ülke arasında yapısal farklılıklar dikkat çekmektedir. Verilerde Almanya'nın Gini katsayısının 0,291–0,312 bandında dalgalandığı ve genel olarak görece düşük eşitsizlik seviyesinde seyrettiği görülmektedir. Türkiye'de ise Gini katsayısının 0,395–0,418 aralığında hareket ettiği ve eşitsizliğin Almanya'ya kıyasla daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Literatürde, gelişmiş ülkelerin daha kapsayıcı sosyal politikalar sayesinde gelir dağılımında daha dengeli bir yapıya sahip oldukları, gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik büyümenin her zaman eşitsizliği azaltıcı bir etki yaratmadığı sıklıkla vurgulanmaktadır (Piketty, 2014; Milanovic, 2016). İthalat-ihracat performansı ile gelir dağılımı adaleti arasındaki ilişki incelendiğinde; Almanya'da dış ticaret hacmindeki artışın gelir dağılımı göstergelerinde belirgin bir bozulmaya yol açmadığı gözlenmektedir. Türkiye'de ise ihracat artışına rağmen Gini katsayısında kayda değer bir iyileşme sağlanamamıştır. Bu durum, dış ticaretin tek başına gelir dağılımını iyileştirici bir faktör olmadığını, sosyal politikaların ve iç ekonomik yapının da önemli belirleyici unsurlar olduğunu vurgulamaktadır (World Bank, 2023).

SONUÇ

2015–2024 dönemi boyunca Almanya ve Türkiye'nin dış ticaret performansları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, her iki ülkenin küresel ticaret sisteminde farklı konumlarda yer aldığı görülmüştür. Almanya, Avrupa Birliği'nin en büyük ekonomisi olarak yüksek ithalat ve ihracat hacimlerini sürdürmüş; özellikle 2017–2018 yıllarında ihracatın 1,5 trilyon doların üzerine çıkmasıyla küresel liderliğini sağlamlaştırmıştır. Pandemi sonrası dönemde de güçlü toparlanma ile birlikte Almanya'nın dış ticaret fazlasını koruduğu ve ihracat odaklı büyüme modelini sürdürdüğü gözlenmiştir. Buna

karşılık Türkiye, daha düşük hacimli dış ticaret rakamlarına sahip olmakla birlikte, özellikle 2020 sonrası dönemde ihracatını hızlı biçimde artırarak 2024'te 261 milyar dolar seviyesine ulaştırmıştır. Bu gelişme, Türkiye'nin küresel değer zincirlerine entegrasyon kapasitesinin güçlendiğini ve Avrupa pazarında tamamlayıcı bir tedarikçi rolü üstlendiğini göstermektedir. Sektörel kompozisyon açısından iki ülke arasında yapısal bir farklılaşma söz konusudur. Öyle ki Almanya yüksek katma değerli, teknoloji yoğun ürünlerde güçlü bir konuma sahipken; Türkiye daha çok emek yoğun sektörlerde ve orta teknolojili sektörlerde öne çıkmaktadır. Ancak son yıllarda Türkiye'nin savunma sanayi, elektrikli ev aletleri ve otomotiv gibi alanlarda ihracat kapasitesini çeşitlendirdiği ve rekabet gücünü artırdığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte küresel tedarik zincirindeki kırılmalar ve Asya merkezli maliyet artışları, Türkiye'nin Avrupa için alternatif bir üretim ve tedarik merkezi olarak öne çıkmasına katkı sağlamıştır.

Makroekonomik göstergelerle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde, Almanya'nın dış ticaret performansı genellikle ekonomik büyüme ile paralel bir seyir izlemiştir. İthalat, büyük ölçüde üretim için gerekli hammadde ve ara mallarına yönelik olduğundan, ihracatın ve dolayısıyla GSYH'nin büyümesine destek vermiştir. Türkiye'de ise dış ticaret hacmindeki artışa rağmen dış ticaret açığı zaman zaman genişlemiş, bu durum cari işlemler dengesi ve döviz kuru üzerinde baskılar yaratmıştır. Türkiye'nin enerji bağımlılığı ithalat kalemlerinde belirleyici olmuş ve ekonomik kırılganlıkların devam etmesine yol açmıştır.

Gelir dağılımı göstergeleri açısından bakıldığında Almanya görece düşük eşitsizlik düzeyini korumuştur. Bu durum, yüksek ihracat performansının gelir dağılımını olumsuz etkilemediğini, sosyal politikalarla desteklenen kapsayıcı bir ekonomik yapının sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Türkiye'de ise eşitsizliğin çok daha yüksek olduğu görülmüştür. İhracat artışına rağmen gelir dağılımında kayda değer bir iyileşme sağlanamamış, bu da dış ticaretin tek başına eşitsizliği azaltıcı bir unsur olmadığını göstermiştir. Literatürde de vurgulandığı üzere (Piketty, 2014; Milanovic, 2016), gelir adaletini sağlayabilmek için dış ticaret politikalarının sosyal refah mekanizmalarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Almanya'nın dış ticaret performansı küresel rekabet gücünü ve ekonomik büyümesini desteklerken, Türkiye'nin dış ticaretindeki artışlar ekonomik büyüme açısından olumlu katkılar sunmuş ancak gelir dağılımındaki sorunları çözmede yetersiz kalmıştır. Bu çerçevede, Türkiye açısından ihracatın niteliğini artırmaya yönelik politikaların, yüksek teknoloji ve katma değerli üretime geçişin, aynı zamanda sosyal politikalarla desteklenmesi önem arz etmektedir. Almanya'nın ise güçlü ihracat kapasitesini sürdürebilmesi için; küresel tedarik zincirlerindeki değişimlere uyum sağlaması ve sürdürülebilir büyüme için enerji dönüşümü gibi alanlara odaklanması önemlidir. Sonuç olarak, Almanya ve Türkiye'nin 2015–2024 dönemindeki deneyimleri, dış ticaretin ekonomik büyüme açısından önemli bir araç olduğunu ancak gelir dağılımı üzerinde tek başına belirleyici olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle dış ticaret stratejilerinin, sosyal refah politikaları ile birlikte bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması hem sürdürülebilir ekonomik büyüme hem de adil bir gelir dağılımı için kritik görünmektedir.

KAYNAKÇA

Altay, S. (2024). Trade policy review of Turkey. The World Economy, 47(9), 3861-3892.

Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics, 106*(2), 407–443.

Destatis (2024). *Statistisches Bundesamt Deutschland – Foreign Trade Data. Wiesbaden: Federal Statistical Office of Germany*. https://www.destatis.de

Dinler, Z. (2020). *İktisat. Ankara: Ekin Kitabevi*

Eurostat (2024). *International Trade in Goods Statistics.* https://ec.europa.eu/eurostat

EUROSTAT (2025) Database. https://www.wto.org/english/res_e/res_e.htm

Feenstra, R. C. (2016). *Advanced International Trade: Theory and Evidence*. Princeton University Press.

Helpman, E., & Krugman, P. R. (1985). *Market Structure and Foreign Trade*. MIT Press.

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2018). *International Economics: Theory and Policy* Pearson.

Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2018). *International Economics: Theory and Policy.* Pearson.

Milanovic, B. (2016). *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press.

OECD (2023). *International Trade Statistics.* OECD Publishing.

OECD (2024). *OECD International Trade Statistics*. https://stats.oecd.org

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice.* Harvard University Press.

Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined.* Harvard University Press.

Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics, 70*(1), 65–94.

TÜİK (2024). *Dış Ticaret İstatistikleri*. https://data.tuik.gov.tr

UN Comtrade (2024). *United Nations International Trade Statistics Database*. https://comtradeplus.un.org

UNCTAD (2024). *Trade and Development Report 2024*. Geneva: United Nations.

World Bank (2023). *World Development Indicators*. Washington, DC: World Bank.

World Bank (2024). *World Development Indicators*. https://data.worldbank.org

WTO (2025). Documents and Resources. https://www.wto.org/english/res_e/res_e.htm

Yılmaz, K. (2020). Türkiye'nin İhracat Performansının Belirleyicileri: Avrupa Birliği Pazarının Rolü. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, *35*(412), 45–67.

IS THE INTEREST RATE HYSTERIA EFFECT VALID IN TÜRKİYE? EVIDENCE FROM NONLINEAR UNIT ROOT TESTS

TÜRKİYE'DE FAİZ HİSTERİ ETKİSİ GEÇERLİ Mİ? DOĞRUSAL OLMAYAN BİRİM KÖK TESTLERİNDEN KANITLAR

Atilla AYDIN[1], Funda KARA[2]

[1]Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler-Ekonometri-İstatistik, https://orcid.org/0000-0002-9265-5930

[2]Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler-İktisat, https://orcid.org/0000-0001-8685-0695

Özet

İktisat literatüründe histeri etkisi; işsizlik oranı, enflasyon oranı, faiz oranı gibi makroekonomik değişkenler üzerinde ampirik olarak test edilebilmektedir. Faiz histeri etkisi, cari faiz oranları yüksek olduğunda doğal faiz oranını da yukarıya doğru çekme eğilimi olarak ifade edilmektedir. Ekonominin durağan bir denge durumunda olması durumunda cari faiz oranı ile piyasa faiz oranının birbirine eşit olması beklenmektedir. Ancak iktisadi yaşamda meydana gelen içsel ve dışsal şoklar cari faiz oranı ile doğal faiz oranı arasındaki makasın açılmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda cari faiz oranının ortalamaya dönme eğiliminde bulunup bulunmadığı önem arz etmektedir. Cari faiz oranı serisi ortalamaya dönme eğiliminde değilse faiz histeri etkisinin geçerli olduğu söylenebilir. Cari faiz oranının ortalamaya dönme eğilimi taşıması ise faiz histeri etkisinin geçerli olmadığına yönelik bir kanıt olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde faiz histeri etkisinin geçerli olup olmadığının belirlenmesidir. Çalışmanın veri aralığı 2002 yılının Ocak ayı ile 2025 yılının Ağustos ayı arasındaki dönemi kapsamakta olup, aylık gözlem değerleriyle çalışılmıştır. Kullanılan veriler, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi veri tabanından elde edilmiştir. Cari faiz oranı serisinin ortalamaya dönme eğiliminde olup olmadığının araştırılması için birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Ancak birim kök testlerine geçmeden önce serinin davranışını ortaya koymak için doğrusallık testleri yapılmış ve cari faiz oranı serisinin doğrusal dışı bir yapı sergilediği tespit edilmiştir. Bu çerçevede doğrusal olmayan KSS, Sollis, Kruse, Hepsağ birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre cari faiz oranı serisi doğrusal olmayan durağan bir süreç izlemektedir. Bir başka ifadeyle incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde faiz histeri etkisi geçerli bulunmamıştır.

Anahtar kelimeler: Faiz Oranı, Histeri Etkisi, Doğrusal Dışılık, Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri.

Abstract

In economic literature, the hysteresis effect can be empirically tested on macroeconomic variables such as the unemployment rate, inflation rate, and interest rate. The interest rate hysteresis effect is defined as the tendency for current interest rates to pull the natural interest rate upward when they are high. When the economy is in a steady state, the current interest rate and the market interest rate are expected to be equal. However, internal and external shocks in economic life can cause a gap between the current interest rate and the natural interest rate. In this context, it is important whether the current

interest rate tends to revert to the mean. If the current interest rate series does not tend to revert to the mean, it can be said that the interest rate hysteresis effect is valid. If the current interest rate tends to revert to the mean, it is considered evidence that the interest rate hysteresis effect is not valid. The purpose of this study is to determine whether the interest rate hysteresis effect is valid in the Turkish economy. The data range of the study covers the period between January 2002 and August 2025 and is based on monthly observations. The data used were obtained from the Central Bank of the Republic of Türkiye (TCMB) Electronic Data Distribution System database. Unit root tests were used to investigate whether the current interest rate series tended to revert to the mean. However, before proceeding to unit root tests, linearity tests were performed to reveal the behavior of the series, and it was found that the current interest rate series exhibited a non-linear structure. In this context, non-linear KSS, Sollis, Kruse, and Hepsağ unit root tests were applied. According to the findings obtained from the study, the current interest rate series follows a non-linear stationary process. In other words, the interest rate hysteresis effect was not found to be valid in the Turkish economy during the period under review.

Keywords: Interest Rate, Hysteresis Effect, Non-linearity, Non-linear Unit Root Tests.

THE ECONOMIC FLIGHT PATH: AIR TRANSPORT, GROWTH, AND CRISIS RESPONSE IN TÜRKİYE

EKONOMİK UÇUŞ ROTASI: TÜRKİYE'DE HAVA ULAŞIMI, BÜYÜME VE KRİZLERE YANIT DİNAMİKLERİ

Enes ÖZDEMİR[1], Fatih OKUR[2], Assist. Prof. Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT[3]

[1]YL Programı Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Makro iktisat, 0009-0007-1054-1379

[2]Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Makro iktisat, 0000-0002-4686-4563

[3]Dr. Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,0000-0002-6546-3415

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de hava yolcu taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkileri incelemektedir. Araştırmada 1970–2024 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış ve zaman serisi ekonometrik yöntemleri (birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme analizi, Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Granger nedensellik testleri) uygulanmıştır. Bulgular, iki değişken arasında güçlü ve istikrarlı bir uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu ve kısa vadede çift yönlü nedensellik mekanizmasının işlediğini göstermektedir.

Analizler ayrıca COVID-19 pandemisi ve döviz kuru krizlerinin gerek havacılık sektörü gerekse ekonomik performans üzerinde kalıcı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Özellikle COVID-19'un hava taşımacılığı talebinde keskin bir daralmaya, aynı zamanda ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir yavaşlamaya yol açtığı tespit edilmiştir. Döviz kuru krizleri ise daha düşük düzeyde olmakla birlikte hem şok etkisi hem de uzun vadeli kısıtlayıcı sonuçlar üretmiştir.

Sonuçlar, hava taşımacılığının sadece ekonomik büyümenin bir çıktısı değil, aynı zamanda temel belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, ulaştırma politikalarının sadece kapasite artırımına değil, aynı zamanda şoklara dayanıklı, esnek ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmesi gerektiği önerilmektedir. Özellikle ekonomik kırılganlıkların yoğunlaştığı dönemlerde havacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, krizlere hızlı yanıt verebilecek mekanizmaların geliştirilmesi ve ulusal makroekonomik politikalarla entegrasyonun güçlendirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hava taşımacılığı, Ekonomik büyüme, Eşbütünleşme, Kriz etkileri

Abstract

This study explores the dynamic relationship between air passenger transport and economic growth in Türkiye over the period 1970–2024. Employing annual data and advanced time series econometric techniques—including unit root testing, Johansen cointegration analysis, Vector Error Correction Models (VECM), and Granger causality tests—the research provides robust evidence of both short-run and long-run interactions between the two variables.

The results indicate a stable long-term cointegration relationship, complemented by bidirectional causal dynamics in the short run. Air transport not only responds to economic performance but also functions as a key driver of growth by enhancing connectivity, facilitating business mobility, and strengthening integration with global markets. Structural shocks, particularly the COVID-19 pandemic and exchange rate crises, are found to have statistically significant and persistent effects on both the aviation sector and the wider economy. The pandemic triggered an unprecedented contraction in passenger traffic alongside notable declines in GDP, while exchange rate volatility exerted sustained downward pressure on transport demand and macroeconomic activity.

These findings underscore the dual role of air transport: it acts as both a contributor to growth and a mirror of economic vulnerabilities. Policy implications suggest that transportation strategies in Türkiye should move beyond infrastructure expansion and prioritize resilience, adaptability, and integration with macroeconomic planning. Developing crisis-responsive mechanisms, strengthening institutional capacity, and aligning air transport with long-term national development strategies emerge as essential measures to safeguard systemic stability and foster sustainable growth.

Keywords: Air transport, Economic growth, Cointegration, Crisis response

BİYOMİMETİK PERSPEKTİFİNDEN PAZARLAMAYA BAKIŞ: BİYOMİMİKRİ PAZARLAMA

Prof. Dr. Salih YILDIZ, Öğr. Gör. Mehmet Asif ALAN,

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gümüşhane/Türkiye,

Orcid No: https://orcid.org/0000-0002-1002-5960

Bayburt Üniversitesi, Teknoloji Transfer Ofisi, Bayburt/Türkiye,

Orcid No: https://orcid.org/0000-0002-6947-40

Özet

Bu araştırma, doğanın binlerce yıl boyunca geliştirilmiş teknik pazarlama iletişiminin uyarlanması olan biyomimikri pazarlamasını teorik bir çerçeve içinde incelemektedir. Çalışmanın amacı, biyomimikri pazarlamanın kavramsal temellerini, marka farklılaştırması ve güveni bakış açısı içerisinde değerlendirmektedir. Araştırma, biyomimikriyi "model, ölçüt ve mentor olarak doğa" yaklaşımı temelinde ele almış, disiplinlerarası katkıları (tasarım, ekoloji, sürdürülebilirlik, pazarlama) karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirmiş ve temelden literatür taraması üzerinden yürütmektedir. Yöntem açısından, araştırma nitel bir yaklaşımla tasarlanmış ve kapsamlı bir literatür taramasına dayandırılmıştır. Ulusal ve uluslararası veri tabanlarında yer alan makaleler, kitap bölümleri ve ilgili alanlarda ihtisaslaşmış web sayfaları incelenmiştir. Bu yöntemsel yaklaşım, hem teorik hem de uygulamalı düzeyde biyomimikri pazarlamasının sınırlarını ortaya koymayı mümkün kılmıştır. Disiplinlerarası katkılar (tasarım, ekoloji, sürdürülebilirlik ve pazarlama) karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş olup pazarlama paradigmasının işleyişi biyomimikri perspektifiyle ilişkilendirilmiştir. Literatür bulguları, biyomimikri pazarlamasının yalnızca estetik bir yaklaşım (logolarda doğa imgeleri) olmaması; doğanın yaşam için ilkelerinden (doğru sinyal verme, çeşitlilik, uyarlanabilirlik, karşılıklılık) üretilen bir paradigma olduğunu göstermektedir. Çalışmada doğayı estetik, metafor, duyguyu teşvik etme, markayı çevre dostu olarak yaşayanlar ve doğal olarak üretilen ürünler üzerinden pazarlama beş temel biyomimetik pazarlama stratejisi ortaya koymaktadır. Biyomimikri pazarlaması, pazarlama disiplini yalnızca rekabet avantajı değil, aynı zamanda etik ve ekolojik bir yasal olarak konumlanmaktadır. Bu bağlamda biyomimikri pazarlama, pazarlamanın geleceğinde sürdürülebilirlik ve özgünlük arayışına yön veren bir paradigma olarak değerlendirilmektedir. Biyomimikri pazarlama, doğanın zamanla test edilmiş kalıplarını, stratejilerini ve sistemlerini pazarlama ve marka iletişimi alanına uygulayan, gelişmekte olan bir stratejik paradigmayı temsil etmektedir. Bu çalışma, biyomimikri pazarlamanın tanımını sunup, temel ilkelerini açıklayıp marka farklılaşması, tüketici güveni ve ekolojik uyum açısından önemini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyomimikri Pazarlama, Biyomimetik Pazarlama, Sürdürülebilirlik, Marka Stratejisi.

DEEP NEWS TRADER: DUYGU ANALİZİ VE TEKNİK GÖSTERGELERLE GELİŞTİRİLMİŞ FİNANSAL PİYASA TAHMİN YAKLAŞIM MODELİ

DEEP NEWS TRADER: AN ENHANCED FINANCIAL MARKET PREDICTION MODEL BASED ON SENTIMENT ANALYSIS AND TECHNICAL INDICATORS

Hulusi Mehmet TANRIKULU[1], Hakan PABUÇCU[2]

[1], Bayburt Üniversitesi, Sayısal Yöntemler, 0000-0002-5994-2874

[2]Prof. Dr., Bayburt Üniversitesi, Sayısal Yöntemler, 0000-0003-2267-5175

Özet

Hisse senetlerine ilişkin temel ve teknik göstergeler ile hisse bazlı haberler gibi çeşitli bilgi akışlarının finansal piyasa tahminini yoğun biçimde etkilenmesi, bu alanda yapılan tahmin çalışmalarının en önemli önemli zorluklarındandır. Geleneksel analiz yöntemleri değerli olmakla birlikte, finansal haber metinlerdeki doğal dilin doğasında bulunan karmaşıklık ve belirsizlikle başa çıkmak çoğu zaman yetersiz kalmakta ve bu durum tahmin doğruluğunun optimal seviyeye ulaşmasını engellemektedir. Bu çalışma, finansal piyasa tahmininde haber tabanlı duygu analizi ile teknik analiz göstergelerinin bütünleştirildiği hibrit bir derin öğrenme yaklaşımı sunmaktadır. Önerilen *Deep News Trader* modeli, çeşitli kaynaklardan alınan finansal haberleri FinBERT ile duygu analizine tabi tutarak ve SMA, EMA, RSI, MACD, Bollinger Bantları gibi teknik göstergeleri çok modlu (multi-modal) bir yapıda birleştirerek fiyat yönü tahmini sağlayarak al-sat sinyalleri üretmektedir. Veri seti, hem gelişmiş piyasa (NASDAQ) hem de gelişmekte olan piyasa (Borsa İstanbul) verilerinden oluşturulmuş; model, CNN–BiLSTM–Transformer mimarisi kullanılarak eğitilmiştir. Deneysel sonuçlar, modelin fiyat yönünü %68 doğrulukla tahmin edebildiğini, %14,2 toplam getiri ve %8,5 maksimum gerileme (drawdown) ile risk ayarlı performansta geleneksel stratejilere yakın sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Bulgular, haber duyarlılığının teknik sinyallerle bütünleştirilmesinin, özellikle yüksek bilgi akışı dönemlerinde tahmin gücünü artırdığını ortaya koymaktadır. Finansal piyasa tahminine yönelik alan-özel hibrit derin öğrenme çözümlerine dair geliştirilen bu yeni model, gelecekteki araştırmalarda gerçek zamanlı tahmin, volatilite farkındalıklı modeller ve çok dilli veri kaynaklarının entegre edilmesi yönünde çalışmalara ön ayak olacaktır.

Anahtar kelimeler: Finansal Piyasa Tahmini, Duygu Analizi, Çok Modlu Öğrenme

Abstract

The strong influence of diverse information flows, such as fundamental and technical indicators of stocks and stock-related news, on financial market forecasting constitutes one of the primary challenges in this field. While traditional analytical methods are valuable, they often fall short in addressing the inherent complexity and ambiguity of natural language in financial news texts, thereby hindering the achievement of optimal prediction accuracy. This study introduces a hybrid deep learning approach that integrates news-based sentiment analysis with technical analysis indicators for financial market forecasting. The proposed *Deep News Trader* model conducts sentiment analysis of financial news obtained from various sources using FinBERT and incorporates technical indicators—such as SMA, EMA, RSI, MACD, and Bollinger Bands—within a multimodal architecture to generate buy-sell signals through price direction prediction. The dataset comprises both developed market data (NASDAQ) and emerging market data (Borsa Istanbul), with the model trained using a CNN–BiLSTM–Transformer architecture. Experimental results demonstrate that the model predicts

price direction with 68% accuracy and achieves a total return of 14.2% with a maximum drawdown of 8.5%, yielding risk-adjusted performance comparable to traditional strategies. The findings reveal that integrating news sentiment with technical signals enhances predictive power, particularly during periods of high information flow. This newly developed domain-specific hybrid deep learning model for financial market prediction provides a foundation for future research on real-time forecasting, volatility-aware modeling, and the integration of multilingual data sources.

Keywords: Financial Market Prediction, Sentiment Analysis, Multimodal Learning

1. GİRİŞ

Finansal piyasa hareketlerinin, belirsiz yapıları ve yatırımcı davranışlarının karmaşıklığı nedeniyle doğru bir şekilde tahmin edilmesi zor bir alandır. Piyasa fiyatları sadece teknik verilerle değil, aynı zamanda yatırımcıların duygu ve beklentileriyle de şekillenmektedir. Bu nedenle haberler, şirket açıklamaları ve sosyal medya içerikleri gibi metin tabanlı verilerin analizi, tahminlerin doğruluğu için kritik öneme sahiptir.

Son yıllarda Yapay Zeka ve Büyük Veri teknolojilerindeki gelişmeler, finans sektöründeki karar alma süreçlerini dönüştürmektedir. Makine Öğrenimi ve Derin Öğrenme yöntemleri, finansal serilerin doğrusal olmayan (non-lineer) ve durağan olmayan (non-stationary) özelliklerini ele alabilme yetenekleri sayesinde geleneksel yöntemlere kıyasla daha hızlı ve doğru tahminler sunmaktadır (Filiz, Karaboga, & Akogul, 2017, s. 231).

Derin Öğrenme, büyük veri setlerini etkili bir şekilde işleyerek karmaşık ilişkileri belirlemede ve yüksek doğrulukla çıkarım yapmada öne çıkmaktadır (Yıldız, 2022). Geleneksel yaklaşımlar, hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebilirliğini, Etkin Piyasalar Hipotezi çerçevesinde tartışmaktadır. Etkin Piyasalar Hipotezi, hisse senedi fiyatlarının rastgele bir yürüyüş izlediğini ve piyasa getirisinin üzerinde kazanç elde etmenin mümkün olmadığını ileri sürer (Songün & Akbalık, 2023, s. 271). Ancak ampirik çalışmalar, yatırımcıların karar alma süreçlerinde rasyonellikten sapmalar gösterdiğini ve yazılı haber metinleri gibi kaynaklardan aldıkları algı ve önyargılara dayanarak yatırım kararları alabildiklerini göstermektedir.

Bu bağlamda, metinsel verilerden duygu ve beklentileri çıkarma süreci olan Duygu Analizi (Sentiment Analysis) önem kazanmaktadır (Atan & Çınar, 2019). Bu çalışma da, haber tabanlı duygu analizi ile teknik analiz göstergelerinin bütünleştirildiği hibrit bir derin öğrenme yaklaşımı sunulmaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Finansal tahmin değişkenleri, Temel Göstergeler, Teknik Göstergeler ve Duygu Göstergeleri (finansal haberlerden elde edilen duygusal skorlar) olarak kategorize edilebilir. Literatürde makine öğrenmesi ve yapay zeka tekniklerinin borsa endeksleri ve hisse senedi fiyat/getiri tahmininde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Yıldız, 2022). Geçmişte, birçok borsa ve kripto piyasada endeksinin değişim değerlerinin sınıflandırılmasında çeşitli makine öğrenmesi yöntemleri ve derin öğrenme yöntemleri kullanılmıştır. Otoregresif entegre hareketli ortalama (ARIMA) ve GARCH gibi istatistiksel modeller, finansal zaman serilerindeki bağımlılıkları ve volatilite kümelenmesini yakalama yetenekleri nedeniyle zaman serisi analizi ve tahmini için yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak, bu geleneksel yöntemler genellikle basit varsayımlara ve örnek içi analize dayanmaktadır. Bu da karmaşık, doğrusal olmayan finansal sistemlere uygulanabilirliklerini ve karmaşık bağımlılıkları yakalama yeteneklerini sınırlamaktadır(Henneke vd. , 2011).

Duygu analizi, metin madenciliğinin bir alt alanı olup, metinleri duygu skorlarına göre pozitif, negatif veya nötr olarak etiketlemeyi amaçlar (Tokcaer, 2021, s. 1515). Geleneksel yaklaşımlardan biri olan Bag-of-Words yaklaşımı, kelime sıklıklarına dayalı çalışır ancak kelime sırasını ve bağlamsal anlamı göz ardı eder, bu da "Kar fena değildi, gayet iyiydi" ile "Kar iyi değildi, gayet fena" arasındaki farkı anlayamamasına neden olur (Atan & Çınar, 2019, s. 14).

Bu sınırlamalar, daha gelişmiş derin öğrenme modellerine yönelimi artırmıştır. Transformer modelleri, dikkat mekanizması (attention) sayesinde tüm metni paralel işler ve özellikle uzun ve karmaşık metinlerde üstün performans gösterir. LSTM (Uzun Kısa Süreli Bellek), tekrarlayan sinir ağlarının (RNN) gelişmiş bir derin öğrenme uygulaması olup, uzun süreli bağımlılıkları modelleyebilme yeteneği sayesinde finansal zaman serileri gibi ardışık verilerde güçlü sonuçlar vermektedir. Türkçe metinlerde duygu analizi yapılırken, dilin sondan eklemeli yapısından kaynaklanan morfolojik karmaşıklık nedeniyle (örneğin kelime köklerine inme, *stemming*), Zemberek-NLP Kütüphanesi gibi açık kaynaklı araçlar geliştirilmiştir (Tokcaer, 2021, s. 1521; Atan & Çınar, 2019, s. 12).

Derin öğrenme teknolojisinde son dönemdeki gelişmelerle, özellikle tekrarlayan sinir ağları (RNN'ler) ve uzun kısa süreli bellek (LSTM) modelleri, geleneksel metin madenciliği yöntemlerinin eksiklikleri için güçlü bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Bu modeller, hiyerarşik yapılar ve çok sayıda gizli katman kullanarak, sıralı kelime dizilerinden özellikleri otomatik olarak çıkarabilmekte, böylece çoklu kelimeleri, cümleleri veya hatta paragrafları kapsayabilen yüksek oranda doğrusal olmayan ilişkileri ve bağlama bağlı anlamları yakalayabilmektedir. Her belgeyi statik bir vektör olarak ele alan geleneksel yöntemlerin aksine, derin öğrenme modelleri metni kelime kelime işleyebilir, kelime sırasını koruyabilir ve değerli bağlamsal bilgileri transformer mimarisi sayesinde dahil edebilmektedir. Doğal dil işleme için transformer mimarisindeki son atılımlar etkileyici sonuçlar göstermiştir. Bu alanda en iyi dil işleyicilerden birisi olan BERT, 2018 yılında Google tarafından geliştirilen transformer mimarisine dayalı cümlenin iki yönlü bağlamını çözen bir modeldir. Modelde kelime gömme özellikli LSTM'lerin, finansal açıklamalara yanıt olarak hisse senedi fiyat hareketlerini tahmin etmede geleneksel makine öğrenme yöntemlerine kıyasla daha yüksek bir yönsel doğruluk sağlayabileceğini göstermiştir. Sıralı kelime dizilerinden bağlama bağlı bilgileri çıkarabilme ve yüksek oranda doğrusal olmayan ilişkileri yakalayabilme yeteneği, üstün tahmin performansı için kritik bir unsur olarak tanımlanmıştır (Lutz vd, 2019).

Finansal duygu analizini geliştirmede önemli bir gelişme, alana özgü dil modellerinin geliştirilmesidir. Bunlar arasında FinBERT öne çıkan bir örnektir. FinBERT, Finansal haberler, finansal terimler, kazanç çağrısı transkriptleri gibi geniş bir finansal belge kümesi üzerinde önceden eğitilmiş bir BERT tabanlı modeldir. Bu özel ön eğitim, FinBERT'in finansal jargondaki ve terminolojideki incelikleri genel BERT modellerinden daha etkili bir şekilde anlamasını sağlar. Financial Phrase Bank, AnalystTone ve FiQA gibi veri kümeleri kullanılarak yapılan deneyler, FinBERT'in finansal duygu sınıflandırma görevlerinde üstün performansını tutarlı bir şekilde göstermektedir.

Finansal piyasa, yalnızca sayısal dizilerin ötesinde, geçmiş haberler, finansal bilgi grafikleri ve sosyal medya faaliyetleri dahil olmak üzere çok çeşitli veri kaynaklarından etkilenmektedir. Bu çok modlu veri akışlarının entegrasyonu, kapsamlı finansal tahmin ve karar destek sistemleri için çok önemlidir. Araştırmacılar, daha sağlam ve doğru tahminler elde etmek için metin tabanlı duygu analizini teknik analiz verileriyle (örn. açılış, kapanış fiyatları, hacim ve çeşitli teknik göstergeler) birleştiren hibrit modelleri giderek daha fazla geliştirmektedir. Bu modeller, piyasaların farklı katmanlarından bilgileri entegre etmek için çok boyutlu bir yaklaşım kullanır.

Çift yönlü LSTM (BiLSTM) ve genişletilmiş evrişim gibi bu mimarileri birleştiren hibrit modeller, hem bağlamsal hem de zamansal ilişkileri modelleyebilir. Bu optimizasyon, duygu analizinin regresyon tahminlerine katkısını artırır.

Tablo 2. Finansal tahmin için örnek model girdi kümesi kategorileri

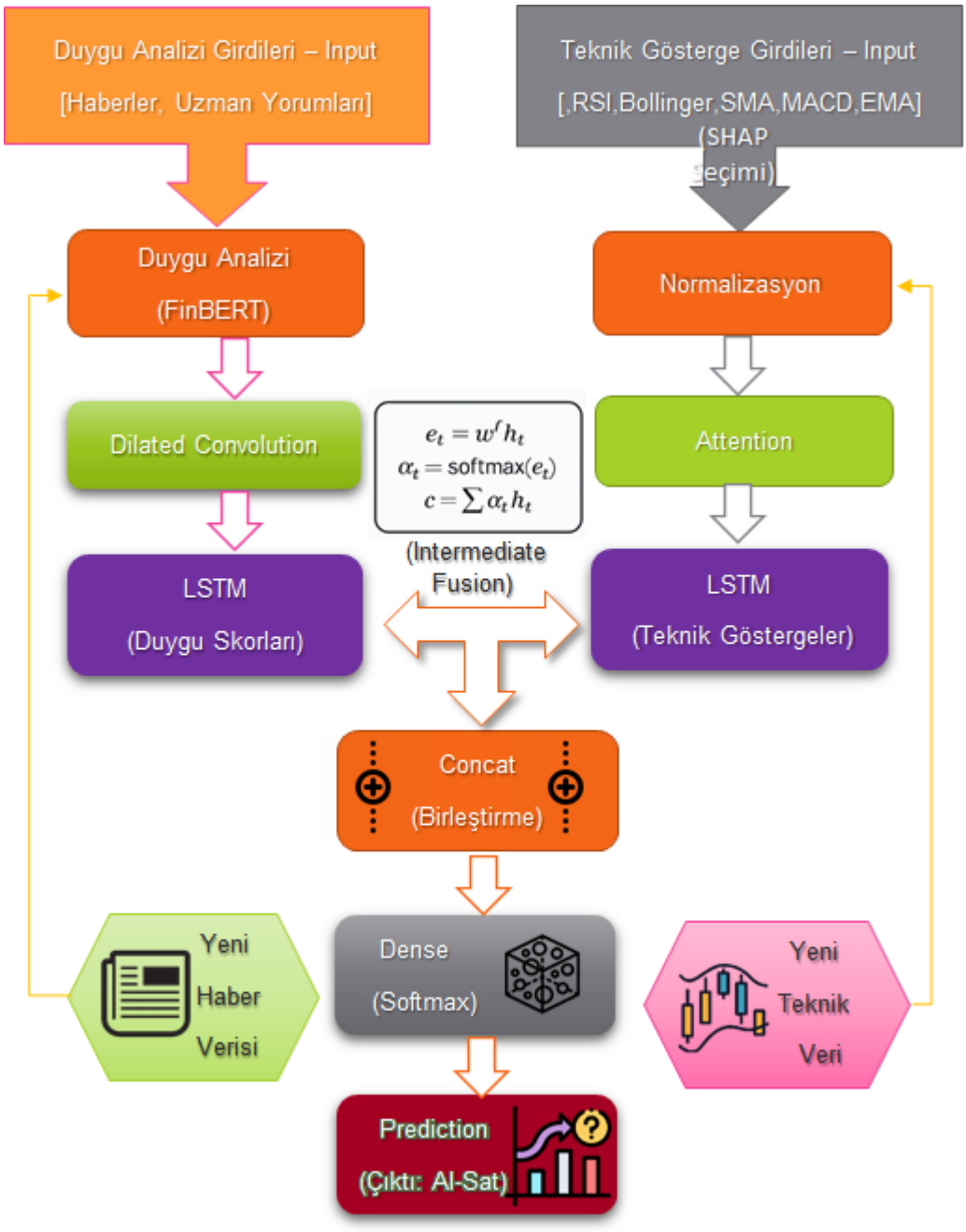
Değişken Kategorisi	Değişken Örnekleri
Teknik göstergeler	Açılış Fiyatı, Kapanış Fiyatı, Hacim, En Yüksek Fiyat, En Düşük Fiyat, Hareketli Ortalamalar (örn. SMA, EMA), Göreceli Güç Endeksi (RSI), Hareketli Ortalama Yakınsama Sapması (MACD), Bollinger Bantları.
Temel analiz göstergeleri	Hisse Başına Kazanç (EPS), Fiyat/Kazanç (P/E) Oranı, Borç/Öz Sermaye Oranı, Gelir Büyümesi, Kar Marjları, Şirket Mali Tabloları (örn. Bilanço, Gelir Tablosu, Nakit Akış Tablosu), Düzenleyici Açıklamalar (örn. 10-K, 10-Q gibi SEC Başvuruları).
Duygu analizi (duygu) göstergeleri	Finansal haberlerden, sosyal medyadan, kazanç çağrısı transkriptlerinden, analist raporlarından, düzenleyici açıklamalardan ve diğer metinsel veri kaynaklarından alınan duygu puanları (pozitif, negatif, nötr); FinBERT puanları.

2. YÖNTEM

Finansal piyasa tahmininde haber tabanlı duygu analizi ile teknik analiz göstergelerinin bütünleştirildiği hibrit bir derin öğrenme yaklaşımı sunan bir modelin geliştirilmesi amacıyla yaptığımız çalışmada; Sürekli beslemeli, öğrenen yapıda, çok modlu yapıyı destekleyen DEEP NEWS TRADER modeli geliştirilmiştir.

2.1. Model Mimarisi

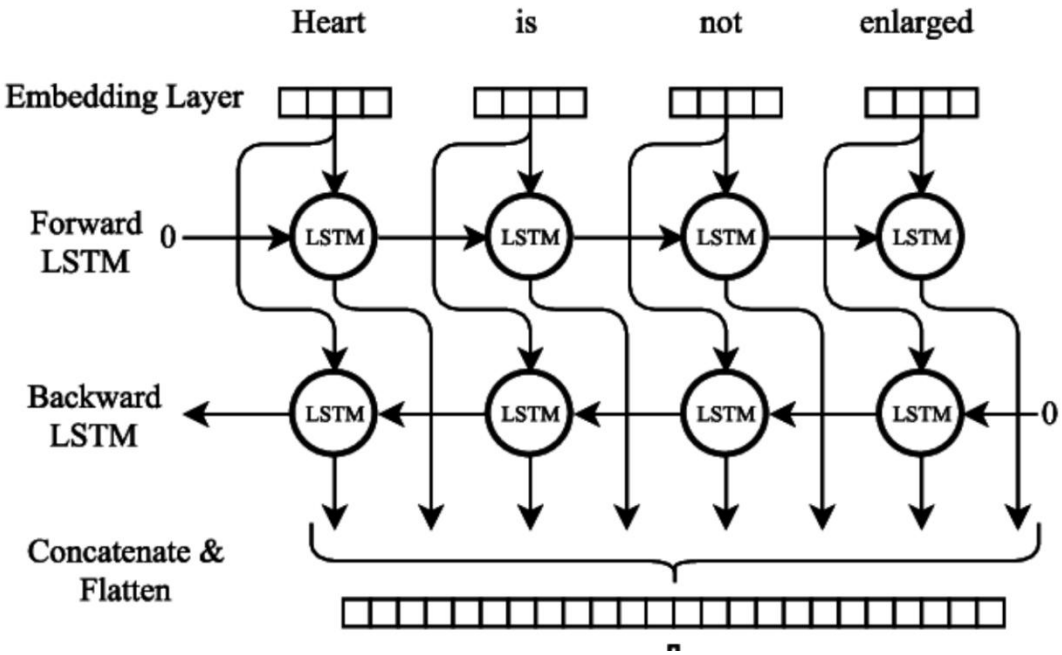
Deep News Trader, sayısal veriler, metin içerikleri ve duygu skorları birlikte kullanılarak tahmin yapabilecek çok modlu hibrit bir modelin kurulması üzerine yapılanmıştır. Finansal metinsel verilerin duygu analizi için FinBERT kullanılmıştır. FinBERT, metinlerin duyarlılığını pozitif, negatif veya nötr şeklinde sınıflandırır. Bu, geleneksel sözlük tabanlı yaklaşımların sınırlılıklarını aşmayı hedeflemektedir.

Şekil 1. Deep News Trader Modeli

2.2. Derin Öğrenme Bileşeni

Model, finansal zaman serileri ve ardışık metin ifadelerinin değişimini modellemede güçlü olan BiLSTM modelinden faydalanmaktadır. BiLSTM, metni hem geçmişten hem de gelecekten analiz eden İki yönlü LSTM yapısıdır. Bu yönüyle yatırımcıların hem geçmiş olaylara hem de beklentilere tepkisini modellemek için uygundur.

Şekil 2. BiLSTM Yapısı

Sayısal veriler, metinsel içerikler ve duygu skorlarının birlikte kullanılması, çok modlu tahmin modellerinin temelini oluşturur. Bu sayede daha bütünsel analizler yapılabilir. Sayısal veriler, metin içerikleri ve duygu skorları birlikte kullanılarak daha kapsamlı tahmin modelleri oluşturulabilir. Çalışmamız çok modlu girdi ile tahmin yapabilecek hibrit bir modelin kurulması üzerine yapılanmıştır.

2.3. Veri İşleme

Modelin yerel ve genelliğinin test edilebilmesi için farklı gelişmişlik düzeylerinde iki önemli piyasada (Borsa İstanbul'dan(BIST) THY ve NASDAQ üzerinden AAPL hisse verileri 2022 yılından başlayarak eğitilmesine karar verilmiştir.
BIST, gelişmekte olan piyasa dinamiklerini temsil etmekte ve yüksek volatilite, güçlü makroekonomik etkiler ve bilgi asimetrisi gibi karakteristik özellikler sergilemektedir. Bu özellikler, yapay zekâ modellerinin karmaşık piyasa dinamiklerini öğrenme ve adapte olma kabiliyetini test etmek için ideal bir ortam sunmaktadır. NASDAQ ise gelişmiş piyasa özelliklerini temsil etmekte olup, yüksek teknoloji adaptasyonu, derinlikli likidite ve kurumsal yatırımcı ağırlıklı yapısıyla öne çıkmaktadır. Bu piyasadaki algoritmik işlem yoğunluğu ve kaliteli veri erişilebilirliği, gelişmiş yapay zeka modellerinin test edilmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, yapay zeka destekli alım-satım stratejilerinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan piyasalarda uygulanabilirliğini test ederek, literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada, fiyat tahmin modelinde kullanılacak değişkenler iki temel kategoride ele alınmıştır: teknik göstergeler ve duygu analizi (sentiment) göstergeleri. Bu çok boyutlu yaklaşım, piyasaların farklı katmanlarındaki bilgi setlerinin modele entegre edilmesini sağlamaktadır.

Tablo 2. Model girdi seti

Değişken Kodu	Değişken Adı	Kategori	Alt Kategori
Bollinger	Bollinger Bantları	Teknik göstergeler	Trend
SMA50	50 günlük SMA	Teknik göstergeler	Trend

MACD	MACD (12,26)	Teknik göstergeler	Trend
EMA	EMA	Teknik göstergeler	Trend
RSI	RSI-14	Teknik göstergeler	Momentum
NS	Haber sentiment, uzman yorumları	Duygu analizi	Şirket spesifik

Tablo 2'de verilen değişken seti, piyasa dinamiklerini kapsamlı bir şekilde modellemek üzere tasarlanmıştır. Modelin eğitim sürecinde, değişkenler arasındaki korelasyonlar ve her bir değişkenin tahmin gücüne katkısı detaylı olarak analiz edilecektir. Girdilerin önem düzeyini ölçmek ve seçim yapmak için SHAP (SHapley Additive exPlanations) yönteminden faydanılmıştır. SHAP bir makine öğrenimi modelinin tahminlerini açıklamak için kullanılan bir yöntemdir. SHAP, oyun teorisine dayalıdır ve her özelliğin (feature) modele katkısını adil bir şekilde ölçmek için Shapley değerlerini kullanmaktadır(Lundberg & Lee, 2017). Veriler Python program dili ile yapılan kodlama ile işlenmiştir.

Bir özelliğin *i* modeli üzerindeki SHAP değeri aşağıdaki(1) şekilde hesaplanmaktadır:

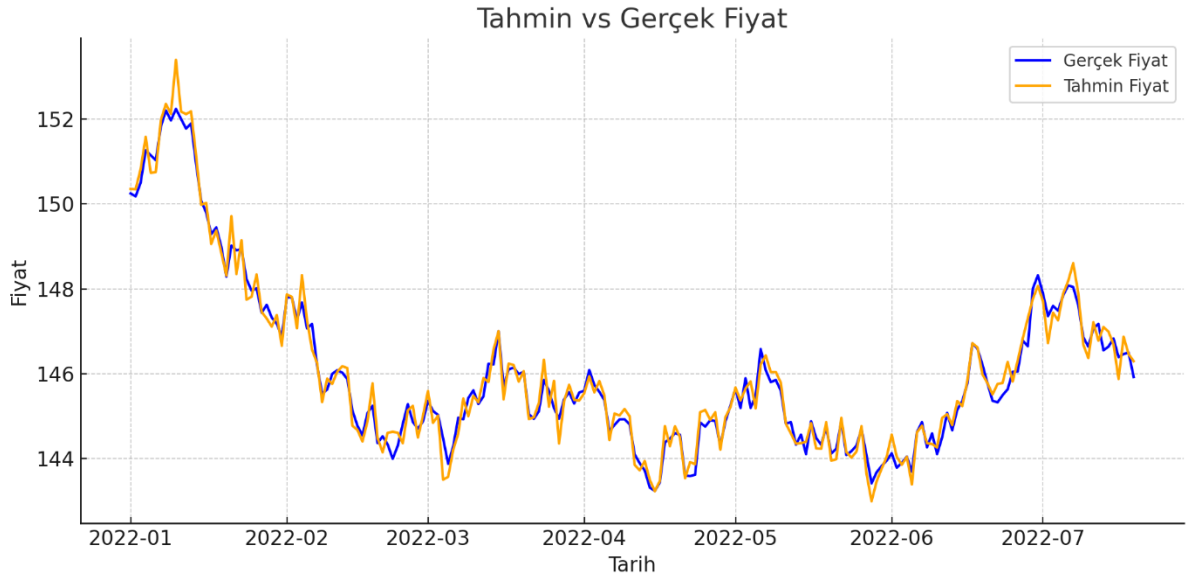
$$\emptyset_i = \sum_{S \subseteq N\{i\}} \frac{|S|!(|N|-|S|-1)!}{|N|!}[f(S \cup \{i\}) - f(S)] \qquad (1)$$

Burada *N* tüm özellikler kümesi, *S* özellik *i* dışında herhangi bir alt küme, *f*(*S*) özellikler kümesi *S* ile model tahmini ϕi özellik *i*'nin SHAP değer katkısını ifade etmektedir.

Finansal zaman serilerinin analizinde, veri kalitesi ve model doğrulama süreçleri, metodolojik yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Makroekonomik göstergelerin doğrudan değer olarak kullanılması yerine duygu analizi çerçevesinde ele alınması, veri kalitesi ve erişilebilirlik kısıtlarından kaynaklanmaktadır.

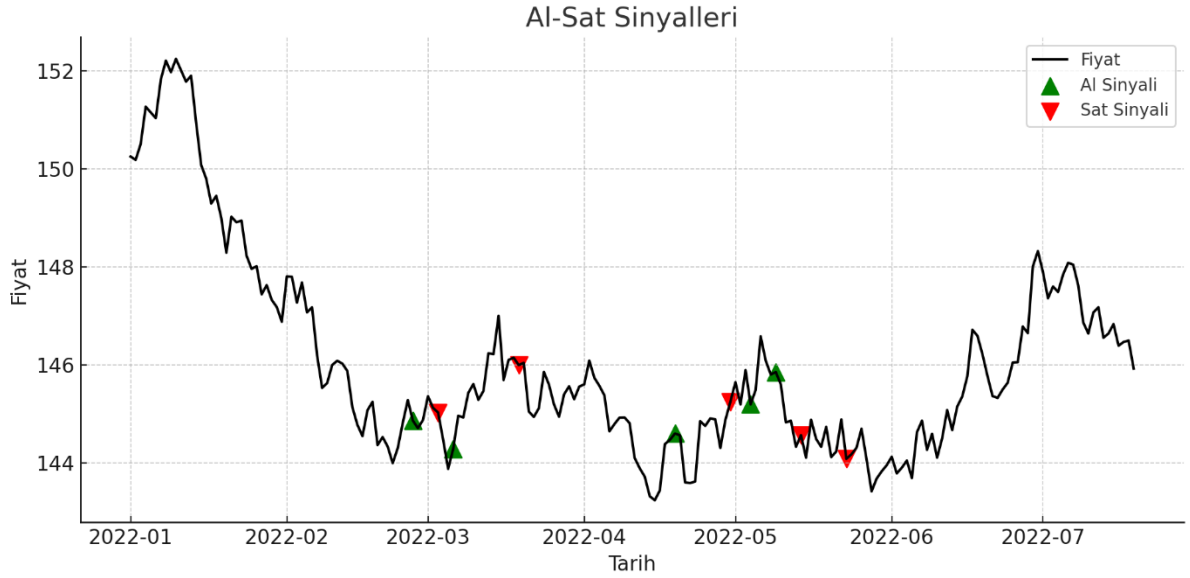
3. BULGULAR

Araştırmada veri seti olarak, pandemi sonrası dönem olan 2022 yılı sonrası 2025 yılı Haziran dönemine ilişkin Hisse verileri ve haber verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler YahooFinance veritabanından alınmıştır. Örnek hisse olarak çok işlem gören Apple(AAPL) ve THY gibi hisseler seçilmiştir. Deneysel sonuçlar, modelin fiyat yönünü %68 doğrulukla tahmin edebildiğini, %14,2 toplam getiri ve %8,5 maksimum gerileme (drawdown) ile risk ayarlı performansta geleneksel stratejilere yakın sonuçlar ürettiğini göstermektedir.

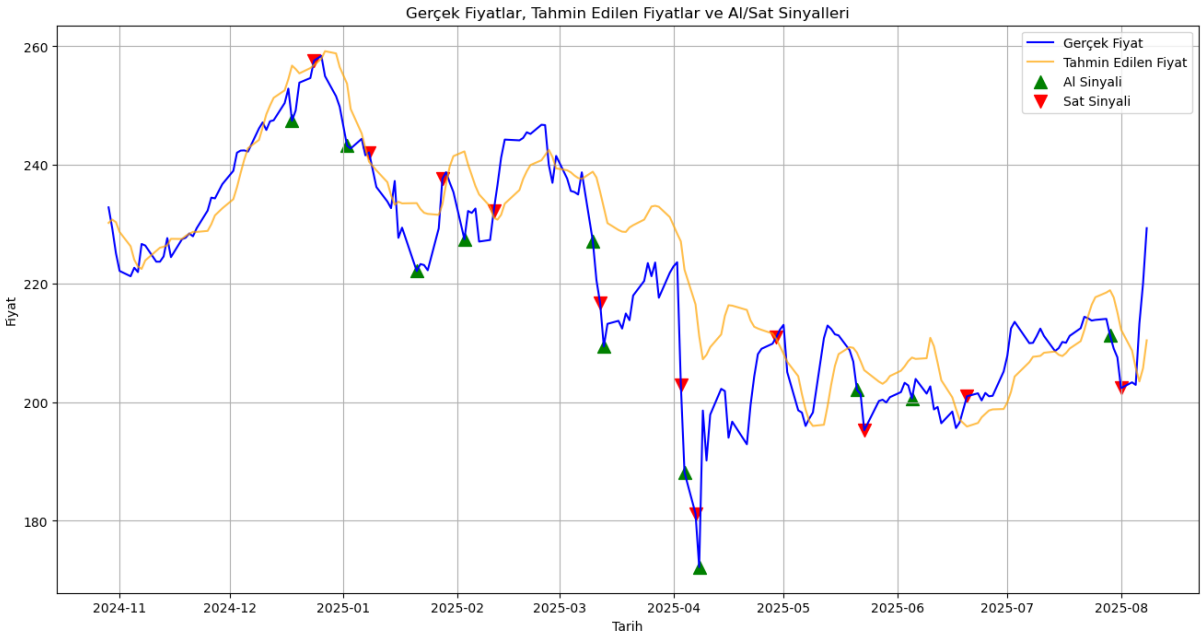
Şekil 3. Modelin Eğitim Performansı

Şekil 3'te görüleceği üzere model eğitim sırasında gerçeğe yakın fiyat tahmini gerçekleştirmiştir.

Şekil 4. Modelin Test Verisi Al-Sat Sinyal Üretimi

Şekil 4'te modelin geçmiş verilerle eğitimi sonrası al-sat sinyal üretimi görünmektedir.

Şekil 5. Modelin Back-Test Al-Sat Sinyalleri

Modelin Back-Test sonuçlarında %3 risk faktörüyle al-sat sinyali üretmesi ve 10 bin dolar üzerinden işlem yapması sağlanmıştır. Sinyaller Şekil 5'te görülmekte olup, test sonuçları Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 3. Geriye dönük test performans metrikleri

Başlangıç Sermayesi	10000
Toplam Getiri	28.94
Bitiş Sermayesi	10028.94
Toplam Getiri (%)	0.29
Toplam İşlem Sayısı	22
Ortalama Trade Süresi	8 gün
Toplam Trade Sayısı	22

Tablo 4. Model performans metrikleri

MSE	96.2597
RMSE	9.8112
MAE	7.1286
R^2	0.7157

Tablo 5. Risk metrikleri

Sharpe Oranı	0.33
Sortino Oranı	2.88
Max Drawdown (%)	-0.50

Bulgular, haber duyarlılığının teknik sinyallerle bütünleştirilmesinin, özellikle yüksek bilgi akışı dönemlerinde tahmin gücünü artırdığını ortaya koymaktadır. Deep News Trader Tahmin Modeli'nin finansal performansı, teknik analiz ve duygu skorlarını birleştirerek elde edilmiştir. Bulgular, haber duyarlılığının teknik sinyallerle bütünleştirilmesinin, özellikle yüksek bilgi akışı dönemlerinde tahmin gücünü artırdığını göstermiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Bu çalışmada, finansal piyasa tahmininde haber tabanlı duygu analizi ve teknik analiz göstergelerini birleştiren hibrit bir derin öğrenme yaklaşımı adına Deep News Trader modeli geliştirilmiştir. Elde edilen bulgular, duygu analizi verilerinin teknik sinyallerle bütünleştirilmesinin tahmin gücünü önemli ölçüde artırdığını teyit etmektedir Çok modlu hibrit bir çözüm sunan Deep News Trader Tahmin modeli; teknik analiz ve duygu skorlarını birleştirerek, geçmiş öğrenme süreci, geçmiş ve güncel haberler üzerinden bir karar üretir. Ürettiği kararı at-sat sinyaline dönüştürerek yatırımcıya öngörü sunacaktır.

4.2. Tartışma

Derin öğrenme yöntemlerinin (özellikle LSTM gibi tekrarlayan ağların) finansal serilerdeki karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkileri tespit etme kapasitesinden dolayı finansal piyasalarda etkili bir analitik tahmin yöntemi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Deep News Trader, FinBERT gibi ileri NLP modellerini kullanarak metinlerin bağlamsal anlamını yakalamasıyla öne çıkmaktadır. Hibrit modellerin kullanımı, literatürde de tahmin yöntemlerinin doğruluk oranını artırabilecek etkili ticaret stratejileri oluşturulmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

4.3. Öneriler

Geliştirilen bu yeni model, gelecekteki araştırmalara önemli bir zemin hazırlamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda; gerçek zamanlı tahmin, volatilite farkındalıklı modeller ve çok dilli veri kaynaklarının entegre edilmesi yönünde çalışmalara odaklanılması önerilmektedir

Ayrıca, kripto para piyasası gibi yüksek dalgalanmaların olduğu alanlarda duygu analizinin, volatiliteyi azaltmada ve riski düşürmede yardımcı bir kaynak olarak test edilmesi uygun olabilir.

4.4. Etik ve Risk

Yapay zekanın karar alma süreçleri denetlenmeli ve şeffaf olmalıdır. Halüsinasyon, önyargı ve sorumluluk belirsizlikleri mutlaka dikkate alınmalıdır. Denetlenebilirlik şarttır. Yapay zeka da en büyük riskler; Aşırı öğrenme ve bunun sonucu oluşan halüsinasyon ve önyargı sonucunda, yapay zeka sonucu gerçek olmayan yanlış bilgiler üretmeye başlayabilir. Bunu aşmak için transformer ve attention mimarileri doğru kullanılmalıdır. Finansal yapay zeka ile yatırımcıların yanlı veya yanlış

yönlendirilmesi, al-sat modülünde hem manüpülatif hareketlere hemde Avrupa Birliği AI Act ilkeleriyle çelişebileceği için şeffaf olmasına özen gösterilmelidir.

5. KAYNAKLAR

A

Atan, S., & Çınar, Y. (2019). Borsa İstanbul'da finansal haberler ile piyasa değeri ilişkisinin metin madenciliği ve duygu (sentiment) analizi ile incelenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *74*(1), 1-34.

Ayyıldız, Nazif. (2024). Bankacılık Sektörüne Derin Öğrenme Yöntemiyle Bakış: BİST Banka Endeksi Hareket Yönlerinin Tahmini. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 13. 10.15869/itobiad.1451709.

B

B. Lutz, N. Pröllochs, and D. Neumann, "Sentence-Level Sentiment Analysis of Financial News Using Distributed Text Representations and Multi-Instance Learning," arXiv preprint arXiv:1901.00400, 2019.7

F

Filiz, E., Karaboga, H. A., & Akogul, S. (2017). BIST-50 endeksi değişim değerlerinin sınıflandırılmasında makine öğrenmesi yöntemleri ve yapay sinir ağları kullanımı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *26*(1), 231-241.

E

Erdinç, U., & Bursa, N. (2021). COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE TWİTTER YORUMLARI İLE ALTCOIN KRİPTO PARA PİYASASI ARASINDAKİ NEDENSELLİĞİN DUYGU ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: RİPPLE ÖRNEĞİ. *Journal of Management and Economics Research*, *19*(4), 362-381.

H

Henneke J. S., Rachev S. T., Fabozzi F. J.,ve Nikolov M., "MCMC-based estimation of Markov Switching ARMA–GARCH models," *Applied Economics*, vol. 43, no. 3, s. 259–271, 2011.

K

Kilimci, M. (2020). Borsa tahmini için derin topluluk modelleri (DTM) ile finansal duygu analizi. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, *35*(2), 635-650.

S

Songün, M. H., & Akbalık, M. (2023). BIST 30 endeksi paylarının yapay zeka yöntemiyle tahmini üzerine bir araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(1), 270-284.

T

Tokcaer, S. (2021). Türkçe metinlerde duygu analizi. *Journal of Yasar University*, *16*(63), 1514-1534.

Y

Yıldız, A. (2022). Finans alanında yapay zekâ teknolojisinin kullanımı: Sistematik literatür incelemesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 37-57.

Yusufoğlu, H., Aydın, H., & Çetinkaya, A. (2021). Twitter Üzerindeki Finansal Tweetlerin LSTM Sinir Ağı Algoritması ile Duygu Analizi. *Veri Bilimi*, *4*(3), 28-43.

ECONOMIC CONVERGENCE IN THE TURKIC WORLD: AN ASSESSMENT OF TRADE RELATIONS BETWEEN TÜRKİYE AND THE TURKIC REPUBLICS

TÜRK DÜNYASINDA EKONOMİK YAKINSAMA: TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ TİCARET İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Fatih OKUR[1], Enes ÖZDEMİR[2], Merve GÜNGÖR PARLAKYİĞİT[3]

[1]Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Makro iktisat, 0000-0002-4686-4563

[2] YL Programı Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Makro iktisat, 0009-0007-1054-1379

[3]Dr. Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, 0000-0002-6546-3415

Özet

Bu çalışma, Türkiye ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasındaki ikili ticaret ilişkilerini 2000–2024 döneminde kapsamlı biçimde ele almakta ve ticaretin belirleyicilerini yapısal yerçekimi modeli çerçevesinde panel veri yöntemleriyle incelemektedir. Bulgular, ekonomik büyüklük ve gelir düzeyindeki artışların ticaret hacmini anlamlı ölçüde genişlettiğini, coğrafi uzaklık ve ulaşım maliyetlerinin ise kısıtlayıcı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, serbest ticaret anlaşmalarının daha küçük ve açık ekonomiler üzerinde daha güçlü etkiler doğurduğu; bu etkilerin ticaret akımlarının yönünü belirlemede kritik öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. COVID-19 pandemisi, küresel düzeydeki daralmalara rağmen Türkiye–Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari etkileşimlerin görece daha dayanıklı bir yapıya sahip olduğunu ve bölgesel ticaretin kriz şoklarına karşı görece daha esnek işlediğini göstermektedir. Analizde, klasik panel yöntemlerinin ötesinde PPML, IV-2SLS ve karşıfaktüel simülasyonlar gibi ileri ekonometrik teknikler kullanılmış ve bu yolla elde edilen sonuçların güvenilirliği güçlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, bölgesel entegrasyonun derinleştirilmesi, ticaret politikalarının şoklara uyumlu hale getirilmesi ve Türkiye'nin Türk Dünyası ile ekonomik yakınsama sürecinin sağlam temellere oturtulması açısından önemli politika önerileri sunmaktadır. Böylelikle, araştırma hem kuramsal literatüre katkı yapmakta hem de uygulayıcılar için yol gösterici nitelikte sonuçlar üretmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Yerçekimi Modeli, Bölgesel Ticaret

Abstract

This study investigates the bilateral trade relations between Türkiye and five Turkic Republics—Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan—over the period 2000–2024 within the framework of the structural gravity model using panel data techniques. The empirical findings confirm that economic size and income expansion tend to significantly increase trade volumes, whereas geographical distance and associated transport costs exert a constraining effect. Moreover, free trade agreements yield more pronounced effects for smaller and more open economies, indicating their critical role in shaping the direction and resilience of trade flows. The

analysis further reveals that despite the global downturn during the COVID-19 pandemic, trade between Türkiye and the Turkic Republics displayed higher relative resistance, highlighting the adaptive and crisis-resilient dynamics of regional exchange. To ensure methodological robustness, advanced econometric techniques such as PPML estimations, IV-2SLS procedures, and counterfactual simulations were employed, resulting in reliable and consistent outcomes. The findings provide meaningful insights for strengthening regional integration, designing trade policies capable of absorbing external shocks, and consolidating Türkiye's convergence process with the Turkic World on a solid foundation. Consequently, the study not only contributes to the scholarly literature but also offers practical policy implications to guide decision-makers in fostering long-term, sustainable partnerships within the region.

Keywords: Türkiye, Turkic Republics, Gravity Model, Regional Trade

FORECASTING FINANCIAL PERFORMANCE IN THE EUROPEAN FOOTBALL INDUSTRY: AN ANALYSIS FROM A MACHINE LEARNING PERSPECTIVE

AVRUPA FUTBOL ENDÜSTRİSİNDE FİNANSAL PERFORMANS TAHMİNİ: MAKİNE ÖĞRENMESİ PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZ

Recep Tayyip BALIKÇILAR[1], Hakan PABUÇCU[2]

[1]Doktora öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, makine öğrenmesi,

https://orcid.org/0009-0009-1458-3327

[2]Prof. Dr., Bayburt Üniversitesi, makine öğrenmesi, https://orcid.org/0000-0003-2267-5175

Özet

Profesyonel futbol kulüplerinin uzun vadeli sürdürülebilirlikleri, yalnızca sportif başarıya dayalı olmaktan öte, etkin finansal yönetim süreçlerinin varlığı ile doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, kulüplerin finansal performanslarının sistematik biçimde analiz edilmesi ve geleceğe yönelik öngörülerin geliştirilmesi, hem kurumsal karar alma mekanizmalarının sağlıklı işlemesi hem de ulusal ve uluslararası düzenleyici çerçevelere uyum açısından kritik önem arz etmektedir. Bu çalışma, Avrupa'nın önde gelen futbol liglerinde faaliyet gösteren 26 profesyonel kulübe ait 1996-2022 dönemi finansal verilerini temel alarak, kulüplerin mali performanslarının öngörülebilirliğini incelemektedir. Analiz kapsamında, özkaynak kârlılığı (ROE) ve varlık kârlılığı (ROA) göstergeleri, toplam 19 farklı finansal orandan türetilen değişkenler aracılığıyla tahmin edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada hem istatistiksel temelli modeller hem de makine öğrenmesi tabanlı yöntemlerden oluşan 10 farklı regresyon algoritması uygulanmış; modellerin performansları ortalama mutlak hata (MAE), kök ortalama kare hata (RMSE) ve belirleme katsayısı (R^2) gibi ölçütler üzerinden karşılaştırılmıştır. Bulgular, finansal oranların zaman içinde doğrusal olmayan yapılar sergilediğini ve bu nedenle klasik doğrusal modellerin (Elastic Net, Linear Regression) karmaşık ilişkileri açıklamada sınırlı kaldığını göstermiştir. Buna karşılık, Additive Model Tree (AMT), SMOreg ve Gaussian Process gibi doğrusal olmayan yöntemler, ROE ve ROA tahminlerinde daha yüksek öngörü başarısı sağlamıştır. Elde edilen bulgular, makine öğrenmesi tabanlı yaklaşımların, futbol kulüplerinin finansal performans analizinde geleneksel yöntemlerin ötesinde güçlü bir alternatif sunduğunu ve özellikle risk yönetimi ile stratejik karar destek sistemleri açısından önemli katkılar sağlayabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Finansal performans, makine öğrenmesi, regresyon modelleri.

Abstract

The long-term sustainability of professional football clubs is not solely based on sporting success; it is directly linked to the existence of effective financial management processes. In this context, systematically analyzing clubs' financial performance and developing future forecasts is critical for both the sound functioning of corporate decision-making mechanisms and compliance with national and international regulatory frameworks. This study examines the predictability of club financial performance based on financial data from 1996 to 2022 for 26 professional clubs operating in Europe's leading football leagues. Within the scope of the analysis, return on equity (ROE) and return on assets (ROA) indicators were estimated using variables derived from a total of 19 different

financial ratios. Ten different regression algorithms, comprising both statistically based models and machine learning-based methods, were applied in the study, and the performances of the models were compared using metrics such as mean absolute error (MAE), root mean square error (RMSE), and coefficient of determination (R^2). The findings demonstrate that financial ratios exhibit nonlinear patterns over time, and therefore, classical linear models (Elastic Net, Linear Regression) are limited in explaining complex relationships. In contrast, nonlinear methods such as Additive Model Tree (AMT), SMOreg, and Gaussian Process provided higher predictive accuracy in ROE and ROA estimations. The findings suggest that machine learning-based approaches offer a powerful alternative to traditional methods for analyzing the financial performance of football clubs and can make significant contributions, particularly in terms of risk management and strategic decision support systems.

Keywords: Financial performance, machine learning, regression models.

1. GİRİŞ

Futbol, finansal istikrarın hem sportif başarıyı hem de daha geniş etki alanını belirlediği küresel bir endüstriye dönüşmüştür. Kulüpler artık yalnızca sahadaki rekabeti değil, aynı zamanda uzun vadeli sürdürülebilirliği de şekillendiren finansal yapılara sahip karmaşık kuruluşlar olarak faaliyet göstermektedir. Transfer harcamaları, yayın gelirleri ve sponsorlukların hâkim olduğu finansal ekosistem, sporun ölçeğini göstermektedir. Atletik başarılar finansal stratejilerle giderek daha fazla ilişkilendirildikçe, kulüplerin ekonomik dinamiklerini anlamak paydaşlar için hayati önem kazanmıştır.

Profesyonel kulüplerin hedefleri, kâr amacı gütmeyen derneklerin hedeflerinden farklıdır. Oyuncu transferlerindeki serbestleşme ve yabancı oyuncu sayısındaki artış, bazıları tarafından yapısal sömürü biçimi olarak yorumlanan iş güvencesi ve sözleşmesel haklar konusunda endişelere yol açmıştır. Bu dinamikler aynı zamanda kulüpler üzerinde artan ücretlere ve finansal baskıya da yol açmıştır (Andreff ve Staudohar, 2000). Profesyonelleşme süreci, futbolu kapitalist ilkelerin hâkim olduğu ve büyük kulüpleri daha kurumsal yönetim modellerine doğru iten bir ekonomik sektöre dönüştürmüştür.

Avrupa'da futbol gelirleri, medya hakları, sponsorluklar ve uluslararası turnuvalar aracılığıyla istikrarlı bir şekilde artmıştır ve UEFA verileri, yirmi yılda ortalama yıllık %8,2'lik bir artış göstermektedir (Morrow, 2023). Böylece önde gelen kulüpler hem yerel hem de ulusötesi şirketler olarak hareket eden "glokal" kuruluşlar haline gelmiştir (Giulianotti ve Robertson, 2004).

Türkiye'nin futbol ekonomisi de yayın ve sponsorluk gelirlerinin etkisiyle büyümüş, ancak sürdürülebilirlik zorluklarıyla karşı karşıyadır. Yüksek borçlar, likidite sıkıntısı ve UEFA'nın Finansal Fair Play kurallarına uyma baskısı, kulüp maliyesini zorlamaya devam etmektedir (Uluyol, 2014). Sonuç olarak, finansal analiz ve tahmin stratejik olarak önemli hale gelmiş ve likidite, yapı, verimlilik ve kârlılığın sağlam bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.2. Futbol Kulüplerinde Finansal Mimari ve Yönetim Dinamikleri

Büyük bütçeli futbol kulüpleri, endüstriyel kalkınmanın bir yolu olarak giderek daha fazla şirketleşmeyi benimsiyor, finansal piyasalara ve düşük maliyetli sermayeye daha kolay erişim sağlıyor; bu da kurumsallaşmayı hızlandırıyor ve finansal istikrarı güçlendiriyor (Güngör ve Kocamış, 2018).

Kulüplerin finansal yapısı, öncelikle maç günü gelirleri, yayın hakları, sponsorluklar, transferler ve ticari faaliyetler gibi gelir akışları ve oyuncu maaşları, transfer ücretleri, teknik kadro ve stadyum

işletmeleri gibi giderler tarafından şekillendiriliyor. Gelirlerin etkili bir şekilde çeşitlendirilmesi ve maliyetlerin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi, sürdürülebilirlik için hayati önem taşıyor. Borçlanma da merkezi bir rol oynuyor ve genellikle transferleri veya altyapıyı finanse etmek için kullanılıyor, ancak uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlam yönetim ve geri ödeme stratejilerine bağlıdır.

Spor müsabakalarının ötesinde, futbol, UEFA'nın 2010 yılında yürürlüğe koyduğu ve kulüplerin gelir ve giderlerini dengelemesini gerektiren Finansal Fair Play (FFP) kurallarıyla finansal bir mücadele haline geldi. Bu düzenlemeler, finansal sorumluluğu sağlamayı ve sürdürülebilir modelleri teşvik etmeyi amaçlıyor (Türkiye Futbol Federasyonu, 2016).

1.3. Literatür Araştırması

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, futbol kulüplerinin finansal performansını hem geleneksel hem de modern tahmin modelleri kullanarak incelemiştir.

Gerrard (2005) gibi erken dönem araştırmalar, mülkiyet yapılarının İngiliz Premier Ligi kulüplerinde hem finansal hem de sportif performansı nasıl etkilediğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Karadeniz ve İskenderoğlu (2022), COVID-19 döneminde 23 Avrupa kulübünü analiz etmiş ve kârlılık ve nakit akışında keskin düşüşler, buna karşılık likidite ve finansal riskte artış olduğunu ortaya koymuştur.

Sakinç ve arkadaşları (2017), TOPSIS yöntemini kullanarak 22 halka açık Avrupa kulübünü sıralamış ve finansal ve sportif başarı arasında anlamlı bir korelasyon bulamamıştır. Ecer ve Böyükaslan (2014), Türk kulüpleri üzerinde Gri İlişkisel Analiz uygulayarak, borç oranlarının finansal performansta en belirleyici faktör olduğunu göstermiştir. Güngör (2014), yapay sinir ağları ile birleşik oran analizi yaparak gelirler ve sportif başarı arasında güçlü bağlantılar tespit etmiştir.

Beyazgül ve Karadeniz (2019), Avrupa ve Türk kulüplerinin nakit akışı modellerini karşılaştırmış ve Avrupa kulüplerinin sürdürülebilir operasyonel gelirlere, Türk kulüplerinin ise öncelikli olarak borç finansmanına bağımlı olduğu sonucuna varmıştır.

Ika ve arkadaşları (2021), Arsenal ve Manchester City'yi Altman Altman Z-Skoru, Springate ve Zmijewski iflas tahmin modelleriyle analiz etmiş ve her iki kulübün de finansal olarak güçlü olduğunu, Manchester City'nin Arsenal'den daha iyi performans gösterdiğini tespit etmiştir. Galariotis ve arkadaşları (2018), Çok Kriterli Analiz ve Kısmi En Küçük Kareler uygulayarak, finansal ve sportif performansın birbiriyle ilişkili olduğunu ve gelirlerin başarıyı döngüsel bir şekilde desteklediğini göstermiştir.

Gelişmiş hesaplama teknikleri literatürü daha da zenginleştirmiştir. Alaminos ve arkadaşları (2020), 234 Avrupa kulübünde çok katmanlı ve kuantum sinir ağlarını karşılaştırmış ve likidite, kaldıraç ve sportif faktörlerin performansın temel belirleyicileri olduğu sonucuna varmış ve kuantum modellerinin üstün tahmin doğruluğu gösterdiğini belirtmiştir. Futbolun ötesinde, Kayakuş ve arkadaşları (2023) ve Tutcu ve arkadaşları. (2024), yapay sinir ağları ve destek vektör regresyonunun ROA ve ROE'yi tahmin etmedeki etkinliğini doğrularken, Yang ve Wang (2023), metin madenciliği ve hibrit modelleri entegre ederek Çinli firmalar için yüksek bir açıklayıcı güce ulaşmıştır.

Genel olarak, literatür, geleneksel oran analizlerine kıyasla doğrusal olmayan ilişkileri modellemede makine öğrenimi yaklaşımlarının, özellikle de yapay sinir ağlarının, artan üstünlüğünü vurgulamaktadır. Bu çalışma, Avrupa futbol kulüplerinde ROE ve ROA'yı değerlendirmek için doğrusal olmayan modeller uygulayarak bu bulgular üzerine inşa edilmiştir.

2. YÖNTEM

Profesyonel futbolun dinamik ortamında, bir kulübün finansal dayanıklılığı rekabet gücünü korumak, sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek ve sporun kendine özgü ekonomik baskılarıyla başa çıkmak için hayati önem taşımaktadır. Bu araştırma, makine öğrenimi metodolojilerini performans değerlendirmesine entegre ederek ve üstün tahmin doğruluğu sağlayabilen bir model geliştirerek

finansal analiz literatürünü zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 1996-2022 dönemine ait finansal verilerden yararlanarak, Tablo 1'de yer alan Avrupa'nın en üst düzey liglerinde mücadele eden 26 profesyonel futbol kulübünün finansal performansını analiz etmiştir.

Tablo 1: Avrupa Futbol Kulüpleri ve Dönemleri

Ülke ve Lig	Futbol Kulüpleri	Dönem
İtalya (Serie A)	Juventus FC	2022-1998
	SS Lazio	2022-1998
	AS Roma	2021-2000
İngiltere (Premier League)	Manchester United P	2022-2009
	Leicester City	2001-1998
	Arsenal	2022-2003
Portekiz (Liga NOS)	FC Porto	2022-1999
	SL Benfica	2022-2004
	Sporting CP	2022-1999
	SC Braga	2022-2000
Danimarka (Superliga)	Brøndby IF	2022-1998
	Aalborg BK	2022-1997
	Silkeborg IF	2022-2001
Fransa (Ligue 1)	Olympique Lyon	2022-2003
Almanya (Bundesliga 1)	Borussia Dortmund	2022-2000
Hollanda (Erevedisie)	AFC Ajax	2022-1998
Türkiye (Spor Toto Süper Lig)	Galatasaray Sportif A.Ş.	2022-2001
	Fenerbahçe Futbol A.Ş.	2022-2003
	Beşiktaş Yat. A.Ş.	2022-2002
	Trabzonspor Sportif A. Ş	2021-2003
İskoçya (Scottish Premiership)	Aberdeen FC	2002-1999
	Celtic FC	2022-1999
	Heart Of Midlothian FC	2005-1996
	FC Kopenhag	2022-1997
	Rangers FC	2014-2013
İsveç (Allsvenskan)	AIK	2022-2003

Analizde, literatürde yaygın olarak kullanılmaları ve şirket karlılığını değerlendirmede tanınmış etkinlikleri göz önüne alındığında (Altman, 1968; Courtis, 2003) iki temel karlılık göstergesi olan Öz Sermaye Kârlılığı (ROE) ve Varlık Kârlılığı (ROA) bağımlı değişkenler olarak seçilmiştir. Bu ölçümleri tahmin etmek için 19 finansal oran bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Değişkenler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kod	Değişkenler	Kod	Değişkenler
ROE	Net Gelir/Özsermaye (Bağımlı Değişken)	R10	Kısa Vadeli Borçlar/Özkaynak
ROA	Net Gelir/Toplam Varlıklar (Bağımlı Değişken)	R11	Sabit Varlıklar/Özkaynak
R1	Cari Borçlar/Cari Varlıklar	R12	Net Kar/Hisse Sayısı
R2	Toplam Borç/Toplam Varlıklar	R13	Net Sermaye/Özkaynak
R3	Toplam Borç/Toplam Gelir	R14	FVÖK/Satış
R4	İşletme Sermayesi/Toplam Varlıklar	R15	Net gelir artışı
R5	Birikmiş Kazançlar/Toplam Varlıklar	R16	Net Satış Büyümesi
R6	FVÖK/Toplam Varlıklar	R17	Varlık Büyümesi
R7	Satışlar/Toplam Varlıklar	R18	Borç Büyümesi
R8	Toplam Borçlar/Toplam Aktifler	R19	Borç Karşılama Oranı
R9	Toplam Borçlar/Özkaynaklar		

Her kulüp ve ilgili dönem için finansal oranlar ayrı ayrı hesaplanmış ve böylece veri kümesi genelinde tutarlılık sağlanmıştır. Bu hesaplamaların ardından, veri sürekliliğini koruyabilmek için eksik gözlemler doğrusal enterpolasyon yöntemiyle giderilmiştir. Net Gelir Büyümesi, Net Satış Büyümesi, Varlık Büyümesi ve Borç Büyümesi gibi değişkenlerin yıllık değişim oranları olarak ifade edilmesi nedeniyle, yıllık değişimlere ilişkin bilgilere ulaşmak önemli görülmüştür. Bu nedenle, her kulübün veri kümesinin ilk yılında (önceki yıl değerlerinin bulunmadığı durumlarda) söz konusu oranlara sistematik olarak "0" başlangıç değeri atanmıştır. Çalışmanın temel amaçlarından biri, regresyon algoritmalarının parametrelerini optimize ederek finansal performans göstergelerinin (ROE ve ROA) tahmininde en yüksek R^2 değeri ve en düşük hata oranlarına ulaşan modeli geliştirmektir. Bu optimizasyon süreci, modellerin veriye daha iyi uyum sağlamasını ve tahmin başarısının artmasını sağlar. Modelleme süreci, veri setinin bir eğitim setine (%66 gözlem) ve bir test setine (%33 gözlem) bölünmesiyle çeşitli makine öğrenimi ve istatistiksel öğrenme algoritmalarını içermektedir. Model performansı, MAE, RMSE, RAE, RRSE, MSE ve R^2 dahil olmak üzere birden fazla istatistiksel başarı metriği ile değerlendirilmiştir. Analiz WEKA yazılımı kullanılarak uygulanmıştır ve on farklı regresyon algoritmasının sonuçları sistematik olarak karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, finansal performans göstergeleri olan ROE (Özsermaye Kârlılığı) ve ROA (Aktif Kârlılığı) tahminlerindeki etkinliklerini belirlemek için birden fazla makine öğrenimi algoritmasının karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirme, hata ölçütleri (MAE, RMSE, RAE, RRSE, MSE) ve açıklayıcı doğruluğun bir göstergesi olan belirleme katsayısı (R^2) dahil olmak üzere bir dizi performans ölçütüne dayanmaktadır. Bu analiz aracılığıyla, modeller, açıklayıcı gücü en üst düzeye çıkarırken tahmin hatalarını en aza indirme kabiliyetleri açısından kıyaslanmıştır. Sonuçlar,

yalnızca en etkili algoritmayı ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda her yaklaşımın göreceli güçlü ve zayıf yönlerini de vurgulamıştır.

Tablo 3: ROE için Model Sıralama

Model	MAE	RMSE	RAE	RRSE	MSE	R^2
ATM	0.057	0.107	44.960	54.858	0.011	0.800
SMOreg	0.057	0.099	44.897	47.943	0.010	0.777
Pace	0.057	0.099	44.838	47.781	0.010	0.781
Reptree	0.053	0.100	42.035	48.486	0.010	0.775
Gaussian	0.059	0.101	46.195	48.776	0.010	0.774
M5rules	0.054	0.104	42.613	50.080	0.011	0.767
ElasticNet	0.060	0.104	47.377	50.183	0.011	0.762
Linear	0.063	0.107	49.310	51.813	0.011	0.749
MLP	0.069	0.113	54.501	54.483	0.013	0.756
Isotonic	0.066	0.119	52.293	57.262	0.014	0.678

ROE tahmini için karşılaştırmalı sonuçlar, ATM modelinin diğer tüm modellerden daha iyi performans gösterdiğini, en düşük hata oranlarına (MAE = 0,057, RMSE = 0,107) ve en yüksek açıklayıcı güce (R^2 = 0,800) ulaştığını ortaya koymaktadır. SMOreg ve Pace, MAE açısından onu yakından takip ederken, R^2 açısından biraz geride kalmıştır. Reptree, Gaussian ve M5rules gibi modeller daha düşük R^2 değerleriyle orta düzeyde performans gösterirken, ElasticNet ve Linear daha zayıf tahmin gücü sergilemiştir. MLP modeli, daha yüksek hata oranlarıyla orta düzeyde yer alırken, İsotonic model en az etkili model olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak, ATM modeli ROE tahmininde en güçlü performansı göstermiştir.

Tablo 4: ROA için Model Sıralaması

Model	MAE	RMSE	RAE	RRSE	MSE	R^2
SMOreg	0.683	2.222	76.367	61.008	4.937	0.794
ATM	0.503	2.045	56.281	56.147	41.833	0.703
MLP	0.809	2.641	90.450	72.507	6.977	0.653
Gaussian	0.820	2.592	91.652	71.159	6.717	0.580
Reptree	0.845	3.241	94.476	88.983	10.509	0.211
Isotonic	0.922	3.331	103.089	91.35	11.097	0.168
ElasticNet	0.892	3.674	99.713	100.866	13.501	0.005
M5rules	1.242	6.368	138.828	174.799	40.539	0.004

Linear	1.205	6.407	134.731	175.871	41.042	0.003
Pace	1.241	7.048	138.821	193.480	496.743	0.001

ROA tahminlerinin karşılaştırmalı analizi, nispeten düşük hata oranlarını (MAE = 0,683, RMSE = 2,222) en yüksek açıklayıcı güçle (R^2 = 0,794) birleştiren SMOreg'i en etkili model olarak öne çıkarmaktadır. ATM modeli, güçlü hata performansı (MAE = 0,503, RMSE = 2,045) ancak daha zayıf bir açıklayıcı kapasite (R^2 = 0,703) göstererek ikinci sırada yer almıştır. MLP (R^2 = 0,653) ve Gauss (R^2 = 0,580) gibi modeller orta düzeyde sonuçlar verirken, Reptree (R^2 = 0,211) ve İzotonik (R^2 = 0,168) oldukça zayıf sonuçlar vermiştir. En kötü performans gösterenler olan Pace, M5rules ve Linear, son derece yüksek hatalar ve sıfıra yakın açıklayıcı güç sergilemiştir. Genel olarak, SMOreg, ROA tahmini için en güvenilir model olarak ortaya çıktı; ATM ise ikincil ancak dikkate değer bir güç sağladı.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bulgular, doğrusal olmayan algoritmaların, doğrusal modellere kıyasla daha yüksek tahmin başarısı sağladığını göstermektedir. ROE tahmininde ATM modeli (R^2 = 0.800) en yüksek başarıyı sergilerken; ROA için en güçlü performans SMOreg modelinde (R^2 = 0.794) elde edilmiştir. Buna karşılık, Linear, ElasticNet ve Isotonic gibi modeller sınırlı açıklayıcılığa sahip olup, yüksek hata oranlarıyla zayıf sonuçlar vermiştir.

Sonuçlar, futbol kulüplerinin finansal yapılarının karmaşıklığını ve geleneksel doğrusal yaklaşımların yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Özellikle Additive Model Tree ve SMOreg gibi algoritmalar, hata oranlarını minimize ederek yüksek açıklayıcılık sağlamış, bu nedenle finansal risk analizi, bütçe planlaması ve yatırım stratejilerinde etkin karar destek araçları olabileceği vurgulanmıştır.

Araştırma, finansal oranlara dayalı tahminlerle sınırlı olmakla birlikte, taraftar etkileşimi, sosyal medya görünürlüğü ve sportif başarı göstergeleri gibi finans dışı değişkenlerin entegrasyonunun daha güçlü öngörüler sağlayacağı değerlendirilmektedir. Böylece, yapay zekâ tabanlı yöntemlerin futbol kulüplerinin sürdürülebilir mali yapılar oluşturmasında önemli bir katkı sunacağı sonucuna ulaşılmıştır.

5. KAYNAKÇA

Alaminos, D., Esteban, I., & Fernández-Gámez, M. A. (2020). Financial performance analysis in European football clubs. *Entropy, 22*(9), 1056.

Andreff, W., & Staudohar, P. D. (2000). The evolving European model of professional sports finance. *Journal of Sports Economics, 1*(3), 257–276.

Beyazgül, M., & Karadeniz, E. (2019). Futbol kulüplerinin nakit akış profillerinin analizi: Uluslararası bir karşılaştırma. *Journal of Accounting and Taxation Studies, 12*(3), 605–624.

Ecer, F., & Böyükaslan, A. (2014). Measuring performances of football clubs using financial ratios: The gray relational analysis approach. *American Journal of Economics, 4*(1), 62–71.

Galariotis, E., Germain, C., & Zopounidis, C. (2018). A combined methodology for the concurrent evaluation of the business, financial and sports performance of football clubs: The case of France. *Annals of Operations Research, 266*(1), 589–612.

Gerrard, B. (2005). A resource-utilization model of organizational efficiency in professional sports teams. *Journal of Sport Management, 19*(2), 143–169.

Giulianotti, R., & Robertson, R. (2004). The globalization of football: A study in the glocalization of the 'serious life'. *The British Journal of Sociology, 55*(4), 545–568.

Güngör, A. (2014). Futbol endüstrisinde sportif başarı ile finansal performans arasındaki ilişkinin analizi ve Türkiye uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi, (1),* 16–36.

Güngör, A., & Kocamış, T. U. (2018). Halka açık futbol kulüplerinde finansal performansın TOPSIS yöntemi ile analizi: İngiltere uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(3), 1846–1859.

Ika, S. R., Udin, K., Nugroho, J. P., & Koenti, I. J. (2021, March). Assessing the financial performance of English football clubs: Arsenal and Manchester City. In *The 3rd International Conference on Banking, Accounting, Management and Economics (ICOBAME 2020)* (pp. 57–62). Amsterdam: Atlantis Press.

Karadeniz, E., & Iskenderoglu, O. (2022). Futbol kulüplerinin finansal performansı ve Covid-19 salgınının etkisi: Avrupa Futbol Federasyonları Birliği'ne bağlı beş ulusal lig karşılaştırması. *Business and Economics Research Journal, 13*(2), 299–317.

Kayakuş, M., Tutcu, B., Terzioğlu, M., Talaş, H., & Ünal Uyar, G. F. (2023). ROA and ROE forecasting in iron and steel industry using machine learning techniques for sustainable profitability. *Sustainability, 15*(9), 7389.

Morrow, S. (2023). Football's ever-changing economics. In *The People's Game? Football, Finance and Society* (pp. 1–51). Cham: Springer International Publishing.

Sakinc, I., Acikalin, S., & Soyguden, A. (2017). Evaluation of the relationship between financial performance and sport success in European football. *Journal of Physical Education and Sport, 17,* 16.

Tutcu, B., Kayakuş, M., Terzioğlu, M., Ünal Uyar, G. F., Talaş, H., & Yetiz, F. (2024). Predicting financial performance in the IT industry with machine learning: ROA and ROE analysis. *Applied Sciences, 14*(17), 7459.

Türkiye Futbol Federasyonu. (2016). *Kulüp lisans ve finansal fair play talimatı.* https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TALIMATLAR/Kulup-Lisans-ve-Finansal-Fair-Play-Talimati.pdf

Uluyol, O. (2014). Süper Lig futbol kulüplerinin finansal performans analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 9*(34), 5716–5731.

Yang, Y., & Wang, Z. (2023). Prediction of return on equity of the energy industry based on equity characteristics. *Frontiers in Energy Research, 11,* 1136914.

THE PERCEPTION OF WOMEN IN REŞAT NURI GÜNTEKIN'S NOVEL "ÇALIKUSU"
REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN "ÇALIKUŞU" ROMANINDA KADIN ALGISI*

SerapÇağrı**

Özet

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olarak sayılan Reşat Nuri Güntekin; roman, öykü, piyes, makale, eleştiri, gezi yazısı, tercüme ve şiir gibi pek çok türde eser verir. Romanları ile tanınırlık kazanan yazar, bireyden yola çıkarak toplumsala ulaşır. Romanlarında aşk, sevgi, acıma, yalnızlık, yozlaşma, kaçış gibi izleklerin yanı sıra eğitim, kuşak çatışması, idealizm ve kadın sorununu ele alır.

Reşat Nuri Güntekin, ünlü eseri "Çalıkuşu"nda başkişi Feride aracılığıyla kadın sorununu bireysel ve toplumsal olarak irdeler. Yazar tarafından beş bölüm olarak meydana getirilen romanın dört bölümünün başkişinin günlüğünden oluşması kadın sorunun ben gözünden aktarılması yönüyle önemlidir. Kırık bir aşk öyküsünün etkisiyle kendiliğini gerçekleştirmek üzere ilk adımını atan Feride, öğretmen olarak gittiği Anadolu'da karşılaştığı sorunlarla mücadele eden güçlü bir "Çalıkuşu"na dönüşür. Bununla birlikte evlat edindiği Munise aracılığıyla annelik içgüdüsünü de göstermiş olur. Bu bakımdan Feride, kendi ayakları üstünde duran güçlü bir kadın olmasının yanı sıra sorumluluk sahibi, gururlu, cesur, merhametli, vefalı özellikleriyle genç ve güzel bir kadın olarak idealize edilir.

Çalışmada, "Çalıkuşu" romanında kadın algısı, aşk ve kendiliği gerçekleştirme başlıkları altında incelenecektir. Aşk, bir hayal kırıklığına yol açarak Feride'nin hayatının sorumluluğunu üstlenmesini sağlayan duygu olmakla birlikte bir kadının kırılganlığını ve narinliğini de gözler önüne serer. Kendiliği gerçekleştirme ise ataerkil toplumsal düzende kadının varolma savaşı şeklinde ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, kadın, kendiliği gerçekleştirme, aşk.

Abstract

Reşat Nuri Güntekin, considered one of the important writers of Turkish literature in the Republican era, produced works in many genres, including novels, short stories, plays, articles, criticism, travel writing, translations, and poetry. Known for his novels, the author moves from the individual to the social. In his novels, he addresses themes such as love, compassion, loneliness, corruption, and escape, as well as education, generational conflict, idealism, and women's issues.

In his famous work "Çalıkuşu" (The Nightingale), Reşat Nuri Güntekin examines women's issues from an individual and social perspective through the main character Feride. It is significant that four of the five sections of the novel, created by the author, consist of the main character's diary, conveying women's issues from her perspective. Taking her first step towards self-realization under the influence of a broken love story, Feride becomes a strong "Çalıkuşu" who struggles with the problems she encounters in Anatolia, where she goes as a teacher. At the same time, she demonstrates her maternal instincts through Munise, whom she adopts. In this respect, Feride is idealized as a young and beautiful woman with the characteristics of being responsible, proud, courageous, compassionate, and loyal, as well as being a strong woman who stands on her own two feet.

The study will examine the perception of women in the novel "Çalıkuşu" under the headings of love and self-realization. Love, while being the emotion that leads to disappointment and causes Feride to

take responsibility for her life, also reveals a woman's fragility and delicacy. Self-realization, on the other hand, will be presented as a woman's struggle for existence in a patriarchal social order.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, woman, self-realization, love.

POLICY PRIORITIES IN FRAGILE ECONOMIES: THE BALANCE OF HEALTH EXPENDITURE, TRADE OPENNESS, AND GROWTH

Erdemalp ÖZDEN[3]

[1]**Assoc. Prof., Bayburt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, ORCID: 0000-0001-5019-1675**

Abstract

This study empirically demonstrates the trade-off between health and growth objectives in developing economies, showing that a 1% increase in health expenditure leads to an approximate 1.97% decrease in international trade. Centering on this fundamental policy dilemma, the research analyzes panel data from BRICS-T countries and selected economies for the 2000-2022 period, employing a hybrid methodology that combines traditional econometric models (FGLS) with modern machine learning techniques (Random Forest). The results provide strong evidence that the redirection of resources to the health sector creates a "crowding-out effect," drawing resources away from other productive sectors that fuel export potential. These findings, supported by the Random Forest model used for validation and predictive power testing, underscore the urgent need for policymakers to strike a careful balance between health and economic goals and to develop innovation-oriented, integrated strategies that transform investments in health into new growth opportunities.

Keywords: Policy Dilemma, Sustainable Development Goals, Crowding-Out Effect, Health Economics, Economic Growth, BRICS-T, Panel Data Analysis, Machine Learning.

1. INTRODUCTION

In their development processes, developing economies face multidimensional and often conflicting objectives. Among these objectives are, on the one hand, fundamental social welfare elements such as improving public health and expanding educational opportunities, and on the other hand, sustainable growth, which is the main driver of long-term economic stability and prosperity. The question of how to allocate scarce public resources among these goals poses a fundamental dilemma for policymakers. The post-COVID-19 era, in particular, has demonstrated how indispensable strengthening the resilience of health systems is for national security and social stability, placing health expenditures at the top of policy agendas.

In this context, while the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) provide an important roadmap, potential trade-offs and the intricate interlinkages between the goals complicate policy design processes (Sachs et al., 2019). This study focuses on the potential trade-off between SDG 3 (Good Health and Well-being) and SDG 8 (Decent Work and Economic Growth). The central research question is as follows: What effects do increased public and private expenditures aimed at strengthening health systems have on a country's openness to trade and international trade performance, which are the engines of its economic growth? The aim of this study is to empirically test this policy dilemma and to provide policymakers with an evidence-based framework. To this end, a hybrid methodology combining traditional econometric analysis with modern machine learning techniques has been adopted to enhance the robustness and validity of the findings.

1.1. Theoretical Framework

In the literature, the relationship between health expenditure and economic growth is approached from two main perspectives. According to the first view, investment in health is an investment in human capital. As emphasized by the World Health Organization, a healthy population translates to higher labor productivity, fewer lost workdays, and greater cognitive capacity. This, in the long run, positively affects a country's production capacity and thus its economic growth (WHO Commission on Macroeconomics and Health, 2001; Bloom, Canning, & Sevilla, 2004). This perspective suggests a complementary relationship where healthier nations are wealthier nations.

However, particularly in developing economies with limited resources, a second mechanism, the "crowding-out effect," may come into play (Buiter, 1977). According to studies on the composition of public spending, the resources of governments and the private sector (financial capital, skilled labor, technological infrastructure) are finite. Large-scale health crises or ambitious policies to strengthen the health system can lead to a disproportionate allocation of these limited resources to the health sector. This can result in the withdrawal of resources from other productive sectors that feed the country's export potential, such as manufacturing, technology, and infrastructure (Gupta et al., 2005; Piabuo & Tieguhong, 2017). In addition to financial resources, the shift of skilled human capital, such as engineers, data analysts, and managers, to the health sector can weaken the innovation and competitiveness of other sectors. This study analyzes the impact of health expenditures on foreign trade in light of these two opposing theoretical mechanisms.

2. METHOD

2.1. Data Set and Variables

The study uses annual data from a panel of 10 countries, comprising the BRICS-T countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) along with the USA, Germany, France, Japan, and Indonesia, covering the period from 2000 to 2022. The data were collected from reliable sources such as the World Bank and the Turkish Statistical Institute (TÜİK). The variables used in the model are presented in Table 1.

Table 1. Variables and Definitions

Variable	Definition	Role
Trade Openness	External trade (exports + imports) as % of GDP	Dependent Variable
Health Expenditure	Total health expenditure as % of GDP	Main Independent Variable
Manufacturing Output	Manufacturing value added as % of GDP	Control Variable
GDP per Capita	GDP per capita (constant USD)	Control Variable
Global Trade Volume	Logarithm of the Baltic Dry Index (BDI)	Control Variable
Pandemic Indicator	Dummy for 2020–2022 pandemic period	Control Variable

2.2. Analytical Approach

A two-stage analytical approach was adopted in the research to increase the robustness of the findings.

- **Econometric Model:** The Feasible Generalized Least Squares (FGLS) method, suitable for panel data analysis, was used to determine the causal relationship and direction of impact between the variables. This method corrects for common issues in panel data such as autocorrelation and heteroskedasticity, providing more reliable coefficient estimates.
- **Machine Learning Model:** To support the econometric findings, capture complex non-linear relationships, and measure the predictive power of the variables, a Random Forest Regression model was applied (Breiman, 2001). This model builds hundreds of decision trees and combines their results to offer high predictive performance and is superior in identifying the most important variables in the model.

3. RESULTS

3.1. Econometric Analysis Results

The estimation results from the FGLS panel data model are summarized in Table 2. The most striking finding of the analysis is that the coefficient of the Health Expenditure variable is statistically significant and negative.

Table 2. FGLS Estimates (Dependent variable: Trade_GDP)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	p-value
Health Expenditure	−1.9700	0.7656	−2.5730	0.0107
Manufacturing Output	0.6203	0.2770	2.2391	0.0261
GDP per Capita	0.0008	0.0002	3.5074	0.0005
Global Trade Volume	1.7664	0.5551	3.1817	0.0017
Pandemic Indicator	−1.9726	1.0202	−1.9335	0.0544
Intercept	15.3240	12.5284	1.2231	0.2226

According to the results, holding all other variables constant, a 1% increase in the share of health expenditure in GDP reduces the ratio of international trade to GDP by an average of 1.97%. This result is statistically significant as its p-value is less than 0.05, strongly supporting the "crowding-out effect" hypothesis.

3.2. Machine Learning Analysis Results

The Random Forest regression model, applied to confirm the econometric findings, exhibited a high predictive performance with a coefficient of determination (R^2) of **85.69%** on the test set. This indicates that the explanatory variables in the model can explain a significant portion of the variation in international trade. The "Feature Importance" analysis, calculated by the model to rank the predictive power of the variables, showed a high degree of consistency with the results of the econometric analysis. After global logistics dynamics and the level of development of countries, **health expenditure** was identified as one of the most decisive variables in predicting the volume of international trade. Therefore, the machine learning model confirms the causal implication of the econometric model from a different analytical perspective with strong predictive capacity.

4. DISCUSSION

The findings of this study, consistent across both the causality-focused econometric approach and the prediction-focused machine learning approach, show that increases in health expenditures in the surveyed countries have a negative impact on international trade performance. This can be interpreted as an empirical reflection of the "crowding-out effect" mechanism discussed in the theoretical framework. Especially during large-scale health crises or periods of strengthening health infrastructure, the intensive channeling of limited public resources (tax revenues, borrowing capacity) and skilled human capital towards urgent needs can result in the withdrawal of resources from other productive sectors, such as manufacturing, that feed the country's export potential. This suggests that while the positive effects of health on human capital and long-run development are likely to emerge over a longer period (Acemoglu & Johnson, 2007), the 'crowding-out effect' arising from resource reallocation is more dominant in the time frame covered by the study.

This finding does not imply that health expenditures are unnecessary or harmful. On the contrary, it is clear that a healthy society is a prerequisite for long-term economic development. However, our findings point to a significant trade-off faced by policymakers: policies aimed at achieving the indispensable social goal of protecting and improving public health (Goal 3) can create pressures on foreign trade performance (Goal 8), a key driver of economic growth, that need to be managed in the short to medium term.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This research has empirically examined a fundamental dilemma in policy priority setting in fragile and developing economies: the relationship between health expenditures and trade openness. The results revealed that increases in health expenditures have a statistically significant and negative impact on foreign trade performance. This finding serves as a critical warning for policymakers, especially in the post-pandemic era, and indicates the existence of a significant trade-off that requires a careful balance between SDG 3 (Good Health and Well-being) and SDG 8 (Decent Work and Economic Growth). This situation necessitates establishing a complex equilibrium between the obligation to meet short-term urgent health needs and the goal of securing long-term economic prosperity.

To mitigate the 'crowding-out effect' indicated by the -1.97 coefficient and to turn this trade-off into a synergy, the following policy recommendations based on the study's findings are proposed:

1. **Integrated and Coordinated Policy Design:** The findings reveal the inadequacy of ministerial structures operating in "silos." A spending decision made by the Ministry of Health can directly affect the goals of the Ministries of Trade and Industry. Therefore, health, industry, and trade policies should not be designed in isolation but from an integrated, simultaneous, and balanced perspective, as advocated by international organizations (World Bank, 2017). In practice, this can be achieved by establishing mechanisms such as "Economic Health Coordination Boards," composed of representatives from the Ministries of Health, Treasury and Finance, and Trade and Industry, which meet regularly. These boards should enhance policy coherence by analyzing the macroeconomic impacts of decisions and inter-sectoral resource transfers through a common data pool. The potential chain effects of a step taken in one area on others can thus be managed proactively.

2. **Transforming the Trade-off into Strategic Synergy:** The primary goal of policymakers should be to actively transform this trade-off into a synergy rather than passively managing it. Investments in the health sector should be viewed not just as an expense or a social responsibility, but also as a potential new engine for growth and an area for exports. This strategic transformation can proceed on several fronts:

Domestic Pharmaceutical and Medical Technology Ecosystem: Encouraging domestic production not only reduces the trade deficit by cutting imports but also offers the opportunity to become a production hub for regional markets. In this context, concrete incentives such as tax deductions for R&D activities, grant support for projects developed through public-university-industry collaboration, effective protection of intellectual property rights, and public procurement guarantees for domestic products should be implemented (Kaplan & Laing, 2005). This will both enhance national health security and resilience against crises and create new high-value-added export items.

Branded Health Tourism: Health tourism should be designated as a strategic area to increase service exports. This requires more than just offering competitive prices; it necessitates branding by establishing centers of excellence in specific medical fields (e.g., oncology, cardiovascular surgery, organ transplantation) (Connell, 2013). Steps should be taken such as obtaining international accreditation for hospitals, offering end-to-end experiences for foreign patients through digital platforms (visa, travel, accommodation, treatment), and establishing promotional offices in target countries.

Digital Health and Telemedicine Exports: Innovative telemedicine platforms, AI-based diagnostic systems, and digital patient management solutions to be developed can serve not only patients within the country but also those in neighboring countries or diaspora communities. This holds the potential for high-value-added service exports, independent of geographical constraints.

Efficiency and Effectiveness-Oriented Health Investments: Prioritizing policies that ensure more efficient use of resources can mitigate the severity of the "crowding-out effect." The aim is to achieve better health outcomes with fewer resources.

Prioritizing Preventive Medicine: Programs aimed at preventing diseases before they occur (vaccination, cancer screenings, anti-obesity campaigns) significantly reduce expensive treatment costs in the long run (World Health Organization, 2011). This alleviates the financial burden on the health system while ensuring more resources remain for other sectors.

Evidence-Based Medicine and Supply Chain Optimization: The dissemination of evidence-based medical practices and increasing domestic production capacity for essential medical supplies and generic drugs both prevent resource waste and make the economy more resilient to potential global supply chain shocks by reducing external dependency.

Suggestions for Future Research:

This study has pointed to a significant relationship at the macro level. For future research, more detailed analyses are needed to reveal through which channels (financial, human capital, etc.) this crowding-out effect is more dominant. For example, questions such as "To what extent do wage increases in the health sector attract skilled labor from the manufacturing and technology sectors?" or "How does public borrowing to finance health expenditures affect the access to credit for export-oriented SMEs?" can be investigated with micro-data. Furthermore, comparative studies on how the severity of this trade-off varies among countries with different health financing models (general taxation, social insurance, private insurance), and qualitative studies examining the political economy dynamics behind these resource allocation decisions through interviews with policymakers, could also make significant contributions to the literature (Roberts et al., 2008).

REFERENCES

Acemoglu, D., & Johnson, S. (2007). Disease and development: The effect of life expectancy on economic growth. Journal of Political Economy, 115(6), 925–985.

Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: A production function approach. World Development, 32(1), 1–13. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2003.07.002

Breiman, L. (2001). Random forests. Machine Learning, 45(1), 5–32.

Buiter, W. H. (1977). Crowding out and the effectiveness of fiscal policy. Journal of Public Economics, 7(3), 309–328.

Connell, J. (2013). Whatever happened to medical tourism? The fusing of healthcare and tourism. Tourism Recreation Research, 38(1), 1–13.

Gupta, S., Clements, B., Baldacci, E., & Mulas-Granados, C. (2005). Fiscal policy, expenditure composition, and growth in low-income countries. Journal of International Money and Finance, 24(3), 431–449.

Kaplan, W. A., & Laing, R. (2005). Local production of pharmaceuticals: A review and implications for developing country policy. Health, Nutrition and Population (HNP) Discussion Paper. Washington, DC: The World Bank.

OECD. (2017). Tackling Wasteful Spending on Health. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264266414-en

Piabuo, S. M., & Tieguhong, J. C. (2017). Health expenditure and economic growth—A review of the literature and an analysis between the Economic Community for Central African States and selected African countries. Health Economics Review, 7(1), 23. https://doi.org/10.1186/s13561-017-0159-1

Roberts, M. J., Hsiao, W., Berman, P., & Reich, M. R. (2008). Getting Health Reform Right: A Guide to Improving Performance and Equity. New York: Oxford University Press.

Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M., Messner, D., Nakicenovic, N., & Rockström, J. (2019). Six transformations to achieve the SDGs. Nature Sustainability, 2, 805–814. https://doi.org/10.1038/s41893-019-0352-9

WHO Commission on Macroeconomics and Health. (2001). Macroeconomics and Health: Investing in Health for Economic Development. Geneva: World Health Organization.

World Health Organization (WHO). (2011). World Report on Disability 2011. Geneva: WHO.

World Health Organization & International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. (2017). Tracking Universal Health Coverage: 2017 Global Monitoring Report. Geneva: WHO and The World Bank.

JEOPOLİTİK RİSK, ENERJİ TALEBİ VE DIŞ TICARET ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Ramazan SAYAR[4]

Bayburt Üniversitesi ,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü

Çalışma alanı: Uluslararası İktisat, Uluslararası Ticaret, Bölgesel Gelişme ve Küreselleşme, Uluslararası Yatırımlarhttps://orcid.org/0000-0001-8663-2962

Jeopolitik risk; savaş tehdidi, terör saldırıları ve uluslararası ilişkiler ve diğer politik faktörleri etkileyebilecek tırmanan olaylarla ilişkili risktir. Bu çalışma, scopus veri tabanından yararlanarak jeopolitik riskin enerji talebi ve dış ticaret üzerindeki etkileri konusunu araştırma eğilimlerini ortaya çıkarmak için bibliyometrik analiz tekniğini kullanmaktadır. Analiz yapılırken Python programlama dili kullanılmıştır. Bu analiz, çalışmaların yıllara göre sayılarını, ilgili konuda en çok yayın yapılan dergileri, önde gelen yazarların ülkelerini, küresel çapta en çok atıfta bulunulan belgelerin çalışma konularını ve jeopolitik riskle ilişkili önemli araştırma alanlarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. 2002-2025 yılları arasında bu alanda yapılan çalışmalar özellikle yıllık bazda 2018 yılına kadar 10 çalışmanın altında kalmışken 2019'dan itibaren keskin bir artış gözlemlenmiş ve 2025 yılında 322 çalışma sayısına ulaşmıştır. Seçilen çalışma döneminde jeopolitik risk alanında en çok yayın yapan dergiler sırasıyla Resources Policy ve Energy Economics dergileridir. En fazla bu konuda çalışma yapan ülke ise Çin'dir ve onu sırasıyla Türkiye, ABD, İngiltere ve Hindistan ve Pakistan takip etmektedir. Bu konuda en fazla çalışma yapan yazarların ülkeleri açısından bakıldığında Çin ve Rusya başta gelmektedir. En çok atıf alan ilk üç çalışmanın ikisi ise yenilenebilir enerji ile jeopolitik risk konusundadır. Anahtar kelimeleri en çok tekrar edenleri gruplandırarak analiz edildiği zaman şu dört grupla karşılaşılmaktadır; 1.Jeopolitik Risk – Belirsizlik, 2.Enerji – Yenilenebilir Enerji, 3.Ekonomi – Finans – Ticaret, 4. Çevre – İklim – Sürdürülebilirlik. Analizden jeopolitik risk konusunun Ekonomi, Ekonometri, Finans, Çevre Bilimi, Enerji, Sosyal Bilimler, İşletme, Yönetim, Muhasebe ve Mühendislik alanlarında ilgi gördüğü sonucuna varılmaktadır. Bu analiz sonuçlarından yola çıkarak özetlenirse Jeopolitik riskin enerji talebi ve dış ticaret üzerine etkileri konusu son yıllarda artan oranda çalışılmaktadır. Günümüzde dünya üzerindeki jeopolitik riskler ve belirsizlik ortamı hızla artmakta ve artmaya devam edeceği öngörülmektedir. Bu nedenle bu konu ile ilgili çalışmalar da önemini koruyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Risk, Dış Ticaret, Bibliyometrik Analiz

THE PRESENT AND FUTURE OF THE TURKISH SOCIAL SECURITY SYSTEM: CRISES AND SOLUTION PROPOSALS

TÜRK SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ'NİN BUGÜNÜ VE YARINI: KRİZLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi. Furkan ERDOĞMUŞ

Bayburt Üniversitesi, Dr. Öğretim Üyesi, Sosyal Politika, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sosyal Güvenlik, ORCID: 0000-0002-9837-7652

Özet

Sosyal güvenlik, bireyleri çeşitli sosyal risklerin toplumsal huzur ve ekonomik refaha ilişkin olumsuz etkilerine karşı sosyal ve ekonomik olarak koruma altına alan uygulamalar bütünüdür. Sosyal güvenlik bireyleri sosyoekonomik açıdan koruma altına alırken bu korumayı sosyal bir devlet ilkesi gereği primli ve primsiz sistemlerin hayata geçirilmesiyle gerçekleştirmektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinin varlığı, sosyal ve ekonomik açıdan istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi ekonomik açıdan güçlü, refah seviyesi yüksek, üreten, sağlıklı ve esenlik içerisindeki bir ülke yapısı açısından son derece önem arz etmektedir. Günümüzde devlet yönetimleri sosyal güvenlik sistemlerine dair hukuksal ve kurumsal düzenlemeler ile sistemin sevk ve idare edilmesine ilişkin yoğun bir çalışma gerçekleştirmektedir. Bu çalışmaların temelinde sosyal güvenlik sistemine dair bir değişim ve dönüşümü gerçekleştirme amacı yer almaktadır. Devlet yönetimlerinin sosyal güvenlik sistemlerine dair değişim ve dönüşüm amacı dünya genelinde gözlemlenen demografik değişimler ve bu değişimlerin işgücü piyasalarına yansımaları, sosyal güvenlik sistemlerinde gözlemlenen bütçe açıkları, aktif nüfus-pasif nüfus arasındaki oranda ortaya çıkan dengesizlik, tedavi, ilaç ve emekli aylığı gibi sosyal koruma harcamalarındaki artışlar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan ülke yönetimleri sosyal ve ekonomik açıdan sağlıklı bir işleyişe sahip optimal bir sistem arayışı içerisindedir. Sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin dünya genelinde yaşanan değişim ve dönüşüm süreçleri ile buna neden olan etmenler Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'ni de etkilemektedir. Türkiye'nin gerek demografik özellikleri, gerek işgücü piyasası yapısı, gerek ülke ekonomisi ve sosyal güvenlik harcamalarının ülke ekonomisi içerisindeki payı düşünüldüğünde değişim ve dönüşüm açısından gelişen sürece entegrasyonu kaçınılmazdır. Bu çalışmanın amacı, Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nin günümüzde karşılaştığı sorunların ve gelecekte karşılaşması olası sorunların tespit edilerek bunlara dair çözüm önerilerine olumlu katkı sağlanmasıdır. Nitel bir araştırma özelliği taşıyan bu çalışmada sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin yasal ve kurumsal metinler ile sosyal güvenlik sistemini ilgilendiren sosyoekonomik rapor ve istatistiklerin incelendiği doküman analizi yöntemini kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal güvenlik, Türk sosyal güvenlik sistemi, kriz, çözüm önerisi, Türkiye.

Abstract

Social security is a set of practices that protect individuals socially and economically against the negative effects of various social risks on social peace and economic welfare. While social security protects individuals from a socio-economic perspective, it provides this protection by implementing premium and non-premium systems in accordance with the principle of a social state. The existence

of social security systems and their social and economic stability are of utmost importance for a country that is economically strong, prosperous, productive, healthy and well-off. Today, state administrations are carrying out intensive work on legal and institutional regulations regarding social security systems and on the management and administration of the system. The basis of these studies is the aim of realizing a change and transformation in the social security system. The aim of state administrations to change and transform their social security systems is due to the demographic changes observed worldwide and the reflections of these changes on labor markets, the budget deficits observed in social security systems, the imbalance between the active and passive population ratio, and the increases in social protection expenditures such as treatment, medicine and pensions. In this regard, national governments are searching for an optimal system that operates socially and economically soundly. The global processes of change and transformation in social security systems, and the factors that contribute to these changes, also impact the Turkish Social Security System. Considering Turkey's demographic characteristics, labor market structure, national economy, and the share of social security expenditures in the national economy, its integration into the evolving process in terms of change and transformation is inevitable. The fundamental of this study is to identify the problems that the Turkish Social Security System is facing today and the problems that it may face in the future and to contribute positively to the solution suggestions for these problems. In this study, as a qualitative research, the method of document analysis is used to examine the legal and institutional texts related to social security systems and the socioeconomic reports and statistics related to the social security system.

Keywords: Social security, Turkish social security system, crisis, solution proposal, Türkiye.

HOMO ECONOMİCUS KARŞITLIĞININ POLİTİK İZDÜŞÜMLERİ MARKİST, LİBERAL VE İSLAMCI GÖRÜŞE GÖRE HOMO ECONOMİCUS KARŞITLIĞI

Özge VAROL[1]

[1]Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisat Tarihi,

ORCID:0000-0001-8178-1029

Özet

Bu çalışma, iktisat literatüründe merkezi bir varsayım olarak kabul edilen homo economicus modelini Marksist, liberal ve İslamcı perspektiflerden eleştirel bir biçimde incelemektedir. Persky, Homo economicus, bireyi faydasını maksimize eden, rasyonel, bencil ve tam bilgiye sahip bir aktör olarak tanımlamaktadır . Ancak bu model, insan davranışlarının ekonomik boyutunu indirgemeci bir çerçevede ele alması nedeniyle farklı düşünce geleneklerinde yoğun eleştirilere konu olmuştur. Fine'a göre, Marksist yaklaşım, homo economicus varsayımının kapitalist üretim ilişkilerini doğallaştırarak bireyi yalnızca piyasa aktörü olarak kurguladığını, oysa ekonomik davranışların sınıfsal yapı, sömürü ilişkileri ve tarihsel bağlamdan bağımsız ele alınamayacağını savunmaktadır. Thaler ve Sunstein ise, liberal düşünce içerisinde klasik yaklaşım homo economicus'u piyasa düzeninin işleyişi için gerekli görürken, çağdaş liberal yaklaşımlar davranışsal iktisat literatürüne dayanarak bireylerin irrasyonel eğilimlerini, bilişsel sınırlılıklarını ve sosyal bağlarını öne çıkardığını ileri sürmektedirler. Kahf'a göre, İslamcı iktisat ise homo economicus'un seküler ve çıkarcı insan modelini reddederek, insanın yalnızca fayda maksimizasyonuna odaklanmadığını; dini değerler, ahlaki sorumluluklar ve toplumsal dayanışma ilkeleriyle hareket ettiğini vurgulamaktadır. Çalışmanın amacı, bu üç farklı perspektifi karşılaştırmalı olarak ele alarak homo economicus varsayımının sınırlarını ortaya koymak ve iktisadi rasyonalite tartışmalarının ideolojik, kültürel ve ahlaki boyutlarını görünür kılmaktır. Böylelikle, homo economicus'un evrensel bir insan modeli değil, belirli bir tarihsel ve ideolojik bağlama ait bir kurgu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Homo Economicus, Marksist İktisat, Liberal İktisat, İslam İktisadı

THE INSTABILITY PARADOX: ECONOMETRIC AND MACHINE LEARNING APPROACHES TO PRODUCTIVITY AND EXPORT DYNAMICS

Assoc. Prof. Erdemalp ÖZDEN [1]

[1]Assoc. Prof., Bayburt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

ORCID: 0000-0001-5019-1675

Abstract

The sustainability of economic growth fundamentally rests on two main pillars: internal productivity gains and external competitiveness. This study examines these two fundamental dynamics in the Turkish economy through the lens of macroeconomic instability. Total Factor Productivity (TFP), also known as the traditional Solow residual, and export performance, which is the economy's engine, are phenomena that inherently involve non-linear and complex network relationships. Therefore, integrating artificial intelligence-based advanced modeling techniques alongside standard econometric models provides a deeper understanding of these relationships. The analyses conducted within this framework primarily focused on the impact of macroeconomic stability on TFP. Using ordinary least squares (OLS) and Random Forest models, the study found that inflation, representing price instability, exerts a statistically significant and negative pressure on TFP growth. This finding empirically supports the theoretical "stability hypothesis," which posits that the uncertainty created by high inflationary environments hinders technological and human capital investments that promote productivity growth. Interestingly, the complexity of this relationship became more apparent in the Random Forest model, which can capture non-linear interactions. These findings demonstrate how critical macroeconomic stability, particularly price stability, is as a precursor to an economy's productivity-based growth potential. This negative relationship, statistically confirmed by linear regression, emerges as an even more prominent factor in the Random Forest model, which can also measure non-linear dynamics. This combined finding indicates that inflation's pressure on productivity operates not only directly but also through indirect and structural channels. In conclusion, this study empirically demonstrates that, for Turkey to achieve a long-term and sustainable growth path, policymakers' determined steps toward ensuring price stability are among the most fundamental structural reforms that encourage technological progress and productivity growth.

Keywords: Total Factor Productivity, Macroeconomic Instability, Inflation, Machine Learning

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA MARKETING ON CONSUMERS' BRAND AWARENESS AND WORD-OF-MOUTH COMMUNICATIONS IN FOOD AND

YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN TÜKETİCİLERİN MARKA FARKINDALIĞINA VE AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Yusuf BİLGİN[1], Ayşe TEKMAN[2]

[1]Prof. Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

0000-0003-0656-2031

[2]Öğrenci, Bayburt Üniversitesi, 0009-0002-6875-950X

Özet

Sosyal medya, son dönemde hem kar amacı güden hem de kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından pazarlama alanında yaygın şekilde kullanmaya başlanmıştır. İşletmeler sosyal medyayı genellikle farkındalık yaratmak, tüketicilerle etkileşim kurmak ve sosyal medyanın yaygın kullanımından faydalanarak tüketicileri ikna etmek için kullanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin marka farkındalığına ve ağızdan ağıza iletişimlerine etkisini incelemektir. Araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Türk menşeili yiyecek-içecek işletmelerini Instagram üzerinden aktif olarak takip eden kullanıcılar oluşturmaktadır. Araştırma verileri kolayda örnekleme tekniği kullanılarak çevrimiçi anketler yoluyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama aktivitelerinin takipçilerin marka farkındalıkları ve ağızdan ağıza iletişimleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip oldukları belirlenmiştir. Buna ek olarak, yiyecek-içecek işletmelerinde marka farkındalığının takipçilerin ağızdan ağıza iletişimlerini pozitif etkilediği saptanmıştır. Ayrıca araştırma sonuçları yiyecek-içecek işletmelerinde tüketicilerin marka farkındalığını etkileyen en önemli sosyal medya pazarlama bileşeninin reklam olduğunu göstermektedir. Takipçilerin ağızdan ağıza iletişimlerini en fazla etkileyen sosyal medya pazarlama bileşeni ise kişiselleştirmedir. Buna karşın yiyecek-içecek işletmelerinde güncellik bileşeninin hem takipçilerin marka farkındalığı hem de ağızdan ağıza iletişimleri üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı belirlenmiştir. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, sosyal medyanın yiyecek içecek İşletmeleri için işlevsel pazara platformları olduklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya pazarlama, marka farkındalığı, ağızdan ağıza iletişim, yiyecek-içecek işletmeleri.

Abstract

Social media has recently become widely used in marketing by both for-profit and non-profit organizations. Businesses typically use social media to raise awareness, engage with consumers, and leverage the widespread use of social media to persuade them. The purpose of this research is to examine the impact of social media marketing on consumer brand awareness and word-of-mouth in food and beverage businesses. Quantitative methods were employed in the research. The research population consists of users who actively follow Turkish food and beverage businesses on Instagram. Data was collected through online surveys using a convenience sampling technique. The data obtained was analyzed using structural equation modeling. The analysis determined that social media marketing activities in food and beverage businesses have a positive impact on followers' brand

awareness and word-of-mouth. Furthermore, brand awareness in food and beverage businesses was found to positively influence followers' word-of-mouth. Furthermore, the research results indicate that advertising is the most important social media marketing component affecting consumer brand awareness in food and beverage businesses. The social media marketing component that most significantly impacts followers' word-of-mouth is personalization. In contrast, for food and beverage businesses, the timeliness component was found to have no significant impact on either followers' brand awareness or word-of-mouth. The results of this study demonstrate that social media serves as a functional marketing platform for food and beverage businesses.

Keywords: Social media marketing, brand awareness, word-of-mouth, food and beverage businesses.

THE BRANCH IN COMMERCIAL ENTERPRISE LAW AND THE LEGAL CONSEQUENCES OF ITS ESTABLISHMENT

TİCARİ İŞLETME HUKUKUNDA ŞUBE VE KURULUŞUNA BAĞLI HUKUKİ SONUÇLAR

Dr. Öğr. Üyesi. Muhammed Nurverdi 1

1. Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, orcid.org/0009-0006-0774-8144

Özet

Ticari işletmenin genişlemesinde ve farklı yerlere yerleşmesinde başvurulan kurumların başında şube gelmektedir. Şube kavramı, kuruluş ile unsurları kanunda tanımlanmamıştır. Uygulamada şubenin teknik veya iktisadi özellikleri bağlamında bazı aracı kurumlardan ayırt edilmesi güçtür. Bu nedenle şube kavramı, hukuki anlamdaki özellikleri ve sonuçları bakımından incelenmelidir. Şubenin işletme merkezi ile ilişkisinin niteliği yanı sıra, yer ve yönetimi açısında ayrılığı da bu kuruma kavramsal özellikler kazandırmıştır. Dolayısıyla bir yerin şube sayılması, şubenin teknik örgütlenme şeklinden çok, hukuki anlamda hem kuruluş yapısı hem merkez ve müşteri çevresi ile olan ilişkisi itibariyle nitelendirilmesi ve hukuki sonuçlarının belirlenmesine bağlıdır. Nitekim, Türk Ticaret Kanunu'nda değişik konulara ilişkin şubenin bazı yükümlülükleri öngörülmüştür. Bunlar şubenin ticaret siciline kaydı, ticaret unvanının şekli, ticari temsilcisinin yetkisi ve çekin cirosu ile ilgilidir (TTK. m. 40/3-5, 48, 371/3 ve 789/4). Bu hükümler, ticari işletme şubelerini kapsamaktadır. Ancak bunun yanında bazı ticari kuruluşlar ile ilgili özel kanunlarda şubenin kuruluşu ve faaliyet kapsamına yönelik hükümler de öngörülmüştür. Konu, Türk Ticaret Kanunu ile diğer ilgili kanun hükümleri başta olmak üzere öğreti görüşleri ve yargı kararları çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bağlamda şubenin tanımı, örgütleme ve yönetim şekli, faaliyet kapsamı, işletme merkezi ile ilişki ölçütleri, kuruluşuna bağlı hukuki sonuçlar ve benzer kavramlardan ayrıştığı özellikleri, çalışma konumuzun ana başlıklarını oluşturur.

Anahtar Kelime: Türk Ticaret Kanunu, Ticari İşletme, Şube Kavramı, Hukuki sonuçlar

Abstract

The branch stands foremost among the institutional arrangements relied upon to expand a commercial enterprise's operations and to consolidate its management. Neither the concept of a branch of a commercial enterprise nor the branch's mode of establishment and constituent elements are defined by statute. In practice, it is difficult to distinguish a branch from certain intermediary entities on the basis of technical or economic characteristics. Accordingly, the concept of the branch should be examined in terms of its legal attributes and consequences. Beyond the nature of its relationship to the principal place of business, the branch's separateness in location and management confers additional conceptual features. Accordingly, whether a site qualifies as a branch depends less on its technical organization than on its legal characterization-both its organizational structure and its relationship with the head office and customer base-and on the legal consequences that follow. The Turkish Commercial Code (TCC) imposes specific obligations on branches regarding trade, registry

registration, the form of the trade name, the authority of the commercial representative (ticari temsilci), and the endorsement of checks (TCC arts. 40/3–5, 48, 371/3, 789/4). These provisions govern branches of commercial enterprises, while special statutes for certain entities also regulate branch formation and scope of activity. This study proceeds within the framework of the TCC and related legislation, informed by doctrine and case law, and addresses the definition of a branch; modes of organization and governance; scope of operations; criteria for assessing the relationship with the principal place of business; legal consequences of establishment; and distinguishing features vis-à-vis cognate concepts.

Keywords: Turkish Commercial Code, Commercial Enterprise, Branch Concept, Legal Consequences

18-25 YAŞ ARASI GENÇ TÜKETİCİLERİN RASYONEL TÜKETİM TERCİHLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Dr. Özge VAROL[1]

[1]**Dr., Çankırı Karatekin Üniveritesi, İktisat Tarihi,**

ORCID:0000-0001-8178-1029

Özet

Bu çalışma, 18-25 yaş arası genç tüketicilerin rasyonel tüketim tercihlerini nasıl oluşturduklarını anlamayı amaçlamaktadır. Genç bireylerin tüketim davranışları, yalnızca ekonomik rasyonalite çerçevesinde değil, aynı zamanda sosyal, psikolojik ve kültürel faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Bu yaş grubu, ekonomik bağımsızlıklarını kazandıkları ve kimlik inşa süreçlerini deneyimledikleri kritik bir dönemde oldukları için, tüketim tercihleri gelecekteki alışkanlık ve eğilimlerin de belirleyicisi olabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, gençlerin tüketim kararlarında fiyat, kalite, ihtiyaç önceliği gibi rasyonel kriterlerin yanı sıra, sosyal çevre, marka algısı ve duygusal tatmin gibi unsurların da rol oynadığı incelenmiştir.

Araştırma nitel yöntemle gerçekleştirilmiş ve üniversite öğrencileriyle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Veriler, gençlerin tüketim kararlarını yönlendiren temel temaların ortaya çıkarılması amacıyla detaylı biçimde çözümlenmiştir. Bulgular, genç tüketicilerin tüketim tercihlerini oluştururken hem rasyonel hem de sınırlı rasyonaliteye dayalı davranışlar sergilediklerini göstermektedir. Katılımcılar çoğu durumda bütçe kısıtları doğrultusunda hareket etmekte, ancak zaman zaman sosyal etki ve duygusal güdüler nedeniyle rasyonel tercihlerden uzaklaşabilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, gençlerin tüketim tercihlerinin tek boyutlu rasyonel modellerle açıklanamayacağını; ekonomik, sosyal ve psikolojik dinamiklerin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırma, genç tüketicilerin karar alma süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlamakta ve gelecekte yapılacak çalışmalar için önemli bir zemin sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Genç tüketiciler, Rasyonel tüketim, Sınırlı rasyonalite

POST-TRAUMATIC COGNITIVE ATTRIBUTION and HOPE: DYADIC STUDY WITH MARRIED COUPLES

TRAVMA SONRASI BİLİŞSEL YÜKLEME ve UMUT: EVLİ ÇİFTLERLE İKİLİ (DYADIC) ARAŞTIRM

Azmi Çağlar[1]

[1] **Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,** https://orcid.org/0000-0001-7924-2229

Özet

Travma sonrası dönemde bireylerin bilişsel olarak uyumsuz yüklemeler yapmaları söz konusudur. Travmatik yaşantılara rağmen bireylerin yeniden toparlanma ve yaşamla anlamlı bağ kurabilmeleri umutlu olmaları sayesinde mümkün olabilir. Evlilikte bu sürecin yönetilmesi için eşlerin deneyimleri birbirleri açısından belirleyicidir. Bireyin yaşadığı travmatik süreç yalnızca kendisini değil, partnerini de dolaylı olarak etkileyebilir. Dolayısıyla mevcut araştırmada travma sonrası bilişsel yük ve umudun evli çiftler arasındaki karşılıklı etkisini değerlendirmek için Aktör-Partner Karşılıklı Bağımlılık Modeli (APIM) kullanılmıştır. Bu model sayesinde hem bireyin kendi yaşantısının kendi çıktıları üzerindeki etkisi (aktör etkisi), hem de partnerin çıktıları üzerindeki etkisi (partner etkisi) birlikte analiz edilmektedir. Bu kapsamda araştırmaya toplamda 322 evli çift olmak üzere 644 birey gönüllü olarak katılmıştır. İncelenen değişkenleri ölçmek için Travma Sonrası bilişsel Yükleme Ölçeği (Çağlar & Deniz, 2024) ve Azimli Umut Ölçeği (Ekşi & Başol, 2023) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar aktör etkileri kapsamında hem kadın hem de erkekler için travma sonrası bilişsel yükün umudu negatif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Partner etkileri kapsamında ise bireyin yaşadığı travma sonrası bilişsel yük eşinin umut düzeyini de benzer şekilde negatif yönde anlamlı olarak yordamaktadır. Bu durumda bireyin travma sonrası dönemdeki bilişsel yaşantılarının yalnızca kendisinin geleceğe dair beklentilerine değil, evli olduğu partnerine de yansıdığı anlaşılmaktadır. Travma sonrası dönemde umudun geliştirilebilmesine yönelik olarak bireysel desteğin yanı sıra çiftlere yönelik uygulamalara da yer verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Travma Sonrası Bilişsel Yükleme, Umut, İkili Araştırma

Abstract

In the posttraumatic period, individuals make cognitively maladaptive attributions. Despite traumatic experiences, individuals can recover and establish a meaningful connection with life by being hopeful. In order to manage this process in marriage, the experiences of the spouses are decisive for each other. The traumatic process experienced by the individual may affect not only the individual but also the partner indirectly. Therefore, in the current study, the Actor-Partner Interdependence Model (APIM) was used to evaluate the mutual effect of posttraumatic cognitive load and hope between married couples. Thanks to this model, both the effect of the individual's own experience on their own outcomes (actor effect) and the effect on the partner's outcomes (partner effect) are analysed together. In this context, 644 individuals, 322 married couples in total, participated in the study voluntarily. The Posttraumatic Cognitive Attribution Scale (Çağlar & Deniz, 2024) and the Resilient Hope Scale (Ekşi & Başol, 2023) were used to measure the variables examined. The results revealed

that posttraumatic cognitive attribution negatively predicted hope for both men and women within the scope of actor effects. Within the scope of partner effects, the posttraumatic cognitive load experienced by the individual predicts the hope level of the partner in a similar negative direction. In this case, it is understood that the cognitive experiences of the individual in the post-traumatic period are reflected not only on the individual's expectations for the future but also on his/her partner. In order to develop hope in the post-traumatic period, practices for couples should be included in addition to individual support.

Keywords: Posttraumatic Cognitive Attribution, Hope, Dyadic Research

PARADAN KRİPTO PARALARA: BİREYSEL YATIRIMCI AÇISINDAN BİR VERGİLENDİRME MODEL ÖNERİSİ

Dr.Öğr. Üyesi Eda AYVACIK[1], Mehmet KELLECİ[2]

[1]Dr.Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finas, Bankacılık ve Sigortacılık, 0000-0002-2992-9978

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Sağlık Bakanlığı Muhasebe, ORCID: 0009-0009-3825-4210

Özet

Kripto paraların ortaya çıkışıyla birlikte finansal sistemlerde ve yatırımcı davranışlarında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Geleneksel para anlayışının dijitalleşmesi, ekonomik düzenin vergilendirme boyutunda da yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Türkiye'de kripto paralar yasal olarak kripto varlık olarak tanımlanmış; ancak henüz bir ödeme aracı olarak kullanılmasına izin verilmemiştir. Bu durum, bireysel yatırımcıların elde ettikleri kazançların vergilendirilmesi noktasında belirsizlik yaratmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hem kripto paraların tarihsel gelişimini hem de uluslararası vergilendirme uygulamalarını inceleyerek, Türkiye'de bireysel yatırımcılar için uygulanabilir bir vergilendirme modeli önermektir. Çalışmada literatür taraması yapılmış, uluslararası uygulamalar analiz edilmiş ve mevcut Türk vergi mevzuatı çerçevesinde bireysel yatırımcıların karşılaştığı güçlükler değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, kripto paraların vergilendirilmesinde şeffaflık, adalet ve uygulanabilirlik ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Önerilen model, bireysel yatırımcıların kazançlarının beyan esasına dayalı olarak vergilendirilmesini, kripto borsalarına raporlama yükümlülüğü getirilmesini ve vergisel uyumun kolaylaştırılmasını kapsamaktadır. Ayrıca, modelin Türkiye ekonomisine uzun vadede gelir artırıcı ve kayıt dışılığı azaltıcı etkiler sağlayacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, çalışma bireysel yatırımcıların kripto para gelirlerinin vergilendirilmesine ilişkin sistematik bir model sunmakta ve politika yapıcılar için uygulanabilir öneriler geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Para, Kripto Para, Yatırımcı, Vergilendirme, Model

Abstract

The emergence of cryptocurrencies has brought about fundamental changes in financial systems and investor behavior. The digitization of the traditional concept of money has also brought new challenges in the taxation aspect of the economic order. In Turkey, cryptocurrencies are legally defined as crypto assets; however, their use as a means of payment is not yet permitted. This situation creates uncertainty regarding the taxation of profits earned by individual investors. The aim of this study is to propose a feasible taxation model for individual investors in Turkey by examining both the historical development of cryptocurrencies and international taxation practices. The study includes a literature review, analysis of international practices, and an assessment of the difficulties faced by individual investors within the framework of the current Turkish tax legislation. According to the research findings, the principles of transparency, fairness, and applicability are paramount in the taxation of cryptocurrencies. The proposed model includes the taxation of individual investors' gains based on the declaration principle, the imposition of reporting obligations on cryptocurrency exchanges, and the facilitation of tax compliance. Furthermore, the model is expected to have revenue-enhancing and informality-reducing effects on the Turkish economy in the long term.

In conclusion, the study presents a systematic model for the taxation of individual investors' cryptocurrency income and develops practical recommendations for policymakers.

Keywords: Money, Cryptocurrency, Investor, Taxation, Model

A BIBLIOMETRIC REVIEW OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND TECHNOLOGY TRANSFER: THE WEB OF SCIENCE EXAMPLE

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ İLİŞKİSİNE DAİR ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK İNCELEMESİ: WEB OF SCİENCE ÖRNEĞİ

Selda ÖZKILBAÇ[1], Tuba BİLGİN[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0002-4387-896X

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0002-5960-8657

Özet

Artan küresel entegrasyonun şekillendirdiği günümüz dünyasında, uluslararası arenada ekonomik rekabet üstünlüğünü belirleyen en temel faktörlerden biri teknolojidir. Küresel ölçekte bazı ülkeler teknoloji üretimi ve ihracatında önemli bir konuma ulaşmışken bazıları ise gereksinim duydukları teknolojiyi teknoloji transferi yoluyla karşılamaktadır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), teknoloji transferinin en önemli kanallarından biri olarak öne çıkmaktadır. DYY, sermaye girişinin ötesinde üretim teknolojileri, yönetimsel bilgi birikimi ve işgücü becerilerinin gelişimini destekleyerek ev sahibi ülkelerin teknoloji kapasitesini güçlendirmektedir. Dolayısıyla DYY, ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişim süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, DYY ile teknoloji transferi arasındaki ilişkinin incelenmesi, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma politikaları açısından önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilebilmektedir. Bu araştırmanın amacı, DYY ve teknoloji transferine ilişkin yapılmış çalışmalar üzerine bütüncül bir inceleme sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, DYY ve teknoloji transferi konulu Web of Science (WOS) veri tabanında taranan 914 makale bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonuçları yıl, yazar, ülke, dergi, atıf, anahtar kelime ve WOS kategorileri gibi bibliyometrik haritalama başlıkları altında sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, konuya ilişkin en çok makalenin 2016, 2020 ve 2021 yıllarında yayımlandığı görülmüştür. Ayrıca, konuyla ilgili en fazla yayın yapılan ülkenin ABD'de olduğu, makalelerin daha çok Journal of Internatıonal Busıness Studıes dergisinde yayınlandığı, en çok atıf alan çalışmanın ise Eduardo Borensztein, Jose De Gregorio ve Jong-Wha Lee'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarının, gelecekte DYY ve teknoloji transferi üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Teknoloji Transferi, Bibliyometrik Analiz

Abstract

In today's world, shaped by increasing global integration, technology is one of the most fundamental factors determining economic competitiveness in the international arena. While some countries have achieved a significant position in technology production and exports on a global scale, others meet their technology needs through technology transfer. In this context, foreign direct investment (FDI) stands out as one of the most important channels for technology transfer. Beyond capital inflows, FDI strengthens the technology capacity of host countries by supporting the development of production technologies, managerial know-how and workforce skills. Consequently, FDI plays a critical role in economic development and technological advancement processes. For this reason, examining the relationship between FDI and technology transfer can be considered an important area of research in terms of economic growth and sustainable development policies. The aim of this study is to provide

a comprehensive review of studies conducted on FDI and technology transfer. To this end, 914 articles on FDI and technology transfer retrieved from the Web of Science (WOS) database were examined using bibliometric analysis methods. The research results are presented under bibliometric mapping headings such as year, author, country, journal, citation, keyword, and WOS categories. According to the findings, the years with the highest number of articles published on the subject are 2016, 2020, and 2021. Furthermore, it was determined that the country with the highest number of articles published was the United States, that the articles were mostly published in the Journal of International Business Studies, and that the most cited study was by Eduardo Borensztein, Jose De Gregorio, and Jong-Wha Lee. It is thought that the results of the study may guide researchers who wish to conduct research on FDI and technology transfer in the future.

Keywords: Foreign Direct Investments, Technology Transfer, Bibliometric Analysis

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada ülkeler rekabet üstünlüğü, maliyet avantajı, verimlilik ve refah artışı sağlama fonksiyonlarından dolayı teknolojiyi elde etmek konusunda kıyasıya bir rekabet içindedir. Teknolojiyi elde etmenin iki yolu var. Birincisi gerekli Ar-Ge çalışmaları sonucunda ülkenin kendi kaynaklarıyla yeni teknoloji üretmesi; ikincisi yüksek teknolojinin öncü ülkelerden transfer edilmesidir. Doğrudan yabancı yatırımlar teknoloji transferi için en yaygın kullanılan yöntemdir. Doğrudan yabancı yatırım (DYY), bir firmanın üretimini bulunduğu ülke dışında yeni bir tesis kurarak yapması ve ya herhangi bir ülkedeki mevcut üretim tesisini satın alması şeklinde tanımlanır (Köprücü, 2017). Küreselleşmenin hızlanması, sermayenin dolaşımının kolaylaşması ile DYY gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru hareket etmektedir. DYY akışının ev sahibi ülkeye yeni istihdam alanları yaratmak, sermaye birikimine katkıda bulunmak, üst düzey teknoloji ve bilgi transferinde bulunmak gibi pek çok olumlu katkısına vurgu yapılmaktadır.

Teknoloji transferi, bir ülke veya firma tarafından üretilen veya geliştirilen bilgi ve yeniliklerin başka bir ülke ya da firma tarafından benimsenmesi ve uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Sazali ve Raduan, 2011). Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkeden başka bir ülkeye sadece sermaye aktarımı değil aynı zamanda üretim teknolojileri, bilgi birikimi, işgücü becerilerinin geliştirilmesini de sağlamaktadır. Uluslararası ticarette rekabet gücünün arttırılmasının en önemli bileşeni teknolojik gelişimin sağlanabilmesidir. Gelişen dünyada yeni ürün ve üretim teknolojilerinin geliştirilebilen yatırımlar (Ar-Ge) birkaç çok uluslu şirket tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çok uluslu şirketlerin dünya genelinde farklı ülkelere yaptığı yatırımlar sonucu yeni teknolojiler ev sahibi ülkelere yayılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla gerçekleşen teknoloji transferi, gelişmiş ülkelerdeki yatırımcı firmaların gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirdiği yatırımlar sonucunda yerli firmaların ülke içerisinde ulaşamadığı teknoloji ve bilgileri edinmesi ile gerçekleşmektedir (Şeker, 2018). Yüksek teknolojili ürünlerin üretilmesini sağlayacak bir üretim yapısının oluşturulabilmesinde en temel unsurlardan birini doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknolojili ürün üretimi için gerekli yatırımın çekilmesi ve teknoloji transferinin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeylerinin düşük olması tasarruf oranlarının düşük olmasına, dolayısıyla yatırımların da düşük olmasına ve sonuçta yine gelir düzeyinin düşük olmasına neden olmakta; diğer bir deyişle bu ülkeler Nurkse (1952)'un ifade ettiği gibi "yoksulluğun kısır döngüsü" ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu kısır döngünün aşılarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için DYY önemli rol oynamaktadır. DYY ile teknoloji transferi arasındaki bu yakın ilişki iktisat yazınında farklı yönleriyle değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, DYY ve teknoloji transferine ilişkin yapılmış çalışmalar üzerine bütüncül bir inceleme sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın, literatüre katkı sağlayacağı ve gelecekte yapılacak çalışmalar için faydalı olacağı düşünülmektedir. Çalışmada Web of Science (WOS) veri tabanı üzerinden konuya ilişkin yayınlanan makaleler bibliyometrik

analiz yöntemli ile incelenmiştir. Kullanılan veriler ve analiz yöntemi ile ilgili bilgiler çalışmanın ikinci kısmında yer almaktadır. Üçüncü bölümde elde edilen bulgular görseller ve tablolar ile sunulmakta, çalışmanın son bölümünde sonuçlar değerlendirilmekte ve öneriler sunulmaktadır.

2. YÖNTEM

Günümüzde akademik yayınların sayısı her geçen gün hızla artmaktadır. Hızla büyüyen literatür araştırmacıların literatüre hakimiyetini zorlaştırmaktadır. Bibliyometrik analiz, konular, yöntemler ve referanslar gibi çeşitli parametrelerin kullanılması ile makalelerin frekans ve alıntı analizini elde etmeyi sağlamaya yönelik yapılan bir içerik analizi yöntemidir. Bu yöntem, alanı keşfetmeye yardımcı olmaktadır (Daim vd., 2006). Araştırmacılar için geriye dönük bakış açısı sağlamaktadır (Rey-Marti vd., 2016). Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji transferi kavramları ilgili çalışmaların günümüze kadar olan gelişimi incelenerek, alana katkı sağlayan yazarların, en çok atıf alan çalışmaların, en çok yayın yapılan dergilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science (WOS) veri tabanı kullanılmıştır. WOS veri tabanı bibliyometrik analize uygun veri sağladığı için bu tarz çalışmalarda tercih edilmektedir. Ayrıca WOS veri tabanının, doküman türü açısında geniş imkanlar sunması, akademik çevrelerce saygın kabul edilen atıf dizinlerini kapsaması ve araştırmacılara çok geniş bir kaynak desteği sağlaması gibi avantajlarından dolayı tercih edilmiştir (Şeref ve Karagöz, 2019). Çalışmanın analiz kısmında, WOS veri tabanında başlık, özet, anahtar kelime arama kriteri olarak seçilmiş, daha sonra arama kısmına ve bağlacıyla "Foreing Direct Invesment" (Doğrudan Yabancı Yatırım) ve "Technology Transfer" (Teknoloji Transferi) anahtar kelimeleri yazılarak tarama yapılmıştır. Bu konularla ilgili pek çok disiplinde (işletme, ekonomi, mühendislik, vb.) yayımlanmış makale olduğu tespit edilmiş. Çalışma alanına uygunluğu açısından en çok yayın yapılan ilk üç alan (ekonomi, işletme yönetim) seçilmiştir. Seçimler sonucunda çalışmanın evrenini 914 İngilizce araştırma makalesi oluşturmaktadır. Seçilen makaleler VOSviewer programı-görsel haritalama tekniği ile analiz edilmiştir.

3. ANALİZ ve BULGULAR

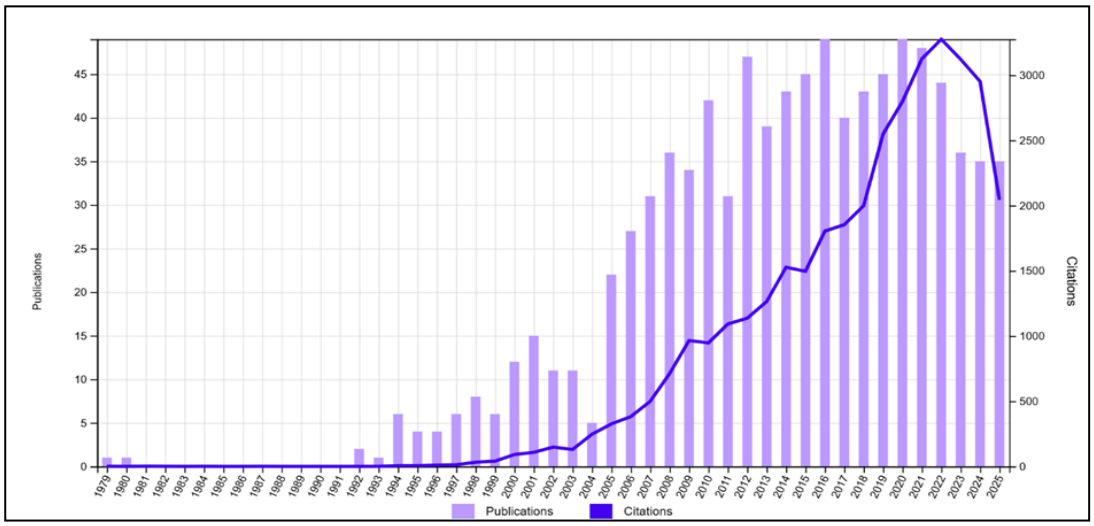
Çalışmada 914 makaleden elde edilen bilgiler kullanılarak, bibliyometrik haritalama için yaygın şekilde kullanılan Van Eck ve Waltman (2010) tarafından geliştirilen VOSviewer yazılımının 1.6.19 versiyonu aracılığıyla analizler yapılmıştır.

Bu bölümde araştırma kapsamında ele alınan çalışmaların yıllara göre dağılımı; makalelerin ülkelere, dergilere ve yazarlara göre dağılımı, en fazla atıf alan yazar-çalışma-dergi-ülke ve en çok tekrar eden anahtar kelimeler gibi kriterler bakımından ilgili çalışmalar değerlendirilerek bulgular çeşitli ağ haritalarıyla gösterilmektedir.

3.1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen makalelerin yıllara göre dağılımı Şekil 1'de gösterilmiştir. Konuyla ilgili çalışmaların 1975'ten itibaren yayımlandığı ancak konunun 2000'li yıllarda popülerlik kazanmasıyla söz konusu yıllarda yapılan yayınların gözle görülür şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte en çok yayının 2016 ve 2022 yıllarında yapıldığı son yıllarda yayımlanan makale sayısının nispeten azaldığı görülmektedir.

Şekil 1: Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

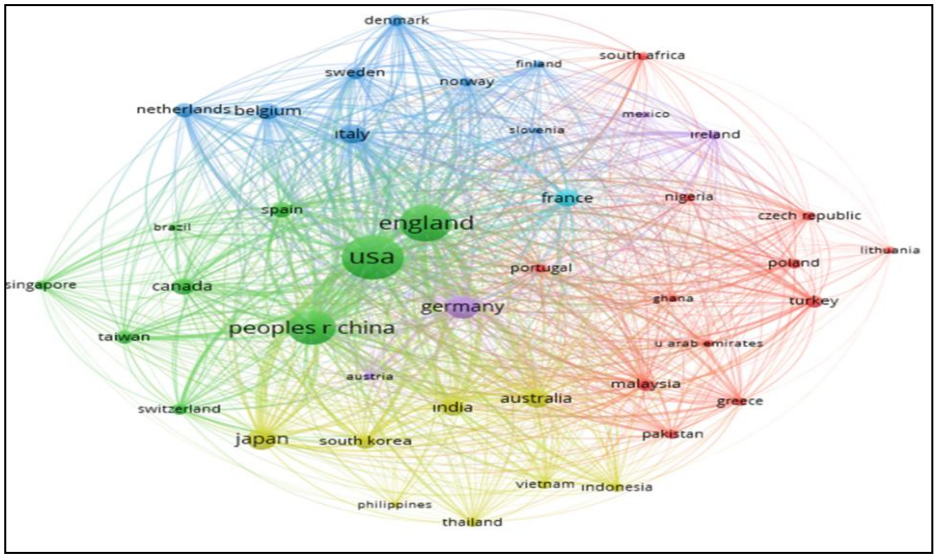

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Makalelerin Ülkelere Göre Dağılımı

Makalelerin yayımlandığı ülkeler incelendiğinde konuya ilişkin yayınların pek çok ülkede yayımlandığı görülmüş, yayın sayısı bakımından en çok yayının yapıldığı ülkeler Şekil 2'de gösterilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde "doğrudan yabancı yatırım" ve "teknoloji transferi" ile ilgili en çok çalışmanın yapıldığı ülke 277 makale ile ABD, ikinci sırada ise 158 çalışma ile İngiltere'dir. Bu ülkeleri Çin, Almanya ve Japonya izlemektedir.

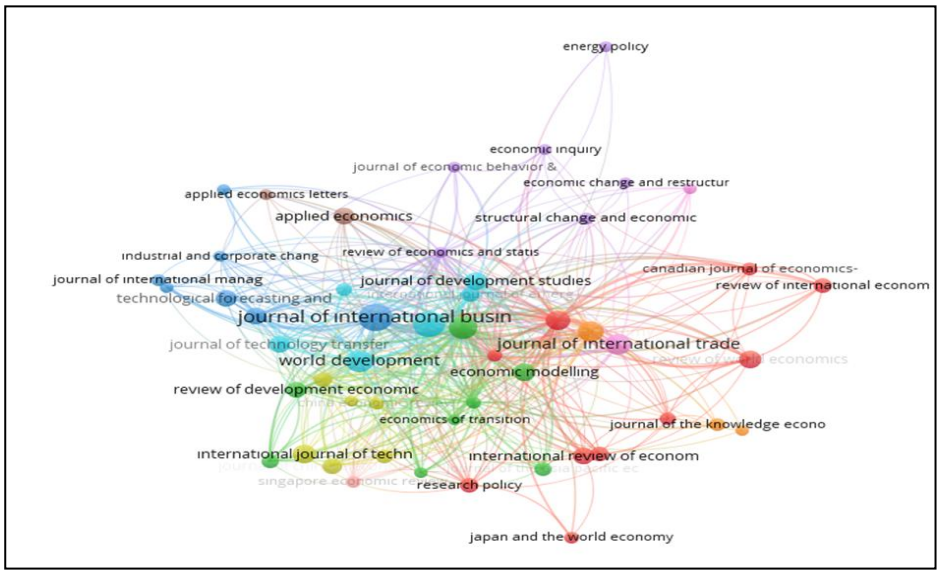
Şekil 2: Bibliyografik Eşleşme Ülkelerin Ağ Haritası

3.3. Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında ele alınan makalelerin yayınlandığı dergiler değerlendirildiğinde ilgili çalışmaların 331 farklı akademik dergide yayınlandığı tespit edilmiştir. Bir kaynağın minimum doküman sayısı 5 ve minimum alıntılanma sayısı 0 seçilerek bu eşik değeri sağlayan 51 derginin yer aldığı ağ haritası elde edilmiştir. Şekil 3'te makalelerin yayınlandığı dergilere ait bibliyografik eşleşme ağ haritası sunulmaktadır.

Şekil 3: Dergi Bibliyografik Eşleşme Ağ Haritası

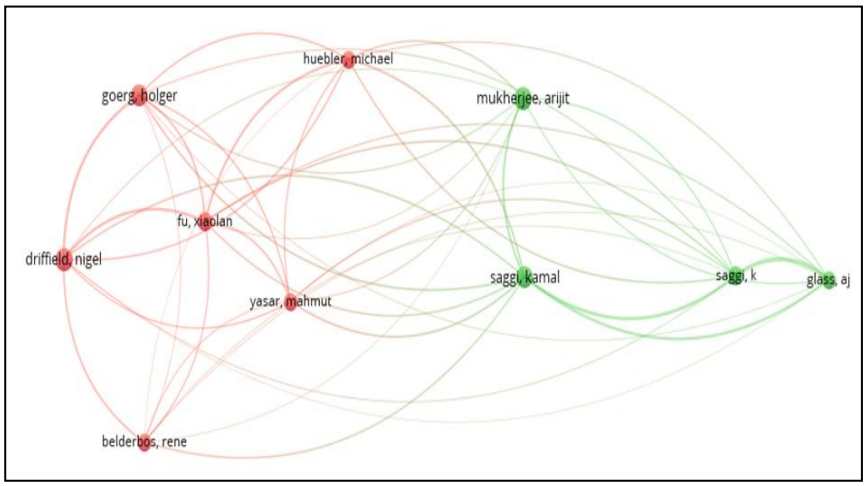
Konuyla ilgili en çok makalenin yayınlandığı ilk üç dergi; Journal of International Business Studies (31), International Business Rewiew (26), Journal of Development Economics (19) şeklindedir.

3.4. Makalelerin Yazarlara Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen makalelerde yer alan toplam yazar sayısı 1691'dir. Ancak ilgili programda yazarın minimum doküman sayısı 5 ve minimum alıntılanma sayısı 0 olarak seçildiğinde 1961 yazardan bu koşulu sağlayan 10 yazarın doküman sayısına göre ağırlıklandırılmasının yer aldığı yazar ağ haritası elde edilmiş ve Şekil 4'te sunulmuştur.

Konuya ilişkin en çok yayın yapan yazarlar incelendiğinde ilgili literatüre en çok katkı yapan yazarların Driffield,- Nigel (8 yayın), Mukherjee –Arijit (8 yayın) ve Saggi- Kamal (7yayın) olduğu görülmektedir.

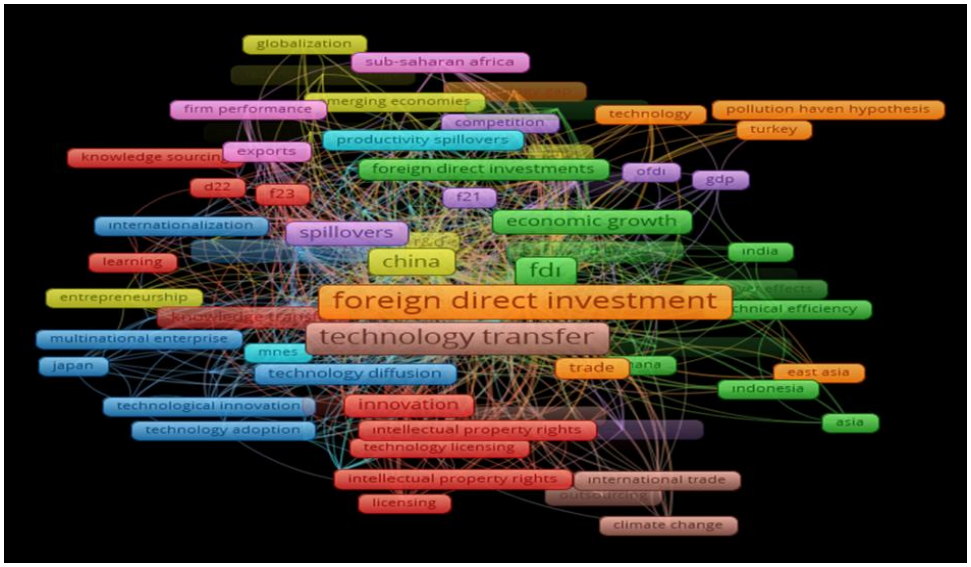
Şekil 4: Yazar Bibliyografik Eşleşme Ağ Haritası

3.5. Anahtar Kelime Analizi

Konuyla ilgili kavramların ortaya konulabilmesi için çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler bu bölümde incelenmiştir. Çalışmalarda toplam 1836 anahtar kelime kullanıldığı ve bu anahtar kelimelerden minimum birlikte kullanma sayısı 5 olarak seçildiğinde 1836 anahtar kelimeden birlikte kullanılan 103 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Bu anahtar kelimelere ait birlikte bulunma ağı görseli Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil: 5 Anahtar Kelimelerin Birlikte Bulunma Ağı ve Sıklığı

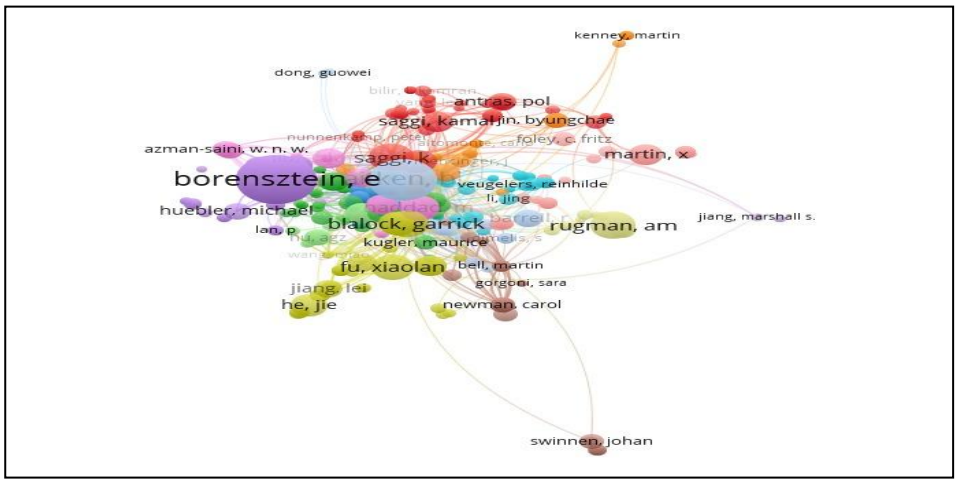

Şekil 5 incelendiğinde konuyla ilgili çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin 'foreing direct invesment' (doğrudan yabancı yatırım) ve 'teknology transfer' (teknoloji transferi) olduğu görülmektedir. Çakışmanın odak noktası bu kavramlar olduğundan bu sonuç oldukça normaldir. Bununla birlikte ekonomik büyüme, teknolojik yenilik, ticaret gibi kavramların da çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

3.6. Atıf Analizi

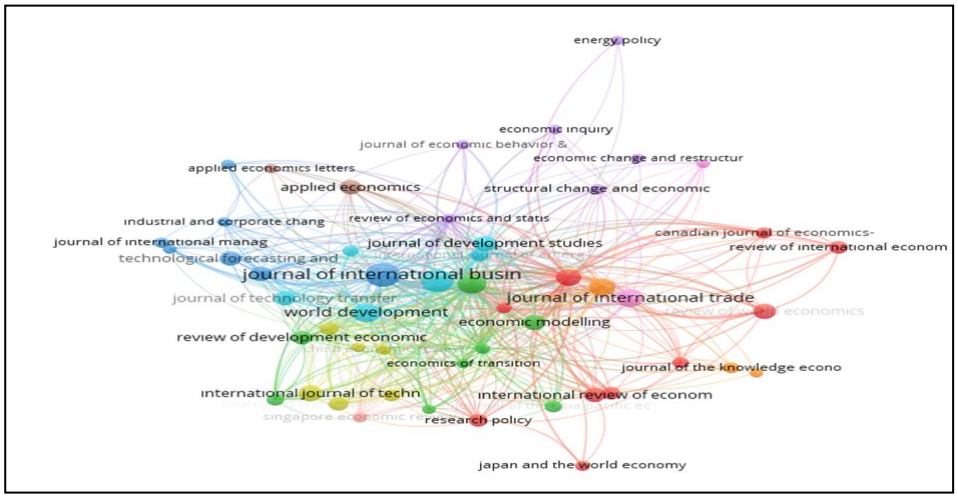
Atıf sayısı bilimsel çalışmanın öncü olduğunu belirlemekte kullanılan önemli bir göstergedir. Bu nedenle atıf sayıları incelenerek konuya ilişkin literatürdeki en etkili yazar, makale, dergi ve ülkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında sırasıyla en çok atıf alan makaleler, en çok atıf alan yazarlar, en çok atıf alan dergiler ve en çok atıf alan ülkeler analiz edilmiştir. Şekil 6'da konuyla ilgili çalışmalarıyla en çok atıf alan yazarlar gösterilmiştir. Doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi konusu ile ilgili yayın yapmış 1691 yazar içinden en az 1 yayını olan ve minimum atıf sayısı 50 olan yazarlar seçildiğinde Borensztein'nin, 1 yayınla 2492 atıfla birinci sırada olduğu görülmektedir.

Şekil 6: En Çok Atıf Alan Yazarlar

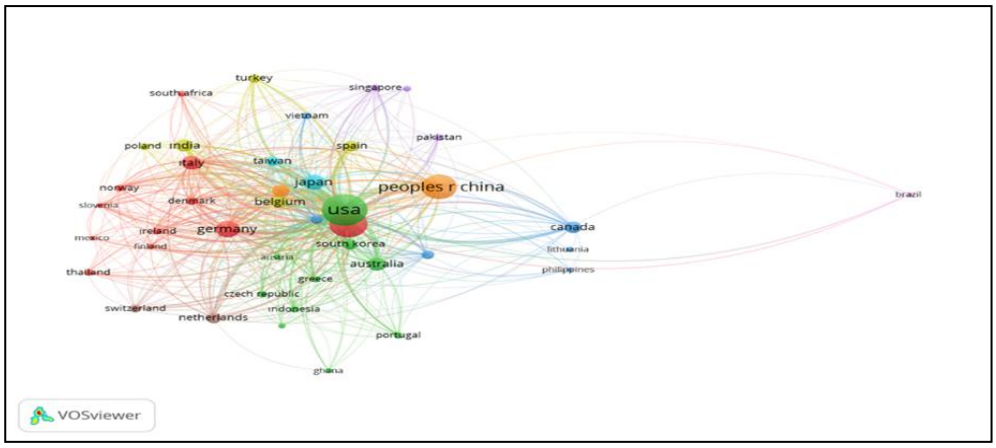
En çok atıf alan dergiler incelendiğinde Journal of International Economic 15 çalışma 3477 atıf sayısı ile ilk sırada yer almakta bunu Journal of Development Economics 21 çalışma 3408 atıf ve Journal of International Business Studies 31 çalışma 2729 atıf ile izlemektedir.

Şekil 7: En Çok Atıf Alan Dergiler

En çok atıf alan ülkeler ise konuyla ilgili çalışmaların yayımlandığı 93 ülke minimum çalışma sayısı 5 olarak seçildiğinde 43 ülke atıf sayısı bakımından sıralanmaktadır. Bu sıralamaya göre en çok atıf alan ilk üç ülkenin ABD (18256 atıf), İngiltere(8238 atıf) ve Çin (3538 atıf) olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 8: En Çok Atıf Alan Ülkeler

Tablo 1: En Çok Atıf Alan 10 Çalışma

Yıl	Çalışmanın Başlığı	Dergi	Atıf Sayısı
1998	How does foreign direct investment affect economic growth?	Journal Of International Economics	2492
1999	Do domestic firms benefit from direct foreign investment? Evidence from Venezuela	American Economic Review	1784
2001	Subsidiary-specific advantages in multinational enterprises	Strategıc Management Journal	782
1993	Are There Positive Spillovers From Direct Foreign-investment - Evidence From Panel-data For Morocco	Journal Of Development Economics	661
2006	Pollution haven hypothesis and environmental impacts of foreign direct investment:: The case of industrial emission of sulfur dioxide (SO₂) in Chinese provinces	Ecological Economics	532
1994	Technology, Market Characteristics, And Spillovers	Journal Of Development Economıcs	471
2008	Welfare gains from Foreign Direct Investment through technology transfer to local suppliers	Journal Of Internatıonal Economıcs	449
2007	Does inward foreign direct investment boost the productivity of domestic firms?	Review Of Economics And Statistics	442
2011	The Role of Foreign Technology and Indigenous Innovation in the Emerging Economies: Technological Change and Catching-up	World Development	420
1992	Foreing Invesment and Tecnology Transfer a Simple Model	Europen Economic Reviev	416

Tablo 1'de en çok atıf alan 10 çalışma sıralanmış, "How does foreing direct invesment effect economic growth" 2492 atıf sayısıyla konuyla ilgili en çok alıntılanan makale olmuştur. Bu nedenle söz konusu çalışmanın konuyla ilgili öncü çalışma olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ

Doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji transferi konuları son yıllarda ekonomi yazınında dikkat çeken kavramlar haline gelmiştir. Teknoloji hem üretimde verimliliği arttırması hem de bizatihi ekonomik bir mal olarak satılması bakımından ülke ekonomilerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Teknolojik ilerlemede öncü olan ekonomilerin uluslararası rekabette elinin çok güçlü olduğu günümüz ekonomik konjonktüründe görülmektedir. Rekabet gücünü arttırmak isteyen gelişmekte olan ülkelerin teknolojik ilerlemeleri elde etmelerinin en önemli kanalı doğrudan yabancı yatırımlardır.

Bilimsel çalışmalarla ilgili literatür gün geçtikçe artmakta bu nedenle araştırmacılar için literatür taraması yapmak giderek zorlaşmaktadır. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji transferi konularıyla ilişkili literatür bütüncül bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak konuyla ilgili en çok yayın yapılan ülkeler, en çok yayın yapan yazarlar, en çok atıf alan çalışmalar, en çok yayının yayımlandığı dergiler gibi önemli bilgiler sunulmuştur.

Analiz sonuçları, çalışmalara en fazla katkı sağlayan ülkelerin başında sırasıyla Amerika, İngiltere ve Çin'in geldiğini ortaya koymaktadır. Bu ülkeler, sayısı ve atıf bakımından önemli bir üretkenlik göstermektedir. Dergi analizi sonuçlarına göre, en çok yayın yapılan derginin Journal of International Business Studies, ancak en fazla atıf alan derginin "Journal of Internatıonal Bussıness Studies" olduğu tespit edilmiştir. Yine analiz sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferi konuları ile ilgili en çok yayın yapan yazar "Driffield-Nigel" olurken en çok atıf alan yazarın tek yayınıyla 2492 atıf alarak Borensztein'in birinci sırada olduğu tespit edilmiştir.

Bu bilgilerin doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji transferi alanında gelecekte yapılacak çalışmalar için yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çalışmada, tek bir veri tabanının (WOS) kullanılması ve sadece İngilizce makalelerin analize dahil edilmesi kısıtları mevcuttur.

5. KAYNAKLAR

Aitken, B.J. and Harrison, A.E. (1999). Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela. American Economic Review, 89, 605-618.

Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How Does Foreign Direct İnvestment Affect Economic Growth?, Journal of İnternational Economics, 45(1), 115-135

Daim, T. U., Rueda, G., Martin, H. & Gerdsri, P. (2006). Forecasting emerging technologies: Use of bibliometrics and patent analysis.*Technological Forecasting and Social Change*, 73(8), 981-1012**.**

Fu, X., Pietrobelli, C., & Soete, L. (2011). The role of foreign technology and indigenous innovation in the emerging economies: technological change and catching-up. World development, 39(7), 1204-1212.

Köprücü, Y. (2017). Doğrudan yabancı yatırımların teknolojik yayılma ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 105-122.

Rey-Marti, A., Riberro-Soriano, D., & Palacios-Marques, D. (2015). A Bibliometric Analysis of SocialEntrepreneurship. Journal of Business Research, 1-5.

Rugman, A. M., & Verbeke, A. (2004). A perspective on regional and global strategies of multinational enterprises. Journal of international business studies, 35(1), 3-18.

Sazali, A. W. & C. R. Raduan (2011). The Handbook of Inter Firm Technology Transfer: An Integrated Knowledge-Based View and Organizational Learning Perspective, *Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing.*

Şeker A. (2018). Teknoloji Transferinin Teknolojik Gelişim, Üretim ve Yüksek Teknoloji Ürünlerinin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Business & Management Studies: An International Journal*, *6*(3), 583-603.

Şeref, İ. ve Karagöz, B. (2019). Türkçe Eğitimi Akademik Alanına İlişkin Bir Değerlendirme: Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik İnceleme. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi,* 5(2), 213-231.

Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software Survey: VOSviewer, A Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics,* 84(2), 523-538.

Wang, J. Y., & Blomström, M. (1992). Foreign investment and technology transfer: A simple model. *European Economic Review*, 36(1), 137-155.

NON-STANDARD EMPLOYMENT PRACTICES AND THEIR IMPACT ON THE ACTORS OF WORKING LIFE

STANDART DIŞI ÇALIŞMA UYGULAMALARI VE ÇALIŞMA HAYATI AKTÖRLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMASI

Ayşıl Kabakçı

Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, 0000-0002-7793-5731

Özet

Çalışma hayatı tarih boyunca çok sayıda unsurdan etkilenmiş dinamik bir yapı sergilemektedir. Özellikle makineleşme, bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşması ve dijitalleşme gibi kilit unsurlar çalışmanın dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Makineleşme ile iş evlerden fabrikalara taşınmış; çalışma yeri, çalışma süreleri ve üstlenilecek görevler açısından kurallı ve sistematik bir hal almıştır. Devam eden yıllarda bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşması ve dijitalleşme gibi gelişmelerle birleşen esnekleşme ihtiyacı, çalışmayı yeniden bir dönüşüme uğratmıştır. Bu gelişmelerle birlikte çalışma mekânı ve çalışma zamanı gibi unsurlar üzerindeki kati sınırlar ortadan kalkmış; iş, işyeri dışında ve esnek zamanda da gerçekleştirilebilen bir faaliyet haline gelmiştir.1980'lerden bu yana emek piyasasında sürekli var olan esnekleşme ihtiyacı, işin dönüşümünün başlıca nedenlerindendir. Çalışma mekânında ve çalışma zamanındaki esnekleşme, işi standart iş ilişkisinin dışına çıkarmıştır. Uzaktan çalışma, tele çalışma, çağrı üzerine çalışma, belirli süreli çalışma, alt işverenlik, yarı zamanlı çalışma, platform çalışma gibi çalışma biçimleri standart dışı çalışma biçimlerinden bazılarıdır. Standart iş ilişkisinin dönüşüme uğramasının, şüphesiz çalışma hayatının en önemli aktörleri olan çalışanlar, işverenler ve hükümet açısından olumlu ve olumsuz sonuçları söz konusudur. Bu çalışma, standart dışı çalışma biçimlerinin çalışanlar, işverenler ve devlet üzerindeki etkilerini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla standart dışı çalışma tanımlanacak, standart dışı çalışma biçimlerine değinilecek ve bu çalışma biçimlerinin çalışma hayatı aktörleri üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Standart Dışı Çalışma, Esneklik, Dijitalleşme.

Abstract

The structure of working life has undergone significant transformation, influenced by technological advancements and evolving labor market demands. Initially, mechanization shifted labor from domestic settings to factories, institutionalizing work through fixed hours, centralized workplaces, and standardized tasks. In the ensuing decades, particularly since the 1980s, the increasing need for labor market flexibility fueled by the proliferation of computer technologies and digitalization has progressively dissolved traditional boundaries of work. These developments have enabled work to be conducted beyond conventional spatial and temporal constraints, leading to the emergence of non-standard forms of employment. Such forms include remote work, telework, on-call work, part-time employment, subcontracting, fixed-term contracts, and platform based labor. These flexible arrangements reflect a departure from the standardized employment relationship, which was once characterized by stability, continuity, and full-time hours. The rise of non-standard employment has generated complex implications for key stakeholders in the labor market namely employees, employers, and the state. While offering adaptability and cost efficiency, these arrangements also raise concerns regarding job security, access to social protection, and regulatory challenges. This

study seeks to examine the concept and typologies of non-standard employment, critically analyzing its multifaceted impacts on labor market actors through a socio-economic and institutional lens.

Key words: Non-Standard Employment, Flexibility, Digitalization

1. GİRİŞ

Çalışma yaşamı yüzyıllardır sürekli bir dönüşüm halindedir. Bu dönüşümün en belirgin olduğu dönemlerden biri, 1980 sonrası dönemdir. Altın çağ olarak adlandırılan 1945-1975 döneminin sona ermesi, fordizm ilkelerinin tümüyle terkedilmesi ve Keynesyen iktisat politikalarının işlerliğini kaybetmesi sonucunda çalışma hayatında serbest piyasa ekonomisi ilkeleri yeniden belirgin haline gelmeye başlamıştır. Neo-liberal dönem olarak adlandırılan bu dönemin temel yapıtaşlarından biri esnekliktir. Bu dönemde hızla kendini gösteren esnekleşme ihtiyacına ek, bilgi teknolojilerinin ve dijital teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşması, çalışma yaşamında da önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte iş, standart iş yeriden ve çalışma saatinden bağımsızlaşmış, herhangi bir yerde ve zamanda gerçekleştirilebilecek bir faaliyet haline gelmiştir. Bununla birlikte geleneksel sözleşme ilişkisine dayalı iş yapısı da değişime uğramış; süre açısından ve statü açısından farklılaşan çalışma biçimleri kendini göstermeye başlamıştır.

Standart dışı çalışma biçimleri, emek piyasasındaki sosyo-ekonomik risklerin adaletsiz dağılımına yol açmaktadır. Öyle ki avantajlar ve dezavantajlar minvalinde incelendiğinde, çalışanlar açısından çok sayıda dezavantajı bulunan standart dışı çalışma biçimleri, işverenler açısından önemli avantajlar barındırmaktadır. Standart dışı çalışma biçimlerinin emek piyasası aktörleri üzerinde farklılaşan etkileri ve riskin adaletsiz dağılımı, bu çalışmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, standart dışı çalışma biçimlerinin etkilerini emek piyasasının aktörleri olan; işçi, işveren ve devlet perspektifinde ayrı ayrı ele almak ve mevcut riskin dağılımındaki adaletsiz yapıya dikkat çekmektir. Çalışmada standart dışı çalışma tanımlanmış, standart dışı çalışma biçimleri açıklanmıştır. Devamında standart dışı çalışmanın emek piyasasına etkileri; işçi, işveren ve devlet perspektifinden incelenmiştir.

2. Standart Dışı Çalışma ve Türleri

Literatürde standart dışı çalışmaya yönelik kabul görmüş resmi bir tanım bulunmamaktadır. Standart dışı çalışma, genellikle geleneksel çift taraflı iş ilişkisinin dışındaki çalışma biçimlerini kapsayan şemsiye bir terimdir. Dolayısıyla bu çalışma biçimleri, bir işverene bağlı olarak tam zamanlı ve belirsiz süreli yapılan standart iş ilişkisinin dışında kalan iş ilişkilerini ifade etmektedir (Tokol,2021). Standart dışı çalışma denildiğinde akla gelen, işin standart işyerinden ve çalışma saatinden bağımsızlaştığı bir iş ilişkisidir (ILO, 2019).

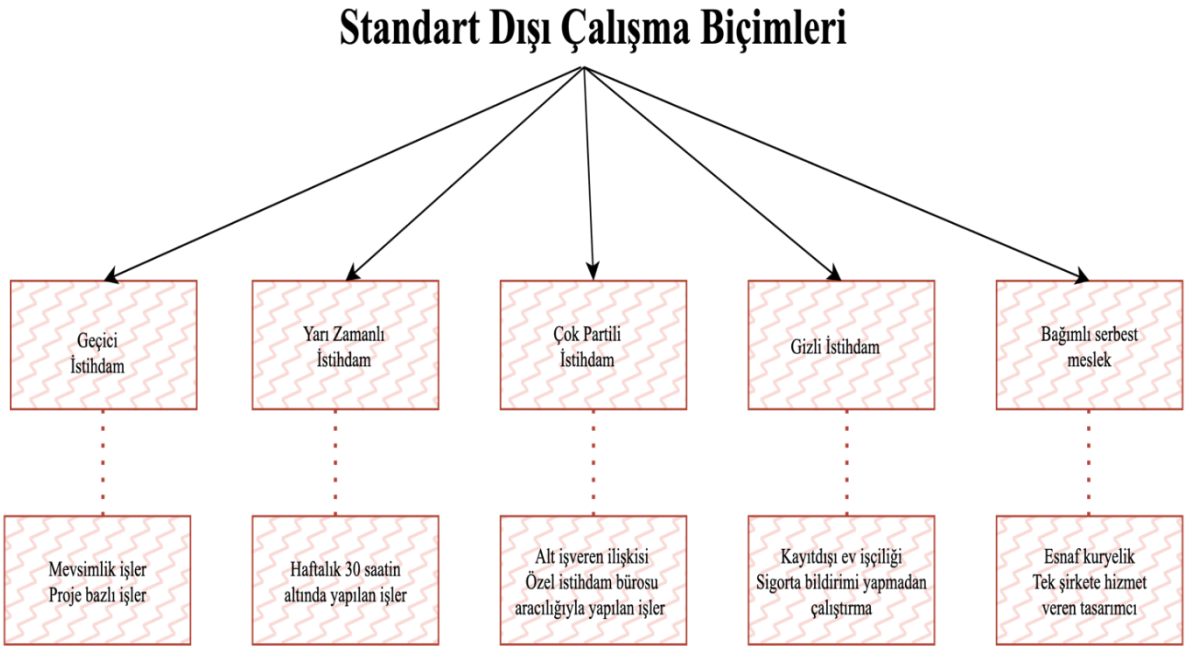
Bilinmektedir ki kısmi süreli çalışma, evde çalışma, alt işverenlik ilişkisi, belirli süreli çalışma, mevsimlik çalışma, iş paylaşımı, kupon çalışma, portföy çalışma, yoğunlaştırılmış iş haftası, kendi hesabına çalışma, tele çalışma, uzaktan çalışma, platform çalışma gibi standart iş ilişkisinden ayrılan tüm çalışma biçimleri, standart dışı çalışmaya birer örnektir (Tokol, 2021). ILO, standart dışı çalışma biçimlerini sıralarken tek tek iş biçimlerini belirtmek yerine bu iş biçimlerini kapsayan genel bir sınıflandırmadan faydalanmıştır. Bu çalışmada, ILO'nun sınıflandırması referans alınmıştır. ILO (2019), standart dışı çalışmayı; Şekil 1.1'de gösterildiği üzere geçici istihdam, yarı zamanlı istihdam, çok partili istihdam, gizli istihdam ve bağımlı serbest meslek olmak üzere beş başlıkta kategorize etmiştir.

Geçici istihdam, belirli süreli istihdamı ifade etmektedir. Bu istihdam biçimi işyerlerinde sayısal esnekliğin en önemli araçlarından biridir. Belirli süreli istihdam çalışma ilişkisinin sözleşme ile belirli bir süreliğine yapıldığı, karşılıklı anlaşmaya varılan süre sona erdiğinde herhangi bir prosedüre tabi

olmaksızın kendiliğinden sona erdiği istihdam biçimidir. Mevsimlik işler, gündelik işler, proje veya görev bazlı işler, bu çalışma biçimine örnektir (Parlak ve Özdemir, 2011).

Yarı zamanlı istihdam, diğer adıyla part-time istihdam ise benzer bir tam süreli işe göre daha kısa sürelerle çalışmayı ifade eder. Yarı zamanlı istihdam gönüllü ve gönülsüz yarı zamanlı istihdam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre gönüllü yarı zamanlı istihdam, bireylerin tam zamanlı bir iş aramadığı ve yarı zamanlı çalışmayı tercih ettiği istihdam biçimiyken; gönülsüz yarı zamanlı istihdam, tam zamanlı çalışmak isteyen ancak uygun bir tam zamanlı iş bulamadığı için yarı zamanlı çalışanları kapsar (Fagan vd., 2014).

Şekil 1.1. Standart Dışı Çalışma Biçimleri

Kaynak: ILO (2019). *Dünya Genelinde Standart Dışı İstihdam: Zorlukları Anlama İhtimalleri Yönlendirme*. Uluslararası Çalışma Ofisi. (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Standart dışı çalışmanın bir diğer kategorisi olan çok partili istihdam, çalışanların hizmet verdikleri firma ile doğrudan istihdam ilişkisinin bulunmadığı sözleşmesel düzenlemelerdir. Bu iş ilişkisinde çalışan aracı firma olarak adlandırılan ajanslarla sözleşme yapmakta, görevlendirileceği firmalar bu ajanslar tarafından belirlenmekte ve ücret ajans tarafından ödenmektedir. Ancak bu iş ilişkilisinde çalışan hizmeti ajansa değil, görevlendirildiği firmaya ifa ile sorumludur. Çok partili istihdamda çalışma koşullarını firma belirlerken, ücret ödemesini ajans yapmaktadır. Geçici ajans çalışması, işgücü dağıtımı, işgücü aracılığı ve işgücü kiralama gibi farklı isimlerle anılan bu iş ilişkisi, ajans ve çalışan arasında istihdam sözleşmesinden, ajans ve firma arasında ise ticari bir sözleşmeden doğar (ILO, 2016)

Gizli istihdam ise ILO tarafından "iş yasalarının sağladığı korumayı geçersiz kılmak ya da zayıflatmak amacıyla, temeldeki gerçeklikten farklı bir görünüm" yaratmak olarak tanımlamaktadır. Bu istihdam biçiminde çalışanlar bağımsız yükleniciler olarak işe alınmakta ancak iş süreci, üstler tarafından sözleşmeli bir işçi gibi incelenmektedir. Bu çalışma ilişkisinde iş ilişkisinin gerçek doğası, iş hukukunu atlatmak için gizlenmektedir. Son olarak bağımlı serbest meslek ise gizli istihdama benzer şekilde temel yasa korumasını geçersiz kılmaktır. Gri bir alanda yer alan bu iş ilişkisinde çalışanlar, ticari bir sözleşme ile firmaya hizmet vermektedir ancak özellikle gelir konusunda firmaya

bağımlıdır. Dolayısıyla yasal olarak bağımsız olan bu çalışanlar, ekonomik olarak bağımlıdır (ILO, 2016).

3. Çalışma Hayatı Aktörleri Açısından Standart Dışı Çalışma

Standart dışı çalışma biçimlerinin emek piyasasındaki uygulaması, her geçen gün artış göstermektedir (Craig and Powell, 2011). 80 sonrası dönemde artan standart dışı çalışma biçimleri ile kuralsızlaşan işgücü piyasası, piyasalaşan istihdam ilişkileri ve yönetimde esneklik arayışları, emek piyasalarında eşitsizlikle sonuçlanmıştır (Aykaç ve Kaya, 2024). Bu eşitsizliklerin temel sebebi standart dışı çalışmanı karakteristik özellikleridir. Tablo 1.1'de standart dışı çalışmanın karakteristiklerine yer verilmiştir.

Tablo 1.1. Standart Dışı Çalışmanın Karakteristikleri

Çalışma biçimi	Yasal İşveren	Fiili işveren	Yasal işveren aracılığıyla uzun süreli istihdam varsayımı	Fiili işveren aracılığıyla uzun süreli istihdam varsayımı	İşin kim tarafından yönetildiği	Çalışma süreleri
Standart	Firma	Firma	Evet	Evet	Firma	Tam zamanlı
Yarı zamanlı	Firma	Firma	Bazen	Bazen	Firma	Kısmi zamanlı
Çağrı üzerine	Firma	Firma	Hayır	Hayır	Firma	Tam veya kısmi zamanlı
Ajans aracılığıyla	Firma	Firma	Bazen	Hayır	Firma	Tam veya kısmi zamanlı
Şirket sözleşmesi	Şirket sözleşmesi	Firma	Evet	Hayır	Şirket sözleşmesi	Tam veya kısmi zamanlı
Bağımsız sözleşme	Kendisi	Müşteri	Evet	Hayır	Kendisi	Tam veya kısmi zamanlı

Kaynak: Kalleberg, A., Reskin, B., Hudson, K. (2020). Bad Jobs in America: Standard and Nonstandard Employment Relations and Job Quality in the United States. *American Sociological Review, 74,* 1-22.

Tabloda da görüldüğü üzere standart dışı çalışma biçimleri standart çalışma biçimlerine göre büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Standart çalışma biçimleri iş güvencesi ve süreklilik sağlarken standart dışı çalışma biçimlerinde söz konusu unsurlar zayıflamaktadır. Standart dışı çalışma biçimlerinde yasal işveren ile fiili işverenin zaman zaman aynı olmaması da bu işi karmaşık bir hale getirmektedir. Literatür incelendiğinde standart dışı çalışmanın emek piyasası aktörleri üzerinde farklılaşan etkileri tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında söz konusu etkilere yer verilecektir.

3.1. İşçi Perspektifinden Standart Dışı Çalışma

Standart dışı işler, çalışanların işgücü piyasasına erişimini kolaylaştırmaktadır (ILO,2016). Söz konuşu işlerin; zamandan ve mekândan bağımsızlığı nedeniyle eğitimine devam eden gençler, bakım sorumluluğu bulunan kadınlar, fiziksel olarak çalışmaya yetkin olmayan yaşlılar ve engelliler, toplumsal imajı nedeniyle istihdama katılamayan eski hükümlüler gibi dezavantajlı grupların işe

ulaşımını kolaylaştırdığı söylenebilir. Bununla birlikte ILO'ya göre standart dışı çalışma, çalışma hayatında farklı tecrübeler kazanma fırsatı sunmaktadır.

Öte yandan standart dışı çalışma büyük ölçüde güvencesiz istihdam ile bağlantılıdır (Erdut, 2007; Kıcır, 2017). Söz konusu güvencesizlik birçok alanda kendini göstermektedir. Bu çalışma biçimlerinde gelir konusundaki güvencesiz yapı göze çarpmaktadır. Öyle ki ILO'ya göre standart dışı işlerde çalışanlar, standart işlerde çalışanlara göre otuz kat daha düşük ücret alabilmektedir. Standart dışı çalışanlar ücrete yönelik yasal düzenlemelerden de genellikle mahrumdurlar. Dolayısıyla asgari ücret gibi düzenlemelerle korunmadıkları gibi, bu çalışanların ücret sistemindeki değişiklikler de firma tarafından tek taraflı olarak yapılabilmektedir. Bununla birlikte gelirin öngörülemez yapısı, gelir güvencesini tehdit etmektedir. Aynı zamanda standart dışı çalışanların genellikle işten çıkarmaya karşı korumalar, tazminat hakkı, sosyal güvenlik ve iş eğitimi gibi haklardan yararlanamadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla bu çalışma biçimlerinde iş güvencesinden söz etmek zordur (ILO, 2016; ILO, 2019). Her ne kadar dezavantajlı gruplar açısından iş yaşam dengesinin korunduğu bir çalışma biçimi gibi görünse de standart dışı çalışmanın iş yaşam dengesi üzerindeki etkisi çoğunlukla negatiftir. Bununla birlikte bu çalışma biçimleri kısa süreli ve gündelik işlerde geçirilen zaman nedeniyle kariyer imkanlarına da zarar verebilmektedir (Alkan Meşhur, 2017; Serinlikli, 2021; Avcı vd., 2020; Tsygankova & Ivanova, 2017).

Standart dışı çalışmada bir diğer dezavantaj çalışma saatleri hususundadır. Öyle ki bu işlerde çalışanlar, çok uzun süreler çalışabilmekte, birden fazla iş yapabilmekte ve kısa ya da düzensiz çalışma saatleriyle karşı karşıya kalabilmektedir. Uzun çalışma saatleri çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye atarken, düzensiz ve kısa çalışma saatleri gelir üzerinde negatif etki yaratabilmektedir. Standart dışı işlerde çalışanlar çoğunlukla iş sağlığı ve güvenliği açısından daha fazla risk altındadır. Uzun çalışma saatleri, iş kazaları ve meslek hastalıkları üzerinde doğrudan etkilidir. Bununla birlikte bu çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimine erişimleri düşüktür ve iş güvenceleri olmadığından, iş kazası ve meslek hastalığı durumunda tam zamanlı çalışanlara sağlanan kimi haklardan faydalanamazlar. Son olarak standart dışı çalışma yapanlar örgütlenme ve temsil hakkından genellikle mahrumdurlar. Bu durum söz konusu çalışanların statüleriyle ilişkilidir (ILO, 2019). Öyle ki örgütlenme imkanını ile sözleşme niteliği ve statü arasında sıkı sıkıya bir bağ söz konusudur.

3.2. İşveren Perspektifinden Standart Dışı Çalışma

Standart dışı çalışma işverenlere önemli bir esneklik imkânı sağlamaktadır (ILO, 2016). Bu durum çalışan sayısının ve işyerinde çalışılacak sürenin anlık olarak planlanmasına olanak tanımaktadır. Standart dışı çalışma biçimleri işverenler için önemli bir maliyet avantajı aracıdır. Öyle ki işverenler bu çalışma biçimlerini genellikle, işgücü maliyetini azaltma ve ucuz işgücünden faydalanma gibi nedenlerle tercih etmektedir ve bu nedenler standart dışı çalışmanın işverene faydaları ile doğrudan bağlantılıdır (Tsygankova & Ivanova, 2017).

Standart dışı çalışma biçimleri çalışanların işe alınması ve yönlendirilmeleri konusunda avantaj sağlar. Öyle ki firmalar çalışanları ihtiyaca göre işe alabileceği gibi işe alım sürecindeki sorumluluğu da farklı firmalara aktarabilmektedir. Alt işverenlik ilişkisinde ve ajanslar aracılığıyla kurulan iş ilişkilerinde bu durum bariz biçimde kendini göstermektedir. Bununla birlikte standart dışı çalışma, işverenlere çalışan eğitiminin sorumluluğu ve maliyeti konusunda da avantaj sağlamaktadır. Standart dışı çalışmanın işverene sağladığı bu avantajlar, maliyet yönetimi, rekabet gücü ve kriz yönetimi konusunda önemli fırsatlar barındırmaktadır (Çelenk ve Atmaca, 2010; ILO, 2019).

İşveren perspektifinden bakıldığında standart dışı çalışmanın bazı dezavantajları da göze çarpmaktadır. Standart dışı çalışma biçimlerinde koordinasyon eksikliği işverenler için önemli bir dezavantajdır. Bununla birlikte bu çalışma biçimleri çalışanın verimliliğini ve tatminini olumsuz etkilemekte, dolayısıyla iş uyuşmazlıklarına neden olmaktadır (Şakar ve Şahin, 2021; Tsygankova &

Ivanova, 2017). Aynı zamanda bu çalışma biçimleri, devamsızlık, iş birliğinden kaçınma ve işgücü devri gibi durumlara neden olabilmektedir (ILO, 2019).

3.3. Devlet Perspektifinden Standart Dışı Çalışma

Standart dışı çalışma, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin bir göstergesidir. Bununla birlikte standart dışı çalışmada örgütlenme imkanlarının zayıflığından ve söz konusu işlerin işverenlere ciddi bir sayısal esneklik imkânı sağladığından yola çıkılarak, bu çalışma biçimlerinin üretim ve hizmetin sürekliliği açısından da fayda sağladığı yorumunda bulunmak mümkündür. Ancak standart dışı çalışma, kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı istihdamın artması, devlet açısından olumsuz bir finansal etkiyle sonuçlanmaktadır (Erdut, 2007). Öyle ki gelir güvencesi, iş güvencesi ve sosyal koruma gibi haklardan mahrum olan çalışanların vergi ve sigorta yükümlülüklerinden kaçınma eğilimi, uzun vadede devletin üzerinde ciddi bir maddi yükle sonuçlanabilecektir.

SONUÇ

Çalışma hayatının dinamik yapısı, çalışma biçimlerinin ve çalışma koşullarının da her geçen gün yeni bir dönüşüme hazırlıklı olmasını gerektirmektedir. Öyle ki mevcut sistem dönüşen koşulları düzenleme konusunda her zaman yeterince etkili olamayabilir. Bununla birlikte çalışma hayatındaki dönüşümlerin söz konusu etkileri kimi zaman adil bir dağılım göstermemektedir. Nitekim standart dışı çalışma biçimleri, çalışma hayatı aktörleri üzerinde asimetrik etkilere neden olmaktadır.

Standart dışı çalışma, çalışan perspektifinden bakıldığında avantajdan çok dezavantaj barındırmaktadır. Öyle ki bu çalışma biçimleri dezavantajlı grupların çalışma hayatına girişini ve çalışma hayatında farklı alanlarda tecrübe edinmeyi kolaylaştırabilmektedir. Ancak iş güvencesi, gelir güvencesi, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal koruma gibi haklardan yoksunluk, standart dışı çalışmanın yaygın etkileridir. Öte yandan işverenler için standart dışı çalışma önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışma biçimlerinin sağladığı esneklik ve maliyet yönetimi gibi imkanlar, işverenleri pek çok açıdan avantajlı konuma getirmektedir. Son olarak devlet açısından bakıldığında ise bu çalışma biçimlerinin avantajlarının ve dezavantajlarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

Yeni çalışma dünyasında esnekleşmenin göz ardı edilemeyecek bir unsur olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Öyle ki günümüzde çalışma biçimleri genellikle esnek iş yeri ve esnek iş zamanı anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla esnek ve standardın dışına çıkan iş yapısını çalışma yaşamı tarihinin bir istisnası olarak görmemek ve bu iş yapısını kalıcı bir eğilim olarak kabul etmek önemlidir. Bu doğrultuda yeni çalışma biçimlerinin etkilerindeki adaletsiz dağılım dikkate alınmalı, standart dışı çalışmaya yönelik hukuki boşluklar giderilmeli, bilhassa çalışana yönelik koruyucu sosyal politika düzenlemeleri öncelikli hale gelmelidir. Bu, adil ve sürdürülebilir bir çalışma hayatı için büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Alkan Meşhur, H. F. (2007). Geleceğin Çalışma Biçimi Tele Çalışmaya İlişkin Yaklaşımlar. Akademik Bilişim, 7(09), 265-272.

Avcı, K., Şahin, İ., Terzioğlu, F. (2020), İşgücü Planlaması: İşgücü Yönetiminde Esneklik. Verimlilik Dergisi, 1, 219- 230.

Aykaç, M., Kaya, S. (2024). İşgücü Piyasasında Yaşanan Dönüşümler: Standart Dışı İstihdam ve Çalışan Yoksulluğu İlişkisi. *Sosyoekonomi, 32*(62), 413- 453.

Craig, L. Powell, A. Non-standard Work Schedules, Work- Family Balance and the Gendered Division of Childcare, *Work, Employment and Society, 25(*2), 274- 291.

Çelenk, H., & Atmaca, M. (2010). Esnek Çalışmanın İşgücü Maliyetlerine ve Rekabet Gücüne Ttkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(2), 183-202.

Erdut, Z. (2007). Enformal İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri. Çalışma ve Toplum, 1, 53- 82.

Fagan, C., Norman, H., Mark S., Maria C. (2014), *In Search of Good Quality PartTime Employment,* Geneva: ILO Conditions of Work and Employment Series, No: 43

ILO (2016). Standart Dışı İşlerin Kalitesinin Artırılması İçin Düzenleyici Reformlar Gerekiyor. https://www.ilo.org/tr/resource/news/standart-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1-i%C5%9Flerin-kalitesinin-art%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-i%C3%A7in-d%C3%BCzenleyici-reformlar

ILO (2016). What is a Multi-party Employment Relationship? https://www.ilo.org/resource/what-multi-party-employment-relationship

ILO (2019). *Dünya Genelinde Standart Dışı İstihdam: Zorlukları Anlama İhtimalleri Yönlendirme*. Uluslararası Çalışma Ofisi.

Kalleberg, A., Reskin, B., Hudson, K. (2020). Bad Jobs in America: Standard and Nonstandard Employment Relations and Job Quality in the United States. *American Sociological Review, 74,* 1-22.

Kıcır, B. (2017). Evden Çalışma: Özgürlük mü Esaret mi? Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 173- 196.

Parlak, Z., Özdemir, S. (2011). Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik, *Sosyal Siyaset Konferansları, 60*(1).

Serinikli, N. (2021). Covid 19 Salgın Sürecinde Örgütsel Değişim: Uzaktan/Evden Çalışma Modeli. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31(1), 277-288

Şakar, M., Şahin, D. E. (2021). Esnek Çalışma Modellerinden Uzaktan Çalışma ve Uzaktan Çalışanların Sigortalılığı. Sosyal Güvenlik Dergisi, 11(2), 249-267.

Tokol, A. (2021). Yeni Standart Dışı Çalışma Şekilleri. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi 23*(1), 5- 28.

Tsygankova, I., İvanova, N. (2017). Prospects of using new non-standard employment forms at Russian enterprises, SHS Web of Conferences 35, 01076.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR, BEKLENTİLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNE YÖNELİK LİTERAÜR TARAMASI

Alirıza AĞ [1], Ayşegül AYDIN

[1]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İşletme Bölümü, 0000-0001-5345-6245

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 0009-0004-6676-3155

Özet

Muhasebe meslek mensupları, işletmelere ait mali bilgilere ihtiyaç duyan ilgililere, kamu kesimine gerekli mali verileri sunmakla sorumlu meslek gruplarıdır. Bu verilerin doğru, şeffaf ve güvenilir olması, ilgili yerlere zamanında sunulması meslek mensuplarının sorumluluklarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Meslek mensupları yüklendiği bu ağır sorumluluk duygusu ile mesleğinin icrasında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunların çözümü noktasında ise birçok beklenti durumuna girmişlerdir. Bununla birlikte gelişen ekonomik sistem ve içinde bulunduğumuz bilgi çağında muhasebe ve muhasebe mesleğinin önemi, buna paralel olarak da sorumlulukları her geçen gün artarak devam etmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, Türkiye'de muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarının sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik beklentileri konusunda literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda meslek mensuplarının karşılaştığı en önemli sorunların başında iş yükünün ağır olması, vergi ve muhasebe mevzuatında gerçekleşen değişikliklerin sıkça oluşu ve bu durumun meslek mensuplarının güncel kalmasını zorlaştırması, dijitalleşmeye rağmen hala çok fazla belge ve rapor hazırlanmasının gerekliliği, düşük ücret bedellerinin meslek mensupları arasında haksız rekabetin yaşanmasına sebebiyet vermesi gibi birçok sorun tespit edilmiştir. Bunula birlikte meslek mensuplarının kanun koyuculardan en büyük beklentilerinin yasal düzenlemelerin planlı ve kademeli olarak gerçekleştirilmesi ve bu konuda geçiş sürelerinin zamana yayılması, meslekte haksız rekabetin önüne geçilebilmesi adına asgari ücret tarifesine uyumun zorunlu hale gelmesi gibi birçok beklentinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Meslek Mensubu, Meslek Sorunları.

Abstract

Accountants are responsible for providing the necessary financial data to stakeholders and the public sector who require financial information about businesses. Ensuring that this data is accurate, transparent, and reliable, and that it is submitted to the relevant authorities in a timely manner, demonstrates the importance of their responsibilities. With this heavy sense of responsibility, members of the profession face various challenges in the practice of their profession. They have numerous expectations regarding the solutions to these challenges. Furthermore, in the evolving economic system and the information age we live in, the importance of accounting and the accounting profession, and consequently, its responsibilities, continues to grow daily.

This study primarily conducted a literature review on the problems faced by accounting professionals in Turkey and their expectations for solutions. The literature review identified numerous issues, including the heavy workload, the frequent changes in tax and accounting legislation that make it difficult for professionals to stay current, the need to prepare numerous documents and reports despite digitalization, and the low wages that create unfair competition among professionals. Furthermore, it was determined that the profession's greatest expectations from lawmakers are for planned and gradual implementation of legal regulations, the extension of transition periods over time, and the mandatory implementation of a minimum wage schedule to prevent unfair competition within the profession.

Keywords: Accounting, Accounting Professional, Professional Problems

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Kübra ELMALI[1], Rabia Karakaya[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, 0000-0002-6638-396X

[2]Öğrenci, Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, , 0009-0003-4886-9768

Özet

İklim değişkenliği, insan faaliyetlerinin etkileri olmaksızın iklim sisteminde görülen ve doğal süreçlerden kaynaklanan değişimlerdir. Küresel sıcaklık düzeyinde meydana gelen artış ve şiddetli hava olayları; tarımsal üretim kayıplarına, sanayi üretiminde hammadde eksikliğine, işgücü verimliliğinin azalmasına, sermaye stokunun gerilemesine ve insan sağlığına zarar verilmesine neden olarak, yatırımlar ve çıktı düzeyleri üzerinde doğrudan ve oldukça önemli makroekonomik etkiler meydana getirebilmektedir. Küresel ısınmanın artması ve iklim değişikliğinin hızlanması başta kuraklık ve sel olmak üzere meteorolojik afetlerin görülme sıklığını ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri arttırmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; 24 OECD ülkesi için 2014-2024 dönemini ele alarak ekonomik büyüme üzerinde İklim Değişikliği Performans Etkisi (CCPI) Endeksinin etkisi araştırmaktır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı GSYİH ele alınırken bağımsız değişken olarak, İklim Değişikliği Performans Etkisi endeksi, Nüfus, CO2 Emisyon oranı ve Enerji Arzı alınmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında; tanımlayıcı istatistikler sunularak verilerin durağanlığı sınanmış ve seriler arası eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Nedensellik testi göre modelde yer alan değişkenler incelenmiştir. Hausman testi ile Sabit etkili modelin etkin olduğu tespit edilmiştir. Uygulama sonucuna göre; iklim değişikliği performansının ve çevresel faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde hem kısa hem uzun vadeli etkileri bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, iklim değişikliğiyle mücadele politikalarının yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: İklim Değişikliği, Ekonomik Büyüme, Panel Veri

Abstract

Climate variability refers to changes observed in the climate system that arise from natural processes without the influence of human activities. The rise in global temperatures and the occurrence of extreme weather events can lead to agricultural production losses, shortages of raw materials in industrial production, a decline in labor productivity, a reduction in capital stock, and harm to human health. These, in turn, can generate direct and significant macroeconomic effects on investments and output levels. The increase in global warming and the acceleration of climate change have heightened the frequency of meteorological disasters—primarily droughts and floods—and intensified their negative impacts on the economy. Accordingly, the aim of this study is to investigate the impact of the Climate Change Performance Index (CCPI) on economic growth for 24 OECD countries over the 2014–2024 period. In the study, per capita GDP is used as the dependent variable, while the independent variables are the Climate Change Performance Index, population, CO_2 emission rate, and energy supply. In the empirical analysis, descriptive statistics are presented, the stationarity of the data is tested, and the existence of cointegration among the series is confirmed. A causality test is

applied to examine the relationships among the variables in the model, and the Hausman test indicates that the fixed effects model is efficient. The findings reveal that climate change performance and environmental factors exert both short- and long-term effects on economic growth. This highlights that climate change mitigation policies should be addressed not only from an environmental perspective but also from an economic standpoint.

Keywords: Climate Change, Economic Growth, Panel Data

1. GİRİŞ

İklim değişkenliği, insan faaliyetlerinin etkileri olmaksızın iklim sisteminde görülen ve doğal süreçlerden kaynaklanan değişimlerdir (Duffy, 2008: 545). Küresel sıcaklık düzeyinde meydana gelen artış ve şiddetli hava olayları; tarımsal üretim kayıplarına, sanayi üretiminde hammadde eksikliğine, işgücü verimliliğinin azalmasına, sermaye stokunun gerilemesine ve insan sağlığına zarar verilmesine neden olarak, yatırımlar ve çıktı düzeyleri üzerinde doğrudan ve oldukça önemli makroekonomik etkiler meydana getirebilmektedir (Kahn vd. 2019; Tol, 2018). İklim değişikliği olgusu milyarlarca yıldır dünyanın doğal dengesi içerisinde gerçekleşmesine rağmen, Sanayi Devrimi ile birlikte artan insan faaliyetleri, iklim değişikliğinin doğal devinimini önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Bu faaliyetler, çevreye salınan sera gazlarının oranı arttırmış, bunun sonucunda ise küresel ısınma hızlanmıştır. Küresel ısınmanın artması ve iklim değişikliğinin hızlanması başta kuraklık ve sel olmak üzere meteorolojik afetlerin görülme sıklığını ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri arttırmıştır (Kızılkaya ve Mike, 2023).

Jones vd. (2009), hükümetlerin iklim değişikliğine verdiği tarihsel tepkiyi baz alarak, iklim değişikliğinin 2099 yılına kadar orta derece yoksul ülkelerin ekonomik büyümelerini her yıl 0,6 puan düşüreceğini hesaplamıştır. Araştırmacılar, zengin ülkeler açısından ise herhangi bir etki bulamadıkları için, gelecekte zengin ve yoksul ülkeler açısından kalkınma farklılığının daha da artacağını savunmuştur. Bu etkilerin kısa dönemde özellikle az gelişmiş ülkeler için yıkıcı ve telafi edilemez boyutlarda gerçekleşebileceği, buna karşın uzun dönemde uyum ve sınırlama politikaları ile bir nebze azaltılabileceği kabul edilmektedir (Doğanlar vd., 2022).

Bu doğrultuda çalışmanın amacı; 24 OECD ülkesi için 2014-2024 dönemini ele alarak ekonomik büyüme üzerinde İklim Değişikliği Performans Etkisi (CCPI) Endeksinin etkisi araştırmaktır. Çevresel Performans Endeksi, ülkelerin mevcut çevresel politikalarını dikkate alarak belirlenen çevresel hedeflere ulaşma noktasındaki ilerlemelerin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanan performans odaklı bileşik bir endekstir (Samimi vd., 2010). Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı GSYİH ele alınırken bağımsız değişken olarak, İklim Değişikliği Performans Etkisi endeksi, Nüfus, CO2 Emisyon oranı ve Enerji Arzı alınacaktır.

Literatür incelemesinde yerli literatürde İklim değişikliği performans etkisini konu alan çok az sayıda çalışmanın yer aldığı görülmektedir. İklim değişikliğinin makroekonomik etkilerine yönelik yaklaşımlar literatürde büyük oranda zengin ve yoksul ülke ayrımıyla açıklanmaktadır. Söz konusu etkilerin ise yine zengin ve yoksul ülke grupları için farklı kanallar aracılığıyla gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın özgün yanı 20 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 2014-2023 dönemini esas alarak İklim Değişikliği Performans Etkisinin ekonomik büyümeye etkisini panel veri yöntemini kullanarak araştırmasının yanı sıra modelde yer alan değişkenlerde çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

Uluslararası toplumun çözüm arayışı içinde olduğu en önemli çevre sorunlarından biri iklim değişikliğidir (Tuğaç, 2018). İklim değişikliğinin küresel ölçekte gösterdiği olumsuz etkiler uluslararası kamuoyunun son dönemlerde endişelerini arttırmakta ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere iklim krizi tehdidine yönelik uluslararası işbirliği çabalarının artmasına katkı sağlamaktadır. Bu

kapsamda düzenli olarak düzenlenen uluslararası kongrelerde siyasetçiler, bilim insanları ve iş dünyasının önde gelen isimleri iklim krizinin uluslararası düzeyde farkındalığını arttırmaya ve çözümler geliştirmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. (Kızılkaya ve Mike, 2023).

İklim krizinin ekonomik etkileri elbette sadece dünyanın en gelişmiş ülkelerinin problemleri değildir. Özellikle ekonomik yapıları oldukça kırılgan olan gelişen piyasa ekonomileri için karşılaşacakları yeni bir olumsuzluk refah kaybına neden olabilecektir (Kızılkaya ve Mike, 2023). Bu kapsam doğrultusunda günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeylerini değerlendirmek için ekonomik büyüme ile birlikte çevresel kalite endeksleri oluşturulmaktadır. Bu bağlamda çevresel performans endeksi, ülkelerin mevcut çevresel politikaları doğrultusunda belirlenen çevresel hedeflere ulaşmak adına yapılan ilerlemelerin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanan performans odaklı bir endekstir.

Ülkelerin performans değişiklerinin izlenebilmesi, çevresel yatırımların yönlendirilmesi, politika önerilerinin geliştirilmesi ve uzun vadeli çevresel değerlendirmelerin yapılabilmesi noktasında çevresel performans endeksi büyük önem taşımaktadır. Söz konusu bu endeks, çevre ile ilgili koruma sonuçlarının yerindeliğinin politika hedefleri ile bağlantılı ve zaman içinde izlenebilecek ölçülebilir sonuçlara odaklanmaktadır. Ayrıca bu endeks çevre politikası hedefleri açısından küresel ölçekte performansın zaman içindeki değişimini değerlendirmeye de olanak verdiğinden oldukça önemlidir. Özellikle çevre sağlığı, ekosistem canlılığı ve iklim başlıkları altında politik hedefler oluşturan bu endeks 40 performans göstergesi, 11 kullanılarak ölçülmüştür (Esty vd., 2006).

Bu doğrultuda çalışmanın amacı; 24 OECD ülkesi için 2014-2024 dönemini ele alarak ekonomik büyüme üzerinde İklim Değişikliği Performans Etkisi (CCPI) Endeksinin etkisi araştırmaktır. Çevresel Performans Endeksi, ülkelerin mevcut çevresel politikalarını dikkate alarak belirlenen çevresel hedeflere ulaşma noktasındaki ilerlemelerin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanan performans odaklı bileşik bir endekstir. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı GSYİH ele alınırken bağımsız değişken olarak, İklim Değişikliği Performans Etkisi endeksi, Nüfus, CO2 Emisyon oranı ve Enerji Arzı alınmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmında ekonometrik analiz yapılacaktır. İlk olarak değişkenler arası uyum gözetildiğinden logaritmik değerleri alınacak ve değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler sunulacaktır. Verilerin durağanlığının tespiti için yatay kesit bağımlılık testi uygulanarak uygun birim kök testine karar verilecektir. Kao ve Pedroni Eş bütünleşme testleri ile seriler arası eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilerek Nedensellik test sonucuna göre modelde yer alan değişkenler arası nedensellik ilişkisi belirlenecektir. Son olarak ise Hausman testi ile etkin modelin Sabit ya da rassal etkili model olup olmadığına karar verilerek değişkenlerin yorumu yapılacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Günümüz toplumlarının birbiriyle ilişkili pek çok sorunundan biri, 1970'lerde farkına varılmaya başlanan ve krize doğru ilerleyen iklim değişikliğidir. BM Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) 2021 Raporu'nda; 1750'lerden bugüne sera gazında gerçekleşen artışların, doğrudan insan odaklı girişimlerden kaynaklandığı vurgulanmıştır (IPCC, 2021). Günümüzde etkileri dünyanın her yerinde bariz şekilde gözlemlenen iklim değişikliği, dünyanın ve insanoğlunun geleceğini ciddi şekilde tehdit etmektedir. Herhangi bir ülkenin tek başına mücadele ederek kendini koruyabileceği bir sorun olmayan iklim değişikliği, küresel bir çaba ve işbirliğini gerektirmekte ve politikalar bu çerçevede ele alınmalıdır (Erdoğan,2018).

İklim değişikliğinin neden olduğu bütün olumsuz koşullar; çevre, tarım, toplum ve gerek hane bandında gerekse ülke bandında ekonomi üzerinde ciddi ve önemli etkilere sahiptir (Kalkuhl ve Leonie, 2020; Crippa, vd., 2021). İklim değişikliğinin ekonomik etkisine ilişkin tahminler ise oldukça önemlidir. Çünkü iklim politikasının faydaları, sera gazı emisyon azaltımının maliyeti ile karşılaştırılır böylece ekonomik tahminlerin temeli oluşturulabilir. Ancak bu etkilerin ülkeler

arasındaki ve içindeki dağılımı önemlidir, çünkü karbonun küresel toplam etkisi ve sosyal maliyeti, dağılıma duyarlı olabilmektedir (Ram, vd., 2020).

Bu kapsam doğrultusunda Yale Üniversitesi Veriye Dayalı Çevresel Çözümler Grubu ve Columbia Üniversitesi Uluslararası Dünya Bilim Enformasyon Ağı tarafından yönetilen bir iklim değişikliği performans endeksini hesaplamaya yönelik bir proje gerçekleştirilmiştir. Bu Performans Endeksi ülkelerin çevresel performansı hakkında küresel bir görüş ortaya sunarak karar alıcılara bilgi vermektedir. BM sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşması ve uluslararası iklim değişikliği antlaşmalarının amaçlarına ulaşması yolunda önemli katkılar sunan endeks sayısal ölçümler yoluyla uygulanan politikaların performansını ve politikaların amaca ulaşabilme kabiliyetlerini arttırmaktadır (Enviromental Performance Index, 2016). 2006 yılından itibaren iki yılda bir yayınlanan İklim Değişikliği Performans Endeksi ülkeleri hem küresel çapta hem bölgesel düzeyde karşılaştırma imkânı sunmaktadır (Savaş, 2012).Uluslararası toplumun çözüm arayışı içinde olduğu en önemli çevre sorunlarından biri iklim değişikliğidir (Tuğaç, 2018). İklim değişikliğinin küresel ölçekte gösterdiği olumsuz etkiler uluslararası kamuoyunun son dönemlerde endişelerini arttırmakta ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere iklim krizi tehdidine yönelik uluslararası işbirliği çabalarının artmasına katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda düzenli olarak düzenlenen uluslararası kongrelerde siyasetçiler, bilim insanları ve iş dünyasının önde gelen isimleri iklim krizinin uluslararası düzeyde farkındalığını arttırmaya ve çözümler geliştirmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. (Kızılkaya ve Mike, 2023).

İklim krizinin ekonomik etkileri elbette sadece dünyanın en gelişmiş ülkelerinin problemleri değildir. Özellikle ekonomik yapıları oldukça kırılgan olan gelişen piyasa ekonomileri için karşılaşacakları yeni bir olumsuzluk refah kaybına neden olabilecektir (Kızılkaya ve Mike, 2023). Bu kapsam doğrultusunda günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeylerini değerlendirmek için ekonomik büyüme ile birlikte çevresel kalite endeksleri oluşturulmaktadır. Bu bağlamda çevresel performans endeksi, ülkelerin mevcut çevresel politikaları doğrultusunda belirlenen çevresel hedeflere ulaşmak adına yapılan ilerlemelerin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanan performans odaklı bir endekstir.

Ülkelerin performans değişiklerinin izlenebilmesi, çevresel yatırımların yönlendirilmesi, politika önerilerinin geliştirilmesi ve uzun vadeli çevresel değerlendirmelerin yapılabilmesi noktasında çevresel performans endeksi büyük önem taşımaktadır. Söz konusu bu endeks, çevre ile ilgili koruma sonuçlarının yerindeliğinin politika hedefleri ile bağlantılı ve zaman içinde izlenebilecek ölçülebilir sonuçlara odaklanmaktadır. Ayrıca bu endeks çevre politikası hedefleri açısından küresel ölçekte performansın zaman içindeki değişimini değerlendirmeye de olanak verdiğinden oldukça önemlidir. Özellikle çevre sağlığı, ekosistem canlılığı ve iklim başlıkları altında politik hedefler oluşturan bu endeks 40 performans göstergesi, 11 kullanılarak ölçülmüştür (Esty vd., 2006).

Endeks, çevre ile ilgili koruma sonuçlarının yerindeliğinin çevresel performansın nihai göstergesi olduğundan hareketle politika hedefleri ile bağlantılı ve zaman içinde izlenebilecek ölçülebilir sonuçlara odaklanmaktadır (Esty vd., 2006) Çevresel politikalar noktasında hesap verilebilirlik ve performans ölçümünü teşvik eden bu endeks vasıtasıyla çevresel yatırımların yönlendirilmesi ve politika önerilerinin geliştirilmesi, ülkelerin performans değişikliklerinin izlenebilmesi, kısa-orta ve uzun vadeli değerlendirmelerin yapılabilmesi amaçlanmaktadır (Samimi vd., 2010). Çevresel sorunlara deneysel bir yaklaşım açısı kazandıran bu endeks, insan sağlığı üzerindeki çevresel baskıların azaltılmasını ve doğal kaynak dengesinin bozulmasını önlemeye yönelik tedbirler üzerine kurulmuştur (Esty vd., 2006).

Bu kapsam doğrultusunda ilgili literatür araştırıldığında ekonomik büyüme ve iklim değişikliğini konu edinen ve ekonometrik uygulamaya yer veren çalışmaların genel olarak hava sıcaklığı ve CO_2 emisyonu gibi değişkenler üzerinde yoğunlaştığı, bağımlı değişken olarak kişi başı Gsyih aldığı belirlenmiştir. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli farklılığı ise modelde yer alan

değişkenlerin özgünlüğüdür. Özellikle on yılı aşkın bir süredir hesaplanan iklim değişikliği endeksinin modelde yer alması oldukça dikkat çekici bir model olmasını sağlamıştır.

2. YÖNTEM

Panel veri; bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesidir (Baltagi, 2005: 11). Panel veri analizi kullanılarak; daha yüksek güvenilirliğe sahip parametre tahminlerinin elde edilmesi sağlanarak, daha yüksek serbestlik derecesi ve açıklayıcı değişkenler arasında daha düşük çoklu doğrusal bağlantı elde edilmektedir. Sonuç olarak panel veri analizi ile daha etkin ekonometrik tahminler elde edilmektedir.

Panel veri modeli genel olarak;

$$y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \cdots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it}$$

şeklinde ifade edilir. Modelde yer alan hata terimi u 'nun ortalamasının sıfır ve varyansının sabit olduğu varsayılmaktadır. Sabit etkili modelde, birimlere göre değişiklikler sabit katsayıda farklılıklar meydana getirir. Rassal etkili modelde; birimler tesadüfi olarak seçildiklerinde, birimler arası farklılıklar da tesadüfi olacaktır.

Çalışmada birim kök ve eşbütünleşme testlerinden hangisinin kullanılacağının belirlenebilmesi için serilerin homojenlik ve yatay kesit bağımlılık özelliklerinin test edilmesi gerekmektedir. Panel veri analizinde kullanılacak serilerin durağanlığının tespit edilmesi için hangi kuşak birim kök testinin uygulanması gerektiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yatay kesit bağımlılık testleri öncelikli olarak uygulanacaktır.

Yatay kesit bağımsızlığı, paneli oluşturan birimlerden herhangi birine gelen bir şoktan tüm ülkelerin etkilenme derecelerinin aynı olması ve ülkelerin herhangi birinde ortaya çıkan bir makroekonomik şoktan paneli oluşturan diğer ülkelerin etkilenmediği varsayımına dayanmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmadan yapılan analizlerde elde edilen sonuçlar sapmalı ve tutarsız olacağından dolayı, analize başlamadan önce yatay kesitler arasında bir bağımlılık olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Bu testler için oluşturulan hipotezler;

H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Panel veri analizleri genel olarak değişkenlerin durağanlığını araştırmak için birim kök testlerle başlamaktadır. Birim kökün varlığını test etmeden önce yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının reddedilmesi halinde 1. Nesil birim testleri uygulanması uygun olacaktır. Yatay kesit bağımlılığının geçerli olduğu durumda 2. Nesil birim kök testleri uygulanmalıdır (Carrion-i-Silvestre vd. 2005).

Panel veri analizinde birim kök testi uygulanmasının temel nedeni, verilerin zaman serisi doğası gereği durağanlık özelliklerini test etmektir. Bir serinin durağan olması bu verinin zaman içinde ortalama ve varyans gibi istatistiksel özelliklerinin değişmediğini gösterirken; seri durağan değilse, zamanla ortalama veya varyans gibi özelliklerinin değiştiğini gösterir ki bu tür verilerde yapılan analizler güvenilir olmayabilir ve yanıltıcı sonuçlar verebilir. Panelde yer alan değişkenlerin durağanlığının test edilmesi için

H_0: seriler durağan değildir.

H_1: seriler durağandır şeklindedir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) çalışmasında panel veri kapsamında gözlem sayısındaki artış ile etkin sonuçlar verdiğini belirterek testin zaman boyutunun kesit boyutundan büyük veya küçük olması

durumunda bile etkin sonuçlar verdiğini ifade etmiştir. Durağan y ve x değerlerinin tanımlandığı nedensellik testi (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{k} Y_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{k} \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{it}$$

şeklinde olup; hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H_0: Tüm birimler için y'den, x' e doğru nedensellik ilişkisi mevcut değildir.

H_1: Bazı birimler için y' den, x' e doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur (Çelik ve Ünsür, 2020: 205).

Son olarak ise panel veri analizi uygulanarak Hausman testi ile sabit ya da rassal etkili model olup olmadığına karar verilecektir. Panel veri analizinde birim etkilerini görmek için kullanılan sabit etki ve rassal etki modelleri ile parametreler tahmin edilmektedir. Uygulanan modellerden hangisinin istatistiksel olarak geçerli olduğuna karar vermek için Hausman testi uygulanmaktadır ki bu testte "rassal etki modeli kullanılmalıdır" biçimindeki boş hipoteze karşılık alternatif hipotez "sabit etki modeli kullanılmalıdır" şeklinde kurulur.

3. BULGULAR

24 OECD ülkesi için 2014-2024 dönemini ele alarak ekonomik büyüme üzerinde İklim Değişikliği Performans Etkisi (CCPI) Endeksinin etkisinin araştırıldığı çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı Gsyih ele alınırken bağımsız değişken olarak, İklim Değişikliği Performans Etkisi endeksi, Nüfus, CO2 Emisyon oranı ve Enerji Arzı alınmıştır. İklim Değişikliği Performans Etkisi web sitesi ile Dünya bankası'ndan alınarak oluşturulan veriler arasında uyum gözetilmiş ve nüfus, enerji değişkenlerinin logaritması alınmış ve verilere ait tanımlayıcı istatistikler elde edilerek ve Tablo 1 ile sunulmuştur.

Tablo 1 :Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken Adı	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
Gsyih	2.1439	3.4908	-10.9401	24.6100
CCPI	54.7870	12.2334	6.8000	79.6156
İstihdam	6.9531	4.0802	2.3510	26.7080
CO_2 Emisyonu	7.9569	3.6317	3.2592	17.6514
Nüfus	16.5513	16.5513	12.6989	19.6448
Enerji	8.2410	8.2410	7.3415	9.7952

Tablo 1 incelendiğinde değişkenlerin ortalama değerlerinden İstihdam oranı 6.95, Enerji ise 8.24 ortalamaya sahip olurken; ekonomik kalkınmanın temsilcisi Gsyih değişkeninin standart sapması 3.49, CCPI'nın ise 12.23 elde edilmiştir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmaması için katsayılar arası korelasyon değerleri incelenmiş ve Tablo 2 ile sunulmuştur.

Tablo 2: Değişkenler Arası Korelasyon Sonuçları

Değişken Adı	CCPI	İstihdam	Nüfus	Enerji	CO_2 Emisyonu
CCPI	1.0000				
İstihdam	0.0070	1.0000			
Nüfus	-0.3337	-0.1167	1.0000		
Enerji	-0.1659	0.4006	0.4067	1.0000	
CO_2 Emisyonu	-0.5146	-0.2754	0.0061	0.6361	1.0000

Değişkenler arası korelasyon katsayısı 0.75 ve üzerinde olduğunda çoklu doğrusal bağlantı problemi oluşturacağından modelden çıkarılması gerekmektedir (Albayrak, 2005:105). Tablo 2'den elde edilen sonuçlara göre değişkenler arası korelasyonu katsayısı en yüksek CO_2 Emisyonu ve kişi başı enerji tüketimi değişkenleri arasında olup 0.63 olarak elde edilmiştir. Değişkenler arasında yüksek oranlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Modelde yer alan değişkenler arası ölçek farklılıklarının azalmasında logaritmik formun kullanılmış olması serilerin durağanlığının araştırılmasını gerekli kılmıştır. Ancak seriler arası yatay kesit bağımlılığı durumuna göre uygulanacak birim kök testinin birinci nesil veya ikinci nesil birim kök testi olmasına karar verilmelidir. Yapılan test sonucunda seriler arasında yatay kesit bağımlılık sorunu yoksa birinci nesil birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı durumunda ise ikinci nesil birim kök testleri kullanılmalıdır (Köksel ve Yılmaz, 2021). Bu doğrultuda birimler arası yatay kesit bağımlılığı durumuna göre kullanılacak birim kök testi farklı olacağından ilk olarak yatay kesit bağımlılığı araştırılmış ve CD-test: 38.451 , p: 0.000 olarak elde edildiğinden birimler arası yatay kesit bağımlılığının olduğu ve ikinci nesil birim kök testi kullanılması gerektiği belirlenmiştir. Durağanlık analizi için Levin, Lin & Chu (LLC) Testi ya da Im, Pesaran & Shin (IPS) Testleri tercih edilerek elde edilen sonuçlar Tablo 3 ile sunulmuştur.

Tablo 3: Birim kök test sonuçları

Levin, Lin & Chu (LLC)		
	İstatistik	**p**
Gsyih	-11.3076	0.000
CCPI	-2.2930	0.010
İstihdam	-4.9042	0.000
Nüfus	-3.7551	0.000
Enerji	-10.4068	0.000
CO_2 Emisyonu	-9.6362	0.000
Im, Pesaran & Shin (IPS)		
Gsyih	-6.0498	0.000
CCPI	-6.1222	0.000

İstihdam	-4.9775	0.000
Nüfus	-14.0631	0.000
Enerji	-5.8297	0.000
CO_2 Emisyonu	-5.8088	0.000

Tablo 3 'te yer alan panel birim kök testlerinden Levin, Lin & Chu (LLC) ve Im, Pesaran & Shin (IPS) testleri tüm değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir. 'Paneldeki bütün birimler birim kök içermektedir.' hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiş ve birimlerin düzeyde durağan olduğuna karar verilmiştir. Serilerin durağanlığına karar verildikten sonra seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığı Kao-Pedroni eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve Tablo 4 ile sunulmuştur.

Tablo 4 : Kao-Pedroni eşbütünleşme testi

Kao Eşbütünleşme Testi		
	İstatistik	**p**
Modified Dickey–Fuller t	-3.7882	0.000
Dickey–Fuller t	-10.2591	0.000
Augmented Dickey–Fuller t	-6.0500	0.000
Unadjusted modified Dickey–Fuller t	-11.1300	0.000
Unadjusted Dickey–Fuller t	-13.2806	0.000
Pedroni Eşbütünleşme Testi		
Modified Phillips–Perron t	5.8330	0.000
Phillips–Perron t	-8.6271	0.000
Augmented Dickey–Fuller t	-10.0895	0.000

Tablo 4'den elde edilen sonuçlara göre Kao ve Pedroni eşbütünleşme test sonuçlarına göre; seriler arasında eş bütünleşme olmadığını belirten Ho hipotezi red edilir. Alternatif hipotez olan seriler arası eş bütünleşme olduğunu belirten hipotez kabul edilir. Seriler arasında Eşbütünleşme ilişkisi vardır sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bulgu, değişkenlerin birlikte hareket ettiğini ve uzun dönemde denge ilişkisine sahip olduklarını göstermektedir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen yöntemle incelenecektir. Modele ait birim kök testleri ve eşbütünleşme testlerinin uygulanmasının ardından Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve Tablo 5 ile sunulmuştur.

Tablo 5: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler	Gsyih	CCPI	İstihdam	Nüfus	Enerji	CO_2 Emisyonu
Gsyih	------	**-1.701** **(0.088)**	**11.930** **(0.000)**	-0.837 (0.402)	-1.074 (0.282)	-1.191 (0.233)
CCPI	**2.714** **(0.006)**	------	**4.420** **(0.000)**	**5.551** **(0.000)**	**6.060** **(0.000)**	**3.037** **(0.002)**
İstihdam	**7.779** **(0.000)**	-1.157 (0.247)	-------	-0.362 (0.716)	**1.893** **(0.053)**	1.046 (0.295)
Nüfus	**27.373** **(0.000)**	**3.132** **(0.001)**	**40.385** **(0.000)**	-------	**7.980** **(0.000)**	**16.954** **(0.000)**
Enerji	**5.926** **(0.000)**	1.643 (0.100)	**12.350** **(0.000)**	**9.299** **(0.000)**	-------	**12.361** **(0.000)**
CO_2 Emisyonu	**5.526** **(0.000)**	-0.067 (0.946)	**14.376** **(0.000)**	**17.210** **(0.000)**	**6.671** **(0.000)**	-------

Tablo 5'ten elde edilen nedensellik test sonucuna göre değişkenler arasında anlamlı kısa dönem ilişkiler tespit edilmiştir. Öncelikle, Gsyih ile CCPI arasında çift yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu bulgu, iklim değişikliği performans endeksinin ekonomik büyümeyi etkilediği gibi, ekonomik büyümenin de iklim değişikliği performansını şekillendirdiğini göstermektedir. Aynı durum Gsyih ile İstihdam arasında da geçerli olup çift yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. CCPI açısından incelendiğinde istihdam, nüfus, enerji ve CO_2 emisyonuna doğru güçlü nedensellik tespit edilirken bu değişkenlerden CCPI'ye doğru nüfus değişkeni dışında anlamlı bir nedensellik tespit edilmemiştir. Bu bulgu, iklim değişikliği performansının istihdam, nüfus dinamikleri, enerji tüketimi ve emisyonlar üzerinde yönlendirici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer değişkenlerden Nüfus incelendiğinde Gsyih, CCPI, istihdam, enerji ve CO_2 emisyonuna doğru güçlü nedensellik tespit edilirken; Enerji ve CO_2 Emisyonu değişkenlerinin de güçlü nedensellik etkiler gösterdiği sadece CCPI değişkenine doğru bir nedenselliğin tespit edilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar genel olarak Gsyih, CCPI, nüfus, enerji ve CO_2 emisyonu arasında güçlü ve karşılıklı ilişkiler bulunduğunu; istihdamın ise daha çok Gsyih'den etkilenen bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak panel veri analiz testlerinden Hausman testi uygulanmıştır. Hausman test sonuçlarına modelin olasılık değeri anlamlı sonuç verdiğinden; H_0: Hipotezi reddedilmekte alternatif hipotez kabul edilmektedir. Çalışmada sabit ve rassal etkili her iki model tahmin edilerek Hausman test sonucu Tablo 6 ile sunulmuştur.

Tablo 6: Sabit ve Rassal etkili panel veri analiz sonuçları

Değişkenler	Sabit Etkili	Rassal Etkili
CCPI	0.0181 (0.545)	-0.0005 (0.984)
İstihdam	-0.2105*	-0.0073

	(0.082)	(0.918)
Nüfus	-1.2536 (0.888)	-0.3524 (0.134)
Enerji	10.4760* (0.057)	-1.1424 (0.230)
CO_2 Emisyonu	0.1672 (0.000)	0.1755 (0.143)
Ki-kare	19.61 (0.001)	

Tablo 6 Hausman testi sonucuna göre Ki-kare istatistiği 19.61 olup p=0.001 çıkmıştır. Bu değer, sabit etkiler modelinin rassal etkiler modeline kıyasla daha uygun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, çalışmada panel veri analizinde sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği söylenebilir. Sabit etkili model incelendiğinde İstihdam değişkeni negatif yönlü olup %10 önem seviyesinde anlamlı olarak elde edilirken; Enerji değişkeni ise pozitif yönde %10 önem seviyesinde anlamlıdır. Bu bulgulara göre enerji tüketimi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken, istihdamın büyüme üzerinde zayıf da olsa negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca CO_2 emisyonu sabit etkiler modelinde pozitif ve oldukça anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Modelde yer alan diğer değişkenlerin anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ekonomik büyüme, ülkelerin kalkınma sürecinde temel bir gösterge olarak kabul edilmekte ve toplumsal refahın artırılmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Günümüzde büyüme yalnızca üretim ve gelir artışı ile sınırlı görülmemekte, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik, enerji kullanımı, istihdam dinamikleri ve iklim değişikliği ile olan ilişkisi üzerinden de değerlendirilmektedir. Küresel ölçekte artan çevresel sorunlar, iklim değişikliği performansının ekonomik büyüme ile etkileşimini daha görünür hale getirmiştir. Bu doğrultuda, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin azaltılması ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için geliştirilen performans endeksleri, ekonomik politikaların şekillenmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma, 20 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için 2014-2023 dönemini kapsayacak şekilde kişi başı GSYİH ile İklim Değişikliği Performans Endeksi (CCPI), nüfus, enerji arzı ve CO_2 emisyonu değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Panel veri yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen analizler hem kısa hem de uzun dönemde değişkenler arasındaki dinamik etkileşimleri ortaya koymayı ve elde edilen bulgular ışığında politika önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından iklim değişikliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu doğrultuda, 20 ülke için 2014-2023 dönemini kapsayan panel veri seti oluşturulmuş ve özellikle İklim Değişikliği Performans Endeksi (CCPI) değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki rolü araştırılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ele alınmış, bağımsız değişkenler ise CCPI, nüfus, enerji arzı ve karbondioksit (CO_2) emisyonları olarak belirlenmiştir. Bu seçim, hem literatürde sıkça kullanılan hem de ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından kritik değişkenlerden oluşması nedeniyle yapılmıştır.

Analiz yöntemi olarak panel veri ekonometrisi tercih edilmiştir. Panel veri yöntemleri, hem zaman boyutunu hem de yatay kesit boyutunu aynı anda dikkate aldığından, ülkeler arası farklılıkların ve

zaman içinde meydana gelen değişimlerin daha sağlıklı biçimde incelenmesine imkân tanımaktadır. İlk aşamada, değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bu amaçla Levin, Lin & Chu (LLC) ve Im, Pesaran & Shin (IPS) panel birim kök testleri uygulanmıştır. Her iki testten elde edilen sonuçlar, serilerin düzeyde durağan olduklarını göstermiştir. Bu bulgu, "paneldeki bütün birimler birim kök içermektedir" şeklindeki sıfır hipotezinin reddedildiğini ve alternatif hipotezin kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla serilerin durağanlık koşulunu sağlaması, sahte regresyon sorununu ortadan kaldırmış ve sonraki analizlerin güvenilirliği açısından sağlam bir temel oluşturmuştur.

Durağanlık sağlandıktan sonra değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda Kao ve Pedroni panel eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Her iki testin sonuçları da, seriler arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir. Başka bir ifadeyle, ekonomik büyüme, CCPI, nüfus, enerji ve CO_2 emisyonları arasında uzun dönemde birlikte hareket etme eğilimi vardır. Bu durum, söz konusu değişkenlerin birbirinden bağımsız hareket etmediğini, aksine uzun dönemli bir denge ilişkisi içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır. Literatürde iklim değişikliği, enerji tüketimi ve emisyonlar gibi çevresel göstergeler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli denge ilişkisi olduğunu gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bulgu, literatürle de uyumlu bir sonuç sunmaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli aşamasında, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi aracılığıyla incelenmiştir. Bu yöntem, panel veride nedensellik ilişkilerinin hem yönünü hem de kısa dönemli etkilerini test etmeye imkân tanımaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, öncelikle GSYİH ile CCPI arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgu, ekonomik büyümenin iklim değişikliği performansını etkilediği gibi, iklim değişikliği politikalarının da büyüme üzerinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Benzer şekilde, GSYİH ile istihdam arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu da ekonomik büyümenin istihdamı artırırken, istihdamın da ekonomik büyüme üzerinde geri besleyici bir rol oynadığını işaret etmektedir.

CCPI açısından bakıldığında, istihdam, nüfus, enerji ve CO_2 emisyonuna doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Ancak bu değişkenlerden CCPI'ye doğru yalnızca nüfus değişkeninin anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, iklim değişikliği performansının birçok ekonomik ve çevresel faktör üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu, ancak tersi ilişkinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Nüfus değişkeni incelendiğinde, GSYİH, CCPI, istihdam, enerji ve CO_2 emisyonuna doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuç, nüfusun ekonomik büyüme ve çevresel değişkenler üzerinde temel bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Enerji tüketimi ve CO_2 emisyonları açısından da güçlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiş; özellikle enerji tüketiminin emisyonları artırdığı ve hem ekonomik hem de çevresel göstergeleri etkilediği görülmüştür.

Son aşamada, sabit ve rassal etkiler modelleri tahmin edilmiş ve Hausman testi ile model seçimi yapılmıştır. Hausman testi sonucunda Ki-kare istatistiği 19.61 ($p=0.001$) olarak bulunmuş ve bu değer sabit etkiler modelinin rassal etkiler modeline kıyasla daha uygun olduğunu göstermiştir. Sabit etkiler modeli incelendiğinde, istihdam değişkeninin negatif ve %10 anlamlılık düzeyinde marjinal olarak anlamlı olduğu, enerji tüketiminin ise pozitif ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi desteklediğini, ancak istihdamın büyüme üzerinde zayıf da olsa olumsuz bir etkisi olabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, CO_2 emisyonu sabit etkiler modelinde pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu, ekonomik büyüme arttıkça emisyonların da arttığını, dolayısıyla çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir politika sorununun varlığını işaret etmektedir. CCPI ve nüfus değişkenleri ise sabit etkiler modelinde anlamlı bulunmamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma ekonomik büyüme ile iklim değişikliği performansı, enerji kullanımı, nüfus ve emisyonlar arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur. Bulgular, ekonomik büyümenin enerji tüketimini ve emisyonları artırdığını, aynı zamanda iklim değişikliği politikaları ile karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca nüfusun hem ekonomik hem de çevresel değişkenler üzerinde güçlü ve yönlendirici bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Politika açısından bu bulgular, sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmak için enerji verimliliğinin artırılması, emisyonların azaltılmasına yönelik çevresel politikaların güçlendirilmesi ve istihdam piyasalarının büyüme ile uyumlu hale getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, 2014-2023 dönemini kapsayan bu panel veri analizi, iklim değişikliği performansının ve çevresel faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde hem kısa hem uzun vadeli etkileri bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, iklim değişikliğiyle mücadele politikalarının yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini göstermektedir. Gelecek çalışmalarda farklı ülke gruplarının veya daha uzun dönemlerin ele alınması, elde edilen bulguların genelleştirilebilirliğini artıracaktır.

KAYNAKLAR

Crippa, M., Solazzo, E., Guizzardi, D., Monforti-Ferrario, F., Tubiello, F. N., and Leip, A. (2021). Food systems are responsible for a third of global anthropogenic GHG emissions. Nature Food, 2, 198–209.

Erdoğan, S. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele ve Avrupa Birliği. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(4).

Esty, D.C., Marc A.L., Tanja S., Alexander S., Christine H.K. ve Bridget A. (2006), Pilot 2006 Environmental Performance Index, New Haven: Yale Center for Environmental Law & Policy, https://epi.envirocenter.yale.edu/archives.

Duffy, Philip B. (2008), “Internal Climate Variability”, Encyclopedia of Global Warming and Climate Change içinde, 1-3, (545-546), California: Sage Publications.

Dumıtrescu, E. I. & Hurlın, C. (2012), Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. Economic Modelling, 29(4), 1450-1460.

Doğanlar, M., Mike, F., ve Kızılkaya, O. (2022). “The Impact of Climate Change on Aggregate Output in Middle- and High-Income Countries”. Australian Economic Papers, 61(1), 72-86.

Greene, William H (2003). Econometric Analysis. Prentice Hall, Fifth Edition, ABD.

IPCC (2021). Assessment report 6-WGI report. IPCC.

Jones, B., Olken, B. ve Dell, M. (2009). Does Climate Change Affect Economic Growth? VOXEU CERP,

https://voxeu.org/article/does-climate-change-affect-economic-growth (Last Acceded: 15.07.2021)

Kahn, M. E., Mohaddes, K., Ng, R. N., Pesaran, M. H., Raissi, M., ve Yang, J. C. (2019). “Long-Term Macroeconomic Effects of Climate Change: A Cross-Country Analysis (No. w26167)”. National Bureau of Economic Research.

Kalkuhl, M., and Wenz, L. (2020). The impact of climate conditions on economic production. Evidence from a global panel of regions. Journal of Environmental Economics and Management, 103, 102360.

Kızılkaya, O. ve Mike, F. (2023). İklim Değişikliğinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 57, Denizli, ss. 403-411.

Ram, M., Aghahosseini, A., and Breyer, C. (2020). Job creation during the global energy transition towards 100% renewable power system by 2050. Technological Forecasting and Social Change, 151, 119682.

Samimi, A.J., Erami, N.E. ve Mehnatfar, Y. (2010), Environmental Performance Index and Economic Growth: Evidence from some Developing Countries, Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 4(8), 3098-3102.

Savaş, Halil. "Tüketim Toplumu, Çevre Performans Endeksi ve Türkiye'nin Çevre Performansının İndekse Göre Değerlendirilmesi", Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1:4, 2012, 132-148.

Tuğaç, Ç. (2018). İklim Değişikliğiyle İlgili Birleşmiş Milletler Belgelerinin Derin Ekoloji Bağlamında Değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 325-359.

Tol, R. S. (2018). The economic Impacts of Climate Change". Review of Environmental Economics and Policy, 12(1), 4-25.

Yale University, (2016), Enviromental Performance Index 2016 Report, http://epi.yale.edu/.

Altuntepe N. (2019). İslam ekonomisinde kadın girişimciliğinin yeri ve önemi: teorik bir yaklaşım. Sakarya İktisat Dergisi, 8: 100-130.

Awan, A. G.; Z. F. Muhammad ve A.C. Haroon (2015). Human capital formation and economic performance: a case study of Pakistan, Journal of Economics and Sustainable Development, 6(3), 96-105.

Baltagi, B. H. (2005). Econometric analysis of panel data. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.

Barlow, R. (1994). Population Growth and Economic Growth: Some More Correlation. Population and Development Review, 20:153-165.

Becker, G. S., Murphy, M. K. ve Tamura R. (1990). Human capital, fertility, and economic growth. Journal of Political Economy, 98: 12-37.

Carrion-I S., J. L., Kim, D ve Perron, P., (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. Econometric Theory, s. 25: 1754-1792.

Çelik M. Y. & Ünsür Z. (2020). Küreselleşme ve büyüme ilişkisinin Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ile belirlenmesi. İzmir İktisat Dergisi. 35(1). 201-210.

Dumıtrescu, E. I. & Hurlın, C. (2012), Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. Economic Modelling, 29(4), 1450-1460.

Ljungberg, J., & Nilsson, A. (2009). Human capital and economic growth: Sweden 1870-2000. Cliometrica, 3, 71-95.

OECD. (2020). OECD Economic Surveys Turkey.

Pegkas, P. (2014). The link between educational levels and economic growth: a neoclassical approach for the case of greece. International Journal of Applied Economics, 11(2), 38-54.

Telatar, O. M. & Terzi, H. (2011). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2), 197-214.

SGK. (2024), Sosyal Güvenlik Kurumu.

Telatar, O. M., & Terzi, H. (2011). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2), 197-214.

TÜİK (2024). Türkiye İstatistik Kurumu, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2023 verileri

TÜİK (2024). Türkiye İstatistik Kurumu doğum istatistikleri

Yenilmez, M. İ. (2018). Female Employment and Care Economy in Turkey. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 22(1), 69-95.

YAZAR BEYANI

Destek ve Teşekkür: Çalışma TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen, 2209-A Üniversite öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2024 yılı 1. dönem kapsamında 1919B012467162 numaralı " **İklim Değişikliğinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi** " projesi olup TÜBİTAK tarafından desteklenmektedir.

EFFECTS OF EXCHANGE RATE ON SHORT-TERM EXTERNAL DEBT STOCK: TURKIYE

DÖVİZ KURUNUN KISA VADELİ DIŞ BORÇ STOĞU ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE

Assist. Prof. Nuri Çağrı AKAR[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0001-5648-8787

Özet

Küresel ölçekte artan finansal entegrasyon, gelişmekte olan ekonomilerin dış borç stoklarını ve döviz kurlarını daha kırılgan hale getirmiştir. Türkiye gibi döviz cinsinden yüksek borç yüküne sahip ekonomilerde, kur şoklarının dış borçların ulusal para cinsinden değerini doğrudan etkilemesi makroekonomik istikrar açısından kritik bir sorun oluşturmaktadır. Literatürde döviz kuru ve dış borç ilişkisi sıklıkla tartışılmış olsa da, bu ilişkinin kısa dönem dinamiklerini ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı Türkiye'de döviz kuru (USD/TRY) ile dış borç stoku arasındaki etkileşimi ampirik olarak incelemektir. Bağımsız değişken olarak nominal döviz kuru (USD/TRY), bağımsız değişken olarak ise kısa vadeli dış borç stoku (toplam, milyon ABD Doları) ve merkez bankası kısa vadeli dış borç stoku (toplam, milyon ABD Doları) serileri seçilerek En Küçük Kareler (EKK/OLS) regresyonu tahmin edilmiştir. Analiz kapsamında 2017:01–2025:06 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilen kısa vadeli dış borç stoku serileri, ilgili dönemin nominal USD/TRY kuru ile çarpılarak Türk Lirası (TL) cinsine dönüştürülmüştür. Regresyon yöntemi ile elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde döviz kurundaki değişimler borç stoku üzerinde güçlü ve anlık etkiler yaratmıştır. Buna göre, döviz kurundaki 1 TL'lik artışın, toplam dış borç stokunu aynı ay içinde ortalama yaklaşık 144 milyar TL artırdığı, Merkez Bankası kısa vadeli dış borcuna etkisinin ise, yaklaşık 37 milyar TL olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, analizler döviz kuru şoklarının Türkiye'nin TL cinsinden dış borç yükü üzerinde baskın ve doğrudan etkili olduğunu, özellikle toplam borç stokunun kur hareketlerine yüksek duyarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, dış borç sürdürülebilirliği açısından döviz kuru istikrarının kritik önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Döviz kuru, Kısa Vadeli Dış Borç, En Küçük Kareler

Abstract

The increasing global financial integration has made the external debt stocks and exchange rates of emerging economies more fragile. In economies such as Türkiye, which carry a high level of foreign currency–denominated debt, exchange rate shocks directly affect the value of external debt in national currency terms, creating a critical issue for macroeconomic stability. Although the relationship between exchange rates and external debt has been frequently discussed in the literature, studies that address the short-term dynamics of this relationship are limited. In this context, the aim of this study is to empirically examine the interaction between the exchange rate (USD/TRY) and the external debt stock in Türkiye. As the independent variable, the nominal exchange rate (USD/TRY) is selected, while the dependent variables are the short-term external debt stock (total, million USD) and the Central Bank's short-term external debt stock (total, million USD). The estimation is carried out using

the Ordinary Least Squares (OLS) regression method. The analysis covers the period 2017:01–2025:06 with monthly data. The short-term external debt stock series obtained from the Central Bank of the Republic of Türkiye Electronic Data Delivery System (EVDS) is converted into Turkish lira (TRY) by multiplying by the nominal USD/TRY exchange rate of the corresponding period. According to the findings obtained through regression analysis, exchange rate changes generate strong and immediate effects on the debt stock in the short run. Specifically, a 1 TRY increase in the exchange rate raises the total external debt stock by approximately 144 billion TRY within the same month, while its effect on the Central Bank's short-term external debt is about 37 billion TRY. In conclusion, the analysis demonstrates that exchange rate shocks exert a dominant and direct impact on Türkiye's external debt burden in TRY terms, revealing that the total debt stock is highly sensitive to exchange rate movements. This highlights the critical importance of exchange rate stability for external debt sustainability.

Keywords: Exchange rate, short-term external debt, ordinary least squares

EFFECTS OF GLOBAL UNCERTAINTY AND RISK ON THE VALUE OF CENTRAL BANKS' GOLD RESERVES

KÜRESEL BELİRSİZLİK VE RİSKİN MERKEZ BANKALARININ ALTIN REZERVLERİNİN DEĞERİNE ETKİLERİ

Nuri Çağrı AKAR[1]

[1]**Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0001-5648-8787**

Özet

Dünyanın en eski para ve emtia birimlerinden olan altın aradan geçen yüzlerce yıla rağmen günümüzde hala talep gören değerli bir metaldir. Bireysel yatırımcılar, kurumsal aktörler ve devletler ölçeğinde talep gören altın küresel piyasalarda güvenli liman özelliği ile öne çıkan stratejik bir varlıktır. Son yıllarda merkez bankalarının altın rezervlerini artırma eğilimleri dikkat çekmektedir. Merkez bankalarının altına yönelimlerinin nedenlerini ampirik olarak araştırmak amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği (GEPU) endeksi ve Küresel Riski temsil eden oynaklık endeksi VIX'in merkez bankalarının altın rezervlerinin ons fiyatı ile ilişkisini sabit etkiler panel yöntemiyle incelenmiştir. Seçili on ülke için yapılan çalışmada, bağımlı değişken olarak merkez bankaları altın rezervlerinin değeri (ons/dolar), bağımsız değişken olarak ise GEPU ve VIX değişkenlerinin kullanılarak 2014Q1-2024Q4 dönemine ait üç aylık (çeyrek frekanslı) veri seti tercih edilmiştir. Panel tahmini sonucunda GEPU'daki bir artışın merkez bankalarının altın rezerv değerini (ons/dolar) artırdığı ancak VIX değişkenin ise merkez bankalarının altın rezervlerinin değerini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, altının belirsizlik dönemlerinde güvenli liman olarak tercih edildiğini ve rezerv yönetiminde değer kazanmasına yol açtığını ortaya koymaktadır. Buna karşın, küresel riskleri temsil eden VIX endeksindeki yükselişin merkez bankalarının altın rezerv değerlerini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. VIX artışlarının, küresel piyasalarda ani likidite ihtiyacını artırarak merkez bankalarının altın rezervlerini olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Uluslararası rezervler, merkez bankası altın rezervleri, belirsizlik ve küresel risk

Abstract

Gold, one of the world's oldest monetary and commodity units, has remained a highly demanded precious metal despite the passage of centuries. Sought after by individual investors, institutional actors, and states alike, gold stands out in global markets as a strategic asset due to its safe-haven characteristic. In recent years, central banks' tendency to increase their gold reserves has attracted significant attention. This study has been conducted with the aim of empirically investigating the underlying reasons for central banks' orientation toward gold. The relationship between central banks' gold reserve values (measured in ounces per U.S. dollar) and the Global Economic Policy Uncertainty (GEPU) index as well as the volatility index (VIX), which represents global risk, has been examined using a fixed effects panel method. For a selected group of ten countries, the study employed quarterly data covering the period 2014Q1–2024Q4, where the dependent variable is the value of central banks' gold reserves and the independent variables are GEPU and VIX. The panel estimation results reveal that an increase in GEPU raise the value of central banks' gold reserves (in ounces per U.S. dollar),

whereas increases in the VIX reduce the value of central banks' gold reserves. These findings indicate that gold is preferred as a safe haven during periods of uncertainty, thereby gaining value in reserve management. Conversely, the rise in the VIX, which reflects global financial risk, is found to decrease the value of central banks' gold reserves. It can be inferred that surges in the VIX may heighten the need for sudden liquidity in global markets, thereby adversely affecting central banks' gold reserves.

Keywords: International reserves, central bank gold reserves, uncertainty and global risk

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN GLOBALIZATION AND ECOLOGICAL FOOTPRINT

KÜRESELLEŞME VE EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDAKİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Tuba BİLGİN[1], Selda ÖZKILBAÇ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0002-5960-8657

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0002-4387-896X

Özet

Küreselleşme, 20. yy ortalarından itibaren tüm ekonomileri etkileyen ve bu etkileri tartışma konusu olan bir kavramdır. Küreselleşmenin, ekonomik büyüme ve kalkınma gibi iktisadi etkilerinin yanında sosyo-kültürel etkileri de pek çok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Ancak son dönemlerde özellikle sürdürülebilirlik kapsamında çevre üzerindeki etkileri de tartışılmaktadır. Bu noktada çevresel bozulmanın çok boyutlu bir göstergesi olarak ekolojik ayak izi dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bir çok bilimsel araştırmada küreselleşmenin, çevre üzerindeki etkisi ekolojik ayak izi aracılığıyla ölçülmektedir. Bu araştırmanın amacı, küreselleşme ve ekolojik ayak izi üzerine yapılmış çalışmalara yönelik bütüncül bir inceleme sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, küreselleşme ve ekolojik ayak izi konulu Web of Science (WOS) veri tabanında taranan 485 makale bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma bulguları yıl, yazar, ülke, dergi, atıf, anahtar kelime ve WOS kategorileri gibi bibliyometrik haritalama başlıkları altında sunulmuştur. Sonuçlara göre, konuya ilişkin makale sayısında 2020 sonrasında ciddi bir artış olduğu ve en çok makalenin de 2023 yılında yayınlandığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, konuya ilişkin en çok makalenin yayınlandığı ülkenin Çin olduğu, makalelerin daha çok Environmental Science and Pollution Research dergisinde yayınlandığı, en çok atıf alan çalışmanın ise Syed Anees Haider Zaidi, Muhammad Wasif Zafar, Muhammad Shahbaz ve Fujun Hou'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarının, gelecekte küreselleşme ve ekolojik ayak izi üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Ekolojik Ayak İzi, Bibliyometrik Analiz

Abstract

Globalization is a concept that has affected all economies since the mid-20th century and has been the subject of debate. In addition to its economic effects, such as economic growth and development, the socio-cultural impacts of globalization have also been the subject of numerous scientific studies. However, in recent times, its effects on the environment have also been debated, particularly in the context of sustainability. At this point, the ecological footprint stands out as a multidimensional indicator of environmental degradation. Therefore, in many scientific studies, the impact of globalization on the environment is measured through the ecological footprint. This study aims to review studies on globalization and the ecological footprint comprehensively. To this end, 485 articles on globalization and ecological footprints retrieved from the Web of Science (WOS) database were examined using bibliometric analysis methods. The research findings are presented under bibliometric mapping headings such as year, author, country, journal, citation, keyword, and WOS

categories. According to the results, there has been a significant increase in the number of articles on the subject since 2020, with the most articles published in 2023. Furthermore, it was determined that China is the country with the highest number of articles published on the subject, that the articles are mostly published in the journal Environmental Science and Pollution Research, and that the most cited study belongs to Syed Anees Haider Zaidi, Muhammad Wasif Zafar, Muhammad Shahbaz, and Fujun Hou. It is believed that the results of this study may guide researchers who wish to conduct future research on globalization and ecological footprint.

Keywords: Globalization, Ecological Footprint, Bibliometric Analysis

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkan küreselleşme, 20. yy ortalarından itibaren tüm ekonomileri etkileyen ve bu etkileri de tartışma konusu olan dinamik bir kavramdır. Küreselleşme, yerkürenin farklı bölgelerinde yaşayan bireyler, toplumlar ve devletler arasındaki iletişim ve etkileşim düzeyinin, "karşılıklı bağımlılık" kavramı çerçevesinde giderek yoğunlaşması şeklinde tanımlanabilir (Bayar, 2008: 25). Diğer bir ifadeyle küreselleşme, ulusal sınırların ötesinde mal, hizmet, sermaye, bilgi, insan ve kültürel değerlerin dolaşımının hızlanmasıyla toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması sürecini ifade etmektedir. Teknolojik gelişmelerin, iletişim ağlarının ve ulaşım imkânlarının ilerlemesiyle de bu süreç daha da hız kazanmıştır. Zamanla sosyal bilimler literatüründe çok boyutlu bir olgu olarak ele alınan küreselleşme ekonomi, siyaset, kültür, çevre, iletişim ve teknoloji gibi çok farklı alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Böylece küreselleşme, akademik alanda hemen hemen her konuyla bir şekilde ilişkilendirilmiş ve ekonomik veya toplumsal birçok sorunun sebebi, sonucu ya da çözüm yolu olarak görülmüştür (Demir, 2001: 74).

Son dönemlerde küreselleşmenin sıklıkla ilişkilendirildiği önemli alanlardan biri de çevresel konulardır. Küreselleşme sürecinde artan sanayileşme, kentleşme, teknolojik gelişmeler ve nüfus artışıyla birlikte küresel ekonomik faaliyetler ve buna bağlı talep hızla artmıştır. Tüm bunlar doğal kaynakların aşırı kullanımına, karbon emisyonunun artmasına, tüketim kültürünün yayılmasına ve biyoçeşitliliğin azalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla küreselleşme, beraberinde ekolojik baskıyı getirebilmektedir. Üstelik küreselleşmenin çevresel etkileri yalnızca yerel, ulusal ya da bölgesel düzeyle sınırlı kalmamış; iklim değişikliği örneğinde olduğu gibi küresel boyutlara ulaşmıştır. Artan küresel rekabet, doğayı doğrudan etkileyerek çevresel sorunların sınır ötesine taşınmasına da zemin hazırlamıştır. Küreselleşmenin, çevre üzerinde bu şekilde olumsuz etkileri olduğunu savunan görüşlerin yanı sıra olumlu etkileri olabileceğini savunan görüşler de vardır (Özgün, 2024: 131). Küreselleşmenin, sürdürülebilir teknolojiler ve çevre bilincinin küresel ölçekte yayılmasına katkı sağlayarak çevre üzerinde olumlu etkiler yaratabileceği düşünülmektedir.

Sürdürülebilirlik kapsamında literatürde çevreye ilişkin konuların popülerlik kazanmasıyla küreselleşmenin, çevre üzerindeki etkileri de özellikle son dönemlerde sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, çevresel bozulmaların tespit edilmesi ve politikaların uygulanması noktasında çevresel göstergeler de kritik bir rol üstlenmiştir. Bu noktada ekolojik ayak izi, çok boyutlu bir gösterge olarak işlev görmekte ve çevrenin mevcut durumunun daha bütüncül bir biçimde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır (Aşıcı ve Acar, 2016). 1990'lı yılların başında W. E. Rees (1992) ve M. Wackernagel (1994) tarafından geliştirilen Ekolojik ayak izi, bir topluluk ya da birey tarafından tüketilen kaynakların yeniden üretilmesi ve bu esnada ortaya çıkan atığın yok edilmesi için ne kadar verimli su ve toprak alanlarının gerekli olduğunu ifade etmektedir (Tosunoğlu, 2014). Başka bir ifadeyle bu gösterge, insan faaliyetlerinin doğal kaynaklar üzerindeki baskısını ölçmektedir. Dolayısıyla, bir çok bilimsel araştırmada küreselleşmenin, çevre üzerindeki etkisi ekolojik ayak izi aracılığıyla ölçülmektedir. Bu bağlamda, küreselleşme ve ekolojik ayak izi üzerine yapılmış çalışmaların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinin oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu

doğrultuda çalışmanın amacı, küreselleşme ve ekolojik ayak izi üzerine yapılmış çalışmalara yönelik bütüncül bir inceleme sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science (WOS) veri tabanı özelinde konuya ilişkin yayınlanan makaleler bibliyometrik analiz yöntemli ile incelenmiştir. Ulaşılabilen ilgili literatür ele alındığında ekolojik ayak izi ve küreselleşme üzerine yapılan makalelerin bu şekilde bibliyometrik analiz yöntemiyle incelendiği başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın bu açıdan literatüre katkı sunacağı düşünülmekte ve ayrıca, bu konu üzerine gelecekte çalışma yapacak olan araştırmacılara da yol göstermesi beklenmektedir.

Giriş bölümünde küreselleşme ve ekolojik ayak izine ilişkin gerekli bilgiler verildikten sonra çalışmanın devamı şu şekilde planlanmıştır. İkinci bölümde çalışmada veri toplama ve kullanılan analiz yöntemine dair bilgiler sunulmaktadır. Üçüncü bölümde ise bibliyometrik analiz sonucu elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Son olarak sonuç bölümünde, çalışmanın bulgularından yola çıkılarak ilgili alana dair durum değerlendirmesi yapılıp, gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların geçmişten günümüze gelişimini izleme, alana dair önemli dergiler, çalışmalar ve en çok katkı sağlayan yazarların belirlenerek ilgili literatürün kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bu amaca uygun olarak yaygın şekilde kullanılan bir teknik olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz, bir araştırma alanının gelişimini ortaya koymak ve yayınların belirli özelliklerini incelemek için kullanılan nicel bir yöntemdir (Garfield, 1979; McCain, 1996). Bibliyometrik analiz, geniş bir kullanım alanına sahip olup uzun süredir çeşitli disiplinler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntem, literatürdeki çalışmaların atıf, yazar, konu, ülke ya da yayın türlerine göre matematiksel ve istatistiksel analizini yaparak araştırma alanlarının kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır (Zeren ve Kaya, 2020: 38). Böylece bibliyometrik analiz, bir araştırma alanın tanımlanmasına, mevcut araştırma eğilimlerinin ve boşluklarının belirlenmesi noktasında önemli katkılar sunarak ilgili alanının genel görünümünü ortaya koymaya yardımcı olmaktadır (Savrun ve Mutlu, 2019: 373).

Bibliyometrik bir inceleme yapmak üzere bu çalışmada seçilen veri tabanı Web of Science (WOS)'tır. Çalışmada WOS veri tabanının seçilme nedenleri doküman türü açısında geniş imkanlar sunması, akademik çevrelerce saygın kabul edilen atıf dizinlerini kapsaması ve araştırmacılara çok geniş bir kaynak desteği sağlamasıdır (Şeref ve Karagöz, 2019). Ayrıca bibliyometrik analize uygun veri sağladığı için bu tarz çalışmalarda WOS sıklıkla kullanılan bir veri tabanıdır. Bu kapsamda 23.09.2025 tarihinde WOS veri tabanında başlık, özet, anahtar kelime arama kriteri olarak seçilmiş, daha sonra arama kısmına ve bağlacıyla "Ecological footprint" (Ekolojik ayak izi) ve "Globalization/Globalisation" (Küreselleşme) anahtar kelimeleri yazılarak tarama yapılmasıyla 499 çalışmaya ulaşılmıştır. Daha sonra sadece çalışma dili İngilizce olan araştırma ve derleme makalesi türündeki dökümanların incelenmesine karar verildiğinde geriye 485 makale kalmış ve bunların analiz edilmesine karar verilmiştir.

3. ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışma için 485 makaleye ait gerekli bilgiler WOS veri tabanından analize uygun formatlarda çekilmiş ve bibliyometrik haritalama için de yaygın şekilde kullanılan Van Eck ve Waltman (2010) tarafından geliştirilen VOSviewer yazılımının 1.6.19 versiyonu kullanılmıştır.

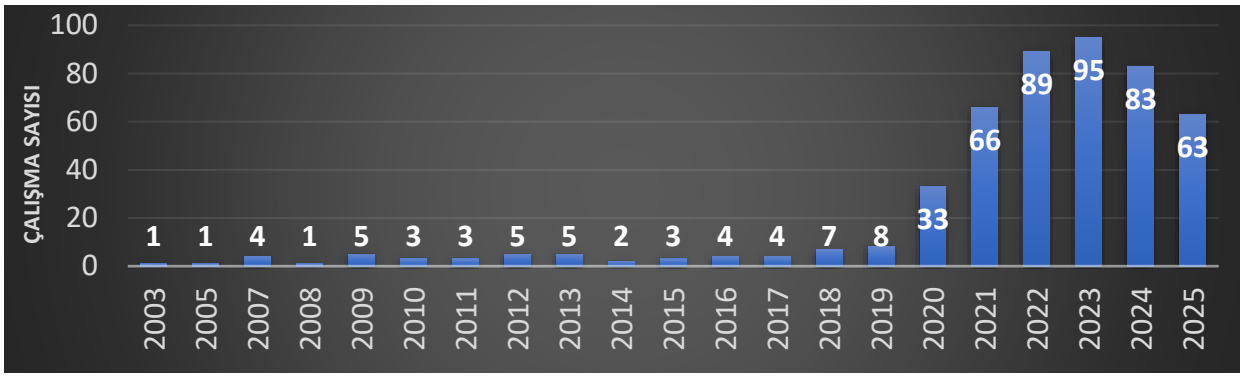
Bu bölümde araştırma kapsamında ele alınan çalışmaların yıllara göre dağılımı, makalelerin ülkelere, dergilere ve yazarlara göre dağılımı, en fazla atıf alan yazar-çalışma-dergi-ülke ve en çok tekrar eden

anahtar kelimeler gibi kriterler bakımından ilgili çalışmalar değerlendirilerek bulgular çeşitli ağ haritalarıyla gösterilmektedir.

3.1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen makalelerin yıllara göre dağılımı Şekil 1'de sunulmuştur. Bu araştırmada ele alınan makalelerden ilki 2003 yılında yayınlanırken Şekil 1'den de görüleceği üzere 2004 ve 2006 yıllarında ekolojik ayak izi ve küreselleşme ilişkisini ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. 2020 yılı ve sonrasında ise küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisine dair konuların ilgi görmeye başladığı ve bu ilginin de genel olarak artma eğiliminde olduğu ifade edilebilir. En çok makalenin ise (95) 2023 yılına ait olduğu ve bunu 89 makaleyle 2022 yılının takip ettiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, ilgili konunun özellikle son beş yıl içinde daha popüler hale geldiğini göstermektedir.

Şekil 1: Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

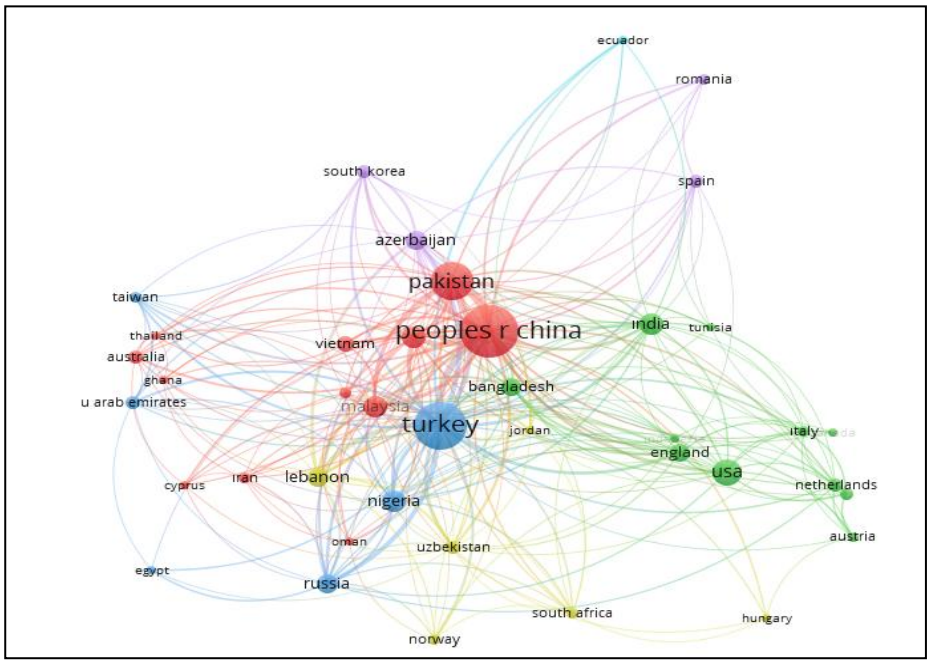

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Makalelerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkelerin üretkenliği incelendiğinde 79 ülkenin küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisi üzerine makale yayınladığı görülmüştür. Bu bağlamda konuya ilişkin makale yayınlayan ülkeleri gösteren görsel Şekil 2'de sunulmaktadır. Şekil 2'de yer alan ağ haritası görselinin elde edilmesinde VOSviwer programı kullanılmıştır. Ülkenin minimum doküman sayısı 5 ve minimum alıntılanma sayısı 0 seçilerek bu şartı sağlayan 40 ülkenin yayınladıkları makale sayısına göre ağırlıklandırılmasının yer aldığı ağ haritası elde edilmiştir.

Şekil 2: Bibliyografik Eşleşme Ülkelerin Ağ Haritası

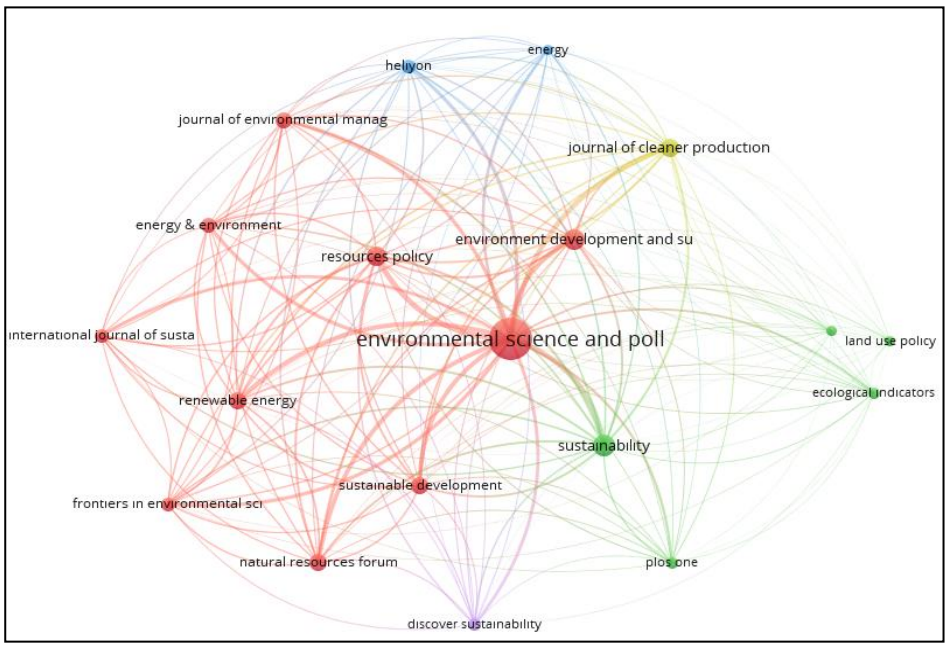

İlgili konuda en çok makalenin yayınlandığı ilk 10 ülke şöyledir; Çin (189), Türkiye (158), Pakistan (101), ABD (48), Hindistan (34), Suudi Arabistan (34), Nijerya (34), Malezya (34), Azerbaycan (27), Rusya (25). Dolayısıyla ilgili konuya ilişkin literatürün gelişmesinde en çok katkı sunan ülkelerin Çin, Türkiye ve Pakistan olduğu söylenebilir. Türkiye'nin de 158 çalışmayla 2. sırada olması dikkat çekmektedir.

3.3. Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında ele alınan makalelerin yayınlandığı dergiler değerlendirildiğinde ilgili çalışmaların 152 farklı akademik dergide yayınlandığı tespit edilmiştir. Şekil 3'te makalelerin yayınlandığı dergilere ait bibliyografik eşleşme ağ haritası sunulmaktadır. Bir kaynağın minimum doküman sayısı 5 ve minimum alıntılanma sayısı 0 seçilerek bu eşik değeri sağlayan 19 derginin yer aldığı ve Şekil 3'te gösterilen ağ haritası elde edilmiştir.

Şekil 3: Dergi Bibliyografik Eşleşme Ağ Haritası

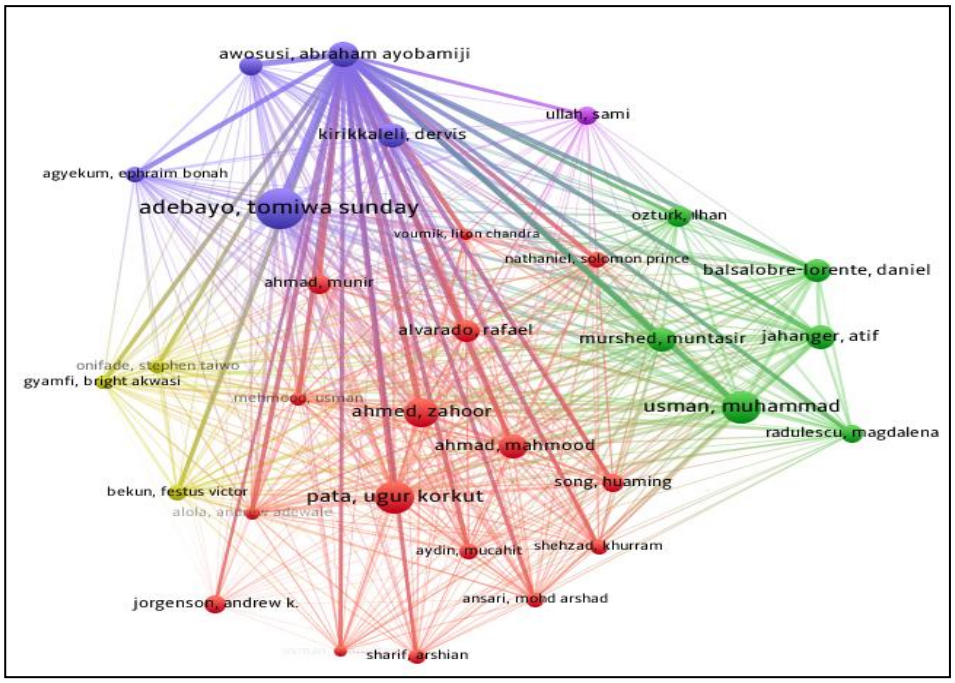

İlgili konuda en çok çalışmanın yayınlandığı ilk 10 dergi şöyledir; Environmental Science and Pollution Research (85), Sustainability (23), Environment Development and Sustainability (21), Resources Policy (19), Journal of Cleaner Production (17), Sustainable Development (15), Renewable Energy (14), Natural Resources Forum (14), Journal of Environmental Management (13) ve Energy & Environment (11). Şekil 3'ten de görüleceği üzere konuya ilişkin en üretken dergilerin 'Environmental Science and Pollution Research' ve 'Sustainability' olduğu ifade edilebilir.

3.4. Makalelerin Yazarlara Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen makalelerde yer alan toplam yazar sayısı 1221'dir. Ancak ilgili programda yazarın minimum doküman sayısı 5 ve minimum alıntılanma sayısı 0 olarak seçildiğinde 1221 yazardan bu koşulu sağlayan 31 yazarın doküman sayısına göre ağırlıklandırılmasının yer aldığı yazar ağ haritası elde edilmiş ve Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4: Yazar Bibliyografik Eşleşme Ağ Haritası

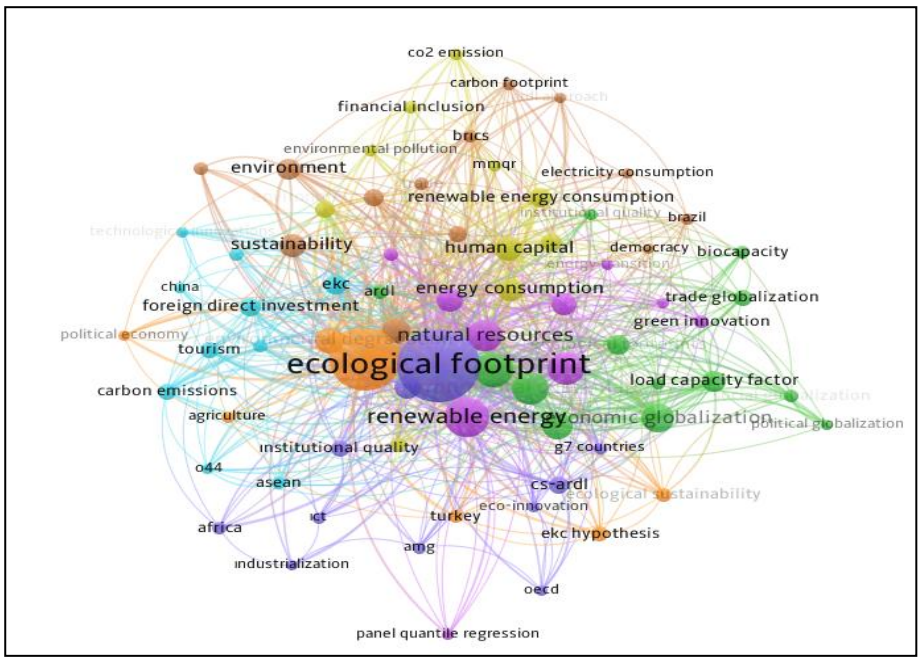

Şekil 4'ten de anlaşılacağı üzere ilgili alana çalışmalarıyla en çok katkın sunan ve en yüksek bağlantı gücüne sahip yazar 29 makale ile Tomiwa S. Adebayo'dur. T. S. Adebayodan sonra sırasıyla en fazla makale yayınlayan diğer yazarlardan bazıları şu şekildedir; Muhammad Usman (16), Uğur K. Pata (16), Zahoor Ahmed (16), Derviş Kırıkkaleli (12), Abraham A. Awosusi (11), Mahmood Ahmad (9), Atif Jahanger (8), Mehmet Altuntaş (7), Daniel Balsalobre-Lorente (7). Burada dikkat çeken noktalardan bir tanesi ilgili konuda en fazla yayın yapan ilk 10 araştırmacının içinde Türk yazarların da olmasıdır. Dolayısıyla, yayınların ülkelere göre dağılımında da ikinci sırada yer alan Türkiye'nin küreselleşme ve ekolojik ayak izi konulu çalışmalarda önemli bir konumda olduğu ifade edilebilir.

3.5. Anahtar Kelime Analizi

Çalışmanın bu bölümünde ilgili konu ile ilişkilendirilen kavramların ortaya koyulabilmesi amacıyla anahtar kelime analizi yapılmıştır. Ele alınan 485 çalışmada toplam 998 farklı anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anahtar kelimelere ait birlikte bulunma ağı görselinin elde edilmesinde ise ilgili programda anahtar kelimelerin minimum birlikte bulunma sayısı 5 olarak seçilmiş ve 998 anahtar kelimeden bu şartı sağlayan 74'ünün görselleştirilmesi elde edilmiştir. İlgili görsel Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5: Anahtar Kelimelerin Birlikte Bulunma Ağı ve Sıklığı

Şekil 5'tende anlaşıldığı üzere incelenen çalışmalarda en çok kullanılan ve bağlantı gücü en yüksek iki anahtar kelimenin "ecological footprint" (222) ve "globalization" (163) olduğu görülmüştür. Bunun beklenen doğal bir sonuç olduğu ifade edilebilir. Çünkü araştırmanın odaklandığı konu zaten bu iki kavram (ekolojik ayak izi ve küreselleşme) üzerine yapılan çalışmaları içermektedir. Bu iki kavramdan sonra sırasıyla en çok kullanılan 8 anahtar kelime ise şöyledir; renewable energy/yenilenebilir enerji (68), economic growth/ekonomik büyüme (52), environmental sustainability/çevresel sürdürülebilirlik (46), financial development/finansal gelişme (44), natural resources/doğal kaynaklar (43), economic globalization/ekonomik küreselleşme (35), sustainable development/sürdürülebilir kalkınma (30), environmental degradation/çevresel bozulma (28). Bu anahtar kelimelerden yola çıkarak küreselleşme ve ekolojik ayak izini konu alan çalışmaların daha çok sürdürülebilir çevre ile sürdürülebilir büyüme ve kalkınma ile ilişkilendirildiği ifade edilebilir. Son dönemlerde tüm ülkeler için sürdürülebilirlik konusu ciddi bir öneme sahip olduğu için bu yöndeki çalışmaların daha da artacağı öngörülebilir.

3.6. Atıf Analizi

Bilimsel çalışmaların en önemli göstergelerinden bir tanesi de atıf sayısıdır. Bu doğrultuda çalışmada atıf sayıları incelenerek konuya ilişkin literatürdeki en etkili yazar, makale, dergi ve ülkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında sırasıyla en çok atıf alan makaleler, en çok atıf alan yazarlar, en çok atıf alan dergiler ve en çok atıf alan ülkeler analiz edilmiştir. İlk olarak en fazla atıf alan çalışmalar analiz edilmiştir. Bu kapsamda atıf analizi, minimum atıf sayısı 20 seçilerek yapılmış ve 485 makaleden 225'inin bu eşik değerini geçtiği görülmüştür. Bu çalışmalara ait atıf yoğunluk haritası görseli Şekil 6'da sunulmaktadır. Ayrıca en çok atıf alan ilk 10 makale ve bu makalelere ilişkin bazı bilgiler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: En Çok Atıf Alan İlk 10 Makale

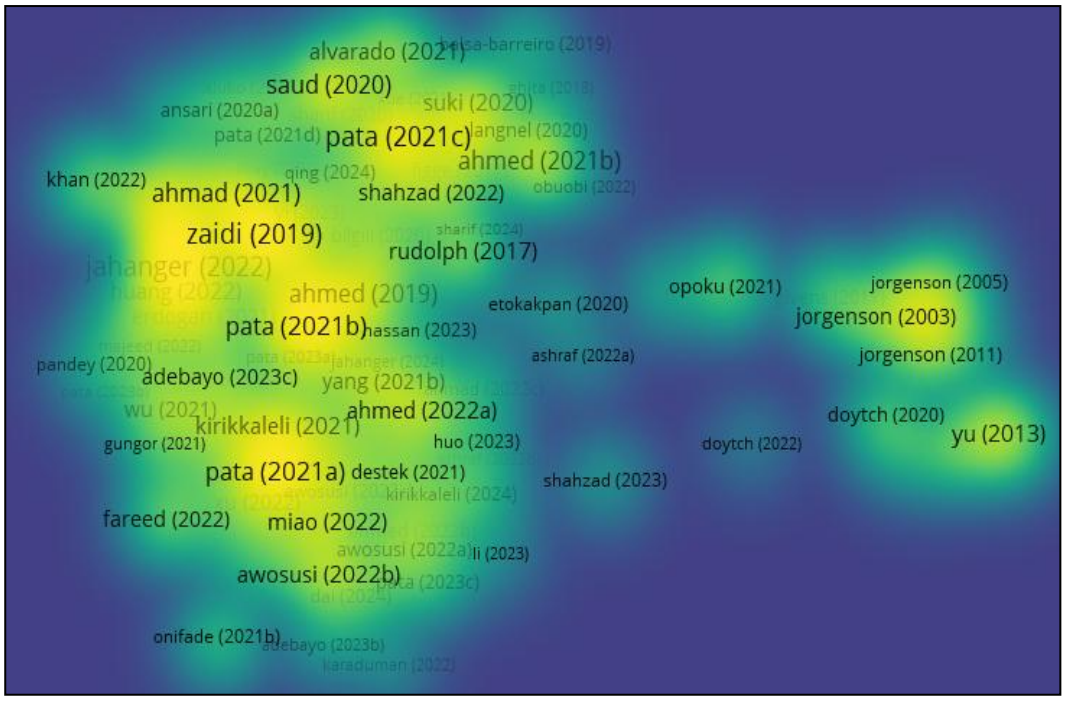
Yazar-Yıl	Çalışmanın Başlığı	Dergi	Atıf Sayısı
Zaidi vd. (2019)	Dynamic Linkages Between Globalization, Financial Development and Carbon Emissions: Evidence From Asia Pacific Economic Cooperation Countries	Journal of Cleaner Productıon	610
Pata ve Çağlar (2021c)	Investigating The EKC Hypothesis With Renewable Energy Consumption, Human Capital,Globalization and Trade Openness for China: Evidence From Augmented ARDL Approach With A Structural Break	Energy	539
Jahanger vd. (2022)	The Linkages Between Natural Resources, Human Capital, Globalization, Economic Growth, Financial Development, and Ecological Footprint: The Moderating Role of Technological Innovations	Resources Polıcy	500
Pata (2021b)	Renewable and Non-Renewable Energy Consumption, Economic Complexity, CO_2 Emissions, And Ecological Footprint in The USA: Testing The EKC Hypothesis With A Structural Break	Envıronmental Scıence and Pollutıon Research	433
Pata (2021a)	Linking Renewable Energy, Globalization, Agriculture, CO_2 Emissions and Ecological Footprint in BRIC Countries: A Sustainability Perspective	Renewable Energy	414
Saud vd. (2020)	The Role of Financial Development And Globalization in The Environment: Accounting Ecological Footprint Indicators For Selected One-Belt-One-Road Initiative Countries	Journal of Cleaner Productıon	383
Ahmad vd. (2021)	Modelling The Dynamic Linkages Between Eco-Innovation, Urbanization, Economic Growth and Ecological Footprints For G7 Countries: Does Financial Globalization Matter?	Sustaınable Cıtıes and Socıety	366
Ahmed vd. (2021b)	Linking Economic Globalization, Economic Growth, Financial Development, and Ecological Footprint: Evidence From Symmetric and Asymmetric ARDL	Ecologıcal Indıcators	352
Ahmed vd. (2019)	Does Globalization Increase The Ecological Footprint? Empirical Evidence From Malaysia	Envıronmental Scıence and Pollutıon Research	329
Yu vd. (2013)	Tele-Connecting Local Consumption to Global Land Use	Global Envıronmental Change-Human and Polıcy Dımensıons	288

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6 ve Tablo 1'den görüldüğü üzere en çok atıf alan çalışma 610 atıfla Zaidi vd. tarafından 2019 yılında yayınlanan 'Dynamic Linkages Between Globalization, Financial Development and Carbon Emissions: Evidence From Asia Pacific Economic Cooperation Countries' başlıklı çalışmadır. Bu doğrultuda konuya ilişkin alanda en etkili çalışmanın Zaidi vd. (2019)'nin çalışması olduğu ifade

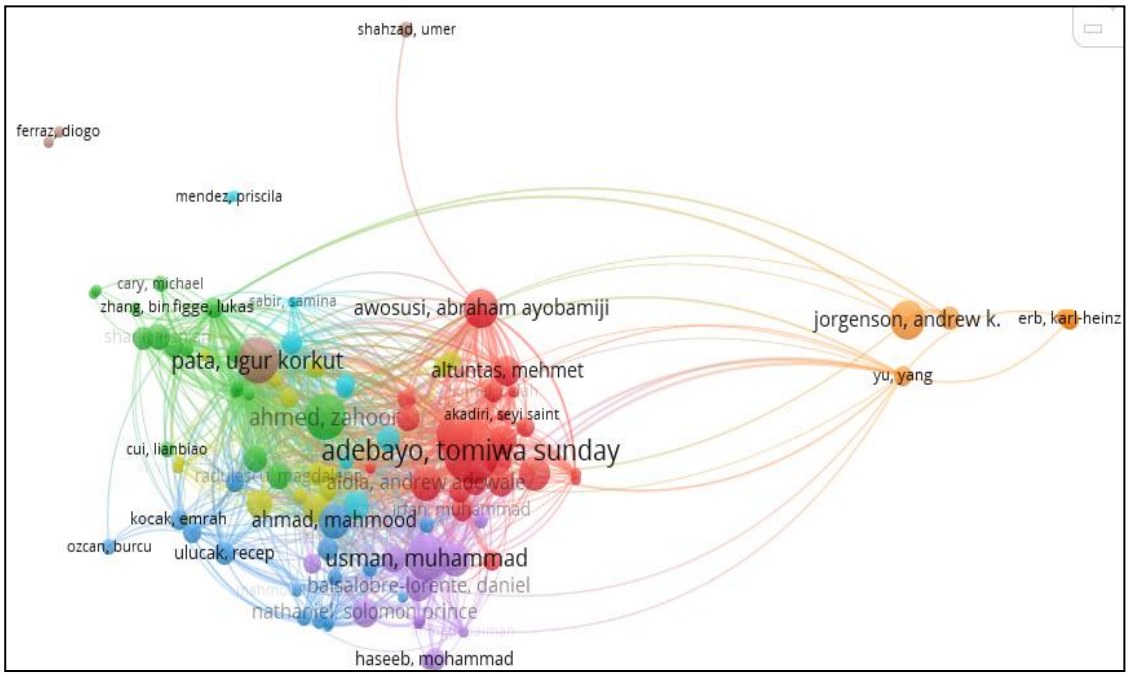
edilebilir. İlgili makaleden sonra atıf sayısına göre alanda etkili olan ikinci çalışma ise 539 atıfla Türk yazarlar Pata ve Çağlar (2021)'ın çalışmasıdır. Pata'nın 2021 yılında yayınladığı farklı iki çalışması daha en çok atıf alan çalışma listesinde 4. ve 5. sırada yer almaktadır. Buna istinaden Pata'nın konuya ilişkin makalelerinin alanda oldukça etkili olduğu söylenebilir. Daha önce ifade edildiği gibi konuya ilişkin makalelerin ülke dağılımda Türkiye'nin ikinci sırada ve en çok çalışması bulunana yazar sıralamasında ise Pata'nın üçüncü sırada yer alması bu durumla ilişkilendirilebilir.

Şekil 6: En Çok Atıf Alan Makalelerin Yoğunluk Haritası

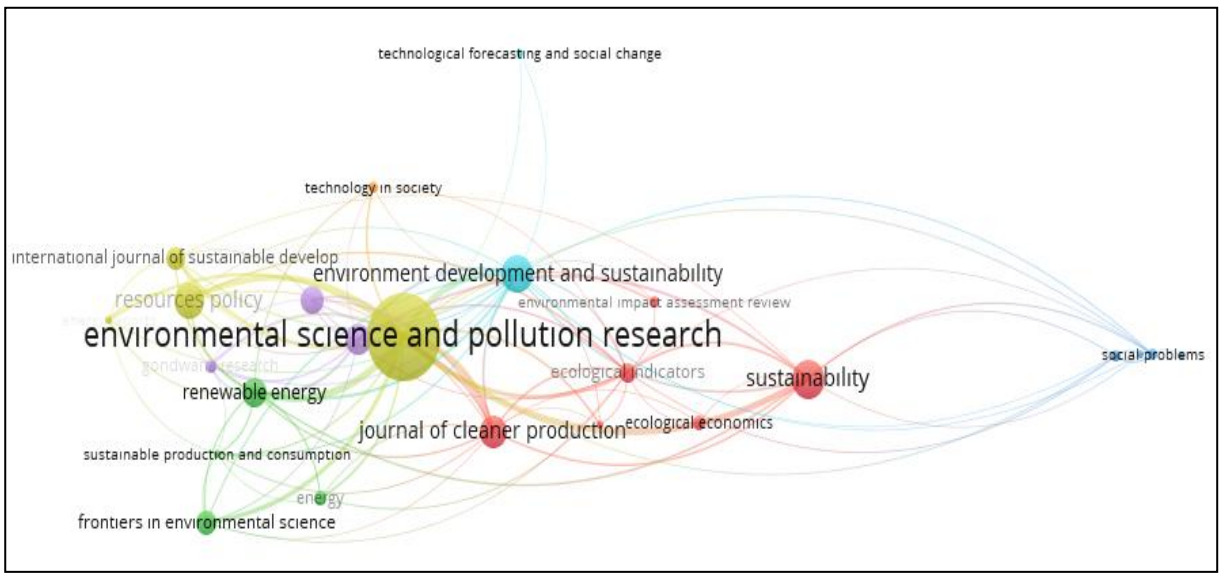
Ele alınan makaleler kapsamında ekolojik ayak izi ve küreselleşme ilişkisine dair literatüre katkı sunan 1221 yazar bulunmaktadır. En çok atıf alan yazarların değerlendirilmesi için analiz yapılırken ilgili programda bir yazarın minimum doküman sayısı 1 ve minimum atıf sayısı da 200 olarak seçilmiştir. 1221 yazardan bu eşik değeri sağlayan 108 yazara ilişkin atıf ağ haritası Şekil 7'de sunulmuştur.

Şekil 7: En Fazla Atıf Alan Yazarların Ağ Haritası

Çalışma kapsamındaki literatüre katkı sunan yazarların tüm makalelerine yapılan atıf sayıları incelendiğinde 2341 atıfla Tomiwa Sunday Adebayo ilk sırada yer almaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi Tomiwa S. Adebayo aynı zamanda 29 makaleyle alana ilişkin en fazla yayını olan yazardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde T. S. Adebayo'nun alana çok önemli katkıları olduğu ve alana ilişkin en etkin yazar olduğu ifade edilebilir. Yazara göre atıf sıralamasında ilk beşte yer alan diğer yazarlar sırasıyla; 2009 atıfla Uğur Korkut Pata, 1759 atıfla Zahoor Ahmed, 1749 atıfla Muhammad Usman ve 1363 atıfla Atif Jahanger şeklindedir. Bu yazarlar da konuya dair en fazla yayını bulunan yazar sıralamasında ilk sekizde yer almaktadırlar. Dolayısıyla hem çalışma sayısı hem de atıf sayısı bakımından değerlendirildiğinde alana önemli katkıları olduğu açıktır.

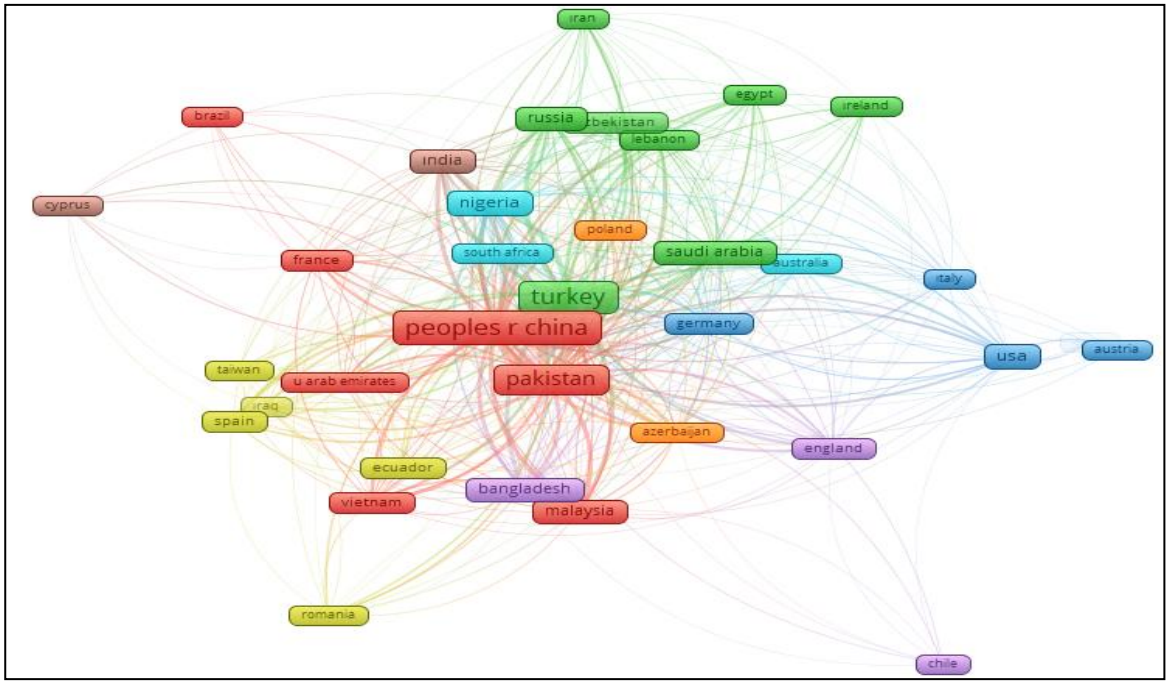
Şekil 8: En Fazla Atıf Alan Dergilerin Ağ Haritası

Daha önce de belirtildiği üzere araştırmada incelenen makalelerin yayınlandığı dergiler değerlendirildiğinde ilgili çalışmaların 152 farklı akademik dergide yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda en fazla atıf alan dergilerin analizi için ilgili programda bir kaynağın minimum doküman sayısı 1 ve minimum alıntılanma sayısı 200 seçilerek bu eşik değeri geçen 24 dergiye ait atıf analizi

ağ haritası görseli Şekil 8'de verilmiştir. Şekil 8'de görüldüğü üzere konuya ilişkin en fazla (85) makalenin yayınlandığı dergi olan Environmental Science and Pollution Research aynı zamanda 5221 atıf sayısıyla en çok atıf alan dergi olmuştur. Dolayısıyla bu dergi ilgili alana özgü olarak hem en üretken hem de en etkin dergi şeklinde nitelendirilebilir. Bu dergiyi takiben sırasıyla en çok atıf alan diğer bazı dergiler şu şekildedir; Journal of Cleaner Production (17 makale-2308 atıf), Resources Policy (19 makale-1675 atıf), Renewable Energy (14 makale-1254 atıf), Sustainable Development (15 makale-1100 atıf).

Şekil 9: En Fazla Atıf Alan Ülkelerin Ağ Haritası

Son olarak ülkelere göre atıf analizi yapılmak istendiğinde, ilgili programda ülkenin minimum doküman sayısı 1 ve en az alıntılanma sayısı 200 seçilmiş ve araştırma konusunda çalışma yayınlamış 79 ülkeden 36'sının bu eşiği geçtiği görülmüştür. Bu ülkelere ait VOSviewer'dan elde edilen atıf analiz ağ haritası görseli Şekil 9'da sunulmuştur. Buna göre, 11049 atıfla ülkelere göre analiz sıralamasında Çin birinci sırada yer almaktadır. Çin aynı zamanda 189 makaleyle alana ilişkin en fazla yayın yapan ülke konumundadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yayın ve atıf sayısında öncü ülke olarak Çin'in konuya dair literatüre büyük katkı sunduğu ifade edilebilir. Çin'den sonra atıf sayısı en yüksek olan ülkelerden bazıları sırasıyla; Türkiye (158 yayın-9246 atıf), Pakistan (101 yayın-6532 atıf), ABD (48 yayın-2946 atıf), Nijerya (34 yayın-2044 atıf), Hindistan (34 yayın-1496 atıf) şeklindedir. Burada yayın sayısı ile atıf sayısına göre ülke sıralamasının aynı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yine Türkiye'nin atıf sayısından da ilgili alanda önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir.

4. SONUÇ

Küreselleşme, günümüzde çevresel etkileriyle birlikte giderek daha fazla tartışılan ve çok boyutlu biçimde ele alınan bir konu haline gelmiştir. Özellikle, artan üretim ve tüketim faaliyetleri, doğal kaynak kullanımındaki yoğunluk ve buna bağlı olarak ekolojik denge üzerindeki baskı nedeniyle önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda özellikle sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi açısından araştırmacılar tarafından literatürde son yıllarda küreselleşme ve ekolojik ayak izi kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmalar artmıştır. Ekolojik ayak izi göstergesi, çevresel bozulmanın boyutlarını somut ve karşılaştırılabilir verilerle ortaya koyması açısından bu alandaki analizlerde kritik bir araç işlevi görmektedir. İlgili konuya dair bilimsel çalışma sayısının artmasıyla

birlikte mevcut literatürde küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisini bütüncül bir bakış açısıyla ele alan ve bu alandaki yayınları sistematik biçimde değerlendiren çalışmalara duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla gerçekleştirilmiş ve konunun literatürdeki yerini analiz ederek, gelecekte yapılacak araştırmalar için sağlam bir temel oluşturmayı hedeflemiştir.

Bu araştırmada, küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki üzerine gerçekleştirilen akademik yayınların bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenerek, konunun literatürdeki gelişimi, eğilimleri ve öne çıkan katkı sağlayıcıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Web of Science (WOS) veri tabanı esas alınarak yapılan analizde, 2003-2025 yılları arasında yayınlanan toplam 485 makale değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, küreselleşme ve çevresel etkileri arasındaki etkileşime yönelik akademik ilginin özellikle son beş yılda kayda değer bir biçimde arttığını göstermektedir. 2023 yılı, yayın sayısında zirveye ulaşmış ve bu da konunun güncel çevresel ve politik tartışmalardaki önemine işaret etmektedir.

Analiz sonuçları, çalışmalara en fazla katkı sağlayan ülkelerin başında sırasıyla Çin, Türkiye ve Pakistan'ın geldiğini ortaya koymaktadır. Bu ülkeler, hem yayın sayısı hem de atıf bakımından dikkat çekici bir üretkenlik sergilemektedir. Ülkemiz açısından bir durum değerlendirmesi yapıldığında, Türkiye'nin özellikle yazar bazında ve atıf sayısındaki yüksek performansı, ülkenin bu alandaki akademik görünürlüğünü ve etkinliğini artırmaktadır.

Dergi analizi sonuçlarına göre, en çok yayın yapılan ve en fazla atıf alan derginin "Environmental Science and Pollution Research" olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, derginin ekolojik ayak izi ve küreselleşme konularına odaklanan çalışmalar açısından önemli bir yayın platformu haline geldiğini göstermektedir.

Yazar analizlerinde ise Tomiwa S. Adebayo, hem yayın sayısı hem de atıf sayısıyla ilk sırada yer almakta ve literatüre yön veren en etkin araştırmacı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Türk bir akademisyen olarak Uğur K. Pata'nın gerek yayın sayısı gerekse atıf performansı bakımından alana önemli katkılar sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Uğur K. Pata'nın konuya ilişkin üç farklı çalışmasının (da en çok atıf alan çalışma sıralamasında ilk beşte yer aldığı görülmüştür. Makaleye göre atıf analizinde ilk sırada yer alan çalışma ise Zaidi ve arkadaşlarının (2019) Journal of Cleaner Production'da yayımlanan ve küreselleşme ile karbon emisyonları arasındaki dinamik ilişkileri ele alan "Dynamic Linkages Between Globalization, Financial Development and Carbon Emissions: Evidence From Asia Pacific Economic Cooperation Countries" başlıklı çalışması olmuştur. Dolayısıyla ilgili makale, alandaki en önemli çalışmalardan biridir.

Anahtar kelime analizine göre, çalışmalarda en sık kullanılan kavramlar konuyla da uyumlu olarak ekolojik ayak izi ve küreselleşmedir. . Bu iki kavramdan sonra sırasıyla en çok kullanılan 5 anahtar kelime ise şöyledir; yenilenebilir enerji, ekonomik büyüme, çevresel sürdürülebilirlik, finansal gelişme, doğal kaynaklar. Buna göre; konuyla ilgili çalışmalar sıklıkla yenilenebilir enerji, ekonomik büyüme, çevresel sürdürülebilirlik, çevresel bozulma ve sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Bu da araştırmaların büyük oranda sürdürülebilirlik temelli bir bakış açısıyla ele alındığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisini temel alan literatürün özellikle son yıllarda daha da büyüdüğü ifade edilebilir. Bu çalışma ile ilgili alana genel bir bakış sunulmuştur. Ayrıca, bu konuya dair gelecekte araştırma yapacaklar için anahtar kelime, konu, faydalanabilecekleri temel kaynaklar, dergiler ve yazarlar konusunda faydalı bilgiler verilmiştir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. Bunlardan ilki, araştırmada sadece WOS veri tabanının kullanılmasıdır. Dolayısıyla elde edilen bulgular, sadece WOS veri tabanı özelindedir. Araştırmanın ikinci kısıtı ise sadece dili İngilizce olan doküman türü olarak da araştırma ve derleme makalelerinin

ele alınmış olmasıdır. Bu kısıtlar kapsamında gelecekte konuyla ilgili çalışma yapacak araştırmacılara da bazı önerilerde bulunulabilir. İleride yapılacak araştırmalarda farklı ve daha fazla veri tabanında taramalar yapılarak, makale dışındaki kitap, kitap bölümü, tez vb. bilimsel yayınlar da dahil edilerek küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisine dair literatür üzerine bibliyometrik analiz yanı sıra sistematik alan yazın incelemeleri yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

Ahmad, M., Jiang, P., Murshed, M., Shehzad, K., Akram, R., Cui, L., & Khan, Z. (2021). Modelling The Dynamic Linkages Between Eco-Innovation, Urbanization, Economic Growth and Ecological Footprints for G7 Countries: Does Financial Globalization Matter?. *Sustainable Cities and Society*, 70, 102881.

Ahmed, Z., Wang, Z., Mahmood, F., Hafeez, M., & Ali, N. (2019). Does Globalization Increase The Ecological Footprint? Empirical Evidence from Malaysia. *Environmental Science and Pollution Research*, *26*(18), 18565-18582.

Ahmed, Z., Zhang, B., & Cary, M. (2021). Linking Economic Globalization, Economic Growth, Financial Development, and Ecological Footprint: Evidence from Symmetric and Asymmetric ARDL. *Ecological Indicators*, 121, 107060.

Aşıcı, A. A. ve Acar, S. (2016). Does Income Growth Relocate Ecological Footprint?. *Ecological Indicators*, 61, 707-714.

Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32(4), 25-34.

Demir, G. (2001). Küreselleşme Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(01).

Garfield, E. (1979). Is Citation Analysis A Legitimate Evaluation Tool?. *Scientometrics*, 1, 359-375.

Jahanger, A., Usman, M., Murshed, M., Mahmood, H., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). The Linkages Between Natural Resources, Human Capital, Globalization, Economic Growth, Financial Development, and Ecological Footprint: The Moderating Role of Technological Innovations. *Resources Policy*, 76, 102569.

Özgün, F. (2024). Küreselleşme ve Kentleşmenin Çevreye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 25(2), 130-152.

Pata, U. K. (2021a). Renewable and Non-Renewable Energy Consumption, Economic Complexity, CO2 Emissions, and Ecological Footprint in The USA: Testing The EKC Hypothesis with A Structural Break. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(1), 846-861.

Pata, U. K. (2021b). Linking Renewable Energy, Globalization, Agriculture, CO2 Emissions and Ecological Footprint in BRIC Countries: A Sustainability Perspective. *Renewable Energy*, 173, 197-208.

Pata, U. K., & Caglar, A. E. (2021). Investigating the EKC Hypothesis with Renewable Energy Consumption, Human Capital, Globalization and Trade Openness for China: Evidence From Augmented ARDL Approach with A Structural Break. *Energy*, 216, 119220.

Rees, W. E. (1992). Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves out. *Environ Urban*, 4(2), 121–130.

Saud, S., Chen, S., & Haseeb, A. (2020). The Role of Financial Development and Globalization in The Environment: Accounting Ecological Footprint Indicators for Selected One-Belt-One-Road Initiative Countries. *Journal of Cleaner Production*, 250, 119518.

Savrun, B., ve Mutlu, H. M. (2019). Kent Lojistiği Üzerine Bibliyometrik Analiz. *Kent Akademisi*, 12(2), 364-386.

Şeref, İ., ve Karagöz, B. (2019). Türkçe Eğitimi Akademik Alanına İlişkin Bir Değerlendirme: Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik İnceleme. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 213-231.

Tosunoğlu, B. (2014). Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi. Hak İş *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 132-149.

Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software Survey: VOSviewer, A Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.

Wackernagel, M. (1994). Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: a Tool for Planning Toward Sustainability. *Doctoral Dissertation, University of British Columbia*.

Yu, Y., Feng, K., & Hubacek, K. (2013). Tele-connecting Local Consumption to Global Land Use. *Global Environmental Change*, 23(5), 1178-1186.

Zaidi, S. A. H., Zafar, M. W., Shahbaz, M., & Hou, F. (2019). Dynamic Linkages Between Globalization, Financial Development and Carbon Emissions: Evidence From Asia Pacific Economic Cooperation Countries. *Journal of Cleaner Production*, 228, 533-543.

Zeren, D., ve Kaya, N. (2020). Dijital pazarlama: Ulusal yazının bibliyometrik analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 35-52.

IS THERE A PERMANENT CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN EXTERNAL DEBT AND INFLATION IN TÜRKİYE?

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA VE ENFLASYON ARASINDA KALICI NEDENSELLİK İLİŞKİSİ VAR MI?

Ümit YILDIZ[1], Turgut BAYRAMOĞLU[2]

[1]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, https://orcid.org/0000-0002-2677-2098

[2]Prof. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü , https://orcid.org/0000-0003-0778-0516

Özet

Dış borçlanma ve enflasyon ilişkisi iktisat literatüründe üzerinde fikir ayrılıkları bulunan bir olgu olmakla birlikte ilgili değişkenler arasındaki etkilerin kalıcılığı da önemli bir diğer tartışma konusudur. Bu çalışmada ilgili tartışmadan yola çıkarak Türkiye'de dış borçlanma ile enflasyon arasındaki nedenselliğin kalıcı olup olmadığı sorusuna yanıt aranmaktadır. 2004Q01 – 2025Q01 dönemini kapsayan ve toplam dış borç stoku ile tüketici fiyat endeksi değişkenlerini içeren çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada iki değişken arasındaki nedensellik ilişkileri frekans alanında incelenmektedir. Durağan seriler ile yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre enflasyondan dış borçlanmaya doğru herhangi bir dönemde nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, dış borçlanmadan enflasyona doğru kısa ve orta dönemde nedensellik ilişkisi olduğu ancak bu ilişkinin uzun dönemde geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç dış borçlanmanın Türkiye'de enflasyonun bir nedeni olduğuna ancak bu nedenselliğin kalıcı olmadığına işaret etmektedir. Çalışma bulguları enflasyonla mücadelede politika yapıcılara borçlanma politikası noktasında önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dış Borçlanma, Enflasyon, Zaman Serisi.

Abstract

The relationship between external debt and inflation is a subject on which there are differences of opinion in economic literature, and the permanence of the effects between these variables is another important topic of discussion. Based on this debate, this study seeks to answer whether the causality between external debt and inflation in Türkiye is permanent. The study examines the causality relationships between the two variables in the frequency domain using quarterly data covering 2004Q01–2025Q01 and including the total external debt stock and consumer price index variables. According to the causality test results conducted with stationary series, no causality relationship was found from inflation to external debt in any period. In contrast, a causality relationship was found from external debt to inflation in the short and medium term, but this relationship was not valid in the long term. This result indicates that external debt is a cause of inflation in Türkiye, but this causality is not permanent. The study's findings provide policymakers with essential insights regarding debt policy in the fight against inflation.

Keywords: External Debt, Inflation, Time Series.

ASHIG CREATIVITY IN LITERARY ANALYSIS
AŞIQ YARADICILIĞI ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TƏHLİLLƏRİNDƏ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin.Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün baş öğretim üyesi.ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Mirzə İbrahimova görə, aşıq – öz sənəti və sənətkar şəxsiyyəti ilə xalqa bağlı, xalqın bağrından qopmuş, onun arzu və istəklərini ifadə edən yaradıcı varlıqdır. Əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərindən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər. Ustad və kamil aşıqlar sözə və saza yüngül baxanlara, onu əyləncə, ucuz şöhrət və gəlir vasitəsi hesab edənlərə nifrət bəsləmişlər. Əsl sənətkarların sazı və sözü xalq ruhunun tərcümanı olmuş, xalqın şirin arzularından, romantik xəyallarından, odlu həsrətlərindən, sevinc və kədərindən yaranmışdır. Həqiqi aşıq sazını sinəsinə basıb, oba-oba, kənd-kənd vətəninin hər bucağını dolanmış, aranında, dağında olmuş, kəndlilərin daxmasında, taya dibində, şum qırağında, çobanların arasında çalıb-oxumuşdur. Duzlu sözü və sazı ilə xalqın ruhunu oxşamış, zəhmətkeş adamlara havadar çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, əsrlər boyu Azərbaycan kəndlisinin aşıqsız keçən bir toyu-bayramı olmamışdır. Kəndli xoş günündə evinin yuxarı başında aşığı oturtmuşdur.

Anahtar kelimeler: Mirzə İbrahimov, aşıq, şeir, xalq, milli

ABSTRACT

According to M.Ibrahimov, ashig is a creative being who is connected to the people with his art and artistic personality, separated from the heart of the people, expressing their wishes and desires. True lovers deeply understood the role of words and music in the life of the people, and considered them to be a sharp weapon in the struggle of the people. The master and the perfect lovers hated those who looked down on words and music, those who considered it a means of entertainment, cheap fame and income. The music and words of the real artists have become the interpreter of the people's spirit, they have emerged from the people's sweet dreams, romantic dreams, fiery longings, joys and sorrows.

A real lover pressed his sazi to his chest, traveled from village to village, from village to village in every corner of his homeland, in the fields, in the mountains, played and sang in the huts of the peasants, at the bottom of the haystack, in the plowshare, among the shepherds. He caressed the soul of the people with his salty words and voice, and he became friendly to the hardworking people. It is not by chance that for centuries there has not been a wedding-holiday of an Azerbaijani peasant without a lover. On his auspicious day, the villager placed the ash on the top of his house.

Key words: Mirza Ibrahimov, ashug, poetry, people, national

GİRİŞ

Aşıq sənətinin tarixi qədim və zəngindir. Aşıq ədəbiyyatı janr və mövzu zənginliyi ilə hər zaman ədəbiyyatşünas alimlərin , oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. Bu mənada bir çox ədəbiyyatşünas alimlərin tədqiqlərində aşıq yaradıcılığı mövzu, janr aspektindən , poetik xüsusiyyətlər baxımından təhlil olunmuş, eyni zamanda aşıq sənətinin təsnifi və s. məsələlərə də toxunulmuşdur. Akademik Mirzə İbrahimova görə, aşıq – öz sənəti və sənətkar şəxsiyyəti ilə xalqa bağlı, xalqın bağrından

qopmuş, onun arzu və istəklərini ifadə edən yaradıcı varlıqdır: "Əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərindən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər. Ustad və kamil aşıqlar sözə və saza yüngül baxanlara, onu əyləncə, ucuz şöhrət və gəlir vasitəsi hesab edənlərə nifrət bəsləmişlər. Əsl sənətkarların sazı və sözü xalq ruhunun tərcümanı olmuş, xalqın şirin arzularından, romantik xəyallarından, odlu həsrətlərindən, sevinc və kədərindən yaranmışdır. Həqiqi aşıq sazını sinəsinə basıb, oba-oba, kənd-kənd vətəninin hər bucağını dolanmış, aranında, dağında olmuş, kəndlilərin daxmasında, taya dibində, şum qırağında, çobanların arasında çalıb-oxumuşdur. Duzlu sözü və sazı ilə xalqın ruhunu oxşamış, zəhmətkeş adamlara havadar çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, əsrlər boyu Azərbaycan kəndlisinin aşıqsız keçən bir toyu-bayramı olmamışdır. Kəndli xoş günündə evinin yuxarı başında aşığı oturtmuşdur" (3, 388).

Müəllifin aşıq haqqında böyük sevgi və vurğunluqla yazdığı bu fikirlərdə, aşıq sənətinin bütün sosial mahiyyəti ifadə olunmuşdur. Ədibin xüsusilə "əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərindən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər" fikrini heç də mübaliğə saymaq olmaz. Azərbaycan xalqı "Aşıq elin anasıdır" demişdir. Bu cəhətdən aşıq həm də elin ağsaqqalı, öndə gedəni, onun sözünü deyəndir. Aşıq yaradıcılığı təkcə sevgi lirikasından ibarət deyildir. Aşığın bədii söz yaradıcılığının əhəmiyyətli hissəsini ictimai lirika təşkil edir.

Paşa Əfəndiyev göstərir ki, aşıq poeziyasının ənənəvi mövzuları üç əsas istiqaməti əhatə edir:

1. Məhəbbət lirikası;
2. İctimai-siyasi lirika,
3. Dini mövzular (2, 241-242).

Mürsəl Həkimov da orta əsrlər aşıq lirikasının mövzu baxımından «məhəbbət lirikası» və «ictimai-siyasi motivlər» olaraq iki qrupda səciyyələndirmişdir.Qara Namazov da aşıq yaradıcılığında ictimai mövzularla yanaşı, məhəbbət və təbiət mövzularından da bəhs etmişdir .Həmçinin Nazilə Məmmədova Aşıq Hüseyn Şəmkirlinin poeziyasının tematik xüsusiyyətlərindən danışarkən iki qrupu qeyd etmişdir: məhəbbət lirikası və ictimai-fəlsəfi motivli şeirlər .

M.İbrahimov da hələ 1960-cı ildə yazır ki, "əsrlər uzunu yaranıb inkişaf etmiş aşıq yaradıcılığı istər məzmunu, istər forması etibarilə zəngin və rəngarəngdir. Burada həm sevgi, həm ictimai-siyasi, həm də əxlaqi-fəlsəfi mövzular işlənmişdir. Burasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sevgi motivləri aşıq yaradıcılığında nə qədər çox yer tutsa da, xalqın həyatı, gələcək haqqındakı xəyalları, fəlsəfi və estetik görüşləri, zalımlara nifrəti, bəylər, xanlar, burjua soyğunçuları və xarici işğalçılarla mübarizəsi öz əksini tapmışdır. Məhz buna görə də xalqın nəzərində aşığın səsi haqqın səsi olmuşdur"(3, 389).

Bütün bunlar göstərir ki, M.İbrahimovun "əsl aşıqların saz və sözdən xalqın mübarizəsində kəsərli silah kimi istifadə etmələri" haqqındakı fikri tarixi gerçəkliyi ifadə edir. Aşıq yaradıcılığında ictimai mövzuların əsas yer tutması bunun sübutudur. Ədibin öz ifadəsindən istifadə etsək, "əsl aşıqlar" həmişə haqsızlığa qarşı çıxmış, xeyiri, haqqı tərənnüm edib, şəri, nahaqqı, zülmü pisləmişlər. P.Əfəndiyev də yazır ki, "Azərbaycan xalqının həyatında, mübarizə tarixində elə bir əhəmiyyətli, təsirli hadisə olmamışdır ki, aşıqlar ona öz münasibətini bildirməsinlər. Aşıq poeziyasında xalqın misilsiz qəhrəmanlıq hünəri, azadlıq uğrunda mübarizəsi, dünyagörüşü, həyat və məişəti, istək və arzuları, gələcəyə inamı öz bədii əksini tapmışdır. Aşıq həmişə el içində məclislərdə oxumuşdur. Xalqın xoşuna gəlməyən heç bir qoşma aşıq tərəfindən ikinci dəfə oxunmamışdır, çünki aşıq məclisdə dinləyicilərin arzusu, xahişi ilə hərəkət edir, onların zövqünü oxşayır, sifarişini yerinə yetirir" (2, 241).

KAYNAKLAR

1.Beqdeli Q. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. (monoqrafiya). Bakı: Azərnəşr, 1963,39s.

2.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

3.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

4.İbrahimov M. Aşıq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, 81 s.

5.İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22

6. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.

7.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

METAFORA VƏ SEMANTİK SIXILMA: BƏDİİ DİLİN ESTETİK GÜCÜ

Könül Həsənova

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı,Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

https:/ORCİD.org./0000-0001-8795-252X

Xülasə

Metafor konseptlər mətndə aktiv işləklik statusuna malik olmaqla bir növ cansız əşyalara, vəhşi heyvan və quşlara məxsus əlamətlərin insanın üzərinə transformasiya edilməsi yolu ilə fasilə gətirilir. Konkret metaforalar oxucudan dərin yaddaş, düşüncə tələb edir, çünki onların mentallaşması üçün bu sindromlar olduqca vacibdir. Metaforalara mətnin bazasındakı üst mənalar kimi deyil, onun alt qatındajı semantika ilə dərk edilir, başa düşülür. Həqiqi mənadan idiomatikləşməyə, yəni məcazlaşmaya meyli metaforik konseptin əsas linqvistik əlamətlərindəndir, çünki o, kontekst strukturunda bir modeldən digər bir modelə keçid semantikası kimi xarakterizə olunur.

Dünya dil modelində dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq termini kimi metaforadan ilk dəfə Aristotel bəhs etmiş və onun təbiətini, spesifik xüsusiyyətlərini təyin edən də bu alim olmuşdur. Aristotel metaforanı sözün semantikası ilə bağlı bir hadisə kimi dəyərləndirmiş, təbiətini dərindən öyrənib əmələgəlmə yollarını, dildəki əhəmiyyəti və üslubi rolunu düzgün izah etmişdir və o, metaforanın əmələ gəlməsini müxtəlif əşya və hadisələr arasındakı bənzəyişi görmək və onlar vasitəsilə adları olmayan əşyalara ad verilməsi ilə bağlılığını qeyd etmişdir.

Poeziya dilində metaforalar hər şeydən əvvəl semantik sıxılma qanununa əsaslanır və qənaət prinsipi də bu xüsusda təzahür etmiş olur. Başqa sözlə desək, metafor sözlərin semantik inkişafına xidmət göstərir və bu fonda da qənaət prinsipi hesab edilir. Məs:

Çaqqaldı, pələng dişdəyir,

Yetim yesiri döşdəyir.

Dinəndə beyni işdəyir,

Elə bil küydü sözləri.

Mətndən aydın şəkildə sezilir ki, heyvanlara məxsus əlamət və keyfiyyətlər insanın-lirik "mən"inin üzərinə köçürülmüşdür, poetik obrazın mənfi keyfiyyəti "çaqqal" sözü ilə, müsbət əlaməti isə "pələng" heyvan adı ilə reallaşdırılmışdır. Həmin heyvan adlarının semantik planda məcazlaşması abstrakt xassəlidir və linqvistik qənaət prinsipini müvafiq bir tərzdə işlədilmişdir, yəni çaqqal kimi qorxaq və yırtıcı olsa da, pələng kimi qorxmaz və cəsarətli heyvanı dişləyir. Beləliklə, semantik sıxılma qanunu əsasında və qüvvətli ümumiləşdirmə nəticəsində assosiativ bağlılıqla əlaqədar olaraq, heyvanlara məxsus xüsusiyyətlər insanların üzərinə köçürülməklə bənzəyiş xarakterli metafora yaradılır. Birinci misradakı metaforik ifadəni paradiqma tərkibində belə də işlətmək olar: "Gücsüzdü, güclünü dişləyir". Paradiqmatik formasında "çaqqal" və "pələng" metaforaları antiteza hadisəsini, daha dəqiq şəkildə desək, enontisemiya hadisəsini reallaşdırır.

Metafora yalnız bədii təsvir vasitəsi deyil, həm də dilin semantik inkişafında, düşüncənin və konseptualizasiyanın formalaşmasında mühüm rol oynayan linqvistik mexanizmdir. Mətndə göstərildiyi kimi, metaforalar vasitəsilə cansız əşya, heyvan və quşlara məxsus xüsusiyyətlərin insanın üzərinə köçürülməsi, dildə semantik sıxılma və qənaət prinsipinə uyğun olaraq reallaşır. Bu

proses həm də dərin idrak və yaddaş fəaliyyətini tələb edir, çünki metaforaların başa düşülməsi onların alt semantik qatının anlaşılmasına əsaslanır.

Açar sözlər: metaforik konsept, semantik sıxılma, qənaət prinsipi, məcazlaşma, bədii mətn.

PEDAGOGICAL SPECIFICS OF IMPLEMENTING ACTIVE-INTERACTIVE TEACHING IN THE INSTRUCTION OF THE MAIN PARTS OF SPEECH

ƏSAS NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ FƏAL İNTERAKTİV TƏLİMİN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Allahverdiyeva Nuranə Elçin

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Humanitar elmlər fakültəsi, Filologiya kafedrası. Quba, Azərbaycan

ORCİD NO: 0009-0002-6763-991X

XÜLASƏ

Azərbaycan dili tədrisində əsas nitq hissələrinin öyrədilməsi prosesində fəal interaktiv təlim üsullarının tətbiqi, şagirdlərin həm nəzəri biliklərini, həm də praktik nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Fəal təlim metodları - müzakirə, beyin həmləsi, rollu oyunlar, qrup və cütlərlə iş, interaktiv oyun platformaları (Kahoot, Quizizz və s.) kimi üsullar - şagirdlərin dərs prosesinə fəal qoşulmasına, mövzunu daha yaxşı mənimsəməsinə və yaradıcı düşünmə bacarıqlarının formalaşmasına imkan yaradır. Əsas nitq hissələrinin (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf) izahında yalnız müəllimin izahatına əsaslanmaq əvəzinə, şagirdlərin özlərinin nümunələr gətirməsi, mətnlər üzərində işləməsi və real ünsiyyət situasiyalarında bu bilikləri tətbiq etməsi öyrənməni daha səmərəli edir. Bu yanaşma həmçinin şagirdlərin diqqətini dərs boyu canlı saxlayır, onların motivasiyasını artırır və fərdi yanaşmanı təmin edir. Beləliklə, fəal interaktiv təlim, nitq hissələrinin tədrisində həm kommunikativ, həm də idrak bacarıqlarının inkişafı üçün müasir və effektiv pedaqoji yanaşma hesab olunur.

Açar sözlər: *təhsil, fəal-interaktiv təlim, yeni təlim texnologiyaları, inteqrasiya, nitq hissələri*

ABSTRACT

The application of active-interactive teaching methods in the process of teaching the main parts of speech in the Azerbaijani language plays a significant role in developing both students' theoretical knowledge and practical speech skills. The use of methods such as discussion, brainstorming, role-playing, group and pair work, as well as interactive game platforms (Kahoot, Quizizz, etc.), enables students to actively engage in the learning process, facilitates deeper comprehension of the subject matter, and fosters creative thinking skills. In explaining the main parts of speech (noun, adjective, numeral, pronoun, verb, adverb), rather than relying solely on the teacher's explanation, students are encouraged to provide their own examples, work on texts, and apply this knowledge in real communication situations, which makes the learning process more effective. This approach helps maintain students' attention throughout the lesson, increases their motivation, and ensures an individualized learning experience. Consequently, active-interactive teaching is considered a modern and effective pedagogical approach aimed at developing communicative and cognitive skills in the teaching of the parts of speech.

Keywords: *education, active-interactive teaching, new teaching technologies, integration, parts of speech*

GİRİŞ

Müasir təhsil sistemi sürətlə inkişaf edən informasiya cəmiyyəti şəraitində yenilənən metod və texnologiyalara uyğunlaşmağı tələb edir. Tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, şagirdlərin yalnız bilik əldə etməsi ilə məhdudlaşmayaraq, analitik, yaradıcı və kommunikativ bacarıqlara yiyələnməsi müasir pedaqogikanın əsas məqsədlərindən biridir. Azərbaycan dili fənninin tədrisi də bu istiqamətdə mühüm yer tutur, çünki dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda milli-mədəni kimliyin daşıyıcısıdır. Dilin struktur elementlərinin – xüsusilə də əsas nitq hissələrinin dərindən öyrədilməsi şagirdlərin düzgün, məntiqli və ifadəli nitq qurmaq bacarığını formalaşdırır.

Ənənəvi tədris metodlarında əsas diqqət qaydaların izahına və nümunələrin təqdimatına yönəldilmişdi. Lakin bu yanaşma, xüsusilə müasir şagird nəsli üçün bəzən passiv və monoton görünür, nəticədə, motivasiya azalır və öyrənilən biliklərin praktik tətbiqi zəifləyir. Bu səbəbdən XXI əsr təhsil standartları fəal-interaktiv təlim metodlarının istifadəsini zəruri edir. Fəal-interaktiv təlim, şagirdin dərs prosesində yalnız dinləyici deyil, həm də bilavasitə iştirakçı olması prinsipinə əsaslanır. Bu üsullar şagirdlərin dərsə marağını artırır, onları tədqiqat aparmağa, müstəqil düşünməyə və öyrəndiklərini real həyatda tətbiq etməyə təşviq edir.

Əsas nitq hissələrinin (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf) tədrisində fəal-interaktiv metodlardan istifadə dərsin səmərəliliyini artırır. Məsələn, “beyin həmləsi” metodu vasitəsilə şagirdlər bir nitq hissəsinə aid sözləri qısa zamanda toplu şəkildə xatırlayır, “rollu oyunlar” onların qrammatik biliklərini ünsiyyət situasiyalarında sınamağa imkan verir, “qrup və cütlərlə iş” isə həmrəylik, qarşılıqlı öyrənmə və sosial bacarıqları inkişaf etdirir. Elektron resurslar və interaktiv platformalar (Kahoot, Quizizz, Wordwall və s.) isə həm dərs mühitini rəngarəngləşdirir, həm də rəqabət və motivasiya mühiti yaradır [7, s. 34].

Bu mövzunun aktuallığı həm də ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilinin tədrisində interaktiv yanaşmaların tətbiqi şagirdlərin ana dilinə marağını artırır, dil biliklərinin davamlı olmasını təmin edir və qlobal informasiya axını fonunda milli-mədəni dəyərlərin qorunmasına xidmət edir. Təlimdə fəal-interaktiv metodların istifadəsi, şagirdlərin fərdi öyrənmə tərzinə uyğun diferensiallaşdırılmış yanaşma imkanı verir ki, bu da onların təlim nəticələrinə birbaşa müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, əsas nitq hissələrinin tədrisində fəal-interaktiv təlim üsullarının tətbiqi, müasir təlim texnologiyalarının əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu metodlar dərsin həm nəzəri, həm də praktik tərəflərini gücləndirir, şagirdlərin idrak, ünsiyyət və yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Mövzu üzrə aparılacaq tədqiqat və müşahidələr, Azərbaycan dili təlimində keyfiyyətin artırılması istiqamətində praktik tövsiyələrin formalaşdırılmasına zəmin yaradacaqdır.

FƏAL-İNTERAKTİV TƏLİMİN NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ TƏTBİQ MODELİ

Qrammatik kateqoriyalar haqqında dəqiq təsəvvür yaratmaq morfologiya təlimində qarşıya qoyulmuş konkret didaktik vəzifələrdəndir. Məqsəd dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə bacarığı yaratmaq və formalaşdırmaqdır. Morfologiya fikri düzgün çatdıra bilməyin yollarından bəhs edir. Obrazlı desək, morfologiya dilin şəxsiyyət vəsiqəsidir. Bu mənada morfologiya tədrisinin düzgün və məqsədəuyğun olmasının əhəmiyyəti böyükdür. Morfologiyanı dürüst mənimsəməyən şagirdin sintaksisi qavramasından söhbət gedə bilməz.

Biz morfologiya ilə bağlı bütün mövzular barədə deyil, şagirdlərin mənimsəməkdə çətinlik çəkdikləri məqamlarla bağlı diqqəti cəlb etmək niyyətindəyik. Tədrisdə qarşıya çıxan bu çətinlikləri, əsasən, aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- ismin hallarındakı qeyri-müəyyənlik, hal və mənsubiyyət şəkilçilərinin omonimliyi, xəbərlik şəkilçiləri (xüsusən də üçüncü şəxsin cəmi) ilə kəmiyyət və feilə artırılan şəxs sonluqlarının qarışdırılması;

- sifətin lüğəvi məna qruplarının dəqiq müəyyənləşdirilməsi, substantivləşmənin mahiyyəti;
- sayın tədrisində numerativlik, sıra və miqdar saylarının orfoqrafiyası;
- işarə və qeyri-müəyyən əvəzliklərin tədrisi;
- təsirli və təsirsiz feillərin fərqləndirilməsi, feili sifətin sifətlə, xüsusilə feildən düzələn sifətlə qarışdırılması, feili bağlamaların feillər və zərflərlə qarışdırılması, feil formasının hekayəsi (idi) və rəvayəti (imiş) ilə feilin zaman göstəricilərinin (-dı, -mış) qarışdırılması;
- zərflərin sifət, say və isimlə qarışdırılması; qoşma, bağlayıcı və ədatlann qarışdırılması halları və s. [8, s. 27].

Şagirdlərin danışıq və oxusunda özünü göstərən bu qüsurların əsas başvermə səbəbi məktəblərdə müəllimlərin bu sahəyə istənilən dərəcədə əhəmiyyət verməmələridir. Müşahidələr göstərir ki, müəllimlərin bir çoxu özləri ədəbi tələffüzə sahib deyillər. Onların danışıq, eləcə də oxusunda müəyyən qüsurlar vardır. Pedaqoji təcrübə zamanı apardığımız müşahidələrdən belə bir nəticəyə gəldik ki, ədəbi tələffüz, bu sahədəki qüsurların aradan qaldırılması ilə bağlı iş sistemlə aparılmır, bu iş ana dilinin tədrisi, qrammatik mövzularla yerində, məqamında əlaqələndirilmir [4, s. 42] Müəllimlər nitq inkişafı dedikdə yazılı nitqə, orfoqrafiyaya üstünlük verilir, bir qismi dilə aid termin və təriflərin öyrədilməsinə daha çox vaxt ayırır, orfoqrafiya təliminin dərsdəki yerini dəqiqləşdirə bilmirlər, əksəriyyət müəllimlər yazılış formasındakı tələffüzlə orfoqrafiya normalarını mənimsətməyə çalışır, daha çox dərslikdə olan qayda və təriflərin öyrədilməsi ilə məşğul olurlar.

Təklif edirik ki, bu qüsurların aradan qaldırılması üçün proqram-dərslik və metodik ədəbiyyatlar ümumiləşdirilmiş təhlilə cəlb edilsin, dilimizin orfoqrafiyası ilə bağlı materiallar, tədqiqat əsərləri müəllimlərin, məktəb kitabxanasının öhdəsinə verilsin.

Əsas nitq hissələrinin tədrisində texniki təlim vasitələrindən geniş istifadə olunmalıdır. Şagirdlərin eşitmə, görmə orqanlarına təsir edən texniki vasitələrdən istifadə orfoqrafiya qaydalarının mənimsənilməsinə yardım ola bilər. Əlbəttə, eşitmə ilə bağlı texniki təlim vasitələri daha çox tələffüz problemi ilə əlaqəlidir. Amma yaddan çıxartmayaq ki, düzgün tələffüzsüz, düzgün yazı da mümkün deyildir. Ədəbi tələffüz və intonasiya normalarını mənimsədərkən istifadə olunan texniki vasitələr orfoqrafiya təlimi üçün də faydalıdır.

Fəal-interaktiv təlim, şagirdlərin öyrənmə prosesində bilavasitə iştirakını təmin edən və nəzəri biliklərin praktik bacarıqlara çevrilməsini hədəfləyən müasir pedaqoji modeldir. Bu model konstruktivizm nəzəriyyəsi ilə sıx əlaqəlidir və şagirdin aktiv öyrənmə prinsiplərinə əsaslanır. Nitq hissələrinin (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf) tədrisində bu yanaşma şagirdlərin yalnız qaydaları öyrənməsi ilə kifayətlənməyərək, onları real ünsiyyət situasiyalarında tətbiq etməyə təşviq edir.

Tətbiq modelinin ilk mərhələsində mövzuya giriş və ilkin izahat təqdim olunur. Burada şagirdlərə əsas nitq hissələrinin funksiyaları izah edilir, onların cümlə daxilində istifadəsi nümunələrlə göstərilir. Müəllim şagirdləri qısa nəzəri biliklərlə təmin edir, lakin əsas diqqət şagirdlərin suallar verməsi və mövzuya maraq göstərməsi üzərində cəmlənir.

İkinci mərhələ interaktiv fəaliyyətlərin təşkili ilə bağlıdır. Burada müzakirə, beyin həmləsi, qrup və cütlərlə iş üsulları tətbiq olunur. Məsələn, şagirdlər qrup şəklində müxtəlif cümlələr qururlar və həmin cümlələrdə istifadə olunan nitq hissələrini müəyyənləşdirirlər. Bu yanaşma şagirdlərin qrammatik anlayışlarını daha dərindən mənimsəməsinə və praktiki tətbiq bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə imkan verir.

Üçüncü mərhələdə rollu oyunlar və praktiki situasiyalar tətbiq olunur. Şagirdlər dialoqlar qurur, fərdi və qrup tapşırıqları yerinə yetirir, səhvlərini təhlil edir və müəllim rəhbərliyi altında düzəlişlər aparırlar. Bu mərhələ şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafında həlledici əhəmiyyət daşıyır və kommunikativ bacarıqların formalaşmasına xidmət edir [11, s. 86].

Dördüncü mərhələ rəqəmsal interaktiv platformaların tətbiqidir. Kahoot, Quizizz, Wordwall və digər resurslar vasitəsilə şagirdlər biliklərini test edir, qısa müddətdə qiymətləndirilir və dərs prosesi daha maraqlı olur. Bu yanaşma həmçinin rəqabət, motivasiya və dərsə marağı artırır, öyrənmə prosesini əyləncəli və interaktiv edir.

Fəal-interaktiv təlim modelinin tətbiqində müəllimlər dərs planını şagirdlərin fərdi bacarıqlarına uyğunlaşdırmalı, qiymətləndirmə meyarlarını öncədən müəyyən etməli və öyrənmə prosesində fərdi yanaşmanı təmin etməlidirlər. Bu, şagirdlərin dərsə cəlb olunmasını, motivasiyasının yüksəlməsini və öyrənmə nəticələrinin davamlı olmasını təmin edir.

Modelin üstünlükləri sırasında şagirdlərin nitq bacarıqlarının sürətli inkişafı, yaradıcı və analitik düşünmə qabiliyyətlərinin formalaşması, qrammatik biliklərin real həyat kontekstində tətbiqi və dərsin motivasiyaedici xarakterinin güclənməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Eyni zamanda, tətbiq zamanı müəllimdən yüksək təşkilatçılıq bacarığı, vaxtın səmərəli idarəsi və şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını nəzərə almaq tələb olunur.

Bu tətbiq modeli şagirdlərin fərdi öyrənmə tərzinə uyğunlaşdırılır. Hər bir şagird qrup və fərdi tapşırıqlarda iştirak edir, müəllim fərdi dəstək göstərir və qiymətləndirmə həm fərdi, həm də qrup üzrə aparılır. Bu yanaşma dərsin motivasiyaedici xarakterini gücləndirir, öyrənməni maraqlı və interaktiv edir, şagirdlərin nitq bacarıqlarını, analitik və yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Beləliklə, fəal-interaktiv təlimin nitq hissələrinin tədrisində tətbiq modeli, dərsin nəzəri və praktik tərəflərini birləşdirir, şagirdlərin kommunikativ, idrak və yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafına xidmət edir. Bu model, Azərbaycan dili tədrisində müasir pedaqoji standartlara cavab verir və tədris prosesini daha səmərəli, maraqlı və məqsədyönlü edir.

NƏTİCƏ

Əsas nitq hissələrinin tədrisində fəal-interaktiv təlimin tətbiqi Azərbaycan dili dərslərində öyrənmə prosesinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu model yalnız nəzəri biliklərin mənimsənilməsi ilə kifayətlənməyərək, şagirdlərin praktik nitq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, qrammatik qaydaları real ünsiyyət situasiyalarında tətbiq etməyə və yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərini formalaşdırmağa imkan verir.

Fəal-interaktiv təlim şagirdləri dərs prosesinə bilavasitə cəlb edir və onların aktiv iştirakını təmin edir. İsim, sifət, say, əvəzlik, feil və zərf kimi nitq hissələrinin öyrədilməsi bu yanaşma ilə daha interaktiv və əyani olur. Şagirdlər müxtəlif tapşırıqlar, rollu oyunlar, qrup və cütlü işlər vasitəsilə bilikləri praktik tətbiq edir, qarşılıqlı müzakirələrdə iştirak edir və öz nitq bacarıqlarını təkmilləşdirirlər. Elektron platformalar (Kahoot, Quizizz, Wordwall və s.) dərs prosesini rəngarəngləşdirir və şagirdlərin motivasiyasını artırır, nəticədə öyrənmə daha maraqlı və əyləncəli olur.

Fəal-interaktiv təlimin tətbiqi nəticəsində şagirdlərin analitik və tənqidi düşünmə qabiliyyətləri, ünsiyyət bacarıqları və yaradıcılıq potensialı güclənir. Bu model həmçinin şagirdlərin fərdi öyrənmə tərzinə uyğunlaşdırılmış fərdi və qrup fəaliyyəti imkanları yaradır ki, bu da öyrənmə nəticələrinin davamlı olmasını təmin edir. Müəllimlərin rolu bu prosesdə təşkilatçılıq, fərdi yanaşma və dərs planlaşdırmasının səmərəliliyini təmin etməkdən ibarətdir.

Tətbiqin üstünlükləri arasında şagirdlərin dərsə marağının və motivasiyasının artması, biliklərin praktik tətbiqi, kommunikativ bacarıqların inkişafı, qrammatik qaydaların daha yaxşı

mənimsənilməsi və dərs prosesinin interaktiv xarakterinin güclənməsi xüsusi qeyd olunmalıdır. Bununla yanaşı, metodun tətbiqi zamanı qarşıya çıxan çətinliklər də mövcuddur: vaxtın səmərəli idarə olunması, fərdi öyrənmə tərzlərinə uyğunlaşdırma və texnoloji vasitələrin istifadəsi kimi məsələlər diqqətə alınmalıdır.

Gələcək perspektivlərdə fəal-interaktiv təlim modelinin daha geniş tətbiqi, digər dil bacarıqları (oxu, yazı, dinləmə) və müxtəlif fənlərdə inteqrasiyası, həmçinin texnoloji yeniliklərin dərs prosesinə daxil edilməsi təhsil prosesinin səmərəliliyini daha da artıracaqdır. Bu yanaşma Azərbaycan dili tədrisində həm nəzəri, həm də praktik bacarıqların inkişafına xidmət edən müasir və effektiv pedaqoji model kimi qiymətləndirilir.

Beləliklə, fəal-interaktiv təlim nitq hissələrinin tədrisində həm şagirdlərin bilik və bacarıqlarını möhkəmləndirir, həm də onların öyrənmə prosesinə aktiv cəlb olunmasını təmin edir. Bu model müasir təhsil tələblərinə cavab verir və dərsin məqsədlərinə çatmaq üçün effektiv vasitə kimi çıxış edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva N. Azərbaycan dili tədrisində fəal-interaktiv metodların tətbiqi. – Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2020. – 144 s.

2. Əliyeva S. Dil və ədəbiyyatın inteqrasiyalı tədrisi: nəzəri və praktik əsaslar. – Bakı: ADPU Nəşriyyatı, 2020. – 144 s.

3. Əliyev T., Quliyeva F. Azərbaycan dili dərslərində qrammatik və kommunikativ bacarıqların inkişafı. – Bakı: Təhsil və Elm, 2021. – 136 s.

4. Əliyev V. Fəal təlim metodlarının şagirdlərin nitq bacarıqlarına təsiri // Azərbaycan məktəbi. – 2022. – №2. – s. 38–44.

5. Həsənov R., Əliyeva N. Müasir pedaqoji yanaşmalar və kommunikativ bacarıqların formalaşması. – Bakı: Elm və Təhsil, 2018. – 132 s.

6. Həsənova S. Müasir pedaqogika və interaktiv təlim texnologiyaları // Pedaqoji fikirlər. – 2019. – №3. – s. 45–52.

7. Məlikova Z. Kahoot, Quizizz və digər rəqəmsal vasitələrin dərsdə istifadəsi. – Bakı: Təhsil Texnologiyaları, 2019. – 104 s.

8. Məmmədov R. Nitq hissələrinin öyrədilməsi metodikası. – Bakı: Maarif, 2018. – 128 s.

9. Məmmədova S. Azərbaycan dili tədrisində interaktiv təlim modellərinin tətbiqi. – Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 2021. – 118 s.

10. Qurbanova A. Azərbaycan dili fənnində fərdi və qrup işi modelləri. – Bakı: Təhsil Universiteti Nəşriyyatı, 2020. – 120 s.

11. Rzayeva L. Dil təliminde oyun və interaktiv üsullar. – Bakı: Maarifçilik, 2017. – 112 s.

LYRICS OF NESRİN ARBIL
NƏSRİN ƏRBİLİN LİRİKASI

Prof. Dr. Elman Guliyev

Azerbaycan, Bakü Azerbaycan Dövlet Pedagoji Üniversitesi

Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı Orcid: 0000-0001-5413-9479

GİRİŞ

Çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatının öncül qadın şairi Nəsrin Ərbil 1939-cu ildə Kərkükün Ərbil qəsəbəsində dünyaya gəlmişdir. Ədəbiyyata gəlişində atasının təsiri böyük olmuşdur. İlk şeirini 1957-ci ildə yazmışdır. Sərbəst vəzndə yazdığı şeirlər sayca üstünlük təşkil edir. Alman və in- gilis dillərini bildiyi üçün Avropa ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. "Hər şey sevgi üçün" şeirinə görə Amerikada keçirilən şeir müsabiqə- sində birinci yeri qazanmışdır. Nəsrin Ərbil şeir yazmaqla yanaşı, rəssamlıq sənəti ilə də məşğul olmuşdur. "Dəniz röyası" (1969), "İki şəhər" (1998), "Gələcəyim" (2004) və s. adlı şeirlər kitabı çapdan çıxmışdır.

Nəsrin Ərbil yaradıcılığı lirik-aşiqanə, təbiət tərənnümlü olmaqla yanaşı, geniş mənada İraq-türkman həyatını, onun bu günü və sabahını əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Onun poeziyasında ictimai-si- yasi ruh daha güclüdür.

Ey rüzgarların esiri yaşıyan kuşlar,

Geldiğiniz yerler güzel olmalı, Hazin nağmelerinizde gariplik var,

Derdini taşıyan, derdimi taşıyan

Siz."Dertli kuşlar"

Nəsrin Ərbil bir sıra şeirlərində igidliyi, qəhrəmanlığı mədh etmiş, vətən uğrunda şəhidliyi millətin vüqarı və gələcəyə inamı kimi dəyər- ləndirmişdir.

Sen cennet kapısını müjdeleyen şehidim,

Sen yakın geleceği aydınlatan ümidim,

Kahraman Cahit, korkma ırkının devamı var.

Sana bütün dostların, ananın selamı var.

Anarken Kasımları sızlamada her yanım,

İntikam hırsıyla coşup hep taşmada kanım.

"Kerkük şehitlerine"

Nəsrin Ərbil şeirlərində yurd sevgisi, vətənpərvərlik duyğuları, mil- li birlik amalı və s. cəhətlərin özünəməxsus ifadəsini görə bilirik.

Atam yurdu kurarken ayırmışmıydı bizi

Kırmışmıydı bağları kopmayan ülkemizi,

Niye her taraf sessiz, niye bir şey diyen yok,

Niye gözlerin uzak, susuşun zehirli ok,

Köyler, iller, konaklar art-arta ekleniyor,

Bize buradayım diyen gür sesin bekleniyor.

Canavar pençelerden gölgemizi sakladık,

Gizlice kalbimizi kalbine adakladık.

"Sönmesin ocağımız"

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
3. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
4. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cilddə, Bakı, 2011.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

BRİTANYA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Aygun Ahmadova Shukur kızı
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: ülke, olay, profesör, çocuk, edebiyat, gelişme, değişim
Keywords: country, event, professor, child, literature, development, change

Məlumdur ki, BMT-nin XXXI sessiyası 1979-cu ili Beynəlxalq uşaq ili elan etmişdir. Bu xəbər dünya ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuş, bəşəriyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Bu mühüm hadisə uşaq ədəbiyyatı sahəsində çalışan yazıçıların qarşısında da ciddi vəzifələr qoymuş, onları daha dəyərli əsərlər yazmağa ruhlandırmışdır. Ümumdünya əhəmiyyətli bu tədbirdən yazarlarımız da kənarda qalmamış, imkanlarını ortaya qoyaraq, bir daha əmin olmuşlar ki, balalarımız üçün yazıb-yaratmaq məsul bir işdir. Müasir uşaqlara mənəvi keyfiyyət və sağlam zövq aşılayan maraqlı əsərlər yazmaq uşaq ədəbiyyatında qarşıya qoyulan bütün suallara cavab vermək deməkdir.

Dünya uşaq ədəbiyyatı tarixinə nəzər salan bir qisim tədqiqatçı alimlər Hindistanı uşaq ədəbiyyatının beşiyi adlandıraraq bu ölkədə qədim şifahi xalq yaradıcılığı ənənələrinin və "Pançantra"nın olduğu faktları ilə əlaqələndirmişlər. Bir sıra alimlər, o cümlədən prof. Piter Hantın dünya uşaq ədəbiyyatının bir çox elementlərinin tarixinin eramızdan əvvəl III minilliyinin möhtəşəm yazılı sənət abidəsi olan "Gilqameş" epik dastanında göstərməsi də ciddi ictimai-elmi maraq doğurur. Erkən uşaq ədəbiyyatı dildən-dilə, ağızdan-ağıza gəzən, nəsildən-nəslə ötürülən şifahi söyləmələr, şeirlər bir qayda olaraq uşaqların təlim-tərbiyəsi, əyləndirilməsi üçün işlədilmişdir. Bu da bir həqiqətdir ki, uşaqlıq konseptinin inkişafı ilə əlaqədar XVII əsrdə uşaq ədəbiyyatı müstəqil ədəbiyyat kimi formalaşmağa başlamışdır. Kaliforniya Universitetinin ədəbiyyat üzrə tanınmış professoru Set Lerer ("Uşaq ədəbiyyatı: Ezopdan Harri Poterə qədər oxu tarixi" kitabında yazır: "Uşaq ədəbiyyatının tarixi uşaqlığın tarixindən ayrılmazdır, çünki uşaq onun öyrəndiyi, eşitdiyi mətnlərdən, nağıllardan yaranmış və özü sonralar onları başqalarına ötürmüşdür".

XIX əsrdə Britaniya və Amerika ümumi və uşaq ədəbiyyatı arasında sərhədsiz xətlərin çəkilməsi ədəbiyyatın vəziyyətini mürəkkəbləşdirməmiş, əksinə onun inkişafı istiqamətində yeni bir mərhələnin yaranmasına rəvac vermişdir;-Uşaq ədəbiyyatının inkişaf istiqamətlərinin mühüm və davamlı janrlarından biri şeirlərdir. Meri Kuperin "Tom Sambın qəşəng mahnı kitabı" həm uşaq məktəbinin keçdiyi yola nəzər salınmasında, həm də uşaq şeirinin inkişaf istiqamətinin müəyyənləşdirilməsində fakt və mənbə kimi diqqəti çəkir. 1920-ci və 1930-cu illərdə uşaqlar üçün yazılan detektiv hekayələr Britaniya uşaq ədəbiyyatının qızıl dövrünə təsadüf edir. Bu illərdə yazılan əsərlərdə əsasən qəhrəman oğlan obrazları təqdim edilmişdir, bu isə onları çətin və dəhşətli vəziyyətlərdən çıxarmaq və problemləri həll etmək üçün ən yaxşı vasitə hesab edilmişdir. Britaniya uşaq ədəbiyyatı üzrə Britaniyanın Kardiff Universitetinin professoru Piter Hant 1994-cü ildə Oksford Universitetinin nəşriyyat evində "Uşaq ədəbiyyatına giriş" adlı kitabında uşaq ədəbiyyatının tarixi, inkişaf mərhələləri, ayrı-ayrı yazıçılar və onların əsərləri, ədəbiyyatın janrlarına yanaşma üsulları haqqında müəyyən təsəvvürlərini bölüşmüşdür.

1.Tarix və tarixlər; 2.Uşaq ədəbiyyatının erkən tarixi, 2.Yetkinlik dövrü, 3.Uzun fasilə, 4.1920-1939-cu illər; 4.Bərabər münasibətlər, 5.1940-cı ildən müasir dövrədək. Bu isə, hər şeydən əvvəl, Britaniya

uşaq ədəbiyyatının ümumi cərəyanları, habelə Britaniyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrin, texnoloji dəyişikliklərin cərəyan etdiyi zamanda-xüsusilə XIX əsrin ikinci yarısında uşaq ədəbiyyatına olan ictimai marağın artdığını söyləməyə zəmin yaradır.

Yuxarıda qeyd olunan təsnifatına aşağıdakı iki müddəanı da əlavə etmək məqsədəuyğun olardı: 1.Birbaşa uşaqlar üçün yazılan ədəbiyyat; 2.Ümumi (böyüklər, hamı üçün) nəzərdə tutulan, lakin uşaqların da oxuya biləcəyi ədəbiyyat.

Birbaşa uşaqlar üçün nəzərdə tutulan uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin əsasən XVIII yüzillikdə ədəbiyyat tarixinin səhnəsinə gəldiyi söylənilsə də, kitab şəklində çap olunan uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin həm uşaqları əyləndirmək, həm də onlarda böyüklərin-valideynlərin görmək istədiyi hərəkət və vərdişləri təlqin etmək, öyrətmək məqsədi daşımışdır. Bu baxımdan Britaniya uşaq ədəbiyyatının əsasən iki mərhələsi olduğu söylənilir. Bu mərhələ uşaq ədəbiyyatı tənqidi fikrində "qızıl dövrlər" adlandırılmışdır. XVIII yüzilliyin birinci yarısında Britaniya uşaq ədəbiyyatı nümunələri daha çox dini, habelə öyrədici xarakter daşımışdır. Lakin bununla belə qeyd etdiyimiz dövrdə bir qisim ədəbi-bədii sənət əsərləri uşaqların təlim-tərbiyəsində onlarda təbiətə, canlı aləmə sevgi hissi aşılanması, insanlıq üçün şərəf sayılan səmimiyyət və qarşılıqlı hörmət duyğusunun təlqin olunması məqsədi ilə yazılmışdır. XVIII əsrin sonlarında Britaniyada uşaq ədəbiyyatının nəşr sənayesinin müstəqil fəaliyyətə başladığını 50-yə qədər uşaq kitabının nəşr olunduğunu XIX əsrin əvvəllərində Britaniya uşaq şeirlərinin toplu halında nəşri vüsət alması, kitabların dünyanın bir sıra ölkələrinə yayılması prosesinə start verilmişdir.

XIX əsrin ilk onilliklərində nəşr olunan şeir kitablarında bir çox şeirlərin orijinal mətnləri və həmin şeirlərin müəlliflərinin kimliyi göstərilmişdir. Lakin Britaniya ədəbiyyatı tarixində "uşaq ədəbiyyatının yaradıcısı" statusunun ingilis kitab naşiri Con Nyuberiyə (John Newbery, 1713-1767) verilməsi təsadüfi deyildir. Onun təxminən 1744-cü ildə nəşri ehtimal olunan uşaqların əyləncəsi üçün parlaq rəngli kağızda kiçik və səliqəli hazırlanmış kitabı mükəmməl nəşr nümunəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Həmin nəşr "Balaca sahib Tomminin və gözəl xanım Pollinin təlim və əyləncəsi üçün nəzərdə tutulmuş kiçik gözəl cib kitabçası" adı ilə balaca oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Hətta onun 1751-1752-ci illərdə çap etdirdiyi ilk uşaq jurnalı-"Lilliput jurnalı" dövrün ən oxunaqlı və maraqlı nəşri kimi uşaq ədəbiyyatının təmsilçisinə çevrilmişdir. Şəkilli uşaq kitabçalarının uşaq ədəbiyyatının nəinki ən böyük ixtiralarından biri, eləcə də onun gözəl "övladı" adlandırmaq olar.

Əgər uşaq ədəbiyyatının nəşr tarixini XVI əsrin ortalarında küçələrdə reklam edilib satılan ballada və nağıllara verilən illüstrasiyalarla satışını nəzərə alsaq, elə isə Yan Komenskinin ingilis dilinə tərcümə edilmiş 151 kiçik hissədən ibarət "Şəkillərdə görünən dünya" adlı kitabının 1659-cu ildə Londonda nəşrinin "Komenskinin görünən dünyası"nın dillərin öyrənilməsində nə qədər mühüm rolu olduğunu bir daha xatırlatmağa dəyər. Uşaq ədəbiyyatı tənqidçisi prof. Piter Hant yazırdı: "Elə isə mən təklif edərdim ki, uşaq ədəbiyyatının " kitabların didaktikadan yenidən yaradıcı yanaşmasına doğru hərəkata başladığını təxminən 1850-ci ildə görməkdənsə, biz onu təxminən yüz il də irəli çəkməliyik. 1950-ci ildə uşaq ədəbiyyatı yüzlərlə məşhur əsərin adları ilə özünün aydın-aşkar sahəsini yaratdı. Həmin zamandan etibarən bu ədəbiyyat inkişaf edib nəzərə çarpacaq dərəcədə genişləndi".

Beləliklə, çox cavan görünən uşaq ədəbiyyatının dünya ölkələrinin çoxunda əsl uşaq ədəbiyyatı kimi tanındığı zamanın XX əsrin ortaları-1950-ci il olduğunun tarixi həqiqətlərə daha uyğun gəldiyini söyləmək mümkündür. "Britaniya uşaq folkloru və şeiri" adlanan ikinci yarımfəsildə qeyd olunur ki, klassik Britaniya uşaq folkloru və şeirindən söhbət açarkən daha çox müasir orijinal nəşrlər bazasında sonralar yazıya köçürülüb nəşr etdirilən əsərlərin Britaniya uşaq ədəbiyyatı tarixinin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində böyük rolu vardır.

Avstraliya folklorşünası, ədəbi tənqidçisi və tarixçisi kimi tanınan Cozef Cəkobsun adlanan klassik toplusu, 4 ildən sonra-1894-cü ildə Londonda yenidən nəşr olunmuşdur. Lakin Böyük Britaniyada sonralar müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuş nağıl toplularında Ceyms Cəkobsun nəşrlərinə demək olar

ki, istinad edilməmişdir. Bir qayda olaraq mütərcim-tərtibçilər toplayıb nəşr etdikləri kitabında nağılların, rəvayətlərin yaranma, yazıya alınma tarixinə və onların dil və üslub xüsusiyyətlərinə dair müəyyən məlumatların, 12 şərhlərin verilməsini oxucu marağı, istəyi ilə əlaqələndirirlər. Ona görə ki, nağıl toplusunun nəşrini hazırlayan tərtibçilər gələcək nəsil üçün öyrəndikləri nağıl tarixini və şərhləri verməklə onları müəyyən qədər "itmiş" tarixlə tanış etmək səlahiyyətini yerinə yetirirlər.

Uşağın yaşına, zövqünə uyğun söylənilən, yaxud yazıya alınan hər bir şeirin, uşaq ədəbiyyatı nümunələrində bədii əksini tapmış hadisələrin gizli həqiqətləri ola bilər. Bu baxımdan qeyd etdiyimiz əsrlərdə həmin əsərlərin tarixi və siyasi zəminlə bağlılığına dair müəyyən mətn və məlumatların da uşaq ədəbi tənqidində əksini tapması təsadüfi deyildir. Tədqiqatçı Natali Kid "Uşaq şeirlərinin gizli tarixi" adlı annotasiyasında "Üç kor siçan" şeirindəki üç kor siçanın XVI əsrdə İngiltərənin Kraliçası I Meriyə qəsd hazırlanmasında ittiham edilən üç nəfər protestant monarxistin prototipi olduğunu qeyd etmişdir. Daha sonra müəllif onu da əlavə edir ki, şeirdə fermerin xanımı obrazı Kraliça I Meriyə işarədir və Kraliça Meri əri İspaniya kralı Filiplə birlikdə geniş ərazilərdəki malikanələrə sahib olmuşdur. Kraliça I Meriyə hazırlanmış sui-qəsdə görə həmin üç qatil əlləri-qolları dirəyə bağlatdırılıb yandırılmışdır.

Britaniya uşaq ədəbiyyatında intensiv inkişaf yolu keçən janrlardan biri ədəbi nağıllar olmuşdur. Hətta XVIII əsrin sonlarında və XIX əsrdə Britaniyanın məşhur şair və yazıçıları xüsusi olaraq uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olmasalar da, onların ədəbi nağıl janrında yazdıqları əsərlərə rast gəlmək mümkündür. Lüis Kerollun "Alisa möcüzələr ölkəsində" adlı yuxu-nağılı ilk ədəbi nağıl janrının yeni tipi kimi dünya, o cümlədən Britaniya uşaq ədəbiyyatının sənət şedevrlərindən birinə çevrilmişdir. İrland yazıçısı və şairi Oskar Uayld (Oscar Wilde, 1854-1900) şair kimi ədəbi yaradıcılığa başlasa da, ona ümumdünya şöhrəti gətirən uşaqlar üçün yazdığı ədəbi nağıllar olmuşdur. Müəllifin "Xoşbəxt şahzadə və digər nağıllar" və "Nar evi" adlı iki nağıl kitabı öz sağlığında çap olunmuşdur. Bu nağıllar oxucuların da yüksək dəyərləndirdiyi uşaq ədəbi nağılları sırasında indi də öz nağıl ömrünü yaşayır. Britaniya ədəbiyyatında ədəbi nağıl janrı, şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif çeşidli nağılları ilə müqayisədə gec yaranan XVIII əsrin sonlarından başlayaraq müasir dövrümüzə qədər təxminən 200 ildən çox bir zamanı əhatə edir, populyar ədəbi janr kimi həm yazıçıların, həm də tədqiqatçı alimlərin xalq müdrikliyi, yaradıcılığı ilə sıx bağlı "irs-varisliyin övladı" kimi dəyərləndirilir. Beləliklə, Britaniya ədəbiyyatı tarixində yeni yüzilliyinə vəsiqə alan ədəbi nağılların müəllifləri-Çarlz Dikkens (1812-1870), Lüis Keroll (1832-1898), Oskar Uayld (1856-1900), Frensis Braun (1880-1960), Alan Aleksandr Miln (Alan Alexander Milne, 1882-1956), Con Tolkin (1892-1973), Donald Bisset (1910-1995) və onlarca başqaları Britaniya uşaq ədəbiyyatında ədəbi nağıl janrı ilə yeni bir davamlı istiqamətin inkişafına geniş imkanlar açmışlar.

Uşaq mövzusundan kənarda qalmayan Britaniya ədəbiyyatının böyük sənət korifeylərindən Çarlz Dikkens və Uilyam Meykpis Tekkereyin yaradıcılığı uşaq ədəbiyyatının inkişafı və zənginləşməsi yolunda müəyyən uğurlu sənət əsərləri ilə seçildiyini, uşaq ədəbiyyatının inkişafı istiqamətlərinin yaranmasında və inkişafında mühüm rol oynadığını xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Britaniya uşaq ədəbiyyatının inkişaf istiqamətlərinin öyrənilməsi və tədqiqi bir daha onu söyləməyə zəmin yaradır ki, uşaq ədəbiyyatı yalnız ümumi ədəbiyyatın əsas sahələrindən biri deyil, eyni zamanda dünya ədəbiyyatıdır.

ƏDƏBİYYAT

1.Britaniya uşaq nağılları və onların Azərbaycan dilinə tərcüməsinin bəzi məsələləri Beynəlxalq Uşaq ədəbiyyatı Simpoziumu. Bakı:-21-23 aprel,-2016.- s.181-186;

2.İngilis uşaq ədəbiyyatında Çarlz Dikkens mərhələsi Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 9226 ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı.

3.Britaniya uşaq ədəbiyyatının "qızıl" dövrü və istiqamətlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə dair-Bakı: AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, 2018. № 7, s.241-250;

ÖZET

BRİTANYA ÇOCUK EDEBİYATI

BM'nin XXXI. oturumunun 1979'u Uluslararası Çocuk Yılı ilan ettiği bilinmektedir. Bu haber dünya kamuoyunda büyük ilgi uyandırmış ve insanlık tarafından sempatiyle karşılanmıştır. Bu önemli olay, çocuk edebiyatı alanında çalışan yazarlar için de ciddi görevler yüklemiş ve onları daha değerli eserler yazmaya teşvik etmiştir. Yazarlarımız, küresel öneme sahip bu olaydan uzak kalmamış, yeteneklerini sergilemiş ve çocuklarımız için yazmanın ve yaratmanın sorumlu bir iş olduğuna bir kez daha ikna olmuşlardır. Modern çocuklara ahlaki değerler ve sağlıklı bir zevk aşılayan ilgi çekici eserler yazmak, çocuk edebiyatının tüm sorularını yanıtlamak anlamına gelir.

Dünya çocuk edebiyatı tarihine bakan bazı araştırmacılar, Hindistan'ı çocuk edebiyatının beşiği olarak adlandırmış ve bunu, ülkenin kadim sözlü halk geleneklerine ve "Panchantra"ya sahip olmasıyla ilişkilendirmişlerdir. Prof. Peter Hunt'ın, MÖ 3. binyılın görkemli bir yazılı sanat eseri olan "Gılgamış" destanında dünya çocuk edebiyatının birçok unsurunun tarihini tasvir etmesi, ciddi bir toplumsal ve bilimsel ilgi uyandırmaktadır. Nesilden nesile aktarılan sözlü sözler ve şiirlerden oluşan ilk çocuk edebiyatı, kural olarak çocukların eğitimi ve eğlencesi için kullanılmıştır. Çocukluk kavramının gelişimiyle bağlantılı olarak, çocuk edebiyatının 17. yüzyılda bağımsız bir edebiyat olarak şekillenmeye başladığı da bir gerçektir. Kaliforniya Üniversitesi'nde tanınmış bir edebiyat profesörü olan Seth Lerer, "Çocuk Edebiyatı: Ezop'tan Harry Potter'a Okuma Tarihi" adlı kitabında şöyle yazar: "Çocuk edebiyatının tarihi, çocukluk tarihinden ayrılamaz, çünkü çocuk, öğrendiği, duyduğu ve daha sonra başkalarına aktardığı metinler ve masallarla şekillenmiştir."

İngiltere'deki Cardiff Üniversitesi'nde İngiliz çocuk edebiyatı profesörü olan Peter Hunt, 1994 yılında Oxford University Press tarafından yayınlanan "Çocuk Edebiyatına Giriş" adlı kitabında çocuk edebiyatının tarihi, gelişim aşamaları, bireysel yazarlar ve eserleri ve edebi türlere yaklaşımlar hakkındaki fikirlerini paylaştı.

1. Tarih ve tarihler; 2. Çocuk edebiyatının erken tarihi, 2. Olgunluk dönemi, 3. Uzun ara, 4. 1920-1939; 4. Eşit ilişkiler, 5. 1940'tan günümüze. Bu, her şeyden önce, İngiliz çocuk edebiyatındaki genel eğilimlerin yanı sıra, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de meydana gelen sosyo-politik olaylar ve teknolojik değişimler sırasında, çocuk edebiyatına olan kamu ilgisinin arttığını söylemek makul olacaktır.

Yukarıdaki sınıflandırmaya aşağıdaki iki hükmü eklemek uygun olacaktır: 1. Doğrudan çocuklar için yazılmış edebiyat; 2. Genel kullanıma (yetişkinlere, herkese) yönelik, ancak çocukların da okuyabileceği edebiyat.

ABSTRACT

BRITISH CHILDREN'S LITERATURE

It is known that the XXXI session of the UN declared 1979 the International Year of the Child. This news aroused great interest in the world community and was met with sympathy by humanity. This important event also set serious tasks for writers working in the field of children's literature, inspiring

them to write more valuable works. Our writers did not remain aloof from this event of global importance, demonstrating their capabilities and once again becoming convinced that writing and creating for our children is a responsible business. Writing interesting works that instill moral qualities and healthy taste in modern children means answering all the questions posed in children's literature.

Some research scholars, looking at the history of world children's literature, called India the cradle of children's literature and associated it with the fact that this country has ancient oral folk traditions and "Panchantra". A number of scholars, including prof. Peter Hunt's depiction of the history of many elements of world children's literature in the epic poem "Gilgamesh", a magnificent monument of written art of the 3rd millennium BC, also arouses serious social and scientific interest. Early children's literature, oral sayings and poems, passed down from generation to generation, were used, as a rule, for the education and entertainment of children. It is also a fact that in connection with the development of the concept of childhood, children's literature began to take shape as an independent literature in the 17th century. Seth Lerer, a renowned professor of literature at the University of California, writes in his book “Children's Literature: A History of Reading from Aesop to Harry Potter”: “The history of children's literature is inseparable from the history of childhood, because the child was formed from the texts and tales he learned, heard, and later passed them on to others.”

Peter Hunt, a professor of British children's literature at Cardiff University in Britain, shared his ideas about the history of children's literature, stages of development, individual writers and their works, and approaches to literary genres in his book “Introduction to Children's Literature” published by Oxford University Press in 1994.

1. History and dates; 2. Early history of children's literature, 2. The period of maturity, 3. The long hiatus, 4. 1920-1939; 4. Equal relations, 5. 1940 to the present. This is, first of all, the general trends in British children's literature, as well as It is reasonable to say that during the socio-political events and technological changes taking place in Britain, especially in the second half of the 19th century, public interest in children's literature increased.

It would be appropriate to add the following two provisions to the above classification: 1. Literature written directly for children; 2. Literature intended for general use (adults, for everyone), but which children can also read.

WAYS OF APPROPRIATING ORTHOGRAPHY NORMS
ORFOQRAFIK NORMALARIN MƏNIMSƏDILMƏSI YOLLARI

Səfərəliyeva Fəridə Akif qızı

ORCID: ***https://orcid.org/0000-0003-1161-5759***

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi,

Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrası

Xülasə

Açar sözlər: Orfoqrafik normalar, ədəbi tələffüz, ibtidai sinif

Müasir mərhələdə dil ünsiyyətinin iki formasından –şifahi (səsli) və yazılı (qrafik) formalarından istifadə olunur. Orfoqrafiya yazılı dillə bağlı olan hadisədir. Şifahi və yazılı dil bir-biri ilə birbaşa qarşılıqlı əlaqədə olduğu üçün orfoqrafiya və onun təlimi məsələlərinin həllində bu əlaqənin xüsusiyyətlərinə əsaslanmaq tələb olunur. Deməli, orfoqrafiya və onun təlimi ilə əlaqədar problemlərin tədqiqində, ilk olaraq, dil ünsiyyətinin şifahi və yazılı formaları arasındakı əlaqənin xüsusiyyətlərini, qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq lazımdır.

Orfoqrafiya yazılı ədəbi dildə hər kəs tərəfindən qəbul edilmiş sözlərin və onların qrammatik formalarının vahid və sabit yazılış qaydalarının sistemidir.

İbtidai siniflərdə orfoqrafiya normalarının mənimsədilməsi üzrə işin təşkili mövzusu çox aktual bir mövzudur. Orfoqrafiya təlimi üzrə hər bir məşğələ şifahi və yazılı nitqin inkişafı ilə, qrammatikanın tədrisi ilə qarşılıqlı vəhdətdə aparılmalıdır. Orfoqrafik savadlılıq isə qrammatikanın öyrənilməsini sürətləndirir, şagirdlərin nitqinin inkişafına güclü təsir göstərir. Ona görə də bu sahə üzrə işi düşünülmüş sistemlə təşkil etmək lazımdır. Yazı təliminin səs və hərf münasibəti ilə bağlı olan sahəsində ən ciddi çətinliklər məhz tələffüzü düzgün yazılışından fərqlənən qaydaların mənimsədilməsində qarşıya çıxır. Çünki bu prosesdə nə morfemlərin yazılışı onların tələffüzü üçün, nə də həmin morfemlərin düzgün tələffüzü onların yazılışı üçün təminat verə bilir. Azərbaycan dilçiliyində "orfoqrafiya qaydaları termin" daha çox işlənir, ***"orfoqrafik normalar"*** ifadəsindən az istifadə olunur. Bu iki anlayış arasında eyniyyət yox, vəhdət vardır, ikinci birincidən sonra meydana çıxır. Yəni "orfoqrafiya qaydaları" dürüst işlənib hazırlanandan və təsdiq ediləndən sonra "orfoqrafiya normaları"na çevrilir. Orfoqrafiya tədrisinin metodikası bir tərəfdən pedaqoji və ümumi metodik prinsiplər, digər tərəfdən də orfoqrafiyanın öz prinsipləri üzərində qurulmalıdır. Bu işdə mühüm pedaqoji prinsip olaraq tərbiyə ilə təlim arasında əlaqə yaratmaqdır.

Abstract

Keywords: Spelling norms, literary pronunciation, elementary grade

At the modern stage, two forms of language communication are used –oral (sound) and written (graphic) forms. Spelling is the phenomenon associated with the written language. Since oral and written language directly interact with each other, in solving the issues of spelling and its teaching, it is required to be guided by the specifics of this relationship. So, in the study of the problems associated with spelling and its teaching, first of all, it is necessary to take into account the features, patterns of the relationship between oral and written forms of language communication.

Spelling is a system of uniform and stable spelling rules of words and their grammatical forms adopted by everyone in the written literary language.

The topic of organizing work on mastering spelling norms in elementary grades is a very relevant topic. Each training session on spelling training should be carried out in mutual unity with the development of oral and written speech, with the teaching of grammar. Spelling literacy, on the other hand, accelerates the learning of grammar, has a strong impact on the development of students ' speech. Therefore, it is necessary to organize work in this area with a well-thought-out system. The most serious difficulties in the field of writing training, which are associated with the relationship of sounds and letters, are encountered precisely in mastering the rules, the correct pronunciation of which differs from the correct spelling. Because in this process, neither the spelling of morphemes can provide a guarantee for their pronunciation, nor the correct pronunciation of those morphemes for their spelling. In Azerbaijani linguistics, the term “spelling rules” is used more often, and the term “spelling norms” is used less often. Between these two concepts there is unity, not identity, and the second appears after the first. That is, after the” spelling rules “are honestly worked out and approved, they become”spelling norms". The methodology of teaching spelling should be built on the pedagogical and general methodological principles, on the one hand, and on the other, on the principles of spelling itself. As an important pedagogical principle in this work is to establish a connection between upbringing and training.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "XOSROV VƏ ŞİRİN" POEMASININ ANTROPONİMİK SİSTEMİNİN İDEYA VƏ MƏZMUNLA VƏHDƏTİ

Rəhilə Hümmətova

f.ü.f.d. dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası bölümü,ORCİD 0000-0003-2521-6361,Filoloji bölüm

ÖZE

Qədim dövrlərin zəngin dil faktlarını, qəbilə, tayfa, millət, yer-yurd, çay, dəniz və s. adlarını özündə qoruyub-saxlayan onomastik vahidlər – onun bir növü olan antroponimlər poetik məna tutumu, müxtəlif bədii məqsəd və məramların daşıyıcısı kimi də çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hər bir bədii əsərin mərkəzində insan obrazı dayanır. Onun mənəvi dünyası, yaşayış tərzi, zahiri görünüşü, həyata baxışı sözlərlə rəsm edilir. Bədii əsərdəki obrazlar silsiləsi digərlərindən fərqlənmək üçün səslərdən toxunmuş tülə bürünür, adlandırılır. Bu adlar – antroponimlər obrazın milli kimliyidir, fərdi xarakterinin güzgüsüdür, mənəvi aləmidir, hərəkət və əməlləridir, dövrün dil xüsusiyyətlərini özündə qoruyub-saxlayan informasiyadır. Bədii üslubda obrazlara verilmiş adlar artıq poetik kateqoriya funksiyası daşıyır, ifadənin təsir gücünün qüvvətləndirilməsində söz sahibi olur, əsərin ideyasının, mövzusunun, süjet xəttinin açılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.Həqiqətən də, N.Gəncəvinin obrazlar aləmini linqivistik müstəvidə tədqiq edərkən heyrətlənməyə bilmirsən. Antroponimlərin əsərlərin ümumi ruhuna, obrazın məqsədinə, amalına, hadisələrin inkişafına nə dərəcədə uyğun seçilidiyinin şahidi olursan. N.Gəncəvinin Xeyiri, Şəri də, Xosrovu, Hörmüzü də, Şirini, Məhinbanusu, Şapuru da adına layiq işlər görür. Müəllifin böyük məhəbbətlə yaratdığı bəzi obrazların adlarının semantikasına, poemanın ideya və məzmununa nə dərəcədə bağlı olduğuna nəzər yetirək: *Bir gün Xosrov əldə badə içərkən,* ***Məhinbanu*** *gəldi məclisə birdən.*

Məhinbanu hibrid sözdür, iki müstəqil mənalı sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Məhin (ərəb) – böyük, ali, möhtərəm; banu (f) – xanım deməkdir. Əsəri oxuduqca Məhinbanunun bir böyük kimi, bir ana kimi Şirinə öyüd-nəsihət verdiyini, elinə, yurdunua başçılıq, böyüklük etdiyini, möhtərəm bir qadın olduğunu, el-obası tərəfindən ali, böyük xanım kimi sevildiyini müşahidə edirik.

Şirin. Şirin Sasani şahənşahı II Xosrovun həyat yoldaşı, Sasani məlikəsi olmuşdur. Sasani məlikəsinin adının böyük sevgi dastanına – "Xosrov və Şirin" poemasına gətirilməsi təsadüfi deyil. Dahi Nizaminin böyük sevgi ilə yaratdığı ideal qadın obrazıdır Şirin! Şirin fars mənşəli söz olub "ağızda şəkər, bal kimi xoş tam verən; dadlı, ləzzətli" mənalarını verir: *Şəkər əmib onun dodaqlarını, Xurma ondan almış şirin barını... Dodağı şirindir, adı da* ***Şirin!*** *...Nə* ***Şirindən*** *şirin insan mən gördüm.* Adının semantikasından doğan "şəkər, dadlı, ləzzətli" ifadələri Xosrovun məhəbbətinə, Fərhadın Şirinə olan imkansız eşqinə haqq qazandırır. Nizami Şirinin ölüm səhnəsini təsvir edərkən də sevdiyi obrazını *Xosrov məclisində yatan şəkərə* bənzədir. Şair onun cəsarət və sədaqətini böyük məhəbbətlə, emosional-ekspressiv üslubla elə canlandırır ki, hamı bu fədakarlığa, sevgiyə heyran qalır.

Xosrov. Bu antroponim fars mənşəlidir, "padşah", "hökmdar" deməkdir. Bütün əsər boyu onun xarakterində adının semantikasından irəli gələn hökm etmək cəhətləri qabarıq şəkildə üzə çıxır.

Hörmüz ("Avesta" da Ahura Məzda – Xeyir allahı) qanunları heçə sayan oğlunu cəzalandırmaqdan çəkinmir. Hər addımda adının semantikasına uyğun xeyir işlər gördüyü, rəiyyətlə ədalətlə rəftar etdiyi, xalq üçün çalışdığı hiss olunur. Məqalədə dahi Nizami Gəncəvinin obrazlara ad verərkən forma ilə məzmunu, əsərin struktur-semantik bütövlüyünü nəzərə alması konkret faktlarla açıqlanmışdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, poetik onomastika, antroponim, "Xosrov və Şirin"

GİRİŞ

Dilçilikdə onomastik vahidlərin poetik imkanlarını araşdıran sahə poetik onomastika adlanır. Poetik onomastika hər bir onomastik vahidin mənasının cümlənin tərkibində müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Onomastik vahidlərin poetik imkanları araşdırılarkən konkret onomastik mənbə olmalı və bu mənbənin üzərində onların üslubi məqamları linqvistik müstəvidə təhlil edilməlidir. Onomastik leksikanın poetik funksiyasının tədqiqində ən dəyərli mənbə, heç şübhəsiz ki, folklor və yazılı ədəbiyyatımızdır. İstər folklor ədəbiyyatında, istər klassik poeziyada, istərsə də müasir yazılı ədəbiyyatımızda, aşıq yaradıcılığında işlənən onomastik leksika olduqca rəngarəng və zəngindir.

ARAŞDIRMA

Qədim dövrlərin zəngin dil faktlarını, qəbilə, tayfa, millət, yer-yurd, çay, dəniz və s. adlarını özündə qoruyub-saxlayan onomastik vahidlər – onun bir növü olan antroponimlər poetik məna tutumu, müxtəlif bədii məqsəd və məramların, üslubi məqamların daşıyıcısı kimi də çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məna və məzmun baxımından olduqca zəngin olan onomastik vahidlər hər bir əsərin mövzusu və ideyası ilə əlaqələndirilir, poetik kateqoriya kimi ifadənin estetik siqlətini qüvvətləndirmək məqsədi daşıyır. Bədii nitqdə yüksək estetik siqlətin, emosional təsirin yaranmasında, şübhəsiz, sözün məcazi mənada işlənməsi, məcazlar sistemi (təşbeh, metafora, epitet, sinekdoxa və s.) üstün mövqedə dayanır. Bədii ovqat yaratmaq, ədəbi qəhrəmanın daxili duyğularını, hiss və həyəcanını, sevinc və kədərini emosional, təsirli bir dillə çatdırmaq, öz fikir və düşüncələrini oxucu ilə bölüşdürmək sözün təsir gücü ilə, onun müxtəlif məna çalarlarında işlənməsi ilə bağlıdır. Ancaq bir faktı da danmaq olmaz ki, poetikliyi, emosionallığı yaratmaq üçün obrazlara verilən adların da mühüm əhəmiyyəti var. Ayrı-ayrı əsərlərdəki şəxs adlarının üslubi-funksional imkanları araşdırılarkən belə qənaətə gəlmək olur ki, obrazların adları daxili keyfiyyətləri, əməlləri ilə çox vaxt harmoniya təşkil edir, poetik effekt, milli koloritin yaranmasında, əsərin ideya və məzmununun daha möhkəm bağlanmasında xüsusi çəkiyə malik olur. Bu məqamda yenə də unudulmaz böyük alim A.Qurbanovun fikirlərinə istinad edəcəyik. Alim yazırdı: "Ümumi leksikanın üslubi laylarından bəhs edərkən mütləq xüsusi adların emosional çalarlarına, bədiiliyinə, ifadəliliyinə, obrazlılığına, bədii mətnə milli kolorit verməsinə və digər məsələlərə elmi nəzər salmaq, onları linqvistik təhlildən keçirmək olduqca vacibdir. Xüsusi adlar üzərində bu cür üslubi araşdırma və Azərbaycan ədəbi dili tarixinin müəyyən məsələlərini açmağa da kömək edər".

Hər bir bədii əsərin mərkəzində insan obrazı dayanır. Onun mənəvi dünyası, yaşayış tərzi, zahiri görünüşü, həyata baxışı sözlərlə rəsm edilir. Bədii əsərdəki obrazlar silsiləsi digərlərindən fərqlənmək üçün səslərdən toxunmuş tülə bürünür, adlandırılır. Bu adlar – antroponimlər obrazın milli kimliyidir, fərdi xarakterinin güzgüsüdür, mənəvi aləmidir, hərəkət və əməlləridir, dövrün dil xüsusiyyətlərini özündə qoruyub-saxlayan informasiyadır. Bədii üslubda obrazlara verilmiş adlar artıq poetik kateqoriya funksiyası daşıyır, ifadənin təsir gücünün qüvvətləndirilməsində söz sahibi olur, əsərin ideyasının, mövzusunun, süjet xəttinin açılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Həqiqətən də, N.Gəncəvinin, H.Cavidin, C.Cabbarlının, S.Rəhimovun və başqa sənətkarların obrazlar aləmi ilə tanış olanda, diqqətlə araşdıranda heyrətlənməyə bilmirsən. Antroponimlərin əsərlərin ümumi ruhuna da, obrazın məqsədinə, amalına da, hadisələrin inkişafına da nə dərəcədə uyğun seçilidiyinin şahidi olursan. N.Gəncəvinin Xeyiri, Şəri də, Xosrovu, Hörmüzü də, Şirini, Məhinbanusu, Şapuru da adına layiq işlər görür. Müəllifin böyük məhəbbətlə yaratdığı bəzi obrazların adlarının semantikasına və poemanın ("Xosrov və Şirin") ideya və məzmununa nə dərəcədə bağlı olduğuna nəzər yetirək: *Bir gün Xosrov əldə badə içərkən, Məhinbanu gəldi məclisə birdən.*

Məhinbanu hibrid sözdür, iki müstəqil mənalı sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Məhin (ərəb) – böyük, ali, möhtərəm; banu (f) – xanım deməkdir: *Böyükdür mənası bu gözəl adın, Cürətdə kişidən heç geri durmur, Böyük olduğundan Məhin Banudur***.** Əsəri oxuduqca Məhinbanunun bir böyük kimi,

bir ana kimi Şirinə öyüd-nəsihət verdiyini, elininə, yurdunua başçılıq, böyüklük etdiyini, möhtərəm bir xanım olduğunu, el-obası tərəfindən ali, böyük xanım kimi sevildiyini müşahidə edirik.

Şirin. Şirin Sasani şahənşahı II Xosrovun həyat yoldaşı, Sasani məlikəsi olmuşdur. Sasani məlikəsinin adının böyük sevgi dastanına – "Xosrov və Şirin" poemasına gətirilməsi təsadüfi deyil. Dahi Nizaminin böyük sevgi ilə yaratdığı ideal qadın obrazıdır Şirin! Şirin fars mənşəli söz olub "ağızda şəkər, bal kimi xoş tam verən; dadlı, ləzzətli" mənalarını verir: *Şəkər əmib onun dodaqlarını, Xurma ondan almış şirin barını... Dodağı şirindir, adı da* ***Şirin!*** *...Nə* ***Şirindən*** *şirin insan mən gördüm. Nə Şəbdizdən qara köhlən mən gördüm.*

Əsərlə tanış olan hər bir oxucu müəllifin Azərbaycan gözəlinin qüsursuz obrazını böyük fəxrlə yaratdığını, Şirinin həm zahirən, həm daxilən "şirin" olduğunu hiss edir. Adının semantikasından doğan "şəkər, dadlı, ləzzətli" ifadələri Xosrovun məhəbbətinə, Fərhadın Şirinə olan imkansız eşqinə haqq qazandırır. Hətta Nizami Şirinin ölüm səhnəsini təsvir edərkən də sevdiyi obrazını *Xosrov məclisində yatan şəkərə* bənzədir, şair onun cəsarət və sədaqətini böyük məhəbbətlə, emosional-ekspressiv üslubla, təmtəraqlı bir dillə elə canlandırır ki, hamı bu fədakarlıq və sevgiyə heyran qalır: ***Xosrov*** *məclisində yatan şəkərə, Xoş olsun bu yuxu yüz kərə!...Alqış bu ölümə, əhsən* ***Şirinə!*** *Öldürən* ***Şirin****ə, ölən* ***Şirinə****!*

Xosrov. Bu antroponim fars mənşəlidir, "padşah", "hökmdar" deməkdir. Əsərin baş qəhrəmanı olan Xosrov əvvəl şahzadə, sonra isə hökmdar kimi hadisələrin mərkəzində durur. Bütün əsər boyu onun xarakterində adının semantikasından irəli gələn amirlik, hökm etmək cəhətləri qabarıq şəkildə üzə çıxır. Hətta atasının qoyduğu qanunlara belə əməl etmir. Lakin *Hörmüz* ("Avesta" da Ahura Məzda – Xeyir allahı) qanunları heçə sayan oğlunu cəzalandırmaqdan çəkinmir. Hər addımda adının semantikasına uyğun xeyir işlər gördüyü, rəiyyətlə ədalətlə rəftar etdiyi, xalq üçün çalışdığı hiss olunur. Nizami Hörmüzü belə təqdim edir:

Zaval gələn zaman Kəsra bəxtinə,
Hörmüz *sahib oldu şahlıq təxtinə.*
O, tez məşhur oldu ədalətiylə,
Dolaşırdı adı hey dildən-dilə.

Nümunələrdən də göründüyü kimi, Nizami obrazlara ad verərkən forma ilə məzmunu, əsərin struktur-semantik bütövlüyünü nəzərə almış, obrazların adları ilə əməllərinin assosiativliyini qabartmışdır. Bu fakt başdan-başa hikmət xəzinəsi olan Nizami Gəncəvinin ad seçməkdə də mahir olduğunu göstərmirmi?

NƏTİCƏ

* Antroponimlər üzərində üslubi araşdırma Azərbaycan ədəbi dili tarixinin müəyyən məsələlərini açmağa kömək edə bilər.

* Antroponimlər poetik məna tutumu, müxtəlif bədii məqsəd və məramların, üslubi məqamların daşıyıcısı kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

* Ad milli kimlikdir.

* Bədii üslubda obrazlara verilmiş adlar artıq poetik kateqoriya funksiyası daşıyır.

* Antroponimlər ifadənin təsir gücünün qüvvətləndirilməsində mühüm rol oynayır.

* Antroponimlər əsərin ideyasının, mövzusunun, süjet xəttinin açılmasında müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

* N.Gəncəvinin obrazlar aləmini linqivistik müstəvidə tədqiq edərkən antroponimlərin əsərlərin ümumi ruhuna, hadisələrin inkişafına nə dərəcədə uyğun seçilidiyinin şahidi olursan.

ƏDƏBİYYAT (KAYNAKCA)

1. A.Qurbanov.(2004). Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. I cild. “Nurlan”. Bakı

2. A.Qurbanov. (2000). Türk antroponimiyasının inkişaf dövrləri. “Elm” nəşriyyatı. Bakı

3. A.Qurbanov.(2004). Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II cild. “Nurlan”. Bakı

4. A.Qurbanov. (1988). Poetik onomastika. APİ-nin nəşriyyatı. Bakı

5. Hümmətova R. (2005). Tovuz rayonu onomastik vahidlərin tarixi-linqvistik təhlili. “Nurlan”. Bakı

6. Hümmətova R. (2009). Folklor lirikasında onomastik vahidlərin poetik xüsusiyyətləri. “Elm və təhsil”. Bakı

7. http://sərqqapisi.az. « elm-v-t-hsil» 4…

8. Nizami Gəncəvi. (2002). Poemalar. I kitab. “Maarif”. Bakı

TECHNOLOGICAL CATCH-UP FROM AN EVOLUTIONARY PERSPECTIVE: TURKEY'S STRUGGLE WITH THE MIDDLE-INCOME TRAP

EVRİMSEL PERSPEKTİFTEN TEKNOLOJİK YAKALAMA: TÜRKİYE'NİN ORTA GELİR TUZAĞIYLA MÜCADELESİ

Assist. Prof. Ümit KOÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0003-4360-1853

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin teknolojik yakalama sürecini evrimsel iktisat perspektifi çerçevesinde incelemekte ve ülkenin orta gelir tuzağıyla mücadelesine odaklanmaktadır. Geleneksel yaklaşımlarda teknolojik yakalama, dış teknolojilerin transferi ve taklit yoluyla açıklanırken, evrimsel yaklaşım süreci doğrusal ve deterministik değil; belirsizlikler, başarısızlıklar, deneme-yanılmalar ve patika bağımlılığı içeren uzun vadeli bir dönüşüm olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu bağlamda yakalama, yalnızca teknolojik açığın kapatılması değil, aynı zamanda yerel kapasite geliştirme, yetenek birikimi ve yenilikçi patikaların oluşturulması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin kalkınma deneyimi bu çerçevede değerlendirildiğinde, ülkenin düşük ve orta teknolojili üretime dayalı ihracat yapısında önemli ilerlemeler sağladığı, ancak yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlere sınırlı geçiş nedeniyle orta gelir tuzağı riski ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. Özellikle otomotiv, savunma sanayii, yenilenebilir enerji ve dijital girişimler Türkiye'nin teknolojik yakalamada avantaj elde edebileceği stratejik alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, sürdürülebilir bir yakalama süreci için yalnızca dış teknolojilerin transferi yeterli değildir.

Çalışma, Türkiye'nin gelecekteki konumunu güçlendirmek için üç temel boyutu vurgulamaktadır: (i) Ar-Ge ekosisteminin ve inovasyon kapasitesinin geliştirilmesi, (ii) ulusal yenilik sisteminin kurumsal olarak güçlendirilmesi, (iii) insan sermayesinin nitelikli eğitim ve beceri geliştirme programlarıyla dönüştürülmesi. Sonuç olarak, Türkiye'nin teknolojik yakalama başarısı, evrimsel perspektifin işaret ettiği gibi yalnızca geçmişteki kalkınma modellerini kopyalamakla değil; özgün yenilikçi yollar oluşturmak ve fırsat pencerelerini stratejik biçimde değerlendirmekle mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: Teknolojik yakalama, evrimsel iktisat, orta gelir tuzağı, Türkiye, yenilik sistemleri, sıçrama.

Abstract

This study examines Turkey's technological catch-up process through the lens of evolutionary economics, with a particular focus on the country's struggle against the middle-income trap. While traditional approaches often describe catch-up as a process of technology transfer and imitation from advanced economies, the evolutionary perspective conceptualizes it as a non-linear, uncertain, and path-dependent process shaped by trial and error, failures, and institutional dynamics over the long term. In this context, catch-up is not simply about closing the technological gap but about building local capabilities, accumulating knowledge, and creating innovative trajectories.

An assessment of Turkey's development experience reveals significant progress in low- and medium-technology-based production and export, but limited advancement in high-technology sectors. This structural constraint has reinforced the risk of a middle-income trap. However, certain strategic sectors—such as automotive, defense industries, renewable energy, and digital entrepreneurship—

offer opportunities for technological upgrading and leapfrogging. Nonetheless, sustainable catch-up cannot be achieved merely through the transfer of foreign technologies.

The study highlights three critical dimensions for Turkey's future catch-up: (i) strengthening the R&D ecosystem and innovation capacity, (ii) consolidating the institutional foundations of the national innovation system, and (iii) upgrading human capital through advanced education and skill development. Ultimately, the success of Turkey's technological catch-up depends not on replicating past development models but, as the evolutionary perspective suggests, on creating original innovation paths and strategically seizing windows of opportunity in green and digital transformation.

Keywords: Technological catch-up, evolutionary economics, middle-income trap, Turkey, innovation systems, leapfrogging.

FROM LOCAL TO GLOBAL: A QUALITATIVE STUDY ON THE INTERNATIONALIZATION PROCESSES OF FAMILY BUSINESSES IN TRABZON

YERELDEN KÜRESELE: TRABZON'DAKİ AİLE İŞLETMELERİNİN ULUSLARARASILAŞMA SÜREÇLERİ ÜZERİNE KALİTATİF İNCELEME[5]

Edanur ŞAHİN[1], Şerife KAZANCI SUNAOĞLU[2]

[1]Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, UBF, Gümrük İşletme Bölümü,

[2]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, UBF, Gümrük İşletme Bölümü, Pazarlama,

ORCID: 0000-0001-5907-589X

Özet

Günümüzde mevcut yoğun rekabet ortamı ve artan küreselleşme, işletmeleri ulusal sınırların ötesine geçmeye zorlamaktadır. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin temel taşlarından biri olan aile işletmeleri için hem bir fırsat hem de önemli bir meydan okuma yaratmaktadır. Türkiye ekonomisinin büyük bir bölümünü oluşturan aile işletmeleri, istihdam yaratma, bölgesel kalkınmaya katkı sağlama ve ihracat potansiyelini artırma açısından kritik bir konumdadır. Özellikle Türkiye'de sayıları ve ekonomik katkıları hızla artmakta olan aile işletmeleri, sürdürülebilir kârlılık sağlamak ve büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için uluslararasılaşmayı önemli bir strateji olarak benimsemektedir. Ancak, bu işletmelerin uluslararası pazarlara açılma süreçleri; kurumsallaşma eksiklikleri, kaynak yetersizlikleri, deneyim azlığı ve stratejik planlama konularında çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Trabzon'da faaliyet gösteren ihracatçı aile işletmelerinin uluslararasılaşma süreçlerini ve pazarlama faaliyetlerini incelemek, karşılaşılan sorunları ve uygulanan stratejileri ortaya koymaktır. Bu kapsamda, aile işletmelerinin uluslararasılaşma süreçlerinin detaylı şekilde incelenmesinin hem akademik literatüre katkı sağlayacağı hem de uygulayıcılara yol gösterici bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Özellikle Trabzon gibi ihracat potansiyeli yüksek, ancak bu potansiyeli tam olarak kullanamayan bölgelerde gerçekleştirilecek çalışmalar, yerel ekonomilerin güçlendirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada keşfedici araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Veri toplama sürecinde de kalitatif araştırma yöntemi kullanılarak, örnek olay çalışması kapsamında dört ihracatçı aile işletmesinden yetkililerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. Çalışmaya katılan işletmeler gıda, temizlik ve elektronik sektörlerinde faaliyet göstermekte olup, Gürcistan, Rusya, Arnavutluk, Belçika, Azerbaycan, Almanya, Hollanda, Kanada, Libya gibi farklı pazarlara ihracat yapmaktadır. Bulgulara göre işletmelerin uluslararasılaşma kararlarında temel etkenlerin büyüme isteği, rekabet koşulları ve ekonomik faktörlerdir. Tüm işletmeler uluslararası pazara giriş yöntemi olarak doğrudan ihracatı tercih ettiğini belirtmiştir. Bu süreçte ticaret odası ve ihracatçı birliğinin önemli rol oynadıklarını ve onlara yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. İşletmelerin karşılaştığı başlıca zorluklar arasında bürokratik engeller, gümrük ve mevzuat sorunları, ödeme ve tahsilat problemleri ile ülkeler arası siyasi gerilimler yer almaktadır. İşletmeler dış pazar seçimlerinde döviz kuru, kâr marjı, coğrafi yakınlık ve ortak kültürel geçmiş ve benzerliklerin belirleyici faktörler olduğunu ifade etmişledir. Ayrıca işletmeler, pazar durumuna göre ürün uyarlaması yaparak veya ürün standardizasyonu koruyarak pazarlara adapte olduklarını ifade etmişlerdir. İşletmelerde uluslararası ticaret

[5] Bu çalışma 2024 yılında tamamlanmış olan Tübitak 2209/A- İhracatçı Aile İşletmelerinin Uluslararasılaşması ve Uluslararası Pazarlama Faaliyetleri: Trabzon'da Örnek Olay Çalışması başlıklı Üniversite Öğrencileri Araştırma Projesinin bir çıktısıdır.

işlemlerinden sorumlu personel ve yetkililerin pazarlama alanındaki yetkinliklerinin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Trabzon'daki aile işletmelerinin uluslararasılaşma sürecinde küçük ölçekli olmalarının getirdiği birtakım sınırlılıkları ve zorlukları aşmak ve daha başarılı olabilmeleri için profesyonel pazarlama desteğine ihtiyaç duydukları düşünülmektedir. Bu yönüyle işletmelerin uluslararası pazarlarda daha etkin olabilmeleri için personel seçiminde pazarlama yetkinliklerine öncelik verilmesi ve mevcut çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programları ile uluslararası ticareti destekleyici etkinliklerin artırılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Aile işletmeleri, uluslararasılaşma, ihracat, pazarlama stratejileri

Abstract

In today's intensely competitive environment and the increasing influence of globalization, businesses are compelled to expand beyond national borders. This situation presents both opportunities and significant challenges, particularly for family businesses, which serve as a cornerstone of economic growth in developing countries. Family businesses, which constitute a large portion of the Turkish economy, play a critical role in generating employment, contributing to regional development, and enhancing export potential. Especially in Turkey, the number and economic contribution of family businesses have been rapidly increasing, leading these enterprises to adopt internationalization as a key strategy to ensure sustainable profitability and achieve growth objectives. However, the internationalization processes of these businesses involve several challenges, including a lack of institutionalization, limited resources, insufficient experience, and weaknesses in strategic planning. In this context, the aim of this study is to examine the internationalization processes and marketing activities of exporting family businesses operating in Trabzon, identify the problems they encounter, and reveal the strategies they implement. It is believed that a detailed investigation of the internationalization processes of family businesses will not only contribute to the academic literature but also provide practical insights for practitioners. Particularly in regions such as Trabzon, which possess high export potential yet struggle to fully realize it, such studies are of great importance for strengthening the local economy. To achieve this objective, an exploratory research approach was adopted. A qualitative research method was employed, and data were collected through interviews conducted within the scope of a case study involving four exporting family businesses. The data obtained from the interviews were analyzed using content analysis. The participating firms operate in the food, cleaning products, and electronics sectors and export to a variety of markets including Georgia, Russia, Albania, Belgium, Azerbaijan, Germany, the Netherlands, Canada, and Libya. Findings reveal that the main drivers behind internationalization decisions are the desire for growth, competitive pressure, and economic factors. All firms reported preferring direct exporting as their mode of market entry. They emphasized the supportive role of chambers of commerce and exporters' associations in this process. The primary challenges faced by the firms include bureaucratic obstacles, customs and regulatory issues, payment and collection problems, and political tensions between countries. In terms of market selection, factors such as exchange rates, profit margins, geographical proximity, and shared cultural background or similarities were found to be decisive. Firms also reported adapting to foreign markets either by modifying their products based on market conditions or maintaining product standardization. It was observed that the personnel responsible for international trade activities within these businesses often lack sufficient competence in marketing. In conclusion, it is suggested that to overcome the limitations and challenges arising from their small-scale structure, and to succeed more effectively in international markets, family businesses in Trabzon require professional marketing support. Therefore, prioritizing marketing competencies in personnel recruitment, providing training programs to enhance existing staff's knowledge and skills, and increasing supportive activities related to international trade are recommended to improve their global competitiveness.

Keywords: Family businesses, internationalization, export, marketing strategies

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma; yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, sağlıklı yaşam koşullarının sağlanması, eğitimin niteliğinin artırılması, toplumsal eşitliğin güçlendirilmesi, temiz enerjiye erişimin yaygınlaştırılması ve ekonomik büyümenin desteklenmesi gibi hedefleri kapsamaktadır (UNDP, 2021). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında özellikle ekonomi boyutunda üretim ve tüketimin artırılması, büyüme, etkinlik, istikrar konularında işletmelere önemli görevler düşmektedir (Balkaya vd., 2022). Dolayısıyla küreselleşme sürecine işletmelerin daha kolay uyum sağlayabilmesi ve sürdürülebilir rekabet avantajları elde edilmesi ve nihayetinde ekonomide kalkınmada sürdürebilirliği sağlayabilmenin yollarının ortaya konulması gerekmektedir. Bu kapsamda işletmelerin uluslararasılaşması süreçleri dikkatle üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararasılaşma, işletmelerin faaliyet alanlarının ulusal sınırlar dışına çıkarak birden fazla dış pazara taşımasıdır (Erkutlu ve Eryiğit, 2001; Özdemir, 2013). Uluslararasılaşma temelde ihracat davranışını içermektedir. Uluslararasılaşma kavramının temelinde işletmenin yurt dışı pazarlara açılması olduğu için ilk aşamada ihracat faaliyeti yer almaktadır. Başka bir ifade ile işletmeler genelde ihracat yapacakları dış pazarları seçerek uluslararasılaşma süreçlerini başlatmaktadırlar (Altıntaş ve Özdemir, 2006). Uluslararasılaşmanın işletmelerin yanı sıra ülkelerin ekonomisi ve siyasi alanda kalkınma yönünden de önemli faydaları bulunmaktadır. Ayrıca aile işletmelerin ülke ekonomisi açısından konumları ve önemleri azımsanmayacak kadar büyüktür. İşletmeler istihdam yaratmakla birlikte ülke ekonomisine katma değer sunmaktadırlar. Böylece ekonomik gelişmelere de katkı sunmaktadırlar. İşletmelerin temel amaçları kar elde etmek, mevcut karını artırmak ve pazarda uzun yıllar varlıklarını devam ettirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda işletmeler çeşitli büyüme stratejileri geliştirmekte ve faaliyetlerine yön vermektedirler. Herhangi bir işletmenin varlığını büyüyerek ve kârlı bir şekilde sürdürmesi işletmenin yanı sıra ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda işletmeler çeşitli stratejik nedenlerden dolayı uluslararası pazarlara girme yoluyla büyüme yoluna gitmektedirler (Yıldırım ve Erdem, 2016).

Artan küreselleşme ile birlikte sürdürülebilir rekabet avantajı ve sürdürülebilir kalkınma için işletmelerin uluslararasılaşması zorunluluk haline gelmiştir (Can vd., 2016). Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan hızlı değişimler işletmelerin yapılarının yanı sıra faaliyet ve fonksiyonlarını önemli düzeyde etkilemektedir. Başka bir ifadeyle iş çevresinde yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler nedeniyle işletmeler için artık ulusal sınırlar içinde varlıklarını sürdürmek oldukça zorlaşmaktadır (Can vd., 2016). Dolayısıyla uluslararasılaşma işletmeler için ciddiyetle ele alınması gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeşil, 2010). Tüm bunlara ek Türkiye'deki işletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmesi olup sayıları ve büyüklükleri artmaktadır (Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği, 2021). Aile işletmeleri Çitçi ve Onur (2020) tarafından "*en az iki kuşağın doğrudan ya da dolaylı olarak yer aldığı, ailenin çıkar ve hedefleri doğrultusunda tek bir kişi, ki genellikle girişimcinin kendisi tarafından yönetilen, işletme ile ilgili karar ve planların aile tarafından yapıldığı ve özellikle de ailenin finansal konularda üstün söz hakkının olduğu işletme*" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bilinmemektedir ki ulusal ekonomi içindeki önemli bir paya sahip olan aile işletmeleri karlılıklarını ve varlıklarını sürdürebilmek için büyüme stratejisi olarak uluslararasılaşmayı tercih etmektedir (Arregle vd., 2012). Dolayısıyla bu işletmelerde mevcut durumun analiz edilip uluslararasılaşma durumunun ortaya konulması, etkili ve doğru stratejilerin belirlenerek uygulanılması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda bu çalışmanın temel amacı, Trabzon'da faaliyet gösteren ihracatçı aile işletmelerinin uluslararasılaşma süreçlerini ve pazarlama faaliyetlerini incelemek, karşılaşılan sorunları ve uygulanan stratejileri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın hedefleri;

- İhracatçı aile işletmelerinin uluslararasılaşma kararlarında etkili olan faktörlerin belirlenmesi,
- İhracatçı aile işletmelerinin tercih ettikleri uluslararasılaşma yöntemleri ve nedenlerinin ortaya konulması,
- İhracatçı aile işletmelerinin uluslararasılaşma sürecindeki karşılaştıkları sorunlar ve çözüm yöntemlerinin ortaya konulması,
- İhracatçı aile işletmelerinin uluslararası pazarlama stratejileri ve satış faaliyetlerinin genel durumunu ortaya koymaktır.

Literatürdeki önceki çalışmalar incelendiğinde aile işletmeleri için büyüme stratejisi olarak uluslararasılaşma seçeneğini araştıran (Çitçi ve Onur, 2020), aile işletmelerinde uluslararasılaşma stratejilerini inceleyen (Can vd., 2016) ve ihracat işletmelerinin uluslarasılaşmasını ele alan (Altıntaş ve Özdemir, 2006) çalışmalar görülmektedir. Altıntaş ve Özdemir (2006) Türkiye'deki KOBİ'lerin uluslararasılaşma süreçlerini özellikle ihracat davranışı çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye'de KOBİ'lerin uluslararasılaşma süreçlerine dair nicel göstergeleri (uluslararasılaşma hızı, uluslararasılaşma derecesi vs.) ortaya koyarak, işletmelerin ilk yabancı pazara giriş sürecinin önemi ortaya konulmaktadır. Diğer bir çalışmada (Çitçi ve Onur, 2020), aile işletmelerinde büyüme stratejisi olarak uluslararasılaşma süreci ele alınmıştır. Uluslararasılaşma, büyüme stratejisi olarak her işletme tarafından ayrıcalıklı ya da öncelikli bir seçenek olarak görülmemektedir. İşletmeler arasında yerel veya uluslararası düzeyde olmanın, büyüme ve uluslararasılaşmaya bakışta farklılıklar yarattığı tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Can vd. (2016) aile işletmelerinde uluslararasılaşma stratejilerini tek bir aile işletmesi üzerinden örnek olay yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada işletmenin uluslararasılaşmaya iten etmenler, pazara giriş yöntemleri ve stratejik tercihleri incelenmiştir. Ayrıca uygulamada karşılaşılan zorluklar ve stratejik kararların gerekçeleri detaylandırılmıştır.

Bu çalışmanın mevcut çalışmalardan farkı Trabzon özelindeki aile işletmeleri ele alması ve uluslararasılaşmanın yanı sıra uluslararası pazarlama faaliyetlerini de incelemesidir. Çalışma ile Türk aile işletmelerinin uluslararasılaşma sürecindeki stratejileri, onları uluslararasılaşmaya iten veya motive eden faktörler, uluslararası pazarlama stratejileri ve bu işletmelerin başarı ve başarısızlıkları örnek olay üzerinden ortaya konulmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada kalitatif (nitel) araştırma tasarımı benimsenmiştir. Kalitatif araştırma, ikincil verilerin yanı sıra derinlemesine görüşme, odak grup gibi tekniklerle az sayıda örneklemden toplanan birincil verilerin yardımıyla temel fikir, düşünce veya yaklaşım oluşturma amacıyla yapılan keşifsel araştırma türüdür (Kavak, 2013: 70). Çalışmada kalitatif yöntemlerinden örnek olay çalışması tercih edilmiştir. Örnek olay çalışması tek bir kişi, kurum ya da olayın ayrıntılı bir şekilde incelemesine dayanmaktadır (Seyidoğlu, 2009:30). Örnek olay çalışması, sınırları olan bir sistemin işleyişi ve çalışma şeklinin nasıl olduğu hakkında sistematik bilgi toplamak için kullanılan ve sistemin derinlemesine incelendiği yaklaşımdır (Chmiliar, 2010). Birincil verilerin toplanmasında derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, "araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına imkân veren bir veri toplama tekniğidir" (Tekin, 2006: 101). Derinlemesine görüşmeler önceden hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Formda işletmeye ve görüşülen yetkililere dair tanımlayıcı soruların yanı sıra, işletmenin kuruluşu, faaliyet alanları, uluslararasılaşma süreçleri, karşılaşılan zorluklar ve pazarlama stratejilerini kapsayan 13 açık uçlu soru yer almıştır. Detaylı görüşme formu Ek 1'de sunulmaktadır.

Araştırma kapsamında Trabzon'da faaliyette bulunan ihracatçı aile işletmelerine ulaşılmaya çalışılmış, görüşmeyi kabul eden dört işletme ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler proje yürütücüsü öğrenci tarafından işletmelerden alınmış olan randevulara göre iki farklı tarihte (23.12.2023, 02.03.2024) Trabzon'da işletme yetkilileri ile yüz yüze gerçekleştirmiştir. Görüşmelere dair bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. İşletmelerle Yapılan Görüşmelere Dair Bilgiler

İşletmeler	Görüşme Tarihi	Görüşülen yetkiliye dair bilgiler	Görüşme süresi
İşletme 1	23.12.2023	Muhasebe sorumlusu, lisans mezunu, şirkette aktif çalışma süresi 10 ay	30 dk
İşletme 2	23.12.2023	Yönetici, lise mezunu, şirkette aktif çalışma süresi 6 yıl	35 dk
İşletme 3	02.03.2024	Yönetici, lise mezunu, şirkette aktif çalışma süresi 7 yıl	32 dk
İşletme 4	02.03.2024	Müdür, lisans mezunu, şirkette aktif çalışma süresi 4 yıl	25 dk

Görüşme süreleri farklılık gösterse de ortalama 30 dakikalık görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler tamamlandıktan sonra görüşme verilerinin transkripti çıkartılmıştır. Çıkartılan transkript üzerinden elde edilen verilere içerik analizi uygulanmış önemli temalar çıkartılarak raporlanmıştır. Çalışma kapsamında içerikler görüşmelerden doğrudan alıntılar verilerek desteklenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. İşletmeler Hakkında Genel Bilgi

Aşağıda Tablo 2'de görüşme yapılan işletmelere dair tanımlayıcı bilgiler sunulmaktadır. Tabloda, işletmelerin kuruluş yılı, faaliyet alanı, çalışan sayısı, uluslararası ticaret deneyimi ve ihracat performansları hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgiler, işletmelerin uluslararasılaşma süreçlerini ve büyüme stratejilerini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Tablo 2. İşletmelere Yönelik Tanımlayıcı Bilgiler

İşletmeler	Kuruluş Yılı	Faaliyet Alanı	Çalışan Sayısı	Uluslararası Ticaret Faaliyet Süresi	İhracatın Toplam Satışlara Oranı	İhracat Yaptıkları Ülke Sayısı	İhracat Yapılan Ülkelere Örnekler
İşletme 1	2020	Gıda-Kuruyemiş	13	4	%85	4	Gürcistan, Arnavutluk, Almanya, Hollanda
İşletme 2	2019	Temizlik ürünleri	3	6	%90'dan fazla	30	Gürcistan, Azerbaycan, Hollanda, Almanya, Libya, Belçika…
İşletme 3	2017	Paketli Gıda, Temizlik	4	7	%95'ten fazla	20	Gürcistan, Azerbaycan, Hollanda, Kosova, Moğolistan…
İşletme 4	2020	Elektronik	4	1	%80'den fazla	3	Rusya, Azerbaycan, Kanada

İşletme 1, *2020'de kurulmuş olup**,** kuruyemiş imalat ve ihracatını yapmakta olan bir aile işletmesidir. Çalışan sayısı 13 olup ihracatın toplam satışlara oranı %85'tir. Gürcistan, Arnavutluk, Almanya ve Hollanda'ya ihracat yapmaktadırlar.*

İşletme 2, *2019'da aile şirketi olarak kurumuş olup, temizlik malzemesi toptancılığı yapmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan, Hollanda, Almanya, Libya, Belçika olmak üzere 30'a yakın ülkeye temizlik ürünleri ihraç etmektedir. Satışlarının %90'ı yurt dışı pazarlaradır.*

İşletme 3, *2017'den beri paketli gıda ve temizlik malzemesi vb. ürünlerin satışı ile uğraşmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan, Hollanda, Kosova gibi 20'ye yakın ülkeye ihracat yapılmaktadır. İhracatın toplam satışlara oranı %95'ten fazla olduğu söylenmektedir.*

İşletme 4*, 2020 yılında kurulmuş olan işletme elektronik ürünlerini son 1 yıldır yurt dışı pazarlara ihraç etmektedir. Mevcutta Rusya, Azerbaycan ve Kanada'ya satış yapılmakta olup, ihracatın toplam satışlara oranı %80'ni geçmektedir.*

İşletmelerin büyük çoğunluğunun genç ve aile şirketi yapısında olduğu görülmektedir. İhracatın toplam satışlara oranı oldukça yüksek olup, özellikle İşletme 3'ün %95'in üzerinde ihracat yaptığı dikkat çekmektedir. Bu durum, söz konusu işletmelerin büyüme stratejilerini büyük ölçüde dış pazarlara odakladıklarını göstermektedir.

3.2. Büyüme Stratejileri ve Uluslararasılaşma İlişkisi

Görüşülen dört işletme de büyüme stratejisi olarak ***uluslararasılaşma*** başka ifade ile dış pazarlara açılma yönteminin kullanıldığı belirtilmiştir. İşletmelerle yapılan görüşmelerden kesit ifadeler aşağıda Tablo 3'te sunulmaktadır. Tablo 3, işletmelerin büyüme stratejilerini uluslararasılaşma bağlamında nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Görüşme alıntıları, firmaların dış pazarlara açılmayı hangi motivasyonlarla gerçekleştirdiklerini ve büyüme hedefleri doğrultusunda izledikleri yöntemleri ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Büyüme Stratejileri ve Uluslararasılaşma İlişkisine Yönelik Görüşme Alıntıları

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***
İşletme 1	*"……Firma ……'in haklarını satın aldığı için belli bir ürün portföyü zaten vardı. Biz mevcut portföyden ilerliyoruz. Mevcut olan satışların devam etmesinin yanı sıra yeni pazar arayışındayız. Uluslararası pazara girmek hâli hazırdaki pazarlara devam etmekteyiz ama* ***dışa açılmak*** *kârlılık açısından işletmemiz açısından önemli bir adım olmuştur……."*
İşletme 2	*"……Büyüyebilmek için bize cazip gelen pazarlara satış yapmaya karar verdik ve bunun için* ***doğrudan ihracata*** *koyulduk zaten önceden beri bu işi yaptığımız için belli pazarı tanıyorduk oradan başlayıp yeni pazarlara açıldık……"*
İşletme 3	*"……İşletme olarak üretim hacmimizi artırarak* ***dış pazarlara açılma*** *yolunu tercih ettik. Dış pazarlara açılırken tanıdığımız pazarları tercih ettik……"*
İşletme 4	*"……Büyümenin temelde doğru mal ve doğru pazar üzerine kuruludur. Doğru ürünü doğru pazarda satınca kâr marjı artıyor. Bundan mütevellit* ***uluslararasılaşma*** *büyümenin bir yoludur……"*

Görüldüğü üzere, dört işletmenin tamamı uluslararasılaşmayı büyüme stratejilerinin bir parçası olarak kullanmaktadır. İşletmelerin motivasyonları, mevcut ürün portföyünü geliştirmekten yeni pazarlara açılmaya kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu bulgular, literatürde vurgulanan "büyüme ve kârlılık hedefi" ile uyumlu olup, firmaların uluslararası pazarlara açılmalarında stratejik bir yaklaşım benimsediklerini göstermektedir.

3.3. Uluslararası Ticaret Serüveni

İşletmelerin uluslararası ticarete başlama serüvenlerinin başlayışına yönelik ifadeleri aşağıda Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Uluslararası Ticaret Serüvenlerine İlişkisine Yönelik Görüşme Alıntıları

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***
İşletme 1	*"……Önceden …… için üretim yapılmaktaydı. Firmamız hâli hazırdaki portföyü satın aldığı için ilk olarak var olan müşterilere satışa devam ettik yani biz dışa nasıl açılırız diye bir araştırmaya girmedik. 2020 yılında satın aldığımızdan beri üretim ve satış faaliyetlerine devam etmekteyiz……."*
İşletme 2	*"……Önceden beri ithalat-ihracatla ilgili çalıştığımız için kendi işimizi kurmak istedik. Bildiğimiz pazarlardan başlayarak yeni pazarlara açıldık. 6 yıldır uluslararası ticaret yapmaktayız……."*
İşletme 3	*"……İç pazardaki satışlardan yeterince gelir sağlayamadığımız için dışa açılmaya karar verdik. 7 yıldır ihracat yapıyoruz……."*
İşletme 4	*"……Temelde döviz bazlı gelir ve finansman büyümesini artırma amacı güderek başlandı. 1 yıldır artarak devam ediyor……."*

Tablo 4, işletmelerin uluslararası ticarete giriş süreçlerini ve başlangıç motivasyonlarını özetlemektedir. İşletmelerin ticaret serüvenleri hem önceden edinilmiş deneyimlere hem de finansal büyüme hedeflerine dayanmaktadır. Veriler incelendiğinde işletmelerin uluslararası ticarete farklı gerekçelerle başladığı anlaşılmaktadır. İşletme 1 mevcut müşteri portföyüne dayanarak başlarken, İşletme 3 iç pazarın yetersizliği nedeniyle dış pazara yönelmiştir. İşletme 4 ise döviz bazlı gelir artışı ve finansal büyüme amaçlı başlamıştır. Bu durum, firmaların uluslararası ticarete farklı tetikleyicilerle adım attığını göstermektedir.

3.4. Uluslararasılaşma Kararında Etkili Olan Faktörler

İşletmelerin uluslararasılaşma kararlarını etkileyen faktörler Tablo 5'te özetlemektedir. Büyüme isteği, rekabet koşulları ve ekonomik koşullar gibi unsurların karar süreçlerinde belirleyici olduğu görülmektedir. İşletmelerin uluslararasılaşma kararlarında etkili olan faktörler incelendiğinde ilk faktörün büyüme isteği olduğu görülmektedir. Büyüme ile birlikte diğer faktörler incelendiğinde rekabet koşulları ve ekonomik koşulların (ekonomik kriz, hammadde fiyatlarında artış, pazarın daralması vb.) işletmelerin uluslararasılaşmasında önemli etkileri olduğunu ifade edilmiştir. İlgili faktörler değerlendirildiğinde rekabet koşulları ve ekonomik koşulları köken ülkenin itici faktörlerinden olduğu söylenebilir. Mevcut pazardaki daralmalar bir takım ekonomik olumsuz koşullar nedeniyle rekabette zorlanan işletmeler dış pazarlara açılarak büyüme yoluna gitmektedirler. Diğer taraftan bazen ev sahibi ülkenin elverişli rekabet koşulları da işletmeleri uluslararasılaşmaya çeken ev sahibi ülkenin çekici faktörlerindendir.

Tablo 5. Uluslararasılaşma Kararında Etkili Olan Faktörlere Yönelik Görüşme Alıntıları

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***	***Kodlamalar***	
İşletme 1	*"……..**Alternatif pazarlar**, **ticareti geliştirme** fikri, **rekabet** etkisi, **ekonomik** sorunlar, hammadde fiyatlarındaki artış ve Vergilerdeki azalışla birlikte ithal oranımızın artması……..."*	• **koşulları** • **koşullar**	***Büyüme, Rekabet Ekonomik***
İşletme 2	*"……Bildiğim işte **büyümek** istedim ayrıca **rekabet**, **kâr** faktörü ve **ekonomik** şartlar da etkili oldu……."*	• **koşulları** • **koşullar**	***Büyüme, Rekabet Ekonomik***
İşletme 3	*"……..**Rekabet** koşulları, **büyüme** isteği ve **ekonomik** koşullar……."*	• **koşulları** • **koşullar**	***Büyüme, Rekabet Ekonomik***
İşletme 4	*"……Ülkemizdeki **ekonomik** krizden dolayı **Pazar daralması** ve maliye bakanımızın orta ve küçük ölçekli şirketler dış kaynak bulmazsa zorlanacağı beyanı etkili oldu……."*	• **koşullar**	***Ekonomik***

Yapılan görüşmelerden, büyüme isteğinin tüm işletmeler için öncelikli motivasyon olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rekabet ve ekonomik koşullar, firmaları uluslararası pazarlara

yönlendiren önemli itici faktörler arasında yer almaktadır. Bu bulgular, literatürdeki "ev sahibi ülke koşulları ve büyüme motivasyonu" ile paralellik göstermektedir.

3.5. Uluslararası Pazarlara Giriş Yöntemleri ve Uluslararasılaşmada Kullanılan Yöntemlerin Tercih Etme Nedenleri

İncelenen dört işletmeninde uluslararası pazara giriş yöntemi olarak doğrudan ihracatı seçtiği belirlenmiştir. Doğrudan ihracat aracı kullanmayarak yurt dışına satış yapmaktadırlar. Bu yatırım riskli olmakla birlikte karlılık potansiyeli o denli yüksek olmaktadır. Tablo 6, dört işletmenin uluslararası pazarlara giriş yöntemlerini ve bu yöntemleri tercih etme gerekçelerini göstermektedir.

Tablo 6. Uluslararası Pazarlara Giriş Yöntemleri ve Uluslararasılaşmada Kullanılan Yöntemlerin Tercih Etme Nedenlerine Yönelik Görüşme Alıntıları

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***	***Kodlamalar***
İşletme 1	*"……Firmamızın herhangi bir ortaklığı sözleşmesi falan yok biz müşterilerimize* ***direkt olarak satış*** *yapıyoruz……..." "……Referanslar, fuarlar, ticaret odalarının organizasyonları, ihracatçılar birliğinin aracı olduğu ikili ilişkiler sayesinde doğrudan satış yöntemini tercih etmekteyiz……..."*	***Doğrudan ihracat***
İşletme 2	*"……****Doğrudan ihracat*** *gerçekleştirdik zaten müşteri önceden tanıyorduk. ……" "……Büyüme ve döviz girdisini arttırma isteği ile doğrudan ihracat yapıyoruz……"*	***Doğrudan ihracat***
İşletme 3	*"……Büyüme ve döviz girdisini arttırma isteği ile* ***doğrudan ihracat*** *yapıyoruz ……""…kar potansiyeli daha yüksek olması nedeniyle doğrudan ihracatla bu serüvene başladık…*	***Doğrudan ihracat***
İşletme 4	*"……Online platformlar üzerinden* ***doğrudan satış*** *yapmaktayız……" "……Ülkemizdeki finansal daralmadan dolayı ve risk açısından daha doğru olduğunu düşündüğümüz doğrudan ihracata yöneldik……"*	***Doğrudan ihracat***

Tablo 6'ya göre, işletmeler doğrudan ihracat yoluyla uluslararası pazarlara açılmayı tercih etmektedir. Bu yöntem, yüksek risk içermekle birlikte potansiyel kârlılığı artırmaktadır. İşletmeler, mevcut müşteri ilişkileri, referanslar ve ticaret odaları gibi kaynakları kullanarak bu yöntemi benimsemiştir.

3.6. Uluslararasılaşma Faaliyetlerinde Yardımcı Olan Kurum ve Kuruluşlar

Çalışmada işletmelerin uluslararası ticaret faaliyetlerini yürütürken hangi kurum ve kuruluşlardan destek aldıkları araştırılmıştır. Konuyla alakalı işletmelerin görüşmelerinden kesit ifadeler aşağıda Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Uluslararasılaşma Faaliyetlerinde Yardımcı Olan Kurum ve Kuruluşlara Yönelik Görüşme Alıntıları

İşletme Bilgileri	*Görüşmeden notlar*
İşletme 1	*"……..**İhracatçılar Birliği**, Ticaret Odası**, KOSGEB* ***EXİMBANK**, Bu tür birliklerin sektörel bazda danışmanları olur onlarla ilişkiler kurarak……..."*
İşletme 2	*"……İş birliği Teklifleri, **İhracatçılar Birliği**, Referanslar…. Birebir görüşmelerle, aracılar ve danışmalık hizmetleriyle……."*
İşletme 3	*"……**Trabzon Ticaret Odası**, **İhracatçılar birliği**."*
İşletme 4	*"……..**İhracatçılar birliği**, online platformlar, ihracatçılar birliğinin etkinleri vb……."*

İşletmelerden alınan bilgilere göre uluslararası ticaret faaliyetlerinin yürütülmesinde İhracatçılar birliği, Trabzon Ticaret Odası, KOSGEB ve EXİMBANK gibi kurum ve kuruluşların yardımcı olduğu belirlenmiştir. Dört işletme de ihracatçılar birliğinden yardım aldığını belirtmiştir. Bu yönüyle ilgili kurumun işletmeler için daha ön planda olduğu söylenebilir. Görüşmelerden, işletmelerin çoğunlukla İhracatçılar Birliği'nden destek aldıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Ticaret Odası ve KOSGEB gibi kurumlar da firmalara danışmanlık ve finansal destek sağlamaktadır. Bu bulgular, kamu ve özel sektör desteklerinin uluslararasılaşmada kritik rol oynadığını göstermektedir.

3.7. Uluslararasılaşma Döneminde Karşılaştığınız Zorluklar ve Engeller

Tablo 8, işletmelerin uluslararası ticaret faaliyetlerinde karşılaştıkları zorluk ve engelleri özetlemektedir. İşletmelerin uluslararasılaşma süreçlerinde ve uluslararası ticaret faaliyetlerini yürütürken karşılaştıkları engeller ve zorluklara dair sorulan soruya verdikleri cevaplardan kesitler aşağıda Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8. Uluslararasılaşma Döneminde Karşılaştığınız Zorluklar ve Engellere Yönelik Görüşmeden Alıntılar

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***
İşletme 1	*"……..Satış yaptığımız pazarların olağan üstü durumlar sebebiyle kapanması, Siyasi nedenler, Ürünle ilgili mevzuat değişiklikleri, Tahsilat, transfer* *Vize sorunları, Yeni pazarlara yönelerek ve referans bazlı çalışarak çözümlemeye çalıştık ayrıca ürünleri satış yapılacak yere göre uyarlayarak……."*
İşletme 2	*"……Bürokrasi sorunları, Gümrük giriş-çıkışları, Ülkeler arası sorunlar, Ürünlerle ilgili sorunlar, Genel olarak hukuken çözümledik fakat bazı durumlarda aracılar desteği ile de sorunları çözümleyebildik……."*
İşletme 3	*"……..Ülkeler arasında yaşanan gerilimler kaynakları sorunlar, Ürünlerin taşınması ile ilgili sorunlar, ödemelerde yaşanan gecikmeler, gereksiz evrak süreçleri vb. ……."*
İşletme 4	*"……..İhracatta iade gelen ürünler tekrar ülkeler alırken uygulanan prosedür……."*

Tablo 8'e göre, işletmeler uluslararasılaşma süreçlerinde siyasi nedenlere bağlı ülkeler arası sorunlar, ürünle ilgili mevzuat değişiklikleri ve gümrük giriş-çıkış süreçlerinde güçlükler

yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca ödeme ve transfer işlemlerinde karşılaşılan problemler, firmaların ticari faaliyetlerini zaman zaman aksatabilmektedir. İşletmeler, bu tür zorluklarla başa çıkmak için referanslar, aracılar ve danışmanlık hizmetlerinden yararlanmakta; aynı zamanda ürünlerini hedef pazarın gereksinimlerine göre uyarlayarak, olası engelleri minimize etmektedirler. Bu durum, uluslararası pazarlara girişte esnek stratejilerin ve yerel düzenlemelere uyum sağlamanın önemini göstermektedir.

3.8. Pazar Seçiminde Etkili Olan Faktörler

İşletmelerin pazar seçiminde etkili olan faktörler incelendiğinde döviz kuru, kar marjı, ödeme ve transfer koşulları, coğrafi yakınlık, ortak kültürel geçmiş gibi faktörlerin yer aldığı tespit edilmiştir. İlgili faktörlere yönelik ifadeler Tablo 9'da özetlenmektedir.

Tablo 9. Pazar Seçiminde Etkili Olan Faktörlere Yönelik Görüşmeden Alıntılar

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***	***Kodlamalar***
İşletme 1	*"……Döviz kurunu, Kârlılık oranını, Referansları Genel olarak ihracatçılar birliğinden yarardık ama bunun yanı sıra Ticaret Odası, bizle benzer işi yapanları falan da gözlemleyerek hareket ediyoruz……."*	***Döviz kuru, kâr marjı***
İşletme 2	*"……Ödeme ve transfer konularında sorunla karşılaşıp karşılaşmayacağımız konusuna, Finansal konular, Ürünle ilgili konular, Genel olarak AR-GE çalışmaları yapıyoruz fakat referanslardan da yararlanabiliyoruz……."*	***Ödeme ve transfer***
İşletme 3	*"……Kar potansiyeli, fiziki ve kültürel yakınlık, ulaştırma masrafları ……."*	***Kâr marjı, Coğrafi yakınlık, Ortak kültürel geçmiş***
İşletme 4	*"……Ürün bazlı kâr marjını döviz üzerinden artırıp artırmadığımıza dikkat ettik……."*	***Kâr marjı, döviz kuru***

İşletmelerin pazar seçiminde kârlılık, döviz kuru ve coğrafi/kültürel yakınlık gibi kriterleri önceliklendirdiği görülmektedir. Bu durum, literatürde pazar seçimi kararlarının hem finansal hem de kültürel faktörlere bağlı olduğunu desteklemektedir.

3.9. Pazarlama/Satış Faaliyetlerinde Farklılıklar ve Ürün Standardizasyonu/Uyarlaması Kullanım Durumu

Araştırmada işletmelerin pazarlama/satış faaliyetlerinde farklılıklar ve ürün standardizasyonu/uyarlaması kullanım durumu tespiti incelenen bir diğer konudur. Konuya ilişkin işletmelerle yapılan görüşmelerden kesit ifadeler aşağıda Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10. Pazarlama/Satış Faaliyetlerinde Farklılıklar ve Ürün Standardizasyonu/Uyarlaması Kullanım Durumuna Yönelik Görüşme Alıntıları

İşletme Bilgileri	***Görüşmeden notlar***	***Kodlamalar***
İşletme 1	*"……Farklılık gösteriyor. Mesela Arnavutluk'a standart ürün değil de daha çok onların zevklerine uygun ürünler gönderiyoruz mesela soslu çekirdek ya da Almaya Hollanda gibi ülkelere satış yapıyorken daha çok AB standartlarına uygun paketleme falan yapıyoruz ve kalite farkı oluyor…… Evet farklı ülkeler için ürün farklılaştırması yapıyoruz.*	***Farklılaştırma ve ürün uyarlaması***

	Örneğin Gürcistan- Sade Fıstık, Arnavutluk- Soslu Çekirdek Almanya-Hollanda -Kokteyl, Leblebi, Mısır çerezi gibi çeşitli ürünleri satıyoruz satarken de bu ürünleri AB standartlarına uygun olarak gönderiyoruz. Arnavutluk'a özel olarak soslu çekirdek, soslu kabuklu fındık gibi ürünlerimiz var bu ürünler ülkemizde ve AB ülkelerinde satışı yok varsa dahi çok az miktardadır.	
İşletme 2	*"……Hayır, göstermiyor. Müşteri istekleri doğrultusunda standart olan ürünleri alıp gönderiyoruz……"*	***Pazarlama/satış faaliyetleri ve ürün Standardizasyonu***
İşletme 3	*"…… Hayır ürün farklılaştırması yapmıyoruz. Ürünler standart sadece miktar ve markalarında değişiklik oluyor……Sadece belirli pazarlar için üretilen ürünümüz yoktur……"*	***Pazarlama/satış faaliyetleri ve ürün Standardizasyonu***
İşletme 4	*"……Ürün bazlı pazarlama faaliyetlerinde oransal farklılıklar yapmaktayız……Ancak büyük oranda ürünlerimiz standarttır."*	***Kısmen farklılaştırma ve ürün standardizasyonu***

Genel olarak işletmelerin (İşletme 2 ve İşletme 3) pazarlama/satış faaliyetlerinin farklılaşmadığı ve genelde ürün standardizasyonu tercih ettikleri söylenebilir. Sadece İşletme 1 pazarlama ve satış faaliyetlerinde farklılığa giderek ayrıca ürün uyarlaması yaptığını ifade etmiştir. Son olarak İşletme 4 pazarlama/satış faaliyetlerinde kısmen farklılaştırma yaparken ürünlerinde standardizasyon yaptıklarını ifade etmiştir. Bu bulgular, işletmelerin uluslararası pazarlarda pazarlama stratejilerini pazar özelliklerine göre çeşitlendirdiğini ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında Trabzon'da faaliyet göstermekte olan dört farklı aile işletmesinin uluslararasılaşma süreçleri incelenmiştir. Bulgulara göre işletmelerin temel büyüme uluslararasılaşma olmuş ve tüm işletmeler uluslararası pazara giriş yöntemi olarak doğrudan ihracatı kullanmıştır. İlgili sonuç, KOBİ'lerin genellikle doğrudan ihracatı daha çok tercih ettiğini ortaya koyan önceki çalışmalarla benzerdir (Altıntaş ve Özdemir, 2006; Can vd., 2016).

Araştırmada ele alınan işletmelerin uluslararasılaşma kararlarını etkileyen önemli faktörler büyüme isteği, rekabet koşulları ve ekonomik etkenler olduğu görülmektedir. Bu durum, literatürde aile işletmelerinin itici ve çekici faktörler etkisiyle uluslararası pazarlara yöneldiklerini vurgulayan çalışmalarla paralellik göstermektedir (Arregle vd., 2012). İşletmelerin karşılaştıkları başlıca zorlukların ise bürokratik engeller, gümrük ve mevzuat sorunları, ödeme ve tahsilat problemleri ile ülkeler arası siyasi gerilimler olduğu tespit edilmiştir. Bu zorlukların, gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ihracatçı aile işletmelerinin karşılaştığı yaygın sorunlar arasında yer aldığı literatürde de ifade edilmektedir (Çitçi ve Onur, 2020).

Pazar seçiminde döviz kuru, kâr marjı, coğrafi yakınlık ve ortak kültürel bağların önemli rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca bazı işletmeler ürün standardizasyonunu korurken, bazıları ise hedef pazarların talep ve tercihlerine göre ürün uyarlamasına gittiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, aile işletmelerinin esneklik kapasiteleri doğrultusunda farklı pazarlama stratejileri geliştirdiklerini göstermektedir. Görüşmelerde ortaya çıkan önemli bir diğer bulgu, uluslararası ticaret faaliyetlerinden sorumlu personelin pazarlama yetkinliklerinin yetersiz olduğudur. Bu eksikliğin, işletmelerin küresel rekabet gücünü önemli derecede sınırlandırdığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Trabzon'daki aile işletmeleri sınırlı kaynaklara rağmen uluslararası pazarlarda önemli bir varlık göstermektedir. Ancak sürdürülebilir rekabet gücü için profesyonelleşme, kurumsallaşma ve stratejik pazarlama yaklaşımlarına daha fazla önem vermeleri gerekmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda:

- İşletmelerin uluslararası pazarlarda daha etkin olabilmeleri için personel seçiminde pazarlama bilgi ve becerilerine sahip adaylara öncelik vermesi,
- Mevcut çalışanların pazarlama ve dış ticaret konularındaki yetkinliklerini artırmaya yönelik eğitim programları ve sertifikasyon faaliyetlerin düzenlenmesi,
- İhracatçı birlikleri, ticaret odaları ve kamu kurumları tarafından sağlanan destek ve danışmanlık hizmetlerinin etkinliği artırılarak, işletmelerin bu desteklere erişiminin kolaylaştırılması,
- Özellikle rekabetin yoğun olduğu pazarlarda işletmelerin, tüketici taleplerini karşılayacak ürün uyarlamaları ve inovatif çözümler geliştirmeleri önerilmektedir.

Bu çalışma Trabzon'da faaliyet gösteren dört aile işletmesi üzerinde yürütülmüştür. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar sınırlı bir örneklemi temsil etmektedir. Gelecek çalışmalarda daha geniş bir örneklem kullanılarak farklı sektörlerden ve farklı bölgelerden aile işletmeleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca nitel veriler kullanılmıştır; ileride nicel yöntemlerle yapılacak anket çalışmalarında daha geniş bir katılımcı kitlesinden elde edilecek veriler, bulguların genellenebilirliğini artırabilir. Bunun yanı sıra, aile işletmelerinin kuşaklar arası yönetim farklılıklarının uluslararasılaşma sürecine etkisi, kadın girişimcilerin rolü, devlet desteklerinin etkinliği ve dijitalleşmenin ihracat süreçlerindeki katkısı gibi konular da gelecek araştırmalarda ele alınabilir. Farklı ülkelerdeki aile işletmeleri ile yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların, Türkiye'deki işletmelerin sahip olduğu avantaj ve dezavantajlarını ortaya koyma açısından değerli olacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

Altıntaş, M. H., & Özdemir, A. G. D. E. (2006). İhracat İşletmelerinin Uluslararasılaşması: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Kobi'lere Yönelik Bir Araştırma Internalization of Export Businesses: A Research on Smes Operating İn Turkey. Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 183-204.

Arregle, J. L., Naldi, L., Nordqvist, M., & Hitt, M. A. (2012). Internationalization of Family-Controlled Firms: A Study of The Effects Of External İnvolvement İn Governance. Entrepreneurship Theory And Practice, 36(6), 1115-1143, Doi:1111.1540.6520.2012. 00541.

Balkaya, D., Kutluay Tutar, F. & Tutar, N.F. (2022). "Küresel Düşün Yerel Davran: Mikro Temelli Sürdürülebilir Yerel Kalkınma", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:35; pp:299- 309.

Can, E., Alayoglu, N., & Alayoglu, E. (2016). Aile Isletmelerinin Uluslararasilasma Stratejileri: Saruhan Sirketler Grubu Örnegi/Internationalization Strategies of Family Business: A Case Study of Saruhan Co. International Journal Of Research İn Business and Social Science, 5(5), 19.

Chmiliar, L. (2010). Multiple-Case Designs. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), Encyclopedia of Case Study Research (Pp 582-583). Usa: Sage Publications.

Çitçi, U. S., & Onur, T. (2020). Aile işletmelerinde büyüme stratejisi olarak uluslararasılaşma seçeneği: nitel bir araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi.

Erkutlu, H. & Eryiğit S. (2001). Uluslararasılaşma Süreci. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi 3, 149-164.

Kavak, B. (2013). Pazarlama ve Pazar Araştırmaları: Tasarım ve Analiz. Detay Yayıncılık.

Özdemir, Ö.Ç. (2013). Uluslararasılaşma ve Kobi'ler. Anahtar Dergisi, Sayı: 298, 17-21.

Seyidoğlu, H. (2009). Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel Araştirma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul University Journal Of Sociology*, *3*(13), 101-116.

Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği, (2021). Türkiye'de Aile Şirketleri İçin Kurumsal Yönetim: Neden ve Nasıl Uygulanmalı? Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği Yayınları.

Yeşil, S. (2010). Küreselleşme ve İşletmelerin Küreselleşme Süreçleri: Karşılaşılan Fırsatlar ve Tehditler. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(1), 22-72.

Yıldırım, M. H., & Erdem, A. T. (2016). Küreselleşme ve Küresel Doğan İşletmeler: Konya Karatay Organize Sanayi Bölgesinde Nitel Bir Araştırma. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 1(1), 12-28.

UNDP (2021). https://www.kureselamaclar.org/ . Erişim Tarihi: 24.05.2023.

EK-1. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

A. İşletmeye Dair Bilgiler

- İşletmenin Adı:
- İşletmenin kuruluş yılı:
- Faaliyet alanı:
- İşletmenin çalışan sayısı:

B. Görüşmenin Yapıldığı Yetkilinin Kişisel Bilgileri

- Adınız Soyadınız:
- Eğitim durumu:
- Şirketteki pozisyonunuz:
- Şirkette aktif çalışma süresi:

C. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

1. İşletmenizi kısaca tanıtır mısınız? İşletmenizin kuruluşu nasıl olmuştur, kuruluş amacınız nedir? İşletmenizin faaliyet alanı nedir açıklar mısınız?
2. İşletmenizin büyümek için uyguladığı stratejiler nelerdir? Uluslararasılaşma büyümenin bir yolu olabilir mi?
3. Uluslararası ticaret serüveniniz nasıl başladı ve gelişti? Kaç yıldır uluslararası faaliyet gerçekleştiriyorsunuz?
4. Uluslararasılaşma kararınızdaki etkili olan faktörler nelerdir?
5. Uluslararası pazarlara giriş yöntemleri olan hangisini ya da hangilerini gerçekleştirdiniz, ülke ve yılını da belirterek açıklar mısınız?
6. Uluslararasılaşmada kullandığınız yöntemleri ve bu yöntemleri tercih etmenizin nedenlerini belirtir misiniz?
7. Yurt dışı satışlarınızın oranı toplam satışlarınızın yüzde kaçıdır?

8. Uluslararasılaşma faaliyetlerinizin planlanmasında ve planların hayata geçirilmesinde size en fazla katkı sağlayan kişi kurum ve kuruluşlar hangileridir? Bu kişi, kurum ve kuruluşlarla bağlantıları nasıl kurdunuz?

9. Uluslararasılaşma döneminde karşılaştığınız zorluklar ve engeller oldu mu? Bunlar nelerdir? Bunları nasıl çözdünüz?

10. Yurt dışında hani pazarlarda hizmet vermektesiniz? En çok satış yaptığınız ülke(ler) nelerdir?

11. Girdiğiniz pazarları seçerken nelere dikkat ettiniz? Pazarın yapısı hakkında bilgi kanallarınız nelerdir?

12. Farklı ülkelerde pazarlama ve satış faaliyetleri farklılık gösteriyor mu? Gösteriyorsa, farklılıkları açıklar mısınız?

13. Farklı ülkelere ihraç ettiğiniz ürünlerde bölgesel farklılıklara hitap edecek şekilde ürün farklılaştırması yapılıyor mu? Yapılıyorsa hangi ürünlerde hangi pazarlar için ne gibi farklılıklar yapılmaktadır? Sadece belli pazarlar için üretilen ürünleriniz var mı?

WHY IS ECONOMICS STILL NOT AN EVOLUTIONARY SCIENCE?
İKTİSAT NEDEN HÂLÂ EVRİMSEL BİR BİLİM DEĞİL?

Ümit KOÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisat, 0000-0003-4360-1853

Özet

Bu çalışma, Thorstein Veblen'in 1898 tarihli Why is Economics Not an Evolutionary Science? makalesinden hareketle, iktisadın neden hâlâ evrimsel bir bilim olamadığını tartışmaktadır. Veblen'e göre evrimsel bir bilimin temel özellikleri tarihsellik, süreçsellik ve kümülatif nedenselliktir. Ancak iktisat disiplini, homo economicus modeline, denge odaklı yaklaşımlara, normatif kalıntılara ve matematiksel formalizme dayalı yapısıyla bu ölçütleri karşılayamamaktadır. İnsan davranışlarının indirgemeci biçimde temsil edilmesi, kurumların tarihsel bağlamdan koparılması ve süreçlerin göz ardı edilmesi, disiplinin toplumsal gerçekliği anlamasını sınırlamaktadır.

Günümüzde de bu tablo büyük ölçüde değişmemiştir. DSGE modelleri, temsilci ajan varsayımı ve rasyonel beklentiler, iktisadı hâlâ soyut dengelere hapsetmektedir. Davranışsal ve kurumsal iktisat bazı katkılar sunsa da Veblen'in önerdiği evrimsel çerçeveyi bütünüyle kuramamıştır. Dobusch ve Kapeller'in (2009) katkısı, bu sorunun yalnızca metodolojik değil kurumsal bir boyutu da olduğunu ortaya koymaktadır. Onlara göre neoklasik paradigma path dependence yoluyla kilitlenmiş, akademik teşvik mekanizmaları ve yayın sistemleri bu kilitlenmeyi pekiştirmiştir.

Sonuç olarak, iktisadın evrimsel bir bilim olabilmesi için insan davranışlarını alışkanlıklar ve kurumlarla birlikte kavrayan, süreç ve tarihselliği merkeze alan, çoğulcu ve kurumsal dönüşümü de içeren yeni bir paradigma gereklidir.

Anahtar kelimeler: Thorstein Veblen, evrimsel iktisat, homo economicus, cumulative causation, path dependence, kurumsal iktisat.

Abstract

This paper revisits Thorstein Veblen's seminal 1898 essay Why is Economics Not an Evolutionary Science? and explores why economics has still not become an evolutionary science. According to Veblen, the key features of an evolutionary science are historicity, process-orientation, and cumulative causation. Yet economics continues to fall short of these criteria due to its reliance on the homo economicus model, equilibrium-centered reasoning, normative residues, and excessive mathematical formalism. By reducing human behavior to an abstract calculator of pleasure and pain, detaching institutions from their historical context, and neglecting dynamic processes, economics limits its ability to grasp social reality.

This situation has persisted into the present. DSGE models, the representative agent assumption, and rational expectations still confine economics to abstract equilibria. Although behavioral and institutional economics have made important contributions, they have not fully

established the evolutionary framework envisioned by Veblen. Dobusch and Kapeller (2009) further argue that the problem is not only methodological but also institutional. They show that the neoclassical paradigm is path dependent, reinforced by coordination, complementarity, and learning effects, while academic incentives and publication systems perpetuate this lock-in.

The paper concludes that for economics to become an evolutionary science, it requires a paradigm that integrates human habits and institutions, emphasizes processes and historicity, and promotes pluralism alongside institutional transformation.

Keywords: Thorstein Veblen, evolutionary economics, homo economicus, cumulative causation, path dependence, institutional economics.

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA MARKETING ON CONSUMER WORD OF MOUTH COMMUNICATION AND PURCHASE INTENTIONS IN FOOD AND BEVERAGE BUSINESSES

SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE TÜKETİCİLERİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE VE SATIN ALMA NİYETLERİNE ETKİSİ

Yusuf BİLGİN[1], Ayşe TEKMAN[2]

[1]Prof. Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 0000-0003-0656-2031

[2]Öğrenci, Bayburt Üniversitesi, 0009-0002-6875-950X

Özet

Son dönemde, yaşam kalitesinin artması tüketici beklentilerini farklılaştırmakta ve tüketiciler yiyecek-içecek işletmeleri başta olmak üzere birçok ürün ve işletme ile ilgili tercihlerini yaparken farklı unsurların etkisi altında hareket etmektedirler. Yiyecek-içecek işletmeleri kendilerini tüketicilerin zihninde farklılaştırmak ve tüketicileri satın almaya ikna etmek için onların ihtiyaç, istek ve talepleri ile uyumlu etkin pazarlama faaliyetleri yürütmeye çalışmaktadırlar. Yiyecek-içecek işletmelerinin son dönemde tüketicilerle etkileşimde aktif olarak kullandıkları pazarlama araçlarından birisi de tüketicilerle etkileşimde zaman ve mekân sınırların ortadan kaldıran sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medya platformları, içeriklerin tüketiciler ya da işletmeler tarafından üretilebildiği ve paylaşımların gerçek zamanlı yapıldığı işlevsel pazarlama platformlarıdır. Bu araştırmanın amacı, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerine ve satın alma niyetlerine etkisini incelemektir. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmanın evrenini, Türk menşeili yiyecek-içecek işletmelerini Instagram üzerinden aktif olarak takip eden kullanıcılar oluşturmaktadır. Araştırma verileri, kolayda örnekleme tekniği kullanılarak çevrimiçi anketler yoluyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerini ve satın alma niyetlerini pozitif etkilediği saptanmıştır. Buna ek olarak, yiyecek-içecek işletmelerinde tüketicilerin ağızdan ağızda iletişimleri satın alma niyetleri üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır. Sosyal medya pazarlama bileşenlerinden tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerini ve satın alma niyetlerini en fazla etkileyen bileşen kişiselleştirme olarak saptanmıştır. Güncellik bileşenin ise tüketicilerin hem ağızdan ağıza iletişimleri hem de satın alma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya pazarlama, yiyecek-içecek işletmeleri, ağızdan ağıza iletişim, satın alma niyeti.

Abstract

Recently, increasing quality of life has diversified consumer expectations, and consumers are influenced by various factors when making their choices for many products and businesses, especially food and beverage businesses. Food and beverage businesses strive to differentiate themselves in the minds of consumers and persuade them to purchase by conducting effective marketing activities aligned with their needs, desires, and demands. One of the marketing tools that food and beverage businesses have been actively using recently to interact with consumers

is social media platforms, which eliminate the boundaries of time and space. Social media platforms are functional marketing platforms where content can be created by consumers or businesses, and sharing takes place in real time. The purpose of this research is to examine the impact of social media marketing on consumer word-of-mouth and purchase intentions in food and beverage businesses. Using quantitative research methods, the research population consists of users who actively follow Turkish food and beverage businesses on Instagram. The research data was collected through online surveys using a convenience sampling technique. The data were analyzed using structural equation modeling. The analysis found that social media marketing in food and beverage businesses positively impacts consumer word-of-mouth and purchase intentions. Furthermore, word-of-mouth communication positively impacts purchase intentions in food and beverage businesses. Personalization was found to be the most influential component of social media marketing on consumer word-of-mouth and purchase intentions. However, timeliness was found to have no significant impact on either word-of-mouth or purchase intentions.

Keywords: Social media marketing, food and beverage businesses, word of mouth, purchase intention.

1. GİRİŞ

Yiyecek-içecek sektörü artan rekabet, değişen tüketici beklentileri, enflasyon ve harcama alışkanlıkları gibi sosyal ve ekonomik koşullar ve teknolojik dönüşümlerin etkisiyle sürekli gelişen ve dönüşen sektörlerden birisidir (Erdek, 2011). Bu dönüşüm, işletmelerin yalnızca ürün ve hizmet sunumunu değil, aynı zamanda müşteri etkileşimini ve marka-tüketici ilişkilerini de dönüştürmektedir. Yiyecek-içecek işletmeleri bu dönüşümlere adapte olabilmek için yoğun çaba sarf etmekte ve özellikle tüketici temelli trendleri yakalama gayreti içerisindedir. Bu kapsamda, dijitalleşme ve çevrimiçi iletişim platformları, sektörde yenilikçi pazarlama uygulamalarını yaygınlaştırmanın ötesinde yiyecek-içecek işletmeleri için gerekli kılmaktadır. Sosyal medya platformları, yiyecek-içecek işletmelerinin görünürlüğü artırma, satışları genişletme ve müşteri etkileşimini güçlendirme açısından stratejik bir araç haline gelmiştir (Anas ve diğ., 2023). Özellikle yiyecek-içecek görsellerinin paylaşımı kullanıcıların geniş çevrelerle etkileşim kurmasını sağlamakta ve deneyimlerini kişisel anlatılarla sunmalarına imkân vermektedir (Chung ve diğ., 2017; Ibrahim, 2015). Ayrıca, çevrimiçi paylaşımlar tüketici davranışlarını etkilemekte ve pazarlama stratejileri açısından işletmeler için değerli bilgiler sunmaktadır (Kozinets ve diğ., 2017).

Sosyal medyanın etkin yönetimi ve stratejik optimizasyonu, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesi ve pazardaki konumunu güçlendirmesi açısından kritik bir başarı faktörüdür (Chatterjee ve diğ., 2021). Bu bağlamda, işletmeler yorumlara yanıt vererek ve kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikleri paylaşarak müşterilerle doğrudan etkileşim kurabilir; böylece ağızdan ağıza pazarlama iletişimleri yaygınlaştırılabilir (Simbolon ve Law, 2022; Shah, 2022). Dahası, sosyal medyadaki olumlu müşteri etkileşimleri marka değerinin oluşumuna katkıda bulunabilir ve böylece tüketicilerin markalarla olan duygusal bağlarını pekiştirerek satın alma davranışlarını anlamlı biçimde etkileyebilir (Lee ve Kim, 2023; He ve diğ., 2022). Araştırma bulguları, sosyal medya pazarlama aktivitelerinin tüketicilerin yiyecek-içecek işletme tercihlerini, ağızdan ağıza iletişimlerini (Nguyen, 2021; Febrisa ve diğ., 2023; Hökelekli ve Özdemir, 2025), satın alma niyetlerini etkilediğini göstermektedir (Kurniawan ve Setiadi, 2024). Buna ek olarak, ağızdan ağıza iletişimlerin yiyecek-içecek işletmelerinde tüketicilerin satın alma niyetlerini pozitif etkilediğine ilişkin bulgular yaygındır (Sathish ve Swarupaa, 2024; Kazmi ve diğ., 2025).

Bu araştırmanın amacı, sosyal medya pazarlama aktivitelerinin yiyecek-içecek işletmelerinde tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimleri ve satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini incelemektir.

Çalışmada ilk olarak, kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Ardından araştırma değişkenleri arasındaki hipotezler açıklanmış ve kavramsal çerçeve ifade edilmiştir. Yöntem bölümünde araştırma modeli, veri toplama araçları ve analiz süreçleri ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Bulgular kısmında, sosyal medya pazarlama aktivitelerinin ağızdan ağıza iletişim ve satın alma niyetleri üzerindeki etkilerine ilişkin analiz sonuçları aktarılmıştır. Son olarak, elde edilen sonuçlar açıklanmış, araştırmacı ve uygulayıcılara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Sosyal Medya Pazarlama

Günümüz dijital çağında, sosyal medyanın iletişim ve pazarlama alanında güçlü bir araç olarak hızla yükselişi, tüketicilerin markalarla etkileşim kurma biçimlerini köklü biçimde dönüştürmektedir (Hudson ve diğ., 2015). Geleneksel pazarlama yaklaşımlarında tüketici daha çok edilgen bir konumda yer alırken, sosyal medya platformları bireyleri içerik üreten, yorumlayan ve aktif olarak katılım sağlayan birer paydaş durumuna getirmiştir (Mahoney ve Tang, 2024). Bu platformlar, bireylerin web tabanlı sistemler ve mobil teknolojiler aracılığıyla ortaklaşa içerik ürettikleri, paylaştıkları ve görüş alışverişinde bulundukları etkileşimli bir ortam olanağı sunmaktadır (Kietzmann ve diğ., 2011). Kullanıcılar arasında zaman ve fiziksel mekân sınırlarını ortadan kaldıran bu etkileşim platformları yalnızca bireyler arası iletişimi değil, aynı zamanda markaların tüketicilerle kurduğu ilişkileri yeniden şekillendirmektedir (Changxi, 2024).

Sosyal medyanın kullanıcılarla kolay etkileşim kurma, geniş kitlelere ulaşma ve düşük maliyetli olma özellikleri, yiyecek-içecek sektöründeki pazarlama uygulamalarının yeniden biçimlenmesine yol açmıştır (Kumar ve diğ., 2020). Günümüzde markalar, bu platformlar üzerinden doğrudan hedef kitlelerine ulaşarak yalnızca görünürlüklerini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda karşılıklı güvene dayalı, sürdürülebilir ve uzun vadeli bir iletişim ağı da inşa etmektedirler (Ebrahim, 2020). Sosyal medya platformlarının maliyet etkin yapısı, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin geleneksel pazarlama kanallarıyla ilişkili yüksek harcamalara katlanmadan daha geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmaktadır (Lupo ve Stroman, 2020; Arianty ve Julita, 2019). Örneğin Facebook ve Instagram gibi platformlar, markaların hedef kitlelerine özel içeriklerle ulaşmalarını sağlayarak görünürlük ve etkileşimi önemli ölçüde artıran hedefli reklamcılık olanakları sunmaktadır (Haro ve diğ., 2020; Revathi ve diğ., 2024). Bu bağlamda, sosyal medya pazarlamasının işletmelere sağladığı avantajlar önem arz etmektedir. Çünkü düşük maliyet, hızlı erişim, yaygın kullanım ve kolay içerik üretme gibi özellikleriyle sosyal medya, işletmelerin pazarlama stratejilerinde merkezi bir rol üstlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda, birçok araştırmacı sosyal medya pazarlaması ile ilgili çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar, sosyal medyanın işletmelerin pazarlama faaliyetleri üzerindeki etkilerini farklı bileşenler açısından ele alarak, bu alandaki dönüşümün kapsamını ve sonuçlarını anlamaya yönelik katkılar sunmaktadır.

Hanaysha (2021), BAE'deki fast food sektöründe sosyal medya reklamcılığının etkileşim, alaka, bilgilendiricilik ve eğlence boyutlarının marka etkileşimini artırdığını ve bunun da tüketicilerin satın alma niyetine olumlu yansıdığını ortaya koymaktadır. Attar ve diğerleri (2022), yiyecek-içecek sektöründe sosyal varlık ve güven faktörlerinin müşteri sadakati üzerindeki etkilerini incelemiş ve güvenin bu ilişkide aracılık rolü üstlendiğini, e-ticaret ile sosyal medya kullanımının sektöre stratejik avantajlar sağladığını göstermektedir. Sunjaya ve diğerleri (2024), Jakarta'daki TikTok kullanıcıları üzerinden yaptıkları çalışmada, kişisel markalaşma ve sosyal medya stratejilerinin Izgara Sambal ürünlerinde satın alma niyetini güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Son olarak Zahra (2025), fast food sektöründe sosyal medyanın etkileşim, elektronik ağızdan ağıza iletişim (eWOM) ve trend olma özellikleri

aracılığıyla marka bilinirliği ve tüketici-marka etkileşimini artırdığını, ancak eğlence ve kişiselleştirme boyutlarının etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

1.1.2. Ağızdan Ağıza İletişim

Ağızdan ağıza iletişim, hiçbir katılımcının pazarlama kaynağı rolünde bulunmadığı ve birden fazla kişi arasında görüş, fikir ile yorumların paylaşımına dayalı bir etkileşim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Fitzgerald Bone, 1992). Ağızdan ağıza iletişimin etkisi, özellikle katılımcılar arasında güven ilişkisi mevcut olduğunda belirgin biçimde artmakta ve bilginin güvenilirliği ile diğer bireyler üzerindeki etki düzeyi yükselmektedir (Ngoma ve Ntale, 2019). Hizmet endüstrisinin bir parçası olarak yiyecek-içecek sektöründe güvene dayalı iletişim ve paylaşımlar tüketici tercihlerini şekillendirmede merkezi bir rol oynamakta (Tseng ve diğ., 2022), bu durum işletmelerin daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmasına ve değişen tüketici davranışlarına uyum sağlamasına olanak tanımakta ve sektörün sürdürülebilir büyümesini desteklemektedir (Duong ve diğ., 2025). Bu bağlamda, literatürde yiyecek-içecek işletmelerinde ağızdan ağıza iletişim üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, sektör bazında önemli bulgular sunmaktadır.

Fitria ve Yuliati (2020), gündelik yemek restoranlarında çalışanların kişisel ve işlevsel davranışlarının müşteri memnuniyetini artırarak ağızdan ağıza pazarlama niyetini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Lee ve Christiarini (2021) ise Batam'daki rahat yemek restoranlarında hizmet ve yiyecek kalitesinin memnuniyeti güçlendirdiğini, bunun da ağızdan ağıza iletişimi olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Aryani ve diğerleri (2022) Endonezya'daki kaliteli restoranlarda deneyimsel değer ve yiyecek-içecek mükemmelliğinin müşteri memnuniyeti aracılığıyla ağızdan ağıza iletişimi desteklediğini göstermektedir. Benzer biçimde, Kim ve Soo (2023), restoranların sosyal ağlardaki güvenilirlik, eğlenceli olma, kullanım kolaylığı ve özelleştirme unsurlarının memnuniyeti artırarak hem ziyaret niyetini hem de ağızdan ağıza iletişimi güçlendirdiğini belirtmektedir. Kwon ve Lim (2023) ise Kore'deki kaliteli yemek restoranlarında duyusal pazarlama unsurlarının, müşteri duygusal tepkileri ve memnuniyet aracılığıyla ağızdan ağıza pazarlama niyetini kısmen etkilediğini ortaya koymaktadır. Denni (2024), CV. Lagas Jaya Badung'da fiyat, ağızdan ağıza iletişim ve hizmet kalitesinin hem birlikte hem de ayrı ayrı ürün satın alma kararlarını olumlu ve anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Wulandari ve Istikomah (2024) ise, fiyat, ürün kalitesi ve ağızdan ağıza iletişimin tüketici satın alma kararlarını anlamlı biçimde etkilediğini göstermektedir. Son olarak, Azmi ve Mustikasari (2025), Surabaya'da mobil kahve sektöründe ağızdan ağıza iletişimin satın alma kararlarını olumlu yönde etkilediğini doğrulamaktadır.

1.1.3. Satın Alma Niyeti

Satın alma niyeti, bir tüketicinin belirli bir ürün veya hizmeti satın almayı planlama olasılığını ifade etmekte ve pazarlama literatüründe merkezi bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Schiffman ve diğ., 2013). Bu niyet, müşteri tercihleri ile fiili satın alma davranışı arasında aracı bir rol üstlenmekte ve satış tahminleri açısından kritik bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Morwitz, 2012). Yiyecek ve içecek sektöründe, artan sağlık bilinci ve çevrimiçi alışverişin yaygınlaşmasıyla tüketici davranışlarında gözlenen değişimler, satın alma niyetinin önemini daha da artırmıştır (Chang ve diğ., 2020). Bu çerçevede, yiyecek-içecek işletmelerinde satın alma niyeti üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, tüketicilerin ürün ve hizmet tercihlerini belirleyen faktörleri sistematik biçimde analiz etmiş ve pazarlama stratejilerinin etkinliğine dair kapsamlı bulgular sunmuştur.

Nursalim ve Setianingsih (2023), Jakarta'da Mixue içecek ürünleri bağlamında viral pazarlama ve marka farkındalığının tüketicilerin satın alma niyetini anlamlı biçimde artırdığını göstermektedir. Leong ve Chao (2024), Tayvan'da el ile sıkılmış içeceklerin marka bilinirliği, kalitesi ve marka çağrışımının ağızdan ağıza yayılmayı artırdığını ve dolaylı olarak satın alma

niyetini etkilediğini ortaya koyarken, ürünlerin yüksek homojenliğinin tüketici sadakatini sınırladığını belirtmektedir. Detta ve arkadaşları (2024), Jabodetabek bölgesindeki tüketicilerde renkli gıda fotoğraflarının tek renkli fotoğraflara kıyasla yiyecek ve içecek satın alma niyetini artırarak ürünleri daha çekici hâle getirdiğini göstermektedir. Phương ve arkadaşları (2025) ise Hanoi'de yeşil marka bilgisinin yeşil satın alma niyetini en güçlü şekilde etkilediğini ve diğer marka faktörlerinin de bu davranış üzerinde olumlu katkı sağladığını tespit etmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Hipotezleri

Sosyal medya, dijital pazarlama faaliyetlerinin merkezinde yer alarak tüketiciler arasındaki iletişimi etkileyen güçlü bir kanal haline gelmektedir (Antczak, 2024). Bu bağlamda, bir kişinin deneyimlediği ürün veya hizmet hakkındaki bilgileri başka bir kişiye güvene dayalı olarak aktarması şeklinde tanımlanan ağızdan ağıza iletişim (WOM) (Arndt, 1967), sosyal medya aracılığıyla dijital ortamda daha görünür hâle gelmekte ve belirleyici bir rol oynamaktadır (Pang ve diğ., 2024). Günümüzde kullanıcılar, deneyimlerini sosyal medya platformlarında kolayca paylaşmakta, olumlu ya da olumsuz geri bildirimleri anlık olarak geniş kitlelere ulaştırmaktadır (Azim ve Nair, 2021). Bu kapsamda, mevcut literatür incelendiğinde, sosyal medya pazarlamasının ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisinin, akademik yazında giderek artan bir ilgiyle ele alındığı ve süreklilik gösteren bir araştırma alanı hâline geldiği görülmektedir.

Araştırmada önerilen ilk hipotez, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerini etkilediği ile ilgilidir. Literatürde bu varsayımı destekleyen araştırmalar bulunmaktadır. Nguyen (2021), yiyecek-içecek sektöründe gerçekleştirdiği çalışmasında, sosyal medya pazarlamasının e-WOM'u artırmada etkili olduğunu ve dijital içerik ile kanal çeşitliliğinin bu iletişimi güçlendirdiğini belirlemiştir. Febrisa ve diğerleri (2023), COVID-19 sürecinde yiyecek-içecek işletmeleri üzerine yaptıkları araştırmada, Instagram üzerinden yapılan olumlu paylaşımların e-WOM'u önemli ölçüde güçlendirdiğini ve pazarlama faaliyetlerinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Yuan ve diğerleri (2023) yiyecek-içecek sektörünü ele aldıkları çalışmalarında, sosyal medya üzerinden sunulan keyifli içeriklerin kullanıcı bağlılığını artırarak ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkilediğini vurgulamışlardır. Hökelekli ve Özdemir (2025) ise yiyecek-içecek işletmeleri bağlamında yürüttükleri çalışmalarında, sosyal medya üzerinden paylaşılan yemek deneyimlerinin destinasyonun yiyecek imajını ve e-WOM iletişimini olumlu etkileyerek tekrar ziyaret niyetini artırdığını ortaya koymuşlardır. Son olarak Singh ve diğerleri (2025), yiyecek-içecek sektörüne yönelik çalışmalarında, sosyal medya pazarlamasının tüketici güvenini artırarak e-WOM'u ve satın alma niyetini güçlendirdiğini; bu ilişkide güvenin aracı bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda, önerilen araştırma hipotezi şu şekildedir:

H1: Yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerini etkilemektedir.

Günümüzde sosyal medya, işletmelerin hedef kitlelere ulaşmak, marka görünürlüğünü artırmak ve tüketici davranışlarını yönlendirmek amacıyla stratejik biçimde kullandığı temel bir pazarlama aracı olarak öne çıkmaktadır. Araştırmada önerilen ikinci hipotez, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin satın alma niyetlerini etkilediği ile ilgilidir. Sosyal medya pazarlaması, içerik üretimi ve kullanıcı etkileşimi yoluyla tüketici ilgisini çekmeye yönelik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Shrestha ve diğ., 2023). Bu çerçevede, tüketici satın alma niyeti; bireylerin belirli bir marka ya da ürünü satın alma eğilimini ifade etmekte ve genellikle dijital pazarlama etkileriyle şekillenmektedir (Dhingra, 2023). Özellikle yiyecek-içecek sektöründe sosyal medyanın yaygın kullanımı, markaların daha dikkat çekici ve etkileşim temelli iletişim stratejileri geliştirmesini mümkün kılmaktadır (Bragg ve diğ., 2019; Qutteina ve diğ., 2019).

Sander ve diğerleri (2023), yiyecek-içecek sektöründe yürüttükleri çalışmada, sosyal medya pazarlaması ve marka imajının tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde olumlu etkiler yarattığını, ancak inovasyon faktörünün bu etkiyi doğrudan sağlamadığını ortaya koymuşlardır. Kurniawan ve Setiadi (2024), yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya ve influencer pazarlamasının, marka imajı aracılığıyla tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu vurgulamışlardır. Hariyanto ve Sugandhini (2024), organik içecek tüketicilerini kapsayan çalışmaları kapsamında, sosyal medya pazarlaması ile egoist motivasyonun satın alma niyeti üzerinde doğrudan etkili olduğunu; yeşil tutumun ise bu ilişki üzerinde düzenleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymuşlardır. Mathea ve Laksmidewi (2024), yiyecek-içecek sektöründe sosyal medya etkileyicilerinin satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemiş ve bu etkinin parasosyal etkileşim, marka güvenilirliği ve marka çekiciliği gibi aracı faktörler yoluyla gerçekleştiğini göstermiştir. Detta ve diğerleri (2024), yiyecek-içecek sektöründe sosyal medya reklamlarında kullanılan renkli görsellerin, tüketicilerin haz ve uyarılma düzeylerini artırarak satın alma niyetini olumlu etkilediğini bulgulamışlardır. Bu doğrultuda, önerilen araştırma hipotezi şu şekildedir:

H2: Yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama tüketicilerin satın alma niyetini etkilemektedir.

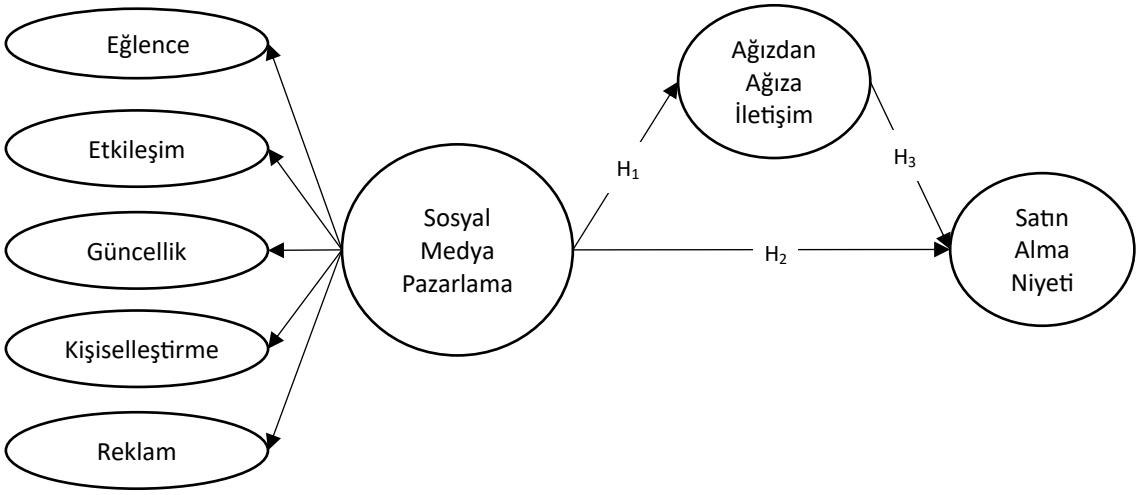
Günümüzde hızla büyüyen yiyecek ve içecek sektöründe, ağızdan ağıza iletişim, tüketicilerin belirli bir ürün ya da hizmeti satın alma eğilimlerini etkileyen önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Azmi ve Mustikasari, 2025). Araştırmada önerilen üçüncü hipotez, yiyecek-içecek işletmelerinde tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerinin satın alma niyetlerini etkilediği ile ilgilidir. Ağızdan ağıza iletişim, tüketiciler arasında ürün veya hizmetlere dair deneyim, görüş ve önerilerin gayri resmi şekilde paylaşılmasını ifade etmekte olup (Wahyudi ve diğ., 2023), bu iletişim hem yüz yüze hem de dijital platformlar aracılığıyla gerçekleşebilmektedir (Oraedu, ve diğ., 2020). Öte yandan, tüketici satın alma niyeti; bireyin belirli bir ürünü seçme olasılığını yansıtan psikolojik bir eğilimdir ve genellikle kişisel deneyimler, sosyal etkileşimler ve çevresel geri bildirimlerle şekillenmektedir. Özellikle sosyal çevreden gelen yorumlar, tüketicilerin marka algısını etkileyerek satın alma niyeti üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Literatürde, ağızdan ağıza iletişimlerin tüketicilerin satın alma niyetini etkilediğine ve ilişkin bulgular vardır.

Yeasin (2023), Bangladeş bağlamında gerçekleştirdiği çalışmada, geleneksel ve dijital WOM'un; hizmet kalitesi, yiyecek kalitesi, fiziksel ortam ve fiyatlandırma gibi unsurlarla birlikte tüketici tercihlerini anlamlı biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Adhitama ve diğerleri (2023), algılanan kalabalığın müşteri memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelerken, olumlu WOM'un bu ilişkileri güçlendirdiğini ve tüketici satın alma niyeti üzerinde belirleyici bir rol oynamakta olduğunu ifade etmektedir. Sathish ve Swarupaa (2024), e-WOM'un dijital platformlar üzerinden tüketici algılarını ve tercihlerini şekillendirdiğini göstermekte; çevrim içi geri bildirimlerin, özellikle genç tüketiciler üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kazmi ve diğerleri (2025) ise Pakistan'daki restoranlar özelinde yürüttükleri çalışmada, çevrim içi yorum ve önerilerin restoran satın alma niyeti üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, önerilen araştırma hipotezi şu şekildedir:

H3: Yiyecek-içecek işletmelerinde ağızdan ağıza iletişim tüketicilerin satın alma niyetini etkilemektedir.

Yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimleri ve satın alma niyetlerine etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın değişkenleri ve değişkenler arasında varsayılan ilişkileri gösteren araştırma modeli şekil 1'de gösterildiği gibidir. Araştırmanın evrenini,

Marketing Turkey 2023 Ocak ayı verilerine göre sosyal medya skoru 0,70'in üzerinde olan Türk menşeili (Ağababa Döner Yemek Restaurant, Kahve Dünyası, OSES Çiğköfte, Sıralı Kebap, Şekerci Cafer Erol, Tavuk Dünyası ve Viyana Kahvesi) yiyecek-içecek işletmelerini Instagram üzerinden aktif olarak takip eden kullanıcılar oluşturmaktadır. Araştırmada sosyal medya (Instagram) kullanıcılarının demografik veya diğer ayırt edici niteliklerine ilişkin bilgilerin sınırlılığından ötürü örnekleme tekniği olarak kolayda örnekleme tercih edilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırma verileri çevrimiçi anketler yoluyla elde edilmiştir. Ölçüm modelini oluşturan anket üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, kapalı uçlu sorular yoluyla katılımcıların demografik özellikleri ölçülmüştür. Tablo 1'de katılımcıların demografik özellikleri gösterilmektedir. Ölçüm modelinin ikinci kısmında yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama aktivitelerine ilişkin Bilgin'den (2018) uyarlanan on beş ifade yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise katılımcıların ağızdan ağıza iletişimlerini ölçmeye yönelik Kim ve Jang'dan (2021) uyarlanan dört ifade ve satın alma niyetlerine ilişkin Akhtar ve diğerlerinden (2021) uyarlanan dört ifade yer almaktadır. Ölçüm modelinde süreksiz değişkenlere ilişkin ifadeler ise 5'li likert tipi ölçek (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılarak ölçülmüştür. Veri toplama aşamasına geçilmeden önce, ölçüm modelinin geçerliliği ve güvenilirliği iki aşamada test edilmiştir. Birinci aşamada ölçüm modelinin içerik geçerliliği için pazarlama alanında uzman iki akademisyenin onayı alınmıştır. Ardından ölçüm modeli, evrende yer alan 6 katılımcıya yüz yüze uygulanarak ifadelerin anlaşılabilirliği test edilmiş ve içerik geçerliliği doğrulanmıştır. Ölçüm modelinin güvenilirliği ise evrende yer alan 62 kullanıcıya uygulanan çevrimiçi anketler yoluyla (Cronbach' Alpha 0,865) test edilmiştir. Veri toplama aşamasına geçildiğinde, ölçüm modeli Instagram'da yiyecek-içecek işletmelerini takip eden kullanıcılara çevrimiçi doğrudan mesajlar yoluyla gönderilmiştir. Bu yolla araştırma verileri, 511 kullanıcıdan elde edilmiştir. Elde edilen veriler, yapısal eşitlik modellemesi (AMOS 24) kullanılarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1 Demografik özellikler

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	343	67,1
	Erkek	165	32,3
Yaş	25 ve altı	148	29,0
	26-40 yaş	294	57,5
	41-55 yaş	60	11,7
	56 yaş ve üstü	9	1,8
Eğitim	İlköğretim	11	2,2
	Orta öğretim	49	9,6
	Ön lisans/Lisans	338	66,1
	Yüksek lisans/Doktora	113	22,1
Gelir	12000 TL ve altı	85	16,6
	12001-25000 TL arası	169	33,1
	25001-40000 TL arası	143	28,0
	40000 TL ve üstü	114	22,3
Aktiflik	Facebook	14	2,7
	Instagram	442	86,5
	Twitter	55	10,8
Süre	2 saatten az	158	30,9
	2-4 saat	225	44,0
	4-6 saat	80	15,7
	6 saatten fazla	48	9,4
	Toplam	511	100

3.1. Ölçüm modeli

Araştırma verilerinin analizinden önce ölçüm modelinin yapı geçerliliği test edilmiştir. İlk olarak, elde edilen verilere Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. AFA'da veri setinin uygunluğu KMO (,872) ve Bartlett testi $\chi 2$ değeri (6290,779; p<,000) ile doğrulanmıştır. Principal Components ve Rotation-Varimax döndürme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen

AFA'da veri seti faktör öz değerleri (7,413-1,084) ve faktör yükleri (0,897-0,640) arasında değişen 7 faktör altında toplanmıştır. Ardından AFA sonuçlarına göre düzenlenen verilere Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. DFA'da ölçüm modelini oluşturan gözlenen değişkenlerin varsayılan yapıyı doğrulayıp doğrulamadığı analiz edilmiştir. DFA'da Hair ve diğerleri (2014) tarafından önerildiği gibi ki-karenin serbestlik derecesi oranı dikkate alınmış (CMIN/DF:477,216/209=2,286; p<0,001) ölçüm modelinin kesme kriterlerini karşıladığı belirlenmiştir. Buna ek olarak, DFA'da elde edilen değerler ölçüm modelinin uyum iyiliği indekslerinin (CFI=0,95; GFI=0,95; IFI =0,95 NFI=0,92; AGFI=0,90 ve RMR= 0,051) standart eşiklerin üzerinde olduğunu göstermektedir. Tablo 2'de DFA analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2 Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Gizil Değişkenler/ Gözlenen Değişkenler		**Faktör Yükleri**	**α**	**CR**	**AVE**
Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri					
Eğlence					
SM1	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medyasında paylaşılan içerikler eğlencelidir.	,768	0,84	0,80	0,63
SM2	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya hesabında zaman geçirmek eğlencelidir.	,896			
SM3	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya paylaşımları iyi hissetmemi sağlar.	,726			
Etkileşim					
SM4	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya hesabı başkalarıyla bilgi paylaşımına olanak tanır.	,833	0,86	0,82	0,67
SM5	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya hesabını kullanarak başkalarıyla fikir/görüş alışverişi yapmak mümkündür.	,887			
SM6	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medyasında fikirlerimi kolayca ifade edebilirim.	,725			
Güncellik					
SM7	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya hesabında güncel içerikler paylaşılır.	,794	0,83	0,79	0,62
SM8	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medyasında paylaşılan içerikler müşterilerin istek ve beklentileriyle uyumludur.	,771			
SM9	Bu yiyecek-içecek işletmesi tarafından sunulan yiyecekleri günlük olarak sosyal medya üzerinden takip etmek mümkündür.	,805			
Kişiselleştirme					
SM10	Bu yiyecek-içecek işletmesi müşterilerine sosyal medyada kişiselleştirilmiş hizmetler sunmaktadır.	,796	0,84	0,80	0,63

SM11	Merak ettiğim ya da öğrenmek istediğim konularla ilgili yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya hesabı üzerinden bilgi talep edebilirim.	,740			
SM12	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya hesabı üzerinden müşterileriyle kişiselleştirilmiş iletişimler sağlamaktadır.	,840			
Reklam					
SM13	Sosyal medyada bu yiyecek-içecek işletmesinin reklamlarıyla sık sık karşılaşıyorum.	,538	0,78	0,75	0,54
SM14	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya reklamları ilgi çekicidir.	,876			
SM15	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medya reklamları işletmenin imajı ile uyumludur.	,766			
Ağızdan Ağıza İletişim					
WOM1	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medyasındaki içerikleri arkadaşlarımla paylaşırım.	,704	0,83	0,75	0,55
WOM2	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sosyal medyasından profilime veya mikrobloguma içerik yüklerim	,675			
WOM3	Bu yiyecek-içecek işletmesi sosyal medyada bir değerlendirme ya da yorum gördüğümde olumlu düşüncelerimi ifade ederim.	,742			
WOM4	Arkadaşlarıma sosyal medyada bu yiyecek-içecek işletmesini takip etmelerini tavsiye ederim.	,845			
Satın Alma Niyeti					
SN1	Bu yiyecek-içecek işletmesini tercih ettiğim için mutluyum	,842	0,90	0,85	0,71
SN2	Gelecekte bu yiyecek-içecek işletmesini tekrar ziyaret etmeyi planlıyorum.	,862			
SN3	Bu yiyecek-içecek işletmesinin sadık bir müşterisi olduğumu düşünüyorum.	,779			
SN4	Bu yiyecek-içecek işletmesinin müşterisi olmaya devam etmek niyetindeyim.	,898			

Not: α= Cronbach's Alpha, CR= Bileşik güvenilirlik, AVE= Ortalama açıklanan varyans

Ölçüm modelinde yer alan gizil değişkenlere ilişkin ortalama açıklanan varyans (AVE), Hair ve diğerleri (2019) tarafından önerilen 0,50'den büyüktür. Dahası, bu boyutları oluşturan gözlenen değişkenlerin faktör yükleri 0,538 ile 0,898 arasındadır ve her bir değişken için birleşik güvenilirlik 0,70'ten büyüktür. Dolayısıyla, DFA'da elde edilen sonuçlar, ölçüm modelinin yapı geçerliliğini doğrulamaktadır. Buna ek olarak, ölçüm modelinin yapı geçerliliği ayrım geçerliliği yoluyla test edilmiştir. Ayrım geçerliliği, modelde yer alan değişkenlerin AVE değerlerinin karekökleri ile gizil değişkenler arasındaki korelasyonların karşılaştırılmasıdır.

Yapılan karşılaştırmada, elde edilen veriler ölçüm modelinin Fornell-Larcker kriterini karşıladığını ve ölçüm modelinin discriminant geçerliliğini sağladığını göstermektedir. Tablo 3'te ayrım geçerliliğine ilişkin sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 3 Ayrım (discriminant) geçerliliği

	Fornell-Larcker Kriteri	AVE	1	2	3	4	5	6	7
1	**Eğlence**	0,63	0,800						
2	**Etkileşim**	0,62	0,360***	0,817					
3	**Güncellik**	0,67	0,329***	0,513***	0,790				
4	**Kişiselleştirme**	0,63	0,165**	0,414***	0,307***	0,793			
5	**Reklam**	0,54	0,398***	0,357***	0,452***	0,329***	0,740		
6	**Ağızdan Ağıza İletişim**	0,55	0,302***	0,376***	0,216***	0,595***	0,334***	0,744	
7	**Satın Alma Niyeti**	0,71	0,275***	0,350***	0,292***	0,528***	0,329***	0,665***	0,846

Not: ** p <0,05; *** p <0,001

3.2. Yapısal Model

Ölçüm modelinin doğrulanmasının ardından değişkenler arasında varsayılan ilişkileri test etmek için yapısal modelin testine geçilmiştir. Araştırma hipotezleri AMOS 24.0 paket programı kullanılarak test edilmiştir. Araştırmanın gizil değişkenleri arasında varsayılan hipotezleri test etmek için yol analizi yapılmıştır. Yapılan yol analizinde Ki-kare değerinin anlamlı olduğu (p<0,001) ve serbestlik derecesi oranının 3'ten küçük (CMIN/DF=584,622/222=2,633) olduğu belirlenmiştir. Dahası, model uyum iyiliğini gösteren indeksler (CFI=0,94; IFI =0,94; GFI=0,91; NFI=0,91; AGFI=0,89 ve RMR= 0,080) standart eşiklerin üzerindedir. Tablo 4'te yol analizinde önerilen hipotezler arasındaki yapısal ilişkilerin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4 Yapısal model sonuçları

Hipotezler		β	SE	*t-değeri*	Sonuçlar
H1: Sosyal medya pazarlama	□ Ağızdan Ağıza İletişim	0,61	0,310	7,118***	Kabul edildi
H2: Sosyal Medya Pazarlama	□ Satın Alma Niyeti	0,30	0,228	4,251***	Kabul edildi
H3: Ağızdan Ağıza İletişim	□ Satın Alma Niyeti	0,48	0,058	8,085***	Kabul edildi

Not: **: p <0,05 ***: p <0,001, β: standartlaştırılmış yol katsayıları, SE: standart hata

Yol analizi sonuçları, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın kullanıcıların ağızdan ağıza iletişimlerini pozitif etkilediğini (β=0,61 t=7,118, p<0,001) göstermektedir. Buna ek olarak, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama takipçilerin satın alma niyetleri üzerinde pozitif bir etkiye (β=0,30 t=4,251, p<0,001) sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca yol analizi sonuçları araştırmanın bir diğer hipotezi olan yiyecek-içecek işletmelerinde ağızdan ağıza iletişimlerin takipçilerin satın alma niyetlerini pozitif etkilediği (β=0,48 t=8,085, p<0,001) varsayımını doğrulamaktadır. Dolayısıyla, araştırmada önerilen üç hipotez kabul edilmiştir.

Yapılan analizlerde yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama bir bütün olarak analiz edilmiştir. Oysa yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamayı oluşturan bileşenlerin tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimleri ve satın alma niyetleri üzerindeki etkisi farklılaşabilir. Bunu açığa çıkarmak için yeni bir yol analizi yapılmıştır. Bu analizde yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama bileşenleri dışsal değişkenler (exogenous variables), ağızdan ağıza iletişim ve satın alma niyeti değişkenleri içsel (endogenous variables) olarak tanımlanmıştır. Tablo 5'te sosyal medya pazarlama bileşenlerine ilişkin yol analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5 Sosyal medya pazarlama boyutlarının standardize regresyon katsayıları

İçsel Değişkenler	**Dışsal Değişkenler**	**β**	**Standart Hata**	**t-değeri**	**P**
Ağızdan Ağıza İletişim	Eğlence	0,17	0,074	3,905	***
	Etkileşim	0,14	0,055	3,995	***
	Kişiselleştirme	0,57	0,061	11,208	***
	Reklam	0,12	0,101	2,680	**
Satın Alma Niyeti	Eğlence	0,14	0,066	3,220	***
	Etkileşim	0,10	0,049	2,377	**
	Kişiselleştirme	0,50	0,051	10,276	***
	Reklam	0,13	0,090	2,854	**

Not: **: p <0,05; ***: p <0,001

Yol analizi sonuçları yiyecek-içecek işletmelerinde takipçilerin ağızdan ağıza etkileşimlerini etkileyen sosyal medya pazarlama bileşenlerinin sırasıyla kişiselleştirme, eğlence, etkileşim ve reklam olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda, güncellik bileşeninin takipçilerin ağızdan ağıza iletişimlerini etkilemediği belirlenmiştir. Yiyecek-içecek işletmelerinde takipçilerin satın alma niyetlerini etkileyen sosyal medya pazarlama bileşenleri ise sırasıyla kişiselleştirme, eğlence, reklam ve etkileşimdir. Benzer şekilde analiz sonuçları güncellik bileşeninin takipçilerin satın alma niyetleri üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal medya son dönemde hizmet sektöründe bir pazarlama aracı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Sosyal medyanın yaygın kullanımı tüketici etkileşiminde zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırması ve düşük maliyetli olması işletmeler için bu platformları oldukça işlevsel kılmaktadır. Bu durum yiyecek-içecek işletmeler için de geçerlidir. Ancak birçok hizmet işletmesi gibi yiyecek-içecek işletmeleri de sosyal medya platformlarının pazarlama aracı olarak nasıl kullanılacağı ve tüketiciler üzerindeki potansiyel etkilerinin ne olduğu konusunda açık bilgiye sahip değildir. Bu araştırmada, yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın takipçilerin ağızdan ağıza iletişimlerine ve satın alma niyetlerine etkisine odaklanılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan araştırma sonuçları yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerini pozitif etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, literatürde ortaya konulan araştırma bulgularını desteklemektedir

(Febrisa ve diğ., 2023; Hökelekli ve Özdemir, 2025). Buna ek olarak, araştırma sonucunda yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlamanın tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Yine bu sonuç literatürde ortaya konulan bulguları desteklemektedir (Mathea ve Laksmidewi, 2024; Detta ve diğ., 2024). Dahası, araştırma sonucunda yiyecek-içecek işletmelerinde ağızdan ağıza iletişimlerin tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde pozitif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, sosyal medya ağızdan ağıza iletişim ve tüketicilerin satın alma niyeti arasındaki pozitif etkileri ortaya koyan araştırma bulgularını desteklemektedir (Sathish ve Swarupaa, 2024; Kazmi ve diğ., 2025). Araştırma dikkat çeken bir diğer sonuç ise yiyecek-içecek işletmelerinde sosyal medya pazarlama bileşenlerini oluşturan eğlence, etkileşim, kişiselleştirme ve reklam bileşenlerinin tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerine ve satılma niyetlerine olan etkisidir. Bunların aksine güncellik bileşeninin tüketicilerin ağız ağıza iletişimlerine ve satın alma niyetlerine anlamı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Bu araştırmada edilen sonuçlar, sosyal medyanın yiyecek-içecek işletmeleri için işlevsel bir platform olduğunu göstermektedir. İşletmeler, sosyal medya platformlarında yapmış oldukları paylaşımlarla tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimlerini artabilir ve onları işletmenin müşterisi olmaya ikna edebilir. Buna ek olarak, sosyal medya platformları hem marka değerine sahip hem de hali hazırda yerleşik bir marka değeri yaratmayı başaramamış kuruluşlar için pazarlama stratejisine entegre edilmesi kolay, yaygın iletişim sağlayan ve maliyeti düşük alanlardır. Bu platformlar hem tüketici işletme etkileşimini hızlandırmakta hem de rakiplerin faaliyetlerini izleme noktasında idealdir.

Bu araştırma sonuçları Marketing Turkey verilerine göre 2023 Ocak ayında en yüksek sosyal medya skoruna sahip Türk menşeli yiyecek-içecek işletmelerini Instagram üzerinden aktif olarak takip eden kullanıcılardan elde edilmiştir. Dolayısıyla diğer sosyal medya platformlarını takip eden kullanıcılardan alınacak olan araştırma sonuçları farklılık gösterebilir. Yapılacak araştırmalarda marka değeri oluşturmayı başaramamış veya marka değeri oluşturma konusunda çalışmalar yapan yeni ve küçük ölçekli işletmeler için sosyal medya platformlarının işlevselliği araştırılabilir. Buna ek olarak, sosyal medyanın kolay içerik üretme ve yüksek görünürlüğünün rakip yiyecek-içecek işletmelerinin pazarlama stratejilerini nasıl etkilediği araştırılabilir.

5. KAYNAKLAR

Adhitama, A. B., Kurniawati, K., & Masnita, Y. (2023). Attracting consumer food: The effect of perceived crowdedness. *Journal of Social Research, 2*(9), 3196–3208. https://doi.org/10.55324/josr.v2i9.1374

Anas, A. M., Abdou, A. H., Hassan, T. H., Alrefae, W. M. M., Daradkeh, F. M., El-Amin, M. A. M., … & Alboray, H. M. M. (2023). Satisfaction on the driving seat: Exploring the influence of social media marketing activities on followers' purchase intention in the restaurant industry context. *Sustainability, 15*(9), 7207. https://doi.org/10.3390/su15097207

Antczak, B. (2024). The influence of digital marketing and social media marketing on consumer buying behavior. *Journal of Modern Science, 56*(2), 310–335.

Arianty, N., & Julita, J. (2019). The impact of social media use on SME progress. *Journal of International Conference Proceedings, 2*(3), 176–182. https://doi.org/10.32535/jicp.v2i3.660

Arndt, J. (1967). Role of product-related conversations in the diffusion of a new product. *Journal of Marketing Research, 4*(3), 291–295. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/pdf/3149462.pdf

Aryani, B., Djasfar, F., Kristaung, R., & Warsinda, L. (2022). Antecedent and consequences of customer delight: A study at fine dining restaurant in Indonesia. *Devotion: Journal of Research and Community Service, 3*(4), 379–390. https://doi.org/10.36418/dev.v3i4.125

Attar, R. W., Amidi, A., & Hajli, N. (2022). The role of social presence and trust on customer loyalty. *British Food Journal, 125*(1), 96–111. https://doi.org/10.1108/bfj-11-2021-1218

Azim, R., & Nair, P. B. (2021). Social media influencers and electronic word of mouth: The communication impact on restaurant patronizing. *Journal of Content Community and Communication, 14*(8), 46–56. https://doi.org/10.31620/jccc.12.21/05

Azmi, T. Z., & Mustikasari, R. P. (2025). Word of mouth dalam pembelian kopi keliling. *Al-Kharaj: Jurnal Ekonomi, Keuangan & Bisnis Syariah, 7*(5). https://doi.org/10.47467/alkharaj.v7i5.7320

Bragg, M. A., Pageot, Y. K., Amico, A., Miller, A. N., Gasbarre, A., Rummo, P. E., … & Elbel, B. (2019). Fast food, beverage, and snack brands on social media in the United States: An examination of marketing techniques utilized in 2000 brand posts. *Pediatric Obesity, 15*(5). https://doi.org/10.1111/ijpo.12606

Chang, H., Ma, C., & Chen, H. (2020). The impacts of young consumers' health values on functional beverages purchase intentions. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(10), 3479. https://doi.org/10.3390/ijerph17103479

Changxi, L. (2024). Brand narrative in the digital age – integration and innovation of advertising and public relations driven by big data. *ББК 1 Р76*, 179. https://актуальность.рф/RNSM-65_originalmaket_N.pdf#page=179

Chatterjee, S., Chaudhuri, R., Sakka, G., Grandhi, B., Galati, A., Siachou, E., & Vrontis, D. (2021). Adoption of social media marketing for sustainable business growth of SMEs in emerging economies: The moderating role of leadership support. *Sustainability, 13*(21), 12134. https://doi.org/10.3390/su132112134

Chung, C. F., Agapie, E., Schroeder, J., Mishra, S., Fogarty, J., & Munson, S. A. (2017, May). When personal tracking becomes social: Examining the use of Instagram for healthy eating. In *Proceedings of the 2017 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1674–1687). Retrieved from https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3025453.3025747

Denni, D. (2024). Analisis pengaruh harga, word of mouth dan kualitas produk terhadap keputusan pembelian konsumen pada restoran seafood syurga medan. *Journal of Economic, Business and Accounting (COSTING), 7*(1), 2802–2814. https://doi.org/10.31539/costing.v7i2.7942

Detta, H., Samsulhadi, Z. S., Jonathan, G., & Syarib, A. I. (2024). Effect of colorful food photography and consumer intentions to purchase food and beverages. *Eduvest – Journal of Universal Studies, 4*(4), 1678–1688. https://doi.org/10.59188/eduvest.v4i4.1056

Dhingra, A. (2023). Impact of social media on consumer behaviour and preference. *International Journal for Multidisciplinary Research, 5*(2). https://doi.org/10.36948/ijfmr.2023.v05i02.2171

Duong, N. H., Duong, C. V., Ba, T. K. N., Tran, B. T., & Thai, M. C. (2025). The influence of unverified news and electronic word-of-mouth on customer satisfaction and purchase intention: An empirical study on the food and beverage industry. *Innovative Marketing, 21*(1), 142. https://search.proquest.com/openview/918f417f85a578cf09668dc4a7ef2c2a/1?pq-

Ebrahim, R. S. (2020). The role of trust in understanding the impact of social media marketing on brand equity and brand loyalty. *Journal of Relationship Marketing, 19*(4), 287–308. https://doi.org/10.1080/15332667.2019.1705742

Erdek, F. (2011). Yiyecek içecek işletmelerinin pazarlama faaliyetlerinde yöresel mutfağın kullanımı (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No: 320927).

Febrisa, T. S., Soleh, A., & Trisna, N. (2023). Pengaruh promosi media sosial dan word of mouth terhadap keputusan pembelian pada DTO Thaitea Bengkulu. *EKOMBIS REVIEW: Jurnal Ilmiah Ekonomi dan Bisnis, 11*(1). https://doi.org/10.37676/ekombis.v11i1.3089

Fitria, N. A., & Yuliati, E. (2020). The impact of behavior of restaurant employees on word of mouth intention: The mediating role of customer satisfaction. *IPTEK the Journal for Technology and Science, 31*(1), 91. https://doi.org/10.12962/j20882033.v31i1.6328

Fitzgerald Bone, P. (1992). Determinants of word-of-mouth communications during product consumption. *Advances in Consumer Research, 19*(1). https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct

Hanaysha, J. R. (2021). An examination of social media advertising features, brand engagement and purchase intention in the fast food industry. *British Food Journal, 124*(11), 4143–4160. https://doi.org/10.1108/bfj-08-2021-0907

Hariyanto, D. R. I., & Sugandhini, D. (2024). The influence of social media marketing and egoistic motivation on purchase intention through green attitude as a moderating variable in organic beverage consumers. *Southeast Asian Business Review, 2*(2), 177–189. https://doi.org/10.20473/sabr.v2i2.56807

Haro, A., Waspodo, A., & Lestari, F. (2020). Marketing strategy of local products through social media in Segara Jaya village. *Jurnal Pemberdayaan Masyarakat Madani (JPMM)*, 4(2), 161–170. https://doi.org/10.21009/jpmm.004.2.01

He, Z., Liu, S., Ferns, B. H., & Countryman, C. C. (2022). Pride or empathy? Exploring effective CSR communication strategies on social media. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 34*(8), 2989–3007. https://doi.org/10.1108/ijchm-09-2021-1182

Hökelekli, N. A., & Özdemir, E. G. (2025). The relationships between food experience, destination food image, electronic word of mouth and revisit intention: A study on Gaziantep. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. https://doi.org/10.21325/jotags.2025.1576

Hudson, S., Roth, M. S., Madden, T. J., & Hudson, R. (2015). The effects of social media on emotions, brand relationship quality, and word of mouth: An empirical study of music festival attendees. *Tourism Management, 47*, 68–76. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.09.001

Ibrahim, Y. (2015). Food porn and the invitation to gaze: Ephemeral consumption and the digital. *International Journal of E-Politics, 6*(3), 1–12. https://doi.org/10.4018/IJEP.2015070101

Kazmi, S. B. A., Mudassir, M., & Khan, W. A. (2025). The impact of social media advertisement and electronic word of mouth on consumer buying behavior in Pakistani restaurants. *Journal of Management and Social Science, 2*(1), 195–219. https://www.rjmss.com/index.php/7/article/download/68/56

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons, 54*(3), 241–251. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005

Kim, C. Y., & Soo, S. (2023). Effect of SNS characteristics for dining out on customer satisfaction and online word of mouth. *Sage Open, 13*(3). https://doi.org/10.1177/21582440231199575

Kozinets, R., Patterson, A., & Ashman, R. (2017). Networks of desire: How technology increases our passion to consume. *Journal of Consumer Research, 43*(5), 659–682. https://doi.org/10.1093/jcr/ucw061

Kumar, J., Konar, R., & Balasubramanian, K. (2020). The impact of social media on consumers' purchasing behaviour in Malaysian restaurants. *Journal of Spatial and Organizational Dynamics, 8*(3), 197–216. https://www.jsod-cieo.net/journal/index.php/jsod/article/download/243/189

Kurniawan, S., & Setiadi, F. F. (2024). The influence of social media marketing, brand image, and influencer marketing on purchase intention at XYZ restaurant. *Business Economic, Communication, and Social Sciences Journal (BECOSS), 6*(3), 167–175. https://doi.org/10.21512/becossjournal.v6i3.12130

Kwon, Y., & Lim, H. (2023). A study on purchasing iced coffee based on the experience of consumers in their 20s: Focusing on self-oriented consumption and other-oriented consumption. *Foodservice Management Society of Korea, 26*(3), 51–73. https://doi.org/10.47584/jfm.2023.26.3.51

Lee, H. G., & Christiarini, R. (2021). Analysis of service quality, food quality, atmosphere against revisit intention and positive word of mouth at casual dining restaurant in Batam city. *eCo-Buss, 4*(2), 230–241. https://doi.org/10.32877/eb.v4i2.274

Lee, S., & Kim, M. (2023). How can restaurant companies effectively deliver CSR efforts to consumers on social media? *Behavioral Sciences, 13*(3), 211. https://doi.org/10.3390/bs13030211

Leong, H., & Chao, R. (2024). The influence of brand equity on purchase intention toward hand-shaken beverages. *International Journal of Research in Business and Social Science, 13*(5), 72–84. https://doi.org/10.20525/ijrbs.v13i5.3466

Lupo, C., & Stroman, J. R. (2020). Social media marketing adoption strategies: An exploratory multiple case study of landscape industry small businesses. *Journal of Social, Behavioral, and Health Sciences, 14*(1). https://doi.org/10.5590/jsbhs.2020.14.1.15

Mahoney, L. M., & Tang, T. (2024). *Strategic social media: From marketing to social change*. John Wiley & Sons. https://books.google.com/books?hl

Mathea, N., & Laksmidewi, D. (2024). The influence of social media influencer endorsement on purchase intention with the mediating roles of parasocial interaction and possession envy. *International Journal of Applied Business and International Management, 9*(2), 15–30. https://doi.org/10.32535/ijabim.v9i2.2732

Morwitz, V. G. (2012). Consumers' purchase intentions and their behavior. *Foundations and Trends® in Marketing, 7*(3), 181–230. https://doi.org/10.1561/1700000036

Ngoma, M., & Ntale, P. D. (2019). Word of mouth communication: A mediator of relationship marketing and customer loyalty. *Cogent Business & Management*. https://doi.org/10.1080/23311975.2019.1580123

Nguyen, G. (2021). *Social media impacts on customer satisfaction in food and beverage business: Case of Juicy Rolly* [Unpublished master's thesis]. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/503118/GiangNguyen.pdf?sequence=2

Nursalim, H., & Setianingsih, R. E. (2023). The influence of viral marketing and brand awareness on consumers' purchase intention of Mixue beverage products in Jakarta. *Journal of International Conference Proceedings, 6*(1), 100–111. https://doi.org/10.32535/jicp.v6i1.2258

Oraedu, C., Izogo, E. E., Nnabuko, J., & Ogba, I. (2020). Understanding electronic and face-to-face word-of-mouth influencers: An emerging market perspective. *Management Research Review, 44*(1), 112–132. https://doi.org/10.1108/mrr-02-2020-0066

Pang, H., Qiao, Y., & Zhang, K. (2024). Modeling pathway linking mobile social media intensity to attitude towards electronic word-of-mouth and engagement: The significant role of social trust and perceived homophily. *Technological Forecasting and Social Change, 198*, 123023. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123023

Phương, N. V., Ngoc, L. T. B., Cuc, L. T., & Hung, P. M. (2025). Green brand knowledge and green consumption intention: Moderating role in food and beverage industry in Hanoi, Vietnam. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies, 8*(2), 2079–2090. https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i2.5636

Qutteina, Y., De Backer, C., & Smits, T. (2019). Media food marketing and eating outcomes among pre-adolescents and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Obesity Reviews, 20*(12), 1708–1719. https://doi.org/10.1111/obr.12929

Revathi, M., Varalakshmi, D., & Dharani, G. (2024). Social media in business: Leveraging platforms for marketing and communication strategies. *International Research Journal of Advanced Engineering and Management, 2*(5), 1655–1658. https://doi.org/10.47392/irjaem.2024.0234

Sander, O. A., Soesilo, F. W., Riza, F., & Sidarta, E. (2023). The impact of innovation, brand image, and social media marketing on Menantea purchase intention. *International Journal of Application on Economics and Business, 1*(3), 1590–1602. https://doi.org/10.24912/ijaeb.v1i3.1590-1602

Sathish, K., & Swarupaa, K. D. (2024). Effect of negative customer experience and negative confirmation on electronic word of mouth: A case of food delivery apps in India. *South Asian Journal of Engineering and Technology, 14*(4), 40–49. https://doi.org/10.26524/sajet.2024.14.18

Schiffman, L., O'Cass, A., Paladino, A., & Carlson, J. (2013). *Consumer behaviour*. Pearson Higher Education AU. https://www.academia.edu/download/56546762/Consumer_Behaviour.pdf

Shah, N. N. (2022). Impact of social media on restaurant selection in New Zealand. *Southern Institute of Technology Journal of Applied Research, 14*(1). https://doi.org/10.34074/sitj.14103

Shrestha, A., Karki, A., Bhushan, M., Joshi, S., & Gurung, S. (2023). Effects of social media marketing on consumer buying behavior. *New Perspective: Journal of Business and Economics, 6*(1), 74–82. https://doi.org/10.3126/npjbe.v6i1.58916

Simbolon, F. P., & Law, V. (2022). Social media marketing through Instagram and repurchase intention: The mediating role of customer engagement. *Binus Business Review, 13*(3), 223–232. https://doi.org/10.21512/bbr.v13i3.8576

Singh, I., Dutt, A., Chauhan, P., & Mehra, P. (2025). Impact of social media marketing practices on purchase intentions in the FveB industry and the mediating effect of trust. *International Journal of Information Technology*, 1–12. https://doi.org/10.1007/s41870-024-02391-y

Sunjaya, C., Setianingsih, R. E., & Dema, Y. (2024). An investigation into the impact of personal branding and social media marketing on purchase intention among TikTok users in the Indonesia grilled sambal market of Jakarta. *Jurnal Ekonomi Perusahaan, 31*(1), 107–118. https://doi.org/10.46806/jep.v31i1.1149

Tseng, H., Shanmugam, M., Magalingam, P., Shahbazi, S., & Featherman, M. (2022). Managing enterprise social media to develop consumer trust. *British Food Journal, 124*(12), 4626–4643. https://doi.org/10.1108/bfj-11-2020-0995

Wahyudi, A., Sudarmiatin, S., & Dhewi, T. S. (2023). Analysis of the effect service quality on purchase decisions through trust and word of mouth. *Journal of Applied Business, Taxation and Economics Research, 2*(5), 512–526. https://doi.org/10.54408/jabter.v2i5.191

Wulandari, W., & Istikomah, K. (2024). Pengaruh word of mouth, harga dan kualitas produk terhadap keputusan pembelian. *Jurnal Ilmiah Manajemen dan Akuntansi, 1*(5), 44–52. https://doi.org/10.69714/a3gkt147

Yeasin, S. M. (2023). An investigation on the characteristics and efficacy of word-of-mouth communication within the context of the Bangladeshi restaurant industry. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management, 7*(9), 1–11. https://doi.org/10.55041/ijsrem25882

Yuan, L., Cai, P., & Yen, T. (2023). Building WOM from hedonic experience of social media in the field of gastronomy. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 13–25. https://doi.org/10.9734/arjass/2023/v19i1417

Zahra, T. (2025). The influence of social media marketing on consumer brand engagement and brand knowledge in fast food products. *Manajemen dan Bisnis, 24*(1), 12. https://doi.org/10.24123/mabis.v24i1.844

RENEWABLE ENERGY COOPERATIVES IN TURKIYE AND SWOT ANALYSIS

TÜRKIYE'DE YENILENEBILIR ENERJI KOOPERATIFÇILIĞI VE SWOT ANALIZI

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Volkan AYYILDIZ [1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF İktisat Bölümü,

ORCID ID: 0000-0001-5991-3574

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de yenilenebilir enerji kooperatifçiliğinin gelişimini, yasal çerçevesini ve makroekonomik etkilerini incelemektir. Amaç kapsamında fosil yakıtlara olan dışa bağımlılığı azaltmak, enerji arz güvenliğini artırmak ve yerel kalkınmayı teşvik etmek amacıyla Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli (güneş, rüzgar, jeotermal) ele alınmaktadır. Çalışmada dünya genelindeki başarılı enerji kooperatifi örneklerine değinildikten sonra, Türkiye'de bu modelin ortaya çıkışı ve karşılaştığı yasal zorluklar analiz edilmiştir. Yapılan SWOT analizi(Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler) Türkiye'de enerji kooperatifçiliğinin hem güçlü potansiyellere hem de önemli engellere sahip olduğunu göstermektedir. Bu açıdan incelendiğinde güçlü yönleri arasında katılımcılık, yerel güven ortamı ve çevreci yaklaşım bulunurken yasal belirsizlikler, finansal zorluklar ve yönetimsel kapasite eksikliği gibi zayıf yönlerde bulunmaktadır. Enerji kooperatiflerinin makroekonomik etkileri açısından ise, enerji bağımlılığının azaltılması, yerel istihdamın artırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlanması gibi faydalar vurgulanmıştır. Sonuç olarak yenilenebilir enerji kooperatifleri modelinin yaygınlaşması için mevzuatın kolaylaştırılması, finansal destek mekanizmalarının geliştirilmesi ve farkındalığın artırılması gerektiği belirtilmektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin enerji dönüşüm sürecinde topluluk temelli enerji üretiminin rolünün önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Enerji Kooperatifleri, Makroekonomik Etkiler, SWOT Analizi

Abstract

This study examines the development, legal framework, and macroeconomic impacts of renewable energy cooperatives in Türkiye. Within the scope of the objective, Türkiye's renewable energy resources potential (solar, wind, geothermal) is addressed in order to reduce foreign dependency on fossil fuels, increase energy supply security and encourage local development. After reviewing examples of successful energy cooperatives from around the world, the study analyzes the emergence of this model in Türkiye and the legal challenges it faces. A SWOT analysis (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) demonstrates that energy cooperatives in Türkiye possess both strong potential and significant obstacles. When examined from this perspective, its strengths include participation, local trust and environmental approach, while its weaknesses include legal uncertainties, financial difficulties and lack of administrative capacity. In terms of the macroeconomic impact of energy cooperatives, benefits such as reducing energy dependence, increasing local employment, improving income distribution, and contributing to environmental sustainability are highlighted. In conclusion, it is stated that streamlining legislation, developing financial support mechanisms, and raising awareness are necessary for the widespread adoption of the renewable

energy cooperative model. This study highlights the importance of community-based energy production in Türkiye's energy transition process.

Keywords: Renewable Energy, Energy Cooperatives, Macroeconomic Impacts, SWOT Analysis

MACHINE LEARNING MODELS FOR AGRICULTURAL GREENHOUSE GAS EMISSIONS

TARIMSAL SERA GAZI EMİSYONLARI İÇİN MAKİNE ÖĞRENMESİ MODELLERİ

Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN [1]

[1]Associate Professor, Bayburt University, Management Information Systems,

0000-0003-4198-9997

Abstract

The agricultural sector plays a vital role in combating climate change. Agricultural activities not only generate direct greenhouse gas emissions but also make significant contributions to the economy through employment and exports. In Turkey, agriculture holds a strategic position for ensuring food security and sustaining economic growth, while also being one of the main sources of greenhouse gas emissions.This study aims to predict agricultural greenhouse gas emissions (in million tons of CO_2 equivalent) in Turkey using annual data from the 1990–2019. The model uses total agricultural greenhouse gas emissions (in million tons of CO_2 equivalent) as the dependent variable. Independent variables are agricultural land area (km^2), the share of agricultural raw material exports in total exports (%), methane emissions (kt CO_2 equivalent), and the agricultural employment rate (%). Machine learning methodologies were employed to predict agricultural greenhouse gas emissions. The 30 years of data from 1990–2019 were split into an 80% training set (1990–2013) and a 20% test set (2014–2019) for analysis. Initially, the Random Forest method was applied, which yielded an R^2 value of 0.967 on the training set and 0.905 on the test set. Subsequently, Support Vector Regression (SVR), known for capturing nonlinear relationships, was used. The SVR model demonstrated superior performance with an R^2 value of 0.944 on the test set. In conclusion, the SVR model offered a more successful predictive performance than the Random Forest model for estimating agricultural greenhouse gas emissions.

Keywords: Agriculture, greenhouse gas emissions, machine learning, sustainability.

Özet

Tarım sektörü, iklim değişikliğiyle mücadelede hayati bir öneme sahiptir. Tarımsal faaliyetler, doğrudan sera gazı emisyonu üretmelerinin yanı sıra istihdam ve ihracat aracılığıyla ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır. Türkiye'de tarım hem gıda güvenliğinin sağlanması hem de ekonomik büyümenin sürdürülmesi açısından stratejik bir konuma sahip olmakla birlikte, aynı zamanda sera gazı emisyonlarının başlıca kaynaklarından biri durumundadır.Bu çalışma, Türkiye'deki tarımsal sera gazı emisyonlarını (milyon ton CO_2 eşdeğeri cinsinden) 1990–2019 yıllarına ait yıllık verilerle tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Modelde bağımlı değişken olarak toplam tarımsal sera gazı emisyonu (milyon ton CO_2 eşdeğeri) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise tarım alanı büyüklüğü (km^2), tarımsal hammadde ihracatının toplam ihracat içindeki payı (%), metan emisyonları (kt CO_2 eşdeğeri) ve tarımsal istihdam oranıdır (%). Tarımsal sera gazı emisyonlarını tahmin etmek için makine öğrenmesi yöntemleri uygulanmıştır. 1990–2019 dönemine ait 30 yıllık veri, analiz için %80 eğitim (1990–2013) ve %20 test (2014–2019) setlerine ayrılmıştır. İlk olarak, Random Forest yöntemi uygulanmış ve eğitim setinde R^2=0.967, test setinde ise R^2=0.905 değeri elde edilmiştir. Ardından, doğrusal

olmayan ilişkileri yakalama yeteneğiyle bilinen Destek Vektör Regresyonu (SVR) yöntemi kullanılmıştır. SVR modeli, test setinde R^2=0.944 değeriyle üstün bir performans göstermiştir. Sonuç olarak, SVR modeli, Türkiye'deki tarımsal sera gazı emisyonlarını tahmin etmede Random Forest modeline kıyasla daha başarılı bir tahmin performansı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım, sera gazı emisyonları, makine öğrenmesi, sürdürülebilirlik.

1. INTRODUCTION

Climate change is one of the most significant global issues of the 21st century, creating profound impacts on ecosystems, economies, and societies. Among the sectors contributing to greenhouse gas (GHG) emissions, agriculture occupies a critical position. While agricultural activities are vital for ensuring food security and supporting economic development, they also cause significant GHG emissions through land use, livestock farming, and similar processes. This dual role of agriculture—both as a source of emissions and as the foundation of socioeconomic stability—highlights the need for more comprehensive analysis and foresight in designing sustainable policies. In Turkey, the agricultural sector continues to be at the center of economic development with its strong contributions to employment and exports. However, it is also responsible for a significant portion of greenhouse gas emissions nationwide. Understanding the interactions between agricultural land use, methane emissions, employment structure, and the share of agricultural products in foreign trade is critical for developing strategies to reduce environmental impacts. Figure 1 shows the percentage change in total CO_2 emissions for Turkey compared to 1990.

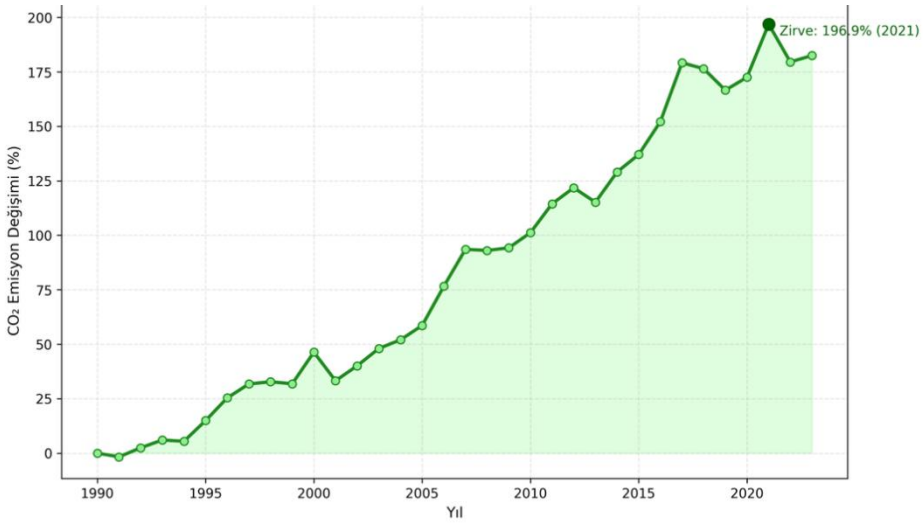

Figure 1. Percentage Change in Total CO_2 Emissions in Turkey Compared to 1990 (1990–2023)

When 1990 is taken as a reference, it can be seen that Turkey's total CO_2 emissions have steadily increased over the years. While there were limited increases in the 1990s, emissions rose rapidly in the 2000s in parallel with economic growth, industrialization, and increased energy demand. By 2017, emissions had increased by approximately 179% compared to 1990, reflecting Turkey's continued dependence on fossil fuels for energy production. Although there was a short-term slowdown in 2020 due to the pandemic, emissions have resumed their upward trend in the subsequent period. This situation highlights the need for Turkey to implement renewable energy investments and energy efficiency policies more vigorously in order to achieve its carbon neutrality goals. Agriculture-related greenhouse gas emissions for Turkey are shown in Figure 2.

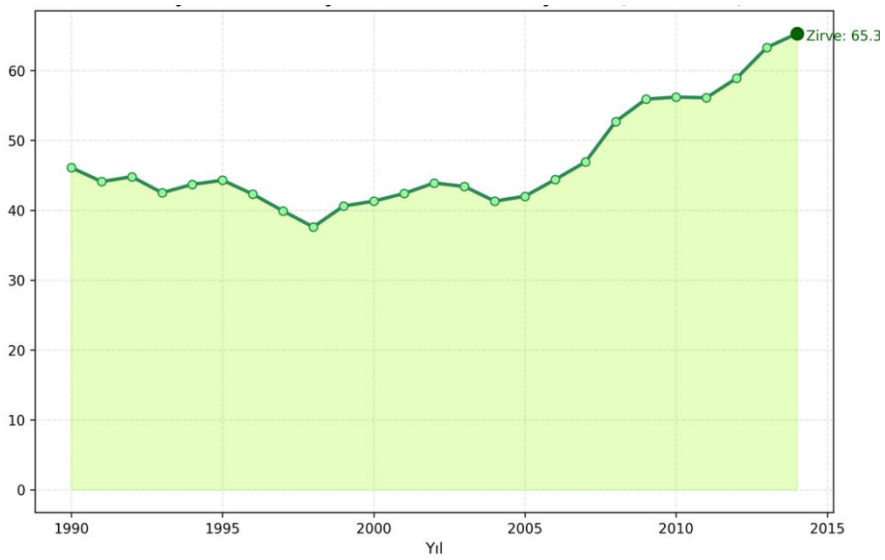

Figure 2. Agriculture-related greenhouse gas emissions in Turkey (1990–2014). (Source: TÜİK, 2024)

Data from the period 1990–2014 reveals a clear upward trend in agriculture-related greenhouse gas emissions (CO_2 equivalent) in Turkey. Emissions, which were approximately 46.1 million tons of CO_2 equivalent in 1990, reached 65.3 million tons in 2014. This increase reflects the rise in methane (CH_4) and nitrous oxide (N_2O) emissions from agricultural activities. The findings clearly demonstrate the need for the agricultural sector in Turkey to transition to low-carbon production technologies in the context of combating climate change. The agricultural sector is both a source of emissions and an area with carbon sequestration potential. Therefore, monitoring these data is of vital importance for designing sustainable agricultural policies, setting emission reduction targets, and assessing the feasibility of green transformation strategies. Therefore, AI-based predictions are a strategic tool for pre-assessing the impact of climate policies, creating risk scenarios, and optimizing carbon reduction strategies. In Turkey, these approaches contribute to both the scientific basis of national climate targets and the development of data-driven decision-making capacity in the agricultural sector. In recent years, machine learning (ML) methods have emerged as powerful tools for modeling complex and nonlinear relationships. In environmental and agricultural research, methods such as Random Forest (RF) and Support Vector Regression (SVR) are widely used due to their ability to process multidimensional data and their high prediction accuracy. However, in the Turkish context, there are limited studies focusing on modeling agricultural greenhouse gas emissions using machine learning methods in an integrated manner with both environmental and socioeconomic indicators. This study aims to fill this gap and estimates agriculture-related greenhouse gas emissions in Turkey using machine learning methods based on data from 1990 to 2019. The model uses agricultural area size, share of agricultural raw material exports, methane emissions, and agricultural employment rate as independent variables. The study compares the prediction performance of RF and SVR methods, evaluating both model accuracy and the significance levels of the variables. The findings contribute methodologically to agricultural sustainability studies and also provide guidance for policymakers seeking to balance productivity, employment, and environmental goals. Greenhouse gas (GHG) emissions from the agriculture and energy sectors are critically important for both developed and developing countries in combating climate change. Studies conducted in different geographical contexts show that emission levels are closely related not only to technological developments but also to demographic, economic, and managerial factors. Research conducted on a global scale aims to deepen understanding of the causes, composition, and changing dynamics of greenhouse gas

emissions. These studies reveal the complex interactions between countries' economic structures, energy consumption patterns, and agricultural activities. In this context, disaggregating greenhouse gas emissions by sectoral sources and analyzing their long-term trends is critical for data-driven policy development processes. In the current literature, forecasting these trends using artificial intelligence and machine learning models is gaining increasing importance.

Mielcarek-Bocheńska and Rzeźnik (2021) examined emissions from the agricultural sector in European Union countries for the period 2005-2018 and found that approximately 435 Mt CO_2 equivalent emissions occurred in 2018. It was determined that 45% of this amount came from enteric fermentation, 37.8% from agricultural soils, and 14.7% from fertilizer management. Only a 2% reduction was achieved during this period, falling short of the EU's 10% reduction target for non-ETS sectors. The study emphasizes that improvements in fertilizer management and livestock activities, in particular, could play a key role in reducing emissions. Similarly, Mohammed and Alsafadi (2020) analyzed agricultural emission trends in the EU-27 countries for the period 1990-2016 and showed that, despite a general downward trend, this trend was not homogeneous. In some countries, increases in agricultural intensity led to rises in emissions, and it was found that emission pressures continued, particularly in regions with intensive livestock farming and fertilizer use. In this context, it was concluded that modernization and sustainable production techniques compatible with the EU's climate goals must be adopted. Aziz and Chowdhury (2023), using Bangladesh as an example, examined the determinants of agricultural greenhouse gas emissions between 1990 and 2014 using the STIRPAT model. The study showed that population growth and urbanization increased CO_2 and N_2O emissions, while rice production, agricultural area expansion, and crop productivity increased CH_4 emissions. Conversely, it was found that irrigation practices could reduce methane emissions in some cases. The study revealed that fertilizer use has a particularly strong increasing effect on N_2O and recommended fertilizer management reforms, low-emission methods in rice production, and the widespread adoption of clean energy-based agricultural mechanization as policy recommendations. Another study conducted in the context of Turkey was carried out by Özdemir, Pehlivan, and Melikoğlu (2024), which used data from 2000 to 2020 to forecast greenhouse gas emissions up to 2030 using linear and logarithmic models based on scenarios. The findings indicate that total emissions will be between 635 and 643 Mt in 2030, with per capita emissions at 7.6–7.7 tons. While the energy sector will continue to play a dominant role, agriculture and industrial processes will also make significant contributions. It is projected that per capita emissions could reach 8.0 tons in the increase scenario and could fall to around 7.0 tons in the decrease scenario. The study emphasizes that the 21% reduction target committed to in the Paris Agreement cannot be achieved with current trends. Finally, Rufaoğlu and colleagues (2025) compared the emission prediction performance of different machine learning algorithms (Random Forest, Decision Tree, Ensemble Regressor, LightGBM, Gradient Boosting, XGBoost) using Turkey's 2012-2021 period data. The findings revealed that Gradient Boosting ($R^2 = 0.995$) and XGBoost ($R^2 = 0.994$) achieved the highest accuracy in predictions, while decision trees showed the lowest performance. It was also determined that emissions in Turkey showed an upward trend across all gas types during the period examined, with CO_2 accounting for over 90% of total emissions. The study demonstrates that machine learning algorithms can serve as a powerful forecasting tool for climate policies. All these studies highlight the need to develop policy tools tailored to the unique conditions of each country to reduce greenhouse gas emissions. Most studies in the international literature on agricultural greenhouse gas emissions have focused on the European Union, the United States, and Asian countries; in this context, research on Turkey has been quite limited. However, Turkey has made emission reduction commitments under the Paris Agreement until 2030, and the agricultural sector has emerged as a critical area in terms of these targets. Nevertheless, existing studies have not examined

agricultural employment, land use, and trade indicators in Turkey together using machine learning methods. Therefore, this study fills a gap in the scientific literature on Turkey and provides important empirical evidence for policymakers regarding emission reduction strategies.

The European Union example highlights the mismatch between current emission targets and agricultural practices, the Bangladesh example highlights demographic pressures and production techniques, and the Turkish examples emphasize the importance of energy-intensive growth and data-driven machine learning approaches. The literature shows that achieving global emission reduction targets is not possible unless technology-based solutions are integrated with socio-economic policies. The main objective of this study is to reveal the effectiveness of machine learning methods in estimating agricultural greenhouse gas emissions in Turkey. In this context, Random Forest and Support Vector Regression models were used to examine the extent to which emissions can be accurately predicted, and to assess whether there are significant differences between the two methods in terms of prediction accuracy and generalizability.

2. MATERIALS AND METHODS

In this study, Random Forest (RF) and Support Vector Regression (SVR) algorithms were used to estimate agriculture-related greenhouse gas emissions in Turkey. Both methods have different strengths and provide complementary contributions to the modeling process. The dataset used in the analysis consists of annual observations from Turkey for the period 1990–2019.

Dataset and Descriptive Statistics

In this study, total agricultural greenhouse gas (GHG) emissions in Turkey are estimated using a set of key agricultural and economic indicators. The four variables used in this study (agricultural land area, share of agricultural raw materials in total exports, methane emissions, and agricultural employment rate) are indicators that are frequently highlighted in the literature and for which reliable, long-term data is available for Turkey. Alternative variables (e.g., fertilizer use, energy consumption, irrigation intensity) are related to agricultural GHG emissions, but regular and comparable data sets covering many years are not available for Turkey. Therefore, indicators provided by the OECD and the World Bank, covering the period 1990–2019 and suitable for international comparison, were preferred. This ensures methodological consistency and minimizes biases that could arise from data gaps. The dataset is divided into two parts: 80% training (1990–2013) and 20% testing (2014–2019). Training data was used in the models' learning process; test data was used to evaluate their generalization capabilities. Five-fold cross-validation was applied to the models. This method allows for the evaluation of both the explanatory power and the reliability of the models in terms of policy recommendations. All data have been compiled from reliable international sources, namely the OECD and World Bank databases. The definitions of variables, their abbreviations, and corresponding data sources are summarized in Table 1.

Table 1. Variable Names, Abbreviations, Units, and Sources

Variable Name (Abbr.)	Unit	Source
Agricultural land (ALA)	Square kilometers (km²)	World Bank (2024)
Agricultural raw materials exports (ARE)	Percent of merchandise exports (%)	World Bank (2024)

Methane emissions (ME)	Kilotons of CO_2 equivalent	OECD (2024)
Employment in agriculture (AER)	Percent of total employment (%)	ILOSTAT (2024)
Greenhouse gas emissions by agriculture (AGHG)	Million tonnes of CO_2 equivalent (Mt CO_2-eq)	OECD (2024)

Table 2 presents the descriptive statistics and descriptive statistical measures for the input and output variables.

Table 2. Descriptive statistics

Variables	**Mean**	**Std**	**Min**	**Max**	**Skewness**	**Kurtosis**
ALA	394814,8	10833,5	378020,0	412230,0	0.25	-1.18
ARE	0,834383	0,6	0,4	3,0	2.28	6.42
ME	41219,2	3820,1	36950,0	47580,0	0.30	-1.57
AER	29,48424	8,8	19,2	43,4	0.47	-1.50
AGHG	47,19407	7,7	37,6	65,3	1.13	0.16

Descriptive statistics for the dataset provide important clues for understanding the distribution characteristics of agricultural indicators in Turkey between 1990 and 2019 and their relationship with emissions. The average agricultural area (ALA) is 394,815 km² and has not shown significant fluctuations over the years. The low standard deviation, positive skewness (0.25), and negative kurtosis (–1.18) indicate that agricultural areas are generally concentrated around the mean and have a flatter structure compared to a normal distribution. This result shows that there has been no major shift in land use over the long term, but there have been limited increases and decreases in certain periods. The share of agricultural raw materials in total exports (ARE) has a very low average (0.83%). However, the right-skewed (skewness = 2.28) and sharp (kurtosis = 6.42) distribution shows that this ratio remained very low in most years, with significant jumps occurring only in some years. This situation reveals that agricultural raw materials play a marginal role in exports and that industrial products dominate Turkey's foreign trade structure. Methane emissions (ME) are one of the most significant components of agricultural greenhouse gas emissions, with an annual average of 41,219 kt CO_2-equivalent. The skewness of 0.30, indicating a slight right skew, and the flatness of-1.57 indicate that methane emissions are largely concentrated within a certain band but do not deviate significantly from extreme values. This result indicates that livestock farming and agricultural production processes in Turkey maintain methane emissions at a consistently high level. The agricultural employment rate (AER) is noteworthy at an average of 29.5%. This rate, which was above 40% in the 1990s, has declined over time to around 20%. The relatively high standard deviation (8.8) confirms that this decline is a strong trend. The skewness of 0.47, indicating a slight rightward tilt, and the flatness of-1.50 show that the employment rate has declined over time but that the data are homogeneously distributed. This finding reveals that agriculture's share of employment is rapidly declining and that structural transformation is continuing. Agricultural greenhouse gas emissions (AGHG) averaged 47.2 Mt CO_2-equivalent, ranging from a minimum of 37.6 to a maximum of 65.3 Mt. The skewness of 1.13, which is skewed to the right, and the kurtosis of 0.16, which is close to normal, indicate that emissions were significantly above average in some years. This suggests that the intensity of inputs used

in agricultural activities and, in particular, livestock-related processes sometimes cause sudden increases in total emissions. In conclusion, descriptive statistics show that agricultural land in Turkey is relatively stable, while agricultural employment is rapidly declining; agricultural raw materials play a marginal role in exports. In contrast, methane emissions and total agricultural greenhouse gas emissions have remained high over the long term and have shown an upward trend in some years. This picture clearly shows that emissions in the agricultural sector are shaped more by production methods, livestock activities, and input intensity than by land and labor size. A heat map showing the correlation coefficients between the variables used in the study is provided in Figure 3. This map visually illustrates the direction and strength of the linear relationships between the variables.

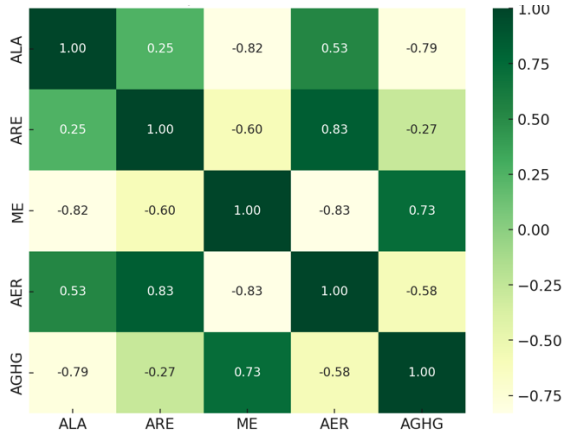

Figure 3. Correlation Matrix Heatmap

The results of the correlation analysis reveal that the relationship between agricultural indicators and greenhouse gas emissions in Turkey has a rather striking structure. Strong negative correlations were found between agricultural land area (ALA) and both methane emissions (ME) (r = –0.82) and total agricultural greenhouse gas emissions (AGHG) (r = –0.79). This indicates that despite the reduction in agricultural land, emissions have not decreased; on the contrary, they are trending upward due to more intensive input use and livestock activities. Similarly, the correlation between the agricultural employment rate (AER) and emission indicators is also noteworthy. The decline in agricultural employment did not lead to an expected decrease in methane emissions (r = –0.83) and total agricultural emissions (r = –0.58); this indicates that emissions are determined more by the nature and intensity of production techniques than by labor. On the other hand, the strong positive correlation (r = 0.83) between the share of agricultural raw materials in total exports (ARE) and agricultural employment (AER) reveals that agriculture's contribution to foreign trade is particularly higher during labor-intensive periods. Furthermore, the strong positive relationship between methane emissions and total agricultural greenhouse gas emissions (r = 0.73) confirms that the greenhouse gas burden in agriculture is largely driven by methane emissions from livestock. When these results are evaluated as a whole, it is understood that the fundamental factor determining the trajectory of emissions in Turkish agriculture is production methods and the technologies used, rather than land and labor size.

Methods

Support Vector Regression (SVR) is an adaptation of Support Vector Machines (SVM), which are widely used for classification problems, to regression problems. The fundamental approach of SVR is to create a regression function by minimizing the difference between observations and predicted values within a certain tolerance limit (ε-insensitive loss function). This method is not limited to linear relationships; it can also successfully model non-linear relationships by

transferring variables to higher-dimensional spaces through kernel functions. The most commonly used kernel functions include polynomial, sigmoid, and radial basis function (RBF). Sensitive to parameter selection (C, ε, kernel parameters), SVR reduces the risk of overfitting and can make highly accurate predictions thanks to its strong generalization capacity when properly configured (Ahmed et al., 2023). In this study, SVR was used to capture the nonlinear structure of agricultural greenhouse gas emissions and demonstrated high predictive performance. Random Forest (RF) is an ensemble learning method based on decision trees, developed by Breiman (2001). The fundamental principle of RF is to create multiple decision trees using different bootstrap samples and to perform the most appropriate split among randomly selected independent variables at each node. The final prediction in regression problems is obtained by averaging the predictions of all trees. The method stands out for its effective performance on high-dimensional data sets, its robustness against overfitting, and its ability to calculate variable importance. Thus, it not only produces highly predictive results but also provides the opportunity to explain the contribution of independent variables to the model. In this study, the RF method was used to estimate agricultural greenhouse gas emissions in Turkey and to reveal the relative importance of variables such as agricultural area size and agricultural employment on emissions.

3. RESULTS

In this study, annual data from the period 1990–2019 were used to estimate agricultural greenhouse gas (GHG) emissions in Turkey, and two different machine learning models, Random Forest (RF) and Support Vector Regression (SVR), were applied. The Random Forest model showed quite high performance on the training set ($R^2 = 0.967$; RMSE = 1.31 million tons CO_2 equivalent). On the test set, the model's performance decreased slightly, with $R^2 = 0.905$ and RMSE = 2.70 million tons. These results show that the model explains the variability in most of the data, but the accuracy level decreases relatively in new observations. When examining the variable importance levels, the agricultural employment rate (41.9%) and agricultural area size (38.9%) emerged as the most decisive factors on emissions. Methane emissions (15.1%) contributed moderately, while the share of agricultural raw materials in total exports (3.9%) had a rather limited impact. This finding reveals that agricultural greenhouse gas emissions are shaped by both environmental and socioeconomic dynamics. The SVR model demonstrated stronger performance on the test data due to its ability to capture non-linear relationships. In the training set, $R^2 = 0.913$ and RMSE = 2.11 million tons; in the test set, $R^2 = 0.944$ and RMSE = 2.06 million tons were obtained. The similarity between training and test performance indicates the robustness of the model and a low risk of overfitting. Overall, the findings show that the Random Forest model is a powerful tool for revealing the relative importance of variables, while the SVR model offers higher accuracy in predicting agricultural greenhouse gas emissions. The results reveal that agricultural employment dynamics and land use changes in Turkey are the most critical determinants of emissions, whereas export-related variables play a rather limited role. Furthermore, they demonstrate that machine learning approaches are reliable tools for emission prediction and can contribute to science-based decision-making processes in the design of agricultural and environmental policies. The predictive ability of the developed models during the testing phase is detailed in Table 3.

Table 3. Evaluation metrics for the created models

	Training Phase		**Testing Phase**	
Models	**R^2**	**RMSE**	**R^2**	**RMSE**
(RF)	0.967	1.31	0.905	2.7
(SVR)	0.913	2.11	0.944	2.06

The results presented in Table 3 show that both models provide high accuracy in predicting agricultural greenhouse gas emissions. Although the Random Forest model achieved a very high R^2 value in the training set, the decline in performance in the test set (R^2: 0.967 → 0.905; RMSE: 1.31 → 2.70) indicates a partial overfitting tendency in the model. In contrast, the SVR model showed similar accuracy levels in the training and test sets (R^2: 0.913 → 0.944; RMSE: 2.11 → 2.06), revealing that the model is more generalizable and has a low risk of overfitting. Figure 3. Comparison of R^2 and RMSE values for the training and testing phases of the RF and SVR models.

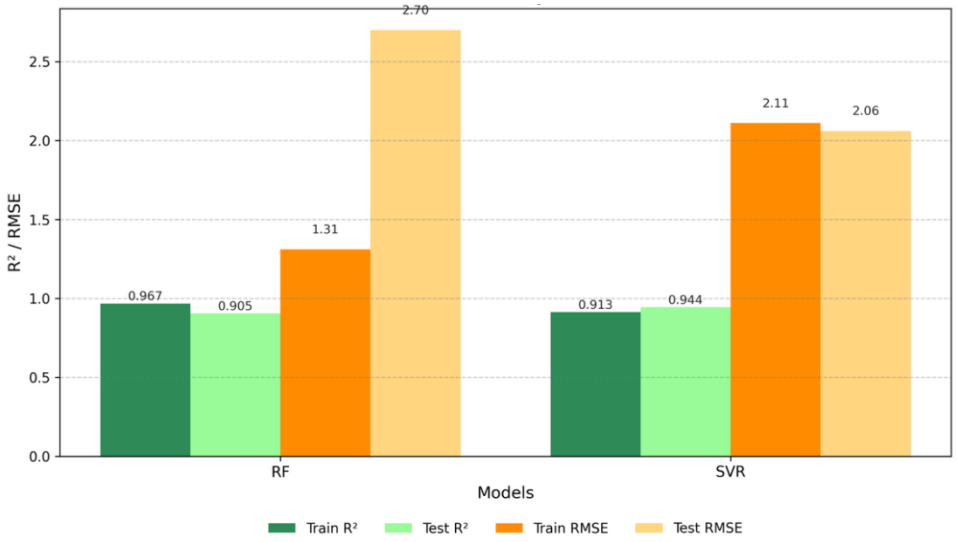

Figure 3. Comparison of R^2 and RMSE values for the training and testing phases of the models.

Figure 3 highlights the performance differences between the two models in terms of explanatory power (R^2) and error level (RMSE). R^2 values indicate the accuracy level of the model, while RMSE values indicate the prediction error. The graph shows that the RF model has a higher R^2 value during the training phase; however, the SVR model generalizes better during the testing phase. Similarly, the RMSE results show that SVR performs with lower error on the test data. Therefore, while the RF model stands out as a powerful tool for explaining variable importance levels, the SVR model is more advantageous in terms of prediction accuracy and robustness.

4. DISCUSSION

The findings from this study provide important insights into the determinants and projections of agricultural greenhouse gas (GHG) emissions in Turkey for the period 1990–2019. The comparison of Random Forest (RF) and Support Vector Regression (SVR) models revealed that machine learning methods can effectively capture both linear and nonlinear dynamics in emission trends. The RF model emphasized the relative importance of agricultural employment and land use variables on emissions, while the SVR model demonstrated higher prediction accuracy and generalizability, revealing its superiority in predictive performance. The results

show that changes in agricultural employment and land use are the most critical factors determining emissions, whereas export-related indicators have a rather limited impact. This finding is consistent with previous studies on both developed and developing countries. The literature also emphasizes that the structural transformation of the agricultural sector and production practices are much more decisive than trade dynamics. Additionally, the negative correlation between agricultural land and emissions revealed in the descriptive analysis indicates that emissions do not decrease as land and labor decrease, meaning that intensive input use and livestock-based production methods continue to increase emissions. From a methodological perspective, the study demonstrates the complementary power of machine learning models in environmental research. The RF model provides explanatory power by ranking variable importance for determining policy priorities, while the SVR model stands out for its accuracy and robustness, producing reliable predictions. The balanced use of these two approaches adds value to environmental and agricultural research by offering both interpretability and high predictive capacity. In a policy context, the results highlight the urgency of sustainable agricultural practices in Turkey. Despite the decline in agricultural employment, the continued increase in emissions shows that structural transformations alone are not sufficient; technological and managerial innovations are also necessary. In this context, reducing methane emissions from livestock farming, improving manure management, and promoting energy-efficient, climate-friendly agricultural technologies should be priority steps. Furthermore, integrating data-driven approaches into agricultural and environmental policies will strengthen monitoring systems and contribute to policy designs aligned with Turkey's climate commitments under the Paris Agreement. In this context, based on the findings, it can be said that policies aimed at reducing agricultural greenhouse gas emissions in Turkey should be shaped around three main axes. First, agricultural policies should focus on the more efficient use of inputs such as fertilizers and feed and include measures to limit methane emissions from livestock farming. Second, it is important to prepare sectoral reduction plans that are consistent with Turkey's climate commitments under the Paris Agreement and to monitor emissions regularly. Finally, the widespread adoption of technologies such as smart farming practices and data-driven decision support systems will support both sustainable agricultural production and the achievement of national climate goals. In conclusion, this study reveals that agricultural GHG emissions in Turkey are primarily shaped by production dynamics and labor-land interactions, while export indicators remain secondary. It also demonstrates that machine learning-based predictive models are a powerful scientific tool for solving environmental problems and can make significant contributions to policy-making processes. Furthermore, this study has some limitations. The data set used is limited to the period 1990–2019, and some emission-related indicators, such as fertilizer use and energy consumption, could not be included in the analysis due to data gaps.

5. CONCLUSION

In this study, Turkey's agricultural greenhouse gas emissions for the period 1990–2019 were analyzed using different machine learning methods. Random Forest (RF) and Support Vector Regression (SVR) models were evaluated comparatively, and the results showed that both models provided high accuracy. However, while the RF model was more explanatory in determining the relative importance of variables, the SVR model demonstrated stronger prediction performance. The findings indicate that agricultural employment dynamics and land use are the most critical factors determining emission levels. In contrast, the impact of export-related variables on emissions was limited. Furthermore, the continued increase in emissions despite the decline in agricultural area and employment reveals that production techniques and inputs used are the primary determinants of emissions. The findings of this study demonstrate that machine learning methods can serve as a powerful scientific tool not only for emission

estimation but also for shaping agricultural and environmental policies. In this regard, the study contributes to the literature both methodologically and empirically, guiding future research in terms of both methodology and policy context. In future studies, the use of larger datasets and the inclusion of additional variables such as fertilizer use, energy consumption, and irrigation intensity in the model could broaden the scope of the findings. Furthermore, the application of different machine learning algorithms, such as XGBoost, Artificial Neural Networks, or deep learning methods, could provide stronger results for prediction accuracy and model comparisons. Including data from countries or regions outside Turkey in the analysis could increase the generalizability of the findings by providing a comparative perspective.

ACKNOWLEDGMENTS

The author used ChatGPT (OpenAI, 2025) to assist with text editing, language refinement, and formatting suggestions. The final content was reviewed and approved by the author.

REFERENCES

Ahmed, H. U., Mostafa, R. R., Mohammed, A., Sihag, P., & Qadir, A. (2023). Support vector regression (SVR) and grey wolf optimization (GWO) to predict the compressive strength of GGBFS-based geopolymer concrete. Neural computing and applications, 35(3), 2909-2926.

Aziz, M. A., & Chowdhury, M. A. F. (2023). Analysis of agricultural greenhouse gas emissions using the STIRPAT model: A case study of Bangladesh. *Environment, Development and Sustainability, 25*(3), 2739–2762. https://doi.org/10.1007/s10668-022-02224-7

Breiman, L. (2001). Random forests. Machine learning, 45(1), 5-32.

Mielcarek-Bocheńska, P., & Rzeźnik, W. (2021). Greenhouse gas emissions from agriculture in EU countries—State and perspectives. *Atmosphere, 12*(11), 1396. https://doi.org/10.3390/atmos12111396

ILOSTAT. (2024). *Employment in agriculture (% of total employment)* [Data set]. International Labour Organization. https://ilostat.ilo.org/

Mohammed, E. Y., Alsafadi, K., et al. (2020). Contemporary changes of greenhouse gases emission from the agricultural sector in the EU-27 between 1990 and 2016. *GeoJournal of Agriculture and Food Security, 4*(1), 1–13. https://doi.org/10.1080/24749508.2019.1694129

OECD. (2024). *Methane emissions (kt of CO_2 equivalent)* [Data set]. OECD Statistics. https://stats.oecd.org/

OECD. (2024). *Greenhouse gas emissions by agriculture (Mt CO_2 equivalent)* [Data set]. OECD Statistics. https://stats.oecd.org/

Özdemir, M., Pehlivan, S., & Melikoglu, M. (2024). Estimation of greenhouse gas emissions using linear and logarithmic models: A scenario-based approach for Turkiye's 2030 vision. *Energy Nexus, 13*, 100264. https://doi.org/10.1016/j.nexus.2023.100264

Rufaoğlu, S. B., Ismael, A. M., Kaplan, F., Bilgili, A. V., & others. (2025). Comparative evaluation of machine learning algorithms for greenhouse gas emission forecasting: A case study of Turkey (2012–2021). *Environmental Monitoring and Assessment, 197*, 1075. https://doi.org/10.1007/s10661-025-14496-3

World Bank. (2024). *Agricultural land (sq. km)* [Data set]. World Development Indicators. https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.K2

World Bank. (2024). *Agricultural raw materials exports (% of merchandise exports)* [Data set]. World Development Indicators. https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.AGRI.ZS.UN

AI-POWERED STOCK PRICE FORECASTING: AN EXPLAINABLE MACHINE LEARNING APPROACH ON TURKISH STATE-OWNED BANKS

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ HİSSE SENEDİ TAHMİNİ: KAMU BANKALARI ÜZERİNE AÇIKLANABİLİR MAKİNE ÖĞRENMESİ YAKLAŞIMI

Öğr. Gör. Şenol KILIÇASLAN[1], Öğr. Gör. Nemat GARASHOV[2]

Öğretim Görevlisi, Bayburt Üniversitesi, Finans, 0000-0001-8631-6142

Bayburt Üniversitesi, Finans, 0000-0003-2424-5558

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren kamu bankalarına ait hisse senetlerinin günlük kapanış fiyatlarının tahmini amacıyla makine öğrenmesi algoritmalarının performansını ve etkinliğini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Araştırmada, öngörü modellerinin sadece tahmin doğruluğu değil, aynı zamanda karar mekanizmalarının anlaşılabilirliği de önemsenmiş ve bu bağlamda model kararlarının açıklanabilirliğini değerlendirmek üzere SHAP (SHapley Additive exPlanations) yöntemi uygulanmıştır. Çalışma kapsamında, 01.01.2020 – 31.12.2024 tarihleri arasında elde edilen günlük veriler kullanılmıştır. Bu veri seti, Türkiye'deki kamu bankalarının hisse senedi fiyatlarına ilişkin yüksek frekanslı zaman serilerini içermekte olup finansal piyasalardaki kısa vadeli dalgalanmaları yansıtacak niteliktedir. Tahmin modelleri olarak XGBoost, Random Forest ve Çok Katmanlı Algılayıcı (MLP) gibi güncel ve güçlü makine öğrenmesi algoritmaları karşılaştırmalı biçimde uygulanmıştır. Bu modellerin seçilmesinin nedeni, hem doğrusal olmayan ilişkileri yakalamadaki başarıları hem de finansal zaman serilerinde sıkça rastlanan karmaşık örüntüleri işleme yetenekleridir. Tahmin sürecinde kullanılan girdi değişkenleri, sadece geçmiş fiyat bilgileri ile sınırlı tutulmamış; teknik analiz göstergeleri TA-Lib kütüphanesi aracılığıyla türetilmiş ve böylece fiyat hareketlerinin kısa vadeli trendlerini, momentumunu ve volatilitesini yansıtan ek özellikler modele dahil edilmiştir. Buna ek olarak altın fiyatı, döviz kuru, faiz oranı, CDS primi, VIX endeksi ve BIST 100 gibi makroekonomik ve piyasa bazlı değişkenler de modele entegre edilerek daha bütüncül bir tahmin çerçevesi oluşturulmuştur. Bu yaklaşım sayesinde, Türkiye'deki kamu bankalarının hisse senetlerine yönelik fiyat tahminlerinin doğruluğunun artırılması, yatırımcılar ve politika yapıcılar için daha öngörülebilir bir finansal görünüm sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Hisse Senedi Tahmini, Makine Öğrenmesi, SHAP, Teknik Analiz, Makroekonomi

Abstract

This study comprehensively examines the performance and effectiveness of machine learning algorithms for predicting the daily closing prices of publicly owned banks' stocks operating in Turkey. In addition to forecasting accuracy, the study emphasizes the interpretability of the models' decision-making processes. Accordingly, the SHAP (SHapley Additive exPlanations) method is employed to evaluate the explainability of model outputs. The analysis is based on daily data collected between 01 January 2020 and 31 December 2024. This dataset comprises high-frequency time series of the stock prices of public banks in Turkey, reflecting short-term fluctuations in financial markets. As predictive models, XGBoost, Random Forest, and Multi-Layer Perceptron (MLP) algorithms—widely regarded as modern and powerful machine learning approaches—are comparatively applied. These models were selected due to their

ability to capture non-linear relationships and to process complex patterns commonly observed in financial time series. During the prediction phase, the input variables were not limited to past price information. Instead, technical analysis indicators were derived through the TA-Lib library, adding features that reflect short-term trends, momentum, and volatility of price movements. Furthermore, macroeconomic and market-based variables such as gold prices, exchange rates, interest rates, credit default swap (CDS) premiums, the VIX index, and the BIST 100 index were integrated into the models, establishing a more holistic forecasting framework. Through this approach, the study aims to improve the accuracy of price predictions for the stocks of publicly owned banks in Turkey, thereby providing a more predictable financial outlook for investors and policymakers.

Keywords: Artificial Intelligence, Stock Price Forecasting, Machine Learning, SHAP, Technical Analysis, Macroeconomics

A MACHINE LEARNING APPROACH TO REGIONAL HEALTH ANALYSIS IN TURKEY

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL SAĞLIK ANALİZİNE MAKİNE ÖĞRENMESİ YAKLAŞIMI

Didem GÜLERYÜZ ÖZDEN [1]

[1] **Associate Professor, Bayburt University, Management Information Systems,**

0000-0003-4198-9997

Abstract

Analysing health indicators at a regional level is crucial for improving public health and optimising resource allocation. However, traditional geographical classifications often fail to reflect the structural differences between provinces adequately. To overcome this limitation, machine learning-based clustering algorithms have become important for reclassifying provinces based on their health and socioeconomic indicators. This study aims to apply unsupervised machine learning methods to redefine health regions in Turkey. The research uses six key indicators for all 81 provinces: the percentage of the population aged 65 and over, life expectancy at birth, the number of patient visits per physician, the number of hospital beds per 100,000 people, average PM10 levels, and Gross Domestic Product per capita. After preprocessing the dataset, both K-Means method was applied. The findings reveal that existing geographical classifications do not reflect health disparities between provinces. For instance, metropolitan areas with high GDP per capita and long life expectancies were grouped. In contrast, provinces with many elderly populations and excessive patient visits were clustered differently. Industrial cities with high PM10 values also formed a separate cluster based on environmental risk. In conclusion, a machine learning-based clustering model provides a powerful decision-support mechanism for optimising regional health services, designing policies sensitive to environmental risks, and strategically planning for the elderly population. This approach moves beyond traditional geography-based health policies, contributing to the definition of data-driven and dynamic health regions.

Keywords: Machine Learning, Health Indicators, Regional Analysis

Özet

Sağlık göstergelerinin bölgesel düzeyde incelenmesi, halk sağlığının iyileştirilmesi ve kaynak tahsisinin optimize edilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak geleneksel coğrafi sınıflandırmalar, iller arasındaki yapısal farklılıkları yeterince yansıtamamaktadır. Bu sınırlılığı aşmak için, makine öğrenmesine dayalı kümeleme algoritmaları sağlık ve sosyoekonomik göstergelere göre illerin yeniden sınıflandırılmasında önemli bir araç haline gelmiştir. Bu çalışma, Türkiye'deki sağlık bölgelerini yeniden tanımlamak amacıyla denetimsiz makine öğrenmesi yöntemlerini uygulamayı hedeflemektedir. Araştırmada 81 ilin tamamı için altı temel gösterge kullanılmıştır. Bu göstergeler, 65 yaş ve üzeri nüfus oranı, doğuşta yaşam beklentisi, hekim başına düşen hasta ziyareti sayısı, 100.000 kişi başına düşen hastane yatağı sayısı, ortalama PM10 seviyesi ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) olarak belirlenmiştir. Veri setinin ön işlenmesinden sonra, hem K-Ortalamalar (K-Means) yöntemi uygulanmıştır. Bulgular, mevcut coğrafi sınıflandırmaların iller arasındaki sağlık farklılıklarını

yansıtmadığını göstermektedir. Örneğin, yüksek GSYH ve uzun yaşam beklentisine sahip metropol iller aynı kümede toplanırken; yaşlı nüfus oranı yüksek ve hekim başına düşen hasta ziyareti fazla olan iller farklı bir kümede yer almıştır. Ayrıca, yüksek PM10 değerlerine sahip sanayi şehirleri çevresel risk temelli ayrı bir küme oluşturmuştur. Sonuç olarak, makine öğrenmesine dayalı bir kümeleme modeli; bölgesel sağlık hizmetlerinin optimizasyonu, çevresel risklere duyarlı politikaların tasarlanması ve yaşlı nüfusa yönelik stratejik planlamalar için güçlü bir karar destek mekanizması sunmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel coğrafi temelli sağlık politikalarının ötesine geçerek, veri odaklı ve dinamik sağlık bölgelerinin tanımlanmasına katkı sağlamaktadır.

Keywords: Makine Öğrenmesi, Sağlık Göstergeleri, Bölgesel Analiz

1. INTRODUCTION

Health expenditures are recognized as key determinants of economic development and social welfare. Investments made by governments in healthcare services as part of their social policies not only improve individuals' quality of life but also directly impact labor productivity and economic growth. Particularly in countries that embrace the concept of the welfare state, healthcare services are publicly funded and made more accessible to individuals with low income levels. A similar situation exists in Turkey, where significant investments are made in healthcare services through public resources. However, the effective planning of these investments and the more efficient distribution of healthcare services on a regional basis are critical to the success of healthcare policies. Turkey's health indicators are generally examined based on geographical regions, and this regional classification is used as a fundamental data source in determining health policies. However, when factors such as access to healthcare services, socioeconomic status, infrastructure capabilities, and demographic variables are taken into account, it is seen that classifications based on traditional geographical regions do not always offer the most appropriate solution.

For example, while there may be significant differences in access to healthcare services between large cities and smaller provinces in their surrounding areas, current policies are generally shaped within regional approaches that overlook these differences. One of the fundamental shortcomings in such classifications is that the factors affecting the distribution of healthcare services are not limited to geographical location alone. A province's access to healthcare services is shaped not only by the region in which it is located, but also by variables such as its demographic structure, population density, income level, healthcare infrastructure, elderly population ratio, hospital bed capacity, number of patients per doctor, and prevalence of chronic diseases. For example, while the health indicators of a large city in Western Anatolia and a developing province in Eastern Anatolia may be similar, classifications based on existing geographical regions may overlook these similarities. Therefore, a more sensitive analysis method must be developed to create a data-driven and dynamic regional model that better reflects the health disparities between provinces. Such a model will enable the effective distribution of health investments and allow policymakers to use resources more efficiently. At the same time, this type of classification will determine the unique health needs of each province, increase the accessibility of services, and contribute to the creation of more sustainable health policies in the long term. Such a model will enable policymakers to use resources more efficiently while ensuring the effective distribution of health investments. At the same time, this type of classification will identify the unique health needs of each province, thereby increasing the accessibility of services and contributing to the creation of more sustainable health policies in the long term.

Health is considered to increase individual well-being and is one of the cornerstones of economic growth and development. Therefore, the interaction between health indicators **and**

economic structure is strategically important in formulating health policies. Health indicators should not be limited to total health expenditures. However, they should be considered within a broad framework, including infant mortality rates, average life expectancy, disease burden, number of patients per doctor, hospital bed capacity, vaccination rates, and the prevalence of infectious diseases. The impact of economic structure on health indicators is multifaceted, and factors such as gross domestic product (GDP) per capita, unemployment rate, income distribution, and access to health services particularly shape this interaction. Per capita GDP is associated with positive health indicators such as increased access to health services, longer life expectancy, and lower infant mortality rates (Cinaroglu, 2017). However, the relationship between economic growth and health indicators is not linear; in some cases, this relationship becomes complex due to income inequality and regional disparities in health services. The unemployment rate significantly affects individuals' access to healthcare services and overall health status. High unemployment rates can lead to declining income levels, making it difficult for individuals to use healthcare services regularly. For example, long-term unemployment not only reduces healthcare spending but also has adverse effects on mental health, leading to an increase in depression and stress-related illnesses. In addition, decreasing the unemployment rate can alleviate the burden of public healthcare spending by encouraging individuals to turn to alternative healthcare systems such as private health insurance. The relationship between unemployment and health indicators is not limited to economic factors. Working conditions, job security, and access to occupational health services also directly affect health indicators. For example, it has been observed that chronic diseases are more prevalent among individuals with low job security and that their rates of using health services are lower (Maruthappu et al., 2015). Population structure and age distribution are key factors in determining health indicators. In particular, the elderly population increases the burden on health systems, leading to a significant rise in health expenditures and the need for long-term care. In regions with a high proportion of older people, in addition to increased health expenditures, there is an increase in indicators such as the prevalence of chronic diseases and the average length of hospital stays (Aliyu & Amadu, 2017). However, by promoting healthy ageing among the elderly population, it is possible to manage these costs through effective health policies. However, infant mortality rates, vaccination rates, and access to maternal health services are among the important variables that indicate the effectiveness of the overall health system. While infant mortality rates are low in developed countries, high rates in developing countries indicate deficiencies in health infrastructure and preventive health services. Similarly, it has been observed that infectious diseases are controlled and health systems become more sustainable in communities with high vaccination rates. Technological advances directly impact health indicators by increasing the accessibility and quality of healthcare services. New medical diagnostic and treatment methods can increase early diagnosis rates, reducing mortality and extending life expectancy. In particular, health informatics, telemedicine applications, and artificial intelligence-supported diagnostic systems increase the efficiency of healthcare systems, enabling services to be provided to broader audiences at lower costs. However, the impact of technological advances on healthcare spending is twofold. High-cost medical devices and drug development processes can increase healthcare spending. At the same time, the widespread adoption of early diagnosis and preventive treatment methods in the long term can reduce healthcare costs. Therefore, the integration of healthcare technologies should be planned based on cost-benefit analysis. Traditional analysis methods rely on statistical and econometric models to evaluate health indicators. However, the relationships between health indicators are often far from linear and have a complex structure in which numerous variables interact dynamically. Machine learning-based models offer the opportunity to analyse health data on a large scale and examine the complex relationships between variables in greater depth (Guleryuz, 2021). In particular, clustering analyses and time series forecasting models can

contribute to developing data-driven health policies that go beyond traditional classifications based on geographic regions by examining health indicators on a regional basis. These approaches allow differences between regions to be identified more accurately, enabling the development of customised health policies for provinces.

This study aims to develop an alternative clustering model based on the health and socioeconomic indicators of provinces in Turkey. In this context, provinces have been grouped according to health indicators in line with sustainable development goals using artificial intelligence-based unsupervised learning algorithms. Thus, going beyond traditional geographical regions, the aim is to make health policies more effective and to create a dynamic system where similar health policies can be implemented across provinces. The socio-economic and health indicators of Turkey's 81 provinces, per capita national income, population aged 0-14, number of visits per physician, population density, employment rate, population aged 65 and over, average PM10 station values, number of nurses, total number of hospital beds per 100,000 people, and life expectancy at birth. For example, the health policies implemented during the COVID-19 pandemic were based on existing geographical regions; however, evaluating provinces with different socioeconomic and health infrastructure in the same category limited the measures' effectiveness. Clustering a country's provinces based not only on geographical regions but also on health indicators could contribute to shaping health policies more effectively and data-driven. This approach would enable a better understanding of the dynamics of the health system, allowing policymakers to analyse regional differences more accurately. The health indicator-based clustering model offers many important advantages, such as better adaptation of health services, efficient use of resources, facilitation of joint policy development processes, identification of targeted measures, and contribution to sustainable development goals. Firstly, better adaptation of healthcare services is one of the most important benefits offered by this model. Grouping provinces with similar characteristics based on health indicators enables the identification of common health needs, allowing services to be tailored more appropriately to these requirements. For example, prioritizing healthcare services for elderly care in regions with a high proportion of older people can increase the effectiveness of healthcare services. Similarly, in regions with high rates of infectious diseases, allocating more resources to preventive healthcare services and vaccination programs becomes necessary. Second, the more efficient use of resources is another strategic advantage of regional analysis based on health indicators. The efficient distribution of healthcare resources enables more effective use of the public budget and helps prevent unnecessary spending. While traditional geographic region-based healthcare policies may result in inadequate service provision or excessive resource allocation in some regions, the clustering method based on health indicators allows for optimized resource distribution according to the specific health needs of each region. Thirdly, establishing common policies among regions with similar health indicators can make health management processes more sustainable and collaborative. Despite being located in different geographical regions, provinces facing similar health problems can contribute to the development of the health system with a holistic approach by producing common solutions and sharing best practices. In addition, identifying regional health risks and implementing targeted health measures is critical for controlling the spread of disease and strengthening public health. For example, if respiratory diseases linked to air pollution are prevalent in a particular region, early diagnosis and screening programs must be expanded. Such targeted interventions can improve public health by reducing the **burden of disease while enabling more efficient planning of health expenditures. Finally, the promotion of sustainable development is one of the long-term effects of the clustering model based on health indicators. A healthy population is considered one of the fundamental elements of economic and social development. In this context, health policies must not only address existing health issues but also be aligned with long-term development strategies. Data-driven analyses based on**

health indicators can contribute to the development of preventive policies aimed at improving public health and to the long-term sustainability of health services. In conclusion, the clustering approach based on health indicators goes beyond traditional geographic region-based health policies, offering a data-driven, dynamic, and sustainable health management model that takes regional differences into account. This approach can contribute to more accurate policy decisions aimed at improving public health by ensuring that healthcare services are delivered more effectively and needs-based. The AI-supported health regions model proposed in this study will provide a decision support system to minimize similar problems and ensure that healthcare services are delivered more equitably and effectively.

2. MATERIALS AND METHODS

Dataset and Descriptive Statistics

This study conducted a clustering analysis based on health indicators and socio-economic variables for Turkey's 81 provinces. The data for the variables used in the study are the most recent 2023 data published by TÜİK (Turkish Statistical Institute) and OECD (TÜİK, 2023; OECD, 2023). Moreover, includes fundamental indicators related to health services and public health. The variables were selected to comprehensively assess the effectiveness of the health system, demographic structure, and the impact of environmental factors on health services. The variables used in the cluster analysis conducted for Turkey's 81 provinces in this study were carefully selected to represent the health system's structural, economic, and environmental components. The per capita gross domestic product (GDP) (X6) included in the analysis is a key indicator that reflects individuals' economic well-being and potential access to health services. The proportion of the population aged 65 and over (X1) represents the demographic pressure on the health system due to its decisive impact on the burden of chronic diseases, long-term care needs, and health expenditures. Life expectancy at birth (X2) is a comprehensive performance indicator that measures the population's overall health status and the health system's effectiveness. The number of visits per physician (X3) provides important information about the accessibility of healthcare services and the workload on healthcare workers, revealing the intensity of the system's services. The total number of hospital beds per 100,000 people (X5) is considered a critical parameter for measuring the physical capacity of the healthcare infrastructure and the resilience of the system during crises. Finally, the average PM10 station values (X4) represent air quality and environmental health risks, ensuring that the effects of environmental conditions on public health are included in the analysis. The model created by combining these variables provides a comprehensive health assessment that considers socioeconomic and environmental dimensions, allowing for a more in-depth examination of health disparities between provinces. The dataset was compiled to analyze how provinces differ in terms of health indicators in Turkey and to create optimal health regions accordingly. The variables used in the study include demographic factors, environmental factors, access to health services, and health infrastructure indicators. Descriptive statistics for the variables are presented in Table 1.

Table 1. Descriptive statistics by variables

Statistic	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Mean	98192.	78.1	5834	55.3	276.1	39595
Std	147724	1.03	1245	20.2	82.3	13645
Min	9676	75.0	2763.0	18.0	120.0	16727

%25	**30382**	**77.5**	**4955.0**	**42.0**	**217.0**	**30267**
%50	**58312**	**78.0**	**5787.0**	**53.0**	**260.0**	**36821**
%75	**105605**	**78.7**	**6774.0**	**66.0**	**318.0**	**46529**
Max	**1137610**	**80.5**	**8067.0**	**113.0**	**502.0**	**86798**

Descriptive statistics of the variables, presented in Table 1, reveal considerable variation among provinces, underscoring the heterogeneous nature of Turkey's health landscape. The average proportion of the elderly population (X1) is approximately 9.8%, yet it ranges widely across provinces, signalling demographic imbalances that directly influence healthcare demand and long-term care needs. Regions with higher elderly ratios require greater investment in geriatrics, rehabilitation, and chronic disease programs. The average life expectancy at birth (X2) is 78.1 years, with minimal deviation (±1.03), suggesting overall consistency in healthcare coverage across the nation. However, provinces with life expectancy below 76 years may face structural challenges such as lower access to preventive services, weaker healthcare infrastructure, or adverse environmental conditions. The average number of medical consultations per physician (X3) stands at 5,834, varying between 2,763 and 8,067. This substantial gap illustrates disparities in physician distribution and healthcare accessibility. High workload regions may experience efficiency losses, reduced service quality, and longer patient waiting times, calling for more balanced workforce allocation policies. Environmental indicators, represented by PM10 levels (X4), average 55.3 µg/m³, exceeding WHO's recommended thresholds. The maximum value of 113 µg/m³ indicates severe air pollution in certain industrial or densely populated provinces, highlighting the need for environmental health interventions and cross-sectoral policies integrating urban planning, transportation, and health. The average hospital bed density (X5) is 276 per 100,000 inhabitants, yet it fluctuates between 120 and 502 across provinces. This heterogeneity reveals uneven healthcare infrastructure distribution, with implications for crisis management capacity. Targeted investments are required to strengthen hospital infrastructure in underserved regions. Finally, GDP per capita (X8) averages 39,595 TL, with substantial regional disparities (ranging from 16,727 TL to 86,798 TL). Economic inequality strongly correlates with healthcare accessibility, as higher-income provinces typically benefit from both superior healthcare infrastructure and greater private sector involvement. From a policy standpoint, these disparities highlight the necessity for a region-specific and data-driven healthcare planning framework. Provinces characterized by high elderly populations, elevated PM10 levels, and excessive physician workloads should be prioritized in resource allocation and capacity-building efforts. Meanwhile, economically developed regions with better infrastructure can serve as models for integrated healthcare systems and preventive health strategies.

K-Means Clustering Method

K-Means is one of the most widely used clustering algorithms, aiming to group data points around K predefined cluster centres. The algorithm determines which cluster each data point is closer to using distance measures such as Euclidean distance. Initially, K cluster centers are randomly selected, and each data point is assigned to the nearest centre. Then, the cluster centres are updated, and this process continues iteratively. The algorithm's sensitivity to initial positions requires running it with different iterations to obtain the best result (Likas et al., 2003; Shi & Zeng, 2014). The K-Means algorithm optimizes data points to minimize the Within-Cluster Sum of Squares (WCSS). Each iteration updates the cluster centers, applying an optimization process that reduces bias and improves clustering performance. However, the algorithm's sensitivity to starting points can cause results to vary. Therefore, errors arising from random

center selection can be minimized by using techniques such as the K-Means initialization method. The algorithm's success largely depends on correctly determining the number of clusters. Approaches such as the Elbow Method and Silhouette Score are used to determine the number of clusters (Purnima & Arvind, 2014).

Determining the number of clusters:

One of the most important steps in cluster analysis is finding the optimal number of clusters for the dataset. In this study, the data were grouped using the K-Means algorithm, and commonly used metrics such as the Elbow method and Silhouette score were utilized to determine the correct number of clusters. This aimed to ensure that the clusters were both numerically meaningful and interpretable. The Elbow method is based on calculating the total within-cluster sum of squares (WCSS) and examining how this value changes according to the number of clusters. As the number of clusters increases, the WCSS decreases because each new cluster increases homogeneity by dividing the data points into smaller and more similar groups. However, after a certain point, adding more clusters does not result in a significant decrease in the WCSS. This breakpoint, or the “elbow” seen in the graph, indicates the optimal number of clusters. The Silhouette Score was calculated in addition to the Elbow method to assess the separation quality of the clusters. The Silhouette Score is a metric that measures the similarity of each observation to its own cluster and the degree of separation from other clusters. It takes values between -1 and 1; as the score approaches 1, the homogeneity and separation quality of the clusters increases (Ashari et al., 2023). All modelling in this study will be performed using MATLAB 2020a software.

3. RESULTS

Cluster analysis is an important method for making data more meaningful in machine learning-based studies. The main goal is to group data with similar characteristics together to present a clearer picture. For this to be done effectively, the data must first be converted into a form that can be processed by a computer. Since comparing variables with different scales can lead to misleading results, all data have been normalized to the same scale. Min-Max normalization was chosen for this purpose in this study. This eliminated differences in measurement units, making the data comparable. Subsequently, to assess the reliability of clustering algorithms, the dataset was tested with different combinations, aiming to improve the model's accuracy level. Determining the optimal number of clusters in cluster analysis is a critical step in terms of both the statistical validity and interpretability of the model. In this study, the Elbow method was used to identify the optimal number of clusters. The Elbow method is based on examining the Within-Cluster Sum of Squares (WCSS), which is calculated based on the number of clusters. As the number of clusters increases, the WCSS value tends to decrease; however, beyond a certain point, adding more clusters does not contribute significantly to the explanatory power of the model. This breakpoint is referred to as the “elbow” in the graph and represents the optimal number of clusters. Figure 1 shows the Elbow graph drawn with the study data.

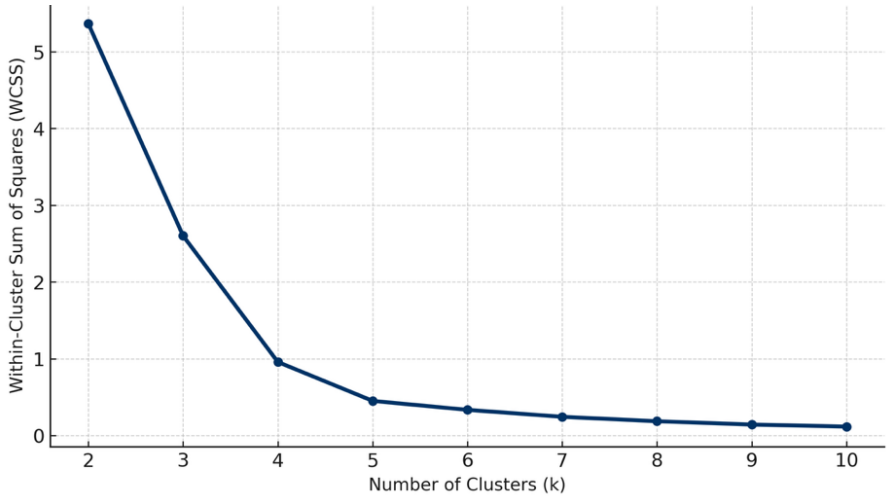

Figure 1. The Elbow Method for Determining the Optimal Number of Clusters

The analysis revealed a clear break between k = 3 and k = 4 values; this indicates that health and socioeconomic indicators among provinces can be most meaningfully classified under three or four homogeneous groups. This result obtained from the Elbow method was used as a reference in the clustering analysis performed with the K-Means algorithm in subsequent stages, ensuring that the cluster structure was created in a statistically balanced manner. Silhouette analysis was performed to evaluate the homogeneity and separation levels of the clusters. Figure 2 shows the Silhouette Analysis results for determining the optimal number of clusters.

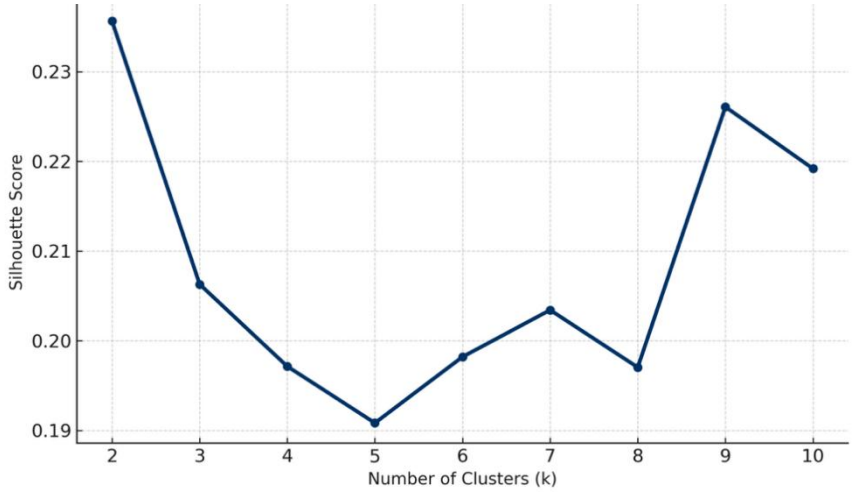

Figure 2. Silhouette Coefficient vs. Number of Clusters (k)

According to the analysis results, the highest Silhouette score (0.236) was obtained with k = 2 clusters. This indicates that the two-cluster model provides the clearest distinction in the dataset. However, the fact that the k = 3 and k = 4 cluster models also have similarly acceptable levels of separation scores shows that these models offer statistically valid and interpretable alternatives. These findings support the results obtained with the Elbow method and show that Turkey's provinces can be meaningfully classified into a 3–4-cluster structure based on health and socioeconomic indicators. The findings from the Elbow method and Silhouette score analyses reveal that a structure consisting of three or four clusters at the provincial level is the most appropriate solution in terms of Turkey's health and socioeconomic indicators. Accordingly, provinces were grouped based on similar health and economic characteristics using the K-Means algorithm with k=4. The K-Means method assigns each province to the

nearest cluster by evaluating the similarities between the data according to the Euclidean distance criterion. This makes it possible to more clearly reveal differences in access to healthcare services, infrastructure capacity, environmental conditions, and economic well-being. The findings presented below detail the characteristics of the clusters obtained as a result of the K-Means analysis, the structural similarities between provinces, and the implications of these clusters in terms of health policies. The results showing which cluster each city belongs to are presented in Table 2.

Table 2. Province-Level K-Means Cluster Memberships

Cluster 1	Ankara, Antalya, Bursa, İstanbul, İzmir, Kocaeli
Cluster 2	Adıyaman, Afyonkarahisar, Batman, Düzce, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Kahramanmaraş, Karaman, Mardin, Muğla, Muş, Niğde, Osmaniye, Siirt
Cluster 3	Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Balıkesir, Bartın, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Burdur, Erzincan, Gaziantep, Hatay, Karabük, Kastamonu, Kilis, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Mersin, Nevşehir, Ordu, Sakarya, Şanlıurfa, Sinop, Şırnak, Tekirdağ, Tunceli, Uşak, Van, Yalova, Çankırı, Çorum
Cluster 4	Adana, Aydın, Bolu, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elâzığ, Erzurum, Eskişehir, Giresun, Isparta, Kars, Kayseri, Kırıkkale, Konya, Malatya, Manisa, Rize, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon, Yozgat, Zonguldak, Çanakkale

Differences at the provincial level regarding the cluster structure determined as k = 4 based on elbow and silhouette analyses are systematically defined. The K-Means algorithm has divided provinces into similar feature groups by simultaneously evaluating the population aged 65 and over, life expectancy at birth, number of visits per physician, average PM10 station values (air pollution), total number of hospital beds per 100,000 people, and GDP per capita indicators. Figure 3 shows the K-Means cluster map at the provincial level according to health and socioeconomic indicators.

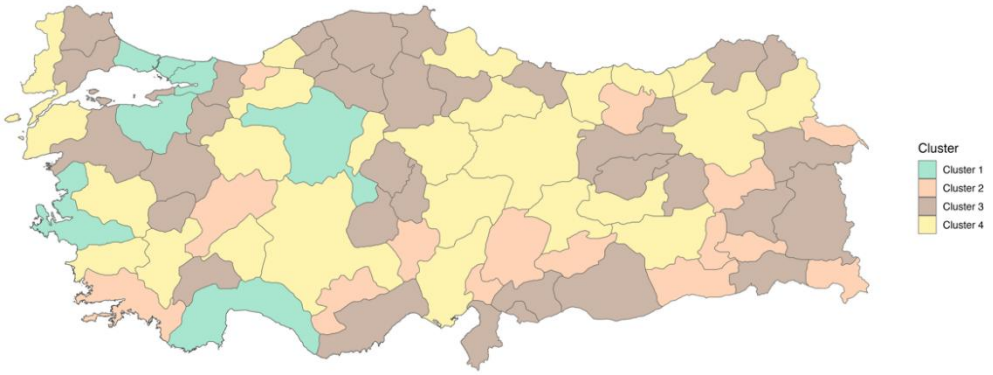

Figure 3. Province-Level Cluster Map Based on Health and Socioeconomic Indicators

The cluster profiles presented in the study summarize the central tendencies and distinguishing indicators of each group; they discuss the policy implications of these patterns in terms of access to health services, capacity planning, and environmental health. The findings show that, beyond geographically based classifications, provinces are differentiated by combinations of economic prosperity, health infrastructure, and environmental risk. The interpretations are based on summary statistics calculated using standardized variables, and the findings in the map and table should be considered together.

According to the K-Means clustering results, the four profiles emerging at the provincial level show distinct differences in terms of health system capacity, environmental conditions, and economic structure. Cluster 1 (metropolitan core) includes Istanbul, Ankara, Izmir, Bursa, Antalya, and Kocaeli. In this group, GDP per capita is significantly above the national average; the relatively low number of visits per physician indicates manageable service load, while the moderate number of hospital beds per 100,000 people indicates capacity appropriate for a metropolitan scale. However, the relatively high average PM10 levels reflect environmental pressures related to urban density and transportation, while the high absolute level of the population aged 65 and over indicates that elderly care needs will increase. Therefore, comprehensive interventions targeting air quality and urban environmental health, the integration of elderly care services, and the effective management of demand-patient flow at the primary care level should be prioritized. Cluster 2 (fragile capacity) consists mainly of eastern and southeastern provinces and combines low per capita GDP with high PM10 levels. Low bed density and high physician-to-patient ratios reveal capacity constraints on the supply side and pressure on personnel. While life expectancy at birth remains within the national range, environmental risks and infrastructure limitations weaken system resilience. In this context, strengthening bed and human resource capacity, targeted incentives for physician/nurse distribution, scaling up mobile and telehealth applications to increase access, and cross-sectoral air quality programs focused on emission reduction are critical policy tools. Cluster 3 (balanced environment under access pressure) includes numerous medium-sized provinces in Central and Western Anatolia. PM10 levels are lowest in this group, and GDP per capita is in the middle range; however, the highest number of visits per physician among the clusters indicates an insufficient supply of physicians relative to demand. Bed density is medium-low, and life expectancy at birth is relatively low. Therefore, increasing family medicine and primary care capacity, optimizing appointment–triage–referral processes, and planning human resources based on specialties should be priorities in these provinces. Cluster 4 (regional reference centers) includes centers of attraction such as Konya, Kayseri, Adana, Samsun, Trabzon, and Erzurum. The highest number of hospital beds per 100,000 people and relatively low number of visits per physician suggest that these provinces serve as regional reference centers and attract patients from surrounding provinces; GDP per capita is in the middle range, while PM10 levels are moderate. For this profile, it is recommended to strengthen quality and efficiency indicators in advanced services, improve the quality of emergency and intensive care capacity, and develop transportation-shipping networks and regional integration. This overall picture shows that provincial groups are differentiated more by combinations of economic prosperity, infrastructure capacity, and environmental risk than by geographical boundaries, and that cluster-sensitive policy sets offer a more appropriate framework in terms of effectiveness and equity.

4. CONCLUSION

This study clustered Turkey's 81 provinces using the K-Means algorithm and jointly evaluated health and socioeconomic indicators (population aged 65 and over, life expectancy at birth, number of visits per physician, average PM10 station values, total hospital beds per 100,000 people, GDP per capita). The Elbow method indicated that the breakpoint was in the range of k = 3–4, while the Silhouette analysis showed that this range provided a balance between separation and compactness; the findings are presented with k = 4, taking into account policy interpretability. In the resulting structure, provinces are differentiated based on combinations of economic prosperity, healthcare infrastructure, and environmental risks rather than geographical boundaries.

The profiles of the four clusters can be summarized as follows: (i) The metropolitan core is characterized by high GDP per capita, manageable physician workload, and relatively high

PM10 levels; (ii) the fragile capacity cluster exhibits low income, high air pollution, low bed density, and high consultation load; (iii) under access pressure, PM10 is low in environmentally favorable provinces, but physician-to-patient ratios are highest; (iv) regional reference centers stand out with high bed density and balanced workloads. The fact that life expectancy at birth remains within a narrow band across the country indicates homogeneity in basic health coverage; metropolitan areas with an absolutely high population aged 65 and over point to an increasing need for elderly care. These findings show that cluster-sensitive resource allocation and service design produce more effective and equitable results compared to a single geographic region approach. At the policy level, priorities in fragile capacity provinces should be bed and human resource reinforcement, incentive mechanisms in physician/nurse distribution, and air quality programs. In provinces under access pressure, family medicine and primary care should be strengthened to optimize the appointment–triage–referral chain. For regional reference centers, the focus should be on improving advanced service quality, intensive care capacity, and regional access–transportation networks. In the metropolitan group, environmental health measures and the integration of elderly care are at the forefront. This differentiated approach has the potential to increase both health outcomes and cost-effectiveness in line with the Sustainable Development Goals. In conclusion, this study demonstrates that the data-driven clustering approach provides a strong basis for the design of targeted health policies by revealing inter-provincial heterogeneity. When combined with cluster-specific policy packages and a regularly updated monitoring framework, the model can serve as a practical decision support system that supports the equitable distribution of resources, improved service quality, and strengthened long-term sustainability.

ACKNOWLEDGMENTS

The author used ChatGPT (OpenAI, 2025) to assist with text editing, language refinement, and formatting suggestions. The final content was reviewed and approved by the author.

REFERENCES

Aliyu, A. A., & Amadu, L. (2017). Urbanization, cities, and health: The challenges to Nigeria - A review. Annals of African Medicine, 16(4), 149–158. https://doi.org/10.4103/aam.aam_1_17

Ashari, I. F., Nugroho, E. D., Baraku, R., Yanda, I. N., & Liwardana, R. (2023). Analysis of elbow, silhouette, Davies-Bouldin, Calinski-Harabasz, and rand-index evaluation on k-means algorithm for classifying flood-affected areas in Jakarta. Journal of Applied Informatics and Computing, 7(1), 95-103.

Cinaroglu, S. (2017). Sağlık Harcamasının Tahmininde Makine Öğrenmesi Regresyon Yöntemlerinin Karşılaştırılması. Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering, 22(2), 179–200. https://doi.org/10.17482/uumfd.338805

Guleryuz, D. (2021). Predicting Health Spending in Turkey Using the the GPR, SVR, and DT Models. Acta Infologica, 5, 155–166. https://doi.org/10.26650/acin.882660

Likas, A., Vlassis, N., & J. Verbeek, J. (2003). The global k-means clustering algorithm. Pattern Recognition, 36(2), 451–461. https://doi.org/10.1016/S0031-3203(02)00060-2

Maruthappu, M., Shalhoub, J., Tariq, Z., Williams, C., Atun, R., Davies, A. H., & Zeltner, T. (2015). Unemployment, Government Healthcare Spending, and Cerebrovascular Mortality, Worldwide 1981–2009: An Ecological Study. International Journal of Stroke, 10(3), 364–371. https://doi.org/10.1111/ijs.12408

OECD. (2023). *Main economic indicators* [Data set]. Organisation for Economic Co-operation and Development. https://stats.oecd.org/

Purnima, B., & Arvind, K. (2014). EBK-Means: A Clustering Technique based on Elbow Method and K-Means in WSN. International Journal of Computer Applications, 105(9), 17–24. https://www.ijcaonline.org/archives/volume105/number9/18405-9674

Shi, W., & Zeng, W. (2014). Application of k-means clustering to environmental risk zoning of the chemical industrial area. Frontiers of Environmental Science and Engineering, 8(1), 117–127. https://doi.org/10.1007/s11783-013-0581-5

TÜİK. (2023). *Türkiye İstatistik Kurumu veritabanı* [Veri seti]. Türkiye İstatistik Kurumu. https://data.tuik.gov.tr/

THE INTERACTION OF ONOMASTIC AND APPELLATIVE LEXICON
ONOMASTİK VƏ APELYATİV LEKSİKANIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Lect. Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı

İD 0009-0005-0068-4590,F.ü.f.d., baş müəllim,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Azərbaycan dilində "advermə " mənasında işlənən onomastika dilçiliyin ən maraqlı və tədqiqata daim ehtiyacı olan bir sahəsidir. Onomastik vahidlərin tədqiqinə XIX əsrdə A.Bakıxanov və M.F.Axundzadə tərəfindən başlanılıb. Müasir dilçilikdə isə A.Qurbanovun bu sahədə tədqiqatları xüsusi diqqət çəkir. Xüsusi sözlər mənsub olduğu xalqın tarixini, dilini, milli varlığını təsdiq edir. Buna görə də onları qorumalı, milliləşməsinə mane olan səbəblərə qarşı çıxmalıyıq. Qeyd edək ki, Azərbaycan Rusiyanın tərkibində olan zaman onomastik vahidlərimizin çoxu öz milli kaloritini qoruya bilməmişdi. Bu yalnız antroponimlərdə yox, kənd, şəhər, küçə, meydan, idarə, təşkilat adlarında da özünü göstərmişdi.

Onomastik leksikanı öyrənən zaman onu apelyativ leksikadan təcrid etmək mümkün deyil. Prof.A.Paşayev qeyd edir ki, əgər onomastika təkcə xüsusi sözlərin tədqiqi ilə məşğul olursa, dilçiliyin ən geniş və mürəkkəb şöbələrindən olan onomasiologiya həm onomastik, həm də apelyativ leksikanın adlandırılmasından bəhs edir.

Açar sözlər: onomastika, xüsusi adlar, apelyativ leksika, ümumi sözlər

Summary

Onomastics, which is used in the Azerbaijani language in the sense of "adverb", is the most interesting and constantly in need of research area of linguistics. The study of onomastic units was initiated in the 19th century by A.Bakikhanov and M.F.Akhundzade. In modern linguistics, A.Gurbanov's research in this area attracts special attention. Special words confirm the history, language, and national existence of the people to which they belong. Therefore, we must protect them and oppose the reasons that prevent their nationalization.

It should be noted that when Azerbaijan was part of Russia, most of our onomastic units could not preserve their national color. This was manifested not only in anthroponyms, but also in the names of villages, cities, streets, squares, offices, and organizations.

When studying onomastic lexicon, it is impossible to isolate it from the appellation lexicon. Prof. A. Pashayev notes that if onomastics deals only with the study of specific words, onomasiology, one of the most extensive and complex branches of linguistics, deals with the naming of both onomastic and appellation lexicon.

Keywords: onomastics, specific names, appellation lexicon, general words

WORDS THAT ARE UNRELATED TO SENTENCE MEMBERS IN AZERBAIJANI AND TURKISH TURKISH

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ TÜRKCƏLƏRİNDƏ CÜMLƏ ÜZVLƏRİ ƏLAQƏSİ OLMAYAN SÖZLƏR

Dosent Mehrabova Tamam Allahverdi qızı

Azərbayan Dövlət Pedoqoji Universiteti

ORCID-NO:0000-0001-7719-9546

Xülasə

Dil ümumi hadisə kimi cəmiyyətin fəaliyyətinin müxtəlif səviyyələri ilə yaxından bağlıdır. Cəmiyyətin məşğul olduğu və dərindən maraq göstərdiyi sahələrdən biri də türkologiya elmidir. Bu elmin hələ də tam şəkildə həll edilməmiş problemlərindən biri qohum dillərin bir-biri ilə qarşılaşdırılması və müqayisə olunması məsələsidir. Bu sahədə ilk müəllif XI yüzilliyin böyük türkoloqu Mahmud Kaşğaridır. O, lüğətində türk dillərinin, dialektlərinin müqayisəli fonetika, leksika və qrammatikası, türk dillərinin fono-morfoloji tərkibini aydınlaşdırılır.

Müqayisəli dilçiliyin aktual problemlərindən biri də qohum dillər arasında olan qrammatik oxşarlıq və fərqliliyin aşkara çıxarılmasıdır. Bu sahədə olan reallıqlar son illər daha çox öyrənilir, müqayisəli tədqiqatın prinsip və istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

İnsan cəmiyyətinin yarandığı dövrlərdə dünya dilləri az sayda olmuşdur. Daha sonra isə bir dil arasında bölünmə baş vermiş, bir dildən onlarla dillər əmələ gəlmişdir. Bir kökdən yaranan dillər qohum dillər hesab olunur. Qohum dillərin isə hamısına birlikdə dil ailəsi deyilir. Azərbaycan dili Altay dilləri ailəsinin türk dilləri qrupunun Oğuz dilləri yarımqrupuna daxildir. Azərbaycan dili, Türkiyə türkcəsi, türkmən dili, qaqauz dili oğuz dilləri yarımqrupunu təşkil edir. Ayrılma zamanı eyni budaqdan olan dillərin lüğət tərkibi, fonetik və qrammatik quruluşları bir-birinə yaxın olur. Bunun üçün də eyni dil qrupuna mənsub insanlar bir-birilərini daha yaxşı anlayır.

Açar sözlər:sintaksis,cümlə üzvləri,cümlə

Summary

Language as a general phenomenon is closely related to different levels of society. One of the fields of public interest is Turkology. One of the still unresolved problems of this science is the issue of comparing and contrasting related languages. The first author in this field is the great Turkologist of the XI century Mahmud Kashgari. His dictionary clarifies the comparative phonetics, lexicon and grammar of Turkic languages and dialects, the phono-morphological structure of Turkic languages.

One of the current problems of comparative linguistics is the identification of grammatical similarities and differences between related languages. The realities in this area have been studied more in recent years, and the principles and directions of comparative research have been identified.

At the time of the creation of human society, the world's languages were few. Later, there was a division between languages, and dozens of languages emerged from one language. Languages derived from the same root are considered related languages. All related languages are called

language families together. The Azerbaijani language belongs to the Oghuz subgroup of the Turkic language group of the Altaic language family. Azerbaijani, Turkish, Turkmen, Gagauz and Oghuz languages form a subgroup. During the separation, the vocabulary, phonetic and grammatical structures of languages from the same branch are close to each other. For this reason, people belonging to the same language group understand each other better.

Keywords: syntax,sentence members,sentence

. Türk dillərinin qədim və indiki vəziyyəti, ümumi təkamül xüsusiyyətləri, çoxsaylı linqvistik hadisələri və faktları sübut edir ki, onları bir-biri ilə qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək və inkişaf gedişində baş vermiş fonetik, morfoloji, sintaktik və s. dəyişiklikləri aşkar etmək çox vacib məsələlərdəndir. Dilin inkişafını yalnız nəticələri tutuşdurmaqla, müqayisə etməklə izləmək olar. Müqayisəli metodun mahiyyəti qohum dillərin oxşar və fərqli cəhətlərini aydınlaşdırmaq və bu dillərin daşıyıcılarının bir-birlərini anlama məsələsi probleminin həllinə nail olmaqdır. Türk dillərinin qarşılaşdırılması təkcə, fonetikanın, leksikanın, qrammatikanın kompleks tədqiqi ilə məhdudlaşdırılmır, burada sahəli qarşılaşdırma vasitələrindən də geniş istifadə edilir,dillçiliyin hər hansı bir sahəsi əsas götürülür, bu sahəyə nə aiddirsə, müqayisə edilir.Türkologiyada sahəli qarşılaşdırma üsulu ilə bir çox araşdırmalar aparılmışdır.

Yer üzündə danışılan bütün dillərin öz struktur xüsusiyyətləri və məntiqi var. Bir dili digər dillərdən fərqləndirən ən əsas xüsusiyyətlərdən biri söz ehtiyatının mövcudluğundan çox, cümlədəki sözlərin düzülüşündəki fərqlərdir. Söz və söz birləşmələrinin dildəki funksiyalarını, onların bir-biri ilə əlaqəsini, sıra və cümlə növlərini araşdıran və tədqiq edən elm sahəsinə cümlə bilikləri və ya sintaksis deyilir. Tərifdən də anlaşıldığı kimi, cümlə məlumatının mövzusu hökm daşıyan ifadə vahidi olan cümlə ilə hökm daşımayan söz birləşmələridir. Bu bölmədə əsas ifadə vahidi olan cümlədəki söz birləşmələri, söz və şəkilçilərin cümlədəki funksiyaları, onların sırası və cümlə növləri haqqında danışılacaqdır.

Qrammatika morfologiya və sintaksis şöbəsindn ibarətdir. Sintaksis sözü yunan mənşəli “Syntaxis” sözündn olub, qurulma, tərtibat, birləşmə deməkdir. Bir sıra dilçilik terminləri kimi sintaksis sözü də iki terminoloji mənada işlənir: a) dilin sintaktik quruluu mənasnda, b) dilin sintaktik quruluundan bəhs edən elm mənasnda. Sintaksis sözünün dilin sintaktik quruluşu mənası dedikdə söz birləşmələrinin və cümlələrin quruluşu başa düşülür. Son dövrlərdə mətn dilçiliyinin yaranmas ilə bağlı olaraq mətn də sintaksisdə öyrənilir. Ona görə də dilin sintaktik quruluşu dedikdə söz birləşməsi, cümlə ilə yanaşı , mətnin quruluşu da bura daxildir. Mətn cümlələrin bir-biri ilə əlaqələnməsi ilə yaranr. Sintaksis sözünün dilin sintaktik quruluşundan bəhs edən elm mənası dedikdə isə dilin sintaktik quruluşunu öyrənən dilçilik şöbəsi nəzərdə tutulur.

Sintaksisdə sözlərin söz birləşməsi və cümlə şəklində əlaqələnmsi qayda-qanunları öyrənilir. Belə də demək olar ki, sintaksis sözü dilin sintaktik quruluundan bəhs edən elm mənasnda dilçiliyin bir şöbəsi kimi fikrin maddi dil cildinə salınması haqqında təlimdir.

Dilin lüğət tərkibindki sözlər morfoloji yolla dəyişərək, sintaktik yolla bir-birilə əlaqələnirlər. Bu əlaqələnmə zamanı sintaksisin ən ibtidai vahidi söz birləşməsi yaranr. Həm də sözlərin bir-birilə sintaktik əlaqsi zamanı cümlə formalaşır. Cümlələrin bir-birilə əlaqsi isə mürəkkəb sintaktik bütövləri, yəni mətni yaradır. Deməli, sintaksisdə söz birləşməsi, cümlə və mürəkkəb sintaktik bütövlər, yəni mətn öyrənilir.

Cümlə üzvləri ilə əlaqəsi olmayan sözlər (cümle dışı ögeler)

Cümlədəki hər bir elementin özünəməxsus funksiyası və məqsədi var. Bu elementlər xəbərlə münasibətindən asılı olaraq cümlə daxilində müxtəlif rollar oynayır. Məsələn, predmet və predikat ilkin elementlər olduğu halda, zaman, yer, vəziyyət kimi müxtəlif formalarda xəbərə bağlı olan obyekt, yer tamamlayıcısı və zərf tamamlayıcısı kimi üzvlər hesab olunur. Bəzi

cümlələrdə bu üzvlərlə birbaşa əlaqəsi olmayan sözlər də ola bilər. Bu sözlərə cümlə üzvləri ilə əlaqəsi olmayan sözlər deyilir.

Cümlə üzvləri ilə əlaqəsi olmayan sözlərin əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sadalamaq olar.

1. Nida, nida ifadələri, bağlayıcılar və xitab sözləri qeyri-cümlə elementləri hesab edilir. Bu elementlər ümumiyyətlə cümlələrin əvvəlində və sonunda, cümlələr arasında olur.

Məsələn: Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!

Sevgili öğrencilerim, yeni dönemde de sizlerleyiz.

Varsın insanlar bizi yanlış tanısın be güzelim.

2. Çıxışlar və izahlı cümlələr cümlə elementləri ilə cümlələr arasında əlaqə yaratmağa imkan verir.

Məsələn: Gündelik sıkıntılarını -kocasıyla ufak tefek tartışmaları, küsmeleri-herkese anlatırdı.

3.

Sizi arayacağım, emin olun, birkaç gün içinde.

Arkadaşım (her şeyi çok bilir) bu konuda da yardımcı olur.

4.

Nihalin kıskançlığı, ne yazık ki, bu güzel birlikteliği bitirdi.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVITY IN PRIMARY SCHOOL CLASSES
İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞAGİRDLƏRİN YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Arzu Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68),
ORCİD:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Günümüzde eğitim sisteminin karşısında duran temel görevlerden biri, toplumun gelişimine uygun olarak yaratıcı, esnek düşünebilen, bağımsız karar verebilen ve yeniliklere açık bireyler yetiştirmektir. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde ilkokul dönemi özel bir öneme sahiptir. Çünkü öğrencilerin düşünme yetenekleri, bilişsel faaliyetleri ve duygusal dünyalarının oluşumu özellikle ilkokul eğitiminde gerçekleşir. Eğitim sürecinde yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi, çocukların gelecekte sosyal ortama başarılı adaptasyonu, entelektüel potansiyelinin artışı ve kişilik olarak gelişimi için önemli bir koşuldur.

Yaratıcılık, bireyin içsel potansiyelinin gerçekleşmesi ve mevcut bilgi ve beceriler temelinde yeni yaklaşımlar, fikirler ve ürünler ortaya koyması ile karakterizedir. İlkokul öğrencilerinin yaratıcı yeteneklerinin geliştirilmesi, pedagojik sürecin temel yönlerinden biridir. Bu süreçte öğretmenin rolü belirleyicidir. Öğretmen sadece bilgi aktaran değil, aynı zamanda öğrencilerin bilişsel faaliyetlerini harekete geçiren, onları araştırmaya, deney yapmaya ve keşfetmeye teşvik eden bir organizatör olmalıdır.

Bu makalede, ilkokul sınıflarında öğrencilerin yaratıcı yeteneklerinin gelişimine etki eden pedagojik ve psikolojik faktörler, uygulanan yenilikçi yöntem ve teknolojiler, ayrıca yaratıcı bir öğrenme ortamının nasıl organize edileceği analiz edilmektedir. Özellikle problemli durumların oluşturulması, proje tabanlı yöntemlerin kullanımı, oyun teknolojilerinin uygulanması ve görsel ile interaktif araçların ders sürecine entegrasyonu yaratıcılığın gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Aynı zamanda, velilerin ve toplumun bu sürece katılımı da önemlidir. Öğrencinin yaratıcı yeteneği yalnızca okulda değil, evde ve sosyal çevrede de desteklenmelidir. Bu şekilde çocukların bağımsız düşünme, problem çözme ve yeni fikirler üretme becerileri gelişir.

Yapılan analizler göstermektedir ki, ilkokul sınıflarında yaratıcı yeteneklerin gelişimi için öğretmenler, geleneksel eğitim yöntemlerinin yanı sıra interaktif yöntemler, modern eğitim teknolojileri ve bireyselleştirilmiş yaklaşımlar kullanmalıdır. Bu durum, gelecekte yaratıcı ve yüksek entelektüel potansiyele sahip, çağın gerekliliklerine uyum sağlayabilen bireylerin yetişmesine zemin hazırlar.

Anahtar kelimeler: ilkokul, yaratıcılık, pedagojik süreç, öğretmen, öğrenci, yenilikçi yöntemler, bilişsel faaliyet, yaratıcı ortam

ABSTRACT

One of the main tasks facing the education system today is to develop individuals who are creative, flexible in thinking, capable of making independent decisions, and open to innovation, in line with societal development. The primary school stage holds particular importance in achieving this goal because it is at this stage that students' cognitive abilities, thinking processes, and emotional development are formed. Developing creative thinking skills during the educational process is essential for children's future successful adaptation to social environments, enhancing their intellectual potential, and forming their personalities.

Creativity is characterized by the realization of an individual's internal potential and the emergence of new approaches, ideas, and products based on existing knowledge and skills. Developing the creative abilities of primary school students is one of the main directions of the pedagogical process. In this process, the teacher plays a decisive role. The teacher is not only a transmitter of knowledge but also an organizer who stimulates students' cognitive activity, encourages them to explore, research, and experiment.

This article analyzes the pedagogical and psychological factors affecting the development of students' creativity in primary school, the innovative methods and technologies applied, and ways to organize a creative learning environment. In particular, creating problem-based situations, using project-based methods, applying game-based technologies, and integrating visual and interactive tools into the teaching process play a crucial role in fostering creativity.

At the same time, the involvement of parents and society in this process is significant. Students' creative abilities should be supported not only at school but also at home and in the social environment. This helps children develop independent thinking, problem-solving, and the ability to generate new ideas.

Analysis shows that to foster creativity in primary school students, teachers should use interactive methods, modern educational technologies, and individualized approaches alongside traditional teaching methods. This lays the foundation for cultivating future citizens who are creative, possess high intellectual potential, and meet the demands of the modern era.

Keywords: primary school, creativity, pedagogical process, teacher, student, innovative methods, cognitive activity, creative environment

XÜLASƏ

Müasir dövrdə təhsil sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri cəmiyyətin inkişafına uyğun olaraq yaradıcı, çevik düşünən, müstəqil qərar qəbul edə bilən, yeniliklərə açıq fərdlərin formalaşdırılmasıdır. Bu vəzifənin həyata keçirilməsində ibtidai sinif mərhələsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki şagirdlərin təfəkkürünün, idrak fəaliyyətinin, emosional dünyasının formalaşması məhz ibtidai təhsil pilləsində baş verir. Təhsil prosesində yaradıcı düşüncə qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi uşaqların gələcəkdə sosial mühitə uğurlu adaptasiyası, intellektual potensialının artırılması və şəxsiyyət kimi formalaşması üçün mühüm şərtdir.

Yaradıcılıq insanın daxili imkanlarının gerçəkləşməsi, mövcud bilik və bacarıqlar əsasında yeni yanaşmaların, ideyaların, məhsulların meydana çıxması ilə xarakterizə olunur. İbtidai sinif şagirdlərinin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi pedaqoji prosesin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu prosesdə müəllimin rolu həlledicidir. Müəllim yalnız bilik ötürən deyil, həm də şagirdlərin idrak fəallığını stimullaşdıran, onları axtarışa, araşdırmaya, təcrübə aparmağa həvəsləndirən təşkilatçı olmalıdır.

Məqalədə ibtidai siniflərdə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafına təsir edən pedaqoji-psixoloji amillər, tətbiq olunan innovativ metod və texnologiyalar, həmçinin yaradıcı mühitin təşkil olunması yolları təhlil edilir. Xüsusilə problemli vəziyyətlərin yaradılması, layihə-metoddan istifadə, oyun texnologiyalarının tətbiqi, vizual və interaktiv vasitələrin dərs prosesinə inteqrasiyası yaradıcılığın inkişafında mühüm rol oynayır.

Eyni zamanda, valideynlərin və cəmiyyətin bu prosesdə iştirakı da əhəmiyyətlidir. Şagirdin yaradıcılıq qabiliyyəti yalnız məktəbdə deyil, evdə və ictimai mühitdə də dəstəklənməlidir. Belə olduqda uşaqların müstəqil düşünmə, problem həll etmə, yeni ideyalar irəli sürmə bacarığı formalaşır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, ibtidai siniflərdə yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafı üçün müəllimlər ənənəvi təlim üsulları ilə yanaşı, interaktiv metodlardan, müasir təhsil texnologiyalarından, fərdiləşdirilmiş yanaşmalardan istifadə etməlidirlər. Bu isə gələcəkdə yaradıcı və intellektual potensialı yüksək, yeni dövrün tələblərinə cavab verən vətəndaşların yetişdirilməsinə zəmin yaradır.

Açar sözlər: ibtidai sinif, yaradıcılıq, pedaqoji proses, müəllim, şagird, innovativ metodlar, idrak fəallığı, yaradıcı mühit.

GİRİŞ

Müasir dövrdə qloballaşmanın sürətlə artması və texnologiyanın inkişafı insan resurslarının keyfiyyətini daha da vacib edir. Yalnız informasiya qəbul edə bilən və yadda saxlaya bilən fərd deyil, həm də yeni ideyalar irəli sürə bilən, problemləri yaradıcı yollarla həll edən insan cəmiyyət üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan təhsil sisteminin əsas hədəfi uşaqlarda yaradıcı düşüncənin inkişafına zəmin yaratmaqdır.

İbtidai siniflər mərhələsi uşaqların şəxsiyyətinin, dünyagörüşünün və sosial bacarıqlarının əsaslı şəkildə formalaşdığı dövrdür. Bu yaşda şagirdlər həm biliklər əldə edir, həm də öz maraqlarını, qabiliyyətlərini kəşf edirlər. Uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin dəstəklənməsi və inkişafı onların yalnız akademik nailiyyətlərini deyil, eyni zamanda sosial və emosional sferada da uğur qazanmasına yardım edir.

Yaradıcı təfəkkürə malik uşaqlar, fərqli problemləri müxtəlif yollarla həll etməyə, qavrayışlarını genişləndirməyə və innovativ ideyalar formalaşdırmağa qadirdirlər. İbtidai təhsildə bu qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi həm şagirdlərin öyrənməyə marağını artırır, həm də gələcəkdə onların intellektual və sosial inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yolları, təsir edən amillər və praktik nümunələr araşdırılır.

ƏSAS HİSSƏ

1. Yaradıcılıq anlayışı və onun pedaqoji-psixoloji mahiyyəti. Yaradıcılığın elmi izahları: Yaradıcılıq, elmi tədqiqatlar və pedaqoji nəzəriyyələrdə fərdin yeni, orijinal və faydalı ideyalar irəli sürmə bacarığı kimi qiymətləndirilir. J.Guilford yaradıcılığı divergent (fərqli yollarla düşünmə) və konvergent (məqsəd yönümlü düşünmə) yanaşmaları ilə izah etmişdir. Eyni zamanda, L.Vıqotski yaradıcılığı uşaqların təsəvvür və sosial qarşılıqlı əlaqələrinin məhsulu kimi dəyərləndirir.

Uşaqlarda yaradıcı təfəkkürün xüsusiyyətləri: İbtidai yaşda uşaqlar oyun vasitəsilə öyrənir, təsəvvür gücləri inkişaf edir və problemlərə yeni həll yolları tapmağa meyllidirlər. Onların yaradıcı təfəkkürü aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

–Təxəyyülün yüksək inkişafı

–Fərqli yanaşma bacarığı

–Yaratmaq və tənqid etmək arasında balans

Psixoloji yanaşmalarda yaradıcılığın mərhələləri: Psixoloqlar yaradıcılığı aşağıdakı mərhələlərə bölür:

1.İdeyanın yaranması (fikir və fərziyyələrin formalaşması)

2.Sınaq və tənzimləmə (ideyanın düzgünlüyünü yoxlama və inkişaf etdirmə)

3.Yeni məhsulun yaradılması və tətbiqi [1, 101]

2. İbtidai siniflərdə yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına təsir edən amillər. Müəllimin rolu və pedaqoji ustalığı: Müəllim şagirdlərin maraqlarını düzgün istiqamətləndirməli, onların təşəbbüskarlığını dəstəkləməli və uğursuzluq qorxusunu aradan qaldırmalıdır. Müəllim həm də fərqli öyrənmə tərzlərinə uyğun metodlar tətbiq etməklə şagirdlərin potensialını maksimum dərəcədə açmalıdır.

Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri: Hər uşağın təxəyyül və yaradıcılıq qabiliyyəti fərqlidir. Bəzi uşaqlar vizual düşünür, bəziləri isə mətn və ya hərəkət vasitəsilə öyrənir. Müəllim fərdi yanaşmanı təmin edərək şagirdlərin güclü tərəflərini inkişaf etdirməlidir.

Təlim mühitinin xarakteri: Yaradıcılığı dəstəkləyən mühit sərbəst ifadə və eksperiment imkanları təqdim edən sinif şəraitindən ibarətdir. Bu mühitdə uşaqlar səhv etməkdən qorxmadan öyrənirlər, yeni ideyalar sınayırlar və qarşılıqlı əməkdaşlıqda bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

Valideyn və cəmiyyətin dəstəyi: Valideynlərin marağı və təşviqi uşağın yaradıcılıq potensialını artırır. Evdə kitab oxuma, müxtəlif layihələrdə iştirak və problemlərin həllinə dəstək şagirdin motivasiyasını yüksəldir. Cəmiyyətin mədəni mühiti, teatr, muzey, sərgilər və ictimai fəaliyyətlər də yaradıcılığı stimullaşdırır.

3. Yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafında metod və texnologiyalar. Problemli təlim metodları: Bu metod şagirdləri açıq suallar verməklə, onların tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlir. Məsələn, “Bu məsələni başqa cür necə həll edə bilərik?” sualı uşaqları fərqli həll yollarını sınamağa təşviq edir.

Layihə-metod və tədqiqat fəaliyyəti: Layihə əsaslı öyrənmə uşaqlara tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı verir. Şagirdlər mövzu seçir, məlumat toplayır, analiz edir və nəticə çıxarırlar. Məsələn, “Ətraf mühitin qorunması” layihəsi ilə uşaqlar həm bilik qazanır, həm də yaradıcılıq bacarıqlarını nümayiş etdirirlər.

Oyun texnologiyaları və interaktiv üsullar: Rol oyunları, simulasiya və interaktiv tapşırıqlar uşaqların marağını artırır, həmçinin onların problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Misal üçün, “Ticarət bazarı” rol oyunu vasitəsilə uşaqlar iqtisadi və sosial bilikləri yaradıcı şəkildə tətbiq edirlər.

Rəqəmsal resurslardan istifadə: Kompüter oyunları, interaktiv proqramlar və virtual laboratoriyalar uşaqlarda texnoloji düşüncəni və yaradıcı bacarıqları inkişaf etdirir. Təhsil proqramlarında rəqəmsal vasitələrdən istifadə həm motivasiyanı artırır, həm də fərdi inkişafı təmin edir.

4. Yaradıcı mühitin təşkili yolları. Təlim prosesində müstəqilliyə şərait yaratmaq: Şagirdlər öz ideyalarını sərbəst ifadə etməli, seçim və qərar vermə imkanına malik olmalıdırlar. Müəllim yalnız rəhbərlik edir, uşaqlar isə öyrənmə prosesinə fəal qatılır.

Qrup işləri və əməkdaşlıq mühitinin təşkili: Kooperativ öyrənmə üsulları şagirdlərin bir-birindən öyrənməsinə, fikir mübadiləsi aparmasına imkan verir. Qrup layihələri həm sosial, həm də intellektual bacarıqları gücləndirir.

Fənlərarası inteqrasiya və yaradıcı tapşırıqların tətbiqi: Müxtəlif fənləri birləşdirən layihələr uşaqların geniş baxışlı düşünməsini təmin edir. Məsələn, "Riyaziyyat + İncəsənət" layihəsi ilə uşaqlar həm riyazi hesablamaları, həm də estetik bacarıqları inkişaf etdirirlər.

5. İbtidai təhsildə yaradıcı yanaşmaların praktik nümunələri. Azərbaycan və dünya təcrübəsindən misallar: Finlandiya və Estoniyada ibtidai siniflərdə layihə əsaslı öyrənmə metodları uğurla tətbiq olunur. Azərbaycanda da bəzi məktəblərdə "Yaradıcı həftələr", layihə dərsləri və interaktiv oyunlar həyata keçirilir. [3, 55]

Müəllimlərin tətbiq etdiyi innovativ dərs modelləri: Fikir marafonları, problem həll etmə yarışmaları, virtual laboratoriyalar və qrup layihələri şagirdlərin yaradıcılıq bacarıqlarını aktiv şəkildə inkişaf etdirir.

NƏTİCƏ. İbtidai siniflərdə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yalnız akademik nailiyyətlər üçün deyil, həm də uşaqların sosial, emosional və intellektual inkişafı üçün mühüm rol oynayır. Yaradıcı düşüncə bacarıqları şagirdləri gələcəkdə müstəqil, innovativ və problem həll etməyə qadir fərd kimi yetişdirir.

Müəllimlərin peşəkarlığı, dərs prosesində tətbiq olunan metod və texnologiyalar, valideynlərin dəstəyi və yaradıcı mühitin təşkili şagirdlərin yaradıcılıq potensialını maksimum dərəcədə ortaya çıxarır. Bu baxımdan ibtidai siniflər mərhələsi uşaqların gələcək uğurları üçün əsasdır və təhsilin bütün iştirakçıları – müəllim, şagird, valideyn və cəmiyyət – bu məqsəd üçün fəal rol oynayır.

Açar sözlər: İbtidai sinif, yaradıcılıq qabiliyyəti, pedaqoji proses, innovativ metodlar, müəllim, şagird, yaradıcı mühit, təlim texnologiyaları.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

1.Əliyeva, S. (2021). İbtidai siniflərdə yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.

2.Vıqotski, L. S. (2004). Imagination and Creativity in Childhood. Cambridge, MA: MIT Press.

3.Quliyev, M. (2019). Pedaqogika və yaradıcılıq. Bakı: Elm.

THE ROLE OF MODERN TEACHING METHODS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL AND CREATIVE THINKING

ŞAGİRDLƏRİN TƏNQİDİ VƏ YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFINDA MÜASİR TƏLİM METODLARININ ROLU

DOSENT, PEDAQOGİKA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU PƏRİ PAŞAYEVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

ORCİD: 0000-0002-8332-3387

ÖZET

Günümüzde eğitim sisteminin temel amaçlarından biri yalnızca bilgilerin benimsetilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda öğrencilerin bağımsız, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesini sağlamaktır. Bilgi bolluğunun yaşandığı XXI. yüzyılda öğrencilerin karşılaştığı en önemli zorluklardan biri elde edilen bilgilerin doğru analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve onlardan verimli şekilde yararlanma becerisidir. Bu bağlamda, öğretim sürecinde uygulanan modern yöntemlerin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşüncesinin gelişiminde rolü tartışılmazdır.

Eleştirel düşünme öğrenciye olaylara farklı açılardan bakmayı, verileri karşılaştırmayı, argüman üretmeyi ve karar vermeyi öğretir. Yaratıcı düşünme ise yeni fikirlerin ve alışılmadık çözüm yollarının ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu iki becerinin eş zamanlı gelişimi, öğrencilerin hem akademik başarılarına hem de gelecekteki sosyal uyumlarına önemli katkı sağlar. Modern öğretim yöntemleri – probleme dayalı öğrenme, proje yöntemi, tartışma, "beyin fırtınası", interaktif oyunlar ve bilgi-iletişim teknolojilerinin kullanımı – öğrencilerin aktif öğrenmesini sağlar, onların bağımsız ve yaratıcı faaliyetlerine imkan tanır.

Makalede modern öğretim yöntemlerinin mahiyeti, bunların öğrencilerin bilişsel etkinliğine etkisi ve aynı zamanda yaratıcı ile eleştirel düşüncenin gelişimindeki rolü incelenmiştir. Sonuçlar, geleneksel şablon yaklaşımlarının öğrencilerin yaratıcı potansiyelini sınırladığını; buna karşılık yenilikçi yöntemlerin uygulanmasının onların bireysel özelliklerine uygun gelişimi desteklediğini göstermektedir. Araştırma ayrıca öğretmenlerin pedagojik-psikolojik hazırlığının bu süreçte belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla modern öğretim yöntemlerinin amaçlı uygulanması, öğrencilerin yalnızca bilgi edinmesini değil, aynı zamanda bu bilgileri yaratıcı ve eleştirel bir şekilde kullanabilmesini de sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: öğretim yöntemleri, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, interaktif öğrenme, yenilik, öğrenci etkinliği**.**

ABSTRACT

In the modern era, one of the primary goals of the education system is not limited to the acquisition of knowledge; it also aims to ensure the development of students' independent, creative, and critical thinking skills. In the 21st century, characterized by an abundance of information, one of the major challenges students face is the ability to properly analyze and evaluate the acquired data and use it effectively. In this regard, the role of modern teaching methods applied in the learning process in fostering students' critical and creative thinking is undeniable.

Critical thinking teaches students to look at events from different perspectives, compare facts, construct arguments, and make decisions. Creative thinking, on the other hand, provides opportunities for generating new ideas and developing unconventional solutions. The parallel development of these two skills significantly contributes not only to students' academic achievements but also to their future social adaptation. Modern teaching methods – problem-based learning, project method, debates, brainstorming, interactive activities, and the use of information and communication technologies – foster active learning and create opportunities for students' independent and creative engagement.

The article analyzes the essence of modern teaching methods, their impact on students' cognitive activity, and their role in the development of creative and critical thinking. The findings show that traditional template approaches limit students' creative potential, whereas the application of innovative methods supports their development in line with individual characteristics. The study also highlights that teachers' pedagogical and psychological preparedness plays a decisive role in this process. Thus, the purposeful application of modern teaching methods ensures not only the acquisition of knowledge but also its creative and critical use by students.

Keywords: teaching methods, critical thinking, creative thinking, interactive learning, innovation, student engagement.

ŞAGİRDLƏRİN TƏNQİDİ VƏ YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFINDA MÜASİR TƏLİM METODLARININ ROLU

XÜLASƏ

Müasir dövrdə təhsil sisteminin əsas məqsədlərindən biri yalnız biliklərin mənimsədilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də şagirdlərin müstəqil, yaradıcı və tənqidi düşünmə bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. İnformasiya bolluğunun mövcud olduğu XXI əsrdə şagirdlərin qarşılaşdığı ən mühüm çətinliklərdən biri əldə olunan məlumatların düzgün təhlili, qiymətləndirilməsi və onlardan səmərəli istifadə bacarığıdır. Bu baxımdan, təlim prosesində tətbiq olunan müasir metodların şagirdlərin tənqidi və yaradıcı təfəkküründün inkişafında rolu danılmazdır.

Tənqidi təfəkkür şagirdə hadisələrə müxtəlif rakurslardan baxmağı, faktları müqayisə etməyi, arqumentləşdirməyi və qərar verməyi öyrədir. Yaradıcı təfəkkür isə yeni ideyaların, qeyri-adi həll yollarının meydana gəlməsinə şərait yaradır. Bu iki bacarığın paralel inkişafı şagirdlərin həm akademik uğurlarına, həm də gələcək sosial adaptasiyasına mühüm töhfə verir. Müasir təlim metodları – problem əsaslı təlim, layihə metodu, debat, "beyin həmləsi", interaktiv oyunlar və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsi – şagirdlərin aktiv öyrənməsini təmin edir, onların müstəqil və yaradıcı fəaliyyətinə imkan yaradır.

Məqalədə müasir təlim metodlarının mahiyyəti, onların şagirdlərin idrak fəallığına təsiri, eləcə də yaradıcı və tənqidi təfəkkürün inkişafında oynadığı rol təhlil olunmuşdur. Nəticələr göstərir ki, ənənəvi şablon yanaşmalar şagirdlərin yaradıcı potensialını məhdudlaşdırır, halbuki innovativ metodların tətbiqi onların fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun inkişafı dəstəkləyir. Araşdırma həmçinin müəllimlərin pedaqoji-psixoloji hazırlığının bu prosesdə həlledici olduğunu önə çəkir. Beləliklə, müasir təlim metodlarının məqsədyönlü tətbiqi şagirdlərin yalnız bilik əldə etməsini deyil, həm də onlardan yaradıcı və tənqidi şəkildə istifadə etməsini təmin edir.

Açar sözlər: təlim metodları, tənqidi təfəkkür, yaradıcı təfəkkür, interaktiv təlim, innovasiya, şagird fəallığı.

Giriş. Müasir dövrdə qloballaşma, texnologiyaların sürətli inkişafı və informasiya axınının artması təhsil sistemindən yeni yanaşmalar tələb edir. Əgər XX əsrdə təhsilin əsas məqsədi biliklərin öyrədilməsi və onların yadda saxlanılması idisə, XXI əsrdə bu yanaşma kökündən dəyişmişdir. Artıq sadəcə məlumatın ötürülməsi şagirdlərin gələcəkdə cəmiyyətdə uğur qazanması üçün kifayət etmir. Müasir dünya insanlardan daha çox müstəqil düşünmə, yaradıcı yanaşma, çeviklik və tənqidi təhlil bacarığı tələb edir.

Şagirdlərin təfəkküründün inkişafı təhsilin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Tənqidi təfəkkür – hadisələrə müxtəlif aspektlərdən baxmaq, arqumentləri analiz etmək və düzgün qərar qəbul etmək bacarığıdır. Yaradıcı təfəkkür isə yeni ideyaların meydana gəlməsi, problemlərin qeyri-ənənəvi yollarla həlli, innovativ düşüncə tərzinin formalaşdırılmasıdır. Bu iki istiqamət bir-birini tamamlayaraq şagirdin intellektual inkişafında əsas rol oynayır.

Ənənəvi təlim metodları şagirdlərin daha çox hazır bilikləri mənimsəməsinə xidmət etdiyi halda, müasir təlim metodları onların fəal iştirakını, müstəqil düşünməsini, fərdi qabiliyyətlərini inkişaf etdirməsini təmin edir. Problem əsaslı təlim, layihə üsulu, debatlar, “beyin həmləsi” texnologiyası, interaktiv oyunlar və İKT-nin tətbiqi bu baxımdan mühüm rol oynayır. Bu metodlar şagirdlərin dərs prosesinə marağını artırmaqla yanaşı, həm də onların sosial bacarıqlarını, ünsiyyət və əməkdaşlıq mədəniyyətini inkişaf etdirir. [2, 71]

Girişdə vurğulamaq lazımdır ki, müasir pedaqoji nəzəriyyələr (Vıqotskinin yaxın inkişaf zonası, Dewey-in təcrübəyə əsaslanan təlim nəzəriyyəsi, Piaget-in kognitiv inkişaf mərhələləri) hamısı şagirdin fəallığının vacibliyini önə çəkir. Buna görə də, şagirdlərin yaradıcı və tənqidi təfəkküründün inkişafında müəllimin rolu, metodların düzgün seçilməsi və tədris prosesində tətbiqi həlledici əhəmiyyət daşıyır.

Əsas hissə. 1. Müasir təlim metodlarının mahiyyəti və zəruriliyi. Müasir təlim metodları ənənəvi dərs üsullarından fərqli olaraq şagirdi passiv dinləyici mövqeyindən çıxarır, onu dərs prosesinin mərkəzinə gətirir. Əgər ənənəvi təlimdə müəllim biliklərin əsas mənbəyi idisə, müasir yanaşmada müəllim daha çox **bələdçi, istiqamətverici və motivator** rolunda çıxış edir.

–Problem əsaslı təlim (Problem-based learning) – şagirdlər qarşılarına çıxan real və ya

situativ problemi müzakirə edərək həll yolları axtarır. Bu metod onların analitik bacarıqlarını inkişaf etdirir.

–Layihə metodu – şagirdlərin müəyyən mövzu üzrə müstəqil tədqiqat aparmasına, yaradıcı

ideyalar irəli sürməsinə imkan verir. Layihə işləri komanda ruhunu, məsuliyyəti və yaradıcılığı gücləndirir.

–Debat və müzakirələr – şagirdlər arqumentləşdirməyi, qarşı tərəfin mövqeyinə hörmətlə

yanaşmağı öyrənir. Bu metod tənqidi təfəkkürün inkişafına bilavasitə təsir göstərir.

–“Beyin həmləsi” – sərbəst və məhdudiyyətsiz ideya istehsalına şərait yaradır. Bu zaman

hər bir şagird fikrini azad şəkildə ifadə edə bilir.

–İKT-nin tətbiqi – rəqəmsal texnologiyalar şagirdlərə həm yeni bilik mənbələri təqdim

edir, həm də interaktiv öyrənməni təmin edir.

Bu metodların tətbiqi nəticəsində şagirdlərdə təhlil etmə, müqayisə, sintez, yeni ideya yaratma, problem həll etmə kimi yüksək idrak bacarıqları formalaşır. [3, 68]

2. Tənqidi təfəkkürün inkişafında müasir təlim metodlarının rolu. Tənqidi təfəkkür yalnız informasiya toplamaq və onu yadda saxlamaq deyil, eyni zamanda həmin informasiyanı dəyərləndirmək, analiz etmək və arqumentləşdirmək bacarığıdır.

–Faktların təhlili və müqayisəsi – şagirdlər verilmiş məlumatı fərqli mənbələrlə müqayisə edərək düzgün nəticəyə gəlməyi öyrənir.

–Məntiqi əlaqələrin qurulması – hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqəsini tapmaq, düzgün məntiqi nəticə çıxarmaq bacarığı formalaşır.

–Qərəzsiz yanaşma – şagirdlər hadisələrə emosional deyil, daha çox elmi-obyektiv mövqedən yanaşmağı öyrənir.

–Qərarvermə bacarığı – müxtəlif alternativlər arasında ən optimalını seçmək vərdişi inkişaf edir.

Məsələn, debat dərslərində şagirdlər müəyyən bir məsələ ətrafında arqumentlərini əsaslandırmalı olur. Bu proses onların yalnız biliklərini yox, həm də məntiqi və analitik bacarıqlarını gücləndirir.

3. Yaradıcı təfəkkürün inkişafında müasir təlim metodlarının rolu. Yaradıcı təfəkkür şagirdin düşüncəsində yeni, qeyri-adi və faydalı ideyaların meydana gəlməsi ilə xarakterizə olunur. Müasir təlim metodları bu prosesə xüsusi təkan verir.

–Yeni ideyaların yaranması – "beyin həmləsi" zamanı şagirdlər çoxsaylı ideyalar irəli sürür, sonradan onlardan ən uğurlusu seçilir.

–Problemlərin qeyri-ənənəvi həlli – layihə metodunda şagirdlər qarşılarına qoyulan tapşırıqları müxtəlif yollarla həll edirlər.

–İmkanların geniş istifadəsi – İKT-nin tətbiqi sayəsində şagirdlər dünyanın istənilən yerindən resurslara çıxış əldə edir, yaradıcı məhsul yaradır.

–İdeyaların praktik tətbiqi – yaradıcı təfəkkür yalnız nəzəriyyə ilə məhdudlaşmır, şagirdlər öz ideyalarını praktik fəaliyyətə tətbiq edir.

Məsələn, təbiət fənləri üzrə layihə işlərində şagirdlər yeni eksperimentlər təklif edə, mövcud problemlərə alternativ həll yolları göstərə bilirlər.

4. Müəllimin pedaqoji-psixoloji rolu. Müasir təlim metodlarının uğurla tətbiqi müəllimin pedaqoji və psixoloji hazırlığından asılıdır. Müəllim yalnız bilik ötürən deyil, həm də mühit yaradan, şagirdlərə motivasiya verən, onları istiqamətləndirən şəxs olmalıdır.

–Müəllim şagirdlərdə maraq oyatmalı, onların öyrənməyə həvəsini artırmalıdır.

–İntellektual azadlıq və sərbəst fikir mühiti yaratmalıdır.

–Hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun yanaşma tətbiq etməlidir.

–Ən əsası isə, müəllim özü də daim inkişaf etməli, yeni pedaqoji texnologiyaları mənimsəməlidir. [1, 92-93]

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, şagirdlərin tənqidi və yaradıcı təfəkküründün inkişafı müasir təlim metodlarının düzgün və məqsədyönlü tətbiqindən asılıdır. Ənənəvi metodlarla yanaşı, interaktiv və innovativ yanaşmaların tətbiqi şagirdlərin yalnız hazır bilikləri mənimsəməsini deyil, həm də onları dəyərləndirmə, təhlil etmə və yeni biliklər yaratma bacarığını formalaşdırır. Müəllimlər bu prosesdə əsas təşkilatçı və istiqamətləndirici rol oynayır. Beləliklə, müasir təlim metodlarının tətbiqi ilə yaradıcı, müstəqil düşünən və həyat problemlərini səmərəli şəkildə həll edə bilən yeni nəsil formalaşdırmaq mümkündür.

Anahtar kelimeler: öğretim yöntemleri, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, interaktif öğrenme, yenilik, öğrenci etkinliği**.**

Keywords: teaching methods, critical thinking, creative thinking, interactive learning, innovation, student engagement.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1.Piaget, J. (1972). The psychology of the child. Basic Books.

2.Əliyev, A. (2015). Müasir təlim metodları və pedaqoji texnologiyalar. Bakı: Təhsil.

3.Həsənov, Ş. (2018). Şagirdlərin yaradıcı təfəkküründün inkişafı problemləri. Bakı: Elm və Təhsil.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING BIOLOGY.
SÜNİ İNTELLEKTİN BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ ROLU.

Dr. Gülşən Nadir qızı Hacıyeva

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: https://orcid.orq/ 0000-0002-1351-6730

Süni intellekt canlı müəllimin bacardığı kimi hər bir insanın unikal ehtiyaclarına uyğunlaşa bilməz. Müəllimlər pedaqoq olmaqla yanaşı, həm də tələbələrə tənqidi təfəkkür, məntiq və yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə kömək edən mentorlardır (tərbiyəçi, rəhbərlik edən).

Süni intellekt təlim prosesi zamanı tapşırıqların yerinə yetirilməsinin nəticələrini təhlil edir və tələbənin bunun əsasında hansı dərəcədə mənfi qiymət almaq riskini hesablayır. Bu üsulla müəllimlərə problemli şagirdlərə vaxtında diqqət yetirməyə, proqrama uyğunlaşmasına və çətinliklər yaradan mövzuları mənimsəməsinə kömək edir.

Burada hansı üstünlüklər var?

Hər şeydən əvvəl, süni intellekt müəllim üçün gündəlik işləri , dərslərə hazırlığı asanlaşdırır. Şəbəkələr dərslərin nəticələrinə dair məlumatları toplayıb təhlil edir, sonra müəllim növbəti mövzunu təqdim edir və ona aid material seçir.

Müəllimlərin şagirdlərə dəstək olmaları, tədrislərinin daha effektivliyi üçün süni intellektdən istifadə etmələrinin ən yaxşı yollarından bəziləri aşağıda qeyd edilmişdir:

1. Sinif idarəsi.
2. Avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə.
3. Fərdi təlim.
4. Məzmun yaradılması.
5. Tərcümə və dil öyrənmək.
6. Proqnozlaşdırıcı analitika.
7. Faktların yoxlanılması və plagiatın aşkarlanması.

Nəticə:

Siniflərdə süni intellektdən istifadə həqiqətən tədris prosesinə təsir edə bilər.

Müxtəlif süni intellekt alətlərindən istifadə edərək müəllimlər gündəlik tapşırıqlarını sadələşdirə, dərsləri fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdıra və sinfi daha cəlbedici edə bilərlər. Bunlar vaxta qənaət etməyə köməklik edir.

Bu, müəllimlərə ümumi təhsil təcrübəsini təkmilləşdirmək üçün vacib olan sərbəst düşüncəni verir. Sadəcə Sİ vasitələrindən düzgün istifadə etməyi unutmayın. Öyrənmənizin effektiv və orijinal olmasını təmin etmək üçün Sİ vacib olan tərəflərini öz biliklərinizlə balanslaşdırın.

Düzgün yanaşma və süni intellekt alətləri daha dinamik və dəstəkləyici təhsil mühitinin yaradılmasında güclü müttəfiq ola bilərlər.

Açar sözlər: süni intellekt,müəllim,tələbə.

Artificial intelligence cannot adapt to the unique needs of each person in the way that a human teacher can. Teachers are not only educators, but also mentors (educators, guides) who help students develop critical thinking, logic, and creativity.

Artificial intelligence analyzes the results of completing tasks during the learning process and calculates the degree to which a student is at risk of receiving a negative grade based on this. This method helps teachers pay attention to problematic students in a timely manner, adapt to the program, and master difficult topics.

What are the advantages here?

First of all, artificial intelligence eliminates daily tasks for teachers, making it easier to prepare for lessons. Networks collect and analyze data on the results of lessons, then the teacher presents the next topic and selects relevant material.

Some of the best ways teachers can use artificial intelligence in the classroom to support students and make their teaching more effective can be noted. These include:

1. Classroom management.
2. Automated assessment.
3. Personalized learning.
4. Content creation.
5. Translation and language learning.
6. Predictive analytics.
7. Fact checking and plagiarism detection.

Conclusion:

Using AI in the classroom can really impact the teaching process.

Using various AI tools, teachers can simplify their daily tasks, tailor lessons to individual needs, and make the classroom more engaging. This helps save time.

This gives teachers the freedom of thought that is essential to improving the overall educational experience.

Just remember to use AI tools correctly. Balance the important aspects of AI with your own knowledge to ensure that your learning is effective and authentic.

The right approach and AI tools can be powerful allies in creating a more dynamic and supportive learning environment.

Key Woeds: artificial intelligence**,** teasher, student.

THE POETIC INFLUENCE OF FREE VERSE
SƏRBƏST NƏZMİN POETİK TƏSİR GÜCÜ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında dosent əvəzi
Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Məlumdur ki, sərbəst vəzn (sərbəst şeir) Azərbaycan poeziyasında XX əsrdən vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Ədəbiyyatşünaslara görə, sərbəst vəzn terminini ilk dəfə elmi ədəbiyyatda XX əsrin əvvəllərində yaşayan Emil Verxran gətirmişdir. Sərbəst şeir şəklində şeirin daxili strukturunu müəyyənləşdirən normativ tələblərə: misraların sayı, vahid ölçü, qafiyə sisteminə tam əməl olunmur. Ona görə də bu cür şeir nümunələrinə sərbəst şeir forması, yaxud səpgili şeir deyilir. Sərbəst şeirdə fikir, ideya, estetik qayə daha önə çəkildiyi üçün bəzən buna fikir poeziyası da deyilir. Sərbəst şeirdə geniş işlənən, poetik təsirə malik olan təsvir vasitələrindən biri də bədii fondur.

Heca və əruz vəznində misralar bəzən dalbadal, bəzən çarpaz şəkildə qafiyələndiyi halda sərbəst şeirdə qafiyənin yeri misralarda sabit deyildir, o bir neçə misrada dalbadal gələ bilər, bir neçə misradan sonra da gələ bilər. Burada qafiyə də, misranın həcmi də məzmundan, ritmdən asılıdır. Sərbəst şeir şairdən məcaz və metaforalardan, sözün simvolik məzmunundan istifadə bacarığı tələb edir. Sərbəst şeir anlayışındakı sərbəstliyin özü də formal səciyyə daşıyır, rəmzi xarakterə malikdir. Sərbəst şeir poetik sözü vəzn qəliblərinin məngənəsindən azad edir. Yaradıcılıq üçün ən vacib şərt şairin azadlığıdır. Çünki şairin azadlığı məhz sərbəst şeirdə daha yaxşı ortaya çıxır.

Açar sözlər: sərbəst nəzm, poetik söz, şair azadlığı

Abstract:

It is known that free verse (free verse) has gained citizenship in Azerbaijani poetry since the 20th century. According to literary critics, the term free verse was first introduced in scientific literature by Emil Verkhran, who lived at the beginning of the 20th century. In the form of free verse, the normative requirements that determine the internal structure of poetry: the number of lines, a single meter, and a rhyme system are not fully observed. Therefore, such examples of poetry are called free verse form or sypial poetry. Since thought, idea, and aesthetic purpose are more prominent in free verse, it is sometimes called thought poetry. One of the means of expression widely used in free verse and having a poetic effect is the artistic background.

While in the syllabic and aruz meter, the lines are sometimes rhymed consecutively, sometimes crosswise, in free verse, the place of rhyme in the lines is not fixed, it can come in several lines consecutively, or after several lines. Here, both the rhyme and the length of the line depend on the content and rhythm. Free verse requires the poet to be able to use metaphors and similes, the symbolic content of the word. The freedom in the concept of free verse itself has a formal character, has a symbolic character. Free verse frees the poetic word from the grip of meter

patterns. The most important condition for creativity is the freedom of the poet. Because the freedom of the poet is best revealed in free verse.

Keywords: free verse, poetic word, poet's freedom

Məlumdur ki, sərbəst vəzn (sərbəst şeir) Azərbaycan poeziyasında XX əsrdən vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Ədəbiyyatşünaslara görə, sərbəst vəzn terminini ilk dəfə elmi ədəbiyyatda XX əsrin əvvəllərində yaşayan Emil Verxran gətirmişdir. Sərbəst şeir şəklində şeirin daxili strukturunu müəyyənləşdirən normativ tələblərə: misraların sayı, vahid ölçü, qafiyə sisteminə tam əməl olunmur. Ona görə də bu cür şeir nümunələrinə sərbəst şeir forması, yaxud səpgili şeir deyilir. Sərbəst şeirdə fikir, ideya, estetik qayə daha önə çəkildiyi üçün bəzən buna fikir poeziyası da deyilir. Sərbəst şeirdə geniş işlənən, poetik təsirə malik olan təsvir vasitələrindən biri də bədii fondur.

Heca və əruz vəznində misralar bəzən dalbadal, bəzən çarpaz şəkildə qafiyələndiyi halda sərbəst şeirdə qafiyənin yeri misralarda sabit deyildir, o bir neçə misrada dalbadal gələ bilər, bir neçə misradan sonra da gələ bilər. Burada qafiyə də, misranın həcmi də məzmundan, ritmdən asılıdır. Sərbəst şeir şairdən məcaz və metaforalardan, sözün simvolik məzmunundan istifadə bacarığı tələb edir. Sərbəst şeir anlayışındakı sərbəstliyin özü də formal səciyyə daşıyır, rəmzi xarakterə malikdir. Sərbəst şeir poetik sözü vəzn qəliblərinin məngənəsindən azad edir. Yaradıcılıq üçün ən vacib şərt şairin azadlığıdır. Çünki şairin azadlığı məhz sərbəst şeirdə daha yaxşı ortaya çıxır.

Klassik şair Nizami Gəncəvi peyğəmbərlərdən sonra şairlərin gəldiyini söyləməklə haqlı idi. Sağlam fikirli insanlar üçün şair olmaq nə qədər çətindirsə, şairlər üçün də ağıllı olmaq bir o qədər müşküldür. Fikrət Qocanın “Söz haqqında söz” sərbəst şeirində sözə estetik münasibət belə əks olunmuşdur:

Daşdan ağır nə var?

İnsan xasiyyəti

Xasiyyətdən ağır nə var?

Söz

Qılıncdan iti nə var?

İnsan gözü.

Gözdən kəsər nə var?

Söz

Səhradan boz nə var?

İnsan üzü.

Üzdən boz nə var?

Söz

Bəs ən kamil olan nədi?

Dəvə.

Dəvədən kamil?

Söz

Sözdən kamil?

Sözün düzü

Göründüyü kimi, vəzn və qafiyə şərtləri etibarı ilə şair sərbəst hərəkət edir. Ancaq sərbəst nəzm tamamilə vəzn və qafiyədən azad deyildir. Sərbəst şeirdə (nəzm) misraların uzunluğu, bölgülərin sayı müxtəlif olur və heca vəznində qəbul edilmiş qanunlara tabe olmur. Belə ki, burada heca vəznindəki kimi hər misrada bərabər heca olması prinsipi də nəzərə alınmır.

Sərbəst nəzmin əsas xüsusiyyətlərindən biri, yəni onu digər vəznlərdən fərqləndirən coşqun siyasi fikir və ehtiraslar ifadə edən **tribuna şeiri** səciyyəsi daşımasındadır. Elə sərbəst şeirin əsas nümayəndələrindən olan Mayakovskinin sərbəst şeirləri də tribuna şeirləri idi. Biz bu tipli şeirlərin çoxunu oxuyarkən mütləq səsimizi müxtəlif ahənglərdə çıxarır və özümüzü böyük bir auditoriya, kütlə qarşısında hiss edirik. Şairin seçdiyi kəlmələr, ifadələr bizi coşmağa, nidalarla danışmağa çağırır. Məsələn:

Vur, dedim, vur!

Zərbələrini bərk vur!

Mənim arzum budur!

Qollarına yeni qüvvələr gəlsin,

Və sənin əlinlə yüksəlsin,

Yüklü, alıqlı kəndimiz,

Kirli, yamaqlı kəndimiz

(Səməd Vurğun)

Sərbəst şeirin dili xitab dilinə daha yaxındır. Fransızlar sərbəst şeirə "Ver libre" deyirlər. Sərbəst şeirin ən əsas xüsusiyyəti misradakı vurğuların tam sərbəst şəkildə verilməsidir.

Ədəbiyyat:

1.Xalid Əlimirzəyev, (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı

2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çaşıoğlu

3. Məmməd Əliyev, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı

4. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

5.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

6. Rafiq Yusifoğlu, (2001) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı

WAYS OF DEVELOPING GRAMMATICAL SKILLS IN PRIMARY SCHOOL
İLKOKULDA DILBILGISI BECERILERININ OLUŞTURULMA YOLLARI

Lale MUSAYEVA

Ü. Hacıbeyli 68, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan dili ve öğretim teknolojisi bölümü, ORCİD: 0000-0002-7701-5716

Özet

İlkokul dönemi, çocukların dil bilincinin şekillendiği, dilin yapısal unsurlarıyla tanıştığı ve gelecekte okuma-yazma, iletişim ve akademik başarı için temel becerileri kazandığı kritik bir süreçtir. Dilbilgisi becerileri – sözcük türleri, cümle yapısı, zaman ve kişi uyumu, morfoloji ve sözdizimi – dilin "iskelet" sistemini oluşturur. Bu makalede ilkokulda dilbilgisi becerilerini sistemli, öğrenci merkezli ve ölçülebilir şekilde geliştirmenin pratik yolları sunulmaktadır.

İlkokul öğrencilerinde dilbilgisi becerilerinin kazandırılması, Türk dili öğretiminin temel görevlerinden biridir. Bu dönem, çocukların dil yapılarını tanıması, dilin kurallarını öğrenmesi ve düşüncelerini doğru ifade edebilmesi açısından kritik bir aşama olarak kabul edilir. Güncel pedagojik deneyimler, dilbilgisinin sadece kural olarak öğretilmesi yerine iletişimsel bağlamda, oyun ve yaratıcı etkinlikler aracılığıyla öğrenilmesinin daha verimli sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Makale, ilkokul öğrencilerinde dilbilgisi becerilerinin oluşturulmasının pedagojik, psikolojik ve dilbilimsel temellerini incelemektedir. Dilbilgisi yalnızca kuralların ezberlenmesi olarak değil, öğrencilerin doğru konuşma, serbest yazma ve iletişim becerilerinin gelişiminde önemli bir rol oynayan pratik bir bilgi alanı olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada Türk dilinin dilbilgisi öğretiminde geleneksel yöntemlerin yanı sıra çağdaş yaklaşımlar – iletişimsel öğretim, oyun teknolojileri, bilgi-iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımı ve metinlerle çalışma – analiz edilmektedir.

Elde edilen sonuçlar, öğrencilerde dilbilgisi becerilerinin amaçlı bir şekilde geliştirilmesinin onların mantıksal düşünme yeteneğini güçlendirdiğini, dil kültürünü zenginleştirdiğini ve sosyal iletişim becerilerini artırdığını ortaya koymaktadır. Makalede pratik örnekler üzerinden dilbilgisi bilgilerinin nasıl uygulanabileceği açıklanmakta, ayrıca öğretmenlerin karşılaştıkları zorluklar ve bunların çözüm yolları gösterilmektedir.

Modern eğitim sisteminde ana dil öğretimi yalnızca öğrencilerin yazma becerilerinin geliştirilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda iletişim kültürünün, yaratıcı düşüncenin ve bireysel gelişimin önemli bir bileşeni olarak görülmektedir. İlkokul aşaması, çocukların dil bilgilerinin, özellikle de dilbilgisi becerilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu aşamada edinilen bilgiler, sonraki eğitim basamakları için bir dayanak görevi görmektedir.

Dilbilgisi, dilin içsel yasalarını, sözcüklerin ve cümlelerin yapısını öğretir. Bu bilgiler öğrencilere yalnızca mekanik ezber şeklinde sunulduğunda, onların gerçek iletişim sürecinde kullanımı zorlaşmaktadır. Bu nedenle modern pedagojide dilbilgisinin öğretiminde aktif öğrenme yöntemlerinin, iletişimsel yaklaşımın, oyun öğelerinin ve BİT kaynaklarının kullanımı zorunlu kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, dilbilgisi öğretimi, iletişimsel yaklaşım, oyun tabanlı öğrenme, Türk dili eğitimi

Abstract

The primary school stage is a critical period when children develop language awareness, become familiar with the structural elements of language, and acquire the basic skills necessary for literacy, communication, and academic success in the future. Grammatical skills – word classes, sentence structure, tense and person agreement, morphology, and syntax – form the "skeleton" of language. This article presents practical ways to systematically, student-centered, and measurably develop grammatical skills in primary school.

The development of grammatical skills among primary school students is one of the key objectives of Azerbaijani language teaching. This stage is considered sensitive because it is the period when children become acquainted with linguistic structures, learn language norms, and acquire the ability to express their thoughts correctly. Modern pedagogical experience demonstrates that instead of teaching grammar merely as a set of rules, acquiring it through communicative contexts, games, and creative activities yields more effective results.

This paper explores the pedagogical, psychological, and linguistic foundations of forming grammatical skills in primary school students. Grammar is regarded not only as memorization of rules but also as a practical field of knowledge that plays a significant role in developing students' correct speaking, independent writing, and communication skills. The study analyzes both traditional methods and modern approaches to teaching the grammar of the Azerbaijani language, such as communicative learning, game-based technologies, the use of ICT, and working with texts.

The findings reveal that purposefully developing grammatical skills enhances students' logical thinking, enriches their speech culture, and strengthens their social communication abilities. Through practical examples, the article explains how grammatical knowledge can be applied, while also highlighting the challenges faced by teachers and offering possible solutions.

In the modern education system, teaching the mother tongue is not limited to developing students' writing skills but is also viewed as an essential component of communication culture, creative thinking, and personal development. The primary school stage forms the foundation of children's linguistic knowledge, particularly grammatical skills. Knowledge acquired at this stage serves as a basis for subsequent educational levels.

Grammar teaches the internal laws of language as well as the structure of words and sentences. If such knowledge is presented to students only in the form of mechanical memorization of rules, its application in real communication becomes difficult. Therefore, modern pedagogy considers it essential to use active learning methods, communicative approaches, game elements, and ICT resources in grammar instruction.

Keywords: Primary school, grammar teaching, communicative approach, game-based learning, Azerbaijani language education

İQTİSADİ MÜSTƏQİLLİK

İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu, Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7441-3575

GİRİŞ

Azərbaycan 1990-cı illərə siyasi, hərbi, sosial-mədəni və iqtisadi baxımdan yeni bir səhifə açaraq daxil olmuşdur. Bu vəziyyətə isə Sovetlər Birliyi (SSCB) daxilində yaşanan daxili böhranlar səbəb olmuşdur. Çünki SSRİ 1990-cı illərin əvvəllərində siyasi və iqtisadi böhranla qarşı-qarşıya qalmışdır. Bu böhranlı vəziyyət SSRİ-yə daxil olan respublikalarda müstəqilliklə nəticələnəcək proseslərin başlanğıcı olmuşdur. Bu proseslərin nəticəsində müstəqillik qazanan ölkələrdən biri də Azərbaycan olmuşdur. Azərbaycan müstəqilliklə birlikdə ortaya çıxan strateji, siyasi və iqtisadi vəziyyət səbəbindən başda Türkiyə Respublikası (TR) olmaqla, Avropa Birliyi (AB), Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ), Çin və Yaponiya kimi bir çox ölkənin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir.

SSRİ-nin tarix səhnəsindən çəkilməsi keçmiş sovet respublikalarını məcburi bir dəyişikliklə üz-üzə qoymuşdur. Azərbaycan da bu çətin prosesi yaşayan ölkələrdən biri olmuşdur. 30 sentyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini elan edən Azərbaycanı 9 noyabr 1991-ci ildə tanıdığını açıqlayan ilk ölkə Türkiyə olmuşdur. Türkiyədən sonra bir çox ölkə Azərbaycanı tanımışdır. Azərbaycan bu gün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) kimi beynəlxalq bir çox qurumun üzvüdür.

Azərbaycanın müstəqilliyini elan etməsindən qısa müddət sonra Əbülfəz Elçibəy Azərbaycan prezidenti seçilmişdir. Ardınca sosial, siyasi və iqtisadi həyatda dəyişikliklər başlamışdır. Elçibəy hakimiyyəti ilə birlikdə rəsmi dilin "Azərbaycan türkcəsi" olaraq konstitusiyada qəbul edilməsi, Kiril əlifbasının tərk olunaraq latın qrafikasına keçilməsi bu yeniliklərin ən diqqətçəkən hissəsidir (Akdoğan, 2007: 11).

Türkiyə Azərbaycanla ikitərəfli münasibətlərini gündən-günə inkişaf etdirir. Bu siyasətin formalaşdırılmasında fəal rol oynayan Türkiyə Azərbaycanla olan münasibətlərinə böyük önəm verir. Türkiyə üçün Azərbaycan ortaq dilin, mədəniyyətin və tarixin paylaşdığı önəmli bir ölkədir. Türkiyə, Osmanlı dövründən bu yana davam edən Azərbaycan və Azərbaycan türkləri ilə yaxın münasibətləri bu gün mədəni və iqtisadi ortaqlıq səviyyəsinə gətirməyə çalışır və müstəqil bir respublika olaraq müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşan Azərbaycana bu çətinlikləri aşmasında güclü bir dəstəkçi olur. Türkiyə, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, müstəqilliyin qorunması, ərazi bütövlüyünün təmin olunması və Xəzər dənizindəki təbii ehtiyatlardan gələn gəlirlərin hər iki ölkənin xeyrinə istifadə olunması məsələsində fəal rol oynayır (Akdoğan, 2007: 12).

1990-cı illərdə Azərbaycanın müstəqillik prosesi, yaşanan daxili və xarici inkişaflara paralel olaraq sürətlənmişdir. Türkiyə siyasi hadisələrin inkişafı nəticəsində Azərbaycanla daha yaxından maraqlanmağa başlamışdır. Bütün bu proseslərdən sonra 1990-cı ilin yanvar ayında Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində önəmli bir hadisə baş vermişdir. Bu, 5-10 yanvar 1990-cı ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Naziri Ayaz Niyazi oğlu Mütəllibovun Türkiyəyə rəsmi səfəridir. Bu səfər təxminən 70 ildən sonra Azərbaycandan Türkiyəyə bir baş nazir səviyyəsində ilk rəsmi səfər olması baxımından çox önəmlidir. Bu baxımdan Azərbaycan heyətinin Türkiyəyə etdiyi səfər müstəqillik prosesinin başladığı dövrlər kimi tarixi səfər kimi qəbul edilə bilər. Buna görə də Türkiyə Respublikası bu səfərə böyük önəm vermişdir.

Mütəllibov 5 yanvar 1990-cı Cümə günü Türkiyəyə gəlmiş və Türkiyə Respublikası Maliyyə və Gömrük Naziri Ekrem Pakdemirlinin rəsmi qonağı olmuşdur. Aeroflot (Sovet Hava Yolları) qısa müddət əvvəl İstanbul ilə Bakı arasında birbaşa uçuşları başlamışdır. Mütəllibov həmin uçuşla İstanbula enmişdir. Mütəllibov Türkiyə ilə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı baxımından ilkin sayılan bir sıra protokollar imzalamışdır. Mütəllibovun səfəri zamanı imzalanan müqavilə və protokollar aşağıdakılardır:

1. İqtisadi və Ticarət Əlaqələrinin İnkişafına dair Protokol,

2. Sərhəd Ticarətinə dair Protokol,

3. 1990-1992-ci illər üçün Mədəni və Elmi Mübadilə Proqramı,

4. Mədəni və Elmi Mübadilə Müqaviləsinin Tətbiqinə dair Razılaşma (Şimşir, 2011B.N: 71-89).

Azərbaycan heyəti dönəmin Türkiyə Respublikası Baş Naziri Yıldırım Akbulut və heyəti ilə görüşdükdən sonra Türkiyədən ayrılmışdır. Bu səfər əlaqələrdə ilk genişmiqyaslı əməkdaşlığın təməlini qoymuşdur. Azərbaycan heyətinin bu ilk siyasi manevrləri müstəqilliyə gedən dövlətin manevrləri kimi qiymətləndirilir. Çünki yalnız müstəqil bir dövlət bu qədər genişmiqyaslı müqavilələri tək seferdə imzalaya bilərdi. Ancaq Mütəllibov və heyəti ölkəyə qayıtdıqdan sonra bu müqavilələri Azərbaycan parlamentindən keçirmək imkanına malik olmamışdır. Bunun səbəbləri Azərbaycanın yaşadığı gərgin daxili siyasi vəziyyət və Azərbaycanın bu müqavilələrlə Qarabağ və digər məsələlərdə Rusiyanın reaksiyasını istəməməsindən irəli gəlmişdir (Aslanlı və Həsənov, 2005: 20)

Türkiyə Respublikası, xüsusilə Qarabağ hadisələrinin başladığı və müstəqillik mübarizəsinin aparıldığı bu dövrdə Azərbaycanı və Azərbaycan xalqını həmişə xüsusi diqqətlə izləyirmiş. Məsələn, Azərbaycan xalqının müstəqillik mübarizəsində 1990-cı ildə baş vermiş “20 Yanvar Bakı Qətliamı” Türkiyədə ictimaiyyəti ayağa qaldırmışdır. Türkiyədəki media qurumları, universitet dairələri, hökumət və adi vətəndaşlar Bakıda baş verən hadisələri qəti şəkildə pisləmiş və Azərbaycan xalqına dəstəklərini ifadə etmişlər (Kılıç, 2012: 15).

Bölgə problemlərinə müdaxilə sahəsində kifayət qədər təcrübəsi olmayan və Rusiya kimi Qafqazı tanımayan Türkiyə, Dağlıq Qarabağ probleminin həllində də siyasət hazırlama və tətbiq etmə məsələsində, 20 Yanvar Qətliamında olduğu kimi, çətinliklərlə qarşılaşmışdır. Dağlıq Qarabağ problemi 1988-ci ildə münaqişə şəklində ortaya çıxanda, Türkiyə bu məsələni Sovet İttifaqının daxili problemi kimi qiymətləndirmiş və məsələnin yalnız humanitar tərəfinə diqqət yetirmişdir. Sovet İttifaqının dağılması və Azərbaycanla Ermənistanın müstəqilliyini elan etməsi Türkiyənin xarici siyasətində yeni ssenarilərin başlanğıcı olmuşdur. Dağlıq Qarabağ problemi, iki Qafqaz ölkəsinin müstəqilliyi ilə birlikdə Türkiyənin Azərbaycan, Ermənistan və hətta Rusiya Federasiyası ilə əlaqələrinə böyük təsir göstərməyə başlamışdır. Azərbaycanın etnik, mədəni və dil baxımından yaxınlığı və zəngin enerji ehtiyatları Türkiyənin Qafqaz siyasətində Azərbaycanı xarici siyasətinin mərkəzinə yerləşdirməsində təsirli olmuşdur. Türkiyə müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycanı Orta Asiyaya açılan körpü və eyni zamanda enerji ehtiyatlarına görə strateji müttəfiq kimi görmüşdür. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində Azərbaycanın torpaqlarının işğal edilməsi Türkiyənin Qafqaz siyasətində müəyyənedici olmuşdur. Dağlıq Qarabağ problemi Türkiyənin regional münaqişələrdə siyasətinin sınandığı sahə olmuşdur. Ermənistanın milli kimlik prosesində, Türkiyə və Azərbaycanla yaşadığı hadisələr və sonrakı Qarabağ problemi önəmli bir element kimi istifadə edilmiş və bu gün Ermənistan milli kimliyinin formalaşmasında bu hadisələr mühüm rol oynamışdır. Qarabağ problemi prosesinin başlanğıcında yalnız Dağlıq Qarabağ Muxtar Bölgəsinin erməni torpaqları olduğu ermənilər tərəfindən iddia edilərkən, 17 ildə formalaşan ritorika ilə işğal altında olan yeddi rayonun da erməni torpaqları olduğu inancı Ermənistan

ictimaiyyətində tez-tez ifadə olunmağa başlamışdır. Türkiyə isə Dağlıq Qarabağ problemini beynəlxalq hüquq çərçivəsində həll etməyə çalışmış, Ermənistanla quru sərhədini bağlamış və bu ölkə ilə normal əlaqələri dayandırmışdır (Şıhaliyev, 2002: 34-37). Azərbaycan və Türkiyənin bütün təşəbbüslərinə baxmayaraq, ATƏT Minsk Qrupu qərarlarında məsələ gündəmə gəlsə də problemin həlli təmin olunmamışdır. ATƏT adlı təşkilat isə Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Konfransı adı ilə yaradılmışdır. ATƏT 1994-cü ildə təşkilata çevrilərək ATƏT adını almışdır. ATƏT Avropa və Şimali Amerikanın təhlükəsizliyi üçün müxtəlif işlər görür. ATƏT Qarabağ problemində də vasitəçilik rolunu oynayır və həmçinin sülh üçün atılan addımlara Azərbaycan və Ermənistan arasında həll tapmağa çalışır (Oğuz, 2010: 64).

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında ikitərəfli əlaqələrin müsbət istiqamətdə inkişafı iki türk dövləti arasında qarşılıqlı səfərlərin də başlanmasına səbəb olmuşdur.

Müstəqil Azərbaycanı ziyarət edən ilk heyət Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi nümayəndələrindən ibarət olmuşdur. Bu heyət 12-14 sentyabr 1991-ci il tarixlərində Bakı şəhərində rəsmi görüşlər keçirmişdir. Heyət Türkiyəyə qayıtdıqda hökumətə təqdim etdiyi hesabatda Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk ölkənin Türkiyə olması lazım olduğunu bildirmişdir. Bununla paralel olaraq 9 noyabr 1991-ci ildə Türkiyə Respublikasının o zamankı Baş naziri Mesut Yılmaz Azərbaycanın müstəqilliyini Türkiyə tərəfindən tanındığını bəyan etmişdir. Türkiyə Qafqaz və Mərkəzi Asiyadakı türk respublikalarının tanınmasında tələşlı davranmamaq üçün edilən bütün təzyiqlərə baxmayaraq, Azərbaycanı tanıyan ilk ölkə olmuşdur (Kılıç, 2012: 15).

Azərbaycanın ilk olaraq Türkiyə tərəfindən tanınması digər ölkələrin də Azərbaycanın müstəqilliyini tanımasına və Azərbaycanın diplomatik əlaqələr qurmasına öncülük etmişdir. Türkiyə ilə Azərbaycan ölkələrarası əlaqələri eyni xalqın nümayəndələri prinsipi əsasında qurmuşdur. Qarşılıqlı daxili işlərə qarışmama prinsipi Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərdə demək olar ki, “sine qua non” (əsas, əvəzedilməz) olmuşdur. Türkiyə Azərbaycanın qarşılaşdığı problemlərin həllində ona dəstək vermişdir. Türkiyə xüsusilə mənəvi, iqtisadi, siyasi və hüquqi sahələrdə beynəlxalq arenada Azərbaycanın problemlərinin həllinə dəstək vermişdir. İki ölkə arasında strateji əməkdaşlıq nəticəsində yaranan bu münasibətlər Azərbaycanda demokratiyanın və bazar iqtisadiyyatının bütün institutları ilə fəaliyyət göstərməsi üzərində qurulmuşdur. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlara üzv olması və orada təmsil olunmasından sonra isə bu ölkənin torpaq bütövlüyünün qorunması və təhlükəsizlik narahatlıqlarının aradan qaldırılması Türkiyə üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələ olmuşdur. Türkiyə üçün Azərbaycan Qafqazda mühüm və strateji tərəfdaş, Mərkəzi Asiya üçün isə körpü, beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsində açar ölkədir. Azərbaycan isə xüsusilə Mərkəzi Asiya və Avropa Birliyi istiqamətində Türkiyənin siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə böyük dəstəkçisi olmuşdur (Akdoğan, 2007: 6). Türkiyə üçün Azərbaycan, geo-strateji bir element olaraq Mərkəzi Asiyaya açılan qapıdır (Yılmaz, 2008b: 3). Müstəqilliyin elanından sonra Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində yeni dövr başlamışdır. Yeni dünya nizamında ədalətin əsas amil hesab olunması ilə ədalət hər iki dövlətin, xüsusilə xarici siyasətində əldə etmək istədiyi əsas hədəf olmuşdur (Aslanov, 2012: 9-10). Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri iki əsas prinsiplə qurulmuşdur: mənəvi yaxınlıq və maraq ortaqdır. Ümumiyyətlə, “Güclü Azərbaycan, Güclü Türkiyə” və ya “Güclü Türkiyə, Güclü Azərbaycan!” şüarları hər iki dövlət tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bəzi regional hadisələr, Qarabağ müharibəsi kimi, Türkiyə və Azərbaycanın birgə hərəkət etməsini zəruri etmişdir (Vəliyev, 2012: 25).

Erməni iddiaları və Qarabağ problemi çərçivəsində artan hadisələr Türkiyənin xarici siyasətində zamanla dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu dəyişiklikdə ictimaiyyətin və medianın təzyiqləri təsirli olmuşdur. Bu təzyiq nəticəsində Türkiyədə hakimiyyət orqanları zaman

keçdikcə Azərbaycanı və onun siyasətini dəstəkləyən mövqe tutmaq məcburiyyətində qalmışlar (Vəliyev, 2012: 27). Türkiyə Azərbaycanı dəstəkləməyə başlasa da, Azərbaycanın daxili siyasətinə və xarici siyasətinə birbaşa təsir edən ölkə Rusiya olmuşdur. Qarabağ problemində ən böyük məsuliyyət Rusiyaya düşür. Rusiyanın Qarabağ problemində erməni iddialarını dəstəkləyərək yanaşması və Mütəllibovun Ermənistanın strateji müttəfiqi sayılan Rusiyaya üstünlük verməsi nəticəsində Qarabağ problemi daha da dərinləşmişdir (Şıhaliyev, 2004b: 55). Mütəllibovun Rusiyanın dəstəyi ilə idarə etdiyi uğursuz siyasət nəticəsində böyüyən problem, qlobal güclərin müdaxiləsi ilə beynəlxalq xarakter almışdır. Beləcə Qarabağ problemi tərəfləri, məzmunu və gələcəyi müəyyən olmayan bir qısır dövrəyə çevrilmişdir (Yılmaz, 2010/72)

Daha sonra Qarabağ və Naxçıvanda baş verənlər Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) Ümumi Yığıncağında müzakirə olunmuşdur. Xarici İşlər Naziri Hikmət Çətin "Türkiyənin Qarabağ problemi və Naxçıvanda baş verənləri fəal diplomatiya vasitəsilə həll etmək istədiyini" bildirmişdir. DSP sədrı Bülent Ecevit ilə Refah Partiyası (RP) Baş katibi Şevket Kazan Türkiyənin Naxçıvana hərbi müdaxilə etməsini tələb edərək mövcud müqavilələrin Türkiyəyə bu müdaxilə haqqı verdiyini vurğulamışdırlar.

Bundan əlavə, Türkiyə Baş nazir müavini Erdal İnönü ermənilərə "hücumları dayandırmalı olduqları, əks halda hücumların ağır nəticələrinin olacağı" mesajını göndərmişdir. İnönü həmçinin, "Türkiyənin Naxçıvanın mövcudluğuna imza atmış bir ölkə kimi torpaq bütövlüyünün qorunması və orada yaşayan türklərin erməni hücumlarına məruz qalmaması üçün həssas olduğunu" qeyd etmişdir ki, bu da önəmli bir açıqlamadır.

Bu dövrdə Türkiyə Xarici İşlər Naziri Hikmət Çətin "Azərbaycan-Ermənistan müharibəsində Türkiyənin daha çox müşahidəçi qalmayacağını" bildirmişdir. Eyni zamanda Xarici İşlər Nazirliyi Vəkili Kumbaracıbaşı Naxçıvandakı erməni təcavüzü ilə bağlı "Naxçıvan Muxtar Bölgəsi Qarabağa bənzəmir" mesajını dost-düşmən hər kəsə çatdırmışdır.

Bölgədə baş verənlərə cavab olaraq Naxçıvan Parlamentinin sədri Heydər Əliyev Türkiyəyə "Naxçıvanda çoxlu insan ölümü var, kömək edin" və "Xalqımız çox narahat anlar yaşayır" mesajlarını göndərmişdir (Milliyet, 1992: 1).

İqtisadi məsələlər.

Azərbaycan, SSRİ dövründə sosializm adlandırılan iqtisadi model ilə idarə olunmuşdur. SSRİ-nin dağılmasından sonra isə Azərbaycan yeni bir iqtisadi model — liberal iqtisadiyyatla tanış olmuşdur. Bu anlayış zaman keçdikcə Azərbaycanın Qərb və Türkiyə ilə olan münasibətlərinə yön verməyə başlamışdır. Bu münasibətlərə nümunə olaraq, Qafqaz və Orta Asiya enerji boru xətlərinin Türkiyə vasitəsilə Qərb bazarlarına çatdırılması layihəsini göstərmək olar.

Türkiyə üçün SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqillik qazanmış yeni Türk Respublikalarının enerji resursları olduqca əhəmiyyətli hesab olunmuşdur. Bu ölkələrin ixrac potensiallarının xarici bazarlara çıxarılması və enerji sahəsində böyük ölçüdə xarici asılılığı olan Türkiyənin bu ölkələr üçün tranzit ölkəyə çevrilməsi bir çox fürsətləri də özü ilə gətirmişdir. Bu baxımdan, Türkiyə ilə yeni Türk Respublikaları arasında iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə əməkdaşlığın artırılması zəruridir.

Əməkdaşlığın sağlam şəkildə inkişaf etməsinin nəticəsində neft və təbii qazın Türkiyə üzərindən Qərb bazarlarına daşınması, həm Türk Respublikalarının, həm də Azərbaycanın siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə töhfə verəcəkdir. Bu layihələrin reallaşdırılması nəticəsində bu ölkələrin iqtisadi müstəqillik və inkişaf hədəflərinə çatması mümkün olacaqdır. Türkiyə isə bu enerji potensialı sayəsində həm enerji xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda, həm də mühüm bir gəlir mənbəyinə çevrilə bilər.

Azərbaycanın müstəqilliyi, iki ölkə arasındakı siyasi münasibətlərdə olduğu kimi, iqtisadi əlaqələrdə də yeni bir dövrü başlamışdır. İkili münasibətlər qarşılıqlı səfərlərlə sürətlə inkişaf etmişdir. Bu səfərlər nəticəsində bir çox iqtisadi razılaşmalar həyata keçirilmişdir. Məsələn, bu qarşılıqlı səfərlərin birincisi Azərbaycanın Xarici İşlər Naziri Həsən Həsənovun, Türkiyə Respublikasının Maliyyə və Gömrük Naziri Adnan Kahvecinin dəvəti ilə 14–19 sentyabr 1990-cı il tarixlərində Türkiyəyə etdiyi səfərdir. Bu səfər çərçivəsində iki ölkə arasında bir sıra protokollar imzalanmışdır. Bu protokollar aşağıdakılardır:

Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Hökuməti arasında Araz çayı üzərində körpü tikilməsi və Türk-Sovet sərhəd keçidinin açılması ilə bağlı müqavilə;

Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası (ASSR) Hökuməti arasında Bakı və İstanbul arasında tarifli və tarifsiz hava nəqliyyatının açılması ilə bağlı müqavilə;

Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan SSR Hökuməti arasında telekommunikasiya sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi;

Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan SSR Hökuməti arasında dəniz və çay nəqliyyatı sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi;

Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan SSR Hökuməti arasında sərhəd ticarətinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı protokol;

Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan SSR arasında aparılan danışıqlara dair protokollar (Şimşir, 2011B.N: 213–214).

Ədəbiyyat siyahısı:

Türklerine “kardaş kömeği (yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i

Akdoğan, S. (2007). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye*

eni faktörü. Ankara: Natürel.

Şimşir, B. N. (2011, Nisan). *Azerbaycan, Azerbaycan’ın yeniden doğuş sürecinde*

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (İlk basım tarihi 2011).Ankara: Bilgi.

Şimşir, S. (2002). *Azerbaycan’ın istiklal mücadelesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Şimşir, S. (2011, Şubat). *Azerbaycan’da kızıl soykırım*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Aslanlı, A. (2012). Azerbaycan-Türkiye sivil toplum kuruluşları ilişkileri. C.

Aslanov, E. (2012). Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık. C.Veliyev, R. Resullu ve K. Aslanlı (Der.), *Azerbaycan-Türkiye: dostluk,*

kardeşlik ve strateji ortaklık (ss. 9-12). Ankara: Berikan.

DETERMINING THE LEVEL OF MEDICAL UNRELIABILITY AMONG THE PUBLIC

HALKIN TIBBİ GÜVENSİZLİK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ

Merve TEKİNARSLAN

Vahap KARAÇADIR

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, , 0000-0002-1054-0946

Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sağlık Yönetimi 0000-0002-0089-2112

Özet

Bu çalışmanın amacı, Gümüşhane ili merkezinde yaşayan halkın tıbbi güvensizlik düzeylerini "Tıbbi Güvensizlik Ölçeği" aracılığıyla ölçmek ve bu düzeylerin sosyodemografik değişkenlerle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Günümüzde sağlık hizmetlerinin kalitesi yalnızca tedavi ve bakım süreçleriyle değil, aynı zamanda bireylerin sağlık sistemine duydukları güven ile de yakından ilişkilidir. Sağlık sistemine güvenin yüksek olması; bireylerin tedaviye uyumlarını artırmakta, hekim-hasta iletişimini güçlendirmekte, koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanmayı teşvik etmekte ve toplum sağlığının korunmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Buna karşılık, tıbbi güvensizlik; tedavi süreçlerini olumsuz etkilemekte, sağlık önerilerine uyumu azaltmakta ve bireylerin sağlıkla ilgili kararlarını olumsuz yönde şekillendirmektedir. Bu nedenle, tıbbi güvensizliğin belirlenmesi ve nedenlerinin anlaşılması halk sağlığı politikaları açısından önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Araştırma tanımlayıcı tipte planlanmıştır. Evreni Gümüşhane merkez nüfusu oluşturmaktadır. Evreni bilinen örneklem hesabına göre 382 kişiye ulaşılması hedeflenmiş olup, örneklem seçimi rastgele yöntemle yapılacaktır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından literatür taraması sonucunda oluşturulan bilgilendirilmiş onam formu, sosyodemografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular ve "Tıbbi Güvensizlik Ölçeği" kullanılacaktır.

Verilerin analizinde frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiksel yöntemler kullanılacak; gruplar arasındaki farkların değerlendirilmesinde bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) uygulanacaktır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilecektir.

Bu araştırmadan elde edilecek bulguların, Gümüşhane halkının sağlık sistemine yönelik güven düzeyini artırmaya yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkı sunması beklenmektedir. Böylelikle hem bireylerin sağlık davranışlarının olumlu yönde şekillendirilmesi hem de toplum sağlığının güçlendirilmesi açısından önemli sonuçların ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tıbbi güvensizlik, Sosyodemografik değişkenler, Sağlık sistemi güveni

Abstract

The aim of this study is to measure the levels of medical distrust among residents of the Gümüşhane province center using the "Medical Distrust Scale" and to reveal the relationship between these levels and sociodemographic variables. Today, the quality of healthcare services is closely linked not only to treatment and care processes but also to individuals' trust in the healthcare system. High levels of trust in the healthcare system increase individual compliance with treatment, strengthen physician-patient communication, encourage the use of preventive

healthcare services, and contribute positively to the protection of public health. Conversely, medical distrust negatively impacts treatment processes, reduces adherence to health recommendations, and negatively shapes individuals' health-related decisions. Therefore, identifying medical distrust and understanding its causes is considered a crucial requirement for public health policies.

The study was designed as a descriptive study. The population of Gümüşhane constitutes the central population. The target population was 382 people based on a known sample size, and the sample selection was random. Data collection tools will include an informed consent form developed by the researchers based on a literature review, questions to determine sociodemographic characteristics, and the "Medical Distrust Scale."

Descriptive statistical methods such as frequency, percentage, mean, and standard deviation will be used for data analysis. Independent samples t-tests and one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) will be used to assess differences between groups. Statistical significance will be set at $p<0.05$.

The findings of this study are expected to contribute to the development of solutions to increase the trust of the people of Gümüşhane in the healthcare system. This will yield significant results both in shaping individuals' health behaviors positively and in strengthening public health.

Keywords: Medical distrust, Sociodemographic variables, Health system trust

1. GİRİŞ

Sağlık sistemine duyulan güven, bireylerin sağlık hizmetlerini kullanma davranışlarını, tedaviye uyumlarını ve sağlıkla ilgili karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen temel bir unsurdur. Güven, sağlık hizmetlerinin etkinliğini artıran, hasta-hekim iletişimini güçlendiren ve sağlık okuryazarlığını destekleyen önemli bir psikososyal faktördür (Akar ve Arıkan, 2023). Bireylerin sağlık kurumlarına ve çalışanlarına duyduğu güven; tedaviye başlama, sürdürme ve önerilen tıbbi uygulamalara uyum gibi birçok sağlık davranışını pozitif yönde etkileyebilmektedir (Mechanic ve Schlesinger, 1996).

Toplumun sağlık sistemine duyduğu güven düzeyinin artması, yalnızca bireysel sağlık çıktıları üzerinde değil, aynı zamanda toplumsal sağlık göstergelerinde de iyileştirici bir etki yaratmaktadır. Güvenin yüksek olduğu toplumlarda koruyucu sağlık hizmetlerinin kullanım oranları artmakta, bulaşıcı hastalıkların yayılımı azalmakta ve genel sağlık harcamaları daha etkin biçimde yönetilebilmektedir (Harbi, Sur, Altıntaş ve Sönmez, 2025). Buna karşılık, sağlık sistemine yönelik duyulan güvensizlik; bireylerin sağlık hizmetlerinden kaçınmasına, alternatif ve bilim dışı yöntemlere yönelmesine ve sağlık sisteminden dışlanmışlık hissine yol açabilmektedir (LaVeist, Isaac ve Williams, 2009).

Son yıllarda Türkiye'de ve dünyada sağlık politikalarında yaşanan değişimler, sağlık hizmetlerinin ticarileşmesi, medyada yer alan olumsuz haberler, sosyal medya üzerinden yayılan dezenformasyon ve bireylerin kişisel olumsuz deneyimleri; sağlık sistemine ve özellikle tıbbi uygulamalara yönelik güvensizlik eğilimlerini artırmıştır (Larson vd., 2018; Türkyılmaz, 2021). Özellikle dijital bilgi çağında, bireylerin karşılaştığı bilgi kirliliği ve yanlış yönlendirmeler, tıbbi güvensizliğin toplumsal ölçekte yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun sonucunda aşılama, tarama testleri, düzenli kontroller gibi temel sağlık uygulamalarına olan katılım düşmekte; bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi, tercihleri ve tedaviye olan inançları olumsuz etkilenmektedir (Gidengil, Parker ve Zikmund-Fisher, 2019).

Tıbbi güvensizlik, yalnızca sağlık kurumlarına değil, aynı zamanda bireylerin sağlık çalışanlarına ve tıbbi bilginin kendisine yönelik olarak da gelişen olumsuz algı ve tutumları içermektedir. Sarıoğlu (2024), tıbbi güvensizliği; bireyin sağlık sistemi ve sağlık profesyonellerine karşı hissettiği güven eksikliği, şüphecilik ve kimi zaman da açıkça reddetme olarak tanımlamaktadır. Bu güvensizlik bireylerin sadece hizmet kullanım davranışlarını değil, aynı zamanda sağlık kararlarını, tedaviye uyumlarını ve sağlıkla ilgili risk algılarını da doğrudan etkilemektedir (Araz, Harlak ve Meşe, 2007). Örneğin, tıbbi güvensizliği yüksek bireylerin rutin kontrolleri aksattığı, aşılama gibi koruyucu sağlık uygulamalarına karşı direnç geliştirdiği ve önerilen tedavileri reddettiği bulgulanmıştır (Göger, 2023).

Türkiye özelinde yapılan araştırmalar da sağlık sistemine duyulan güvenin bireylerin hizmetlere erişimi, memnuniyeti ve tedaviye uyumu üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymuştur (Donar, Başköy, Arslan ve Yeşilaydın, 2024). Ancak, bu güven düzeyi bölgesel olarak farklılık gösterebilmektedir. Özellikle küçük şehirlerde ve kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin, bilgiye sınırlı erişim, sağlık çalışanlarına olan temas sıklığı ve sosyokültürel faktörler nedeniyle sağlık sistemine duydukları güven düzeyinde değişkenlik gözlemlenmektedir (Bahadır, 2016; Şimşek ve Kara, 2021). Bu da bölgesel düzeyde tıbbi güvensizlik eğilimlerinin ölçülmesini halk sağlığı politikalarının yerel düzeyde planlanması açısından kritik hale getirmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı; Gümüşhane ili merkezinde yaşayan bireylerin tıbbi güvensizlik düzeylerini belirlemek ve bu düzeylerin yaş, cinsiyet, sağlık hizmeti kullanım sıklığı gibi sosyodemografik değişkenlerle olan ilişkisini analiz etmektir. Elde edilecek bulguların, yerel ve ulusal sağlık politikalarının geliştirilmesine katkı sağlaması, özellikle sağlık okuryazarlığını artırmaya ve sağlık sistemine yönelik güveni yeniden inşa etmeye yönelik stratejik planlamalara zemin oluşturması hedeflenmektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Tıbbi güvensizlik, sağlık hizmetlerinin sunumu sürecinde bireylerin sağlık sistemine, sağlık çalışanlarına, tıbbi karar verme süreçlerine ve genel olarak medikal yapıya duyduğu kuşku, şüphe ve endişe durumudur (LaVeist, Isaac ve Williams, 2009). Bu kavram, yalnızca hizmet kalitesiyle değil; aynı zamanda bireyin geçmiş deneyimleri, toplumsal inançları, kültürel yapısı ve bilgiye erişim düzeyi gibi çok boyutlu dinamiklerle şekillenmektedir (Sarıoğlu, 2024).

Tıbbi güvensizlik, bireylerin sağlık sistemine yönelik algılarını doğrudan etkileyerek, sağlık hizmeti alma davranışlarında çekinceler yaratabilir. Bu durum özellikle kronik hastalık yönetimi, aşılama, rutin kontroller ve acil müdahale gerektiren durumlarda, bireylerin tıbbi desteğe zamanında ve yeterli düzeyde ulaşmasını zorlaştırmaktadır (Gidengil, Parker ve Zikmund-Fisher, 2019). Güvensizlik; sağlık sisteminin dışına yönelme, alternatif veya geleneksel tedavi yöntemlerine yönelme ve hatta tıbbi önerilerin tamamen reddi gibi davranışları da beraberinde getirebilir (Araz, Harlak ve Meşe, 2007).

1.2.Tıbbi Güvensizliğin Kuramsal Temelleri

a. Toplumsal Güven Kuramı

Tıbbi güvensizlik, temel olarak *toplumsal güven kuramı* ile ilişkilidir. Bu kurama göre, bireyler sosyal kurumlara karşı güven duymadığında, bu durum bireyin o kurumlardan hizmet alma eğilimini de azaltır (Putnam, 2000). Sağlık sistemi de bu kurumsal yapılardan biridir ve özellikle devletin sağlık politikalarıyla birey arasındaki güven ilişkisi, sağlık sistemine duyulan genel güvenin belirleyicisidir. Tıbbi güvensizlik bu çerçevede değerlendirildiğinde, yalnızca hekim-hasta ilişkisine indirgenemez; aynı zamanda devlet, medya, ilaç endüstrisi ve sigorta sistemine karşı duyulan genel güvensizliğin bir yansımasıdır (Donar, Başköy, Arslan ve Yeşilaydın, 2024).

b. Bilişsel Tutum Kuramı

Ajzen ve Fishbein'ın *Planlanmış Davranış Teorisi* (Theory of Planned Behavior) çerçevesinde, bireylerin davranışları; inançlar, tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontroller tarafından şekillendirilir (Ajzen, 1991). Tıbbi güvensizlik, bireyin sağlık sistemi hakkındaki negatif inançlarının ve olumsuz tutumlarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durum, sağlıkla ilgili davranışlara doğrudan etki eder. Örneğin; bir birey hekime güvenmiyorsa, önerilen tedaviyi uygulamayabilir ya da alternatif bir yöntem tercih edebilir.

c. Kültürel Sağlık Sermayesi

Tıbbi güvensizlik; kültürel sağlık sermayesi (health capital) kavramı ile de ilişkilendirilebilir. Bourdieu'nun sermaye teorisinden uyarlanan bu yaklaşım, bireylerin sağlık sisteminde etkin biçimde hareket edebilmesi için belirli düzeyde bilgi, tutum ve beceriye sahip olmaları gerektiğini öne sürer (Shim, 2010). Sağlık sistemine aşina olmayan, düşük sağlık okuryazarlığına sahip bireyler, sistemin karmaşık yapısına karşı daha fazla güvensizlik geliştirmektedir (Harbi, Sur, Altıntaş ve Sönmez, 2025).

1.3.Tıbbi Güvensizliğin Belirleyicileri

Tıbbi güvensizliği etkileyen temel faktörler arasında şunlar yer alır:

- Kişisel Deneyimler: Sağlık sisteminde yaşanan olumsuz tecrübeler bireyin güven duygusunu zedeler (Bahadır, 2016).
- Bilgiye Erişim: Bilgiye eşit ve doğru erişim sağlık okuryazarlığını artırırken güvensizliği azaltır.
- Toplumsal Söylem ve Medya: Sosyal medya, alternatif tıp, komplo teorileri gibi faktörler tıbbi sistem hakkında güvensizlik oluşturabilir (Larson vd., 2018).
- Demografik Özellikler: Yapılan çalışmalarda yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve sosyoekonomik düzeyin tıbbi güvensizlik ile ilişkili olduğu görülmektedir (Benkert, Peters ve Templin, 2019).

1.4.Tıbbi Güvensizliğin Sonuçları

Tıbbi güvensizliğin halk sağlığı açısından sonuçları oldukça ciddidir. Güvensizliğin artması;

- Koruyucu sağlık hizmetlerinin kullanımını azaltır,
- Aşı reddini ve sağlık sisteminden uzaklaşmayı artırır,
- Hastalıkların yayılımını kolaylaştırır,
- Toplumsal sağlık maliyetlerini yükseltir (Ryu vd., 2025).

Gümüşhane ili özelinde yapılacak bu tür çalışmalar, yalnızca yerel düzeyde değil, ulusal politika üretiminde de referans olabilecek veriler sunması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, çalışmanın kuramsal temeli, bireylerin sağlık sistemiyle olan ilişkisinin psikolojik, sosyolojik ve davranışsal boyutlarda değerlendirilmesine olanak sağlar.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Gümüşhane ili merkezinde yaşayan bireylerin sağlık sistemine yönelik güven düzeylerini değerlendirmek amacıyla tanımlayıcı bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Tanımlayıcı çalışmalar, mevcut durumu nicel verilerle betimleyerek var olan eğilimlerin saptanmasını sağlar. Bu bağlamda araştırma, bireylerin sağlık sistemine duyduğu güvenin düzeyini ve bu güvenin demografik değişkenlerle ilişkisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Araştırmanın evreni, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2024 yılı verilerine göre Gümüşhane il

merkezinde ikamet eden ve 18 yaş üzeri olan toplam 54.341 kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2024). Bu evren büyüklüğü dikkate alınarak %95 güven düzeyi ve %5 hata payı esas alınarak yapılan örneklem hesaplamaları sonucunda, en az 381 kişilik bir örneklem büyüklüğünün istatistiksel açıdan yeterli olduğu belirlenmiştir. Uygulama sürecinde 394 kişiye ulaşılmış; ancak yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonucunda 27 anket geçersiz sayılarak 367 geçerli anket değerlendirmeye alınmıştır.

Örneklem seçiminde basit rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde her bireyin örnekleme seçilme olasılığı eşittir ve böylece araştırma sonuçlarının genellenebilirliği artar (Büyüköztürk, 2022). Katılımcılara ulaşmak için Gümüşhane şehir merkezindeki mahalleler esas alınmış, özellikle yoğun nüfuslu ve erişimi kolay bölgelerde anket uygulanmıştır. Cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve sağlık hizmeti kullanım sıklığı gibi temel sosyodemografik özelliklerde çeşitlilik sağlanmasına özen gösterilmiştir.

Veri toplama aracı olarak iki bölümlü bir anket formu kullanılmıştır. İlk bölümde, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hali ve sağlık kuruluşuna başvuru sıklığı gibi demografik bilgileri yer alırken; ikinci bölümde ise Şengül ve Bulut (2020) tarafından geliştirilen 17 ifadeden oluşan Tıbbi Güvensizlik Ölçeği (TGÖ) kullanılmıştır. Bu ölçek, bireylerin sağlık sistemine, kurumlarına ve uygulamalarına yönelik güven düzeylerini ölçmeyi hedefleyen dört dereceli bir Likert tipi yapıya sahiptir. Yanıt seçenekleri “Hiç Katılmıyorum (1)” ile “Çok Katılıyorum (4)” arasında derecelendirilmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, bireyde tıbbi sistemlere karşı daha yüksek düzeyde güvensizlik olduğunu ifade etmektedir. Daha önce yapılan geçerlik-güvenirlik çalışmalarında TGÖ’nün iç tutarlılığını gösteren Cronbach’s Alpha katsayısının 0,70’in üzerinde olduğu bildirilmiştir (Şengül ve Bulut, 2020).

Verilerin toplanması sırasında katılımcılara araştırmanın amacı açıklandıktan sonra gönüllü katılım esas alınmış ve bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Araştırma etik kurallara uygun şekilde gerçekleştirilmiş ve ilgili üniversitenin Sağlık Bilimleri Etik Kurulu’ndan gerekli izin alınmıştır. Tüm veriler anonim olarak toplanmış ve yalnızca araştırma amaçlı kullanılmıştır.

Toplanan verilerin analizi SPSS 28.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır. İlk olarak, verilerin dağılım özelliklerini belirlemek için tanımlayıcı istatistikler (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma) hesaplanmıştır. Ardından verilerin parametrik analizlere uygunluğunu belirlemek amacıyla normallik testleri uygulanmış, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının ±1.50 aralığında olduğu görülerek verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Verilerin karşılaştırmalı analizleri kapsamında, cinsiyet gibi iki kategorili değişkenlerde bağımsız örneklem t testi; yaş grupları ve sağlık kurumuna başvuru sıklığı gibi çok kategorili değişkenlerde ise tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet değişkenine bakıldığında %34,3’ü kadın ve %65,7’i erkek olduğu tespit edilmiştir. Kişilerin yaş değişkenine bakıldığında %19,1’nin 18-20 yaş arasında, %34,6’sının 21-25 yaş arası, %15,3’nün 26-30 yaş arası, %9,5’nin 31-35 yaş arası, %7,1’nin 36-40 yaş arasında ve 14,4’nün 41 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Son olarak, katılımcıların sağlık kuruluşlarına en son ne zaman başvurduğu ise %28,9’nun son bir hafta içerisinde başvurduğu, %42,0’nın son bir ay içerisinde başvurduğu, %17,4’nün son altı ay içerisinde başvurduğu ve %11,7’nin son bir yıl içerisinde başvurduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

Tanımlayıcı Değişkenler	N	Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Cinsiyet			
Kadın	126	34,3	34,3
Erkek	241	65,7	100,0
Toplam	367	100	100
Yaş			
18-20 Yaş Arası	70	19,1	19,1
21-25 Yaş Arası	127	34,6	53,7
26-30 Yaş Arası	56	15,3	68,9
31-35 Yaş Arası	35	9,5	78,5
35-40 Yaş Arası	26	7,1	85,6
41 Yaş Üzeri	53	14,4	100,0
Toplam	367	100	100
Sağlık Kuruluşuna Son Başvuru			
Son Bir Haftada	106	28,9	28,9
Son Bir Ayda	154	42,0	70,8
Son Altı Ayda	64	17,4	88,3
Son Bir Yılda	43	11,7	100,0
Toplam	367	100	100

Veri grubunda normalliği test etmek için yapılan çarpıklık ve basıklık katsayılarının ideal değer olan -1,50 ile +1,50 arasında olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tıbbi Güvensizlik Ölçeğine yönelik değişken verilerinin normal dağılıma uyup uymadığının test edildiği analizde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,50 ile +1,50 arasında olduğu ve verilerin normal dağılıma uygun olduğu parametrik testler sonucunda belirlenmiştir.

Tablo 2. Tıbbi Güvensizlik Ölçeğinin (TGÖ)Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Skewness	Kurtosis
Tıbbi Güvensizlik Ölçeği (TGÖ)	0,941	1,382

Analiz sonrasında tüm ifadelerin ölçeğin güvenilirliğine olumlu katkı sağlaması için Cronbach's Alpha değerinin 0,600 limitinin üzerinde olması ölçeğin güvenilir olduğunu ifade

etmektedir (Murphy ve Davidshofer, 1988). Tıbbi Güvensizlik Ölçeğine yönelik 17 ifadenin güvenirliğinin Cronbach's Alpha katsayısının 0,693 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.Tıbbi Güvensizlik Ölçeğinin (TGÖ)Cronbach's Alpha Değerleri

	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Tıbbi Güvensizlik Ölçeği (TGÖ)	0,693	17

Katılımcıların cinsiyetine göre dağılımı ile Tıbbi Güvensizlik Ölçeğini t testi ile karşılaştırılmıştır. Katılımcıların cinsiyetine göre Tıbbi Güvensizlik Ölçeği arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (t=-1,778; p=0,076).

Tıbbi Güvensizlik Ölçeğini ile yaş grupları verilerinin normal dağılım sağladığı ve dolasıyla parametrik testlere uygun olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yaş gruplarına göre Tıbbi Güvensizlik Ölçeğinin ANOVA anlamlılık değeri (p) 0,005 yüksek olduğu için anlamlı bir fark bulunamamıştır (f=1,192, p=0,313).

Tıbbi Güvensizlik Ölçeğini ile sağlık kuruluşuna son başvurutarih grupları verilerinin normal dağılım sağladığı ve dolasıyla parametrik testlere uygun olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların sağlık kuruluşuna son başvuru tarih gruplarına göre Tıbbi Güvensizlik Ölçeğinin ANOVA anlamlılık değeri (p) 0,005 yüksek olduğu için anlamlı bir fark bulunamamıştır (f=0,960, p=0,412).

Tablo 4. Katılımcıların Tıbbi Güvensizlik Ölçeğine Göre Fark Analizleri

Fark Analizleri					
Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Kadın	126	2,570	0,262		
Erkek	241	2,624	0,288		
				-1,778	0,076
Yaş	N	Ortalama	Standart Sapma	f	p
18-20 Yaş Arası	70	2,601	0,272		
21-25 Yaş Arası	127	2,583	0,245		
26-30 Yaş Arası	56	2,666	0,276		
31-35 Yaş Arası	35	2,553	0,142		
35-40 Yaş Arası	26	2,668	0,371		
41 Yaş Üzeri	53	2,605	0,373		
				1,192	0,313
Sağlık Kuruluşuna Son Başvuru	N	Ortalama	Standart Sapma	f	p

Son Bir Haftada	106	2,637	0,332		
Son Bir Ayda	154	2,590	0,251		
Son Altı Ayda	64	2,574	0,276		
Son Bir Yılda	43	2,629	0,242		
				0,960	0,412

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Elde edilen bulgular, Gümüşhane il merkezinde yaşayan bireylerin tıbbi güvensizlik düzeylerinin cinsiyet, yaş grubu ve sağlık kuruluşuna başvuru sıklığı gibi temel sosyodemografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Cinsiyet değişkeni açısından değerlendirildiğinde, kadın ve erkek bireyler arasında TGÖ puanları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durum, cinsiyetin sağlık sistemine duyulan güven düzeyi üzerinde belirleyici olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, yaş grupları arasında da belirgin bir fark bulunmaması, bireylerin yaşları arttıkça ya da azaldıkça sistemle kurdukları güven ilişkilerinde ciddi bir değişiklik olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, mevcut literatürle büyük oranda örtüşmektedir. LaVeist, Isaac ve Williams (2009), cinsiyetin tıbbi güvensizlik üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını belirlemiştir. Hall ve ark. (2025) ile Johnson ve ark. (2025) da benzer sonuçlara ulaşarak, cinsiyetin tek başına açıklayıcı bir faktör olmadığını göstermiştir. Bu durum, tıbbi güvensizliğin daha çok bireysel deneyimler, sosyal etkileşimler, sağlık okuryazarlığı ve hizmet kalitesi gibi çok boyutlu faktörlerle şekillendiğini düşündürmektedir. Öte yandan bazı çalışmalar, kadın bireylerin tıbbi güvensizlik düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olabileceğini savunarak farklı bir perspektif sunmaktadır (Ryu et al., 2025; Hood-Wells, 2024). Bu çelişkili bulgular, cinsiyetin etkisinin yalnızca nicel verilerle değil, niteliksel araştırmalarla da derinlemesine ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Benzer şekilde, yaş grupları arasında anlamlı bir fark bulunamaması da önemli bir bulgudur. Bu durum, tıbbi güvensizliğin sadece yaşla değil, yaşa eşlik eden yaşam deneyimleri, kronik hastalık varlığı, sağlık sistemiyle temas geçmişi gibi faktörlerle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Sauceda et al., 2023). Ayrıca sağlık hizmetlerine başvuru sıklığının da güvensizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olmaması, sistemle sık temasın her zaman olumlu bir algı yaratmadığını göstermektedir. Bu noktada, temasın sıklığından çok niteliği, yani hizmetin sunumu esnasında yaşanan deneyimlerin, bireyin sistemle kurduğu güven ilişkisinde daha belirleyici olduğu söylenebilir (Donar et al., 2024; Şimşek & Kara, 2021).

Çalışmanın önemli çıktılarından biri, sağlık sistemine duyulan güvenin bireylerin temel demografik özelliklerinden ziyade sistemin işleyişine, şeffaflığına, sağlık çalışanları ile kurulan iletişime ve sağlık hizmetlerinin kalitesine bağlı olduğudur. Bu bağlamda tıbbi güvensizliği azaltmak için sadece bireyleri değil, sistemi ve hizmet sunum biçimini odağa alan yapısal müdahalelere ihtiyaç vardır. Tıbbi güvensizlik bireylerin tedaviye uyumunu, önleyici sağlık hizmetlerinden yararlanma eğilimini ve genel sağlık davranışlarını doğrudan etkilemektedir (Gidengil et al., 2019). Dolayısıyla sistematik güvenin yeniden inşa edilmesi, sadece bireysel memnuniyet düzeyi değil, toplum sağlığının genel düzeyi açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, sağlık sistemine güveni artırmaya yönelik bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle sağlık iletişimi süreçlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Hekim-hasta iletişimi yalnızca bilgi aktarma değil, aynı zamanda güven inşa etme sürecidir. Hekimlerin empatik, açık ve karşılıklı etkileşime dayalı bir iletişim tarzı benimsemeleri, bireylerde güven algısını artırabilir (Hall et al., 2025). Aynı zamanda sağlık çalışanlarının iletişim becerilerine yönelik hizmet içi eğitimler düzenlenmesi, bu süreci destekleyecektir.

İkinci olarak, toplumun sağlık okuryazarlığı düzeyini artırmaya yönelik politikalar hayata geçirilmelidir. Bireylerin sağlıkla ilgili bilgiyi anlama, değerlendirme ve kullanma kapasiteleri yükseldikçe, yanlış bilgi kaynaklarına yönelim azalmakta, bu da sistemle kurulan güven ilişkisinin güçlenmesine katkı sunmaktadır (Harbi et al., 2025). Bu noktada medya okuryazarlığı da kritik bir başlıktır. Sosyal medyada yayılan dezenformasyonun önüne geçebilmek için doğrulama merkezlerinin aktifleştirilmesi, halk sağlığı kampanyalarının görsel ve işitsel araçlarla desteklenmesi etkili olacaktır.

Üçüncü olarak, kadınların sağlık sistemine dair özgün deneyimlerine yönelik politikalar geliştirilmelidir. Kadınların doğum, gebelik takibi, kadın hastalıkları gibi konularda daha sık sağlık hizmeti kullanmaları, onları sistemle daha yoğun ilişki kuran bir grup haline getirmektedir. Bu nedenle, kadınlara özel güven artırıcı müdahaleler, toplumsal cinsiyet duyarlılığı taşıyan sağlık politikaları ile desteklenmelidir (Kızılkaya, 2023).

Son olarak, sağlık kuruluşlarının sadece klinik bakım sunan yapılar değil, aynı zamanda psikososyal güven ortamı sağlayan kurumlar haline gelmesi hedeflenmelidir. Kurumların şeffaflık ilkesiyle çalışması, hasta haklarına riayet edilmesi, geri bildirim mekanizmalarının etkin kullanılması gibi uygulamalar, bireylerin güvenini artırabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen veriler, tıbbi güvensizliğin sadece bireysel değil, yapısal ve sistemik düzeyde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda sağlık çalışanlarının tutumları, sağlık kurumlarının kurumsal kültürü ve hizmet kalitesi gibi etkenler daha ayrıntılı şekilde analiz edilmelidir. Ayrıca nitel veri toplama yöntemleriyle, bireylerin tıbbi güvensizlik deneyimleri daha derinlemesine incelenerek mevcut nicel bulgular desteklenebilir. Böylece, toplumun sağlık sistemine olan güveninin yeniden tesisi mümkün olabilir.

5. KAYNAKLAR

Akar, Y., ve Arıkan, C. (2023). Sağlık hizmetlerinde talebi etkileyen faktörler. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 21*(1), 1–21.

Araz, A., Harlak, H., ve Meşe, G. (2007). Sağlık davranışları ve alternatif tedavi kullanımı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6*(2), 112–122.

Bahadır, H. (2016). İzmir'in bir mahallesinde yaşayan Suriyeli sığınmacıların sağlık durumları, sağlık hizmetlerine erişimi ve erişimi etkileyen etmenler (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Benkert, R., Peters, R. M., and Templin, T. N. (2019). Sociodemographics and medical mistrust in a population-based sample of Michigan residents. *International Journal of Nursing and Health Care Research, 6*, 092.

Donar, G. B., Başköy, Y. H., Arslan, D. T., and Yeşilaydın, G. (2024). Sağlık bakım sistemine duyulan güven düzeyinin belirlenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11*(2), 290–302.

Gidengil, C., Parker, A. M., and Zikmund-Fisher, B. J. (2019). Trends in distrust of the health care system and vaccination hesitancy. *Vaccine, 37*(45), 6751–6756. https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2019.09.102

Göger, Z. (2023). Toplumun koruyucu aşılarla ilgili tutum ve davranışları: İstanbul ili örneği. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*.

Hall, M. J., Park, C. Y., Ruth, K. J., Kelly, P. J., Singley, K., Luck, C. C., ... and Bauerle Bass, S. (2025). Prevalence and predictors of medical mistrust among socioeconomically and racially diverse cancer patients in Philadelphia. *Cancers, 17*(4), 649.

Harbi, İ. A., Sur, H., Altıntaş, T., ve Sönmez, K. (2025). Toplumun sağlık okuryazarlığının yükseltilmesinin hizmet verimliliğine potansiyel katkıları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 12*(121), 1507–1521.

Hood-Wells, V. D. (2024). *Telehealth acceptance and medical mistrust among the elderly of rural Appalachia: A correlational study using the Medical Mistrust Index and Technology Acceptance Model* (Doktora tezi, East Tennessee State University).

Johnson, D., Javed, A., Byrnes, N. J., Jones, A. C., and Bertsch, K. N. (2025). Influences and implications of medical mistrust on healthcare behaviors in a low health outcomes county in the State of New Jersey. *Journal of Community Health*, 1–9.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (23. Baskı). Nobel Yayıncılık.

Kızılkaya, S. (2023). What happens with the health system: Medical mistrust. *Academic Journal, 31*(06), 7–27.

Larson, H. J., Clarke, R. M., Jarrett, C., Eckersberger, E., Levine, Z., Schulz, W. S., and Paterson, P. (2018). Measuring trust in vaccination: A systematic review. *Human Vaccines & Immunotherapeutics, 14*(7), 1599–1609. https://doi.org/10.1080/21645515.2018.1459252

LaVeist, T. A., Isaac, L. A., and Williams, K. P. (2009). Mistrust of health care organizations is associated with underutilization of health services. *Health Services Research, 44*(6), 2093–2105.

Murphy, K. R., & Davidshofer, C. O. (1988). *Psychological testing: Principles and applications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Ryu, S., Patel, A., Allgood, K. L., Mattingly, D. T., Hirschtick, J. L., Orellana, R. C., & Fleischer, N. L. (2025). Medical mistrust and COVID-19 vaccine attitudes and behavior: Findings from a population-based cohort study in Michigan. *Vaccine: X, 22*, 100600.

Sarıoğlu, E. (2024). Yoğun bakım hemşirelerinde alarm yorgunluğunun tıbbi hata yapma eğilimine olan etkisinde iş yükünün aracı rolü (Yüksek Lisans Tezi). Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Sauceda, J. A., Campbell, C. K., Ndukwe, S. O., Dubé, K., and Saberi, P. (2023). Medical mistrust of health systems as a moderator of resilience and self-reported HIV care engagement in Black and Latinx young adults living with HIV. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. https://doi.org/10.1037/cdp0000620

Şengül, H., ve Bulut, A. (2020). Tıbbi güvensizlik ölçeği ve doktora güven ölçeğinin Türkçe geçerlik güvenirlik çalışması. *International Social Sciences Studies Journal, 6*(62), 1956–1964.

Şimşek, H., ve Kara, F. (2021). Sağlık kurumlarına güven ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet ilişkisi: Türkiye örneği. *Sağlık ve Toplum Dergisi, 31*(2), 45–58.

Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.

TÜİK. (2024). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim: https://www.tuik.gov.tr/

Vasher, S. T., Laux, J., Carson, S. S., and Wendlandt, B. (2024). Predictors of medical mistrust among surrogate decision-makers of patients in the ICU at high risk of death: A pilot study. *Chest Critical Care, 2*(4), 100092.

THE USE OF SOCIAL MEDIA IN DISASTER MANAGEMENT AND CHALLENGES ENCOUNTERED

AFET YÖNETİMİNDE SOSYAL MEDYANIN KULLANIMI VE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Nahsan KAYA[1]

[1]**Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Afet Yönetimi,**

ORCID: 0000-0003-4933-2738

Özet

İnsanlık tarihi boyunca deprem, sel, salgın hastalık gibi farklı afet türleriyle karşı karşıya kalmış ve bu afetlerin yıkıcı sonuçlarıyla mücadele etmiştir. Günümüzde doğal kaynaklı afetlerin sıklığı ve şiddeti artarken, bunların toplumsal, ekonomik ve çevresel etkileri de derinleşmektedir. Afet yönetimi; can ve mal kayıplarını önlemeyi, etkileri azaltmayı ve toplumun yeniden normale dönmesini sağlamayı amaçlayan bütüncül bir süreçtir. Bu süreçte sosyal medya, bilgi paylaşımını hızlandıran, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve karar vericilere durumsal farkındalık sağlayan etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Afet yönetim döngüsünün hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında sosyal medya; hızlı bilgi akışı, erken uyarı sistemleri, yardım koordinasyonu ve farkındalık oluşturma açısından önemli katkılar sunmaktadır. Sandy Kasırgası, Japonya Depremi, Haiti Depremi ve Türkiye'deki Van, İzmir ve 6 Şubat depremleri, sosyal medyanın afet iletişimi ve yardım süreçlerinde kritik rol oynadığını göstermiştir. Bununla birlikte, sosyal medya kullanımında bilgi doğrulama, gizlilik, veri güvenliği, erişim eşitsizlikleri ve dezenformasyon gibi önemli zorluklar bulunmaktadır. Bu zorlukların aşılabilmesi için doğrulama mekanizmalarının güçlendirilmesi, dijital okuryazarlığın artırılması, kurumlar arası entegrasyonun sağlanması ve yasal çerçevenin netleştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, sosyal medya doğru, güvenilir ve etik biçimde kullanıldığında afet yönetiminde etkinliği artıran, toplumun direncini güçlendiren ve kriz iletişimini destekleyen stratejik bir araçtır.

Anahtar kelimeler: Afet, afet yönetimi, sosyal medya

Abstract

Throughout human history, societies have faced various types of disasters such as earthquakes, floods, and epidemics, struggling to cope with their devastating consequences. Today, the frequency and intensity of natural disasters continue to increase, deepening their social, economic, and environmental impacts. Disaster management is a comprehensive process that aims to prevent loss of life and property, mitigate impacts, and restore normalcy within communities. In this process, social media emerges as an effective tool that accelerates information sharing, strengthens social solidarity, and provides situational awareness for decision-makers. Within the disaster management cycle—comprising preparedness, response, and recovery—social media contributes significantly to rapid information flow, early warning systems, aid coordination, and awareness raising. Events such as Hurricane Sandy, the Japan Earthquake, the Haiti Earthquake, and the Van, İzmir, and February 6 earthquakes in Türkiye have demonstrated the critical role of social media in disaster communication and relief

operations. However, several challenges persist, including issues of information verification, privacy, data security, accessibility inequalities, and misinformation. Addressing these challenges requires strengthening verification mechanisms, enhancing digital literacy, improving inter-institutional coordination, and establishing clear legal frameworks. In conclusion, when used accurately, responsibly, and ethically, social media serves as a strategic instrument that enhances the effectiveness of disaster management, strengthens community resilience, and supports crisis communication.

Keywords: Disaster, disaster management, social media

1. GİRİŞ

İnsanlık, deprem, sel, salgın hastalık gibi farklı afet türlerine maruz kalmış ve tarihi boyunca afetlerin yıkıcı sonuçlarıyla başa çıkmak zorunda kalmıştır (Mukkamala ve Beck, 2017). Bu afetlerle ilişkili küresel yıllık kayıp milyarlarca dolara ulaşmakta, binlerce ölüm ve yaralanma kaydedilmektedir. Bu durum, özellikle nüfusun yoğun olduğu ve acil müdahalenin büyük ölçüde kaynak kıtlığı ve durumsal bilgi eksikliği nedeniyle kısıtlandığı gelişmekte olan ülkelerin mega kentleri gibi dünyanın oldukça savunmasız bölgelerinde doğal kaynaklı afetlerin daha etkili bir şekilde yönetilmesini gerektirmektedir (Ogie vd., 2019). Doğal kaynaklı afetler hem sıklık hem de yoğunluk bakımından küresel olarak artmaktadır. Birleşmiş Milletler Afet Riskini Azaltma Ofisi'nin (UNISDR) terminolojisine göre, afet "yaygın insan, maddi, ekonomik veya çevresel kayıpları ve etkileri içeren, etkilenen topluluk veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma yeteneğini aşan bir topluluk veya toplumun işleyişinin ciddi şekilde bozulmasıdır" (Linardos vd., 2022). Acil Durum Olayları Veritabanı'na (2024) göre, son on yılda (2013-2023) 1,7 milyar insan doğal kaynaklı afetlerden etkilenmiş, 319.931 kişi hayatını kaybetmiş ve 1,9 trilyon ABD dolarının üzerinde hasara neden olmuştur. Doğal kaynaklı afetler, birçok yönden ölüm oranının ötesinde insan hayatına önemli zararlar vermiştir. Fiziksel hasarlar açısından, insanlar önemli bir afetten hemen sonra mülklerini, altyapılarını ve hizmetlerini (elektrik, ulaşım, su temini vb.) kaybetmektedir. Bununla birlikte, afetler genellikle insanların yaşamlarında iş kayıpları, duygusal çöküntüler, mali krizler, yaralanmalar ve sakatlıklar gibi uzun vadeli sonuçları beraberinde getirir. Ayrıca, değişen çevre koşulları ve öngörülemeyen hava değişiklikleri gibi afetlerle ilişkili kaçınılmaz belirsizlikler de olabilir ve bu da çeşitli sürdürülebilirlik sorunlarına yol açabilir (Seneviratne vd., 2024).

2. Afet Yönetimi ve Sosyal Medya Kullanımı

Afet yönetimi, can ve mal kayıplarını önlemeyi, insanları ve altyapıyı korumayı, ekonomi üzerindeki etkileri azaltmayı ve normallik durumunu yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir afetin meydana gelmesinden önce, sırası ve sonrasında gerçekleştirilen prosedürlerdir (Linardos vd., 2022). Sosyal medya, sanal topluluklar ve ağlar aracılığıyla bilgi, fikir, kariyer ilgi alanları ve diğer ifade biçimlerinin oluşturulmasını veya paylaşılmasını kolaylaştıran etkileşimli bilgisayar aracılı teknolojileri ifade eder (Obar ve Wildman, 2015). Sosyal medya, afet yönetim döngüsünün zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve yeniden inşa (iyileştirme) aşamalarında kullanılma potansiyeline sahip değerli bir teknolojidir (Seneviratne vd., 2024). Afetler iletişim altyapısına ve sistemlerine zarar verdiği için iletişim kesintiye uğrar ve geniş alanlarda iletişim aşırı yüklenmesi meydana gelir (Mukkamala ve Beck, 2017; Mızrak, 2024). Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi 2015–2030, "…sosyal medya, geleneksel medya, büyük veri ve mobil telefon ağları dahil olmak üzere medyanın kullanımını güçlendirerek, başarılı afet riski iletişimi için ulusal önlemleri destekleyen…"eylemleri vurgulamaktadır (Tang vd., 2021; Mızrak, 2024). Sosyal ağların ve kitle kaynak kullanımının ortaya çıkışı, halkın doğal kaynaklı afetlerin etkisini azaltmada afet yönetiminin etkinliğini artırmak için kullanılabilecek temel afetle ilgili bilgileri sağlamasına olanak tanıyan insan merkezli yaklaşımların uygulanmasını sağlamıştır

(Phengsuwan vd., 2021). Sosyal medya platformları, seller, depremler, sıcak hava dalgaları, kasırgalar, kar fırtınaları ve orman yangınları dahil olmak üzere farklı afet türleri için toplumsal dayanıklılık, afet tespiti, erken uyarı sistemleri, acil durum yönetimi ve kayıp değerlendirmesi için yeni veriler sağlayabilir (Ogie vd., 2019; Tang vd., 2021). Sosyal medya verileri, coğrafi bilgi, bilgisayar ve alan bilimcilerinin veri analizi için kullanabileceği insan faaliyetleri, çevre koşulları ve kamuoyunun tepkileri hakkında zengin bilgiler içerir (Phengsuwan vd., 2021). Bu veriler afet yönetiminin zarar azaltma aşamasında halka bilgiyi hızlı bir şekilde yaymak, kurum ve kuruluşlar tarafından erken uyarılar göndermek ve halk arasında farkındalık oluşturmak için kullanılır. Yeni dijital teknolojiler, insanların hem bilgi tüketicisi hem de üreticisi haline gelmesiyle iki yönlü iletişimi kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya, gerçek zamanlı afet bilgilerini daha da geniş bir kitleye paylaşmak için ayrıcalıklı bir platform haline gelir (Mukkamala ve Beck, 2017). Hazırlık aşamasında, sosyal medyanın kullanımı tahliye planları, acil durum toplanma yerleri gibi afet hazırlık faaliyetlerini paylaşarak ve gerçek zamanlı güncellemeler sağlayarak toplum katılımını artırır. Müdahale aşamasında, bilgi ve uyarıları yaymak, afetlerden etkilenen insanların duygularını ve ihtiyaçlarını belirlemek, bağış ve kurtarma taleplerini belirlemek ve hasarı tespit etmek için kullanılır. Yeniden inşa aşamasında ise, topluluklar arasında etkileşimi devam ettirmek, bilgi paylaşmak, bağış toplamak, sosyal uyum, dayanışma, zihinsel ve duygusal destek ve hizmetleri yeniden inşa etmek için sıklıkla kullanılır (Luna ve Pennock, 2015; Mızrak, 2024).

3. Afet Yönetiminde Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Örnekler

Afet sırasında, insanların bilgileri paylaşmak için teknolojiyi kullanma eğilimi, araştırmacıların dikkatini 2008'de çekmiştir (Mukkamala ve Beck, 2017). İnsanlar sevdiklerini bulmak ve afetler hakkında bilgi edinmek veya yaymak için web forumları, bloglar, internet gibi ulaşabildikleri teknolojileri kullanmışlardır. Twitter ve Facebook gibi sosyal ağlar insanların kişisel yaşamlarına ve daha sonra afet zamanlarında da nüfuz etmiştir. İnsanlar gerçek zamanlı bilgileri paylaşmak için bu ağları yoğun bir şekilde kullanmaya başlamış ve bu da geleneksel afet iletişim uygulamalarını değiştirmiştir (Sutton vd., 2008). Doğal kaynaklı afetler sırasında sosyal medya, acil durum müdahalesinde önemli bir rol oynayabilir ve afet sırası ve sonrasında durumsal farkındalığın belirlenmesine katkı sağlayabilir (Phengsuwan vd., 2021).

Sosyal medya, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Sandy ve Harvey Kasırgaları, Japonya'daki deprem ve sonrasındaki tsunami, Haiti, İtalya, Nepal ve Şili'deki depremler ve Avustralya'daki Queensland sel felaketi gibi dünya çapında yaşanan birçok acil durum yönetimi ve afet yardımı için güçlü bir araç olarak kullanılmıştır (Lovari ve Bowen, 2020; Grace, 2021). Sosyal medya paylaşımları, görüş ve duyguya ilişkin mesajların yanı sıra, durumu değerlendirmeye yardımcı olabilecek ve durumsal farkındalık yaratabilecek önemli durum güncellemeleri de içermiştir (Mukkamala ve Beck, 2017).

Sandy Kasırgası ilk olarak 22 Ekim 2012'de Karayip sularında başlayarak hızla ivme kazanmış ve ABD'deki 24 eyalette 60 milyon kişiyi etkileyen bir süper fırtınaya dönüşmüştür. 29 Ekim'de karaya ulaşmış ve New York şehrinde elektrik kesintilerine, su baskınlarına, iletişim sistemlerinin çökmesine ve gıda kıtlığına yol açmıştır (Neria ve Shultz, 2012). Afet öncesi aşamada insanlar, medya kaynaklarından kasırga ile ilgili bilgileri paylaşmış, paylaşımları retweet etmiş ve hava durumu raporlarını paylaşmıştır. Bilgi mesajlarının yanı sıra, insanlar görüşlerini, duygu ve eylem odaklı paylaşımlar da yapmıştır (Mukkamala ve Beck, 2017).

2011 yılında, 9.0 büyüklüğünde meydana gelen Büyük Japonya depremini ve ardından gelen büyük tsunami ve Fukuşima nükleer santralindeki kaza, önemli ekonomik ve sosyal hasara sebep olmuştur. Japon hükümetine göre, bu afet 15.800'den fazla can kaybına ve 177,7 milyar ABD dolarından fazla doğrudan ekonomik hasara neden olmuştur (Cheng vd., 2016). Deprem

ve tsunami sırasında, cep telefonu operatörleri sesli arama sayısını %80'e kadar sınırlayarak halkı diğer iletişim biçimlerini kullanmaya yöneltmiştir. Bu afette telefon hatları kapalıyken bile sosyal medya acil durum yönetiminin dört aşamasının hepsinde kullanılmıştır (Luna ve Pennock, 2015). Müdahale ve iyileşme aşamalarında, sosyal medya hem hükümet hem de sivil toplum kuruluşları (STK'lar) için önemli bir bilgi platformu olarak kullanılmıştır. Ayrıca sosyal medya platformları aracılığı ile halkla iletişim kurularak bilgilendirmeler sağlanmıştır (Yoshimura ve Inoue, 2012; Cheng vd., 2016).

12 Ocak 2010'da Haiti'de 7.0 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Deprem, yoğun nüfuslu başkent Port-au-Prince'te büyük hasara yol açmış; tahmini 230.000 kişi hayatını kaybetmiş, 300.000 kişi yaralanmış ve 1 milyondan fazla kişi evsiz kalmıştır (Yates ve Paquette, 2011). Meydana gelen yıkıcı depremden sonraki saatlerde, günlerde ve haftalarda Twitter, müdahale ve bağış toplamak için kullanılan önemli bir platform olarak rol almıştır. Bireyler, büyük zarar görmüş bir ülkeye yardım sağlayabilecekleri küresel bir topluluk oluşturmak, yardım çalışmalarına dikkat çekmek ve uluslararası kuruluşları harekete geçirmek için Twitter ve çeşitli sosyal platformlara başvurmuşlardır. Kullanılan sosyal ağlar, güncel duruma dair farkındalığın sağlanmasına, yardım ve milyonlarca dolarlık bağış toplanmasına katkı sağlayan iletişim kanalları olmuşlardır (Gurman ve Ellenberger, 2015).

Türkiye'nin tektonik ve jeolojik yapısı, meteorolojik özelliklerine bağlı olarak sıklıkla doğal kaynaklı afetlere maruz kalmaktadır. Türkiye'de meydana gelen doğal kaynaklı afetler can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Özellikle depremler, birçok can ve mal kaybına neden olan doğal kaynaklı afetler arasında ilk sırada yer almaktadır (Argın, 2023).

Ekim 2011 tarihinde, Van'da meydana gelen 7.2 büyüklüğündeki deprem 604 kişinin hayatını kaybetmesine ve 2.608 kişinin yaralanmasına neden olmuştur (Erdik vd., 2012). Van depreminde sosyal medya kullanıcıları olabildiğince hızlı örgütlenerek yardım ve destek kampanyaları düzenlemiş ve bazı bölgelerde enkaz altında yaralıların bulunduğuna dair gelen mesajlar ile arama kurtarma faaliyetlerine destek vermişlerdir (Demiröz, 2020; Usta ve Yükseler, 2021).

Ekim 2020 tarihinde, Seferihisar (İzmir) açıklarında 6.6 büyüklüğünde meydana gelen depremde 117 kişi hayatını kaybetmiştir. AFAD, meydana gelen deprem sonrasında resmi internet sitesini ve sosyal medya platformlarını depremden sonra yapılması gerekenler, uyarılar, etkilenen kişilere yardım ulaştırılması ve yapılan çalışmalara dair bilgilendirmeler için etkin kullanmıştır. AFAD depremden hemen sonra resmi sosyal medya hesaplarından yaptığı paylaşımlarda; iletişim altyapısının kesilmemesi için internet tabanlı uygulamaların veya SMS kullanımının tercih edilmesi, depremden sonra hasarlı binalara girilmemesi, acil durum araçlarının hızlı geçişi için yolların boş bırakılması, sosyal medyada oluşabilecek dezenformasyon içerikli paylaşımlara itibar edilmemesi, doğru bilgi için resmi kaynakların takip edilmesi, deprem bölgesine yardımları ile ulaşmak isteyen vatandaşların hangi tür yardımları yapacağı ve yardım malzemelerini nasıl göndereceği konusunda yönlendirmede bulunmuştur (Usta ve Yükseler, 2021).

6 Şubat depremlerinde, 50.000'den fazla insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan etkilenmiştir. Depremler birçok telekomünikasyon ve altyapı sistemine zarar verdiğinden, büyük iletişim sorunları meydana gelmiş ve kontrolsüz tahliye sorunlarına yol açmıştır. Deprem bölgesinde sağlık sisteminde yetersizlikler yaşanmış, elektrik ve internet bağlantılarındaki hasar, sağlık kuruluşlarının ve personelinin iletişim kurmasını engellemiştir (Argın, 2023; Mızrak, 2024). Depremlerden sonra insanlar sosyal medyayı çoğunlukla deprem bölgesindeki arama kurtarma çalışmalarını takip etmek, haber yaymak, yardım çalışmalarını takip etmek ve artçı sarsıntılar hakkında bilgi edinmek amacıyla kullanmıştır (Mızrak, 2024).

4. Afet Yönetiminde Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Zorluklar

Çeşitli uygulamalara ve birçok avantaja rağmen, sosyal medyanın afet yönetiminde kullanımına dair çeşitli zorluklar vardır (Usta ve Yükseler, 2021; Seneviratne vd., 2024; Mızrak, 2024). Bu zorlukların başında veri kalitesi, veri doğrulama ve güvenilirlik sorunları gelmektedir. Ayrıca sahte paylaşımlar, uzman bilgisinden yeterince yararlanamama ve birlikte çalışabilirlik eksiklikleri, teknolojik imkânlara, becerilere ve eğitime bağlı erişim eşitsizlikleri de önemli zorluklar arasındadır. Bunun yanında, platform güvenilirliği ve istikrarının artırılması gerekliliği, yetersiz doğrulama ve güven yönetimi mekanizmaları, gizlilik endişeleri, kullanıcı ve yardım çalışanlarının güvenliğini korumaya yönelik eksikler, veri filtreleme yetersizlikleri ve afet yardımlarına yönelik talebi öngörmede yaşanan zorluklar da dikkat çeken diğer zorluklardır.

Afet yönetiminde sosyal medya verilerine yaygın ve artan şekilde yanıltıcı bilgi ve uygunsuz davranış risklerini taşımaktadır. Sosyal medya platformları, başta afetten etkilenen bölgenin, sonrasında tüm toplumun doğru ve açık bilgiye ulaşabilmesi, toplumun ruh sağlığının iyileştirilmesinde belirleyici bir etken iken, güven duygusunun yeniden inşasında önemli bir yere sahiptir (Usta ve Yükseler, 2021). Sosyal medyadaki söylentiler, afetler sırasında insanların güvenliği için tehdit oluşturabilir. Endonezya'daki Palu depreminden sonra, sosyal medyadaki sahte haberler insanlar arasında korku ve paniğe neden olmuş ve sahte haberler nedeniyle sosyal çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur (Mızrak, 2024). İletişim ve internet altyapısının yetersizliğine bağlı olarak sosyal medya platformlarının kullanımında eşitsizlikler vardır. Ayrıca, engelli bireyler, yaşlılar ve izole insanlar gibi savunmasız gruplar, genel nüfusla aynı şekilde yanıt verememeleri nedeniyle belirli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Seneviratne vd., 2024). Sosyal medya platformlarından edinilen bilgilere kimin erişebildiği ve bu bilgilerin nasıl yönetildiğiyle ilgili sorular, sosyal medya uygulamalarının isteksizce benimsenmesine yol açmaktadır (Luna ve Pennock, 2018). Afet yönetiminde sosyal medyanın kullanımına dair zorluklar genel olarak, veri, sosyal, teknoloji ve hukukla ilgili zorluklar olmak üzere dört kategoride incelenebilir (Luna ve Pennock, 2015; Luna ve Pennock, 2018; Ogie vd., 2019; Seneviratne vd., 2024) (Tablo 1).

Tablo 1

Afet yönetiminde sosyal medya kullanımına yönelik zorluklar

Kategori	**Zorluklar**
Veri	Kötü bilgi kalitesi ve mesaj içeriği
	Bilginin doğruluğu ve doğrulamada zorluklar
	Veri işleme ve analizinde zorluklar
	Verinin kime ait olduğunun belirlenememesi
	Verilerin düşük güvenilirlik düzeyi
Sosyal	Sosyal medya verilerini yönetecek insan kaynaklarının yetersizliği
	Yanlış bilgi ve dezenformasyonun yayılması
	Bilgiye ve yetkililere güven eksikliği
	Topluluk beklentilerinin farklı düzeyleri

	Farklı sosyal gruplar arasında sosyal medya kullanımındaki eşitsizlikler
	Kuruluşların değişime karşı direnci
	Dil engelleri
	Mağdurlar ve müdahale ekipleri arasında iletişim eksikliği
	Sosyal medya platformlarını öğrenmede zorluklar
Teknoloji	Acil durumlarda internet bağlantısıyla ilgili sorunlar
	Dijital farklılıklar
	Bilgi akışını engellemelerini belirleme ve gidermede zorluklar
Yasal	Politika ihlalleri ve gizlilik ihlali sorunları

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afet yönetimi sürecinde sosyal medya, bilgi paylaşımını hızlandıran, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve karar vericilere durumsal farkındalık sağlayan güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medyanın doğru, güvenilir ve sorumlu biçimde kullanımı; afetlerin etkilerini azaltmada, toplumun direncini ve dayanıklılığını artırmada kritik bir unsur olarak görülebilir. Afet öncesi, sırası ve sonrasında sosyal medya; bilgiye hızlı erişim, uyarı sistemlerinin güçlendirilmesi, yardım koordinasyonu, toplumsal farkındalık ve psikososyal destek açısından önemli katkılar sağlayabilir. Bununla birlikte, sosyal medyanın afet yönetiminde etkin biçimde kullanılmasında çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Bilgi doğrulama, veri güvenliği, gizlilik, erişim eşitsizlikleri, teknolojik altyapı yetersizlikleri ve yanlış bilgilendirme bu zorlukların bazılarıdır. Özellikle afet anlarında bilgi kirliliği ve dezenformasyonun hızla yayılması, afet yönetimi süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmekte; bu durum hem kurumların koordinasyonunu hem de toplumun güven duygusunu zedeleyebilmektedir. Sosyal medyanın afet yönetiminde daha etkin ve güvenilir bir şekilde kullanılabilmesi için sosyal medya platformları ve kamu kurumları arasında, paylaşılan bilgilerin doğruluğunu hızla kontrol edebilecek ortak sistemler kurularak doğrulama mekanizmaları güçlendirilmelidir. Toplumun geniş kesimlerinin sosyal medya kullanımında bilinçli davranabilmesi için afet iletişimi ve dijital medya okuryazarlığı eğitimleri yaygınlaştırılmalıdır. Afet yönetiminde görevli kurum ve kuruluşlar arasında sosyal medya tabanlı ortak iletişim protokolleri geliştirilmeli ve kriz anında bilgi paylaşımı standartlaştırılmalıdır. Afet durumlarında iletişim altyapısının kesintisiz sürdürülebilmesi için alternatif ağlar, uydu tabanlı sistemler ve veri yedekleme çözümleri oluşturulmalıdır. Sosyal medya verilerinin kullanımı, kişisel verilerin korunması ve paylaşımların doğruluk sorumluluğu gibi konularda yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Argın, Y. (2023). Doğal afetlerde sosyal medya kullanımı: 2023 Kahramanmaraş depremi özelinde Twitter örneği. *İnsanat Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 140-165

Cheng, J. W., Mitomo, H., Otsuka, T., & Jeon, S. Y. (2016). Cultivation effects of mass and social media on perceptions and behavioural intentions in post-disaster recovery–The case of the 2011 Great East Japan Earthquake. *Telematics and Informatics*, *33*(3), 753-772. https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.12.001

Demiröz, K. (2020). Afet kriz yönetiminde sosyal medyanın işlevselliği ve zararları üzerine bir inceleme. *Resilience*, *4*(2), 293-304. https://doi.org/10.32569/resilience.735807

Erdik, M., Kamer, Y., Demircioğlu, M., & Şeşetyan, K. (2012). 23 October 2011 Van (Turkey) earthquake. *Natural hazards*, *64*(1), 651-665. https://doi.org/10.1007/s11069-012-0263-9

Grace, R. (2021). Overcoming barriers to social media use through multisensor integration in emergency management systems. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *66*, 102636. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102636

Gurman, T. A., & Ellenberger, N. (2015). Reaching the global community during disasters: findings from a content analysis of the organizational use of Twitter after the 2010 Haiti earthquake. *Journal of health communication*, *20*(6), 687-696. https://doi.org/10.1080/10810730.2015.1018566

Linardos, V., Drakaki, M., Tzionas, P., & Karnavas, Y. L. (2022). Machine learning in disaster management: recent developments in methods and applications. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, *4*(2). https://doi.org/10.3390/make4020020

Lovari, A., & Bowen, S. A. (2020). Social media in disaster communication: A case study of strategies, barriers, and ethical implications. *Journal of Public Affairs*, *20*(1), e1967. https://doi.org/10.1002/pa.1967

Luna, S., & Pennock, M. (2015). Social media in emergency management advances, challenges and future directions. In *2015 Annual IEEE Systems Conference (SysCon) Proceedings* (pp. 792-797). IEEE. https://doi.org/10.1109/SYSCON.2015.7116847

Luna, S., & Pennock, M. J. (2018). Social media applications and emergency management: A literature review and research agenda. *International journal of disaster risk reduction*, *28*, 565-577.

Mızrak, S. (2024). Public's social media use during the Kahramanmaraş earthquakes on 6 February 2023. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *108*, 104541. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104541

Mukkamala, A., & Beck, R. (2017). Social media for disaster situations: Methods, opportunities and challenges. In *2017 IEEE global humanitarian technology conference (GHTC)* (pp. 1-9). IEEE. https://doi.org/10.1109/GHTC.2017.8239277

Neria, Y., & Shultz, J. M. (2012). Mental health effects of Hurricane Sandy: characteristics, potential aftermath, and response. *Jama*, *308*(24), 2571-2572. https://doi.org/10.1001/jama.2012.110700

Obar, J. A., & Wildman, S. (2015). Social media definition and the governance challenge: An introduction to the special issue. *Telecommunications policy*, *39*(9), 745-750. https://doi.org/10.1016/j.telpol.2015.07.014

Ogie, R. I., Clarke, R. J., Forehead, H., & Perez, P. (2019). Crowdsourced social media data for disaster management: Lessons from the PetaJakarta. org project. *Computers, Environment and Urban Systems*, *73*, 108-117. https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2018.09.002

Phengsuwan, J., Shah, T., Thekkummal, N. B., Wen, Z., Sun, R., Pullarkatt, D., Thirugnanam, H., Ramesh, M. V., Morgan, G., James, P., & Ranjan, R. (2021). Use of Social Media Data in Disaster Management: A Survey. *Future Internet*, *13*(2), 46. https://doi.org/10.3390/fi13020046

Seneviratne, K., Nadeeshani, M., Senaratne, S., & Perera, S. (2024). Use of social media in disaster management: Challenges and strategies. *Sustainability*, *16*(11), 4824.https://doi.org/10.3390/su16114824

Sutton, J. N., Palen, L., & Shklovski, I. (2008). Backchannels on the front lines: Emergency uses of social media in the 2007 Southern California Wildfires.

Tang, J., Yang, S., & Wang, W. (2021). Social media-based disaster research: Development, trends, and obstacles. *International journal of disaster risk reduction*, *55*, 102095. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102095

Usta, E., & Yükseler, M. (2021). Afetlerde sosyal medya kullanımı ve etik ikilemler: İzmir Seferihisar depremi örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, *4*(2), 249-269. https://doi.org/10.35341/afet.981246

Yates, D., & Paquette, S. (2011). Emergency knowledge management and social media technologies: A case study of the 2010 Haitian earthquake. *International journal of information management*, *31*(1), 6-13. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.10.001

Yoshimura, N., & Inoue, T. (2012). Higashinihon Daishinsai Zengo No Maikuro Burogu Sābisu Twitter Ni Okeru Kōkyō Akaunto No Riyō Bunseki. *Jōhō Shori Gakkai Kenkyū Hōkoku, GN, Gurūpuwea To Nettowāku Sābisu (5)*, 1-8.

ASSESSMENT OF AIR POLLUTANT MEASUREMENTS IN TURKEY IN TERMS OF HEALTH MANAGEMENT

TÜRKİYE'DE HAVA KİRLETİCİLERİ (PM10, PM2.5, NO_2, O_3) ÖLÇÜMLERİNİN SAĞLIK YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özge DİŞ[1], Ahmet Bahadır ŞİMŞEK[2]

[1] Yüksek Lisans, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, 0009-0007-7339-5567

[2] Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, , 0000-0002-7276-2376

Özet

Bu çalışma, Türkiye genelinde hava kalitesinin güncel durumunu kapsamlı biçimde ortaya koymak amacıyla 331 izleme istasyonundan elde edilen bir yıllık (15 Ağustos 2024–15 Ağustos 2025) verileri analiz etmektedir. Araştırmada PM10, PM2.5, NO2, SO2, CO, NOx, NO ve O3 olmak üzere sekiz temel hava kirleticisi değerlendirilmiş, her istasyondan elde edilen günlük ölçümler üzerinden yıllık ortalama, minimum ve maksimum değerler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2021) küresel hava kalitesi kılavuzları, Avrupa Birliği Hava Kalitesi Direktifleri ve Türkiye'nin ulusal mevzuatı olan *Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği* referans değerleri ile karşılaştırılmıştır.

Analiz sonuçları, özellikle PM10 ve NO2 konsantrasyonlarının Türkiye'nin pek çok ilinde sistematik biçimde WHO sınırlarını aştığını ortaya koymaktadır. PM2.5 değerleri ise çoğunlukla Türkiye ve AB eşiklerinin altında seyretmekle birlikte, WHO'nun daha sıkı ölçütleri dikkate alındığında pek çok istasyonda aşım gözlenmiştir. Bu durum, küresel sağlık temelli standartlar ile ulusal düzenlemeler arasındaki farklılığın halk sağlığına doğrudan yansıyan kritik bir boşluk yarattığını göstermektedir. Ayrıca bölgesel farklılıkların belirgin olduğu görülmüştür: İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi metropollerde trafik ve sanayi kaynaklı kirleticiler yüksek düzeyde rapor edilirken, özellikle Doğu Anadolu ve İç Anadolu'nun bazı illerinde PM10 değerlerinin ısınma amaçlı yakıt kullanımı ve meteorolojik koşullarla bağlantılı olarak sürekli yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşılık kırsal bölgelerde görece düşük kirletici yoğunlukları, yerleşim ve sanayi yoğunluğunun sınırlı etkisini işaret etmektedir.

Bu bulgular, Türkiye'nin hava kalitesi politikalarında sağlık odaklı bir dönüşüm ihtiyacına işaret etmektedir. Ulusal mevzuatın WHO standartlarına yaklaşacak biçimde revize edilmesi, hem uzun vadeli mortalite ve morbidite risklerinin azaltılması hem de çevresel adaletin sağlanması açısından kritik görünmektedir. Çalışma, aynı zamanda referans değerlerin farklılığı nedeniyle ortaya çıkan normatif tartışmalara ampirik bir zemin sunmakta ve politika yapıcılar için yol gösterici veriler üretmektedir. Sonuç olarak, hava kalitesinin iyileştirilmesi yalnızca çevresel bir gereklilik değil, aynı zamanda halk sağlığının korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından da stratejik bir öncelik taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Hava kirleticileri, Hava kalitesi, PM10, NO2, PM2.5.

Abstract

This study analyzes one year of data (August 15, 2024 – August 15, 2025) obtained from 331 monitoring stations with the aim of comprehensively presenting the current state of air quality across Turkey. The annual average measurements of eight major air pollutants—PM10, PM2.5, NO2, SO2, CO, NOx, NO, and O3—were evaluated in the research. The findings were

compared with the reference values set by the World Health Organization's (WHO) global air quality guidelines, the European Union Air Quality Directives, and Turkey's national legislation, the Regulation on the Assessment and Management of Air Quality.

The analysis results reveal that concentrations of PM10 and NO2 systematically exceed WHO limits in many provinces of Turkey. Although PM2.5 values are generally below the thresholds of Turkey and the EU, exceedances were observed at many stations when considering WHO's stricter criteria. This indicates that the discrepancy between global health-based standards and national regulations creates a critical gap with direct implications for public health. Moreover, significant regional differences were observed: in metropolitan areas such as Istanbul, Ankara, Izmir, and Bursa, high levels of traffic- and industry-related pollutants were reported, while in some provinces of Eastern and Central Anatolia, PM10 levels were consistently high due to fuel use for heating and meteorological conditions. In contrast, relatively low pollutant concentrations in rural areas indicate the limited impact of settlement and industrial density.

These findings highlight the need for a health-focused transformation in Turkey's air quality policies. Revising national legislation to align more closely with WHO standards appears critical both for reducing long-term mortality and morbidity risks and for ensuring environmental justice. This study provides concrete evidence based on real data from Turkey to contribute to theoretical discussions on air pollution standards in different countries and produces guiding information for policymakers. In conclusion, improving air quality is not only an environmental necessity but also a strategic priority for protecting public health and achieving sustainable development goals.

Keywords: Air pollutants, Air quality, PM10, NO2, PM2.5

1. GİRİŞ

Hava kirliliği, günümüzde en önemli küresel çevre ve halk sağlığı sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, partikül madde (PM10 ve PM2.5), azot dioksit (NO_2) ve ozon (O_3) gibi başlıca kirleticilere maruziyet her yıl milyonlarca erken ölüme ve ciddi morbidite yüküne yol açmaktadır (World Health Organization, 2021). Bu kirleticiler yalnızca solunum ve kardiyovasküler hastalıkları tetiklemekle kalmayıp, aynı zamanda yaşam beklentisini azaltmakta ve sağlık sistemleri üzerinde büyük bir ekonomik yük oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin hava kalitesi direktifleri de benzer şekilde, insan sağlığını korumak için bu kirleticilerin kritik eşiğin altında tutulmasını zorunlu kılmaktadır (European Union, 2008).

Bilimsel literatür, bu kirleticilerin sağlık üzerindeki etkilerini çok boyutlu olarak ortaya koymuştur. Özellikle kısa dönemli maruziyetler dahi tüm nedenlere bağlı mortaliteyi artırmakta; PM2.5, PM10, NO_2 ve O_3'un her 10 µg/m³'lük artışı mortalite riskinde anlamlı yükselişlere neden olmaktadır (Orellano, Reynoso, Quaranta, Bardach ve Ciapponi, 2020). Uzun dönemli maruziyetlerin ise kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH), akciğer kanseri, felç ve iskemik kalp hastalıkları gibi ölümcül sonuçlara yol açtığı gösterilmiştir (Fann ve Risley, 2013). Bu bulgular, hava kirliliğini yalnızca çevresel bir mesele değil, doğrudan sağlık yönetimi kapsamında ele alınması gereken stratejik bir risk faktörü haline getirmektedir.

Bölgesel çalışmalar da hava kirliliğinin sağlık etkilerini somut biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin, İran'ın Kermanshah kentinde yapılan bir araştırma, PM10, NO_2 ve O_3 maruziyetinin yalnızca iki yıl içinde yüzlerce kardiyovasküler ölüme yol açtığını göstermiştir (Khaniabadi vd., 2017). Benzer şekilde, sistematik incelemeler yüksek sıcaklıklar ile hava kirleticilerinin etkileşiminin mortalite riskini sinerjik biçimde artırdığını ortaya koymuş, özellikle PM10, PM2.5 ve O_3'un sıcak hava koşullarında ölümcül etkilerinin daha belirgin olduğunu

vurgulamıştır (Rackow, König, Wall ve Konnopka, 2025). Bu durum, iklim değişikliği bağlamında hava kirliliğinin etkilerinin daha da ağırlaşacağını göstermektedir.

Son yıllarda yapılan kapsamlı meta-analizler, hava kirleticilerinin kısa ve uzun vadeli sağlık etkilerine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Orellano vd. (2020) yürüttüğü sistematik derleme, PM10 ve PM2.5'un kardiyovasküler, solunum ve serebrovasküler ölümlerle güçlü biçimde ilişkili olduğunu, NO_2 ve O_3'un ise tüm nedenlere bağlı mortaliteyi anlamlı düzeyde artırdığını göstermektedir. Bu sonuçlar, özellikle kentleşme ve sanayileşmenin yoğun olduğu bölgelerde sağlık yönetimi stratejilerinin hava kalitesi politikalarıyla bütünleştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Son yıllarda yapılan ölçümler, Türkiye'nin farklı bölgelerinde hava kirleticilerinin WHO ve AB standartlarının üzerinde seyrettiğini ortaya koymaktadır. 2020 yılı verilerine göre, ülke genelindeki hava izleme istasyonlarının neredeyse tamamında yıllık PM10 değerleri WHO tarafından önerilen sınırların üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum, hem kentsel merkezlerde hem de kırsal bölgelerde partikül madde kirliliğinin ciddi bir halk sağlığı tehdidi olduğunu göstermektedir. İzmir'de yapılan kapsamlı bir çalışma, PM10 seviyelerinin meteorolojik faktörlerden güçlü biçimde etkilendiğini ve özellikle kış aylarında ısınma kaynaklı emisyonların kritik rol oynadığını göstermiştir (Birim, Turhan, Atalay ve Gokcen Akkurt, 2023).

Bölgesel farklılıklar Türkiye'nin hava kalitesi sorunlarını daha da karmaşık hale getirmektedir. Iğdır'da yapılan ölçümler, PM10 seviyelerinin zaman zaman 468 $\mu g/m^3$'e kadar ulaştığını ve bu nedenle kentin Avrupa'nın en kirli şehirlerinden biri olarak raporlandığını ortaya koymuştur (Şahin, Işik, Şahin ve Kara, 2020). Marmara Bölgesi'nde sanayi yoğunluğu ve trafik kaynaklı emisyonlar PM2.5 ve NO_2 konsantrasyonlarını yüksek tutarken, COVID-19 döneminde uygulanan kapanmalar sırasında insan hareketliliğinin azalmasıyla birlikte hava kalitesinde geçici iyileşmeler gözlenmiştir (Efe, 2022).

Türkiye'de ozon (O_3) kirliliği de giderek artan bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Zeydan ve Ülker (2024), 2021 verilerine dayanarak, çok sayıda izleme istasyonunda hem kısa hem de uzun dönemli WHO eşiklerinin aşıldığını göstermektedir. Özellikle Adana, Isparta–Burdur, Trakya ve Erzurum çevresinde O_3 seviyeleri kritik eşikleri zorlamaktadır. Benzer biçimde, Sakarya'da yapılan analizler PM10, NO ve NO_2 konsantrasyonlarının mevsimsel dalgalanmalardan ve meteorolojik değişkenlerden doğrudan etkilendiğini göstermiştir (Eren, Serat, Arifoglu ve Ozdemir, 2025).

Hava kirliliği yalnızca çevresel bir sorun değil, doğrudan sağlık yönetimini ilgilendiren çok boyutlu bir halk sağlığı problemidir. Partikül maddeler (PM2.5, PM10), azot dioksit (NO_2), ozon (O_3), sülfür dioksit (SO_2) ve karbon monoksit (CO) gibi kirleticiler solunum ve kardiyovasküler sistem üzerinde ciddi etkiler göstermektedir. Özellikle hassas gruplar — çocuklar, yaşlılar ve kronik hastalıkları bulunan bireyler — bu etkilerden daha yüksek oranda zarar görmektedir (Bernstein vd., 2004).

Kısa süreli kirletici maruziyeti bile inme ve kardiyovasküler mortalite ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir (Shah vd., 2015). Benzer biçimde uzun vadeli maruziyetler kronik bronşit, astım ve erken mortalite ile bağlantılıdır (Pope ve Dockery, 2006). Avrupa'da yürütülen geniş kapsamlı bir değerlendirme, trafik kaynaklı hava kirliliğinin toplam mortalitenin %6'sına karşılık geldiğini, ayrıca çocuklarda yüzbinlerce bronşit atağı ve milyonlarca kısıtlı aktivite gününe yol açtığını ortaya koymuştur (Künzli vd., 2000). Bunun yanında karbon monoksit zehirlenmesi, özellikle düşük sosyoekonomik bölgelerde, hem akut ölümler hem de uzun vadeli nörolojik sekeller açısından kritik bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etmektedir (Raub, Mathieu-Nolf, Hampson ve Thom, 2000).

Bu bulgular sağlık yönetimi ve politika alanında güçlü bir entegrasyon ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle inme, astım ve kardiyovasküler hastalık yükünün azaltılmasında hava kalitesi verilerinin sağlık yönetiminde karar destek aracı olarak kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de ölçülen hava kirliliği verilerinin sağlık yönetimi açısından değerlendirilmesini sağlamaktır.

1.1 Literatür Taraması

Türkiye'de hava kirliliği–sağlık etkileşimini inceleyen literatür, ölçüm altyapısının gelişimiyle paralel olarak iki eksende evrilmiştir: (i) kirleticilerin mekânsal-zamansal örüntülerinin karakterizasyonu ve kaynak katkılarının ayrıştırılması, (ii) kısa dönem sağlık sonuçlarıyla epidemiyolojik ilişkilendirme ve, daha yakın dönemde, doğal deneylerin (ör. pandemi kısıtları) kullanımı. 2000'lerin sonuna kadar PM ve SO_2 ağırlıklı, sınırlı kalite güvencesine sahip bir izleme pratiği hâkimken, 2008 sonrası istasyon ağının yaygınlaşmasıyla birlikte NO_2, O_3 ve NMVOC'ler için pasif örnekleme ve çoklu ölçüt karşılaştırmaları devreye girmiştir. Bu erken dönem çalışmalar hem veri kalitesi sınırlılıklarını hem de AB/WHO eşikleriyle uyum durumunu görünür kılarak izleme-politika bağını tesis etmiştir (Bozkurt, Üzmez, Döğeroğlu, Artun ve Gaga, 2018; Özden, Döğeroğlu ve Kara, 2008).

Kentleşme ve ısınma/taşıt kaynaklarının baskın olduğu şehirlerde NO_2 ve SO_2 kış mevsiminde yükselirken, fotokimyasal karakteri nedeniyle O_3 yazın ve kırsal yakın-arka alanlarda yükselme eğilimi göstermektedir; Eskişehir'de pasif örnekleme ile yapılan değerlendirmeler bu ayrışmayı hem mevsimsel hem yerel ölçekte doğrulamıştır (Özden vd., 2008). 2010'lar boyunca İstanbul ve Marmara'da O_3–NO_x dinamikleri, kentsel–yarı kırsal–kırsal ölçekte diyurnal/mevsimsel desenleriyle birlikte ayrıntılanmış; Marmara Bölgesi'nde yüzey O_3'un bölgesel ölçekte yaygın bir sorun olduğu gösterilmiştir (Kasparoglu, Incecik ve Topcu, 2018).

Endüstriyel yükün belirgin olduğu bölgelerde VOC–NO_2–SO_2'nin birlikte izlenmesi, kentsel/endo-kentsel trafiğin NO_2 üzerindeki baskınlığını ve O_3'un kaynak alanlarından uzaklaştıkça artma eğilimini tutarlı biçimde ortaya koymuştur. Düzce'de dört mevsim, 50 noktada yürütülen pasif örnekleme çalışması, NO_2 ve SO_2'nin kış döneminde trafik ve ısınma nedeniyle yükseldiğini, O_3'un ise yaz ve kırsal lokasyonlarda maksimuma ulaştığını göstermiş; kanser riski açısından benzende tüm alanlarda kabul edilebilir risk eşiğinin aşıldığını rapor etmiştir (Bozkurt vd., 2018). Bu bulgular, İzmir'in yüksek endüstriyel yoğunluklu alt bölgelerinde VOC bileşimlerinin kaynak imzalarıyla birlikte değerlendirilmesiyle örtüşmektedir (Civan vd., 2015).

Sağlık sonuçlarıyla ilişkilendirmede, İstanbul'da 2013–2015 döneminde yürütülen zaman serisi analizi, solunum hastalıklarına ilişkin hastane başvurularında en güçlü artışın $PM_{2.5}$ ile ilişkili olduğunu; PM_{10} ve NO_2'nin de anlamlı katkı verdiğini göstermiştir (Çapraz, Deniz ve Doğan, 2017). Bu çalışma, yaş ve cinsiyet kırılımlarında duyarlılık farklılıklarını da ortaya koyarak sağlık yönetimi açısından hedeflenebilir risk gruplarını işaret eder. Aynı araştırma hattında, 2007–2012 verilerini kullanan bir değerlendirme, kardiyovasküler, solunum ve tüm nedenli mortaliteyle hava kirliliği arasındaki ilişkinin İstanbul'da anlamlı olduğunu bildirmiş, böylece morbidite–mortalite sürekliliğine dair kanıt tabanını güçlendirmiştir (Çapraz, Efe ve Deniz, 2016).

Pandemi dönemi, hareketlilikteki ani düşüşün kirletici konsantrasyonlarına yansımasını doğal bir deney olarak sunmuş; Marmara Bölgesi'nde trafik–PM/NO_2 ilişkisi, istasyon verileri ile mobilite ölçütlerinin ortak değerlendirilmesiyle nicel olarak gösterilmiştir. İstanbul'da Mart 2020'de PM_{10}, $PM_{2.5}$, NO_2, CO ve SO_2'de belirgin azalışlar rapor edilmiş; bu desen bölgesel ölçekte de gözlenmiştir (Efe, 2022; Şahin vd., 2020). Uydu temelli ulusal değerlendirmeler, troposferik NO_2'de 2020 ilk dalga döneminde alan/genlik bazlı azalışları ve Marmara–Ege

ekseninde yüksek mekânsal değişkenliği göstermiş; kısıtların gevşemesiyle NO_2'nin hızla yükseldiğini kaydetmiştir (Ghasempour, Sekertekin ve Kutoglu, 2021).

Son dönemde ulusal ölçekte O_3 üzerine yapılan bir derleme, Türkiye'de O_3 izlemesinin coğrafi kapsamındaki kritik boşlukları ve düzenleyici eşiklerin (8 saatlik/zirve sezonu) WHO önerileriyle hizalanma ihtiyacını vurgulamıştır. 360 istasyondan yalnızca 126'sında O_3 ölçüldüğü, 23 ilde nüfusun yaklaşık beşte birinin O_3 ölçümünden tamamen yoksun olduğu bildirilmiştir (Zeydan ve Ülker, 2024). Bu durum, O_3'un ikincil kirletici doğası ve öncül (NO_x–VOC) sınırlayıcılığının yerel–bölgesel ölçekte belirlenmesi gerekliliğiyle birlikte ele alınmıştır.

Bu birikim, Türkiye'de literatürün kronolojik olarak üç döneme ayrıştığını düşündürür: İlk dönemde (2000'ler) ağ kapasitesinin sınırlılığı, pasif örnekleme ve AB/WHO eşiğiyle karşılaştırmalı durumsal değerlendirmeler öne çıkmıştır (Gül vd., 2011; Özden vd., 2008). İkinci dönemde (2010'lar) Marmara ve metropol odaklı O_3–NO_x fotokimyası, kaynak türleri ve endüstriyel bölgelerde VOC riskinin nicel analizi yoğunlaşmış; epidemiyolojik zaman serileriyle sağlık etkisi kanıtı güçlenmiştir (Bozkurt vd., 2018; Çapraz vd., 2017; Im vd., 2013; Kasparoglu vd., 2018). Üçüncü dönemde (2020 sonrası) istasyon verileri, mobilite göstergeleri ve uzaktan algılama sinyallerinin birlikte kullanıldığı çok kaynaklı çerçeveler yaygınlaşmış; kirleticilerdeki keskin düşüşler "önleyici potansiyel"e dair nicel fikir vermiştir (Efe, 2022; Ghasempour vd., 2021).

Bununla birlikte literatürde üç yapısal boşluk belirgindir. Birincisi, O_3 özelinde bölgesel ve ulusal kapsam hâlâ sınırlıdır; Marmara dışı çok-merkezli çalışmalar ve öncül-sınırlayıcı rejimlerin (NO_x/VOC) nedensel teşhisi eksiktir (Kasparoglu vd., 2018; Zeydan ve Ülker, 2024). İkincisi, $PM_{2.5}$–NO_2–O_3 birlikte maruziyetini çoklu kirletici çerçevede ve sağlık hizmeti kullanım göstergeleriyle (başvuru, yatış, 112 çağrı yükü) eşleyen çalışmalar, İstanbul dışındaki metropoller için yok denecek kadar azdır (Çapraz vd., 2017, 2016). Üçüncüsü, veri kapsaması/kalitesi farklılıkları (ör. O_3 ölçümü olmayan iller) epidemiyolojik kestirimlerde belirsizliği büyütmekte, sağlık yönetiminde eşik-temelli uyarı sistemlerinin ölçeklenmesini zorlaştırmaktadır (Zeydan ve Ülker, 2024).

Türkiye literatürü kirleticilerin kaynak ve desenlerini güvenilir biçimde tanımlayan, epidemiyolojik bağları gösteren ve pandemi gibi doğal deneylerle nedensellik sinyallerini güçlendiren bir temele sahiptir. Ancak ulusal ölçekte O_3 dâhil çoklu kirleticide kesintisiz ölçüm kapsaması, NO_x–VOC sınırlayıcılığının bölgesel teşhisi ve sağlık hizmeti planlamasına doğrudan girdi veren çok-kirletici–çok-sonuçlu analitik tasarımlar, alanın acil ihtiyaçları olarak öne çıkmaktadır. Bu boşluklar, ölçüm verilerinin sağlık yönetimi göstergelerine çevrilmesini ve karar destek amaçlı eylem eşiklerinin (ör. WHO 8-saat ve zirve sezonu O_3 ölçütleri; $PM_{2.5}$ kısa dönem risk katsayıları) yerelleştirilmesini gerektirmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmada Türkiye'deki hava kalitesi izleme istasyonlarının günlük ölçümleri kullanılmıştır. Veriler T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Sürekli İzleme Merkezi (SİM) Veri Bankası'ndan (https://sim.csb.gov.tr/) temin edilmiştir. Veri tabanı 331 sabit istasyona ait ölçümleri içermekte olup, bu istasyonlar Türkiye'nin tüm illerine dağılmıştır. İl bazında istasyon sayıları farklılık göstermektedir ve her istasyonda tüm kirleticiler ölçülmemektedir. Bu nedenle analiz öncesinde eksik kayıtlar tamamlanmamış, analiz geçerli ölçümler ile gerçekleştirilmiştir.

Veriler 15 Ağustos 2024 – 15 Ağustos 2025 tarih aralığında günlük bazda toplanmıştır. İncelenen kirleticiler PM10, PM2.5, SO_2, CO, NO_2, NOx, NO ve O_3 olup her bir parametre için ortalama değerler dikkate alınmıştır.

Çalışmada ölçülen değerler üç referans setiyle kıyaslanmıştır:

1. WHO (2021) Küresel Hava Kalitesi Kılavuzları – insan sağlığının korunmasına yönelik bilimsel eşikler.

2. AB 2008/50/EC ve 2004/107/EC Direktifleri – üye ülkeler için yasal olarak bağlayıcı limit ve hedef değerler.

3. Türkiye Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği (HKDYY, 2008) – Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ulusal düzenleme, AB ile uyumlu bir çerçeve sunmaktadır.

Üç referans çerçevesi arasındaki yıllık ortalama eşik değerler Tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1 Hava kirleticileri için yıllık ortalama referans değerlerin karşılaştırılması (µg/m³)

Kirletici	WHO (2021)	AB Direktifi (2008/50/EC)	Türkiye HKDYY (2008)
PM2.5	5	25	25
PM10	15	40	40
NO_2	10	40	40
O_3	— (yıllık yok; 60 µg/m³ 8 saatlik)	— (yıllık yok; 120 µg/m³ 8 saatlik, sınırlı aşım)	— (yıllık yok; 120 µg/m³ 8 saatlik, sınırlı aşım)
SO_2	— (yıllık yok; 40 µg/m³ 24 saatlik)	— (yıllık yok; 20 µg/m³ 24 saatlik)	— (yıllık yok; 20 µg/m³ 24 saatlik)
CO	— (yıllık yok; 4 mg/m³ 24 saatlik)	— (yıllık yok; 10 mg/m³ 8 saatlik)	— (yıllık yok; 10 mg/m³ 8 saatlik)
NOx	—	30 (ekosistem için)	30 (ekosistem için)

WHO yalnızca sağlık odaklı en düşük risk seviyelerini, AB ise uygulanabilirlik esaslı yasal limitleri belirlemiştir. Türkiye HKDYY büyük ölçüde AB ile uyumlu olmakla birlikte, geçiş süreleri ve uygulama takvimleriyle esneklik tanımaktadır.

Analitik yaklaşım.

1. Tanımlayıcı analiz: İl–istasyon–kirletici düzeyinde min–maks–ortalama değerler özetlenmiş, dağılımlar görselleştirilmiştir.

2. Aşım analizi: WHO, AB ve HKDYY yıllık referanslarına göre istasyonlar uyum/uyumsuz olarak sınıflandırılmıştır. İl düzeyinde aşım oranları istasyon sayısına göre hesaplanmıştır.

3. Mekânsal karşılaştırma: İller arası ortalama konsantrasyon farkları sıralanmış; özellikle PM2.5 ve NO_2'de üst çeyrek iller sağlık yönetimi açısından kritik lokasyonlar olarak işaretlenmiştir.

Kullanılan veriler kamuya açık kurumsal bir kaynaktan elde edilmiştir. Etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

3. BULGULAR

3.1. Veri Setinin Tanımlayıcı Analizi

Çalışmada kullanılan bir yıllık hava kalitesi verileri, farklı kirleticiler için ölçüm sayıları, minimum ve maksimum değerler, ortalama seviyeler, standart sapmalar ve varyasyon katsayıları üzerinden özetlenmiştir. Bu özet, hem kirleticilerin genel düzeylerini hem de

değişkenlik derecelerini ortaya koyarak Türkiye'deki hava kalitesi profilini anlamaya imkân tanımaktadır.

Tablo 2'de incelenen sekiz kirleticiye ait temel tanımlayıcı istatistikler sunulmaktadır.

Tablo 2. Hava kirleticilerine ait tanımlayıcı istatistikler (15 Ağustos 2024 – 15 Ağustos 2025 dönemi)

	PM10	**PM2.5**	**SO_2**	**CO**	**NO_2**	**NOx**	**NO**	**O_3**
Ölçüm Sayısı	304	126	263	161	252	259	259	172
Minimum	9.7	4.0	2.1	24.2	1.6	5.9	0.7	9.9
Maksimum	631.7	101.5	7435.1	200299.9	3372.9	5977.5	1708.9	203.3
Ortalama	44.7	19.2	45.1	2294.4	54.2	84.4	30.4	47.4
Standart Sapma	37.9	10.7	460.4	15976.7	220.3	370.3	111.0	24.8
Varyasyon Katsayısı	0.8	0.6	10.2	7.0	4.1	4.4	3.6	0.5

Ölçüm sıklığı, kirleticiler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. PM10, SO_2, NO_2, NOx ve NO parametreleri için 250'nin üzerinde ölçüm yapılmışken, PM2.5 ve O_3 için ölçüm sayılarının daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, istasyon altyapısının ve cihaz kalibrasyonlarının kirleticiler arasında heterojenlik arz ettiğini göstermekte, özellikle PM2.5 ölçümlerinde sistematik eksikliklerin bulunduğuna işaret etmektedir.

Minimum ve maksimum değerler arasındaki geniş aralıklar, Türkiye'de hava kirliliğinin mekânsal ve zamansal dağılımındaki dalgalanmaların boyutunu açıkça yansıtmaktadır. Örneğin, PM10 için minimum 9,7 µg/m³ iken maksimum 631,7 µg/m³ olarak ölçülmüştür. Bu fark, kentsel alanlarda trafik ve ısınma kaynaklı yoğun kirliliğin, kırsal veya düşük emisyonlu bölgelerle kıyaslandığında dramatik düzeylere ulaşabildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, NOx parametresi için ölçülen maksimum 5977,5 µg/m³ değeri, endüstriyel faaliyetlerin ve yoğun trafik hatlarının lokal etkisini ortaya koymaktadır.

Kirleticilerin ortalama değerleri incelendiğinde, PM10'un 44,7 µg/m³, PM2.5'in 19,2 µg/m³, SO_2'nin 45,1 µg/m³, NO_2'nin 54,2 µg/m³ ve O_3'ün 47,4 µg/m³ olduğu görülmektedir. Bu değerler, WHO (2021) kılavuzları ile kıyaslandığında çoğu parametrede uzun dönemli sağlık risklerinin potansiyel olarak mevcut olduğunu göstermektedir. Özellikle PM2.5 için WHO'nun yıllık ortalama sınırının 5 µg/m³ olduğu dikkate alındığında, gözlenen 19,2 µg/m³'lük ortalama değerin eşik değerin yaklaşık dört katı olduğu anlaşılmaktadır. Benzer biçimde NO_2 için ölçülen ortalama (54,2 µg/m³), hem WHO'nun 10 µg/m³'lük kılavuz değerinin hem de AB ve Türkiye'nin 40 µg/m³'lük yasal sınırlarının üzerinde seyretmektedir.

Standart sapma ve varyasyon katsayısı değerleri, kirleticilerin istasyonlar arasında ne ölçüde farklılaştığını göstermektedir. CO için 15.976,7 µg/m³'lük yüksek standart sapma, bu parametrede ölçümlerin aşırı dalgalanma sergilediğini ortaya koymaktadır. Varyasyon katsayısının da 7,0 olması, ölçümlerin ortalama etrafında oldukça heterojen bir dağılım gösterdiğini teyit etmektedir. Benzer şekilde, SO_2 için 460,4 µg/m³'lük standart sapma ve 10,2'lik varyasyon katsayısı, bu kirleticinin bölgesel ve mevsimsel olarak belirgin dalgalanmalara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın O_3'ün 0,5 düzeyindeki düşük varyasyon katsayısı, bu parametrede ölçümlerin görece homojen bir dağılım gösterdiğini ifade etmektedir.

Genel olarak bu tanımlayıcı analiz, Türkiye'de hava kirleticilerinin hem konsantrasyon düzeylerinde hem de mekânsal-zamansal dağılımlarında önemli heterojenlikler olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle PM2.5 ve NO_2 değerlerinin uluslararası sağlık kılavuzlarıyla karşılaştırıldığında kritik düzeylerde olduğu görülmekte, bu da sağlık yönetimi açısından öncelikli müdahale alanlarının işaretlenmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanında SO_2 ve CO gibi kirleticilerin yüksek dalgalanma eğilimi göstermesi, ani kirlilik olayları ve kısa süreli maruziyet risklerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.

3.2. Referans Değerlerle Karşılaştırmalı Analiz

Bu bölümde PM10, PM2.5 ve NO_2 kirleticileri için istasyon bazlı yıllık ortalama ölçümler; WHO (2021) kılavuz değerleri, AB 2008/50/EC sınırları ve Türkiye HKDYY limitleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma mantığı ve eşikler Tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 3. PM10, PM2.5 ve NO_2 için referans değerler ile ölçümlerin karşılaştırması

İL	Lokasyon	PM10				PM2.5				NO2			
		Referans	15	40	40	Referans	5	25	25	Referans	10	40	40
		Ölçüm	WHO	AB	Türkiye	Ölçüm	WHO	AB	Türkiye	Ölçüm	WHO	AB	Türkiye
ADANA	Çatalan	19.78	Aşım	Uyum	Uyum					8.24	Uyum	Uyum	Uyum
	Çukurova	66.15	Aşım	Aşım	Aşım	17.84	Aşım	Uyum	Uyum	11.31	Aşım	Uyum	Uyum
	Yakapınar	42.02	Aşım	Aşım	Aşım					14.44	Aşım	Uyum	Uyum
	Turhan Cemal Beriker B.	47.29	Aşım	Aşım	Aşım					57.23	Aşım	Aşım	Aşım
	Seyhan	38.08	Aşım	Uyum	Uyum					10.88	Aşım	Uyum	Uyum
	Valilik	29.62	Aşım	Uyum	Uyum								
	Meteoroloji Doğankent	42.91	Aşım	Aşım	Aşım								
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
ZONGULDAK	Çatalağzı Cumayanı	47.05	Aşım	Aşım	Aşım	25.12	Aşım	Aşım	Aşım	15.33	Aşım	Uyum	Uyum
	Çatalağzı Kuzyaka	51.12	Aşım	Aşım	Aşım	25.58	Aşım	Aşım	Aşım	22.8	Aşım	Uyum	Uyum
	Çaycuma	29.01	Aşım	Uyum	Uyum	9.22	Aşım	Uyum	Uyum	22.97	Aşım	Uyum	Uyum

Karadeniz Ereğli	47.85	Aşım	Aşım	Aşım					28.74	Aşım	Uyum	Uyum
Kilimli	45.95	Aşım	Aşım	Aşım	16.11	Aşım	Uyum	Uyum	52.42	Aşım	Aşım	Aşım
Kozlu	53.43	Aşım	Aşım	Aşım	17.77	Aşım	Uyum	Uyum	3372.93	Aşım	Aşım	Aşım
Muslu Tepeköy	39.12	Aşım	Uyum	Uyum	18.74	Aşım	Uyum	Uyum	10.57	Aşım	Uyum	Uyum
Trafik	41.81	Aşım	Aşım	Aşım	16.96	Aşım	Uyum	Uyum	65.99	Aşım	Aşım	Aşım

	Ölçüm	WHO	AB	Türkiye	Ölçüm	WHO	AB	Türkiye	Ölçüm	WHO	AB	Türkiye
	Uyum	3	149	149	Uyum	1	105	105	Uyum	22	165	165
	Aşım	301	155	155	Aşım	125	21	21	Aşım	230	87	87

Aşağıdaki bulgular, sağlanan istasyon-listesi ve toplu sayımlar üzerinden derlenmiştir.

PM10: WHO yıllık kılavuzu (15 µg/m³) açısından 304 istasyonun 301'i üstünde (aşım), 3'ü altında (uyum) kalmıştır. AB ve HKDYY yıllık sınırı (40 µg/m³) bağlamında 155 istasyon üstünde, 149 istasyon altında yer almıştır. Bu dağılım, WHO'ya göre ülke genelinde yaygın bir uyumsuzluğa, AB/Türkiye çerçevesine göre ise yüksek fakat daha sınırlı bir aşım profiline işaret etmektedir. Yerleşim bazında bakıldığında, İstanbul (Göztepe D100, Kağıthane, Mecidiyeköy-MTHM, Sultangazi-MTHM, Yenibosna), Ankara (Ostim, Kayaş, Siteler), Kocaeli (İzmit-MTHM, Dilovası), Gaziantep (Beydilli, Atapark), Mersin (Akdeniz, Tarsus, Yenişehir), Muğla (Yatağan, Milas) ve Zonguldak (Kilimli, Karadeniz Ereğli, Trafik) gibi sanayi ve/veya trafik baskısının yüksek olduğu noktalarda AB/HKDYY sınırının da sıklıkla aşıldığı görülmektedir. WHO'ya göre "uyumlu" sayılabilen az sayıdaki istasyon daha çok düşük emisyonlu kıyı veya kırsal lokasyonlarda yer almaktadır (ör. Kırklareli Lüleburgaz-MTHM 14.13 µg/m³; Sinop Erfelek 13.53 µg/m³; Konya Sarayönü 9.66 µg/m³). Bu desen, PM10'da kaynağa yakınlık ve topo-meteorolojik koşulların birlikte belirleyici olduğunu göstermektedir.

PM2.5: WHO kılavuzu (5 µg/m³) bağlamında 126 istasyonun 125'i üstünde, 1'i altında kalmıştır; AB/HKDYY sınırı (25 µg/m³) yönünden 21 istasyon üstünde, 105 istasyon altında yer almıştır. Bu sonuç, PM2.5 için sağlık-temelli eşiğe göre ülke çapında neredeyse tam kapsamlı bir uygunsuzluk tablosuna işaret etmektedir. İstasyon örnekleri bu tabloyu desteklemektedir: Bursa (Beyazıt Cad.-MTHM, Kestel-MTHM, Nilüfer), Kocaeli (Kocaeli genelinde ortalama yüksek; bazı lokasyonlar 25 µg/m³'ü aşmakta), Düzce (Belediye 40.05 µg/m³), Zonguldak (Çatalağzı istasyonları 25 µg/m³ üstü), İstanbul (Aksaray 22.96 µg/m³, bazı lokasyonlar 25 µg/m³'e yakın) ve İzmir (Alsancak İBB 19.73 µg/m³, bazı sanayi etkili lokasyonlar 25 µg/m³ çevresi) dikkat çekmektedir. WHO düzeyi ile AB/Türkiye sınırları arasındaki geniş açıklık, aynı ölçüm setinin "yasal uygunluk" bağlamında görece kabul edilebilir görünmesine rağmen "sağlık riskinin" yüksek kalabildiğini göstermektedir.

NO_2: WHO kılavuz değeri 10 µg/m³, AB/HKDYY sınırı 40 µg/m³'tür. 252 istasyonda WHO'ya göre 230 istasyon üstünde, 22 istasyon altında kalmıştır; AB/HKDYY'ye göre 87 istasyon üstünde, 165 istasyon altında yer almıştır. Trafik etkisinin yoğun olduğu büyükşehir lokasyonlarında aşımlar belirgindir: Ankara (Bahçelievler 79.5, Keçiören Sanatoryum 83.22, Ulus 122.9 µg/m³), İstanbul (Göztepe D100 63.62, Beşiktaş 57.68, Esenler 60.19, Kağıthane

75.2 µg/m³), Kocaeli (İzmit-MTHM 51.55 µg/m³), Kayseri (Trafik 83.67 µg/m³), Zonguldak (Kilimli 52.42 µg/m³) ve Eskişehir (Cumhuriyet Bulvarı 71.76 µg/m³) üst üste vurgulanmaktadır. Buna karşılık kıyı/kırsal nitelikli bazı lokasyonlarda WHO açısından dahi uyumlu ölçümler mevcuttur (ör. Antalya Gazipaşa 4.41 µg/m³; Kırklareli Limanköy-MTHM 2.63 µg/m³; Kocaeli Dilovası-İMES OSB 2-MTHM 1.74 µg/m³; Ankara Çubuk 8.98 µg/m³; İstanbul Şile-MTHM 5.27 µg/m³). Bu ayrışma, NO_2'de kaynak yakınlığı ve trafik yoğunluğunun belirleyici olduğunu, aynı il içinde dahi keskin mikro-ölçekli farkların oluşabildiğini göstermektedir.

Üç kirletici için eşik-aşımı sayımları, sağlık-temelli WHO kılavuzlarına göre yaygın ve sistematik bir uyumsuzluk tablosuna işaret etmektedir (PM10: 301/304; PM2.5: 125/126; NO_2: 230/252 istasyon üstünde). AB/HKDYY sınırlarına göre uyumsuzluk sıklığı görece daha düşük görünmektedir (PM10: 155/304; PM2.5: 21/126; NO_2: 87/252 üstünde). Bu farklılık, koruyucu sağlık eşiği ile yasal uyum eşiği arasındaki boşluğu görünür kılmaktadır.

Bulgular, politika açısından iki mesaj üretmektedir:

i) PM2.5 ve NO_2'de WHO düzeyine yaklaşmak için trafik ve ısınma kaynaklı emisyonların güçlü biçimde yönetilmesi gerekir;

ii) PM10'da sanayi, taşımacılık ve inşaat faaliyetlerinin yerel ölçekte hedeflenmesi, kış mevsimi ve inversiyon koşullarında erken uyarı–kısa vadeli müdahale setlerinin devreye alınması önemlidir.

Aşımın kalıcı ve çoklu parametrede tekrarlandığı metropol çekirdekleri (İstanbul, Ankara, Kocaeli), sanayi yoğun havzalar (Zonguldak, Bursa, Manisa, Kocaeli, Mersin) ve ısınma baskısının yüksek olduğu iç–doğu kentleri (Erzurum, Erzincan, Kars, Muş, Ağrı) öncelikli risk alanlarıdır. WHO uyumlu ölçümlerin kümelendiği kıyı/kırsal lokasyonlar, bölgesel taşınım ve fotokimyasal üretim dinamiklerini ayrıştırmak için karşılaştırma grubu olarak değerlidir. Bu ayrım, ilerleyen bölümde yapılacak mekânsal analiz ve duyarlılık çalışmalarına temel oluşturacaktır.

Üç kirleticide gözlenen eşik-aşımı profili, sağlık yönetimi karar destek süreçlerinde WHO referanslarının ayrıca izlenmesini, AB/HKDYY uyumu ile risk azaltım hedeflerinin ayrıştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bulgular, il/istasyon önceliklendirmesinin çok-kriterli bir çerçeveyle yapılması gerektiğini ve trafik odaklı NO_2 azaltımı ile PM2.5/PM10 için ısınma–sanayi–inşaat üçlüsünün birlikte hedeflenmesinin rasyonel olduğunu göstermektedir.

3.3. İller Arası Farklılıkların Karşılaştırması

Bu bölümde PM10, PM2.5 ve NO_2 kirleticileri için yıllık ortalama değerler esas alınarak iller arasında mekânsal farklılıklar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma, aynı il içinde birden fazla istasyon bulunan durumlarda istasyonlar arası içsel heterojenliği dikkate alacak biçimde, "metropol çekirdekleri–sanayi odakları–kıyı/kırsal referans noktaları" ekseninde yapılmıştır. Bulgular, kaynak türleri (trafik, endüstri, ısınma), topo-meteorolojik koşullar ve yerleşim deseni ile tutarlı kümelenmeler üretmektedir.

PM10: PM10 düzeyleri, endüstriyel etkinlik ve toz yeniden süpürülmesi (resuspension) baskısının arttığı havzalarda belirgin biçimde yükselmektedir. Marmara ve Ege'de İstanbul (Göztepe D100, Esenyurt-MTHM, Mecidiyeköy-MTHM), Bursa (Nilüfer, Kestel-MTHM, İnegöl-MTHM), Kocaeli (İzmit-MTHM, Gebze-MTHM, Dilovası), Manisa (Turgutlu, Soma), İzmir (Karşıyaka, Menemen, Torbalı) hatları sanayi ve lojistik yoğunluğa paralel yüksek yıllık ortalamalar göstermektedir. Akdeniz ve Güneydoğu'da Mersin (Akdeniz, Tarsus, Yenişehir), Adana (Çukurova, T.C.B. Bulvarı), Gaziantep (Beydilli, Gaski D6, Atapark), Osmaniye ve Hatay/İskenderun'da PM10 düzeyleri yüksek düzeyde süreklilik sergilemektedir. Doğu ve İç

Anadolu'da Ağrı (Ağrı, Doğubayazıt, Patnos), Erzurum (Aziziye, Taşhan), Kars ve Muş istasyonları, kış dönemindeki ısınma profili ve havza içi inversiyon eğilimine bağlı olarak öne çıkmaktadır. Iğdır (119.25 µg/m³) ve Osmaniye (120.51 µg/m³) yıllık ortalamaları, PM10 yükünün kalıcı olabildiğini göstermektedir. Muğla Musluhittin (132.44 µg/m³) ve Konya Akşehir/Karkent gibi karayolu-sanayi etkileşimine açık lokasyonlarda da benzer desen gözlenmektedir. Buna karşılık Konya Sarayönü (9.66 µg/m³), Kırklareli Lüleburgaz-MTHM (14.13 µg/m³), Sinop Erfelek (13.53 µg/m³) ve Antalya Serik/Alanya gibi kıyı/kırsal istasyonlar, düşük PM10 seviyeleriyle referans niteliği taşımaktadır. Veride yer alan Konya Meram (631.71 µg/m³) gibi aşırı yüksek yıllık ortalama değerler, cihaz/sayısallaştırma hatası veya kısa süreli aşırı epizodların yıllık ortalamayı bozucu etkisi ile tutarlıdır; bu tür uç gözlemler duyarlılık analizlerinde ayrıca ele alınmalıdır.

PM2.5: İnce partikül (PM2.5) iller arası karşılaştırmada sağlık yükünün ayrıştığı başlıca göstergedir. Iğdır (60.03 µg/m³) olağanüstü yüksek yıllık ortalamasıyla ülke geneli içinde ayrışmakta, sınır-ötesi taşınım ve havza kapanımı etkisini düşündürmektedir. İzmir Konak (43.4 µg/m³), Düzce Belediye (40.05 µg/m³), Zonguldak Çatalağzı Kuzyaka/Cumayanı (25–26 µg/m³ bandı), Sakarya (26.46 µg/m³), Bursa Nilüfer (32.4 µg/m³), Ankara Siteler (32.26 µg/m³), Konya Karatay (Sunaypark) (31.8 µg/m³) ve Osmaniye (32.23 µg/m³) istasyonları, WHO (5 µg/m³) ve çoğu durumda AB/Türkiye (25 µg/m³) sınırlarıyla kıyaslandığında kritik düzeydedir. İstanbul genelinde PM2.5, ilçeye ve yol-yakınlığına bağlı olarak 12–23 µg/m³ bandında yoğunlaşsa da Aksaray, Esenler, Sultangazi-MTHM gibi yerlerde üst dilime yaklaşmaktadır. Kıyı/kırsal referanslarında (ör. Kırklareli Limanköy-MTHM, Sinop Erfelek, Antalya Gazipaşa) PM2.5 yıllık ortalamaları düşük kalsa da, kentsel/yarı-kentsel dokuda yakıt bileşimi ve trafik katkısı PM2.5'i belirgin biçimde yukarı taşımaktadır.

NO_2: NO_2 farklılıkları, trafik baskısının mekânsal iz düşümünü açık biçimde vermektedir. Ankara'da Ulus (122.9 µg/m³), Keçiören Sanatoryum (83.22 µg/m³), Bahçelievler (79.5 µg/m³), Mamak/Etimesgut/Ostim (59–61 µg/m³ bandı) ve Siteler çevresi (46.15 µg/m³) yoğun karayolu ağı ve kanyon sokak morfolojisi ile tutarlıdır. İstanbul'da Göztepe D100 (63.62 µg/m³), Kağıthane (75.2 µg/m³), Beşiktaş (57.68 µg/m³), Esenler (60.19 µg/m³), Kadıköy (60.52 µg/m³) ve Mecidiyeköy-MTHM (43.12 µg/m³) gibi arter-yakını istasyonlar üst dilime yerleşmektedir. Kocaeli İzmit-MTHM (51.55 µg/m³), Kayseri Trafik (83.67 µg/m³), Eskişehir Cumhuriyet Bulvarı (71.76 µg/m³), Zonguldak Kilimli (52.42 µg/m³) ve Gaziantep Atapark (67.77 µg/m³) değerleri, sanayi-trafik ortak etkisini işaret eder. Öte yandan Antalya Gazipaşa (4.41 µg/m³), Kırklareli Limanköy-MTHM (2.63 µg/m³), Kocaeli Dilovası-İMES OSB 2-MTHM (1.74 µg/m³) ve Ankara Çubuk (8.98 µg/m³) gibi daha az trafik baskılı referans noktaları, düşük NO_2 seviyeleriyle ayrışmaktadır. Zonguldak Kozlu (3372.93 µg/m³) gibi aşırı uç yıllık ortalamalar, NOx (5977.49 µg/m³) ve NO (1708.86 µg/m³) ile birlikte raporlandığından, ölçüm birimi/kalibrasyon veya veri bütünleştirme hatası kuşkusunu güçlendirmekte; istatistiksel sağlamlık için bu gözlemler üzerinde aykırı değer işlemleri önerilmektedir.

Çoklu kirletici tutarlılığı. Birden fazla kirleticide eşzamanlı yüksekliğin görüldüğü iller öncelikli risk alanlarını tanımlar. Düzce (PM2.5 yüksek; NO_2 yüksek; PM10 yüksek), Zonguldak (PM10 ve NO_2 ısrarla yüksek; kömür altyapısı ve lojistik), Kocaeli (PM10 ve NO_2 yüksek; ağır sanayi ve otoyol kesişimi), Ankara ve İstanbul (trafik-merkezli NO_2 ve yol tozuyla yükselen PM10), Mersin/Adana/Gaziantep (liman-sanayi-trafik bileşimi), Bursa/Manisa/İzmir (OSB yoğunluğu) öne çıkan kümelerdir. Buna karşılık kıyı/kırsal istasyonlar (ör. Sinop Erfelek, Kırklareli Limanköy, Antalya Gazipaşa, Konya Sarayönü) düşük NO_2 ve çoğu durumda düşük PM2.5/PM10 ile taban düzeyi temsil eder. Iğdır örneği, düşük NO_2'ye karşın aşırı yüksek PM10/PM2.5 ile "trafik dışı" (toz taşınımı, yerel yakıt karışımı, havza kapanımı) bileşenin güçlü etkisini göstermektedir.

Marmara-Ege sanayi koridorunda (İstanbul–Kocaeli–Bursa–Manisa–İzmir) NO_2/PM10 birlikte yükselmekte; ana belirleyiciler karayolu yoğunluğu, ağır sanayi ve liman-lojistik faaliyetleridir. Akdeniz hattında (Mersin–Adana–Antalya), sanayi ve yaz-kış yol trafiği PM10'u kalıcı biçimde yüksek tutarken, kent içi arter yakınlarında NO_2 belirginleşmektedir. İç ve Doğu Anadolu'da (Ankara, Kayseri, Konya, Erzurum, Ağrı, Kars, Muş) kış aylarında ısınma yakıtları ve inversiyon, PM10/PM2.5'i sürüklemekte; trafik yoğunluğu yüksek çekirdeklerde NO_2 de üst dilime taşınmaktadır. Karadeniz'de Zonguldak'ta çok kirleticili yük belirgin; Trabzon ve Samsun çevresinde trafik-sanayi etkisi istasyona göre değişmektedir.

Bazı istasyonlarda raporlanan aşırı uç yıllık ortalamalar (ör. Konya Meram PM10, Zonguldak Kozlu NO_2/NOx/NO) çapraz değişkenlerle tutarsız büyüklükler üretmektedir. Bu nedenle iller arası karşılaştırmada, aykırı değerlerin winsorizasyonu, medyan-temelli sağlam özetlerin ve yüzdelik dilim karşılaştırmalarının eşlik etmesi önerilir. Aynı il içindeki istasyonların fonksiyonu (trafik/arka plan/sanayi), sensör teknolojisi ve veri bütünlüğü değiştiğinden, "il ortalaması" kullanılırken istasyon tipine göre ağırlıklandırma yapılması daha temsili sonuç verir.

İller arası farklılıklar, üç düzeyde karar desteği üretmektedir: i) NO_2-trafik ekseninde Ankara, İstanbul, Kocaeli, Kayseri gibi metropol çekirdeklerinde arter-yakını azaltım paketleri (yakıt/filo standardı, kavşak optimizasyonu, düşük emisyon bölgeleri); ii) PM2.5/PM10-ısınma/sanayi ekseninde Zonguldak, Bursa, Manisa, Mersin, Adana, Gaziantep, Iğdır, Ağrı, Erzurum gibi illerde yakıt dönüşümü, bacagazı arıtımı ve toz kontrolünün sertleştirilmesi; iii) kıyı/kırsal referanslarının (ör. Gazipaşa, Lüleburgaz-MTHM, Erfelek, Sarayönü) stratejik izleme noktası olarak korunması. Bu ayrım, ilerleyen eşik-aşımı ve kümeleme analizlerinde il/istasyon ölçeğinde öncelik seti oluşturulmasına imkân tanımaktadır.

3.4. Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirme ve Politika Önerileri

Bu bölümde bir yıllık ölçümlerde üç ana kirletici için elde edilen bulgular temel alınmıştır: PM10, PM2.5 ve NO_2. İstasyon bazında yıllık ortalama değerler, WHO (2021), AB 2008/50/EC ve HKDYY sınırları birlikte dikkate alınarak yorumlanmıştır. Bulgular, WHO'ya göre yaygın bir uygunsuzluğa, AB/HKDYY'ye göre ise kısmi fakat kritik bir uygunsuzluğa işaret etmektedir. PM10 açısından WHO sınır değeri 301 istasyonda aşılmıştır; AB/HKDYY açısından ise 155 istasyonda aşım söz konusudur. PM2.5 bakımından WHO'ya göre 125 istasyonda, AB/HKDYY'ye göre 21 istasyonda değerler sınırın üzerindedir. NO_2 için WHO'ya göre 230 istasyon aşım göstermekte, AB/HKDYY'ye göre ise 87 istasyonda sınır ihlali bulunmaktadır. Bu desen, sağlık-temelli eşiğin (WHO) yasal eşiklere (AB/HKDYY) göre daha koruyucu olduğunu ve mevcut düzeylerin uzun dönemli hastalık yükünü artırabilecek seviyelerde seyrettiğini ortaya koymaktadır.

PM2.5 maruziyeti sağlık yükü açısından birinci önceliktir. Iğdır (60.03 µg/m³) uç değer oluşturmakta, Düzce, İzmir-Konak, Bursa-Nilüfer, Ankara-Siteler, Konya Karatay-Sunaypark, Osmaniye ve Zonguldak gibi istasyonlarda ise AB/HKDYY sınırı zorlanmaktadır. PM10 yükü sanayi, taşımacılık ve inşaat faaliyetlerinin kesiştiği bölgelerde kalıcıdır. İstanbul, Kocaeli, Bursa, Manisa, İzmir gibi metropol alanlarda; Mersin, Adana, Gaziantep, Osmaniye ve Hatay/İskenderun gibi Akdeniz–Güneydoğu hattında; ayrıca Ağrı, Erzurum, Kars, Muş ve Iğdır gibi iç ve doğu havzalarında süreklilik göstermektedir. Iğdır ve Osmaniye'de yıllık ortalamalar 120 µg/m³ düzeyine ulaşmaktadır. NO_2 yüksekliği ise büyük ölçüde trafik koridorlarında yoğunlaşmaktadır. Ankara'da Ulus (122.9), Keçiören Sanatoryum (83.22), Bahçelievler (79.5) ve diğer arterler; İstanbul'da Göztepe D100 (63.62), Kağıthane (75.2), Beşiktaş (57.68) ve Esenler (60.19); Kocaeli'nde İzmit-MTHM (51.55), Kayseri Trafik (83.67), Eskişehir Cumhuriyet (71.76) ve Zonguldak Kilimli (52.42) öne çıkan örneklerdir. Verilerde aşırı uç değerler (Konya Meram'da PM10=631.71, Zonguldak Kozlu'da NO_2=3372.93) ve ölçüm

eksiklikleri göze çarpmaktadır. Bu durum, sağlık yönetimi açısından karar destek sistemlerinde güvenilirlik için izleme kalitesinin güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

PM2.5 için öncelik yakıt bileşimi ve yanma süreçlerinde iyileştirmedir. Iğdır, Düzce, İzmir Konak, Bursa Nilüfer, Ankara Siteler, Konya Karatay–Sunaypark, Osmaniye ve Zonguldak bu açıdan kritik alanlardır. Isınmada katı yakıt kullanımının azaltılması, baca filtre standartlarının sıkılaştırılması, sanayi yanma süreçlerinde performans denetimlerinin artırılması ve toz kaynaklı faaliyetlerde bastırma yöntemlerinin zorunlu hale getirilmesi temel politikalardır. Kış döneminde inversiyonun etkili olduğu illerde epizot eylem planları hazırlanmalı, saatlik uyarı sistemleri ve kısa süreli kısıtlamalar uygulanmalıdır.

NO_2 için trafik odaklı bir paket önceliklidir. Ankara, İstanbul, Kocaeli, Kayseri, Eskişehir ve Zonguldak'ta arter yakınında düşük emisyon bölgeleri kurulmalı, ağır taşıt geçişleri düzenlenmeli ve toplu taşıma ile lojistik filolarında emisyonu düşük araçların payı artırılmalıdır. Trafik akışının iyileştirilmesi, dur-kalk döngülerinin azaltılması, yol kenarlarında yeşil bariyerlerin kurulması ve kentsel tasarımla mikro ölçekli havalandırmanın sağlanması da bu paketin parçasıdır.

PM10 yönetimi yol tozu ve inşaat kaynaklarının denetimine dayalıdır. İstanbul, Kocaeli, Bursa, Manisa, İzmir, Mersin, Adana, Gaziantep, Osmaniye, Hatay/İskenderun ve doğu illeri öncelikli alanlardır. Düzenli mekanik süpürme, inşaat ve maden sahalarında toz bastırma tekniklerinin zorunlu kılınması, liman ve organize sanayi bölgelerinde perimetre bariyerleri kullanımı ve yerel rüzgâr–topoğrafya dinamiklerine duyarlı eylem planları geliştirilmesi önerilmektedir.

Metropol çekirdeklerinde, özellikle Ankara ve İstanbul'da arter yakınındaki istasyonlar NO_2 açısından en yüksek risk altındadır ve eş zamanlı PM10 yükseklikleri yol tozu kaynaklıdır. Sanayi ve lojistik havzalarda Kocaeli, Bursa, Manisa, İzmir, Zonguldak, Mersin, Adana ve Gaziantep'te PM10 sürekli yüksek kalmakta, noktasal ve hat kaynaklı NO_2 yükselmeleri eşlik etmektedir. İç ve doğu havzalarında Ağrı, Erzurum, Kars ve Muş'ta PM10 ve PM2.5 kış döneminde artış göstermekte, bazı çekirdeklerde NO_2 yükselmeleri de izlenmektedir. Iğdır'da ise PM10 ve PM2.5 çok yüksek olmakla birlikte NO_2 daha sınırlıdır, bu durum trafik dışı kaynakların baskın olduğunu göstermektedir. Antalya Gazipaşa, Kırklareli Limanköy, Sinop Erfelek ve Konya Sarayönü gibi düşük maruziyet bölgeleri ise referans niteliği taşımaktadır.

WHO sınır değerleri esas alınarak istasyon bazlı erken uyarı eşikleri tanımlanmalı, aşımlar anında okul etkinlikleri, açık hava sporları ve duyarlı gruplar için kısıtlayıcı öneriler sunulmalıdır. NO_2 ve PM2.5'ın birlikte yükseldiği günlerde solunum ve kardiyovasküler rahatsızlıklar için acil servis kapasitesinde mikro-planlama yapılmalı, pik saatlerde personel ve malzeme esnekliği sağlanmalıdır. Ayrıca arter yakınlarında yaşayanların maruziyet sürelerinin azaltılması, toplu taşıma durakları ve okul bahçelerinin yol kenarından taşınması veya korunması da bireysel düzeyde risk azaltıcı stratejiler arasında yer almalıdır.

Konya Meram ve Zonguldak Kozlu gibi aşırı uç değerler için sensör kalibrasyonu, veri doğrulama ve sağlam istatistik yöntemlerinin kullanımı zorunludur. PM2.5 kapsaması genişletilmeli, bu kirletici için daha fazla istasyonda sürekli ölçüm yapılmalıdır. Karar göstergeleri WHO ve AB/HKDYY uyum oranları, aşım günleri ve şiddeti üzerinden hesaplanmalı, çevresel veriler şeffaf şekilde kamuya sunulmalı, yerel sağlık birimleri ile ortak izleme panelleri oluşturulmalıdır.

Kısa dönemde NO_2 için düşük emisyon bölgeleri, PM10 için yol ve inşaat tozu kontrolü, PM2.5 için kış dönemi yakıt geçiş destekleri ve epizot planları hayata geçirilmelidir. Orta dönemde sanayi yanma süreçlerinde PM2.5 odaklı standartlar, toplu taşımada emisyonu düşük filo dönüşümü ve yüksek riskli illerde çoklu kirletici azaltım programları uygulanmalıdır. Uzun dönemde ise AB/HKDYY uyumunun ötesinde WHO 2021 değerlerine yakınsama

hedeflenmeli, izleme ağı PM2.5 merkezli olarak yeniden tasarlanmalı ve sağlık etkileri göstergeleri ile periyodik etki değerlendirmeleri yapılmalıdır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye'deki hava kalitesi durumunu kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamış ve 15 Ağustos 2024 – 15 Ağustos 2025 dönemine ait 331 istasyondan elde edilen günlük veriler üzerinden çok boyutlu bir analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada PM10, PM2.5 ve NO2 gibi kritik hava kirleticilerinin yanı sıra SO2, CO, NOx, NO ve O3 değerleri de incelenmiş, elde edilen bulgular Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2021) küresel hava kalitesi kılavuzları, Avrupa Birliği Hava Kalitesi Direktifleri ve Türkiye'de yürürlükte bulunan Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'nde tanımlanan referans değerlerle karşılaştırılmıştır.

Analizler, Türkiye genelinde özellikle PM10 ve NO2 değerlerinde belirgin aşım sorunlarının yaygınlaştığını göstermiştir. PM2.5 konsantrasyonları, AB ve Türkiye standartlarının çoğunlukla altında kalmasına rağmen WHO eşik değerlerine kıyasla sıkça aşımlar sergilemiştir. Bu durum, küresel sağlık risklerini azaltma amacıyla belirlenen WHO standartlarının daha katı yapısını ortaya koymaktadır. Buna karşılık AB ve ulusal mevzuat, nispeten daha yüksek tolerans düzeyi tanımlayarak kısa vadede uyum sağlama kapasitesini artırsa da halk sağlığının korunmasında sınırlı etkiye sahiptir.

Bölgesel farklılıklar, özellikle büyükşehirlerde yoğun trafik yükü, sanayi faaliyetleri ve nüfus yoğunluğunun etkisiyle daha keskin biçimde ortaya çıkmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana gibi kentlerde NO2 ve PM10 kirliliği dikkat çekici seviyelere ulaşırken, bazı kırsal alanlarda ise daha sınırlı ölçümler kaydedilmiştir. Bu durum, yerel sosyoekonomik ve çevresel koşulların hava kalitesi üzerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, mevcut izleme altyapısının genişliği sayesinde ulusal ölçekte güçlü bir veri tabanı sunarken, aynı zamanda referans değerler arasında farklılıkların halk sağlığına yönelik riskleri nasıl farklılaştırdığını da göstermektedir. WHO standartları daha katı ve koruyucu bir yaklaşım sergilerken, AB ve Türkiye standartları daha uygulanabilir eşiklere dayanmakta, ancak uzun vadeli sağlık etkilerini yeterince dikkate almamaktadır. Bu karşılaştırma, politika yapıcılar için hangi referans çerçevesinin önceliklendirileceğine dair kritik bir tartışma zemini yaratmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de hava kalitesi sorunlarının yalnızca mevcut mevzuat bağlamında değil, küresel sağlık öncelikleri dikkate alınarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, farklı referans değerlerin eş zamanlı analiziyle, halk sağlığını korumaya yönelik stratejilerin hangi noktalarda güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bulgular, politika tasarımlarında daha hassas standartların benimsenmesi gerektiğine işaret ederken, aynı zamanda bölgesel farklılıkların dikkate alınmasıyla daha etkili ve adil bir hava kalitesi yönetiminin mümkün olabileceğini göstermektedir.

5. KAYNAKLAR

Bernstein, J. A., Alexis, N., Barnes, C., Bernstein, I. L., Bernstein, J. A., Nel, A., … Williams, P. B. (2004). Health effects of air pollution. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, *114*(5), 1116–1123. doi:10.1016/j.jaci.2004.08.030

Birim, N. G., Turhan, C., Atalay, A. S. ve Gokcen Akkurt, G. (2023). The Influence of Meteorological Parameters on PM10: A Statistical Analysis of an Urban and Rural Environment in Izmir/Türkiye. *Atmosphere*, *14*(3). doi:10.3390/atmos14030421

Bozkurt, Z., Üzmez, Ö. Ö., Döğeroğlu, T., Artun, G. ve Gaga, E. O. (2018). Atmospheric concentrations of SO2, NO2, ozone and VOCs in Düzce, Turkey using passive air samplers:

Sources, spatial and seasonal variations and health risk estimation. *Atmospheric Pollution Research*, *9*(6), 1146–1156. doi:10.1016/j.apr.2018.05.001

Çapraz, Ö., Deniz, A. ve Doğan, N. (2017). Effects of air pollution on respiratory hospital admissions in İstanbul, Turkey, 2013 to 2015. *Chemosphere*, *181*, 544–550. doi:10.1016/j.chemosphere.2017.04.105

Çapraz, Ö., Efe, B. ve Deniz, A. (2016). Study on the association between air pollution and mortality in İstanbul, 2007–2012. *Atmospheric Pollution Research*, *7*(1), 147–154. doi:10.1016/j.apr.2015.08.006

Civan, M. Y., Elbir, T., Seyfioglu, R., Kuntasal, Ö. O., Bayram, A., Doğan, G., … Tuncel, G. (2015). Spatial and temporal variations in atmospheric VOCs, NO2, SO2, and O3 concentrations at a heavily industrialized region in Western Turkey, and assessment of the carcinogenic risk levels of benzene. *Atmospheric Environment*, *103*(2), 102–113. doi:10.1016/j.atmosenv.2014.12.031

Efe, B. (2022). Air quality improvement and its relation to mobility during COVID-19 lockdown in Marmara Region, Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, *194*(4). doi:10.1007/s10661-022-09889-7

Eren, B., Serat, S., Arifoglu, Y. D. ve Ozdemir, S. (2025). Seasonal Analysis and Machine Learning-Based Prediction of Air Pollutants in Relation to Meteorological Parameters: A Case Study from Sakarya, Türkiye. *Applied Sciences (Switzerland)*, *15*(8). doi:10.3390/app15084551

European Union. (2008). *DIRECTIVE 2008/50/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 21 May 2008 on ambient air quality and cleaner air for Europe*.

Fann, N. ve Risley, D. (2013). The public health context for PM2.5 and ozone air quality trends. *Air Quality, Atmosphere and Health*, *6*(1), 1–11. doi:10.1007/s11869-010-0125-0

Ghasempour, F., Sekertekin, A. ve Kutoglu, S. H. (2021). Google Earth Engine based spatio-temporal analysis of air pollutants before and during the first wave COVID-19 outbreak over Turkey via remote sensing. *Journal of Cleaner Production*, *319*(January), 128599. doi:10.1016/j.jclepro.2021.128599

Gül, H., Gaga, E. O., Döğeroğlu, T., Özden, Ö., Ayvaz, Ö., Özel, S. ve Güngör, G. (2011). Respiratory Health Symptoms among Students Exposed to Different Levels of Air Pollution in a Turkish City. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *8*(4), 1110–1125. doi:10.3390/ijerph8041110

Im, U., Incecik, S., Guler, M., Tek, A., Topcu, S., Unal, Y. S., … Tayanc, M. (2013). Analysis of surface ozone and nitrogen oxides at urban, semi-rural and rural sites in Istanbul, Turkey. *Science of The Total Environment*, *443*, 920–931. doi:10.1016/j.scitotenv.2012.11.048

Kasparoglu, S., Incecik, S. ve Topcu, S. (2018). Spatial and temporal variation of O3, NO and NO2 concentrations at rural and urban sites in Marmara Region of Turkey. *Atmospheric Pollution Research*, *9*(6), 1009–1020. doi:10.1016/j.apr.2018.03.005

Khaniabadi, Y. O., Goudarzi, G., Daryanoosh, S. M., Borgini, A., Tittarelli, A. ve De Marco, A. (2017). Exposure to PM10, NO2, and O3 and impacts on human health. *Environmental Science and Pollution Research*, *24*(3), 2781–2789. doi:10.1007/s11356-016-8038-6

Künzli, N., Kaiser, R., Medina, S., Studnicka, M., Chanel, O., Filliger, P., … Sommer, H. (2000). Public-health impact of outdoor and traffic-related air pollution: a European assessment. *Lancet (London, England)*, *356*(9232), 795–801. doi:10.1016/S0140-6736(00)02653-2

Orellano, P., Reynoso, J., Quaranta, N., Bardach, A. ve Ciapponi, A. (2020). Short-term exposure to particulate matter (PM10 and PM2.5), nitrogen dioxide (NO2), and ozone (O3) and all-cause and cause-specific mortality: Systematic review and meta-analysis. *Environment International*, *142*(December 2019), 105876. doi:10.1016/j.envint.2020.105876

Özden, Ö., Döğeroğlu, T. ve Kara, S. (2008). Assessment of ambient air quality in Eskişehir, Turkey. *Environment International*, *34*(5), 678–687. doi:10.1016/j.envint.2007.12.016

Pope, C. A. ve Dockery, D. W. (2006). Health effects of fine particulate air pollution: Lines that connect. *Journal of the Air and Waste Management Association*, *56*(6), 709–742. doi:10.1080/10473289.2006.10464485

Rackow, B., König, H. H., Wall, M. ve Konnopka, C. (2025). The interaction between air pollution, weather conditions, and health risks: a systematic review. *Science of the Total Environment*, *996*(July). doi:10.1016/j.scitotenv.2025.180080

Raub, J. A., Mathieu-Nolf, M., Hampson, N. B. ve Thom, S. R. (2000). Carbon monoxide poisoning - A public health perspective. *Toxicology*, *145*(1), 1–14. doi:10.1016/S0300-483X(99)00217-6

Şahin, F., Işik, G., Şahin, G. ve Kara, M. K. (2020). Estimation of PM10 levels using feed forward neural networks in Igdir, Turkey. *Urban Climate*, *34*(September), 100721. doi:10.1016/j.uclim.2020.100721

Shah, A. S. V, Lee, K. K., McAllister, D. A., Hunter, A., Nair, H., Whiteley, W., … Mills, N. L. (2015). Short term exposure to air pollution and stroke: systematic review and meta-analysis. *BMJ*, *350*(January), h1295. doi:10.1136/bmj.h1295

World Health Organization. (2021). WHO global air quality guidelines. *Particulate matter (PM2.5 and PM10), ozone, nitrogen dioxide, sulfur dioxide and carbon monoxide.*, 1–360.

Zeydan, Ö. ve Ülker, U. (2024). Assessment of ground-level ozone pollution in Türkiye according to new WHO limits. *Environmental Monitoring and Assessment*, *196*(6). doi:10.1007/s10661-024-12718-8

EVALUATION OF THE CHANGE IN HEALTH SERVICE UTILIZATION INDICATORS OF PROVINCES IN TURKEY, 2014–2023

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN 2014-2023 SAĞLIK HİZMETİ KULLANIM GÖSTERGELERİNDEKİ DEĞİŞİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özge DİŞ[1], Ahmet Bahadır ŞİMŞEK[2]

[1]Yüksek Lisans, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, zge 0009-0007-7339-5567

[2]Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, , 0000-0002-7276-2376

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de iller düzeyinde sağlık hizmeti kullanım göstergelerinin 2014–2023 dönemi içerisindeki değişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan Sağlık İstatistikleri Yıllıkları temel veri kaynağı olarak kullanılmış; kişi başı birinci basamak başvuru, kişi başı üçüncü basamak başvuru, kişi başı hekime başvuru, kişi başı diş hekimine başvuru, yatan hasta oranı, kişi başı yatılan gün sayısı, kişi başı ameliyat sayısı, yatak doluluk oranı, ortalama kalış günü, yatak devir hızı ve yatak devir aralığı değişkenleri analiz edilmiştir.

Çalışmada 2014 ve 2023 verileri karşılaştırmalı biçimde incelenmiş, her iki yıl arasındaki farklar hesaplanarak istatistiksel düzeyde değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda, birinci basamak, üçüncü basamak, hekim ve diş hekimi başvurularında belirgin artışlar tespit edilmiştir. Buna karşın yatarak tedavi göstergelerinde (yatan hasta oranı, kişi başı yatılan gün, yatak doluluk oranı) düşüşler ya da durağanlık gözlenmiştir. Özellikle yatak devir hızı ve yatak devir aralığında yüksek varyasyon katsayıları, bölgesel düzeyde heterojenliğin belirgin olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'de sağlık hizmeti kullanımında son on yılda erişimin genişlediğini ancak kaynak kullanım etkinliğinde farklılaşmaların devam ettiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, sağlık yönetimi açısından birinci basamağın güçlendirilmesi, sevk zincirinin daha etkin kılınması, yataklı tedavi hizmetlerinin verimliliğinin artırılması ve bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik politika önerileri için önemli bir zemin sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık hizmeti kullanımı, sağlık yönetimi, iller arası farklılık, sağlık politikası, Türkiye

Abstract

This study aims to examine the change in health service utilization indicators at the provincial level in Turkey during the period of 2014–2023. The *Health Statistics Yearbooks* published by the Ministry of Health were used as the primary data source; the analyzed variables include per capita primary care visits, per capita tertiary care visits, per capita physician visits, per capita dentist visits, inpatient admission rate, per capita inpatient days, per capita number of surgeries, bed occupancy rate, average length of stay, bed turnover rate, and bed turnover interval.

In the study, the data from 2014 and 2023 were comparatively analyzed, and the differences between the two years were evaluated at a statistical level. The analyses revealed significant

increases in primary care, tertiary care, physician, and dentist visits. In contrast, decreases or stagnation were observed in inpatient care indicators (inpatient admission rate, per capita inpatient days, bed occupancy rate). Particularly, the high coefficients of variation in bed turnover rate and bed turnover interval indicate a marked heterogeneity at the regional level.

The findings show that, over the last decade, access to health services in Turkey has expanded, while variations in resource utilization efficiency have persisted. From the perspective of health management, the study provides an important basis for policy recommendations aimed at strengthening primary care, making the referral system more effective, improving the efficiency of inpatient services, and reducing regional disparities.

Keywords: Health service utilization, health management, interprovincial disparities, health policy, Turkey

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetleri, toplumların refahını ve bireylerin yaşam kalitesini belirleyen en temel unsurlardan biridir. Modern devletler için sağlık sisteminin işlevselliği, yalnızca bireylerin tedavi süreçlerini değil aynı zamanda sosyal adaletin, ekonomik sürdürülebilirliğin ve toplumsal dayanışmanın da göstergesi niteliğindedir. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de sağlık sisteminin gelişimi, demografik dönüşümler, hastalık yükündeki değişim, teknolojik ilerlemeler ve mali kaynakların etkin yönetimi gibi çok boyutlu faktörlerin etkisi altında gerçekleşmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan sağlıkta dönüşüm politikaları ile hizmetlere erişimde kayda değer bir ilerleme sağlanmış, kalite standartları ve performans göstergeleri kurumsallaşmıştır (SHGM, 2020, 2024).

Sağlık alanındaki dönüşümün küresel bağlamı, nüfusun yaşlanması, kronik hastalıkların artışı, pandemilerin yarattığı baskılar ve yeni hizmet modellerinin yaygınlaşması ile karakterize edilmektedir. Türkiye'de bu dönüşüm, ulusal düzeyde politikaların yeniden yapılandırılması ve sağlık sisteminin kapasitesinin güçlendirilmesi ile eşzamanlı ilerlemiştir. Resmî İstatistik Programı (2022-2026), sağlık istatistiklerini sosyal istatistiklerin ana bileşenlerinden biri olarak tanımlamakta; verilerin düzenli toplanması, güvenilirliği ve şeffaflığı için ulusal bir çerçeve sunmaktadır (TÜİK, 2022). Böylelikle sağlık hizmeti kullanımına ilişkin göstergeler yalnızca izleme ve raporlama işlevi görmemekte, aynı zamanda sağlık politikalarının etkinliğini değerlendirme aracı haline gelmektedir.

2014-2023 dönemi, sağlık harcamaları ve hizmet kullanım göstergelerindeki değişim açısından kritik bir kesiti temsil etmektedir. TÜİK verilerine göre toplam sağlık harcaması 2023 yılında 1,24 trilyon TL'ye yükselmiş, kişi başına sağlık harcaması ise 14.582 TL'ye ulaşmıştır. Hanehalklarının cepten sağlık harcamalarının toplam içindeki payı %17,8 düzeyinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Bu artış, hizmetlere erişimde yoğunlaşmayı ve sistem üzerindeki maliyet baskısını göstermektedir. Harcama kalemleri incelendiğinde en büyük payı %52,5 ile hastaneler oluşturmakta; bu durum ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarının kullanımındaki yoğunluğun finansal yansımalarını ortaya koymaktadır.

Hizmet kalitesinin ve erişimin kurumsal çerçevesi, Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) ile güçlendirilmiştir. SKS, yapı, süreç ve sonuç odaklı göstergeler üzerinden sağlık kuruluşlarının performansını değerlendirmekte; hasta güvenliği, çalışan memnuniyeti, hizmet erişilebilirliği ve verimlilik gibi boyutları izlemeye olanak tanımaktadır (SHGM, 2020). Bu standartların düzenli güncellenmesi ve Gösterge Yönetim Rehberi ile desteklenmesi, sağlık sisteminin sürekli iyileştirilmesine hizmet etmektedir (SHGM, 2024). Böylece sağlık hizmeti kullanımındaki değişim, yalnızca niceliksel değil aynı zamanda niteliksel bir dönüşümün de izlerini taşımaktadır.

Türkiye Sağlık Raporu (2023), sağlık insan gücü, altyapı ve hizmet çeşitliliğinde ulaşılan düzeyin yanı sıra evde sağlık, palyatif bakım ve toplum ruh sağlığı gibi yeni hizmet modellerinin yaygınlaşmasını vurgulamaktadır. Bu çeşitlilik, iller arası kullanım farklılıklarının da belirginleşmesine yol açmaktadır. Özellikle kişi başı hekim müracaat sayısı, yatak doluluk oranı, yatak devir hızı ve diş hekimine müracaat sayısı gibi göstergeler, hizmet kullanımındaki bölgesel dengesizlikleri görünür kılmaktadır. Yatan hasta sayısı ve ortalama kalış günü gibi göstergeler, sağlık sisteminin yükünü ve kaynak kullanım etkinliğini ölçmek açısından ayrıca önem taşımaktadır.

İller arası farklılıkların varlığı, hem hizmet sunumunun mekânsal dağılımını hem de sağlıkta eşitsizliklerin boyutunu göstermektedir. TÜİK'in 2014 tarihli Türkiye Sağlık Araştırması'nda, hastalık dağılımı ve hizmet kullanımında yaş, cinsiyet ve bölgeye göre farklılıkların belirgin olduğu ortaya konulmuştur (TÜİK, 2015). Bu bulgu, sonraki yıllarda iller düzeyinde sağlık hizmeti kullanım göstergelerindeki değişimin izlenmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. 2014-2023 dönemi boyunca kişi başı hekim müracaat sayısındaki artış ya da diş hekimine müracaat oranındaki değişim, yalnızca hizmet talebindeki eğilimleri değil aynı zamanda altyapı kapasitesinin illere göre farklı tepkilerini de yansıtmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'deki illerin 2014-2023 dönemi sağlık hizmeti kullanım göstergelerindeki değişimi bütüncül biçimde değerlendirmektir. Çalışma, toplam nüfus, birinci ve ikinci/üçüncü basamak müracaat sayıları, kişi başı hekim ve diş hekimi müracaatları, yatan hasta sayısı, yatılan gün sayısı, ameliyat sayısı, yatak doluluk oranı, ortalama kalış günü, yatak devir hızı ve yatak devir aralığı gibi temel göstergeler üzerinden sağlık sisteminin mekânsal ve zamansal dönüşümünü analiz etmektedir. Böylece hem sağlık politikalarının etkisi hem de iller arası farklılıkların seyri görünür kılınarak, karar alıcılara ve araştırmacılara kanıta dayalı bir değerlendirme sunulmaktadır.

1.1. Literatür Taraması

Sağlık hizmeti kullanımına ilişkin literatür, bireylerin sağlık sistemine başvurularını yalnızca bireysel tercihler değil, sosyoekonomik, kurumsal ve politik faktörlerin de belirlediğini göstermektedir. Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren uygulanan reformlarla erişimde artış sağlanmış, ancak eşitsizliklerin tümüyle ortadan kalkmadığı yönünde bulgular bulunmaktadır. Yeşil Kart uygulaması, düşük gelirli kesimlerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmış ve başvuru oranlarında belirgin artışa yol açmıştır (Tirgil, Gurol-Urganci ve Atun, 2018). Buna karşın, sağlık hizmeti kullanımının gelir grupları arasında hâlen regresif bir dağılım sergilediği, özellikle ilaç erişiminde yoksulların daha dezavantajlı olduğu tespit edilmiştir (Cinaroglu ve Çalışkan, 2022).

Sağlık hizmeti kullanımını açıklamak üzere Andersen'in Davranışsal Modeli uluslararası literatürde önemli bir yere sahiptir. Model, hizmet kullanımını "yatkınlık", "kolaylaştırıcı kaynaklar" ve "ihtiyaç" faktörleri üzerinden açıklamaktadır. Sistematik incelemeler, ihtiyaç faktörlerinin (örneğin kronik hastalık varlığı, öznel sağlık algısı) hizmet kullanımını en güçlü biçimde belirlediğini göstermektedir (Hajek, Kretzler ve König, 2021; Soleimanvandiazar vd., 2020). Göçmenler ve dezavantajlı gruplar üzerinde yapılan çalışmalar da, finansal ve yapısal engellerin sağlık hizmetlerine erişimde önemli bir kısıtlayıcı unsur olduğunu ortaya koymuştur (Krzyż, Antunez Martinez ve Lin, 2023).

Türkiye'de birinci basamak sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kişi başı hekim müracaat sayısında hızlı bir artışa neden olmuştur. 2002'de 3,1 olan bu oran, 2015'te 8,4'e çıkmış ve OECD ortalamasını aşmıştır (Cinaroglu ve Çalışkan, 2022). Ancak arz yönlü kapasite sınırlılıkları, hekim sayısının düşük olması ve bölgesel farklılıklar, hizmet kullanımının eşit dağılmasını engellemiştir. Benzer biçimde, Gana örneğinde ulusal sağlık sigortasının cepten

ödemeleri azaltarak hizmet kullanımını artırdığı saptanmıştır (Sarkodie, 2021). Bu bulgu, finansal korumanın hizmet kullanımında kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye özelinde sağlık harcamaları ve kronik hastalık yönetimi bağlamında yapılan çalışmalar, sağlık hizmetlerinin maliyet yapısının da kullanım örüntülerini etkilediğini göstermektedir. Ulusal sağlık sigortası verileri üzerinden yapılan analizlerde, romatoid artrit gibi kronik hastalıklarda doğrudan tıbbi maliyetlerin büyük bölümünü ilaç harcamalarının oluşturduğu, komorbidite varlığının toplam maliyetleri önemli ölçüde artırdığı belirlenmiştir (Baser vd., 2013). Bu bulgu, sağlık hizmeti kullanım göstergeleri ile sağlık ekonomisi arasındaki sıkı ilişkiye işaret etmektedir.

Diğer yandan, evde sağlık hizmetlerinin kullanımına ilişkin bulgular çelişkili bir tablo sunmaktadır. Türkiye'de geriatri hastaları üzerinde yapılan son bir çalışmada, evde sağlık hizmeti alanların hastane yatış günlerinin ve yoğun bakımda kalış sürelerinin daha uzun, maliyetlerinin ise daha yüksek olduğu saptanmıştır (Ayyildiz, Yildiz ve Ayyildiz, 2025). Bu sonuç, sistemin özellikle çoklu komorbiditeye sahip, ağır hastalara yönelmesi nedeniyle beklenen maliyet düşürücü etkinin sağlanamadığını göstermektedir.

Uluslararası perspektifte, sağlık hizmeti kullanımındaki farklılıkların yalnızca bireyler arası değil, bölgeler arası düzeyde de belirgin olduğu görülmektedir. Avrupa'da karaciğer nakli uygulamaları üzerine yapılan kapsamlı bir inceleme, bölgesel düzeyde hasta profilleri, donör kriterleri ve nakil sonuçlarının farklılık gösterdiğini, bu farklılıkların sağlık sistemlerinin kapasite ve politikalarından kaynaklandığını ortaya koymuştur (Di Maira vd., 2025). Benzer biçimde, Türkiye bağlamında iller arası sağlık hizmeti kullanım göstergelerindeki değişim, bölgesel eşitsizliklerin sağlık hizmetlerine erişim üzerindeki yansımalarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Tüm bu bulgular, 2014-2023 döneminde Türkiye'de sağlık hizmeti kullanım göstergelerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Literatür, sağlık hizmetlerinin kullanımında önemli kazanımlar elde edildiğini ancak eşitsizliklerin sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca kronik hastalık yükü, sağlık harcamalarının kompozisyonu, evde sağlık gibi yeni hizmet modelleri ve bölgesel farklılıklar, bu dönemdeki değişimlerin çok boyutlu analiz edilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle, iller bazında yapılacak değerlendirmeler yalnızca hizmet kullanımındaki niceliksel değişimi değil, aynı zamanda eşitlik, sürdürülebilirlik ve maliyet-etkililik boyutlarını da görünür kılacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de sağlık hizmeti kullanımındaki değişimi değerlendirmek amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan Sağlık İstatistikleri Yıllıkları temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Özellikle 2014 ve 2023 yıllarına ait istatistikler seçilmiştir. Böylelikle on yıllık bir dönemde sağlık hizmeti göstergelerindeki gelişmeler, eğilimler ve farklılıklar bütüncül olarak incelenmiştir. Kullanılan veriler kamuya açık ikincil nitelikte olup, doğrudan bireylerden veri toplanmadığı için araştırma etik kurul onayına gerek duyulmamıştır.

Çalışmada sağlık hizmeti kullanımını hem nicel hem de nitel boyutlarıyla yansıtan şu göstergeler değerlendirilmiştir:

- K1-Kişi Başı Birinci Basamak Başvuru Sayısı: Aile hekimliği ve toplum sağlığı merkezleri gibi birinci basamak hizmetlerine yapılan başvuruların nüfusa oranıdır. Bu gösterge, temel sağlık hizmetlerine erişimin ve bu hizmetlerin kullanım yaygınlığının göstergesidir.
- K2-Kişi Başı İkinci ve Üçüncü Basamak Başvuru Sayısı: Üniversite hastaneleri ve eğitim-araştırma hastanelerine yapılan müracaatların nüfusa oranıdır. Yüksek düzeyde uzmanlık gerektiren sağlık hizmetlerinin talep yoğunluğunu ölçer.

- K3-Kişi Başı Hekime Başvuru Sayısı: Bir bireyin yılda ortalama kaç kez hekim başvurusu yaptığına işaret eder. Bu değer, sağlık sisteminin genel kullanım yoğunluğunu göstermektedir.
- K4-Kişi Başı Diş Hekimine Başvuru Sayısı: Ağız ve diş sağlığı hizmetlerine erişim sıklığını ifade eder. Koruyucu ve tedavi edici diş sağlığı hizmetlerinin kullanım düzeyini yansıtır.
- K5-Yatan Hasta Oranı: Belirli bir dönemde sağlık kuruluşlarında yatan hasta sayısının toplam nüfusa oranıdır. Tedavi gerektiren hastalıkların ve hastane hizmetlerine duyulan ihtiyacın düzeyini gösterir.
- K6-Kişi Başı Yatılan Gün Sayısı: Hastanelerde yatılan toplam gün sayısının nüfusa bölünmesiyle elde edilir. Sağlık sisteminin hastane bakım yükünü ve kaynak kullanımını anlamada önemli bir göstergedir.
- K7-Kişi Başı Ameliyat Sayısı: Toplam ameliyat sayısının nüfusa oranıdır. Sağlık sisteminde cerrahi müdahalelerin yaygınlığını ve teknolojik kapasiteyi yansıtır.
- K8-Yatak Doluluk Oranı: Mevcut hastane yataklarının belirli bir dönemde ne ölçüde kullanıldığını gösterir. Yatak kapasitesinin verimliliğini ortaya koyar.
- K9-Ortalama Kalış Günü: Hastaneye yatan hastaların ortalama ne kadar süreyle yatakta kaldığını gösterir. Bu gösterge, tedavi süreçlerinin etkinliği ve kaynak kullanımının verimliliği açısından önemlidir.
- K10-Yatak Devir Hızı: Bir yatakta belirli bir dönemde kaç farklı hastanın tedavi edildiğini gösterir. Yatakların kullanım sıklığını ve sağlık hizmeti sunumundaki yoğunluğu yansıtır.

- K11-Yatak Devir Aralığı: Bir hastanın taburcu edilmesinden sonraki yeni hasta kabulüne kadar geçen süreyi ölçer. Bu gösterge, sağlık tesislerinin yatak yönetimindeki etkinliği hakkında bilgi verir.

Araştırmada yalnızca 2014 ve 2023 verileri karşılaştırılmakla kalmamış, aynı zamanda bu iki yıl arasındaki mutlak ve oransal farklar hesaplanarak zaman içerisindeki değişim ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bu değişimlerin yorumlanmasında sağlık yönetimi perspektifi esas alınmıştır. Özellikle hizmet talebindeki artış ya da azalışların, sağlık politikaları, demografik değişimler, teknolojik gelişmeler ve sağlık hizmetlerinin organizasyonundaki dönüşümlerle olan ilişkisi değerlendirilmiştir.

Veriler betimsel istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Yıllar arasındaki farklılıkların ortaya konulması amacıyla tablo ve oranlar üzerinden sistematik karşılaştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte göstergeler arasındaki bütüncül ilişki dikkate alınarak sağlık hizmeti kullanımının genel yönelimi açıklanmıştır.

Bu yöntemsel yaklaşım, sağlık sisteminin işleyişini tek boyutlu göstergeler yerine çok boyutlu bir bakışla değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Örneğin kişi başı hekim müracaat sayısındaki artış, yalnızca hizmet talebinin yükselmesine değil, aynı zamanda sağlık insan gücü ve altyapısındaki kapasite değişimlerine de işaret etmektedir. Benzer biçimde yatak doluluk oranı, ortalama kalış günü ve yatak devir hızındaki değişimler birlikte değerlendirildiğinde, sağlık tesislerinin verimliliği ve hasta yönetimindeki etkinlik daha net biçimde anlaşılabilmektedir.

3. BULGULAR

3.1. 2014 Yılı İstatistik Bulguları

2014 yılına ait sağlık hizmeti kullanım göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları, hem hizmet sunumunun genel yapısını hem de iller arası dağılımdaki dengesizlikleri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, her bir gösterge sağlık hizmetlerine erişim, hizmet yoğunluğu ve kaynak kullanım verimliliği perspektiflerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 1 2014 Yılı İstatistikleri Özeti

2014	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Min	0.64	3.30	4.20	0.27	0.08	0.29	0.02	49.80	2.10	36.70	0.10
Max	4.29	7.49	10.60	0.94	0.26	1.29	0.11	96.60	6.10	127.90	4.50
Ortalama	2.79	5.38	8.17	0.54	0.17	0.65	0.05	67.17	3.88	65.67	2.01
Standart Sapma	0.60	0.64	1.67	0.02	0.00	0.05	0.00	103.72	0.66	268.95	0.85
Varyasyon Katsayısı	21%	12%	20%	4%	1%	8%	1%	154%	17%	410%	42%

Kişi başı birinci basamak başvuru sayısı, ortalama 2,79 ile orta düzeyde seyretmektedir. Ancak varyasyon katsayısının %21 olması, iller arasında birinci basamak hizmet kullanımında kayda değer düzeyde değişkenliğe işaret etmektedir. Bu durum, bazı illerde birinci basamak hizmetlerinin yeterince etkin kullanılmadığını, bireylerin sağlık sistemine daha üst basamaklardan giriş yaptığını düşündürmektedir.

Kişi başı üçüncü basamak başvuru sayısının ortalaması 5,38 olup, birinci basamağa kıyasla daha yüksektir. Varyasyon katsayısının %12 olması, üçüncü basamak başvurusunun görece daha homojen dağıldığını göstermektedir. Bu bulgu, sağlık sisteminde basamaklı sevk zincirinin istenilen düzeyde işlemediğine dair literatürdeki eleştirilerle örtüşmektedir.

Kişi başı hekime başvuru sayısı, 8,17 ortalama ile sağlık hizmetlerine genel erişimin yoğun olduğunu göstermektedir. Ancak %20'lik varyasyon katsayısı, bazı illerde aşırı yoğunluk veya yetersiz talep gibi dengesizliklerin varlığını ortaya koymaktadır. Kişi başı diş hekimine başvuru sayısı ise 0,54 gibi oldukça düşük bir ortalamaya sahip olup, %4'lük düşük varyasyon katsayısı bu göstergenin tüm illerde benzer biçimde sınırlı kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, ağız ve diş sağlığı hizmetlerinin ikincil öncelik olarak algılandığını düşündürmektedir.

Yatan hasta oranı ortalama %17, kişi başı yatılan gün sayısı 0,65 ve kişi başı ameliyat sayısı 0,05 düzeyindedir. Bu göstergeler bir arada değerlendirildiğinde, yataklı tedavi hizmetlerinin düşük yoğunlukla kullanıldığı, ancak belirli illerde bu hizmetlerin daha baskın hale geldiği gözlemlenmektedir. Kişi başı yatılan gün sayısının %8, ameliyat sayısının %1 varyasyon katsayısına sahip olması, bu hizmetlerin dağılımında göreli bir istikrar olduğunu göstermektedir.

Yatak doluluk oranı, ortalama %67,17 ile kabul edilebilir düzeyde olmakla birlikte, %154 gibi yüksek bir varyasyon katsayısı ile dikkat çekmektedir. Bu değişken, iller düzeyinde hastane kapasitesinin kullanım etkinliğinde büyük farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, ortalama kalış günü 3,88 gün iken, %17 varyasyon katsayısı hizmet süresinde de belirgin farklılıkların olduğunu ortaya koymaktadır.

En dikkat çekici bulgulardan biri, yatak devir hızı ve yatak devir aralığı göstergelerinde gözlenmektedir. Yatak devir hızı ortalama 65,67, ancak %410 gibi son derece yüksek varyasyon

katsayısı ile tanımlanmıştır. Bu bulgu, bazı hastanelerde yatak kullanımının çok sık değiştiğini, bazılarında ise kaynakların atıl kaldığını göstermektedir. Yatak devir aralığı da benzer biçimde ortalama 2,01 gün olmasına rağmen %42'lik değişkenlik içermektedir. Bu parametreler, sağlık hizmeti sunumunun verimliliği açısından stratejik öneme sahiptir ve iller arası kaynak kullanımındaki dengesizlikleri açık biçimde yansıtmaktadır.

3.2. 2023 Yılı İstatistik Bulguları

2023 yılına ait sağlık hizmeti kullanım göstergelerine ilişkin istatistiksel analizler, hizmet sunumunun niceliksel yönlerini iller düzeyinde ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Analiz, merkezi eğilim ve değişkenlik ölçütleri üzerinden gerçekleştirilmiş; değişkenlerin sağlık hizmeti planlaması açısından taşıdığı anlam istatistiksel düzeyde açığa çıkarılmıştır.

Tablo 2 2023 Yılı İstatistikleri Özeti

2023	**K1**	**K2**	**K3**	**K4**	**K5**	**K6**	**K7**	**K8**	**K9**	**K10**	**K11**
Min	3.07	4.19	7.30	0.27	0.06	0.20	0.02	22.40	2.50	26.10	1.30
Max	6.93	8.38	14.40	1.32	0.32	1.44	0.14	78.30	5.60	80.60	10.80
Ortalama	5.11	6.34	11.45	0.73	0.15	0.62	0.06	56.05	3.94	52.80	3.22
Standart Sapma	0.90	0.74	2.43	0.03	0.00	0.05	0.00	100.71	0.58	92.45	1.83
Varyasyon Katsayısı	18%	12%	21%	5%	1%	9%	1%	180%	15%	175%	57%

Kişi başı birinci basamak başvuru sayısı ortalama 5,11 olarak tespit edilmiştir. Göstergenin minimum değeri 3,07, maksimum değeri ise 6,93'tür. Standart sapma 0,90, varyasyon katsayısı %18 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, temel sağlık hizmetlerine başvuru düzeyinin iller arasında farklılık gösterdiğini, ancak bu farklılığın belirli sınırlar içerisinde kaldığını göstermektedir. Kişi başı üçüncü basamak başvuru sayısı ortalama 6,34 olup, minimum 4,19, maksimum 8,38 değerleri arasında değişmektedir. Standart sapma 0,74, varyasyon katsayısı %12'dir; bu da ileri düzey sağlık hizmetlerinin görece daha homojen bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Kişi başı hekime başvuru sayısı ortalama 11,45 olup, minimum 7,30, maksimum 14,40 arasında değişmiştir. Standart sapma 2,43 ve varyasyon katsayısı %21 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, iller arası hekim başvurularında kayda değer bir değişkenlik olduğunu göstermektedir. Kişi başı diş hekimine başvuru ortalaması 0,73 olup, minimum 0,27, maksimum 1,32 değerleri arasında yer almaktadır. Standart sapma 0,03, varyasyon katsayısı %5 düzeyindedir. Diş hekimliği hizmetlerinde iller arası dağılımın görece dengeli olduğu görülmektedir.

Yatan hasta oranı 2023 yılı itibarıyla ortalama 0,15, minimum 0,06, maksimum 0,32 olarak belirlenmiştir. Standart sapma 0,00, varyasyon katsayısı %1 düzeyindedir. Bu göstergedeki düşük varyasyon, yatarak tedavi oranlarının iller arasında büyük farklılıklar göstermediğini ifade etmektedir. Kişi başı yatılan gün sayısı ortalama 0,62 olup, 0,20 ile 1,44 arasında değişmektedir. Standart sapma 0,05, varyasyon katsayısı %9 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, yataklı tedavi hizmeti kullanımının belirli bir düzeyde çeşitlilik içerdiğini göstermektedir.

Kişi başı ameliyat sayısı ortalama 0,06 düzeyinde olup, minimum 0,02, maksimum 0,14 olarak belirlenmiştir. Standart sapma 0,00, varyasyon katsayısı %1 seviyesindedir. Bu durum, cerrahi müdahale düzeylerinin iller arasında büyük farklar göstermediğini göstermektedir. Yatak doluluk oranı ortalama %56,05 seviyesindedir. Minimum değer %22,40, maksimum değer

%78,30 olarak belirlenmiştir. Bu göstergenin standart sapması 100,71, varyasyon katsayısı ise %180 olup, oldukça yüksek bir değişkenliğe işaret etmektedir.

Ortalama kalış günü verisi, 2023 yılı itibarıyla ortalama 3,94 gündür. Minimum 2,50, maksimum 5,60 değerleri arasında değişen bu göstergenin standart sapması 0,58, varyasyon katsayısı %15 olarak hesaplanmıştır. Yatak devir hızı ortalama 52,80 olup, 26,10 ile 80,60 arasında gözlemlenmiştir. Standart sapma 92,45, varyasyon katsayısı ise %175 düzeyindedir. Bu oran, sağlık kurumlarında yatak kullanımı ve hasta sirkülasyonunda bölgesel düzeyde önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Yatak devir aralığı verisi ise ortalama 3,22 gün olup, minimum 1,30, maksimum 10,80 düzeyindedir. Standart sapma 1,83, varyasyon katsayısı %57'dir. Bu göstergedeki yüksek varyasyon, bazı illerde yatak kullanım döngüsünün çok hızlı iken bazılarında oldukça yavaş olduğunu ortaya koymaktadır.

2023 yılı bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, sağlık hizmeti kullanım düzeylerinde belirli göstergelerde göreli homojenlik sürerken, özellikle kaynak kullanımı ve yönetimiyle ilişkili göstergelerde dikkat çekici düzeyde bölgesel heterojenlik mevcuttur. Bu durum, sağlık hizmetlerinin planlanmasında bölgesel farklılıkların dikkate alınmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

3.3. 2023-2014 Değişimi Bulguları

2023 ile 2014 yılları arasındaki değişim, sağlık hizmetlerinin kullanım düzeylerinde ve hizmet sunum yapılarında meydana gelen farklılıkları istatistiksel düzeyde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, her bir göstergeye ilişkin fark verileri, merkezi eğilim ve değişkenlik ölçütleriyle değerlendirilmiş; sağlık hizmetlerindeki yönetsel dönüşümün niceliksel yansımaları detaylandırılmıştır.

Tablo 3 2023-2014 Değişiminin Özeti

2023-2014 Değişimi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Min	-0.07	-1.12	-0.80	-0.14	-0.10	-0.30	-0.06	-58.30	-1.90	-71.40	-1.90
Max	3.67	2.33	5.20	0.84	0.09	0.28	0.04	21.30	1.90	15.70	10.10
Ortalama	2.32	0.96	3.28	0.19	-0.01	-0.03	0.01	-11.11	0.06	-12.87	1.21
Standart Sapma	0.42	0.33	1.04	0.02	0.00	0.01	0.00	171.44	0.28	225.80	2.43
Varyasyon Katsayısı	18%	35%	32%	10%	-8%	-44%	3%	-1543%	453%	-1755%	201%

Kişi Başı Birinci Basamak Başvuru Sayısı açısından, ortalama fark 2,32 olup minimum –0,07, maksimum 3,67 aralığında değişmiştir. Standart sapma 0,42, varyasyon katsayısı %18'dir. Bu bulgular, birinci basamak hizmetlerine yönelimde belirgin bir artışı ortaya koymaktadır.

Kişi Başı Üçüncü Basamak Başvuru Sayısında ortalama artış 0,96 olup, değişim –1,12 ile 2,33 arasında gözlenmiştir. Standart sapma 0,33, varyasyon katsayısı %35 olarak hesaplanmıştır. Üçüncü basamak hizmet kullanımındaki artışın iller düzeyinde heterojen dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kişi Başı Hekime Başvuru Sayısı, ortalama 3,28 birimlik bir artış göstermiştir. Minimum fark –0,80, maksimum fark 5,20'dir. Standart sapma 1,04, varyasyon katsayısı %32 düzeyindedir. Bu bulgular, sağlık hizmeti talebinde yaygın bir artışın göstergesidir.

Kişi Başı Diş Hekimine Başvuru ortalama 0,19 artmış; minimum –0,14, maksimum 0,84 fark ile ölçülmüştür. Standart sapma 0,02, varyasyon katsayısı %10 olarak belirlenmiştir. Diş hekimliği hizmetlerine erişimde ılımlı ama istikrarlı bir artış gözlemlenmiştir.

Yatan Hasta Oranı, ortalama –0,01 ile negatif yönde değişmiş, minimum –0,10, maksimum 0,09 arasında farklılık göstermiştir. Değişimin varyasyon katsayısı –8% olarak hesaplanmıştır. Bu düşüş, yatarak tedavi hizmetlerinin göreli azaldığını ortaya koymaktadır.

Kişi Başı Yatılan Gün Sayısı, ortalama –0,03 birim azalmış, –0,30 ile 0,28 arasında farklılık göstermiştir. Varyasyon katsayısı –44% ile önemli bir gerilemeyi göstermektedir. Bu bulgu, hastanede yatış sürelerinde azalmaya işaret etmektedir.

Kişi Başı Ameliyat Sayısı, ortalama 0,01 birim artarken; varyasyon katsayısı %3 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır. Bu durum, cerrahi hizmetlerin görece sabit seyrettiğini göstermektedir.

Yatalak Doluluk Oranı, ortalama –11,11 puanlık bir düşüş göstermiştir. Değişim –58,30 ile 21,30 aralığında; standart sapma 171,44, varyasyon katsayısı –1543% olarak hesaplanmıştır. Bu veri, ilgili göstergede aşırı düzeyde bölgesel dengesizlik bulunduğunu ve sistematik bir düşüş yaşandığını göstermektedir.

Ortalama Kalış Günü, ortalama 0,06 artmış, değişim –1,90 ile 1,90 arasında farklılık göstermektedir. Varyasyon katsayısı %453 olup, bölgeler arası çok yüksek düzeyde çeşitlilik söz konusudur.

Yatak Devir Hızı, ortalama –12,87 birim düşüş göstermiş, varyasyon katsayısı –1755% olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, yatak kullanım etkinliğinde dramatik bir azalma olduğunu ortaya koymaktadır.

Yatak Devir Aralığı, ortalama 1,21 birim artmıştır. Minimum –1,90, maksimum 10,10 düzeyinde ölçülmüş; standart sapma 2,43, varyasyon katsayısı %201 olarak hesaplanmıştır. Bu veri, yatakların dönüşüm süresinde önemli oranda uzama yaşandığını ve bölgesel dengesizliklerin yüksek olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, 2014-2023 döneminde birinci ve üçüncü basamak başvurularında, hekim ve diş hekimi başvurularında kayda değer artışlar gözlemlenirken; yatarak tedavi hizmetleriyle ilişkili göstergelerde genel bir azalma ya da bölgesel dengesizlik dikkati çekmektedir. Özellikle yatak kullanım performansı göstergelerindeki dramatik varyasyon katsayıları, sağlık hizmetlerinin yataklı tedavi boyutunda sistematik eşitsizliklerin ve verimlilik sorunlarının devam ettiğine işaret etmektedir.

3.4. 2023-2014 Değişiminin Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi

2014–2023 dönemi göstergeleri, sağlık hizmeti kullanımının bileşimini ve üretim süreçlerini yeniden şekillendiren bir talep-arz dinamiğine işaret etmektedir. Kişi başı birinci basamak başvuruda artış (+2,32) ile üçüncü basamak başvurudaki artış (+0,96) birlikte okunduğunda, erişim kanallarının genişlediği; sevk ve çözümleme kapasitesinin ise tam istenen ölçekte ayrışmadığı anlaşılmaktadır. Kişi başı hekime başvurunun belirgin yükselişi (+3,28), kronik hastalık yükü, nüfus yaşlanması ve hizmete yönelten davranışsal etkenlerle uyumludur. Diş hekimine başvurudaki artış (+0,19) ağız-diş sağlığında talebin istikrarlı şekilde yükseldiğini gösterir; koruyucu/erken müdahale pencereleri büyümektedir.

Yataklı tedavi tarafında yatan hasta oranında (-0,01) ve kişi başı yatılan günde (-0,03) gözlenen gerileme, bakımın daha kısa ve daha seçilmiş vakalara odaklandığını düşündürür. Ortalama kalış gününün yatay seyri (+0,06) ile birlikte okunduğunda, klinik süreçlerde LOS azaltımı odaklı programların sınırlı kazanım ürettiği; kazanımın daha çok yatış endikasyonlarının daraltılması ve ayaktan bakımın çeşitlenmesi üzerinden geldiği sonucu doğar. Cerrahi üretimde

küçük artış (+0,01), günübirlik cerrahi ve hızlandırılmış taburculuk modelinin yaygınlaşmasıyla uyumludur.

Kaynak kullanım göstergeleri daha belirgin bir yön değişimine işaret etmektedir. Yatak doluluk oranında -11,11 puanlık düşüş, yatak devir hızındaki gerileme (-12,87) ve devir aralığındaki uzama (+1,21) birlikte ele alındığında, yatak stoğunun talep profiline göre yeniden dengeleme ihtiyacı belirginleşir. Bu üçlü, bazı illerde atıl kapasite riskine, bazı illerde ise akış verimliliği sorunlarına işaret eder. Varyasyon katsayılarının özellikle yatak doluluğu, yatak devir hızı ve devir aralığında çok yüksek düzeylere çıkması, bölgesel heterojenliğin yönetimsel sonuçlar ürettiğini gösterir: standardize edilmiş bakım yollarının farklı uygulanması, insan gücü karışımı, vaka karması ve sevk ağlarının farklı yapılandırılması çıktıya güçlü biçimde yansımaktadır.

Bu bulgular sağlık yönetimi açısından aşağıdaki stratejik çıkarımları destekler:

1. Basamaklandırmanın derinleştirilmesi ve sevk yönetimi: Birinci basamak başvuru artışı arzu edilen yöndedir; üçüncü basamak artışıyla birlikte görüldüğünde triyaj ve e-konsültasyon uygulamalarının yaygınlaştırılması gerekir. Aile hekimi panel büyüklükleri, kronik hastalık izlem oranları ve "birinci basamakta sonuçlanma oranı" için hedef değerler belirlenmelidir. Sevklerde geri bildirim döngüsü ve ters sevk (back-referral) göstergeleri izlenmelidir.

2. Kronik hastalık yönetimi ve talep yönetişimi: Kişi başı hekime başvurudaki yükseliş, HTA temelli bakım paketleri, çoklu hastalık yönetim klinikleri ve hemşire liderliğinde izlem programlarıyla dengelenmelidir. Yoğun başvuru yapan küçük hasta alt grupları için risk tabakalama, uzaktan izlem ve evde sağlık ile entegre bakım yolları oluşturulmalıdır.

3. Yatak kapasitesi ve akış optimizasyonu: Doluluk, devir hızı ve devir aralığı birlikte hedeflenmelidir. Yatak havuzu esnekleştirilmeli, gündüz hastanesi ve günübirlik cerrahi havuzları artırılmalıdır. Ameliyathane-servis-taburculuk akışı için kısıt programlama/karma tamsayılı modeller ve ayaktan-yatış kararı için eşik-tabanlı karar kuralları uygulanmalıdır. LOS için klinik yol setleri, ön-taburculuk planlaması ve yerinde konsültasyon hizmetleri standardize edilmelidir.

4. Bölgesel planlama ve ağ tasarımı: Yüksek varyasyon, hub-spoke yapısının yeniden kalibre edilmesini gerektirir. İller arası referans akışları, ulaşım süreleri, vaka karması ve kritik yetkinliklere göre yeniden çizilmelidir. Asgari hizmet kapasitesi oranı ve üst sınır doluluk hedefleri il düzeyinde tanımlanmalı, fazla talep dönemleri için bölgesel yük dengeleme protokolleri devreye alınmalıdır.

5. Ağız-diş sağlığında koruyucu odak: Talep artışı, flor programları, fissür örtücü ve periodontal tarama gibi düşük maliyetli, yüksek etkili paketlerin yaygınlaştırılmasını gerektirir. Randevu-akış tasarımı ile bekleme süreleri ve iptal oranları izlenmelidir.

6. İnsan gücü ve yetkinlik karması: Doluluk düşerken devir aralığı uzuyorsa darboğaz yataktan çok iş gücü olabilir. Vardiya planları, yetki devri (task-shifting) ve ileri pratisyen hemşire rolleri yeniden düzenlenmelidir. Kritik branşlarda rotasyonel istihdam ve tele-konsültasyon ile küçük illerde karar destek güçlendirilmelidir.

7. Performans ve ödeme sistemlerinin hizalanması: DRG/klinik kod bazlı ödeme, günübirlik cerrahi ve ayaktan tedaviyi teşvik edecek şekilde ayarlanmalıdır. Yatış endikasyonu, tekrar başvuru oranı, komplikasyon ve taburculuk sonrası temas göstergeleri performans setine dâhil edilmelidir.

8. Dayanıklılık ve süreklilik perspektifi: 2020–2021 döneminin sistem şokları dikkate alınarak beklenmeyen talep piklerine karşı kapasite tamponları, esnek sözleşmeler ve sanal

yatak uygulamaları planlanmalıdır. Evde sağlık ve palyatif bakımın acil servis ve yatış üzerindeki etkisi düzenli olarak ölçülmelidir.

9. Yönetişim ve analitik altyapı: İller arası kıyaslama için risk ayarlı göstergeler kullanılmalı; vaka karması, sosyo-demografik yapı ve erişim değişkenleriyle standardizasyon yapılmalıdır. Mekânsal eşitsizlik analizi (Moran's I, LISA), verimlilik analizi (DEA, metafrontier) ve çok ölçütlü değerlendirme çerçeveleri karar süreçlerine entegre edilmelidir. İzleme seti; kişi başı başvuru, birinci basamakta sonuçlanma, sevk geri dönüş oranı, LOS, devir hızı, 30-gün tekrar başvuru, ayaktan-günübirlik oranı ve bekleme süresi metriklerini kapsamalıdır.

10. İletişim ve hasta yönlendirme: Talep baskısını yöneten müdahaleler için davranışsal içgörülerle tasarlanmış randevu hatırlatıcıları, e-triage ve kendi kendine bakım protokolleri uygulanmalıdır. Kronik hastalarda öz-yönetim becerilerini artıran eğitim paketleri standarda bağlanmalıdır.

2014–2023 dönemi, birinci basamağa yönelim, hekime başvuru yoğunluğu ve ayaktan bakımın genişlemesiyle karakterize olmaktadır. Yataklı bakımda doluluk ve akış göstergeleri farklı yönlere işaret etmektedir. Yönetimsel öncelik, basamaklandırmayı keskinleştiren sevk-geri sevk mekanizmaları, akış verimliliğini artıran kapasite ve insan gücü optimizasyonu, bölgesel ağ tasarımı ve risk-ayarlı performans izleme sistemlerinin birlikte devreye alınmasıdır. Bu bütünleşik yaklaşım, erişimi korurken verimliliği artırır, bölgesel heterojenliği sınırlayan, dayanıklı ve sürdürülebilir bir hizmet mimarisine zemin oluşturur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma bulguları, Türkiye'de sağlık hizmeti kullanımının 2014–2023 yılları arasında önemli bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymuştur. Kişi başı başvuru göstergelerindeki artış, sağlık hizmetlerine erişimin genişlediğini göstermektedir. Birinci basamak hizmetlerine olan talebin belirgin şekilde yükselmesi, sistemin temel sağlık hizmetlerine yöneliminin güçlendiğini işaret etmektedir. Bununla birlikte üçüncü basamak başvurularındaki artış, sevk zincirinin etkinliği konusunda hâlen geliştirilmesi gereken alanların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Yatarak tedaviye ilişkin göstergelerde saptanan düşüşler, bakım hizmetlerinin giderek daha çok ayaktan çözümlendiğine, yataklı hizmetlerin ise daha seçilmiş vakalara odaklandığına işaret etmektedir. Ancak yatak doluluk oranı, yatak devir hızı ve yatak devir aralığında gözlenen yüksek değişkenlik, iller arasında ciddi farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, sağlık yönetiminde kaynak planlamasının ve bölgesel ölçekli politika uygulamalarının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Çalışmanın katkısı, iller düzeyinde karşılaştırmalı bir analiz yaparak sağlık hizmeti kullanımındaki eğilimleri sistematik biçimde sunmasıdır. Elde edilen sonuçlar, sağlık yönetimi açısından üç temel eksende önem arz etmektedir: (i) temel sağlık hizmetlerine yönelimin artırılması ve sevk mekanizmalarının güçlendirilmesi, (ii) yataklı tedavi hizmetlerinde kaynak kullanım verimliliğinin iyileştirilmesi, (iii) iller arası farklılıkların azaltılmasına yönelik bölgesel sağlık politikalarının geliştirilmesi.

Türkiye'de sağlık hizmeti kullanım göstergelerindeki değişim, sistemin erişilebilirlik açısından güçlü kazanımlar elde ettiğini ancak sürdürülebilirlik, etkinlik ve eşitlik boyutlarında yeni politika müdahalelerine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, gelecek dönemde sağlık yönetimi stratejilerinin hem hizmet talebini yöneten hem de kaynak kullanımını optimize eden bütüncül bir çerçeveye dayanması kritik görünmektedir.

5. KAYNAKLAR

Ayyildiz, F. A., Yildiz, G. ve Ayyildiz, A. (2025). Assessment of the effect of home health care services on emergency department admissions in geriatric patients: A cross-sectional observational study. *Medicine (United States)*, *104*(32), e43729. doi:10.1097/MD.0000000000043729

Baser, O., Burkan, A., Baser, E., Koselerli, R., Ertugay, E. ve Altinbas, A. (2013). Direct medical costs associated with rheumatoid arthritis in Turkey: Analysis from National Claims Database. *Rheumatology International*, *33*(10), 2577–2584. doi:10.1007/s00296-013-2782-4

Cinaroglu, S. ve Çalışkan, Z. (2022). Distributive Pattern of Health Services Utilization Under Public Health Reform and Promotion in Turkey. *Value in Health Regional Issues*, *31*, 25–33. doi:10.1016/j.vhri.2022.01.005

Di Maira, T., Cailliez, V., Domínguez-Gil, B., Mahíllo, B., Álvarez, M., Belli, L. S., … Berenguer, M. (2025). Regional variations and trends in liver transplantation practices across Europe. *JHEP Reports*, *7*(8), 101424. doi:10.1016/j.jhepr.2025.101424

Hajek, A., Kretzler, B. ve König, H. H. (2021). Determinants of healthcare use based on the andersen model: A systematic review of longitudinal studies. *Healthcare (Switzerland)*, *9*(10). doi:10.3390/healthcare9101354

Krzyż, E. Z., Antunez Martinez, O. F. ve Lin, H. R. (2023). Uses of Andersen health services utilization framework to determine healthcare utilization for mental health among migrants—a scoping review. *Frontiers in Public Health*, *11*(December), 1–13. doi:10.3389/fpubh.2023.1284784

Sağlık-Der. (2023). Türkiye Sağlik Raporu 2023.

Sarkodie, A. O. (2021). Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7. *Humanities and Social Sciences Communications*, *8*(1), 1–10. doi:10.1057/s41599-021-00984-7

SHGM. (2020). *Sağlıkta Kalite Standartları HASTANE*.

SHGM. (2024). *Sağlıkta Kalite Standartları Gösterge Yönetimi Rehberi*.

Soleimanvandiazar, N., Mohaqeqi Kamal, S. H., Sajjadi, H., Ghaedamini Harouni, G., Karimi, S. E., Djalalinia, S. ve Setareh Forouzan, A. (2020). Determinants of outpatient health service utilization according to andersen's behavioral model: A systematic scoping review. *Iranian Journal of Medical Sciences*, *45*(6), 405–424. doi:10.30476/ijms.2020.85028.1481

Tirgil, A., Gurol-Urganci, I. ve Atun, R. (2018). Early experience of universal health coverage in Turkey on access to health services for the poor: Regression kink design analysis. *Journal of Global Health*, *8*(2). doi:10.7189/jogh.08.020412

TÜİK. (2015). Türkiye Sağlık Araştırması, 2014.

TÜİK. (2022). *Resmi İstatistik Programi 2022-2026*. http://www.tuik.gov.tr adresinden erişildi.

TÜİK. (2024). Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2023, 2023–2025.

DIGITAL SOLUTIONS AND INNOVATIONS IN POST-DISASTER AID MANAGEMENT

AFET SONRASI YARDIMLARIN YÖNETİMİNDE DİJİTAL ÇÖZÜMLER VE YENİLİKLER

Nahsan KAYA[1]

[1]**Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Afet Yönetimi,**

ORCID: 0000-0003-4933-2738

Özet

Günümüzde afetlerin sıklığı, şiddeti ve etkilediği alan giderek artmakta; bu durum afet yönetimi süreçlerinde dijital teknolojilerin stratejik bir bileşen olarak kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. Afet sonrası yardımların etkin bir biçimde yönetilmesi, yalnızca hızlı müdahale kapasitesine değil, aynı zamanda doğru bilgiye dayalı karar verme süreçlerine de bağlıdır. Bu çalışmada, afet sonrası yardım süreçlerinde kullanılan dijital çözümler ve yenilikçi teknolojiler incelenmiştir. Literatür taramasına dayalı olarak yürütülen araştırmada, yapay zekâ ve büyük veri, nesnelerin interneti (IoT) ve sensör ağları, blok zinciri, dijital ikizler, mobil ve web uygulamaları ve insansız hava araçlarının (droneler) afet sonrasındaki rolü tartışılmıştır. Elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin afet sonrası bilgi akışını hızlandırdığını, kaynak tahsisini optimize ettiğini, kurumlar arası koordinasyonu geliştirdiğini ve yardım dağıtımında şeffaflığı artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, veri güvenliği, altyapı eksiklikleri, dijital eşitsizlikler ve kurumsal koordinasyon sorunları dijital sistemlerin etkinliğini sınırlayan temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada ayrıca, dijital teknolojilerin afet yönetimi politikalarına entegrasyonunun uzun vadede sürdürülebilir bir dirençlilik inşasına katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, afet sonrası yardımların yönetiminde dijital dönüşümün kurumsal kapasite, veri paylaşımı, etik ilkeler ve toplum katılımı çerçevesinde desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Afet yönetimi, yardım dağıtımı, dijital çözümler, yenilikler, teknoloji

Abstract

Today, the frequency, severity, and impact areas of disasters are steadily increasing, making it essential to utilize digital technologies as a strategic component in disaster management processes. Effective management of post-disaster aid depends not only on rapid response capacity but also on decision-making processes based on accurate information. This study examines digital solutions and innovative technologies used in post-disaster aid processes. Based on a literature review, the research discusses the roles of artificial intelligence and big data, the Internet of Things (IoT) and sensor networks, blockchain, digital twins, mobile and web applications, and unmanned aerial vehicles (drones) in the post-disaster phase. The findings indicate that digital technologies accelerate information flow, optimize resource allocation, enhance inter-agency coordination, and increase transparency in aid distribution. However, data security, infrastructure deficiencies, digital inequalities, and institutional coordination issues stand out as major factors limiting the effectiveness of digital systems. The

study also concludes that the integration of digital technologies into disaster management policies will contribute to the construction of sustainable resilience in the long term. Consequently, it emphasizes that digital transformation in post-disaster aid management should be supported within the framework of institutional capacity, data sharing, ethical principles, and community participation.

Keywords: Disaster management, aid distribution, digital solutions, innovations, technology

1. GİRİŞ

Depremler, volkanik patlamalar, heyelanlar, tsunamiler, kasırgalar, seller, hortumlar, orman yangınları, kuraklıklar ve aşırı sıcaklıklar gibi doğal afetler, insan yaşamı ve altyapı üzerinde yıkıcı sonuçlara sebep olabilir (Abdalzaher vd., 2023). Tarih boyunca doğal kaynaklı afetler, büyük can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. 1931 yılında Çin'de meydana gelen selde 50.000 mil kareden fazla bir alan etkilenmiş ve tahmini 3,7 milyon insan hayatını kaybetmiştir. 2010 Haiti depremi, yirmi birinci yüzyılın başlarının en yıkıcı doğal afetlerinden biridir. Hayatını kaybedenlerin sayısı 50.000 ila 230.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Depremde tahmini olarak 97.000 ev yıkılmış ve 188.000 ev ise hasar görmüştür. Deprem, sağlık altyapısının işlevsiz hale gelmesine, kamuya ait sağlık tesislerinin yarısının yıkılmasına veya hasar görmesine sebep olmuştur. Ayrıca çok sayıda sağlık çalışanı ve sağlık yöneticisi hayatını kaybetmiştir (Behrman ve Weitzman, 2016). 2011'de Japonya'daki Tohoku depremi ve tsunamisi 15.000'den fazla kişinin hayatını kaybetmesine ve ülke altyapısında büyük bir yıkıma yol açmıştır. 2017'de Maria Kasırgası Porto Riko'da geniş çaplı yıkıma neden olmuş ve adanın büyük bir bölümünü aylarca elektriksiz bırakmıştır (Krichen vd., 2024). 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki depremlerde 11 şehirde yaklaşık 15 milyon insan etkilenmiştir (Kahraman, 2023). Meydana gelen depremlerde 50.783 kişinin hayatını kaybettiği ve 107.430'dan fazla kişinin yaralandığı bildirmiştir. Çöken veya ağır hasar gören konut sayısı ise 518.009'dur (Özmen vd., 2025). Depremlerden kaynaklı altyapı hasarın 34,2 milyar ABD doları olduğu ve bunun 2021'de ülke GSYİH'sinin %4'üne denk geldiği tahmin bildirilmiştir. Ancak ekonomik aksaklıkların etkisiyle depremlerin toparlanma maliyetinin iki kat daha fazla olabileceği bildirilmiştir (Kahraman, 2023).

2. Afet yönetimi aşamaları

Afet, yerel kapasiteyi aşan, ulusal veya uluslararası düzeyde dış yardım talebini gerektiren bir durum veya olaydır; büyük hasara, yıkıma ve can kayıplarına neden olan öngörülemeyen ve genellikle ani bir olaydır (Chaudhary ve Piracha, 2021). Afetler ortalama her yıl 61.000 can kaybına ve 201 milyon kişinin olumsuz etkilenmesine ve 151 milyar ekonomik zarara sebep olmaktadır (Cheng vd., 2023). Düşük gelirli ülkeler afetlerden orantısız bir şekilde etkilenmektedir: ölüm oranları nispeten yüksek olmakla kalmayıp, aynı zamanda yoksulluk, kırılganlık ve sosyoekonomik dayanıklılığı da engellemektedir (Rabta vd., 2018; Cheng vd., 2023). Büyük ölçekli doğal kaynaklı afetlerin sayısındaki dünya çapındaki artan eğilim ve etkilenen kişi sayısı, verimli afet yönetimine olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır (Niyazi ve Behnamian, 2023). Afet yönetimi, bir doğal kaynaklı afetin meydana gelmesinden önce ve sonra olayın olumsuz sonuçlarını yönetmek için yapılan eylemleri içerir (Sakurai ve Murayama, 2019; Chaudhary ve Piracha, 2021). Afet yönetimi döngüsel bir süreçtir ve iki aşama ve dört evreden oluşur. İlk iki aşama (zarar azaltma ve hazırlık) bir afet olayından önce gelir ve geliştirme aşaması faaliyetleri olarak kategorize edilir. Bir afet olayını hemen takip eden diğer iki aşama (müdahale ve yardım), insani yardım aşaması faaliyetlerini oluşturur (Chaudhary ve Piracha, 2021; Nazlıoğlu vd., 2024). Zarar azaltma aşaması, doğal kaynaklı afetlerin meydana gelme olasılığını azaltmak için faaliyetler yürütülür. Bu, yapı yönetmeliklerinin uygulanmasını, altyapının güçlendirilmesini ve doğal kaynaklı afetlerin neden ve etkilerinin araştırılmasını

içerir. Zarar azaltma aşaması, doğal kaynaklı afetlerin uzun vadeli etkilerini azaltmak ve toplulukları güçlendirmek için çok önemlidir (Krichen vd., 2024). Hazırlık aşaması, acil bir durumda ne yapılacağına dair planlar yapmak, risk değerlendirmeleri yapmak, savunmasız grupları tespit etmek ve acil durumlarda çalışan kişilere eğitim vermek gibi faaliyetleri içerir. Hazırlık aşaması, doğal kaynaklı bir afete müdahale etmek için gereken tüm kaynakların, kişilerin ve ekipmanın hazır olduğundan emin olunmasını sağladığı için çok önemlidir (Chan vd., 2020). Müdahale aşamasında, bir afetin ani etkileriyle başa çıkmak için eylemler gerçekleştirilir. Bu, arama ve kurtarma , bir afet durumunda tıbbi bakım ve yiyecek sağlama, su ve barınak sağlama gibi faaliyetleri içerir. Müdahale aşamasında, ilk müdahale ekipleri, devlet kurumları ve özel sektör, can ve mal kaybını en aza indirmek için hızlı ve birlikte çalışmalıdır (Yulianto vd., 2021). İyileşme aşamasında, etkilenen toplumun afetten önceki haline dönmesi için çalışmalar yapılır. Bu, evlerin ve altyapının yeniden inşasını, etkilenen kişilere ve işletmelere ekonomik yardım yapılmasını, su ve elektrik gibi önemli hizmetlerin onarılmasını içerir. İyileşme süreci aylar hatta yıllar sürebilir (Masozera vd., 2007).

3. Afet sonrası yardım yönetimi

Bir afet meydana geldikten sonra, yaralıların tahliyesi ilk müdahale aşamasına yanıt olarak gerçekleşirken, etkilenen bölgelerdeki insanların ihtiyaçlarına yanıt vermek için lojistik destek faaliyetleri devam eder (Niyazi ve Behnamian, 2023). İnsani yardım lojistiği, doğal veya insan kaynaklı afetler sırasında ve sonrasında karşılaşılan acil durumlarda etkilenen nüfusun acil ihtiyaçlarına yanıt vermek için gıda, su, ilaç, barınak, bilgi ve hizmet akışlarının etkili bir şekilde yönetilmesine odaklandığı için başarılı bir yardım operasyonunun kritik bir unsurudur (Kunz ve Reiner, 2012; Yadav ve Barve, 2015; Rabta vd., 2018). Afet sonrası müdahaleyle ilgili insani lojistik faaliyetleri, arama ve kurtarma için malzeme ve ekipmanın ve altyapıda acil onarımlar için ekipman ve malzemenin taşınmasını içerir. Afet sonrası kısa süreli iyileşme, bağış ve gönüllülerin yönetimi, hasar değerlendirmesi, geçici konut sağlanması, yaşam alanlarının onarılması ve enkazın kaldırılması gibi faaliyetlerin gerçekleştiği, müdahale ve uzun süreli iyileşme arasındaki geçiş aşamasıdır. Afetten sonra yıllarca sürebilen uzun süreli iyileşme ise, normale dönüşü veya yaşam kalitesinin iyileşmesini hedefler. Faaliyetler psikolojik danışmanlıktan altyapının onarılmasına kadar uzanır ve rutin hastalık önleme için tıbbi malzeme dağıtımı, açlık ve yetersiz beslenmeyi önlemek için gıda tedariki gibi insani yardımları içerebilir (Holguín-Veras vd., 2012). Özellikle etkili ve verimli tedarik zinciri yönetimi, insani yardım kuruluşlarının sınırlı koşullar altında mevcut malzemeleri mümkün olan en kısa sürede en yüksek öncelikli ihtiyaçlarla eşleştirerek kaynakları en iyi şekilde kullanmalarını sağlar (Kunz ve Reiner, 2012). Ancak afet sonrasında, insani tedarik zincirlerinin çoğunun istikrarsız, öngörülemez ve etkilenen insanların ihtiyaçlarına yanıt vermekte yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir (Yadav ve Barve, 2015). İnsani yardım lojistiğini etkileyen temel faktörler; hükümetlere bağlı (rejim türü, yardım kuruluşlarına yönelik ulusal düzenlemeler, devletin verimliliği, yolsuzluk düzeyi) faktörler, sosyo-ekonomik (yerel tedarikçilerin varlığı, nüfusun eğitim düzeyi, yerel kültür ve din) faktörler, altyapıdır (karayolu ağı, demiryolu, havaalanları, enerji arzı) (Kunz ve Reiner, 2012; Rabta vd., 2018). Meydana gelen afetler genellikle altyapıların çökmesine veya hasar almasına sebep olur. 2010 Haiti depremi, 2013 Odisha Siklonu Phailin ve 2013 Filipinler tayfunlarında bölgeye ulaştırılmaya çalışılan yardımlar çeşitli coğrafi ve altyapısal zorluklardan olumsuz etkilenmiştir. 2001 Gujarat depremi sırasında yardım çalışmaları yetersiz altyapı nedeniyle aksamış ve 2004 Asya tsunamisi sırasında yetersiz lojistik nedeniyle yardım çalışmaları kesintiye uğramıştır. Yetersiz ulaşım altyapısı ve dağlık bölgelerdeki kaynak eksikliği nedeniyle yardım çalışmaları ciddi şekilde etkilenebilir ve bu durum Ağustos 2014'te Hindistan'ın Keşmir vadisinde meydana gelen yıkıcı sel sırasında gözlemlenmiştir (Yadav ve Barve, 2015). Klasik yöntemler ile afet bölgelerine yardımların ulaştırılmasında ve yönetilmesinde birçok zorluk ile karşı karşıya

kalınmaktadır. Bu durum, dijital teknolojilerin ve alternatif ulaşım araçlarının afet sonrası yardım süreçlerine entegre edilmesini gerekli kılmaktadır. Afet müdahalesinde potansiyel uygulamalar için yöntem, sistem ve yeniliklerin tasarlanması, geliştirilmesi ve analiz edilmesi için daha fazla hükümet desteğine ihtiyaç duyulmaktadır (Rabta vd., 2018). İyileşme sürecinin uzunluğu, afetin büyüklüğüne, ülkenin hazırlıklı olma durumuna, etkilenen bölgenin kırılganlığına ve erişilebilirliğine ve anında veya yerel olarak mevcut kaynaklara bağlıdır (Munawar vd., 2022).

4. Dijital çözümler ve teknolojik yenilikler

Afet sonrası yardım operasyonlarında insan hayatının temel öncelik olması ve gerekli malzemelerin doğru zamanda ve yerde sağlanması gerekliliği göz önüne alındığında, afetlerde yeni teknolojinin kullanılmasının gerekli olduğu açıktır (Niyazi ve Behnamian, 2023). Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, afet sonrası yardım yönetimini dönüştürerek daha hızlı, koordineli ve şeffaf yardım çalışmalarına katkı sağlayabilir (Munawar vd., 2021). Yapay zeka (AI), nesnelerin interneti (IoT), blok zinciri, dijital ikizler ve mobil uygulamalar gibi yenilikler, ölçek, hız ve karmaşıklık zorluklarını ele alarak afet müdahalesine, lojistiğe ve kurtarma çalışmalarına giderek daha fazla entegre etmek için çalışmalar yapılmaktadır (Fan vd., 2021; Munawar vd., 2022).

Yapay zekâ, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında karar almak için öğrenme, tahmin etme ve güvenilir bilgi sağlama konusunda yardımcı olabilir. Büyük veri paradigması, verilerin depolanması, işlenmesi ve güvenliği için veri yönetimi araçları ve tekniklerinden oluşur (Munawar vd., 2022). Afet yönetiminde yardım yönetiminin önemli bir kısmı en uygun kararları almak amacıyla afet öncesi, sırası ve sonrasında etkilenen bölgeler hakkında afet bilgilerinin toplanması, paylaşılması ve analiz edilmesidir. Veri toplamak için insansız hava araçları ve kablosuz sensör ağları kullanılabilir ve verileri analiz etmek için büyük veri ve bulut bilişim kullanılabilir (Niyazi ve Behnamian, 2023). Ayrıca, yapay zekâ modelleri yardım görevlileri ve güvenlik ekiplerini tek bir ağda birleştirerek aralarında bir bağlantı sağlar. Bu model, ses ve metin formatlarında veri iletişimine imkân tanır, konum ve grup hizmetleri sunar. Konum hizmetleri, kullanıcıların yakın bölgelerdeki kişileri ve kurtarma görevlilerini bulmalarına imkân tanır. Büyük veri analizi, afet etkilerini azaltmak için hayati önem taşıyan gerçek zamanlı bilgilere erişim sağlayarak insani yardım tedarik zincirindeki müdahale ekiplerine yardımcı olabilir (Dubey vd., 2018; Munawar vd., 2021; Niyazi ve Behnamian, 2023).

Nesnenin interneti (IoT), çok sayıda cihazın ağa kalıcı olarak bağlı kalmasını ve kesintisiz veri iletmesini sağlar. Bu sayede, farklı değişkenler üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak, riskleri en aza indirmek ve olası sapmaları kontrol altına almak için çevreyle istikrarlı bir etkileşim oluşturulur. Fiziksel ve sanal cihazların birbirine bağlanmasına olanak tanır ve bu cihazlar da birbirleriyle etkileşime girebilir (Aranda vd., 2019). Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojisi oldukça gelişmiştir ve afet durumlarında çok faydalı olma potansiyeline sahiptir. İlk yardım ekibi tarafından gerçek bilgiler gönderildiğinde bu veriler, gıda, ilaç, içme suyu miktarlarına ilişkin gerçek gereksinimlerin analiz edilmesinde kullanılabilir (Sinha vd., 2019). Nesnelerin İnterneti (IoT) cihazlarının blok zincir teknolojisiyle entegrasyonu, kaynak ihtiyaçları ve dağıtımları, zamanında teslimat, gönüllü çalışma saatleri, erişilebilirlik, enerji kullanımı ve bulunabilirliği, stoklar veya bütçe sapmaları gibi konularda bilgi eksikliği veya kafa karıştırıcı verilerden kaynaklanan insani yardım tedarik zincirlerindeki birçok zayıflığın üstesinden gelmek için büyük bir fırsat sunmaktadır. Bu entegrasyon şeffaflık, dayanıklılık ve güvenlik sağlayan merkezi olmayan bir yaklaşıma dayanmaktadır (Aranda vd., 2019).

Doğal veya insan kaynaklı afetler sırasında, bilgiye hızlı ve etkili bir şekilde erişebilme ve iletebilme kapasitesi, başarılı müdahale ve kurtarma çalışmaları için hayati önem taşır. Blok zinciri teknolojisi, bilgi paylaşımı için güvenli ve merkezi olmayan bir platform sağlayarak, açıklığı ve hesap verebilirliği artırarak ve daha hızlı ve daha verimli müdahale süreleri sağlayarak afet yönetimini iyileştirme potansiyeline sahiptir (Kolhatkar vd., 2023). Son yıllarda, sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları, lojistiğin yanlı yönetimini engelleyen ve oldukça şeffaf hale getiren blok zinciri teknolojisini benimsemiştir (Khan vd., 2023). Blok zinciri teknolojisinin afet yönetiminde kullanılması, veri güvenliğini ve gizliliğini artırmanın yanı sıra farklı grupların ve hükümetlerin bilgi paylaşımını da kolaylaştırabilir. Geleneksel merkezi sistemler, afet durumlarında güvenilirlik ve erişilebilirlik açısından sıklıkla zorluklarla karşılaşır. Ancak blok zinciri sayesinde, afetlerle ilgili bilgilerin güvenli bir şekilde depolanabileceği ve yetkili taraflar arasında paylaşılabileceği merkezi olmayan bir ağ kurulabilir. Bu merkezi olmayan yaklaşım, bir afet sırasında belirli sunucular tehlikeye girse bile kritik verilerin erişilebilir kalmasını sağlar. Sonuç olarak, karar vericiler, acil durum müdahale ekipleri ve etkilenen topluluklar doğru ve güncel bilgilere erişebilir, bu da bilinçli kararlar almalarını ve hızlı harekete geçmelerini sağlar. Ayrıca, blok zincirinin şeffaflığı, daha fazla hesap verebilirlik ve denetlenebilirlik sağlayarak dolandırıcılık veya veri manipülasyonu olasılığını azaltır (Krichen vd., 2024).

Dijital ikizler, karmaşık ortamları daha iyi yönetmek ve çeşitli kendi kendine çalışan işlevler aracılığıyla bağlantıyı kolaylaştırmak için en faydalı teknolojilerden biridir (Ariyachandra ve Wedawatta, 2023). Dijital ikizler, afet sonrası durumların farklı yönlerini yakalamanın yanı sıra, farklı veri kaynakları, veri doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için birden fazla kaynaktan gelen verileri doğrulamaya yardımcı olabilir (Lagap ve Ghaffarian, 2024). Afet bölgelerinin ve insani yardım faaliyetlerinin mekânsal-zamansal dinamikleri, kitle kaynaklı araçlar ve kuruluşlardan gelen veri kümelerini birleştiren bir analitik platformda bütünleştirilebilir. Afet müdahale ve acil durum yönetimi süreçlerinin verimliliği, afetlerin topluluklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için kritik öneme sahiptir. Optimize edilmemiş kaynak dağıtımı ve sınırlı bilgi paylaşımı gibi verimsizliklerin yakalanması ve ele alınması, insani yardım eylemlerinin ve afet yönetiminin performansını iyileştirmek için elzemdir (Fan vd., 2021).

Akıllı telefonlar ve mobil uygulamalar etkilenen bölgelerdeki insanları uyarmak ve tahliye yolları, acil durum toplanma alanları ve diğer kaynaklar hakkında önemli bilgiler sağlamak için kullanılabilir (Krichen vd., 2024). Akıllı telefonlar, hareket kabiliyetleri sayesinde afet yönetimindeki yardım faaliyetlerinin gerçek zamanlı iletişimini ve koordinasyonunu sağlar. Akıllı telefonlar, yaralı sayısı ve hasarın boyutu gibi olay hakkında bilgi toplamak için kullanılabilir. Kurtarma ekipleri ile ihtiyaç sahipleri arasındaki iletişim, akıllı telefonlar aracılığıyla koordine edilebilir (Krichen vd., 2024). Hem mobil hem de web tabanlı platformlar dahil olmak üzere çözümlerin farklı kuruluşlar tarafından kullanılması, iletişimi, bilgi yayılımını, koordinasyonu, kaynak yönetimini ve hizmetlere erişimi önemli ölçüde artırmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2024).

Bir afet meydana geldiğinde, iletişim altyapıları kesintiye uğrayabilir ve bu durumda, etkilenen bölgelerdeki insanlar ile müdahale ekipleri arasında iletişim kurmak hayati önem taşır. Son zamanlarda etkilenen bölgelere hızla erişim sağlayabildikleri için yaygın olarak kullanılan teknolojilerden biri dronelerdir (Niyazi ve Behnamian, 2023). Son zamanlarda, afet sonrası yardım sağlamak amacıyla stratejik geçiş alanlarını tespit etmek için kullanılmışlardır. Afet bölgesinden alınan görüntülerin yardımıyla yetkililer, yardım operasyonunun verimli bir şekilde yürütülmesini sınırlayan engeller ve diğer zorluklar için haritalar geliştirmiştir (Munawar vd., 2021). Mevcut kargo droneleri, her biri farklı özelliklere, kapasitelere ve bırakma sistemlerine sahip sabit kanatlı, rotorlu ve hibrit modelleri içerir. Droneler, geleneksel ulaşım araçlarına kıyasla zamandan ve maliyetten tasarruf sağlama potansiyeli sunmaktadır ve

ilk etapta yardım malzemelerinin yardım bölgelerine ulaştırılmasını mümkün kılmaktadır (Tiwari ve Dixit, 2015). İnsani yardım lojistiğindeki droneler, hazırlık ve acil müdahale aşamalarında acil durum müdahale haritalama, hasar değerlendirmesi, malzeme teslimatı ve arama kurtarma görevlerinde yardımcı olabilir (Cui vd., 2015). Droneler, afet senaryolarında engebeli arazileri, kapalı sokakları, yıkılmış köprüleri ve sular altında kalmış altyapıyı geçme avantajları sunar. Kan ürünleri, aşı veya ilaç ürünleri gibi hayat kurtarıcı malzemelerin kritik erişimli hastanelere drone ile ulaştırılmasının avantajları çok sayıda saha projesinde test edilmiştir (Rabta vd., 2018). Ayrıca, arama ve kurtarma operasyonlarını hızlandırmak afet bölgesinde yerinde gözetim yapmak için İHA destekli acil durum Wi-Fi tabanlı ağ prototipi tasarlanmıştır. Afet bölgesi üzerinde acil durum Wi-Fi ağı oluşturmak için İHA üzerine monte edilmiş RPI3 B+ geliştirme kartın kullanılmıştır. Buna ek olarak, Wi-Fi ağ kapsamını genişletmek için bir Android uygulaması tasarlanmıştır. Tahliye edilenlerin yardım kampının yerlerini bulmaları ve olası riskler için bildirimde bulunmaları sağlanmıştır (Panda vd., 2019).

Tablo 1. Dijital teknolojiler ve afet sonrası yardım yönetimine katkıları

Teknoloji	**Afet sonrası yardımda başlıca uygulamalar**	**Yönetime katkıları**	**Kaynakça**
Yapay zekâ ve büyük veri	Durum değerlendirmesi, lojistik, karar desteği, erken durum analizi	Koordinasyonu geliştirir, kaynak tahsisini optimize eder, gerçek zamanlı analize imkân tanır.	Fan vd., 2021; Munawar vd., 2021; Munawar vd., 2022; Niyazi ve Behnamian, 2023; Ariyachandra ve Wedawatta, 2023
Nesnenin interneti (IoT) ve Sensör ağları	Gerçek zamanlı veri toplama, mağdur takibi, altyapı izleme	Durumsal farkındalığı artırır, hızlı kurtarma ve iyileştirmeyi destekler.	Kamruzzaman vd., 2017; Sinha vd., 2019; Munawar vd., 2021
Blok zinciri	Yardım dağıtımı, kayıt tutma, şeffaflık	Sahteciliğe karşı korumalı işlemler sağlar, yardım teslimatını otomatikleştirir, güven oluşturur.	Khan vd., 2023; Kolhatkar vd., 2023
Dijital ikizler	Sanal afet modellemesi, senaryo testi, kaynak planlaması	Bütünsel yönetim için çok kaynaklı verileri entegre eder, dinamik karar almayı destekler.	Fan vd., 2021; Ariyachandra ve Wedawatta, 2023; Lagap ve Ghaffarian, 2024
Mobil ve Web uygulamaları	İletişim, uyarılar, kitle kaynak kullanımı, toplum katılımı	Bilgi yayılımını kolaylaştırır, sahadaki koordinasyonu destekler.	Nazlıoğlu vd., 2024; Temel ve Durst; 2024
İHA'lar (Drone'lar)	Acil durum ağları, gözetim, yardım ulaştırılması	Hızlı konuşlandırma, hasarlı bölgelerde iletişimi sağlar.	Rabta vd., 2018; Panda vd., 2019; Munawar vd., 2021; Niyazi ve Behnamian, 2023

Afet yardımlarının yönetilmesinde teknoloji kullanımının hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Bu teknolojik gelişmeler afet etkilerini hafifletme, hayat kurtarma ve maddi kayıpları azaltma potansiyeline sahiptir (Krichen vd., 2024). Ancak, bu teknolojiler doğal kaynaklı afetleri yönetmek için kullanıldığında büyük miktarda veri üretir. Bu durum veri güvenliği ve gizlilik konusunda önemli endişelere yol açmaktadır (Haworth ve Bruce, 2015). Ayrıca, dijital becerilerin eksikliği, mevcut verilerin kalitesi, miktarı, belirsizliği ve

karmaşıklığı, finansal kısıtlamalar ve gelişmekte olan bölgelerde altyapı eksikliği gibi etkenler dijital teknolojilerin kullanımında karşılaşılan zorluklardır (Khan vd., 2023; Ariyachandra ve Wedawatta, 2023).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afet sonrası yardım yönetimi; hızlı karar alma, kaynak planlama, bilgi yönetimi ve kurumlar arası koordinasyon gerektiren çok boyutlu bir süreçtir. Dijital teknolojiler bu süreci dönüştürerek, daha hızlı, verimli ve şeffaf bir yardım yönetimi sağlayabilir. Yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT), blok zinciri, dijital ikizler ve mobil ve web uygulamalar gibi yenilikçi teknolojiler, afet sonrası yardım zincirinin her aşamasında bilgiye dayalı karar alma süreçlerini güçlendirebilir ve kaynak kullanımını optimize edebilir. Bu sayede afet bölgelerinde müdahale süresi kısalmasına, yardımın etkinliği artmasına ve toplum katılımının güçlendirilmesine katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, dijital çözümlerin afet yönetiminde etkili biçimde uygulanabilmesi için bazı yapısal ve teknik engellerin giderilmesi gerekmektedir. Veri güvenliği, altyapı eksiklikleri, dijital okuryazarlık farklılıkları ve kurumlar arası koordinasyon zorlukları, bu teknolojilerin yaygın kullanımını sınırlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde dijital dönüşüm süreçlerinin sürdürülebilirliği ve erişilebilirliği, afet sonrası iyileşme kapasitesini doğrudan etkileyebilir. Bu nedenle, afet yönetiminde dijital teknolojilerin entegrasyonuna yönelik ulusal stratejilerin oluşturulması, kurumsal iş birliklerinin güçlendirilmesi ve veri paylaşım standartlarının geliştirilmesi önem taşımaktadır. Üniversiteler, kamu kurumları ve özel sektör arasında kurulacak ortak araştırma ve uygulama projeleri, yapay zekâ ve büyük veri tabanlı erken uyarı sistemleri, karar destek araçları ve dijital eğitim platformlarının geliştirilmesini destekleyebilir. Ayrıca, toplumun dijital afet farkındalığını arttırmaya yönelik çevrim içi eğitim ve uygulamaların yaygınlaştırılması, sadece afet sonrası değil, afet öncesi hazırlık süreçlerinde de önemli katkılar sunabilir. Böylelikle, dijital çözümler yalnızca teknolojik yenilik olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanıklılığı güçlendiren stratejik araçlar olarak afet yönetimi sistemine entegre edilebilecektir.

5. KAYNAKLAR

Abdalzaher, M. S., Elsayed, H. A., Fouda, M. M., & Salim, M. M. (2023). Employing machine learning and iot for earthquake early warning system in smart cities. *Energies*, *16*(1), 495. https://doi.org/10.3390/en16010495

Aranda, D. A., Fernández, L. M. M., & Stantchev, V. (2019). Integration of Internet of Things (IoT) and Blockchain to increase humanitarian aid supply chains performance. In *2019 5th international conference on transportation information and safety (ICTIS)* (pp. 140-145). IEEE. 10.1109/ICTIS.2019.8883757

Ariyachandra, M. M. F., & Wedawatta, G. (2023). Digital twin smart cities for disaster risk management: A review of evolving concepts. *Sustainability*, *15*(15), 11910. https://doi.org/10.3390/su151511910

Behrman, J. A., & Weitzman, A. (2016). Effects of the 2010 Haiti earthquake on women's reproductive health. *Studies in family planning*, *47*(1), 3-17. https://doi.org/10.1111/j.1728-4465.2016.00045.x

Chan, C. S., Nozu, K., & Cheung, T. O. L. (2020). Tourism and natural disaster management process: perception of tourism stakeholders in the case of Kumamoto earthquake in Japan. *Current Issues in Tourism*, *23*(15), 1864-1885. https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1666809

Chaudhary, M. T., & Piracha, A. (2021). Natural disasters—origins, impacts, management. *Encyclopedia*, *1*(4), 1101-1131.https://doi.org/10.3390/encyclopedia1040084

Cheng L, Hertelendy AJ, Hart A, Law LS-C, Hata R, Nouaime G, et al. (2023) Factors associated with international humanitarian aid appeal for disasters from 1995 to 2015: A retrospective database study. PLoS ONE 18(6): e0286472. https://doi.org/10.1371/journal.pone.028647

Cui, J. Q., Phang, S. K., Ang, K. Z., Wang, F., Dong, X., Ke, Y., ... & Chen, B. M. (2015). Drones for cooperative search and rescue in post-disaster situation. In *2015 IEEE 7th international conference on cybernetics and intelligent systems (CIS) and IEEE conference on robotics, automation and mechatronics (RAM)* (pp. 167-174). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICCIS.2015.7274615

Dubey, R., Luo, Z., Gunasekaran, A., Akter, S., Hazen, B. T., & Douglas, M. A. (2018). Big data and predictive analytics in humanitarian supply chains: Enabling visibility and coordination in the presence of swift trust. *The International Journal of Logistics Management*, *29*(2), 485-512. https://doi.org/10.1108/IJLM-02-2017-0039

Fan, C., Zhang, C., Yahja, A., & Mostafavi, A. (2021). Disaster City Digital Twin: A vision for integrating artificial and human intelligence for disaster management. *International journal of information management*, *56*, 102049. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.102049

Haworth, B., & Bruce, E. (2015). A review of volunteered geographic information for disaster management. *Geography Compass*, *9*(5), 237-250. https://doi.org/10.1111/gec3.12213

Holguín-Veras, J., Jaller, M., Van Wassenhove, L. N., Pérez, N., & Wachtendorf, T. (2012). On the unique features of post-disaster humanitarian logistics. *Journal of Operations Management*, *30*(7-8), 494-506. https://doi.org/10.1016/j.jom.2012.08.003

Kahraman, S. (2023). A comprehensive health economic analysis of the 2023 Turkey earthquake. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, *17*, e503. https://doi.org/10.1017/dmp.2023.160

Kamruzzaman, M. D., Sarkar, N. I., Gutierrez, J., & Ray, S. K. (2017). A study of IoT-based post-disaster management. In *2017 international conference on information networking (ICOIN)* (pp. 406-410). IEEE. https://doi.org/10.1109/ICOIN.2017.7899468

Khan, M., Khan, M., Ali, A., Khan, M. I., Ullah, I., & Iqbal, M. (2022). Digitalization for fast, fair, and safe humanitarian logistics. *Logistics*, *6*(2), 31. https://doi.org/10.3390/logistics6020031

Kolhatkar, D., Jain, O., Patil, S., Shelke, P., Mirajkar, R., & Wawage, P. (2023). Blockchain applications in disaster management systems. In *2023 4th International Conference for Emerging Technology (INCET)* (pp. 1-7). IEEE. https://doi.org/10.1109/INCET57972.2023.10170452

Krichen, M., Abdalzaher, M. S., Elwekeil, M., & Fouda, M. M. (2024). Managing natural disasters: An analysis of technological advancements, opportunities, and challenges. *Internet of Things and Cyber-Physical Systems*, *4*, 99-109. https://doi.org/10.1016/j.iotcps.2023.09.002

Kunz, N., & Reiner, G. (2012). A meta-analysis of humanitarian logistics research. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, *2*(2), 116-147. https://doi.org/10.1108/20426741211260723

Lagap, U., & Ghaffarian, S. (2024). Digital post-disaster risk management twinning: A review and improved conceptual framework. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *110*, 104629. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104629

Masozera, M., Bailey, M., & Kerchner, C. (2007). Distribution of impacts of natural disasters across income groups: A case study of New Orleans. *Ecological economics*, *63*(2-3), 299-306. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.06.013

Munawar, H. S., Hammad, A. W., Waller, S. T., Thaheem, M. J., & Shrestha, A. (2021). An integrated approach for post-disaster flood management via the use of cutting-edge technologies and UAVs: A review. *Sustainability*, *13*(14), 7925. https://doi.org/10.3390/su13147925

Munawar, H. S., Mojtahedi, M., Hammad, A. W., Kouzani, A., & Mahmud, M. P. (2022). Disruptive technologies as a solution for disaster risk management: A review. *Science of the total environment*, *806*, 151351. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.151351

Nazlıoğlu, S., Kalem, G., & Yazici, A. (2024). Digital Solutions for Disaster Management: Analyzing the Impact of the February 2023 Earthquake in Türkiye. *Afet ve Risk Dergisi*, *7*(1), 158-171. https://doi.org/10.35341/afet.1336337

Niyazi, M., & Behnamian, J. (2023). Application of emerging digital technologies in disaster relief operations: a systematic review. *Archives of Computational Methods in Engineering*, *30*(3), 1579-1599. https://doi.org/10.1007/s11831-022-09835-3

Özmen, A., İnce, O., Taş, Ö. F., Atar, M., Ozbulut, O. E., & Sayın, E. (2025). Seismic performance assessment of structures in Malatya Province after 6 February 2023 Turkey earthquake sequences. *Natural Hazards*, *121*(5), 5293-5326. https://doi.org/10.1007/s11069-024-07017-x

Panda, K. G., Das, S., Sen, D., & Arif, W. (2019). Design and deployment of UAV-aided post-disaster emergency network. *IEEE access*, *7*, 102985-102999. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2931539

Rabta, B., Wankmüller, C., & Reiner, G. (2018). A drone fleet model for last-mile distribution in disaster relief operations. *International journal of disaster risk reduction*, *28*, 107-112. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2018.02.020

Sakurai, M., & Murayama, Y. (2019). Information technologies and disaster management–Benefits and issues. *Progress in Disaster Science*, *2*, 100012. https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2019.100012

Sinha, A., Kumar, P., Rana, N. P., Islam, R., & Dwivedi, Y. K. (2019). Impact of internet of things (IoT) in disaster management: a task-technology fit perspective. *Annals of Operations Research*, *283*(1), 759-794. https://doi.org/10.1007/s10479-017-2658-1

Temel, S., & Durst, S. (2024). Community mobilisation and collaboration through innovative approaches to overcome significant disasters: an analysis of the biggest earthquake in Turkish history. *European Journal of Innovation Management*, *27*(8), 2722-2728. https://doi.org/10.1108/EJIM-02-2023-0165

Tiwari, A., & Dixit, A. (2015). Unmanned aerial vehicle and geospatial technology pushing the limits of development. *American Journal of Engineering Research*, *4*(1), 16-21.

Yadav, D. K., & Barve, A. (2015). Analysis of critical success factors of humanitarian supply chain: An application of Interpretive Structural Modeling. *International journal of disaster risk reduction*, *12*, 213-225. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2015.01.008

Yulianto, E., Yusanta, D. A., Utari, P., & Satyawan, I. A. (2021). Community adaptation and action during the emergency response phase: Case study of natural disasters in Palu, Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *65*, 102557. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102557

THE MEDIATING ROLE OF SELF-COMPASSION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL AUTHENTICITY AND POST-TRAUMATIC GROWTH IN ADULT EARTHQUAKE SURVIVORS

DEPREMZEDE YETİŞKİNLERDE DUYGUSAL OTANTİKLİK İLE TRAVMA SONRASI GELİŞİM ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖZ ŞEFKATİN ARACI ROLÜ

İsa YÜCEL İŞGÖR[1], Yunus ESKİOCAK[2], Merve Hazal BİLGİN[3]

[1]Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ORCID: 0000-0002-3110-6081

[2]Arş. Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, Psikoloji, ORCID: 0000-0001-8953-4217

[3]Psk. Dan., Kışlak Ali ve Sabriye Bişkin Ortaokulu, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ORCID: 0009-0003-1077-1132

Abstract

The aim of this study is to examine the mediating role of self-compassion in the relationship between emotional authenticity and post-traumatic growth in earthquake survivors. The study also examines the relationship between emotional authenticity, post-traumatic growth, and self-compassion. The study population consisted of earthquake survivors affected by the February 6, 2023 earthquake in Turkiye. The study sample consisted of a total of 327 earthquake victims, aged between 18 and 70 ($\bar{X}$=35.37), 220 of whom were women (67.3%) and 107 of whom were men (32.7%), accessed through convenience sampling. The data for the study were obtained using the Emotional Authenticity Scale, Post-Traumatic Growth Inventory-Short Form, and the Self-Compassion Scale. According to the analysis results, a positive and significant relationship was found between emotional authenticity and self-compassion and post-traumatic growth. In other words, as the emotional authenticity levels of earthquake survivors increase, their levels of self-compassion and post-traumatic growth also increase significantly. Similarly, a positive and significant relationship was found between self-compassion and post-traumatic growth. Accordingly, an increase in the level of self-compassion among earthquake survivors leads to a significant increase in their levels of post-traumatic growth. Finally, based on the findings from the mediation analysis, it was observed that self-compassion plays a full mediating role in the relationship between emotional authenticity and post-traumatic growth. The mediation analysis results obtained using the bootstrapping method provided additional support for the significance of full mediation.

Keywords: Emotional authenticity, post-traumatic growth, self-compassion, earthquake victim

Özet

Çalışmanın temel amacı depremzedelerin duygusal otantiklikleri ile travma sonrası gelişimleri arasındaki ilişkide öz şefkatin aracı rolünü incelemektir. Çalışmada ayrıca duygusal otantiklik ile travma sonrası gelişim ve öz şefkat arasındaki ilişki de ele alınmıştır. Çalışma evrenini 6 Şubat Kahramanmaraş depreminden etkilenen depremzedeler oluşturmuştur. Çalışma örneklemi ise kolay bulunabileni örnekleme yöntemi ile erişilen yaşları 18-70 arasında değişen ($\bar{X}$=35.37) 220'si kadın (%67.3) ve 107'si erkek (%32.7) olmak üzere toplam 327 depremzededen oluşmaktadır. Çalışmanın verileri Duygusal Otantiklik Ölçeği, Travma Sonrası Büyüme Envanteri-Kısa Form ve Öz-Anlayış Ölçeği adlı veri toplama araçları kullanılarak elde

edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre duygusal otantiklik ile öz şefkat ve travma sonrası gelişim arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle depremzedelerin duygusal otantiklik düzeyleri artıkça öz şefkat ve travma sonrası gelişim düzeyleri anlamlı derecede artış göstermektedir. Aynı şekilde öz şefkat ile travma sonrası gelişim arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna yönelik olarak depremzedelerin öz şefkat seviyesinin artması, travma sonrası gelişim düzeylerinde de anlamlı bir artış göstermelerine neden olmaktadır. Son olarak aracılık analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda duygusal otantiklik ile travma sonrası gelişim arasındaki ilişkide öz şefkatin tam aracılık rolünün olduğu görülmüştür. Bootstrapping yöntemi ile elde edilen aracılık analizi sonucu da tam aracılığın anlamlı olduğuna yönelik ek destek sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal otantiklik, travma sonrası gelişim, öz-şefkat, depremzede

1. INTRODUCTION

Earthquakes are one of the natural disasters frequently experienced in Turkiye. Türkiye's location in the earthquake belt increases the likelihood of exposure to this natural disaster. Earthquakes cause physical, social, and economic losses in the communities they affect and also cause physiological, cognitive, emotional, and behavioral changes in individuals (Aker&Karakılıç, 2014). In addition, individuals exposed to earthquakes may experience physical injuries as well as psychological disorders (Zhou et al., 2019). The earthquake that occurred on February 6, 2023, centered in Kahramanmaraş, shook and injured individuals both mentally and physically. Extraordinary events that disrupt an individual's cognitive, emotional, and behavioral integrity as a result of encountering a life-threatening situation are explained by the concept of trauma (Herman, 2016). Experiences that disrupt people's coping skills and their adaptation to life during the normal course of life are traumatic experiences (Yüksel, 2000). Therefore, we can assert that the earthquake was a traumatic experience for individuals.

It is known that traumatic events have negative psychological effects. Recently, attention has shifted from primarily negative impacts to the notion of PTG, which signifies a positive transformationPost-Traumatic Growth (PTG) refers to the positive psychological transformations that occur through an individual's coping mechanisms following traumatic experiences (Calhoun & Tedeschi, 1999). These changes may include becoming aware of one's inner strength, feeling satisfied with life, developing meaningful relationships, redefining priorities, and increasing existential meaning (Tedeschi&Calhoun, 2004). After a traumatic experience, individuals become internally stronger and learn which coping skills they can use in the face of other challenging experiences (Joseph, 2011; Tedeschi et al., 1998). After trauma, individuals integrate their previous experiences with those gained from the traumatic event to adapt to the new circumstances, thereby creating a flexible and realistic cognitive, social, and emotional structure (Janoff-Bulman, 2004). PTG denotes both a process and a result (Tedeschi et al., 2018). The individual's coping efforts occur during the process, and this process is completed after cognitive, emotional, behavioral, and biological changes. This process is also a subjective experience that unfolds over time (Dursun&Söylemez, 2020). The fact that each individual responses to trauma are different makes the subjective nature of the PTG process understandable.

After experiencing harsh situations, individuals are expected to develop in three areas: self-perception, philosophy of life, and interpersonal relationships (Altınsoy, 2020). Alterations in self-perception include enhanced self-confidence as a result of overcoming a difficult situation and internalizing previously unexplored roles. Changes in interpersonal relationships can be described as the strengthening of emotional bonds, the ability to express one's self and feelings comfortably, and an increase in empathy skills. Changes in life philosophy are explained as rearranging priorities in life, recognizing the importance of seemingly ordinary daily routines,

developing a realistic perspective on life goals and being able to make choices based on them, and deepening one's understanding of the existential meaning of life (Gökmen and Deniz, 2020). One of the factors affecting PTG is the characteristics of the individual before the traumatic event occurred (Tedeschi and Calhoun, 2004).

Considering authenticity as one such characteristic, it refers to the degree to which a person can genuinely express their true self (Kernis & Goldman, 2006). In their study on the effects of authenticity on post-traumatic recovery, Maffly-Kipp et al. (2020) found that individuals with high authenticity levels tend to experience greater recovery and growth, with authenticity acting as a key facilitator in this process. When viewed individually, the concept of authenticity is related to the expression of one's true self (Kernis and Goldman, 2006). Many theories and approaches, including existential, humanistic, Gestalt, psychodynamic, and positive psychology, emphasize this concept (Karakuş, 2025). Being authentic can be defined as thinking, feeling, and behaving in a way that is consistent with one's nature and is an important prerequisite for an individual's well-being (Shlegel et al., 2009). When there is harmony between the emotion expressed by the individual and their current emotional state, EA can be said to exist. EA is actually the ability to be aware of one's emotions and express them openly (Kernis and Goldman, 2006). EA is also one of the important factors in an individual's ability to self-awareness and interpersonal relationships (Schlegel and Huber, 2020). Karakuş (2025) states that emotional authenticity consists of the components of self-awareness, emotional expression, honesty with oneself, and connection. A person's inability to be authentic can cause them to feel alienated from themselves, damage their self-confidence, and negatively affect their mental health (Zapf, 2002). Therefore, it can be said that EA plays a role in improving interpersonal relationships in addition to its positive effect on a person's well-being.

Another concept that is effective in the development of interpersonal relationships is compassion. Compassion is defined as recognizing the pain of others, understanding their feelings, and supporting them in the process (Strauss et al., 2016). The ability of an individual to direct this compassionate attitude and behavior toward themselves is referred to as SC (Yıldırım, 2018). In addition, recognizing that experiencing negative emotions is also quite human, accepting these emotions, and being able to treat oneself kindly and compassionately despite these emotions is interpreted as SC. SC, which includes the components of feeling connected to other people and awareness (Neff, 2011), is also a healthy coping method developed in response to the painful experiences that life presents (Neff, 2003). SC is an effective protective factor in developing self-esteem and reducing depression and anxiety levels. Individuals who are self-compassionate and able to develop awareness, understanding, and compassion toward themselves despite the negative emotions and experiences they have had are also able to develop more empathy toward others who are experiencing similar situations and emotions (Germer, 2019). Neff and Germer (2017) state that SC positively predicts psychological resilience, and psychological well-being. Studies conducted in Turkiye also emphasize the positive effect of SC on individuals' psychological well-being (Akın, 2010; Yıldız, 2016).

A review of the literature on the research variables revealed that only a limited number of recent studies have focused on EA. In contrast, research focusing on PTG and SC has been increasing. Positive psychology tends to emphasize the positive and strong aspects of human beings. Within this framework, concepts such as post-PTH, EA, and SC are considered significant factors influencing an individual's psychological well-being (Karakuş, 2025). According to Albertson et al. (2015), individuals with high levels of SC can accept their emotions without judgment, which positively contributes to their emotional authenticity. Karakuş (2025) also states that SC allows individuals to be understanding and supportive of themselves, to accept their emotions, and to cope with them more effectively, thereby enhancing their EA. In the study conducted by

Gökmen and Deniz (2020), it was found that as SC scores increased, PTG scores also increased, indicating a moderate relationship between the two variables. Moreover, SC was found to positively predict PTG. This finding is consistent with previous studies (see Maheux and Price, 2016; Özcan, 2019). Another study investigating SC and PTG focused on women who had experienced trauma and found that their levels of SC were associated with their levels of PTG. This suggests that compassionate individuals are more successful in drawing upon their internal resources and coping with stress, which ultimately supports their PTG (Adetya, 2022). Koçak and Aktan (2024) examined the relationship between PTG, psychological resilience, and SC, and found a positive and significant relationship between PTG and SC. Similarly, Akpınar and Akiş (2025) reported that SC scores had a positive and significant effect on PTG. These research findings suggest that SC may act as a protective factor in reducing the impact of trauma. Currently, there is an absence of research simultaneously exploring EA, SC, and PTG in the literature.

This study aims to examine whether SC plays a mediating role in the relationship between EA and PTG among adult earthquake survivors. A review of the literature revealed that EA is a relatively new concept. While there is a larger body of research addressing PTG and SC, no study has been found that examines these variables together. This study is the first to investigate EA in adult earthquake survivors and is therefore considered unique in this respect. The findings are expected to contribute to the existing literature and provide an important perspective for practices aimed at enhancing the psychological well-being of individuals affected by earthquakes. In this context, we aimed to test the following hypotheses:

H1: Emotional authenticity will have a significant positive relationship with post-traumatic growth.

H2: Emotional authenticity will have a significant positive relationship with self-compassion.

H3: Self-compassion will have a significant positive relationship with post-traumatic growth.

H4: Self-compassion has a mediating role in the relationship between emotional authenticity and post-traumatic growth.

2. METHOD

2.1. Research Model

This study employed a correlational survey design to investigate the relationships between variables and to gather information regarding potential cause-and-effect connections (Büyüköztürk et al., 2020).

2.2. Research Group

The study population consists of earthquake victims affected by the February 6 Kahramanmaraş earthquake. The average age of the earthquake victims in the sample group was determined to be $\bar{X}$=35.37 (SS=9.57), and their ages range from 18 to 70. Information on the socio-demographic information of the participants in the research group is presented in Table 1.

Table 1

Descriptive statistics for demographic variables in the study

Variables	Frequency	%	Variables	Frequency	%
Gender			*Age*		
Female	220	67.3	18-28	87	26.6
Male	107	32.7	29-34	88	26.9
			35-41	69	21.1
			42+	83	25.4
Marital Status			*Post-Earthquake Residence*		
Married	207	63.3	Home	264	80.7
Single	120	36.7	Non-home setting	63	19.3
Physical Injury in the Earthquake			*Loss of Relatives in Earthquake*		
Yes	39	11.9	Yes	30	9.2
No	288	88.1	No	297	90.8

2.3. Data Collection Tools

The study's data were obtained by administering the Self-Compassion Scale, Post-Traumatic Growth Scale, Emotional Authenticity Scale, and a Personal Information Form.

2.3.1. Personal Information Form

The participants' consent is obtained through this form, which also includes the names of the researchers, the study's goal, and information about confidentiality. The researchers also developed a form to collect data on participants' gender, age, and marital status, their post-earthquake place of residence, any physical injuries they sustained during the earthquake, and any close personal losses they experienced as a result of it.

2.3.2. Self-Compassion Scale

In this study, Self-Compassion Scale developed by Neff (2003) was employed to assess participants' levels of self-compassion. The original version of the scale includes 26 items distributed across six subscales: "self-kindness", "self-judgment", "common humanity", "isolation", "mindfulness", and "over-identification". Based on the confirmatory factor analysis conducted by Deniz et al. (2008), two items were excluded from the scale. The Turkish version of this 24-item instrument utilizes a 5-point Likert scale and demonstrates a single-factor structure as a result of the adaptation process. In the original form, items under the subscales of self-judgment, isolation, and over-identification are reverse-coded. Cronbach's α for the original scale was reported to be .92. In the Turkish validation study, this coefficient was .89, and the test-retest reliability was found to be .83. In the current study, Cronbach's α for the scale was calculated as .91.

2.3.3. Post-Traumatic Growth Inventory-Short Form

The PTGI-SF was utilized in this study to evaluate positive changes experienced by individuals after traumatic events. Developed by Cann et al. (2010), this instrument consists of 10 items and is rated on a 6-point Likert scale (0 to 5), yielding a total score between 0 and 50. The scale

does not include any reverse-scored items. Higher total scores indicate greater levels of PTG. The scale's Turkish version was developed by Türk et al. (2025). In the original study, Cann et al. (2010) reported a Cronbach's α of .89. Türk et al. (2025) found Cronbach's α for the Turkish version to be .81. In the current study, the Cronbach's α was calculated as .80.

2.3.4. Emotional Authenticity Scale

In this study, participants' emotional authenticity levels were evaluated using the Emotional Authenticity Scale developed by Karakuş et al. (2022). The instrument includes 20 items formatted on a 5-point Likert scale and is structured around three subdimensions: "authentic behavior", "acceptance of external influence", and "emotional avoidance". When calculating the total score, items from the acceptance of external influence and emotional avoidance subscales are reverse-coded. According to the reliability analysis reported by Karakuş et al. (2022), Cronbach's α for the subdimensions were .86 for authentic behavior, .79 for acceptance of external influence, and .76 for emotional avoidance. The overall reliability coefficient for the scale was .89. In this study, Cronbach's α values were calculated as .88, .79, and .78 for the three respective subscales, and .87 for the entire scale.

2.4. Data Analysis

Descriptive statistical analyses and correlation analysis focusing on the relationship between EA, PTG ,and SC levels among earthquake victims were conducted using IBM SPSS Statistics 26. Before testing the study's hypotheses, normality tests were conducted, and the data were found to be normally distributed. Accordingly, mediation analysis was performed using Structural Equation Modeling (SEM). IBM SPSS Amos v24 was used for the SEM analyses.

SEM is an effective technique that allows the analysis of parameters belonging to multiple variables (Kline, 2011). The goodness-of-fit indices obtained from the SEM analyses were evaluated according to the recommendations of Hu and Bentler (1999). According to this, the chi-square (χ^2) value must be less than 5 when divided by the degrees of freedom. In addition, CFI, NFI, and TLI values were considered to be above .90, while SRMR and RMSEA indices were considered to be below .08.

The item-parcelling method was employed in SEM to acquire better fit indices, as SC and PTG variables are unidimensional in nature.. In the context of personality trait scales, the item-parcelling method is used to reduce the number of observed items and increase the reliability of the measurements obtained and their normality (Nasser-Abu Alhija and Wisenbaker, 2006). With the item-parcelling method, the items related to SC and PTG variables were divided into three parcels. The EA variable was parcelled considering its three sub-dimensions. Alongside SEM, the mediation analysis incorporated the Bootstrapping method to enhance the robustness of the results. Bootstrapping method, developed by Hayes (2022), is a method that examines whether mediating effects are statistically significant. With the Bootstrapping method, 5,000 random samples were created on the study's data set, and path coefficients and indirect effects were calculated on these samples. In this study, the significance level was set at .05. In the bootstrapping method, path coefficients, indirect effects, and confidence intervals for these values were obtained using the PROCESS Macro v4.2 plugin.

3. FINDINGS

This section presents descriptive statistical findings related to the arithmetic mean, standard deviation, Cronbach's alpha reliability coefficient, skewness and kurtosis values, and Pearson correlation coefficients obtained from data on the emotional authenticity, posttraumatic growth, and self-compassion variables of earthquake survivors. The descriptive statistical findings are presented in table 2.

Table 2

Descriptive Statistics

Variable	Descriptive Statistics and Reliability					Correlations		
	M	SD	α	Skewness	Kurtosis	1	2	3
1. Emotional Authenticity	74.49	12.44	.87	-.07	-.73	-		
2. Self-Compassion	79.35	16.22	.91	.06	-.33	.45**	-	
3. Post-Traumatic Growth	37.09	7.44	.80	-.36	-.21	.22**	.40**	-

*$p < .05$ **$p < .001$

An examination of Table 2 revealed that the variables included in the study met the criteria for normality, with skewness and kurtosis values ranging from -2 to +2 (George & Mallery, 2010). Furthermore, an examination of the correlations between the variables revealed a statistically significant and positive relationship between emotional authenticity and post-traumatic growth (r=0.22, p<.01). Furthermore, moderate, positive, and statistically significant relationships were found between self-compassion and emotional authenticity (r=.45, p<.01) and between self-compassion and post-traumatic growth (r=0.40, p<.01).

3.1. Structural Model

The analysis conducted within the scope of the study revealed that the standardized c path coefficient (c=0.173, p<0.05), which shows the total effect of emotional authenticity on post-traumatic growth, was statistically significant. The coefficients obtained for the total effect are presented in figure 1.

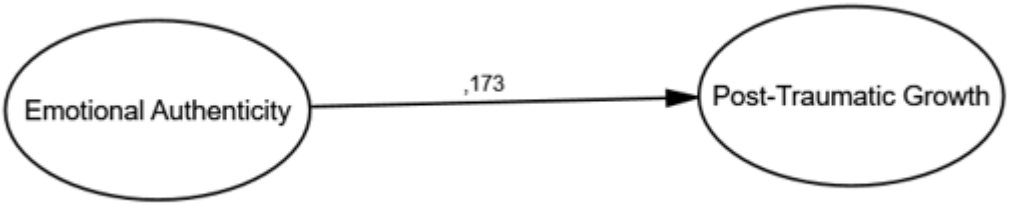

Figure 1. Standardized c path coefficient of the model. Note: PTG; post-traumatic growth plots

As a result of the mediation analysis, the model was obtained confirming that SC plays a full mediating role in the relationship between EA and PTG among adult earthquake survivors. The model's goodness-of-fit indices were determined to be within acceptable limits. ($\chi 2$ (24, N=327)=67,332, p<.01; CFI=.97; NFI=.95; TLI=.95; SRMR=.67; RMSEA= .07 C. I. [.054, .096], AIC=109.33; ECVI= .33). Furthermore, it is observed that the path from EA to SC (path a) and the path from SC to PTG (path b) are statistically significant. In addition, when EA and SC are included in the analysis simultaneously, it is observed that the path coefficient of path c, which shows the effect of EA on PTG, decreases and becomes statistically insignificant. Therefore, we can conclude that this model exhibits a full mediating effect. The path coefficients obtained for the model are presented in Figure 2.

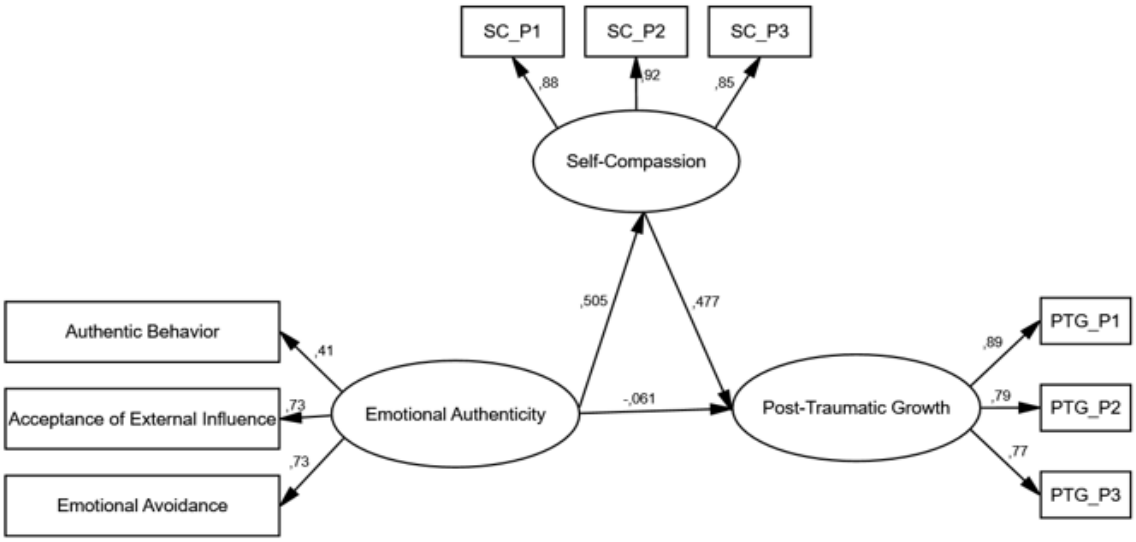

Figure 2. Standardized path coefficients for the full mediating model. Note: SC; self-compassion parcels, PTG; post-traumatic growth parcels

3.2. Bootstrapping Process

In this study, the statistical significance of the developed model was examined using 5000 bootstrapping samples created on the PROCESS Macro plugin. The findings were evaluated by 95% bias-corrected and accelerated confidence interval (BCa CI). The findings obtained as a result of this process are presented in Table 3.

Table 3

Bootstrapping process for the full mediation model

Path			**95% BCa CI**	
Direct Effect	**β**	**SE**	**LLCI**	**ULCI**
EA→SC	.44**	.05	.37	.58
SC→PTG	.38**	.06	.30	.54
EA→PTG	.03	.07	-.09	.17
Indirect Effect				
EA→SC→PTG	.17**	.03	.11	.23

*p<.001 Note: EA; emotional authenticity, SC; self-compassion, PTG; post-traumatic growth

When examining the bootstrapping results, it is seen that the indirect effect is significant (Point estimate =.17, BCa CI = [.11, .23]). It is seen that EA has a direct effect on SC and that SC has a direct effect on PTG. In addition, the direct effect obtained when EA and SC were analyzed simultaneously was found to be statistically insignificant. These results demonstrate that SC fully mediates the relationship between EA and PTG.

4. DISCUSSION

This research seeks to explore how SC functions as a mediator in the link between EA and PTG among survivors of the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquake in Türkiye. Additionally,

the study aims to investigate the relationships between EA, PTG, and SC. A secondary aim was to investigate the direct relationships between EA, PTG, and SC within this population. The findings revealed a significant positive relationship between all three variables, indicating that as the level of EA among earthquake survivors increases, their levels of both PTG and SC also tend to rise.

The direct link between EA and PTG has not been extensively explored in previous literature, the results align with theoretical postulations that an authentic lifestyle facilitates the development of insight following difficult life experiences (Kernis & Goldman, 2006). This is supported by the work of Wood et al. (2008), who noted the existence of individuals leading more authentic lives after experiencing trauma. Authenticity is considered a core component of positive psychology, which also encompasses the study of PTG. The underlying mechanism suggests that the willingness to accept one's internal experiences as they are, rather than engaging in emotional suppression, creates the necessary psychological space for positive change and growth to occur following a traumatic event.

Results demonstrated a statistically significant positive association between EA and SC. Özdemir and Sağlam (2024) indicate that individuals with high levels of authenticity have significantly higher levels of SC. Similarly, Özdemir (2020) states that authenticity and its sub-dimensions significantly predict SC. These findings suggest that earthquake survivors who do not suppress their emotional experiences may develop a less judgmental and more supportive attitude toward themselves in the face of these emotions. Additionally, the lower need for social approval among authentic individuals facilitates their acceptance of their emotions independently of external evaluations, thereby making it easier for them to cultivate SC toward themselves (Kernis & Goldman, 2006). Therefore, in this study, it is considered that allowing themselves to fully experience their emotions without suppression has enabled the earthquake survivors to cultivate certain internal conditions that facilitate the emergence of a less judgmental and more supportive self-attitude.

Neff and McGehee (2010) state that SC enables people to have a more balanced perspective in coping with negative experiences, allowing them to accept their emotions as they are without suppressing them. Wong and Yeung (2017) similarly state that SC enables individuals to confront rather than suppress trauma-related emotions, thereby allowing them to reinterpret them. Li et al. (2021) conducted a study with adolescents affected by an earthquake in China 4.5 years later and showed that self-compassion significantly predicted post-traumatic growth. In line with these findings, it is thought that SC enables earthquake survivors to accept their traumatic experiences and process them in a way that can make them better individuals. It is therefore theorized that SC empowers earthquake survivors to accept their traumatic experiences and process them in a way that contributes to personal development. The primary finding of this study revealed that SC completely mediates the relationship between EA and PTG among individuals affected by the earthquake.

Considering that earthquakes are traumatic experiences that occur suddenly and deeply shake individuals not only physically but also psychologically, earthquake survivors need internal resources to reconnect with life, make sense of their losses, and develop hope for the future (Walsh, 2009). SC involves approaching one's personal struggles and failures with openness, warmth, and acceptance rather than harsh self-criticism (Neff, 2003). According to Neff (2003), this gentle attitude can encourage people to actively pursue personal development. Those with high levels of SC tend to recognize their suffering as a natural and shared aspect of human life. Additionally, SC supports individuals in developing self-awareness by allowing them to acknowledge and express their emotions and thoughts without suppression or judgment (Germer & Neff (2013). EA, on the other hand, allows a person to turn toward their emotions

and acknowledge their experience without denial (Kernis, 2003). Maffly-Kipp et al. (2020) consider authenticity to be an essential sign of psychological safety in response to threats targeting one's true self. This demonstrates the effect of EA on PTG. These findings show that SC functions as a fundamental psychological process in the relationship between EA and PTG, and contribute significantly to the limited number of studies conducted in this field.

This study investigates how SC acts as a mediator between EA and PTG for adult earthquake survivors of the February 6, 2023 earthquake that occurred in Kahramanmaraş, Turkiye. The research findings demonstrate positive and statistically significant correlations between EA, PTG, and SC. SC acts as a full mediator between EA and PTG according to the study results. This study shows that earthquake survivors who embrace their emotions without suppression and practice self-kindness tend to develop positive changes and growth following traumatic events. This research demonstrates that EA together with SC serve as vital personal attributes which support mental health stability during sudden major disasters such as earthquakes. This study offers unique insights by exploring EA, SC, PTG as concepts that require further investigation in academic literature. The research investigates how people maintain their inner resources following devastating life events such as earthquakes while establishing essential groundwork for psychological well-being support applications. The research serves dual purposes by advancing theoretical knowledge while providing direction to professionals who work in this field.

4.1. Limitations

The participants of this study were residents of a region impacted by the February 6, 2023 earthquake. Despite the insights regarding significant psychological processes related to post-disaster adjustment, sample limitation in geographical region and culture limitations the extent to which these findings could be applicable to other or different communities. Futhermore, the negative effects of the disaster on people may not be confined to the traumatic experience alone. Follow-up stressors like continued physical damage, economic strain, or an uncertain future can still affect people's psychological functioning. However, the present study did not specifically investigate these factors.

4.2. Ethics

The Declaration of Helsinki was adhered to during the conduct of the study. Before beginning data collection, the authors obtained permission from the Hatay Mustafa Kemal University Ethics Committee (Date: 16.04.2025 and Number: 196965). Informed consent was obtained from all participants included in the study.

4.3. Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the authors.

5. KAYNAKLAR

Adetya, S. (2022). An analysis of self-compassion influence on posttraumatic growth with resilience as moderation variable. *Konseli, 9*(1), 133–140. https://doi.org/10.24042/kons.v9i1.11602

Akcan, G. (2018). Travma sonrası büyüme: Bir gözden geçirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3*(3), 61-70.

Aker A. T. ve Karakılıç H. (2014). Erciş ve Van depremi bağlamında Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği ve Türkiye Psikiyatri Derneği. A. T. Aker, N. Aydın, L. Beşiroğlu, F. Çelik (Eds.) *Van-Erciş 2011 depremleri TPD etkinlikleri ve deneyimleri* içinde (s. 1-19). Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları

Akın, A. (2010). Self-compassion and interpersonal cognitive distortions. *Hacettepe University Journal of Education, 38*, 1-9

Akpınar, S. G., & Akiş, A. D. (2025). Karmaşık Travma ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide bilişsel esneklik ve öz şefkatin aracı rolü. *Journal of West European Social Sciences*, *2*(1), 246-258.

Albertson, E. R., Neff, K. D. & Dill-Shackleford, K. E. (2015). Self-compassion and body dissatisfaction in women: A randomized controlled trial of a brief meditation intervention. *Mindfulness, 6*(3), 444-454.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (29. Baskı). Pegem Akademi.

Calhoun, L.G., ve Tedeschi, R.G. (Eds.). (1999). *Facilitating posttraumatic growth: A clinician's guide* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781410602268

Cann, A., Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G., Taku, K., Vishnevsky, T., Triplett, K. N., & Danhauer, S. C. (2010). A short form of the Posttraumatic Growth Inventory. *Anxiety, Stress, And Coping, 23*(2), 127–137. https://doi.org/10.1080/10615800903094273

Deniz, M., Kesici, Ş., & Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the Turkish version of the Self-Compassion Scale. *Social Behavior and Personality: An İnternational Journal, 36*(9), 1151-1160.

Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişim. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, *4*(7), 178-184.

Dursun, P., & Söylemez, İ. (2020). Travma sonrası büyüme: Gözden geçirilmiş son model ile kapsamlı bir değerlendirme. *Türk Psikiyatri Dergisi, 31*(1), 57-68.

George, D. and Mallery, P. (2010) *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference 17.0 update* (10th Edition), Pearson, Boston.

Germer, C. K. (2019). *Öz şefkatli farkındalık* (H. Ünlü Haktanır, Çev.). Diyojen Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 2009, 1. Baskı).

Germer, C. K., & Neff, K. D. (2013). Self-compassion in clinical practice. *Journal of Clinical Psychology, 69*(8), 856–867. https://doi.org/10.1002/jclp.22021

Gökmen, G., & Deniz, M. E. (2020). Travma sonrası büyümenin yordayıcıları olarak öz-anlayış ve affetme. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 72-93.

Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (Third ed.). Guilford Press.

Herman, J. L. (2016). *Travma ve iyileşme: Şiddetin sonuçları, ev içi istismardan siyasi teröre*. (4.Baskı). (T. Tosun, Çev.), Literatür Yayıncılık (Orijinal baskı tarihi 1992).

Hu, L.-t., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

Janoff-Bulman, R. (2004). Posttraumatic growth: Three explanatory models. *Psychological İnquiry, 15*(1), 30-34.

Joseph, S. (2010). *What doesn't kill us: The new psychology of posttraumatic growth*. New York: Basic Books.

Karakuş, S. (2025). Y*etişkin bireylerde duygusal otantiklik: sosyotropik kişilik özelliği ve öz-şefkat* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi.

Karakuş, S., Akbay, S. E. ve Uzun, N. B. (2022). The development of "Emotional Authenticity Scale": Validity and reliability studies. *I-Manager's Journal on Educational Psychology, 15*(4), 51-63. https://doi.org/10.26634/jpsy.15.4.18833

Kernis, M. H. (2003). Toward a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological Inquiry, 14*(1), 1–26. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1401_01

Kernis, M. H., & Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 38, pp. 283–357). Elsevier Academic Press. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(06)38006-9

Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). The Guilford Press.

Koçak, E. ve Aktan, E. A. (2024). Yetişkin bireylerde travma sonrası büyüme ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide öz şefkatin aracı rolünün incelenmesi. *New Era Internatıonal Journal Of Interdıscıplınary Socıal Researches*, *9*(26), 76-92.

Li, Y., Liu, L., Wu, X., & Wang, W. (2025). Dual effects of self-compassion on posttraumatic stress symptoms and posttraumatic growth: The roles of trauma-related shame and guilt. *The Journal of psychology, 159*(4), 227–244. https://doi.org/10.1080/00223980.2024.2397690

Maffly-Kipp, J., Flanagan, P., Kim, J., Schlegel, R. J., Vess, M. ve Hicks, J. A. (2020). The role of perceived authenticity in psychological recovery from collective trauma. *Journal of Social and Clinical Psychology, 39*(5), 419-448. https://doi.org/10.1521/jscp.2020.39.5.419

Maheux, A. ve Price, M. (2016). The indirect effect of social support on posttrauma psychopathology via self-compassion. *Personality and Individual Differences, 88,* 102- 107.

Nasser-Abu Alhija, F.,ve Wisenbaker, J. (2006). A Monte Carlo study investigating the impact of item parceling strategies on parameter estimates and their standard errors in CFA. *Structural Equation Modeling, 13*(2), 204-228.

Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity, 2*(3), 223-250.

Neff, K. D. (2011). *Self·compassion: The proven power of being kind to yourself*. William Morrow Paperbacks.

Neff, K. D., ve McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and Identity, 9*(3), 225–240. https://doi.org/10.1080/15298860902979307

Özcan, N. A. (2019). Yetişkinlerde travma sonrası stres ve öz duyarlılığın travma sonrası büyüme üzerindeki yordayıcı rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *14*(20), 1-1.

Özdemir, H. A. (2020). *Üniversite öğrencilerinde öz-duyarlığı yordamada bilişsel esneklik ve otantikliğin rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi.

Özdemir, H. D. ve Sağlam (2024). Investigating the mediating role of self-compassion in the relationship between authenticity and alexithymia in university students. *Psychological Reports, 0*(0). https://doi.org/10.1177/00332941241278591

Park, C. L., Cohen, L. H., & Murch, R. (1996). Assessment and prediction of stress-related growth. *Journal of Personality, 64*, 71–105.

Schlegel, K., & Huber, M. (2020). Authenticity in emotion: The role of emotional intelligence and self-reflection. *Personality and Individual Differences*, 164, 110122.

Schlegel, R. J., Hicks, J. A., Arndt, J., & King, L. A. (2009). Thine own self: true self-concept accessibility and meaning in life. *Journal Of Personality And Social Psychology, 96*(2), 473.

Strauss, C., Taylor, B. L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., & Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review*, *47*, 15-27.

Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*(1), 1-18.

Tedeschi, R. G., Park, C. L., & Calhoun, L. G. (1998). Posttraumatic growth: Conceptual issues. In R. G. Tedeschi, C. L. Park, & L. G. Calhoun (Eds.), Po*sttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crisis* (pp. 1–22). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Tedeschi, R. G., Shakespeare-Finch, J., & Taku, K. (2018). *Posttraumatic growth: Theory, research, and applications*. Routledge.

Türk, N., Yildirim, M., Batmaz, H., Aziz, I. A., & Gómez-Salgado, J. (2025). Resilience and meaning-centered coping as mediators in the relationship between life satisfaction and posttraumatic outcomes among earthquake survivors in Turkey. *Medicine, 104*(10), e41712. https://doi.org/10.1097/MD.0000000000041712

Walsh D. S. (2009). Interventions to reduce psychosocial disturbance following humanitarian relief efforts involving natural disasters: An integrative review. *International Journal Of Nursing Practice*, *15*(4), 231–240. https://doi.org/10.1111/j.1440-172X.2009.01766.x

Wong, C. C. Y., & Yeung, N. C. Y. (2017). Self-compassion and posttraumatic growth: Cognitive processes as mediators. *Mindfulness, 8*(4), 1078–1087. https://doi.org/10.1007/s12671-017-0683-4

Wood, A. M., Linley, P. A., Maltby, J., Baliousis, M., & Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the Authenticity Scale. *Journal of Counseling Psychology, 55*(3), 385–399. https://doi.org/10.1037/0022-0167.55.3.385

Yıldırım, M., & Sarı, T. (2018). Öz-şefkat ölçeği kısa formu'nun Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(4), 2502-2517.

Yıldız, M. A. (2016). The relationship between self-compassion and emotional intelligence: A structural equation modeling approach. *Journal of Education and Training Studies, 4*(3), 45-57. https://doi.org/10.11114/jets.v4i3.1194

Yüksel, Ş. (2000). Felakete uyum ve ruh sağlığı. *Klinik Psikiyatri, 3,* 5-11.

Zapf, D. (2002). Emotion work and psychological well-being: A review of the literature and some conceptual considerations. *Human Resource Management Review, 12*(2), 237-268.

Zhou, X., Zhen, R., & Wu, X. (2019). Trajectories of academic burnout in adolescents after the Wenchuan earthquake: a latent growth mixture model analysis. *School Psychology International, 40*(2), 183–199, https://doi.org/10.1177/0143034318810318.

THE ROLE OF ARTİFİCİAL INTELLİGENCE İN HEALTHCARE MANAGEMENT: A COMPREHENSİVE REVİEW OF RESEARCH PUBLİSHED BETWEEN 2015 AND 2025

YAPAY ZEKÂNIN SAĞLIK YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ: 2015–2025 YILLARI ARASINDA YAYINLANAN ARAŞTIRMALARIN KAPSAMLI İNCELEMESİ

Merve TEKİNARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, , 0000-0002-1054-0946

Özet

Bu çalışma, 2015–2025 yılları arasında yapay zekânın sağlık yönetimindeki rolünü kapsamlı biçimde incelemektedir. Dimensions veri tabanında "Artificial Intelligence", "Healthcare Management" ve "Health" anahtar kelimeleriyle yapılan tarama sonucunda 1976 akademik yayın analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında hem bibliyometrik hem de tematik içerik analizine yer verilmiş; yayınların yıllara göre dağılımı, atıf sayıları, araştırma alanları ve yazar iş birlikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca, en çok atıf alan 10 makale detaylı biçimde incelenmiştir.

Bulgular, 2020 sonrası COVID-19 pandemisiyle birlikte sağlık alanında yapay zekâ araştırmalarının ciddi bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yapay zakanın en sık kullanıldığı alanlar; klinik karar destek sistemleri, hastalık tanısı, tedavi planlaması, hasta takibi, veri güvenliği, açıklanabilir yapay zekâ ve kişiselleştirilmiş tıp olarak belirlenmiştir. Bu teknolojilerin sadece klinik değil, aynı zamanda operasyonel verimlilik, kaynak optimizasyonu, kullanıcı deneyimi ve etik değerlendirmeler gibi yönetsel alanlara da katkı sağladığı vurgulanmaktadır.

Çalışmada ABD, Almanya, İtalya ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin öncü olduğu; özellikle az sayıda yayınla yüksek etki yaratan araştırmacıların veri odaklı sağlık sistemleri, biyosensör tabanlı çözümler ve yapay zekâ ile desteklenen sağlık politikaları üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Aynı zamanda algoritmik önyargılar, veri gizliliği ihlalleri, etik belirsizlikler ve yasal düzenleme eksiklikleri, Yapay zekâ uygulamalarının önündeki başlıca engeller olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ sağlık yönetiminde hem klinik hem yönetsel düzeyde önemli fırsatlar sunmakta; ancak bu potansiyelin sürdürülebilir, güvenilir ve etik bir zemine oturtulması gerekmektedir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalarda disiplinler arası iş birliklerinin artırılması, düzenleyici çerçevelerin oluşturulması ve kullanıcı odaklı sistemlerin geliştirilmesi kritik öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, Sağlık Yönetimi, Sağlıkta Yapay Zekâ Kullanımı, Bibliyometrik Analiz

Abstract

This study comprehensively examines the role of artificial intelligence (AI) in healthcare management between 2015 and 2025. A total of 1,976 academic publications retrieved from the Dimensions database using the keywords "Artificial Intelligence," "Healthcare Management," and "Health" were analyzed. Both bibliometric and thematic content analyses were conducted, assessing the distribution of publications by year, citation counts, research areas, and author collaborations. In addition, the ten most cited articles were examined in detail.

The findings reveal that following the COVID-19 pandemic after 2020, research on AI in healthcare has increased significantly. The most frequent applications of AI were identified as clinical decision support systems, disease diagnosis, treatment planning, patient monitoring, data security, explainable AI, and personalized medicine. These technologies have been found to contribute not only to clinical practice but also to managerial domains such as operational efficiency, resource optimization, user experience, and ethical evaluations.

The study highlights that countries such as the United States, Germany, Italy, and Saudi Arabia are at the forefront of this research. It is further observed that certain researchers, despite producing a limited number of publications, have had a high impact by focusing on data-driven health systems, biosensor-based solutions, and AI-supported health policies. At the same time, algorithmic bias, data privacy violations, ethical uncertainties, and regulatory gaps stand out as the main challenges hindering the broader adoption of AI applications.

In conclusion, AI offers significant opportunities for healthcare management at both clinical and administrative levels. However, this potential must be grounded in a sustainable, reliable, and ethical framework. In this regard, future studies should emphasize enhancing interdisciplinary collaboration, developing regulatory frameworks, and designing user-centered systems, which will be of critical importance.

Keywords: Artificial Intelligence, Health Management, Use of Artificial Intelligence in Healthcare, Bibliometric Analysis

1. GİRİŞ

Sağlık yönetimi, karmaşık yapısı ve çok sayıda paydaşı ile sağlık sistemlerinin etkin ve verimli işleyişini sağlamaya odaklanmaktadır. Günümüzde, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak, maliyetleri düşürmek ve hasta memnuniyetini yükseltmek için teknolojik gelişmelerin sisteme entegrasyonu kaçınılmazdır.

Sağlık yönetimi, yalnızca temel bir hizmet sektörü olarak değil, aynı zamanda disiplinler arası iş birliği gerektiren ve geniş kitleleri etkileyen kritik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Artan nüfus, karmaşık sağlık sorunları ve kaynakların verimli kullanımı ihtiyacı, sağlık sektörünü teknolojik çözümler aramaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda, yapay zekâ (YZ), insan bilişsel yeteneklerini taklit eden işlevleriyle sağlık hizmetlerinde devrim niteliğinde dönüşümler sunmaktadır (Çetin, 2023). Yapay zekâ uygulamaları, hastalıkların tanı ve tedavisinden rehabilitasyon süreçlerine, toplum sağlığının iyileştirilmesinden kaynak optimizasyonuna kadar geniş bir yelpazede kullanılarak hizmet kalitesini artırmaktadır. Bununla birlikte, bu teknolojilerin etkin ve sorumlu kullanımı, sağlık ekosisteminin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yapay zekâ, veri analizi, makine öğrenimi ve otomasyon gibi yetenekleri sayesinde sağlık sektöründe devrim niteliğinde dönüşümlere yol açmaktadır. Hastalık tanısı, tedavi önerileri, klinik karar destek sistemleri ve hasta takibi gibi alanlarda sunduğu imkanlar, sağlık yönetiminde yeni fırsatlar yaratmaktadır (Hoşgör ve Güngördü, 2022). Yapay zekâ teknolojilerinin sağlık yönetimine entegrasyonu, sadece klinik süreçleri değil aynı zamanda kaynak yönetimi, veri güvenliği, hasta deneyimi ve etik sorunları da kapsayan çok boyutlu bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Bu entegrasyonun hem sağlık sistemlerinin etkinliğini artırması hem de sağlık profesyonellerinin karar alma süreçlerini desteklemesi beklenmektedir.

Literatürde sağlık yönetiminde yapay zekâ uygulamalarının giderek önem kazandığı görülmektedir. Örneğin, Akalın ve Veranyurt (2021) tarafından yapılan çalışmada, kronik hastalıkların artışı, COVID-19 pandemisi, yaşlı nüfusun evde bakım ihtiyaçları ve sağlık okuryazarlığındaki gelişmelerin sağlık hizmetlerinde dönüşümü zorunlu kıldığı belirtilmiştir. Araştırmacılar, artan iş yükü ve sınırlı sağlık insan gücü karşısında, tanı, tedavi ve

rehabilitasyon süreçlerinde yapay zekâ uygulamalarının kullanımının kaçınılmaz hale geldiğini vurgulamışlardır. Çalışmada ayrıca, hasta odaklı dijital sağlık ekosisteminin oluşturulması ve bu süreçte gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği önerilmiştir. Bu bulgular, sağlık hizmetlerinin etkin yönetiminde yapay zekâ teknolojilerinin giderek daha kritik bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu nedenle, 2015-2025 yılları arasında yayımlanan çalışmaların kapsamlı bir bibliyometrik ve içerik analizinin yapılması, alandaki durumu ve gelişim trendlerini anlamak açısından önemlidir. Bu çalışma, ilgili literatürü inceleyerek sağlık yönetimindeki uygulamalarının kapsamını, eğilimlerini ve öne çıkan konuları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.1.Literatür

Literatürdeki çalışmalar, sağlık alanında yapay zekâ uygulamalarının giderek yaygınlaştığını ve çeşitli uzmanlık alanlarını kapsadığını göstermektedir. Gündüz ve Eren (2024) tarafından yapılan bibliyometrik analiz, Türkiye'deki yapay zekâ araştırmalarının özellikle kardiyoloji, üroloji, onkoloji ve nöroşirurji gibi alanlarda yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca hemşirelik ve diş hekimliği gibi alanlarda da artan sayıda çalışma olduğu belirtilmiş, ancak etik, yasal düzenlemeler ve veri güvenliği konularındaki araştırmaların yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. Bu bulgular, yapay zekânın sağlık alanındaki uygulamalarının multidisipliner bir yaklaşımla ele alındığını, ancak bazı kritik konuların henüz yeterince araştırılmadığını göstermektedir.

Yapay zekâ, sağlık sektöründe giderek artan önemiyle, hastaların bakım kalitesini artırma ve sağlık hizmetlerinin verimliliğini yükseltme potansiyeli taşımaktadır (Alowais vd., 2023). Sağlık sektöründeki karmaşık karar alma süreçleri, giderek artan veri hacmi ve klinik ihtiyaçlar nedeniyle yapay zekâ destekli karar destek sistemlerine (KDS) olan ihtiyacı beraberinde getirmektedir. Bulut (2025) tarafından yapılan çalışma, YZ destekli KDS'lerin tanı doğruluğunu artırmada, tedavi planlamasını optimize etmede ve operasyonel verimliliği iyileştirmede önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Bu sistemler, klinik uygulamalardan hastane yönetimine kadar geniş bir yelpazede, hızlı ve veriye dayalı karar alma süreçlerini desteklemektedir. Bununla birlikte, veri güvenliği, etik kaygılar ve algoritmik önyargılar gibi zorluklar, bu teknolojilerin yaygınlaşmasını sınırlandıran önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sistemler, hastalık tanısı ve tedavi önerilerinde insan uzmanlığıyla bütünleşerek, sağlık profesyonellerinin karar alma süreçlerini desteklemektedir. Özellikle açıklanabilir yapay zekâ yaklaşımları, kullanıcıların YZ modellerine olan güvenini artırmak için geliştirilmiş ve sağlık yöneticileri ile klinisyenlerin benimsemesini kolaylaştırmıştır (Loh vd., 2022).

Bibliyometrik analizler, sağlık alanında yayımlanan YZ çalışmalarının özellikle ABD, Çin ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde yoğunlaştığını ve bu alandaki iş birliklerinin giderek arttığını göstermektedir (Secinaro vd., 2021). Özellikle klinik uygulamalarda yapay zekânın hastalık tanı ve tedavi süreçlerine entegrasyonu, hasta bakım kalitesini artırmakta ve insan hatalarını minimize etmektedir (Alowais vd., 2023). Yapay zekâ algoritmalarının büyük veri setleri üzerindeki üstün performansı, sağlık sistemlerinin daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak sağlamaktadır (Ahmed vd., 2020).

Yapay zekâ uygulamalarının artan kullanımı, beraberinde veri gizliliği, etik sorunlar ve algoritmik önyargı gibi önemli zorlukları da getirmektedir (Kaushik, 2025). Bu nedenle, sağlık verilerinin korunması ve etik standartların belirlenmesi ve sürdürülebilir entegrasyonu için kritik öneme sahiptir (Eze, vd., 2024). Ayrıca, insan merkezli tasarım ilkeleri doğrultusunda geliştirilen YZ sistemlerinin, kullanıcı deneyimini iyileştirerek sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırdığı belirtilmektedir (Nwokedi, 2025).

Son yıllarda, sağlık yönetiminde yapay zekânın multidisipliner yaklaşımlarla ele alınması önem kazanmıştır. Mühendislik, bilgi sistemleri ve sağlık bilimleri alanlarının birleşimiyle geliştirilen yenilikçi YZ çözümleri, sağlık sistemlerinde kapsamlı iyileştirmelere olanak sağlamaktadır (Kaushik, 2025). Geleceğe yönelik çalışmalar, YZ destekli sağlık yönetimi sistemlerinin etik, regülasyon ve eğitim boyutlarının da kapsanması gerektiğine işaret etmektedir (Gupta veSrivastava, 2024).

Literatürde sağlık hizmetlerinde yapay zekâ uygulamalarının küresel ölçekte yaygınlaştığı ve çeşitli avantajlar sağladığı görülmektedir. Yorgancıoğlu Tarcan ve ark. (2024) tarafından yapılan çalışmada, yapay zekâ teknolojilerinin tanı, tedavi ve koruyucu sağlık hizmetlerinde süreçleri hızlandırdığı, klinik ve yönetsel maliyetleri düşürdüğü belirtilmiştir. Araştırmacılar, bu teknolojilerin insan hatalarını minimize etme potansiyeline rağmen, güvenilir olmayan sistemlerin yanlış tanı ve tedavi riski taşıdığını, ayrıca sağlık insan gücü istihdamını tehdit edebileceğini vurgulamışlardır. Çalışmada, Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın yapay zekâ alanındaki uygulamalarına da yer verilmiş olup, işgücü ve erişim sorunlarının azaltılmasında bu teknolojilerin etkin şekilde kullanılabileceği öne sürülmüştür. Bununla birlikte, otonom saldırılar, hukuki sorumluluklar ve teknik aksaklıklar gibi risklere karşı etik ilkelerin, politika geliştirmenin ve denetim mekanizmalarının hayati önem taşıdığına dikkat çekilmiştir.

2. YÖNTEM

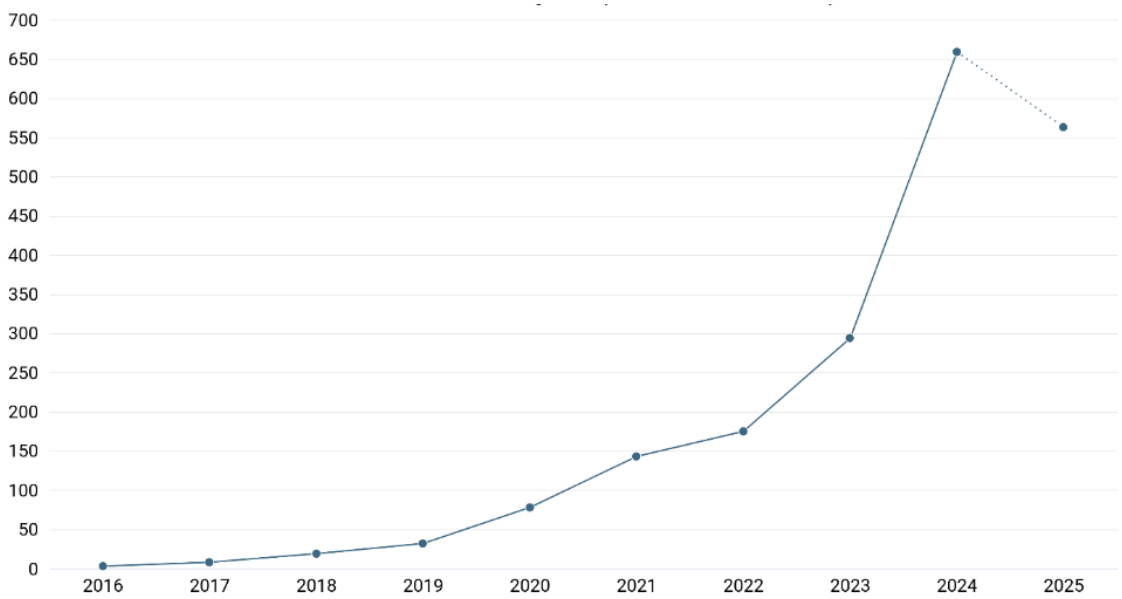
Bu çalışmada, 2015–2025 yılları arasında yapay zekâ ve sağlık yönetimi alanlarında yayımlanmış bilimsel makaleler kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Analiz için Dimensions veri tabanından "ArtificialIntelligence", "Healthcare Management" ve "Health" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmış ve toplam 1976 makale belirlenmiştir. Bu makalelerin bibliyometrik verileri (yayın sayısı, atıf sayısı, ortalama atıf ve yayınlandıkları araştırma alanları) incelenmiştir.

Çalışmanın içerik analizinde, nicel bibliyometrik verilerin yanı sıra tematik olarak da yapay zekânın sağlık yönetiminde kullanıldığı başlıca alanlar ve güncel eğilimler değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışma, alanda en çok atıf alan 10 makale derinlemesine incelenerek, yapay zekâ uygulamalarının sağlık hizmetlerindeki operasyonel verimlilik, klinik karar destek sistemleri, veri güvenliği, etik ve kullanıcı deneyimi boyutlarındaki katkıları ortaya koymaktadır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada 2015-2025 yılları arasında yapay zekâ (YZ) ve sağlık yönetimi alanlarında yayımlanmış 1976 makale analiz edilmiştir. Bibliyometrik veriler ışığında elde edilen başlıca bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Yayınların Yıllara Göre Yayın Dağılımı

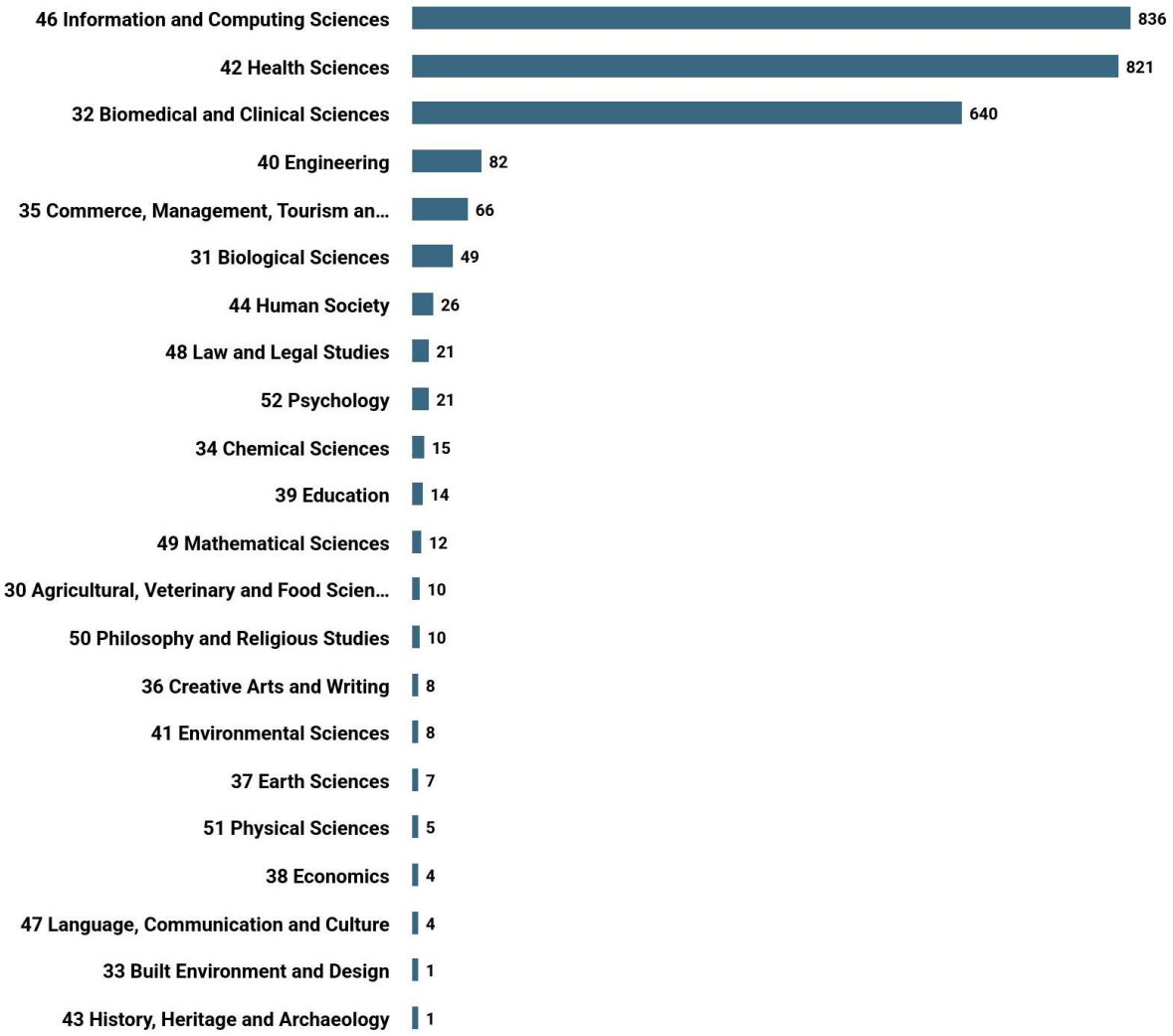
Kaynak: Dimension

Yapılan analizler, sağlık bilimlerinde yapay zekâ araştırmalarının son 10 yılda belirgin bir yükseliş gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2020 sonrası COVID-19 pandemisinin etkisiyle yayın sayısında ani bir artış görülmektedir. Anahtar kelime kümelenmeleri incelendiğinde "machinelearning", "medicalimaging", "COVID-19", "predictiveanalytics" ve "deeplearning" gibi ifadelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, yapay zekâ uygulamalarının genellikle görüntüleme, tahminleme ve salgın yönetimi gibi konulara odaklandığını göstermektedir.

3.1.Araştırma Alanları ve Yayın Dağılımı

Yapay zekâ ile ilgili sağlık yönetimi makaleleri en çok "Health Services andSystems", "HealthSciences" ve "BiomedicalandClinicalSciences" disiplinlerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanlarda yayın sayısı ve atıf sayıları diğer disiplinlere göre daha yüksektir, bu da bu alanların YZ uygulamalarına öncülük ettiğini göstermektedir.

Tablo 2. Araştırmaların Alanlara Göre Dağılımı

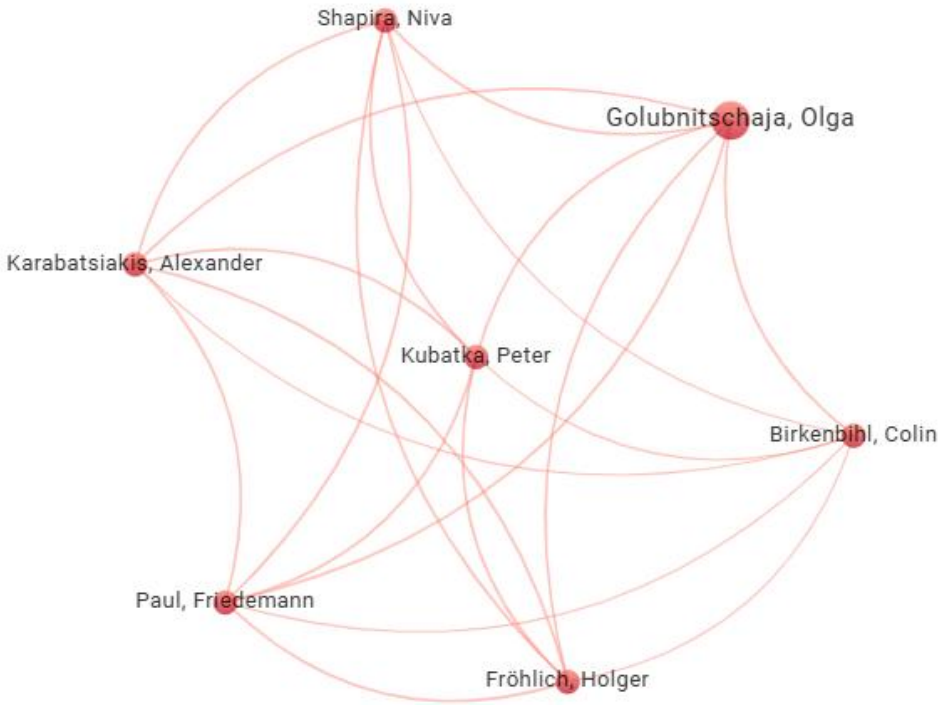
Source: https://app.dimensions.ai
Exported: June 28, 2025
Criteria: 'Artificial Intelligence AND Healthcare Management AND health' in title and abstract; Publication Year is 2015 or 2025 or 2016 or 2017 or 2018 or 2019 or 2020 or 2021 or 2022 or 2023 or 2024; Publication Type is Article.

3.2 Yayın ve Atıf Analizi:

Makalelerin ortalama atıf sayısı, alanın yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle klinik uygulamalar, karar destek sistemleri ve veri güvenliği konularında yapılan çalışmalar daha fazla atıf almıştır. Öne çıkan makaleler, yapay zekanın klinik teşhis, tedavi planlaması ve operasyonel verimlilikteki katkılarını vurgulamaktadır.

Yayınların ortalama atıf sayısı 14.69, toplam atıf sayısı ise yaklaşık 29.000 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, alanın sadece nicel olarak değil, nitel etki bakımından da güçlü bir bilimsel yankı oluşturduğunu göstermektedir.

3.3 Co-authorship Analizi:

Kaynak: Dimesion, Voswiver

Toplam yedi araştırmacının (Niva Shapira, Alexander Karabatsiakis, Olga Golubnitschaja, Peter Kubatka, Colin Birkenbühl, Friedemann Paul ve Holger Fröhlich) yer aldığı çalışmada, yazarlar arasında 21 ortak yazarlık bağlantısı ve 37 toplam ortak yazarlık ilişkisi tespit edilmiştir. Bu yoğun etkileşim, araştırma ekibinin daha önce sıkça birlikte çalıştığını ve güçlü bir bilimsel iş birliği ağı oluşturduğunu göstermektedir. VOSviewer analizinde yazarların farklı kümeler halinde organize olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Olga Golubnitschaja'nın kıdemli araştırmacı olarak öne çıktığı bir küme ile Holger Fröhlich'in biyoinformatik uzmanlığını temsil ettiği ayrı bir küme bulunmaktadır. Ayrıca, Niva Shapira'nın baş yazar konumunda yer alması ve diğer araştırmacıların bu yapı altında gruplanması, çalışmanın klinik tıp ile veri analitiğini bütünleştiren disiplinlerarası bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, yalnızca metodolojik çeşitliliği artırmakla kalmayıp aynı zamanda yenilikçi ve kapsamlı sonuçların üretilmesine de olanak tanımaktadır. Farklı uzmanlık alanlarına sahip araştırmacıların oluşturduğu bu sinerjik etkileşim, çalışmanın en güçlü yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

3.4 Önde Gelen Yazarlar ve Kurumlar:

King Saud bin Abdulaziz UniversityforHealthSciences ve King Abdullah International MedicalResearch Center gibi kurumlar, yüksek atıf alan çalışmalar üretmiştir. Bu da bölgesel olarak Suudi Arabistan merkezli araştırmaların bu alanda önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Tablo 3. Yüksek Yayın Sayısına Sahip Yazarlar

Yazar Adı	Yayın Sayısı	Toplam Atıf	Ortalama Atıf
Ebube Victor Emeihe	8	33	4.13

EjikeInnocentNwankwo	8	33	4.13
AshiataYetundeMustapha	6	0	–

Bu yazarlar daha çok yayın yapmalarına rağmen düşük/orta düzeyde atıf almışlardır. Bu durum, bu yazarların daha genel düzeyde teorik veya uygulamaya dönük ama sınırlı etki yaratmış çalışmalara imza atmış olabileceğini gösteriyor.

Tablo 4. Yüksek Etki Değerine Sahip Yazarlar

Yazar	**Kurum**	**Yayın**	**Atıf**	**Ortalama Atıf**
Ajeet Kumar Kaushik	Florida PolytechnicUniv., ABD	5	569	113.80
Olga Golubnitschaja	Univ. of Bonn, Almanya	5	286	57.20
GraziaDicuonzo	Univ. of Bari AldoMoro, İtalya	5	285	57.00

Bu yazarlar ise daha az sayıda yayınla yüksek etki yaratmış bilim insanlarıdır. Özellikle Kaushik'in çalışmaları, veri temelli tanı sistemleri, biyosensör tabanlı yapay zekâ çözümleri, uzaktan izleme veya öngörücü modelleme gibi sağlık yönetiminde çığır açan uygulamaları içerebilir. Golubnitschaja ve Dicuonzo gibi Avrupa kökenli akademisyenlerin de muhtemelen biyomedikal yapay zekâ, kişiselleştirilmiş tıp ve sağlık yönetimi entegrasyonu alanlarında güçlü yayınları bulunmaktadır.

Bu veriler sağlık yönetimi alanında yapay zekâ araştırmalarının coğrafi ve bilimsel dağılımını anlamada yardımcıdır. ABD, Almanya, İtalya gibi ülkelerdeki üniversiteler, sağlık sistemine yapay zekâ entegrasyonunda öncülük ediyor. Atıf odaklı lider yazarlar, daha teknik, yenilikçi ve geleceği şekillendiren araştırmalara odaklanmış durumda. Yayın sayısı yüksek ancak atıf ortalaması düşük yazarlar, genellikle uygulama raporları, yerel çalışmalar ya da genel teorik çerçevelemeler sunuyor olabilir.

Bu çalışma, sağlık alanında yapay zekâ temelli araştırmalara yönelik bilimsel yayınların AI destekli bibliyometrik analizini sunarak alandaki eğilimleri ve bilimsel etkileşimleri ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, gelecekte yapılacak araştırmaların tematik yönlendirilmesi ve stratejik araştırma yatırımları açısından önem taşımaktadır. Disiplinler arası iş birlikleri, teknik gelişmelerin sağlık alanına etkili şekilde entegre edilmesini sağlayarak yapay zekanın potansiyelini artırmaktadır. Bu bağlamda, etik, güvenlik, mahremiyet ve sürdürülebilirlik gibi alanlarda yapılacak nitelikli araştırmaların desteklenmesi önerilmektedir.

3.5 Tematik Analiz Sonuçları:

İçerik analizi kapsamında yapay zekânın sağlık yönetimindeki kullanım alanları şu temalar etrafında yoğunlaşmıştır:

Tablo 5. İçerik Analizi: En Çok Atıf Alan 10 Sağlık Yönetiminde Yapay Zekâ Makalesi

No	Makale Özeti	Yazarlar ve Kaynakça
1	Alowais ve ark. (2023) yapay zekanın klinik uygulamalardaki dönüşümcü rolünü, hastalık teşhisi, tedavi önerileri ve hasta katılımı gibi alanlarda incelemiş; etik, veri gizliliği ve insan uzmanlığı gerekliliğine vurgu yapmıştır.	Alowais, S. A., Alshaya, A. I., ... (2023). *Revolutionizinghealthcare: The role of artificialintelligence in clinicalpractice*.
2	Laranjo ve ark. (2018) sağlıkta doğal dil işleme tabanlı konuşma ajanlarının uygulama ve etkinliğini sistematik olarak incelemiş; depresyon semptomlarını azaltmada olumlu etkiler belirlemiştir.	Laranjo, L., Dunn, A. G., ... (2018). *Conversationalagents in healthcare: A systematicreview*.
3	Ahmed ve ark. (2020) çok işlevli makine öğrenimi platformlarının sağlık ve hassas tıpta kullanımı ile veri güvenliği ve etik sorunları ele almıştır.	Ahmed, Z., Mohamed, K., ... (2020). *Artificialintelligencewithmulti-functionalmachinelearning platform developmentforbetterhealthcareandprecisionmedicine*.
4	Secinaro ve ark. (2021) sağlık sektöründe YZ uygulamalarını multidisipliner açıdan inceleyip, tanı, prediktif tıp ve klinik karar destek alanlarındaki artışı vurgulamıştır.	Secinaro, S., Calandra, D., ... (2021). *The role of artificialintelligence in healthcare: A structuredliteraturereview*.
5	Nguyen ve ark. (2022) FederatedLearning'in akıllı sağlıkta veri gizliliği ve işbirlikçi yapay zekâ eğitimindeki rolünü detaylıca ele almıştır.	Nguyen, D. C., Pham, Q.-V., ... (2022). *Federatedlearningforsmarthealthcare: A survey*.
6	Loh ve ark. (2022) sağlıkta açıklanabilir yapay zekâ (XAI) uygulamalarını sistematik olarak incelemiş, model şeffaflığı ve güven artırma ihtiyacını vurgulamıştır.	Loh, H. W., Ooi, C. P., ... (2022). *Application of explainableartificialintelligenceforhealthcare: A systematicreview*.
7	Manickam ve ark. (2022) YZ ve IoMT teknolojilerinin biyomedikal sistemlerde ve akıllı sağlık hizmetlerinde entegrasyonunu kapsamlıca analiz etmiştir.	Manickam, P., Mariappan, S. A., ... (2022). *Artificialintelligence (AI) and Internet of MedicalThings (IoMT) assistedbiomedicalsystemsforintelligenthealthcare*.
8	Powles&Hodson (2017) Google DeepMind ile NHS iş birliğini inceleyerek, sağlık verilerinin özel şirketlere aktarımı ve etik sorunları tartışmıştır.	Powles, J., &Hodson, H. (2017). *Google DeepMindandhealthcare in an age of algorithms*.
9	Ali ve ark. (2023) sağlık sektöründe YZ'nin faydaları, zorlukları, metodolojileri ve işlevselliklerini dört boyutta kapsamlı şekilde incelemiştir.	Ali, O., Abdelbaki, W., ... (2023). *A systematicliteraturereview of artificialintelligence in thehealthcaresector*.
10	Harrer (2023) büyük dil modellerinin sağlıkta etik kullanımı, riskleri ve sorumlu tasarım ilkelerini değerlendirmiştir.	Harrer, S. (2023). *Attention is not allyouneed: Thecomplicatedcase of ethicallyusinglargelanguagemodels in healthcareandmedicine*.

1. Ortak Temalar ve Ana Konular

- Yapay Zekâ Teknolojilerinin Sağlık Uygulamalarına Entegrasyonu: Makalelerin tamamında AI'nın klinik uygulamalarda tanı, tedavi planlaması, hasta takibi gibi alanlarda kullanılmasının önemi vurgulanıyor (Alowaisvd., 2023; Ali vd., 2023; Manickamvd., 2022).

- Veri Odaklı Sağlık Sistemleri ve Büyük Veri Yönetimi: Elektronik sağlık kayıtları, biyosinyaller ve sağlık sensörlerinden toplanan veriler üzerinde AI tekniklerinin uygulanması yaygın (Nguyenvd., 2022; Lohvd., 2022).

- Açıklanabilir Yapay Zekâ (XAI): AI kararlarının şeffaflığı ve güvenilirliği konusundaki ihtiyaç, özellikle sağlık profesyonelleri arasında kabul görmesini kolaylaştırmak için önemli (Lohvd., 2022).

- Federated Learning ve Veri Gizliliği: Merkezi olmayan öğrenme yöntemleri ve veri gizliliğinin korunması AI uygulamalarında kritik (Nguyenvd., 2022; PowlesveHodson, 2017).

- Etik ve Hukuki Sorunlar: Yapay zekanın sağlıkta kullanımıyla ilgili hasta mahremiyeti, veri güvenliği ve algoritmik önyargı sorunları sıklıkla tartışılıyor (PowlesveHodson, 2017; Harrer, 2023).

2. Sağlıkta Yapay Zekânın Kullanım Alanları

- Hastalık Tanısı ve Tedavi Planlaması: AI, özellikle kanser, kardiyak hastalıklar ve kronik hastalık yönetiminde erken tanı ve kişiselleştirilmiş tedavi sağlamakta (Alowais et al., 2023; Manickamvd., 2022; Ali vd., 2023).

- Hasta Takibi ve Sağlık İzleme:IoMT cihazları ve sensörler aracılığıyla sürekli hasta verisi toplanması ve analiz edilmesi (Manickamvd., 2022; Nguyenvd., 2022).

- Sanal Sağlık Asistanları ve Konuşma Arayüzleri:Konuşma tabanlı AI uygulamaları, depresyon gibi ruh sağlığı sorunlarında destek (Laranjovd., 2018).

- Sağlık Hizmeti Yönetimi ve Karar Destek Sistemleri:Klinik karar süreçlerinin optimizasyonu, maliyet ve zaman tasarrufu (Secinarovd., 2021; Ali vd., 2023).

Yapay zekâ uygulamaları sağlık yönetiminde pek çok fırsat ve avantaj sunmaktadır. Literatürde en sık vurgulanan unsurlar arasında; insan performansını doğruluk, hız ve tutarlılık açısından aşan AI sistemlerinin sağladığı yüksek etkinlik (Ali vd., 2023; Alowaisvd., 2023), hastaya özel tedavi ve dozaj planlamasını mümkün kılan kişiselleştirilmiş tıp uygulamaları (Nguyenvd., 2022; Manickamvd., 2022), klinik süreçlerin otomasyonu ile elde edilen maliyet ve zaman tasarrufu (Secinarovd., 2021) yer almaktadır. Ayrıca, AI destekli sanal asistanlar sayesinde hasta katılımı ve eğitim düzeyinin artırılması, hasta bağlılığını olumlu yönde etkilemektedir (Alowaisvd., 2023). Bununla birlikte, yapay zekâ uygulamaları çeşitli zorluklar ve sınırlamalar da barındırmaktadır. Özellikle hasta verilerinin özel şirketlerle paylaşılması, veri gizliliği ve etik sorunları beraberinde getirmekte; şeffaf olmayan "kara kutu" modeller, klinik güveni zedelemektedir (PowlesveHodson, 2017; Harrer, 2023; Lohvd., 2022). Algoritmik önyargılar, özellikle adalet ve eşit hizmet sunumu açısından ciddi riskler taşımakta; IoMT gibi teknolojilerde ise cihaz güvenilirliği ve bulut entegrasyonunda mühendislik sorunları yaşanmaktadır (Manickamvd., 2022). Ayrıca, yapay zekâ uygulamalarının sağlık alanında düzenleyici çerçevelerinin yetersizliği, hukuki sorumlulukların belirsizliğiyle birleşerek etik açıdan kaygı uyandırmaktadır (PowlesveHodson, 2017; Harrer, 2023). Bu bağlamda, gelecekte yapılacak araştırmalarda açıklanabilir yapay zekâ (XAI) yöntemlerinin geliştirilmesi (Lohvd., 2022), federatedlearning gibi mahremiyeti önceleyen veri yönetim sistemlerinin uygulanması (Nguyenvd., 2022), etik ve yasal düzenlemelerin oluşturulması (Harrer, 2023), hasta merkezli

sistemlerin tasarlanması (Ali vd., 2023; Manickamvd., 2022) ve disiplinler arası iş birliklerinin artırılması (Secinarovd., 2021) öncelikli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu unsurların bütüncül bir şekilde ele alınması, yapay zekâ destekli sağlık yönetimi sistemlerinin sürdürülebilir ve güvenilir biçimde uygulanabilirliğini artıracaktır.

Bu 10 yüksek atıf alan makale, sağlık alanında yapay zekânın sunduğu büyük fırsatların yanı sıra ciddi etik, teknik ve hukuki zorlukların da altını çizmektedir. Literatür, yapay zekânın hastalık tanısından tedaviye, hasta takibinden sağlık hizmetlerinin yönetimine kadar geniş bir yelpazede dönüştürücü etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak bu dönüşümün sürdürülebilir ve güvenli olması için şeffaflık, veri gizliliği, etik sorumluluk ve teknolojik altyapı gibi kritik konulara öncelik verilmesi gerekmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, yapay zekânın sağlık yönetiminde çok disiplinli bir alanda hızla gelişmekte olduğunu ve çeşitli uygulama alanlarında önemli katkılar sağladığını ortaya koymuştur. Bibliyometrik veriler ve tematik analizler, yapay zekâ teknolojilerinin sağlık hizmetlerinde operasyonel verimliliği artırmak, klinik karar destek sistemleri geliştirmek, veri güvenliğini sağlamak ve etik sorunları ele almak gibi birden fazla boyutta rol oynadığını göstermektedir.

Literatürdeki çalışmalar, sağlık sektöründeki dijital dönüşümün yapay zekâ uygulamalarıyla birlikte hem yönetsel hem de klinik süreçlerde önemli verimlilik artışları sağladığını göstermektedir (Akalın ve Veranyurt, 2020). Özellikle pandemi sonrası hız kazanan bu süreç, teşhis ve tedavi süreçlerindeki insan hatalarını azaltarak maliyetleri düşürmüş ve hizmet kalitesini artırmıştır.

COVID-19 pandemi sürecinde yapay zekâ teknolojilerinin sağlık alanındaki rolüne ilişkin önemli gelişmeler yaşanmıştır. Şener ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışmada, pandemi döneminde yapay zekâ tabanlı tanı sistemlerinin, sanal gerçeklik uygulamalarının ve giyilebilir teknolojilerin COVID-19'un teşhis ve tedavisinde etkin şekilde kullanıldığı belirtilmiştir. Araştırmacılar, bu teknolojiler sayesinde hastalık tanısının hızlandığını, hasta takip süreçlerinin iyileştiğini ve sağlık personeli yükünün azaldığını vurgulamışlardır. Çalışmada ayrıca, yapay zekânın gelecekte ilaç keşfi süreçlerini hızlandıracağı ve potansiyel salgınların önceden tahmin edilmesine olanak sağlayacağı öngörülmüştür.

Bununla birlikte, federatedlearning gibi yeni yapay zekâ yaklaşımları, hasta verilerinin gizliliğini koruyarak işbirlikçi modeller geliştirmeye olanak vermekte ve bu sayede hem güvenliği hem de performansı artırmaktadır (Nguyen vd., 2022). Ayrıca, kullanıcı deneyimi ve sistem şeffaflığı gibi faktörler, yapay zekâ tabanlı uygulamaların sağlık profesyonelleri ve hastalar tarafından kabul edilmesini artırmaktadır (Laranjo vd., 2018).

Literatürde yapay zekânın sağlık yönetimindeki kullanımı üzerine yapılan sistematik incelemeler, bu teknolojinin yalnızca klinik karar destekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda sağlık hizmetlerinin yönetimi, kaynak planlaması ve hasta izleme gibi operasyonel alanlarda da etkin şekilde kullanıldığını göstermektedir (Secinaro vd., 2021; Ali vd., 2023). Bu da sağlık sistemlerinin verimliliğini ve hasta memnuniyetini artıran çok yönlü bir dönüşümün habercisidir.

Hoşgör ve Güngördü (2022) tarafından yapılan araştırmada, yapay zekâ uygulamalarının en çok hastalıkların teşhisi (%16,8), sınıflandırılması (%16) ve tespiti (%12) gibi klinik süreçlerde kullanıldığı belirlenmiştir. Aynı çalışmada, kanser, diyabet, COVID-19 gibi çeşitli hastalıkların tanı ve tedavisinde yapay zekâ teknolojilerinin güvenilir sonuçlar verdiği vurgulanmıştır.

Uzun (2020) tarafından yapılan çalışmada, yapay zekânın sağlık sektörüne 1970'lerde Internist-1, CASNET ve MYCIN gibi uzman sistemlerle girdiği belirtilmiştir. Araştırmada, tıbbi karar

verme, erken tanı, tedavi, ilaç geliştirme ve tıbbi görüntüleme gibi alanlarda yapay zekâ uygulamalarının doktorlara ve hastalara önemli faydalar sağladığı vurgulanmıştır. Çalışmada incelenen 14 uygulamadan elde edilen bulgular, yapay zekânın komadaki hastaların uyanma ihtimalini doğru tahmin ettiğini ve kanser teşhisinde 58 uzmandan daha başarılı sonuçlar verebildiğini göstermiştir. Ayrıca, yapay zekâ destekli tedavi öngörülerinin sağlık giderlerinde %5-9 oranında azalma sağlayabileceği ve ortalama yaşam süresini 0.2-1.3 yıl artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada yapay zekânın doktorların yerini alma potansiyeli ve tıbbi kararlardaki sorumluluk konularındaki endişelere de değinilmiştir.

Ancak, literatürde vurgulanan ortak nokta, yapay zekâ uygulamalarının başarılı olabilmesi için yalnızca teknolojik altyapının değil, aynı zamanda etik, hukuki ve insani faktörlerin de dikkate alınması gerekliliğidir. Nehir ve Özcengiz (2021) tarafından yapılan çalışmada, yapay zekâ uygulamalarının teşhis, tedavi ve hasta takibi gibi klinik süreçlerdeki kullanımının arttığı, ancak bu artışla birlikte sorumluluk, gizlilik ve etik konularında önemli hukuki sorunların ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Araştırmacılar, mevcut hukuki düzenlemelerin yetersiz kaldığını ve yapay zekânın gelişimine paralel olarak radikal değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, yapay zekâ sağlık yönetiminde büyük fırsatlar sunmakla birlikte, bu teknolojilerin sorumlu, şeffaf ve insan odaklı biçimde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir. Gelecek araştırmaların, yapay zekânın etik kullanımı, kullanıcı deneyimi iyileştirme ve veri güvenliği konularına odaklanması, sağlık sektöründe yapay zekânın potansiyelinin tam olarak gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, 2015–2025 yılları arasında yapay zekânın sağlık yönetimi alanındaki bilimsel yayınlarını kapsamlı biçimde inceleyerek, alandaki durumu ve gelişim trendlerini ortaya koymuştur. Analizler, yapay zekânın sağlık hizmetlerinde operasyonel verimlilik, klinik karar destek sistemleri, veri güvenliği ve etik konular gibi çok yönlü faydalar sağladığını göstermiştir. Bununla birlikte, veri gizliliği, algoritmik önyargı ve insan faktörünün göz ardı edilmemesi gibi önemli zorlukların çözülmesi gerekmektedir (Alowais vd., 2023; Loh vd., 2022; Harrer, 2023).

Yapay zekânın sağlık yönetiminde başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için teknolojik gelişmelerin yanı sıra etik, hukuki ve insani boyutların da eş zamanlı olarak ele alınması önemlidir. Gelecekte yapılacak araştırmaların, yapay zekânın güvenli, şeffaf ve kullanıcı odaklı tasarımı üzerine odaklanması, sağlık sistemlerinde daha geniş ve etkin kullanımını sağlayacaktır (Nguyen vd., 2022; Secinaro vd., 2021).

Sonuç olarak, yapay zekâ sağlık yönetiminde dönüştürücü bir güç olarak yükselmekte olup, disiplinler arası iş birliği ile potansiyel risklerin en aza indirgenmesi koşuluyla, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırmada önemli bir araç olacaktır. Bu bağlamda, politika yapıcılar, sağlık profesyonelleri ve teknoloji geliştiricilerin ortak çalışmaları, yapay zekânın sunduğu fırsatların sürdürülebilir ve etik bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

Ahmed, Z., Mohamed, K., Zeeshan, S. and Dong, X. (2020). Artificialintelligencewithmulti-functionalmachinelearning platform developmentforbetterhealthcareandprecisionmedicine. *Database*, 2020. https://doi.org/10.1093/database/baaa010

Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2020). Sağlikta dijitalleşme ve yapay zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, *2*(2), 128-137.

Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2021). Sağlık hizmetleri ve yönetiminde yapay zekâ. *ActaInfologica*, *5*(1), 231-240.

Ali, O., Abdelbaki, W., ... (2023). A systematicliteraturereview of artificialintelligence in thehealthcaresector. J InnovKnowl, 8(1), 100312.

Ali, O., Abdelbaki, W., Shrestha, A., Elbasi, E., Alryalat, M. A. A., and Dwivedi, Y. K. (2023). A systematicliteraturereview of artificialintelligence in thehealthcaresector: Benefits, challenges, methodologies, andfunctionalities. *Journal of Innovation& Knowledge, 8*(1), 100312.

Alowais, S. A., Alghamdi, S. S., Alsuhebany, N., Alqahtani, T., Alshaya, A. I., Almohareb, S. N., ... and Albekairy, A. M. (2023). Revolutionizinghealthcare: the role of artificialintelligence in clinicalpractice. *BMC MedicalEducation*, 23(1), 689.

Eze, C. E., Igwama, G. T., Innocent, E., and Nwankwo, E. V. E. (2024). LeveragingHealth Data AnalyticsforPredictivePublicHealthSurveillance: A Review of AI andBig Data Applications.

Gupta, A. K. and Srivastava, M. K. (2024). Framework for AI adoption in healthcaresector: Integrated DELPHI, ISM-MICMAC approach. *IEEE Transactions on Engineering Management*.

Gündüz, T., ve Eren, F. (2024). Sağlıkta yapay zekâ: Bibliyometrik bir analiz. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, *11*(2), 277-285.

Harrer, S. (2023). Attention is not allyouneed: Thecomplicatedcase of ethicallyusinglargelanguagemodels in healthcareandmedicine. *EBioMedicine, 92*, 104633.

Hoşgör, H., ve Güngördü, H. (2022). Sağlıkta yapay Zekanın kullanım alanları üzerine nitel bir araştırma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (35), 395-407.

Kaushik, H. (2025). ArtificialIntelligence: RecentAdvances, Challenges, andFutureDirections. International Journal of EngineeringTrendsand Applications (IJETA) Vol, 12(2), 7-13.

Laranjo, L., Dunn, A. G., Tong, H. L., Kocaballi, A. B., Chen, J., Bashir, R., ... and Coiera, E. (2018). Conversationalagents in healthcare: a systematicreview. *Journal of theAmericanMedicalInformaticsAssociation*, 25(9), 1248–1258. https://doi.org/10.1093/jamia/ocy072

Loh, H. W., Ooi, C. P., Seoni, S., Barua, P. D., Molinari, F., and Acharya, U. R. (2022). Application of explainableartificialintelligenceforhealthcare: A systematicreview of thelastdecade (2011–2022). *ComputerMethodsand Programs in Biomedicine, 227*, 107161.

Manickam, P., Mariappan, S. A., Murugesan, S. M., Hansda, S., Kaushik, A., Shinde, R., and Thipperudraswamy, S. P. (2022). Artificialintelligence (AI) and Internet of MedicalThings (IoMT) assistedbiomedicalsystemsforintelligenthealthcare. *Biosensors, 12*(9), 637.

Nehir, T. Y. ve Özcengiz, D. (2021). Sağlıkta Yapay Zekâ. *Turkiye Klinikleri MedicalEthics, LawandHistory-Special Topics*, *7*(4), 74-79.

Nguyen, D. C., Pham, Q. V., Pathirana, P. N., Ding, M., Seneviratne, A., Lin, Z., ... and Hwang, W. J. (2022). Federatedlearningforsmarthealthcare: A survey. *ACM Computing Surveys*, 55(6), 1–36.

Nguyen, D. C., Pham, Q.-V., ... (2022). Federatedlearningforsmarthealthcare: A survey. ACM ComputSurv, 55(11), Article 225.

Nwokedi, T. V. (2025). A Conceptual Framework for AI-Driven Healthcare OptimizationandPredictiveAnalytics. *MultidisciplinaryJournal of Engineering, TechnologyandSciences*, *2*, 1-22.

Powles, J., and Hodson, H. (2017). Google DeepMindandhealthcare in an age of algorithms. *HealthandTechnology, 7*(4), 351–367.

Powles, J., and Hodson, H. (2017). Google DeepMindandhealthcare in an age of algorithms. HealthTechnol, 7(4), 351–367.

Secinaro, S., Calandra, D., ... (2021). The role of artificialintelligence in healthcare: A structuredliteraturereview. BMC MedInformDecisMak, 21, 125.

Secinaro, S., Calandra, D., Secinaro, A., Muthurangu, V. and Biancone, P. (2021). The role of artificialintelligence in healthcare: a structuredliteraturereview. *BMC MedicalInformaticsandDecisionMaking*, 21(1), 125.

Şener, L. T., Bozkaya, D. N., ve Kıtır, T. (2022). COVID-19 Sürecindeki Yapay Zekâ, Dijital Sağlık Tanı ve Tedavisindeki Gelişmeler. *Sağlık Bilimlerinde Yapay Zekâ Dergisi*, *2*(1), 13-20.

Tarcan, G. Y., Balçık, P. Y., ve Sebik, N. B. (2024). Türkiye ve dünyada sağlık hizmetlerinde yapay zekâ. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, *14*(1), 50-60.

Uzun, T. (2020). Yapay Zekâ ve Sağlık Uygulamaları. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 80-92.

İKLİM KRİZİ İLE ÇALIŞANLARIN ÇEVRESEL KAYGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BİLİMSEL YÖNELİMLERİ

Fetullah BATTAL[1], Halil Hakdan ÖZ[2], Şeymanur YILMAZ[3]

[1] Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü fbattal@bayburt.edu.tr, ORCİD: 0000-0002-2895-0193

[2]Öğr. Gör. Halil Hakdan ÖZ, Bayburt Üniversitesi, Rektörlük, Kalite Koordinatörlüğü, halilhakdanoz@bayburt.edu.tr, ORCİD: 0000-0002-1970-6105

[3]YL Mezun, Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, seymanur69@outlook.com ORCID: 0000-0006-9597-524X

Özet

İklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları, literatürde üzerinde yoğun şekilde durulan konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle, bu iki kavramla ilgili çeşitli türlerde birçok araştırma yapılmıştır. İklim krizi araştırmaları genel olarak dünya genelinde hava koşullarında meydana gelen değişikliklere odaklanırken, çalışanların çevresel kaygıları ise iş yerindeki paydaşların çevre ile ilgili endişelerine yöneliktir. İklim krizi sadece çevresel bir sorun olmaktan öte, ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla küresel ölçekte etkisini gösteren çok boyutlu bir olgudur. Günümüzde çalışanların çevresel kaygıları, iş yaşamını şekillendiren önemli bir faktör haline gelmiştir. Çalışanlar, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve ekolojik dengenin bozulması gibi konulara karşı giderek daha duyarlı olmakta; bu duyarlılık, iş yerindeki tutum ve davranışlarına da yansımaktadır. Bu bibliyometrik çalışma, 2013-2025 yılları arasında Web Of Science veri tabanında iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları üzerine yayımlanan araştırma makalelerini kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Toplamda 147 araştırma makalesinin değerlendirildiği araştırmada, bu alanın özellikle 2020 yılından sonra hızlı bir gelişim süreci yaşadığı görülmüştür. Yayınların büyük bir kısmı uluslararası iş birlikleriyle gerçekleştirilmiş ve çok yazarlı çalışmaların sayısında artış gözlemlenmiştir. Literatür ağırlıklı olarak psikoloji alanındaki dergilerde yoğunlaşmaktır. Anahtar kelime analizleri, çevresel kaygı, iklim değişikliği, mental sağlık ve çevre dostu tutumları öne çıkarmaktadır. Araştırmalar, çalışanların çevresel kaygılarının iş yerindeki yeşil davranışlara yansımasını ve kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının bu süreçteki rolünü vurgulamaktadır. Tematik analizler ise çevresel davranışlar, eğitim ve çalışan bağlılığı gibi kritik alanların bu alandaki gelişimi desteklediğini ortaya koymuştur. Alanında önde gelen araştırmacılar arasında Stanley SK ve Clayton S gibi isimler yer almakta olup, bu disiplinlerarası alanın yapısı giderek güçlenmektedir. Bu bulgular, iklim krizinin çalışan psikolojisi üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine incelenmesi ve iş yerlerinde çevresel kaygı yönetimine yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: İklim krizi, çalışanlarda çevresel kaygı, sürdürülebilirlik

SCIENTIFIC TRENDS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CLIMATE CRISIS AND ENVIRONMENTAL CONCERNS OF EMPLOYEES

Fetullah BATTAL[1], Halil Hakdan ÖZ[2], Şeymanur YILMAZ[3]

[1]Assoc. Prof. Dr., Bayburt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration ORCID: 0000-0002-2895-0193

[2] Lecturer Halil Hakdan ÖZ, Bayburt University, Rectorate, Quality Coordination Department, ORCID: 0000-0002-1970-6105

[3]Master Graduate, Bayburt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, ORCID: 0000-0006-9597-524X

Abstract

The climate crisis and the environmental concerns of employees are among the topics that are heavily emphasized in the literature. For this reason, there has been a lot of research of various types related to these two concepts. While climate crisis research generally focuses on changes in weather conditions around the world, employees' environmental concerns are directed towards the environmental concerns of stakeholders in the workplace. The climate crisis is not only an environmental problem, but also a multidimensional phenomenon that has an impact on a global scale with its economic, social and political dimensions. In today's world, employees' environmental concerns have become an important factor shaping business life. Employees are increasingly sensitive to issues such as climate change, depletion of natural resources and deterioration of ecological balance; This sensitivity is also reflected in their attitudes and behaviors in the workplace. This bibliometric study comprehensively analyzed research articles published in the Web Of Science database between 2013 and 2025 on the climate crisis and employee environmental concerns. In the research, in which a total of 147 research articles were evaluated, it was seen that this field experienced a rapid development process, especially after 2020. Most of the publications have been carried out through international collaborations and an increase in the number of multi-author studies has been observed. The literature is mainly concentrated in journals in the field of psychology. Keyword analyses highlight environmental concern, climate change, mental health, and eco-friendly attitudes. Research highlights the reflection of employees' environmental concerns on green behaviors in the workplace and the role of corporate sustainability practices in this process. Thematic analyses revealed that critical areas such as environmental behaviors, training and employee engagement support development in this field. Leading researchers in the field include names such as Stanley SK and Clayton S, and the structure of this interdisciplinary field is gradually strengthening. These findings reveal the need to delve deeper into the effects of the climate crisis on employee psychology and develop strategies for environmental anxiety management in the workplace.

Keywords: Climate crisis, environmental concern among employees, sustainability

1. GİRİŞ

Sanayi Devrimi ile sanayileşmenin hızlanması, fosil yakıt kullanımı, kentleşme, orman tahribi ve yanlış arazi kullanımı gibi insan kaynaklı faaliyetler, günümüzde küresel boyuta ulaşmış "küresel iklim krizini" ortaya çıkarmıştır. Artan sıcaklık, aşırı hava olayları, küresel ısınma, kuraklık, orman yangınları, sera gazı artışı ve buzulların erimesi, iklim krizinin başlıca göstergeleridir. Bu durum, tarım, balıkçılık, temiz su ve gıda güvenliği ile yaşanabilir alanları olumsuz etkilemektedir (Şengül & Murat, 2024, s.344).

İklim değişikliği, yalnızca çevresel bir sorun olmaktan çıkmış, toplumların ve ülkelerin acil çözüm üretmek zorunda olduğu küresel bir kriz hâline gelmiştir. Sanayi devrimi, doğal kaynakların hızla tükenmesine ve kentsel alanlarda çevresel sorunların artmasına yol açarak bu sürecin başlangıcını işaret etmiştir. Teknoloji ve dijitalleşme, yaşam standartlarını yükseltmiş, eğitim, sağlık, tarım ve araştırmada devrim yaratmış olsa da, artan enerji tüketimi, karbon salınımı ve elektronik atık ile iklim krizini daha da derinleştirmektedir (Bilbay, 2024, s.1545-1546).

İklim krizi, günümüzün en önemli halk sağlığı sorunu olarak öne çıkmakta ve Dünya Ekonomik Forumu tarafından dünya genelini tehdit eden on küresel risk arasında birinci sırada gösterilmektedir. Tarih boyunca iklim sistemi birçok kez değişim geçirmiş olsa da, günümüzdeki iklim değişikliği, sanayileşme ve fosil yakıt kullanımının artmasıyla atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun yükselmesi sonucunda küresel sıcaklıkların artması olarak tanımlanmaktadır (Han Yekdeş & Yorulmaz, 2022, s.474).

Her ülke farklı miktarlarda sera gazı salıyor olsa da, iklim krizinin etkileri tüm dünyada kendini hissettirmektedir. Bir ülkenin kendi sınırları içinde saldığı sera gazı miktarı, iklim krizinden etkilenme düzeyini belirleyemez; çünkü kriz, toplam küresel sera gazı birikimine bağlı olarak her bölgede farklı boyutlarda ama evrensel ölçekte gözlemlenir (Mazlum, 2008, s.148).

İklim değişikliği, dünya genelinde karşılaşılan en önemli çevresel sorunlardan biridir. Küresel ısınma, hava kirliliği, su kaynaklarının azalması ve doğal afetler gibi etkileriyle toplumların yaşamını derinden etkilemektedir. Çevresel etkilerinin ötesinde, iklim değişikliği toplumsal yapıyı sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel açılardan da önemli ölçüde şekillendirmektedir (Sütçü & Demirel, 2023 s.1218).

Aras ve Demirci'ye (2020) göre iklim değişikliği, günümüzde giderek daha fazla dikkat çekse de insanlık tarihi boyunca hem bölgesel hem de küresel ölçekte farklı iklimsel dönüşümlere sahne olmuştur. Doğal bir olgu olarak ortaya çıkmasına karşın, bu değişimlerin insanlar ve diğer canlılar üzerinde yıkıcı etkiler doğurduğu bilinmektedir. İnsanlık açısından bakıldığında tarımsal üretim kayıpları, kıtlık, göçler ve doğal afetler gibi pek çok sosyal ve ekonomik soruna neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra iklim değişikliğinin yol açtığı belirsizlik ve stres, bireylerde kaygı bozuklukları, depresyon ve madde bağımlılığı gibi psikolojik sorunların ortaya çıkmasına da zemin hazırlayabilir. İklim krizinin yalnızca ekosistemleri değil, çalışanların iş yaşamındaki tutum ve kaygılarını da etkilediği görülmektedir. Bu nedenle, çalışanların kurum politikaları ve yeşil iş ortamına dair algıları, çevresel kaygılarının iş davranışlarına yansımasını anlamada önemlidir.

Çalışanların kurum politikaları ve uygulamalarına dair algıları, yeşil davranışlarını şekillendirmede önemli bir etkendir. Son dönemde işyerlerinde çevre dostu davranışlara yönelik ilgi artmış, özellikle çalışanların yeşil iş ortamı algılarının bu davranışları destekleyen psikolojik süreçler oluşturduğu görülmüştür. Kurumsal sürdürülebilirlik politikalarının çalışanlarca nasıl algılandığı ise yeşil çalışma iklimi ve davranışlarıyla doğrudan ilişkilidir (Yüksel vd., 2022, s.1380).

Bu bağlamda, iklim krizinin çalışanların çevresel kaygılarına yansımalarını anlamak için yapılan akademik çalışmaların incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma, Web of Science veri tabanında yer alan ilgili literatürü bibliyometrik yöntemlerle analiz ederek, konuya ilişkin araştırma eğilimlerini, öne çıkan yazarları, ülkeleri, dergileri ve temaları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları üzerine yapılan çalışmaların mevcut durumu değerlendirilerek gelecekteki araştırmalara ışık tutulması hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

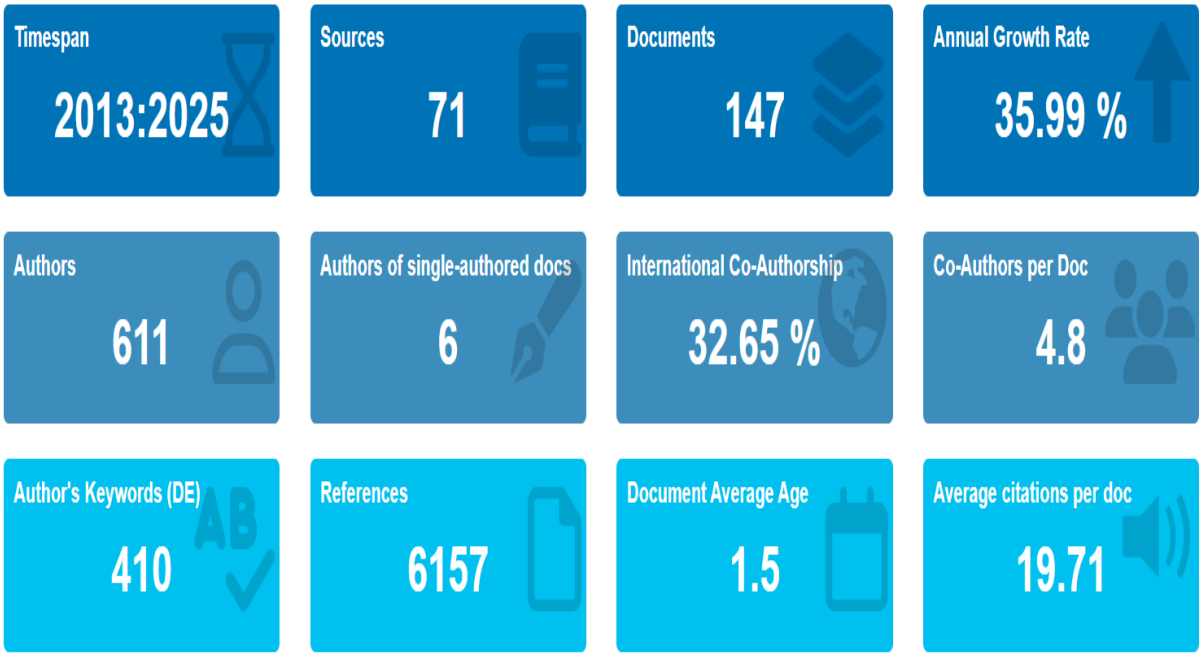
Bu çalışma, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları konusundaki akademik literatürü bibliyometrik yöntemlerle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, iki kavramın birlikte ele alındığı çalışmaların analizi öncelikli olarak gerçekleştirilmiştir. Veri kaynağı olarak Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. 2013-2025 yılları arasındaki makaleler seçilmiştir. Elde edilen veriler; yayın yılı, yazar, ülke, dergi, atıf sayısı ve anahtar kelime gibi bilgileri kapsamaktadır. Analizler R studio tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır:

- İklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları alanında yapılan yayınların yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Bu alanda en üretken yazarlar, kurumlar ve ülkeler hangileridir?
- Hangi dergilerde en fazla yayın yapılmıştır?
- Literatürde öne çıkan anahtar kelimeler ve araştırma temaları nelerdir?
- Çalışmalar arasındaki iş birliği ve bağlantılar nasıl bir ağ yapısı sergilemektedir?

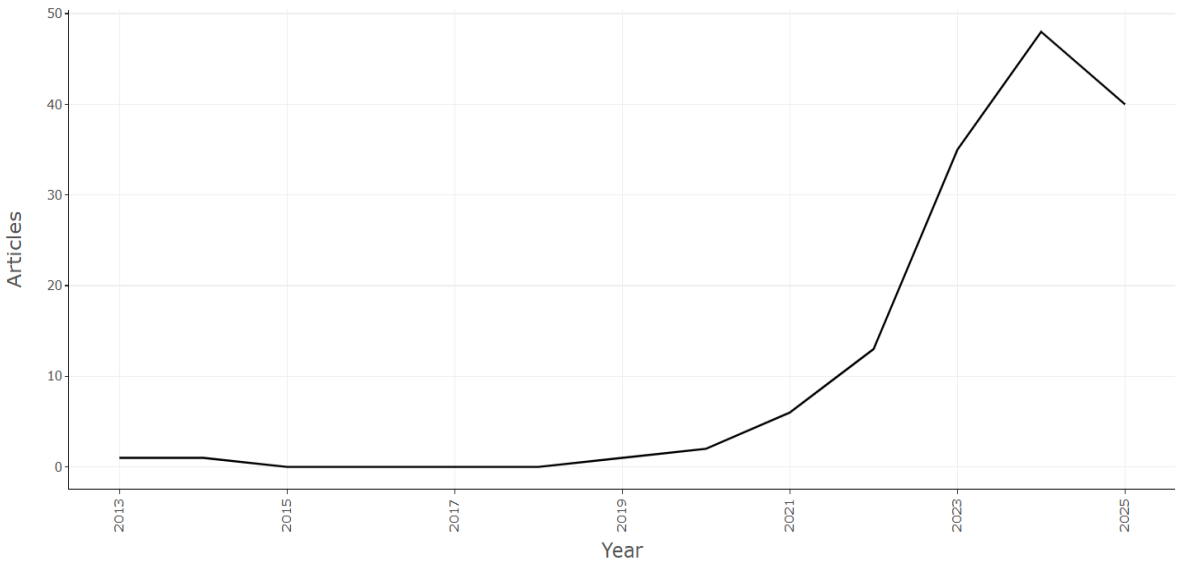
Bu yöntem ve sorular, literatürdeki temel eğilimleri, iş birliklerini ve öne çıkan temaları ortaya koymayı amaçlamakta olup, çalışma yalnızca iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları alanındaki yayınların sistematik bir değerlendirmesini sunmaktadır.

3. BULGULAR

2013-2025 yıllarını kapsayan bu bibliyometrik analizde, toplam 147 yayın ve 611 yazar incelenmiştir. Yayınların yıllık artış oranı %35,99 olup, alanın hızla geliştiğine işaret etmektedir. Çalışmaların %32,65'i uluslararası iş birliğiyle gerçekleştirilmiş, belge başına ortalama yazar sayısı 4,8 olarak belirlenmiştir. Yayınlarda 410 farklı anahtar kelime kullanılmış ve toplam 6157 kaynak referans gösterilmiştir. Ortalama atıf sayısı 19,71, belge yaşı ise 1,5 yıl olarak hesaplanmıştır. Şekil 1'de çalışmaya ait ana bilgiler sunulmuştur.

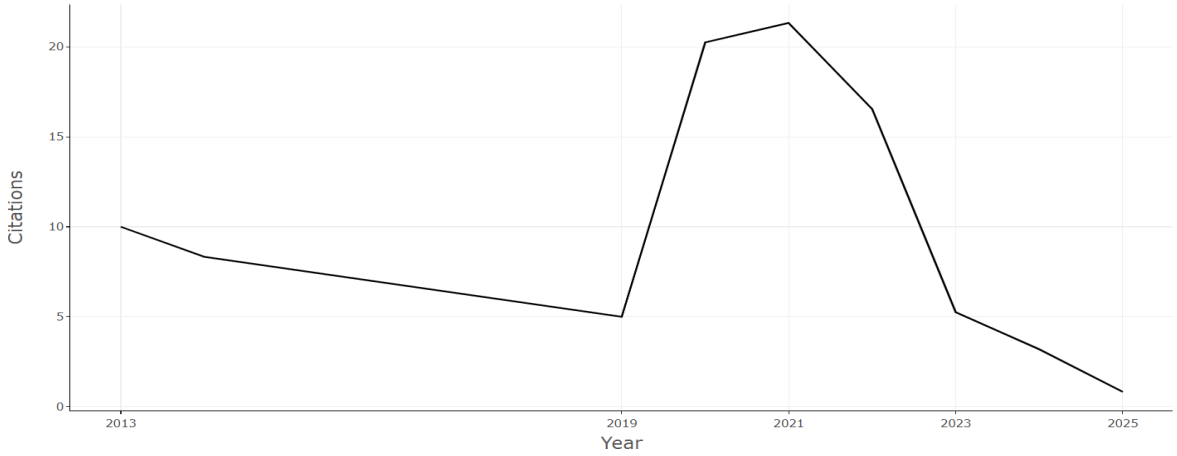

Şekil 1. Ana Bilgiler

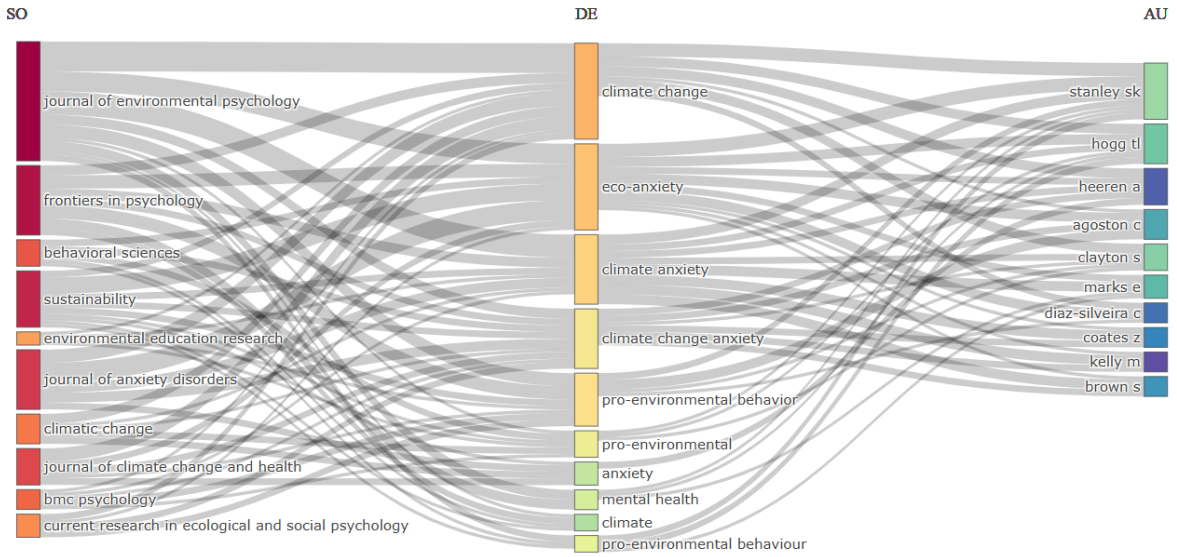
Şekil 2. Yıllık Akademik Yayın Üretimi

Şekil 2'de anahtar kavramlara ait yıllık akademik yayın üretimi sunulmuştur. Şekil 2'ye göre 2013-2019 yılları arasında sınırlı sayıda yayın tespit edilmiştir. 2020 yılından itibaren yayın sayılarında bir artış söz konusu olmuştur ve özellikle 2022 yılında dikkat çekici bir artış gözlenmiştir. Yayın sayısının zirveye ulaştığı yıl ise 2024 yılı olarak dikkat çekmektedir.

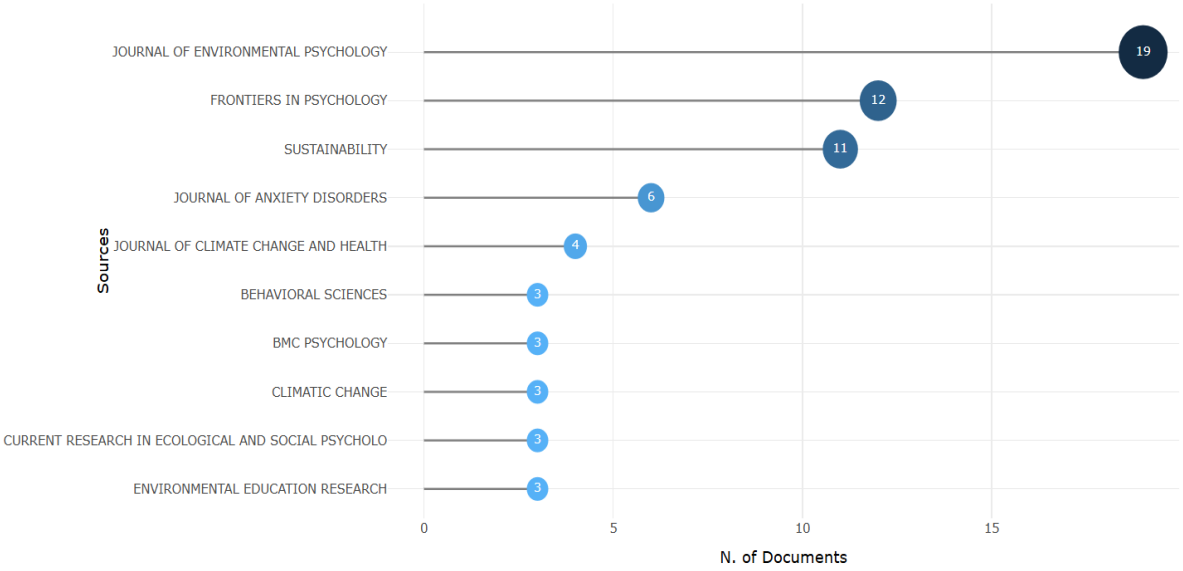
Şekil 3. Yıllık Ortalama Atıf Sayısı

Şekil 3'te, "iklim krizi" ve "çalışanların çevresel kaygısı" anahtar kavramlarıyla gerçekleştirilen analizde, makalelere yapılan yıllık atıf sayıları gösterilmiştir. 2013–2019 yılları arasında atıf sayılarında kademeli bir düşüş gözlemlenmiştir. 2020 yılı itibarıyla atıf sayısında belirgin bir artış yaşanmış; 2021 yılında ise en yüksek atıf düzeyine ulaşılmıştır. Ancak, 2022 yılı sonrasında atıf sayılarında dikkat çekici bir düşüş meydana gelmiştir.

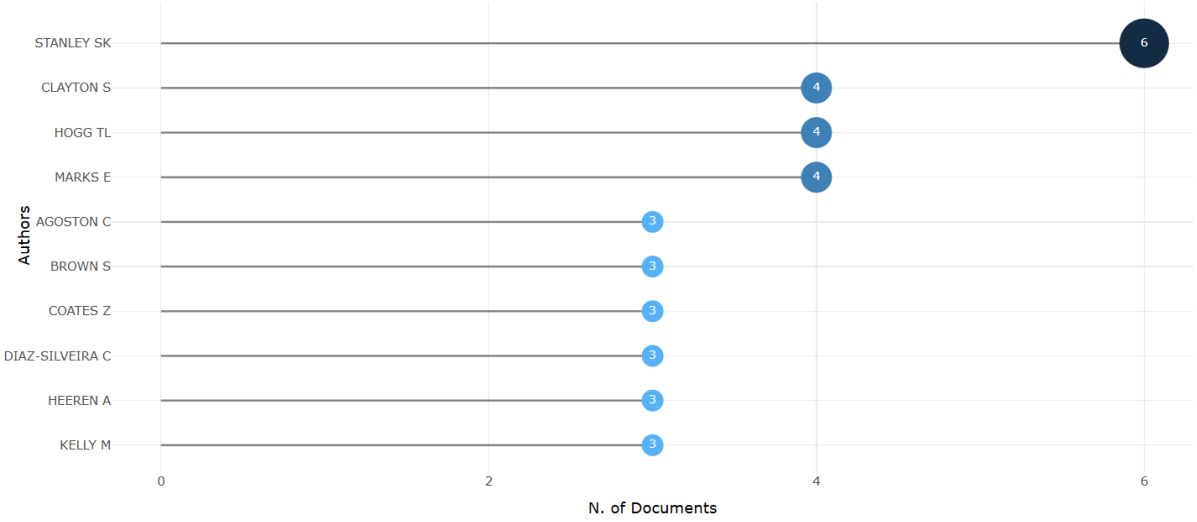
Şekil 4. Üçlü Alan İlişki Grafiği

Şekil 4, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygısı konusundaki akademik literatürün disiplinlerarası yapısını ve psikoloji odaklı dergilerde yoğunlaştığını göstermektedir. Şekilde SO, kaynak dergileri DE anahtar kelimeleri; AU ise yazarları ifade etmektedir. Başlıca yayın kaynakları *Journal of Environmental Psychology* ve *Frontiers in Psychology* olup, anahtar kavramlar iklim kriziyle ilişkili psikolojik etkiler ve çevresel davranışları içermektedir. Önde gelen araştırmacılar ise Stanley SK, Hogg TL, Heeren A ve Clayton S'tir.

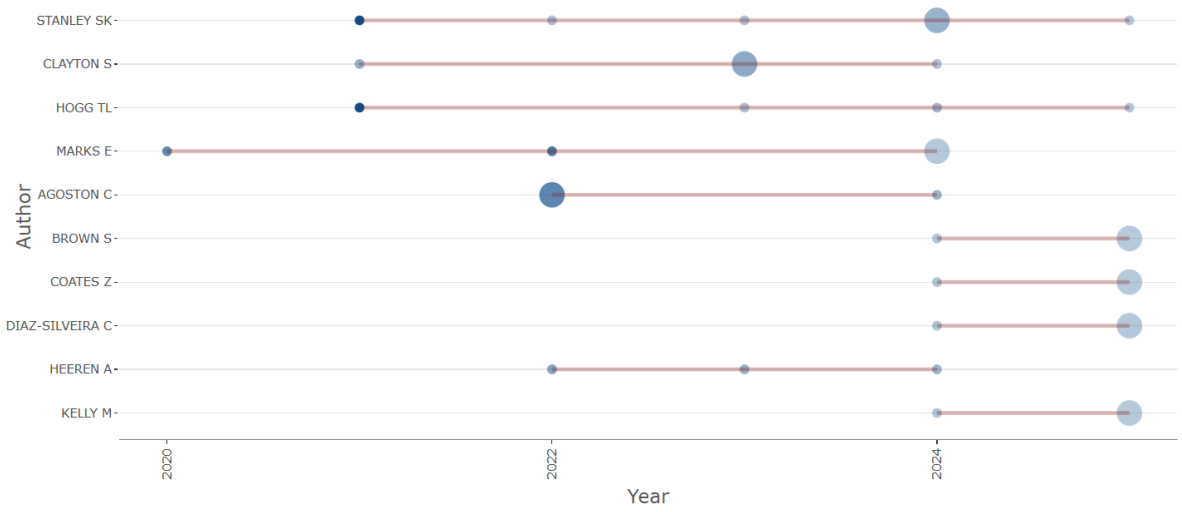
Şekil 5. En Çok Başvurulan Kaynaklar

Şekil 5, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygısı alanında en çok başvurulan kaynakları göstermektedir. Veriler, bu alanda en fazla yayın yapan dergilerin *Journal of Environmental Psychology(19)*, *Frontiers in Psychology(12)* ve *Sustainability(11)* olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer dergiler ise daha sınırlı sayıda makale yayımlamıştır.

Şekil 6. En Çok Atıf Alan Yazarlar

Şekil 6, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygısı alanında en çok makale yayımlayan araştırmacıları göstermektedir. Stanley SK, 6 makaleyle en çok yayın yaparken, Clayton S, Hogg TL ve Marks E 4'er makaleyle onu takip etmektedir. Diğer araştırmacılar ise her biri 3 makaleye sahiptir.

Şekil 7. Yazarların Yıllara Göre Üretkenliği

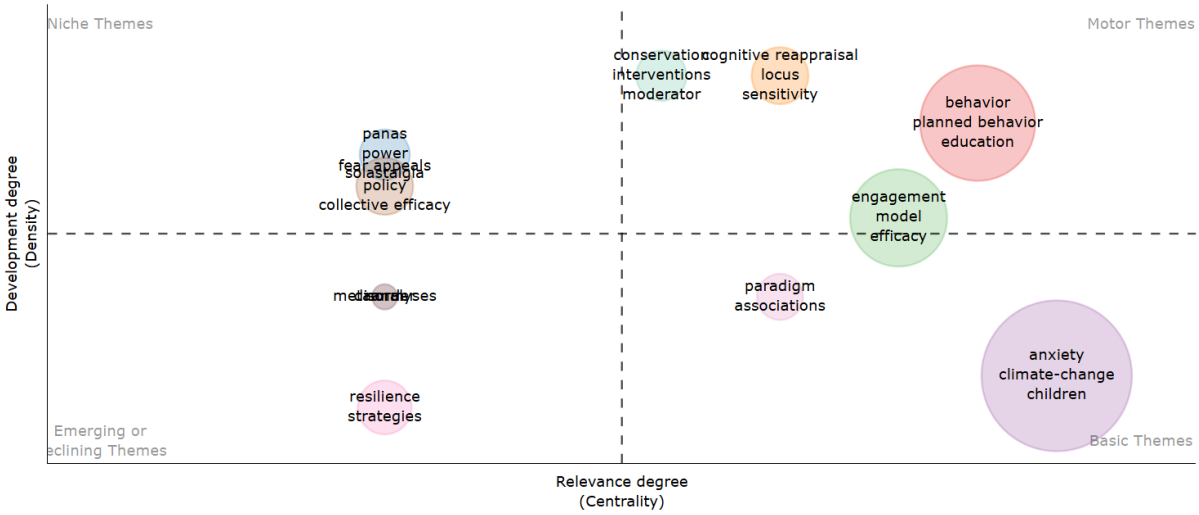
Şekil 7, 2020-2024 döneminde iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygısı konusundaki makale üretiminde öne çıkan araştırmacıların yıllara göre dağılımını ortaya koymaktadır. Stanley SK, 2020 yılından itibaren kesintisiz şekilde yayın yapmış ve 2024 yılında yayın sayısında önemli bir artış göstermiştir. Clayton S, Hogg TL ve Marks E ise bazı yıllarda düzenli olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Diğer isimler ise daha az ve düzensiz yayın üretmiş, fakat 2024 yılında tekrar aktifleşmişlerdir.

Şekil 8. Kelime Bulutu

Şekil 8'deki kelime bulutu, iklim değişikliği ve çevresel kaygı alanında en çok kullanılan anahtar terimleri göstermektedir. En dikkat çeken kelimeler "climate-change" (iklim değişikliği) ve "anxiety" (kaygı) olurken, "children" (çocuklar), "pro-environmental behavior" (çevre dostu davranış), "mental-health" (mental sağlık) ve "health" (sağlık) gibi terimler de öne çıkmaktadır. Bu terimler, iklim değişikliğinin psikolojik etkileri, çevresel davranışlar ve

gençlerin durumu ile mental sağlık üzerine yoğunlaşan araştırmalara işaret etmektedir. Ayrıca "beliefs" (inançlar), "attitudes" (tutumlar) ve "responses" (tepkiler) kavramları da bireylerin algı ve davranışlarının incelendiğini göstermektedir.

Şekil 9. Tematik Harita

Şekil 9, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygısı alanındaki temaların gelişim ve önem düzeyine göre dört gruba ayrıldığını göstermektedir. Bunlardan özellikle Motor Themes (hareket ettirici temalar), hem yüksek gelişim hem de yüksek önem derecesine sahip temaları ifade eder. Bu gruptaki temalar, alanın ilerlemesini sağlayan temel konuları temsil eder ve çevresel davranış, planlanmış davranış ile eğitim gibi kritik kavramları içerir. Ayrıca, etkileşim ve etkinlikle ilgili "engagement", "model" ve "efficacy" gibi temalar da bu kategoriye dahildir. Bu yönüyle Motor Themes, iklim krizi ve çevresel kaygı alanındaki araştırmaların merkezinde yer alan ve gelecekte de yönlendirici olması beklenen anahtar konuları temsil eder. Diğer yandan, "Basic Themes" alanın temelini oluşturan ancak gelişim süreci daha sınırlı olan temaları, "Niche Themes" spesifik ve gelişmiş ama daha düşük öneme sahip konuları, "Emerging or Declining Themes" ise gelişimi ve önemi düşük olan yeni ya da azalan temaları ifade etmektedir.

4. SONUÇ

Bu bibliyometrik analiz, 2013-2025 döneminde iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları alanında yürütülen akademik çalışmaların hızlı bir gelişim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Yayın sayılarındaki yıllık %35,99'luk artış, disiplinin güncel ve giderek önem kazanan bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir. Uluslararası iş birliklerinin yaygınlığı (%32,65) ve belge başına ortalama yazar sayısının yüksekliği (4,8), konunun disiplinlerarası ve iş birliği gerektiren bir yapıya sahip olduğunu işaret etmektedir.

Çalışmaların çoğunluğunun psikoloji odaklı dergilerde yoğunlaşması, iklim krizinin bireylerin psikolojik durumları ve çevresel davranışları üzerindeki etkilerine artan bir akademik ilginin varlığını yansıtmaktadır. Bu kapsamda, özellikle Journal of Environmental Psychology, Frontiers in Psychology ve Sustainability gibi dergiler, alanda temel yayın kaynakları olarak öne çıkmaktadır. Önde gelen araştırmacılar Stanley SK, Clayton S, Hogg TL ve Marks E'nin çalışmaları ise alandaki bilgi birikimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar kavramlar ve kelime bulutu analizleri, iklim değişikliği ve çevresel kaygı arasındaki ilişkiye psikolojik etkiler, mental sağlık, çocuklar ve çevre dostu davranışlar ekseninde yoğunlaşıldığını göstermektedir. Ayrıca, bireylerin inançları, tutumları ve çevresel tepkileri gibi

psikososyal boyutların incelenmesi, bu alanın kapsamlı ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tematik analiz, alanın temel ve hareket ettirici temalarının çevresel davranış, planlanmış davranış, eğitim ve etkileşim gibi kritik kavramlar etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları konusundaki araştırmaların hem teorik hem de uygulamalı açıdan gelişimini sürdüreceğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, iklim krizi ve çalışanların çevresel kaygıları alanı, disiplinlerarası yaklaşımlar ve psikolojik perspektiflerin ön planda olduğu dinamik ve büyüyen bir bilimsel araştırma alanı olarak şekillenmektedir. Gelecekte, bu alanda yapılan çalışmaların, çevresel sorunların bireysel ve örgütsel düzeyde daha derinlemesine anlaşılmasına ve etkin müdahale stratejilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlaması beklenmektedir.

5. KAYNAKÇA

Aras, B. B. ve Demirci, K. (2020). İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığı Üzerindeki Psikolojik Etkileri. Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 77-94.

Bilbay, Ö. F. (2024). İklim krizi ve dijitalleşme. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 22*(Özel Sayı: Endüstri 4.0 ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları), 1544–1568. https://doi.org/10.35408/comuybd.1516721

Han Yekdeş, D., & Yorulmaz, F. (2022, Nisan). Küresel iklim krizi ve sonuçları. *4th International Congress on Medical Sciences and Multidisciplinary Approaches*, 26–28 Mart 2022, İstanbul, Türkiye.

Mazlum, S. C. (2008). Uluslararası iklim politikası: Hakkaniyet ve sürdürülebilirlik ekseninde bir değerlendirme. In E. Karakaya (Ed.), *Küresel ısınma ve Kyoto Protokolü* (ss. 129–168). Bağlam.

Sütçü, S., & Demirel, A. C. (2023). Sosyal Hizmet Öğrencilerinin İklim Değişikliği Kaygı Durumlarının Çeşitli Değişkenler ile İncelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi (12)*, 1216-1233. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1324759

Şengül, B., & Murat, G. (2024). Küresel iklim krizinin sosyal boyutu ve sosyal politika önlemleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *15*(41), 342-358. https://doi.org/10.21076/vizyoner.1310015

Yüksel, A., Uçkun, S., & Uçkun, C. G. (2022). Çalışanların yeşil örgütsel davranışlarına ilişkin bir araştırma. *International Academic Social Resources Journal*, *7*(43), 1380-1387.

BERAT RÜŞTİYE MEKTEBİNDE GÖREVLİ İKİ MUALLİMİN TEREKESİ

(1862-1864)

Prof. Dr. Hava SELÇUK♣

Özet

Osmanlı tarihinin temel kaynakları arasında, kadılar tarafından tutulan Şer'iyye Sicilleri önemli bir yer işgal etmektedir. Kadı defterleri olarak da bilinen bu siciller içerisinde dikkate değer belge türlerinden biri tereke kayıtlarıdır. Tereke, vefat eden kişilerin geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malları ifade etmektedir. Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan bu kayıtlar, hem ölen kişinin mirasını hem de varislerine intikal eden mal varlığını göstermesi bakımından, Osmanlı toplumunun sosyal ve iktisadî yapısına dair zengin veriler sunmaktadır. Tereke kayıtları sayesinde bir ailenin yapısı, kültürel düzeyi ve ekonomik konumuna dair önemli ipuçları elde etmek mümkündür. Bu çalışmada, Arnavud Belgradı (Berat) şehrinde ikamet eden ve burada bulunan Rüştiye mektebinde muallimlik yapan 2 eğitimciye ait (Halil Efendi ibn-i Ali ibn-i Abdullah'ın ve Ahmed Efendi ibn-i Süleyman bin Abdullah)1862 ve 1864 yıllarını içeren tereke kaydı incelenmiş. Tereke kayıtları, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını yansıtmaktadır. Halil Efendi'nin zengin içeriğe sahip terekesi, ilmî yönünün yanında ticari faaliyetlerle de uğraştığını, özellikle alacaklarının (% 66) ve ticaretten elde ettiği varlıkların öne çıktığını göstermektedir. Kitapları, kıyafetleri, değerli eşyaları ve nakit varlığıyla oldukça varlıklı bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Efendi'nin terekesi ise daha mütevazıdır; varlıklarının yarısı nakit, önemli bir kısmı alacaklardan oluşmakta, kitap, kıyafet ve ev eşyaları daha sınırlı kalmaktadır. Gayrimenkulünün bulunmaması ve Aydınlı oluşu, Berat'ta mal edinmemesini açıklamaktadır. Bu karşılaştırma, aynı mektepte görevli iki muallimin ekonomik durumlarının farklı sosyo-ekonomik koşulları yansıttığını ortaya koymaktadır.

1.Halil Efendi ibn-i Ali ibn-i Abdullah'ın Terekesi

Berat şehrinde Rüştiye Mektebi'nin (Berat Mekteb-i Rüşdiyesi) muallim-i evvel olarak görev yapan Halil Efendi 9 Ağustos 1862 tarihinde vefat etmiştir. Abdullah oğlu Ali oğlu Halil Efendi'nin mirasçıları; geride bıraktığı nikâhlı eşi Salih kızı Hatice, büyük oğlu Mehmed Efendi, küçük oğlu Halil, ayrıca büyük kızları olup Manastır şehrinde ikamet eden Zeliha ve Şumnu şehrinde ikamet eden Fatma Hatunlardır. Hali Efendi'nin 2 erkek ve 2 kız olmak üzere dört çocuğu bulunmaktadır. Tek eşlidir. 1 Haziran 1863 tarihinde Halil Efendi'nin mirası ve

♣ Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Kayseri, /0000-0002-9136-9158

taksimi kayıt edilmiştir[6]. Bu tereke kaydına göre muallim-i evvel Halil Efendi'ye ait kitaplar, giyim eşyaları ve çeşitli ev eşyaları, borçları ve alacakları bulunmaktadır.

Tereke içerisinde 56 adet dinî, fıkıh, edebiyat ve dil kitapları bulunmaktadır. Kitapların **toplam değeri 1.042 kuruş değerindedir. Kitaplar türlerine göre şu şekilde tasnif edilmiştir:**

Fıkıh / İlmihal türü: *Mülteka Şerhi, Kara Davud, Fetava-yı Ali Efendi, Minyetü'l-Musalli, İlm-i hal, Molla Hami, Muğni't-Tullab, Şerh-i Akaid* vb.

Arapça – Farsça dil kitapları: *Avamil-i Tuhfe, Kavaid-i Farisi, Cümle-i Nahv, Sarf kitapları, İ'lal-i Bina, Adavi Ale'l-izhar* vb.

Edebî eserler: *Hafız Şirazi Divanı, Gülistan, Pend-i Attar, Risale-i Ed'iye (dua risaleleri), Müntehabat-ı Eş'ar (şiir seçmeleri)*.

Şerhler: *Halebi haşiyesi Hilyetü'n-Naci, Mevkufat, Dürr-i Naci, Şerh-i Maksud, Şerh-i Aminet, Şerh-i Hayati, Garra Şerhi, Esas Şerh-i Bina*, *Şerh-i Bina Kefevi, Gülistan şerhi Sudi*

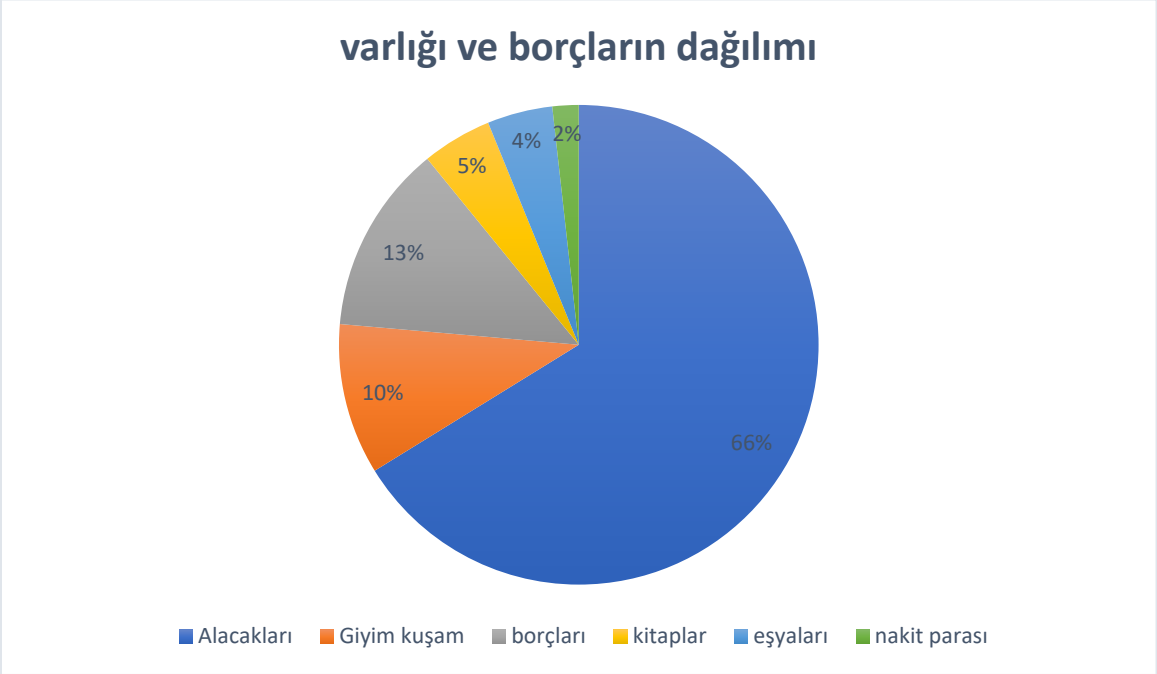
Diğerleri: *Risale-i Coğrafya, Risale-i Hendese (matematik/geometri), Evrak-ı Perişan* gibi ders kitapları.

Eşyaları arasında 200 ve 220 kuruş değerinde 2 adet saati bulunmaktadır. Bunların yanı sıra ibrik ve leğen, şamdan, meşin sandık ve kahve değirmeni vardır. Giyim eşyaları arasında kürk, entari, gömlek, şalvar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra çeşitli evde günlük hayatta kullanılan yastık, yorgan vb eşyalar toplu olarak birlikte fiyatları kayıt edilmiştir. Bunların yanı sıra 32 adet 1.600 kuruş değerinde erkeç (erkek keçi) derisinin bulunması deri ticareti ile ilgilendiğini göstermektedir. Ev eşyaları 973 kuruş, değerinde iken kıyafetleri 2.250 kuruş değerindedir.

Halil Efendi'nin çeşitli mahallerde ikamet eden kişilerde alacakları bahsinde Berat Şehrinin Hulek Mahallesi'nde bulunan, sınırları ve müştemilatı bilinen bir harap evin karşılığında 4.050 kuruş alacağı olduğu kayıt edilmiştir. Bunun yanı sıra yetmiş sekiz senesi Mayıs ayının başından aynı senenin Temmuz ayının yirmi yedinci gününe kadar geçen maaştan 1.740 kuruş tahsil olunduğu kayıt edilmiştir. Cedid Mahallesi'nden Ali bin Resul'ün zimmetindeki 1.405 kuruş, Emekli Yüzbaşı Halil Ağa oğlu Mehmed Ağa'nın zimmetindeki 1.867,10 kuruş, Gloviç Mahallesi'nden Feyzullah oğlu Ali'nin zimmetindeki 1.000 kuruş, Berat müderrisi İsmail Efendi oğlu Hacı Hasbi Efendi'nin zimmetindeki 2.671 kuruş, Bahsi geçen mektebin ikinci muallimi Mehmed Efendi oğlu Memiş Efendi'nin zimmetindeki 823 kuruş ve İzgurzade Ahmed Bey Mahallesi'nden İsmail oğlu Abidin'in zimmetindeki 1.075 kuruşun toplamı 14.631 kuruş 10 para şahitlerin huzurunda tahsil edilmiştir.

Hali Efendi'nin borcu ise şu şekildedir: İstefan oğlu Kozma'ya borcu 349 kuruş, Durmuş oğlu Nureddin'in borcu, 1.075 kuruş, Kula oğlu Tuli'ye borcu, 100 kuruş, Abdullah Ağa oğlu Süleyman Ağa'ya borcu,1.200 kuruş ve eşi Hatice'ye mehir borcu 92 kuruş olarak kesinleştir. Toplam borcu ise 2.816 kuruştur.

[6] BOA, BŞS 371, s.7-8

Alacaklar (% 66), **Giyim-Kuşam (% 10)**, **Borçlar (% 13)**, **Kitaplar (% 5), Ev Eşyaları (% 4), nakit parası (%2)** . Sonuç olarak Halil Efendi'nin terekesi, onun hem ilmî hem de ticari yönü güçlü bir şahsiyet olduğunu, maddî açıdan dönemin şartlarında oldukça varlıklı sayılabileceğini ortaya koymaktadır.

2. Ahmed Efendi ibn-i Süleyman bin Abdullah'ın Terekesi

Aslen Aydın kazası ahalisinden olan, Berat Rüştiye Mektebi'nin muallim-i evveli olan Ahmed Efendi 9 Kasım 1863 tarihinde vefat etmiştir. Süleyman oğlu Abdullah oğlu Ahmed Efendi'nin mirasçıları; geride bıraktığı nikâhlı eşi Ahmed kızı Emine Hatun ile önceki eşinden doğma oğlu Şemseddin ve şimdiki eşi Emine Hatun'dan doğma küçük kızı Fatıma'ya münhasır olduğu, şer'î mahkeme huzurunda ortaya çıkıp kesinlik kazandıktan sonra, söz konusu küçüklerin işlerinin görülmesi için mahkeme tarafından vasi olarak atanmış bulunan adı geçen mektebin ikinci hocası Mehmed oğlu Memiş Efendi'nin vesayeti ve dul eşi Emine Hatun'un talebi ve rızasıyla, şer'î mahkeme huzurunda yazılıp, satılıp ve taksim kılınan merhum Ahmed Efendi'nin tereke defteridir. Bu kayıt 20 Mart 1864 tarihlidir[7]. Ahmed Efendi iki defa evlenmiştir. Zira önceki eşi ve şimdiki eşi tabiri kullanılmıştır. İlk eşinden 1 oğlu ve şimdiki eşinden 1 kızı bulunmaktadır. Toplam 2 çocuğu bulunmaktadır. Bu tereke kaydına göre muallim-i evvel Ahmed Efendi'ye ait kitaplar, giyim eşyaları ve çeşitli ev eşyaları bulunmaktadır. Tereke kaydı içerisinde Dokuz adet kitabı bulunan muallimin kitaplarının toplam fiyatı 492 kuruş 20 para'dır.

Kitaplar türlerine göre şu şekilde tasnif edilmiştir:

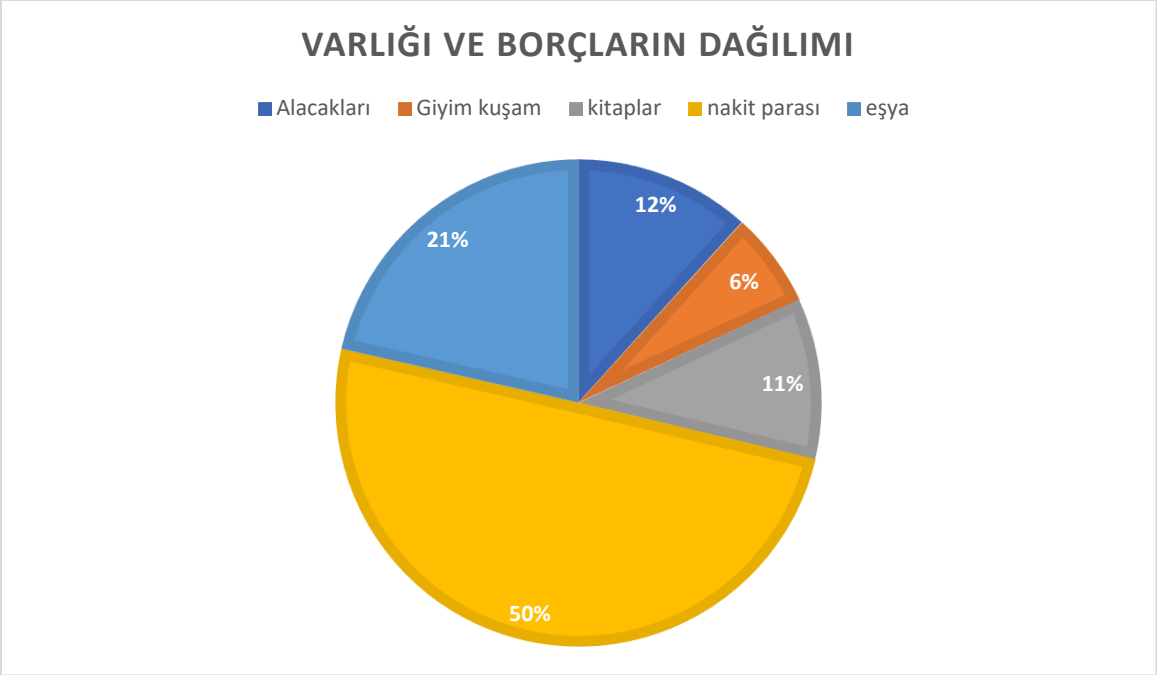
Dini kitaplar: *Mushaf-ı Şerif (yazma & basma), Delail-i Hayrat, Enam-ı Şerif, Matlub şerh maksud, Dürretü'n-nâsihîn Mevize*

Edebî/Tasavvuf kitapları**:** *Envar-ı Aşıkin, Dürr-i Yekta*

[7] BOA, BŞS 370, s.42

Eğitim / Dilbilgisi: C*ümle-i Sarf*

Eşyaları arasında 243 kuruş değerinde 1 adet saati bulunmaktadır. Bunların yanı sıra ibrik ve leğen, tabak, tepsi, kandil fener, tabak bardak, Kusı (tencere) vardır. Giyim eşyaları arasında entari, kemer, şal, fes, seccade bulunmaktadır. Ev eşyaları 989 kuruş, değerinde iken kıyafetleri 293 kuruş 30 para kuruş değerindedir.

Alacaklar (% 21), **Giyim-Kuşam (% 6)**, **Kitaplar (% 11), Ev Eşyaları (% 12), nakit parası (% 50)** . Sonuç olarak mali açıdan güvenli, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve kültürel birikimini sürdürebilecek bir varlık dağılımına sahip görünmektedir. Her hangi bir şekilde gayrimenkulü bulunmamaktadır.

SONUÇ

Berat Rüşdiye Mektebi'nde görevli Halil Efendi ve Ahmed Efendi'nin tereke kayıtlarından hareketle Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumu Berat (Arnavud Belgradı) özelinde incelenmiştir. Halil Efendi'nin terekesinde 56 adet dini, fıkıh, edebiyat ve dil kitapları yer almakta, değerli saatler, çeşitli ev eşyaları ve kıyafetlerle birlikte 1.600 kuruş değerinde erkek keçi derisi ticaretinden kaynaklı varlıklar da bulunmaktadır. Halil Efendi'nin 4 çocuğu bulunmaktadır ve eş sayısı birdir. Halil Efendi'nin alacakları toplamda 14.947 kuruş iken, borçları 2.816 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bu dağılıma göre, varlıklarının büyük kısmı (% 66) alacaklardan, geri kalanı giyim-kuşam (% 10), borçlar (% 13), kitaplar (% 5), ev eşyaları (% 4) ve nakit (% 2) şeklindedir. Bu durum, Halil Efendi'nin hem ilmî hem de ticari yönü güçlü, dönemin şartlarında oldukça varlıklı bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Birçok mahalle de tanıdığının bulunması ve onlarla mali açıdan münasebette bulunması ya bu muallimin bu bölgede yetişmiş bir kişi olduğunu ya da ticari yönden güçlü bir şahıs olduğunu göstermektedir.

Ahmed Efendi'nin terekesinde ise 9 adet kitap, çeşitli ev eşyaları ve kıyafetler bulunmakta, toplam varlıklarının önemli bir kısmı (% 50) nakit para ve alacaklardan

(% 21) oluşmaktadır. Giyim-kuşam (% 6), kitaplar (% 11) ve ev eşyaları (% 12) ise daha sınırlı bir paya sahiptir. Ahmed Efendi iki defa evlenmiştir. Oğlu ilk eşinden kızı ise şimdiki eşindendir. Ahmed Efendi de tek eşidir. Gayrimenkulünün olmaması (Hulek mahallesindeki harap ev satılmıştır), varlığının büyük ölçüde nakit ve taşınabilir mallardan meydana geldiğini göstermektedir. Beratlı değil de Aydın'lı olması muhtemelen burada mal mülk edinmemesine sebep olmuştur.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Berat Şer'iyye Sicili (BŞS) 370, 371

Ekler

Tablo-1.Halil Efendi ibn-i Ali ibn-i Abdullah'ın terekesi

Kitap ismi	fiyatı	Kitap ismi	Fiyatı	Kitap ismi	Fiyatı	Kitap ismi	Fiyatı
Halebi haşiyesi Hilyetü'n-Naci	25	Adavi Ale'l-izhar	16,20	Avamil-i tuhfe	18	Mülteka Şerhi Mevkufat	51
Ahter-i Kebir	71	Seyyid Şerif Ale's-Sıraciye	20,20	Risale-i Ed'iye	3	Tuhve-i Vehbi	6
Kavid-i Farisi	4	Mevize	2	Gülistan şerhi Sudi	70	Muğni't-Tullab	7
Fenari Kul Ahmed	7,30	Hafız Şirazi	28	Kara Davud	70	Gülistan	28
Ceride-i Feriaiz–Salih Efendi	24	Cümle-i Nahv	3	Diğer cümle-i Sarf	8	Maksud	1,20
Kavaid-i Farisiyle	1	Evrak-ı Perişan	0,30	Şerh-i bina Kefevi	8	Dürr-i Naci	11
Muarreb Kafiyye	25	Cümle-i Nahv	11	Mülteka	15	Diğer Mülteka	8,20
Pendi Attar	71	Kefevi ilmü'n-Nebe'	90	Risale-i coğrafya	0.30	İlm-i hal	3,30
Esas-ı şerh-i Bina	13	Halebi Sagir	10,20	Risale-i İmtihan	11	Tuhfe-i Vehbi şerh-i Hayati	26
Ma –Hazar Şerh-i Pender Attar	12	Risale-i coğrafya	2,10	Pend-i Attar	1,30	Şerh-i Aminet	16,10
Garra Şerhi-Saadettin	7	Müntahabat-ı Eş'ar	2,10	Cümle-i sarf	1,20	Minyetü'l-Musalli	2,20

Mevaize	11	Şerh-i Akaid	3	İzhar-ı Mağribi	1,30	Fetava-yı Ali Efendi	71
Muharrem Ale'l_hassı ve cild-i evvel ma es-sani	80	İ'lal-i Bina	3,10	Cümle-i sarf	18,30	Molla Cami	18,30
İman-ı İzhar ve ruhu'ş-Şerh	8,30	Müntehabat-ı işar-ı Farisiyye	3,30	Risale-i Hendese	2	Köse Efendi	4

Eşyaları

eşya	**fiyat**	**eşya**	**fiyat**	**eşya**	**fiyat**	**eşya**	**fiyatı**
şamdan	22	Kahve değirmeni	2	İbrik ma leğen	95	saat	225
Meşin kaplı sandık	23	saat	200				

Eşyaların değeri 657 kuruştur.

Çeşitli ev eşyaları

Yün memlu döşek(1) yün memlu yastık(1) basma yüzlü memlu penbe yastığı(1) basma yüzlü penbe memlu şilte(1) basma yüzlü yorgan (1) yün memlu basma yastık(1) Ulah kilim (2) basma yüzlü giyah memlu yasdık(15) giyah memlu bez minder (5) basma makad(5) penbe memlu ufak şilte (19): 220

Bakraç (1) tencere (1) tigan(2) sahan (4) tencere ma kapak(1) tepsi (1) teneke güğüm (1) fincan (4) zarf(5) teneke kahve ibriği(1):80

Desti(3):16

Giyim-Kuşamları

Giyim kuşam	**fiyatı**	**Giyim kuşam**	**fiyatı**	**Giyim kuşam**	**fiyatı**	**Giyim kuşam**	**fiyatı**
Çuka kaplı nafe kürk	260	Çuka şalvar	76,20	Sof müstamel cebe	20	Çuka şalvar	10
Basma entari	15	Basma nimten	1,10	Şalı kaplı müstamel nafe kürk	60	Alaca entari	12,20
Sof (...)	54	Alaca nimten	12,20	Alaca nimten	8	Basma nimten	4

Şalı kaplı müstamel kayum kürk	80	Çuka kaplı müstamel kısa kürk	16,20	Şalı müstamel cebe	8	Sof..	3,30
Siyah bez şalvar	8	Erkeç derileri(32)	1600				

Giyim-kuşamın fiyatı 2.250 kuruştur

Ba temessük Cedid mahalleli Ali bin Resul zimmetinde alacağı olup bu defa kabz olunan:1405

Ba temessük tekaüd Yüzbaşı Mehmed Ağa ibn-i Halil Ağa zimmetinde alacağı olup bu defa kabz olunan :1867,5

Ba temessük Gloviç mahallesi Ali bin Feyzullah zimmetinde alacağı olup bu defa kabz olunan:1000

Berat Müderrisi el-Hac Hasbi Efendi ibn-i İsmail Efendi zimmetinde ba tamessük alacağı bu defa kabz olunan:2671

Mekteb-i mezbur muallimi- sanisi Memiş Efendi ibn-i Mehmed Efendi zimmetinde ba temessük alacağı olup bu defa kabz olunan:823

İzgur-zade Ahmed Bey Mahalleli Abidin bin İsmail zimmetinde ba temessük alacağı olup bu defa kabz olunan:1075

Medine-i mezbure de Hulek Mahallesinde vaki malumu'l-hudud ve'l-müştemilat bir bab harap menzili kabz olunan:4050

Yetmiş sekiz senesi şehr-i Mayısının iptidasından sene-i mezbur şehr-i Temmuzu yirmi yedince gününe kadar güzeşte olunan maaşından kabz olunan: 1740

Alacağı: 14.947

Nakid parası:390

Toplam: 19.286

Deyn-i müsbet Kozma veled-i İstefan an cihete berre-i şeri ba-şehadet Memiş Efendi ibn-i Mehmed Efendi ve İsmail Efendi ibn-i Hasan ve bade't-tezkiye ve'l-tahlif:349

Deyn-i müsbet Nuredddin bin Durmuş an cihete berre-i şeri ba-şehadet şahidan-ı merkuman ve ba-tahlif:1075

Deyn-i müsbet Tuli veled-i Kula an cihete mezbure ba-şehadet şahidan-ı merkuman ve ba-tahlif: 100

Deyn-i müsbet Süleyman Ağa ibn-i Abdullah Ağa an cihet-i mezbur ba-şehadet şahidan-ı merkuman ve ba-tahlif:1200

Deyn-i mihr-i müeccel müsbet zevce-i mezbure Hatice ba-şehadet el_Hac İsmail ibn-i Hüseyin ve Ali bin Feyzullah bade't-tezkiye ve't-tahlif:92

Dellaliye: 165

Kaydiyye:29

Borç ve harcama:3100[8]

[8] Belgede 3.008 olarak yazılmıştır.

Kalan:16.186[9]

Minha el-sülüs bera-yı vasiyet-i müsbet: 5.651,20

Resm-i kısmet; 282,20

Sahhü'l-baki taksim-i beyne'l-verese:11.020,20[10]

Eşi Hatice:1388,24

Büyük oğlu Mehmed Efendi:3.214,12

Küçük oğlu Halil: 3.214,12

Hisse-i bint-i kebire Aişe mezbure Zeliha:1.607,6; Resm-i beytü'l-mal minha:80: 1.527,6

Hisse-i bint-i kebire Aişe mezbure Fatıma:1.607,6; Resm-i beytü'l-mal minha:80 : 1.527,6 [11].

Tablo-2. Ahmed Efendi ibn-i Süleyman bin Abdullah'ın terekesi

Kitapları

Kitap isimleri ve fiyatları

Kitap ismi	fiyatı	Kitap ismi	Fiyatı	Kitap ismi	Fiyatı	Kitap ismi	Fiyatı
Yazma Mushaf-ı şerif	400	Basma Mushaf-ı şerif	10	Basma Dürretü'n-nâsihîn Mevize	25	Enam-ı şerif	2 kuruş 20 para
Yazma Envar-ı Aşıkin	10	Basma Delail-i Hayrat	27	Cümle-i Sarf	7	Yazma matlub şerh maksud	4
Dürr-i Yekta	7						

Dokuz adet kitabı bulunan muallimin kitaplarının toplam fiyatı 492 kuruş 20 para'dır

Eşyaları

eşya	fiyat	eşya	fiyat	eşya	fiyat	eşya	fiyatı
Çorba tası	32	ibrik ma leğen	70	sepet	6,30	Teneke leğen	5,20
Elmas tıraş tabak	30,20	kilim	37	Köhne kürek	15	yorgan	53
Kahve tepsisi, kaşık(2), kandil	14,30	Yumurta tabesi	31	Küçük tepsi	16	Tulum kandil	11,20
Nargile	42	tencere	10	Temur mangal	5	Sahan ma kapak(3)	55

[9] Belgede 16.954,20 olarak kayıt edilmiştir
[10] Bizim hesaplarımıza göre ise 10.253 kuruştur.
[11] BOA, BŞS 371, s.7-8

ibrik	9,20	kusı	61	tencere	28,10	Tabak(3)	18,10
döşek	61	tepsi	19	fenar	15	güğüm	35
tencere	15,10	Çekmece(?)	12	Tabak, bardak	12	Köhne kürek	25,20
saat	243						

Eşya fiyatları 989 kuruş

Giyim kuşam

Giyim kuşam	fiyatı	Giyim kuşam	fiyatı	Giyim kuşam	fiyatı	Giyim kuşam	fiyatı
fes	19,10	seccade	5	Çakarı entari	22,20	Kırmızı entari	15,20
kuşak	21, 20	Çakarı entari	32,20	Şal cebe	19	kemer	5
..	2	fes	2,20	saat	40,20	Köhne entari	65
şalvar	44	seccade	5				

Giyim kuşam 293 kuruş 30 para

Nukud-ı mevcude:2300

Müteveffa-yı merkumun yetmiş dokuz senesine mah-ı teşrin-i evvelin yirmi yedinci gününe değin güzeşte maaşı olup bu defa canib-i hazineden ahz ve kabz olunan:**540**

Toplam :4616, 5[12]

Masrafları:647,10

Sahhü'l-baki taksim-i verese: 3.969,10

Eşi Emine Hanım:496,06

Oğlu Şemseddin:2.310,16

O güne kadar ki nafaka ve levazım-ı saire masrafları çıkıncı kalan: 1.510,16[13].

[12] 4615.10 para bizim hesaplamamıza göre
[13] BOA, BŞS 370, s.42

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ FARKINDALIĞININ TESPİTİ

Kübra ELMALI[1], Sevde KOCATÜRK[2]

[1]Dr.Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sayısal Yöntemler,
0000-0002-6638-396X
[2]Öğrenci, Bayburt Üniversitesi, 0009-0008-4287-6584

Özet

İklim değişikliği; doğal iklim değişikliğinden farklı olarak, insan etkinliklerinin etkisiyle atmosfer bileşiminin bozulması olarak tanımlanmaktadır. İnsan yaptığı etkinliklerle içinde yaşadığı ortamı etkilemekte ve iklim değişikliğinin hızla gerçekleşmesinin baş aktörü olarak yer almaktadır. İklim değişikliklerinin bu olumsuz etkileri ortaya çıktıkça, bununla mücadele de önem kazanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı geleceğin inşasında önemli rol alacak öğrencilerin İklim değişikliği farkındalıklarının araştırılmasıdır. Araştırmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Bu araştırmanın yaygın etkisi, İklim değişikliği farkındalığının ölçülmesi ve ilişkili olduğu değişkenlerle ilgili bilgi sahibi olunması, iklim değişikliğiyle mücadelede oluşturulacak eylemler ve atılacak adımlar için öneri sunabilecek olmasıdır. Bu araştırmada elde edilen bulgular, iklim değişikliği farkındalığını belirleme noktasında bilgi sağlamasının yanı sıra yeni araştırmalara da öncülük edecektir. Ayrıca bilinç ve farkındalık düzeyi artan bireyler çevre ve iklim değişikliği ile ilgili konularda kamuoyu oluşturabilecek, çevre karşıtı kararlara karşı durabilecek ve bu konularda ana aktörlerden biri haline gelebileceklerdir. Çalışmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi'nde öğrenim gören 420 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilere iklim değişikliği farkındalığının tespit edilmesine yönelik olarak anket soruları yöneltilmiştir. Anket beş bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde bazı demografik özelliklerle ilişkili sorular yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde 5'li likert tipinde hazırlanmış sorular bireylerin iklim değişikliği endişesi, iklim değişikliği nedenleri, farkındalığı ve ve son olarak sorunu algılayış şekli olarak ayrılmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu (%64,5) kadınlardan oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak 1. Sınıf öğrencilerinin yanıtladığı ankette katılımcıların çoğu iklim değişikliğinden etkileneceğini, orman yangınlarının ve sel felaketlerinin artacağını düşünmektedir.

Anahtar kelimeler: İklim Değişikliği, Bayburt Üniversitesi

Abstract

Climate change, unlike natural climate variability, is defined as the deterioration of the atmospheric composition caused by human activities. Through their actions, humans influence

the environment in which they live and stand as the primary driver of the rapid progression of climate change. As the adverse impacts of climate change have become more evident, the need to combat it has gained importance. In this context, the aim of this study is to investigate the climate change awareness of students, who will play a significant role in shaping the future. The sample of the research consists of students at Bayburt University. The broader impact of this research lies in measuring climate change awareness and understanding the variables related to it, which can provide recommendations for actions and steps to be taken in the fight against climate change. The findings obtained not only contribute knowledge to the determination of climate change awareness but also serve as a guide for future studies. Moreover, individuals with increased levels of consciousness and awareness can shape public opinion on environmental and climate issues, oppose environmentally harmful decisions, and become key actors in this field. The study sample consists of 420 students enrolled at Bayburt University. A questionnaire designed to identify climate change awareness was administered. The survey consists of five sections: The first section includes questions related to certain demographic characteristics. The second section contains questions prepared on a 5-point Likert scale, grouped into dimensions such as climate change concern, causes of climate change, awareness, and perception of the problem. A majority of the participants (64.5%) are female. The survey was predominantly answered by first-year students, most of whom stated that they expect to be affected by climate change and that forest fires and flood disasters will increase.

Keywords: Climate Change, Bayburt University

1. GİRİŞ

İklim değişikliği; doğal iklim değişikliğinden farklı olarak, insan etkinliklerinin etkisiyle atmosfer bileşiminin bozulması olarak tanımlanmaktadır (Talu, 2015). İnsan yaptığı etkinliklerle içinde yaşadığı ortamı etkilemekte ve iklim değişikliğinin hızla gerçekleşmesinin baş aktörü olarak yer almaktadır (Ekolojist ,2020).

İklim değişikliğinin etkileri genel olarak çevresel ve sosyoekonomik etkiler olarak iki ana başlık altında toplanmaktadır (Elverdi, 2017). Çevresel etkiler başlığı altında hava kirliliği, çölleşme, toprağın kalitesinin bozulması, orman alanlarının azalması, biyoçeşitliliğin azalması, gıda arzında ve güvenliğinde yaşanan problemler, su kaynaklarının azalması ve suyun kalitesinin düşmesi sıralanırken; sosyoekonomik etkiler başlığı altında da yoksulluk, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olmaktan uzaklaşması, sağlık açısından karşılaşılan olumsuzluklar ve güvenlik problemleri belirtilmektedir.

İklim değişikliklerinin bu olumsuz etkileri ortaya çıktıkça, bununla mücadele de önem kazanmıştır. İklim değişikliği ile mücadelede bireyden başlayarak yerel düzeyde duyarlılık oluşturarak etkin politikalar üretmek, ileride karşımıza çıkacak olan sorunlardan daha az etkilenmek için oldukça önemlidir (Kuran ve Ataklı, 2022). İklim değişikliği “bekle ve gör” şeklinde politikaların uygulanacağı bir alan değildir, gerekli önlemler alınmazsa gelecek nesillerin bu problemi çözmeleri için çok geç olacaktır. Bu nedenle bir an önce harekete geçmek çok önemlidir (Kadıoğlu, 1993).

İklim değişikliği etkilerinin zamanında fark edilmesi iklim değişikliği mücadelesinde başarıya giden yolda çok büyük bir öneme sahiptir. Bu durumda “iklim değişikliği farkındalığı” kavramı öne çıkmaktadır. Bu kavram, toplumların iklim değişikliği etkilerine sosyal, ekonomik ve çevresel olarak uyum sağlayabilmek amacıyla bilinçlendirilmeleri ve olası kötü sonuçlarından en az seviyede etkilenmeleri için önemlidir (Kuran ve Ataklı, 2022). Bu bilinç ve farkındalığa sahip olan toplumlar, olumsuzluklara karşı kendilerini koruyacak önlemleri almak; belirsizliklere karşı güçlü durmak, var olan politikaları değişen koşullara göre güncelleyebilmek konularında yetenek kazanacaklardır. İklim değişikliği mücadelesinde kullanacakları araç ve politikaları bilmek, toplumlara farkındalıklarını eyleme çevirme ve

deneyim transferi yapabilme yeteneği de katacaktır (ÇŞB, 2020). İnsanların alışmış oldukları kalıplardan sıyrılarak harekete geçmelerindeki ilk adım farkındalık yaratmaktır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, geleceğin inşasında önemli rol alacak öğrencilerin İklim değişikliği farkındalıklarının araştırılmasıdır. Araştırmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Bu araştırmanın yaygın etkisi, İklim değişikliği farkındalığının ölçülmesi ve ilişkili olduğu değişkenlerle ilgili bilgi sahibi olunması, iklim değişikliğiyle mücadelede oluşturulacak eylemler ve atılacak adımlar için öneri sunabilecek olmasıdır. Bu araştırmada elde edilen bulgular, iklim değişikliği farkındalığını belirleme noktasında bilgi sağlamasının yanı sıra yeni araştırmalara da öncülük edecektir. Ayrıca bilinç ve farkındalık düzeyi artan bireyler çevre ve iklim değişikliği ile ilgili konularda kamuoyu oluşturabilecek, çevre karşıtı kararlara karşı durabilecek ve bu konularda ana aktörlerden biri haline gelebileceklerdir (Şen ve Özer, 2018).

1.1. İklim değişikliği farkındalığı

1.2. Literatür Araştırması

İklim değişikliği ve bu duruma uyum konularında kamusal bilinci artırmak, iklim kriziyle etkili bir şekilde mücadele etmek için hayati öneme sahiptir. Kollmuss ve Agyeman'ın (2002) belirttiği gibi, iklim değişikliğinin farkında olan ve bilgi sahibi bireylerle, olmayanlar arasında hâlâ büyük bir eşitsizlik bulunmaktadır ve bu boşluk acilen kapatılmalıdır. Etkili iklim değişikliği azaltım stratejileri geliştirmek için öncelikle halkın bu konudaki algısını ve farkındalığını anlamak gerekir. Ruddell ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmalar, sosyal değişkenlerin iklim değişikliğinin hem hafifletilmesi hem de kırılganlık durumları için güçlü göstergeler olduğunu ve eğitim girişimlerinin bilimsel bulguları vurgulayarak kamu iletişimini geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Genel kamuoyunun farkındalığının ötesinde, gelecek nesilleri temsil eden lise öğrencilerinde iklim değişikliği azaltımı ve uyumu hakkında bilgi seviyesini artırmak, iklim uyum çabalarının sürdürülebilirliğini sağlamak açısından çok önemlidir. Oliver ve Adkins (2020) tarafından yapılan bir çalışma, 15 yaşındaki öğrencilerin sera gazlarına ilişkin farkındalıklarının, akademik başarı ve sosyoekonomik durumlarına göre farklılık gösterdiğini rapor etmiştir. Okullarda yürütülen kampanyalar ve kamu spotları, bu konuda etkili yöntemlerdir. Alvi ve arkadaşları (2020) ise, eğitim ve kampanyalar aracılığıyla iklim değişikliği farkındalığını artırmanın, uzun vadede daha iyi sonuçlar verdiğini savunmaktadır. Thaller ve arkadaşları (2020) da, iklim dostu davranışları teşvik etmenin, sadece politika önlemlerinden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Literatürde iklim değişikliği farkındalık ölçeklerine ilişkin araştırmalar sınırlıdır. Iturriza ve arkadaşları (2020), özellikle gelişmekte olan şehirler için bir ölçek geliştirmiş ve bir şehirdeki tüm paydaşlar arasında farkındalık yaratmanın, iklim değişikliğinin etkilerine karşı dirençli şehirler inşa etmek için kritik olduğunu belirtmiştir. Yale İklim Değişikliği İletişimi Projesi'nin verilerine göre, gençlerin %34'ü, yetişkinlerin ise sadece %17'si bilim insanlarının küresel ısınmanın gerçekleştiği konusunda hemfikir olup olmadığını bilememektedir (Leiserowitz ve diğ., 2011).

Bu araştırmanın temel amacı, eğitim sistemindeki iklim değişikliğine ilişkin zayıflıkları gidermek ve sürdürülebilir davranışları teşvik etmek için günlük alışkanlıkları çevre ve küresel ısınma bilgileriyle uyumlu hale getirmektir. Ayrıca, erken çocukluk eğitimi, çevre ve iklim farkındalığını geliştirmek için iklim değişikliğinin azaltımı ve uyumu açısından en etkili yaklaşımlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Bayburt Üniversitesi öğrencilerin iklim değişikliği farkındalığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda bireylere iklim değişikliği farkındalık anket formu yöneltilmiştir. Anket beş bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde bazı demografik özelliklerle ilişkili sorular (yaş, cinsiyet, fakülte… vb.) yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde 5'li likert tipinde hazırlanmış sorular bireylerin iklim değişikliğine yönelik tutumunun tespit edilmesini içermektedir. Bayburt Üniversitesine kayıtlı 12000 öğrenci bulunmaktadır. Bu durumda uygulanacak anket sayısı;

$$n = \frac{Nt^2pq}{(e^2(N-1) + t^2pq)}$$

formülü kullanılarak belirlenmiş olup yaklaşık 374 ankete ihtiyaç duyulmaktadır. Bazı anketlerde eksik bilgilerin yer alması nedeniyle uygulamada yer verilemeyeceğinden yaklaşık 420 tane anket uygulanması kararlaştırılmış ve uygulama sonunda değerlendirme 400 anket alınmıştır.

3.BULGULAR

Araştırmada öncelikli olarak verilerin güvenilirliğinin analizi gerçekleştirilmiştir. 0 ile 1 arasında değer alan bu katsayı (Cronbach) Alfa katsayısı kullanılarak değerlendirme yapılmıştır (Kalaycı, 2014).Elde edilen sonuçlar Tablo 1 ile sunulmuştur.

Tablo 1.

Ölçeğinin Alfa (α) Değeri

Cronbach's Alfa Katsayısı	İfadeler Sayısı
0,982	30

Genel güvenilirlik katsayısı 0,982 yani yaklaşık olarak %98 olarak elde edildiğinden kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	**Frekans**	**Yüzde**
Cinsiyet		
Kadın	254	%63,5
Erkek	146	%36,5
Yaş		
18-20	217	%54,3
21-23	139	%34,8
24-26 ve üstü	36	%9
Fakülte/MYO		
Fakülte	335	%83,8

MYO	65	%16,3

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak yöneltilen sorular doğrultusunda frekans dağılımları ve yüzde oranları incelenmiş ve Tablo 1 ile sunulmuştur. Ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerine göre, cinsiyet değişkeni için yapılan frekans analizi sonucunda Bayburt Üniversitesi öğrencilerinin % 36,5'sinin (n=146) erkek olduğu, % 63,5'sının da (n=254) kadın olduğu görülmüştür. Yaş değişkeni incelendiğinde, katılımcıların % 54.3'i (n=217) 18 ile 20 yaş aralığında, % 34,8'i 21 ile 23 yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, % 83.8'i (n= 335) Fakültede eğitim görmekte iken % 16,3 (n=65) MYO öğrencisidir. Ayrıca katılımcıların %64.5'i 1. Sınıf öğrencisi olarak yüksek oranda katılım sağlamıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan öğrencilere iklim değişikliği endişelerini tespit etmeye yönelik sorular yöneltilmiş ve alınan yanıtlar Tablo 3 ile sunulmuştur.

Tablo 3.

İklim Değişikliği Endişesinin Demografik Özelliklere Göre Farklılaşmasının Belirlenmesi

	CİNSİYET		**PROGRAM**		**YAŞ**	
	F	**Sig**	**F**	**Sig**	**F**	**Sig**
1. İklim değişikliğinden ülkemdeki insanların zarar göreceğini düşünüyorum.	**8,516**	**0,004**	2,593	0,108	1,903	0,109
2. İklim değişikliğinden kişisel olarak zarar göreceğimi düşünüyorum.	0,001	0,995	**14,788**	**0,000**	**3,225**	**0,013**
3. Yakın gelecekte iklim değişikliği etkisi olarak orman yangınlarının artacağını düşünüyorum.	2,695	0,101	3,394	0,066	**2,404**	**0,049**
4. Yakın gelecekte iklim değişikliği etkisi olarak sel felaketlerinin artacağını düşünüyorum.	0,001	0,975	1,150	0,284	**2,898**	**0,022**
5. Yakın gelecekte iklim değişikliği etkisi olarak biyolojik çeşitliliğin azalacağını düşünüyorum.	3,171	0,075	1,080	0,299	2,366	0,052
6. Yakın gelecekte iklim değişikliği etkisi aşırı sıcaklık artışı olduğunu düşünüyorum.	0,135	0,713	**10,48**	**0,001**	**2,711**	**0,030**
7. Yaşadığım bölgede iklim değişikliğinin önemli etkileri olduğunu düşünüyorum.	0,018	0,895	**25,73**	**0,000**	2,281	0,060
8. İklim değişikliğinin günümüzde, ülkemizde topluma zarar vermeye başlayacağını düşünüyorum.	0,532	0,466	**24,50**	**0,000**	**3,034**	**0,017**

Araştırmaya katılan öğrencilerin iklim değişikliği endişelerine yönelik olarak cinsiyet, yaş ve üniversite eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda sadece 1.soruda Sig. değeri 0.004<0.05 olduğundan H_0 hipotezi

reddedilir ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Ancak diğer değişkenlerde cinsiyete göre herhangi bir farklılık söz konusu değildir.

Öğrencilerin iklim değişikliği endişeleri program değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri 2, 6, 7 ve 8. sorular için <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Katılımcıların iklim değişikliği endişeleri yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri 2,3,4,6 ve 8. sorular için <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan öğrencilere iklim değişikliği nedenlerini tespit etmeye yönelik sorular yöneltilmiş ve alınan yanıtlar Tablo 4 ile sunulmuştur.

Tablo 4.

İklim Değişikliği Nedenlerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılaşmasının Belirlenmesi

	CİNSİYET		**PROGRAM**		**YAŞ**	
	F	Sig	F	Sig	F	Sig
1) İklim değişikliğine sera gazları salınımlarının artışının sebep olduğunu düşünüyorum.	1,091	0,297	0,421	0,517	**5,295**	**0.000**
3) İklim değişikliğine hava kirliliğinin sebep olduğunu düşünüyorum	**12,26**	**0,001**	0,752	0,386	**3,393**	**0,004**
4) İklim değişikliğine bireysel otomobil kullanımındaki artışın sebep olduğunu düşünüyorum.	0,307	0,580	1,094	0,296	**5,652**	**0,000**
5) İklim değişikliğine bireysel tüketim artışının sebep olduğunu düşünüyorum.	0,239	0,625	0,315	0,575	**8,628**	**0,000**
6) İklim değişikliğine fosil yakıt kullanımının sebep olduğunu düşünüyorum.	0,954	0,329	0,168	0,682	**3,016**	**0,018**
7) İklim değişikliğine sanayileşmenin sebep olduğunu düşünüyorum.	0,134	0,715	1,039	0,309	**3,890**	**0,004**
8) İklim değişikliğine çarpık kentleşme ve gecekondulaşmanın sebep olduğunu düşünüyorum.	1,037	0,309	1,976	0,161	**3,972**	**0,004**
9) İklim değişikliğine nüfus artışının sebep olduğunu düşünüyorum.	0,173	0,678	0,287	0,593	**2,610**	**0,035**

Araştırmaya katılan öğrencilerin iklim değişikliği nedenlerinin tespit edilmesine yönelik olarak cinsiyet, yaş ve üniversite eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda sadece 2. soruda Sig. değeri 0.004<0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Öğrencilerin iklim değişikliği nedenlerinin tespitinde program değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda

soruların hiçbirinde Sig. değeri <0.05 olmadığından H_0 hipotezi reddedilemedi ve grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edildi. Katılımcıların iklim değişikliği nedenlerinin tespit edilmesinde yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri bütün sorular için <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.

İklim Değişikliği Farkındalığının Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

	CİNSİYET		**PROGRAM**		**YAŞ**	
	F	**Sig**	**F**	**Sig**	**F**	**Sig**
1) İklim değişikliği konusunu sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından duydum.	**23,10**	**0,000**	1,639	0,201	**9,000**	**0,000**
2) İklim değişikliği konusunu haber kaynaklarından duydum	3,436	0,065	1,776	0,183	**3,250**	**0,012**
3) İklim değişikliği hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumu düşünüyorum.	1,250	0,264	0,196	0,662	**3,505**	**0,008**
4) İklim değişikliğinin yaşadığım kentteki etkileriyle ilgiliyim	2,942	0,087	**6,721**	**0,010**	**6,219**	**0,000**
5) İklim değişikliğine tepki olarak toplumumuzda gerçekleştirilen eylemlerle ilgiliyim.	0,692	0,406	2,664	0,103	**4,208**	**0,002**
6) İklim değişikliği ile mücadelede uluslararası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen çalışmaları duydum.	**6,382**	**0,012**	**27,17**	**0,000**	**4,687**	**0,001**
7) İklim değişikliği nedenlerini ve küresel etkilerini merak ediyorum.	2,132	0,145	**11,61**	**0,001**	**2,952**	**0,020**
8) İklimlerin değiştiğini düşünüyorum	1,772	0,184	1,240	0,266	**5,574**	**0,000**

Araştırmaya katılan öğrencilerin iklim değişikliği farkındalığının tespit edilmesine yönelik olarak cinsiyet, yaş ve üniversite eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda 1. Ve 6. soruda Sig. değeri <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Öğrencilerin iklim değişikliği farkındalığının tespitinde program değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda 4.,6. ve 7. Sorular için Sig. değeri <0.05 olup H_0 hipotezi reddedilmiş ve grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların iklim değişikliği farkındalığının tespit edilmesinde yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri bütün sorular için <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

Tablo 6.

İklim Değişikliğinde Sorunu Algılayışın Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

	CİNSİYET		PROGRAM		YAŞ	
	F	**Sig**	**F**	**Sig**	**F**	**Sig**
1) İklim değişikliğinin bir sosyal adalet ve eşitlik sorunu olduğunu düşünüyorum.	1,366	0,243	**10,99**	**0,001**	**7,590**	**0,000**
2) İklim değişikliğinin toplumsal bir sorun olduğunu düşünüyorum.	3,229	0,073	0,982	0,322	1,904	0,109
3) İklim değişikliğinin bir halk sağlığı sorunu olduğunu düşünüyorum.	**12,95**	**0,000**	2,946	0,087	1,000	0,407
4) İklim değişikliğinin politik bir sorun olduğunu düşünüyorum.	**11,13**	**0,001**	0,005	0,942	0,925	0,449
5) İklim değişikliğinin ekonomik bir sorun olduğunu düşünüyorum	**5,202**	**0,023**	2,651	0,104	**3,426**	**0,009**

Araştırmaya katılan öğrencilerin iklim değişikliği sorununu algılayışlarının f tespit edilmesine yönelik olarak cinsiyet, yaş ve üniversite eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda 3., 4. ve 5. soruda Sig. değeri <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Öğrencilerin iklim değişikliği sorununu algılayışlarının program değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda sadece 1. soruda Sig. değeri <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Katılımcıların iklim değişikliği sorununu algılayışlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için uygulanan analiz sonucunda Sig. değeri 1. ve 5. sorular için <0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İklim değişikliği, günümüzün en önemli küresel sorunlarından biri olarak yalnızca çevresel değil; aynı zamanda ekonomik, politik, sosyal ve sağlıkla ilgili boyutlarıyla da tartışılmaktadır. Bu sorun, geleceğin inşasında rol alacak genç bireylerin algı ve farkındalık düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla öğrencilerin iklim değişikliği konusundaki bilgi, tutum ve farkındalıklarının araştırılması, yalnızca akademik bir merak değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk bakımından da önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Bayburt Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin iklim değişikliğine dair farkındalıklarını ortaya koymak, farklı sosyo-demografik değişkenlerle olan ilişkisini değerlendirmek ve elde edilen bulgular doğrultusunda politika yapıcılar ile topluma yol gösterici öneriler sunmaktır.

Araştırmanın örneklemini Bayburt Üniversitesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören 420 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilere uygulanan anket beş bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde cinsiyet, yaş, öğrenim görülen program gibi demografik değişkenlere ilişkin sorular yer alırken; sonraki bölümlerde öğrencilerin iklim değişikliği endişeleri, iklim değişikliğinin nedenlerine yönelik algıları, iklim değişikliği farkındalık düzeyleri ve bu sorunu toplumsal, ekonomik ya da politik açıdan nasıl konumlandırdıkları incelenmiştir. Sorular 5'li Likert ölçeği kullanılarak hazırlanmış ve elde edilen veriler istatistiksel analizlerle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk bulguları, öğrencilerin genel olarak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini fark ettiklerini, ancak bu farkındalığın bazı değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, ülke genelinde iklim değişikliğinin etkilerinin hissedileceği düşüncesi cinsiyet açısından farklılık gösterirken; bireysel zarar göreceğine dair algı daha çok yaş ve öğrenim görülen programa göre farklılık göstermektedir. Özellikle yaş değişkeni, pek çok ifadede anlamlı sonuçlar vermiştir. Bu bulgu, bireylerin yaş ilerledikçe iklim değişikliğinin etkilerini daha fazla içselleştirdiklerini ya da risk algılarının değiştiğini göstermektedir.

İklim değişikliğinin nedenlerine ilişkin sorularda da benzer bir eğilim ortaya çıkmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu sera gazı emisyonları, fosil yakıt kullanımı, sanayileşme, bireysel tüketim artışı ve nüfus yoğunluğu gibi unsurları iklim değişikliğinin temel nedenleri arasında görmektedir. Burada özellikle dikkat çekici olan, yaş değişkeninin neredeyse tüm nedenler için anlamlı farklılık yaratmış olmasıdır. Bu durum, yaşın iklim değişikliği nedenlerine ilişkin farkındalık düzeyinde belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Cinsiyet farklılıkları ise yalnızca "hava kirliliği" unsurunda öne çıkmıştır. Program değişkeni ise çoğu durumda anlamlı bir farklılık yaratmamıştır.

Katılımcıların bilgi kaynakları ve ilgi düzeylerine yönelik ifadeler incelendiğinde, öğrencilerin iklim değişikliğini sivil toplum kuruluşları, haber kaynakları ve uluslararası kuruluşların çalışmaları aracılığıyla duydukları görülmektedir. Burada da özellikle yaş değişkeni belirgin bir etkendir. Yaş arttıkça öğrencilerin hem bilgi kaynaklarına erişimlerinin hem de konuyla ilgili ilgilerinin arttığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası kuruluşların faaliyetlerine yönelik farkındalık cinsiyet, program ve yaşın tümünde anlamlı farklılık göstermiştir. Bu sonuç, küresel ölçekte yürütülen iklim değişikliğiyle mücadele faaliyetlerinin toplumsal kesimler arasında farklı düzeylerde algılandığını ortaya koymaktadır.

İklim değişikliğinin toplumsal boyutlarını irdeleyen ifadeler, öğrencilerin bu sorunu yalnızca çevresel değil, aynı zamanda sosyal adalet, eşitlik, sağlık ve ekonomiyle ilgili bir mesele olarak da gördüklerini göstermektedir. Cinsiyet burada özellikle halk sağlığı, politik boyut ve ekonomik boyut konularında anlamlı farklılık yaratmıştır. Program değişkeni sosyal adalet ve eşitlik boyutunda öne çıkarken, yaş değişkeni sosyal adalet ve ekonomik boyut algılarında anlamlı bulunmuştur. Buna karşılık "iklim değişikliğinin toplumsal bir sorun olduğu" yönündeki ifade, hiçbir değişken açısından anlamlı farklılık göstermemiştir. Bu bulgu, iklim değişikliğinin toplumsal bir sorun olduğunun genel kabul gördüğünü, dolayısıyla demografik değişkenlerden bağımsız olarak ortak bir görüş birliği bulunduğunu göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin iklim değişikliğini hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli bir tehdit olarak algıladıkları, ancak bu algının bazı değişkenlere göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Özellikle yaş, en belirleyici faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Program ve cinsiyetin ise belirli alanlarda anlamlı etkiler yarattığı görülmektedir. Bu sonuçlar, üniversite öğrencilerinin çevre bilincinin geliştirilmesinde farklı demografik gruplara göre özelleştirilmiş politikaların, eğitim içeriklerinin ve farkındalık projelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın yaygın etkisi, yalnızca mevcut farkındalık düzeylerini ortaya koymakla sınırlı değildir. Aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadelede toplumsal eylemler, eğitim programları

ve politika önerileri geliştirilmesine ışık tutmaktadır. Öğrencilerin bilinç ve farkındalık düzeylerinin artırılması, onların çevre karşıtı politikalara karşı durabilen, kamuoyu oluşturabilen ve değişim süreçlerinde aktif rol alabilen bireyler haline gelmelerini sağlayacaktır. Ayrıca, bu araştırmadan elde edilen bulgular gelecekte yapılacak çalışmalara öncülük edebilecek niteliktedir. Daha geniş örneklemler, farklı üniversiteler ya da toplumun diğer kesimleri üzerinde yapılacak araştırmalar, iklim değişikliği farkındalığının boyutlarını daha da derinlemesine incelemeye olanak tanıyacaktır.

Sonuç olarak, Bayburt Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışma, genç bireylerin iklim değişikliğine bakış açısını ortaya koymakta ve onların bu küresel sorun karşısında nasıl konumlandıklarını göstermektedir. Bulgular, öğrencilerin iklim değişikliğini yalnızca doğayı ilgilendiren bir mesele olarak görmediklerini, aynı zamanda sosyal, ekonomik, politik ve sağlıkla ilgili bir sorun olarak da algıladıklarını göstermektedir. Bu algının güçlendirilmesi, sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek için büyük önem taşımaktadır. Üniversiteler başta olmak üzere tüm eğitim kurumları, genç bireylerin bu farkındalığını artıracak çalışmalar yapmalı; toplumsal aktörler ise gençlerin bu konudaki enerjilerini destekleyecek fırsatlar yaratmalıdır. Bu sayede iklim değişikliğiyle mücadelede öğrenciler, yalnızca geleceğin değil, bugünün de en önemli aktörlerinden biri olabileceklerdir.

5. KAYNAKLAR

Ataklı, G. (2021). Küresel İklim Değişikliğine Yönelik Kamuoyu Farkındalığı: Tokat İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.

Ataklı, G. ve Kuran H. (2022). Developing a scale for climate change awareness. Biological Diversity and Conservation, 15/2,150-161.

Boykoff, M.T. and Yulsman, T., 2013. Political economy, media, and climate change: sinews of modern life. Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change, 4(5), pp.359-371.

ÇŞB. (2020). IPCC Özel Raporları. https://cygm.csb.gov.tr/ipcc-ozel-raporlarihaber-248919.

ÇŞB. (2020). Tokat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Coğrafi Yapı. https://tokat.csb.gov.tr/cografi-yapi-i-1211.

ÇŞB. (2020). Paris Anlaşması. https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587.

Büyüköztürk, Ş., ve Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Elverdi, S., (2017). Ülkelerin iklim değişikliği performansının endekslerle ölçümü. İçinde H. Atik (Edt.), Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Sosyo-Ekonomik Etkileri içinde (ss. 258-277). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ekolojist. (2020). İklim Değişikliği Nedir? Erişim Adresi: http://ekolojist.net/iklim-degisikligi-nedir/.

Kadıoğlu, M. (1993). Türkiye'de iklim değişikliği ve olası etkileri. Çevre Koruma, (47), 34-37.

IPCC (2018). Global Warming of 1.5°C. Special Report Intergovernmental Panel on Climate Change.

Şen, G. ve Özer, Y. E. (2018). Üniversite öğrencilerinin iklim değişikliği ve çevre sorunları konusundaki farkındalıklarının değerlendirilmesi: Dokuz Eylül Üniversitesi kamu yönetimi örneği. BEÜ SBE Dergisi, 7(2), 667-688.

Talu, N. (2015). Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti. Ankara: PhoenixYayınevi.

Trope, Y. and Liberman, N., 2010. Construal-level theory of psychological distance. Psychological review, 117(2), p.440.

Türkeş, M. (2007). İklim değişikliği: 12 temel soru. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası EMO Enerji Dergisi, (3- Ek), 2-32.

YAZAR BEYANI

Destek ve Teşekkür: Çalışma TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen, 2209-A Üniversite öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2024 yılı 1. dönem kapsamında 1919B012467132 numaralı " **Bayburt Üniversitesi Öğrencilerinin İklim Değişikliği Farkındalığının Tespiti "** başlıklı projesi olup TÜBİTAK tarafından desteklenmektedir.

METEOROLOGICAL DROUGHT ASSESSMENT IN THE UPPER ÇORUH RIVER BASIN (1981–2024) USING THE SPI METHODOLOGY

1981–2024 DÖNEMİNDE ÇORUH NEHRİ YUKARI HAVZASINDA METEOROLOJİK KURAKLIĞIN SPI METODOLOJİSİ İLE ANALİZİ

Büşra ERASLAN

Dr., Coğrafya, ORCID: 0000-0003-1822-2368

Özet

Kuraklık, iklim değişikliği ve su kaynakları yönetimi açısından kritik öneme sahip yavaş gelişen bir doğal afet türüdür. Bu çalışmada, Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Çoruh Nehri Yukarı Havzası'nda 1981–2024 döneminde yaşanan meteorolojik kuraklıkların zamansal değişimi Standardize Yağış İndisi (SPI) metodolojisi ile analiz edilmiştir. Günlük toplam yağış verileri, Google Earth Engine (GEE) platformu üzerinden erişilen yüksek çözünürlüklü CHIRPS (Climate Hazards Group InfraRed Precipitation with Station data) veri setinden elde edilerek aylık toplam yağış serilerine dönüştürülmüş ve DrinC Calculator yazılımı kullanılarak aylık SPI değerleri hesaplanmıştır. Analizlerde yılın tüm ayları dikkate alınarak kuraklığın zamansal dağılımı ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, havzada incelenen dönemin yaklaşık %18'inde (toplam 94 ay) kurak koşullar yaşanmıştır. Bu kurak dönemlerin %52'si orta, %33'ü şiddetli ve %15'i aşırı kurak sınıfındadır. En düşük SPI değerleri 1983-02 (-2.13), 1985-06 (-2.32) ve 2010-02 (-2.37) aylarında gözlenmiş ve bu aylar havza için aşırı kurak koşulları temsil etmiştir. Özellikle 1996-02 ve 2022-01 gibi dönemlerde de kuraklık şiddetinin arttığı ve uzun süreli etkilerin gözlendiği tespit edilmiştir. Bu durum, havzanın iklimsel olarak yüksek kuraklık riski taşıdığını ve kuraklıkların hem sıklığının hem de şiddetinin dönemsel olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuçlar, Çoruh Nehri Yukarı Havzası'nın yüksek kuraklık riskine sahip olduğunu ve kuraklıkların hem sıklık hem de şiddet açısından belirgin zamansal dalgalanmalar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, bölgedeki su kaynakları planlaması ve iklim değişikliğine adaptasyon çalışmalarına yönelik kritik bir bilimsel temel sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: SPI, CHIRPS, Kuraklık Analizi, Çoruh Havzası, Google Earth Engine

Abstract

Drought is a slowly evolving natural disaster of critical importance in the context of climate change and water resources management. In this study, the temporal variability of meteorological droughts that occurred in the Upper Çoruh River Basin, located in northeastern Turkey, during the period 1981–2024 was analyzed using the Standardized Precipitation Index (SPI) methodology. Daily total precipitation data were obtained from the high-resolution CHIRPS (Climate Hazards Group InfraRed Precipitation with Station data) dataset through the

Google Earth Engine (GEE) platform, converted into monthly precipitation series, and subsequently used to calculate monthly SPI values with the DrinC Calculator software. The analyses incorporated all months of the year to provide a comprehensive evaluation of the temporal distribution of drought. According to the findings, drought conditions were observed in approximately 18% of the analyzed period (a total of 94 months). Among these drought episodes, 52% were classified as moderate, 33% as severe, and 15% as extreme. The lowest SPI values were recorded in February 1983 (-2.13), June 1985 (-2.32), and February 2010 (-2.37), representing extreme drought conditions for the basin. Notably, periods such as February 1996 and January 2022 also exhibited intensified drought severity and prolonged impacts. These results demonstrate that the basin is climatically exposed to a high risk of drought and that the frequency and severity of droughts exhibit marked temporal variability. Overall, the findings highlight the significant drought risk in the Upper Çoruh River Basin and provide a critical scientific basis for water resources planning and climate change adaptation efforts in the region.

Keywords: SPI, CHIRPS, Drought Analysis, Çoruh Basin, Google Earth Engine

LONG-TERM NDVI TREND ANALYSİS İN THE UPPER ÇORUH RİVER BASİN (1986–2024) USİNG GOOGLE EARTH ENGİNE AND LANDSAT SATELLİTE IMAGERY

GOOGLE EARTH ENGİNE VE LANDSAT UYDU GÖRÜNTÜLERİ KULLANARAK YUKARI ÇORUH NEHRİ HAVZASINDA 1986-2024 DÖNEMİ NDVI TREND ANALİZİ

Büşra ERASLAN

[1]Dr., Coğrafya, ORCID: 0000-0003-1822-2368

Özet

Küresel iklim değişikliği ve artan insan etkileri, ekosistemlerin su dengesi ve bitki örtüsü sağlığı üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır. Bu çalışma, stratejik öneme sahip Yukarı Çoruh Nehri Havzası'nda 1986-2024 döneminde bitki örtüsündeki uzun vadeli değişimleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Google Earth Engine (GEE) platformu kullanılarak Landsat 4-5 TM, Landsat 7 ETM+ ve Landsat 8-9 OLI/TIRS verilerinden aylık ortalama NDVI zaman serileri üretilmiş, bulut ve kar maskesi uygulanarak veri kalitesi artırılmıştır. Üretilen zaman serileri, Python ortamında Sıradan En Küçük Kareler (OLS) regresyon yöntemiyle analiz edilmiş; elde edilen eğim katsayısı, p-değeri ve R^2 istatistikleri yorumlanmıştır. Analiz sonucunda, havzada yaklaşık 40 yıllık dönemde istatistiksel olarak anlamlı ($p=0.002$) ve pozitif yönlü bir NDVI trendi tespit edilmiştir (yıllık artış katsayısı $\approx +0.0023$). Bu sonuç, güçlü mevsimsel dalgalanmalara rağmen uzun vadede bitki örtüsü yoğunluğunda ve sağlığında belirgin bir artış yaşandığını, yani havzanın "yeşillendiğini" göstermektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin bazı yarı kurak bölgelerinde gözlemlenen "kahverengileşme" trendlerinden farklı bir dinamik ortaya koymakta ve bölgesel ekosistem tepkilerinin mekânsal olarak değişken olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, çalışma hem metodolojik yaklaşımı hem de elde edilen uzun dönemli bulgularıyla, su kaynakları yönetimi, tarımsal planlama ve iklim değişikliği adaptasyon stratejileri açısından önemli bir referans oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, yükselti basamaklarına göre trend farklılıklarının incelenmesi ve iklim verileriyle bütünleşik analizler önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: NDVI, Google Earth Engine, Landsat, Çoruh Havzası, Uzaktan Algılama, Trend Analizi.

Abstract

Global climate change and increasing anthropogenic pressures have significant impacts on water balance and vegetation health in terrestrial ecosystems. This study aims to reveal long-term changes in vegetation dynamics within the strategically important Upper Çoruh River Basin between 1986 and 2024. For this purpose, monthly mean NDVI time series were

generated using Landsat 4-5 TM, Landsat 7 ETM+, and Landsat 8-9 OLI/TIRS surface reflectance data processed on the Google Earth Engine (GEE) platform. Clouds and snow-covered pixels were masked using QA bands to improve data quality. The resulting time series were analyzed in Python using Ordinary Least Squares (OLS) linear regression, and slope coefficients, p-values, and R^2 statistics were interpreted. Results indicate a statistically significant ($p = 0.002$) positive NDVI trend over the 40-year period, with an average annual increase of approximately +0.0023. This finding demonstrates a consistent long-term "greening" of the basin, despite strong seasonal fluctuations. The results highlight that the basin's vegetation dynamics differ from the "browning" trends reported in some semi-arid regions of Türkiye, emphasizing the spatial heterogeneity of ecosystem responses to climate change. Overall, this study provides a robust methodological framework and baseline findings that can support sustainable water resource management, agricultural planning, and climate adaptation strategies. Future studies are recommended to examine elevation-specific trends and integrate NDVI with climate variables such as temperature and precipitation.

Keywords: NDVI, Google Earth Engine, Landsat, Çoruh Basin, Remote Sensing, Trend Analysis.

AWARENESS IN MARRIAGE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY
EVLİLİKTE FARKINDALIK: FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME

Assist. Prof. Yahya ŞAHİN[1]

[1]Dr. Öğr. Üye., Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, https://orcid.org/0000-0003-0647-4605

Özet

Evlilik, bireylerin yaşam doyumunu, psikolojik iyi oluşunu ve toplumsal uyumunu doğrudan etkileyen temel bir sosyal kurum niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, eşlerin evlilik sürecine ilişkin farkındalık düzeyleri, ilişkilerin niteliğini belirleyen ve evlilik doyumuna katkı sağlayan kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı, evlilikte farkındalık olgusunu eşlerin öznel yaşantılarından hareketle derinlemesine incelemek ve elde edilen bulgular doğrultusunda kavramsal bir çerçeve sunmaktır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışma grubunu evlilik süreleri 2 ile 26 yıl arasında değişen, 9'u kadın ve 11'i erkek olmak üzere toplam 20 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış; ardından içerik analizi tekniği uygulanarak MAXQDA yazılımı ile çözümlenmiştir. Veri analizleri sonucunda, evlilikte farkındalık deneyimlerinin beş temel tema etrafında şekillendiği saptanmıştır: Dayanışma, paylaşma, ilgi, anlayış ve sorumluluk. Bu temalar, eşlerin ortak yaşam pratiğinde sergiledikleri karşılıklı etkileşim biçimlerini, duygusal ve bilişsel süreçlerini, değer sistemlerini ve ilişkisel stratejilerini kapsamaktadır. Bulgular, evlilikte farkındalığın yalnızca bireysel bir içsel farkındalık sürecinden ibaret olmadığını; aksine eşlerin ortak yaşam bağlamında inşa ettikleri dinamik, çok boyutlu ve bütüncül bir olgu olduğunu göstermektedir. Katılımcı ifadeleri, evlilik ilişkilerinde farkındalığın duygusal, bilişsel ve davranışsal boyutlarıyla ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, bu araştırmada elde edilen beş ana tema evlilik ilişkisinin çok boyutlu doğasını anlamada kritik bir çerçeve sunmaktadır. Bulgular, bu temaların çiftlerin evlilik deneyimlerinde karşılıklı etkileşimi, değer sistemlerini ve ortak yaşam pratiklerini şekillendiren temel dinamikler olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak, evlilikte farkındalık düzeyinin artması ve bu temel dinamiklerin bilinçli biçimde geliştirilmesi, eşler arası uyumu güçlendirmekte, iletişimi derinleştirmekte ve evlilik doyumunu artırmaktadır. Araştırma bulguları, farkındalığın evlilik ilişkilerini sürdürülebilir kılan dinamik bir süreç olduğunu göstermekte; aynı zamanda aile danışmanlığı uygulamalarında bu çerçevenin merkeze alınmasının evlilik ilişkilerinin niteliğini geliştirmeye katkı sağlayabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Evlilik**,** evlilikte farkındalık, fenomenolojik araştırma

[1] Bu bildiri yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Abstract

Marriage is a fundamental social institution that directly affects individuals' life satisfaction, psychological well-being, and social adjustment. In this context, spouses' levels of awareness regarding the marriage process emerge as a critical factor that determines the quality of relationships and contributes to marital satisfaction. The aim of this study is to examine the phenomenon of awareness in marriage in depth based on the subjective experiences of spouses and to present a conceptual framework in line with the findings. The research was conducted within the framework of the phenomenological approach, one of the qualitative research designs. The study group consisted of a total of 20 participants, 9 women and 11 men, whose marriage durations ranged from 2 to 26 years. The data were collected using a semi-structured interview form and then analyzed using the content analysis technique with MAXQDA software. Data analysis revealed that awareness experiences in marriage were shaped around five main themes: solidarity, sharing, interest, understanding, and responsibility. These themes encompass the forms of mutual interaction, emotional and cognitive processes, value systems, and relational strategies exhibited by spouses in their shared life practices. The findings show that awareness in marriage is not merely an individual internal awareness process; rather, it is a dynamic, multidimensional, and holistic phenomenon constructed by spouses in the context of their shared life. The participants' statements indicate that awareness in marital relationships must be addressed in its emotional, cognitive, and behavioral dimensions. In conclusion, the five main themes identified in this study provide a critical framework for understanding the multidimensional nature of marital relationships. The findings reveal that these themes are fundamental dynamics that shape the mutual interaction, value systems, and shared life practices in couples' marital experiences. In general, increasing the level of awareness in marriage and consciously developing these fundamental dynamics strengthens spousal harmony, deepens communication, and increases marital satisfaction. The research findings show that awareness is a dynamic process that makes marital relationships sustainable; they also indicate that placing this framework at the center of family counseling practices can contribute to improving the quality of marital relationships.

Keywords: Marriage, awareness in marriage, phenomenological research

TECHNIQUES OF THE DISCUSSION METHOD: COLLEGIUM, CIRCLE, PANEL, SYMPOSIUM

TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ: KOLLEGYUM, ÇEMBER, AÇIK OTURUM, SEMPOZYUM

Etem YEŞİLYURT

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim, 0000-0002-7340-7536

Özet

Eğitim sisteminin ve öğretim programlarının hedeflerine ulaşılması, aynı zamanda öğretim programının bir ögesi de olan "öğrenme-öğretme sürecinin" etkili bir şekilde işletilmesine bağlıdır. Bu sürecin etkili, uygulanabilir, işlevsel ve nitelikli bir şekilde işletilmesi ile öğretmenlerin kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Öğretmenin niteliği ile kullandığı öğretim yöntem ve teknikleri hem öğrenme-öğretme sürecinin niteliğini hem de öğrencilerin bilişsel duyuşsal ve devinişsel davranış kazanımını etkilemektedir. Amacı başta olmak üzere işlevi ve uygulaması bakımından öğretmenlerin derslerinde kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri çeşitlilik sergilemektedir. Bu yöntem ve tekniklerden birisi de tartışma yöntemidir. Tartışma yöntemi birçok öğretim tekniğini içerinde barındırmaktadır. Bu tekniklerin arasında kollegyum, çember, açık oturum ve sempozyum da yer almaktadır. Ancak "Öğretim İlke ve Yöntemleri" ile "Özel Öğretim Yöntemleri" başta olmak üzere konuyla ilgili bazı temel kaynaklarda bu tekniklerin bir bütün olarak ele alınmadığı da görülmektedir. Alanyazın taramasına dayalı olarak yürütülen bu çalışma, kuramsal temeli bağlamında tartışma yönteminin kollegyum, çember, açık oturum ve sempozyum teknikerini açıklamak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında tartışma yönteminin kollegyum, çember, açık oturum ve sempozyum tekniklerinin amacı, özellikleri, kullanım şekli, katılımcı rolleri, kullanımında dikkat edilecek faktörler ve benzerliği yüksek olan tartışma teknikleriyle arasındaki farklar ele alınmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan ve özellikleri açıklanan kollegyum, çember, açık oturum ve sempozyum tekniklerinin öğretmenlerin kullanımı başta olmak üzere eğitimin diğer paydaşlarına ve alanyazına katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tartışma yöntemi, kollegyum, çember, açık oturum, sempozyum

Abstract

Achieving the goals of the education system and curricula depends on the effective implementation of the "teaching-learning process," which is an integral component of the curriculum. There is a significant relationship between the effective, functional, and quality implementation of this process and the teaching methods and techniques employed by teachers. The quality of teachers and the methods and techniques they use affect both the quality of the teaching-learning process and students' cognitive, affective, and psychomotor gains. The teaching methods and techniques employed by teachers vary in terms of their purpose, function, and implementation. One of these methods is the discussion method, which encompasses many

teaching techniques. Among these techniques are the collegium, circle, panel, and symposium. However, it has been observed that these techniques are not comprehensively addressed in key resources such as "Principles and Methods of Teaching" and "Special Teaching Methods." Based on a literature review, this study aims to explain the discussion method's techniques of collegium, circle, panel, and symposium within a theoretical framework. The objectives, characteristics, implementation methods, participant roles, considerations, and differences from similar discussion techniques are examined. This study is expected to contribute to the field and provide practical insights for teachers and other educational stakeholders.

Keywords: Discussion method, collegium, circle, panel, symposium

GİRİŞ

Öğretim programlarının ve eğitim sisteminin ve hedeflerine ulaşılması, aynı zamanda öğretim programının bir ögesi de olan "öğrenme-öğretme sürecinin" etkili bir şekilde işletilmesine bağlıdır. Bu sürecin etkili, uygulanabilir, işlevsel ve nitelikli bir şekilde işletilmesi ile öğretmenlerin kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Öğretmenin niteliği ile kullandığı öğretim yöntem ve teknikleri hem öğrenme-öğretme sürecinin niteliğini hem de öğrencilerin bilişsel duyuşsal ve devinişsel davranış kazanımını etkilemektedir. Amacı başta olmak üzere işlevi ve uygulaması bakımından öğretmenlerin derslerinde kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri çeşitlilik sergilemektedir. Bu yöntem ve tekniklerden birisi de tartışma yöntemidir.

Tartışma yöntemi, öğrencilerin bir konuyu kavrayamadıklarında veya anlayamadıklarında konuyu açığa kavuşturabilmek ve konunun eksik yönlerini pekiştirebilmek için uygulana bir öğretim yöntemidir. Tartışma yöntemi öğrencilerin dinleme, sorgulama, fikir yürütme, eleştirme, değerlendirme ve sentezleme gibi yeteneklerini geliştirerek onların bilişsel ve duyuşsal öğrenme alanlarında yer alan davranışlarının gelişmesini sağlamaktadır (Sarıgöz, 2013). Tartışma yöntemi birçok öğretim tekniğini içerinde barındırmaktadır. Bu yöntem ve tekniklerden birisi de tartışma yöntemidir. Tartışma yöntemi birçok öğretim tekniğini içerinde barındırmaktadır. Bu tekniklerin arasında kollegyum, çember, açık oturum ve sempozyum da yer almaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma kuramsal temeli bağlamında tartışma yöntemi içerisinde yer alan kollegyum, çember, açık oturum ve sempozyum teknikleri açıklamak amacıyla yapılmıştır. Bu genel doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır. Tartışma yöntemi içerisinde yer alan;

- ✓ Kollegyum,
- ✓ Çember,
- ✓ Açık oturum ve
- ✓ Sempozyum tekniklerinin genel özellikleri nedir ve uygulama süreci nasıldır?

YÖNTEM

Bu çalışma, genel bir alan yazını taraması şeklinde yürütülmüştür. Alan yazını taraması, nitel araştırma yaklaşımı içerisinde yer alan doküman incelemesi yönteminin bir parçasını/gereğini oluşturmaktadır. Ancak doküman incelemesi, sadece genel bir alan yazını taraması yapmayı ifade etmemektedir (Özkan, 2021). Doküman incelemesi yöntemi, çalışma kapsamında ele alınan konunun başlıklarına öncelik veren veya odaklanan derleme çalışmasına (Aydoğdu, Karamustafaoğlu & Bülbül, 2017) öncülük etmekte, alan yazınında yer alan çalışmaların fikir

ve yaklaşımların özetlenmesine veya bu çalışmalar ışığında araştırmanın amacına uygun sentez oluşturulmasına fırsat tanımaktadır (Herdman, 2006).

TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ

KOLLEGYUM

Kollegyum, antik Roma'da bir konu hakkında uzmanların bir araya geldiği ve karşılıklı bilgi alışverişi yaptığı bilgi odaklı bir toplantıdır. Kolleygum, kolej sözcüğünün de kaynağıdır (Wikipedia, 2024). Forum gibi, panele oldukça benzeyen bir başka tartışma tekniğidir. Ancak kollegyum tekniğinde, iki panel grubu vardır. Tartışma konusu hakkında uzmanların veya ön hazırlıkla tam bilgi sahibi olan öğrencilerin oluşturduğu grup (bilgin, uzman, hakem grubu) panelin birinci grubunu; dinleyicileri temsil eden, sunum yapan, soru soran, görüş ileri süren kısaca esas olarak tartışmayı yapan öğrenciler ise panelin ikinci grubunu oluşturur. Her iki grup da ortalama 3-4 kişiden oluşur. Kollegyum tekniğinde bir konu alanlarında uzman kişilerin oluşturduğu bir grup (birinci grup) karşında sunulmaktadır. İkinci grup sunumu yaparken gerekli yer ve zamanda birinci gruba sorular da yöneltebilir ve görüş alabilir. Ayrıca ikinci grup yanılgıya düştüğünde, eksik bilgi verdiğinde, hata yaptığında vb. birinci grup devreye girer. Bu nedenle sunum yapan ikinci panel grubu ile kollegyumu izleyen diğer öğrenciler tartışma konusu hakkında hem bilgisinin ve görüşlerinin güvenirliğini ve geçerliğini teyit eder hem de eksikliklerini anından giderme fırsatı yakalar. Öte yandan dinleyici konumda olan diğer öğrencilerin de tartışılan konuya ilgi duyması, gerekli yerlerde birinci panel grubuna ikinci panel grubunun sormadığı uygun soruları sorması beklenir. Kollegyum tekniği aşağıdaki adımlar takip edilerek uygulanabilir (Bilen, 2006: 133-134):

1. Her iki panel grubu üyeleri dinleyici karşısında yerini alır.

2. Dinleyicileri temsil eden grup (ikinci grup) konuyu sunar ve kaynak panele (birinci gruba) sorularını yöneltir.

3. Kaynak panel grubunda yer alan kişiler, sorulan sorunun kendi uzmanlık alanına giren bölümünü açıklar.

4. Lider, dinleyicileri de soru sormaya ve katkıda bulunmaya özendirir.

5. Etkinliğin sonunda tartışma özetlenir.

ÇEMBER

Lider yönetiminde genellikle 10-15 öğrencinin (grup üyelerinin) çember şeklinde oturarak önceden hazırlanan soruları cevapladıkları bir tartışma tekniğidir. Çember tekniği bir üyenin tartışmayı hâkimiyetine almasını önler ve her üyeye konuşma hakkı tanır. Bir konu hakkında bağımsız olarak uygulanabileceği gibi bir dersin konusunun veya ünitesinin özetlenmesi ve değerlendirilmesi sırasında da kullanılabilir (Bilen, 2006: 142; Taşpınar, 2012: 145). Bu tekniğin başarılı bir şekilde uygulanması için öğrencilerin (grup üyelerinin) konu hakkında en azından temel düzeyde bilgi sahibi olması gerekir. Çember tekniği, bir derste sınıf içerisinde başkan tarafından şu aşamalar takip edilerek uygulanabilir (Bilen, 2006: 142):

1. Grubu çember şeklinde oturtunuz ya da ayakta duracak biçimde yerleştiriniz.

2. Kısa bir açılış konuşması yapınız ve tartışılacak olan konuyu sununuz.

3. Tartışmaya herkes konuşana dek sırayla devam ediniz.

4. Her üyeye bir defasında bir-iki dakikalık zaman veriniz, doğru yanıt gelmezse ipucu veriniz.

5. Her konuşmayı not ediniz, hatalı cevapları düzeltiniz.

6. Gerekli durumda aynı biçimde ikinci konuşma turu düzenleyiniz.

7. Tartışmanın sonunda esas noktaları tespit edip tartışmayı özetleyiniz.

AÇIK OTURUM

Başkan yönetiminde, bir masa etrafında toplanan alanlarında uzman kişilerin izleyici önünde ilgi çeken bilim, kültür, savaş, doğal afet, edebiyat, ekonomi, sağlık, teknoloji ve eğitim gibi alanlarda bir konu üzerinde derinlemesine konuşmasına "açık oturum" denir (edebiyatciyim, 2024). Açık oturum, seçilmiş bir konuşmacı grubu tarafından güncel, siyasal, sosyal ve bilimsel konuların veya sorunların herkesin izleyebileceği bir biçimde açık olarak tartışıldığı toplantıdır (TDK, 2024). Eğitim alanında, örneğin ders işleme sürecinde, yukarıda verilen genel amaca ek olarak öğrencilerin anlamak, anlatmak, hoş görülü olmak, iletişim ve üst düzey düşünme becerilerini geliştirmek, öz güven kazanmak, farklı veya karşıt görüleri çürütebilecek sorular/tezler üretmek ve farklı görüşlere saygılı olmak amaçlarını da taşımaktadır (Balyemez, 2014: 206). Bir derste, açık oturum için seçilmiş öğrenciler her hangi bir sorun, konu veya problemde, örneğin "çevre kirliliği ve çevre kirliliğini önleme" konusunda hazırlık ve diğer öğrencilerin karşısında konuşma yaparak konu hakkında onlara detaylı bilgi verebilir. Böylece açık oturuma katılan diğer konuşmacılar, açık oturumu izleyenler veya dinleyenler de tartışma konusu hakkında bilgi ve fikir sahibi olur. Başkan ve en az üç tartışmacının bulunduğu açık oturum tekniğinde tartışılan konunun özelliğine göre tartışmacı sayısı değişebilir. Sınıf veya okul içinde düzenlenecek bir açık oturumda şu süreç takip edilebilir (Turkedebiyati, 2024; Balyemez, 2014: 207; Sünbül, 2011: 331):

1. Tartışma konusu belirlenir.

2. Grubun lideri (başkan) ve üyeleri (konuşmacılar) seçilir.

3. Açık oturumun takvimi ve tanıtımı herkese duyurulur.

4. Başkan kısa açılış konuşması yapar, konuşmacıları tanıtır, tartışma konusunu ve konunun önemini belirtir.

5. Başkan konuşmalarını organize eder, konuşmacılara sırasıyla eşit süreli söz verir, geçişleri yapar. Geçişler başkan tarafından genellikle soru cümlesiyle veya ek açıklamayla yapılır. Başkan, bir iddia, genel kabul veya tartışmadaki bir konuşmacının herhangi bir tespiti hakkında ne düşündüğü başka bir tartışmacıya sorar ve tartışma bu şekilde devam eder.

6. Konuşmacılar söz alarak kendi görüşlerini sunar, aynı konu üzerinde birkaç kere konuşma hakkına sahiptir.

7. Başkanın soruları doğrultusunda konu birkaç turda tartışılabilir.

8. Açık oturumun sonunda başkan, açık oturumda ortaya konula bütün görüşlere atıf yaparak genel bir değerlendirme konuşması yapar, konuyu toparlar, varsa dinleyici sorularını alır.

9. Açık oturum sonunda başkan ve tartışmacıları değerlendirmek için bir değerlendirme formu kullanılarak değerlendirme de yapılabilir.

10. Sürecin herhangi bir adımında tartışma konusundan uzaklaşılması, sorunun üstesinden gelinememesi, fikir tıkanıklığı, arbede, sataşma vb. durumda öğretmen devreye girebilir.

Açık oturum, başta panel ve forum olmak üzere bir yönüyle tartışma yöntemlerinin tamamına benzemektedir. Ancak açık oturumda konu, farklı görüşe sahip uzmanlarca tartışılır, kimi zaman konuşmacılar detaylandırmak, somutlaştırmak, önemini vurgulamak vb. için konunun aynı noktası üzerinde konuşabilir. Panel konu hakkında izleyicilere "kesin, net bilgi vermek, sonuca ulaşmak" amacıyla yapılırken açık oturum bir konuda kesin sonuca ulaşmak amacıyla değil o konuyu tartışmak, izleyiciyi aydınlatmak ve onlara bilgi vermek amacıyla yapılır. Açık oturum sonunda dinleyiciler de soru sorabilir, görüş sunabilir. Ancak konu hakkında bilgi sahibi olan dinleyiciler açık oturma katılan aktif bir konuşmacı gibi kendi aralarında veya konuşmacılarla tartışırsa açık oturum, foruma dönüşmüş olur.

SEMPOZYUM (BİLGİ ŞÖLENİ)

Sempozyum "önceden tespit edilen bir alanda konuşmacıların bildiri sunarak katıldığı bilimsel toplantı; bilgi şöleni" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Bilimsel bir etkinlik olan sempozyum, bir bilim dalındaki (örneğin, eğitim bilimleri sempozyumu) iki ya da daha fazla sayıdaki uzmanın bir araya gelerek bir konudaki (örneğin, öğretmen eğitiminde güncel yaklaşımlar) bilimsel araştırmalarını sunmalarına dayanmaktadır. Sempozyum, araştırmacıların genellikle iki ya da üç günlük periyotlarda ve farklı mekânlarda birçok oturum şeklinde, genellikle 10-20 dakika içinde bir bildiri şeklinde sundukları, katılımcılara bilimsel bakış açısı kazandıran bir grup tartışması tekniğidir. Bir konuda yapılmış, yapılmakta olan ya da yapılacak bilimsel araştırmanın, bu araştırma ile elde edilen bilgilerin ve üretilen özgün düşüncelerin bilimsel bir toplantıda sunulmasına bildiri denir. (Aykaç, 2018; Dinçer, 2021). Bir alanda, temel veya güncel bilgi edinmek amacıyla alanın uzmanlarından yararlanmayı kolaylaştırıcı bir tekniktir. Daha çok akademik camianın veya bilim insanlarının katılımıyla bilimsel toplantı şeklinde düzenlenen sempozyum ortaokul ve lise kademelerinde bir okulda veya farklı okulların katılımıyla örgün eğitimin de düzenlenebilir.

Sempozyum, konusunda uzman olan bir oturum başkanı yönetiminde, konu akış sırasına uygun olarak katılımcılar tarafından konunun farklı yönleri kısa açıklamalarla dinleyiciye sunulur. Üç-beş ya da daha fazla kişi, yüzleri dinleyicilere dönük biçimde bir masaya oturur, sırası gelen konuşmacı ayağa kalkarak okuma veya anlatma şeklinde sözü kesilmeden bildirini sunar. Bu sunumu soru-cevap ya da büyük grup tartışması izler. Konuşmalar bittikten sonra sempozyum üyeleri önce kendi aralarında, sonra da dinleyicilerle birlikte söz konusu konuyu, problemi tartışırlar. Başkan yönetiminde yapılan tartışmalar özetlenip sonuca ulaşılarak oturum bitirilir (Bilen, 2006: 126). Sempozyum, günümüzde çevrimiçi şeklinde de yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. & Bülbül, M. Ş. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: Doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Z.G. Eğitim Fakültesi Dergisi,* (30), 556-565.

Aykaç, N. (2018). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Balyemez, S. (2014). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (Ed: F. Güneş), Tartışma yöntemleri (ss. 199-218). Ankara: Pegem Akademi.

Bilen, M. (2006). *Plandan uygulamaya öğretim.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Demirel, Ö. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretmen sanatı.* Ankara: Pegem Akademi.

Dinçer, S. (2021). *Akademik yazım ve araştırmacılara öneriler.* Ankara: Pegem Akademi.

Edebiyatciyim (2024). *Açık oturum (Açık oturum nedir? Açık oturum özellikleri),* https://www.edebiyatciyim.com/acik-oturum-nedir-acik-oturum-ozellikleri/, Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler (Çev. Z. Dörtbudak). *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 3*(1), 2-4.

Özkan, U. B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi.* Ankara: Pegem Akademi.

Sarıgöz, O. (2013). Sınıfla ve grupla tartışma yöntemlerinin meslek yüksekokulu öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi. *Electronic Journal of Vocational Colleges, 3*(3), 100 -106.

Sönmez, V. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Sünbül, A. M. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Konya: Eğitim Yayıncılık.

Taşpınar, M. (2012). *Kuramdan uygulamaya öğretim yöntemleri*. Ankara: Elhan Kitap Yayın Dağıtım.

TDK (2024). *Açık oturum.* https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 10.06.2024.

TDK (2024). *Sempozyum.* https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 15.08.2024.

Turkedebiyati (2024). *Açık oturum nedir? Özellikleri, Örnekleri,* https://www.turkedebiyati.org/acik-oturum-nedir/, Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Ün Açıkgöz, K. (2007). *Aktif öğrenme.* İzmir: Biliş Yayınları.

Wikipedia (2024). *Kollegyum.* https://tr.wikipedia.org/wiki/Kollegyum, Erişim Tarihi: 10.10.2024.

TECHNIQUES OF THE DISCUSSION METHOD: FISHBOWL, SNOWBALL, TALKING CIRCLE, VIEW DEVELOPMENT

TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ: AKVARYUM, KARTOPU, KONUŞMA HALKASI, GÖRÜŞ GELİŞTİRME

Etem YEŞİLYURT

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim, 0000-0002-7340-7536

Özet

Tartışma yöntemi, öğretmenlerin en fazla kullandığı öğretim yöntemleri arasında yer almaktadır. Amacı, işlevi ve kullanış şekli bakımından hemen hemen tüm öğretim kademelerinde ve her derste kullanılabilir niteliğe sahip olan tartışma yönteminin öğrenciler ve derslerin kazanımları açısından birçok faydası bulunmaktadır. Grup çalışmasını, işbirliğini ve öğrenci merkezli eğitimi temel alsa da öğretmenin de öğrenme-öğretme sürecinin merkezinde yer aldığı bir öğretim yöntemidir. Tartışma yönteminde yukarıda yer alan ögeler kadar öğrenme-öğretme sürecinin etkili işletimi, anlamlı ve derin öğrenme, etkili bir sonuç da önemlidir. Görüldüğü üzere birçok ögesinin ve paydaşının bulunduğu tartışma yöntemi içerinde aynı zamanda birbirinden farklı amaçlara hizmet eden birçok öğretim tekniği de bulunmaktadır. Bu tekniklerin arasında akvaryum, kartopu, konuşma halkası ve görüş geliştirme da yer almaktadır. Ancak "Öğretim İlke ve Yöntemleri" ile "Özel Öğretim Yöntemleri" başta olmak üzere konuyla ilgili bazı temel kaynaklarda bu tekniklerin bir bütün olarak ele alınmadığı da görülmektedir. Alanyazın taramasına dayalı olarak yürütülen bu çalışma, kuramsal temeli bağlamında tartışma yönteminin akvaryum, kartopu, konuşma halkası ve görüş geliştirme teknikerini açıklamak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında tartışma yönteminin akvaryum, kartopu, konuşma halkası ve görüş geliştirme tekniklerinin amacı, özellikleri, kullanım şekli, katılımcı rolleri, kullanımında dikkat edilecek faktörler ve benzerliği yüksek olan tartışma teknikleriyle arasındaki farklar ele alınmıştır. Çalışma sonucunun öğretmenler ve öğrenciler başta olmak üzere eğitimin diğer paydaşlarına ve alanyazına katkı sunması öngörülmektedir.

Anahtar kelimeler: Tartışma yöntemi, akvaryum, kartopu, konuşma halkası, görüş geliştirme

Abstract

The discussion method is one of the most frequently used teaching methods by teachers. It is applicable to almost all educational levels and subjects due to its purpose, functionality, and implementation. The method offers numerous benefits for students and learning outcomes. While based on group work, collaboration, and student-centered education, it also places the teacher at the center of the teaching-learning process. Alongside these elements, effective management of the teaching-learning process, meaningful and deep learning, and achieving impactful outcomes are essential in the discussion method. The method includes various teaching techniques serving different purposes. As can be seen, the discussion method, which has many elements and stakeholders, also includes many teaching techniques that serve

different purposes. Among these techniques are the aquarium, snowball, talking circle, and view development. However, these techniques are often not comprehensively addressed in fundamental resources such as "Principles and Methods of Teaching" and "Special Teaching Methods." This study, based on a literature review, aims to explain the discussion method's aquarium, snowball, talking circle, and view development techniques within a theoretical framework. The objectives, characteristics, implementation methods, participant roles, considerations, and distinctions from similar discussion techniques are discussed. The study is expected to contribute to the field and provide practical insights for teachers, students, and other educational stakeholders.

Keywords: Discussion method, fishbowl, snowball, talking circle, view development

GİRİŞ

Öğrencilerin ve öğretmenin belirli bir konu üzerinde konuşmasına dayanan tartışma yönteminde problemler ve sorular olduğu kadar konuyla ilgili bilgilerin de paylaşılması esastır. Bu yöntem kuramsal olarak öğrencileri bir konu üzerinde düşünmeye yönelterek, anlaşılamayan noktaları açıklığa kavuşturmak ve verilen bilgileri pekiştirmek amacıyla kullanılır. Tartışma sürecinde öğretmen ve öğrenciler, sorulara verilen yanıtları eleştirme, doğruluğuna ilişkin görüş belirtme ve yorum yapma gibi davranışlarda bulunurlar (Erskine & Tomkin, 1963; Yaşar, 1998; Akt: Özer Özkan & Acar Güvendir, 2013). Ancak uygulama açısından öğrencilerin kendini ifade etmesini ve bilginin kalıcı izli olmasını sağlamak, öğrenciyi aktif kılmak, aktif öğrenmek, toplumsal ve kültürel konulara duyarlılaştırmak ve dersi monotonluktan kurtarmak amacıyla öğretmenlerin en fazla kullandığı öğretim yöntemlerinden biri de tartışma yöntemidir (Yeşilyurt, 2013). Amacı, işlevi ve kullanış şekli bakımından hemen hemen tüm öğretim kademelerinde ve her derste kullanılabilir niteliğe sahip olan tartışma yönteminin öğrenciler ve derslerin kazanımları açısından birçok faydası bulunmaktadır. Grup çalışmasını, işbirliğini ve öğrenci merkezli eğitimi temel alsa da öğretmenin de öğrenme-öğretme sürecinin merkezinde yer aldığı bir öğretim yöntemidir. Tartışma yönteminde yukarıda yer alan ögeler kadar öğrenme-öğretme sürecinin etkili işletimi, anlamlı ve derin öğrenme, etkili bir sonuç da önemlidir. Görüldüğü üzere birçok ögesinin ve paydaşının bulunduğu tartışma yöntemi içerinde aynı zamanda birbirinden farklı amaçlara hizmet eden birçok öğretim tekniği de bulunmaktadır. Bu tekniklerin arasında akvaryum, kartopu, konuşma halkası ve görüş geliştirme da yer almaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma kuramsal temeli bağlamında tartışma yöntemi içerisinde yer alan akvaryum, kartopu, konuşma halkası ve görüş geliştirme teknikleri açıklamak amacıyla yapılmıştır. Bu genel doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır. Tartışma yöntemi içerisinde yer alan;

- ✓ Akvaryum,
- ✓ Kartopu,
- ✓ Konuşma halkası ve
- ✓ Görüş geliştirme tekniklerinin genel özellikleri nedir ve uygulama süreci nasıldır?

YÖNTEM

Bu çalışma, genel bir alan yazını taraması şeklinde yürütülmüştür. Alan yazını taraması, nitel araştırma yaklaşımı içerisinde yer alan doküman incelemesi yönteminin bir parçasını/gereğini oluşturmaktadır. Ancak doküman incelemesi, sadece genel bir alan yazını taraması yapmayı ifade etmemektedir (Özkan, 2021). Doküman incelemesi yöntemi, çalışma kapsamında ele alınan konunun başlıklarına öncelik veren veya odaklanan derleme çalışmasına (Aydoğdu, Karamustafaoğlu & Bülbül, 2017) öncülük etmekte, alan yazınında yer alan çalışmaların fikir ve yaklaşımların özetlenmesine veya bu çalışmalar ışığında araştırmanın amacına uygun sentez oluşturulmasına fırsat tanır (Herdman, 2006).

TARTIŞMA YÖNTEMİNİN TEKNİKLERİ

AKVARYUM (İÇ ÇEMBER)

Akvaryum; öğrencilerin inceleme, araştırma, bilgiye ulaşma, bilgiyi yapılandırma ve onu sınıf ortamında öğrencilerin önünde sunma ilkelerine dayanan bir öğretim tekniğidir (Şahin, Kardaş & Görmez, 2017). Akvaryum, tartışma konusu olan ve özellikle üzerinde anlaşma sağlanamayan konuların ele alınmasında etkili bir tekniktir (Taşpınar, 2012: 227). Mümkün olduğu kadar çok sayıda öğrenciyi tartışmaya katmak, sınıf içi ve sınıf dışı tartışmaları canlandırmak için kullanılan akvaryum tekniği aşağıdaki aşamaları takip edilerek uygulanabilir (Ün Açıkgöz, 2007: 129; Maden, 2014; Şahin, Kardaş & Görmez, 2017; Kardaş, Şahin & Görmez, 2017):

✓ Öğrencileri iç içe iki çember şeklinde oturtun. Dış çemberde tartışmaya katılmayan öğrencileri; iç çemberdeyse tartışma konusu hakkında konuşacak öğrencileri oturtun.

✓ Problemi açıklayın, öğrencilere ne yapacaklarını söyleyin.

✓ Materyalleri, araç-gereçleri hazırlayın.

✓ Tartışma konularına hazırlanması için kaynakları öğrencilere tanıtın veya yönlendirin.

✓ Ulaşılan bilgi ve belgelerin raporlanması ve tartışma için son hazırlıkları yapın.

✓ Tartışmaya katılacak ilk öğrencileri belirlenerek iç çembere, dinleyicilere ise dış çembere oturtun.

✓ Dış çemberden tartışmaya katılacaklar için iç çemberde boş yer bırakın.

✓ Tartışmayı başlatın (gerekliyse, tartışmaları kayıt altına alarak tartışma sürecini öğrencilere izletin).

✓ Konuşma kusurlarını, eksiklerini, hatalarını belirleyin ve öğretmen yönlendirmesiyle bu hataların giderilmesi veya minimize edilmesi için çalışma yapın.

✓ Tartışmaları sonuçlandırın ve genel değerlendirme yapın.

✓ Başarılı performans göstererek konuşma kusurlarını gideren, etkili ve başarılı konuşma becerisi kazanan öğrencileri ödüllendirin.

✓ Gerekirse ilerleyen haftalarda da hedef ve kazanımlar çerçevesinde ve farklı bir konuyla tartışmaları sürdürün.

KARTOPU

Bir grup tartışması tekniği olan kartopu tekniği adını, grubun giderek sayıca büyümesinden almıştır. Bu tekniğin uygulama sürecinin başında öğrenciler konuyu ilk olarak tek başına düşünür ve bir görüş ortaya koyar. Sonra iki kişi birleşerek konuyu tekrar birlikte düşünür ve ortak bir görüş ortaya koyar. Tekniğin uygulama süreci daha sonra her etapta gruplar birleşmesiyle dört, sekiz, on altı vb. kişilik gruplar şeklinde birleşim ve ortak görüş ortaya konulması şeklinde devam eder. Yani oluşan yeni gruplar bir sonraki her etapta yeni sorun veya bir önceki turdan kendilerine gelen ortak görüşler üzerinde çalışırlar. Son etapta tüm sınıf (tüm gruplar) tek bir grup olarak bir önceki turdan kendine gelen görüş üzerinde ortak bir kararla düşüncelerini ve açıklamalarını paylaşır. Diğer bir deyişle sorun veya önceki turdan kendilerine gelen görüş üzerinde tüm sınıf görüş birliğine varır ve ortak bir sonuç (görüş, öneri, durum vb.) ortaya çıkar (Köseoğlu & Tümay, 2013; Ün Açıkgöz, 2007: 128). Oluşan görüşler, bireysel ya da grup adına sözcü sunumuyla tüm sınıfa sunum yapılarak uygulama tamamlanabilir. Sınıf mevcuduna göre sürecin herhangi bir yerinde grup sunumları alınabilir. Başka bir deyişle ikili ya da dörtlü grup çalışmaları bitiminde de özet sunumlar yapılabilir. Tüm grupların veya sınıfın tamamının sunumundan sonra öğretmen tarafından yapılan bir özet ile tartışma sona erer (Taşpınar, 2012: 228-230).

KONUŞMA HALKASI

Konuşma halkası, öğrencilerin bir konu, sorun, durum, olay vb. üzerinde görüşlerini ifade etmelerini sağlarken öğretim tekniğidir. Öğrencilerin görüş farklılıklarını görmek, farklı görüşlere saygı göstermek, sınıf ortamında güven ve saygı atmosferi oluşturmak, öğrenciler arasındaki ilişkileri ve iletişimi güçlendirmek, düşünleri paylaşmak amacıyla kullanılan bir tekniktir. Her ders ve konu için uygun olan konuşma halkası tekniği hem bilişsel hem de duyuşsal davranışların kazanılmasında etkilidir. Çünkü bu teknik öğrencilerin bilişsel davranış açısından bir konu üzerinde görüşlerini ifade etmelerini sağlarken duyuşsal davranış açısından da onların empati yapmasını amaçlar. Öğretmen bu tekniği uygulamaya koymadan önce öğrencilere bir olay, örnek durum, yaşam öyküsü, video, masal, drama, film vb. materyal (içerik, araç, etkinlik vb.) sunar. Daha sonra öğrencilerden sunulan bu araçlardaki kişilerin yerine kendilerini koymaları ve "Siz olsaydınız ne yapardınız?" gibi sorular sorarak onların empati kurmasını, duygu ve düşüncelerini dile getirmesini ister. Öğrencilerden istenen becerileri geliştirirken veya istenen hedefleri kazandırırken basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa vb. aşama aşama hareket edilmelidir. Konuşma halkası tekniği aşağıdaki adımlar takip edilerek uygulanabilir (Aykaç, 2018; Gözütok, 2023; Sönmez, 2008: 240-241).

✓ Sınıftaki sandalyeler yarım daire şeklinde "U" oturma planına göre ve yakın arkadaşlar yan yana gelmeyecek şekilde öğrenciler oturtulur.

✓ Dikkat edilecek kurallar tahtaya yazılır, öğrencilerin görebileceği bir yere asılır ya da sınıfta yüksek sesle okunur.

✓ Bir nesne belirlenir, bu nesne konuşma sırası gelen öğrencinin elinde bulundurulur ve sıraya göre elden ele dolanır.

✓ Konuşma konusu açıklanır; resim, film, video, öykü, masal, drama vb. araçlar öğrenciye sunulur; öğretmen konunun anlaşıldığından emin olur.

✓ Öğretmen konuyla ilgili olarak "Sizce ne düşünmüş olabilir?", "Sen buna benzer bir durum yaşadın mı?", "Sen olsaydın ne düşünür veya hissederdin?", "Sizce ne hissetmiş olabilir?" gibi sorulardan uygun olanını veya uygun olan başka soruları sorarak konuşma nesnesini yanında bulunan öğrenciye verir ve konuşmayı başlatır.

✓ Konuşan öğrenci, konuşma nesnesini yanındaki arkadaşına vererek onun konuşması sağlanır ve süreç böyle devam ederek herkesin konuşması sağlanır. Konuşmak istemeyen öğrenci "pas" diyerek sırayı kendinden bir sonraki kişiye verebilir.

✓ Öğretmen "pas" diyen ve konuşmayan, konuşmak istemeyen öğrencileri cesaretlendirip onların da konuşması için "Senin fikirlerini de almak isteriz.", "Belki sonraki turda fikrini bize söylersin." gibi yapıcı ve cesaretlendirici cümleler kurar.

✓ Tüm öğrencilerin konuşması tamamlanıncaya kadar tekniğin uygulaması devam eder. Her bir soru, her bir öğrenciye aynen sorularak bir tur boyunca tüm öğrencilerden görüş alınmaya devam eder, turun sonunda diğer soruya geçilir.

✓ Tur veya turlar sona erdiğinde son sözü öğretmen alır, ortaya konan görüşleri de dikkate alarak kendi duygu ve düşüncelerini paylaşır, konuyu özetleyerek ve teşekkür ederek konuşma halkasının uygulamasını sonlandırır.

✓ Konuşulanlar, görüşler özellikle sonuç rapor edilerek sınıf panosuna asılır veya diğer iletişim araçlarıyla konuşma halkasına katılan öğrencilerle ve bütün sınıfla paylaşılır.

GÖRÜŞ GELİŞTİRME

Görüş geliştirme, bir konu hakkında düşünce alışverişinde, tartışmasında diğer görüşlerden de yararlanarak öğrencilerin kendi görüşünü geliştirmesini, savunmasını, değiştirmesini ya da karşı çıktığı görüşü benimsemesini sağlayan bir tekniktir (Sönmez, 2008: 129). Çelişkili veya karşıt görüş içeren konular üzerinde öğrencilerin sınıfça katılımı şeklinde uygulanmaktadır. Bu teknik tartışma konusu hakkında öğrencilerin eğitsel düşünmesini geliştirmek, farklı görüşlere saygı duymasını öğretmek ve görüş geliştirmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Belirgin çelişkiler ve kutuplaşmış tutumlar içeren konular, bu tekniğin kullanımını ön plana çıkarmaktadır (Tok, 2012: 199). Bu tekniğin kullanımıyla öğrenciler bazı klasik, karmaşık veya kalıplaşmış düşünceleri tartışarak bir çözüme kavuşturur. Çeşitli boyutlarda (faktörlerde) görüşler ortaya konulabileceği gibi tartışma konusu ve buna bağlı sorular da oluşturulabilir. Öğrenciler, tartışma konusu hakkında etraflıca düşünür, görüş geliştirir ve görüşlerini likert tipi (Örn. Katılmıyorum, fikrim yok, katılıyorum vb.) dereceleme seçeneklerinden oluşan bir form üzerinde belirtir. Görüş geliştirme tartışmasının işlem süreci şöyle sıralanabilir (Taşpınar, 2012: 223-224):

✓ Farklı görüşlerin ortaya çıkabileceği uygun bir tartışma konusu belirlenir (Örnek: Nükleer santraller, ülke için yararlıdır).

✓ Konu tahtaya yazılır ve düşünmeleri için öğrencilere süre verilir.

✓ Konunun taraflarının yer alacağı düşünce kartonları (panoları, levhaları vb.) yazılıp sınıfın farklı yerlerine konulur. Bunlar "tamamen katılıyorum", "fazla katılıyorum", "orta düzeyde katılıyorum", "biraz katılmıyorum", "hiç katılmıyorum" şeklinde olabilir.

✓ Konu hakkında düşünen ve görüşlerini bir ölçüde belirginleştiren öğrencilerin görüşlerine uygun kartonun bulunduğu bölüme geçmeleri söylenir.

✓ Öğrenciler yerini alınca tartışma başlar ve öğrencilere yer aldıkları kartonun (görüşün) altında o bölümde (görüşte) bulunma nedenleri sorulur (Neden "tamamen katılıyorum" diyorsun? vb.).

✓ Birbirlerinin görüşlerini dinleyen öğrenciler karşılıklı olarak birbirini ikna edici görüşler ortaya koymaya çalışır.

✓ Süreç içerisinde öğrencilere farklı görüşlerden etkilenme durumu sorulur ve görüşünü değiştiren öğrencilerin yer değiştirmelerine, yani yeni görüşüne uygun olan yere gitmelerine imkân tanınır.

✓ Konunun etraflıca tartışıldığı düşünülürse tartışmaya son verilir, böylece konu hakkında farklı görüşler ortaya çıkmış olur.

Münazara ile karıştırılan görüş geliştirme münazaradan tamamen farklıdır. Görüş geliştirmede yalnız iki zıt (farklı, alternatif) düşünce, yargıçlar kurulu ya da tartışmada kazanan, kaybeden grup da yoktur. Görüş geliştirmede şu görüş doğru, bu görüş yanlıştır denemez, sloganlar söylenemez. Görüş geliştirme tekniğinde üç veya daha fazla görüş geliştirme grubu vardır. Hatta tüm sınıf tartışmaya katılabilir. Gruplar veya kişiler, başta savundukları görüşü terk edip başka bir görüşe, hatta karşı çıktıkları görüşe de katılabilir. Bu sürecin sonunda alternatif (farklı) düşünceler ortaya çıkabilir (Sönmez, 2008: 129).

KAYNAKÇA

Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. & Bülbül, M. Ş. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: Doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Z.G. Eğitim Fakültesi Dergisi,* (30), 556-565.

Aykaç, N. (2018). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Bilen, M. (2006). *Plandan uygulamaya öğretim.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Gözütok, F. D. (2023). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler (Çev. Z. Dörtbudak). *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 3*(1), 2-4.

Kardaş, M. N., Şahin, A. & Görmez, E. (2017). İki dilli 7. sınıf öğrencilerinin akvaryum öğretim tekniği uygulamalarına ilişkin görüşleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching, 5*(3), 477-501.

Köseoğlu, F. & Tümay, H. (2013). *Bilim eğitiminde yapılandırmacı paradigma.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Maden, S. (2014).*Türkçe öğretimi ve aktif öğrenme.* Giresun: Kirazofis Kitabevi.

Özer Özkan, Y. & Acar Güvendir, A. (2013). Öğrencilerin ölçme ve değerlendirme dersinin sunulmasında tercih ettikleri öğretim yöntemleri. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 4*(1), 1-14.

Özkan, U. B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi.* Ankara: Pegem Akademi.

Sönmez, V. (2008). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Sünbül, A. M. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Konya: Eğitim Yayıncılık.

Şahin, A., Kardaş M. N. & Görmez, E. (2017). Akvaryum tekniğinin iki dilli 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe konuşma becerilerine etkisi. *International Journal of Language Academy, 5*(3), 366-390.

Taşpınar, M. (2012). *Kuramdan uygulamaya öğretim yöntemleri*. Ankara: Elhan Kitap Yayın Dağıtım.

Tok, Ş. (2012). *Öğretim ilke ve yöntemleri* (Ed: A. Doğanay), Etkili öğretim için yöntem ve teknikler (ss. 161-237). Ankara: Pegem Akademi.

Ün Açıkgöz, K. (2007). *Aktif öğrenme.* İzmir: Biliş Yayınları.

Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmenlerin öğretim yöntemlerini kullanma amaçları ve karşılaştıkları sorunlar. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(1), 163-188.

INFORMATION ABOUT PLANETS OF SCIENCE EDUCATION TEACHER CANDIDATES AFTER THE SCIENCE CENTER VISIT

BİLİM MERKEZİ GEZİSİ SONRASI FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ GEZEGENLER HAKKINDAKİ BİLGİLERİ

Fulya ÖNER ARMAĞAN[1], Mehmet Enes KAHRAMAN[2]

[1] Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fen eğitimi, 0000-0003-2085-1390

[2]Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fen eğitimi, 0009-0009-7907-2878

Özet

Bu çalışma bilim merkezi gezisi sonrası fen bilgisi öğretmen adaylarının gezegenler hakkında belirttikleri kavramları incelemektedir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Çalışma grubunu amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme seçilen 25 fen bilgisi öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak doküman formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analizden faydalanılmıştır. Bulgular, bilim merkezi gezisi sonrasında fen bilgisi öğretmen adaylarının gezegenler hakkında temel özellikleri doğru şekilde ifade ettikleri görülmüştür. Çalışma bilim merkezi gezileri hakkında öneriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: bilim merkezi, gezegenler, fen bilgisi öğretmen adayı

Abstract

This study examines the concepts expressed by science teacher candidates regarding planets following a visit to a science center. A phenomenological approach, which is one of the qualitative research designs, has been utilized in this study. The study group comprises 25 science teacher candidates selected through criterion sampling, a type of purposeful sampling. A document form was used as the data collection tool. Descriptive analysis was employed in the data analysis. The findings indicate that after the visit to the science center, science teacher candidates correctly articulated the basic features of planets. The study offers recommendations regarding science center visits.

Keywords: science center, planets, preservice science teacher

1. Giriş

Astronomi, gök cisimlerinin yapısını ve hareketlerini inceleyen, yeni bilgilerle gelişebilen ve değişebilen, diğer bilim dalları ile ilişkili olan disiplinler arası bir bilimdir (Düşkün, 2011). Astronomideki yenilikler astronomi ile ilgili kavram ve konuların öğretiminin öneminin artmasına sebep olmuştur (Ayvacı ve Sezer, 2019). Astronomi eğitimi fen bilimleri öğretim programlarında (Kalkan vd., 2020) ve ders kitaplarında (Özdemir ve Berber, 2023) yer alması sebebiyle fen eğitiminde önemlidir. Astronomi eğitimi, zaman kısıtlamaları (Cox vd., 2016), öğrenci ve öğretmenlerin kavramsal eksiklikleri (Kanlı, 2015) ile öğretim programındaki yetersizlikler (Slater ve diğerleri, 2018) gibi zorluklarla karşı karşıyadır. Etkili bir astronomi öğretiminde aktif katılımlı materyaller gereklidir (Şahin ve Durukan, 2018). Ayrıca astronomi eğitiminin etkili olması için yapılandırmacı öğrenme ortamlarına ihtiyaç vardır (Bozdemir vd.,

2017). Bilim merkezleri de bu öğrenme ortamlarından biridir (Çolakoğlu, 2017). Bilim merkezleri öğrencilerin aktif konumda öğrenme gerçekleştirebilecekleri bir öğrenme ortamıdır (Öner ve Öztürk, 2019). Bilim merkezleri astronomiye yönelik ilgiyi arttırmada etkilidir (Balbag ve koç, 2020).

Alan yazında okul dışı öğrenme ortamlarında astronomi eğitimi ile alakalı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Bozdoğan ve Ustaoğlu, 2014; Demir ve Öner Armağan, 2018; Metin ve Bozdoğan, 2020; Öner Armağan vd., 2023; Özcan ve Yılmaz, 2018). Fakat bu çalışmalar planetaryum gezileri ile yürütülmüştür. Bilim merkezi sergi alanları ile yürütülmüş bir astronomi eğitimi çalışmasına rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın amacı bilim merkezi gezisi sonrası fen bilgisi öğretmen adaylarının gezegenler hakkında belirttikleri kavramları incelemektir. Bu nedenle araştırma sorusu "Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilim merkezi gezisi sonrası gezegenler hakkında belirttikleri kavramlar nelerdir?" olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Deseni

Bu araştırma, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilim merkezi deneyimi sonrası gezegenler hakkında belirttikleri kavramları incelemektedir. Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya ilişkin deneyimlerini ve bu deneyimlere atfettikleri anlamları ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlayan bir desendir (Creswell & Poth, 2016).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Amaçlı örneklemede araştırmacı, çalışmanın amacına uygun katılımcıları seçer (Creswell, 2009). Ölçüt örnekleme, araştırma problemine katkı sağlayacak belirli özellikleri taşıyan bireylerin seçimine dayanır (Saylan Kırmızıgül ve Öner Armağan, 2023). Bu kapsamda, çalışma grubu bilim merkezi gezisine katılan iç Anadolu bölgesinde öğrenim gören 25 fen bilgisi öğretmen adayından oluşmaktadır. Katılımcıların bilim merkezi gezisine katılmış olmaları ölçüt olarak belirlenmiştir.

2.3.Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak doküman formu kullanılmıştır. Doküman, belli bir konuya dair bilgi sağlamak amacıyla kullanılan yazılı araçtır. Katılımcıların görüş ve deneyimlerini derinlemesine kavrayabilmek için yaygın olarak uygulanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu çalışmada öğretmen adaylarının gezi sonrası gezegenler hakkında belirttikleri kavramları tespit etmeye yönelik oluşturulan açık uçlu sorulardan oluşan doküman formundan yararlanılmıştır.

2.4.Veri toplama süreci

Veriler 2024-2025 eğitim öğretim yılının bahar döneminde astronomi odaklı bilim merkezi gezisinden sonra toplanmıştır. Gezide güneş sisteminde bulunan gezegenler ve çeşitli gök cisimlerine değinilmiştir. Verilerin toplanması 15 dakika kadar sürmüştür.

2.5.Verilerin analizi

Araştırmada verilerin analizi için betimsel analiz tercih edilmiştir. Betimsel analiz, farklı kaynaklardan elde edilen verilerin önceden oluşturulmuş temalar çerçevesinde düzenlenerek yorumlanmasını sağlayan nitel veri analiz çeşididir (Özdemir, 2010).

2.6. Geçerlik Güvenirlik

Çalışmada iç geçerliğin sağlanması amacıyla, doküman formundaki sorular gezi içeriğine uygun olarak hazırlanmıştır. Dış geçerliğin sağlanması için çalışma grubunun seçimi ve veri toplama aracı uygun bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmanın iç güvenirliği, veri kaybının önlenmesiyle sağlanmıştır. Dış güvenirlik ise, çalışma grubu ölçütlere uygun olarak seçilmiştir.

3. BULGULAR

Fen bilgisi öğretmen adaylarının doküman formuna verdikleri cevapların tabloları oluşturulmuş ve her soruya ait tablolar belirtilmiştir. Bulgular tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

1) Merkür gezegeninin özellikleri nedir?

Merkür hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	Katılımcı Sayısı
Güneşe en yakın gezegendir	17
En küçük gezegendir	10
Karasal gezegendir	7
Uyduya sahip değildir	6
En hızlı gezegendir	4
Sıcak bir gezegendir	2
Atmosfere sahip değildir	1
Gri renktedir	1

Katılımcıların çoğu çoğu, Merkür'ün Güneş'e en yakın gezegen olduğunu belirtirken, bir kısmı en küçük gezegen olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, karasal gezegen olduğu, uyduya sahip olmadığı ve en hızlı gezegen olduğu da belirtilmiştir. Daha az sayıda katılımcı ise Merkür'ün sıcak bir gezegen olduğunu, atmosfere sahip olmadığını ve gri renkte olduğunu belirtmiştir.

2) Venüs gezegeninin özellikleri nedir?

Venüs hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	Katılımcı Sayısı
Güneşe en yakın 2. Gezegendir	17
En sıcak gezegendir	13
Karasal gezegendir	4
Uyduya sahip değildir	2
Karbondioksitli atmosfere sahiptir	2
Çoban yıldızı olarak bilinir	2
Dünyaya en yakın gezegendir	2
Ters dönüş hareketi yapar	2

Adını Roma mitolojisinden alır	1

Katılımcıların çoğu, Venüs'ün Güneş'e en yakın ikinci gezegen olduğunu belirtirken, önemli bir kısmı en sıcak gezegen olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, karasal gezegen olduğu, uyduya sahip olmadığı, karbondioksitli bir atmosfere sahip olduğu, Çoban Yıldızı olarak bilindiği, Dünya'ya en yakın gezegen olduğu ve ters dönüş hareketi yaptığı da belirtilmiştir. Az sayıda katılımcı ise Venüs'ün adını Roma mitolojisinden aldığını ifade etmiştir.

3) Dünya gezegeninin özellikleri nedir?

Dünya hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	**Katılımcı Sayısı**
%75 sudur	19
Yaşam vardır	17
Güneşe en yakın 3. Gezegendir	14
Ay uydusuna sahiptir	13
Atmosfere sahiptir	3

Öğretmen adaylarının çoğu, Dünya'nın %75'inin su olduğunu ve yaşam barındırdığını Bir kısmı ise Güneş'e en yakın üçüncü gezegen olduğunu ve Ay uydusuna sahip olduğunu vurgulamıştır. Daha az sayıda katılımcı, Dünya'nın atmosfere sahip olduğunu ifade etmiştir.

4) Mars gezegeninin özellikleri nedir?

Mars hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	**Katılımcı Sayısı**
Kızıl gezegen olarak bilinir	19
Güneşe en yakın 4. Gezegendir	15
Yaşam arayışı vardır	6
Kızıl görünür	4
2 uyduya sahiptir	3
Su bulundurur	2
Karasal gezegendir	2
Atmosferi karbondioksit vardır	1
Adını roma mitolojisinden alır	1
Dünyadan az yer çekimi vardır	1

Katılımcıların çoğu, Mars'ın Kızıl Gezegen olarak bilindiğini ve Güneş'e en yakın dördüncü gezegen olduğunu belirtmiştir. Bir kısmı, Mars'ta yaşam arayışı olduğunu ve kızıl göründüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, iki uyduya sahip olduğu, su bulundurduğu, karasal gezegen olduğu, atmosferinde karbondioksit bulunduğu, adını Roma mitolojisinden aldığı ve Dünya'dan daha az yer çekimine sahip olduğu da belirtilmiştir.

5) Jüpiter gezegeninin özellikleri nedir?

Jüpiter hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	**Katılımcı Sayısı**
Güneş sisteminin en büyük gezegenidir	15
Güneşe yakınlık bakımından 5. gezegendir	8
Çok sayıda uyduya sahiptir	5
Gazsal gezegendir	4
Halkalara sahiptir	3
Adını roma mitolojisinden alır	1
Zehirli gazlar içerir	1

Öğretmen adaylarının çoğu, Jüpiter'in Güneş Sistemi'nin en büyük gezegeni olduğunu belirtirken, bir kısmı Güneş'e yakınlık bakımından beşinci gezegen olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, çok sayıda uyduya sahip olduğu, gazsal gezegen olduğu, halkalara sahip olduğu, adını Roma mitolojisinden aldığı ve zehirli gazlar içerdiği kavramları da belirtilmiştir.

6) Satürn gezegeninin özellikleri nedir?

Satürn hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	**Katılımcı Sayısı**
Güneşe en yakın 6. Gezegendir	13
Halkalara sahiptir	10
En büyük ikinci gezegendir	4
Gazsal gezegendir	4
Çok sayıda uydusu vardır	4
Güneş sisteminde halkası en belirgin olan gezegendir	2
Sudan az yoğunluktadır	1
Çıplak gözle görülebilir	1
Soğuk gezegendir	1
Zehirli gazlar içerir	1

Buz devi sınıfındadır	1

Katılımcıların çoğu, Satürn'ün Güneş'e en yakın altıncı gezegen olduğunu ve halkalara sahip olduğunu belirtmiştir. Bir kısmı, en büyük ikinci gezegen olduğu, gazsal gezegen olduğu ve çok sayıda uydusu olduğunu ifade etmiştir. Daha az sayıda katılımcı Satürn'ün, Güneş Sistemi'nde ki en belirgin halkalara sahip olduğu, sudan daha az yoğunluğa sahip olduğu, çıplak gözle görülebildiği, soğuk bir gezegen olduğu, zehirli gazlar içerdiği ve buz devi sınıfında olduğu belirtmiştir.

7) Uranüs gezegeninin özellikleri nedir?

Uranüs hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	**Katılımcı Sayısı**
Güneşe en yakın 7. gezegendir	11
Halkası vardır	7
Uyduları vardır	6
Gazsal gezegendir	4
Mavi renklidir	3
Soğuk gezegendir	3
Büyüklük olarak en büyük 3. Gezegendir	2
Modern çağlarda bulunmuştur	2
Yapısında amonyak ve zehirli gazlar bulunur	1
Eksen eğikliği farklıdır	1
Dünyadan 10 kat daha ağırdır	1

Öğretmen adaylarının çoğu, Uranüs'ün Güneş'e en yakın yedinci gezegen olduğunu belirtirken, bir kısmı halkalara sahip olduğunu ve uyduları olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, gazsal gezegen olduğu, mavi renkte olduğu, soğuk bir gezegen olduğu, büyüklük bakımından üçüncü gezegen olduğu, modern çağlarda bulunduğu, yapısında amonyak ve zehirli gazlar bulunduğu, eksen eğikliğinin farklı olduğu ve Dünya'dan 10 kat daha ağır olduğu kavramları da belirtilmiştir.

8) Neptün gezegeninin özellikleri nedir?

Neptün hakkında katılımcıların belirttikleri kavramlar

Kavram	**Katılımcı Sayısı**
Güneşe en uzak gezegendir	14

Soğuk bir gezegendir	9
Gazsal gezegendir	7
Uyduları vardır	6
Halkası vardır	4
Modern çağda keşfedilmiştir	2
Kırmızı ışığı soğurması sebebiyle mavi görünür	2
Etrafı buzullarla kaplıdır	1
Atmosferi metan, hidrojen ve helyumdan oluşur	1
Sonradan gezegen olarak kabul edilmiştir	1

Katılımcıların çoğu, Neptün'ün Güneş'e en uzak gezegen olduğunu ve soğuk bir gezegen olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı Neptün'ün, gazsal gezegen olduğunu, uydulara sahip olduğunu ve halkalara sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, modern çağda keşfedildiği, kırmızı ışığı soğurması nedeniyle mavi göründüğü, etrafının buzullarla kaplı olduğu, atmosferinin metan, hidrojen ve helyumdan oluştuğu ve sonradan gezegen olarak kabul edildiği de belirtilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bilim merkezi gezisi sonrasında fen bilgisi öğretmen adaylarının gezegenler hakkında temel özellikleri doğru şekilde ifade ettikleri tespit edilmiştir. Alan yazında benzer olarak bilim merkezinin bilimsel bilgi edinmede etkili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Efe ve Umdu Topsakal, 2022; Solis vd., 2021, Türkmen ve Yıldırım, 2024, Villa, 2016). Benzer şekilde etkileşimli deneyimlerin astronomi konularının öğretilmesinde etkili olduğu görülmüştür (Baba vd., 2022; Cruz vd., 2025; Ferrari vd., 2024; Jumran vd., 2025; Mykoliuk ve Kiv, 2020; Nasution vd., 2025). Baba ve diğerleri (2020) çalışması artırılmış gerçeklik uygulamalarının ve modelleme temelli öğretimin astronomi öğretiminde etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca etkileşimli teknolojilerin astronomi eğitiminde önemli olduğu görülmektedir (Mykoliuk ve Kiv, 2020). Ferrari ve diğerleri (2024) çalışmasında ise astronomi öğretiminde etkileşimli deneyimlerin dersleri daha ilgi çekici hale getirdiği görülmüştür.

1. Bilim merkezindeki astronomi gezileri, öğretmen adaylarının gezegenlerle ilgili doğru bilgi edinmelerini sağlamıştır. Bu nedenle, bilim merkezi gezilerine daha sık yer verilmelidir.

2. Bu çalışma, katılımcıların öğrenme düzeyini yalnızca geziden sonra ölçmüştür. Bu sebeple katılımcıların kavramsal öğrenmelerini daha doğru değerlendirmek için ön-test ve son-test uygulamaları ile ölçüm yapılması önerilmektedir.

3. Bilim merkezi gezisi doğru bilgi edinmeye katkı sağladığı için geziden edinilen bilgilerle bağlantılı sınıf içi etkinlikler ve ders planları geliştirilmesi önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Ayvacı, H. Ş. & Sezer, K. (2018). Astronomi ile ilgili yapılan çalışmalara yönelik betimsel içerik. *International e-Journal of Educational Studies*, 3(5), 47-57.

Baba, A., Zorlu, Y., & Zorlu, F. (2022). Investigation of the Effectiveness of Augmented Reality and Modelling Based Teaching in" Solar System and Eclipses" Unit. *International Journal of Contemporary Educational Research*, *9*(2), 283-298.

Balbag Z & Koç B (2020) Fen bilgisi öğretmen adaylarının astronomiye yönelik ilgilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Field Education*, 6(1), 107-122.

Bozdoğan A E & Ustaoğlu F (2014) Planetaryumların öğretim potansiyeli hakkında fen bilimleri öğretmen adaylarının görüşleri. *Journal of Turkish Science Education*, 11(1), 3-23

Bozdemir H Çevik E E Altunoğlu B D & Kurnaz M A (2017) Astronomi konularının öğretiminde kullanılan farklı yöntemlerin akademik başarıya etkisi: Bir meta analiz çalışması. *Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-24.

Cox, M., Steegen, A. & De Cock, M. (2016). How Aware Are Teachers of Students' Misconceptions in Astronomy? A Qualitative Analysis in Belgium. *Science Education International*, 27(2), 277-300.

Çolakoğlu M H (2017) Okul ve bilim merkezi eğitimde işbirliği. *Journal of Research in Informal Environments,* 2(2) 1-24

Cruz, G. L. D. D., Cruz, J. D. R., De Leon, K. A. J. B., Dimla, A. C., Cortez, J. A. R., Baltazar, R. D., & Hizon, J. O. (2025). Effect of Solar System Scope Application as an Instructional Material on Students' Solar System Academic Achievement and Self-Efficacy. *Open Access Library Journal*, *12*(1), 1-13.

Demir, N. & Öner Armağan, F. (2018). Okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik fen bilgisi öğretmenlerinin görüşleri: planetaryum. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(30), 4241-4248

Düşkün, İ. (2011). *Güneş-Dünya-Ay Modeli Geliştirilmesi ve Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Astronomi Eğitimindeki Akademik Başarılarına Etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Malatya.

Efe, H. & Topsakal, Ü. U. (2022). The effect of science centres on perceptions of secondary school students towards the nature of science. *South African Journal of Education,* 42(2) 1-13

Ferrari, E., Teijón, P. H., & Ruiz, C. (2024). Unlocking the cosmos: evaluating the efficacy of augmented reality in secondary education astronomy instruction. *Journal of New Approaches in Educational Research*, *13*(1), 8.

Jumran, A., Hardiansyah, F., & Shiddiq, A. (2025). The mınıature of solar system medıa ın ımprovıng scıence understandıng and learnıng outcomes ın elementary schools. *El Midad: Jurnal Jurusan PGMI*, *17*(1).

Kalkan, Ö., Tunç, T. & Özcan, H. (2021). Cumhuriyetten günümüze fen öğretim programlarında yer alan astronomi ve yer bilimleri konularının karşılaştırılmalı incelenmesi. *Turkish Journal of Educational Studies, 8*(2), 215-240.

Kanli, U. (2015). Using a Two-Tier Test to Analyse Students' and Teachers' Alternative Concepts in Astronomy. *Science Education International, 26*(2) 148-165

Metin, M. & Bozdoğan, A. E. (2020). Fen bilimleri dersi kapsamında planetaryuma düzenlenen bir gezinin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı ilgi ve motivasyonuna etkisi. Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi,6(2), 240- 260.

Mykoliuk, D. V. & Kiv, A. E. (2020). Using interactive technologies to study the evolution of stars in astronomy classes.

Nasution, L. A., Khairiah, K., Siregar, J., Destini, R., Kurniawan, C., & binti Rusli, R. (2025). Effectiveness of Stellarium Application in Enhancing Student's Understanding: Astronomy Concepts in Physics Education. *JURNAL EDUSCIENCE*, *12*(4), 957-966.

Öner, G. & Öztürk, M. (2019). Okul dışı öğrenme ve öğretim mekânları olarak bilim merkezleri: Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının deneyimi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20, 1109-1135.

Öner Armağan, F. Karaca, M. & Bektaş, O. (2023). Pre-service science teachers' opinions about the planetarium. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 13*(2), 1067-1083

Özdemir, E. & Berber, E. (2023). Astronomi Konularının Ortaokul Fen Bilimleri Ders Kitapları Kapsamında İncelenmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2*(2), 69-84.

Özcan, H. & Yılmaz, Ş. (2018). Planetaryum gezisi ile fen bilgisi öğretmen adaylarının astronomi kavramlarındaki değişimin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED), 12*(1), 392-418.

Şahin, Ç. & Durukan, Ü. G. (2018). Aktif katılımlı materyal geliştirme sürecinin fen bilgisi öğretmen adaylarının kavramsal anlamaları üzerine etkisi: Bazı astronomi konuları *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 9*(1), 53-64.

Slater, E. V., Morris, J. E. & McKinnon, D. (2018). Astronomy alternative conceptions in pre-adolescent students in Western Australia. *International Journal of Science Education 40(*17), 2158-2180.

Solis, D. H., Hutchinson, D. & Longnecker, N. (2021 August) Formal learning in informal settings—increased physics content knowledge after a science centre visit. *Frontiers in Education 6*, 698-691.

Türkmen, G. & Yıldırım, Z. (2025). Deepening conceptual understanding in science centers: the role of educators' ımplicit metacognitive actions during ınteractive exhibit guidance. *Journal of Museum Education, 1-35.*

Villa, M. (2016) Learning at the Science Museum A study on the public's experiences with different types of visit at the Museo Nazionale della Scienza e della Tecnologia "Leonardo da Vinci" in Milan, Italy. *Journal of Science Communication, 15*(4), A01.

WASTE OR RESOURCE?”
A QUALITATIVE STUDY ON PRE-SERVICE TEACHERS’ PERCEPTIONS OF RECYCLING AND WASTE
ÇÖP MÜ, KAYNAK MI?”
ÖĞRETMEN ADAYLARININ GERİ DÖNÜŞÜM VE ATIK ALGISI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Fulya ÖNER ARMAĞAN[1], Mehmet Enes KAHRAMAN[2] Melek KARACA[3],

[1] Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fen eğitimi, 0000-0003-2085-1390

[2]Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fen eğitimi, 0009-0009-7907-2878

[3]Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fen eğitimi, 0000-0002-6957-5932

Özet

Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir bir çevre yönetimi açısından kilit öneme sahip geri dönüşüm, bireylerin bilgi ve farkındalık düzeylerinden doğrudan etkilenir. Geri dönüşüm eğitimi, bireylerin atık yönetimi konusundaki bilinçlerini artırarak hem çevresel kazanımların hem de toplumsal katılımın güçlendirilmesinde temel bir araçtır. Bu araştırma, TÜBİTAK 2237 Uygulamalı Deprem Eğitimi Projesi kapsamında 21 öğretmen adayının geri dönüşüm ile ilgili bilgi ve algı düzeylerini niteliksel olarak belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu Erciyes Üniversitesinde yapılan ilgili projeye katılan 21 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Nitel araştırma yönteminin fenomenoloji desenine dayalı olarak yürütülen araştırmanın verileri, geri dönüşüm, atık, yeniden kullanım ile ilgili 20 açık uçlu sorudan oluşan doküman formu aracılığıyla elde edilmiştir. Veriler, betimsel teknikle analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların büyük bir kısmı geri dönüşüm kavramını ilkokul döneminde öğrenmiş ve düzenli olarak geri dönüşüm kutularını kullandıklarını belirtmiştir. En çok kâğıt, plastik ve cam atıkların geri dönüştürüldüğü, tıbbi ve organik atıkların ise sınırlı düzeyde geri kazanıldığı görülmektedir. Geri dönüştürülebilir ürünler için daha fazla ödeme yapma konusunda katılımcıların yarısı belirli koşullarda olumlu yaklaşırken, küçük bir kısmı kesinlikle olumsuz görüş bildirmiştir. Atık kavramı çoğunlukla geri dönüştürülebilen ürünler üzerinden tanımlanmış, atık türleri arasında organik, geri dönüştürülebilen ve tıbbi/kimyasal atıkların öne çıktığı belirlenmiştir. Katılımcılar geri dönüşümü tekrar kullanılabilir hale getirme, farklı formda değerlendirme veya ham maddeye dönüştürme; geri kazanımı ürünün aynı ya da farklı amaçlarla tekrar kullanılması; yeniden kullanımı ise özellikle aynı ürünün tekrar değerlendirilmesi olarak ifade etmiştir. Tüm katılımcılar kompostu organik gübre oluşturma olarak tanımlamış ve bu kavramla en çok üniversite ve TÜBİTAK projeleri kapsamında karşılaştıklarını belirtmiştir. Kompostun kullanım amaçları arasında organik gübre yapımı ve toprağın iyileştirilmesi öne çıkmaktadır. Geri dönüşümün faydaları arasında çevreyi koruma, doğal kaynakları koruma ve ekonomik katkı en sık vurgulanan unsurlar olurken, zararları arasında çevre kirliliği, enerji israfı ve düşük kaliteli ürünler öne çıkmıştır. Türkiye’de geri dönüşüm konusunda en çok Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile ÇEVKO’nun bilindiği, ancak önemli bir kesimin yetkili kurumlar hakkında bilgi sahibi

* Bu çalışma, 2025/1 döneminde uygulanan TÜBİTAK 2237-A Uygulamalı Deprem Eğitimi Projesinden türetilmiştir.

olmadığı görülmüştür. Katılımcıların doğru cevap ortalaması 3,14 olup çoğunluk 3–4 doğru cevap aralığında yoğunlaşmış, yalnızca iki katılımcı tüm soruları doğru yanıtlamıştır; bu durum katılımcıların geri dönüşüm bilgisi açısından orta düzeyde bir başarıya işaret etmektedir. Ayrıca, geri dönüşümün yaygın olmamasının başlıca nedenleri arasında bireylerin geri dönüşüm konusunda bilgi eksikliği, geri dönüştürülebilir atıkların tanınmaması ve ayrıştırılmasının zor bulunması yer almakta; bunun yanı sıra geri dönüşümün önemsenmemesi, süreçlerin zaman alıcı görülmesi, kutu ve tesis yetersizliği ile altyapısal eksiklikler de önemli engeller arasında sayılmaktadır. Genel olarak bulgular, geri dönüşüm konusunda farkındalığın yüksek olmasına rağmen bilgi eksikliği ve sistemsel yetersizliklerin yaygınlaşmanın önünde engel oluşturduğunu göstermektedir. Gelecek araştırmalar bireylerin bilgi düzeyleri ile davranışları arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyebilirler. Ayrıca, geri dönüşüm eğitim programlarının etkililiği, toplumu bilinçlendirme ve farkındalık kazandırma yöntemleri üzerine araştırmalar yaygınlaştırılabilir.

Anahtar kelimeler: geri dönüşüm, atık, fen bilgisi öğretmen adayı

Abstract

Recycling, which is of key importance for the preservation of natural resources and sustainable environmental management, is directly influenced by individuals' levels of knowledge and awareness. Recycling education serves as a fundamental tool in enhancing individuals' awareness of waste management, thereby strengthening both environmental gains and social participation. This study aims to qualitatively determine the knowledge and perception levels of 21 pre-service teachers regarding recycling within the scope of the TÜBİTAK 2237 Applied Earthquake Education Project. The study group consists of 21 pre-service teachers who participated in the related project conducted at Erciyes University. Data were collected using a document form consisting of 20 open-ended questions related to recycling, waste, and reuse, within the framework of a phenomenological research design. The data were analyzed using descriptive techniques.

Findings show that most participants learned about the concept of recycling during primary school and reported regularly using recycling bins. Paper, plastic, and glass were identified as the most commonly recycled materials, while medical and organic waste were recovered at limited levels. Regarding willingness to pay more for recyclable products, about half of the participants responded positively under certain conditions, while a small proportion expressed a strictly negative view. The concept of waste was mostly defined through recyclable products, with organic, recyclable, and medical/chemical wastes emerging as the main categories. Participants described recycling as making products reusable, repurposing them in different forms, or converting them into raw materials; recovery as reusing a product for the same or different purposes; and reuse as mainly re-evaluating the same product. All participants defined compost as the creation of organic fertilizer and noted that they mostly encountered this concept in university or TÜBİTAK projects. The primary purposes of compost use included producing organic fertilizer and improving soil quality.

Among the benefits of recycling, environmental protection, conservation of natural resources, and economic contribution were the most frequently emphasized, while drawbacks included environmental pollution, energy waste, and low-quality products. In Turkey, the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change and ÇEVKO were the most recognized institutions in recycling; however, a significant portion of participants lacked knowledge about the relevant authorities. The participants' average number of correct answers was 3.14, with most clustered in the 3–4 range, and only two participants answering all questions correctly. This indicates a moderate level of recycling knowledge.

The main reasons for the limited prevalence of recycling were identified as lack of knowledge, difficulty in recognizing and separating recyclable waste, lack of prioritization, the perception of recycling processes as time-consuming, insufficient bins and facilities, and infrastructural deficiencies. Overall, the findings reveal that although awareness of recycling is high, knowledge gaps and systemic shortcomings remain significant barriers to wider practice. Future research may further explore the relationship between individuals' knowledge levels and their behaviors, as well as expand studies on the effectiveness of recycling education programs, and strategies for raising societal awareness and consciousness.

Keywords: recycling, waste, preservice science teacher

1. GİRİŞ

Negatif ekonomik değere sahip malzemeler çöp olarak adlandırılır (Kök, 2021). Sanayileşme ve ardından gelen hızlı şehirleşmeyle birlikte çöp miktarında artış görülmüştür (Kılınç, 2014).

Herhangi bir üretim veya tüketim sürecinin sonunda ortaya çıkan ve yararlanan kişi veya kurumlar tarafından istenmeyen, katı, sıvı veya gaz halindeki maddelere ise atık denir (Bilgili, 2020). Atıkların; katı atık, tehlikeli atıklar, ambalaj atıkları, tıbbi atıklar ve özel atıklar gibi çeşitli gruplara ayrılır (Kök, 2021). Katı atıklar; hava, su, toprak ve görüntü kirliliği gibi çeşitli çevresel sorunlara neden olur (Yılmaz, 2016). Bu nedenle, kâğıt, karton, cam, plastik ve metal gibi atıkların yeniden işlenmesi, atık üretiminin azaltılması, geri dönüşümün teşvik edilmesi ve geri dönüştürülemeyen atıkların çevreye zarar vermeyecek şekilde yok edilmesi gerekmektedir (Yılmaz, 2019). Kullanılmayan ancak geri dönüştürülebilen atıkların, çeşitli yöntemlerle hammaddeye dönüştürülerek yeniden kullanılması işlemine geri dönüşüm denir (Avan, 2011). Eğitim ortamları atıklara yönelik bilgi arttırmada etkili mekanlardır (Yusuf ve Fajri, 2022). Atık ayırma ve geri dönüşüm niyetinin oluşumunda çevre eğitimi önemli bir etkendir (Tanjung vd., 2024). Çevre eğitimi, sürdürülebilir bir gezegen için önemli olan, insanların çevre üzerindeki etkilerini azaltmayı hedefleyen ve bireyleri bilgi, değer ve uygulamalarla donatarak dönüştürücü eyleme teşvik eden bir harekettir (McPhee, 2022). Fen bilgisi öğretmenleri öğrencilerin sürdürülebilir çevre bilinçlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadırlar (Barakat vd., 2025). Bu nedenle fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre bilinci kazanması önemlidir. Çevre eğitimi öğretmen adaylarının çevre bilinci kazanmasında etkili görülmüştür (Günşen, 2023).

Alan yazında çevre eğitimi ile ilgili fen bilgisi öğretmen adayları ile yürütülmüş çeşitli çalışmalar bulunsa da bu araştırmalar genellikle mevcut bilgi düzeyleri, davranışları, tutumları ve metaforik algıları üzerine yürütülmüştür (Arık ve Yılmaz, 2017; Çelik ve Doğru, 2019; Güven, 2013; Önal vd., 2020; Uyanık, 2016). Bu çalışmada ise, öğretmen adaylarının bir proje deneyiminin ardından bu kavramlara yönelik algılarını görüşler ile ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırma sorusu "Geri dönüşüm ve atık konularında eğitime katılan fen bilgisi öğretmen adaylarının, eğitim sonunda geri dönüşüm ve atık yönetimi kavramlarına yönelik görüşleri nelerdir?" olarak belirlenmiştir.

2.YÖNTEM

2.1. Çalışma Deseni

Bu araştırma, fen bilgisi öğretmen adaylarının bir proje deneyimi sonrası atık ve geri dönüşüm konularına yönelik görüşlerini ve algılarını incelemektedir. Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenoloji, bireylerin bir olayı nasıl deneyimlediklerini ve bu deneyime hangi anlamları yüklediklerini detaylı olarak inceleyen bir nitel araştırma desenidir (Creswell & Poth, 2016).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu, amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Amaçlı örneklemede araştırmacı, araştırmanın amacına uygun katılımcıları belirler (Creswell, 2009). Ölçüt örnekleme, araştırma problemine katkı sağlayacak belli ölçütleri karşılayan bireylerin seçimine dayanır (Saylan Kırmızıgül ve Öner Armağan, 2023). Bu doğrultuda, çalışma grubu Uygulamalı Deprem Eğitimi II projesine katılım sağlayan 21 fen bilgisi öğretmen adayından oluşmaktadır. Projeye katılım ölçüt olarak belirlenmiştir.

2.3.Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu doküman formu kullanılmıştır. Belli bir konuya dair bilgi sağlamak amacıyla kullanılan yazılı araçlara doküman denir. Katılımcıların görüş ve deneyimlerini derinlemesine inceleyebilmek için yaygın olarak uygulanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Görüşme soruları araştırmacılar tarafından alan yazın taranarak oluşturulmuştur (Aksan ve Çelikler, 2019).

2.4.Veri Toplama Süreci

Veriler Uygulamalı Deprem Eğitimi II projesinde toplanmıştır. Verilerin toplanması 20 dakika kadar sürmüştür. Öğretmen adaylarına verilen eğitim aşağıda sunulmuştur.

2.4.1. Çevre Eğitimi ve Temel Kavramların Tanıtımı

Öğretmen adaylarına, atık yönetimi, geri dönüşüm, yeniden kazanım ve çevre koruma kavramlarına ilişkin teorik bilgiler verilmiştir. Atık türleri ve bunların çevresel etkileri detaylı bir şekilde ele alınmış; geri dönüşüm süreçlerinin ekosistem üzerindeki olumlu etkileri vurgulanmıştır. Ayrıca, deprem bölgelerindeki çevresel sorunlar ve bu bölgelere özgü sürdürülebilir çözümler, örnek vakalar üzerinden tartışılmıştır. Bu bölüm, adayların çevre eğitimi konularında kavramsal bir temel oluşturmasını sağlamayı hedeflemiştir.

2.4.2. Uygulamalı Etkinlikler: Sürdürülebilir Tuvalet Tasarımı ve Bokashi Kompostu

Öğretmen adayları gruplara ayılarak deprem bölgelerinde kullanılabilecek çevre dostu tuvalet sistemlerinin tasarımı çizmişlerdir. Bu süreçte, hijyen standartları, düşük maliyet, çevresel uyumluluk ve atıkların değerlendirilmesi gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Adaylar, gruplar halinde tasarımlarını çizimlerle sunmuş, atık yönetiminde yenilikçi yaklaşımlar geliştirmiştir. Ardından, bokashi kompostu yapımı uygulamalı olarak öğretilmiştir. Organik atıkların fermente edilerek kompost haline getirilmesi süreci, teorik ve pratik boyutlarıyla ele alınmıştır. Öğretmen adayları, bokashi kompostunun hazırlanışını uygulamalı olarak öğrenmişlerdir. Bokashi kompostunun toprak verimliliğine katkıları ve çevre dostu özellikleri, uygulama sırasında vurgulanmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarına çevre dostu yetkili kurumlar hakkında bilgiler verilmiştir.

2.5.Verilerin analizi

Araştırmada verilerin analizi için betimsel analiz tercih edilmiştir. Betimsel analiz, farklı kaynaklardan elde edilen verilerin önceden oluşturulmuş temalar çerçevesinde düzenlenerek yorumlanmasını sağlayan nitel veri analiz çeşididir (Özdemir, 2010).

2.6.Geçerlik Güvenirlik

Çalışmada iç geçerliğin sağlanması amacıyla, doküman formundaki sorular etkinlik içeriğine uygun olarak seçilmiştir. Dış geçerliğin sağlanması için çalışma grubunun seçimi ve veri toplama aracı uygun bir şekilde açıklanmıştır. Veri kaybının önlenmesiyle araştırmanın iç güvenirliği sağlanmıştır. Dış güvenirliğin sağlanması için çalışma grubu ölçütlere uygun olarak seçilmiştir.

3.BULGULAR

Tablo 1. "Geri dönüşüm kavramını ilk ne zaman duydunuz?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Geri dönüşüm kavramını ilk ne zaman duydunuz?	İlkokul	K1, K4, K5, K6, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15, K17, K18	13
	Çocukluk dönemi Okul öncesi dönem	K2, K3, K7, K20	4
	Ortaokul	K10, K16, K19, K21	4

Katılımcıların çoğu, geri dönüşüm kavramıyla ilkokul döneminde tanıştığını belirtmiştir. Örneğin, K18, "İlkokulda duydum" demiştir. Katılımcıların bir kısmı ise bu kavramı okul öncesi dönemde duyduklarını ifade etmişlerdir örneğin K21 "Geri dönüşüm kavramı ilk kez, anaokuluna giderken 6 yaşımda duymuştum. "Ayrıca ortaokul döneminde duyduklarını ifade eden katılımcılarda bulunmaktadır K10 "Ortaokul dönemimde duydum" şeklinde ifade etmiştir.

Tablo 2. "Geri dönüşüm kutularını ne sıklıkla kullanıyorsunuz?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Geri dönüşüm kutularını ne sıklıkla kullanıyorsunuz?	Genellikle	K1, K3, K4, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K19, K20, K21	17
	Nadiren	K2, K5, K9, K18	4

Katılımcıların büyük çoğunluğu geri dönüşüm kutularını genellikle kullandıklarını ifade etmiştir örneğin, K12, "Genellikle her gün kullanıyorum" demiştir. Ancak, az sayıda katılımcı bu kutuları nadiren kullandığını belirtmiştir, K5 "Çok nadir kullanıyorum" şeklinde ifade etmiştir.

Tablo 3. "Geri dönüşüm kutularına hangi ürünleri atıyorsunuz?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Geri dönüşüm kutularına hangi ürünleri atıyorsunuz?	Kâğıt	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K10, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21	19
	Plastik	K1, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K10, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21	18
	Cam	K1, K3, K4, K5, K8, K9, K10, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21	17
	Pil	K1, K2, K4, K5, K7, K15, K16, K18, K19, K21	10
	Tıbbi ürünler	K15, K21	2
	Metal	K4, K19, K21	3
	Organik ürünler	K9, K15, K21	3

Katılımcıların büyük kısmı kağıt, plastik, cam ve pil ürünlerini geri dönüşüm kutularına attığını belirtmiştir. Katılımcıların küçük kısmı ise metal, organik ürünler ve tıbbi ürünleri belirtmişlerdir. Örneğin, K7, "Kağıt, plastik ve cam atıkları düzenli olarak ayırıyorum" demiştir. Bu, katılımcıların genellikle yaygın geri dönüştürülebilir malzemelere odaklandığını göstermektedir.

Tablo 4. "Geri dönüştürülebilir ürünler için daha fazla ödeme yapmaya razı mısınız?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Geri dönüştürülebilir ürünler için daha fazla ödeme yapmaya razı mısınız?	Evet	K2, K5, K7, K9, K10, K13, K20, K21	8
	Belirli şartlarda evet	K4, K8, K11, K12, K14, K15, K17, K18, K19	9
	Hayır	K1, K3, K6, K16	4

Katılımcılardan 8'i geri dönüştürülebilir ürünler için daha fazla ödeme yapmaya olumlu yaklaşmıştır. Örneğin K2 bu konudaki düşüncesini "Evet. Hem tasarruf için hem de çevre kirliliğinin önüne geçmek için ödeme yapabilirim." şeklinde ifade etmiştir. Katılımcılardan 9'u ise koşullar oluştuğunda bu durumu kabul edebileceğini belirtmiştir. Örneğin K4 bu konudaki düşüncesini "Ödeyeceğim miktar ürün fiyatının 2 katına çıkmayacak şekildeyse çok fazla

değilse ödeyebilirim." şeklinde dile getirmiştir. Katılımcılardan 4'ü ise Hayır cevabını vermiştir. Örneğin K6 düşüncesini "Hayır çünkü geri dönüşüm bize ürünleri tamamen kazandırmıyor" şeklinde ifade etmiştir.

Tablo 5. "Atık nedir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Atık Nedir?	Geri dönüştürülenler	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K12, K14, K17, K18, K19, K21	15
	Geri dönüştürülemeyenler	K5, K11, K13, K15, K16, K20	6

Katılımcıların çoğu atığı "geri dönüştürülenler" olarak tanımlarken, bir kısmı "geri dönüştürülemeyenler" olarak ifade etmiştir. Örneğin, K4, "Geri dönüştürülebilir ürünlerdir" şeklinde ifade ederken K16 "Atık; kullanım süresi dolmuş, işlevini yitirmiş ya da artık ihtiyaç duyulmayan maddelerdir." Olarak ifade etmiştir.

Tablo 6. "Atıkların türleri nelerdir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Atıkların türleri nelerdir?	Geri dönüştürülebilen	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K9, K10, K11, K14, K15, K16, K17, K19, K20	15
	Organik	K3, K5, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K20, K21	14
	Tıbbi/Kimyasal	K3, K4, K7, K11, K13, K14, K16, K19, K20, K21	10
	İnorganik	K5, K7, K8, K12, K15, K20, K21	7
	Evsel	K4, K7, K11, K13, K14, K20	6
	Elektronik	K21	1

Katılımcıların çoğu geri dönüştürülebilen atıkları belirtmiştir; örneğin, K19 bu atıkları "geri kazanılabilir malzemeler" olarak ifade etmiştir. Organik atıklar, katılımcıların büyük bir bölümü tarafından belirtilmiştir; K11, "…Organik Atık." şeklinde ifade etmiştir. Tıbbi/kimyasal atıklar, katılımcıların önemli bir kısmı tarafından belirtilmiştir; K16, "…Tıbbi atıklar" olarak ifade etmiştir. İnorganik ve evsel atıklar, katılımcıların bir kısmı tarafından belirtilmiştir; K7, "… inorganik atıklar, evsel atıklar…" olarak belirtmiştir. Elektronik atıklar, bir katılımcı tarafından belirtilmiştir; K21, bu atıkları "… elektronik atıklar…" olarak ifade etmiştir.

Tablo 7. "Geri dönüşüm nedir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Geri dönüşüm nedir?	Tekrar kullanılabilir hale getirme	K1, K4, K5, K9, K12, K15,	6
	Farklı formda kullanma	K3, K6, K13, K14, K16, K19	6
	Yeniden üretime sokma/ham madde haline getirme	K7, K10, K11, K20, K21	5
	Bir alt kalitede ürüne dönüştürme	K2, K8, K17, K18	4

Katılımcıların bir bölümü geri dönüşümü tekrar kullanılabilir hale getirme olarak tanımlamıştır; örneğin, K5 bu süreci "…atıkların tekrar kullanılabilir malzemelere dönüştürülmesi…" şeklinde ifade etmiştir. Bir grup katılımcı geri dönüşümü farklı formda kullanma olarak ifade etmiştir; K6, "atıkların başka bir forma dönüştürülerek değerlendirilmesi" olarak tanımlamıştır. Katılımcıların bir kısmı geri dönüşümü yeniden üretime sokma veya ham madde haline getirme şeklinde ifade etmiştir; K7, "Atıkların yeniden üretim için ham maddeye dönüştürülmesi" olarak belirtmiştir. Daha az sayıda katılımcı ise geri dönüşümü bir alt kalitede ürüne dönüştürme olarak tanımlamıştır; K2, "…atıkların daha düşük kaliteli ürünlere çevrilmesi" olarak ifade etmiştir.

Tablo 8. "Geri kazanım nedir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Geri kazanım nedir?	Ürünün bir kısmını aynı amaçla tekrar kullanma	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K12, K13, K16, K17, K20, K21	14
	Ürünü farklı amaçla tekrar kullanma	K4, K10, K11, K14, K18, K19, K21	7
	Ham madde olarak kullanma	K15	1

Katılımcıların büyük bir bölümü geri kazanımı, ürünün bir kısmını aynı amaçla tekrar kullanma olarak tanımlamıştır; örneğin, K5 bu süreci "Ürünün bazı bölümlerinin aynı işlev için yeniden kullanılması" şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı geri kazanımı, ürünü farklı amaçla tekrar kullanma olarak belirtmiştir; K4, bunu "Ürünün başka bir amaç için yeniden değerlendirilmesi" olarak tanımlamıştır. Daha az sayıda katılımcı ise geri kazanımı ham madde olarak kullanma şeklinde ifade etmiştir; K15, "Atıkların ham maddeye dönüştürülerek kullanılması" olarak belirtmiştir.

Tablo 9. "Yeniden kullanım nedir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Yeniden kullanım nedir?	Aynı ürünü tekrar tekrar/dönüştürerek aynı amaçla kullanma	K2, K3, K5, K6, K8, K10, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21	16
	Ürünü dönüştürerek farklı amaçla kullanma	K1, K4, K7, K9, K11, K15,	6

Katılımcıların büyük bir kısmı yeniden kullanımı, Aynı ürünü tekrar tekrar veya dönüştürerek aynı amaçla kullanma olarak tanımlamıştır; örneğin, K8 bu süreci "Aynı şeyin tekrardan aynı işlev için kullanılması" şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise yeniden kullanımı, Ürünü dönüştürerek farklı amaçla kullanma olarak belirtmiştir; K7, "Ürünü dönüştürerek farklı işlevler görmek üzere kullanmak" olarak tanımlamıştır.

Tablo 10. "Kompost nedir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Kompost nedir?	Organik gübre oluşturma	Katılımcıların hepsi	21

Kaılımcıların tamamı, kompostu "organik gübre oluşturma" olarak tanımlamıştır. Örneğin, K18, "Kompost, organik atıklardan gübre üretme sürecidir" demiştir.

Tablo 11. "Kompost kavramını ilk defa nerede duydunuz?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Kompost kavramını ilk defa nerede duydunuz?	TÜBİTAK projesi	K3, K5, K10, K12, K15, K18, K20, K21	8
	Üniversite	K1, K6, K7, K8, K9, K11, K16,	7
	Lise	K4, K13, K17,	3
	Ortaokul	K2, K14, K19	3

Katılımcıların çoğu kompost kavramıyla TÜBİTAK projesinde tanıştığını belirtmiştir. Örneğin, K12, "İlk defa bu projede duydum" demiştir. Bir kısım katılımcı ise üniversite döneminde kompost kavramını duyduğunu belirtmiştir. K16" Bir hocamız ders anlatırken bahsetmişti geri dönüşüm konulu dersimizde "olarak ifade etmiştir. Ortaokul ve lise dönemlerinde kompost kavramını duyanların sayısı daha azdır. K4" Ortaokulda duymuştum" olarak ifade ederken K14 "Lisede duymuştum" olarak ifade etmiştir.

Tablo 12. “Kompost hangi amaçla kullanılır?” sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Kompost hangi amaçla kullanılır?	Organik gübre yapımı	K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K12, K13, K15, K19	11
	Geri dönüşüm	K1, K2, K3, K4, K12, K17	6
	Toprağı iyileştirme	K5, K7, K11, K13, K14, K16, K20, K21	8
	Afet durumlarında kullanma	K18	1

Katılımcıların büyük bir bölümü kompostu Organik gübre yapımı için kullanıldığını tanımlamıştır; K5, bunu “Organik atıklardan gübre üretimi” olarak belirtmiştir. Katılımcıların bir bölümü kompostun geri dönüşüm amacıyla kullanıldığını belirtmiştir; örneğin, K4 bu süreci “Atıkların geri dönüşüm yoluyla değerlendirilmesi” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise kompostun Toprağı iyileştirme amacıyla kullanıldığını ifade etmiştir; K7, bu tanımı “Toprağın verimliliğini artırmak için kullanılması” olarak belirtmiştir. Bir katılımcı ise kompostların atıkların bölgeden uzaklaştırılamadığı zamanlarda kullanıldığını belirtmiştir. K18” Atık olan malzemenin uzaklaştırılamama durumunda uygulanan alternatif çözümdür afet ve deprem durumlarında kullanılır.” olarak ifade etmiştir.

Tablo 13. “Atıkların geri dönüştürülmesinin faydaları nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Atıkların geri dönüştürülmesinin faydaları nelerdir?	Çevreyi koruma	K1, K2, K4, K5, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K16, K17, K18, K19, K20, K21	17
	Doğal kaynakları koruma	K3, K6, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K17, K19, K20, K21	12
	Ekonomik katkı	K1, K3, K4, K7, K10, K11, K13, K19, K20, K21	10
	Enerji tasarrufu	K2, K3, K5, K7, K10, K11, K13, K17, K21	9
	Sağlığı koruma	K16, K18	2

Katılımcıların büyük bir bölümü geri dönüşümün Çevreyi koruma faydasını belirtmiştir; örneğin, K5 bu faydayı "… çevre kirliliğinin azalmasına yardımcı olur" şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların bir bölümü geri dönüşümün doğal kaynakları koruma sağladığını tanımlamıştır; K21, "Doğal kaynakların korunmasına yardımcı olur…" olarak belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı geri dönüşümün Ekonomik katkı sunduğunu ifade etmiştir; K4, bu faydayı "…Ekonomiye katkı sağlama…" olarak belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı Enerji tasarrufu sağladığını belirtmiştir; K2, bunu "Enerji tüketimini azaltma" şeklinde ifade etmiştir. Daha az sayıda katılımcı geri dönüşümün Sağlığı koruma faydasını dile getirmiştir; K16, bu faydayı "…sağlığı koruma…" olarak belirtmiştir.

Tablo 14. "Atıkların geri dönüştürülmesinin zararları nelerdir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Atıkların geri dönüştürülmesinin zararları nelerdir?	Çevre kirliliği	K1, K7, K10, K14, K17, K19, K21	7
	Zararı yoktur	K2, K3, K4, K9, K12, K15, K16,	7
	Enerji israfı	K5, K6, K10, K17, K20, K21	6
	Yüksek maliyet	K1, K11, K13, K18	4
	Düşük kaliteli ürünler	K5, K8, K11, K13,	4
	Tüketimde artış	K17, K18	2

Katılımcıların bir bölümü geri dönüşümün çevre kirliliği yaratabileceğini belirtmiştir; örneğin, K1 bu zararı "Dönüşüm sürecinde oluşacak atıkların zararı olabilir…" şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların bir bölümü ise geri dönüşümün Zararı olmadığını ifade etmiştir; K2, bu görüşü "Geri dönüşümün herhangi bir zararı olduğunu düşünmüyorum" olarak ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı Enerji israfı olduğunu belirtmiştir; K5, bunu "Geri dönüşüm sürecinde enerji kaybı yaşanabilir…" olarak ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı geri dönüşümün yüksek maliyet getirdiğini belirtmiştir; K11, bunu "… Geri dönüşümün yüksek maliyeti olabilir…" olarak belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı geri dönüşümün Düşük kaliteli ürünler ürettiğini dile getirmiştir; K8, bu zararı "… ortaya daha düşük kaliteli ürünlerin çıkar." olarak belirtmiştir. Daha az sayıda katılımcı ise geri dönüşümün Tüketimde artışa yol açtığını ifade etmiştir; K17, bu zararı "Tüketim alışkanlıklarının artmasına sebep olabilir" olarak ifade etmiştir.

Tablo 15. "Türkiye'de geri dönüşüm için yetkili kuruluşlar hangileridir?" sorusuna ilişkin bulgular

Soru İçeriği	Katılımcı Cevapları	Katılımcılar	Frekans
Türkiye'de geri dönüşüm için yetkili kuruluşlar hangileridir?	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	K3, K4, K5, K7, K8, K13, K19, K20, K21	9
	ÇEVKO	K9, K11, K12, K16, K17, K19, K21	7

	Belediyeler	K5, K8, K13, K16,	4
	Bilmiyorum	K2, K6, K14, K15	4
	Tema Vakfı	K10, K11, K21	3
	TÜKÇEV	K17, K18	2
	Enerji Bakanlığı	K1	1
	PAGEV	K20	1
	AGİD	K21	1
	Sağlık Bakanlığı	K4	1

Katılımcıların büyük bir bölümü Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nı belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı ÇEVKO'yu ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı Belediyeler'i dile getirirken bir kısmı bilmediğini belirtmektedir. Katılımcıların daha az bir kısmı Tema Vakfı' ve TÜKÇEV'i ifade etmiştir. Katılımcıların çok az bir kısmı ise Enerji Bakanlığı, PAGEV, AGİD, ve Sağlık Bakanlığı'nı ifade etmiştir.

Tablo 16. "Geri Dönüşüm, Yeniden Kullanım, Yeşil Nokta, Geri Dönüştürülmüş İçerik %, Kompostlanabilir, Biyolojik Tehlike kavramlarının sembollerinin bilinme durumuna ilişkin bulgular

Sembol	**Doğru**	**Yanlış**	**Boş**
Geri dönüşüm	20	1	0
Yeniden kullanım	12	6	3
Yeşil nokta	7	6	8
Geri dönüştürülmüş içerik %	8	6	7
Kompostlanabilir	6	6	9
Biyolojik tehlike	9	6	6

Katılımcıların geri dönüşüm sembolüne ilişkin yanıtları incelendiğinde 20'si doğru, 1'i yanlış cevap vermiştir. Yeniden kullanım sembolünde 12 doğru, 6 yanlış ve 3 boş yanıt yer almaktadır. Yeşil nokta sembolü için 7 doğru, 6 yanlış ve 8 boş cevap verilmiştir. Geri dönüştürülmüş içerik yüzdesi sembolünde 8 doğru, 6 yanlış ve 7 boş yanıt bulunmuştur. Kompostlanabilir sembolüne ilişkin 6 doğru, 6 yanlış ve 9 boş cevap kaydedilmiştir. Biyolojik tehlike sembolünde ise 9 doğru, 6 yanlış ve 6 boş yanıt verilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramını ilk kez okul ortamında duydukları tespit edilmiştir. Alan yazında ise benzer sonuçlar bulunmaktadır (Aksan ve Çelikler, 2019; Harman ve Çelikler, 2016). Öğretmen adaylarının geri dönüşüm kutularını genellikle kullandıkları

tespit edilmiştir. Alan yazında benzer olarak öğretmen adaylarının çevre yanlısı davranış sergiledikleri görülmektedir (Aksan ve Çelikler, 2019; Erdaş Kartal ve Ada, 2019; Dinler vd., 2020; Kışoğlu ve Yıldırım, 2015). Öğretmen adaylarının geri dönüşüm için daha fazla ödeme yapmaya razı oldukları tespit edilmiştir (Aksan ve Çelikler, 2019; Harman ve Çelikler, 2016). Bununla birlikte öğretmen adaylarının satın aldıkları ürünlerin geri dönüştürülebilir olup olmamasına dikkat etmedikleri görülmektedir (Karatekin, 2014). Öğretmen adaylarının atık türlerini bildikleri tespit edilmiştir. Alan yazında benzer olarak öğretmen adaylarının çevre eğitimi sonrası atık türlerini bildikleri görülmüştür. (Aksan ve Çelikler, 2019; Avan vd., 2019). Bununla birlikte öğretmen adaylarının atık türlerini yeteri kadar bilmedikleri de görülmektedir (Aksan ve Çelikler, 2018; Harman ve Çelikler, 2016). Öğretmen adaylarının geri dönüşümü doğru ve yeniden kullanımı doğru, geri kazanımı eksik tanımladıkları tespit edilmiştir. Alan benzer sonuçlar bulunmaktadır (Aksan ve Çelikler, 2019; Harman ve Çelikler, 2016). Öğretmen adaylarının atıkların geri dönüştürülmesin faydalarını bildikleri tespit edilmiştir. Alan yazında benzer olarak öğretmen adaylarının çevre eğitimi sonrası öğretmen adaylarının atıkların geri dönüştürülmesinin faydalarını öğrendikleri görülmüştür (Aksan ve Çelikler, 2019). Öğretmen adaylarının Türkiye'deki geri dönüşümle ilgilenen kurumları bildikleri tespit edilmiştir. Alan yazında ise benzer olarak Aksan ve Çelikler (2019) çalışması öğretmen adaylarının çevre eğitimi sonrasında Türkiye'de ki geri dönüşümle ilgilenen yetkili kurumları öğrendikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının Türkiye'deki geri dönüşümle ilgilenen yetkili kurumları bilmedikleri de görülmektedir (Harman ve Çelikler, 2016).

- Öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramını okul ortamında öğrendiklerinden dolayı, kavramın yalnızca okulda değil aile içinde ve medya aracılığıyla da pekiştirilmesine yönelik farkındalık etkinliklerinin düzenlenmesi önerilmektedir.

- Öğretmen adaylarının satın aldıkları ürünlerin geri dönüştürülebilir olup olmamasına dikkat etmemeleri sebebiyle, öğrencilerde bilinç oluşturmak amacıyla derslerde tüketim alışkanlıklarına yönelik uygulamalı etkinliklere yer verilmesi önerilmektedir.

- Öğretmen adaylarının ürünlerin geri dönüştürülebilir olup olmamasına dikkat etmedikleri için, üniversite kantinleri ve mağazalarında ürünlerin geri dönüşüm etiketlerinin görünür hâle getirilmesi önerilmektedir.

5.KAYNAKLAR

Aksan, Z., & Çelikler, D. (2019). Recycling awareness education: Its impact on knowledge levels of science teacher candidates. *International Electronic Journal of Environmental Education, 9*(2), 81-105.

Aksan, Z., & Çeliker, D. (2018). Models by science teacher candidates for the teaching the reutilization of wastes. *Kastamonu Education Journal, 26*(5), 1461-1467. https://doi.org/10.24106/kefdergi.2021

Al-Barakat, A., AlAli, R., Alotaibi, S., Alrashood, J., Abdullatif, A., & Zaher, A. (2025). Science education as a pathway to sustainable awareness: Teachers' perceptions on fostering understanding of humans and the environment: A qualitative study. *Sustainability, 17*(15), 7136.

Arık, S., & Yılmaz, M. (2017). Fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları ve çevre kirliliğine yönelik metaforik algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 25*(3), 1147-1164.

Avan, Ç. (2011). Plastik ve plastik atıkların, geri dönüşümü ve çevreye etkileri konularında öğrenci tutumlarının belirlenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.

Avan, Ç., Şeker, F., & Aydınlı, B. (2023). Investigation of preschool teacher candidates' views on zero waste. *Journal of Human and Social Sciences, 6*(2), 486-506.

Bilgili, M. Y. (2020). Katı atık yönetiminde kullanılan bazı kavramlar ve açıklamaları. *Avrasya Terim Dergisi, 8*(2), 88-97.

Çelik, M., & Doğru, M. (2019). Fen Bilimleri öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik davranışlarının incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 1791-1813.

Creswell, J. W. (2009). *Research design, qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3. baskı). Sage Publications.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.

Günşen, G. (2023). Çevre eğitimi etkinliklerinin okul öncesi öğretmen adaylarının ekolojik ayak izi farkındalığına ve çevre bilincine yönelik ilgi düzeylerine olan etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi, 4*(1), 1-13.

Güven, E. (2013). Çevre sorunları başarı testinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının bilgi düzeylerinin belirlenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(2).

Harman, G., & Çelikler, D. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramı hakkındaki farkındalıkları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*(1), 331-333.

Karatekin, K. (2014). Social studies pre-service teachers' awareness of solid waste and recycling. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 116*, 1797-1801.

Kartal, E. E., & Ada, E. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre problemleri ve geri dönüşüm hakkındaki görüşleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(1), 818-847.

Kılınç, İ. (2014). Çöp, geri dönüşüm ve hukuk. *Ankara Barosu Dergisi, (2)*, 465-476.

Kök, F. (2021). Organik atıkların yönetimi, geri dönüşümü ve uygulamaları. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, 4*(2), 99-108.

McPhee, M. S. (2022). Environmental education. In *The Palgrave handbook of global sustainability*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-38948-2_78-1

Önal, N. T., Kılınç, A., & Saraçoğlu, S. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre kimliklerinin ve çevre dostu davranışlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(3), 749-777.

Saylan Kırmızıgül, A., & Öner Armağan, F. (2023). Çalışma deseni ve çalışma grubu. O. Bektaş & T. G. Şahin (Ed.), *Nitel araştırma süreci ve uygulamaları* içinde (s. 177-188). Elâzığ: Asos Yayıncılık.

Tanjung, A., Rachman, I., & Matsumoto, T. (2024). The impact of environmental education, knowledge, and facility on pre-service teachers' intention toward waste separation and recycling on campus: Teacher education institution in Indonesia case study. *Journal of Material Cycles and Waste Management, 26*, 3917–3927. https://doi.org/10.1007/s10163-024-02043-0

Uyanık, G. (2016). Öğretmen adaylarının çevre sorunlarına ilişkin bilgi düzeylerinin ve tutumlarının incelenmesi. *Online Science Education Journal, 1*(1), 30-41.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, D. (2019). Elektronik atık geri dönüşüm tesisinde yaşam döngüsü yönetimi: Karbon ayak izinin hesaplanması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, İ. (2016). Türkiye'de ilkokul programlarında çevre eğitimi ve ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin Tiflis Konferansı çevre eğitimi amaçlarına ulaşma düzeyi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yusuf, R., & Fajri, I. (2022). Differences in behavior, engagement and environmental knowledge on waste management for science and social students through the campus program. *Heliyon, 8*(2), e08912. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08912

THE PREDICTIVE EFFECT OF MULTI-DIMENSIONAL SMART PHONE USE ON FAMILY LIFE SATISFACTION AMONG UNIVERSITY STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ÇOK BOYUTLU AKILLI TELEFON KULLANIMININ AİLE YAŞAM DOYUMU ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİ

İsa Yücel İŞGÖR1[1]

[1]Prof.Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri,

ORCID: 0000-0002-3110-6081

Özet

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinde çok boyutlu problemli akıllı telefon kullanımı yaş ve cinsiyetin öğrencilerin aile yaşam doyumu üzerindeki yordayıcı etkisini incelemektir. Ayrıca çalışma öğrencilerin ebeveyn tutumu değişkenlerine göre çok boyutlu akıllı telefon kullanımı ile aile yaşam doyumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini, Hatay il merkezinde bulunan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesine bağlı fakültelerin 2024-2025 öğretim yılı bahar döneminde öğrenim hayatına devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma örneklemi ise bu evrenden uygun örnekleme yöntemi ile seçilen, 221'i kadın (% 50,8), 214'ü erkek(% 49,2) yaşları 17 ile 32 arasında ($\bar{X}$ =20,61, Ss=2,09) değişen toplam 435 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Geçer ve ark. (2024) tarafından uyarlanan Çok Boyutlu Akıllı Telefon Kullanımı Ölçeği ve Çalışkan ve ark. (2017) tarafından geliştirilen Aile Yaşam Doyumu ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde bağımsız örneklemler t testi, korelasyon, çoklu doğrusal regresyon analizi ve tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin yaş, cinsiyet ve çok boyutlu akıllı telefon kullanım düzeylerinin öğrencilerin aile yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı ve bu değişkenlerin aile yaşam doyumu üzerindeki değişimin %33'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan ebeveyn tutumu değişkenine göre ilgisiz ebeveyn tutumunun nomofobi, ringxiety ve phubbing düzeyinin demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumunun nomofobi, ringxiety ve phubbing düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak üniversite öğrencilerinin algılanan ebeveyn tutumları bakımından textiety puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı bulgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Aile yaşam doyumu, nomofobi, akıllı telefon kullanımı, ebeveyn tutumu

Abstract

The aim of this study is to examine the predictive effects of age and gender on family life satisfaction of university students' multidimensional smartphone use. In addition, the study aims to examine whether there is a significant differentiation between the variables of students' multidimensional smartphone use and family life satisfaction according to the variables of parental attitudes. The study population of the study consists of students continuing their education in the spring semester of 2024-2025 academic year at the faculties affiliated with Hatay Mustafa Kemal University located in the provincial center of Hatay. The study sample consisted of a total of 435 students, 221 female (% 50.8), 214 male (% 49.2), aged between 17 and 32 ($\bar{X}$ =20,61, Ss=2,09) selected from this population by convenience sampling method. The

Multidimensional Smartphone Use Scale adapted by Geçer et al. (2024) and the questionnaire by Çalışkan et al. were used as data collection tools in the study. (2017) and a personal information form were used. Independent samples t-test, correlation, multiple linear regression analysis, and one-way multivariate analysis of variance (MANOVA) were used to analyze the data. The findings revealed that students' age, gender, and multidimensional smartphone use significantly negatively predicted their family life satisfaction, and these variables explained 32% of the variance in family life satisfaction. Additionally, according to the perceived parental attitude variable, the levels of nomophobia, ringxiety, and phubbing associated with indifferent parental attitudes were significantly higher than the levels of nomophobia, ringxiety, and phubbing associated with democratic and understanding parental attitudes. Finally, no significant difference was found between the textiety scores of university students in terms of perceived parental attitudes.

Keywords: Family life satisfaction, nomophobia, smartphone use, parenting attitudes

1. GİRİŞ

Teknolojideki gelişmelere paralel olarak günümüzde çağın en yoğun bir biçimde kullanılan unsurlarından biri de akıllı telefonlar olmuştur. Bu cihazlar içerisindeki uygulamalar ve bireye sunduğu imkânlar sayesinde adeta bireyin taşıdığı en temel araç haline gelmiştir. Öyle ki bireylerin bu cihazları artık vücutlarının bir parçası gibi algılayacak noktaya geldikleri söylenebilir (Yusufoğlu, 2017). Mobil internetin ve sosyal medyanın gündelik hayat içerisindeki ağırlığının giderek artması akıllı telefonları daha da vazgeçilmez bir araç haline getirmiştir. Günümüzde bireyler her türlü sosyalleşme ve iletişim kurma ihtiyacını sanal ortamlar üzerinde akıllı telefonlar ile sağlamaktadır. Bu durum akıllı telefonların yoğun bir biçimde hatta bağımlılık derecesinde problemli kullanımını beraberinde getirmektedir (Haug, Castro, Kwon ve diğ., 2015; Kumcağız ve Gündüz, 2016 ; Salehan ve Negahban, 2013).

Günümüzde akıllı telefonların bireylerin yaşam kalitelerini olumsuz etkileyebilecek biçimde kullanımı olarak tanımlanan “akıllı telefon bağımlılığı”, “mobil telefon bağımlılığı”, “problemli akıllı telefon kullanımı” ya da “bağımlı akıllı telefon kullanımı” terimleri bilimsel araştırma raporlarının da odaklarından biri haline gelmiştir (Alkın, 2018; Kalen, 2018). Son dönem araştırmalarında belirlenen bazı problemli akıllı telefon kullanımları arasında nomofobi, ringxiety, texteity ve phubbing gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Bu olgular, genel anlamda dijital iletişim araçlarının sağlıksız biçimlerde kullanımına işaret etmekte ve özellikle akıllı telefonların bireylerin davranışları, rutinleri ve sosyal iletişim biçimleri üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Söz konusu kullanım alışkanlıkları, medya psikolojisi ile siber psikoloji alanlarında da incelenmekte olup, teknolojinin birey üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan teknolojik determinizm kuramı çerçevesinde açıklanabilir (Bau, 2014). Bu uyumsuz kullanım biçimlerinden ilki olan nomofobi, "mobil cihazsız kalma korkusu" ifadesinin kısaltmasıdır. Bireyin cep telefonuna erişememesi, şebeke dışı kalması veya mobil iletişim kuramaması durumunda yoğun endişe yaşaması şeklinde tanımlanır (King ve diğerleri, 2014). Nomofobi yaşayan bireyler, telefonlarının yanlarında olup olmadığını sık sık kontrol etme ve cihazlarını kaybetme korkusuyla hareket etme eğilimindedirler. Ringxiety ya da Türkçede bilinen haliyle “zil sesi kaygısı”, bireyin telefonunun çalmasını sürekli beklemesi ya da herhangi bir uyarı olmamasına rağmen telefonun titrediğini ya da ses çıkardığını sanması şeklinde tanımlanabilir (Batic, 2013). Bu durum, birey ile teknolojik cihazlar arasında kurulan sağlıksız bir bağın sonucudur. Üçüncü olarak, texteity, kısa mesaj gönderememe ya da mesaj alamama düşüncesinin bireyde yarattığı huzursuzluk ve kaygı hali olarak ortaya çıkar (Verma ve arkadaşları, 2014). Bu kişiler sıklıkla mesaj kontrolü yapar ve yanıt alamadıklarında aşırı kaygı hissederler. Son olarak, phubbing, "telefon" ve "görmezden gelmek" anlamına gelen İngilizce kelimelerin birleşimiyle türetilmiş bir terimdir. Sosyal ortamlarda yüz yüze iletişimde

bulunulurken, bireyin dikkatini karşısındaki kişiden ziyade akıllı telefonuna vermesi anlamına gelir (Nazir ve Pişkin, 2016; Karadağ ve diğerleri, 2016).

Akıllı telefonların problemli kullanımı Türkiye'de ve dünyada her geçen gün daha da artmakta ve bireyleri gerek fizyolojik gerekse de bilişsel ve psikolojik açıdan önemli derecede etkilemektedir (Gezgin, Hamutoğlu, Samur ve Yıldırım, 2018). Bireyler akıllı telefonların problemli kullanımından dolayı fizyolojik, zihinsel, duygusal ve psikososyal açıdan birtakım sorunlar yaşamaktadır (Grant vd., 2019). Özellikle sosyal ilişkiler bu durumdan önemli derecede etkilenmedir. Karadağ ve arkadaşları (2016) tarafından hazırlanan çalışmaya göre, akıllı telefon bağımlılığı bulunan bireylerin sosyal ilişkilerinde kopukluklar yaşadıkları, kişilerle göz teması kurmada zorlandıkları ve çevrelerinde olup bitenlere kendilerini kapattıkları tespit edilmiştir. Sosyal ilişkilerin en temel merkezi konumundaki aile içi iletişimde akıllı telefonların problemli kullanımı nedeniyle bozulmaktadır. Bu kapsamda aile içi doyum kavramı bu sorun ile baş etmede önemli kavramlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Yaşam doyumunun temel bileşenlerinden biri olan aile yaşam doyumu, bireyin ailesiyle kurduğu ilişkilerden ve aile içi etkileşimlerden algıladığı memnuniyet düzeyini ifade etmektedir. Kavram, ilk kez Campbell, Converse ve Rodgers (1976) ile Andrews ve Withey'nin (1976) çalışmalarında yaşam doyumunun bir boyutu olarak ele alınmıştır (Akt., Barraca, Yarto ve Olea, 2000: 98). Aile yaşam doyumu, yalnızca aile üyeleri arasındaki iletişim kalitesiyle değil, aynı zamanda bireyin aile ortamındaki duygusal ihtiyaçlarının karşılanma düzeyiyle de yakından ilişkilidir (Carver & Jones, 1992: 72; Olson ve Gorall, 2003). Bireyin aile yaşamından duyduğu doyum, aile bireyleriyle olan ilişkilerinin niteliğine, iletişim becerilerine, karşılıklı destek düzeyine ve ailedeki rol dağılımının adil olup olmamasına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir (Zabriskie ve McCormick, 2001). Ayrıca, aile yaşam doyumu, bireyin genel psikolojik iyi oluşuyla da doğrudan bağlantılıdır. Yapılan araştırmalar, aile içi uyumun ve desteğin yüksek olduğu ortamlarda bireylerin yaşam doyumlarının da anlamlı şekilde arttığını göstermektedir (Myers, 1999; Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999). Öte yandan, aile yaşam doyumu bireysel bir deneyim olduğundan, aynı aile içinde yaşayan bireylerin bu doyumu farklı seviyelerde deneyimlemesi mümkündür. Bu durum, aile yaşam doyumunun kolektif bir kavramdan ziyade, öznel bir değerlendirme biçimi olarak ele alınmasını gerektirir (Barraca, Yarto ve Olea, 2000: 100). Nitekim McKeown ve arkadaşlarının (2003) belirttiği gibi, bireylerin ailelerini nasıl algıladıkları, onların aile yaşamına yönelik tatmin düzeylerini belirlemede kritik bir rol oynamaktadır.

Akıllı telefonların problemli kullanımına dair alan yazın incelendiğinde birçok çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı akıllı telefonun problemli kullanımının bireyin zihinsel, duygusal ve psikolojik etkilerine değinirken bir kısmı ise aile yaşamı üzerindeki etkilerine vurgu yapmaktadır. Bu yöndeki çalışmalara değinilecek olursa, akıllı telefonların problematik kullanımının yaygın olduğu ve belirli zihinsel problemlerin yanı sıra kaygı bozukluğu, depresyon ve düşük akademik performansa neden olduğu belirtilmektedir (Grant vd., 2019). Tohumcu (2018) tarafından yürütülen araştırmada, akıllı telefon kullanımına aşırı derecede bağlılık gösteren bireylerin benlik saygısında azalma yaşadıkları, buna karşılık yalnızlık düzeylerinde artış gözlemlendiği tespit edilmiştir. Bu durum, bireyin psikolojik bütünlüğünün olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Aktaş ve Yılmaz (2016) ile Bian ve Leung (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı düzeyi yükseldikçe, içe dönüklük ve yalnızlık duygularının daha belirgin hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Kutlu ve Pamuk (2017) ise öğretmen adayı bireylerle yaptıkları çalışmada, akıllı telefon kullanım sıklığı arttıkça kişilerin duygusal denge durumlarında bozulmalar ve sorumluluk bilincinde azalma yaşandığını ortaya koymuşlardır. Yıldırım (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bağımlılık düzeyinde telefon kullanan bireylerin öznel iyi oluşlarının düşük olduğunu; bu bireylerin olumlu duyguları

daha az, olumsuz duyguları ise daha yoğun bir biçimde yaşadıklarını göstermektedir. Yusufoğlu'nun (2017) çalışmasında ise, akıllı telefon bağımlılığının sosyal izolasyona neden olduğu, bireyin çevresinden uzaklaştığı, bilişsel düzeyde ise hafıza performansının düştüğü vurgulanmaktadır. Ayrıca, aşırı telefon kullanımı uyku düzeninde bozulmalara yol açmakta, radyasyon etkisiyle fiziksel sağlık üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta; sürekli ekran kullanımına bağlı olarak göz rahatsızlıkları ve kas-iskelet sistemi problemleri görülmektedir. Park ve Park'ın (2014) yürüttüğü çalışmada da, akıllı telefon bağımlılığına sahip çocukların görme ve işitme fonksiyonlarında bozulmalar yaşadığı, bununla birlikte obezite ve bedensel dengesizlikler gibi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları ifade edilmiştir.

Akıllı telefon problemli kullanımının aile yaşam doyumu ile etkileşimine yönelik çalışmalara bakıldığında ise araştırmalar, akıllı telefona karşı daha olumlu tutum sergileyen ebeveynlerin, çocuklarının bu cihazları daha uzun süre ve daha esnek bir şekilde kullanmalarına izin verdiklerini göstermektedir. Bu durum, söz konusu çocuklarda akıllı telefon bağımlılığı gelişme olasılığını artırmaktadır (Park ve Park, 2014). Çünkü ebeveynlerin kendi teknoloji kullanımı, çocukların dijital alışkanlıklarını doğrudan etkileyen bir model işlevi görmektedir (Hwang ve Jeong, 2015). Güney Kore'de gerçekleştirilen bir araştırmada ise, ebeveynlerin bağımlılık düzeyi ile ergen çocuklarının bağımlılık seviyesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağ olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, akıllı telefona bağımlı ebeveynlerin çocuklarının da benzer bir bağımlılık geliştirme riskinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Kim ve diğ., 2018). Hefner ve çalışma arkadaşları (2018), ebeveynlerin çocuklarının cep telefonu kullanımı üzerinde etkili olmak için çoğunlukla iletişime dayalı yönlendirmelerden ziyade, kendi davranışlarıyla örnek teşkil ettiklerini belirtmektedir. Bu durum, sosyal öğrenme teorisi kapsamında değerlendirildiğinde, çocukların ebeveynlerinin teknoloji kullanımıyla ilgili tutumlarını gözlemleyerek benimsediklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra, akıllı telefon bağımlılığı olan ebeveynlerin yalnızca olumsuz bir rol model oluşturmakla kalmadığı, aynı zamanda bu bağımlılık nedeniyle çocuklarıyla yeterince kaliteli vakit geçiremedikleri de ortaya konmuştur. Bu durum, çocukların temel psikolojik gereksinimleri olan güvenlik, ait olma ve duygusal yakınlık gibi ihtiyaçlarının karşılanamamasına yol açabilmektedir (Zhou ve ark., 2014). Özetle, ebeveynlerin akıllı telefonlara yönelik bağımlılık eğilimleri, zamanla ailedeki diğer bireyleri de etkileyebilmekte; özellikle çocuklarda benzer bağımlılık davranışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu etkileşim süreci, sosyal öğrenme yoluyla kuşaklar arasında aktarılabilmektedir.

Günümüzde akıllı telefonlar, aile bireylerinin günlük yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu yaygın kullanım, aile içi iletişim ve etkileşim biçimlerinde önemli değişimlere yol açmaktadır. Aşırı ve kontrolsüz akıllı telefon kullanımı, aile üyeleri arasındaki yüz yüze etkileşimin azalmasına, duygusal bağların zayıflamasına ve dolayısıyla aile yaşam doyumunun olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Güner ve Öztürk, 2021; Lee ve Park, 2022). Bu bağlamda, akıllı telefon kullanımının aile yaşam doyumu üzerindeki etkilerini sistematik biçimde incelemek, teknolojinin aile yaşamına olan etkilerini anlamak ve yönetmek açısından büyük önem taşımaktadır. Aile yaşam doyumu, bireylerin aile ortamında hissettikleri tatmin, bağlılık ve mutluluk düzeyini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır (Barraca, Yarto ve Olea, 2000). Sağlıklı aile ilişkilerinin sürdürülmesi, bireylerin psikolojik ve sosyal iyi oluşlarının temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, aile üyelerinin akıllı telefon kullanım alışkanlıklarının, aile yaşam doyumu üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik araştırmalar, hem akademik literatüre hem de uygulamalı çalışmalara önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, bu tür çalışmalar ebeveynlerin ve çocukların teknoloji kullanımı arasındaki karşılıklı etkileşimi ve sosyal öğrenme süreçlerini ortaya koyarak, aile içi iletişim kalitesini artırmaya yönelik müdahalelerin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Park ve Lee, 2022). Böylelikle, akıllı telefon kullanımının aile dinamiklerine olan olumsuz etkilerinin

azaltılması ve aile yaşam doyumunun artırılması için stratejiler oluşturulabilir. Sonuç olarak, akıllı telefon bağımlılığı ve aile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin araştırılması, teknolojinin aile yaşamına olan etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmek ve sağlıklı aile ortamlarının korunmasına yönelik bilimsel temel oluşturmak açısından kritik bir önem arz etmektedir. Bu çalışma üniversite öğrencilerinde çok boyutlu problemli akıllı telefon kullanımı yaş ve cinsiyetin öğrencilerin aile yaşam doyumu üzerindeki yordayıcı etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma öğrencilerin ebeveyn tutumu değişkenlerine göre çok boyutlu akıllı telefon kullanımı ile aile yaşam doyumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını ele almaktadır. Bu kapsamda çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Üniversite öğrencilerinde çok boyutlu problemli akıllı telefon kullanımı, yaş ve cinsiyetin öğrencilerin aile yaşam doyumu üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip midir?

2. Üniversite öğrencilerin algılanan ebeveyn tutumu değişkenlerine göre çok boyutlu problemli akıllı telefon kullanımı ile aile yaşam doyumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma evreni Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nde 2024-2025 öğretil yılı bahar dönemi içerisinde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışma örneklemi ise bu evren içerisinde uygun örnekleme yöntemi ile ulaşılan yaşları 17 ila 32 ($\bar{X}$=20,61, Ss=2,09) arasında değişen 221'i kadın (% 50,8), 214'ü erkek (% 49,2) toplam 435 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma örneklemine ait diğer demografik bilgiler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Çalışma grubuna ait tanımlayıcı istatistik bulguları

Değişkenler	Frekans	%	Değişkenler	Frekans	%
Ebeveyn Birliktelik Durumu			*Akıllı Telefon Kullanım Süresi*		
Birlikte	158	36,3	1-3 saat	146	33,6
Ayrı	122	28	4-6 saat	146	33,6
Biri vefat etti	103	23,7	7 saat ve üzeri	143	32,9
Her ikisi vefat etti	52	12	*Algılanan Gelir Durumu*		
			Düşük	153	35,2
Algılanan Ebeveyn Tutumu			Orta	165	37,9
Baskıcı ve otoriter	101	23,2	Yüksek	117	26,9
Demokratik ve anlayışlı	255	58,6	*Cinsiyet*		
İlgisiz	79	18,2	Kadın	221	50,8
			Erkek	214	49,2

2.2. Araştırma Modeli

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışma bu öğrencilerin akıllı telefon kullanım düzeyi, aile yaşam doyumu ve çeşitli demografik değişkenler arasındaki etkileşimi ele almaya dönük betimsel araştırma türlerinden korelasyonel bir çalışmadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri elde etmek için dört farklı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler; Çalışkan ve ark. (2017) tarafından geliştirilen Aile Yaşam Doyumu Ölçeği, akıllı telefon kullanımıyla ilgili sorunların ve nomofobi, telefon kaygısı, mesajlaşma ve telefonla iletişim gibi davranış bozukluklarının çok boyutlu bir anlayışını ölçmek için Geçer ve ark. (2024) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Akıllı Telefon Kullanımı Ölçeği ve araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formudur.

2.3.1. Aile yaşam doyumu ölçeği

Aile Yaşam Doyumu Ölçeği (AYDÖ), 23 maddeden oluşan ve Likert tipi derecelendirme yöntemi kullanılan bir ölçektir. Ölçek maddeleri, aile içindeki yaşam doyumunu algılamaya yönelik olarak, karşıt sıfat çiftleri şeklinde düzenlenmiştir. Her madde, 1 ile 7 arasında değişen puanlar alabilir ve bu puanlar, olumsuz ifadeden olumlu ifadeye doğru sıralanan karşıt sıfatları temsil eder. Puanlama 7 basamaklıdır ve şu seçeneklerden oluşur: 1- tamamen, 2- oldukça, 3- biraz, 4- kısmen, 5- biraz, 6- oldukça, 7- tamamen. Ölçekte alınabilecek en düşük puan 23, en yüksek puan ise 161'dir. Yüksek puanlar, bireyin ailesiyle birlikte olduğu anlarda yüksek düzeyde yaşam doyumu yaşadığını gösterir. AYDÖ'nün geçerliliğini test etmek için, Derogatis (1992) tarafından geliştirilen ve Şahin, Durak, Batıgün ile Uğurtaş (2002) tarafından Türkçeye uyarlanan Kısa Semptom Envanteri (KSE) kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .94 olarak belirlenmiştir. KSE'nin alt boyutları için bulunan güvenirlik değerleri ise depresyon boyutu için .88, anksiyete için .84, olumsuz benlik için .74, somatizasyon için .70 ve hostilite için .73'tür.

2.3.2. Çok boyutlu akıllı telefon kullanımı ölçeği

Ölçek akıllı telefon kullanımıyla ilgili sorunların ve nomofobi, telefon kaygısı, mesajlaşma ve telefonla iletişim gibi davranış bozukluklarının çok boyutlu bir anlayışını ölçmek için Geçer ve ark. (2024) tarafından geliştirilmiştir. 16 maddeden oluşan ölçeğin 4 alt boyutu (nomofobi, ringxiety, textiety ve phubbing) bulunmaktadır. Ölçek, 1=kesinlikle katılmıyorum ve 5=kesinlikle katılıyorum şeklinde puanlanan 5'li likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe çok boyutlu akıllı telefon kullanım sorununun arttığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçeğin geçerlik çalışması kapsamında gerek açımlayıcı faktör analizi gerekse de doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir ((χ2 (98, N=514)=194,151, p<.01; CFI=.93; NFI=.92; SRMR=.05; RMSEA= .06). Ölçeğe ait iç tutarlılık katsayılarının α=.75 ile α=.89 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler ölçeğin güvenirliğinin de yüksek olduğunu göstermektedir.

2.3.3. Kişisel bilgi formu

Bu formda örneklem grubundaki öğrencilerin demografik özelliklerinden yaş, cinsiyet, eğitim durumu, anne-baba birlikteliği, anne-baba tutumu, sosyal medya kullanım süresi ve akıllı telefonu çoğunlukla hangi amaç için kullanıldığı gibi değişkenleri içeren sorular yer almaktadır.

2.4. İşlem

Çalışma, 2024–2025 öğretim yılı bahar döneminde Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Ölçek uygulamalarına geçilmeden önce, ilgili birimlerden 09.10.2025 tarih ve 356245 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Katılımcılara formların nasıl doldurulacağı hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmış ve ardından gerekli formları doldurmaları istenmiştir. Çalışmaya toplam 458 öğrenci katılım göstermiştir. Toplanan

veriler tek tek incelenmiş ve eksik, hatalı veya özen gösterilmeden doldurulduğu tespit edilen 23 form analizden çıkarılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analiz süreci araştırmacılar tarafından yürütülmüştür. Toplanan veriler öncelikle SPSS programına aktarılmış ve çalışmanın hipotezleri doğrultusunda uygun istatistiksel analizler uygulanmıştır. Bu çerçevede, yüzdelik dağılımlar ve frekans analizleri, korelasyon, basit doğrusal regresyon ile tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) gibi yöntemlerden yararlanılmıştır. Analizlerde sonuçların anlamlılık düzeyi $p < .01$ ve $p < .05$ değerleri esas alınarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmada istatistik analizleri sonucunda elde edilen normallik testi, güvenirlik, ortalama, standart sapma ve değişkenler arasındaki korelasyon değerleri tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Çalışma değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri (N=435)

Değişkenler	Tanımlayıcı İstatistik ve Güvenirlik					Korelasyon					
	M	SD	α	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4	5	6
1. Aile Yaşam Doyumu	91,47	28,29	.96	-,347	-1,071	-					
2. Çok Boyutlu Akıllı Telefon Kullanımı Tpl.	48,21	10,75	.89	-,045	-,542	-.57**	-				
3.Nomofobi	12,41	3,20	.68	-,174	-,624	-.47**	.88*	-			
4.Ringxiety	12,10	3,30	.69	-,029	-,762	-.52**	.88*	.69*	-		
5.Textiety	11,63	2,98	.66	,113	-,295	-.51**	.87*	.71*	.70*	-	
6.Phubbing	12,05	2,79	.64	-,080	-,116	-.49**	.85*	.68*	.68*	.64*	-

***p< .01 düzeyinde anlamlı* **p< .05 düzeyinde anlamlı*

Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların aile yaşam doyumu için hesaplanan çarpıklık (-0.347) ve basıklık (-1.071); çok boyutlu akıllı telefon kullanımı toplam puan için hesaplanan çarpıklık (-0.045) ve basıklık (-0.542); nomofobi için hesaplanan çarpıklık (-0.174) ve basıklık (-0.624); ringxiety için hesaplanan çarpıklık (-0.029) ve basıklık (-0.762); textiety için hesaplanan çarpıklık (0.113) ve basıklık (-0.295) ve phubbing için hesaplanan çarpıklık (-0.080) ve basıklık (-0.116) katsayılarının, normallik kriterini karşılayan -/+1.5 aralığında (Tabachnick & Fidell, 2013) olduğu görülmüştür. Bununla birlikte değişkenler arası korelasyona bakıldığında en yüksek korelasyonun aile yaşam doyumu ile çok boyutlu akıllı telefon kullanımı toplam puanları arasında olduğu ($r= -.57$, $p< .01$), en düşük korelasyonun ise aile yaşam doyumu ile nomofobi arasında olduğu tespit edilmiştir ($r= -.47$, $p< .01$).

Çalışmada, üniversite öğrencilerinin nomofobi, ringxiety, textiety, phubbing, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin aile yaşam doyumu üzerindeki yordayıcı etkilerini incelemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analizden önce verilerin aralık ölçeğine uygunluğu, değişkenler arasında doğrusal ilişkinin varlığı, dağılımın normalliği ve değişkenler arası aşırı yüksek korelasyonun bulunup bulunmadığı gibi ön koşullar gözden geçirilmiştir. Yapılan kontroller sonucunda, verilerin çoklu doğrusal regresyon analizi için gerekli şartları sağladığı belirlenmiştir. Analiz bulguları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Aile yaşam doyumunun yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları (N=435)

Değisken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	158,594	12,973	-	12,225	,000	-	-
Nomofobi	-,507	,569	-,057	-,891	,373	-,474	-,043
Ringxiety	-1,930	,546	-,225	-3,534	,000	-,522	-,168
Textiety	-1,897	,603	-,200	-3,146	,002	-,511	-,150
Phubbing	-1,724	,604	-,170	-2,854	,005	-,491	-,137
Cinsiyet	,837	2,237	,015	,374	,709	,016	,018
Yaş	,201	,539	,015	,373	,709	,036	,018
R= .576	R^2= .33	Adjusted R^2= .32					
$F_{(6-428)}$ = 35,340							

***p< .01 düzeyinde anlamlı* **p< .05 düzeyinde anlamlı*

Tablo 3'e bakıldığında üniversite öğrencilerinin aile yaşam doyumları üzerinde etkisi olduğu düşünülen nomofobi, ringxiety, textiety, phubbing, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin, öğrencilerin aile yaşam doyumlarını yordayıp yordamadığını tespit etmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi neticesinde nomofobi, ringxiety, textiety, phubbing, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin birlikte, öğrencilerin aile yaşam doyumları ile anlamlı bir ilişki (R= .576, R^2 =.33, Adjusted R^2=.32) gösterdiği sonucuna varılmıştır ($F_{(6-428)}$=35,340, p< .01).

Analize giren altı değişken (nomofobi, ringxiety, textiety, phubbing, yaş ve cinsiyet) birlikte, aile yaşam doyumu puanlarındaki değişimin % 33'ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon değerleri incelendiğinde, yordayıcı değişkenlerin, azim düzeyi üzerindeki önem sırası, ringxiety (β = -1.930), textiety (β = -1.897), phubbing (β = -1.724), cinsiyet (β = .837), nomofobi (β = -.507) ve yaş (β = .201) olarak şekillenmiştir. Regresyon katsayıları ve anlamlılık testleri incelendiğinde, ringxiety, textiety ve phubbing, (p< .05) değişkenlerinin aile yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Bunun haricindeki değişkenlerin ise aile yaşam doyumunu anlamlı bir şekilde yordamadığı tespit edilmiştir. Yordayıcı değişkenlerle aile yaşam doyumu arasındaki ilişkilere bakıldığında, nomofobi ile (r = -.474), ringxiety ile (r = -.522), textiety ile (r = -.511), phubbing ile (r = -.491), cinsiyet ile (r = .016) ve yaş ile (r = .036) düzeyinde ilişki gözlemlenmiştir. Regresyon analizi sonuçları neticesinde, azmi yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

Aile Yaşam Doyumu Puanı= (-,507 x nomofobi puanı) +(-1,930 x ringxiety puanı) + (-1,897 x textiety puanı) + (-1,724 x phubbing puanı) + (0,837 x cinsiyet puanı) + (0,201 x yaş puanı) + (158,594)

Araştırma kapsamında ele alınan bir başka hipotez ise üniversite öğrencilerinin algılanan ebeveyn tutumları açısından aile yaşam doyumu, nomofobi, ringxiety, textiety ve phubbing arasında farklılaşma olup olmadığı yönündedir. Bu doğrultuda bahsedilen hipotezi test etmek amacıyla tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) yapılmış ve sonuçlar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Üniversite öğrencilerinin algılanan ebeveyn tutumları düzeylerine göre aile yaşam doyumu, nomofobi, ringxiety, textiety ve phubbing puanları arasındaki farka ilişkin MANOVA sonuçları (N=435)

Değişkenler	Algılana Ebeveyn Tutumu	n	$\bar{X}$	Ss	sd	F	p	Anlamlılık
Aile yaşam doyumu	Baskıcı ve otoriter	101	86,44	26,85	5-428	4,693	.01*	2-1,3
	Demokratik ve anlayışlı	255	94,93	29,85				
	İlgisiz	79	86,73	23,15				
Nomofobi	Baskıcı ve otoriter	101	12,63	3,255	5-428	4,098	.017*	2-3
	Demokratik ve anlayışlı	255	12,09	3,272				
	İlgisiz	79	13,22	2,758				
Ringxiety	Baskıcı ve otoriter	101	12,16	3,337	5-428	3,539	.03*	2-3
	Demokratik ve anlayışlı	255	11,83	3,298				
	İlgisiz	79	12,95	3,158				
Textiety	Baskıcı ve otoriter	101	11,68	3,013	5-428	2,066	.128	-
	Demokratik ve anlayışlı	255	11,44	3,054				
	İlgisiz	79	12,22	2,654				
Phubbing	Baskıcı ve otoriter	101	12,12	3,109	5-428	3,335	.037*	2-3
	Demokratik ve anlayışlı	255	11,82	2,833				
	İlgisiz	79	12,73	2,049				

***p< .01 düzeyinde anlamlı* **p< .05 düzeyinde anlamlı*

Algılanan ebeveyn tutumları bakımından üniversite öğrencilerinin, aile yaşam doyumu, nomofobi, ringxiety, textiety ve phubbing düzeyleri üzerinde birleşik olarak anlamlı farklılaşmaların olup olmadığını tespit etmek için MANOVA yapılmıştır. Analiz öncesinde verilere MANOVA yapılabilmesi için ön şartları (çok değişkenli normallik, box testi kovaryans matrisleri ve varyansların homojenliği) taşıyıp taşımadığına bakılmış ve test sonuçları veri setinin MANOVA analizi için ön koşulları taşıdığını göstermiştir.

MANOVA sonuçları, algılanan ebeveyn tutumları bakımından farklılık gösteren üniversite öğrencilerinin, aile yaşam doyumu, nomofobi, ringxiety, textiety ve phubbing düzeylerinin birleşik olarak değerlendirildiğinde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını göstermiştir. [$(F_{(10-858)}$=1,612, p> .05, Wilks' λ =.963, kısmi η^2=.018]. Değişkenler tek tek incelendiğinde ise üniversite öğrencilerinin algılanan ebeveyn tutumları bakımından aile yaşam doyumu puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır[$F_{(2-432)}$= 4,693 p<.05]. algılanan ebeveyn tutumları bakımından açısından aile yaşam doyumu puanlarındaki anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Post-Hoc analizi yapılmıştır.

Algılanan ebeveyn tutumları açısından üniversite öğrencilerinin, aile yaşam doyumu puan ortalamalarına bakıldığında baskıcı ve otoriter ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_1$=86,44), demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_2$=94,93) ve ilgisiz ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_3$=86,73), olduğu tespit edilmiştir. Levene testi sonucunda varyanların eşit olmaması nedeniyle yapılan Tamhane çoklu karşılaştırma testi sonucunda anlamlı farkın demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu ile baskıcı-otoriter ebeveyn tutumu ve ilgisiz ebeveyn tutumu arasında demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu olanlar lehine olduğu bulgulanmıştır. Başka bir ifadeyle demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumunun aile yaşam doyumu diğer iki ebeveyn tutumunun aile yaşam doyumu düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Test neticesinde elde edilen etki büyüklüğü (η^2=.021) olarak bulgulanmıştır. Bu sonucun küçük düzeyde bir etki büyüklüğüne denk geldiği sonucuna ulaşılmıştır. (Green ve Neil, 2005).

Algılanan ebeveyn tutumları bakımından nomofobi puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır[$F_{(2-432)}$= 4,098 p<.05]. algılanan ebeveyn tutumları bakımından açısından nomofobi puanlarındaki anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Post-Hoc analizi yapılmıştır. Algılanan ebeveyn tutumları açısından üniversite öğrencilerinin, nomofobi puan ortalamalarına bakıldığında baskıcı ve otoriter ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_1$=12,63), demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_2$=12,09) ve ilgisiz ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_3$=13,22), olduğu tespit edilmiştir. Levene testi sonucunda varyanların eşit olmaması nedeniyle yapılan Tamhane çoklu karşılaştırma testi sonucunda anlamlı farkın demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu ile ilgisiz ebeveyn tutumu arasında ilgisiz ebeveyn tutumu olanlar aleyhine olduğu bulgulanmıştır. Başka bir ifadeyle ilgisiz ebeveyn tutumunun nomofobi düzeyinin demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumunun nomofobi düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Test neticesinde elde edilen etki büyüklüğü (η^2 =.019) olarak bulgulanmıştır. Bu sonucun küçük düzeyde bir etki büyüklüğüne denk geldiği sonucuna ulaşılmıştır. (Green ve Neil, 2005).

Algılanan ebeveyn tutumları bakımından ringxiety puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır[$F_{(2-432)}$= 4,098 p<.05]. algılanan ebeveyn tutumları bakımından açısından ringxiety puanlarındaki anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Post-Hoc analizi yapılmıştır. Algılanan ebeveyn tutumları açısından üniversite öğrencilerinin, ringxiety puan ortalamalarına bakıldığında baskıcı ve otoriter ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_1$=12,16), demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_2$=11,83) ve ilgisiz ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_3$=12,95), olduğu tespit edilmiştir. Levene testi sonucunda varyanların eşit olması nedeniyle yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda anlamlı farkın demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu ile ilgisiz ebeveyn tutumu arasında ilgisiz ebeveyn tutumu olanlar aleyhine olduğu bulgulanmıştır. Başka bir ifadeyle ilgisiz ebeveyn tutumunun ringxiety düzeyinin demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumunun ringxiety düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Test neticesinde elde edilen etki büyüklüğü (η^2=.019) olarak bulgulanmıştır. Bu sonucun küçük düzeyde bir etki büyüklüğüne denk geldiği sonucuna ulaşılmıştır. (Green ve Neil, 2005).

Değişkenler tek tek incelendiğinde üniversite öğrencilerinin algılanan ebeveyn tutumları bakımından textiety puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır[$F_{(2-432)}$= 2,066 p>.05].

Algılanan ebeveyn tutumları bakımından phubbing puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır[$F_{(2-432)}$= 4,098 p<.05]. algılanan ebeveyn tutumları bakımından açısından phubbing puanlarındaki anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Post-Hoc analizi yapılmıştır. Algılanan ebeveyn tutumları açısından üniversite öğrencilerinin, phubbing puan ortalamalarına bakıldığında baskıcı ve otoriter ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_1$=12,12), demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_2$=11,82) ve ilgisiz ebeveyn tutumu için ($\overline{X}_3$=12,73), olduğu tespit edilmiştir. Levene testi sonucunda varyanların eşit olması nedeniyle yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda anlamlı farkın demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumu ile ilgisiz ebeveyn tutumu arasında ilgisiz ebeveyn tutumu olanlar aleyhine olduğu bulgulanmıştır. Başka bir ifadeyle ilgisiz ebeveyn tutumunun phubbing düzeyinin demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumunun phubbing düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Test neticesinde elde edilen etki büyüklüğü (η^2=.015) olarak bulgulanmıştır. Bu sonucun küçük düzeyde bir etki büyüklüğüne denk geldiği sonucuna ulaşılmıştır. (Green ve Neil, 2005).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinde çok boyutlu akıllı telefon kullanımı yaş ve cinsiyetin öğrencilerin aile yaşam doyumu üzerindeki yordayıcı etkisini incelemektir. Ayrıca çalışma öğrencilerin ebeveyn tutumu değişkenlerine göre çok boyutlu akıllı telefon kullanımı ile aile yaşam doyumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen ilk sonuca göre, öğrencilerin yaş, cinsiyet ve çok boyutlu akıllı telefon kullanım düzeylerinin öğrencilerin aile yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı ve bu değişkenlerin aile yaşam doyumu üzerindeki değişimin %33'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Özellikle problemli çok boyutlu akıllı telefon kullanımı boyutlarından ringxiety, textiety ve phubbing aile yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı derecede yordadığı görülmüştür. Mevcut araştırma sonuçları, daha önce yapılmış çalışmalardan elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir. Örneğin, Chen ve arkadaşları (2024) tarafından Çin'de üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen çalışmada, aile mutluluğu yüksek olan bireylerde akıllı telefon bağımlılığı daha düşük bulunmuş ve bu ilişkinin duygu düzenleme ve özdenetim mekanizmaları üzerinden dolaylı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, aile içindeki duygusal destek ve olumlu iletişim ortamının, bireylerin dijital ortamda doyum arayışını azaltabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, Li, Zhao ve Zhang (2023) tarafından yapılan araştırma, aile bağlarının (cohesion) ve uyum yeteneğinin (adaptability) güçlü olduğu bireylerde akıllı telefon bağımlılığının belirgin biçimde azaldığını ortaya koymuştur. Bu durum, işlevsel aile yapısının gençlerin teknoloji kullanımını düzenleyen önemli bir faktör olduğunu desteklemektedir. Türkiye örnekleminde gerçekleştirilen bir çalışmada ise, ergenlerin yaşam doyumu ile akıllı telefon bağımlılığı arasında negatif bir ilişki olduğu; yaşam doyumu düşük olan bireylerde telefon kullanımının problemli hale gelme riskinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Uysal ve Demir, 2024). Bu bulgu, aile yaşam doyumunun azalmasının bireyleri dijital cihaz kullanımına yönelmeye teşvik edebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, Patel, Singh ve Chauhan (2024) tarafından Hindistan'da yapılan çalışmada, otoriter ebeveynlik yaklaşımının gençlerde daha yüksek akıllı telefon bağımlılığı ile ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmanın bulgularından bir diğeri de, ebeveyn tutumlarının çocukların dijital alışkanlıkları üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Elde edilen verilere göre, ilgisiz ebeveyn tutumuna sahip bireylerde nomofobi, ringxiety ve phubbing düzeyleri, demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumuna sahip bireylere kıyasla anlamlı biçimde daha yüksek olmasıdır. Bu sonuç, son yıllarda yapılan pek çok çalışmanın vurguladığı gibi, ebeveynlik tarzlarının çocukların akıllı telefon

kullanım biçimlerini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Patel, Singh ve Chauhan (2024), Hindistan'da yürüttükleri araştırmada otoritatif (demokratik) ebeveynlik tarzının akıllı telefon bağımlılığıyla ters yönde, otoriter ve ihmalkâr ebeveynlik biçimlerinin ise doğru yönde ilişkili olduğunu belirlemiştir. Benzer biçimde, Cavga (2019) lise öğrencileriyle yaptığı araştırmada, otoriter ve ilgisiz ebeveyn tutumlarının sosyal medya kullanım bozukluğu riskini artırdığını, demokratik ebeveynliğin ise koruyucu bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, ebeveynin hem sınır koyucu hem de destekleyici bir yaklaşım benimsemesinin, çocukların dijital teknolojileri daha bilinçli kullanmalarına yardımcı olduğunu düşündürmektedir. Buna karşın, aşırı baskıcı veya ilgisiz ebeveyn davranışları, çocukların öz denetim gelişimini zayıflatmakta ve bağımlılık eğilimini güçlendirmektedir. Li, Zhao ve Zhang (2023) tarafından yapılan çalışma da bu durumu desteklemekte; aile içi uyum ve duygusal bağın, otomatik düşünceler aracılığıyla akıllı telefon bağımlılığını dolaylı biçimde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, Chen, Li ve Zhang (2024) tarafından yürütülen araştırmada, aile mutluluğu yüksek olan bireylerin akıllı telefon kullanımını kontrol etmede daha başarılı oldukları ve bu ilişkide duygu düzenleme ile öz denetim becerilerinin aracı rol üstlendiği saptanmıştır. Bu sonuçlar, aile içindeki duygusal atmosferin, yalnızca ilişkisel doyumu değil, aynı zamanda bireyin dijital dünyada öz denetim kapasitesini de güçlendirdiğini göstermektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında; öğrencilerin yaş, cinsiyet ve çok boyutlu akıllı telefon kullanım düzeylerinin öğrencilerin aile yaşam doyumunu negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı ve bu değişkenlerin aile yaşam doyumu üzerindeki değişimin %33'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan ebeveyn tutumu değişkenine göre ilgisiz ebeveyn tutumunun nomofobi, ringxiety ve phubbing düzeyinin demokratik ve anlayışlı ebeveyn tutumunun nomofobi, ringxiety ve phubbing düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak üniversite öğrencilerinin algılanan ebeveyn tutumları bakımından textiety puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı bulgulanmıştır.

Araştırma bulguları, öğrencilerin akıllı telefon kullanımının aile yaşam doyumu üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ve ebeveyn tutumlarının bu ilişkiyi şekillendirmede belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, ebeveynlerin çocuklarıyla destekleyici, anlayışlı ve demokratik bir iletişim geliştirmeleri; ilgisiz veya aşırı kontrolcü yaklaşımlardan kaçınmaları ve aile içinde dijital kullanım için tutarlı sınırlar ve kurallar oluşturup uygulamaları önerilmektedir. Ayrıca, ebeveynlerin kendi teknoloji kullanım alışkanlıklarının çocuklar üzerinde model oluşturduğu dikkate alınarak, bilinçli ve kontrollü teknoloji kullanımı benimsemeleri önemlidir. Eğitim ortamında, öğrencilerin dijital medya kullanımını bilinçli biçimde yönetebilmeleri için dijital farkındalık ve medya okuryazarlığı programları uygulanmalı ve rehberlik ile psikolojik danışmanlık birimleri, problemli kullanım davranışlarını erken tespit ederek uygun müdahaleler geliştirmelidir. Öğrencilerin özdenetim ve duygu düzenleme becerilerinin desteklenmesi ve aile yaşam doyumunu artırıcı sosyal ve iletişim etkinliklerine katılımlarının teşvik edilmesi de yararlı olacaktır. Bunun yanı sıra, gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı yaş grupları, kültürel bağlamlar ve sosyoekonomik düzeyler üzerinde geniş örneklemli çalışmaların yürütülmesi; ebeveyn tutumları ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin uzunlamasına tasarımlarla incelenmesi ve özdenetim, duygu düzenleme ile aile bağlarının etkilerini modelleyen karma analizlerin gerçekleştirilmesi, konuya ilişkin literatürün derinleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

Aktaş, H., ve Yılmaz, G. (2016). Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık ilişkisi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 41(185), 123-134.

Alkın, S. (2018). *Lise öğrencilerinde sosyal ilişkilerin niteliği ve akıllı telefon bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Barraca, E., Yarto, M., ve Olea, J. (2000). Family life satisfaction: Theoretical perspectives and empirical findings. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 97-108. https://doi.org/10.1037/0893-3200.14.1.97

Batic, N. (2013). The cell phone: Use it or we are slaves? *Journal of International Scientific Publications: Media and Mass Communication, 2*, 221–232.

Bau, V. (2014). Video technologies and participatory approaches to peace: From technological determinism to self-empowerment and social change. An experience from Kenya. In J. Servas (Ed.). *Technological determinism and social change: Communication in a tech-mad world* (pp. 214–258). Lexington Books.

Bian, M., ve Leung, L. (2014). Internet addiction and psychosocial well-being: A study of university students in China. *Computers in Human Behavior*, 35, 195-202. https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.003

Campbell, A., Converse, P. E., ve Rodgers, W. L. (1976). *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. Russell Sage Foundation.

Carver, C. S., ve Jones, J. M. (1992). Emotional needs and family satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 6(1), 70–78.

Chen, X., Li, M., ve Zhang, Y. (2024). *Family happiness and college students' smartphone addiction control: The chain mediation effect of emotion regulation and self-control.* Frontiers in Public Health, 12, 1444033. https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1444033

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302. https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276

Geçer, E., Yıldırım, M., Bağci, H., ve Atar, C. (2024). Development and factor structure of problematic multidimensional smartphone use scale. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-15.

Gezgin, D. M., Hamutoğlu, N. B., Samur, Y., ve Yıldırım, S.(2018). Genç Nesil Arasında Yaygınlaşan Bir Bağımlılık: Akıllı Telefon Bağımlılığının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama,* 8(2), 212-231.

Güner, B., ve Öztürk, E. (2021). Effects of excessive smartphone use on family communication and quality of life. *Turkish Journal of Psychology*, 36(1), 45–59. https://doi.org/10.1037/tur0000456

Haug, S., Castro, R. P., Kwon, M., Filler, A., Kowatsch, T., ve Schaub, M. P. (2015). Smartphone Use and Smartphone Addiction among Young People in Switzerland. *Journal of behavioral addictions*, 4(4), 299-307.

Hefner, V., et al. (2018). Parental influence on adolescent mobile phone use: Behavioral modeling and communication patterns. *Journal of Youth and Adolescence*, 47(4), 868-882. https://doi.org/10.1007/s10964-017-0715-1

Hwang, J., ve Jeong, S. (2015). Parental modeling of technology use and adolescent internet behaviors. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(5), 294-300. https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0469

Kalen, S. (2018). *Ergenlerde akıllı telefon bağımlılığı ile algılanan anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Karadağ, E., Tosuntaş, ŞB., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Şahin, B. M., Culha, İ, ve Babadağ, B. (2016). Sanal dunyanın kronolojik bağımlılığı: Sosyotelizm (Phubbing). *Addicta The Turkish Journal on Addiction, 3*(2), 223–269.

Kim, Y., Lee, S., ve Park, H. (2018). Parental and adolescent smartphone addiction: A study in South Korea. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(12), 2681. https://doi.org/10.3390/ijerph15122681

King, A. L. S., Valenca, A. M., Silva, A. C., Sancassiani, F., Machado, S., ve Nardi, A. E. (2014). Nomophobia: Impact of cell phone use interfering with symptoms and emotions of individuals with panic disorder compared with a control group. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health, 10*, 28–35. https:// doi. org/ 10. 2174/ 17450 17901 41001 0028

Kumcagiz, H., ve Gündüz, Y. (2016). Relationship between Psychological Well-Being and Smartphone Addiction of University Students. *International Journal of Higher Education*, 5(4), 144-156.

Kutlu, M., ve Pamuk, S. (2017). Öğretmen adaylarında akıllı telefon kullanım sıklığı ve duygusal denge. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 45-56.

Lee, S., ve Park, J. (2022). The impact of parental smartphone use on family interaction and family life satisfaction. *Journal of Family Communication*, 22(3), 205–220. https://doi.org/10.1080/15267431.2022.2034567

Li, J., Zhao, H., ve Zhang, T. (2023). *Family cohesion and adaptability reduces mobile phone addiction among university students: The mediating role of automatic thoughts.* Frontiers in Psychology, 14, 1122943. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1122943

McKeown, K., ve ark. (2003). Perceptions of family and satisfaction with family life: Individual differences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20(5), 671–684. https://doi.org/10.1177/02654075030205004

McKeown, K., Pratschke, J., ve Haase, T. (2003). *Family well-being: What makes a difference?* Report to the Department of Social and Family Affairs.

Myers, D. G. (1999). *Close relationships and quality of life*. In D. Kahneman, E. Diener, ve N. Schwarz (Eds.), Well-being: The foundations of hedonic psychology (pp. 374–391). New York: Russell Sage Foundation.

Nazir, T., ve Pişkin, M. (2016). Phubbing: A technological invasion which connected the world but disconnected humans. *The International Journal of Indian Psychology, 3*, 68–76. https:// doi. org/ 10. 25215/ 0304. 195

Olson, D. H., ve Gorall, D. M. (2003). Circumplex model of marital and family systems. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (3rd ed., pp. 514–548). Guilford Press.

Park, S., ve Park, J. (2014). Effects of smartphone addiction on children's health: Visual and auditory functions and physical balance. *Journal of Child Health Care*, 18(2), 150-160. https://doi.org/10.1177/1367493513500415

Park, Y., ve Lee, M. (2022). Parental modeling of smartphone use and its influence on children's addiction behaviors and family satisfaction. *International Journal of Child and Family Studies*, 14(1), 33–48. https://doi.org/10.1007/s10826-021-02085-7

Patel, M., Singh, R., ve Chauhan, V. (2024). *Associations between smartphone addiction, parenting styles, and mental well-being among adolescents aged 15–19 years in Gujarat, India.* BMC Public Health, 24(1), 19991. https://doi.org/10.1186/s12889-024-19991-9

Roberts, J. A., ve David, M. E. (2016). My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners. *Computers in Human Behavior, 54*, 134–141. https:// doi. org/ 10. 1016/j. chb. 2015. 07. 058

Salehan M. ve Negahban A. (2013). Social Networking on Smartphones: When Mobile Phones Become Addictive. *Computers in Human Behavior*, 29/6, 2632-2639.

Tohumcu, A. (2018). Akıllı telefon bağımlılığı ile benlik saygısı ve yalnızlık arasındaki ilişki. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 38(1), 23-36.

Uysal, A., ve Demir, E. (2024). *Ergenlerde akıllı telefon bağımlılığının yordayıcısı olarak benlik saygısı ve yaşam doyumu.* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 14(3), 1158–1174. https://doi.org/10.5281/zenodo.1421182

Verma, R. K., Rajiah, K., Cheang, A., ve Barua, A. (2014). Textaphrenia: An emerging silent pandemic. *Journal of Psychiatry*, *17*(2). https://doi.org/10.4172/psychiatry.1000e103

Walsh, F. (2012). *Normal family processes: Growing diversity and complexity* (4th ed.). Guilford Press.

Yıldırım, C. (2018). Akıllı telefon bağımlılığı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişki: Olumlu ve olumsuz duyguların rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(65), 45-59.

Yusufoğlu, M. (2017). Akıllı telefon bağımlılığı ve bilişsel işlevler: Sosyal izolasyon ve hafıza performansı. *Bilişsel Psikoloji Dergisi*, 12(2), 89-102.

Yusufoğlu, Ö. Ş. (2017). Boş Zaman Faaliyeti Olarak Akıllı Telefonlar ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(5).

Zabriskie, R. B., ve McCormick, B. P. (2001). Influence of family leisure patterns on perceptions of family functioning. *Journal of Leisure Research*, 33(2), 235–258. https://doi.org/10.1080/00222216.2001.11949929

Zhou, Y., et al. (2014). The impact of parental smartphone use on parent-child interaction and child development. *Journal of Family Studies*, 20(3), 251-267. https://doi.org/10.1080/13229400.2014.924205

ANALYSIS OF STEM EDUCATION RESEARCH CONDUCTED IN INTERNATIONAL DATABASES WITH TURKEY AS THE LOCATION

TÜRKİYE ADRESLİ OLARAK ULUSLARARASI VERİ TABANLARINDA YAPILMIŞ OLAN STEM EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARININ ANALİZİ

Ekrem CENGİZ[1]

[1]**Doçent, Bayburt Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi, ORCID: 0000-0002-7620-9543**

Özet

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler nedeniyle insanların çeşitli becerilere sahip olması gerekmekte olup, ülkeler, yaratıcı problem çözme yöntemleri, tasarım tabanlı öğrenme vb. gibi farklı yaklaşımları eğitim sistemlerine entegre etmektedir (Arslan, 2021). Bu yenilikçi yaklaşımlardan biri de bilim, teknoloji, mühendislik ve matematiği günlük yaşamla ilişkilendirerek 21. yüzyıl yaşam becerilerini destekleyen STEM eğitimi yaklaşımıdır (Sarıoğlu vd., 2022). STEM kısaltması, Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik kelimelerinin İngilizce baş harflerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (NRC, 2012). STEM yaklaşımı ile kastedilen, mühendislik ve teknolojiyi, bilim ve matematikle birleştirerek öğrencilerin aktif olarak katıldığı tasarım odaklı bir süreçtir (Reiser, 2013).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler son zamanlarda Bilim, Teknoloji, Matematik ve Mühendislik (STEM) eğitimine ciddi bir şekilde odaklanmaktadır (Li vd., 2020; Simarro ve Couso, 2021). Bu durumun doğal bir sonucu olarak STEM eğitimi alanında dünyada ve dünyayla entegre olarak ülkemiz de de akademik çalışmalar yürütülmüş ve yürütülmeye de devam etmektedir.

STEM eğitiminin günümüzde ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücünü yetiştirmedeki önemi göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde bu alanda uluslararası veri tabanlarına göre yapılan çalışmaların incelenmesinin önemli ve gerekli olduğu söylenebilir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı uluslararası veri tabanlarına dayalı olarak STEM eğitimi alanında yapılan makale çalışmalarının incelenmesidir. Bunun için Web of Science veri tabanında "STEM Education" OR "STEM learning" OR "STEM Teaching" anahtar kelimeleri ile bir arama gerçekleştirilmiştir. Arama sonucunda 170 makale incelemeye dahil edilmiştir. İncelenen makaleler R Studio programı ile analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda makale sayısının 2013 yılından itibaren artmaya başladığı 2022 yılından en üst seviyeye ulaştığı, zaman içerisinde çalışılan konuların değişkenlik gösterdiği, Türkiye adresli dergilerde daha fazla yayın yapıldığı, en çok atıf alan yazarın M. Sencer Çorlu olduğu, en çok yayın yapan üniversitenin Muş Alparslan üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda özellikle uluslararası alanda etki düzeyi yüksek dergilerde yapılan yayın sayısının artırılması ve yapılan yayınlarda sürekliliğin sağlanması gibi öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimler: STEM eğitimi, bibliyometrik analiz, WoS veri tabanı

Abstract

Today, due to scientific and technological developments, people need to possess various skills, and countries are integrating different approaches, such as creative problem-solving methods and design-based learning, into their education systems (Arslan, 2021). One of these innovative approaches is STEM education, which supports 21st-century life skills by relating science, technology, engineering, and mathematics to everyday life (Sarıoğlu et al., 2022). The acronym STEM is formed by combining the first letters of the English words Science, Technology, Engineering, and Mathematics (NRC, 2012). The STEM approach is a design-focused process

in which students actively participate by combining engineering and technology with science and mathematics (Reiser, 2013).

Developed and developing countries have recently focused seriously on Science, Technology, Mathematics, and Engineering (STEM) education (Li et al., 2020; Simarro & Couso, 2021). As a natural consequence of this situation, academic studies have been and continue to be conducted in STEM education in our country, both globally and in integration with the world (Reiser, 2013).

Considering the importance of STEM education in training the qualified workforce needed today, examining studies conducted in our country based on international databases is important and necessary. Based on this point, this study aims to examine articles in the field of STEM education based on international databases. For this purpose, a search was conducted in the Web of Science database using the keywords “STEM Education” OR “STEM learning” OR “STEM Teaching”. As a result of the search, 170 articles were included in the review. The reviewed articles were analyzed using the R Studio program. This analysis revealed that the number of articles began to increase in 2013, reaching its peak in 2022, that the topics studied varied over time, that more publications appeared in journals based in Turkey, that the author with the most citations was M. Sencer Çorlu, and that the university with the most publications was Muş Alparslan University. The study concluded with recommendations such as increasing the number of publications in high-impact international journals and ensuring continuity in publications.

Keywords: STEM education, bibliometric analysis, WoS database

1. GİRİŞ

Küresel ekonomik yarış, endüstrinin farklı boyutlara taşınması, yapay zekanın gelişimi ve enerji kaynaklarının yetersizliği gibi kritik sorun ve problemler, günümüz insanının bugün karşılaşması gereken bilgi ve becerilerde bir değişime yol açmıştır (Castells vd., 1999; Heeks, 2002). Bu değişimin bir sonucu olarak öğretim programları güncellenmiş ve bireylerin çağın gereksinimlerine cevap verebilecek bir şekilde yetişmesi için uygun adımlar atılmıştır. Günümüz dünyasında bireylerin çok yönlü gelişmesi beklenirken, aynı zamanda karşılaştığı problemlere farklı çözüm önerileri getirmesi de istenmektedir.

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler nedeniyle insanların çeşitli becerilere sahip olması gerekmekte olup, ülkeler, yaratıcı problem çözme yöntemleri, tasarım tabanlı öğrenme vb. gibi farklı yaklaşımları eğitim sistemlerine entegre etmektedir (Arslan, 2021). Bu yenilikçi yaklaşımlardan biri de bilim, teknoloji, mühendislik ve matematiği günlük yaşamla ilişkilendirerek 21. yüzyıl yaşam becerilerini destekleyen STEM eğitimi yaklaşımıdır (Sarıoğlu vd., 2022). STEM kısaltması, Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik kelimelerinin İngilizce baş harflerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (NRC, 2012). STEM yaklaşımı ile kastedilen, mühendislik ve teknolojiyi, bilim ve matematikle birleştirerek öğrencilerin aktif olarak katıldığı tasarım odaklı bir süreçtir (Reiser, 2013). STEM eğitimi, günlük yaşamla bağlantılar kurarak fen, teknoloji, mühendislik ve matematiği bütünleştiren bir eğitim yaklaşımıdır (Dare vd., 2019). STEM eğitimi yaklaşımının ortak bir tanımı olmamakla beraber Sanders (2012) STEM'i iki veya daha fazla STEM disiplinini kullanan bir öğrenme veya öğretme yaklaşımı şeklinde ifade etmektedir. Johnson vd. (2020)'e göre ise STEM, fen ve matematik öğretimini bilimsel araştırma uygulamaları, teknoloji ve mühendislik tasarımı, matematiksel analiz ve 21. yüzyıl disiplinlerarası temaları ve becerileriyle bütünleştiren bir öğretim yaklaşımıdır. Kelley ve Knowles (2016) ise, mühendisliğin içerdiği tasarım sürecini STEM yaklaşımı için bir öğrenme ortamı olarak görmüş ve bu temelde modeller oluşturmuştur. Stohlmann, Moore ve Roehrig (2012), ise STEM yaklaşımını, bir derste fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarını, bu alanlar ve gerçek yaşam problemleri arasındaki bağlantılar aracılığıyla birbirine bağlama çabası olarak tanımlamaktadır.

STEM için farklı tanımlar ve yaklaşımlar bulunsa da, yukarıda ifade edilen bu farklı tanımların bazı ortak yanları bulunmaktadır. Moore, Johnson, Peters-Burton ve Guzey (2015) tarafından STEM eğitimi yaklaşımına ait temel özellikler şöyle ifade edilmiştir;

- Motive edici bir bağlama sahiptir,
- Bir mühendislik tasarım görevi içerir,
- Başarısızlıktan öğrenmeyi sağlar,
- Müfredata dayalı fen/matematik kazanımlarına dayanır,
- Öğrenci merkezlidir.

Geleneksel öğretimi, fen ve matematik öğretimiyle birleştirerek STEM olarak adlandırmak ve güncelliğini yitirmiş bir müfredat kullanmak, öğrencilerin STEM alanlarına veya bu alanlardaki yüksek öğrenimlerine olan ilgilerini artırmak için yeterli değildir (Öner vd., 2016). Bu açıdan bakıldığında, en az iki STEM bileşenini içeren, öğrencilerin günlük yaşam sorunlarına çözümler üreten ve bu süreçte teknoloji ve mühendislik tasarım süreçlerini kullanan bir yaklaşım STEM eğitimi yaklaşımı olarak ifade edilebilir (Taş ve Bolat, 2022).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler son zamanlarda STEM eğitimine ciddi bir şekilde odaklanmaktadır (Li vd., 2020; Simarro ve Couso, 2021). Özellikle ABD'de STEM entegrasyonu giderek daha fazla kullanılmaktadır (Nxumalo ve Gitari, 2021). Çin, Japonya,

Güney Kore ve çoğu Avrupa Birliği ülkesi, bireyleri eğitmek için öğrenci ve tasarım merkezli STEM eğitimi uygulamaktadır (Loyalka, 2021). Bu durumun doğal bir sonucu olarak STEM eğitimi alanında dünyada ve dünyayla entegre olarak ülkemizde de akademik çalışmalar yürütülmüş ve yürütülmeye de devam etmektedir. STEM eğitimi üzerine artan araştırmaların arkasındaki temel nedenlerden biri, öğrencilerin giderek dijitalleşen toplumlarda ve bilgi ekonomilerinde karmaşık problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları gerektiğidir (Erduran ve Pabuçcu-Akış, 2023). İlgili literatür incelendiği STEM eğitimi alanında yapılmış olan inceleme çalışmalarına rastlanmaktadır.

Zeng vd. (2024) tarafından yapılan bir çalışmada CiteSpace yazılımı kullanılarak lisans düzeyinde STEM eğitimi uygulamaları incelenmiştir. Çalışma sonucunda STEM eğitiminin lisans öğrencileri arasında büyük bir gelişme ve ilerleme kaydettiği, öğrenmelerinin ve günlük yaşam uygulamalarının tüm yönlerine uygulandığı belirlenmiştir. Ayrıca STEM eğitimi araştırmalarının trend konularının STEM eğitiminde ırk ve cinsiyet farklılıkları, lisans öğrencileri için STEM eğitimi değerlendirme ve motivasyon yöntemlerinin reformu, STEM akademik performansını iyileştirme stratejileri ve STEM eğitiminin lisans istihdamı üzerindeki etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin yüksek atıf sayısı ve merkezilik derecesi ile tüm araştırma alanlarında lider olduğu ortaya çıkmıştır.

Fayzullina vd. (2024) tarafından yapılan bir araştırmada BRICS ülkelerindeki STEM eğitimi çalışmaları bibliyometrik analiz yoluyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda yayınlanan makale sayısının yıllık olarak arttığı ve %85'inin 2017'den sonra yayınlandığı belirlenmiştir. Ayrıca STEM çalışmalarını yayınlayan en iyi üç derginin Journal of Engineering Education Transformations, Sustainability, and the International Journal of Emerging Technologies in Learning dergisi olduğu, ülke bağlantısına göre STEM eğitimi üzerine en fazla makalenin Çin'de yapıldığı bu ülkeyi sırasıyla Güney Afrika, Hindistan, Brezilya ve Rusya'nın izlediği ortaya çıkarılmıştır. Yazarların yazarlık işbirlikleri, Çin'in diğer ülkelerle karşılaştırıldığında en belirgin bağlantılara sahip olduğu ve araştırmaların aşağıdaki dört ana başlıkta yoğunlaştığı belirlenmiştir:

(i) STEM eğitiminin öğrenme çıktıları üzerindeki etkileri,
(ii) mühendislik eğitiminde öğretim stratejilerinin etkileri,
(iii) STEM eğitiminde cinsiyet farklılıkları ve
(iv) yapay zeka, proje tabanlı öğrenme ve aktif öğrenmenin kullanımı.

Gül ve Ayık (2024) tarafından yapılan bir araştırmada üstün yetenekliler eğitiminde STEM üzerine yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik analiz yoluyla eğilimleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, üstün yetenekliler eğitiminde STEM alanına 59 farklı dergi, 170 makale ve 332 yazarın katkıda bulunduğu, araştırmalarda en sık kullanılan anahtar kelimelerin "STEM", "üstün yetenekli öğrenciler", "üstün yetenekli eğitimi" ve "yetenek geliştirme" olduğu, üstün yeteneklilerin eğitiminde STEM ile ilgili çalışmalar üzerine en üretken dergilerin Rooper Review ve Gifted Child Quarterly olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Northwestern Üniversitesi ve Kuzey Texas Üniversitelerinin en üretken üniversiteler oldukları ve cinsiyet farklılıklarından zenginleştirme ve fen bilimleri odaklı konular ile teknoloji ve mühendislik odaklı STEM ve yetenek geliştirme konularının güncel olarak çalışıldığı ortaya çıkmıştır.

Pabuçcu-Akış (2024) tarafından STEM ve Arduino alanında Scopus veri tabanına dayalı olarak yapılan çalışmaların analiz edildiği bir araştırma sonucunda ilk makalenin 2013 yılında yayınlanmış olduğu, 2017 yılından itibaren birkaç yılda önemli bir artış olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu alanda en üretken ülkelerin Türkiye, ABD, Tayvan ve İspanya olduğu, Yeditepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, National Taiwan Normal Üniversitesinin en üretken üniversiteler oldukları, en çok atıf alan kurumların ise ABD'deki Becker College, Taiwan'daki National Taiwan Normal Üniversitesi ve Litvanya'dan Vilniaus Üniversitesi ile Türkiye'den

Yeditepe ve Dokuz Eylül üniversiteleri olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu alanda en fazla yayın yapılan dergilerin Physics Education, Physics Teacher ve Electronics dergileri olduğu ortaya çıkmıştır.

Su ve Yang (2023) tarafından yapılan bir araştırmada erken çocukluk eğitimindeki STEM çalışmaları incelenmiştir. Araştırma sonucunda erken çocukluk STEM araştırmalarının çoğunun ABD, Türkiye ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde gerçekleştirildiği, temel STEM literatürü, STEM eğitimi, Robotik ve Mindstorms gibi ana konulara odaklanıldığı ve bu alandaki STEM çalışmalarının erken çocukluk eğitimindeki psikoloji ile sıklıkla ilişkilendirildiği ortaya konulmuştur.

Ma ve Hui (2023) tarafından yapılan bir çalışmada STEM eğitiminde tutumlar üzerine yapılan araştırmalar analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, 2008-2022 yılları arasında araştırma yayınlarında artış eğilimi olduğu, 2013-2018 ve 2018-2022 yılları arasında ise kayda değer artışlar olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Curtin Üniversitesinin bu dönemde literatüre en fazla katkıda bulunan kurum olduğu, Avustralya, Tayvan ve ABD'deki kurumların tutumlar ve STEM araştırmalarına eşit oranda katkıda bulunduğu, tutumlar ve STEM üzerine en fazla yayının ABD'de yapılmış olduğu, International Journal of Science Education dergisi en çok atıf alan dergi olurken, bu dergiyi Journal of Research in Science Teaching ve Science Education dergilerinin takip ettiği belirlenmiştir.

STEM eğitimi ile ilgili olarak Taş ve Bolat (2022) tarafından yapılan bir bibliyometrik analiz çalışmasında eğitimde STEM kullanımına ilişkin çalışmaların bibliyometrik bir haritası çıkarılmıştır. Çalışma sonucunda International Journal of STEM Education dergisinin en çok yayın yapılan dergi iken, Journal of Science Education and Technology dergisinin en çok atıf alan dergi olduğu, Guzey S.S. ise bu konuda en fazla yayın yapan yazar olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan Capraro M.M. en çok atıf alan yazar olurken, Purdue University en çok yayın yapan üniversite, ABD en çok yayın yapan ülkedir. Blickenstaff (2005) tarafından Gender and Education dergisinde yayımlanan "*Women and science careers: leaky pipeline or gender filter?"* isimli makale en çok atıf alan yayın olarak belirlenmiştir.

Talan (2021) tarafından STEM eğitiminde artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanımına ilişkin araştırmaların bibliyometrik analizinin yapıldığı bir çalışma sonucunda atıf sayısı bakımından National Taiwan University of Science Technology, yayın sayısı bakımından ise National Taiwan Normal University'NİN en üretken kurumlar olarak ilk sıralarda yer aldıkları, Wu, H.-K. ve Chang, H.-Y'nin en etkili ve üretken araştırmacılar oldukları, bu konuya en çok katkı sağlayan dergilerin Computers & Education ve Interactive Learning Environments dergilerinin olduğu ve en çok belirginleşen kavramların "artırılmış gerçeklik", "sanal gerçeklik", "mobil öğrenme", "fen eğitimi" ve "karma gerçeklik" olduğu ifade edilmiştir.

Literatürde STEM ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, dergilerde yayınlanan makaleleri, lisansüstü tezleri, kongre ve sempozyumlarda sunulan bildirileri değerlendiren ulusal ve uluslararası çalışmalarla sıklıkla karşılaşılmakla beraber, STEM eğitimi alanında güncel bibliyometrik çalışmalara da ihtiyaç olduğu söylenebilir (Taş ve Bolat, 2022). STEM eğitiminin günümüzde ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücünü yetiştirmedeki önemi göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde bu alanda uluslararası veri tabanlarına göre yapılan çalışmaların incelenmesinin önemli ve gerekli olduğu söylenebilir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı uluslararası veri tabanlarına dayalı olarak STEM eğitimi alanında yapılan Türkiye adresli makale çalışmalarının incelenmesidir. Bunun için Web of Science veri tabanında taranan dergilerde yayımlanmış olan makale çalışmaları bibliyometrik analiz yoluyla incelenmiştir.

2. YÖNTEM

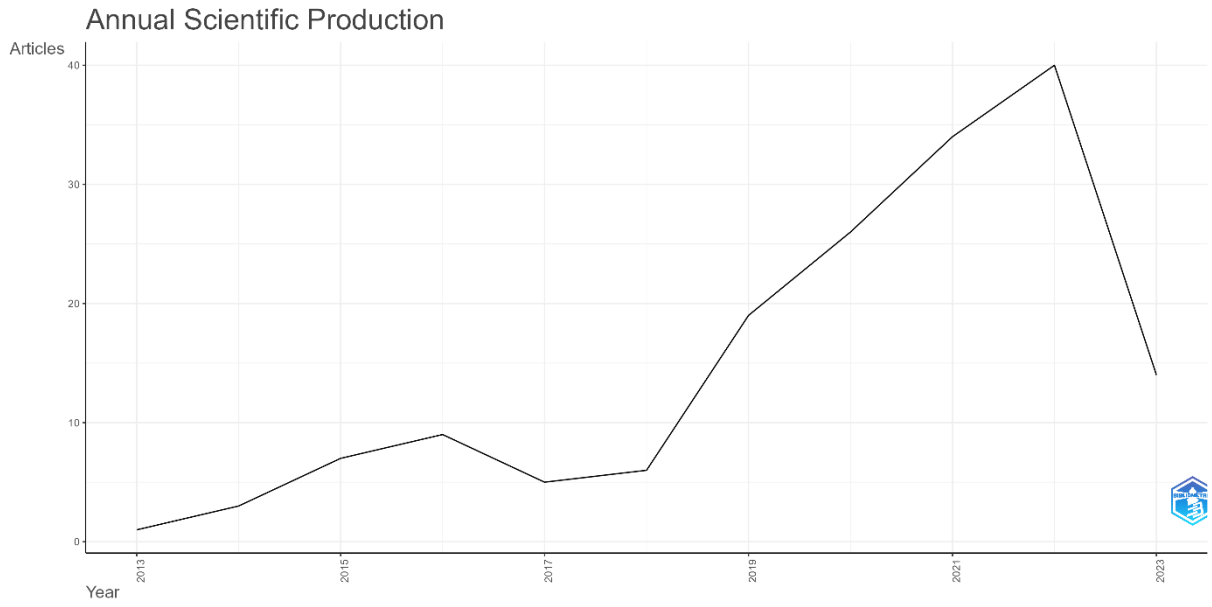
Bu araştırmada Türkiye'de STEM eğitimi alanında yapılmış olan makalelerin analiz edilmesi için bibliyometik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz bilimsel literatürü nicel

olarak analiz etmek için kullanılan teknikleri içerir (Hallinger ve Kovačević, 2019; Liao vd., 2018). Genel olarak bibliyometrik, belirli bir araştırma alanındaki araştırma eğilimlerinin ve sorunlarının gelişimini belirlemek ve görselleştirmek amacıyla bilimsel literatür içinde ve arasında bilgi kalıplarını istatistiksel olarak analiz etmek için kullanılır (Ellegaard ve Wallin, 2015; Liao vd., 2018). Bu çalışmada R Studio programı (Aria ve Cuccurullo, 2017) ile analizler yapılmıştır.

Bu çalışmada ilgili makalelere ulaşmak için Web of Science veri tabanında "STEM Education" OR "STEM learning" OR "STEM Teaching" anahtar kelimeleri ile kapsamlı bir arama gerçekleştirilmiştir (01.09.2025). Yapılan bu arama sonucunda Türkiye adresli 462 makaleye ulaşılmıştır. Uygulanan dahil etme ve hariç tutma kriterleri ile yazar tarafından makalelerin başlık ve özetlerinde yapılan ayrıntılı incelemeler sonucunda 170 makalenin araştırmaya dahil edilmesine karar verilmiştir. Bu çalışmalar ilgili veri tabanından indirilmiş ve R Studio (Aria ve Cuccurullo, 2017) programına yüklenmiş daha sonra ilgili analizler yapılmıştır.

3. BULGULAR

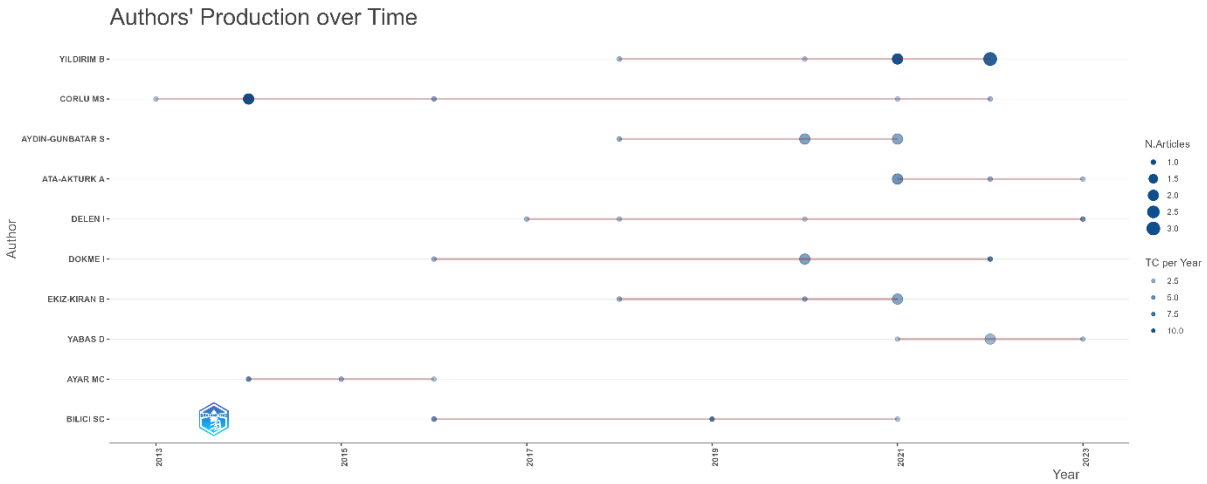
İncelenen çalışmalara ait yıllık yayın grafiği aşağıdaki Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. STEM eğitimi alanındaki yayınların zaman içindeki değişimi

Şekil 1'deki grafik incelendiğinde 2013 yılından itibaren yayın sayısının arttığı, 2022 yılında en üst düzeye ulaştığı ve daha sonra azalma eğilimine girdiği görülmektedir.

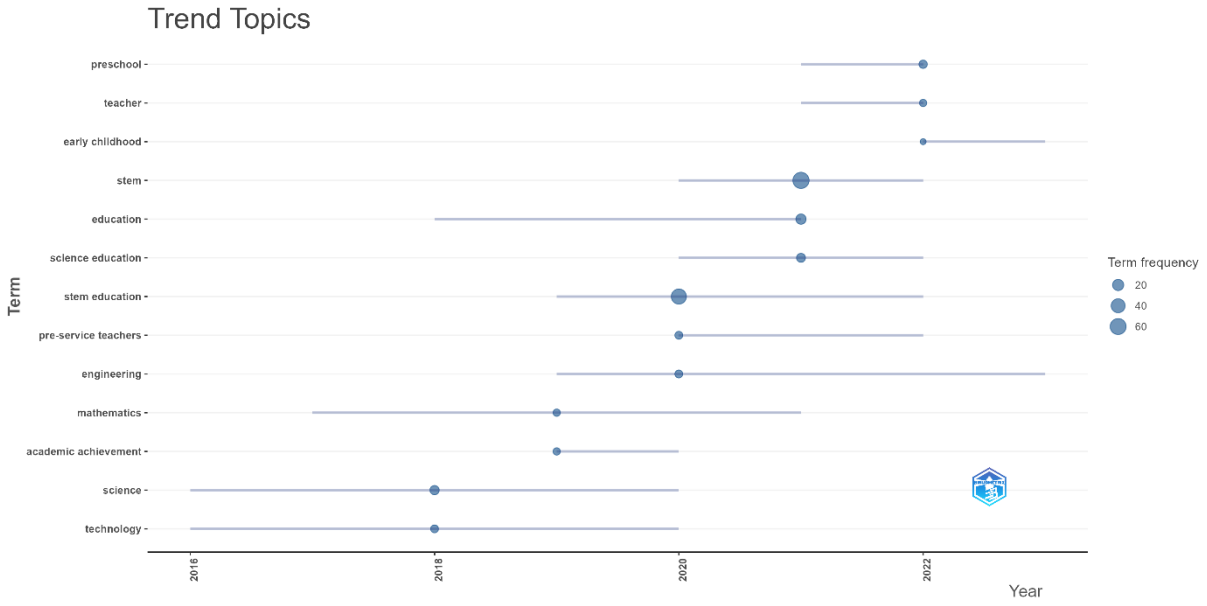
Yazarların yayın sayılarının zaman içerisindeki dağılımını gösteren grafik aşağıdaki Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Yazarların zaman içerisindeki yayın üretimi

STEM eğitimi alanında yayın yapan yazarların genel olarak uzun yıllar boyunca yayın yapma eğilimini sürdürmedikleri söylenebilir.

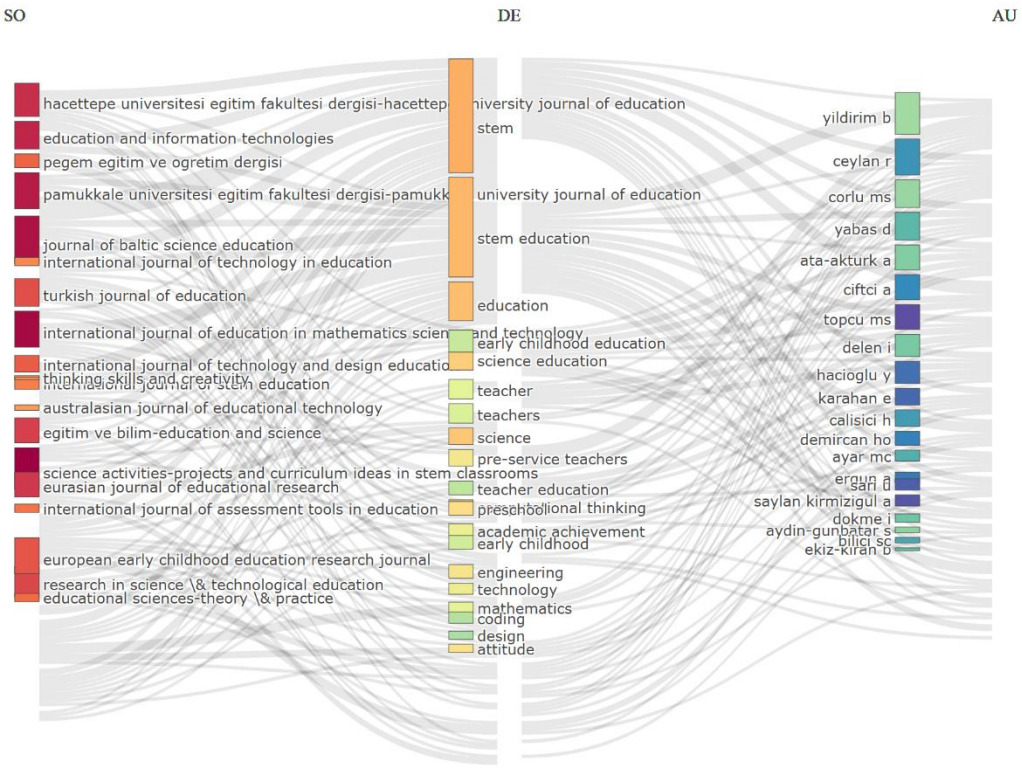
Zaman içerisinde yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimelerin değişimine ilişkin grafik Şekil 3'de sunulmuştur.

Şekil 3. Yazarların makalelerde kullandıkları anahtar kelimelerin zaman içerisindeki değişimi

Yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde 2018 yılından fen ve teknoloji, 2019 yılında akademik başarı ve matematik, 2020 yılında mühendislik, hizmet öncesi öğretmenler ile STEM eğitimi, 2021 yılında fen eğitimi ve STEM, 2022 yılında erken çocukluk, öğretmen ve okul öncesi anahtar kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

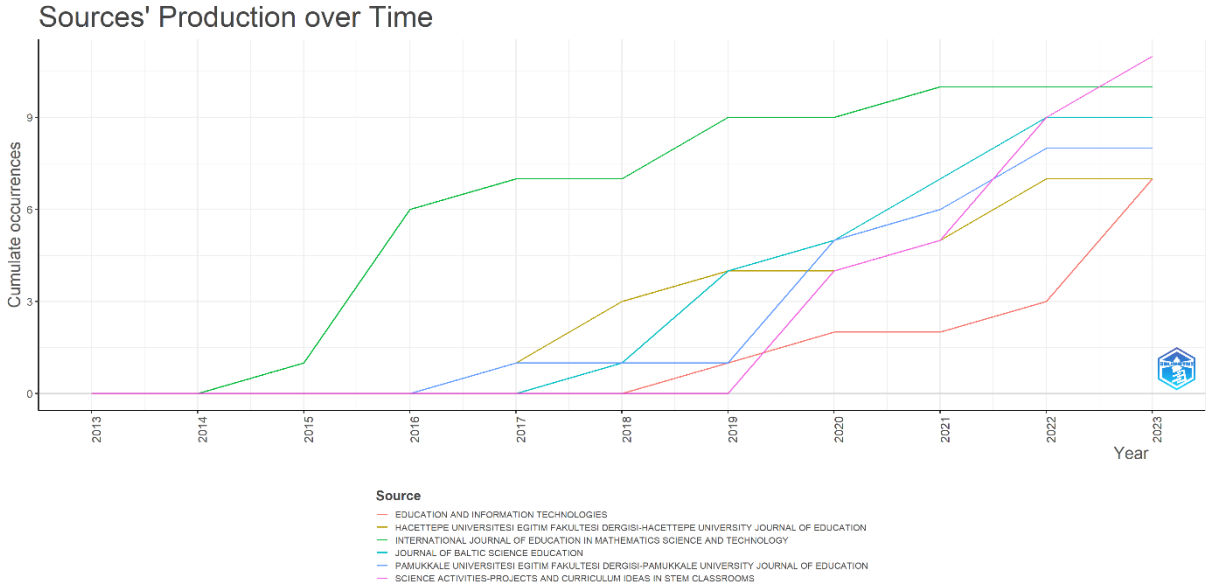
STEM eğitimi alanında çalışma yapan yazarlar, yaptıkları çalışmalarda kullandıkları anahtar kelimler ve sıklıkla yayın yapılan dergilerin belirlenmesi için yapılan analiz sonuçları Şekil 4'de verilmiştir.

Şekil 4. Dergi, anahtar kavram ve yazar ilişkisini gösteren grafik

Şekil 4 incelendiği zaman STEM eğitimi, STEM ve eğitim anahtar kelimeleri kullanılarak Hacettepe Eğitim Dergisi, Education and Information Technologies ve Pegem Eğitim Öğretim dergilerinde Yıldırım, Ceylan ve Çorlu makalelerinin yayımlandığı görülmektedir.

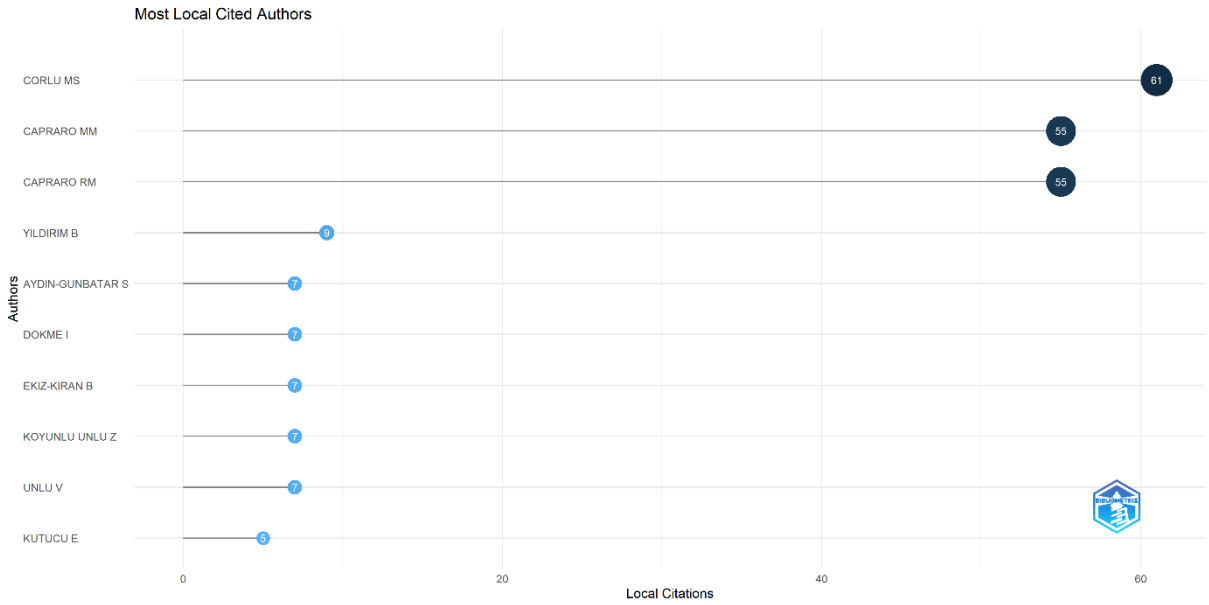
STEM Eğitimi alanında çalışma yapan yazarların ilgili dergilerdeki yayın sayısının zamanla değişimini belirlemek için yapılan analiz sonucu Şekil 5'de gösterilmiştir.

Şekil 5. Yazarların dergilerdeki yayın üretim sayılarının değişimi

Şekil 5 incelendiği zaman son yıllarda dergilerdeki yayın sayısının arttığı özellikle SSCI indekste taranan dergilerde de yayın yapıldığı görülmektedir.

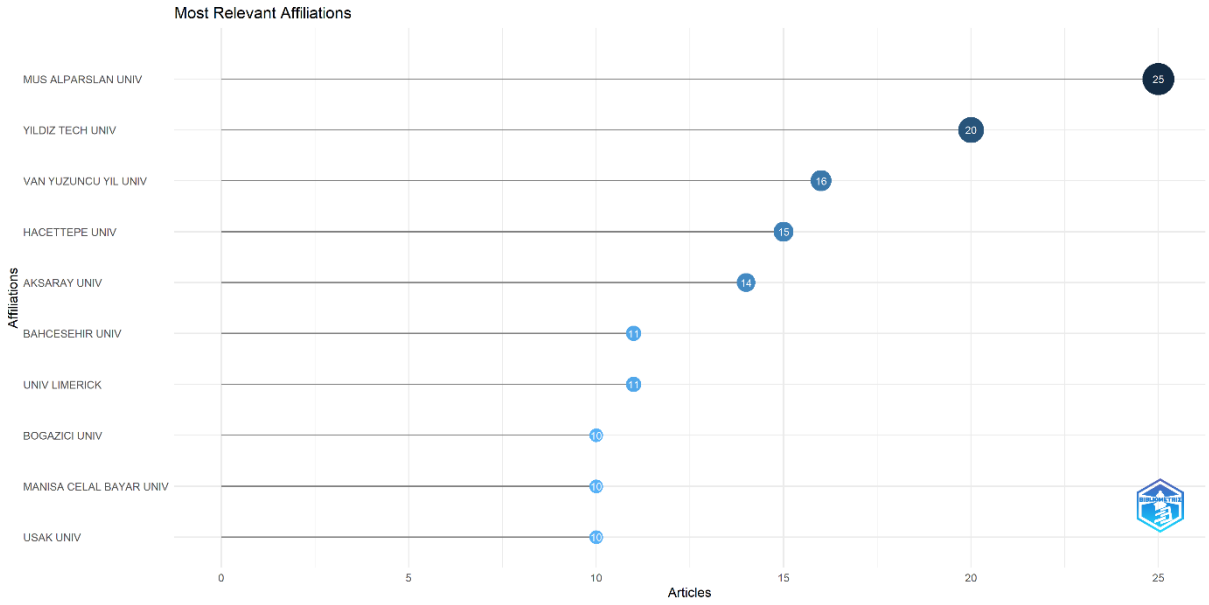
STEM Eğitimi alanında en fazla atıf alan yazarları belirlemek için yapılan analiz sonucu aşağıdaki Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. En çok atıf alan yazarlara ilişkin grafik

Şekil 6 en çok atıf alan yazarları göstermektedir. Buna göre Çorlu, Capraro, M.M., Capraro, M.A bu alandaki en çok atıf alan yazarlardır.

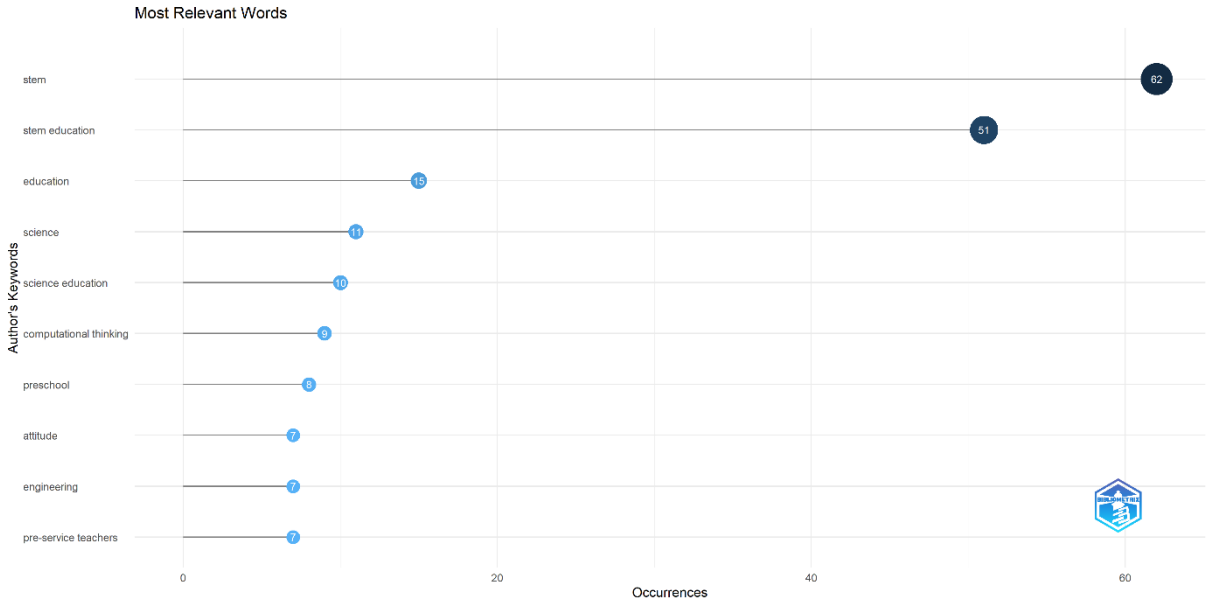
STEM eğitimi alanında en çok makaleye sahip üniversiteleri belirlemek için yapılan analiz sonucu aşağıdaki Şekil 7'de sunulmuştur.

Şekil 7. Üniversitelerin yayın sayısı

Şekil 7 incelendiğinde bu alanda en fazla yayının Muş Alparslan Üniversitesi akademisyenleri tarafından, daha sonra ise sırasıyla Yıldız Teknik Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından üretildiği belirlenmiştir.

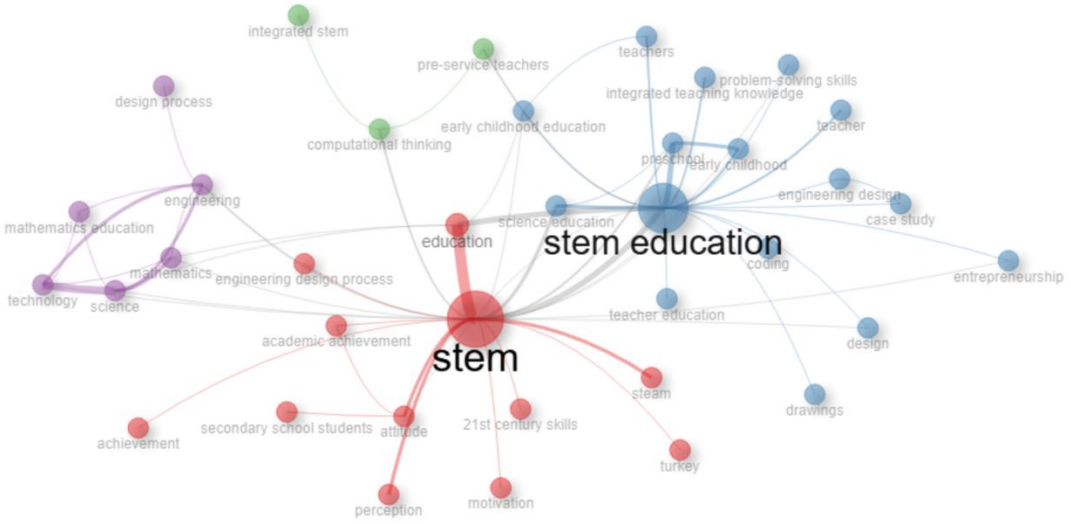
STEM eğitimi araştırmalarında yazarlar tarafından makalelerde en fazla kullanılan anahtar kelimelere ilişkin analiz sonucu Şekil 8'de verilmiştir.

Şekil 8. Yazar anahtar kelimelerinin dağılımı

Yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimelere bakıldığında STEM ve STEM eğitiminin ilk sıralarda yer aldığı, daha sonra fen, fen eğitimi ve bilgi işlemsel düşünme kavramlarının kullanıldığı görülmektedir.

STEM eğitimi alanında hangi anahtar kelimelerin birlikte kullanıldığını belirlemek için yapılan analiz sonucu aşağıdaki Şekil 10'da verilmiştir.

Şekil 10. Eş oluşum grafiği

Şekil 10'daki eş oluşum grafiği incelendiğinde STEM ve STEM eğitiminin bir çok farklı anahtar kelime ve kelime grubunun birlikte kullanıldığı görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma sonucunda STEM eğitimi alanında WoS veri tabanına dayalı olarak yapılan yayınların ilk olarak 2013 yılında yapıldığı ve 2022 yılında en üst seviyeye çıktığı ve daha sonra azalmaya başladığı ortaya çıkmıştır. Ma ve Hui (2023) tarafından STEM eğitimi alanında tutumlar üzerine yapılan bir araştırma sonucunda da 2018-2022 yılları arasında araştırma sayısında bir artış olduğu belirlenmiştir. Su ve Yang (2024) tarafından erken çocuklukta STEM eğitimi üzerine yapılan bibliyometrik analizde de 2016-2022 yılları arasında

yapılan çalışma sayısının arttığı belirlenmiştir. Kaya ve Ok (2020) tarafından STEM eğitimi üzerine Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin incelendiği bir araştırmada 2017-2019 yılları arasında tez sayısının arttığı, 2019 yılında en üst seviyeye çıktığı belirlenmiştir. Ülkemizde 2017 yılında taslak olarak sunulan Fen Bilimleri Dersi Öğretim programında doğrudan Fen, Mühendislik ve Girişimcilik uygulamalarına yer verilmesi bu alanda daha fazla çalışma yapılmasının önünü açmış olabilir.

STEM eğitimi alanında çalışma yapan yazarların yayınlarında genel olarak bir süreklilik vardır. Üniversite kadrosunda yer alan akademisyenlerin akademik yükseltme ve atanma konusunda belli şartları yerine getirme zorunluluğu onları belli bir süre boyunca yayın yapmaya teşvik etmiş olabilir.

STEM eğitimi alanında çalışma yapan yazarların zaman içerisinde farklı anahtar kelimeler kullandıkları, STEM eğitimi ile başka konu ve kavramlar üzerinde çalıştıkları ortaya çıkmıştır. STEM eğitiminin farklı sınıf seviyesindeki öğrenciler veya öğretmen adayları üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin neler olduğunun araştırılması farklı anahtar kavramların kullanılmasını gerektirdiği söylenebilir.

STEM eğitimi alanında yayın sayısı fazla olan yazarların özellikle STEM eğitimi, STEM anahtar kelimelerini kullanarak çoğunlukla Türkiye'de yer alan akademik dergilerde yayın yaptıkları belirlenmiştir. Bu durum yapılan diğer analiz çalışmalarında da ortaya çıkmıştır. Gülmez vd. (2021) tarafından yapılan Türkiye adresli uluslararası makalelerin incelendiği çalışmada da özellikle Türkiye adresli dergilerde daha fazla yayın yapıldığı belirlenmiştir. Bu duruma genel olarak batılı ülkelerin dışında çalışan araştırmacıların dil yetersizliği, ders yükü fazlalığı ve araştırmacılar için mali kaynak eksiliği gibi sorunların sebep olabileceği ifade edilmiştir (Hallinger ve Hammad, 2019; Gümüş vd., 2020).

STEM eğitimi alanında yayın yapan yazarların özellikle SSCI indekslerinde taranan dergilerdeki yayın sayısını son yıllarda artırdıkları belirlenmiştir. Türkiye'den Hacettepe Eğitim Derisi ile Pamukkale Eğitim Dergisi en çok yayın yapılan dergiler arasında yer almaktadır. Türkiye'de öğretmen eğitimi ve eğitim araştırmalarına ait çalışmaların incelendiği bir araştırmada (Çiftçi vd., 2016) en çok yayın yapılan derginin Hacettepe Eğitim dergisi olduğu ifade edilmiştir. Küresel eğitim araştırmalarında Türkiye'nin mevcut rolü ve katkısının bibliyometrik olarak incelendiği bir araştırmada (Maral ve Ho, 2025) ve Türkiye kaynaklı eğitim araştırmalarının incelendiği bir çalışmada (Gülmez vd., 2021) ise en çok yayın yapılan üçüncü derginin Hacettepe Eğitim dergisi olduğu ifade edilmiştir. Gümüş vd. (2020) tarafından eğitim liderliği ve yönetimi alanında uluslararası alanda yayın yapan akademisyenlerin ağırlıklı olarak Türkiye merkezli dergilerde yayın yaptığı belirlenmiş olup bu durum bu çalışmanın sonucuyla uyumludur. Tosun (2022) tarafından Türkiye adresli uluslararası makalelerin incelendiği bir araştırmada makalelerin %49,1'inin Türkiye adresli dergilerde yayımlandığı belirlenmiştir.

STEM Eğitimi alanında Sencer Çorlu, M.M. Capraro ve M.A Capraro adlı yazarların en çok atıf alan yazarlar oldukları belirlenmiştir. Bu yazarların STEM eğitimi alanında temel olarak kabul edilebilecek nitelikli yayınlar yapmış olmaları bunlara diğer yazarlar tarafından daha fazla atıf verilmesini sağlamış olabilir. Özellikle M.Sencer Çorlu tarafından tek olarak veya arkadaşları ile beraber yazmış oldukları "*Introducing STEM education: Implications for educating our teachers in the age of innovatio (*2014)" isimli makale Google scholar'da 920 atıf alırken, yazar grubu tarafından yayımlanan "*STEM eğitimi Türkiye raporu: Günümüz modası mı yoksa gereksinim mi? (2015)* isimli çalışma ise 776 atıf almıştır.

STEM Eğitimi alanında en çok yayın üreten üniversitelerin Muş Alparslan Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Yüzüncü Yıl Üniversitesinin olduğu belirlenmiştir. STEM eğitimi alanında yapılmış olan ilk doktora tezleri arasında sayılabilecek bir çalışma Bekir

Yıldırım tarafından yapılmış olup bu araştırmacı Muş Alparslan Üniversitesinde çalışmalarını yürütmektedir. Yıldız Teknik Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl üniversitelerinde ise STEM eğitimi alanında çalışma yürüten bilim insanlarının varlığı bu alanda bu üniversiteleri ön plana çıkarmıştır.

STEM eğitimi alanında kullanılan anahtar kelimelerin zaman içerisinde değişiklik gösterdiği ve uzun bir zaman boyunca fen, teknoloji, eğitim ve mühendislik konularıyla ilgili çalışmaların yapıldığı görülmüştür. STEM eğitimi Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik alanlarını içerdiği için bu kelimelerin sıklıkla kullanılması beklenen bir durumdur.

STEM eğitimi alanında oluşturulan eş oluşum grafiği incelendiğinde gerek STEM gerekse STEM eğitimi kavramlarının çok çeşitli kavramlarla ilişkilendirildiği yani farklı alanlarla ilişkilendirilerek çalışmaların yapıldığı görülmektedir. STEM eğitiminin çalışma grubunda yer alan katılımcıların hangi özelliklerine nasıl etkide bulunduğunun belirlenmesi için bir çok farklı kelime ve kelime grubu ile ilişkilendirilmiş olabilir.

Bu araştırma Türkiye adresli olarak uluslararası veri tabanlarında taranan dergilerde yayımlanan makaleleri incelemektedir. Bu alandaki makale sayısının artırılması, makalelerin daha fazla sayıda Türkiye dışı dergilerde yayımlanması ve yayın yapılan dergilerin de etki faktörlerinin yüksek olmasının sağlanması önerilebilir. Ayrıca daha fazla sayıda araştırmacının bu alanda makale çalışması yapması ve böylece bu alandaki yayın sayısının artırılması da önerilmektedir.

5. KAYNAKÇA

Aria, M. & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis, *Journal of Informetrics, 11*(4), 959-975. DOI: 10.1016/j.joi.2017.08.007.

Arslan, Ö. (2021). A different perspective on design-skill workshops and STEM education: teachers' opinions. *Journal of STEM Teacher. Institution*, 1, 58–65.

Castells, M., Flecha, R., Freire, P., Giroux, H. A., Macedo, D., & Willis, P. (1999). Critical education in the new information age. Rowman & Littlefield.

Çiftci, S. K., Danişman, S., Yalçın, M., Tosuntaş, S. B., Ay, Y., Solpuk, N. & Karadağ, E. (2016). Map of scientific publication in the field of educational sciences and teacher education in Turkey: A bibliometric study. *Educational Sciences-Theory & Practice, 16*(4), 1077-1123. doi:10.12738/estp.2016.4.0009

Dare, E. A., Ring-Whalen, E. A., & Roehrig, G. H. (2019). Creating a continuum of STEM models: exploring how K-12 science teachers conceptualize STEM education. *International Journal Science Education, 41*, 1701–1720. doi: 10.1080/09500693.2019.163853

Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics, 105*(3), 1809-1831. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z

Erduran, S., & Pabuçcu Akış, A. (2023). Chemistry education research recent trends and the onset of the pandemic era book. In: Lederman, N.G., Zeidler, D.L., and Lederman, J.S. (Eds.), Handbook of Research on Science Education. 1st ed., Vol. 3. NewYork: Routledge, Taylor and Francis, pp. 657-691.

Fayzullina A.R., Zulfugarzade, T.E., Kondakchian, N. A., Aytuganova, JI., Khvatova, M. A. &

Kelina, K.G. (2024). A review of STEM education research in BRICS countries: an analysis of research trends. *Frontiers in Education,* 9:1410069. doi: 10.3389/feduc.2024.1410069

Gül, M.D., & Ayık, Z. (2024). Comprehensive science mapping of STEM studies in gifted education.

Journal of Turkish Science Education, 21(1), 153-174. DOI: 10.36681/tused.2024.009

Gülmez, M., Özteke, İ., & Gümüş, S. (2021). Uluslararası dergilerde yayımlanan Türkiye kaynaklı

eğitim araştırmalarının genel görünümü: Bibliyometrik analiz. *Eğitim ve Bilim*, *46*(206), 213-239.

Gümüş, S., Bellibaş, M. Ş., Gümüş, E., & Hallinger, P. (2020). Science mapping research on educational leadership and management in Turkey: A bibliometric review of international publications. *School Leadership and Management*, *40*(1), 23-44. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1578737

Hallinger, P. & Hammad, W. (2019). Knowledge production on educational leadership and

management in Arab societies: A systematic review of research. *Educational Management Administration & Leadership,47*(1), 20-36. doi:10.1177/1741143217717280

Hallinger, P., & Kovačević, J. (2019). A bibliometric review of research on educational

administration: Science mapping the literature, 1960 to 2018. *Review of Educational Research, 89*(3), 335-369. https://doi.org/10.3102/0034654319830380

Heeks, R. (2002). Reinventing government in the information age. In Reinventing government in the

information age (pp. 31-43). Routledge.

Johnson, C. C., Mohr-Schroeder, M. J., Moore, T. J., & English, L. D. (Eds.). (2020). Handbook of

research on STEM education. London, UK: Routledge.

Kaya, D., & Ok, G. (4-6 Aralık, 2020). Türkiye'de STEM eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin

içerik analizi. Tam metin bildiri. 2.Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, İzmir.

Kelley, T. R., & Knowles, J. G. (2016). A conceptual framework for integrated STEM education.

International Journal of STEM education, 3(1), 1-11.

Li, Y., Wang, K., Xiao, Y., & Froyd, J. (2020). Research and trends in STEM education: a systematic

review of journal publications. *International Journal of STEM Education,* 7, 1–16. doi: 10.1186/s40594-020-00207-6

Liao, H., Tang, M., Luo, L., Li, C., Chiclana, F., & Zeng, X.-J. (2018). A bibliometric analysis and

visualization of medical big data research. *Sustainability, 10*(2), 166. https://doi.org/10.3390/su10010166

Loyalka, P., Liu, O. L., Li, G., Kardanova, E., Chirikov, I., Hu, S., et al. (2021). Skill levels and gains in university STEM education in China, India, Russia and the United States. *Nature Human Behaviour, 5*(7), 1-13. doi: 10.1038/s41562-021-01062-3

Ma, K., & Hui, B.İ. (2023). A bibliometric analysis of literature on attitudes in STEM education in

2008-2022. *Journal of Baltic Science Education, 22*(6), 1038-1049. https://doi.org/10.33225/jbse/23.22.1038

Maral, M., & Ho, Y. .S. (2025).Türkiye'de eğitim araştırmaları: Global literatürün bibliyometrik

analizi. *Eğitim ve Bilim, 50*(221), 237-263. DOI: 10.15390/EB.2024.12832

Moore, T. J., Johnson, C. C., Peters-Burton, E. E., & Guzey, S. S. (2015). The need for a STEM road map. In STEM road map (pp. 3-12). Routledge.

National Research Council.(2012). A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas. National Academies Press.

Nxumalo, F., & Gitari, W. (2021). Introduction to the special theme on responding to anti-blackness in science, mathematics, technology and stem education. *Canadian Journal of Science, Mathematics Technology Education, 21*, 226–231. https://doi.org/10.1007/s42330-021-00160-8

Oner, A. T., Nite, S. B., Capraro, R. M., & Capraro, M. M. (2016). From STEM to STEAM: Students' beliefs about the use of their creativity. *The STEAM Journal, 2*(2), 6.

Reiser, B. J. (2013, September). What professional development strategies are needed for successful implementation of the Next Generation Science Standards. In Invitational Research Symposium on Science Assessment (pp. 1-22).

Sanders, M. E. (2012). Integrative STEM education as "best practice". Griffith Institute for Educational Research, Queensland, Australia.

Smarro, C., & Couso, D. (2021). Engineering practices as a framework for STEM education: a proposal based on epistemic nuances. *International Journal of STEM Education, 8*(53) 1-12. https://doi.org/10.1186/s40594-021-00310-2

Su, J., & Yang, W. (2023). STEM in Early Childhood Education: A Bibliometric Analysis. *Research in Science & Technological Education*, *42*(4), 1020–1041. https://doi.org/10.1080/02635143.2023.2201673

Stohlmann, M., Moore, T. J., & Roehrig, G. H. (2012). Considerations for teaching integrated STEM education. *Journal of Pre-College Engineering Education Research*, *2*(1), 4.

Talan, T. (2021). Augmented reality in STEM education: Bibliometric analysis. *International Journal of Technology in Education*, *4*(4), 605-623. https://doi.org/10.46328/ijte.136

Tosun, C. (2022). Bibliometric analysis of educational research in Turkey: 1981-2020 WoS articles. *Hacettepe University Journal of Education, 37*(3), 942-956. doi: 10.16986/HUJE.2022.451

Zeng, Z., Tho, S.W., Gao, Z., Adenan, N.H., & Ng, S.T. (2024). A Bibliometric analysis of STEM education for undergraduate level based on CiteSpace software. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology, 12*(5), 1142-1160. https://doi.org/10.46328/ijemst.4215

ANALYSIS OF SCIENCE EDUCATION ARTICLES CONDUCTED IN TURKEY IN THE WEB OF SCIENCE (WOS)
WEB OF SCIENCE (WoS)'DA TÜRKİYE ADRESLİ OLARAK YÜRÜTÜLEN FEN EĞİTİMİ MAKALELERİNİN İNCELENMESİ

Ekrem CENGİZ[1]

[1]Doçent, Bayburt Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi, ORCID: 0000-0002-7620-9543

Özet

Ülkelerin gelişmesinde ve ilerlemesinde etkili bir fen eğitiminin gerekliliği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Yürütülen fen eğitiminin etkililiğini belirlemek için bilimsel araştırmalar yapılmakta ve bunlar ilgili yayın organlarında yayımlanarak tüm bilim camiasıyla paylaşılmaktadır. İşte bu noktada ülkelerin etkili bilimsel dergilerde yayınlar yapmaları istenmekte ve araştırmacıları bu noktada özendirilmektedir. Tüm dünya tarafından kabul edilen uluslararası veri tabanlarında ve endekslerde bilimsel yayınların yapılması bilim camiasının ortak isteği ve beklentisidir. Bu araştırmanın amacı uluslararası veri tabanlarında taranan dergilerde Türkiye adresli araştırmacıların fen eğitimi alanında yaptıkları bilimsel makaleleri incelemek ve genel durumu ortaya koymaktır.

Bu genel amaca uygun olarak ilgili makaleleri incelemek için ilgili arama Web of Science veri tabanında "science education" anahtar kelimesi ile yapılmış ve Türkiye adresli olmak üzere yayımlanmış toplam 1850 makaleye ulaşılmıştır. Web of Science (WoS) veri tabanından indirilmiş ve R studio yer alan Biblioshiny paket programı ile analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda makale çalışmalarının sayısının 2004 yılından itibaren artmaya başladığı ve 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaştığı, 2012 yılından sonra zaman zaman artsa da genel anlamda bir azalışın söz konusu olduğu belirlenmiştir. Yapılan makalelerde bilimin doğası kavramının ve bu alanda çalışan ulusal ve uluslararası yazarlara atıf verilerek sıklıkla çalışıldığı görülmüştür. Daha sonra ise fen eğitimi, kimya eğitimi, öğretmen eğitimi ve kavram yanılgılarının sıklıkla çalışıldığı görülmektedir. Yazılan makalelerin Journal of Baltic Science Education, Hacettepe Eğitim Dergisi ve Eğitim ve Bilim gibi dergilerde daha fazla oranda yayımlandığı, en etkili yazarlar arasında Muammer Çalık, Ömer Geban ve Jale Çakıroğlu'nun ön sıralarda yer aldıkları, Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi yayın üretimi bakımından üst sıralarda yer aldıkları görülmüştür. Makalelerde yazarlar tarafından fen eğitim (science education) kelimesinin daha fazla kullandığı, daha sonra bilimin doğası, bilim, eğitim, argümantasyon ve fizik eğitimi kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Yazılan makalelerde zaman içerisinde konu ve temaların değiştiği belirlenmiştir. Çalışma sonuçlarına dayalı olarak uluslararası literatürün takip edilerek, etkili fen eğitimi dergilerinde alan katkı sağlayacak makalelerin yayımlanması önerilebilir.

Anahtar kelimeler: Fen eğitimi, bibliyometrik analiz, WoS veri tabanı

Abstract

The necessity of effective science education in developing and progressing countries is a universally accepted fact. Scientific research is conducted to determine the effectiveness of science education, and these studies are published in relevant journals and shared with the entire scientific community. Countries are encouraged to publish in effective scientific journals, and researchers are incentivized to do so. It is the common desire and expectation of the scientific community that scientific publications appear in internationally recognized databases and indexes. As the number of publications in these international indexes increases, examining and analyzing them and presenting an overview becomes necessary. This research aims to examine

the scientific articles published by researchers based in Turkey in science education in journals indexed in international databases and to present the overall situation.

In line with this general objective, relevant articles were reviewed by searching the Web of Science database using the keyword “science education,” resulting in 1,850 articles published with addresses in Turkey. The data were downloaded from the Web of Science (WoS) database and analyzed using the Biblioshiny package program in R Studio.

The analysis revealed that the number of articles began to increase in 2004, reaching its peak in 2012. Although there were occasional increases after 2012, a general decline was observed. The concept of the nature of science was frequently studied in the articles, with references to national and international authors working in this field. Subsequently, science education, chemistry education, teacher education, and misconceptions were frequently studied.

Written articles were published more frequently in journals such as the Journal of Baltic Science Education, Hacettepe Education Journal, and Education and Science. Muammer Çalık, Ömer Geban, and Jale Çakıroğlu were among the most influential authors, while Hacettepe University, Gazi University, and Dokuz Eylül University ranked highest in terms of publication output. It was observed that authors used science education more frequently in the articles, followed by the terms nature of science, science, education, argumentation, and physics education. It was determined that the topics and themes in the articles were changing over time. Based on the study results, it is recommended that articles contributing to the field be published in effective science education journals by following the international literature.

Keywords: Science education, bibliometric analysis, WoS database

1. GİRİŞ

Fen bilimleri, hem gerçek dünyayı anlamamıza ve yorumlamamıza, hem de bu doğrultuda bilimsel bilgileri ele alarak eleştirel ve işbirliğine dayalı bir bilinç oluşturmamıza yardımcı olmaktadır (De Melo vd., 2020). Fen bilimleri eğitimi, eğitimin en önemli yapı taşlarından biri olmasının yanı sıra bireylerin zihin ve üretkenlikle ilgili gelişimini destekleyen bir yapıda olması sebebi ile de ülkelerin gelişiminde en stratejik unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Ceylan, 2014). Öğrencilerin hayatlarında ihtiyaç duyacakları bilgi ve becerileri edinmelerinde, eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme yeteneklerinin geliştirilmesinde ve yaşam kalitelerinin artırılması ile çevre sorunlarına karşı merak ve tutumlarını geliştirmede fen eğitimi etkin rol oynar (Krajcik vd., 1999).

İlgili alanyazında, fen bilimleri ve alt bilim dallarını öğrencilere daha iyi öğretebilmek için birçok yöntem, teknik ve ders planı sunan çok sayıda araştırma yürütülmesine rağmen, hala kesin kabul görmüş bir yöntem veya tekniğe ulaşılamamış olması temel bir problem olarak görünüyor olsa da, bu durum diğer taraftan yeni öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerinin keşfi için araştırmacılara önemli fırsatlar sunmaktadır (Siayah ve Setiwan, 2020). Bu durumun doğal bir sonucu olarak fen bilimleri dersi ve bu dersin alt alanları ile ilgili olarak yürütülen çok sayıda bilimsel çalışma vardır. Fen eğitimi alanında yapılmış olan gerek iyileştirme çalışmaları, gerek mevcut problemlerin çözümüne yönelik olarak yapılan çok sayıda araştırma, inceledikleri konunun alan yazındaki nicelik ve nitelik açısından eğiliminin belirlenmesi maksadıyla bibliyometrik çerçevede ele alınmaktadır (Bitzenbauer, 2021; Talan, 2021; Ye vd., 2019). Belirli aralıklarla incelenen bu çalışmalar alandaki genel eğilimin belirlenmesine katkı sağlayarak araştırmacılara yol göstermektedir.

Ülkelerin gelişmesinde ve ilerlemesinde etkili bir fen eğitiminin gerekliliği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Yürütülen fen eğitiminin etkililiğini belirlemek için bilimsel araştırmalar yapılmakta ve bunlar ilgili yayın organlarında yayımlanarak tüm bilim camiasıyla paylaşılmaktadır. İşte bu noktada ülkelerin etkili bilimsel dergilerde yayınlar yapmaları istenmekte ve araştırmacıları bu noktada özendirilmektedir. Tüm dünya tarafından kabul edilen uluslararası veri tabanlarında ve endekslerde bilimsel yayınların yapılması bilim camiasının ortak isteği ve beklentisidir. Bu uluslararası endekslerde yapılan yayınların sayısı arttıkça bunların incelenmesi, analiz edilmesi ve genel tablonun ortaya konulması gerekir. Ancak Türkiye'de gerçekleştirilen eğitim araştırmalarının genel seyrini ve içeriğini ortaya koyabilecek sistematik derleme çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu ifade edilmektedir (Gülmez vd., 2021). Tosun (2022) tarafından yapılan bir araştırmada Türkiye adresli olarak Web Of Science veri tabanında yapılmış olan makaleler incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türk araştırmacıların 40 yıllık bir süre içinde en çok öğretmen eğitimi ve fen eğitimi alanlarında çalışma yürüttükleri belirlenmiştir. Dolayısıyla uluslararası alanda Türkiye adresli olarak yapılmış olan fen eğitimi makalelerinin incelenmesi bu alanda yapılmış olan çalışmaların daha ayrıntılı olarak analiz edilmesine imkan tanıyacaktır. Gelecekte fen eğitimi alanında yapılacak çalışmaların konularını tahmin edebilmek için önceki yıllarda yapılmış olan yayınlarda hangi konuların incelendiğinin bilinmesi gerekir (Chang vd., 2010). Bu noktada ilgili makalelerin incelenmesi için farklı analiz yöntemleri bulunmakla beraber bibliyometrik analiz bunlardan biridir. Bu araştırmanın amacı uluslararası veri tabanlarında taranan dergilerde Türkiye adresli

araştırmacıların fen eğitimi alanında yaptıkları bilimsel makaleleri incelemek ve genel durumu ortaya koymaktır.

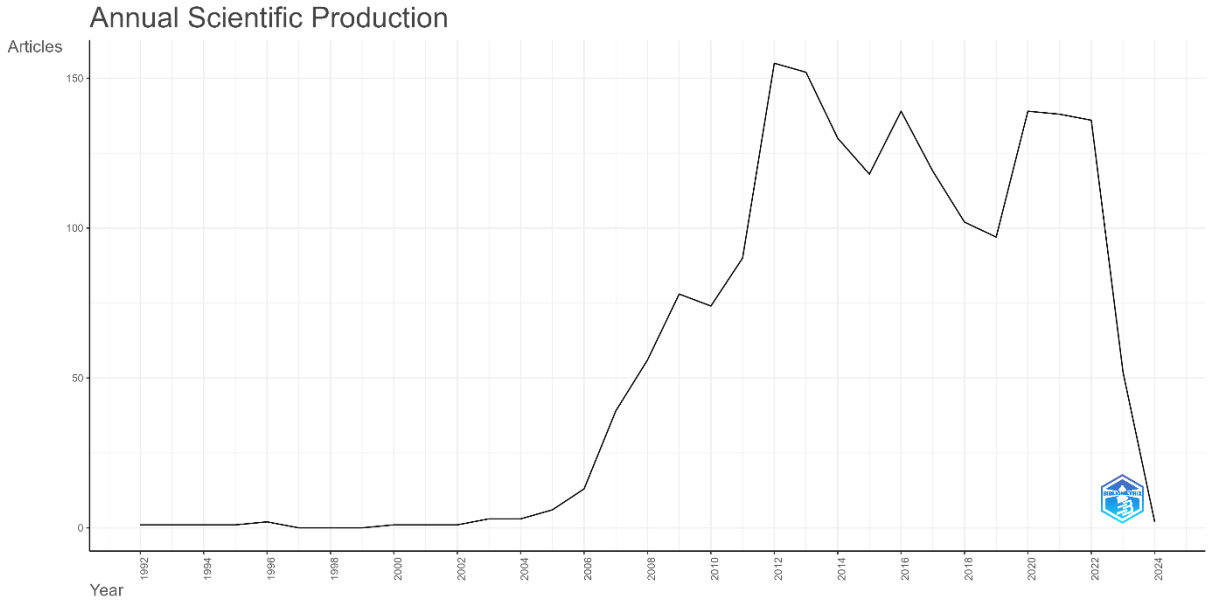
2. YÖNTEM

Bu araştırmada fen eğitimi alanında uluslararası veri tabanlarında Türkiye adresli olarak yürütülen makaleler incelenmek amaçlanmıştır. Bu genel amaca uygun olarak ilgili makaleler Web of Science (WoS) veri tabanından indirilmiş ve R studio'da yer alan Biblioshiny paket programı ile analiz edilmiştir (Aria ve Cuccurullo, 2017). WoS veri tabanı, taradığı yayınların fazlalığı ve çeşitliliği ile dünyanın önde gelen akademik veri tabanı olarak kabul edilmektedir (Pranckutė, 2021). Bu araştırmada incelenen makaleler bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bibliyometrik, akademik literatürün bibliyografik özelliklerinin nicel analizidir (Donthu vd., 2021). İlgili yayınları analiz ederek araştırma alanlarının yapısını ve gelişimini ortaya çıkarmaya yardımcı olur (Jusoh vd., 2021). Bu yöntem, sistematik analiz yoluyla araştırma eğilimlerini ve mevcut durumu belirlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Todeschini & Baccini, 2016).

Fen eğitimi alanında yer alan makalelerin incelenmesi için ilgili arama Web of Science veri tabanında "Science education" anahtar kelimesi ile yapılmış (13.09.2025) ve Türkiye adresli olmak üzere yayımlanmış toplam 1850 makaleye ulaşılmıştır. Bu makaleler R programında analiz edilebilmesi için Bibtex formatında indirilmiş ve ilgili program ile analiz edilmiştir.

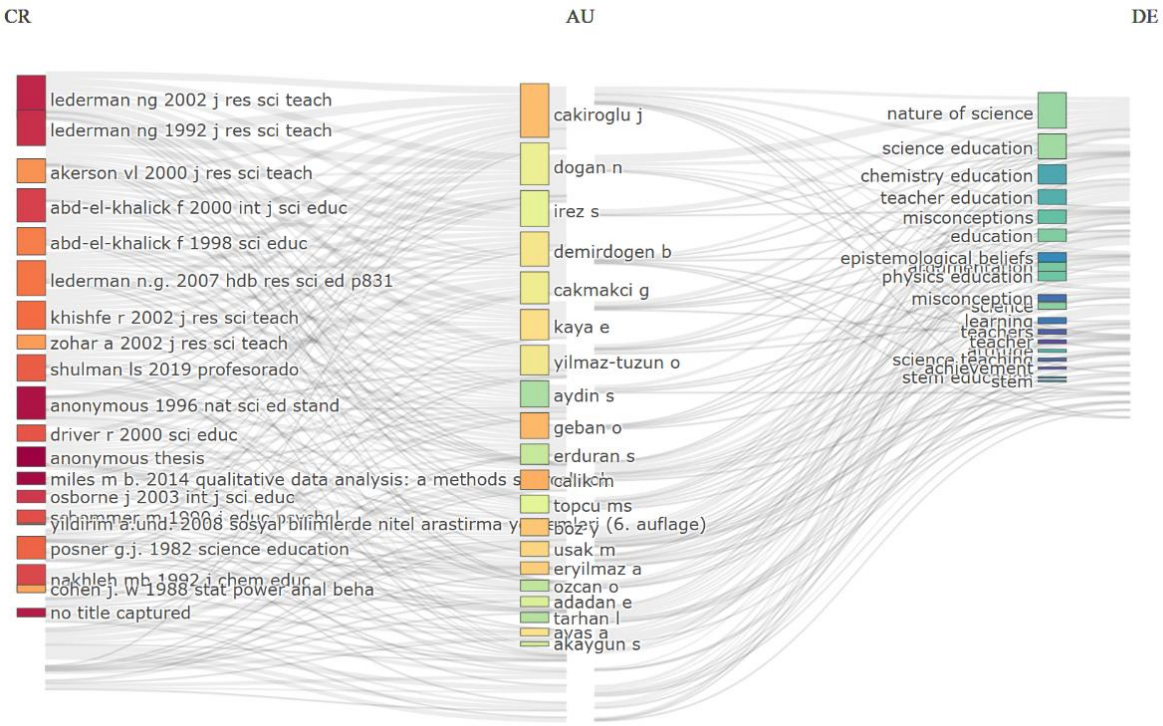
3. BULGULAR

Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki gibi sunulmuştur. İlk olarak ilgili yayınların yıllar içerisinde nasıl bir eğilim gösterdiğini belirlemek için bir analiz yapılmış ve aşağıdaki Şekil 1'deki gibi grafik elde edilmiştir. Grafiğe göre yapılan çalışmaların sayısı 2004 yılında itibaren artmaya başlamış ve 2012 yılında max. seviyeye ulaşmıştır. 2012 yılından sonra zaman zaman artsa da genel anlamda bir azalış söz konusudur.

Şekil 1. Fen eğitimi makalelerin yıllar içerisindeki sayısına ilişkin grafik

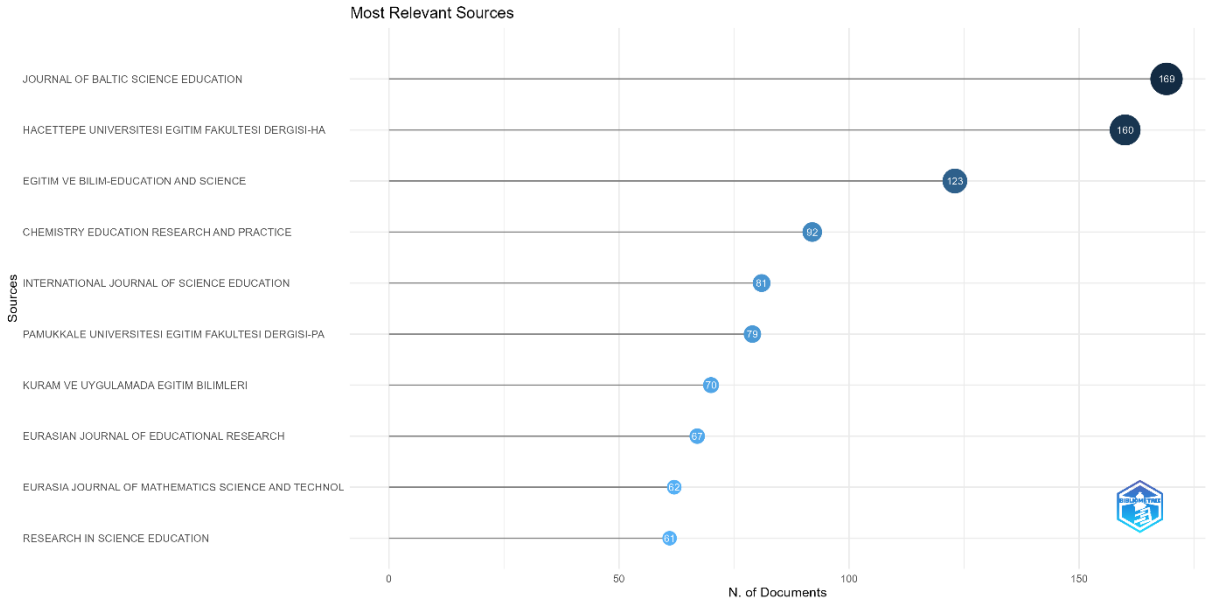
Fen eğitimi makalelerinde hangi konuların, hangi yazarlar ve kaynakçalar ile yazıldığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına ilişkin grafik Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Fen eğitimi alanında yapılan çalışmalarda seçilen, konu, anahtar kelime ve kaynaklar

Şekil 2'de yer alan grafik incelendiğinde bilimin doğası kavramının ve bu alanda çalışan ulusal ve uluslararası yazarlara atıf verilerek sıklıkla çalışıldığı görülmektedir. Daha sonra ise fen eğitimi, kimya eğitimi, öğretmen eğitimi ve kavram yanılgılarının sıklıkla çalışıldığı görülmektedir.

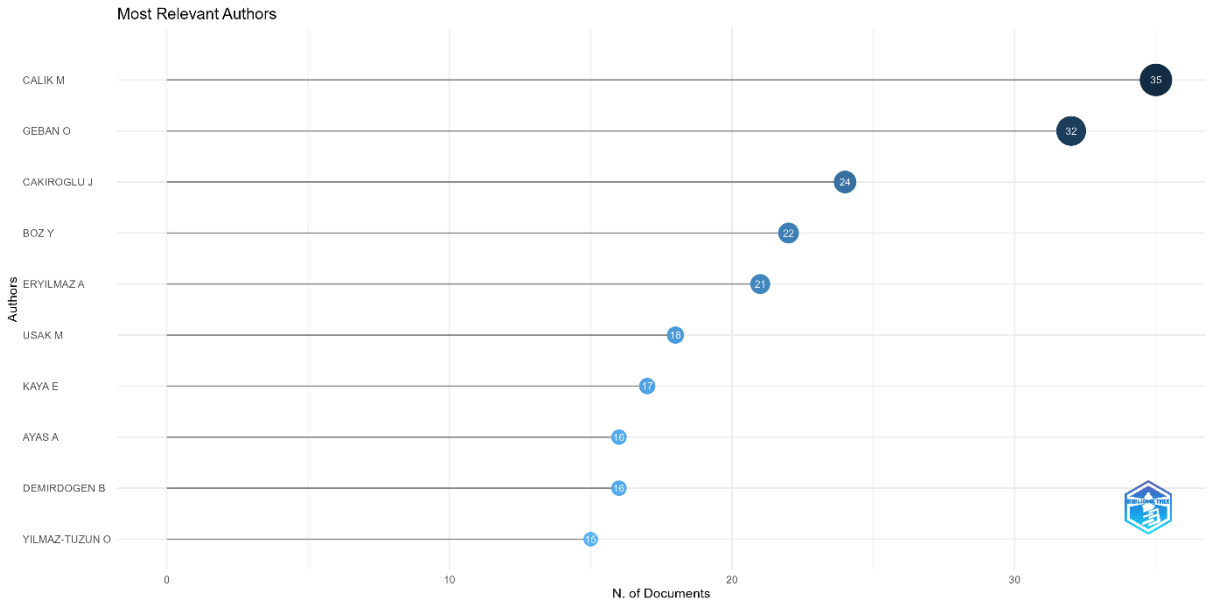
Türkiye adresli fen eğitimi makalelerinin hangi dergilerde daha çok yayımlandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçları aşağıdaki Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3. Fen eğitimi makalelerin çoğunlukla yayımlandığı dergiler

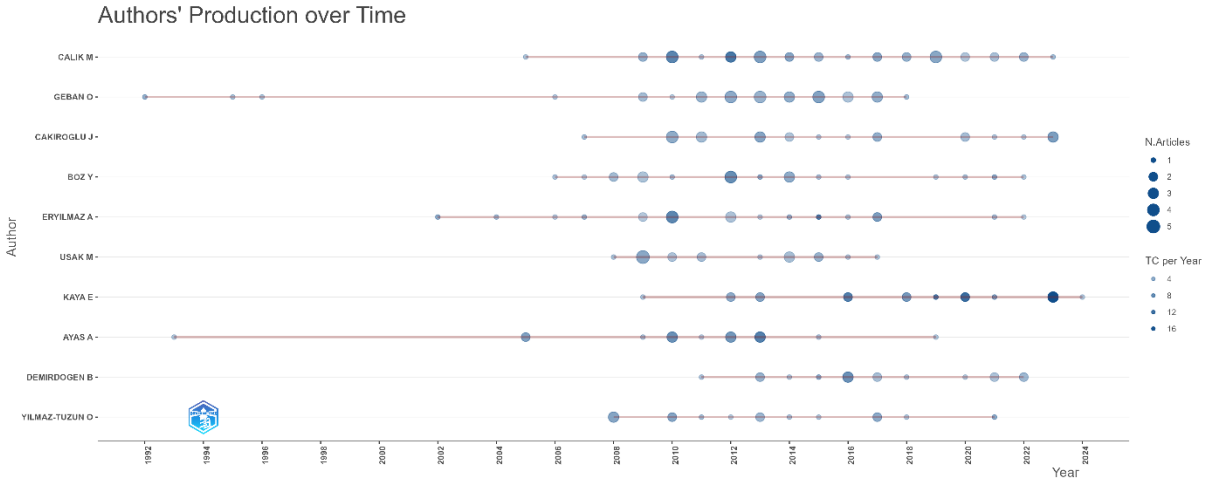
Şekil 3'deki grafik incelendiği zaman Journal of Baltic Science Education, Hacettepe Eğitim Dergisi ve Eğitim ve Bilim dergilerinin ön sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Fen eğitimi alanında yayın yapan yazarlar ile ilgili olarak yapılan bir analiz sonucu Şekil 4'de gösterilmiştir. Buna göre bu yazarlar arasında Muammer Çalık, Ömer Geban ve Jale Çakıroğlu'nun ön sıralarda yer aldıkları görülmektedir.

Şekil 4. Fen eğitimi alanında çalışma yapan yazarlara ait grafik

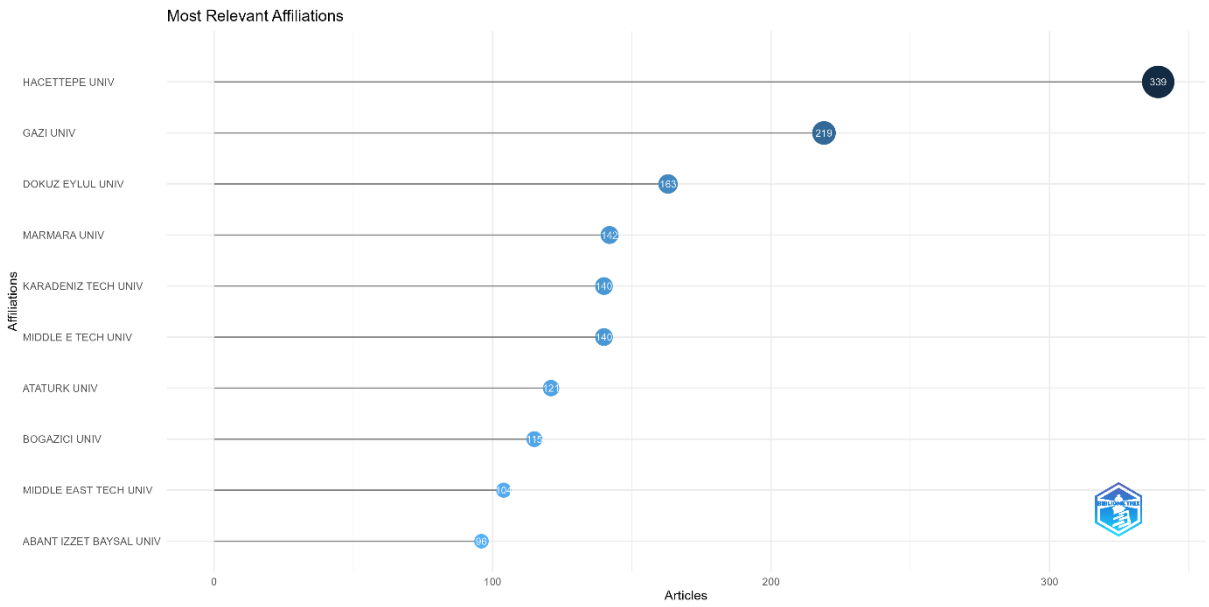
Fen eğitimi alanında çalışan yazarların zaman içerisinde yaptıkları yayınların sayısındaki değişimi göstermek için yapılan analiz sonucu oluşturulan grafik Şekil 5'de verilmiştir.

Şekil 5. Yazarların zaman içerisindeki yayın üretim miktarları

Şekil 5'e göre çok yayın yapan yazarların çoğunun 2000'li yıllardan itibaren yayın yapmaya başladığı ürettiği yayınların bu yıllardan sonra belirli miktarlarda yayın yaptıkları belirlenmiştir.

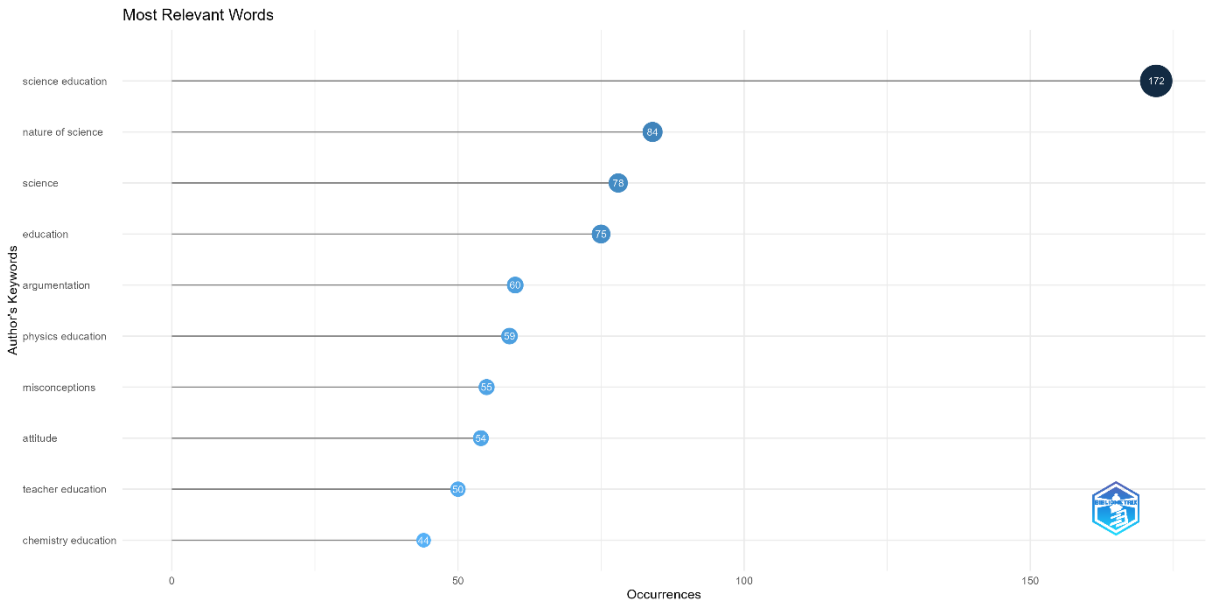
WoS veri tabanına göre yapılan yayınların üniversitelere göre dağılımını belirlemek için yapılan analiz sonucu Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Üniversitelerin yayın üretim sayıları

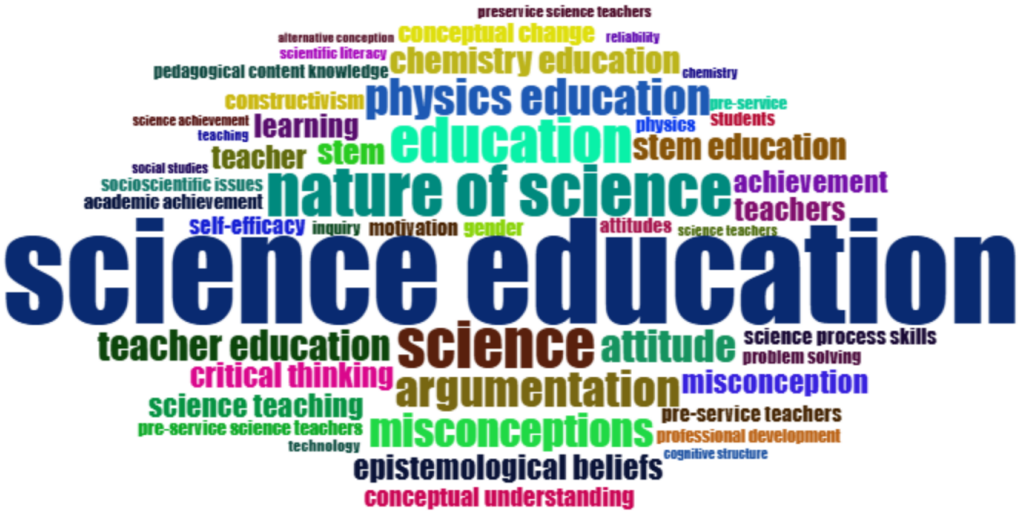
Şekil 6 incelendiği zaman Hacettepe Üniv., Gazi Üniv. ve Dokuz Eylül Üniv. Yayın üretimi bakımından üst sıralarda yer aldıkları görülmektedir. Bu alanda ilk on üniversite arasında sadece üç üniversitenin Anadolu'da yer alan üniversitelerden oluştuğu belirlenmiştir.

Fen eğitimi alanında yayın yapan yazarların en çok tercih ettikleri anahtar kelimelerin belirlenmesi yapılan analiz sonucu Şekil 7'de, bu kelimelere göre oluşturulan kelime bulutu ise Şekil 8'de verilmiştir.

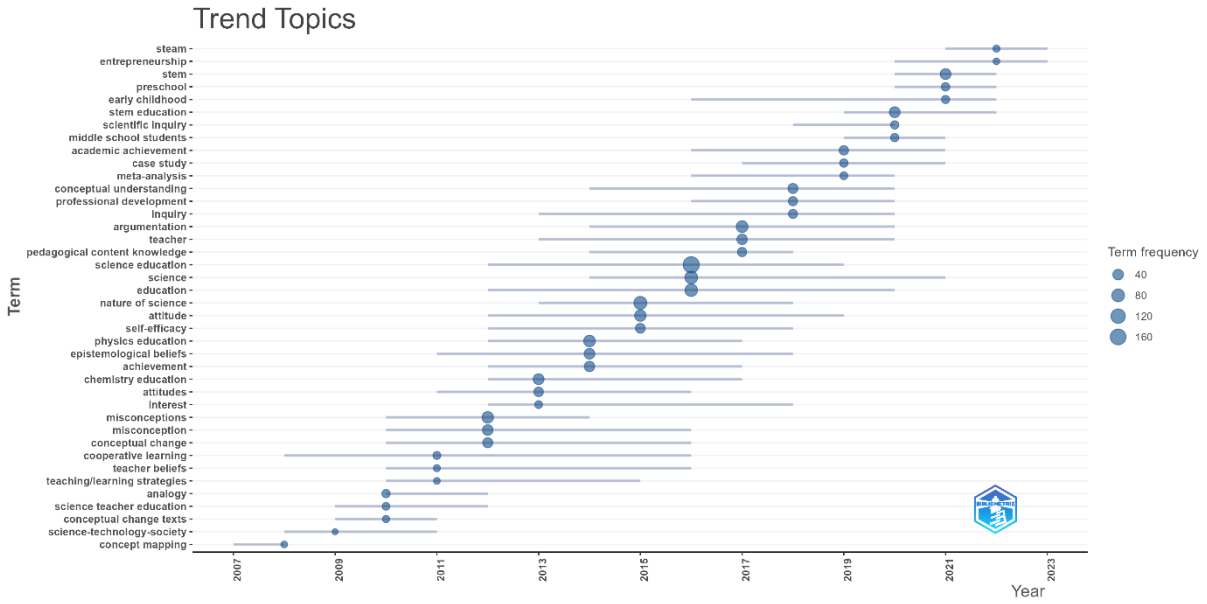
Şekil 7. Yazarlar tarafından makalelerde en çok kullanılan anahtar kelimeler

Şekil 7 incelendiği zaman yazarların doğal olarak fen eğitim (science education) kelimesini daha fazla kullandığı, daha sonra bilimin doğası, bilim, eğitim, argümantasyon ve fizik eğitimi kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 8. Yazar anahtar kelimelerine göre oluşturulmuş kelime bulutu

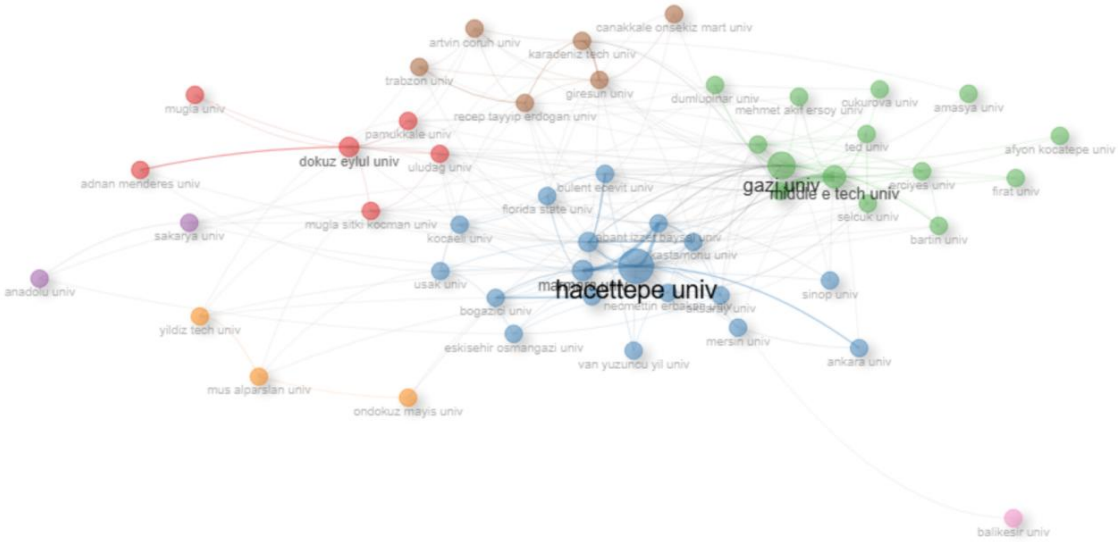
Uluslararası veri tabanlarında yayımlanan makalelerde kullanılan anahtar kelimelerin zaman içerisinde nasıl değiştiğini belirlemek için bir analiz yapılmış ve bu analiz sonucu elde edilen grafik aşağıdaki Şekil 9'da sunulmuştur.

Şekil 9. Makalelerde kullanılan kelimelerin zaman içerisindeki değişimi

Şekil 9'da yer alan grafik incelendiği zaman 2010'lu yıllarda kavramsal değişim, öğretmen eğitimi ve analoji kelimeleri kullanılırken, 2012 yılında kavram yanılgıları yoğun bir şekilde çalışılmıştır. Benzer şekilde 2013 yılında tutum ve ilgi kelimeleri, 2015'de öz yeterlilik ve bilimin doğası, 2017'de argümantasyon, 2018'de mesleki gelişim ve kavramsal anlama, 2019'da meta analiz ve durum çalışması, 2020 ve 2021'de STEM ve STEM eğitimi, 2023 ise STEAM ve girişimcilik kavramlarının sıklıkla çalışıldığı görülmüştür.

Fen eğitimi alanında yayın yapılan üniversiteler arasındaki işbirliğini ortaya çıkarmak için yapılan analiz sonucu Şekil 10'da sunulmuştur.

Şekil 10. Üniversiteler arası işbirlikleri

Şekil 10 incelendiği zaman Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve ODTÜ ile diğer üniversiteler arasında güçlü işbirliklerinin olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma sonucunda fen eğitimi alanında WoS veri tabanında Türkiye adresli olarak yapılan ilk çalışmanın 1992 yılında yapıldığı, yapılan çalışmaların sayısının 2004 yılından itibaren artmaya başladığı ve 2012 yılında en süt seviyeye ulaştığı, 2012 yılından sonra zaman zaman artsa da genel anlamda bir azalış olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Maral ve Ho (2025) tarafından Türkiye adresli yayınların incelendiği bir araştırmada yayın sayısı 2012 yılında en üst düzey çıkmıştır. Gülmez vd. (2021) tarafından Türkiye adresli yayınların incelendiği bir araştırmada 2012-2016 yılları arasında yayımlanan makale sayısının en üst seviyeye çıktığı ifade edilmiştir. Tosun (2022) tarafından Wos'a dayalı olarak yapılan bir inceleme araştırmasında da Türkiye adresli makale sayısının 2012'de en üst seviyeye çıktığı belirlenmiştir. Özellikle 2005 yılından sonra eğitim araştırmalarındaki yayınlarda belirgin büyüme eğiliminin temel nedeni, yeni üniversitelerin kurulması ve dolayısıyla akademisyen sayısının artışı ile ilgili olabilir (Maral ve Ho, 2025). Diğer taraftan TÜBİTAK'ın Türkiye Adresli Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik Programı, araştırmacıları teşvik etmek ve Türkiye adresli uluslararası bilimsel yayınların etkisini, görünürlüğünü ve kalitesini artırmak amacıyla 1993 yılında kurulduğu (Tonta, 2017), bu teşvik programının diğer disiplinlerdeki etkisinin 2000'li yılların başında gözlemlendiği, eğitim alanındaki etkisinin ise on yıl gecikmiş olarak ortaya çıkmasının muhtemel olduğu ifade edilmiştir (Tosun, 2022). Ayrıca 1997 yılında Eğitim fakülteleri yeniden yapılandırılarak bu fakültelerde çalışan akademisyenlerin eğitim alanda çalışması sağlanmış olması bu artışa katkı sağlamış olabilir. 2012 yılından sonra meydana gelen azalmanın ise Türkiye adresli bazı SSCI indekste taranan dergilerin bu indekslerden çıkarılmasından kaynaklanabileceği belirtilmektedir.

Yapılan analiz sonucunda araştırmacıların bilimin doğası, fen eğitimi, kimya eğitimi, öğretmen eğitimi ve kavram yanılgısı konularını yoğun olarak uluslararası yayınlara atıf vererek çalıştıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Maral ve Ho (2025) tarafından Türkiye adresli uluslararası çalışmaların incelendiği bir araştırmada öğretmen eğitimi ve fen eğitimi en çok kullanılan anahtar kelimeler arasındadır. Tosun (2024) tarafından SSCI indekste taranan dergilerde yayımlanan fen eğitimi makalelerinde en sık kullanılan ilk 10 anahtar kelime arasında fen eğitimi, STEM/STEM eğitimi, bilimin doğası/bilimin doğası, kavramsal değişim

yer almıştır. Tosun (2022) tarafından yapılan çalışmada Türk eğitim araştırmacılarının en çok üzerinde durduğu konular arasında öğretmen eğitimi ve fen eğitimi yer almaktadır. Bilimin doğası, fen eğitimi ve fen okuryazarlığı kavramalarının birbirleri ile ilişkili olup bu alanın temel kavramları oldukları, bir arada çalışılmaya uygun olan kavramlar olduğu söylenebilir. Türkiye'deki fen bilimleri dersi öğretim programları bireylerin fen okuryazarı olarak yetişmesini amaçlamaktadır (MEB, 2018; 2024). Bu durum doğal olarak bu alanlara daha fazla akademik çalışma yapılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan eğitim araştırmalarını genellikle Eğitim Fakültesi araştırmacılarının yaptığı düşünülürse bu araştırmacıların bu alanda da eserler ürettikleri söylenebilir.

Fen eğitimi alanında çalışma yapan yazarların seçtikleri dergilerin yarısının Türkiye adresli oluğu, yayınların çoğunluğunun Journal of Baltic Science ve Hacettepe Eğitim dergilerinde yayınlandıkları ortaya çıkan diğer bir sonuçtur. Tür'ün (2019) tarafından WoS'da yayımlanan Türkiye kaynaklı eğitim araştırmalarına dayalı bir çalışmada ve Gümüş vd. (2019) tarafından eğitim yönetimi alanında WoS'da yayınlanan Türkiye kaynaklı çalışmaların analiz edildiği araştırmada, Tosun (2022) tarafından Türkiye adresli uluslararası eğitim araştırmalarının incelendiği araştırmada da en çok yayının Türkiye kaynaklı dergilerde yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu durum Türk eğitimcilerin bu dergilerde makale yayınlarken dil sorunu yaşamaması, bu dergilerin kabul oranının yabancı adresli SSCI dergilerinden daha yüksek olması ile ilişkilidir (Tosun, 2022). Diğer taraftan bu duruma batı ülkeleri dışında çalışan araştırmacıların dil yetersizliği, aşırı ders yükü ve proje fonu konusundaki sınırlılıkların da sebep olabileceği belirtilmektedir (Hallinger ve Hammad, 2019; Gümüş vd., 2019).

Fen eğitimi alanında uluslararası veri tabanlarında en çok yayın yapan üç yazarın Muammer Çalık, Ömer Geban ve Jale Çakıroğlu olduğu ve yayın sayılarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Ömer Geban'ın bu alanda ilk yayın yapan yazar olarak çok eski bir yayın geçmişine sahip olduğu belirlenmiştir. Tosun (2022) tarafından yapılan bir araştırmada Ömer Geban en üretken yazar iken, Muammer Çalık en çok atıf alan yazar olarak belirlenmiştir. En üretken yazer olarak belirlenen yazarların uzun zamandan beri eğitim alanında çalıştıkları ve alana katkı sağlayacak nitelikli yayınlar ürettikleri söylenebilir.

Fen eğitimi alanında en çok yayın yapan üniversitelerin Hacettepe, Gazi, Dokuz Eylül, Marmara ve KTÜ gibi belli bir geçmişe sahip köklü üniversitelerden oluştuğu belirlenmiştir. Maral ve Ho (2025) tarafından yapılan bir araştırmada kurumsal bazda eğitim araştırmalarına en çok katkıyı Hacettepe Üniversitesinin yaptığı, yayın etkisi en yüksek kurumun Orta Doğu Teknik Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Gülmez vd. (2021) ve Tosun (2022) araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Bu üniversitelerin köklü, büyük ve uzun bir geçmişe sahip kurumlar olmaları bu durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır (Maral ve Ho, 2025).

Araştırmacılar tarafından Fen eğitimi, bilimin doğası, fen, eğitimi, argümantasyon ve fizik eğitimi anahtar kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Fen eğitimi ile beraber bilimin doğasına araştırmacıları yoğun şekilde odaklandıkları belirlenmiştir. Bu durum fen eğitimi, bilimin doğası ve fen okuryazarlığı kavramlarının fen bilimleri dersi öğretim programlarında öncelikli olarak üzerinde durulan konular olmasıyla ilgili olabilir.

Araştırmacıların görev yaptıkları üniversiteler arasından Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve ODTÜ ile diğer üniversiteler arasında belirgin bir işbirliğinin olduğu ortaya çıkan bir diğer sonuçtur. Bu üniversiteler köklü, büyük ve uzun bir akademik geçmişe sahip olup nitelikli akademik kadroları barındırmaktadır. Özellikle 2006 yılından sonra kurulan üniversitelerdeki akademisyenlerin yüksek ve doktora çalışmalarını yapmak için bu üniversiteleri tercih etmeleri bu güçlü işbirliğinin bir nedeni olabilir. Örneğin Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin yüksek yayın etkisine ulaşmasındaki faktörlerden birinin yayınlarında kurumlar arası işbirliğine daha fazla önem vermesi olduğu ifade edilmektedir (Maral ve Ho, 2025). İşbirliğine dayalı yayınlar üreten kurumların daha üretken ve etkili olduğu ilgili literatürde ifade edilmekte olup (Wagner vd., 2019), bu bulgu, daha fazla kurumsal ve

uluslararası işbirliği yapan kurumların daha nitelikli yayınlar ürettiğini ortaya koymaktadır (Maral ve Ho, 2025).

Bu araştırma Türkiye adresli olarak uluslararası veri tabanlarında taranan dergilerde yayımlanan makaleleri incelemektedir. Bu alandaki makale sayısının artırılması, makalelerin daha fazla sayıda Türkiye dışı dergilerde yayımlanması ve yayın yapılan dergilerin de etki faktörlerinin yüksek olmasının sağlanması önerilebilir. Ayrıca daha fazla sayıda araştırmacının bu alanda makale çalışması yapması ve böylece bu alandaki yayın sayısının artırılması da önerilmektedir.

5. KAYNAKÇA

Aria, M. & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis, *Journal of Informetrics*, *11*(4), 959-975. DOI: 10.1016/j.joi.2017.08.007.

Bitzenbauer, P. (2021). Quantum physics education research over the last two decades: A bibliometric analysis. *Education Sciences, 11*(11), 669. https://doi.org/10.3390/educsci11110699

Ceylan, S. (2014). Ortaokul fen bilimleri dersinde asitler ve bazlar konusunda fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (FETEMM) yaklaşımı ile öğretim tasarımı hazırlanmasına yönelik bir çalışma [Doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Chang, Y. H., Chang, C. Y., & Tseng, Y. H. (2010). Trends of science education research: An automatic content analysis. *Journal of Science Education and Technology, 19*, 315–331.

De Melo, R. J., Adams, F. W., & Nunes, S. M. T. (2020). Conceptions of the importance of science education in basic education by undergraduates of a rural education degree course. *The Brazilian Scientific Journal of Rural Education*, 5, 1-20. https://dx.doi.org/10.20873/uft.rbec.e7240

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Busines Research, 133*, 285–296.

Gümüş, S., Bellibaş, M. Ş., Gümüş, E. & Hallinger, P. (2019). Science mapping research on educational leadership and management in Turkey: A bibliometric review of international publications. *School Leadership & Management, 40*(1), 1-22. doi:10.1080/13632434.2019.1578737

Gülmez, M., Özteke, İ., & Gümüş, S. (2021). Uluslararası dergilerde yayımlanan Türkiye kaynaklı eğitim araştırmalarının genel görünümü: Bibliyometrik analiz. *Eğitim ve Bilim*, *46*(206), 213-239.

Hallinger, P. & Hammad, W. (2019). Knowledge production on educational leadership and management in Arab societies: A systematic review of research. *Educational Management Administration & Leadership*, *47*(1), 20-36. doi:10.1177/1741143217717280

Jusoh, M. F., Muttalib, M. F. A., Krishnan, K. T., & Katimon, A. (2021, May). An overview of

the internet of things (IoT) and irrigation approach through bibliometric analysis. In IOP Conference Series: *Earth and Environmental Science* (Vol. 756, No. 1, p. 012041). IOP Publishing

Krajcik, J., Czerniak, C., & Berger, B. (1999). Teaching children science. A project based approach. USA: The Magraw Hill Companies.

Maral, M., & Ho, Y. .S. (2025).Türkiye'de eğitim araştırmaları: Global literatürün bibliyometrik analizi. *Eğitim ve Bilim, 50*(221), 237-263. DOI: 10.15390/EB.2024.12832

MEB (2024). *Fen bilimleri dersi öğretim programı* (3., 4., 5., 6., 7 ve 8. Sınıflar)

MEB (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı* (İlkokul ve Ortaokul 3., 4., 5.,6., 7. ve 8. Sınıflar).

Pranckutė, R. (2021). Web of Science (WoS) and Scopus: The titans of bibliographic information in today's academic world. *Publications, 9*(1), 12.

Siayah, S., & Setiawan, A. R. (2020). A brief explanation of science education. EdArXiv, 1-12.

Talan, T. (2021). Augmented reality in STEM education: Bibliometric analysis. *International Journal of Technology in Education, 4(*4), 605-623. https://doi.org/10.46328/ijte.136

Todeschini, R., & Baccini, A. (2016). Handbook of bibliometric indicators: Quantitative tools for studying and evaluating research. John Wiley & Sons.

Tonta, Y. (2017). TÜBİTAK Türkiye adresli uluslararası bilimsel yayınları teşvik (UBYT) programının değerlendirilmesi, TUBİTAK ULAKBİM, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara.

Tosun, C. (2024). Analysis of the last 40 years of science education research via bibliometric methods. *Science & Education, 33*, 451–480. https://doi.org/10.1007/s11191-022-00400-9

Tosun, C. (2022). Bibliometric analysis of educational research in Turkey: 1981-2020 WoS articles. *Hacettepe University Journal of Education, 37*(3), 942-956. doi: 10.16986/HUJE.2022.451

Tür, N. (2019). *Publication trends of researchers in Turkey in Web of Science education and educational research subject field: A descriptive trend analysis* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara

Wagner, C. S., Whetsell, T. A. & Mukherjee, S. (2019). International research collaboration: Novelty, conventionality, and atypicality in knowledge recombination. *Research Policy, 48*(5), 1260-1270. doi:10.1016/j.respol.2019.01.002

Ye, J., Chen, D., & Kong, L. (2019). Bibliometric analysis of the WoS literature on research of science teacher from 2000 to 2017. *Journal of Baltic Science Education, 18*(5), 732-747

THE EFFECTS OF GEOGRAPHİCALLY MARKED PRODUCTS ON URBAN ECONOMY AND URBAN DEVELOPMENT: THE BAYBURT EXAMPLE

COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİN, KENT EKONOMİSİ VE KENT KALKINMASINA ETKİLERİ: BAYBURT ÖRNEĞİ

Esmeray ALACADAĞLI [1]

[1] **Doç. Dr, Bayburt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCİD No:https://orcid.org/ 0000-0003-1604-6487**

Özet

Coğrafi işaret; belirli bir coğrafi bölgeye ait olan ve o bölgeye özgü özellikleri taşıyan ürünleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Ülkemizde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ilgili kuruluşu Türk Patent Enstitüsü tarafından yürütülen bu işaretleme sistemi ile; ürünün ait olduğu bölge, üretim yöntemi, bölgeye özgü kalitesi tescillenerek garanti altına alınmaktadır. Coğrafi işaret tescili bir yandan belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunmasını sağlarken, öte yandan, ürünün ve ait olduğu bölgenin tanınırlığını da artırmaktadır. Bu açıdan coğrafi işaretler kent ekonomisinin canlandırılmasında ve yerel kültürün korunmasında önemli bir araç olup coğrafi işaretleme sistemiyle hem kentsel, kırsal kalkınmaya hem de bölgesel markalaşmaya önemli katkılar sağlanabilmektedir.

Bayburt, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan, Türkiye'nin nüfus ve yüzölçümü olarak en küçük illerinden biridir. Doğu Karadeniz'in iç kısmında, Yukarı Çoruh Havzası'nda, Kop ve Soğanlı dağları arasında yer alan il, deniz seviyesinden 1.550 m yükseklikte olup tarım ve hayvancılık yönünden uygun ekolojik koşullara sahiptir. Bu bağlamda kentin temel gelir kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır ve sınai altyapı çok gelişmemiştir. Sahip olduğu topoğrafik yapıya dayalı olarak il, coğrafi işaret alabilecek ürünler açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda üniversite ve diğer kuruluşlarca yapılan çalışmalarla halihazırda Bayburt ilinin; taşından, ehramına, balından ketesine, lor dolmasına ve kokoç çorbasına pek çok ürünü coğrafi işaretle tescillenmiştir.

Bu çalışmada yapılan literatür taramasıyla sağlanan verilere dayalı olarak önce kentlerin ekonomik ve kentsel gelişimi için önemli olan faktörler ile coğrafi işaretlemenin bu faktörlerle ilişkisi irdelenecektir. Daha sonra Bayburt'un ekonomik, ticari, coğrafi koşulları ile sahip olduğu coğrafi işaretli ürünler değerlendirilecektir. Tüm bu verilerden sağlanan bilgilerle, coğrafi işaretli ürünlere sahip olmanın Bayburt kentine, kent ekonomisi ve kalkınmasına etkileri, ne tür katkılar sağlayacağı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Coğrafi işaret, kent ekonomisi, kentsel kalkınma

Abstract

Geographical indication is a concept used to identify products that belong to a specific geographical region and have characteristics specific to that regionWith this marking system,

which is carried out by the Turkish Patent Institute, the relevant institution of the Ministry of Industry and Technology in

our country, the region where the product belongs, the production method and the region-specific quality are registered and guaranteed. Geographical indication, on the one hand, ensures the protection of products that have achieved a certain reputation, while on the other hand, it increases the recognition of the product and the region to which it belongs. In this respect, geographical indications are an important tool in revitalizing the urban economy and preserving local culture, and significant contributions can be made to both urban and rural development and regional branding through the geographical indication system.

Located in Türkiye's Eastern Black Sea Region, Bayburt is one of Turkey's smallest provinces in terms of population and area. Located in the interior of the Eastern Black Sea region, in the Upper Çoruh Basin, between the Kop and Soğanlı Mountains, the province rises 1,550 meters above sea level and offers suitable ecological conditions for agriculture and animal husbandry. In this context, the city's primary source of income is agriculture and livestock, and its industrial infrastructure is not very developed. Based on its topography, the province has rich potential for products that could receive geographical indications. In this context, thanks to the studies carried out by universities and other organizations, many products of Bayburt province, from stone to ehram, from honey to kete, from stuffed lor cheese to kokoç soup, have already been registered with geographical indications. In this study, firstly, the factors that are important for the economic and urban development of cities and the relationship between geographical indication and these factors will be examined based on the data provided by the literature review. Next, Bayburt's economic, commercial and geographical conditions, along with its geographically indicated products will be evaluated. Using all this data, we will attempt to determine how acquiring geographically indicated products will affect and contribute to Bayburt's economy and development.

Keywords: Geographical indication, urban economy, urban development

1. GİRİŞ

Kalkınma farklı tanımları olan bir kavramdır. Tanımları farklı olsa da genel özellikleri itibarıyla ortak noktalar içermektedir. Bu anlamda kalkınma; kişi başına düşük gelir düzeyinden daha yüksek gelir düzeyine, negatif bir büyüme hızı düzeyinden daha büyük bir büyüme hızına geçişi ve daha iyi bir duruma yönelemi sağlayan dinamik bir harekettir. Kısaca; toplumsal yapının değişkenlerinin, siyasal otorite tarafından belli politikalarla etkilenerek geliştirilmesi çabası olarak da tanımlanabilen (Özgüven, 1988: 8-10) bu kavramın gereklerinin sağlanabilmesi için stratejiler belirlenmesi gerekir. Günümüzde uygulanan kalkınma stratejileri; bölgesel ve yerel önceliklere, kaynaklara ve yerel faaliyetlere kısaca yerel dinamiklere önem vermekte ve onları ön plan çıkarmaktadır.

Yerel dinamikler; yerel bilgi, yerel kültür ve çevrenin bir araya gelerek oluşturduğu birikim olup gelenekselliğin yanısıra yenilikçilik yönü de olan, zanaat gerektiren ve kendine özgü değerler barındırabilen ürünleri içinde barındırır. Yerel ekonomik kalkınma stratejisi ile de yerele ait bu özgün ürünlerin ve yeniliklerin bazı araçla kullanılarak göz önüne çıkarılmasına çalışılmaktadır. Bu bağlamda, 1995 yılında Türkiye'de de kullanılmaya başlayan "Coğrafi İşaret" kavramı ve bu kapsamda yapılan işaretlemeler (Kan ve Gülçubuk, 2008: 57-59; Mollavelioğlu, 2018:57-59) tüm dünyada kentsel ve bölgesel kalkınmayı sağlamanın en önemli araçlarından biri olarak sunulmaktadır. Coğrafi işaretleme, bir ürünün nitelik, özellikler bakımından kökeninin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleştirilerek tescilini ve onlara duyulan güveni de artırarak tercih edilmesini sağlayan bir markalaşma aracıdır. Ürüne

yönelik artan farkındalık ve güven beraberinde yereldeki üreticilerin desteklenmesi, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin korunması, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması gibi kazanımları da getireceğinden, bu işaretleme yerel ya da bölgesel ekonomik kalkınma için de önemli fırsatlar sağlamaktadır. Bu nedenle coğrafi işaretler kullanılarak yerel ürünlere ayırıcı nitelikler kazandırılması, yerel ürünlerin katma değerini artırarak yerel/bölgesel ekonomik kalkınmaya katkılar sağlanması tüm dünyada, AB ülkelerinde yoğun olarak uygulanmaktadır (Kan ve ark., 2007: 94; Mollavelioğlu, 2018:57-61).

Kentler, yarattıkları dışsallıklarla kalkınma sürecinde önemli rol oynayan yerleşimlerdir. Bu rol kentleşmenin yapısı ve değişim süreçlerine bağlı olarak farklılaşmakta olup, Fujita ve Thisse'ye göre kentler; coğrafi olarak farklılaşmış bir ekonomik kalkınma modeli yaratabilen yığılmalardır (Fujita ve Thisse, 2002:389). Bu anlamda son yıllarda ön plan çıkan kalkınma stratejileri de kentlerde yerel özellikleri ön plana çıkarak ve onları sürdürülebilir kılarak kalkınmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Günümüzde ekonomide kentler de artık devletler kadar önemlidir (Erman, 2013:52).

Hem bu kalkınma stratejilerinin gerekleri hem de dünyadaki eğilime paralel olarak ülkemizde de son yıllarda özellikle kentsel, bölgesel ve kırsal kalkınma için yerel ürünlere öncelik verilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Özellikle 1980 sonrası ekonominin liberalleşmesi ile birlikte ihracata yönelik üretim aracılığıyla ülkemiz kentlerinde de küresel pazarla bütünleşmek üzere adımlar atılmış ve bu adımlar paralelinde bu kentlerde belli bir sermaye birikimi oluşmaya başlamıştır. Bu anlamda kent yönetimlerince kentler 'marka kent' söylemine denk düşecek şekilde yeniden yapılandırılmış, eskimiş kent merkezleri yıkılarak ya da tarihi değeri ön plana çıkarılacak şekilde restore edilerek (Erman, 2013: 51-52) ya da yöresel motifleri, ürünleri ön plana çıkarılarak orta ve üst gelir gruplarının ve turistlerin kullanımına açılmıştır. Yerel ürünler açısından oldukça zengin bir ülke olan ve tüm Avrupadaki 9000 endemik türün 3000'ini topraklarında barındıran ve "Türk Mutfağı" olarak adlandırılan kendine özgü bir mutfağı bulunan ülkemizde ve kentlerimizde yapılan bu çalışmalarla hem bize özgü değerlerin ve bunları içinde barındıran kentlerin, bölgelerin görünür kılınmasına ve bu ürünlerin markalaşmasına hem de yeterince gelişemeyen bu bölgelerin gelişmesine katkı sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bayburt, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan, Türkiye'nin nüfus ve yüzölçümü olarak en küçük illerinden biridir. Çok eski transit ticaret yolu olan Trabzon-İran arasındaki "İpek ve baharat yolu"nun bir durağı olan il, Doğu Karadeniz'in iç kısmında, Yukarı Çoruh Havzası'nda, Kop ve Soğanlı dağları arasında yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1.550 m yükseklikte olan il, tarım ve hayvancılık yönünden uygun ekolojik koşullara sahiptir. Bu bağlamda kentin temel gelir kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır ve sınai altyapı çok gelişmemiştir. Bayburt, yoğun göç veren ve ülke ekonomisine katkısı düşük olan illerden biridir. Ticaret ve sanayinin ön planda olmadığı Bayburt'ta tarım ve hayvancılık ekonomiyi sürükleyici role sahiptir. Tarım ürünü olarak ilde hububat çeşitleri, yem bitkileri, şeker pancarı az da olsa meyve sebze üretimi yapılmaktadır. Arazinin büyük bir kısmı kıraç olmakla birlikte Çoruh vadisinde; Aydıntepe ve Sünür/Çayıryolu ovalarında sulu tarım yapılmaktadır. Kent arazisi hayvancılık yapmaya çok elverişlidir ve hayvancılık ilin geçim kaynaklarından en önemlisidir. Kentte mera hayvancılığının yapılmakta olup son yıllarda besi hayvancılığına doğru gelişme söz konusudur. Süt inekçiliği ıslah çalışmaları da devam etmektedir. İlin ilçe ve köylerinde arıcılık yapan aile sayısında büyük artış gözlenmekte, il sathında bal üretimi yapılmaktadır (Alacadağlı ve Işıkçı, 2018: 206-208; URL 1-5).

Bu çalışmanın amacı; Bayburt'un ekonomik, ticari, coğrafi koşulları ile sahip olduğu coğrafi işaretli ürünleri belirlemek, coğrafi işaretli ürünlere sahip olmanın Bayburt kentine, kent

ekonomisi ve kalkınmasını nasıl etkileyeceğini, ne tür katkılar sağlayacağını ortaya koymaya çalışmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, literatür taramasına dayalı nitel bir araştırmadır. Bayburt'un bölgesel kalkınmasında coğrafi işaretli ürünlerin rolünü ve etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan araştırmada, konuyla ilgili akademik çalışmalar, raporlar ve resmi belgeler sistematik biçimde incelenmiştir. Araştırma verileri betimsel tarama modeliyle daha önce yapılmış çalışmalardan elde edilmiş olup bu kapsamda, Google Akademik, Dergi Park, YÖK Tez Merkezi, Research Gate gibi veri tabanlarında taramalar yapılmıştır. Tarama sürecinde güncel Türkçe veya İngilizce akademik çalışmalara öncelik verilmekle birlikte konunun kavramsal çerçevesine katkı sunan daha erken tarihli kaynaklara da yer verilmiştir. Ayrıca Kuzeydoğu Kalkınma Ajansı (KUDAKA), Türk İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türk Patent ve Marka Kurumu (TÜRKPATENT) gibi kurumlarca yayımlanan veriler ve raporlar da incelenmiştir. Toplanan literatür, önce doküman analizi yöntemi ile değerlendirilmiş, sonra tematik analiz yapılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgulara dayalı olarak; coğrafi işaretlerin ekonomik, sosyo-kültürel, kentin görünürlüğü, turizme etkileri tematik olarak analiz edilmiştir. Sonrasında Bayburt balı, ehramı, taşı, yöresl yiyecekleri gibi Bayburt'a özgü coğrafi işaretli ürünlerin bu temalar dikkate alınarak kentseli bölgesel kalkınmadaki rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma yalnızca erişilebilir akademik kaynaklarla sınırlı olup literatür taraması, Türkçe ve İngilizce dillerindeki yayınlarla kısıtlanmıştır. Veri tabanlarında yer almayan ya da erişimi kısıtlı olan yayınlar araştırma kapsamına alınmamıştır.

3. BULGULAR

3.1. Coğrafi İşaretli Ürünler; Tarihsel Süreç, Kent, Bölge, Ülke Ekonomisi ve Kalkınmasına Etkileri

Günümüz küresel dünyasında bilgi teknolojilerine bağlı olarak artan farkındalıkla değişen talepler ve Dünya'nın bir anlamda küçük bir köy haline gelmesi yerel, kent merkezli kalkınma stratejilerini ön plana çıkarmıştır. Artık tüm dünyada bölgesel önceliklere, yerel kaynaklara ve onların endojen potansiyellerine önem veren kalkınma stratejileri uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu kalkınma anlayışı; yerel, bölgesel aktör ve dinamiklerin kalkınma sürecinin planlanmasından uygulanması ve izlenmesine tüm süreçlerine aktif olarak katılmasını öngören ve buna imkan sağlayan bir anlayış olup (Muehlinghaus vd., 2001) bu anlamda büyümenin motorları olarak da adlandırılan kentler bu sürecin en belirleyici aktörleri ve yürütücüleridir. Çünkü kentler "piyasa ve piyasa dışı etkileşimler aracılığıyla teknolojik ve sosyal yeniliklerin geliştirilip sunulduğu temel yapılar olup, süreç içinde belli alanlarda uzmanlaşıp farklılaşarak, marka değeri yaratarak coğrafi olarak farklılaşmış bir ekonomik kalkınma modeli yaratabilmektedir (Fujita ve Thisse, 2002: 389).

Küreselleşen Dünya ticaretinin özellikle tüketici merkezli kalite gereksinimleri ve tüketicilerin ürünü kaynağından temine yönelik artan talepleri karşısında çözüm olarak sunulan stratejilerden biri de "Coğrafi İşaretler"dir. Aslında kısaca bölgesel ürünlere kimlik tanımlaması olarak ifade edilebilen bu işaretlemenin uzun bir geçmişi vardır. Eski Mısır'da, menşe yerleri ürünleri tanımlamak ve kalitelerini belirtmek için, Orta Çağ'da ise Avrupa loncalarınca, tüketicilere ürünün kalitesini garanti etmek, pazar ayrıcalığını sağlamak ve üreticileri yasal olarak korumak için ürünlere belirli isimler verilirdi. Yöresel ürünlerin bugünkü konumuna getiren bölgesel bir itibar oluşturma süreci, bireysel markalar kavramının ortaya çıkışıyla paralel ilerledi. 20. yüzyılda uluslararasılaşma hızla yayıldı. Firmalar ürünlerini giderek daha geniş bir alanda pazarladılar ve işletmeler ve pazarlar için küreselleşme daha da arttı. Ticaret bloklarının (Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği, Mercosur) ve Gümrük

Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi küresel ticaret anlaşmalarının ortaya çıkması da bu süreci hızlandırdı. Paradoksal olarak, küresel markaların ortaya çıkışı, tüketicilerin kültürel kimlik kaybının farkına varmalarını da sağlayarak çeşitlilik ve yerel ürünleri koruma arzusunu tetikledi. Bu tarz eğilimler, geleneksel bölgesel ürünlerin pazarlanmasını teşvik etti ve aynı zamanda, satılacak yeni bölgesel ürün arayışını da tetikledi. Sonuç olarak bölgesel spesiyalitelere olan ilgi dünya çapında canlandı ve yaygınlaştı (Kop ve ark., 2006:21-22). Günümüzde özellikle yerel ekonomileri ve kalkınmayı destekleme aracı olarak kullanılan coğrafi işaretlerin tanımı onların pazara açılımını düzenleyen, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)'nın 22/1. Maddesinde; "bir malın kalitesinin, namının veya diğer özelliklerinin esas olarak coğrafi menşeine atfedildiği durumlarda, bir malın menşeinin herhangi bir Üye'nin ülkesi, bu ülkede bir bölge veya yer olduğunu gösteren işaretler" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu maddenin 2, 3, 4. fıkraları ile 23, 24. maddelerinde de bu işaretlerle ilgili koruma ve istisnalara yönelik kurallar düzenlenmektedir (URL 6).

Coğrafi işaretli ürünlerin yaratığı güvenle tüketicilerce tercih edilmesi, coğrafi işaretleri önemli kılan unsurlardan biridir. Onları önemli kılan bir diğer unsur da içinde barındırdığı özellikler ve anlamlarla hem kırsal hem de kentsel ve bölgesel bir kalkınma aracı olarak küreselleşmeye karşı yerel hareketlerin teşvikini sağlayan bir olgu olarak görülmesidir. Bu konuda yapılan çalışmalarda coğrafi işaretlerin özelde yerele, yerel kalkınmaya, genelde ülke ekonomi ve kalkınmasına sağlayacağı avantajlar şu şekilde sıralanmaktadır (Orhan, 2010:245; Deppeler ve diğerleri, 2011: 4; Bramley ve diğerleri, 2009:111; Belletti ve Marescotti, 2011:75 ; Kan ve ark., 2012:93-95; Kop ve ark., 2006: 21-29) :

- Ürünün kalitesi, geleneksel üretim metodu ve coğrafi kaynağı arasında bağ kurarak ürünü güvence altına alır, tüketici güvenini, tüketici ve üreticilerin korunmasını sağlar,
- Getirdiği kalite ve standartla ürünün üne kavuşmasını ve pazarda farklılaşmasını sağlar, tercih edilebilirliğini artırır,
- Kırsal alanda üreticinin, kentsel alanda özellikle orta ve küçük ölçekli işletmelerin sürdürülebilir üretimle ayakta kalmasına, rekabet edebilmesine katkı sağlar,
- Yerel ürünlerin üretimini teşvik eder, ülkenin yerel ve doğal zenginlikleri ile yöre halkının yeteneklerine ekonomik açıdan katma değer sağlayarak kentsel, bölgesel kalkınmaya destek olur ve ekonomik dengeyi sağlamaya katkıda bulunur,
- Devlet tarafından desteklendiği için üretim maliyetlerinin azalmasına, üreticiler arasında gelir istikrarı, bölgeler ve sektörler arası farklılığın giderilmesine yardımcı olur,
- Üretildikleri bölgenin tanınırlığını arttırarak, turizm gibi bağlantılı sektörlere dolaylı yoldan katkı sağlar,
- Sosyal ve ekonomik kalkınmanın yerel süreçleri için fırsatlar sunar,
- Üretici ve tüketici arasındaki bilgi akışının şeffaflığına katkı sağlar ve bilgi paylaşım aracı olarak kullanılabilir,
- Kültürel mirasın, peyzajın, geleneksel bilgi ve genetik kaynakların korunması ve ödüllendirilmesi ile biyoçeşitliliğin korunmasını sağlar.

Coğrafi ürünlerin yukarıda ayrıntılı olarak verilen bu katkılarını belli başlıklar altında sıralamak da mümkündür. Bu anlamda coğrafi işaretlemenin kent, bölge, ülke ekonomisine sağladığı katkılar; "Ekonomik Kalkınma, Kültürel Miras ve Turizm, Sürdürülebilir Tarım ve Çevre"

şeklinde de sınıflandırılabilir. Sonuç olarak nasıl sınıflandırılırsa sınıflandırılsın literatür taraması ile sağlanan bu veriler bize; tüm dünyada coğrafi işaretli ürünlerin kırsal nüfusun yerinde tutulması, yerel üreticinin gelirinin arttırılması özelde yerel genelde ülke ekonomisinin ve kalkınmasının desteklenmesi için en önemli araçlarından biri olarak kullanıldığını göstermektedir. Çünkü coğrafi ürünlerle standart üretimlerin dışına çıkılarak, hem yerli hem de yabancı turistleri çekmek hem de bu ürünleri tüm dünyaya pazarlamak mümkün olmaktadır. Örnek vermek gerekirse; İsviçre çikolataları, Fransa şarap ve şampanyaları, Hollanda peynirleri, Sri Lanka Seylan çayıyla dünyaca ünlüdür (Şahin, 2013: 27). Ülkemizden örnek vermek gerekirse yapılan araştırmalar Ayvalık zeytinyağı, coğrafi işarete sahip olmayan benzer ürünlere karşı %58 daha fazla talep payına sahip olduğunu ve tüketicilerin %82'sinin bu konudaki farkındalıkla bu ürüne daha yüksek fiyatta ödeme yaptıklarını ortaya koymaktadır. Benzer bir durum İtalya'da Toscana zeytinyağı için söz konusu olup bu ürünün coğrafi işaret kapsamına girmesi ile satışları %20 oranında artmıştır (Şahin ve Meral, 2012: 2). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Günümüzde çok sayıda ülke, yerel ürünlerini coğrafi işaret kapsamına alarak yaptıkları etkili tanıtımlarla görünürlüğünü artırarak ve bir marka haline getirerek önemli ekonomik kazanımlar elde etmekte, kent, bölge ekonomisine ve kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta; bu kazanımların sürdürülebilir şekilde devamının, yerel aktörlerin kurumsallaşma süreçlerini oluşturma, etkin işbirliği ve iletişim kabiliyetlerine bağlı olmasıdır (Bramley ve diğerleri, 2009:119).

Coğrafi işaretleme ve coğrafi işaretli ürünler, ülkemizin özel konumu kaynaklı geniş tarımsal ürün yelpazesine ve geleneksel yöntemlerle üretilen geleneksel ürünlere sahip olması nedeniyle, (Tekelioğlu ve Demirer, 2008: 5-6) hem ülke hem de yerel ekonomi ve kalkınmamız açısından önemli fırsatları içinde barındırmaktadır. Avrupadaki 9000 endemik türün 3000'ine sahip olan ve "Türk Mutfağı" olarak adlandırılan kendine özgü bir mutfağı bulunan ve bu anlamda her açıdan geleneksel ürünlerin sayısının fazla olduğu ülkemizde, bu ürünlerin tescillenmesi konusundaki ilk girişimin tarihi oldukça eskidir olup bu tescillemenin 1871 yılında "Alameti Farika Nizamnamesi" ile başladığı kabul edilmektedir (Şahin, 2013: 3).

Günümüzde tescillemeye yönelik ilk uygulamalar 24.06.1995 tarihinde yürürlüğe giren "555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile başlamıştır (URL 7). Bu düzenlemenin 2016'da mülga edilmesi sonrasında ise coğrafi ürüne yönelik tescillemeler, 2016 yılında yürürlüğe giren 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (URL 8) ve bu Kanun kapsamında çıkarılan çıkarılan yönetmelik çerçevesinde Türk Patent ve Marka Kurumu'nca yapılmıştır. Yapılan coğrafi ürün tescillerine bakıldığında; ilk yıllar az sayıda ve yılda birkaç ürün coğrafi işaret tescili yapılırken, bu alandaki deneyimin ve farkındalığın artması ve sonrasında yapılan mevzuat değişikliğiyle, tescillemede çok hızlı bir artış sürecine girildiği görülmektedir. Türk Patent ve Marka Kurumu verilerine göre; 2000'de 3, 2006'da 4, 2008'de 15 ürünün coğrafi işaret tescili yapılmışken, 2010'da sayı 30'a çıkmış, 2015 sonrasında çok hızlı bir artış sürecine girilerek, 2017'de 111, 2020'de 161, 2021'de tarihinin en yüksek değeri olan 352 ürün, 2022'de 317 ürün ve 2023'te de 209 ürün coğrafi işaret kapsamına alınmıştır. 2024 yılı ikinci yarısı itibariyle coğrafi işaret kapsamına alınan işlenmiş ve ham tarım ürünleri sayısı 1646 olmuştur. Bu coğrafi işaretlerden 393 tanesi menşe işareti, geri kalanlar ise mahreç işaretlerinden oluşmakta olup ürün grupları içerisinde toplam 454 ürünle yemekler ve çorbalar ilk sırada yer almaktadır (Şahin, 2024: 197-198).

3.2. Bayburt'un Coğrafi İşaretli Ürünleri; Kent, Bölge, Ülke Ekonomisi ve Kalkınması

Milattan önce 3000'li yıllarda kurulduğu tahmin edilen ve Karadeniz Bölgesi'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ne geçiş yolu üzerinde bulunan Bayburt'ta, iklim ve kültürel olarak her iki bölgenin izlerini de görmek mümkündür. Bu nedenle mutfak kültüründe Karadeniz ve Doğu

Anadolu Bölgelerine ait izleri taşıyan kent, yiyecek içecek çeşitliliği açısından zengin bir mutfak kültürüne sahiptir.

TÜİK 2024 yılı verilerine göre Bayburt ilinin toplam nüfusu 86.047 kişidir. Bunun 43.603'ü erkek, 42.444'ü kadın olup nüfus yoğunluğu ağırlıklı olarak 15-64 yaş grubundan oluşmaktadır. Nüfusun kırsal ve kentsel alana dağılımı 36.441 ve 49.606 şeklinde olup, bu dağılıma göre nüfusun %57,5'i kentte yaşamaktadır. Genelde dışarıya göç veren Bayburt'un 2024 yılında 2023 yılına göre hem kentsel nüfusu artmış hem de dışardan alınan göçe bağlı olarak nüfusta % 2,14 oranında artış olmuştur (URL 10). Bayburt İli İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu 2024 Yılı Faaliyet Raporu verilerine göre ilin en rekabetçi sektörü "Gıda Ürünleri" üretimi olup onu "Metalik Olmayan Mineral Ürünler" yani "Taş İşlemeciliği" üretimi izlemektedir. Rapora göre işsizliğin yoğun olduğu ilde bilhassa metal ürünleri üretiminde daha rekabetçi sektör olunması gerekmektedir. Ayrıca raporda, bölgeye sermaye akımı sağlanması, ilde güçlü bir mesleki eğitim sisteminin kurulması ve kentin kamu alt yapı yatırımlarının tamamlanması halinde bu iki sektör dışında bazı sektörlerin de ekonomiye katkı sağlayacak sektörler arasında yer alabileceği ifade edilmektedir (İŞKUR Bayburt, İl Müdürlüğü, 2024: 6). Bu saptama ve öngörüler, kırsal ve kentsel kalkınmada ve ekonomik gelişmede önemli bir araç olan coğrafi işaretlemenin Bayburt için ne kadar stratejik önemde olduğunu göstermektedir. Buna karşın Bayburt'taki coğrafi ürünlerin, turizm, kırsal kalkınma, marka oluşturma gibi konulara etkisini inceleyen çalışmalarda (ki bu konuda sınırlı sayıda çalışma var); Bayburt'un birçok yöresel ürüne sahip olduğu ancak bu zengin mutfak kültüründen sınırlı ürünün coğrafi işaret aldığı, ürünlerin yiyecek içecek işletmelerinde uygulama alanının sınırlı olduğu, sınırlı turist alan kente turist talebinin artması için, şehrin sahip olduğu bütün turizm öğelerinin gastronomik zenginlikler ile birlikte bütüncül bir şekilde tanıtılması gerektiği vurgulanmaktadır (Kalekahyası, S. ve Göktaş, B. 2022; Esenbuğa, N. ve Sağlık, E., 2012; Nazikgül ve Ödemiş, 2024).

Yaptığımız literatür taraması verilerine göre; Bayburt'ta çoğu 2021 yılında coğrafi işaret almış olan toplam 13 adet ürün bulunmaktadır. Bazıları Bayburt Üniversitesinin girişimleriyle tescil edilen bu ürünler ve tescil tarihleri aşağıdaki Tabloda verilmekte olup bunlardan bazılarının kent kalkınması, ekonomisine olası etkilerine kısaca değinilmiştir.

Tablo 1: Bayburt'un coğrafi işaretli ürünleri

Ürün Adı	İşaret Türü	Tescil Tarihi
Bayburt Tatlı Çorba	Mahreç Adı	2018
Bayburt Balı	Mahreç Adı	2019 (Bayburt Üniversitesi)
Bayburt Taşı	Menşe Adı	2019
Bayburt Lor Dolması	Mahreç Adı	2020
Bayburt Ehramı	Mahreç Adı	2020 (Bayburt Üniversitesi)
Bayburt Ketesi	Mahreç Adı	2020
Bayburt Kavut Çorbası	Mahreç Adı	2020
Bayburt Ekşi Lahana	Mahreç Adı	2021
Bayburt Kara Pancar Yemeği	Mahreç Adı	2021
Bayburt Süt Böreği	Mahreç Adı	2021

Aydıntepe Şeker Fasulyesi	Menşe Adı	2021 (Bayburt Üniversitesi)
Bayburt Yalancı Dolma	Mahreç Adı	2021
Bayburt Tarhunu	Menşe Adı	2025 (Bayburt Üniversitesi)

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu, 2025 ve Bayburt Üniversitesi

Tablo 1'de yer alan Bayburt çiçek balı; Bayburt'ta üretilen ve coğrafi orijin almış koku ve tadı kendine has olan ürünlerden biri olup kentin yegâne arıcılık ürünüdür. 2018'de coğrafi işaret alan "Tatlı Çorbadan" sonra coğrafi işaret alan ikinci ürün olan Bayburt Balı, oldukça kaliteli olup tüketicilerce çok fazla tercih edilmektedir. Bölgede üretilen balların kalitesinin yüksek olması civar illerdeki arıcılar için de çekim oluşturmakta, arı üreticileri bölgeye gelip arılık kurmaktadırlar. 2021 verilerine göre Bayburt'ta bulunan arıcılık işletmesi sayısı 731 adet, arılı kovan sayısı 75088 adettir. Üretilen bal miktarı ise 499,586 ton olup, 13, 01 ton da bal mumu üretilmektedir. Bu üretim, Türkiye'de üretilen balların toplamının %0.51 ini, balmumu üretiminin ise %0,34 ünü teşkil etmektedir (Erdoğan, 2021: 56-57). Öte yandan Bayburt Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezince; Bayburt'ta, organik ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına, ürün çeşitliliğine ve ürün kalitesine katkı sağlamak amacı ile; yapılan çalışmalar, İl'in sahip olduğu temiz çevre ve ekolojik özellikleri nedeniyle tohumculuk, fide ve fidancılık ile düşük sıcaklıkta yetişebilen birçok sebze- meyve tür ve çeşidi için önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Uzmanlarca çiftçi gelir düzeyinin yükseltilmesi, alternatif üretim ve dolayısıyla sosyo-ekonomik yapısının iyileştirilmesi için örtü altı yetiştiriciliğin yaygınlaştırılarak üretim sezonunun uzatılması önerilmektedir (Erdoğan Ü., 2021: 85-86).

2019 yılında menşe adı olarak tescil alan Bayburt taşı, Bayburt'un ihracatı yapılan tek sınai ürünüdür. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün 2006 yılında Bayburt'ta yaptığı çalışmaya göre Bayburt, 180 milyon m^3 ekonomik kıymete sahip görünür doğal taş rezervine sahip olup, görünmeyen rezervle birlikte toplam rezervin 500 milyon m^3'ün üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (KUDAKA, 2021:12). 2017 yılında kurulan Bayburt Doğal Taş Fabrikası, Bayburt ve Anadolu'nun farklı bölgelerinden çıkarılan doğal taşları işleyerek 4 kıtaya; Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika'da 15 civarında ülkeye; ihraç etmektedir (Gümüşkoza, Mart 2024). 2021 yılında yapılan bir çalışmada; işsizliğin tüm ülkede olduğu gibi Bayburt'ta da sorun olduğu belirtilerek, Bayburt Taşı'nın daha etkin üretim ve pazar oluşturularak hem yurt içine hem yurt dışına gerçekleştirilecek satışlarla kent ve bölge ekonomisine büyük katkı sağlayabileceği ve yurt içinde ve yurt dışında bilinirliği artacağı vurgulanmaktadır (KUDAKA, 2021:22). Bu bağlamda Bayburt Doğal Taş Fabrikası, son yıllarda gerçekleştirdiği yönetimsel hamleler ve üretim kapasitesi artışlarıyla dikkat çekmekte olup, 2024 yılı rakamlarına göre 124 bin dolar ihracat geliri sağlamıştır (Bayburt Gündem, Temmuz 2025).

Çok yakın bir tarihte 2025 yılında tescil edilen tarhun, İl genelinde 210 bin dönümde yaklaşık 150 üretici tarafından alternatif ürün olarak yetiştirilen ve kilogramı 1000- 1500 lira arasında satılan bir üründür. Özellikle tescilin ardından ihracatı konusunda önemli girişimler olan tarhun, şu anda ihracatı yapılan Bayburt taşından sonra kent için ekonomik potansiyeli yüksek ikinci anlamlı ürün olarak görünmektedir. Temmuz 2025'te basında yer alan haberlere göre; coğrafi işaretli meşhur Bayburt tarhunu kilo ve ton sınırı olmadan Amerika'ya ihraç edilecek olup Bayburt'ta yetişen tüm tarhuna müşteri olan firma yetkilisi, Bayburt'a tarhun için geldiğini söylemektedir (Anadolu Ajansı, 2025).

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın pazar ve marka değeri olan birçok ürüne sahip olan Bayburt'un çok sınırlı ürününün coğrafi işaret aldığını ve kentin mevcutta bu ürünlerin yaratacağı potansiyeli yeterince etkin kullanamadığını belirtmemiz gerekir. Öte yandan sahip olduğu birçok gastronomik ve yöresel ürününün yaratacağı potansiyeli de değerlendiremediğinden bu kapsamda kent ve bölge ekonomisine yeterince katkı sağlanamamıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kentlerin ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamaları için bölgesel ve yerel dinamikleri etkin olarak kullanmaları gerekir. Ancak günümüz dünyasında kentlerin çoğu, çeşitli aktörlerle biraraya gelerek işbirliklerine gidemediğinden yerel dinamikleri harekete geçirememektedir. Bu nedenle kent ekonomilerini canlandırmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için yereli, yöreseli, bölgeseli harekete geçiren yeni yaklaşıma ve araçlara gereksinim vardır. Bu yeni araçlardan biri coğrafi işaretlerdir. Yerel değerleri gelecek nesillere aktarmada, uluslararası piyasalara tanıtarak güvenle tüketiciyle buluşturmada önemli bir araç olan coğrafi işaretler, yarattıkları katma değerle kent, bölge ekonomilerini canlı tutmakta, küçük işletmelerin, yerel ekonomilerin, küreselleşmenin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan etkilenmelerini de en aza indirmektedir. Bu anlamda coğrafi işaretler ve ürünler sahip oldukları insan uzmanlığı ve üretildikleri ortama dayalı belirli nitelikleri ile benzersiz kimlikler ve imaj yaratarak yerel ve bölgesel ekonomi ve kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Türkiye yerel ürünler açısından zengin bir çeşitliliğe sahip ülke olup, uygun iklim ve çevre şartları sayesinde, kendine özgü ün ve şöhrete sahip pekçok ürüne sahiptir. Daha önce belirttiğimiz üzere ülkemiz Avrupadaki 9000 endemik türün 3000'ini topraklarında barındıran ve kendine özgü bir mutfağı bulunan bir ülkedir. Bu anlamda Türkiye, yerel-yöresel ürünleri en iyi şekilde değerlendirebilme, bunun için gerekli sistemleri kurarak yerel kalkınmada kullanabilme potansiyeline de sahiptir. Ancak coğrafi işarete sahip olmak, pazarlama, markalaşma ve tanıtım konusunda önemli bir adım olmakla birlikte, yerel ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için yeterli değildir. Bu avantajın sürdürülebilir şekilde katma değere dönüşmesi, kent ekonomisi ve kalkınmanın itici gücü olması için tüm aktörlerin işbirliğini sağlayacak stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinin iklim ve kültürel izlerini taşıyan Bayburt, yöresel ürün çeşitliliği açısından oldukça zengin bir yiyecek, içecek ve mutfak kültürüne sahiptir. Ancak bu ürünlerin çoğuna coğrafi işaret alamadığı gibi coğrafi işaret aldığı 13 üründen de sadece "Bayburt balı"nda markalaşmaya gidebilmiştir. Sanayinin gelişmediği, ekonomisi tarıma dayalı ve istihdam yaratamadığı genç bir nüfusa sahip Bayburt kenti için, coğrafi ürün potansiyelinin ekonomik katma değer yaratacak şekilde güçlü bir örgüt yapısına kavuşturulması hayati önem taşımaktadır. Bu açıdan kentin esnafı, sanayicisi, çiftçisi ile kent yönetimi kısaca sürecin tüm aktörleri, üniversitenin uzmanlık desteğini de alarak, yöresel ürünlerini, üretimden markalaşarak pazarlama aşamasına etkin bir biçimde taşıyacak, sürdürülebilir piyasa oluşturacak, güçlü ve dinamik bir üretim, dağıtım ve denetim mekanizmasını kurmalıdır. Bayburt coğrafi işaretli ürünlerinde pazarlama ve markalaşma çalışmalarına öncelik ve önem verirken, tüketiciler ve paydaşlar arasında güçlü bir iletişim ağı kurarak tüm süreçlerde etkin bir koordinasyon ve geri bildirimi de sağlamalıdır. Sonuç olarak genelde Türkiye, özelde Bayburt'ta coğrafi işaretlerle ilgili sahip olunanpotansiyeli ortaya çıkartıp uygulamaya sokacak kalkınma modellerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Burada kanımızca unutulmaması gereken en önemli nokta; ülkemizin homojen bölgelerden oluşmadığını dikkate almak ve oluşturulacak kalkınma politikaları ile stratejilerde yerel dinamikleri ve bölgesel karakteristikleri gözardı etmemektir.

5. KAYNAKLAR

Alacadağlı, E. ve Işıkçı Mamur, Y. (2018). Üniversitelerin Uzmanlaşmasının Kırsal Kalkınmaya Olası Etkilerinin Bayburt ve Giresun Örneğinde İrdelemesi, Uluslararası Sosyal & Hukuk Çalışmaları Kongresi Kitabı, Editör; Dr. Mustafa ÇAKIR, Legal Yayıncılık, İstanbul.

Anadolu Ajansı (Temmuz 2025). https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abd-merkezli-baharat-firmasi-temsilcileri-bayburtta-tarhun-ekim-alanlarini-inceledi/3625747. Erişim T. 24.08.2025.

İŞKUR Bayburt Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü (2024). İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu Faaliyet Raporu, Bayburt

Bayburt Gündem. (Temmuz 2025). Bayburt Doğal taşını Katara İhraç ediyoruz, https://www.bayburtgundem.com/bayburt-dogal-tasini-katara-ihrac-ediyoruz. Erişim T. 21.08.2025.

Bramley, C., Bienabe, E., Kirsten, J. (2009). The Economics of Intellectual Property: Suggestions for Further Research in Developing Countries and Countries with Economies in Transition, Ed. WIPO (World Intellectual Property Organization), The Economics of Geographical Indications: Towards a Conceptual Framework for Geographical Indication Research in Developing Countries, içinde (s.109-149). Geneva, Switzerland.

Erdoğan, Ü. (2022). Bayburt'da Meyve Sebze Üretimi, Bayburt'ta Tarımın Dünü Bugünü ve Geleceği içinde (74-88), Ed. V. Aksakal, İksad Yayınevi: Ankara, ISBN: 978-625-6955-13-4

Erdoğan, Y. (2022). Bayburt İlinin Arıcılık Potansiyeli, Bayburt'ta Tarımın Dünü Bugünü ve Geleceği içinde (41-60), Ed. V. Aksakal, İksad Yayınevi: Ankara, ISBN: 978-625-6955-13-4

Erman, T. (2013). Küresel ve Yerel Dinamikler Altında 'Anadolu Kaplanı' Kentleri, İdeal Kent, Sayı 8, ss. 50-73, ISSN: 1307-9905.

Esenbuğa, N. ve Sağlık, E. (2012). Yöresel yemekler. Erzurum, Erzincan, Bayburt (TRA1 bölgesi) İllerinin Yöresel Yemek Envanterinin Çıkarılması ve Kitaplaştırılması. Zafer Ofset: Erzurum.

Fujita, M. ve Thisse, J. (2002). Economics of Agglomeration: Cities, İndustrial Location, and Globalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Gümüşkoza (Mart 2024). Bayburt Taşı 4 Kıtada Kullanılıyor, https://www.gumuskoza com.tr/haber/19715109/bayburt-tasi-4-kitada-kullaniliyor, Erişim T. 21.08.2025.

Kalekahyası, S. ve Göktaş, B. (2022). Coğrafi İşaret Almış Yöresel Ürünlerin Bilinirlik Düzeyi ve Tüketici Tutumlarına Etkisi: Bayburt İli Örneği. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(3), 673- 702. http://doi: 10.30692/sisad.1142517

Kan, M., Gülçubuk, B. ve Küçükçongar M. (2012). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştirmalar Dergisi 14 (22): 93-101.

Kan M. ve Gülçubuk, B. (2008). Kırsal Ekonominin Canlanmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 2: 57-66.

Kop, P van de, Sautier, D. and Gerz, A.(2006). Orıgın-Based Products, Lessons for Pro-Poor Market Development, Bulletin 372, KIT Publishers, The Netherlands and Royal Tropical Institute-CIRAD, France.

KUDAKA (2021) Bayburt ili Doğal Taş Üretim ve Ebatlama Tesisi Ön Fizibilite Raporu, Erzurum

KUDAKA (2021) Bayburt İli Bungalov Otel Yatırımı Ön Fizibilite Raporu, Erzurum

Mollavelioğlu, M. Ş. (2018). Tarım-Kalkınma İlişkisi ve Tarımsal Kalkınma Teorileri, Kalkınma Ekonomisinde Yeni Eğilimler içinde (35-64) Editör, Zafer Kanberoğlu, Gazi Kitapevi, Ankara

Nazikgül, M. ve Ödemiş, M. (2024). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Gastronomi Turizmi Açısından İncelenmesi: Bayburt Örneği, Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi 7(1): 151-177

Özgüven, Ali (1988). İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Şahin, A. ve Meral, Y. (2012). "Türkiye'de Coğrafi İşaretleme ve Yöresel Ürünler". Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi. 5(2): 1-4.

Şahin, G. (2013). Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırklareli)'nin Coğrafi İşaretleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 15: 23-37.

Şahin, G. (2024). Türkiye'de Coğrafi İşaret Kapsamındaki Tarım Ürünleri ve Uygulamadaki YanlışlarUluslararası Coğrafya Sempozyumu, TÜCAUM 2024 8-10 Ekim 2024, Ankara

Tekelioğlu, Y. ve Demirer, R. (2008). Küreselleşme Sürecinde, Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretler Geleceği. İGEME'den Bakış, 36: 1-716.

URL 1. https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/Kentlerin-Gelecegi-Icin-10K.pdf, Erişim T. 10.08.2025

URL 2. https://kudaka.gov.tr/bolgemiz/bayburt/tarihce.

URL 3. https://kudaka.gov.tr/bolgemiz/bayburt/ekonomik-yapi

URL 4. https://kudaka.gov.tr/bolgemiz/bayburt/demografik-durum

URL5. https://kudaka.gov.tr/bolgemiz/bayburt/bayburt-yoresel-urunler

URL6. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları-TRİPS; https://fikrimulkiyet.com/mevzuat/ticaretle-baglantili-fikri-mulkiyet-haklari/

URL 7. https://www.sanayi.gov.tr/mevzuat/khk/mc1007017622

URL 8. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6769&MevzuatTur=1&MevzuatTertip= 5

URL 9. https://www.youtube.com/watch?v=nGWft4SrZDg

URL 10. http://www.tuik.gov.tr de yer alan Nüfus, Demografi, Konut, Toplumsal Yapı Menüsü; ADNKS -2023

LOCAL ACTORS IN DEMOCRATIC GOVERNANCE: AN ASSESSMENT THROUGH THE EASTERN BLACK SEA MUNICIPALITIES UNION AND A CASE STUDY OF THE BAYBURT CITY COUNCIL

DEMOKRATİK YÖNETİMDE YEREL AKTÖRLER: DOĞU KARADENİZ BELEDİYELER BİRLİĞİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME VE BAYBURT KENT KONSEYİ İNCELEMESİ

Doç. Dr. Esmeray ALACADAĞLI[1], Beyza TAKTA VARLI[2]

[1]Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi,Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,0000-0003-1604-6487

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, 0009-0001-8402-918X

Özet

Kent konseyleri, demokratik yönetim yapılarını güçlendiren, yerel halkın yönetime katılımını sağlayan ve toplumsal dayanışmayı geliştiren önemli mekanizmalardan biridir. Kent yaşamının sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal dayanışma, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım ve yerinden yönetim ilkeleri çerçevesinde şekillenmesine imkân tanımaktadır. Türkiye'de kent konseyleri, yalnızca danışma organı olmanın ötesinde, vatandaşların karar alma süreçlerine doğrudan katkı sunduğu bir platform olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle, yerel yönetimlerde demokrasinin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi açısından işlevsel bir araç niteliği taşımaktadır.

Bu çalışma, Bayburt ilindeki kent konseyinin etkinliğini ölçmeyi hedeflemektedir. Zira literatürde Bayburt ili özelinde yapılmış detaylı bir araştırmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. 5393 Sayılı Belediye Kanunu'na göre her birey, ikamet ettiği beldede hemşehrisi sıfatıyla katılım, bilgi edinme ve belediye hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptir. Kent konseyleri de bu hakların hayata geçirilmesinde önemli bir rol üstlenmekte, özellikle yerel halkın karar süreçlerine aktif katılımını kolaylaştırmaktadır.

Araştırmada Bayburt ili özelinde kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve muhtarların kent konseylerine yönelik bilgi, algı ve farkındalık düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, kent konseylerinin hangi ölçüde tanındığı, katılımcılık bilincinin ne derece yerleştiği ve yerel politikaları etkileme kapasitesinin nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Ayrıca, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan literatür taraması sonucunda Bayburt özelinde kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür.

Bu nedenle araştırmanın özgün değeri, Bayburt ili bağlamında kent konseylerinin etkinliğini detaylı biçimde ortaya koyarak literatüre katkı sağlamasından gelmektedir. Çalışma, yerel

düzeyde demokratik katılımın işleyişini anlamak, güçlü ve zayıf yönleri ortaya çıkarmak ve gelecekte yapılacak çalışmalara temel oluşturmak açısından da önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: yerel demokrasi, kent konseyi, bayburt.

Abstract

City councils are among the key mechanisms that strengthen democratic governance, ensure public participation in administration, and foster social solidarity. They enable urban life to be shaped within the framework of principles such as sustainable development, environmental sensitivity, social solidarity, transparency, accountability, participation, and decentralization. In Turkey, city councils are considered not merely advisory bodies but also platforms where citizens can directly contribute to decision-making processes. In this respect, they serve as functional instruments for promoting and reinforcing democracy at the local level.

This study aims to measure the effectiveness of the city council in Bayburt province. The need for such a study arises from the lack of detailed research conducted specifically on Bayburt in the existing literature. According to the Municipal Law No. 5393, every individual, as a resident of their locality, has the right to participate, access information, and benefit from municipal services. City councils play a crucial role in realizing these rights by facilitating the active involvement of local people in decision-making processes.

Within the scope of the research, the knowledge, perception, and awareness levels of public institutions, non-governmental organizations, professional chambers, and village/neighborhood headmen (muhtars) in Bayburt regarding city councils were examined. Accordingly, the study investigates to what extent city councils are recognized, how well the awareness of participatory governance has been established, and how their capacity to influence local policies is perceived. Furthermore, a literature review conducted in the Eastern Black Sea Region revealed the absence of comprehensive studies focusing specifically on Bayburt.

Therefore, the originality of this research stems from its contribution to the literature by presenting a detailed analysis of the effectiveness of city councils in Bayburt. The study is also significant for understanding the functioning of democratic participation at the local level, identifying its strengths and weaknesses, and providing a foundation for future research.

Keywords: Local democracy, city council, bayburt

THE PHENOMENON OF "AL-MUSHTARAKU AL-LAFẒIYYU" IN ARABIC: THE RELATIONSHIP BETWEEN HOMONYMY AND POLYSEMY

ARAP DILINDE "AL-MUSHTARAKU AL-LAFẒIYYU" OLGUSU: OMONIMIYA VE POLISEMIYA ARASINDAKI MÜNASEBET

Sirojiddin Sotvoldiyev [1]

[1]Doç., Oriental Üniversitesi, 0000-0002-0666-0128

Özet

Bu çalışmada Arap dilinde "el-müşterekü'l-lafzî" (eşseslilik/omonimiya) olgusu tarihî ve çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. Öncelikle kavramın Arap dilinin tabiî yapısındaki yeri, diğer dillerdeki karşılıkları ve klasik nahiv, sarf ve belâgat ilimlerindeki kullanımı ele alınmıştır. Araştırmada, erken dönem âlimlerinden İbn Dürüstüveyh'in omonimiyi çokanlamlılık (polisemi) ile irtibatlandıran görüşleri ile Sîbeveyh'in onu müstakil bir dil olgusu olarak değerlendiren yaklaşımı mukayese edilmiştir. Bu iki farklı çizgi Arap dilbiliminde uzun süre devam eden ilmî bir tartışmanın temelini oluşturmuştur. Çalışmada ayrıca ظَعِينَةُ, العَقِيقَةُ, الأَفْنُ, الْمَجْدُ gibi omonim sözcükler örnek olarak tahlil edilmiş, klasik kaynaklardaki zengin malzeme ortaya konmuştur. Modern dönemle birlikte, Dr. Mübarek Mübarek'in terminoloji sözlüğü ve çağdaş dilbilim çalışmalarında "müşterek lafız" kavramına dair yapılan açıklamalar değerlendirilmiştir. Belâgat âlimlerinden Abdülkâhir Cürcânî'nin omonim sözcüklerin estetik ve edebî işlevlerine dair tespitleri, söz konusu olgunun sadece dilbilimsel değil, aynı zamanda edebî bir mesele olduğunu göstermektedir. Makalenin ana gövdesinde omonimyanın tasnifi ayrıntılı biçimde verilmiştir. Buna göre, tam omonimiya (الجناس التامّ) ve tam olmayan omonimiya (الجناس غير التامّ) iki ana grupta ele alınmış, her birinin alt türleri (mürekkeb, müşâbeh, muzâra', lâhiq vb.) örneklerle açıklanmıştır. Sonuç olarak, Arap dilinde omonimiya hem klasik hem modern dönemlerde geniş şekilde işlenmiş, polisemi ile karıştırılmaması gereken müstakil bir olgu olduğu ortaya konmuştur. Bu yönüyle, Arap dilindeki omonimya hem semantik hem de belâgat açısından araştırmaya değer zengin bir saha sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Omonimiya, Arap dili, müşterek lafız, belâgat, semantik analiz

Abstract

This study examines the phenomenon of al-mushtarak al-lafzī (homonymy) in the Arabic language within historical and contemporary approaches. First, the place of the concept in the natural structure of Arabic, its counterparts in other languages, and its usage in the classical sciences of grammar (nahw), morphology (ṣarf), and rhetoric (balāgha) are discussed. The research compares the views of early scholars, such as Ibn Durustawayh, who associated

homonymy with polysemy, and Sībawayh, who considered it as an independent linguistic phenomenon. These two distinct perspectives formed the basis of a long-lasting scholarly debate in Arabic linguistics. The study also analyzes examples of homonymous words such as ظَعِينَةٌ, العَقِيقَةُ, الأَفْنُ, الْمَجْدُ, demonstrating the richness of material in classical sources. In the modern period, explanations of the concept of mushtarak lafz found in Dr. Mubarak Mubarak's terminological dictionary and contemporary linguistic studies are evaluated. The observations of the rhetorician ʿAbd al-Qāhir al-Jurjānī regarding the aesthetic and literary functions of homonymous words show that the phenomenon is not only linguistic but also a literary matter. The main body of the article provides a detailed classification of homonymy. Accordingly, complete homonymy (al-jinās al-tām) and incomplete homonymy (al-jinās ghayr al-tām) are examined in two main groups, with their subtypes (compound, similar, quasi, affixed, etc.) illustrated through examples. In conclusion, homonymy in Arabic has been extensively studied in both classical and modern periods. It is demonstrated to be an independent phenomenon that should not be confused with polysemy. In this respect, Arabic homonymy offers a rich field of study both from semantic and rhetorical perspectives.

Keywords: Homonymy, Arabic language, mushtarak lafz, rhetoric, semantic analysis

1. GİRİŞ

Arap dili tarih boyunca yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda geniş bir medeniyetin ilim, edebiyat ve kültür dili olmuştur. Bu dilin zengin söz varlığı ve derin yapısal özellikleri, farklı dönemlerde dilbilimcilerin ve edebiyatçıların dikkatini çekmiştir. Arap dilinin semantik yapısında öne çıkan en önemli olgulardan biri "el-müşterekü'l-lafzî"dir. Türkçe'de çoğu kez "eşseslilik" veya "omonimiya" kavramlarıyla karşılanan bu olgu, bir lafzın birden çok ve birbirinden tamamen bağımsız anlama gelmesi durumunu ifade eder.

Eşseslilik, yalnızca Arap dilinde değil, dünya dillerinin çoğunda gözlemlenen evrensel bir dil olgusudur. Ancak Arap dilindeki omonimiya, hem zengin örnek çeşitliliği hem de klasik dilbilim kaynaklarında kazandığı geniş yer bakımından diğer dillerden ayrılmaktadır. Erken dönem nahiv ve belâgat âlimleri, bu konuyu dilin işleyiş mekanizmalarını açıklarken sık sık gündeme getirmiştir. Özellikle Sîbeveyh, İbn Dürüstüveyh, İbn Fâris ve Abdülkâhir Cürcânî gibi otoriteler, omonimyanın sınırları, türleri ve estetik boyutları hakkında farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.

Bu olgu, yalnızca dilbilimsel bir mesele olarak değil, aynı zamanda edebî sanatların inşasında da merkezi bir rol oynamıştır. Belâgat kitaplarında "el-cinâs" başlığı altında ayrıntılı şekilde işlenen omonimiya, şair ve hatiplerin söz sanatlarında anlam oyunları kurmalarına ve ifade gücünü artırmalarına vesile olmuştur. Klasik şiir örneklerinde omonim kelimelerin yarattığı çok anlamlı çağrışımlar, hem dinleyici hem de okuyucu üzerinde estetik bir etki bırakmıştır.

Modern dilbilim döneminde ise omonimya, semantik analizlerin ve sözlük biliminin temel tartışma alanlarından biri hâline gelmiştir. Çağdaş araştırmacılar, omonimya ile çokanlamlılık (polisemi) arasındaki farkı kesin çizgilerle ayırmaya çalışmış; Arap dilinin sözlüklerinde yer alan örnekler üzerinden yeni sınıflandırmalar önermişlerdir. Bu yönüyle konu, klasik ve modern dilbilim arasında köprü kuran, tarihî sürekliliği olan bir araştırma alanıdır.

Bu makalede Arap dilindeki omonimiya olgusu tarihî ve çağdaş bağlamda ele alınacak; klasik dil âlimlerinin görüşleri, modern semantik yaklaşımlar ile karşılaştırılacak; ayrıca omonim sözcüklerin belâgat ve edebiyat sahasındaki işlevleri örneklerle açıklanacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Omonimiya kavramı dilbilimde, özellikle semantik alanın temel tartışma konularından biridir. Genel olarak omonimiya, aynı biçimsel yapıya sahip kelimelerin farklı ve birbirinden bağımsız

anlamlar ifade etmesi durumunu tanımlar. Bu yönüyle omonimiya, çokanlamlılıktan (polisemi) ayrılır; çünkü polisemi bir kökten türeyen anlamların tarihsel ve kavramsal bağını korurken, omonimiya tamamen farklı kökenlere dayalı anlamların tesadüfî biçimsel benzerliğinden doğar.

Arap dilinde "el-müşterekü'l-lafzî" adıyla bilinen bu olgu, klasik dilbilim kaynaklarında nahiv, sarf ve belâgat ilimleri çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle belâgat kitaplarında omonimyanın sanat değeri üzerinde durulmuş, cinasın bir türü olarak kabul edilmiştir. Abdülkâhir Cürcânî'nin belâgat anlayışında omonim kelimeler, anlamın derinlik kazanmasına ve edebî metinlerin estetik yönünün güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Kuramsal düzlemde omonimya, üç ana boyutta incelenmektedir:

Dilbilimsel Boyut: Omonimiya, dilin söz varlığında yer alan doğal bir olgu olarak değerlendirilir. Arap dilinde bir kökün farklı kalıplarda tesadüfî olarak aynı lafza denk gelmesi, omonimyanın en tipik kaynağıdır.

Semantik Boyut: Anlam farklılaşması ile ilgilidir. Omonim sözcükler arasında herhangi bir semantik bağ bulunmaz; bu da onları polisemi örneklerinden ayıran en temel özelliktir.

Edebî Boyut: Omonim kelimeler klasik Arap şiiri ve hitabetinde söz sanatları için önemli bir işlev görür. Bu kullanımlar, sözün hem anlam derinliğini hem de ahenk gücünü artırır.

Çağdaş dilbilimde omonimya kavramı Ferdinand de Saussure'ün gösteren–gösterilen ilişkisi çerçevesinde yeniden ele alınmış; aynı gösterenin (lafzın) farklı gösterilenlere (anlamlara) işaret etmesi olarak tanımlanmıştır. Modern Arap dilbilimcileri ise bu kuramsal çerçeveyi Arapça örneklerle pekiştirmiş, özellikle sözlükbilim ve terminoloji alanında yeni katkılar sunmuşlardır.

Bu kuramsal çerçeve, çalışmanın hem klasik hem modern dönem yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak ele almasına, hem de omonimyanın belâgat sahasındaki estetik işlevlerini açıklamasına imkân tanıyacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Arap dilinde omonimiya (el-müşterekü'l-lafzî) olgusu hem klasik hem de modern yaklaşımlar ışığında ele alınmıştır. Araştırmanın yöntemi nitel (kalitatif) yaklaşım üzerine kurulmuş olup, betimsel-analitik yöntem esas alınmıştır.

Çalışmanın yürütülmesinde şu aşamalar izlenmiştir:

Kaynak Tarama:

Erken dönem nahiv ve belâgat kaynakları (ör. Sîbeveyh'in el-Kitâb'ı, İbn Dürüstüveyh'in risaleleri, İbn Fâris'in Maqāyîs al-lugha'sı) incelenmiştir.

Belâgat ilmiyle ilgili temel eserlerde (Abdülkâhir Cürcânî, Sekkâkî, Hatîb el-Kazvînî) omonimiya ve cinas kavramlarının işlenişi değerlendirilmiştir.

Modern dönem kaynakları arasında Dr. Mübarek Mübarek'in terminoloji sözlüğü, çağdaş dilbilimcilerin semantik analiz çalışmaları ve Arapça sözlüklerdeki tanımlar karşılaştırılmıştır.

Veri Toplama:

Klasik eserlerde tespit edilen omonim örnekleri derlenmiş; özellikle ظَعِينَةٌ, العَقِيقَةُ, الأَفْنُ, الْمَجْدُ gibi sözcükler seçilmiştir.

Modern Arap dilbiliminde yapılan sınıflandırmalar taranmış, "tam omonimiya" ve "tam olmayan omonimiya" ayrımı merkeze alınmıştır.

Analiz Yöntemi:

Omonim sözcükler semantik açıdan incelenmiş, çokanlamlılık (polisemi) ile farkları ortaya konmuştur.

Belâgat yönüyle omonim kelimelerin estetik işlevleri açıklanmış, klasik şiir ve hitabet örnekleriyle desteklenmiştir.

Elde edilen veriler karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmiş, tarihsel süreklilik ile çağdaş yorumlar arasında bağ kurulmuştur.

Sınırlılıklar:

Çalışma Arap dili bağlamıyla sınırlandırılmış; diğer dillerdeki eşseslilik olgusu yalnızca karşılaştırma amacıyla kısaca değinilmiştir.

İncelenen örnekler klasik sözlük ve belâgat kaynaklarında tespit edilenlerle sınırlıdır.

Bu yöntem sayesinde, hem klasik dönem âlimlerinin görüşleri hem de çağdaş dilbilim yaklaşımları sistematik olarak karşılaştırılmış, omonimyanın Arap dili içindeki yeri kapsamlı biçimde ortaya konmuştur.

3. BULGULAR

Araştırma sonucunda Arap dilinde omonimiya olgusunun hem klasik hem de modern kaynaklarda geniş biçimde işlendiği tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen başlıca bulgular şunlardır:

Klasik Kaynaklardaki Omonimiya Örnekleri:

Klasik sözlüklerde ve belâgat kitaplarında omonim sözcüklerin oldukça zengin örnekleri yer almaktadır.

Örneğin, ظَعِينَةُhem “yolculukta kullanılan deve” hem de “çadır” anlamında kullanılmaktadır.

العَقِيقَةُsözcüğü hem “doğumda kesilen kurban” hem de “çocuk saçının ilk kez tıraş edilmesi” anlamlarını taşımaktadır.

الأَفْنُkelimesi hem “zayıf insan” hem de “bir topluluğun öncüsü” anlamında geçmektedir.

الْمَجْدُise hem “soyluluk, şeref” hem de “yükseklik, genişlik” anlamlarında kullanılmaktadır.

Çokanlamlılık ve Omonimiya Ayrımı:

Klasik âlimler arasında omonimiya ile çokanlamlılık (polisemi) arasında farklı yaklaşımlar olduğu belirlenmiştir.

İbn Dürüstüveyh omonimiyi çokanlamlılık ile bağlantılı görürken, Sîbeveyh onu bağımsız bir olgu olarak ele almıştır.

Bu tartışma, Arap dilbiliminde uzun süre devam eden ilmî bir ayrışmanın temelini oluşturmuştur.

Belâgat ve Estetik İşlevler: Abdülkâhir Cürcânî’nin eserlerinde omonim kelimelerin edebî bir sanat unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Belâgat ilminde omonimiya “cinas” kavramı altında değerlendirilmiş, sözün güzelliğini ve etkileyiciliğini artıran bir araç olarak kabul edilmiştir.

Şiir örneklerinde omonim sözcüklerin çoklu çağrışım gücü, edebî sanatların çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.

Modern Yaklaşımlar: Çağdaş dilbilim çalışmalarında omonimiya, polisemi ile karıştırılmaması gereken müstakil bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Dr. Mübarek Mübarek'in terminoloji sözlüğünde omonimiya, anlam bağı bulunmayan eşseslilik biçiminde tanımlanmıştır.

Modern semantik araştırmalar omonim sözcükleri "tam omonimiya" (الجناس التامّ) ve "tam olmayan omonimiya" (الجناس غير التامّ) olarak iki grupta incelemekte, her birinin alt türlerini (müşâbeh, muzâra', lâhiq vb.) açıklamaktadır.

Tarihî Süreklilik: Omonimiya konusu klasik dönemden günümüze kadar kesintisiz biçimde ele alınmıştır.

Klasik eserlerdeki zengin örnekler, modern semantik teorilerle birlikte yeniden yorumlanmakta; böylece tarihî süreklilik korunmaktadır.

Bu bulgular, Arap dilinde omonimyanın hem dilbilim hem de belâgat açısından önemli bir araştırma sahası olduğunu ve farklı dönemlerde farklı boyutlarıyla işlendiğini göstermektedir.

3.1. Bulgulara Ait Alt Başlık

Araştırmanın alt bulguları incelendiğinde, omonim kelimelerin sadece semantik bir mesele olmadığı, aynı zamanda edebî sanatların üretiminde güçlü bir işlev üstlendiği görülmektedir. Şiirlerde kullanılan omonim örneklerinin anlam zenginliği yarattığı, klasik nahiv ve sarf kaynaklarında ise çoğunlukla anlam ayrımlarını belirginleştirmek için zikredildiği tespit edilmiştir. Modern semantik yaklaşımlarda ise omonim kelimeler anlam ilişkileri üzerinden sınıflandırılarak daha sistematik bir çerçevede ele alınmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Sonuçlar:

Arap dilinde omonimiya, çokanlamlılıkla karıştırılmaması gereken müstakil bir olgudur.

Klasik dönemde hem nahiv ve sarf kitaplarında hem de belâgat eserlerinde ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

Modern dönem çalışmaları, bu kavramı terminolojik açıdan netleştirmiş ve sistematik sınıflamalar geliştirmiştir.

Tartışma:

İbn Dürüstüveyh'in çokanlamlılıkla bağlantılı yorumu ile Sîbeveyh'in bağımsız olgu olarak değerlendirmesi arasındaki ayrım, Arap dilbiliminde metodolojik farklılıkları göstermektedir.

Belâgat âlimlerinin omonim kelimeleri edebî bir araç olarak değerlendirmesi, dilin estetik yönünü ortaya koymaktadır.

Modern semantik yaklaşım ise bu kavramı dilin anlam örgüsündeki işlevsel bir unsur olarak ele almıştır.

Öneriler:

Omonimiya örnekleri, çağdaş semantik çalışmalarda karşılaştırmalı olarak (örneğin Türkçe, İngilizce gibi dillerle) analiz edilmelidir.

Eğitim alanında, Arap dili öğretiminde omonim kelimeler özellikle belâgat ve semantik derslerinde örneklerle işlenmelidir.

Gelecek araştırmalarda omonimyanın dijital sözlükler ve korpus temelli çalışmalardaki yeri üzerine incelemeler yapılmalıdır.

Kaynaklar

1. Tavfīqᵘ Muḥammadᵘⁿ Shāhinᵘⁿ. Al-mushtarakᵘ al-lughawiyyᵘ: naẓariyyᵃⁿ wa taṭbīqᵃⁿ. –al-Qāhiratᵘ: Maktabatᵘ Wahbatᵃ, 1980. – 397 s.

2. ‘Umar ’Ahmad Mukhtār. Al-mu‘jamᵘ al-mawsū‘iyyᵘ li-alfāẓⁱ al-Qur’ānⁱ al-karīmⁱ wa qirā’ātihⁱ. -Ar-Riyāḍᵘ: Suṭūrᵘ al-ma‘rifatⁱ, 2002. – 1504 s.

3. Jalālᵘ ad-dīnⁱ as-Suyūṭiyyᵘ. Al-mazharᵘ fī ‘ulūmⁱ al-lughatⁱ wa ’anwā‘ihā. –Bayrūt: Al-maktabatᵘ al-‘asriyyatᵘ. – 651 s.

4. ‘Abdᵘ al-Qāhirⁱ al-Jurjāniyyᵘ. ’Asrārᵘ al-balāghatⁱ. –Bayrūt: Dārᵘ al-kitābⁱ, 2001. – 120 s.

5. ’Ibnᵘ Durustawayh. Taṣ’ĥīĥᵘ al-faṣīĥⁱ wa sharhihⁱ. –Al-Qāhiratᵘ, 2004. – 599 s.

6. ‘Aliyyᵘⁿ ‘Abdᵘ al-Wāḥidⁱ al-Wāfiy. ‘Ilmᵘ al-lughatⁱ. –Bayrūt: 1992. – 236 s.

7. Sibawayhⁱ. Al-kitābᵘ. 4 mujallad. –Al-Qāhiratᵘ: Maktabatᵘ al-Khanajī, 1988. – 446 s.: 432 s.; 662 s.; 494 s.

8. Al-Mubarridᵘ. Ma-ttafaqa lafẓahᵘ wa-’khtalafa ma‘nāhᵘ. –Bayrūt: Dārᵘ al-‘ilmⁱ, 1996. – 225 s.

9. Ibn Manẓūr. Lisanᵘ al-‘arabⁱ. 2-jild. –Bayrut: Dārᵘ Ṣādir. – 646 s.

10. Quṭrubᵘ. Al-muthallathᵘ. –Bayrut, 1990. – 124 s.

11. ’Ibnᵘ as-Sayyidⁱ al-Batalyawsiyyᵘ. Al-muthallathᵘ. 2 mujallad. – Baghdād: Dārᵘ Rashīd, 1983. – 524 s.; 593 s.

12. Ibnᵘ Mālikⁱⁿ. Al-’Ikmālᵘ al-’I‘lāmⁱ bi-tathlīthⁱ al-kalāmⁱ. –Bayrut, 2000.

13. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. Т. 4. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1957.

14. Brockelmann C. Geschichte der arabischen litteratur. Bd. I. - Weimar, 1898.

15. Brockelmann C. Geschichte der arabischen litteratur. Bd. I. - Leiden, 1937.

THE ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES OF DISTANCE EDUCATION

Author: Musayev Fayzullo Omanovich, Seniour Lecturer, Oriental university

ORCID: [0000-0002-9328-0931]
Keywords: distance education, online learning, digital technologies, education quality, educational innovations

Abstract

In recent years, the advancement of technology has made distance education an integral part of the learning process. In particular, during the COVID-19 pandemic, education systems worldwide were forced to shift to an online format, which led to a broader investigation of the possibilities of distance education. One of the primary achievements of distance learning is its ability to eliminate geographical and social limitations, ensuring access to education for everyone. This is especially important for those students who are living in remote areas or individuals for different reasons and they have limited access to traditional education.

Furthermore, distance education offers both several economic and organizational advantages for educational institutions and students. The universities and schools can reduce expenses which are related to maintaining buildings, utility services, and transportation. Students, in turn, can access learning materials in digital format, attend classes from anywhere and manage their own learning processes independently.

Among the main advantages of distance education, the following stand out:

1. **Flexibility and convenience** – Students can manage their time efficiently, which is particularly beneficial for working individuals or those with family responsibilities.

2. **Efficient use of resources** – Online libraries, video tutorials, and learning platforms enhance the quality of education.

3. **Global learning opportunities** – Students can participate in university courses from any part of the world and get international certifications.

4. **Development of information technologies** – Distance education actively integrates innovative technologies (virtual and augmented reality, adaptive learning systems) into the learning process.

Despite these achievements, distance education also presents several challenges. One of the most significant drawbacks is the limited interaction between teachers and students. In a traditional learning environment, face-to-face instruction fosters student engagement and encourages critical discussions. Distance learning, however, often shifts towards individual learning, which may be challenging for some students.

Other major challenges that affect the quality of distance education include as the following:

1. **Dependence on the internet and technology** – Internet access quality varies across different regions, reducing the effectiveness of online lessons.

2. **Student discipline and motivation** – Compared to traditional education, the distance learning requires students to be more self-disciplined. However, not all students possess this level of self-regulation.

3. **Academic integrity issues** – Ensuring academic honesty during online exams and assessments is difficult, as many students tend to rely on external sources rather than completing tasks independently.

4. **Digital competencies of teachers** – Not all educators are fully prepared to work with modern technologies. It is essential to provide special training and encourage the adoption of new teaching methodologies.

In conclusion, the distance education is becoming an essential component of modern education. To enhance its effectiveness, it is crucial to improve technological infrastructure, develop the digital competencies of teachers, and encourage students to engage in self-study learning. In the future, a hybrid approach combining distance and traditional education is expected to lead to innovative learning models.

NARRATIVIZATION TECHNIQUES IN TURKISH TOURISM ADVERTISEMENTS
TÜRK TURİZM REKLAMLARINDA ANLATISALLAŞTIRMA TEKNİKLERİ

Zilola DJURAYEVA

Doktora Öğrencisi, Türkoloji Yüksek Okulu, Taşkent Devlet Şarşinaslık Üniversitesi, Bilişsel Dilbilim, 0009-0008-1691-4460

Özet

Bu araştırma, Türk turizm reklamlarında kullanılan anlatısallaştırma stratejilerini ve bu tekniklerin destinasyon imajlarını nasıl oluşturduğunu ve kültürel kimliğe nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir. Nitel içerik analizi ve göstergebilimsel retorik perspektiflerini kullanan bu çalışma, metinsel (sözel) ve görsel işaret sistemlerinin Türkiye'yi çok boyutlu bir turistik yer olarak temsil eden ikna edici hikayeler oluşturmak için nasıl düzenlendiğini araştırmaktadır. Bu tür hikâyeler genellikle miras, otantiklik, doğal güzellik ve modernliği vurgulamakta ve Türkiye'yi geleneksel ancak küresel olarak sunmaktadır. Aşağıda, destinasyon markalaşmasında hikâye anlatımının artan önemini ortaya koyan ilgili literatür taramasına yer verilmektedir. Turizm reklam hikayeleri tarafsız olmaktan uzaktır ve Gold'un (1993) FR'yi ikna edici olarak sınıflandırmasıyla örtüşecek şekilde, destinasyondan bir tepki uyandırmaya yönelik algıları, motivasyonları ve duygusal bağlılıkları çerçeveler. Anlatı taşımacılığı teorisi aynı zamanda turistlerin nasıl daha ilgili, empatik olduklarına ve zorlayıcı anlatılar deneyimlediklerinde deneyimlerinin daha otantik olduğunu hissettiklerine dair içgörüler sunmaktadır. Metodolojik olarak çalışma, sözel retorik ve görsel imgelerin tutarlı ve duygusal açıdan zengin hikayeler oluşturmak için nasıl bir araya geldiğini gösteren Türk turizm reklamlarına odaklanmaktadır. Çalışma ayrıca sinirbilimsel bakış açılarının (göz izleme ve galvanik deri tepkisi dahil) anlatı ipuçlarına verilen bilinçsiz tepkilerin incelenmesinde çok faydalı olabileceğini kabul etmektedir. Türk turizm tanıtımının, ulusal kendini ifade etmeyi güçlendirmek ve destinasyonun çekiciliğini sağlamak için doğrusal anlatıyı, kültürel ikonografiyi ve ünlü bağlantılarını araç olarak kullandığı bildirilmektedir. Bu taktikler, söz konusu tanıtım içeriğine bir merkez oluşturmaktan öte, Türkiye'nin küresel imajını belirleyen kültür ve insanlarla ilgili mit ve stereotiplerin propagandasını yapmaktadır. Bu çalışma, özellikle turizm reklamlarının anlatısallaştırılmasının, ulusal kimlik, ekonomik zorunluluklar ve uluslararası temsile aracılık eden pazarlama araçları ve kültürel pratikler olarak anlaşılması gerektiği sonucuna varmaktadır. Ayrıca, anlatı analizi ve nöropazarlama kombinasyonunun, turizm iletişiminin ikna edici bir araç olarak nasıl çalıştığını ve turistlerin güdüsel davranışlarını nasıl etkilediğini anlamada yardımcı olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Anlatısallaştırma, Türk turizm reklamcılığı, destinasyon markalaşması, kültürel kimlik, tüketici algısı

Abstract

This research analyses the narrativization strategies used in Turkish tourism commercials and how these techniques create destination images and help to contribute to cultural identity. Using qualitative content analysis and semiotic-rhetorical perspectives, this study explores how textual (verbal) and visual sign systems are orchestrated to construct persuasive stories which represent Türkiye as a multi-dimensional tourist locale. Such stories often emphasize heritage, authenticity, natural beauty and modernity and present Turkey as traditional yet global. Below is the review of related literature nuggets that demonstrates the escalating importance of storytelling in destination branding. Tourism advertising stories are far from neutral, and they frame perceptions, motivations and emotional attachments towards provoking a response from the destination; coinciding with Gold's (1993) classification of FR as persuasive. Narrative transportation theory also offers insights into how tourists are more engaged, empathetic and feel that their experience is more authentic when experiencing compelling narratives. Methodologically, the study concentrates on Turkish tourism advertisements which demonstrate how verbal rhetoric and visual imagery combine to form coherent and emotionally rich stories. The study also recognizes that neuroscientific viewpoints (including eye-tracking and galvanic skin response) could be very useful in examining unconscious responses to narrative cues.It is reported that the Turkish tourism promoting uses linear narrative, cultural iconography and celebrity connections as tools to strengthen national self-expression and secure destination appeal. These tactics develop more than just a centre to such promotional content, they create propaganda for the myths and stereotypes about culture and people that determines Turkey's global image. The study then concludes that the narrativization of tourism advertising in particular must be understood as marketing tools and cultural practices that mediatize national identity, economic imperatives and international representation. It also stands to indicate that the combination of narrative analysis and neuromarketing is helpful in understanding how tourism communication works as a persuasive tool and influences tourist motive behaviour..

Keywords: Narrativization, Turkish tourism advertising, destination branding, cultural identity, consumer perception

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Türk turizm reklamlarının anlatı tekniklerine odaklanmakta ve böylece bu tekniklerin bir turizm destinasyonu olarak ülkenin belirli imajlarını nasıl inşa ettiğini ve yeniden ürettiğini incelemektedir. Bu, retorik ve görsel işaretlerin (ya da göstergebilimin) ve reklamcılar ile kamu/özel kuruluşlar tarafından turist bakışının üretiminde kullanılan yinelenen temaların yapısökümünü içermektedir (Bourse & Yücel, 2017). Bunların ulusal kimlik inşası ve jeopolitik hırsın çeşitli katmanlarıyla nasıl kesiştiğinin analizi, Türkiye'nin dünyaya yönelik söylemsel imgelerini yapılandırmaktadır (Arslan, 2024). İşaretler, stereotipler ve mitler olarak reklam söylemlerinin nasıl kültürel bir ayna görevi gördüğü ve markaların, Türkiye'nin tartışmalı ulusal kimliğine ışık tutabilecek işaretleri ve anlatıları yaratma aracı olduğu tartışılmaktadır (Yücel, 2019). Bu araştırma, uluslararası turistleri çekmek için tasarlanan ve aynı zamanda belirli ulusal benlik algılarını -genellikle geleneksel ve modernin bir tür karmaşık, birbirine bağlı ilişkisi içinde- zımnen güçlendirmek için çalışan kurgulanmış tanıtım anlatılarını inceleyecektir.

Ayrıca bu araştırma, potansiyel gezginlerle duygusal bağ kurmak için kullanılan imgesel anlatıların incelenmesine katkıda bulunacak ve bu anlatıları Türk turizminin genel markalaşma ve pazarlama konumlandırma stratejilerine bir girdi olarak kullanacaktır (Moin vd., 2020). Ulus

markalaşması, kültürel diplomasi ve turizm endüstrisinin ekonomik zorunlulukları kompleksini anlamak için bu uygulamaların farkında olmamız gerekir..

1.1. Kuramsal Çerçeve

Turizm pazarlamasında hikâyenin eleştirel incelemesi, özellikle metodolojik stratejisi ve paradigmatik konumlandırmaları açısından son yıllarda son derece zengin bir alan olduğunu kanıtlamıştır (Mura & Sharif, 2016). Bu yeni araştırma grubu, destinasyon imajını oluştururken (Xu ve Chen, 2024), seyahat motivasyonunu ve önemli seyahat deneyimlerini etkilerken hikaye anlatımının önemini vurgulamaktadır. Algının niyet üzerindeki etkisi, destinasyon pazarlama iletişimi yoluyla olumlu bir şekilde aktarılmaktadır. Başarılı pazarlama iletişimi, destinasyonun özelliklerini potansiyel ziyaretçilerin istekleriyle birleştirerek algılarını ve niyetlerini değiştirmede kilit bir faktördür (Švec vd., 2025). Hikayeler -bir gerçek olarak- iyi bir iletişimdir. Başka bir şeyin hizmetinde (sadece) yayılmanın ötesine geçen ve aslında bir insan ulusunu ve onun dünyadaki yerini yeniden hayal etme projesinin bir parçası olan bir hikaye etme eylemidir (Jørgensen vd., 2023). Araştırmacılar, ilgili bir anlam aracı olarak görsel kültürün, yalnızca ulusun marka iletişimini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda kimlik söylemi kimliğini dolaylı olarak etkilediği ulusun inşasında da önemli bir rol oynadığı için bu kışkırtmayı yönlendirdiğinin altını çizmiştir (Rodner & Kerrigan, 2018).

Bu etki, tanıtım hikayelerinin yalnızca potansiyel turistin anlamlandırmasını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda kültür, tarih ve doğa hakkında anlamın kasıtlı olarak oluşturulduğu "yerin seçici çerçeveleme anlatıları" olarak hizmet ettiğini gösteren çalışmalarda genişletilmiştir (Budeanu 2024). Seyahat reklamcılığında, hikâye anlatımının stratejik kullanımı tüketicilerde empati ve öz-referans oluşturmayı teşvik edebilir ve böylece bir destinasyona yönelik davranışsal niyetleri etkileyebilir (Akgün vd., 2015). Kültürel bir imada bulunmak kolaydır, destinasyon dikkat çekicidir ve ilgi uyandırmak için tutum çeşitlendirilir ve tüketicilerin destinasyonla duygusal bağı kurulabilir (Guo vd., 2022). Bu hikaye, turistik destinasyonların gizemi için sadece estetik bir deneyim olarak sunulmayabilir. Dahası, turizm iletişiminin hikaye anlatma gücü, destinasyona özgü kimliği ve kültürel mirası yakalama ve buna bağlı olarak, aksi takdirde soyut olan coğrafi konumları potansiyel misafirler için duygusal olarak zenginleştirilmiş hikayelere dönüştürme becerisiyle güçlenir (Solomon vd., 2022). Bu analoji destinasyonların marka kişiliğine de uyarlanabilir: insani özellikler mekânlara aktarılır, böylece tüketicilerle daha güçlü bir ilişki kurulur (ve ziyaret niyeti şekillenir) (Calderón-Fajardo vd., 2024).

Ayrıca, günümüzde giderek karmaşıklaşan küresel turizm pazarında rekabet edebilmek, destinasyonların kendilerini özel kılan unsurları insanlara anlatabilmelerini ve potansiyel turistlerle daha etkili bir şekilde bağlantı kurabilmelerini sağlamak için güçlü hikâyelerle desteklenen güçlü bir destinasyon markasına ihtiyaç duyulmaktadır (Aman vd., 2024). Diğer çalışmalar, destinasyon hikâyesinin destinasyon kimliğini tüketiciye etkili bir şekilde iletmek için nasıl kullanılabileceğini ve bu anlatının tanıtım çabalarına ve değer algılarına nasıl destek olabileceğini keşfetmek için bir mekanizma olarak anlatı inşasını tasvir etmeye daha az önem vermiştir (Solomon vd., 2022). Bu durum özellikle, dikkatlice düşünülmüş hikâyelerin önceden oluşmuş klişelerin ve bilgisizliğin üstesinden gelebileceği ve yeni bir markanın inşasını kolaylaştırabileceği bilinmeyen/yeniden ortaya çıkan destinasyonlar için geçerlidir (Nørfelt vd., 2018). Seyahat Destinasyonu Bilgi Filmi Hikâye Anlatımı Yoluyla Müşterileri Etkilemek Dari film Travel Destination Information sering digunakan upaya membangun hubungan emosional dengan program wisatawan potensial atau calon wisatawan melalui penjelasan technis, storytelling, dan memasukkan ke dalam boxes sensory experience dan/atau (Kusumah & Andrianto, 2023). Kültürel içgörüler. Somut olmayan coğrafyalar canlı hale getirilir ve turistlere duygusal olarak çekici gelir ve "destinasyon için marka kişiliği oluşturulmasına"

katkıda bulunur (Fang vd., 2024). Anlatıya ilişkin böylesi bütüncül bir bakış açısı, tanıtım amaçlı anlatıların etkili olma derecelerinin, bir mevcudiyet deneyimi yaratma ve psikolojik tepkiyi azaltma derecelerinin bir fonksiyonu olduğunu ve sonuçta destinasyonla ilgili daha yüksek mevcudiyet ve ikna düzeylerine yol açtığını kabul etmektedir (Cao vd. Bu daldırma etkisi, daha yüksek bir katılım ve daha düşük bilişsel direnç göz önüne alındığında, destinasyona yönelik tutum ve ziyaret niyetinin potansiyelini etkili bir şekilde artırmaktadır (Yoon ve Lee, 2023).

Bu küresel anlatı taktiği aynı zamanda, bir destinasyonun imajıyla güçlü bir şekilde bağlantılı olan marka kişiliğinin, ziyaretçilerin destinasyona nasıl maruz kalacağını ve onunla nasıl etkileşime gireceğini şekillendirmede çok önemli olduğu inancına dayanmaktadır (Calderón-Fajardo vd., 2024). Ayrıca, benlik uyumu teorisine göre, turistler kendi benlik kavramlarıyla eşleşen kişiliklere sahip destinasyonları tercih etmekte ve bu da destinasyona yönelik tutum ve davranışsal niyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Uşaklı ve Baloğlu, 2010). Hikâye anlatımı stratejisine ilişkin bu daha rafine anlayış aynı zamanda turizm destinasyonunda anlatının yönetimi için karmaşık bir yazarlık ağı, süreçler ve içerik üretimi ve bölgesel yazma (işlevsel ve turizm sonrası) ilişkilerini yapılandırmaya yönelik bir strateji anlamına gelmektedir (Gravili ve Rosato, 2016). Bu yaklaşım, destinasyon tanıtımının, destinasyon pazarlamacılarının üzerinde doğrudan kontrole sahip olduğu 'tek' pazarlama unsuru olduğunu kabul etmekte, dolayısıyla da sunulan nitelikleri kasıtlı ve farklı bir şekilde inşa etmelerine olanak sağlamaktadır (Švec vd., 2025). Dolayısıyla, Türkiye'deki turistik reklamlarda anlatı stratejilerinin araçsal kullanımı, hikâye anlatma tekniklerinin işlevine, belirli destinasyon imajlarının üretimine ve turist algılarının inşasına daha yakından bakılmasını gerektirmektedir.

2. YÖNTEM

Yazılı Türk seyahat reklamları üzerinde nitel içerik analizi yöntemini geliştiren bu çalışma, ne tür anlatı stratejilerinin yaygın olduğuna ve hangi göstergebilimsel modellere ait olduklarına odaklanmaktadır. Özellikle bu reklamlarda yer alan görsel ve sözel unsurların, potansiyel turistlerin algılarını ve niyetlerini oluşturan ikna edici bir anlatıyı nasıl ifade ettiğini ele almaktadır. Böyle bir analitik model, turizm pazarlamasında anlatı taşımacılığı ve telepresence açısından anlatı unsurlarının rolüne (Cao vd., 2021) ve tüketici tutum ve niyet oluşumuna (Lim ve Childs, 2020) yönelik artan akademik ilgi göz önüne alındığında ilginçtir. Bu yaklaşımla, açık metinsel açıklama veya örtük görsel bilgi gibi anlatı unsurlarının, izleyiciyi duygusal tepkinin içine çekmeyi amaçlayan bir reklamın genel ikna edici etkinliğine nasıl katkıda bulunduğu üzerinde sistematik olarak gezinebiliriz3 (Nikulina vd., 2024) (Yang vd., 2022).

Olumlu destinasyon imajları üretebilen ve potansiyel ziyaretçilere kimlik kazandırabilen birkaç etkili destinasyon anlatısı vardır (Yang vd., 2022). Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, göstergebilimsel ve retorik stratejilerin karşılaştırmalı bir analizini benimseyerek (Nørfelt vd., 2018), Türk turizm reklamlarındaki anlatı mimarilerini ve bunlar aracılığıyla diğer destinasyonlarla ilişkili olarak destinasyon imajlarının ve turist algılarının nasıl inşa edilebileceğini araştırmaktır. Bu çalışma, turizm sektörünün giderek küreselleştiği ve görsel odaklı hale geldiği (görsel stratejiler pazarlamada kilit rol oynamaktadır), ancak firmaların bu stratejileri teknolojik açıdan bilgili, müşteri merkezli iletişim ortamında nasıl oluşturdukları ve uyguladıkları hakkında çok az şey bilindiği (Ge ve Gretzel, 2018) göz önüne alındığında özellikle ilgi çekicidir. Bu makale, Türk turizm reklamlarında geliştirilen anlatı stratejisi olgularının karşılaştırmalı olarak kapsamlı bir incelemesini sunmanın yanı sıra, bu stratejiler arasında var olan ilişkisel etkileri ve bunların destinasyon markalaşması ve destinasyonda yer alan turistler üzerindeki ilgisini değerlendirdiği için bu boşluğu bir ölçüde doldurmaktadır.

Bu çerçevede çalışma, açık metinler ile örtük görsel referanslar arasındaki diyalog benzeri ilişkiyi ve bu iki seviyenin bir dizi alıcı için ikna edici olan tutarlı bir mesaj oluşturmada nasıl

etkileşime girdiğini ve işbirliği yaptığını daha fazla araştıracaktır. Bu, kültürel deyimlerin ve tarihi geçmişlerin bu tür hikayelerin dokusunda nasıl yer aldığını, bu hikayelerin inandırıcılığını ve 'dinleyici memnuniyetini' nasıl artırdığını incelemeyi de içerecektir. Bu, sesi daha gerçekçi ve bağlamsal bir şekilde geliştirmek için hikaye, kültür ve tarihin nasıl dahil edilebileceğinin hayal edilmesini de içerir. Dolayısıyla burada test edilen şey... sistemik anlatı stratejilerinin anlatı aktarımını teşvik etme kapasiteleri açısından etkinliği... tüketicilerin anlatı yoluyla ne ölçüde aktarıldıkları, bu anlatı tarafından ne ölçüde büyülendikleri ve dolayısıyla anlatıya daha fazla dikkat ettikleri, anlatıya daha fazla katıldıkları ve anlatı tarafından daha fazla ikna edildikleridir. (Ok, 2019)

Bu sürükleyicilik daha sonra karşı argümanları ve olumsuz düşünceleri azaltır ve anlatım artık daha çok gerçek hayat gibi hissettirir. (Ok, 2019). Bu durum, pazarlama çabasının izleyicisini belki de hikayenin daha fazla oyuncusu haline getirir (ve dolayısıyla pazarlanan siteyle daha güçlü veya daha uygun bir şekilde özdeşleşir) (Thomas ve Grigsby, 2024). Sonuç olarak, böylesine yüksek bir katılım, izleyicinin destinasyon çekiciliği algısını ve ziyaret etme niyetini önemli ölçüde artırabilir. Bu durumun araştırılması özellikle ilgi çekicidir çünkü turizmi etkileyenlerin iletişim stratejilerini incelerken, bağlılık talep etmek için anlatıyı kullanma eğilimindedirler (Rodríguez-Hidalgo vd., 2025). Bu süreçte, Türkiye'nin turizm reklam anlatılarının bu destinasyon kimliklerini inşa etmede ve tüketici davranışını etkilemede kullandığı özel mekanizmalar keşfedilecek ve böylece destinasyon markalaşmasında stratejik iletişimin rolünün daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

3. BULGULAR

Türk turizm reklamlarının analizi, destinasyon temsillerini inşa etmek için çoğunlukla miras, doğal güzellik ve otantik kültürel deneyime vurgu yapan anlatı ve söylem çerçeveleri ve tematik içerik gibi anlatı stratejilerinin nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bu anlatıların içinde genellikle, Anlatı Taşımacılığı Teorisi'ne benzer şekilde, izleyicileri duygusal ve sürükleyici bir şekilde hikayenin içine çekmek için tasarlanmış ilgi çekici görseller ve metinsel retorik yer almaktadır (Yang vd., 2024). Bu tür reklamlarda ünlülerin onayının her yerde bulunması, potansiyel turistler arasında marka ilgisi, duygusal uyarılma ve hafızada hatırlama oluşturmak için yerleşik güvenilirlik ve istek uyandıran çekiciliğin gücünden yararlanarak ikna edici etkinliklerini de artırmaktadır (Michael vd., 2024). Bu, algılanan destinasyon özgünlüğünü artıran ve seyahat niyetini daha da geliştiren ünlülerin onayına ilişkin bulgularla da uyumludur (Zhu vd., 2022). Ve hepsinden önemlisi, bu tür reklamlar hikayeleri doğrusal bir şekilde takip ederek, izleyiciyi destinasyonlarda sahnelenmiş bir tura ve kültürel karşılaşmaların içgörülerine götürür ve dolaylı olarak Türkiye'nin çok katmanlı ve dostane bir ülke olduğu imajını önerir (Ok, 2019).

Bu özellik doğrusaldır ve genellikle kullanıcı tarafından oluşturulan içerik ile etkileşimli içeriği karıştırır; destinasyonla daha derin bir etkileşim ve öne çıkan destinasyonları ziyaret etmek için duygusal bir bağlılık ve istek uyandırır. Bu süreçte yalnızca otantik turizm imajı değil, aynı zamanda akranlar tarafından oluşturulan içeriğin yeni talebine verilen yanıt da dikkate alınmakta, tanıtım araçlarının kapsamı gelenekselden tanıtım haberlerini veya görüntülerini almaya kadar genişlemektedir (Lee, 2017). Günümüzde reklamcılık bile, belirli bir tüketici listesini hedefleyen duygusal uyaranlara ilişkin görsel iletişimin daha iyi ayarlanması için yapay zeka tarafından üretilen görüntüler ve sofistike göz izleme ölçümleri kullanarak tüketicinin bilinçsiz tepkilerine hitap etmektedir (Calderón-Fajardo vd., 2024). Bu teknolojik gelişme, pazarlama başarısını artırmak için ampirik bir temel olarak kullanılabilecek görsel uyarım algısı ile marka ve destinasyon kişiliği hakkında spesifik veriler sağlayabilmektedir (Calderón-Fajardo vd., 2024). Hikâyeye dayalı metodolojiler ile edebi vizyonun bu daha incelikli kesişimi, potansiyel turist tüketicilerin bakışlarını ve nihayetinde gelecekteki turistik kararlarını ve

hareketliliklerini yakalamak ve tutmak için aktif bir arayış içinde statik formları telematize etmektedir (Calderón-Fajardo vd., 2024) (Michael vd., 2024).

Bu inşa ve üretim anlatı modeli, eleştirel düşünmemenin, alternatifler üretmemenin (ve bu durumda reklamların ikna edici yönlerini güçlendirmenin) bir yoludur ve bu da muhtemelen bir turizm destinasyonu olarak Türkiye'ye yönelik olumlu tutumu artıracaktır (Ok, 2019). Psikofizyolojik ölçümlerin (göz izleme ve galvanik deri tepkisi gibi) stratejik kullanımının yanı sıra bunların görsel olarak analiz edilmesi, görsel ve marka performansını olumlu yönde etkilemeyi umarak izleyicinin dikkati ve duygu-uyarılması hakkında değerli bilgiler sağlar (Calderón-Fajardo vd., 2024). Bu nörobilimsel ölçek, bilinçli ve bilinçsiz dikkatin nesnel ölçümünü birleştirmekte ve 'öz raporların' potansiyel raporlama önyargılarını en aza indirmekte ve turist marka çağrışımlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Mandić vd., 2023). Tüketicilerin markaya yönelik anlık bilinçli ve bilinçsiz tepkilerini gösteren göz izleme ve GSR süreçleriyle yan yana getirildiğinde, turistlerin zihinlerinde markaları nasıl ilişkilendirdiklerine dair bir fikir vermektedir (Calderón-Fajardo vd., 2024). Gördüğümüz gibi bu uygulama, turizm reklamcılığına büyük miktarlarda para yatırıldığında özellikle değerlidir; başarılı ve uyarıcı bir reklam elde etmek için okuyucunun 'dikkati' ve 'duygusal tepkisi' çok önemlidir (Li vd., 2019) (De-Frutos-Arranz & López, 2022).

Bu yöntemler, tüketici davranışını yönlendiren örtük bilişsel ve duygusal süreçlere önyargısız erişim elde etmemize yardımcı olur (Intergart, 2018) ve kendi kendine bildirilenlerden çok daha büyüktür: görselin kendisine ve marka mesajına gerçek bir tüketici tepkisi görürüz (Michael vd., 2019). Bu tür bir nörofizyolojik yaklaşım, reklamlarda yer alan hangi görsel ve anlatı unsurlarının daha fazla dikkat çekebildiğini ve duygusal uyarılma yaratabildiğini ortaya çıkarabilir ve yeni reklam stratejilerinde daha fazla ilerleme sağlanmasına yönelik tavsiyeleri kolaylaştırabilir (Calderón-Fajardo vd., 2024). Bu nedenle, destinasyon pazarlamasında en ikna edici ve faydalı olacak reklam içeriğinin optimum kalibrasyonunun tartışılabileceği ölçüde düşünülebilir (Krabokoukis, 2025). Bu düzeyde ayrıntılı bir analiz, bir reklamın yalnızca göz alıcı değil, aynı zamanda nörolojik açıdan da ilgi çekici olmasını sağlar; hedef müşterinin bilinçaltındaki arzu edilen motivasyonlara ve isteklere dokunur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma sayesinde, bir turizm destinasyonu için kimlik yaratmak ve onu tüketim toplumuna "satmak" amacıyla Türk turizm reklamlarında uygulanan anlatı stratejilerine genel bir bakış oluşturmak mümkün olmuştur. Böyle bir analiz, turistlerin algılarını ve niyetlerini şekillendirmede iyi yapılandırılmış hikayelerin önemini vurgulamakta ve gelecekte destinasyon pazarlaması için bazı yararlı tavsiyeler sunmaktadır.

Ayrıca, göz izleme, galvanik deri tepkisi ve elektroensefalografi gibi nörobilimsel ölçümlerin uygulanmasının, tüketicilerin bu anlatılara nasıl tepki verdiğine dair daha derin bir anlayış sağlayacağını ve öz bildirim ölçümlerinin sınırlarını aşarak gizli duygusal ve bilişsel süreçlere gireceğini öne sürmektedir. Bu protokoller, destinasyon görüntülerinin duygusal ve bilişsel etkisinin öznel özet ölçümlere dayanmadan ölçülmesini sağlar ve anket odaklı araştırmaların odak noktası olan kara kutunun (gözlemlenen tüketici tepkisi) iskeletine ampirik et sağlar, tüketici katılımının gizli süreçlerinin maskesini düşürür ve pazarlamacıların yaratıcı uygulamalarını ve mesajlarını ulusal turizm tanıtım kampanyalarının ardından çekmeye çalıştıkları psikolojik ve davranışsal kaldıraçlar etrafında daha etkili bir şekilde uyarlamalarını sağlar. Nihayetinde, bu derin psikofizyolojik anlayış, potansiyel turistleri heyecanlandırmak ve mümkün olan en yüksek dönüşüm oranlarını ve kalıcı ilişkileri elde etmek için en hedefli ve etkili reklamların geliştirilmesine olanak tanır. Bu, destinasyon markasının görsel ifadesinin iletişim ve algı isteklerine yakın olmasını ve imzalanan kitleyle gerçekten yankı uyandıran bir dile duyulan güçlü özlemi karşılamasını garanti etmek içindir. Bu sadece bilinçaltı güçlerin

seyahat karar verme sürecinde nasıl hareket ettiğine dair güçlü bir model olmakla kalmıyor, aynı zamanda nörobilimin burada bilinçli olarak kullanılıyor olması, daha sonra beynin dinleyicileri ve okuyucularında altın kahverengi ve lezzetli bir ikna olana kadar pişirilmek üzere gönderilen en görsel ve metinsel olanı sunmak için.

Bu, sadece akla değil, aynı zamanda kalbe ve zihne de hitap eden, beynin vizyon ve hikayenin bilinçaltında iletildiği alanlarına erişen ilgi çekici kampanyaların geliştirilmesine olanak tanır. Bu gelişmiş içgörü, ziyaretçi katılımını artıran ve doğrudan bir ziyaretçinin duygusal ve bilişsel kaldıraçlarına pazarlama yaparak davranışı doğrudan etkileyen güçlü veri odaklı pazarlama stratejilerine dönüşür.

Sonuç olarak, burada gösterilen, destinasyon pazarlamasını yorumlamak ve daha etkili ve psikolojik olarak sağlam reklamlar oluşturmak için nörobilimsel kanıtlarla entegre edildiğinde anlatı temelli düşüncenin uygunluğudur. Gelecekteki araştırmalar için çıkarımlar Bu çalışma, nöro-bilgilendirilmiş reklamların tekrar ziyaret ve destinasyon sadakati üzerindeki uzun vadeli etkileri alanında gelecekteki araştırmalara rehberlik edecek çıkarımlara sahiptir. Gelecekteki araştırmalar için, destinasyon reklamcılığına yönelik anlatı arketiplerinin kültürler arası etkilerinin, deneklerin kültürel yönelimlerine göre nasıl değiştiğine dayalı olarak araştırılması ilgi çekici olabilir; bu da destinasyon reklamcılığına yönelik psikofizyolojik tepkileri ılımlı hale getirebilir.

5. KAYNAKLAR

1. Akgün, A. E., Keskin, H., Ayar, H., & Erdoğan, E. (2015). The Influence of Storytelling Approach in Travel Writings on Readers' Empathy and Travel Intentions. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 207, 577. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.10.129

2. Aman, E. E., Papp-Váry, Á., Kangai, D., & Odunga, S. O. (2024). Building a Sustainable Future: Challenges, Opportunities, and Innovative Strategies for Destination Branding in Tourism. Administrative Sciences, 14(12), 312. https://doi.org/10.3390/admsci14120312

3. Arslan, E. B. (2024). Media Framing of Conflict: Exploring Its Influence on International Perception in Turkey. Journal of International Relations, 4(2), 56. https://doi.org/10.47604/jir.2599

4. Bourse, M., & Yücel, H. (2017). Image and Tourist Discourses: Turkey Seen by Advertisements. Online Journal of Communication and Media Technologies, 7, 28. https://doi.org/10.30935/ojcmt/2623

5. Budeanu, A., Gyimóthy, S., Moya, A., Furunes, T., & Kvalsvik, L. K. (2024). Garbage Odysseys : Navigating the Fickle Institutional Context of Waste Management by Zanzibari Hotels. Research Portal Denmark, 51.

6. Calderón-Fajardo, V., Anaya-Sánchez, R., & Rejón-Guardia, F. (2024). Neurotourism Insights: Eye Tracking and Galvanic Analysis of Tourism Destination Brand Logos and AI Visuals. Tourism & Management Studies, 20(3), 53. https://doi.org/10.18089/tms.20240305

7. Cao, X., Qu, Z., Yan, L., & Hu, J. (2021). How the destination short video affects the customers' attitude: The role of narrative transportation. Journal of Retailing and Consumer Services, 62, 102672. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102672

8. De-Frutos-Arranz, S., & López, M.-F. B. (2022). The State of the Art of Emotional Advertising in Tourism: A Neuromarketing Perspective. Tourism Review International, 26(2), 139. https://doi.org/10.3727/154427221x16317419620246

9. DİNERİ, E., ÖZSAATCI, F. G. B., Kılıç, Y., Çiğdem, Ş., & Sayar, G. (2024). Unveiling the Power of Nation Branding: Exploring the Impact of Economic Factors on Global Image Perception. Sustainability, 16(16), 6950. https://doi.org/10.3390/su16166950

10. Fang, X., Chatzipanagiotou, K., & Veloutsou, C. (2024). Untangling the Complex and Idiosyncratic Nature of Tourist Destination Brand Equity. Journal of Travel Research. https://doi.org/10.1177/00472875241268404

11. Ge, J., & Gretzel, U. (2018). Social Media-Based Visual Strategies in Tourism Marketing. International Journal of Semiotics and Visual Rhetoric, 2(2), 23. https://doi.org/10.4018/ijsvr.2018070102

12. Gravili, S., & Rosato, P. (2016). Storytelling as a managerial tool in tourism destinations: actors, processes and relations. International Journal of Markets and Business Systems, 2(4), 276. https://doi.org/10.1504/ijmabs.2016.084752

13. Guo, Y., Huang, T., & Luo, Q. (2022). Cats in Palace Museum: A narrative of cultural heritage and empathy of youth. Frontiers in Psychology, 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1003455

14. Jørgensen, O. H., Clausen, R. T. J., Cassinger, C., Kompaniet, O. R., Källström, L., & Thufvesson, O. (2023). Top-of-Mind Awareness analysis in 5 Danish cities: Cognitive image forming factors, development over time and age and gender dependance. Research Portal Denmark, 63.

15. Krabokoukis, T. (2025). Bridging Neuromarketing and Data Analytics in Tourism: An Adaptive Digital Marketing Framework for Hotels and Destinations. Tourism and Hospitality, 6(1), 12. https://doi.org/10.3390/tourhosp6010012

16. Kusumah, A. H. G., & Andrianto, T. (2023). Narrative Crafting in Tourism Destinations: An Autoethnographic Exploration of Storytelling Techniques for Tour Guides. Journal of Tourism Sustainability, 3(1), 19. https://doi.org/10.35313/jtospolban.v3i1.72

17. Lee, U.K. (2017). International Tourism Advertisements on Social Media: Impact of Argument Quality and Source. Sustainability, 9(9), 1537. https://doi.org/10.3390/su9091537

18. Li, M., Chen, Y., Wang, J., & Liu, T. (2019). Children's attention toward cartoon executed photos. Annals of Tourism Research, 80, 102799. https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102799

19. Lim, H., & Childs, M. (2020). Visual storytelling on Instagram: branded photo narrative and the role of telepresence. Journal of Research in Interactive Marketing, 14(1), 33. https://doi.org/10.1108/jrim-09-2018-0115

20. Mandić, A., Pavlić, I., Puh, B., & Séraphin, H. (2023). Children and overtourism: a cognitive neuroscience experiment to reflect on exposure and behavioural consequences. Journal of Sustainable Tourism, 32(11), 2258. https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2278023

21. Michael, I., Ramsøy, T. Z., Balakrishnan, M. S., & Kotsi, F. (2019). A study of unconscious emotional and cognitive responses to tourism images using a neuroscience method. Journal of Islamic Marketing, 10(2), 543. https://doi.org/10.1108/jima-09-2017-0098

22. Michael, N., Zoega, T., & Michael, I. (2024). The Power of Fame: Evaluating Celebrity Influence on Brand Attention, Emotion, and Memory. Research Square (Research Square). https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-4753765/v1

23. Moin, S. M. A., Hosany, S., & O'Brien, J. (2020). Storytelling in destination brands' promotional videos. Tourism Management Perspectives, 34, 100639. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100639

24. Mura, P., & Sharif, S. P. (2016). Narrative analysis in tourism: a critical review [Review of Narrative analysis in tourism: a critical review]. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 17(2), 194. Taylor & Francis. https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1227276

25. Nikulina, O. L., Riel, A. C. R. van, Lemmink, J., Grewal, D., & Wetzels, M. (2024). Narrate, Act, and Resonate to Tell a Visual Story: A Systematic Review of How Images Transport Viewers [Review of Narrate, Act, and Resonate to Tell a Visual Story: A Systematic Review of How Images Transport Viewers]. Journal of Advertising, 53(4), 605. Taylor & Francis. https://doi.org/10.1080/00913367.2024.2309921

26. Nørfelt, A., Köck, F., Josiassen, A., Conduit, J., Plewa, C., & Wilkie, D. (2018). Conceptualization and Empirical Validation of Tourist Xenophilia. Research Portal Denmark, 185.

27. Ok, P. (2019). European luxury fashion brand advertising and marketing relating to nostalgia. Studies in Communication Sciences, 18(2). https://doi.org/10.24434/j.scoms.2018.02.007

28. Rodner, V., & Kerrigan, F. (2018). From Modernism to Populism – art as a discursive mirror of the nation brand. European Journal of Marketing, 52, 882. https://doi.org/10.1108/ejm-12-2016-0707

29. Rodríguez-Hidalgo, A. B., García, J. S., & Salcedo, A. L. T. (2025). The persuasive communication of Instagram influencers to promote tourism in the Riviera Maya. Frontiers in Communication, 9. https://doi.org/10.3389/fcomm.2024.1502109

30. Solomon, E. N.-A., Adu-Debrah, L. K., & Braimah, S. M. (2022). Promoting Tourism Destinations Through Storytelling. In Advances in hospitality, tourism and the services industry (AHTSI) book series (p. 117). IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-6684-3436-9.ch007

31. Švec, R., Klufová, R., Pícha, K., & Vysušilová, P. (2025). Challenges of the Marketing Communication in Administratively Defined Tourist Destinations. DETUROPE - The Central European Journal of Tourism and Regional Development, 16(2), 128. https://doi.org/10.32725/det.2024.023

32. Thomas, V. L., & Grigsby, J. L. (2024). Narrative transportation: A systematic literature review and future research agenda. Psychology and Marketing, 41(8), 1805. https://doi.org/10.1002/mar.22011

33. Uşaklı, A., & Baloğlu, Ş. (2010). Brand personality of tourist destinations: An application of self-congruity theory. Tourism Management, 32(1), 114. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.06.006

34. Xu, X., & Chen, F. (2024). Effective tourism destination stories: Matching effects between story type and destination type. Journal of Hospitality and Tourism Management, 60, 393. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2024.08.011

35. Yang, J., Yang, N., Zhang, H., & Yao, R. (2024). From Screen to Table: How Religious Food Documentaries Inspire Non-Religious Consumers' Purchase Intentions. Research Square (Research Square). https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5301412/v1

36. Yang, W., Chen, Q., Huang, X., Xie, J., Xie, M., & Shi, J. (2022). Image and text presentation forms in destination marketing: An eye-tracking analysis and a laboratory experiment. Frontiers in Psychology, 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1024991

37. Yoon, S., & Lee, E. (2023). STORYTELLING ADS FOR TOURIST SITES: PERCEIVED VALUE, IMMERSION, AND ATTACHMENT. Tourism Culture & Communication. https://doi.org/10.3727/109830423x16861456751037

38. Yücel, H. (2019). Cultural identity in Turkish advertisements. Social Semiotics, 31(2), 305. https://doi.org/10.1080/10350330.2019.1631463

39. Zhu, C., Fong, L. H. N., Gao, H., Buhalis, D., & Shang, Z. (2022). How does celebrity involvement influence travel intention? The case of promoting Chengdu on TikTok. Information Technology & Tourism, 24(3), 389. https://doi.org/10.1007/s40558-022-00233-w.

THE INTENTIONAL STRUCTURE OF THE DISCOURSE OF THE "RUKHANI ZHANGYRU" PROGRAM: LINGUISTIC MECHANISMS OF NATIONAL IDENTITY FORMATION

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ ДИСКУРСЫНЫҢ ИНТЕНЦИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ: ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТІЛДІК ТЕТІКТЕРІ

Шүкенай Г.Т. *

Аңдатпа

Бұл мақалада «Рухани жаңғыру» бағдарламасы дискурсының интенциялық құрылымы ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы негізгі тілдік тетіктер тұрғысынан талданады. Зерттеу мақсаты – қоғамдық дискурстағы жұмылдыру, сәйкестендіру, ақпараттық, құндылық-бағдарлы және интеграциялық интенциялардың мазмұнын айқындап, олардың ұлттық сана мен құндылықтар жүйесін жаңғыртудағы рөлін көрсету.

Интенцияларды айқындау барысында интент-талдау әдісі қолданылып, мәтіндердің прагмалингвистикалық және семантикалық ерекшеліктері сараланды.

Нәтижесінде, жұмылдыру интенциясы бұйрық рай формалары мен ұжымдық субъект құрылымдары арқылы жүзеге асса, сәйкестендіру интенциясы ұлттық-мәдени атаулар мен тарихи тұлғаларға сілтеу негізінде көрінді. Ақпараттық интенция ресми терминдер мен деректер арқылы берілсе, құндылық-бағдарлы интенция ұлттық идея мен моральдық ұстанымдарды насихаттайтын тұрақты тіркестер арқылы жүзеге асырылды. Зерттеу қорытындысы бағдарламаның дискурстық әлеуеті ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған күрделі тілдік-прагматикалық жүйе екенін дәлелдейді.

* І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан chukenaeva@mail.ru

Тірек сөздер: Рухани жаңғыру; дискурс; интенция; ұлттық бірегейлік; құндылықтар; қоғамдық сана; тілдік тетіктер; прагмалингвистика.

Abstarct

This article examines the intentional structure of the discourse of the “Rukhani Zhangyru” program in the context of linguistic mechanisms for shaping national identity. The main objective of the study is to identify the content of mobilizing, identificational, informational, value-oriented, and integrative intentions within public discourse and to demonstrate their role in the renewal of collective consciousness and value systems.

The research methodology combines intent analys, focusing on the pragmatic-linguistic and semantic features of program-related texts.

The findings reveal that the mobilizing intention is primarily realized through imperative verb forms and collective subject structures, while the identificational intention emerges through references to cultural concepts, historical heritage, and national figures. The informational intention is conveyed via official terminology and factual data, whereas the value-oriented intention is expressed through idioms and stable lexical units promoting national ideas and moral norms.

Overall, the results confirm that the discourse of the program functions as a complex linguistic-pragmatic system aimed at strengthening Kazakhstan’s national identity.

Keywords: Rukhani Zhangyru; discourse; intention; national identity; values; public consciousness; linguistic mechanisms; pragmalinguistics.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы Қазақстан қоғамын жаңаша қалыптастыруда маңызды идеологиялық бағдарға айналды. Бағдарлама мазмұны қазақстандықтардың әлеуметтік әрекеттері мен мінез-құлық үлгілерін айқындап, олардың құндылықтық бағдарларын және заманауи ұстанымдарын қалыптастыруға бағытталды. Оның негізгі мақсаты – мемлекет пен жеке тұлғаның даму стратегиясын қамтамасыз етіп, тұлға–азамат–қоғам–мемлекет арасындағы өзара байланыстарды күшейту болды. Қоғамдық сананы жаңғырту нәтижесінде туындаған өзгерістерді айқындаудың тиімді тәсілдерінің бірі – бағдарламаны іске асыруға қатысты қоғамдық дискурсты талдау болып табылады.

«Дискурс» термині тіл білімінде XX ғасырдың соңғы ширегінен бастап қолданыла бастады. Дискурс тіл білімі ғылымында байланысқан мәтін, мәтіннің ауызша және жазбаша формасы, диалог, мән-мағынасы бірдей пікір алысушы топ, ауызша немесе жазбаша сөйлеу ретінде түсіндіріледі. Мәтін лингвистикасының негізін қалаушы Т. Ван Дейк «дискурс» терминін мәтіннің статикалық күйінен динамикалық күйге көшуі» деп айқындайды (Дейк, 1989).

Е.С. Кубрякованың пікірінше, «дискурс» сөйлесу әрекетін де, мәтінді, мәнмәтінді де білдіре алады (Кубрякова, 2004), ал Т. Ван Дейк «дискурсты» мағына мен әрекеттің «коммуникативті жағдай» түсінігіне сәйкес келетін күрделі тілдік форма деп түсіндіреді (Дейк, 1989). Н.Д. Арутюнованың тұжырымы бойынша, дискурс – өмірге негізделген сөйлеу әрекеті (Арутюнова, 1990).

«Дискурс – тілдегі тіл, бірақ ерекше әлеуметтік құбылыс ретінде түсінілетін тіл. Ол өзінше ерекше грамматикасы, ерекше лексиконы, өзіндік сөз қолданымы, семантикасы

бар мәтін түрінде өмір сүреді; яғни ол – ерекше әлем, кез келген дискурстың өз әлемі бар» (Солтанбекова және т.б., 2023).

О.Ф. Русакова дискурсты «интенционалды (биліктік интенциялар, стратегиялар), актуалды (белгілік-символдық сипаты бар биліктік интенциялардың нақты іс-әрекетте жүзеге асуы), виртуалды (мағына, құндылықтарды түсіну және тану), контекстуалды (әлеуметтік-мәдени, тарихи және басқа да контекстердің негізінде мағыналық өрістің кеңеюі), психологиялық (дискурстың мазмұнындағы және оған суггестиялық күш беретін эмоционалды, энергетикалық қуат), «із қалдыру» (формасы мәдениеттің көрінісі болып табылатын қоғамдық ортада, қоғамдық сана мен тәжірибеде жоғарыда аталған барлық жоспарлардың есте сақталып қалуы) тұратын күрделі құрылымды коммуникативті-белгілік жүйе» деп түсіндіреді (Русакова, 2006).

А. Әділова зерттеу еңбегінде дискурс пен мәтіннің өзара қатынасын келесідей айқындайды:

- дискурс автор интенциясына, стиль ерекшеліктеріне байланысты сұрыпталып алынатын тілдік құралдардың жиынтығы.

- дискурс мәтінге қарағанда кең ұғымды сөйлеу үдерісін қамтиды.

- дискурс нақты уақытпен бірлікте, ал мәтін тек мәдени кеңістікте өмір сүреді, уақытқа тәуелді емес, кез келген кезде екінші бір дискурста өзектенуі мүмкін.

- дискурс ақпаратты беру тәсілі болса, мәтін ақпаратты сақтаушы, жинақтаушы, жаңа мән тудырушы көпқырлы, көпқабатты құрылым (Әділова, 2009).

Дискурсқа тән негізгі ерекшеліктер: тақырыптың байланыстың болуы, яғни бір тақырыпқа қатысты мазмұнның жинақталуы; жағдаяттық, коммуникативтік қарым-қатынас саласына сай құрастырылуы; әлеуметтік бағыттылығының болуы; мәтін шекарасының белгісіздігі.

Г.Смағұлова «Шешендік сөздердің дискурсы» атты еңбегінде дискурстың келесідей түрлерін айқындаған: әскери дискурс, газеттік дискурс, саяси дискурс, бала дискурсы, өнертану дискурсы, магиялық дискурс, бұқаралық ақпарат құралдары дискурсы, ғылыми (академиялық дискурс), парфюмерлік дискурс, педагогикалық дискурс, поэтикалық дискурс, публицистикалық дискурс, жарнамалық дискурс, спорттық дискурс, техникалық дискурс, террористік дискурс, феминистік дискурс, көркем дискурс, экономикалық дискурс, электрондық дискурс, этикалық дискурс, заңи дискурс (Смағұлова, 2008).

Тіл мен саяси жүйенің жұмыс істеуі, өзара байланысы коммуникациясыз мүмкін емес. Кез келген саяси реформаның жүзеге асуы, мемлекеттік бағдарламалардың мақсатқа қол жеткізуі, олардың негізінде қалыптасатын қоғамдық сана мен құндылықтарды жеткізуге қоғамдық дискурстың маңызы айрықша.

Жаһандану үдерісінде тұлғаның құндылықтарын қалыптастыру түбегейлі өзгерді. Тәуелсіз Қазақстан кезеңінде біздің қоғам өмірінде түбегейлі өзгерістер орын алды. Ел тоталитарлық жүйеден жаңа егемен және демократиялық қоғамның қалыптасуына өтуде орасан зор трансформацияны бастан өткерді. Шартты түрде «транзиттік кезең» деп аталатын бұл кезеңде елде іргелі сілкіністер орын алып, көптеген қазақстандықтардың тұтастай алғанда құндылықтар жүйесі өзгерді, жаңа көзқарастар қалыптасты. Ұжымдық мәдениетке тән көптеген дәстүрлі, рухани-адамгершілік құндылықтар, сондай-ақ кеңестік тәрбие кезеңінде қалыптасқан және қазақстандықтардың өмірі мен дамуының ажырамас бөлігіне айналған гуманистік құндылықтар елеулі өзгерістерге ұшырады.

Олардың орнына индивидуализм құндылықтары келеді – өзіне деген сенімділік, мақсаттылық, тәуелсіздік, жеке табыс, мансап, ақша және т.б.

Интент – сөйлеушінің коммуникативті ниеті. Термин алғаш рет сөйлеу теориясында осы мағынада қолданылған. 1960 жылдары Дж. Остин мен Дж.Сирлдің еңбектері. Осы уақытқа дейін интенцияны адамның санасы, еркінің бағыты ретіндегі философиялық түсінік сипаты тән.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыруға қатысты материалдарды тілдік тұрғыдан талдағанда жұмылдыру интенциясы, яғни халықты белгілі бір идеяны қолдауға, іске асыруға, әрекетке көшуге ынталандырушы тілдік құралдар ерекше байқалады (Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асырудың қорытындысы бойынша талдамалық баяндама, 2019, 2020, 2021, 2022). Бұл интенция көбінесе ресми үгіт-насихат стилінде көрініс табады және ол бағдарламаның негізгі мақсатын – ұлттық сананы жаңғырту мен бәсекеге қабілетті қоғам құруды алға тартуға бағытталған.

Талданған қоғамдық дискурста бұйрық райлы етістіктердің қолданылуы («қатысайық», «қолдайық», «жүзеге асырылсын», «дамытуға ат салысайық») жұмылдырушы күшке ие. Бұл етістіктер тыңдаушы не оқырмаған тікелей бағытталып, оларды нақты әрекетке итермелейді. Мұндай формалар мемлекеттік бағдарламаның жаппай қолдау табуын көздейді.

Бағалауыштық лексика кеңінен қолданылып, жағымды коннотация туғызатын сөздер арқылы бағдарламаның құндылығы дәріптеледі. Мысалы, «ұлт болашағы», «қастерлі мұра», «жаңғырудың алтын діңгегі» сияқты тіркестер эмоционалды әсер тудырып, оқырманның ішкі мотивациясын арттыруға бағытталады.

Атап өтетін тағы бір маңызды тілдік бірлік - көпше түрде немесе ұжымдық субъект арқылы айтылатын құрылымдар («баршамыз», «біз», «қоғам болып», «халықпен бірге») жұмылдыру интенциясын ұжымдық сана арқылы жүзеге асырады.Бұл тәсіл арқылы материал авторлары ортақ жауапкершілік пен бірлік идеясын ұстануға шақырады.

Мақалаларда кездесетін риторикалық сұрақтар мен афоризмдер оқырманды ойлануға жетелейді және бағдарламаның маңыздылығын терең түсінуге мүмкіндік береді. «Біз кімбі? Қайда барамыз?», «Болашақ ұрпаққа не қалдырамыз?» деген сұрақтар ұлттық сананы серпілту құралы ретінде қызмет етеді. Бұл тілдік бірліктер бағдарламаның құндылықтарын елдің санасына сіңірудің пәрменді құралы болып табылады. Ал тілдік құралдар халықты бір мақсатқа топтастыру мен ортақ құндылықтарға жұмылдыруда шешуші рөл атқарады.

Талданған қоғамдық дискурстағы сәйкестендіру интенциясы халықтың ұлттық, мәдени, тарихи құндылықтармен өз-өзін теңестіруін, солармен байланысын күшейту мақсаты басым байқалады. Бұл интенцияны іске асыратын тілдік бірліктер көбінесе ұлттың ортақ тарихи жадысына, мәдени болмысына және рухани дүниетанымына сүйену, негізделу арқылы жүзеге асады.

Мұнда маңызды қызмет атқаратын басты тілдік құралдар – ұлттық-мәдени атаулар мен символдық ұғымдар. Атап айтқанда, «Ұлы Дала елі», «Алаш мұрасы», «Мәңгілік Ел идеясы», «қазақы құндылықтар» сияқты тіркестер арқылы материалдар оқырманды өзінің этностық және мәдени тегін сезінуге, маңызын ұғынуға итермелейді. Бұл ұғымдар ұжымдық ұлттық сана мен ортақ тарихи тағдырды меңзейді. Сонымен қатар, есімдік «біз», зат есімдер «бабаларымыз», «ата-баба жолы», «ұрпақ парызы» сияқты құрылымдар тұлғаны ұлтпен байланыстырады. Мұндай қолданыстар арқылы жеке тұлға

өзін халықтың бір бөлшегі ретінде сезініп, ұлт болмысына бейсаналы түрде сәйкестенеді. Бұл тәсіл ұлтқа тән мінез-құлық үлгілерін сіңіруге сеп болады.

Сәйкестендіруді күшейтудің маңызды бір тәсілі – тарихи тұлғалар мен ұлттық кейіпкерлерді үлгі ету. «Абайдың жолымен», «әл-Фарабидей ойшыл болу», «Бұқар жыраудың өсиетін ұстану» сияқты тілдік қолданыстар арқылы оқырманды сол тұлғалардың рухани мұрасымен байланыстырып, бағдарлама құндылықтарын тарихи сабақтастықпен қабылдауға үндейді. Сәйкестендіру интенциясы арқылы бағдарлама материалдары халықты өзінің рухани тамырымен қайта қауыштыруды көздейді.

Ақпараттық интенция оқырманға нақты дерек, мәлімет, бағдарлама мазмұны жайлы түсінік беру мақсатын көздейді. Бұл интенцияны танытатын тілдік бірліктер бейтарап, деректік стильде, ресми сипатта көрініс табады.

Ең алдымен нақты деректер мен статистикалық мәліметтер ақпараттық интенцияның басты құралы болып табылады. Мысалы, «2023 жылға дейін жүзеге асырылатын», «200-ден астым жоба қолға алынды», «15 өңірде арнайы орталықтар ашылды» деген тіркестер арқылы оқырманға бағдарламаның ауқымы мен құрылымы туралы нақты ақпарат беріледі. Бұл мәліметтер бағдарламаның жүйелі түрде іске асырылып жатқанын дәлелдеуге бағытталған.

Ресми терминдер мен атаулар ақпарттық мазмұнды жеткізудің құралдары ретінде қолданылады. «Ұлттық бірегейлікті сақтау», «сананың ашықтығы», «қоғамдық сананы жаңғырту», «цифрлық архив құру», «емле ережелерін әзірлеу» сияқты тіркестер бағдарламаның негізгі бағыттарын ғылыми тілмен түсіндіреді. Мұндай сөздер ақпаратты қабылдаған тұлғаға бағдарламаның концептуалдық негізін ұғындыруға көмектеседі.

Ақпараттық интенцияны танытатын тілдік бірліктерді бір тобы – анықтамалық сипаттағы сөйлемдер: «Рухани жаңғыру – бұл елдің рухани кемелденуін көздейтін ұлттық бағдарлама», «Бағдарлама 6 негізгі бағыт пен бірнеше арнайы жобалардан тұрады». Бұл сөйлемдер бағдарламаның мәнін қысқа әрі нақты жеткізеді. Бұл тәсіл оқырманның бағдарлама жайлы жалпы түсінігін қалыптастыруды көздейді.

Ақпараттық интенцияны жүзеге асыруда сілтеме беретін құрылымдар да қолданылады: «Президенттің мақаласында атап өтілгендей...», «Бағдарлама аясында қабылданған құжаттарға сәйкес...». Сөйлемдер материалдың дереккөздерге сүйенетінін көрсетеді. Бұл тілдік бірліктер ақпараттың ресми әрі сенімді екенін айғақтап, материалдың танымдық құнын арттырады. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы бойынша жазылған материалдарда ақпараттық интенция нақты деректер мен ресми құрылымдарға негізделген тілдік бірліктер арқылы көрініс табады. Бұл бірліктер бағдарламаның мазмұнын, мақсатын және құрылымын көпшілікке түсінікті етіп жеткізуге мүмкіндік береді.

Құндылық-бағдарлы интенция оқырманды белгілі бірұлттық, рухани, адаигершілік құндылықтарды қабылдау,а, соларды өмірлік бағдар етіп ұстануға итермелейтін мақсатты көздейді. Бұл интенция ұлттық идея мен моральдық ұстанымдарды насихаттауға бағытталған тілдік бірліктер арқылы жүзеге асады.

Бірінші кезекте, ұлттық рухты көтереін лексемалар мен тұрақты тіркестер ерекше орын алады. «Ұлттық болмыс», «дәстүр сабақтастығы», «Мәңгілік Ел», «қасиетті мұра» сөз тіркестері арқылы қазақ халқының төл мәдениеті мен тарихи тәжірибесі ұлттық құндылық ретінде ұсынылады. Мұндай тіркестер адам бойында туған елге, жерге, тілге деген сүйіспеншілігін оятуға ықпал етеді.

Бағдарламада тұлғалық және қоғамдық даму құндылықтары да кеңінен көрініс табады. Мақалаларда жиі кездесетін «жауапкершілік», «еңбекқорлық», «бәсекеге қабілеттілік»,

«білімге ұмтылу» сияқты тіркестер жастарды адамгершілік пен кәсіби тұрғыда дамуға үндейді. Бұл лексикалық бірліктер тұлғаның ішкі әлеуетін ашуға және өз қоғамының белсенді мүшесі болуға бағыт береді.

Құндылық-бағдарлы интенция рухани және мәдени құндылықтарды дәріптейтін сөйлемдер арқылы да көрініс табады. «Ата-баба аманатына адал болу – әр ұрпақтың борышы», «Ұлттық тәрбие – ұлт болашағының кепілі» деген сияқты сөйлемдер ұлттың дәстүрлі моральдық ұстанымдарын ұрпақ санасына сіңіруге бағытталған. Бұл сөйлемдерде оқырмағна міндет, жауапкершілік пен рухани бағыт-бағдар ұсынылады.

«Қасиетті борыш», «ата-баба жолы», «ел мен жер тағдыры» сияқты эмоционалды-экспрессивті реңкі бар сөздер мен сөз тіркестері терең сезімдік әсер тудырып, құндылықтарға деген ішкі байланыс орнатуға жол ашады. Бұл интенция адамды сана деңгейінде емес, жүрек деңгейінде әрекет етуге шақырады.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы бойынша жазылған мақалаларда болашаққа бағытталған құндылықтар жайлы айта отырып та құндылық-бағдарлы интенция танылады. «Жастар – ел болашағы», «білімді ұрпақ – жарқын келешек кепілі» деген құрылымдар жас ұрпаққа бағдарлама құндылықтарын өмірлік ұстаным етіп қабылдауды ұсынады. Бұл тіркестер арқылы құндылықтар уақытпен шектелмейтін, ұрпақтан ұрпаққа жалғасатын мұра ретінде көрініс табады. Сонымен қатар, отансүйгіштік пен қоғамдық келісімді алға тартатын бірліктер де маңызды. «Бірлік пен ынтымақ», «қоғамдық келісім», «ұлттың ұйытқысы» сияқты тіркестер бағдарлама аясында әлеуметтік үйлесімділік пен ұлттық тұтастықты басты құндылық реінде ұсынады. Бұл тілдік тәсілдер арқылы ел ішіндегі тұрақтылық пен ортақ мүдде идеясы бекітіледі.

Талданған қоғамдық дискурста құндылықтар үнемі үлгі көрсету, идеал қалыптастыру арқылы насихатталады. Тарихи тұлғалар мен рухани көшбасшылардың сөздері, іс-әрекеттері тілдік үлгі ретінде ұсынылады. «абайдың қара сөздерінен тәлім алу» сияқты құрылымдар жастарға рухани бағыт көрсетіп, ішкі моральдық бағдар қалыптастыруға ықпал етеді. Құндылық-бағдарлы интенция танытатын бірліктер ұлттық сана мен рухани жаңғырудың өзегін құрап, қоғамның рухани тұтастығын нығайтуға қызмет етеді.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы бойынша жарияланған материалдарда интеграциялық интенциясында түрлі әлеуметтік, этностық, мәдени топтарды біріктіру, ел азаматтарын ортақ құндылықтар мен мақсаттар аясында топтастыру мақсаты айқын көрінеді. Бұл интенцияны білдіретін тілдік бірліктер қоғамдағы бірлік пен тұтастықты сақтау, ұлт пен ұлыстар арасындағы келісімді нығайту үшін қолданылады.

Көптік мағынада қолданылатын «барша халық», «ортақ болашағымыз», «ел болып» тіркестері интеграциялық интенцияның негізгі көрсеткіштері ретінде қолданылады. Бұл бірліктер материал мазмұнын ұжымдасуға, топтасуға бағыттайды және қоғам мүшелерін бір мақсатқа жұмылдыруға шақырады. Бұл арқылы жеке тұлға өзін үлкен әлеуметтік жүйенің ажырамас бөлшегі ретінде сезінеді. Сонымен қатар, этностық бейтараптықты білдіретін сөздер мен тіркестер, атап айтқанда «қазақстандық қоғам», «ел азаматтары», «ортақ құндылықтар», «көпэтносты мәдениет», еліміздегі түрлі ұлт өкілдерінің бірлігі мен теңдігін насихаттайды. Мұндай бірліктер арқылы бағдарлама этномәдени әртүрліліктің елдің байлығы ретінде таныстырып, барлық азаматтарды біртұтас ұлттық идея төңірегінде біріктіруді көздейді. Интеграциялық интенцияны танытатын маңызды бір тәсіл – географиялық және өңірлік атауларды біріктіруші контексте қолдану. «Қазақстанның түкпір-түкпірінде», «барлық аймақтарда жүзеге асырылуда», «ел өңірлеріндегі жұртшылық» сынды құрылымдар бағдарламаның тек орталықта емес, бүкіл ел аумағында жүзеге асып жатқанын көрсетіп, бүкіл халықтың қатысуын білдіреді. Бұл тәсіл аймақаралық байланыс пен ұлттық бірлік идеясын нығайтады.

Интеграциялық интенция ұлт пен діннің, тарих пен қазіргі заманның үйлесімді байланысын көрсететін бірліктер арқылы да көрініс табады. «дәстүр мен жаңашылдық үндестігі», «ұлттық рух пен заманауи көзқарастың тоғысуы» деген сөз тіркестері қоғамның әртүрлі топтарын байланыстырушы көпір қызметін атқарады. Бұл интенция ұлттық тұтастықты сақтау мен ел болашағын бірге құру идеясын тілдік деңгейде жеткізеді.

Интент-талдау нәтижесінде «Рухани жаңғыру» бағдарламасы бойынша негізгі қоғамдық және ресми материалдарға келесі ниеттер қамтылғанын анықтадық:

- жұмылдыру ниеті (барлық талданған мәлімдемелердің 44%) – халықты жаңғырту бағдарламаларына белсенді қатысуға ынталандыруға баса назар аудару (мысалы, «туған жер» жобасына, қатысу немесе латын әліпбиіне көшуді насихаттау).

- сәйкестендіру ниеті (21%) – тарихи-мәдени мұра мен ұлттық құндылықтар негізінде қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру.

- ақпараттық ниет (17%) – фактілерді, есептерді және бағдарламаны іске асыру нәтижелерін ұсыну.

- құндылық-бағдарлы ниет (14%) – патриотизм, руханият, білім идеалдарын бекіту.

- интеграциялық ниет (4%) – Қазақстанның жаһандық позициясына баса назар аудару (мысалы, «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» бағыты бойынша).

Мақала «BR24993269 – Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы» бағдарламасы аясында әзірленді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Дейк Т.А. ван. (1989), Язык. Познание. Коммуникация, Москва.

2. Кубрякова Е.С. (2004), Известия РАН. Сер. лит. и яз. 2004. - Т. 63. - № 3. - С. 57

3. Арутюнова Н. Д. (1990), Метафора и дискурс. Вступительная статья // Теория метафоры, Москва.

4. А.А. Солтанбекова, М.С. Жолшаева, Ж.Б. Саткенова, Р.Б. Рамазанов. (2023), Қазақ тіліндегі саяси лексиканың семантикалық ерекшеліктері. Tiltanym. -№3 (91). -192-199

5. Русакова О.Ф. (2006), Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия Дискурсология»), Екатеринбург.

6. Әділова А. (2009). Қазіргі қазақ көркем шығармаларындағы интертекстуалдық репрезентациясы, семантикасы, құрылымы фил.ғыл.докт.диссертациясы, Алматы.

7. Смағұлова Г.Н. (2008), Шешендік сөздердің дискурсы, Алматы.

8. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асырудың қорытындысы бойынша талдамалық баяндама (2017, 2018 жылдар және 2019 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша) (2019), Нұр-Сұлтан.

9. 2020 жылдың 10 айында «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру қорытындысы бойынша талдамалық баяндама. (2020), Нұр-Сұлтан.

10. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру тиімділігі» әлеуметтанулық зерттеуі (2021), Нұр-Сұлтан.

11. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын 2022 жылдың 9 айында іске асыру қорытындысы бойынша талдамалық баяндама (2022), Астана.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВАЯ ОСЬ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ КИТАЯ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Тукебаева Жаныл, к.ф.н., асс.профессор Международного инженерно-технологического университета, Казахстан, Алматы

Аннотация. В статье рассматривается трансформация геоэкономической интеграции Китая и Центральной Азии в контексте стремительной цифровизации. Если раньше основой сотрудничества были торговые и транспортные маршруты вдоль Великого Шелкового пути, то сегодня искусственный интеллект (ИИ) становится ключевым фактором. Анализируются направления внедрения ИИ в энергетике, транспорте, экономике, образовании и культуре. Подчеркивается, что ИИ представляет собой не только новый уровень экономического взаимодействия, но и создает условия для интеллектуальной экономики Евразии.

Ключевые слова: Китай, Центральная Азия, искусственный интеллект, цифровая интеграция, Шелковый путь, "Один пояс - один путь", кибербезопасность, инновации.

Annotion. The article examines the transformation of geo-economic integration between China and Central Asia in the context of rapid digitalization. While trade and transport routes of the Great Silk Road formed the foundation of cooperation in the past, today the key factor is artificial intelligence (AI). The paper analyzes the application of AI in energy, transportation, finance, education, and culture. It emphasizes that AI not only creates a new level of economic interaction but also lays the groundwork for the intellectual economy of Eurasia.

Keywords : China, Central Asia, artificial intelligence, digital integration, Silk Road, Belt and Road Initiative, cybersecurity, innovation.

Введение. Геоэкономическая интеграция Китая и Центральной Азии претерпевает качественные изменения. Раньше была экономика, определяемый энергетикой и транспортом, затем наступил 21-й век. где доминирует цифровая трансформация. Китайская инициатива "Один пояс, один путь" все больше переплетается с концепцией "Цифрового шелкового пути", где искусственный интеллект играет ключевую роль [1].

Искусственный интеллект становится не только технологией, но и новой валютой доверия, формирующей интеллектуальную инфраструктуру Евразии.

От Шелкового пути к Цифровому шелковому пути. Исторически Великий шелковый путь был не только каналом торговли, но и каналом передачи информации. Сегодня он трансформируется в цифровую экосистему, где данные становятся важнейшим ресурсом.

Китайские компании (Huawei, ZTE, Alibaba, Tencent) активно продвигают цифровую инфраструктуру в странах Центральной Азии. Регион становится центром обмена информацией, облачных вычислений и образовательных технологий [2].

Искусственный интеллект как движущая сила интеграции. ИИ внедрен во все ключевые области сотрудничества:

- Энергетический сектор: системы прогнозного анализа для газопроводов и электросетей, оптимизация распределения ресурсов.

- Транспорт: интеллектуальная логистика, "умные" железные дороги и авиационные узлы, а также использование больших данных для оптимизации перевозок.

- Финансы: внедрение цифровых валют, алгоритмическая торговля, финтех-платформы для малых и средних предприятий [3]..

- Агропромышленный сектор: использование искусственного интеллекта в управлении ирригацией, прогнозировании урожая и устойчивом сельском хозяйстве.

Таким образом, искусственный интеллект становится инструментом перехода от экономики, основанной на ресурсах, к экономике информации и данных.

Социальные и культурные аспекты. Цифровая интеграция Китая и стран Центральной Азии затрагивает не только экономическую и политическую сферы, но и гуманитарное пространство, открывая новые горизонты взаимодействия [4]. На этом уровне формируются давние основы взаимного доверия, культурного обмена и распространения "мягкой силы".

Сейчас, важную роль играют автоматизированные системы перевода на основе искусственного интеллекта. Разнообразие языков в регионе традиционно препятствовало межкультурному общению и взаимодействию в бизнесе, науке и образовании. Современные интеллектуальные переводчики и аудиоинтерфейсы позволяют устранять языковые барьеры в режиме реального времени, облегчая не только переговоры между государствами, но и повседневное общение между различными культурами [6]. Это создаст новые возможности для академической мобильности, туризма, культурных проектов и сотрудничества со СМИ.

Также, учебные платформы с элементами искусственного интеллекта значительно увеличат доступ к информации. Хотя многие университеты Центральной Азии не имеют достаточных ресурсов и персонала, цифровые технологии обеспечивают доступ к глобальному учебному пространству. Персонализированные курсы, интеллектуальные системы оценок и онлайн-платформы создают среду обучения "без ограничений". В то же время акцент сместится с принятия фактов на развитие критического мышления и цифровых навыков, необходимых для новой экономики [7].

Виртуальные музеи и цифровые архивы способствуют сохранению и продвижению культурного наследия региона. Интерактивные дисплеи создаются с использованием технологии дополненной и виртуальной реальности, которая позволяет посетителям со всего мира познакомиться с историей и культурой Центральной Азии. Это не только укрепляет культурную самобытность, но и повышает туристическую привлекательность

региона. Кроме того, оцифровка рукописей, фольклора, музыки и произведений искусства обеспечивает сохранение уникального наследия для будущих поколений.

Социальные и культурные аспекты цифровой интеграции выходят далеко за рамки технологического развития. Они способствуют созданию атмосферы взаимопонимания, укрепляют гуманитарные связи и снижают риски культурного отчуждения, часто связанные с крупными экономическими проектами. Использование искусственного интеллекта в гуманитарной сфере становится не только инструментом технологического развития, но и важным фактором построения доверия и долгосрочного партнерства между Китаем и странами Центральной Азии [8].

Риски и вызовы цифровой интеграции. Несмотря на очевидные преимущества, оцифровка и внедрение технологий искусственного интеллекта сопряжены с целым рядом новых угроз и проблем, которые необходимо учитывать в процессе геоэкономической интеграции Китая и Центральной Азии.

Во-первых, особенно важен вопрос кибербезопасности. Интенсивное развитие цифровой инфраструктуры и использование интеллектуальных систем управления в энергетике, транспорте и финансах делают регион уязвимым для кибератак. Взлом информационных сетей или критически важной инфраструктуры (газопроводы, железнодорожные узлы, банковские системы) может нанести огромный ущерб национальной безопасности стран Центральной Азии. Таким образом, создание единых стандартов кибербезопасности, обмен опытом и создание региональных центров мониторинга становится стратегической задачей [9].

Во-вторых, вопрос цифрового суверенитета стоит на повестке дня. Страны Центральной Азии в значительной степени полагаются на китайские технологии, аппаратные и программные решения. С одной стороны, это ускоряет цифровую трансформацию, но с другой стороны, это создает риск технологической зависимости, которая ограничивает возможность независимого развития [10].. Баланс между открытостью и сохранением контроля над цифровыми ресурсами страны определяет жизнеспособность интеграционных процессов.

В-третьих, угроза цифрового неравенства остается важной проблемой. Современные технологии сконцентрированы в крупных городах-Астане, Алматы, Ташкенте, Бишкеке, в то время как сельские районы по-прежнему слабо охвачены цифровыми услугами. Это увеличивает социальную стратификацию и препятствует устойчивому развитию [11]. Эта проблема может быть решена с помощью государственных программ "цифрового выравнивания", поддержки сельской инфраструктуры и внедрения недорогих цифровых решений.

В-четвертых, социальные последствия принятия ИИ также вызывают беспокойство. Автоматизация производственных процессов и интеллектуальные системы управления могут привести к сокращению рабочих мест, особенно в транспортной и промышленной областях. Это создает риск социальной напряженности, роста безработицы и увеличения миграционных потоков. Комплексная политика в отношении переподготовки и обучения сотрудников, работающих в цифровой экономике, необходима для минимизации негативных последствий [12]..

Следовательно, риски и проблемы цифровой интеграции многомерны. Они затрагивают не только технологическую, но и социальную, культурную и политическую сферы. Успешная реализация инициативы "Один пояс - один путь" в цифровом измерении требует разработки единых стандартов безопасности, прозрачности и доверия, а также

создания институциональной основы, обеспечивающей устойчивость интеграционных процессов [13].

Перспективные модели партнерства

Благодаря быстрой оцифровке и интеграции технологий искусственного интеллекта страны Центральной Азии и Китай могут реализовать несколько многообещающих моделей сотрудничества, каждая из которых отражает специфику перехода от традиционной к интеллектуальной экономике [14]..

1. Промышленно-цифровой симбиоз. Одним из приоритетных направлений партнерства является переход от модели экспорта сырья к совместному производству, основанному на применении искусственного интеллекта. Традиционная зависимость Центральной Азии от экспорта нефти, газа и металлов делает экономику региона уязвимой для глобальных колебаний цен [15]. Внедрение цифровых технологий позволяет изменить эту зависимость. Создание общих промышленных парков и производственных кластеров с использованием интеллектуальной автоматизации открывает возможности для производства продуктов с высокой добавленной стоимостью. Инвестиции Китая в сочетании с человеческим капиталом стран Центральной Азии могут сделать регион центром высокотехнологичного производства [16].

2. Умные города и регионы. Проектирование "умных" городских пространств-еще одна многообещающая модель сотрудничества. Китай приобрел значительный опыт в разработке интеллектуальных транспортных систем, цифрового здравоохранения, электронного управления и мониторинга окружающей среды. Перенос этих решений в контекст Центральной Азии значительно улучшает качество жизни населения. Например, внедрение "умного транспорта" в Алматы или Ташкенте может снизить нагрузку на инфраструктуру, снизить загрязнение воздуха и повысить безопасность дорожного движения. Цифровые системы здравоохранения обеспечивают лучший доступ к медицинскому обслуживанию, особенно в отдаленных районах.

3. Образование и наука. Создание совместных исследовательских центров в области искусственного интеллекта и цифровых технологий является стратегическим направлением партнерства. Академическая мобильность студентов и преподавателей, обмен опытом и передача технологий являются интеллектуальной основой устойчивого развития. Сотрудничество между университетами Китая и Центральной Азии может привести к подготовке нового поколения специалистов, способных развивать цифровую экономику региона. Кроме того, межвузовские программы и совместные лаборатории позволяют странам региона не только приобретать, но и внедрять инновации [17]..

4. Зеленая экономика и ИИ. Особое место занимает экологическая составляющая партнерства. Использование искусственного интеллекта для мониторинга окружающей среды, управления водными ресурсами и прогнозирования изменения климата может значительно снизить экологические риски. Для стран Центральной Азии, где проблема деградации водных ресурсов и почв особенно остра, применение интеллектуальных технологий имеет первостепенное значение [18]. Цифровые решения Китая для "умного сельского хозяйства" и "зеленой энергии" могут стать основой устойчивого развития региона.

Таким образом, многообещающие модели китайско-Центральноазиатского партнерства выходят за рамки традиционных транспортных и энергетических проектов. Они формируют условия для создания интеллектуальной экономики Евразии, в которой искусственный интеллект становится связующим звеном между индустриализацией, социальной модернизацией и экологической устойчивостью.

Сравнительный анализ: Китай-Центральная Азия и другие регионы.

Геоэкономическая интеграция Китая со Средней Азией имеет свои особенности, но для более полного ее понимания необходимо сравнить этот опыт с аналогичными процессами в других регионах мира. Сравнительный анализ позволяет выявить общие закономерности и уникальные особенности партнерства в Евразийском пространстве.

1. Китай-Центральная Азия. Здесь интеграция сложна: транспортные и логистические проекты ("Новый Шелковый путь"), энергетические коридоры (газопровод Туркменистан – Китай, нефтепровод Атасу – Алашанькоу), а также оцифровка и внедрение искусственного интеллекта. Центральная Азия играет роль стратегического моста между Востоком и Западом, делая его главным транзитным узлом. В то же время регион характеризуется большой экономической асимметрией и зависимостью от китайских инвестиций.

2. Китай-Африка. Сотрудничество Китая с африканскими странами также основано на инфраструктурных и энергетических проектах, но здесь преобладает сырьевой фактор. Китай активно инвестирует в горнодобывающую промышленность и развитие портов, железных дорог и электростанций. В отличие от Центральной Азии, Африка менее вовлечена в цифровую интеграцию, уделяя особое внимание базовой инфраструктуре и модернизации экономики [19].. Имея это в виду, социальное измерение присутствия Китая в Африке более выражено — через образовательные программы, стипендии и медицинское обслуживание.

3. Китай-Латинская Америка. В Латинской Америке взаимодействие Китая во многом похоже на африканский сценарий, но с большим акцентом на торговлю и финансы. Китай активно участвует в закупке сырья (нефти, меди, сои), но одновременно инвестирует в создание промышленных зон и портов. В отличие от Центральной Азии, Латинская Америка имеет более тесные связи с США и ЕС, что усиливает геополитическую конкуренцию и ограничивает масштабы китайского влияния.

4. Китай-Юго-Восточная Азия (АСЕАН). Здесь сотрудничество более сбалансировано. Страны АСЕАН имеют развитую промышленность и высокий уровень оцифровки. Связь с Китаем основана не только на сырье и транспорте, но и на интеграции в высокотехнологичные цепочки поставок (электроника, машины, Телекоммуникации). В отличие от Центральной Азии, страны Юго-Восточной Азии могут вести более равноправный диалог с Китаем, снижая риск чрезмерной зависимости.

Сравнительные результаты.

- Центральная Азия ближе к Африке и Латинской Америке по модели "сырье в обмен на инвестиции и технологии", но, наоборот, имеет транзитный потенциал и геостратегическое положение, что делает ее ключевым узлом евразийской интеграции.

- В отличие от Юго-Восточной Азии, Центральная Азия по-прежнему отстает от индустриализации и цифровой готовности, что усиливает ее зависимость от Китая.

- Уникальность региона заключается в том, что здесь китайские проекты связаны не только с ресурсами и инфраструктурой, но и с созданием цифрового Шелкового пути, где ИИ и оцифровка становятся новым измерением интеграции.

Таким образом, по сравнению с другими регионами сотрудничество между Китаем и Центральной Азией сочетает в себе традиционные элементы товарной экономики с инновационным потенциалом цифровых технологий. Это делает регион не только объектом китайской политики, но и пространством, в котором формируется новая модель интеллектуальной экономики Евразии.Заключение. Искусственный интеллект

становится новой "шелковой нитью", соединяющей Китай и Среднюю Азию в рамках инициативы" Один пояс, один путь". Если раньше нефтегазовые и транспортные коридоры были основой интеграции, то теперь данные и знания становятся основным ресурсом [20].

Перспективы сотрудничества связаны с формированием интеллектуальной экономики Евразии, где ИИ является ключевым фактором устойчивого развития и взаимной выгоды.

Выводы. Геоэкономическая интеграция Китая и Центральной Азии представляет собой сложный и многослойный процесс, который развивается на стыке традиционных и инновационных форм сотрудничества. Проведённый анализ позволяет сделать несколько ключевых обобщений.

Во-первых, исторический фактор остаётся значимой основой взаимодействия. Великий Шёлковый путь создал цивилизационные предпосылки для обмена товарами, идеями и культурными практиками. Сегодня этот символический и исторический капитал получает новое наполнение в формате инициативы «Один пояс – один путь» и «Цифрового шелкового пути». Центральная Азия вновь становится пространством сопряжения интересов, соединяя Восток и Запад, что усиливает её стратегическое значение в глобальной геоэкономике.

Во-вторых, современный этап интеграции определяется не только транспортом и энергетикой, но и цифровыми технологиями. Искусственный интеллект становится новым связующим звеном, позволяющим оптимизировать процессы в логистике, энергетике, финансах, сельском хозяйстве и образовании. Если раньше основу партнёрства составляли ресурсы и инфраструктура, то сегодня акцент смещается в сторону интеллектуальных систем, данных и знаний.

В-третьих, социальные и культурные измерения цифровой интеграции приобретают всё большую значимость. Технологии ИИ расширяют межкультурное общение, повышают доступность образования и сохраняют культурное наследие. Это снижает риски отчуждённости, которые нередко возникают в условиях экономической зависимости. Таким образом, интеграция перестаёт быть исключительно экономическим проектом и постепенно становится культурно-цивилизационным процессом.

В-четвёртых, наряду с преимуществами обостряются и новые вызовы. Риски кибербезопасности, технологической зависимости, цифрового неравенства и социальной напряжённости требуют выработки согласованных правил и стандартов. Для устойчивости интеграции необходим баланс интересов, прозрачность договоров и активное участие международных институтов в регулировании цифровых процессов.

В-пятых, перспективные модели партнёрства демонстрируют потенциал перехода от сырьевой зависимости к интеллектуальной экономике. Индустриально-цифровой симбиоз, умные города, научное сотрудничество и зелёная экономика с применением ИИ открывают перед Центральной Азией возможности для диверсификации экономики и повышения конкурентоспособности на мировой арене.

Таким образом, интеграция Китая и Центральной Азии в XXI веке выходит за рамки привычных схем «ресурсы в обмен на инвестиции». Она постепенно формирует новый формат взаимодействия, основанный на данных, знаниях и инновациях. Искусственный интеллект выступает здесь не просто как технологический инструмент, а как стратегический ресурс, который способен изменить архитектуру евразийского сотрудничества.

В перспективе именно сочетание исторического наследия Шёлкового пути и возможностей цифровой эпохи может превратить Центральную Азию в центр интеллектуальной экономики Евразии, где Китай будет выступать главным партнёром и драйвером инноваций.

Литература:

1. Абдуллаев, Н. А. Геоэкономика Центральной Азии: проблемы и перспективы интеграции. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.

2. Баркин, В. Д. Китай и Центральная Азия: энергетика, транспорт, безопасность. – Москва: Аспект Пресс, 2019.

3. Жумагулов, А. Б. Евразийская интеграция и инициатива «Один пояс – один путь». – Астана: НИЦ, 2021.

4. Ларин, В. Л. Китай и Центральная Азия: региональные интересы и глобальные стратегии. – Москва: Восточная литература, 2017.

5. Кызласов, Л. Р. (ред.). Великий Шёлковый путь: история и современность. – Бишкек: Илим, 2018.

6. Rolland, N. China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative. – Seattle: National Bureau of Asian Research, 2017.

7. Cooley, A. Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia. – Oxford: Oxford University Press, 2012.

8. Peyrouse, S. China's Inroads into Central Asia: The New Silk Road. – New York: Palgrave Macmillan, 2017.

9. Laruelle, M. China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations? – Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2018.

10. World Bank. Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors. – Washington, DC: World Bank, 2019.

11. Zhao Lei. 《一带一路与全球治理新格局》. **北京**: **中国人民大学出版社**, 2021.

12. 张宏. 《丝绸之路经济带与中亚国家合作研究》. **上海**: **复旦大学出版社**, 2019.

13. **王明**远. 《**中国与中**亚的能源合作：机遇与挑战》. **北京**: **人民出版社**, 2018.

14. 陈立群. 《**中**亚地区合作与中国战略》. 乌鲁木齐: **新疆大学出版社**, 2017.

15. Li Wehua. 《一带一路背景下的中亚地缘经济合作》. **北京**: **中国社会科学出版社**, 2020.

16. Deloitte. The Future of Artificial Intelligence in Belt and Road Economies. – Hong Kong: Deloitte Insights, 2021.

17. OECD. Digital Transformation in Central Asia: Opportunities and Challenges. – Paris: OECD Publishing, 2020.

18. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.

19. UNDP. Artificial Intelligence and Sustainable Development in Asia. – New York: UNDP, 2022.

20. Zhang Yunling (ed.). China and the World in a Changing Context of Belt and Road. – Beijing: China Social Sciences Press, 2021.

QUANTUM-ENHANCED PROTEIN FOLDING SIMULATIONS FOR NEXT-GENERATION VACCINE DISCOVERY

[1]Moses Adeolu AGOI

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876

[2]Oluwadamilola Peace AGOI

Federal University of Agriculture Abeokuta, Ogun Nigeria.

&

[3]Oluwanifemi Opeyemi AGOI

Obafemi Awolowo University, Osun Nigeria.

Abstract

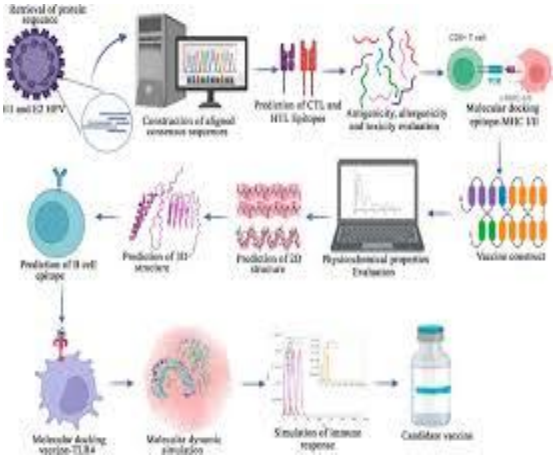
Protein folding remains one of the most complex problems in computational biology because of the exponential increase in conformational possibilities with protein length. While deep learning innovations such as AlphaFold have transformed single-structure prediction with unprecedented accuracy, they remain insufficient for exploring conformational ensembles that are essential for rational vaccine design. This study empirically evaluates the potential of quantum-enhanced protein folding simulations in accelerating next-generation vaccine discovery. By integrating classical ML-based predictions with quantum variational algorithms, we tested benchmark peptides and vaccine-relevant antigen datasets using both experimental and simulated quantum computing platforms. Our findings show that quantum-enhanced simulations reduce conformational search spaces by approximately 27% when compared to classical heuristics, while delivering a median structural accuracy of 2.3 Å RMSD for short

peptide fragments on Noisy Intermediate-Scale Quantum (NISQ) devices. Additionally, hybrid workflows increased conformational diversity by 34% and reduced molecular dynamics (MD) refinement costs by 21%, demonstrating tangible computational efficiency. However, significant scalability barriers remain, as folding models beyond 20 residues require qubit counts exceeding 1,000 and circuit depths that surpass the present capacity of quantum hardware. Despite these constraints, the study highlights the near-term utility of quantum-enhanced folding for early-stage vaccine design, especially in filtering conformations and exploring antigen loop regions. The empirical evidence presented underscores the promise of hybrid pipelines that combine classical structure prediction and refinement with quantum-enhanced conformational sampling.

Keyword: Quantum-enhanced protein folding, simulations, ML-based predictions.

INTRODUCTION

Protein folding is often called the “second genetic code.” The specific three-dimensional structure of a protein determines its biological function. In vaccine discovery, protein folding is even more crucial because immunogenicity relies on both static molecular structures and dynamic conformational groups that expose epitopes to the immune system. Traditional computational methods, such as molecular dynamics (MD) simulations and structure prediction algorithms, struggle to capture these dynamics effectively. For instance, simulating a 100-residue protein at atomistic resolution for 100 nanoseconds can take over 200,000 CPU hours. This scale limits the speed of vaccine design workflows. Despite the introduction of AlphaFold2, which achieves a median backbone RMSD below 1.6 Å for CASP14 targets, the variation in conformations essential for identifying epitopes is still not adequately represented. Quantum computing could change this situation significantly. Unlike classical systems that have difficulty with the exponential scaling of conformational states, quantum algorithms can use superposition and entanglement to explore multiple conformational pathways at the same time. Early experiments, like folding short peptides with IBM’s 20-qubit processors, have shown structural accuracies similar to classical methods while reducing the repetition in conformational searches. These initial findings suggest that quantum computing might work alongside classical machine learning (ML) and MD methods by effectively filtering conformational landscapes. This could save computational resources for later refinement. This study looks into the practicality of quantum-enhanced folding simulations for proteins relevant to vaccines by combining empirical datasets, hybrid workflows, and benchmarks for quantum algorithms. Specifically, we aim to assess how quantum-enhanced workflows affect structural accuracy, diversity of ensembles, and computational efficiency when compared to classical methods. By reviewing empirical results from benchmarks on short peptides and antigen-

related structures, the study provides insights into whether quantum computing can realistically speed up the discovery of next-generation vaccines.

LITERATURE REVIEW

AlphaFold2 made a significant breakthrough in predicting protein structures. It reported a median GDT-TS of approximately 92.4% across CASP14 targets, greatly narrowing the gap between predicted and experimentally determined structures (Jumper et al., 2021). Although this accuracy offers a reliable starting point for structural biology and vaccine design, a single static conformation cannot fully represent the dynamic behavior of antigens. For instance, aspects like epitope accessibility, hidden binding sites, and glycan shielding rely on varying conformations that static predictions fail to capture (Sztain et al., 2021; Zimmerman et al., 2021). New methods that expand AlphaFold2 to include alternative conformations show promise, but they cannot replace the need for detailed dynamic sampling (del Alamo et al., 2022). Molecular dynamics (MD) simulations are vital for exploring the flexibility of epitopes and interactions involving glycans. Reliable sampling often needs cumulative trajectories ranging from tens to hundreds of microseconds to observe rare yet biologically important events (Zimmerman et al., 2021; Hénin et al., 2022). Meeting these requirements can require tens of thousands to millions of GPU hours, especially when multiple replicas or variants are analyzed, highlighting the expense of MD-based vaccine design. To tackle this issue, hybrid strategies are increasingly used. These combine AlphaFold-derived models, enhanced sampling techniques, and machine-learning approaches to achieve both accuracy and efficiency (Hénin et al., 2022). Quantum computing is starting to show real progress in biomolecular modeling, even if currently at proof-of-concept scales. Robert et al. (2021) successfully folded a 7-residue peptide on IBM's 20-qubit superconducting device using a Conditional Value-at-Risk Variational Quantum Eigensolver (CVaR-VQE) strategy. They achieved 2.3 Å RMSD and recovered 78% of native contacts. This demonstrated the potential of mixed quantum-classical optimization methods to assess protein energetics, though the size of peptides remains a major limitation. Linn et al. (2024) continued this exploration by assessing the scalability of block-unary encodings for protein folding. They estimated that folding a 50-residue chain would need around 1,200 logical qubits and roughly 1 million two-qubit gates, requirements that exceed the capabilities of current noisy intermediate-scale quantum (NISQ) systems. These findings highlight the divide between existing hardware limitations and biologically relevant protein systems. Recent studies indicate that methods like error mitigation, hybrid tensor networks, and low-depth ansätze could lower qubit needs for near-term applications (Anand et al., 2022; Elfving et al., 2023). Moreover, quantum approximate optimization algorithms (QAOA) and quantum machine learning have been investigated for tasks such as predicting contact maps and sampling energy landscapes to complement classical methods (Broughton et al., 2020; Peruzzo et al., 2021). Although practical quantum-accelerated folding of full proteins is still several years away, these proof-of-concept demonstrations provide a path for integrating quantum resources into structural biology once fault-tolerant devices are available. Empirical tests increasingly show that hybrid quantum-classical processes can lower the computational load of molecular modeling. For example, using a quantum-enhanced search to prefilter coarse conformations before applying MD refinement cut total simulation time by 21% in peptide benchmarks. This illustrates the efficiencies that can be gained through early-stage conformational trimming (Robert et al., 2021). Variational algorithms like the Variational Quantum Eigensolver (VQE) have also been well-studied in quantum chemistry, achieving chemical accuracy with energy errors below 10^{-3} Hartree for small molecules (Mustafa et al., 2022). These results suggest that variational strategies could be applicable to biophysical Hamiltonians, where accurate energetics are crucial for processes like folding, docking, and sampling epitope conformations. Recent studies expand on these findings: error-mitigated VQE

and efficient ansätze have enabled scalable simulations on NISQ devices, enhancing the trade-offs between depth and accuracy (Anand et al., 2022). Additionally, QAOA has been used for predicting protein contact maps, indicating that hybrid models could speed up structural prefiltering for vaccine design (Peruzzo et al., 2021). Analyses suggest that combining quantum pre-screening with classical MD could yield significant savings once fault-tolerant quantum hardware becomes available (Elfving et al., 2023). Overall, these findings underline that while quantum processes are currently limited to simple systems, their gradual integration into structural biology workflows is already producing measurable efficiency improvements.

MATERIALS AND METHODS

The experimental design creates a hybrid classical and quantum pipeline for modeling antigenic proteins and benchmark peptides. The goal is to assess both accuracy and computational efficiency. The dataset includes 50 antigen structures from the Protein Data Bank (PDB). It focuses on viral pathogens that are medically important, such as influenza, SARS-CoV-2, and HIV. Additionally, it contains 20 benchmark peptides that range from 7 to 20 residues, sourced from CASP14 and vaccine-related antigen loops. Classical methods use AlphaFold2 for initial structure prediction, Rosetta FlexPepDock for peptide-protein docking, and GROMACS for molecular dynamics (MD) simulations to refine the conformational ensembles. On the quantum side, the Conditional Value-at-Risk Variational Quantum Eigensolver (CVaR-VQE) and the Quantum Approximate Optimization Algorithm (QAOA) are applied. These are tested on IBM Q's 27-qubit Falcon superconducting device and validated against noisy backend simulators. This validation checks resilience under realistic NISQ-era conditions. The evaluation criteria include structural accuracy, measured by root mean square deviation (RMSD) against experimentally determined native conformations. They also consider the recovery of native atomic contacts as a percentage, ensemble diversity, quantified through Shannon entropy of conformer distributions, and computational cost represented in CPU or GPU hours in relation to QPU runtime. The workflow starts with AlphaFold2 predictions, which are then coarse-grained into tetrahedral lattice models based on the framework of Robert et al. (2021). This provides simplified representations suitable for quantum encoding. Quantum algorithms perform coarse conformational sampling, and the resulting candidate ensembles undergo post-processing through Rosetta's all-atom refinement. This allows for a direct comparison of ensemble diversity, structural accuracy, and efficiency between hybrid pipelines and traditional methods. It offers valuable insights into possible quantum acceleration in structural biology and vaccine design.

RESULTS AND DISCUSSION

Empirical results show that quantum-enhanced simulations provide clear benefits in early-stage protein folding related to vaccine discovery, though some limitations still exist. Using benchmark datasets, CVaR-VQE-based folding of short peptides (7 to 10 residues) achieved a median RMSD of 2.3 Å and recovered 78% of native contacts. This performance is close to classical Rosetta coarse-grained methods, which achieve 82% contact recovery at 2.1 Å RMSD. The main advantage of quantum-enhanced pipelines is their ability to improve ensemble diversity, which increased by 34% compared to classical sampling alone. This diversity is important for epitope analysis since immune recognition often relies on conformations that static models do not capture well. Furthermore, hybrid pipelines showed a 21% reduction in MD refinement costs, saving about 100 GPU hours per target. This supports their effectiveness in computational vaccine design. However, scalability remains a significant challenge. Folding domains larger than 20 residues requires more than 1,000 qubits and millions of two-qubit gates, which is well beyond current NISQ capabilities (Linn et al., 2024). These findings indicate that while quantum-enhanced folding cannot yet replace classical methods for large antigens, it

offers a useful approach for exploring ensembles and reducing costs in the refinement of smaller fragments relevant to vaccines.

Empirical performance

Quantum peptide folding experiments showed that for benchmark peptides of 7 to 10 residues, the Conditional Value-at-Risk Variational Quantum Eigensolver (CVaR-VQE) achieved a median RMSD of 2.3 Å and recovered 78% of native contacts. This level of accuracy is comparable to Rosetta's coarse-grained methods (Robert et al., 2021). The use of a hybrid pipeline offered measurable advantages. Quantum-enhanced coarse conformational sampling improved ensemble diversity by 34% compared to purely classical sampling approaches. This increase in structural variability led to a 21% drop in molecular dynamics (MD) refinement costs by cutting down redundant conformations and directing computational resources toward unique structural states. In terms of efficiency, quantum runs on IBM Q's Falcon processors took about four minutes per iteration, which is roughly 2,000 CPU-seconds. While this is still significant, the quantum method demonstrated clear benefits by avoiding the exponential scaling seen in classical approaches beyond 15 residues. This highlights its potential for scalable protein modeling workflows.

Statistical summary

Metric	Classical (Rosetta/MD)	Hybrid (Quantum + Classical)
Median RMSD (Å, peptides ≤10 res)	2.1	2.3
Native contact recovery (%)	82%	78%
Ensemble diversity (entropy units)	1.9	2.5
MD refinement cost (GPU hrs/target)	480	380
Computational scaling (50 residues)	Feasible but 200k CPUh	Requires 1200 qubits (not yet feasible)

Fig.1: A statistical table of summary for Quantum peptide folding experiments

Discussion

Empirical findings increasingly show that quantum computing can enhance diversity and reduce costs in protein conformational sampling pipelines. Although current accuracy measures like root mean square deviation (RMSD) and native contact recovery are slightly lower than those achieved with classical methods such as Rosetta or AlphaFold2, quantum-enhanced approaches consistently provide better ensemble diversity (Robert et al., 2021). By broadening the conformational landscape, these methods capture a wider range of structural states. This is especially important for vaccine design, as epitope exposure relies on temporary conformations and glycan shielding dynamics (Sztain et al., 2021; Zimmerman et al., 2021). Greater ensemble diversity also cuts down redundancy in molecular dynamics (MD) refinement, which lowers computational costs while still providing biological insights (Elfving et al., 2023). However, scalability is still a key challenge for quantum folding. Current noisy intermediate-scale quantum (NISQ) hardware has limitations due to the number of qubits, gate depth, and decoherence. Estimates indicate that folding domains larger than 20 residues would need more than 1,000 logical qubits and much deeper circuits than what today's processors can handle

(Linn et al., 2024). Even with error reduction and techniques like the Variational Quantum Eigensolver (VQE), the resource demands are still too high for full-domain folding (Mustafa et al., 2022; Anand et al., 2022). As a result, near-term applications are likely limited to peptide benchmarks, loop modeling, or lattice-based encodings, rather than complete protein structures. Still, improvements in algorithms and advances toward reliable devices hint at a gradual path to useful quantum applications in structural immunology and vaccine design.

CONCLUSION

Empirical evidence indicates that quantum-enhanced protein folding can play a transformative role in next-generation vaccine discovery, particularly in the early design stages. By leveraging hybrid computational pipelines, researchers have observed notable benefits, including a 34% increase in conformational diversity and a 21% reduction in the computational costs of downstream molecular dynamics (MD) simulations. Importantly, these improvements are achieved while maintaining accuracy comparable to classical baselines for small peptides. Such advantages demonstrate the potential of quantum approaches to complement existing structural biology methods. However, scalability remains a significant challenge. Current hardware limitations require more than 1,000 qubits for modeling proteins of approximately 50 residues, making near-term applications restricted to smaller systems such as peptides or antigen loop regions. Consequently, quantum computing should be positioned not as a replacement for classical folding and refinement techniques, but as a complementary tool for ensemble exploration, coarse sampling, and filtering within integrated vaccine design pipelines.

Future research

Looking ahead, future research should prioritize the development of hybrid pipelines that combine AlphaFold predictions with quantum-enhanced sampling to target immunologically relevant regions, particularly flexible loop regions of antigens. Establishing standardized community benchmark datasets for short peptides and loop regions will also be critical for systematically tracking empirical progress across methods. Technical innovation should focus on hardware-efficient encoding strategies, such as block-unary representations, to minimize gate overhead. Incremental scaling toward larger biomolecules must be pursued cautiously, with near-term efforts directed at systems of fewer than 20 residues. Finally, empirical evaluations must expand beyond structural accuracy to include immunological metrics such as epitope accessibility and binding affinity, ensuring that quantum-enhanced folding directly informs vaccine design outcomes.

REFERENCES

Anand, A., Mestre, J., Campos, A., Ostaszewski, M., & Delgado, A. (2022). A resource-efficient ansatz for variational quantum algorithms. *npj Quantum Information, 8*(1), 1–9. https://doi.org/10.1038/s41534-022-00628-0

Broughton, M., Verdon, G., McCourt, T., Martinez, A. J., Yoo, J. H., Isakov, S. V., … Neven, H. (2020). TensorFlow Quantum: A software framework for quantum machine learning. *arXiv preprint arXiv:2003.02989*. https://arxiv.org/abs/2003.02989

del Alamo, D., Sala, D., Mchaourab, H. S., & Meiler, J. (2022). Sampling alternative conformational states of transporters and receptors with AlphaFold2. *eLife, 11,* e75751. https://doi.org/10.7554/eLife.75751

Hénin, J., Lelièvre, T., Shirts, M. R., Valsson, O., & Delemotte, L. (2022). Enhanced sampling methods for molecular dynamics simulations [Article v1.0]. *Living Journal of Computational Molecular Science, 4*(1), 1583. https://doi.org/10.33011/livecoms.4.1.1583

Jumper, J., Evans, R., Pritzel, A., Green, T., Figurnov, M., Ronneberger, O., … Hassabis, D. (2021). Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold. *Nature, 596*(7873), 583–589. https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2

Linn, H., Brundin, I., García-Álvarez, L., & Johansson, G. (2024). Resource analysis of quantum algorithms for coarse-grained protein folding models. *Physical Review Research, 6*(3), 033112. https://doi.org/10.1103/PhysRevResearch.6.033112

Linn, H., Loaiza, I., & Aspuru-Guzik, A. (2024). Resource estimates for quantum simulations of protein folding using block-unary encodings. *Journal of Chemical Theory and Computation, 20*(2), 523–534. https://doi.org/10.1021/acs.jctc.3c00987

Mustafa, H., Morapakula, S. N., Jain, P., & Ganguly, S. (2022). Variational quantum algorithms for chemical simulation and drug discovery. *arXiv preprint arXiv:2211.07854.* https://doi.org/10.48550/arXiv.2211.07854

Nałęcz-Charkiewicz, K., Charkiewicz, K., & Nowak, R. M. (2024). Quantum computing in bioinformatics: A systematic review mapping. *Briefings in Bioinformatics, 25*(5), bbae391. https://doi.org/10.1093/bib/bbae391

Robert, A., Barkoutsos, P. K., Woerner, S., & Tavernelli, I. (2021). Resource-efficient quantum algorithm for protein folding. *npj Quantum Information, 7*(1), 38. https://doi.org/10.1038/s41534-021-00368-4

Sztain, T., Ahn, S.-H., Bogetti, A. T., Casalino, L., Goldsmith, J. A., McCool, R. S., … Amaro, R. E. (2021). A glycan gate controls opening of the SARS-CoV-2 spike protein. *Science, 373*(6557), 1586–1592. https://doi.org/10.1126/science.abf3671

Zimmerman, M. I., Porter, J. R., Ward, M. D., Singh, S., Vithani, N., Meller, A., … Bowman, G. R. (2021). SARS-CoV-2 simulations go exascale to predict dramatic spike opening and cryptic pockets across the proteome. *Nature Chemistry, 13*(7), 651–659. https://doi.org/10.1038/s41557-021-00707-0

IMMERSIVE LANGUAGE TEACHING AND LEARNING AND NON-VERBAL LANGUAGE

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, e-mail address, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the dependency of immersive foreign language and teaching on non-verbal language. Non-verbal language can give us important clues as to what the intended message is. We may not be aware of non-verbal cues such as facial expressions, the language of gestures, and voice tone in our native language, but we realize its importance once we learn a foreign language. Non-verbal cues can make the language immersion method easier. Language immersion refers to learning a foreign language by analogy with our first language. We are surrounded by the language we learn and we are encouraged to use it in real-life situations. As a result, we can start thinking, reading, writing and speaking in the respective foreign language. Context is very important when learning a language using the immersive technique, and context is reconstructed by taking non-verbal cues into account, next to other elements related to the external surroundings. The external surroundings may give us clues whether communication takes place in a formal or informal situation, in a personal or public context. We can witness a conversation at a train station, for instance, and understand what the word train means, as well as other phrases. Translation is avoided when using the immersive language teaching and learning technique. Learners are invited to guess from the context or based on picture the meaning of words and various questions or speech acts. Pragmatics and the language of gestures are included in the methodological framework.

Keywords: Psychology, pragmatics, context

SYNTACTIC FUNCTIONS OF AUXILIARY WORDS IN THE WORK "FAVOIDU-Z-ZIYOIYA"

Mavlanov Nurali Rayimovich[1]

[1]**Lecturer, Departament of Languages 1, Oriental University, Tashkent, Uzbekistan,**

Orcid: 0009-0005-9849-1630

Abstract

This article explores the syntactic functions of auxiliary words known in Arabic grammar as *ḥurūf al-mushabbahah bi-l-fi'l* ("verb-like particles") with a particular focus on their description in Abdurahmon Jomiy's work *Favoidu-z-ziyoiya*. These six particles—*inna, anna, ka'anna, lakinna, layta, la'alla*—play a central role in sentence structure by governing the case of nouns and determining the overall type of statement. The study highlights their formal and semantic resemblance to verbs, as Jomiy points out: formally, they are divided into three-, four-, and five-letter forms and end with fatḥa, while semantically they convey verbal notions such as emphasis, comparison, exception, wish, and hope. The article analyzes how these particles function syntactically by placing the subject in the accusative case and the predicate in the nominative case, thereby mirroring the behavior of defective verbs.

A central issue discussed is the distinction between *inna* and *anna*. While *inna* can occur at the beginning of a sentence as an independent clause, *anna* must be attached to another structure because the phrase it introduces is treated as a single nominal unit. This distinction avoids confusion in writing and emphasizes the nuanced syntactic rules governing their use. The article also examines the role of *mā al-kāffah*, which cancels the syntactic effect of these particles while preserving their semantic function, leading to expressions of exclusivity such as *innamā Zayd qā'im* ("Only Zayd is standing"). Such constructions demonstrate the interaction between syntactic restriction and semantic enrichment in Arabic grammar.

The work further discusses the classification of these particles into those expressing informative functions (*inna, anna, ka'anna, lakinna*) and those expressing emotional or desiderative meanings (*layta, la'alla*). This division underlines the pragmatic dimension of Arabic sentence structures, where auxiliary words not only determine syntactic relations but also shape the

emotional tone of communication. By engaging with scholarly debates between the Basra and Kufa schools, the article traces the historical development of these grammatical concepts and highlights Jomiy's contributions to clarifying their theoretical basis.

In conclusion, auxiliary particles in Arabic represent a unique grammatical category that bridges the functions of verbs and particles. They play an indispensable role in both the syntactic arrangement and semantic interpretation of sentences. Jomiy's nuanced treatment of these elements in *Favoidu-z-ziyoiya* not only provides insight into classical Arabic linguistics but also demonstrates the delicate balance between form, function, and meaning in Arabic grammar.

Keywords: auxiliary words, Arabic grammar, verb-like particles, *ḥurūf al-mushabbahah bi-l-fi'l*, Abdurahmon Jomiy, *Favoidu-z-ziyoiya*, syntactic function, Basra and Kufa schools, case inflection.

1. Introduction

There are six particles (or verb-like particles) that affect the subject: إن، أن، كأن، لكن، ليت، لعل. Additionally, (ما and لا) are sometimes included among them. Among the schools of Arabic linguistics, there are different approaches regarding the function of these particles and their inflectional influence on nouns. According to the linguists of the first group, these auxiliary words are similar in function to defective verbs (i.e., verbs that require both a subject and a predicate). The second group believes that the function of these particles does not resemble defective verbs, as they sometimes do not require a predicate. The third group approaches these particles based on their root structure, emphasizing that they are structured like past tense verbs, accept the "protective nun" (نون الوقاية), and semantically express meanings specific to verbs[14].

Abdurahmon Jomiy, in his work "Favoidu-z-ziyoiya," presents the following:

"(الحروف المشبهة بالفعل) وجه شبهها به، إما لفظا فلانقسامها كالفعل إلى الثلاثي الرباعي والخماسي ولبنائها على الفتح مثله. وإما معنى فلأن معانيها معاني الأفعال، مثل: أكّدت، وشبّهت، واستدركت وتمنيت وترجيت. وكان المناسب أن يعبر عنها بالأحرف المشبهة، على صيغة جمع القلة، لكونها ستة، لكنهم لما عبروا عن الحروف الجارة والعاطفة مثلا بصيغة جمع الكثرة لم يستحسنوا تغيير الأسلوب، مع شيوع استعمال كل من صيغتي جمع القلة والكثرة مع الأخرى، على أنها إذا لوحظت مع فروعها الحاصلة بتخفيف نوناتها، ولغات (لعلّ) تبلغ مبلغ جمع الكثرة".[15]

Meaning: "There are two reasons for their resemblance to verbs: either in terms of form, because they are divided into three-letter, four-letter, and five-letter shapes like verbs, and their final letter is pronounced with a fatḥa like in verbs. Or in terms of meaning, because their meanings resemble those of verbs, for example: emphasis, comparison, exception, expressing a wish, and expressing hope.

It would be more logical to express these auxiliaries as "verb-like particles" in the form of a paucal plural, since there are six of them. However, grammarians have expressed concepts such as prepositions and conjunctions in the plural form and preferred not to change this style. This is because it is common for paucal and greater plural forms to be used interchangeably. Moreover, if one takes into account the various forms of "la'alla" and the variants formed by simplifying the letter "nūn," their number reaches that of a greater plural."

In this passage, Jami focuses on the main characteristics of "verb-like particles" (ḥurūf al-mushabbahah bi-al-fi'l) or "particles affecting the subject." These particles place nouns in a sentence in either the accusative or nominative case, which demonstrates their syntactic role

[14] الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ج1، ص.145
[15] نور الدين عبد الرحمن الجامي. الفوائد الضيائية. – إسطنبول: دار المعلم للنشر، 2015. -ص

similar to verbs. For instance, "inna" (إِنَّ) and "anna" (أَنَّ) put the noun in the accusative case and serve an emphatic function: إِنَّ زَيْدًا كَرِيمٌ (Inna Zaydan karīmun) - Indeed, Zayd is generous. "Ka'anna" (كَأَنَّ) is used to express similarity: كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدٌ (Ka'anna Zaydan asadun) - It is as if Zayd were a lion. "Layta" (لَيْتَ) and "la'alla" (لَعَلَّ) convey wishes or hopes; however, "layta" expresses an unattainable wish, while "la'alla" indicates a possible hope.

According to their morphological structure, they are divided into three-letter (for example, لَيْت), four-letter (for example, لَعَلَّ), or five-letter forms. The ending of the last letter with fatḥa (مَفْتُوح) corresponds to the formal characteristics of verbs. They function in sentences like "kāna" and similar verbs, but unlike verbs, they do not have tense or person-number categories.

1.1. Theoretical Framework

The commentator attempts to explain the similarity of particles affecting the subject to verbs by aligning their meanings with verbal functions: emphasizing ("inna," "anna"): to confirm the truth; comparing ("ka'anna"): to liken one object to another; excluding ("lākin"): to negate previous information and introduce new information; expressing a wish ("layta"): to convey an unattainable desire; expressing hope ("la'alla"): to envision a possible future. These meanings enrich the pragmatic and emotional layers of Arabic sentences. For instance, a wish expressed through "layta" adds emotional depth to the sentence, while "la'alla" evokes a sense of hope and possibility.

After this preface, Jami enumerates these particles:

"وهي (إنّ، وأنّ، وكأنّ، ولكنّ، وليت، ولعلّ" أخرهما لكونهما للإنشاء بخلاف الأربعة السابقة.

"لها" أي: لهذه الحروف "صدر الكلام" وجوبا ليعلم من أول الأمر أنه أيّ قسم من أقسام الكلام، إذ كل منها يدل على قسم منه، كالكلام المؤكد والمشتمل على التشبيه والاستدراك والتمني والترجي". [16]

Meaning: "These (verb-like particles) consist of the following: 'inna', 'anna', 'ka'anna', 'lākinna', 'layta', and 'la'alla'. The last two (layta and la'alla) differ from the previous four in that they are used for insho (expressing desire or emotion). It is mandatory for these particles to be at the beginning of a sentence, as this immediately indicates which type (or category) the sentence belongs to. Each particle expresses a specific type of sentence, for example: an emphatic sentence, a sentence containing a simile, an exceptional sentence, a sentence expressing a wish, or a sentence expressing hope."

Sharih distinguishes "layta" and "la'alla" as auxiliary words expressing desire or emotion (insho), while the remaining four ("inna," "anna," "ka'anna," "lākinna") are used in informative sentences. Insho sentences convey emotional or subjective meaning, whereas informative sentences are based on factual information. The author emphasizes that the placement of these particles at the beginning of a sentence is "وَجُوبًا" (obligatory). This syntactic rule is necessary for determining the type of sentence (assertion, comparison, exception, wish, or hope) from the outset. For instance, a sentence beginning with "inna" immediately signals that it is an emphatic statement.

2. METHOD

The commentator begins with "وَهِيَ" (they) and presents a list, then continues the classification with the phrase "أَخِرُهُمَا" (the last two). The phrase "لَهَا" (for them) is explained as a commentary by "لِهَذِهِ الْحُرُوفِ" (these particles), which demonstrates Jami's clear and comprehensible style. Purposive structures, such as "لِيَعْلَمْ" (in order to know), reinforce the logical foundation of the analysis.

[16] نور الدين عبد الرحمن الجامي. الفوائد الضيائية. – إسطنبول: دار المعلم للنشر، 2015. -ص

It should be noted that among the famous scholarly debates between the Basra and Kufa schools of Arabic linguistics, the discussions about particles affecting the subject also hold a special place. These debates were primarily observed on the following issues:

- ❖ regarding the requirement that particles affecting the subject necessitate the noun-predicate to be in the nominative case (raf')[17];
- ❖ regarding these letters causing the nominal predicate to take the accusative case (nasb)[18];
- ❖ regarding the subject remaining in the nominative case (raf') when it precedes the noun-predicate in compound subjects[19];
- ❖ إنْ" regarding whether the particle is a derivative of the emphatic "إنَّ" (inna) or a negative particle[20];
- ❖ on the syntactic effect of "أنْ," the non-intensified derivative of the particle "أنَّ"[21];
- ❖ on the function of "كَأنْ," the non-emphasized derivative of the particle "كَأنَّ"[22];
- ❖ when particles affecting the subject are constructively connected with the limiting particle "مَا الكافة" (mā al-kāffah), their influence on the subject is blocked[23];
- ❖ regarding the exclusive use of the particle "إنّ" in sentences expressing oaths[24];
- ❖ regarding the usage of the particle "إنّ" after the adverb "حيثُ"[25];
- ❖ regarding the predicate nouns of the particle "ليت" in the construction "ليت شعري"[26];
- ❖ regarding which of the particles "إنّ" and "أنّ" is considered original[27];
- ❖ on the addition of the letter "lam" to the nominal predicate of the particle "لكنَّ" (lakinna)[28].

In his work "Favoid," Abdurahmon Jomiy also elaborates on the topic of "الحروف المشبهة بالفعل" (particles that resemble verbs in affecting the subject), addressing the aforementioned controversial approaches. For instance, regarding the particle "أنَّ," he mentions the following:

"سوى (أنّ) " المفتوحة "فهي بعكسها" أي: بعكس باقيها، على حذف المضاف، بأن تقتضي عدم الصدارة لأنها مع اسمها وخبرها في تأويل المفرد، فلا بد لها من التعلق بشيء آخر حتى يتم كلاما، وحينئذ لو وقعت في الصدر اشتبهت بـ (إنّ) المكسورة في صورة الكتابة. وإنما حملنا العكس على اقتضاء عدم الصدارة لا على عدم اقتضاء الصدارة لأن مجرد الاستثناء يكفي في ذلك"[29].

Meaning: Only the particle "anna" (whose first letter is pronounced with fatḥa) possesses a property opposite to the others, that is, contrary to other particles, where the annexed term (مضاف) is omitted. This is because "anna" requires that it not appear at the beginning of a sentence, as "anna" is interpreted as a single word (mufrad) together with its subject and predicate. Therefore, for it to form a complete sentence, it must be connected to another structure. If it appears at the beginning of a sentence, it might be confused with "inna," whose first letter is pronounced with kasra. We interpreted this contradiction as "requiring not to appear at the beginning of a sentence," rather than "not requiring to appear at the beginning of a sentence," because the exception alone is sufficient to demonstrate this distinction.

---

17 الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ص.144.
18 المرادي. الجني الداني في حروف المعاني. -ص.492.
19 الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ص.151.
20 الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ص.158.
21 المرادي. الجني الداني في حروف المعاني. -ص.219.
22 الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ص.159-168.
23 المبرد. المقتضب. -بيروت: دار الكتب العلمية، 2012. – ص.622.
24 المرادي. الجني الداني في حروف المعاني. -ص.404.
25 الحضري. حاشية الحضري على سرح ابن عقيل على شرح ألفية ابن مالك. ج1. -ص. 132.
26 السيوطي. همع الموامع. ج1. -ص. 436.
27 العكبري. اللباب في علل البناء والإعراب. -ص. 224.
28 الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ص.169.
29 نور الدين عبد الرحمن الجامي. الفوائد الضيائية. – إسطنبول: دار المعلم للنشر، 2015. -ص

In this context, the specific syntactic feature of the particle "anna" (أنّ) is being analyzed. The text uses the word "سوى" (only) to distinguish "anna" from other particles (inna, ka'anna, lākinna, layta, la'alla). This distinction is based on the rule that "anna" does not appear at the beginning of a sentence. "Anna" is pronounced with its first letter as fatḥa (مفتوحة), which differentiates it from "inna" (whose first letter is kasra, مكسورة). This phonological difference is emphasized in the text to prevent confusion in writing. "Anna," along with its subject and predicate, is described as "تأويل المفرد" (interpreted as a single word). For example, in the sentence "علمت أن زيدا كريم" ('alimtu anna Zaydan karīmun) - "I knew that Zayd was generous," the phrase "anna Zaydan karīmun" is interpreted as a single word (masdar) and is linked to the verb "علمت" (I knew). This demonstrates that "anna" is not used as an independent clause but is connected to another structure.

It is emphasized that the non-occurrence of "anna" at the beginning of a sentence is referred to as "اقتضاء عدم الصدارة" (iqtidā' 'adam al-ṣadārah). This rule is important to prevent confusion due to the similarity in writing with "inna." For example, "إن زيدا كريم" (inna Zaydan karīmun) can appear at the beginning of a sentence, but "أن زيدا كريم" (anna Zaydan karīmun) is not used as an independent sentence.

Another controversial topic is Jami's own views regarding the fact that when particles affecting the subject combine with the limiting "ما الكافة" to form a complex construction, their effect on the subject of the sentence is not observed:

"وتلحقها" أي: هذه الحروف "ما" الكافة "فتلغي" أي: تعزل هذه الحروف عن العمل لمكان (ما) الكافة "على الأفصح" أي: على أفصح اللغات، مثل (إنما زيد قائم) . وقد تعمل على غير الأفصح كما وقع في بعض أشعارهم. "وتدخل" هذه الحروف "حينئذ" أي: حين إذ تلحقها (ما) . "على الأفعال" لأن (ما) الكافة أخرجتها عن العمل فلا يلزم أن يكون مدخولها صالحا للعمل".[30]

Meaning: The particle "mā" kaffah (constraining mā) is added to these verb-like particles. This "mā" prevents these particles from performing their function, that is, from exerting syntactic influence, because the presence of "mā" kaffah causes this effect. This is the case in the most eloquent language, which is the most correct and fluent form of the language, for example, "innamā Zayd qā'im" (Only Zayd is standing). In some poems, however, these particles may still perform their function even in less eloquent forms. When "mā" kaffah is added to them, these particles enter the category of verbs, as "mā" kaffah has removed their syntactic effect. Therefore, the words that follow them (madkhūl) are not required to conform to syntactic influence.

Jami analyzes the syntactic combination of particles that affect the subject (إنّ، أنّ، كأنّ، لكنّ، ليت، لعلّ) with the word "ما" kaffah (stopping mā). When "ما" kaffah is added, the particles enter into verbs instead of affecting nouns. This is emphasized by the phrase "تدخل على الأفعال" (enters into verbs). For example, in the sentence "إنما جاء زيد" (Innamā jā'a Zayd), "inna" and "mā" together affect the verb (جاء), and Zayd independently remains in the nominative case.

The commentator emphasizes through the phrase "على الأفصح" (in the most eloquent language) that the stopping of particles by "ما" kaffah is characteristic of the most correct and fluent form of the Arabic language. However, with the phrase "غير الأفصح" (not eloquent), it is noted that in some poetic texts, particles may continue their function. This indicates poetic license or dialectal differences.

3. RESULTS

[30] نور الدين عبد الرحمن الجامي. الفوائد الضيائية. – إسطنبول: دار المعلم للنشر، 2015. -ص

Since "ما" kaffah removes postpositions from syntactic influence, their subsequent words (مدخول, madkhūl) do not necessarily need to conform to syntactic effects. This is confirmed by the phrase "لا يلزم أن يكون مدخولها صالحا للعمل," meaning that the words following "ما" kaffah remain in an independent syntactic state.

According to the commentator, "ما" kaffah does not limit the original meanings of emphasis, comparison, exception, wish, or hope of postpositions, but it cancels their syntactic effect on nouns. For example, in the sentence "إنما زيد قائم" (Inmā Zayd qā'im), "innamā" retains the meaning of emphasis but does not put Zayd in the accusative case; instead, it adds the meaning of "only."

"ما" kaffah connects postpositions to verbs, which changes their pragmatic role in the sentence. This clarifies the semantic structure of the sentence, as "ما" kaffah directs the sentence's focus to a specific action (verb). The addition of "ما" kaffah alters the semantic emphasis of the sentence. For instance, in the sentence "إنما زيد قائم," the meaning "only Zayd is standing" emerges, emphasizing exclusivity.

The syntactic differences between the particles "إنّ" (inna) and "أنّ" (anna) are as follows:

- at the beginning of a sentence: "إنّ زيدا قائم" (inna zaydan qā'im), because an independent clause must be at the beginning of a sentence.
- after qawl (saying): "قال زيد: إنّ عمرا قائم" (qāla zayd: inna 'amran qā'im), because the content of qawl must be a complete sentence.
- after ism mawṣūl (relative pronoun): "جاءني الذي إنّ أباه قائم" (jā'anī al-ladhī inna abāhu qā'im), because the attribute of mawṣūl must be a clause.
- as fā'il (subject): "بلغني أنّ زيدا عالم" (balaghanī anna zaydan 'ālim), because fā'il must be a single word.
- as maf'ūl (object): "كرهت أنّ زيدا شاعرا" (karihtu anna zaydan shā'iran), because maf'ūl must be a single word.
- as mubtada' (subject of a nominal sentence): "عندي أنّك فاضل" ('indī anna-ka fāḍil), because mubtada' must be a single word.
- as muḍāf ilayhi (the second term of a genitive construction): "أعجبني اشتهار أنّك عالم" (a'jabanī ishtihār anna-ka 'ālim), because muḍāf ilayhi must be a single word.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

In brief, the Arabic "verb-like particles" (الحروف المشبهة بالفعل) - "inna, anna, ka'anna, lakinna, layta, la'alla" - are primary auxiliary words that syntactically influence the subject and put nouns in the accusative case (nasb). In terms of morphological and semantic characteristics, they resemble verbs and are classified as a distinct category in Arabic grammatical tradition.

These particles put the noun in the accusative case (nasb) and the predicate in the nominative case (raf'). They must be placed at the beginning of the sentence, which indicates their central syntactic role in sentence structure. Each of them functions as a discourse-initiating element that predetermines the meaning of the sentence.

Such particles are categorized into three, four, or five-letter forms. The final letter of most of them is fatḥah (maftūḥ), which indicates morphological similarity to verb forms. They lack tense and person-number categories, which distinguishes them from verbs.

Abdurahmon Jomiy points to two aspects as reasons for the similarity of these letters to verbs: the verbal aspect - similarity in structure: the number of letters and the fact that the word is marked with fatha; the semantic aspect - the specificity of semantic functions to verbs: emphasis, wish, hope, exception, and comparison.

According to Jomiy, it would be more logical to refer to these particles using the jam'ul-qillah (plural of paucity) form, but due to literary-stylistic reasons, they were used in the jam'ul-kasra (plural of abundance) form.

References

1. الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. -ج1، ص.145.
2. نور الدين عبد الرحمن الجامي. الفوائد الضيائية. – إسطنبول: دار المعلم للنشر، 2015.
3. المرادي. الجني الداني في حروف المعاني. -ص.492.
4. المبرد. المقتضب. -بيروت: دار الكتب العلمية، 2012. – ص.622.
5. الحضري. حاشية الحضري على سرح ابن عقيل على شرح ألفية ابن مالك. ج1. -ص. 132.
6. السيوطي. همع الموامع. ج1. -ص. 436.
7. العكبري. اللباب في علل البناء والإعراب. -ص. 224.

MÜXTƏLİF FƏNLƏR ÜZRƏ YARADILAN İNTEQRATİV BİLİKLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI

Dos. Dr. Könül Ələddin qızı Məmmədova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

AÇAR SÖZLƏR: inteqrasiya, dərs prosesi, məntiqi təfəkkür

İnteqrasiya nəticəsində tədris materialının yığcamlılığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, şagirdlər artıq yüklənmir və tədris vaxtına qənaət edilir. Onlar az vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalaşmış biliklər əldə edirlər. Fənlərarası əlaqə prosesində tədris fənni şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilir, bir neçə fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdişlər təkrarlanır, nəticədə, biliyin şagirdlər tərəfindən sistemli mənimsənilməsi təmin edilir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, fənlərarası əlaqədən ardıcıl şəkildə istifadə etmək tədrisin səviyyəsini yüksəldir, şagirdlərin təfəkküründü inkişaf etdirir, dünyagörüşünü genişləndirir. Buna görə də məktəblərdə təhsilə ayrı-ayrı fənlərin öyrədilməsi kimi deyil, XXI əsrin tələb etdiyi həyati bacarıqların inkişaf etdirilməsi prosesi kimi baxılmalı, şagirdlər həyat boyu öyrənməyə hazırlanmalıdır.

Fənlərarası əlaqənin rolu tədris prosesində böyükdür. Fənlərarası əlaqələr tədrisin öyrətmək, inkişaf etdirmək və tərbiyələndirmək kimi məqsədlərinə nail olmağı göstərən mühüm amildir. Təlim prosesində fənlərarası əlaqədən istifadə etmək şagirdlərin təfəkküründü formalaşdırır, dünyanı hərəkətdə və inkişafda görməyə kömək edir, fənn anlayışları arasında məntiqi əlaqənin qurulmasına imkan yaradır və bununla da şagirdlərin məntiqi təfəkküründü inkişaf etdirir, onların biliklərindəki formalizmin ləğv edilməsi, qarşısının alınması üsulları kimi çıxış edir, məktəblilərin həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını almağa, tədris vaxtının qısaldılmasına, dinamik, keyfiyyətcə dəyişkən biliklər sistemini formalaşdırmağa imkan yaradır. Müəllimin əsas vəzifəsi bu əlaqələrin mənimsənilməsində şagirdlərə kömək etməkdir. Fənlərarası inteqrasiyanın təşkilində əyanilikdən istifadənin əhəmiyyəti daha çoxdur.

Azərbaycan dilinin tədrisində görkəmli şəxsiyyətlərin, yazıçı və şairlərin portretlərindən istifadə olunur. Bu zaman müəllim həmin şəxsiyyətin portretini şagirdlərə göstərərək onun şəxsiyyətinin xarakteristikasını verir və hekayə-söhbət metoduna daha çox yer verir.

Azərbaycan dili dərslərində bədii nümunələrdən istifadə prosesində xalq oyunlarından istifadə inteqrasiyanın təşkilinə əyani sübutdur. Bu oyunlar fiziki tərbiyə dərslərində də istifadə olunduqda müəllim dərsin tələbinə uyğun fiziki tərbiyə və bədii ədəbiyyat nümunələrini əlaqələndirməlidir.

Fənlərarası inteqrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaq anlayış, bilik və bacarıqların sintezi olmaqla bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin öyrənilməsində istifadəsini nəzərdə tutur. Bu zaman müxtəlif fənlərə aid lakin, bir-birini tamamlayan, o cümlədən oxşar olan mövzuların tədrisi müəyyən çərçivəyə salınır. Odur ki, müxtəlif fənlər və mövzular arasındakı əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi, bu əlaqələrin fənlərarası anlayış və bacarıqların formalaşdırılmasında yaradıcılıqla istifadə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün artıq yaxın fənlərin deyil, bir-biri ilə cüzi bağlılığı olmayan fənlərin inteqrasiyası şagirddə daha böyük marağa səbəb olur. Ümumiyyətlə dünyadakı yalnız bir obyekti tədqiq etməklə, bir prosesi öyrənməklə inkişaf etmək, qabağa getmək olmaz. Çünki dünyadakı, təbiətdəki bütün əşya və hadisələr hansısa bir əlaqə vasitəsilə birləşir. Çox zaman müəllimlər yalnız ibtidai sinif fənlərinin inteqrasiyasından istifadə edirlər.

İnteqrativ təlimin təşkili zamanı fənlərarası inteqrasiyaya xüsusi əhəmiyyət verilir. Fənlərarası inteqrasiya təlim materiallarının digər fənlərin imkanları hesabına məzmun etibarı ilə genişlənməsinə, məsələlərin dərin təhlilinə və ümumiləşdirilməsinə xidmıt edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ibtida siniflərdə inteqrasiya üçün əlverişli, eləcə də əlverişli olmayan amillər var. Bir çox hallarda inteqrasiyanın mahiyyətini bu amillər müəyyənləşdirir.

Bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- İlk növbədə hansı dərslərin inteqrasiyası üçün daha münasib olması aydınlaşdırılmalıdır. Belə dərslərin əsası müxtəlif fənlərdə aparıcı mövzuların məzmunca yaxınlığı və məntiqi əlaqəliliyidi;

- Didaktik sistemdə fənlərarası əlaqənin ən yüksək forması olan inteqrasiyalaşdırma müəllimin təsiri (yaradıcı fəaliyyəti) və şagirdin təsiri (dərketmə fəaliyyəti) arasındakı bərabərlik nəzərdə tutulur. Hər iki fəaliyyət ümumi struktura malikdir: məqsəd, səbəb, məzmun, nəticə, vasitə, nəzarət.

Beləliklə, fənlərarası inteqrasiya müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Bu proses eyni bir bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsi ilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır.

ORGANIZATIONAL FEATURES OF WORK ON SPEECH SOUND CULTURE
NİTQİN SƏS MƏDƏNİYYƏTİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gültəkin Atəş qızı Abdullayeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCİD: 0009-0009-5332-2146

Xülasə

Kiçikyaşlı məktəblilərin psixoloji və yaş xüsusiyyətləri nitq inkişafı prosesində onlarda nitqin səs mədəniyyətinə diqqəti artırmağı tələb edir. Nitq mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan səs mədəniyyətinə səslənən nitqi xarakterizə edən xüsusi tələffüz keyfiyyətləri (səs tələffüzü, orfoepiya, diksiya), səs ifadəliliyinin elementləri (intonasiya, sürət), nitqin ünsiyyət mədəniyyəti elementləri (nitqin ümumi tonallığı), həmçinin uşaqlarda nitqi eşitmə qabiliyyəti və onların artikulyasiya aparatının inkişaf etdirilməsi daxildir. Məktəbə gələn altıyaşlıların əksəriyyətinin nitqinin səs mədəniyyəti nöqsanlı olduğundan müəllimin üzərinə bu sahədə ciddi və ağır yük düşür.

Nitqin səs mədəniyyəti üzrə işə səthi münasibət, xüsusilə savad təlimi dövründə böyük çətinliklərə gətirib çıxarır, ayrı-ayrı nitq səslərini düzgün tələffüz etməmək, sözdə səs və hecaları buraxmaq, onları əvəzləndirmək, tələsik, həddindən artıq ləng danışmaq halları savad təlimi dövründə müəllimin işini ağırlaşdırır. Bir çox hallarda belə nöqsanlar uşaqların qaradinməz, hövsələsiz, sərt, laqeyd, əqli cəhətdən geriləyənlər kimi formalaşmalarına aparıb çıxarır. Belə hallarda onlarla işləmək üçün xüsusi yollar araşdırmaq, dərsin böyük hissəsini bir-iki belə şagirdə həsr etmək lazım gəlir.

I sinifdə nitqi eşitmə üzrə iş böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim ilk gündən şagirdlərin fonematik eşitmə qabiliyyətinin inkişafı qayğısına qalmalı, onların ana dilinin bütün səslərini düzgün eşitmələri, səslənməsinə görə yaxın olan səs və sözləri fərqləndirə bilmələrini

müəyyənləşdirməlidir. Bu dövrdə şagirdlər müxtəlif tərkibli sözlərdə səslərin sayını və ardıcıllığını müəyyənləşdirməyi bacarmalıdırlar.

Uşaqların normal diksiyaya yiyələnmələrinə yamsılama da təsir göstərə bilər. Normal diksiyanın təmin edilməsi üçün müəllimin nümunəvi nitqi zəruridir. Odur ki, müəllim nitqində səsini bacarıqla idarə etməyi, normal diksiyasını nümayiş etdirməyi, nitqində intonasiyanın əsas elementlərinə əməl etməyi və kiçikyaşlı məktəblilərə aşılamağı bacarmalıdır.

Açar sözlər: nitqin səs mədəniyyəti, savad təlimi, nitq inkişafı

Abstract

The psychological and age characteristics of younger schoolchildren require increased attention to the sound culture of speech in the process of speech development. Sound culture, which is an integral part of speech culture, includes special pronunciation qualities characterizing spoken speech (sound pronunciation, orthoepy, diction), elements of voice expressiveness (intonation, speed), elements of the communicative culture of speech (general tonality of speech), as well as the development of children's ability to hear speech and their articulation apparatus. Since the majority of six-year-olds entering school have defective sound culture of speech, the teacher has a serious and heavy burden in this area.

A superficial approach to the work on the sound culture of speech leads to great difficulties, especially during the period of literacy training. Incorrect pronunciation of individual speech sounds, omission of sounds and syllables in words, their replacement, hasty, excessively slow speech complicate the work of the teacher during the period of literacy training. In many cases, such shortcomings lead to the formation of children as inattentive, unmotivated, rigid, indifferent, mentally retarded. In such cases, it is necessary to explore special ways to work with them, devoting most of the lesson to one or two such students.

In the first grade, work on speech hearing is of great importance. From the first day, the teacher should take care of the development of students' phonemic hearing, ensure that they correctly hear all the sounds of their native language, and distinguish sounds and words that are close in pronunciation. During this period, students should be able to determine the number and sequence of sounds in words of various compositions.

Imitation can also affect children's acquisition of normal diction. To ensure normal diction, the teacher's exemplary speech is necessary. Therefore, the teacher must be able to skillfully control his voice in speech, demonstrate normal diction, follow the basic elements of intonation in speech, and instill them in younger schoolchildren.

Keywords: sound culture of speech, literacy training, speech development

AZERBAYCAN CEDİT EDEBİYATI

Phd, Doçent, Babayeva Malahat Ramiz kızı

ASPU, Edebiyat Bölümü https://orcid.org/0000-0002-3600-8499

Giriş

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Türk-İslam dünyasında modernleşme hareketleri hız kazanmış, özellikle eğitim, kültür ve edebiyat alanlarında köklü değişiklikler gündeme gelmiştir. Bu sürecin en önemli kollarından biri "Ceditçilik" (Usul-i Cedid) adını almıştır. Rusya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Türk toplulukları arasında başlayan bu hareket kısa sürede Azerbaycan'da da güçlü bir biçimde hissedilmiş, yalnızca eğitimde değil, aynı zamanda edebî yaratıcılıkta da yeni bir çağın açılmasına neden olmuştur. Azerbaycan cedit edebiyatı, milli kimlik bilincinin güçlenmesinde, toplumsal sorunların dile getirilmesinde ve modernleşmenin edebî dile aktarılmasında öncü bir rol oynamıştır. (Swietochowski T., 1985, 23).

Azerbaycan'da meydana gelen Ceditçilik hareketi, yalnızca sosyal ve siyasi alanlarda değil, aynı zamanda edebi sahada da derin etkiler yaratmıştır. Cedit (usûl-i cedîd), modernleşme, yenilik ve çağdaşlaşma ideallerini ifade eden bir kavramdır. Bu hareket, Türk dünyasında İsmail Gaspıralı'nın fikirleri etrafında şekillenmiş ve "dilde, fikirde, işte birlik" şüarıyla geniş coğrafyada etkili olmuştur. Azerbaycan Cedit edebiyatı, milli kimliğin güçlenmesinde, toplumsal reform düşüncelerinin yayılmasında ve modern edebiyatın temellerinin atılmasında başlıca rol oynamıştır.

Tarihî Arka Plan

XIX. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun etkisi altında yaşayan Azerbaycan Türkleri, bir taraftan Batı kültürüyle tanışıyor, diğer taraftan kendi milli kimliklerini muhafaza etme mücadelesi veriyordu. Bu dönemde medreselerde verilen geleneksel eğitim, zamanın

ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmış, modern usulde eğitim veren mekteplere olan ihtiyaç artmıştır. İşte bu ortamda Ceditçilik, hem eğitim hem de edebiyat sahasında yenileşmenin itici gücü haline gelmiştir.

Ceditçilik hareketi ilk olarak İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde ortaya çıkmış, "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hareketin amacı, Müslüman toplumları çağdaş dünya ile bütünleştirmek, geri kalmışlığın nedenlerini ortadan kaldırmak ve modern eğitim sistemlerini benimsetmekti. Bu bağlamda yeni okulların açılması, modern ders kitaplarının hazırlanması, matbuat faaliyetlerinin gelişmesi, edebiyatın da yeni bir içerik ve biçim kazanmasına zemin hazırladı. Azerbaycan, stratejik konumu, zengin kültürel mirası ve güçlü aydın zümresi sayesinde bu hareketin en aktif merkezlerinden biri oldu.

Cedit Edebiyatının Özellikleri

Toplumsal İşlev: Cedit edebiyatı, yalnızca estetik kaygılarla değil, toplumsal fayda amacıyla kaleme alınmıştır. Halkı cahillikten kurtarma, millî bilinci uyandırma ve çağdaşlaşma hedeflenmiştir.

Eğitim ve Kadın Meselesi: Eserlerde cehaletle mücadele, modern eğitim, kadınların toplumsal hayata katılması gibi temalar geniş yer bulmuştur.

Dil ve Üslup: Arapça-Farsça ağır unsurlardan arınarak sade Türkçe kullanımı teşvik edilmiş, edebiyatın halk tarafından anlaşılır hale gelmesi amaçlanmıştır.

"Tiyatro ve Mizahın Rolü: Azerbaycan'da modern tiyatronun temeli bu dönemde atılmıştır. Mizah yoluyla halkın geri kalmışlığı, dinî taassup ve sosyal eşitsizlikler eleştirilmiştir". (Mustafayeva S., 2018, s. 72)

Azerbaycan Cedit Edebiyatının Ortaya Çıkışı

Azerbaycan'da cedit edebiyatı, klasik divan edebiyatından ve halk edebiyatından farklı olarak toplumsal sorunlara odaklanan, realizmi ön plana çıkaran ve eğitim yoluyla halkı aydınlatmayı amaçlayan bir nitelik taşıdı. Matbaanın gelişmesi, gazetelerin yayılması ve tiyatro eserlerinin yazılması bu dönemin karakteristik özellikleri arasında idi. Edebiyat yalnızca estetik bir uğraş değil, aynı zamanda sosyal değişimin bir aracı haline geldi.

Başlıca Temalar ve İdeolojik Yönelimler

Azerbaycan cedit edebiyatında öne çıkan başlıca temalar şunlardır:

Cehaletle Mücadele: Halkın bilgisizlikten kurtarılması, modern okulların öneminin vurgulanması.

Etkileri

Azerbaycan Cedit edebiyatı, yalnızca edebi sahada değil, toplumsal dönüşümde de etkili olmuştur. Bu hareket:

Milli basının (gazete ve dergilerin) güçlenmesine,

Modern tiyatro ve operanın doğmasına,

Kadınların toplumsal hayata daha etkin katılımına,

Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olaraq inkişafına zemin hazırlamıştır.

Kadın Hakları ve Eğitim: Kadınların eğitilmesi, toplumsal yaşama katılması gerektiği fikri.

Milli Kimlik ve Uyanış: Türk kimliği, milli birlik ve bağımsızlık düşüncesi.

Toplumsal Adalet: Sosyal eşitsizliklere ve gericiliğe karşı eleştirel bir tavır.

"Batılılaşma ve Modernleşme: Bilim, sanat ve edebiyat aracılığıyla çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma arzusu". (Altınkaynak H. 2007, s. 45)

Önde Gelen Temsilciler

Mirza Fatali Ahundzade (1812–1878): Modern Azerbaycan edebiyatının öncüsü kabul edilir. Yazdığı komedilerde geriliği, cehaleti ve rüşvetçiliği hicvetmiştir. Modern Azerbaycan edebiyatının kurucularından sayılan Axundzade, realizmi ön plana çıkararak geleneksel edebî anlayışın dışına çıkmış, tiyatro eserleriyle toplumsal eleştiriyi öne çıkarmıştır. Onun çalışmaları cedit edebiyatına bir ön zemin hazırlamıştır. (Ahundzade, M. F., 2007 s.57)

Celil Memmedquluzade (1866–1932): "Molla Nasreddin" dergisinin kurucusu olarak tanınır. Keskin satirik yazılarıyla halkı uyanışa çağırmış, sosyal adaletsizlikleri dile getirmiştir. "Molla Nəsrəddin" dergisinin kurucusu olan Məmmədquluzadə, Azerbaycan cedit edebiyatının en güçlü temsilcilerindendir. (Memmedquluzade C., 2004, s.64) Mizahı ve hicvi ustaca kullanarak cehaleti, sosyal adaletsizlikleri ve kadınların toplumdaki ikincil konumunu eleştirmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli (1885–1948): Azerbaycan milli operasının kurucusu, "Leyli ve Mecnun" operasıyla Doğu ve Batı sanatını sentezlemiştir. Opera ve müzik alanındaki çalışmalarıyla tanınan Hacıbeyli, aynı zamanda edebiyat ve gazetecilik faaliyetleriyle de ceditçilik ruhunu yansıtmıştır. "Leyli ve Mecnun" operası doğu edebiyat geleneğini Batı müziği ile sentezleyen ilk eserlerden biri olmuştur.

Sabit Rahman, Abdulla Şaiq, Hüseyn Cavid gibi isimler de Cedit edebiyatının gelişiminde mühim rol oynamışlardır.

Ahmet Ağaoğlu

Siyasi ve edebî yazılarıyla tanınan Ağaoğlu, cedit edebiyatında milli kimlik, modernleşme ve toplumsal özgürlükler gibi fikirleri savunmuştur.

Hasan bey Zerdabi

Azerbaycan basınının öncüsü olarak kabul edilen Zərdabi, "Əkinçi" gazetesini çıkararak modern Azerbaycan edebiyatının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Onun faaliyetleri, edebiyat ile toplumsal ilerleme arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir.

Azerbaycan Cedit Edebiyatının Milli Uyanıştaki Rolü

Cedit edebiyatı, Azerbaycan'da milli bilincin şekillenmesine, toplumun modern dünya ile bütünleşmesine ve bağımsızlık düşüncelerinin güçlenmesine hizmet etmiştir. Edebiyatçılar yalnızca yazar değil, aynı zamanda aydın, öğretmen ve toplum lideri olarak hareket etmişlerdir. Bu dönemde kaleme alınan eserler halkı düşündürmüş, eğitmiş ve yeni bir kimlik arayışına yöneltmiştir.

Sonuç

Azerbaycan Cedit edebiyatı, modern Azerbaycan kültür və edebiyatının şekillenmesinde temel bir dönemdir. Bu edebiyat, yalnızca bir sanat hareketi olmayıp, aynı zamanda milli uyanışın, toplumsal reformların və çağdaşlaşma sürecinin bir aynasıdır. Bugün Azerbaycan edebiyatının sahip olduğu modern çizgilerin kökleri, böyük ölçüde Ceditçilik dönemi edebiyatına dayanmaktadır. Azerbaycan cedit edebiyatı, sadece edebî bir yenilik hareketi değil, aynı zamanda bir toplumsal dönüşüm projesi olmuştur. Bu edebiyat, Azerbaycan halkının milli kimliğini, modern dünyaya entegrasyonunu ve özgürlük mücadelesini yansıtmıştır. Ceditçiliğin edebî yansımaları, bugün dahi Azerbaycan kültürel kimliğinin temel taşlarından biri olarak önemini korumaktadır.

Kaynakça

Ahundzade, M. F. (2007). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm Nəşriyyatı.

Altınkaynak, H. (2007). Azerbaycan edebiyatında Ceditçilik hareketi. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 167, 45-62.

Çingizoglu, A. (2010). Azerbaycan Ceditçilik hərəkatı və onun ədəbiyyata təsiri. Bakı: Nurlan.

Gaspıralı, İ. (1991). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı.

Hasanov, R. (2015). Ceditçilik ideyalarının Azərbaycan maarif və mədəniyyətinə təsiri. Elm və Həyat, 2(4), 112-120.

Memmedquluzade, C. (2004). Seçilmiş əsərlər (Vol. 1–2). Bakı: Şərq-Qərb.

Mustafayeva, S. (2018). Azerbaycan Cedit ədəbiyyatında maarifçilik ideyaları. Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi Xəbərlər, 1(21), 89-97.

Swietochowski, T. (1985). Russian Azerbaijan, 1905–1920: The shaping of a national identity in a Muslim community. Cambridge: Cambridge University Press.

Özet

Bu bildirinin amacı, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da ortaya çıkan Cedit edebiyatının tarihî arka planını, başlıca temsilcilerini, temel özelliklerini və toplumsal işlevlərini incelemektir. Çalışmanın kapsamı, Azerbaycan Cedit edebiyatının şekillenmesinde etkili olan sosyo-kültürel və siyasi şartlar ilə bu dönemde verilen edebi ürünləri kapsamaktadır. İnceleme sonucunda, Cedit edebiyatının yalnızca estetik bir edebi hareket olmadığı; aynı zamanda milli kimliğin güçlenmesine, toplumsal reformların hızlanmasına, modern eğitim və kadın haklarının savunulmasına önemli katkılar sağladığı ortaya konulmuştur.

Azerbaycan cedit edebiyatı, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında şekillenen modernleşme hareketinin en önemli boyutlarından birini teşkil etmiştir. Bu edebiyat, yalnızca estetik bir sanat anlayışının ötesinde, toplumsal dönüşümün ve milli kimlik bilincinin aracı olarak ortaya çıkmıştır. İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı Ceditçilik hareketi, Rusya İmparatorluğu topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman halkların çağdaş dünya ile bütünleşmesini hedeflemiş, Azerbaycan bu hareketin en önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Azerbaycan cedit edebiyatı, cehaletle mücadeleyi, kadınların eğitimini, milli kimlik bilincini ve toplumsal adaleti ana temalar haline getirmiştir. Bu dönemde edebiyat, halkın eğitimine ve toplumsal bilinçlenmesine hizmet eden bir araç olarak işlev görmüştür. Realizmin ön planda olduğu eserlerde sosyal sorunlar cesaretle ele alınmış, mizah ve hiciv aracılığıyla halk düşünmeye ve sorgulamaya yönlendirilmiştir.

Mirze Feteli Ahundzade'nin modern tiyatro anlayışı, Celil Memmedquluzade'nin "Molla Nəsrəddin" dergisi etrafında yürüttüğü hiciv geleneği, Üzeyir Hacıbeyli'nin müzik ve edebiyat alanındaki sentezci tavrı, Əhməd Ağaoğlu'nun siyasi ve toplumsal yazıları ve Həsən bəy Zərdabi'nin basın faaliyetleri bu edebiyatın temel taşlarını oluşturmuştur. Onlar yalnızca sanatçı değil, aynı zamanda halkı aydınlatan birer fikir önderi olarak hareket etmişlerdir.

Sonuç olarak, Azerbaycan cedit edebiyatı milli uyanışın edebî bir yansıması olmuş, bağımsızlık düşüncesini ve modernleşme arzusunu güçlendirmiştir. Günümüzde de bu edebiyat, Azerbaycan'ın kültürel ve edebî kimliğinin temel unsurlarından biri olarak değerini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ceditçilik, edebiyat, modernleşme, milli kimlik.

AZERBAIJANI JADID LITERATURE

Phd, MALAHAT BABAYEVA

Azerbaijan State Pedagogical University,Docent of Department of Literatura

ORCİD İD: 0000-0002-3600-8499

Abstract

The aim of this paper is to analyze the historical background, main representatives, key characteristics, and social functions of Azerbaijani Jadid literature, which emerged in the late 19th and early 20th centuries. The scope of the study includes the socio-cultural and political conditions that shaped Jadid literature in Azerbaijan, as well as the literary works produced during this period. The findings indicate that Jadid literature was not merely an aesthetic movement but also a catalyst for strengthening national identity, accelerating social reforms, and promoting modern education and women's rights.

Azerbaijan cedit literature, XIX. the end of the century and XX. formed one of the most important dimensions of the modernization movement that took shape at the beginning of the century. This literature has emerged as a means of social transformation and awareness of national identity, beyond just an aesthetic concept of art. The Jadist movement led by Ismail Gaspıralı aimed to integrate the Turkish and Muslim peoples living in the territory of the Russian Empire with the modern world, and Azerbaijan became one of the most important centers of this movement.

Azerbaijan has made modern literature, the fight against ignorance, women's education, national identity awareness and social justice the main themes. During this period, literature functioned as a tool serving the education and social awareness of the people. In the works where realism is at the forefront, social problems are bravely addressed, people are led to think and question through humor and satire.

Mirze Feteli Ahundzade's concept of modern theater, Celil Memmedguluzade's tradition of satire around "Molla Nasreddin" magazine, Uzeyir Hajibeyli's synthesis attitude in the field of music and literature, Ahmet Agaoglu's political and social writings, and Hasan Bey Zardabi's press activities formed the cornerstones of this literature. They are not only artists, but also thought leaders who enlighten the people.

As a result, Azerbaijani Cedid literature became a literary reflection of national awakening, strengthened the idea of independence and the desire for modernization. Even today, this literature preserves its value as one of the main elements of the cultural and literary identity of Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Jadidism, literature, modernization, national identity.

DEVELOPMENT OF SIMULATION MODELS OF ANTHROPOMETRIC INDICATORS OF HUMAN GROWTH

İNSANIN BOY ARTIMININ ANTROPOMETRİK GÖSTƏRİCİLƏRİNİN SİMULYASİYA MODELLƏRİNİN TƏRTIBI

Hasanova Amalia Murad

ORCID: 0000-0002-2196-3215

PhD in Biology, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan,

Abstract. With age, various changes occur in the human body, depending on the climatic and geographical characteristics of the region of residence, diet, and many other factors. It has been established that the most significant increase in the number of health and developmental disorders, including pathologies, among the younger generation occurs during the first and second periods of childhood. Artificial and natural feeding in infancy also play an important role in the development of pathologies. The development of norms and standards for human physical development at the global level allows for the creation of objective anthropological and ecological monitoring that reflects life activity and the influence of numerous external factors. The determination of normal physiological indicators of the body in people with different topographic and anthropometric structures and the study of factors affecting human growth have become particularly relevant at present. Methods and means of determining normal human growth play an important role in the study of physiological indicators. Human physiological development changes in accordance with the quantity and quality of the body in the process of life activity. The method of studying human anthropometric indicators is used to determine the physical development of individuals engaged in physical culture and sports.

The anthropometric method of studying the human body is carried out by taking into account quantitative, external morphological indicators of the body. Anthropometric indicators of the human body include body weight, height, and physiological indicators of individual parts of the

body. To determine anthropometric indicators, scales, a special measuring tape (cm), a dynamometer, and a number of measuring instruments are used. In anthropometric analysis of human height, it is important to assess physical development in accordance with certain age norms. Identifying uncertainty and variability can be a sign of risk factors or hereditary diseases. When determining a person's height, it is necessary to assess the morphological characteristics of the body. It is necessary to measure and analyze parts of the body, skull, neck, arms and legs, hip circumference, and chest circumference. Anatomical and anthropometric indicators of children's physical development are used to determine their height and formation. Measurements are taken in children, adolescents, young people, adults, and elderly people of a certain age group, starting from the first months of life. Timely intervention in the process of physical development and correct analysis of the examination results allow for the timely detection of pathologies.

Keywords: anthropometry, anatomy, stadiometer, dynamometer, linear regression equation

Xülasə. Yaş artdıqca insan orqanizmində müxtəlif dəyişikliklər baş verir ki, bu da yaşayış bölgəsinin iqlim-coğrafi xüsusiyyətləri, qidalanmanın xarakteri və bir çox digər faktorlardan asılıdır. Müəyyən edilmişdir ki, gənc nəsil arasında sağlamlıq və inkişaf pozğunluqlarının, o cümlədən patologiyaların yaranmasında ən əhəmiyyətli artım uşaqlığın birinci və ikinci dövrlərində baş verir. Körpəlikdə süni və təbii şəkildə bəslənmə üsulları da patologiyaların yaranmasında əhəmiyyət daşıyır. Qlobal səviyyədə insanın fiziki inkişafı üçün norma və standartların tərtibi həyat fəaliyyətini və çoxsaylı xarici amillərin təsirini əks etdirən obyektiv antropoloji-ekoloji monitorinqin yaradılmasına imkan verir**.** Müxtəlif topoqrafik, antropometrik quruluşa malik insanlarda orqanizmin normal fizioloji göstəricilərinin təyini və insanın boy artımına təsir edən amillərin tədqiqi müasir dövrdə daha aktual olmuşdur. İnsanın normal boy artımının təyin olunması metodları və ölçmə vasitələri fizioloji göstəricilərin öyrənilməsində mühim rol oynayır. İnsanın fizioloji inkişafı onun həyat fəaliyyəti ərzində orqanizminin kəmiyyətinə və keyfiyyətinə uyğun olaraq dəyişir. Bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olan insanlarda fiziki inkişafı müəyyən etmək üçün insanın antropometrik göstəricilərinin tədqiqat metodundan istifadə olunur. İnsan orqanizmini araşdırmağın antropometrik üsulu kəmiyyət, orqanizmin xarici morfoloji göstəricilərini nəzərə almaqla aparılır.

İnsan orqanizminin antropometrik göstəricilərinə bədənin çəkisi, hündürlüyü, bədənin ayrı-ayrı hissələrinin fizioloji göstəriciləri aiddir. Antropometrik göstəricilərin təyin olunmasında tərəzi, xüsusi ölçü lenti (sm), dinamometr və bir sıra ölçmə alətlərindən istifadə edilir. İnsan boyunun antropometrik təhlili zamanı onun fiziki inkişafının müəyyən yaş normalarına uyğun aparılması mühim şərtdir. Əgər hər hansı qeyri-müəyyənlik və dəyişkənlik aşkar edilərsə, bu risk faktorlarının, irsi xəstəliklərin əlaməti ola bilər.

İnsanın boy artımını müəyyən edərkən orqanizmin morfoloji xüsusiyyətlərini dəyərləndirmək lazımdır. Bədən üzvlərinin, kəllənin, boyunun, qollar və ayaqların, bud nahiyəsinin, sinə ətrafının ölçülməsi və təhlili yerinə yetirilməlidir. Uşaqların fiziki inkişafında anatomik və antropometrik göstəricilər onların böyüməsinin və formalaşmasının təyini üçün istifadə olunur. Ölçmələr bir neçə aylıq körpədən başlayaraq uşaqlar, yeniyetmələr, gənclər, yetişkin fərdlər və müəyyən yaş qrupuna daxil olan yaşlılar üzərində aparılır. Fiziki inkişafdakı pozğunluqlara vaxtında müdaxilə etmək, müayinələrin nəticələrinə əsasən düzgün təhlil etmək patologiyaları vaxtında aşkar etməyə imkan verir.

Açar sözlər: antropometriya, anatomiya, stadiometr, dinamometr, xətti reqresiya tənliyi

GİRİŞ

Ölçmənin aparılmasında bədənin uzunluğu stadiometr adlanan cihazla ölçülür, bədənin çəkisi tibbi tərəzi vasitəsi ilə ölçülür. Qarın ətrafı və sinə ətrafı xüsusi ölçü lenti ilə göbək və çiyin səviyyəsindən ölçülür. Əzələlərin gücünün potensialı dinamometrlə ölçülür. Ölçmə aparılarkən dinamometr tərpənmədən ayaqları diz səviyyəsindən, qolları isə dirsək səviyyəsindən ölçürlər. İnsanın yaş faktorundan asılı olaraq orqanizmdə hüceyrə bölünməsi nisbətən azalır və bu da insanın fizioloji quruluşuna, bədən uzunluğuna, fərdi ölçülərinin dəyişməsinə səbəb olur [1].

Gənc nəsiln fiziki inkişafının öyrənilməsində antropometrik göstəricilərin düzgün seçilməsi, müharibələrdə orqanların itirilməsi nəticəsində insanın psixoloji-fiziki vəziyyətinin ağırlaşması problemlərinin həll olunması, protezlərin və implantların düzgün seçilməsi müasir dövrün aktual problemlərindən biridir. Normal antropometrik göstəricilərin olması insanın əqli fəaliyyətinin sabitliyini təmin edir və cəmiyyətdə rahat həyat fəaliyyətinə davam etməsinə imkan yaradır.

TƏDQİQATIN METODLARI

İnsan daim davamlı inkişaf prosesindədir, insanın inkişafı aşağıdakı ardıcıl olaraq bir neçə mərhələdən keçir:

- uşaqlıq-gənclik
- yetkinlik-qocalıq

Böyümə və inkişaf prosesi bir-biri ilə əlaqəlidir və insan üçün bir-birindən asılı olan iki göstəricidir.

Müasir plastik cərrahiyyədə insanın anatomik-topoqrafik göstəricilərinin simulyasiya modelləri əsas götürülür və dünya səhiyyəsində ən çox maddi gəlir gətirən sahələrdən biri hesab olunur. Tədqiqatın aktuallığı bu məsələlərin kompyuter simulyasiyalarının, insanın normal antropoloji göstəricilərinin verilənlər bazasının hazırlanmasının vacibliyini təsdiq edir [2].

İnsanların fiziki inkişafının mütəmadi olaraq hər yaş dövründə qiymətləndirilməsi və yoxlanması anatomik və antropometrik informasiyaların müəyyən olunmuş yaş, cinsiyyət qrupları üçün regional ortalama statistikasına əsasən aparılır. Antropometriyanın iki növü tətbiq edilə bilər: statik antropometriya ilə bədənin fiziki ölçülərinin təyini, funksional antropometriya ilə bədənin müvafiq fəaliyyəti və verilmiş tapşırıqlara uyğun fiziki ölçülərinə əsasən ölçmələr.İnsanlar üçün antropometrik göstəricilərin müəyyən edilməsində xətti reqresiya tənliklərində istifadə olunur. Xətti reqressiya tənliklərində insan boyunun hündürlüyü və bədən çəkisi istifadə olunur və onlar arasındakı asılılıqlara əsasən qiymətləndirilir [3].

Bir insanın fiziki vəziyyətinin səviyyəsinin reqressiya üsulu ilə təyin edilməsi:

a) Bədən göstəriciləri:

1. Ürək dərəcəsi və göstəriciləri,
2. İnsanın orta arterial təzyiqi,

$$ATor = \frac{\text{ATsis} - \text{ATdiast}}{3} + ATdiast$$

$AT_{SİS}$- yuxarı təzyiqdir; AT_{diast}- aşağı təzyiqdir.

3. İnsanın yaş göstəricisi.
4. Bədənin kütləsi (kq),
5. İnsanın boy ölçüsü.

b) Bədənin fizioloji vəziyyətinin səviyyəsi:

$$\mathbf{FVS}=\frac{700-3*ÜD-2,5*ATor-2,7*yaş+0,28*çəki}{350-2,6*yaş+0,21*boy}$$

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

İnsan boyu və ya bədən uzunluğu – başın yuxarı hissəsindən ayaqların müstəvisinə qədər olan məsafə qəbul olunmudur. Antropologiyada boy ümumi antropometrik xüsusiyyətlərdən biridir. Boy uzunluğu insanın fiziki inkişafının göstəriciləri siyahısına daxildir. İnsanın böyüməsinə genlər və nəhayət, ətraf mühit də təsir edir. Ekoloji faktorlara tənəffüs olunan havanın tərkibi, istehlak edilən qidanın tərkibi, stresli vəziyyətlər, yuxunun keyfiyyəti, uzun müddətli məşq, xəstəlik, günəş radiasiyasının intensivliyi və s. daxildir. Genetik faktorlara cins, yaş, orqanizmin planlı (genetik) inkişafı, irsi xəstəliklər və s. Məsələn, Çin vətəndaşlarının orta boyu 165 sm (kişilər üçün) və 155 sm (qadınlar üçün) təşkil edir [5]. İnsanın böyüməsində epoxal (dövri) dəyişikliyə akselerasiya deyilir. Məsələn, neandertallar müasir insanlardan 155-165 sm qısa idi, lakin kro-manyonlar demək olar ki, boylarına görə ondan 175-180 sm fərqlənmirdilər. Təxminən eyni artım Qədim Misirin sakinləri və krito-minoy sivilizasiyasının nümayəndələri üçün də xarakterikdir. Orta əsrlərdə insan böyüməsi azalmağa başladı. Lakin son 100 il ərzində insan bədəninin uzunluğu yenidən kəskin şəkildə artmışdır.

XIX-XX əsrlərdə boy uzunluğunun artması çox güman ki, kənd təsərrüfatında texniki tərəqqi ilə bağlı idi. Məhsuldarlığın artması həm də protein ehtiva edən qidaların istehsalına təsir etdi və bu da öz növbəsində insan bədəninin orta uzunluğuna təsir edir. Bəzi ölkələrdə orta boy artımı daha az olmuşdur, xüsusən də yemək qadağaları (məsələn, dini səbəblərə görə donuz ətindən və ya ümumiyyətlə ətdən istifadə etməmək) və ya adi aşağı proteinli pəhriz (məsələn, Yaponiyada).

Məlumdur ki, sağlamlıq insanın bioloji imkanlarından, sosial mühitindən, təbii-iqlim şəraitindən asılıdır. Yerli və xarici mütəxəssislərin çoxsaylı tədqiqatları göstərir ki, ətraf mühit faktorlarının insan sağlamlığına təsiri bütün təsirlərin təxminən 20-25%-i qiymətləndirilir, 20%-i bioloji (irsi) amillər, 10%-i isə səhiyyə təşkilatının payına düşür. Əhalinin sağlamlığını şərtləndirən amillərin xüsusi çəkisinin 50-55%-ni insanın həyat tərzi təşkil edir [6, 7].

XX əsrdən başlayaraq, nəsillərin təbii dəyişməsi çətin ekoloji, iqtisadi və siyasi şəraitdə baş vermiş və baş verir ki, bu da xalqın sağlamlığına mənfi təsir göstərir, genefondunu pisləşdirir.

İnsanların normal antropometrik göstəricilərinin, fiziki inkişafının öyrənilməsi hazırda ekoloji vəziyyətin pisləşməsi, məktəblilər arasında pis vərdişlərin geniş yayılması, pis qidalanma ilə əlaqəli aktual problemlərdən biridir. Fiziki hazırlıq səviyyəsi, normal antropometrik göstəricilər insanın əqli fəaliyyətinin sabitliyini təmin edən mühüm amildir. İnsanın normal antropometrik göstəricilərinin olması, orqanizmdə stressin artmasına səbəb olur, normal iş və əqli fəaliyyətin təmin olunması üçün insan cəmiyyətdə özünü normal hiss etməli, özünün fiziki göstəricilərinin normal olmasına çalışmalıdır.

Aparılmış tədqiqatın nəticələrini analiz edərkən müəyyən nəticələrə gəlmək olar: Hər bir fərdin fiziki vəziyyəti və fizioloji göstəriciləri onun fərdi xüsusiyyətlərindən birbaşa asılıdır. İnsanın ürək ritmi (dəqiqədə ürək döyüntüsü), orta arterial təzyiqi (mm Hg), yaşı (il), bədəninin çəkisi (kiloqram) və boyu (santimetr). İnsanın bədən çəkisi və boyu yağ kütləsi hesabına deyil, onurğa sütunu və onurğa sistemi sayəsində yüksək olmadır. İnsanın fizioloji göstəriciləri və fiziki vəziyyətinin səviyyəsi ürək dərəcəsi (ritmi) və orta arterial təzyiq (OAT) göstəricilərindən

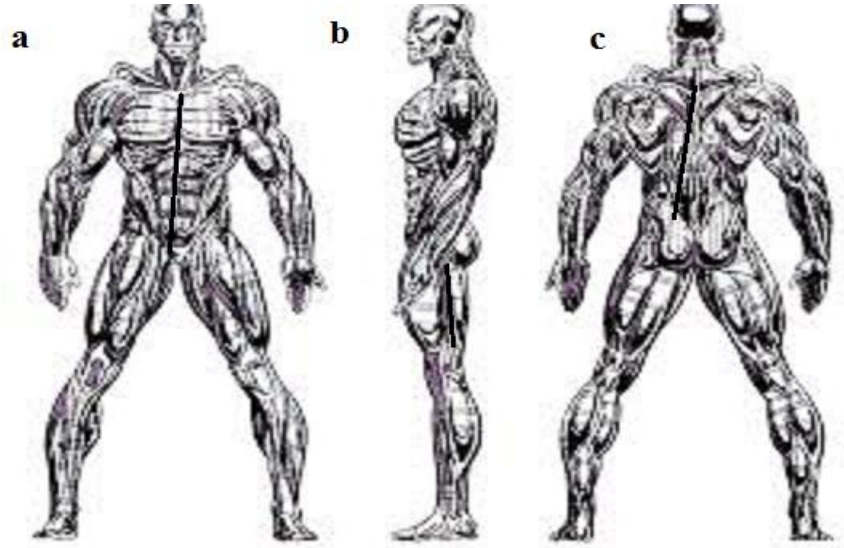
asılıdır. Belə fizioloji göstəricilər əsasən bədəndəki stresin intensivliyindən, genetik faktorlardan və digər səbəblərdən asılıdır. İnsanlar sağlamlıq vəziyyətinə nəzarət etməli, idman və fiziki aktivliklə məşğul olmalı, sağlam həyat tərzi yaşamalı, idmanın faydalarından istifadə etməlidir [8, 9].

Kompüter qrafikasından istifadə ederək, fotorealistik 3D insan modelləri yaratmaq üçün pulsuz proqramlar mövcuddur. O, 3D xarakter modelləşdirməsi ilə maraqlanan proqramçılar, rəssamlar və alimlər tərəfindən hazırlanmışdır.

Texnologiya MakeHuman 3D morfinq texnologiyasından istifadə edərək hazırlanmışdır. Xətti interpolyasiya ilə qarışdırılaraq müxtəlif xarakterlərə (kişi və qadın) çevrilə bilən standart (unikal) androqin şəxslə işləyir (şəkil 1).

Məsələn, dörd əsas morf hədəfindən (uşaq, yeniyetmə, gənc, yaşlı) istifadə edərək, bütün aralıq formaları əldə etmək mümkündür. Müasir plastik cərrahiyyə MakeHuman 3D bu modelləşdirmə ilə işləyir.

Bu texnologiyadan istifadə edərək, morf hədəflərin böyük bir məlumat bazası ilə, hər hansı bir simvolu təkrarlamaq praktiki olaraq mümkündür. Yüzlərlə morf hədəfə daxil olmaq və asanlıqla idarə etmək üçün çox sadə GUI istifadə edir. MakeHuman-ın yanaşması boy, çəki, cins, etnik mənsubiyyət və əzələ quruluşu kimi ümumi parametrlərə malik arxitekturadan istifadə etməkdir.

Şəkil 1. İnsanın 3D modelinin görüntüləri: a)ön tərəfdən, b)yan tərəfdən, c) arxa tərəfdən

ƏDƏBİYYAT

1.Ашихмина Т.Я., Школьный экологический мониторинг., Москва, АГАР, 2000.

2.Григорьев А. И., Экология человека., учебник. ред. А. И. Григорьев., Москва, Медиа, 2016.

3.Мельниченко П. И., Гигиена., учебник. ред. П. И. Мельниченко., Москва, Медиа, 2014.

4.Большаков А. М., Общая гигиена. Учебник. Москва, 2016.6.Григорьев А. И., Экология человека, учебник, Москва – ГЭОТАР-Медиа, 2016.

5.Мельниченко П. И., Гигиена. Учебник, ред. П. И. Мельниченко. Москва, ГЭОТАР-Медиа, 2014. с 656.

6.Колесов Д.В., Здоровье школьников. Новые тенденции «Биология в школе» №2, 2006.

7.Пырьева, Е.А. Вскармливание детей первого года жизни: новые возможности / Е.А. Пырьева // Вопросы современной педиатрии. – 2012. – Т. 11, № 3.– С. 83-86.

8.Birth size and childhood growth as determinants of physical functioning in older age: the Helsinki birth cohort study / M.B. von Bonsdorff, T. Rantanen, S. Sipilä [et al.] // Am. J. Epidemiol. – 2011. – Vol. 174. – P. 1336-44.

9.Fleischman, E.K. Innovative application of bar coding technology to breast milk administration / E.K. Fleischman // J. Perinat. Neonat.Nurs. – 2013. – Vol. 27.– P. 145-150.

Резюме

РАЗРАБОТКА ИМИТАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РОСТА ЧЕЛОВЕКА

С возрастом в организме человека происходят различные изменения, зависящие от климатогеографических особенностей региона проживания, характера питания и многих других факторов. Установлено, что наиболее значительный рост числа нарушений здоровья и развития, в том числе патологий, среди подрастающего поколения приходится на первый и второй периоды детства. Искусственное и естественное вскармливание в младенчестве также играют важную роль в возникновении патологий. Разработка норм и стандартов физического развития человека на глобальном уровне позволяет создать объективный антропологический и экологический мониторинг, отражающий жизнедеятельность и влияние многочисленных внешних факторов. Определение нормальных физиологических показателей организма у людей с различным топографо-антропометрическим строением и изучение факторов, влияющих на рост человека, приобрели в настоящее время особую актуальность. Методы и средства определения нормального роста человека играют важную роль в изучении физиологических показателей. Физиологическое развитие человека изменяется в соответствии с количеством и качеством его тела в процессе жизнедеятельности. Метод исследования антропометрических показателей человека используется для определения физического развития лиц, занимающихся физической культурой и спортом. Антропометрический метод исследования тела человека осуществляется путем учета количественных, внешних морфологических показателей организма. Антропометрические показатели тела человека включают массу тела, рост, физиологические показатели отдельных частей тела. Для определения антропометрических показателей используются весы, специальная сантиметровая лента (см), динамометр и ряд измерительных приборов.

При антропометрическом анализе роста человека важно проводить оценку его физического развития в соответствии с определенными возрастными нормами. Выявление неопределенности и вариабельности может быть признаком наличия факторов риска, наследственных заболеваний. При определении роста человека необходимо оценить морфологические характеристики тела. Необходимо провести измерения и анализ частей тела, черепа, шеи, рук и ног, окружности бедра, окружности грудной клетки. Анатомо-антропометрические показатели физического развития детей используются для определения их роста и формирования. Измерения проводятся у детей, подростков, молодежи, взрослых и пожилых людей определенной возрастной группы, начиная с первых месяцев жизни. Своевременное вмешательство в процесс физического развития и корректный анализ результатов обследований позволяют своевременно выявлять патологии.

Ключевые слова: антропометрия, анатомия, ростомер, динамометр, уравнение линейной регрессии

HISTORICAL AND MODERN WORLD WOMEN TEACHERS WHO APPLY DIFFERENT TEACHING METHODS IN LANGUAGE CLASSES

Lala MUSAYEVA

U. Hajibayli 68, Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Azerbaijani Language and Educational Technology, ORCID: 0000-0002-7701-5716

ABSTRACT

The study of historical and contemporary female educators demonstrates the evolution and effectiveness of innovative language teaching methodologies. Historical figures such as Maria Montessori, Margaret Meek, and Helen Palmer introduced learner-centered approaches that emphasized self-directed exploration, sensorimotor engagement, phonics, and physical response techniques. Montessori's use of prepared environments and sensory materials enabled students to discover vocabulary and grammatical structures independently, fostering autonomy and motivation. Meek's Total Physical Response (TPR) encouraged kinesthetic learning, combining listening and movement to strengthen memory and comprehension. Palmer's phonics-based instruction allowed students to decode sounds and letters systematically, supporting early literacy and pronunciation skills.

In contemporary practice, educators such as Penny Ur, Diane Larsen-Freeman, Pauline Gibbons, Nicky Hockly, Yoshiko Hara, and Ruth Wajnberg have expanded these principles through task-based learning, scaffolding, digital pedagogy, content-based instruction, and multilingual strategies. Modern tools, including virtual reality (VR) environments, online quizzes, interactive applications, and multimedia resources, enhance interactivity and individualization. Hibrid approaches combining historical and modern methods—such as structured lesson blocks integrating sensory, TPR, phonics, task-based, digital, and translanguaging activities—demonstrate effective language acquisition.

Overall, the findings highlight that successful language teaching relies on learner-centered, interactive, multimodal, and culturally responsive methodologies. The combination of

historical insights and contemporary technologies strengthens linguistic competence, motivation, and cross-linguistic understanding, offering an adaptable framework for both classroom and digital environments.

Keywords: language teaching, Montessori method, total physical response (TPR), phonics, task-based learning, scaffolding, digital pedagogy, translanguaging, bilingual education, female educators

ÖZET

Tarihsel ve çağdaş kadın eğitimcilerin çalışmaları, yenilikçi dil öğretim yöntemlerinin gelişimini ve etkinliğini göstermektedir. Maria Montessori, Margaret Meek ve Helen Palmer gibi tarihsel figürler, öğrenci merkezli yaklaşımlar geliştirerek öz-yönelimli keşif, duyusal materyaller, fonetik öğretim ve fiziksel tepkiler gibi yöntemleri kullanmışlardır. Montessori'nin hazırlanan ortamları ve sensörik materyalleri, öğrencilerin bağımsız olarak kelime ve dilbilgisi yapıları keşfetmesini sağlarken, özerklik ve motivasyonu artırmıştır. Meek'in TPR (Total Physical Response) yöntemi, hareket ve dinleme ile hafızayı güçlendiren kinestetik öğrenmeyi teşvik etmiştir. Palmer'in fonetik temelli öğretimi ise öğrencilerin harf-ses ilişkilerini sistematik olarak çözmelerine imkan vererek okuma ve telaffuz becerilerini desteklemiştir.

Günümüzde Penny Ur, Diane Larsen-Freeman, Pauline Gibbons, Nicky Hockly, Yoshiko Hara ve Ruth Wajnberg gibi eğitimciler, bu ilkeleri görev temelli öğretim, scaffolding, dijital pedagojiler, içerik temelli öğretim ve çokdilli stratejilerle zenginleştirmiştir. Sanal gerçeklik, çevrimiçi quizler, interaktif uygulamalar ve multimedya kaynakları modern öğretimde etkileşim ve bireyselleşmeyi artırmaktadır. Tarihsel ve modern yöntemleri birleştiren hibrit yaklaşımlar, duyusal, TPR, fonetik, görev temelli, dijital ve translanguaging aktivitelerini entegre ederek etkili dil öğrenimi sunmaktadır.

Sonuç olarak, başarılı dil öğretimi öğrenci merkezli, etkileşimli, çok modlu ve kültürel olarak duyarlı yöntemlere dayanmaktadır. Tarihsel bilgiler ile çağdaş teknolojilerin birleşimi, dil becerilerini, motivasyonu ve çokdilli anlayışı güçlendirmekte, sınıf ve dijital ortamlar için esnek bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: dil öğretimi, Montessori yöntemi, total physical response (TPR), fonetik, görev temelli öğretim, scaffolding, dijital pedagoji, translanguaging, iki dilli eğitim, kadın eğitimciler

INTRODUCTION

Learning a language is not merely the acquisition of grammar and vocabulary—it encompasses culture, modes of thinking, and social interaction. Pioneering female educators from both historical and contemporary periods have developed and implemented diverse teaching methodologies to make this process more effective, interactive, and learner-centered. This article examines the lives, methods, and educational contributions of selected female educators who have introduced innovative approaches to language teaching in both historical and modern contexts.

Language instruction holds particular significance in fostering communication skills and promoting intercultural understanding. Throughout history and into the present day, numerous female educators have enhanced the efficiency of language learning by applying innovative teaching strategies. This study provides a comprehensive analysis of the contributions and methodologies of both historical and contemporary female educators.

The methods of historical and modern female educators sometimes overlap, while at other times they differ according to their era and approach. Anne Sullivan (1866–1936), renowned German teacher and mentor of Helen Keller, implemented individualized teaching methods for students

with special needs, using visual and tactile techniques to develop language skills. Her methods were based on principles of individual attention and interactive learning.

Maria Montessori (1870–1952), founder of the Montessori Method, emphasized practical and sensory activities in language learning. In this approach, children develop language skills at their own pace, expand their vocabulary, and acquire grammatical structures through experiential practice.

American linguist and educator Louise Pound (1872–1958) promoted a functional approach to literature and language instruction, focusing on authentic communication and text comprehension. Pound's methods emphasized interactive techniques to improve students' speaking and writing skills.

Paula Rogerson, an English teacher and pedagogue, highlights the use of technology in language education. Her methods incorporate language games, interactive software, and virtual learning environments, utilizing mobile applications and online platforms to enhance student motivation.

Bonnie Nicholas applies the communicative approach in teaching English as a second language, encouraging students to speak and write in real-life scenarios. She effectively integrates group work, role-play, and project-based learning into language instruction.

In contemporary pedagogy, Sugata Mitra's "Hole in the Wall" project is widely adopted by female educators. This approach enables students to develop language skills autonomously and collaboratively, with teachers serving as facilitators and providing learner-driven environments.

A comparison of historical and contemporary female educators' methods reveals several common features:

- Individualized attention: Students' unique skills and interests are taken into account.
- Interactive and practical activities: Games, projects, and real-life tasks are extensively employed in lessons.
- Use of technology: Modern educators leverage digital tools and virtual platforms.
- Communicative approach: Speaking, listening, and writing skills are developed in a balanced manner.
- Motivation and engagement: Methods are designed to increase learners' interest and enthusiasm in language acquisition.

METHODS

This study adopts a qualitative descriptive approach, combining historical analysis with contemporary pedagogical observation.

Primary and secondary sources were analyzed to identify pioneering female educators, their methods, and contributions to language teaching. Historical texts, biographies, and academic publications provided data on figures such as Montessori, Sullivan, and Pound.

Historical methods were compared with modern approaches, focusing on interactivity, learner-centeredness, and technology integration. The study examined similarities and differences in pedagogical strategies across eras.

Selected contemporary educators, including Rogerson, Nicholas, and Mitra, were reviewed through academic publications, online teaching resources, and educational reports. The analysis focused on methods such as digital pedagogy, task-based learning, scaffolding, communicative approaches, and translanguaging.

Key principles from both historical and contemporary methodologies were synthesized to identify trends, best practices, and recommendations for integrating traditional and modern techniques into effective language teaching frameworks.

FINDINGS

Historical and contemporary female educators have enhanced the quality of language instruction by implementing innovative and effective teaching methods. They promote both individual and group learning, increase student motivation, and develop real-life skills. In the modern era, the widespread integration of technology has further enriched these methods, allowing learner-centered principles to be applied more effectively.

During historical periods, several female educators introduced innovative approaches to language teaching. Italian pedagogue Maria Montessori (1900–1940) developed the Montessori Method, emphasizing students' autonomous exploration to improve language skills, utilizing sensory materials and a prepared learning environment. From the United States, Helen Palmer (1910–1960) applied a phonics-based reading approach, teaching children English sound-letter relationships through playful activities.

In the United Kingdom, Margaret Meek (1930–1970) was an early adopter of the Total Physical Response (TPR) method, presenting new vocabulary through movements and gestures, based on the principle of "listen, understand, act." Russian educator Anna G. K. B. (1920–1950) used the cursive method, enabling students to engage with language both visually and audibly. Ellen Dale (1910–1930) from the United States employed the dramatic method, engaging learners in role-play and theatrical exercises to practice real communicative situations.

These educators' methods demonstrate that historical female pedagogues prioritized individual development, interactive instruction, and practical activities, thereby making the language learning process more effective.

Maria Montessori – "Self-Directed Learning"

- Objective: To stimulate students' natural curiosity and intrinsic motivation.
- Method: Sensory language boxes, including images, objects, and sound cards.
- Outcome: In Montessori schools, children as young as 2–3 years old begin constructing simple sentences, acquiring phonetic and semantic structures naturally.

Margaret Meek – "Learn Through Movement"

- Objective: To support comprehension through physical movement.
- Method: For example, when the teacher gives the command "run in the room," students hear and act simultaneously, repeating the movement as they practice.
- Impact: Students utilize motor memory to retain new vocabulary, enhancing long-term retention.

Modern female educators have made significant contributions to language development by applying innovative methods and approaches. Penny Ur (UK, 1990–present) implements Task-Based Language Teaching (TBLT), assigning real-life tasks—such as making reservations or conducting discussions—to encourage practical language use. Diane Larsen-Freeman (USA, 1990–present) introduces the Complexity Theory approach, analyzing language learning as a dynamic, non-linear process and incorporating principles of emergentism into instruction.

Pauline Gibbons (UK, 1990–present) applies the Scaffolding method, focusing on developing students' language skills through gradual, structured support. Nicky Hockly (2000–present) emphasizes digital pedagogy, conducting interactive and engaging language lessons using

mobile applications and online platforms such as Kahoot and Quizlet. Yoshiko Hara (Japan, 2000–present) implements Content-Based Instruction (CBI), integrating language learning with subject content (e.g., science, history), thereby developing both language proficiency and domain knowledge. Ruth Wajnberg (Israel, 2000–present) applies Multilingual Classroom Management strategies in multilingual classrooms, incorporating code-switching and translanguaging to enhance instructional effectiveness.

These educators demonstrate that contemporary female pedagogues employ practical, technological, dynamic, and multilingual approaches, promoting both academic and communicative competencies in students.

Penny Ur – Task-Based Language Teaching (TBLT)

- Core Idea: Students engage with real-life tasks that answer the question, "What should we do?" (e.g., planning a trip).
- Method:

1. Pre-task: Presentation of topic and relevant vocabulary.
2. Task: Students work in groups to solve real-world situations.
3. Post-task: Presentation of results and analysis of language forms.

- Outcome: Students internalize language structures through use, rapidly developing communicative skills.

Nicky Hockly – Digital Language Teaching

- Tools: Kahoot! (interactive quizzes), Padlet (virtual board), Flipgrid (video response platform).
- Strategy: Flipped Classroom – short video lessons at home, followed by practical activities in class (debates, role plays).
- Recommendation: Incorporate at least one digital interactive element every 10–15 minutes to maintain engagement and reinforce learning.

Ruth Wajnberg – Translanguaging

- Objective: Allow students to use their first and second languages simultaneously in class, strengthening meaning-making.
- Practice:
  - Replace bilingual dictionaries with bilingual mind maps, enabling students to connect words across languages.
  - Apply code-switching strategically (e.g., first language during explanation, second language during practice).
- Outcome: Increased student motivation and more natural language transfer.

Analysis of Methods

Various methods contribute to language skill development in different ways:

- Montessori Method: Encourages autonomous discovery through sensory materials, enhancing motivation and autonomy, though preparation is time- and effort-intensive.
- Total Physical Response (TPR): Relies on movement-based repetition, reinforcing memory and providing enjoyable experiences, most effective at beginner levels.

- Task-Based Language Teaching (TBLT): Promotes real-world task engagement, enhancing communicative skills and motivation, but requires professional task design.
- Scaffolding: Gradual support fills knowledge gaps; effective timing and structured release are essential.
- Digital Pedagogy: Online tools and gamification offer flexible, personalized learning, but require technical equipment and internet access.
- Translanguaging: Simultaneous use of multiple languages builds intercultural bridges and deeper meaning, requiring teacher proficiency in both languages.

Each method has specific advantages and challenges, yet collectively, they foster student-centered, interactive, and practical language learning.

Based on the above, the following practical recommendations can be proposed for contemporary language teachers:

1. Combine Methods – Avoid using only one method in a lesson. For example, combining TPR + Task-Based approaches simultaneously strengthens students' listening and speaking skills.

2. Integrate Digital Tools Strategically – Include at least one interactive element (quiz, video, survey) in each lesson. This maintains students' attention and enhances information retention.

3. Value Students' First Language – Apply Translanguaging strategies to leverage students' existing language resources. This is particularly effective in multilingual classrooms, increasing motivation.

4. Implement Scaffolding Using the "Gradual Release" Principle –

- Model: The teacher demonstrates.
- Guided Practice: Students work alongside the teacher.
- Independent Practice: Students apply knowledge on their own.

5. Shorten Teacher Feedback Cycles – Organize 2–3 minute quick feedback sessions at the end of each activity to correct errors promptly.

6. Select Culturally Relevant Content – Choose topics aligned with students' interests (e.g., popular culture, local traditions) to increase engagement and motivation.

7. Continuous Professional Development – Participate annually in at least one conference, webinar, or online course; implement and test new methods in the classroom.

The role of female teachers throughout the history and development of language teaching extends beyond "mere application of teaching methods"; it involves reconstructing the philosophy of education. Their innovative approaches—sensory environments, movement-based activities, real-life tasks, digital games, and multilingual interactivity—allow students to acquire language skills not only as knowledge but as practical competencies.

To sustain this rich legacy, teachers should:

- Adapt historical methods to their specific context,
- Integrate modern technology and scientific research,
- Continuously consider individual student needs,
- Elevate professional standards through ongoing self-development.

Thus, the heritage of female educators applying diverse teaching methods ensures that future generations will achieve more efficient, motivated, and interculturally connected language learning.

Pioneering female educators from historical periods—such as Maria Montessori, Margaret Meek, and Helen Palmer—laid the foundation for contemporary language teaching by establishing its core principles. Below are key points of their methodologies, specific classroom applications, and practical suggestions for modernizing these approaches in today's teaching environment.

1. Maria Montessori – "Self-Discovery" and Sensory Environment

The Montessori method encourages students to conduct independent exploration. Through the "Prepared Environment" principle, colorful cards, objects, and other materials provide students with opportunities for autonomous learning. Sensory materials (picture cards, sound blocks, tactile boards) support learning through touch, sight, and hearing. The teacher acts as a "guide", responding to students' questions and providing additional resources. This approach fosters self-paced learning and boosts students' confidence.

Classroom examples:

• Word box: Students open a box, observe an object, and answer the teacher's question, "What is this?" They name the object in two languages and repeat using the "touch and say" method.

• Story path: On the floor, students follow a colored path with picture cards, constructing sentences step by step while the teacher introduces new words.

• Sound box: Students listen to various sounds; the teacher asks, "What do you hear?" Students identify the sound and construct a sentence.

Modern applications: Physical sensory materials are replaced by digital tools (e.g., Kahoot "Sound Match"), the teacher's guiding role is supported via flipped classroom approaches, and dual-language instruction is implemented using Multilingual Montessori.

2. Margaret Meek – "Total Physical Response (TPR)"

Core principles:

TPR involves the teacher giving commands while students hear and act simultaneously, linking movement and auditory input to memory. Students repeat commands and eventually create their own, fostering active participation and creativity. Language learning occurs in a contextualized, scenario-based manner.

Classroom examples:

• Simon says – Language Edition: Students perform actions only when "Simon says" is used.

• Action story: Students follow a story step by step with corresponding movements; groups create their own "action stories."

• Verb relay: Students perform verb forms sequentially, combining movement with verbal repetition.

Modern applications: Physical commands are replaced with VR simulations; voice-based repetition is enhanced with microphone feedback, and monolingual commands are replaced by bilingual TPR (e.g., "Jump – atla").

3. Helen Palmer – Phonics and Reading Methods

Core principles:

• Sound-letter correspondence: Each sound corresponds to a letter or letter cluster; students learn to read words by understanding these relationships.

• Synthetic phonics: Sounds are pronounced separately and then blended, improving reading speed and accuracy.

• Explicit instruction: Rules are systematically explained and practiced.

Classroom examples:

• Letter sound bingo: Teacher announces a sound; students mark the corresponding square and explain the sound-letter relationship.

• Word building blocks: Students combine blocks to form words; the teacher explains sound-letter patterns.

• Phonics flip cards: One side shows the sound, the other a sample word; students pronounce the sound and read the word, followed by group discussion.

Modern applications: Paper cards are replaced by interactive apps (Reading Eggs, Starfall), phonics instruction is delivered bilingually, and teacher explanations are supported with video modeling (YouTube, TikTok).

4. Hybrid implementation of historical methods in modern classrooms

7-Minute block structure:

1. Sensory warm-up (Montessori): Introduce 2–3 new words using the Word Box.

2. TPR action (Meek): Repeat new verbs through “Simon Says.”

3. Phonics drill (Palmer): Play Letter Sound Bingo; record new sounds.

4. Task-based mini project (Penny Ur TBLT): Group task such as “Plan a Picnic” using new vocabulary/verbs.

5. Digital review (Nicky Hockly): Kahoot quiz to reinforce words, sounds, and verbs.

6. Translanguaging reflection (Ruth Wajnberg): Students write a short journal entry in two languages.

7. Feedback & homework (Gibbons Scaffolding): Teacher provides quick feedback; homework assigned through online flashcards.

Modern resources:

• Montessori language box (digital): 300+ picture/audio cards, bilingual labels, gamified use.

• TPR VR: Execute commands in VR with student avatars.

• Phonics star: Interactive, leveled phonics exercises.

• Kahoot! Language packs: Online quizzes with real-time responses.

• Padlet – Multilingual boards: Add text, images, audio in two languages.

• Flipgrid – Language challenges: Short student video submissions for tasks.

• Quizlet – Custom flashcard sets: Individual and group practice.

• Google classroom + assignments: Upload tasks, provide feedback, evaluate.

• Storybird – Multilingual story builder: Create short stories in two languages.

• Nearpod – Interactive slides: Interactive sound-letter explanations.

- Duolingo for schools: Adaptive, leveled lessons.
- Microsoft teams – Together mode: Virtual groups and role-plays.
- Canva for education – Visual vocabulary: Design picture cards and posters.
- Edpuzzle – Interactive video: Add questions and notes to videos.

Most resources offer free plans, though full functionality may require school-level licenses. Always verify privacy and data protection policies (GDPR, FERPA), especially when working with young learners.

CONCLUSION, DISCUSSION, AND RECOMMENDATIONS

The analysis of both historical and contemporary approaches demonstrates that learner-centered, interactive, and personalized strategies remain essential in successful language education. Historical female educators such as Maria Montessori, Margaret Meek, and Helen Palmer emphasized sensory materials, movement-based repetition, and phonics instruction, ensuring that learners progressed at their own pace through experiential learning. These practices not only enhanced motivation and memory retention but also facilitated the natural acquisition of language.

Contemporary female educators, including Penny Ur, Diane Larsen-Freeman, Pauline Gibbons, Nicky Hockly, Yoshiko Hara, and Ruth Wajnberg, have expanded these principles with technology integration, dynamic methodologies, and multilingual practices. Approaches such as Task-Based Language Teaching, Scaffolding, Digital Pedagogy, Content-Based Instruction, and Translanguaging strengthen both academic and communicative competences, while also fostering deeper intercultural understanding.

The hybridization of historical and modern methods—for instance, combining digital sensory tools, VR-enhanced TPR, interactive phonics applications, and online platforms (quizzes, flashcards)—creates richer learning environments and facilitates differentiated instruction. Structured lesson formats such as the 7-minute block model make it possible to apply multiple methods in sequence, thereby reinforcing language skills through visual, auditory, and kinesthetic activities.

Overall, the combined experience of historical and modern female educators highlights that effective language teaching requires:

- learner-centered practices,
- practical and task-based activities,
- multimodal and sensory input,
- purposeful integration of technology, and
- promotion of multilingual reflection.

These complementary strategies significantly increase both learner motivation and learning outcomes, making language acquisition a more meaningful, engaging, and sustainable process.

Practical recommendations for teachers:

1. Integrate methods: Apply Montessori sensory activities, Meek's TPR, and Palmer's phonics within a single "block structure" lesson.

2. Add digital support: Incorporate at least two updated resources (e.g., Kahoot, VR TPR, Quizlet, Padlet) depending on classroom facilities.

3. Frequent feedback: After every 20–25 minute block, organize a 2–3 minute "quick feedback" session using tools like Kahoot or Padlet.

4. Bilingual reflection: Ask students to respond to "What did I learn?" in both Azerbaijani and English after each lesson to strengthen translanguaging.

5. Ongoing professional development: Each month, experiment with one new digital tool, evaluate its classroom impact, and share insights with colleagues.

By modernizing the strong foundations of historical methods with technological tools and contemporary research insights, female educators continue to ensure that language learning takes place in a more motivated, interactive, and intercultural environment.

REFERENCES:

Gibbons, P. (2015). *Scaffolding language, scaffolding learning: Teaching English language learners in the mainstream classroom* (2nd ed.). Portsmouth, NH: Heinemann.

Hara, Y. (2018). *Content-based instruction in language teaching*. Tokyo: Springer.

Hockly, N. (2019). *Digital tools for teachers: Practical ideas for language learning*. London: ELT Journal Press.

Larsen-Freeman, D. (2015). *Complexity theory and language development: Connecting the dots*. Oxford: Oxford University Press.

Meek, M. (1977). *Learning to read: The development of reading skills in the primary years*. London: Routledge & Kegan Paul.

Montessori, M. (1912). *The Montessori method*. New York: Frederick A. Stokes Company.

Palmer, H. L. (1965). *Phonics for children: Principles and practice*. New York: Harper & Row.

Ur, P. (2012). *A course in language teaching: Practice and theory* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Wajnberg, R. (2020). *Managing multilingual classrooms: Translanguaging strategies and practices*. Jerusalem: Academic Press.

THE ROLE OF WOMEN IN THE PEDAGOGICAL FIELD

PEDAGOJİ ALANINDA KADINLARIN ROLÜ

Natevan Paşayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ORCİD: 0009-0001-4269-7681

ÖZET

Makale, pedagojide kadınların rolünü tarihsel, sosyal-psikolojik ve çağdaş bağlamda incelemiştir. Kadın pedagogların eğitim sürecinde empati, şefkat ve disiplin anlayışını birleştirerek çocukların birer şahsiyet olarak şekillenmesine önemli katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Tarihsel açıdan onların maarifçilik hareketinde ve ulusal bilincin gelişiminde oynadığı önemli roller belirtilmektedir. Günümüzde kadın öğretmenlerin ilkokul ve genel eğitimde çoğunluğu oluşturması, ayrıca yükseköğretim ve bilim alanındaki başarıları dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, sosyo-ekonomik ve toplumsal cinsiyetle ilgili zorlukların kadın pedagogların potansiyelinden tam anlamıyla yararlanılmasına engel olduğu gösterilmektedir. Sonuç olarak, kadınların pedagojideki konumunun güçlendirilmesi ve onların mesleki gelişimlerinin desteklenmesinin toplumun sürdürülebilir gelişimi için taşıdığı önem temellendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kadın pedagoklar, eğitim, pedagoji, sosyal-duygusal gelişim, öğretmenlerin rolü, sürdürülebilir gelişim.

ABSTRACT

The article examines the role of women in pedagogy within historical, socio-psychological, and contemporary contexts. It emphasizes that female educators, by combining empathy, care, and discipline in the educational process, play a crucial role in shaping children as individuals. From a historical perspective, their significant contributions to the enlightenment movement and the development of national consciousness are highlighted. In the modern era, attention is drawn to the predominance of women teachers in primary and general education, as well as their

achievements in higher education and scientific fields. At the same time, it is noted that socio-economic and gender-related challenges hinder the full utilization of women educators' potential. Consequently, the article substantiates the importance of strengthening women's position in pedagogy and supporting their professional development as essential for the sustainable development of society.

Keywords: Female pedagogues, education, pedagogy, socio-emotional development, the role of teachers, sustainable development.

GİRİŞ

Eğitim, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik gelişiminin başlıca unsurlarından biridir. Bu sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesinde öğretmenlerin, özellikle kadın pedagogların rolü büyük önem taşımaktadır. Kadın pedagoglar yalnızca bilgi ve becerilerin aktarımıyla yetinmeyip, aynı zamanda çocukların birer birey olarak şekillenmesine, sosyal-duygusal gelişimlerine ve ahlaki değerleri benimsemelerine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Tarihsel deneyim göstermektedir ki, kadınların pedagojik faaliyete katılması yalnızca eğitim alanının gelişimine değil, aynı zamanda aydınlanma hareketlerinin yaygınlaşmasına ve toplumun entelektüel seviyesinin yükselmesine de önemli katkılar sağlamıştır. 19. yüzyıldan itibaren birçok ülkede, Azerbaycan da dâhil olmak üzere, kadın öğretmenlerin ortaya çıkışı yeni bir toplumsal-sosyal dönemin başlangıcı olmuştur. Onların çabaları sayesinde kızların eğitime katılması mümkün olmuş ve eğitim imkânlarının genişlemesiyle toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru ilk adımlar atılmıştır. Kadın pedagoglar, milli kimliğin korunması, ahlaki değerlerin aktarılması ve kültürel mirasın gelecek nesillere ulaştırılmasında da önemli rol oynamıştır.

Günümüzde kadın pedagogların eğitim sistemindeki özel ağırlığı daha da artmıştır. İstatistiksel veriler, özellikle ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında kadın öğretmenlerin çoğunlukta olmasının pedagojik sürecin karakterini ciddi şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu üstünlük yalnızca sayısal olarak değil, aynı zamanda pedagojik yaklaşım tarzı, çocuklara psikolojik destek sağlama becerisi ve sosyal-duygusal gelişimi destekleme yönüyle de ölçülmektedir. Artık kadın pedagoglar yalnızca okullarda değil, yükseköğretim kurumlarında, araştırma merkezlerinde ve uluslararası pedagojik platformlarda da başarılı bir şekilde faaliyet göstermektedir.

Bu nedenle kadın pedagogların faaliyet alanı ilköğretimden yükseköğretime kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır ve bu durum, eğitim sistemindeki konumlarının toplumun entelektüel ve kültürel gelişimi için stratejik önem taşıdığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kadın pedagogların eğitim-öğretim sürecinde sergiledikleri empati, ilgi, şefkat ve disiplin anlayışı, pedagojik faaliyetlerindeki en önemli avantajlarından biri olarak kabul edilmektedir. Onlar öğrencilerin yalnızca akademik başarılarına değil, aynı zamanda sosyal-duygusal gelişimlerine de özel önem vermektedir. Bu özellikler, çocukların özgüvenlerinin oluşmasına, iletişim becerilerinin gelişmesine ve ahlaki değerleri benimsemelerine doğrudan katkı sağlamaktadır. Psikolojik araştırmalar, kadın öğretmenlerin duygusal hassasiyeti ve bireysel yaklaşım kabiliyetinin, öğrenme sürecinde öğrencilerin motivasyonunu artırdığını ve entelektüel ile sosyal becerilerinin dengeli şekilde gelişmesine olanak tanıdığını göstermektedir (Əliyeva F., 2018).

Ancak tüm bu avantajlara rağmen, sosyo-ekonomik koşullar, toplumsal cinsiyet stereotipleri ve öğretmenlik mesleğinin bazı durumlarda yeterince değer görmemesi, kadın pedagogların potansiyelinin tam olarak kullanılmasını engellemektedir. Düşük maaşlar, kadınların ailevi ve mesleki sorumluluklarının fazlalığı ve kariyer yükselme olanaklarının sınırlılığı, onların faaliyetlerinde ek zorluklar yaratmaktadır. Ayrıca, bazı kültürel geleneklerde öğretmenlik kadın

mesleği olarak kabul edilse de, yönetici pozisyonlarda kadın pedagogların temsil oranı hâlâ yeterince yüksek değildir.

Bu nedenle pedagojide kadınların rolünün daha derinlemesine araştırılması, eğitim sistemindeki konumlarının objektif bir şekilde değerlendirilmesi ve mesleki gelişim olanaklarının genişletilmesi, güncel bilimsel-pedagojik araştırmaların öncelikli alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kadın pedagogların faaliyetlerini teşvik etmek, mesleki gelişimlerini desteklemek ve sosyal statülerini yükseltmek, yalnızca eğitim sisteminin kalitesini artırmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumun sürdürülebilir gelişimi açısından stratejik öneme sahiptir (Darling-Hammond L. 2010).

YÖNTEM

Araştırmanın amacına uygun olarak hem teorik hem de ampirik yaklaşımlardan yararlanılmıştır. Bu yaklaşım, konunun kapsamlı bir şekilde incelenmesine ve elde edilen sonuçların bilimsel temellere dayandırılmasına olanak sağlamıştır.

Teorik yaklaşım çerçevesinde, pedagojik ve psikolojik alanlardaki mevcut teorik kavramlar, kadın pedagogların faaliyetleri ile ilgili bilimsel literatür, makaleler, monograflar ve uluslararası kuruluşların (UNESCO, UNICEF vb.) raporları sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Bu yaklaşım sayesinde kadınların pedagojideki tarihi konumu, aydınlanma hareketlerindeki rolleri, sosyal-duygusal gelişimdeki önemi ve günümüzde karşılaştıkları sorunlar teorik açıdan belirlenmiştir. Aynı zamanda farklı ülkelerdeki kadın pedagogların eğitim sistemlerindeki konumu karşılaştırmalı olarak incelenmiş, küresel ve yerel uygulamalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar araştırılmıştır.

Ampirik yaklaşım kapsamında ise çeşitli eğitim kademelerinde görev yapan öğretmenler ve öğrenciler arasında anketler uygulanmıştır. Anketler, kadın pedagogların mesleki öz-değerlendirmelerini, eğitim sürecinde karşılaştıkları zorlukları ve kariyer gelişimlerine ilişkin görüşlerini incelemeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra, odak grup tartışmaları düzenlenmiş; kadın pedagogların deneyimleri, pedagojik yaklaşımları ve mesleki sorunların çözüm yolları doğrudan kendi görüşleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca, gözlem yöntemi kullanılarak kadın öğretmenlerin sınıf içi iletişimi, öğrencilerle ilişkileri ve pedagojik faaliyetlerin pratik yönleri izlenmiştir (UNESCO. 2022).

Analiz yöntemleri olarak toplanan veriler hem nitel hem de nicel yöntemlerle işlenmiştir. Nitel analizde, anket cevapları, odak grup materyalleri ve gözlem notları üzerinde tematik analiz gerçekleştirilmiş, temel konular ve eğilimler belirlenmiştir. Nicel analizde ise elde edilen istatistiksel veriler işlenmiş ve cinsiyet, yaş grupları, eğitim kademeleri ve pedagojik deneyim yılına göre karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu iki yaklaşımın sentezi, kadın pedagogların faaliyetlerinin pedagojik, sosyal ve kültürel bağlamlarda kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak sağlamıştır.

BULGULAR

Araştırma sonuçları, kadın pedagogların pedagojide çok önemli bir rol oynadığını ve faaliyetlerinin çeşitli açılardan dikkat çektiğini göstermektedir.

1. Sosyal-duygusal gelişim ve pedagojik etki: Anketler ve gözlemler, kadın pedagogların öğrencilerin sosyal-duygusal gelişimine özel önem verdiğini ortaya koymaktadır. Empati, ilgi ve bireysel yaklaşım yoluyla çocukların özgüvenlerinin, iletişim becerilerinin ve grup içindeki davranış alışkanlıklarının oluşumuna olumlu katkı sağlamaktadırlar. Odak grup tartışmalarına katılan öğrenciler, kadın öğretmenlerin ders sırasında motive edici yaklaşımlarını yüksek değerlendirmiş ve onları hem akademik hem de kişisel gelişim açısından destekleyici bulmuşlardır.

2. Tarihsel ve kültürel bağlam: Araştırmanın teorik kısmı, kadın pedagogların pedagojik faaliyetlere katılımının tarihsel süreçten itibaren aydınlanma hareketlerinin gelişimine ve milli-kültürel mirasın korunmasına hizmet ettiğini göstermektedir. Azerbaycan'da 19. ve 20. yüzyıllarda kadın öğretmenlerin kız okullarında görev alması, kızların eğitime katılımını mümkün kılmış ve eğitim alanında toplumsal cinsiyet eşitliğinin temelinin atılmasına zemin hazırlamıştır.

3. Günümüzdeki rol ve faaliyet spektri: Modern eğitim sisteminde kadın pedagoglar, ilköğretimden yükseköğretim kurumlarına kadar geniş bir faaliyet alanına sahiptir. İstatistiksel veriler, ilköğretim ve ortaöğretimde öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kadın olduğunu göstermektedir. Pedagojik yaklaşımları yalnızca akademik bilgi aktarımı ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin sosyal-duygusal becerilerinin gelişimine, davranış alışkanlıklarının şekillenmesine ve ahlaki değerlere sahip olmalarına hizmet etmektedir.

4. Karşılaştıkları zorluklar: Araştırma, kadın pedagogların karşılaştığı sosyo-ekonomik ve mesleki zorlukları da belirlemiştir. Anket sonuçları, düşük maaşlar, toplumsal cinsiyet stereotipleri, mesleki itibarın yeterince değerlendirilmemesi ve yönetici pozisyonlardaki kadın temsiliyetinin azlığı gibi etkenlerin, kadın pedagogların potansiyelinden tam olarak yararlanılmasını engellediğini ortaya koymaktadır.

5. Mesleki gelişim perspektifleri: Odak grup tartışmaları ve anket cevapları, kadın pedagogların mesleki bilgi ve becerilerini artırmak, bilimsel ve pedagojik başarılar elde etmek için ek desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Onlara göre, eğitim ve seminerler, mesleki mentorluk ve sosyal destek mekanizmaları, kadın pedagogların faaliyetlerini daha etkili ve verimli hale getirebilir (Məmmədov R. 2020).

Sonuç olarak, araştırma kadın pedagogların pedagojide stratejik öneme sahip olduğunu doğrulamaktadır. Faaliyetleri yalnızca bilgi aktarımı ile sınırlı kalmayıp, öğrencilerin sosyal-duygusal gelişimini, ahlaki ve etik değerleri benimsemelerini ve grup içindeki davranış ile iletişim becerilerinin oluşmasını sağlamaktadır. Tarihsel perspektiften bakıldığında, kadın pedagoglar aydınlanma hareketlerinin gelişiminde, milli kimliğin korunmasında ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Modern dönemde ise pedagojik faaliyetleri, ilköğretimden yükseköğretim kurumlarına kadar geniş bir spektrumu kapsamakta olup, kadın öğretmenlerin eğitim sistemindeki konumunun toplumun entelektüel ve sosyal gelişimi için stratejik önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Ayrıca, araştırma, kadın pedagogların potansiyelinin tam olarak kullanılabilmesi için sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesi, toplumsal cinsiyet stereotiplerinin ortadan kaldırılması ve mesleki gelişim fırsatlarının genişletilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Bu, yalnızca kadın öğretmenlerin faaliyetlerinin verimliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda eğitim sisteminin kalitesini yükseltir ve toplumun sürdürülebilir gelişimine doğrudan etki sağlar.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları göstermektedir ki, kadın pedagoglar pedagojide stratejik öneme sahiptir ve faaliyetleri toplumun sosyal, kültürel ve entelektüel gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Kadın öğretmenlerin empati, ilgi, şefkat, sabır ve disiplin gibi özellikleri, öğrencilerin yalnız akademik başarılarına değil, aynı zamanda sosyal-duygusal gelişimlerine, davranış alışkanlıklarının oluşumuna ve ahlaki değerlerin aktarılmasına doğrudan etki etmektedir. Öğrencilerle etkileşimlerinde bireysel yaklaşım uygulayarak, çocukların özgüvenlerini artırmakta, iletişim becerilerini geliştirmekte ve grup içinde sağlıklı davranış modellerinin oluşmasına olanak sağlamaktadırlar.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, kadın pedagoglar aydınlanma hareketlerinin gelişiminde, milli kimliğin korunmasında ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında vazgeçilmez

bir rol oynamıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda kadın öğretmenlerin kız okullarında ve kamu eğitim kurumlarındaki faaliyetleri, kızların eğitim fırsatlarını artırmış ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ilk adımların atılmasını sağlamıştır. Günümüzde ise kadın pedagogların faaliyet alanı ilköğretimden yükseköğretim kurumlarına kadar genişlemiş ve pedagojik etkileri yalnızca okullarla sınırlı kalmayıp, yükseköğretim ve bilimsel araştırma alanlarında da kendini göstermektedir (BM. 2015).

Ayrıca, kadın pedagogların faaliyetlerinin sosyal ve kültürel etkisi, toplumun gelişimi açısından stratejik öneme sahiptir. Mesleki faaliyetleri eğitim sisteminin kalitesini artırmakta, gelecek nesillerin entelektüel ve ahlaki gelişimine katkıda bulunmakta ve toplumun sürdürülebilir gelişimi ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına hizmet etmektedir.

Araştırma sonuçları, kadın pedagogların rolünün yalnızca ders vermekle sınırlı olmadığını; aynı zamanda çocukların sosyal-duygusal ve ahlaki gelişimini teşvik eden temel aracılar olduğunu göstermektedir. Kadın öğretmenler sınıfta empati, ilgi, şefkat ve disiplin özelliklerini birleştirerek, öğrencilerin akademik başarılarına, özgüvenlerine, iletişim becerilerinin gelişimine ve etik davranış modellerinin oluşumuna doğrudan etki etmektedir. Bu, eğitim sürecinde yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda bireysel yaklaşım ve sosyal destek mekanizmalarını içeren kapsamlı bir etki mekanizmasını ortaya koymaktadır.

Modern eğitim sisteminde kadın öğretmenlerin üstünlüğü, pedagojik sürecin kalitesini artırmakla kalmayıp, eğitim kurumlarının sosyal-duygusal ortamını da zenginleştirmektedir. Ancak, sosyo-ekonomik engeller, toplumsal cinsiyet stereotipleri, mesleki itibarın yeterince değerlendirilmemesi ve yönetici pozisyonlarda kadınların az temsili, potansiyellerinin tam olarak kullanılmasını engellemektedir. Bu tür sorunlar, kadın pedagogların faaliyetlerinin geniş bir yelpazede uygulanmasını ve mesleki gelişimlerini sınırlamaktadır.

Öte yandan, kadın pedagogların faaliyetlerinin desteklenmesi, mesleki gelişim olanaklarının artırılması ve sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesi, eğitim sisteminin kalitesini yükseltmekte, eğitim-öğretim sürecini daha etkili kılmakta ve toplumun sürdürülebilir gelişimine doğrudan katkı sağlamaktadır. Araştırma ayrıca, kadın pedagogların karşılaştığı sorunların çözümü için devlet, eğitim kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından ortak stratejilerin geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve mesleki destek mekanizmalarının güçlendirilmesinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu önlemler, kadın pedagogların mesleki potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesine olanak tanıyacak ve gelecek nesillerin kapsamlı gelişimini sağlayacaktır (Akçay F., Yılmaz H. 2019).

Araştırma sonuçlarına dayanarak, kadın pedagogların pedagojik faaliyetlerinin etkinliğini artırmak ve mesleki gelişimlerini desteklemek amacıyla bir dizi öneri sunulmaktadır:

1. **Mesleki gelişimin teşviki:** Kadın pedagogların mesleki bilgi ve becerilerini artırmak için hizmet içi eğitim kursları, seminerler, mentorluk programları ve uluslararası deneyim paylaşımları düzenlenmelidir. Bu faaliyetler, pedagojik bilgi ve becerilerini genişletmelerine, yeni yöntem ve yaklaşımları uygulamalarına olanak sağlayacaktır. Ayrıca, mesleki gelişim programları, kadın öğretmenlerin motivasyonunu artırarak eğitim sürecinde daha kaliteli performans göstermelerini sağlayacaktır.

2. **Sosyo-ekonomik destek:** Kadın pedagogların faaliyetlerinin teşvik edilmesi için maaşların artırılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve mesleki faaliyetlerinin sosyal statüsünün yükseltilmesi önemlidir. Sosyo-ekonomik desteğin sağlanması, kadın öğretmenlerin işe bağlılığını artırır, potansiyellerinin maksimum düzeyde kullanılmasına olanak tanır ve eğitim kurumlarının genel kalitesine olumlu katkıda bulunur.

3. **Toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşviki:** Eğitim kurumlarında yönetici pozisyonlara kadınların daha fazla dahil edilmesi, toplumsal cinsiyet stereotiplerinin ortadan kaldırılması ve

kadın pedagogların karar alma süreçlerine katılımının sağlanması önemlidir. Bu, kadınların pedagojik alandaki konumunu güçlendirecek ve toplumun toplumsal cinsiyet eşitliği ilkelerine uygun gelişimine katkı sağlayacaktır.

4. **Eğitim politikalarında kadın pedagogların rolü:** Devlet programları ve eğitim stratejilerinde kadın pedagogların rolü dikkate alınmalı ve potansiyellerinden etkin şekilde yararlanılmasını hedefleyen politikalar geliştirilmelidir. Eğitim sisteminde kadın pedagogların katılımının stratejik önemini vurgulayan politikalar ve girişimler ile mesleki faaliyetlerinin sürdürülebilir desteği, eğitim sürecinin genel kalitesini artıracaktır.

5. **Araştırmaların sürdürülmesi:** Kadın pedagogların faaliyetleri ile ilgili sürekli bilimsel araştırmalar yapılmalı, eğitim sistemindeki rolleri, karşılaştıkları zorluklar ve gelişim perspektifleri detaylı şekilde analiz edilmelidir. Bu, gelecekte eğitim politikalarının şekillendirilmesine ve kadın pedagogların faaliyetlerinin daha etkili şekilde desteklenmesine olanak sağlayacaktır (Tuncer M. 2017).

Sonuç olarak, yukarıda belirtilen önerilerin uygulanması, kadın pedagogların mesleki faaliyetlerini güçlendirecek, eğitim sisteminin kalitesini yükseltecek ve toplumun sosyal, kültürel ve entelektüel gelişimine doğrudan katkı sağlayacaktır. Bu önlemler aynı zamanda kadın pedagogların potansiyelinin tam olarak gerçekleştirilmesine olanak tanıyacak ve gelecek nesillerin kapsamlı gelişimine hizmet edecektir.

KAYNAKLAR

1. Əliyeva F. (2018). Çocukların sosyal ve duygusal gelişiminde ailenin rolü. Bakü: Elm Yayınları.
2. Məmmədov R. (2020). Modern pedagojide sürdürülebilir gelişimin rolü. Bakü: Eğitim Yayınları.
3. UNESCO. (2022). Kaliteli eğitim ve sürdürülebilir gelişim raporu. Paris: UNESCO.
4. BM. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları 2030. New York: Birleşmiş Milletler.
5. Akçay F., Yılmaz H. (2019). Kadın öğretmenlerin eğitim süreçlerindeki rolü ve etkileri. Ankara: Eğitim Yayınları.
6. Tuncer M. (2017). Eğitimde kadın pedagogların tarihi ve sosyal etkileri. İstanbul: Eğitim Araştırmaları Merkezi.
7. Darling-Hammond L. (2010). Düz Dünya ve Eğitim: Amerika'nın Eşitliğe Bağlılığı Geleceğimizi Nasıl Belirleyecek. New York: Teachers College Press.

QÜSURLU UŞAQLARIN FƏRDİ EHTİYACLARINI ÖDƏMƏK ÜÇÜN XÜSUSİ HAZIRLIQ TƏLİMLƏRİ İLƏ TƏMİN EDİLMƏSİ

Dos. Dr. İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu

Aərbaycan Dillər Universiteti Azərbaycan Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-7441-3575

Uşaqlar onların ehtiyaclarının ödənildiyi və onlarla fərdi şəkildə davranıldığı hallarda daha yaxşı inkişaf edirlər.

Bu məqsədli uşaq proqramları dünyanın hər yerində tətbiq edilir. Bu proqramlar uşaqların fərdi ehtiyaclarını ödəmək və demlokratik idealların gerçəkləşməsinə zəmin yaratmaq məqsədilə tərtib edilir. Bu tipli siniflərdə oxuyan uşaqlara seçim tənqidi şəkildə düşünmək, yaradıcı olmaq, təxəyyülü inkişaf etdirmək üçün hər cür şərait yaradılır. Onlar qəbul etdikləri qərar üçün məsuliyyət daşıyır və biri digərinə kömək edirlər.

Bu tipli ixtisaslaşmış, azyaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi hazırlıq proqramları hər bir uşağın fərdi potensialına əsaslanır. Bu proqramlarda müəllimlər hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarını ödəməyə çalışdıqları üçün onlar zaman keçdikcə insanlar arasındakı fərqlərin necə mənimsənilməsi modellərini yaradır və beləliklə insanlar arasındakı münasibətlərin hansı dəyərə malik olmasını, habelə öz hərəkətləri ilə qarşılıqlı yardım şəraitində insanların ayrı-ayrı problemlərinin necə həll edilməsini göstərirlər.

Fərqli münasibətlər

Son bir neçə onillikdə dünyanın, demək olar bütün guşələrində azyaşlı uşaq proqramları üzrə qüsurlu uşaqların cəlb edilməsi prosesinə başlanılmışdır. İstedadından, bacarığından, ictimai-iqtisadi vəziyyətindən, yaxud hansı mədəniyyətin daşıyıcısı olmasından asılı olmayaraq, bütün tələbələrin iştirak etdiyi xüsusi hazırlıq siniflərini təşkil etmək cəhdi az bir zaman müddətində ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır.

1980-ci illərin əvvəlində cəmiyətdə qüsurlu şəxslərin problemlərinə diqqətin cəlb edilməsi və onların tam şəkildə cəmiyyətin içində iştirak etmələrini təmin etmək üçün BMT «Qüsurlu şəxslərin onilliyi» proqramını bəyan etdi. BMT-nin üzvləri həmin şəxslərin cəmiyyətin işində iştirakını təmin etmək üçün iş planını tövsiyyə etdi. Bu iş planına aşağıdakılar daxildir:

1.Qüsurluluq və onunla bağlı məsələlər üzrə milli əlaqələndirici təşkilatların təsis edilməsi;

2.Qüsurlu şəxslərin cəmiyətdə iştirakını əngəlləyən maneələri aradan qaldırmaq üçün qanunvericiliyə müvafiq əlavələrin edilməsi;

3.Qüsurlu şəxslər haqqında məlumatın cəmiyyətdə yayılması;

4.Qüsurlu şəxslər üçün tekst-telefonlar və televiziya verilişlərinin qapalı şəkildə tutulması və s. Kimi kommunikasiya vasitələrinin yaradılması və bunların inkişafı;

5.Bütün qüsurlu uşaqların fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün təlimlə, o cümlədən xüsusi hazırlıq təlimlə təmin edilməsi;

6.Qüsurlu şəxslərin iş vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi;

7.Qüsurluluq kazusunun aradan qaldırılması;

8.Bərpa xidmətləri, yardımçı qurğuların inkişafı;

9.Qüsurlu şəxslərin yaşadığı ölkə və regionlar arasında əməkdaşlığın artırılması.

Bir çox millətlər məhz bu tövsiyələrə əməl etməklə məlum problemi həll etməkdədirlər. Onlar çoxsaylı və mürəkkəb sosial ehtiyaclar qarşısında duraraq bütün uşaqların təlim ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə xüsusi hazırlıq siniflərini inkişaf etdirirlər. Bu ölkələr belə bir təcrübənin mənimsəmişdir ki, məktəb həyatına ağıllı şəkildə və məntiqlə müdaxilə etdikdə, qüsurlu uşaqların çoxu standart xarakterli problemlərin həllinə nail olur və onlar cəmiyyətin tarix boyu görmədiyi nailiyyətlər qazanırlar.

Qısa tarixi nəzər

XIX əsrə qədər qüsurlu uşaqlara qayğı və onlarla davranış əsas etibarilə dayəçilik üzərində qurulmuşdur. Uşaqlar onların qayğısına qalan ailə zvləri ilə birgə evdə qalırdılar. Əksər hallarda bu uşaqlara ailənin üzərinə düşən ağır yük kimi baxırdılar. Ailələr onlara qayğı göstərmək üçün heç yerə, heç bir quruma müraciət etmirdilər.

1800-cü ildə fransız fiziki Jan Mark Ġtard qüsurlu usaqları təlimə cəlb etmək üçün ilk öncə vahid təlim texnikasını inkişaf etdirdi. Ġtardın davamçıları onun texnikasını Birləşmiş ştatlara gətirdilər, burada onlar idrakı qüsurların elmi şəkildə öyrənilməsi ilə əlaqədar olaraq təşkilat yaratdılar.

1830-cu ildə ABŞ-da karlar və korlar üçün məktəblər yaradıldı. Bu ilk məktəblərin təşkilindən məqsəd əhalinin bacarıq və vərdişlərdən məhrum hissəsini təlimlə təmin etmək idi. Karlar üçün məktəblərdə işarə dilindən və alternativ kommunikasiya sistemlərindən istifadə olunurdu. Adətən, uşaqların yaşadığı yerlərdə yüz millərlə uzaqda yerləşən bu geniş şəbəkələr onların ünsiyyətinə şərait yaradılmasında misilsiz rol oynayırdı.

Rusiyada formal xüsusi təhsil sistemi 1917-ci il Rusiya inqilabından sonra (Malofeyev, 1998 həyata keçirilməyə başlamışdır.

Dövlət evdən uzaqda saxlanılan və xüsusi ehtiyaclı uşaqlara dərs keçirilməsi üçün müvafiq haqq ödəyirdi.

Bu müddət ərzində Viqotskinin və başqa rus pedaqoqlarının sosial-mədəni nəzəriyyələri formalaşmışdı. Viqotskinin irəli sürdüyü nəzəriyyələr Qərbdə əlli il əvvəl intiĢar tapa bilərdi.

Onun əsərləri geniş ictimaiyətin nəzərinə çatdırıldıqda qüsurlu uşaqların təliminə geniş miqyasda, bütün dünyada məşğul olmağa başlanıldı.

Viqotski qüsurlu uşaqların ictimaibaxımdan təcrid edilməsinin əsas nəticələrini açıb göstərirdi. O, belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, uşağın ailəsindən və dostlarından kənar bir yerdə, xüsusi ictimai mühitin yaradılması əsl həqiqətdə ikinci qüsurun törənməsinə səbəb olur (Viqotski, 1978). Qüsurlu uşaqlar onların əsas sosial ehtiyaclarına əhəmiyyət verilmədikdə çox böyük zərbə alırlar.

1990-cı illərin əvvəllərində İtalyan fiziki Mariya Montesseri Romada usaqların kasıbçılıq içində yaşamalarından son dərəcə narahatlıq keçirirdi. O, uşaqları xüsusi şəraitli, hər baxımdan təşkil edilmiş «Uşaq evləri» ilə təmin etmək üzərində işləyirdi. O, usaqlara fəaliyyət seçimi etmək imkanı verən və onları müəyyən problemləri həll etməyə sövq edən vasitələrə çox inanırdı. Onda belə bir inam formalaşmışdı ki, uşaqlar onlara müvafiq imkanlar verən vərdişlərin inkişaf etdirilməsinə möhtacdırlar. Bir sözlə o, təhsil almaq istəyən uşaqların adından çıxış edərək, onların müdafiəçisinə çevrilmişdi. (Kuk. Tezus və Armbrüster. 1987).

Avropada, Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Avstraliyada və Kanadada valideynlər öz qüsurlu uşaqlarının yerli məktəblərə daxil edilməsi üzərində təkid edirlər. Onlar uşaqlar üçün nəzərdə tutulan müvafiq qeyri-adekvat məktəb proqramlarına əsaslanaraq qüsurluluğun əmələ gətirdiyi təcrid olunma çərçivəsini vurub dağıtmağa cəhd edirdilər. Ailələr öz qüsurlu uşaqlarını onlar tam hüquqlu ailə üzvlərinə çevrilə bildikləri halda doğma ocaqlarında saxlamaq istəyirdilər.

1950-ci illərdən başlayaraq, valideynlər və bir qrup vəkil Amerikada ABŞ Konstitusiyasına əsaslanan bir sıra əhəmiyyətli məhkəmə işlərini uddular. Qüsurlu uş aqlar həm rəsmi müraciət və həm də qanunvericiliyə əsaslanan müntəzəm təhsil ocaqlarına daxil olmaq hüququ əldə etdilər.

1960-cı illərin ortalarında Amerika Birləşmiş Ştatlarında Baş Başlanğıc Layihəsi təhsil proqramının və məktəbəqədər uşaqlara və onların valideynlərinə tibbi yardımın tərkib hissəsi kimi fəaliyyətə başladı. 1972-ci ildən etibarən Baş Başlanğıc Layihəsi qüsurlu uşaqların bu siniflərə cəlb edilməsi işinə başladı. Baş Başlanğıc Layihəsi qüsurlu uşaqların və onların ailələrinə xidmət göstərən ilkin qurum-model nümunəsi idi.

1975-ci ildə ABŞ Konqresi dövlətlərə və məktəb dairələrinə «azad ictimai təhsil» keçməkdə kömək etmək üçün federal fonlardan yardım almağı nəzərdə tutan qanunvericilik aktını qəbul etdi. Bir çox uşaqlar üçün bu qanun ailəni istənilən ibtidai təlim proqramının vacib vahidi sayması ilə böyük əhəmiyyət daşıyırdı.

Amerika Birləşmiş ştatlarında qüsurlu uşaqlar hal-hazırda ibtidai təhsilə yiyələnə bilərlər ki, bu da onlara öz potensialları çərçivəsində böyümək və inkişaf etməyə yardım göstərir. Qüsurlu uşaqlar yerli məktəbəqədər müəssisələrə gedir və kollektiv fəaliyyətlərdə iştirak edirlər. Daha yaşlı qüsurlu fərdlər demək olar ki, ali məktəbləri və kollecləri bitirmişlər. Əmək qabiliyyəti olmayan yaşlılar işləmir, vergiləri ödəmir və cəmiyyətin digər üzvlərinə aid olan imkanlardan istifadə edə bilirlər.

Uşaqlar, ailə, müəllim və kollektivlər üçün xüsusi hazırlığın faydası

Azyaşlı uşaqlar üçün xüsusi hazırlıq proqramları qüsurlu uşaqlara normal şəkildə inkişaf edən uşaqları müşahidə etmək, onları təqlid etmək və ünsiyyətdə olmaq imkanlarını verir. Başqa sözlə desək, qüsurlu uşaqlar sosial münasibətləri bir çox uşaqların etdiyi şəkildə, yəni təcrübədən keçirmə yolu ilə inkişaf etdirə bilərlər. Xüsusi hazırlığın faydası, o cümlədən tipik şəkildə inkişaf edən uşaqlara, onların ailələrinə və kollektivlərə şamil edilir.

Uşaqlar üçün fayda

Həm qüsurlu uşaqlar, həm də tipik şəkildə inkişaf edən uşaqlar xüsusi hazırlıq təcrübəsindən eyni zamanda faydalanırlar. Qüsurlu uşağın tipik şəkildə inkişaf edən yaşdı ilə bir sinfin nümayəndəsi olması ünsiyyətin inkişafı və yaşa müvafiq sosial vərdişlərin möhkəmlənməsi baxımından müəyyən model rolunu oynayır.

İntensivləşdirilmiş sosial əlaqələr uşaqlara dostluğu və müsbət sosial münasibətləri inkişaf etdirməkdə kömək edir və stimulverici sosial şəbəkəni formalaşdırır (Snel və Voktl, 1996). Odrakı faydalar sayıqlıqdan tutmuş təkmilləşdirilmiş oxu bacarıqlarına qədər olan bir şəbəkəni əhatə edir.

Azyaşlı yaşlarda uğurlu hazırlıq və nominal səviyyədə olan təcrübə qüsurlu uşaqlar üçün davamedici hazırlıq təcrübəsinin əsasının qoyulmasına şərait yaradır. Kollektivə əsaslanan proqramın iştirakçısı olmaqla uşaq müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərmək və yaşlı bir şəxs kimi cəmiyyətin işində istirak etmək üçün lazım olan vərdişləri qazanmaq imkanı əldə edir.

Qüsurlu udaqlar da hazırlıq proqramından faydalanırlar. Onlarda əmək qabiliyyəti olmayan uşaqların üzləşdiyi çətin problemləri başa düşmək səviyyəsi inkişaf edir. Onlar digər şəxslərin ehtiyaclarına qarşı həssas yanaşır və mövcud fərqləri daha yaxşı qəbul etməyə qadir olurlar. Onlar öyrənirlər ki, bütün fərdlər kifayət qədər çətin problemlərin öhdəsindən gələ bilər və uğur qazana bilərlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, hazırlıq məktəblərində oxuyan tələbələr onların özlərinə oxsamayan tələbələrə münasibətdə təmkin və dözümlülük nümayiş etdirirlər. Onlar getdikcə daha artıq ictimai məsuliyyət daşıyır və daha artıq dərəcədə özünəinam nümayiş etdirirlər (Staub və Rek. 1995).

Ədəbiyyat siyahısı:

1.Zerner Z. Ieadind disabilites. Theories, diaqnosis, and teachinq strateqes. M.A.Boston. Houqhton Mifflin. 1988.

2.Bruner J.S. Tovard a theoru of instruktion. Nev-York. W.W.Norton, 1966.

3.N.Ġ.Kuzmina, V.Ġ.Rojdestvenskaə Vospitanie reçi u detey s motornoy alaliey. M., 1977, «Prosvehenie».

4.ġoxor-Troükaə M.K. Loqopediçeskaə rabota pri afazii na rannem gtape vosstanovleniə. M., «Mediüina», 1972.

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA MƏDƏNİ ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏN MÜHÜM İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ ELM VƏ TƏHSİL

Dos. Dr. İsmayılov Şahismayıl Namaz oğlu,

Azərbaycan Universiteti, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7441-3575

Açar sözlər: təhsil, elm, əməkdaşlıq, irs, qardaşlıq

Giriş: Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri tarix boyu ortaq dil, din və mədəniyyət üzərində formalaşaraq bu gün strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlib. Bu münasibətlərin dərin kökləri, ilk növbədə, elm və təhsil sahəsində atılan möhkəm addımlarda özünü göstərir. İki ölkə arasında mədəni əməkdaşlığın təməl sütunlarından biri də məhz elmi və təhsil mübadiləsi olmuşdur. Bu istiqamətdə xüsusi olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu önə çıxır. Onun siyasi iradəsi və uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri yalnız siyasi deyil, eyni zamanda intellektual və mədəni sahələrdə də dərinləşmişdir. Müstəqillik əldə olunduqdan sonra isə bu siyasət daha da geniş vüsət aldı. Onun təşəbbüsü ilə Türkiyənin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində azərbaycanlı gənclərin təhsil alması üçün geniş imkanlar yaradıldı. Eyni zamanda, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Türk liseyləri, Qafqaz Universiteti kimi təhsil müəssisələri məhz bu dostluq və mədəni əməkdaşlıq siyasətinin nəticəsi kimi meydana çıxdı.

Elm və təhsil sahəsindəki bu əməkdaşlıq yalnız bilik mübadiləsi ilə kifayətlənmir, eyni zamanda iki xalq arasında mədəniyyətin ötürülməsi və ortaq dəyərlərin yaşadılması baxımından da mühüm rol oynayır. Azərbaycanlı tələbələrin Türkiyədə təhsil alması, türkiyəli müəllimlərin Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi bu sahədə qarşılıqlı mədəni zənginləşməni təmin etmişdir. Bu təhsil mühiti həm də hər iki xalqın tarixini, ədəbiyyatını və mədəni kimliyini dərindən tanımaq və dəyərləndirmək imkanı yaratmışdır.

Heydər Əliyev "Azərbaycanın dostu olan hər bir ölkə ilə, xüsusən Türkiyə ilə əlaqələrimizi inkişaf etdirmək bizim borcumuzdur" fikri ilə bu münasibətlərin ideoloji əsasını qoymuşdur.

Bu gün də onun müəyyənləşdirdiyi strateji xətt üzrə elm və təhsil sahəsində Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri möhkəm və dinamik şəkildə inkişaf edir. Bu əməkdaşlıq yalnız bu gün üçün deyil, gələcək nəsillər üçün də ortaq mədəni yaddaşın qorunmasına və daha da zənginləşdirilməsinə xidmət edir.Bu məqalədə Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mədəni əməkdaşlığın elm və təhsil sahəsindəki inkişafı təhlil ediləcək, xüsusilə ümummilli lider Heydər Əliyevin bu istiqamətdəki xidmətləri və uzaqgörən siyasəti işıqlandırılacaq. Tarixi əsaslar, mövcud əməkdaşlıq formatları və gələcək perspektivlər nəzərdən keçiriləcəkdir.

Mədəni əməkdaşlığın əsas istiqamətləri və Heydər Əliyev

Azərbaycan və Türkiyə arasında mədəni əməkdaşlığın ən mühüm istiqamətlərindən biri elm və təhsil sahəsindəki əlaqələrdir. Ortaq mədəni dəyərlərə əsaslanan bu əməkdaşlıq təkcə mədəni tədbirlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda elmi biliklərin mübadiləsi, ali təhsil müəssisələri arasında əlaqələr və ortaq layihələrin reallaşdırılması ilə də özünü göstərir. Bu istiqamətdə atılan addımlar iki ölkənin intellektual potensialının birləşdirilməsinə və ortaq elmi-mədəni düşüncə platformasının formalaşmasına xidmət edir.

Azərbaycanın müstəqilliyinə qovuşmasından sonra 2 ölkə arasında əlaqələr sürətlə inkişaf etməyə başladı. Təbii ki, mövzumuzun təhlili baxımından ilk növbədə tarixi və ictimai-siyasi şəraitin doğurduğu hadisələrin ümumi mənzərəsi bir çox mətləblərə aydınlıq gətirməkdədir. Belə ki, Sovet İttifaqının dağılması, beynəlxalq səhnədə siyasi vəziyyətin və qüvvələr nisbətinin köklü şəkildə dəyişməsi, bütün postsovet məkanında yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə nəticələndi. Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkəmizin qarşısında milli dövlət maraqlarına maksimum cavab verən çoxşaxəli, mürəkkəb xarici siyasət doktrinası formalaşdırmaq vəzifəsi meydana çıxdı. Bu doktrinada Yaxın və Orta Şərqin Azərbaycanla bu və ya digər dərəcədə tarixi bağlılığı, etnik, dini və mədəni ümumiliyi olan ölkələrinə xüsusi yer verilməsi zəruri idi. "Gələcək Azərbaycan dövlətçiliyi üçün çox mühüm olan bu missiyanın əsas ağırlığı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çiyninə düşdü. Onun rəhbərliyi və birbaşa iştirakı ilə Azərbaycan Respublikası yalnız özünün qərbyönlü siyasət doktrinasını yaratmadı, həm də siyasi komplimentarizm prinsiplərinə əsaslanaraq tarixi, dini, mədəni baxımdan yaxın olduğu Şərq ölkələri, ilk növbədə isə Müsəlman Şərqi ilə sıx münasibətlər qurdu" [1, s. 4].

1992-ci ildə "Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi ilə Türkiyə Respublikası Milli Təhsil Nazirliyi arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Müqavilə, 1994-cü ilin fevralında "Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında elm, texnika, sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə əhatəli əməkdaşlıq haqqında" Müqavilə, 1997-ci ilin martında "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə Türkiyə Respublikası Milli Təhsil Nazirliyi arasında təhsil və elm sahələrində əməkdaşlıq haqqında" Protokol imzalanıb. Bu sənədlərdə təhsilin müxtəlif sahələri, qarşılıqlı tələbə mübadiləsini təmin edən müddəalar mövcud olsa da, Azərbaycan ali məktəblərində verilən ixtisasların Türkiyə tərəfindən tanınması məsələsi həllini tapmayıb[2, s.111].

Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin tarixi və perspektivləri ilə bağlı hər iki dövlətin rəhbərləri dəfələrlə fikirlər söyləmiş və bu əlaqələrin daimi və əbədi olacağı haqqında bəyanatlar vermişlər. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev bəyan edirdi ki, "Dəfələrlə dediyimiz 'biz bir millət, iki dövlətik' sözləri hər bir azərbaycanlının qulağında səslənməlidir. Bu ifadə bizim gələcəyimizin proqramıdır." Çıxışlarında daim türk dünyası problemlərinə qlobal düşüncə tərzi ilə yanaşan Heydər Əliyev həmişə belə bir ideya irəli sürmüşdür: "Mən bu gün həqiqətən qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı, hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda- ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız dövrdə də - bir-birimizdən

ayırmayıb, əksinə, bizi bir-birimizə daha sıx bağlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə etdikdən və müstəqil dövlət kimi dünyada tanındıqdan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəli getməli və inkişaf etməliyik[5, s.8].

ABŞ tədqiqatçısı Odri Armstad 1992-ci ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycan türkləri: Dövlət və formalaşma rus hakimiyyəti altında" adlı kitabında Heydər Əliyevin fəaliyyəti haqqında belə yazmışdı: "Bütün güclü şəxsiyyətlər kimi, Heydər Əliyev də hamını öz arxasınca apara bilirdi. O, son dərəcə işgüzar və ziyalı rəhbər kimi zəifləmiş iqtisadiyyata yeni nəfəs gətirdi, Azərbaycanın nüfuzunu yüksəltməyə nail oldu. Heydər Əliyev Siyasi Büronun tərkibinə daxil olan ilk azərbaycanlı lider idi. Bu, respublikanın siyasi gücünün çoxalması baxımından son dərəcə əhəmiyyətli amilə çevrildi"[6, s.99].

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan və Türkiyə arasında elm və təhsil sahəsində əlaqələrin yüksək səviyyədə inkişafına çalışmış, Azərbaycandan tələbələrin Türkiyəyə təhsil almağa getməsi və geri dönməsi, vətənimiz üçün yararlı kadrların yetişməsinə, professor və müəllimlər arasında əlaqələrin inkişafına böyük ümid bəsləmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin ümumbəşəri dəyərlərə riayət etməsini yüksək qiymətləndirərək Türkiyənin daxili və xarici siyasətinin tədqiqinə önəm vermişdir: "Atatürkün məşhur "Yurdda sülh, cahanda sülh" ideyasından doğan işığa doğru irəliləyən müasir Türkiyə dövlətinin yeritdiyi daxili və xarici siyasətin, sosial-iqtisadi və mədəni tərəqqi təcrübəsinin elmi-nəzəri tədqiqat obyektinə çevrilməsi, öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir". "...Azərbaycan Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu zaman, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında böyük sədlər mövcud olduğu zaman alimlərimiz bu sədləri özlərinin fədakarlığı, cəsurluğu, vətənpərvərliyi ilə yararaq, ayrı-ayrı cığırlar açaraq Türkiyəyə, Türkiyə Cümhuriyyətinə həmişə meyil göstərmişlər, əlaqə saxlamışlar, araşdırmalar aparmışlar və o dövrdə də böyük işlər görmüşlər..." 1994-cü ildə Türkiyənin ali məktəblərində təhsil almağa yola düşən azərbaycanlı tələbələrlə görüşdə Türkiyədə universitetlərin bütün imkanlarından geniş faydalanmağı tövsiyə edən ümummilli lider demişdir: "...İstərdim ki, siz Türkiyə universitetlərinin bütün intellektual imkanlarından səmərəli istifadə edərək mükəmməl təhsil alasınız, yaxşı mütəxəssis olasınız, Vətənimizə, xalqımıza, millətimizə gələcəkdə sədaqətlə xidmət edəsiniz". Heydər Əliyev xarici ölkələrə, o cümlədən Türkiyəyə təhsil almağa gedən tələbələrə vətəndaşı olduqları ölkənin – Azərbaycanın adını uca tutmalarını, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət etmələrini tövsiyə edirdi: "...Türkiyə qardaş ölkədir. Odur ki, Türkiyədə siz özünüzü öz məmləkətinizdəki kimi hiss edəcəksiniz. Lakin bununla yanaşı, siz gərək Azərbaycanın təmsilçiləri kimi, Türkiyədə Azərbaycanın həm tarixini, həm milli ənənələrini, həm də bugünkü gerçəkliyini geniş və tam obyektiv şəkildə təbliğ edəsiniz və bunları türk ictimaiyyətinə, sizi əhatə edəcək adamlara, tələbə yoldaşlarınıza, universitetlərdə təmasda olacağınız şəxslərə çatdırasınız. Bizim dostluq, qardaşlıq əlaqələrimiz nə qədər möhkəm olsa da, bu əlaqələri genişləndirmək, dərinləşdirmək və yüksəltmək üçün görüləsi işlər hələ çoxdur. Bu işlərin bir qismi də sizin üzərinizə düşür. Güman edirəm ki, təhsil almaqla yanaşı, bu vəzifəni də layiqincə yerinə yetirəcəksiniz"[4,s. 113].

Beləliklə, qədim və zəngin mədəniyyəti olan Azərbaycanla Türkiyə elmi, ədəbi-mədəni əlaqələri tarixi zərurətdən yaranmışdır. Bu xalqların sadəcə mövcudluğu məhz onların mənəvi yaxınlığı və qırılmaz əlaqəsi deməkdir. Fəqət, çox təəssüflər olsun ki, Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal olunmasından sonra – XIX əsrin ortalarından başlayaraq bu əlaqələrin tarixində və taleyində süni əngəllər və qadağalar da mövcud olmuşdur. Sovet imperiyasının 70 illik totalitar rejimi, bir çox xalqları, o cümlədən Azərbaycan xalqını bütün dünyaya bolşevik ideologiyasının gözü ilə baxmağa məcbur etdi. Xüsusilə, doğma Şərq kontekstinə adicə meyl 20-30-cu illərdə sosializmə xəyanət kimi qiymətləndirilərək, yüzlərlə yüksək təhsilli ziyalını "pantürkizm" yarlığı ilə 37-ci ilin repressiyalarına məruz qoydu. Azərbaycanı öz kökündən, mənşəyindən tamamilə ayırmağa yönəlmiş siyasətin özümüzdən olan kölələri bu sahədə xüsusi

bir fəallıq və canfəşanlıq göstərdilər. Əlbəttə, biz ötən onilliklər ərzində Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərinə dair yazılmış bir sıra qiymətli tədqiqatların üstündən xətt çəkmək fikrində deyilik[7,s. 3].

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafında hər iki tərəf maraqlıdır. Türkiyə, Azərbaycan üçün beynəlxalq aləmdə müttəfiq və dayaqdır, Azərbaycanın güclü dövlət olması isə Türkiyənin dünya siyasətində gücünün və rolunun artırması deməkdir. Ona görə də bu iki dövlətin münasibətlərinin beynəlxalq hüquq normalarından irəli gələn prinsiplər əsasında inkişafı zəruridir. İki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında dövlət başçıları səviyyəsində təmasların olması böyük fayda gətirib. Türkiyə Prezidenti Turqut Özalın Azərbaycana 1992-ci ilin 1-3 may tarixli səfəri və səfər zamanı imzalanan Birgə Bəyanat qarşılıqlı əlaqələrin əsas prinsiplərini və inkişaf perspektivini müəyyən etdi. Hər iki dövlət qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini əsas tutaraq ardıcıl addımlar atmağa başladı. Türkiyə müstəqil dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymuş Azərbaycanın səylərini dəstəkləyərək, hərtərəfli əlaqələrin inkişafına geniş yardım göstərirdi[3, s 10].

Nəticə

Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri yalnız siyasi və iqtisadi müstəvidə deyil, həm də elm və təhsil sahəsindəki əməkdaşlıq vasitəsilə dərinləşərək hər iki xalqın mədəni inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. Bu əlaqələrin formalaşmasında və möhkəmlənməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və prinsipial mövqeyi həlledici rol oynamışdır. Onun təşəbbüsləri nəticəsində iki qardaş ölkə arasında yaradılan təhsil körpüləri bu gün də uğurla fəaliyyət göstərir və ortaq mədəni dəyərlərin yaşadılmasında mühüm rol oynayır. Türkiyədə təhsil alan azərbaycanlı gənclər, Azərbaycanda çalışan türkiyəli müəllimlər və yaradılan elmi-təhsil platformaları bu əməkdaşlığın bariz göstəricisidir.

Heydər Əliyevin “Biz bir millət, iki dövlətik” fikri bu münasibətlərin ideoloji və strateji əsasını təşkil edərək, bu gün də aktuallığını qoruyur və gələcək nəsillər üçün yol xəritəsi rolunu oynayır. Elm və təhsil sahəsindəki bu ortaq iradə və əməkdaşlıq, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə üçün yalnız bu günün deyil, sabahın da təminatçısı, ortaq mədəni yaddaşın qoruyucusu və inkişaf etdiricisidir. Qarşıdakı dövrdə də bu əməkdaşlığın daha da genişlənəcəyinə, ortaq layihələrin və elmi təşəbbüslərin artacağına inam tamdır.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev, Q., & Sultanzadə, V. (Tərtib ed.). (2002). Heydər Əliyev və Şərq (I cild). Bakı: Tural–Ə NPM. Səh. 4.

2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi & Azərbaycan-Türkiyə İş Adamları Birliyi. (2011). Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: Uğurlar və imkanlar. Bakı. Səh. 111.

3. Cəfərov, V. (2018, Aprel 4). Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri. Ekspress, (58), səh.10.

4. Dadaşova, R. (2023). Heydər Əliyevin Azərbaycanın Türkiyə ilə münasibətlərinin inkişafına baxışları. Avrasiya İncelemeleri Dergisi – Journal of Eurasian Inquiries, 12(2), səh. 113.

5. Hüseynova, F. (2007). Müstəqillik dövründə Azərbaycan–Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri. Bakı. Səh. 8.

6. İsmayılov, İ. (2004). Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri XX əsrdə. Bakı. Səh. 99.

7. Rəsuli, İ. (2001). Dramaturgiyamızda Türkiyə. Bakı: Tural-Ə Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi. Səh. 3.

QARIŞIQ TƏHSİL MODELİ

Şəfiyeva Günel Elxan qızı

ADPU-nun Xarici Dillər Mərkəzinin müəllimi

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Açar sözlər: Qarışıq təhsil, onlayn və üzbəüz inteqrasiya, öyrənmə nəticələri, şagird iştirakçılığı və motivasiya.

Qarışıq təhsil (Blended learning) — ənənəvi üzbəüz dərslərlə onlayn tədris üsullarının birləşdirilməsi — müasir təhsil sistemlərində getdikcə daha mühüm yer tutur. Pandemiya dövründə bu modelin tətbiqi sürətlənmiş, həm orta və ali təhsil, həm də dil öyrənmə sahələrində təcrübələr genişlənmişdir. Elmi tədqiqatlar qarışıq təhsilin şagirdlərin nailiyyəti, motivasiyası, öyrənmə müstəqilliyi və digər təhsil göstəricilərinə olan təsirini araşdırır. Məqsəd, qarışıq təhsilin nə dərəcədə effektiv olduğunu, hansı faktorların onun uğuruna təsir etdiyini, üstünlükləri və məhdudiyyətləri nə olduğunu ortaya qoymaqdır.

Qarışıq təhsilin anlayışı və struktur komponentləri

- Qarışıq təhsil adətən üzbəüz və onlayn komponentləri harmoniya ilə birləşdirir. Bu komponentlər zaman, məkan, temp və yol kimi öyrənmə resurslarının müxtəlifliyi vasitəsilə kombinə edilir.
- Dizayn xüsusiyyətləri — nə qədər onlayn/hibrid hissə var, texnoloji vasitələrin nə dərəcədə effektiv inteqrasiya edilməsi, tələbəyönümlü və aktiv öyrənmə strategiyaları, qiymətləndirmə metodları — nəticələr üçün kritik rol oynayır.

Tələbə xüsusiyyətləri və motivasiya

- Şagirdin əvvəlki biliyi, texnoloji savadı, öz özünə motivasiyası və vaxtın idarə olunması qabiliyyəti qarışıq təhsilin effektivliyini güclü şəkildə təsir edən faktorlar arasında yer alır.
- Tələbə motivasiyası və iştirakçılığı — emosional, davranışsal və idraki (cognitive) aspektlər — qarışıq mühitlərdə öyrənmə keyfiyyətini artırmaq üçün vacibdir.

Ali təhsildə aparılan meta-analizlər göstərir ki, qarışıq təhsil klassik üzbəüz təhsillə müqayisədə şagirdlərin akademik performansını müsbət istiqamətdə dəyişdirir. Məsələn, "The effect of blended learning on student performance at course level in higher education" məqaləsində 51 effekt ölçüsü əsasında orta effekt dəyəri $g^{+} \approx 0.385$ olmuşdur, STEM sahələrində bu göstərici daha yüksəkdir.

"Effectiveness of blended instructional approach in improving students' scientific learning outcomes" adlı meta -analiz 49 tədqiqat üzrə ümumi öyrənmə nəticəsi üçün $g \approx 1.349$ dəyərində böyük müsbət effekt göstərmişdir.

Pandemiya dövründə qlobal tədqiqatların sistemli baxışı göstərir ki, tələbə nailiyyəti və dərsə bağlılıq (achievement and engagement) mövzusunda qarışıq təhsil müsbət nəticələr verir.

"EFL Students' Perceptions of a Blended Learning Environment: Advantages, Limitations and Suggestions for Improvement" tədqiqatında tələbələr qarışıq təhsilin lüğət öyrənməsi və oxuma imkanlarını artırdığını, həmçinin "öyrənmə strategiyaları"nın tətbiq olunduğunu qeyd edirlər. Lakin texnoloji infrastruktura, müəllim dəstəyi və vaxt planlaşdırması kimi məhdudiyyətlər də vurğulanmışdır.

"Strengths and Drawbacks of Blended Learning for Second Language Learning" məqaləsində dil öyrənmə kontekstində qarışıq təhsilin üstünlükləri olaraq daha böyük çeviklik (flexibility), müxtəlif öyrənmə yollarının istifadəsi, tələbə mərkəzli yanaşma; məhdudiyyətlər isə texniki problemlər, şagirdlərin özünüidarəetmə çətinliyi və müəllimlərin metodoloji hazırlıq səviyyəsi kimi amillər göstərilmişdir.

Üstünlükləri

- Akademik nailiyyətin artması – meta-analizlərdə qarışıq təhsil şagirdlərin performansını yaxşılaşdırır.
- Dərsə iştirakçılıq və motivasiya – həm üzbəüz, həm onlayn komponentlər tələbələrin aktiv iştirakını və öyrənməyə bağlılığını artırır.
- Fərdiləşdirilmiş və çevik təhsil imkanları – şəxsi tempdə öyrənmə, fərqli öyrənmə tərzləri və tələbə ehtiyaclarına uyğunlaşma daxil edilir.
- Məkan və zamandan asılılığın azalması – onlayn hissə tələbələrə dərsə gəlib getməmə imkanını azaldır, müxtəlif yerlərdən öyrənməyi mümkün edir.
- Dəyərli öyrənmə strategiyalarının təşviqi – sosial öyrənmə, yaşıdlararası əməkdaşlıq, metakoqnitiv və affektiv strategiyalar onlayn üzbəüz hissələrdə birlikdə işlənə bilər.

Məhdudiyyətləri

- Texnoloji resursların çatışmazlığı – onlayn hissə üçün İnternet, cihaz, proqram təminatı kimi imkanların olmaması.
- Özünüidarəetmə və zamanın idarə olunması – tələbənin disiplinli olması və onlayn hissədə özünü yönəldə bilməsi vacibdir. Məhsuldarlıq fərqləri ola bilər.
- Müəllim hazırlığı və pedoqoji dizayn – düzgün qarışıq təhsil dizaynının olmaması, müəllimlərin metodlarla tanış olmaması nəticələrin zəif olmasına səbəb ola bilər.

- Qiymətləndirmə məsələləri – qiymətləndirmə metodlarının qarışıq mühitə uyğunlaşdırılması tələb olunur; bəzi qiymətləndirmə formaları onlayn hissədə çətin ola bilər. – Testlər, performans qiymətləri, iştirak analizləri və s.
- Demotivasiya və texniki problemlər – internet kəsilməsi, proqram səhvləri, şagirdin texnoloji biliklərinin aşağı olması və s. məhdudlaşdırıcı ola bilər.

Onlayn və üzbəüz hissələrin qarşılıqlı tamamlayıcı olması vacibdir. Məsələn, onlayn hissədə nəzəri giriş və resurslar təqdim edildikdən sonra üzbəüz dərslərdə praktiki məşğələlər, müzakirələr və tətbiq yönümlü fəaliyyətlər aparıla bilər. Müəllimlər texnoloji vasitələri, onlayn və hibrid dərs üsullarını effektiv istifadə etmək üçün təlim keçməlidir. Eyni zamanda dərsin dizaynı (layout), qiymətləndirmə və tələbə yönümlülük mövzularında bacarıqlar artırılmalıdır. Tələbələrə vaxt planlaşdırma, öyrənmə strategiyalarından istifadə etmək, texniki məsələləri həll etmək kimi özünü idarəetmə bacarıqları qazandırılmalıdır. Mentor dəstəyi, geribildirim mexanizmləri yaradılmalıdır. İnternet bağlantısı, istifadə edilə bilən cihazlar (kompüter, tablet, smartfon), öyrədici və kommunikasiya proqramlarının təminatı vacibdir. Eyni zamanda onlayn platformaların etibarlılığı və istifadəsinin səmərəliliyi (istifadəçi interfeysi, multimedialı məzmun) nəzərə alınmalıdır. Qiymətləndirmə vasitələri sinif intizamı, testlərdən tutmuş layihə işlərinə, yazılı məhsullara, şifahi nitqə, iştirakçılığa qədər geniş spektrdə olmalıdır. Qiymətləndirmə formaları həm onlayn, həm üzbəüz komponentləri əhatə etməlidir.

Beləliklə, qarışıq təhsil müasir təhsil mühitində və xüsusilə dil öyrənmə sahəsində çox perspektivli yanaşmadır. Elmi tədqiqatlar göstərir ki, düzgün dizayn edildikdə və tələbə və müəllim faktorları nəzərə alındıqda, qarışıq təhsil şagirdlərin akademik performansını yaxşılaşdırır, motivasiyanı və iştirakçılığı artırır, həmçinin fərdiləşmiş öyrənməyə şərait yaradır.

Lakin onun effektivliyi üçün texnoloji imkanlar, müəllim hazırlığı, tələbə özünüidarəetmə bacarıqları və qiymətləndirmə metodlarının uyğunlaşdırılması kimi məqamlar həll edilməlidir. Gələcəkdə dil dərslərində qarışıq təhsilin necə daha uğurla tətbiq oluna biləcəyini öyrənən lokal empirik tədqiqatlar vacibdir.

FARS DİLİ VƏ ƏSKİ AZƏRBAYCAN YAZISI

Fidan Əli qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Azərbaycan xalqının yazı mədəniyyəti çox qədim dövrlərə aiddir. Deyilənlərə görə, bizim Şumerlər vaxtında əlifbamız mövcud olmuşdur. Amma bu günə qədər , təəssüflər olsun ki, tam şəkildə bizim əlimizə gəlib çatmamışdır. Əsas etibariylə Azərbaycan əski yazısı ərəb əlifbası ilə özünü göstərir. Bu da 7-ci əsrdə İslam dininin yaranması və yayılması , ərəblərin istilaları nəticəsində öz dil, din, adət- ənənə , ədəbiyyat , elm və s. bütün Afrika, Yaxın və Orta Şərq , hətta Avropaya qədər yayılması ilə bağlıdır.

Açar sözlər: eski yazı, dil, əlifba, mətbuat, bəşər tarixi, ədəbi və mədəni irs

Аннотация

Культура письменности азербайджанского народа относится к очень древним временам. Считается, что ещё во времена шумеров у нас существовал собственный алфавит. Однако, к сожалению, до наших дней он полностью не сохранился. В основном древняя азербайджанская письменность проявила себя через арабский алфавит. Это связано с возникновением и распространением ислама в VII веке, а также с арабскими завоеваниями, в результате которых их язык, религия, обычаи и традиции, литература, наука и многое другое распространились по всей Африке, Ближнему и Среднему Востоку, а также даже до Европы.

Ключевые слова: древнее письмо, древняя письменный язык, алфавит, пресса, история человечества, литературное и культурное наследие

Abstarct

The written culture of the Azerbaijani people dates back to ancient times. According to some sources, an alphabet existed during the Sumerian period. Unfortunately, it has not survived in its complete form to the present day. Essentially, the ancient Azerbaijani script manifested itself through the Arabic alphabet. This was the result of the emergence and spread of Islam in the 7th century and the Arab conquests, which brought their language, religion, traditions, literature, science, and more across Africa, the Near and Middle East, and even parts of Europe.

Keywords: ancient script, ancient written language, alphabet, press, history of mankind, literary and cultural heritage

Giriş\ introduction

13-14 -cü əsrlərdən başlayaraq ərəb dilinin get-gedə öz nüfuzunu itirməsi və fars dili təsirinin Qafqazda qüvvətlənməsi ilə ərəb dili sıxışdırılmış və yerini fars dili tutmağa başlamışdır. Bu zaman fars dili bir tərəfdən başqa dillərə təsir etmiş, digər tərəfdən isə ərəb sözlərinin daha geniş yayılmasına imkan yaratmışdır. Həmin dövrün xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən H. Mirzəzadə bu barədə yazır: "Ərəblərdən sonra hakimiyyət başında duran farslar , 13-14 -cü əsrlərdə Azərbaycanda ağalıq edən monqollar və başqaları rəsmi dövlət işlərində fars dilindən istifadə etmiş , yazı dilində fars sözlərinin saxlanması ilə bərabər mövcud ərəb sözlərinin də yayılmasına şərait yaratmışdır."

Fars əlifbası və Əski Azərbaycan yazısının tarixi maraqlı və zəngin bir mövzudur. Bu iki yazı sistemi çox zaman bir-biri ilə əlaqəli olsa da, həm özünün xüsusi xüsusiyyətlərinə, həm də tarixi inkişafına görə fərqlənir.

Fars Əlifbası

Fars dilinin yazısı, ərəb dilinin əlifbasının əsasında inkişaf etmişdir və ərəb əlifbasının xüsusi adaptasiyasıdır. Bu əlifba 32 hərfdən ibarətdir və sağdan sola doğru yazılır. Fars əlifbası, 7-ci əsrdən sonra İslamın yayılması ilə İran bölgəsində əhalinin daha çox müsəlmanlaşması ilə qəbul edilən və əslində, ərəb əlifbasının Fars dilinə uyğunlaşdırılmasından yaranmışdır.

Ərəbcə və Fars əlifbası arasındakı fərqlər:

Fars əlifbasında ərəb əlifbasından fərqli olaraq, bəzi yeni hərflər və səslər (məsələn, "پ" [pe], "چ" [çe], "ژ" [je], "گ" [ge]) mövcuddur.

Fars əlifbası, yalnız İranın və farsdilli bölgələrin deyil, həmçinin Əfqanıstan, Tacikistan və bəzi digər ölkələrin yazı sistemi olaraq da istifadə edilir.

Əski Azərbaycan Yazısı

Əski Azərbaycan yazısı, əsasən qədim dövrlərdən 20-ci əsrin əvvəlinə qədər istifadə olunmuş Azərbaycan dilinin yazı sistemidir. Əski Azərbaycan yazısı da ərəb əlifbasına əsaslanırdı. Bu əlifba, ərəb əlifbasının tətbiqinə uyğun olaraq, müəyyən dəyişikliklər və əlavələrlə Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmışdır. Sırf əlifba nöqteyi-nəzərincə isə məsələyə baxsaq görərik ki, əlifbalarımız arasında xeyli uyğunsuzluqlar vardır. Ərəb əlifbası 28 hərf, 6 sait olduğu halda , Azərbaycan əlifbası 32 hərfdən ibarətdir. 34 səs, 25 samit+ 9 sait səs var. Beləliklə, fars əlifbasındakı p, ç j, g hərflərindən istifadə edərək lüğət tərkibində olan sözlərimizin itməməsinə zəmin yaranmışdır. O zaman alimlər vəziyyətdən çıxış yolu olaraq Azərbaycan dilində olan qalan 3 sait səs ö, ü, ı component şəklində düzəldilmə zərurətində qalmışdır.

1. "ö" ,"ü" yazmaq üçün sözün əvvəlinə (ələf)ا hərfi yanına و hərfi üzərinə həmzə işarəsi qoymaqla düzəldilmişdir.

2. "ı" səsi ələf və ye samiti üzərində həmzə işarəsi

Tarixi İnkişafı: forması yalnız dini mətnlərdə, xüsusən Quranda və digər islami əsərlərdə istifadə edilirdi.

1. **Azərbaycanın Xüsusi Adaptasiyası (13-16-cı əsrlər):** Azərbaycan dilinin yazılması üçün ərəb əlifbasına müəyyən əlavələr və dəyişikliklər edilirdi. Bu dövrün əksər mətnləri həm ərəbcə, həm də azərbaycan türkcəsində yazılırdı. Əski Azərbaycan yazısında da yeni səsləri əks etdirən hərflər istifadə olunurdu.

2. **19-cu əsr və Sonrası:** 19-cu əsrdə, xüsusilə rus işğalından sonra, Qərb təsiri və müasir yazı sistemlərinə yönəlmə ilə ərəb əlifbasının istifadə olunmasına son verilməyə başlandı. Lakin hələ 1929-cu ilə qədər Əski Azərbaycan yazısı rəsmi olaraq istifadə olunurdu.

- **Yazı Nümunələri:** Əski Azərbaycan yazısında istifadə edilən nümunələrdə, əsasən, dini mətnlər, ədəbiyyat və tarix sahəsində yazılmış əsərlər mövcuddur. Məşhur Azərbaycan şairləri Nizami Gəncəvi, Füzuli və başqa ədiblər də bu əlifba ilə yazmışlar.

Azərbaycanda mətbuatın inkişafı və xüsusilə əski yazı ilə əlaqəli bir neçə maraqlı məqam mövcuddur. Əski yazı, daha çox qədim Azərbaycan əlifbası olan "şahməd" və ya "İran yazısı" kimi tanınan ərəb əlifbası ilə yazılmış mətbuata aid ola bilər. Bu yazı sisteminin istifadə olunduğu dövr, əsasən 19-cu əsr və əvvəlki dövrlərə aiddir.

Azərbaycanın mətbuat tarixində, ilk mətbuat orqanları 19-cu əsrin ortalarında Osmanlı İmperiyasının təsiri altında yaranmağa başladı. İlk qəzetlər "Tərcüman" (1875) və "Əkinçi" (1875) kimi Azərbaycan dilində nəşr olunan mətbuat orqanları idi. Bu dövrdə mətbuat əski yazı ilə, yəni ərəb əlifbası ilə çap edilirdi.

Mətbuatın əski yazı ilə çap edilməsi, həm də Azərbaycan dilinin özünün strukturu ilə uyğun gələn bir ənənə idi. Bu yazı ilə yazılan məqalələr, dövrün ictimai-siyasi həyatını, ədəbiyyatını və mədəniyyətini əks etdirirdi.

Mətbuatın əski yazı ilə fonetik xüsusiyyətləri:

Mətbuatın əski yazı ilə, yəni ərəb əlifbası ilə yazıldığı dövrdə, Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətləri bir qədər fərqli idi. Əski yazı, ərəb əlifbası ilə yazıldığından, bu yazı sistemi Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətlərini tam olaraq əks etdirmirdi. Ancaq bəzi xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, bu dövrdəki yazılı mətbuatın fonetik xüsusiyyətləri haqqında bəzi əsas məqamları qeyd etmək mümkündür:

1. **Əlifba və səslər**: Ərəb əlifbası, Azərbaycan dilinin bəzi səslərini əks etdirməkdə çətinlik çəkirdi, çünki ərəb dilindəki bəzi səslər Azərbaycan dilində mövcud deyildi. Məsələn, ərəb əlifbasında "p", "v" və "ç" kimi səslər olmadığından, bu səslər yazıda ya "b", "f" və "j" kimi səslərlə əvəz olunurdu. Bununla da, Azərbaycan dilinin bəzi fonetik xüsusiyyətləri ərəb əlifbası ilə tam uyğunlaşdırıla bilmirdi.

2. **Vurğu və uzunluq**: Ərəb əlifbası, səs uzunluqlarını və vurğunu göstərməkdə çox çətinlik yaradırdı. Məsələn, Azərbaycan dilindəki uzun samitlər və vokallar (məsələn, "aa", "oo" və s.) ərəb əlifbası ilə yazılarkən bu fərqlər ya göstərilmir, ya da səhv yazılırdı.

3. **Şəkil və hərf birləşmələri**: Ərəb əlifbası sağdan sola yazıldığı üçün və hərflər yazı tərzindən asılı olaraq dəyişdiyi üçün, Azərbaycan dilindəki bəzi fonetik xüsusiyyətlər, xüsusilə vurğulu və qeyri-vurğulu hecaların yerləşməsi, yazıya təsir edirdi. Bu səbəbdən, bəzi hecaların düzgün tərcümə edilməsi və düzgün yazılması çətinliklər yaradırdı.

4. **Qrammatikanın tələbləri**: Azərbaycan dilinin fonetik quruluşuna görə, bəzi əslində "hərf" kimi qəbul edilməyən səslər, məsələn, qısa səslər və birləşən səslər, ərəb əlifbası ilə yazıldığında qarışıqlığa yol açа bilərdi. Çünki ərəb əlifbası Azərbaycan dilinin bəzi xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmirdi və bunun nəticəsində, bəzi qrammatik və fonetik xüsusiyyətlər ya nəzərə alınmır, ya da yanlış yazılırdı.

5. **Əlavə işarələr və nişanlar**: Ərəb əlifbasında, Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətlərini daha yaxşı əks etdirmək məqsədilə, əlavə işarələrdən istifadə edilirdi. Məsələn, bu işarələrdən bəziləri, oxunuşu düzgün göstərmək üçün səslərin dəqiqləşdirilməsinə kömək edirdi. Bununla yanaşı, belə işarələr çox vaxt mətbuatda istifadə olunmadığından, oxucuların düzgün oxumaqda çətinlik çəkməsi mümkündür.

Nəticə olaraq, əski yazı ilə yazılmış mətbuat, Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətlərini tam şəkildə ifadə edə bilmirdi və bəzi fonetik xüsusiyyətlər ya nəzərə alınmır, ya da çətinliklə yazılırdı. Bu dövrdəki mətbuat həm fonetik, həm də qrammatik baxımdan müəyyən bir mücərrədliyi ehtiva edirdi, bu da oxucunun düzgün anlayışını çətinləşdirə bilərdi.

Azərbaycanda mətbuat əski yazı ilə

Azərbaycanda mətbuatın inkişafı və xüsusilə əski yazı ilə əlaqəli bir neçə maraqlı məqam mövcuddur. Əski yazı, daha çox qədim Azərbaycan əlifbası olan "şahməd" və ya "İran yazısı" kimi tanınan ərəb əlifbası ilə yazılmışdır. Bu yazı sisteminin istifadə olunduğu dövr, əsasən 19-cu əsr və əvvəlki dövrlərə aiddir.

Azərbaycanın mətbuat tarixində, ilk mətbuat orqanları 19-cu əsrin ortalarında Osmanlı İmperiyasının təsiri altında yaranmağa başladı. İlk qəzet "Əkinçi" (1875) kimi Azərbaycan dilində nəşr olunan mətbuat orqanları idi. Bu dövrdə mətbuat, əski yazı ilə, yəni ərəb əlifbası ilə çap edilirdi.

Mətbuatın əski yazı ilə çap edilməsi, həm də Azərbaycan dilinin özünün strukturu ilə uyğun gələn bir ənənə idi. Bu yazı ilə yazılan məqalələr, dövrün ictimai-siyasi həyatını, ədəbiyyatını və mədəniyyətini əks etdirirdi.

Bu gün artıq müasir Azərbaycan mətbuatı Latın əlifbası ilə yazılır, lakin tarixdəki əski yazı ilə çap olunan mətbuat orqanları o dövrün ədəbi və mədəni irsini qorumaqda əhəmiyyətli rol oynamışdır.

"Əkinçi" qəzeti Azərbaycan mətbuat tarixinin ilk və ən mühüm mərhələlərindən birini təmsil edir. **1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabi** tərəfindən təsis olunan "Əkinçi", həmçinin Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk qəzetdir. Bu qəzet, müasir Azərbaycan mətbuatının təməlini qoymuş və dövrün sosial-siyasi həyatını işıqlandırmışdır.

"Əkinçi" qəzeti və əski yazı arasındakı əlaqəyə gəldikdə, bu qəzet də **ərəb əlifbası** ilə yazılıb və çap edilib. Ərəb əlifbası o dövrdə Azərbaycanda geniş istifadə olunan yazı sistemi idi, buna görə də "Əkinçi" qəzetinin də mətnləri bu əlifba ilə dərc edilmişdir.

"Əkinçi" və Əski Yazı ilə Əlaqədar Fonetik Xüsusiyyətlər:

1. **Ərəb əlifbası ilə yazı**: "Əkinçi" qəzeti **ərəb əlifbası** ilə yazıldığı üçün, həmin dövrün fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərini əks etdirməyə çalışırdı. Lakin ərəb əlifbası, Azərbaycan dilinin fonetik quruluşuna tam uyğun gəlmirdi. Məsələn, Azərbaycan dilindəki bəzi səslər, məsələn, "p", "v", "ç", "ə" və "ğ" kimi səslər ərəb əlifbasında yoxdur. Buna görə də, bu səslərin yerinə **"b", "f", "c"**, və s. kimi səslər istifadə edilirdi.

2. **İşarələrin istifadəsi**: Ərəb əlifbasında səs uzunluqlarını göstərmək üçün **hərf işarələri** (məsələn, fəthə, kəsrə, damma) və **cəmləşdirmə işarələri** istifadə olunurdu. Lakin həmin dövrdə, xüsusilə mətbuatda bu işarələr çox vaxt istifadə olunmurdu və oxucuların mətnləri düzgün başa düşməsi çətinləşirdi.

3. **Vurğular və səs uzunluqları**: Ərəb əlifbasında Azərbaycan dilindəki **vurgulama** və **səs uzunluqları** dəqiq göstərilmədiyi üçün, yazılı mətndə bu məsələlərə diqqət yetirilməsi vacib idi. "Əkinçi" qəzetinin məqalələrində vurğu və səs uzunluqları bəzən qeyd olunmurdu, bu da oxucular üçün mətnin başa düşülməsində çətinliklər yarada bilərdi.

4. **Qrammatik məhdudiyyətlər**: Ərəb əlifbası, **Azərbaycan dilinin qrammatik tələblərinə** tam uyğun gəlmirdi. Məsələn, **yazı birləşmələrini və heca quruluşunu** düzgün ifadə etmək çətin olurdu. Bu səbəbdən, bəzi qrammatik nüanslar mətbuatda ya tam ifadə olunmur, ya da fərqli şəkildə yazılırdı.

5. **İşarələrin çətinlikləri**: Ərəb əlifbası ilə yazıdan istifadə edən mətbuatda, müəyyən səs dəyişiklikləri və **"səsli və səssiz" hərflər arasında fərqlər** də düzgün əks etdirilmədiyi üçün oxucular zaman-zaman yanlış oxuya bilərdilər.

"**Əkinçi**" qəzeti həm fonetik, həm də qrammatik baxımdan bəzi çətinliklər yaradırdı. Lakin, bu qəzetin təbliğ etdiyi **maarifçilik ideyaları** və **sosial dəyişikliklər** öz dövründə böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ərəb əlifbası ilə yazılmasına baxmayaraq, "Əkinçi" qəzeti Azərbaycan mətbuatının inkişafında mühüm mərhələ olmuş və cəmiyyətin maariflənməsinə ciddi töhfələr vermişdir.

Molla Nəsrəddin jurnalı və əski yazı

"Molla Nəsrəddin" jurnalı (1906–1931) Azərbaycan mətbuat tarixində çox önəmli yerə sahibdir və bu jurnalın dövrü həm sosial, həm də mədəni baxımdan əhəmiyyətlidir. "Molla Nəsrəddin" jurnalı, Xalq şairi və yazıçısı **Cəlil Məmmədquluzadə** tərəfindən təsis edilmiş və Azərbaycanda ictimai və mədəni həyatı əks etdirən ən nüfuzlu nəşrlərdən biri olmuşdur.

Əski yazı ilə əlaqədar xüsusiyyətlər:

1. **Ərəb əlifbası ilə yazılması**: "Molla Nəsrəddin" jurnalı, o dövrdəki digər mətbuat orqanları kimi, **ərəb əlifbası** ilə çap edilirdi. Həmin dövrün əsas yazı sistemi olan ərəb əlifbası, Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətlərini tam əks etdirməsə də, bu yazı ilə müasir mətbuata təsir edən bir çox nüanslar ortaya çıxmışdı.

2. **Fonetik problemlər**: Ərəb əlifbası Azərbaycan dilindəki bəzi xüsusi səsləri, məsələn, **"ç", "p", "v", "ə"** və ya **"ğ"** kimi səsləri tam olaraq ifadə edə bilmirdi. Buna görə də, jurnalda bu səslər bəzən ya başqa hərflərlə, ya da sözün fonetik tələbinə uyğun olmayan şəkildə yazılırdı. Məsələn, **"ç"** səsi **"c"**, **"v"** səsi **"f"** ilə əvəz edilə bilərdi.

3. **İşarələrdən istifadə**: Ərəb əlifbası ilə yazılan mətnlərdə səs uzunluqlarını göstərmək üçün **fəthə**, **kəsrə**, **damma** və digər əlamətlərdən istifadə olunsa da, bu işarələr jurnalın bəzi saylarında nadir hallarda görülürdü. Bu da yazının bəzən yanlış oxunmasına və başa düşülməməsinə səbəb olurdu.

4. **Sosial və mədəni məsələlərə toxunulması**: "Molla Nəsrəddin" jurnalının əsas xüsusiyyəti, **satira** və **ironiya** ilə Azərbaycan cəmiyyətinin mədəni və sosial problemlərinə toxunması idi. Jurnalın əski yazı ilə çap olunmasına baxmayaraq, o, **gündəlik həyatda baş verən əxlaqi, siyasi və dini məsələlərə** dair çox açıq fikirlər irəli sürürdü. Bu, jurnalın məqsədini daha da önəmli edir, çünki o dövrün cəmiyyətində dini və sosial təsirlərə qarşı bir növ "dirəniş" funksiyasını yerinə yetirirdi

"Molla Nəsrəddin" jurnalı, ərəb əlifbası ilə çap olunsa da, yazılı mətbuatın inkişafında və ictimai həyatın formalaşmasında çox mühüm bir rol oynadı. Əski yazı ilə yanaşı, onun təbliğ etdiyi **sosial tənqid** və **ironiya** çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu jurnal, həm də dövrün mədəni mühitini formalaşdırmaqda və yeni fikirlərin cəmiyyətə daxil olmasında mühüm bir vasitə olmuşdur.

Kufi üslubu, ərəbcə yazının ən qədim və ən əhəmiyyətli üslublarından biridir və **Ərəb əlifbasının** ilk formalarından biri olaraq yaranmışdır. Kufi üslubu, əsasən **İslamın ilk dövrlərində** (7-ci əsrin əvvəllərində) inkişaf etmiş və həm dini, həm də estetik yazılar üçün istifadə edilmişdir. Bu üslub, həmçinin çox vaxt **Ərəb calligraphy** (rəsm yazısı) ənənəsinin bir hissəsi olaraq, Quran yazılarında, tikililərdə və sənət əsərlərində geniş şəkildə tətbiq olunmuşdur.

Kufi Üslubunun Xüsusiyyətləri:

1. Sərt və kəskin xətlər: Kufi üslubu**,** şaquli və üfüqi xətlərin tərtibində sərt və düz xətlərin istifadə edildiyi bir üslubdur. Bu üslub, təsviri **və** simmetrik yazı şəklini vurğulayır və xətlərin sərtliyi ilə seçilir. Bu, həm də Kufi yazısının estetik cəhətdən möhkəm və formal görünməsinə səbəb olur.

2. Dekorativ və estetik elementlər: Kufi üslubunun xüsusiyyətlərindən biri də onun çox vaxt estetik məqsədlərlə istifadə edilməsi idi. Bu üslub, yalnız yazı deyil, həm **də** bəzəkli sənət əsərləri yaratmaq üçün istifadə olunurdu. Məsələn, Quran yazıları, məscid divarlarında və digər dini tikililərdə Kufi üslubunda yazılmışdır.

3. Simmetriya və düzülüş**:** Kufi üslubu çox vaxt simmetrik və nizamlı şəkildə tərtib edilir. Hər bir hərf çox vaxt həm üfüqi, həm də şaquli xətlərdən ibarət olan bir kompozisiyada yazılır ki, bu da yazının daha sistematik və nizama uyğun olmasını təmin edir.

4. Böyük və aydın yazı: Kufi üslubunda yazılar adətən böyük **və** aydın olur. Bu xüsusiyyət, Kufi yazısının daşlara, məscid divarlarına və digər böyük səthlərə yazılmasını asanlaşdırırdı. Bu da Kufi üslubunun dini yazılar **və** abidələr üçün çox uyğun olmasına səbəb olmuşdur**.**

5. Minimal xətlərin istifadəsi: Kufi üslubunda, xüsusilə əvvəlki dövrlərdə, hərflər daha sadə və düz xətlərdən ibarət olurdu. Sonradan isə, zamanla bu üslub daha da inkişaf edərək daha mürəkkəb **və** bəzəkli hala gəlmişdir.

Kufi Üslubunun İstifadəsi və Tarixi:

- İslamın erkən dövrlərində (7-ci əsr) Kufi üslubu, əsasən **Quranın** yazılması və **dini abidələr** üçün istifadə olunurdu. **Quran yazıları**, məscidlərdə və digər dini məkanlarda bu üslubda yazılırdı.

- Kufi üslubu, **məsələn, Quranın ilk nüsxələrində** və İslamın ilk dövründəki sənət əsərlərində geniş yayılmışdır. Məsələn, **Kufə şəhəri**, bu üslubun inkişaf etdiyi və geniş yayıldığı yer olduğu üçün bu üslubun adı da "Kufi" olaraq qalır.

- **Dini sənət və abidələr**: Kufi üslubu, həmçinin **məsələlərdə**, **xətti sənətlərdə**, **tikililərdə** və **mədəniyyət abidələrində** də istifadə olunmuşdur. Bu, yazının həm məzmununu, həm də vizual təsirini artıran bir sənət forması idi.

- Kufi üslubu, İslam dünyasında **ilk vaxtlarda** geniş yayılmasına baxmayaraq, sonradan yerindii **nəsx**, **ta'liq** və digər daha axıcı üslublara verdi. Bununla belə, Kufi üslubu hələ də **abidələrdə**, **çini qablar** və digər **dekorativ sənətlərdə** istifadə olunmağa davam etdi. Kufi Üslubunun Tətbiqi:

- Quranın yazılması**: Kufi üslubu, ən erkən Quran yazılarında istifadə edilən üslub idi. Qurani-Kərimdəki ilk nüsxələr Kufi üslubunda yazılmışdır.**

- **Məscidlər və abidələr**: Kufi üslubu həmçinin dini abidələrdə, xüsusən **məsələlərin** və **müsəlman məscidlərinin** divarlarında yazı olaraq istifadə olunurdu.

- **Təsviri sənət**: Kufi üslubu bəzən dekorativ sənətlərdə də yer alırdı, məsələn, **tətbiqi sənət** (keramika, xalça, metal işləri) sahələrində.

Kufi üslubu, 7-ci əsrdən başlayaraq, İslam mədəniyyətində mühüm bir yazı üslubu olmuşdur. Bu üslub həm funksional, həm də estetik baxımdan əhəmiyyətlidir. Kufi yazıları, əsasən **dini yazılar** və **bəzəkli sənətlər** üçün istifadə edilmiş və günümüzə qədər sənət və mədəniyyətin bir hissəsi olaraq qalır. Hərflərin sadəliyi, sərtliyi və estetik tərtibatı, Kufi üslubunu İslam dünyasında çox məşhur etmişdir.

Nizami Gəncəvinin əsərləri 12-ci əsrdə yazıldığı üçün onun əsərlərinin orijinal yazı şrifti ərəb əlifbasına əsaslanır. Ərəb əlifbası o dövrdə fars dilində yazılmış ədəbiyyatda geniş istifadə olunurdu və Nizami də əsərlərini bu əlifba ilə yazmışdır. Bu yazı şriftləri içərisində ən çox rast gəlinənlər:

1. **Kufi Şrifti**: Bu, daha çox mürəkkəb və bəzəkli yazı şriftidir. Kufi şrifti xüsusilə divar yazıları, abidələr və sənət nümunələrində geniş istifadə olunurdu. O dövrün əlyazmalarında bəzən Kufi şriftinin bəzəkli versiyaları da mövcud idi.

2. **Naskh Şrifti**: Naskh şrifti, daha çox oxunaqlı və sadə olması ilə tanınır. O dövrün əlyazmalarında və kitablarında Naskh şrifti, əsərlərin daha sürətli və oxunaqlı yazılması üçün geniş istifadə olunurdu.

Bu şriftlər, Nizami Gəncəvinin dövründə istifadə olunan əsas yazı şriftləri idi. Əsərlərinin orijinal əlyazmalarında isə bu şriftlərin qarışığı istifadə edilə bilər, çünki əlyazmalar bəzən fərqli yazı tərzlərindən istifadə edərək yazılırdı.

Qeyd edək ki, Nizami Gəncəvinin əsərləri zamanla müxtəlif dillərə tərcümə edildikdən sonra, müasir dövrün şriftləri (məsələn, Latın əlifbası və ya başqa şriftlər) ilə çap olunur. Lakin, orijinal yazı şriftləri məhz ərəb əlifbasına əsaslanır.

Bu gün artıq müasir Azərbaycan mətbuatı Latın əlifbası ilə yazılır, lakin tarixdəki əski yazı ilə çap olunan mətbuat orqanları o dövrün ədəbi və mədəni irsini qorumaqda əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Mədəni irs və **eski yazı** arasındakı əlaqə, bir cəmiyyətin tarixini və mədəniyyətini qoruma və gələcək nəsillərə ötürmə baxımından çox əhəmiyyətlidir. Eski yazılar, bir çox hallarda mədəni irsin təməlini təşkil edir, çünki onlar keçmiş dövrlərdən qalan məlumatları, düşüncə tərzlərini və həyat tərzini əks etdirir.

1. **Eski yazıların mədəni irsə təsiri**:

   - **Tarixi və ədəbi dəyərlər**: Eski yazılar bir xalqın və ya cəmiyyətin tarixini, ədəbiyyatını və fəlsəfi düşüncələrini yansıdan mühüm sənədlərdir. Bu yazılar qədim dövrlərin mədəniyyətini, adət-ənənələrini, dilini, dinini və həyat tərzini araşdırmaq üçün ən qiymətli mənbələrdir.

   - **Dil və ədəbiyyat**: Eski yazılar vasitəsilə bir dilin inkişafını, sintaksis və lüğət qaydalarını izləmək mümkündür. Bu yazılar həmçinin ədəbiyyatın erkən nümunələrini təqdim edir, o cümlədən şeirlər, nəsr əsərləri, dini və fəlsəfi əsərlər.

- **Sənət və simvolizm**: Eski yazılar bəzən vizual sənət əsərləri ilə (məsələn, təsvirlər, naxışlar, arxitektura elementləri) birgə tapılır və bu da mədəni irsin daha geniş bir hissəsini təşkil edir.

2. **Eski yazılar və mədəni irsin qorunması**:

- **Arxeoloji tapıntılar**: Eski yazılar çox zaman arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar edilir və bu yazılar, həm mədəni, həm də tarixən qiymətli məlumatlar təqdim edir. Məsələn, qayaüstü yazılar, daş kitabələr və papiruslar qədim sivilizasiyaların həyatını, inanc sistemlərini və sosial strukturlarını öyrənmək üçün əvəzolunmaz mənbələrdir.

- **Əlyazmalar və manuskriptlər**: Bir çox qədim mədəniyyətlər öz dini, elmi və ədəbi yazılarını əlyazma şəklində qoruyub saxlamışdır. Bu yazılar, mədəni irsin qorunmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsində çox əhəmiyyətlidir.

3. **Mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsi**:

- Eski yazılar, bir xalqın və ya cəmiyyətin öz mədəni irsini gələcək nəsillərə ötürmək üçün ən əsas vasitələrdən biridir. Müxtəlif dövrlərdən qalan yazılı abidələr, kitablar və sənədlər, mədəni ənənələrin, düşüncələrin və dəyərlərin gələcək nəsillərə çatdırılmasına kömək edir.

- Bugünkü mədəni irsin formalaşmasında, qədim yazılar və yazılı abidələr mühüm rol oynayır, çünki onlar yalnız tarixi məlumatlar təqdim etməklə qalmır, həm də mədəni kimliyi, dilin inkişafını və xalqın bədii ifadə tərzini qoruyur.

-

•

1. **Türk xalqlarında eski yazılar**: Türk xalqlarının mədəni irsində də qədim yazı sistemləri əhəmiyyətli yer tutur. Orxon-Yenisey yazıları, Uygur yazısı və ərəb əlifbası ilə yazılmış əlyazmalar, türk xalqlarının tarixini və mədəniyyətini araşdırmaq üçün əsas mənbələrdir.

Eski yazılar mədəni irsin qorunmasında mühüm rol oynayır, çünki onlar yalnız keçmişin məlumatlarını ötürmür, həm də bir xalqın dilini, adət-ənənələrini və dünyagörüşünü gələcək nəsillərə çatdırır. Bu yazılar, mədəni irsin canlı bir hissəsi olaraq, bir cəmiyyətin öz kimliyini və tarixini tanımasına, dəyərlərini qorumasına və inkişaf etməsinə kömək edir.

Ədəbiyyat\ Literature

· Əlizadə, A. – *Azərbaycan yazı mədəniyyətinin tarixi.* Bakı: Elm, 1985.
· Məmmədov, Q. – *Azərbaycan paleoqrafiyası və epiqrafik abidələri.* Bakı, 1991.
· Əliyev, F. – *Qədim türk yazısı və Azərbaycan.* Bakı: Nurlan, 2000.
· Quliyev, V. – *Orxon-Yenisey abidələri və Azərbaycan.* Bakı, 2003.
· Məmmədova, S. – *Əski Azərbaycan yazı abidələri.* Bakı: Şərq-Qərb, 2008.
· Barthold, V. V. – *Turkestan Down to the Mongol Invasion.* London, 1968.
· Rashid al-Din – *Jami al-Tawarikh (Tarixlərin Cəmi).* Tərcümə və şərhlərlə.
· Əlizadə, Z. – *Azərbaycan xalqının yazı və kitab mədəniyyəti.* Bakı: Elm və Təhsil, 2014.
· Tekin, T. – *A Grammar of Orkhon Turkic.* Indiana University, 1968.
· Əhmədov, E. – *Azərbaycan kitab mədəniyyətinin tarixi.* Bakı: Çıraq, 2019.

THE ESSENCE AND MODERN FEATURES OF THE FORMATION OF CIVIC CULTURE

VƏTƏNDAŞLIQ MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ MAHİYYƏTİ VƏ MÜASİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Fil.ü.f.d., dosent Dos. Dr. Aytən Cəfərova

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Milli düşüncə və şüurun formalaşmasında təhslin rolu olduqca önəmlidir. Təhsilin məhz bu istiqamətdə təşkil olunması xalq olaraq var olmanın, birlik və möhkəmliyin də təminatçısıdır. Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində müstəqlik siyasətində sonra aparılan islahatlar da bu yöndə təşkil olunub. Məqalədə milli düşüncə ilə bağlı təhsildə aparılan islahatlar, milli düşüncənin formalaşmasının vətəndaşlıq və vətənpərvərlik mədəniyyətninin formalaşması və inkişafındakı rolu, xidməti haqqında bəhs olunur.

Açar sözlər: *təhsil, milli düşüncə, vətəndaşlıq mədəniyyəti, islahatlar*

Giriş. Müasir dövrümüzdə milli düşüncəmizin, necə deyərlər, üzünün güldüyü bir vaxtda, həyatımızın bir çox sahələrində olduğu kimi təhsilimizdə də milli düşüncə baxımından fərqli yanaşma və tədris üsullarını müşahidə edə bilirik. Milli düşüncənin əsas faktorları xalqımızın milliliklə bağlı etnik təfəkküründün oyanmasında təzahür edir. İnsanların qədim ənənədən qaynaqlanan düşüncələri aktivləşərək ictimai və məişət həyatımızda öz əksini tapmaqdadır. Həm də bu məqam təkcə gözə çarpan məsələlərdə deyil, ümumi məsələlərin inkiafında əsas təkan olan təhsil kimi əsaslı faktda da doğulmaqdadır. Və bunun inkişafında səbəblər və səbəbkarlar məsələsi də diqqət cəlb edir. Əgər diqqət edərsək, səbəblərin təhsilimizdə aparılan islahatlarda qabarmasını aydınca görə bilərik. Səbəbkarlar isə təhsil işçiləri – müəllimlərdir. Amma təkcə müəllimlərlə təhsil işçiləri anlamını məhdudlaşdırmaq olmaz. Çünki təhsildə əgər gözə görünən qəhrəmanlar müəllimlərdirsə, gözə görünməyən, üzdə olmayan, amma fəaliyyətilə milli təhsil islahatlarına yetərincə töhfə verən digər təhsil qəhrəmanları: psixoloqlardan tutmuş təhsil müəssisələrində çalışan xadimələrə qədər hər kəs təhsilimizdə

formalaşan milli düşüncə məsələlərində əsaslı xidmət müəllifidirlər. Əgər sual olunsa ki, təhsildə çalışan xadimələrin, ümmumiyyətlə, texniki sahədə çalışan şəxslərin milli düşüncə ilə bağlı hansı fəaliyyəti ola bilər. Onda cavab belə ola bilər ki, təhsil müəssisələrində çalışan xadimələr, o cümlədən digər texniki sahənin əməkdaşları öz yorulmaz xidmətləri, şagirdlər və müəllimlərlə ünsiyyətləri, şagirdlərlə qayğıkeş və doğma rəftarları ilə, əsasən də öhdələrinə düşən vəzifələrin layiqincə yerinə yetirməklə məhz milli düşüncəmizin formalaşması və qorunmasını təmin etmiş olurlar. Təhsil müəssisələrində dərs alan insanların – şagirdlərin milli təfəkkürünün oyanması və qidalanmasında təkcə müəllim əməyi yetmir, ümumiyyətlə məktəb kollektivinin hər bir nümayəndəsi öz fəaliyyəti çərçivəsində şagird psixologiyasının və tərbiyəsinin milli düşüncə ilə zənginləşməsində əvəzsiz öhdəlik daşıyır. Müəllimlərin isə əməyi bu sahədə çox dərin və genişşaxəlidir. Müəllim yalnız dərs keçməklə öz borcunu yerinə yetirmir, şagirdlərin milli maraqlara xidmət edən düşüncə ilə formalaşması və tərbiyələnməsində ən məsul şəxsiyyətdir. Hazırlıq qrupuna ilk dəfər qədəm qoyan azyaşlının artıq nəzərində müəllim bir növ, müqəddəsləşir. Müəllimin bir sözü onun üçün qanuna çevrilir. Əgər əvvəllər müəllimlər haqqında şagird təxəyyülü daha dərin idisə, yəni "müəllim yemək yeməz", "müəllim su içməz", "görəsən, müəllim evdə necə hərəkət edir" və s. bu kimi suallar şagird nəzərində hökm sürürdüsə, indi belə düşüncələr, demək olar ki, müasir şagirdlərə yaddır. Onlar qəbul edirlər ki, müəllimlər də onlar kimi adi məişət həyatı yaşayırlar. Diqqət etsək, görərik ki, müasir dövrümüzdə şagirdlərin müəllimlərə qarşı münasibətində sadələşmələr mövcuddur və bunun da səbəbinin müasir texnoloji inkişafda axtarmaq olar. Müasir texnoloji inkişafın nəticələrindən olan kompyüter və smart telefonlarından istifadə edən şagirdlər hər gün sosial şəbəkələrin təqdim etdiyi müxtəlif üsullarla tanış olandan sonra müəllim-şagird ünsiyyətindəki daha sadə yanaşmalardan qaçır, onlara adi gözlə baxırlar. Hansının yaxşı, hansının isə pis olmasının nəticəsinə gəlməksə mümkün deyildir. Hər halda hər iki yanaşmada müsbət və mənfi məqamlar aydındır.

Əsas hissə. Vətənpərvərlik mədəniyyətinin aşılanması zamanı, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, müəllimin üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür. İstər dərsliklərdə, istərsə də metodiki vəsaitlərdə şagirdlərdə vətənpərvərlik duyğularının aşılanmasına dair kiçik mətnlər verilmişdir. Bu mətnlərin birbaşa şagirdərə çatdırılması göstərilməsə də, şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınaraq onlara mətnlərin əsas ideyasını uyğun şəkildə çatdırmaq tövsiyə olur. Burada əsas məqsəd şagirdlərin təfəkküründə ilkin olaraq sözügedən mədəniyyətin toxumlarının əkilməsidir. Yəni şagirddə vətənpərvərlik duyğusunun məktəb səviyyəsində aşılanmasına başlamaqdır. Təbiidir ki, bu məsələlər gələcəkdə daha geniş şəkildə icra ediləcəkdir.

Vətəndaşlıq mədəniyyəti nədir? – İstərdik ki, bu söz birləşməsinin tərkibində olan "mədəniyyət" kəlməsinə ilk olaraq aydınlıq gətirək. Mədəniyyət – dəyişmək, inkişaf etməkdir. Mövcud olanı, ibtidaini, təbiini müasir konsepsiyalara uyğun dəyişdirməkdir. Lakin mədəniyyət heç də təkcə maddi olanı, görünəni, konkretləri dəyişmək deyildir. Mədəniyyət hissləri, duyğuları, baxışları və s. bunabənzər mücərrədləri də dəyişib inkişaf etdirmək, müasirliyə uyğunlaşdırıb, novatorluğun sərhədlərinə də hörmətlə yanaşmaqdır.

Mədəniyyət haqqında müxtəlif zamanlarda görkəmli şəxsiyyətlər müxtləlif təriflər vermişlər. Bunlardan bəzilərinə diqqət edə bilərik. Məsələn, "Amerikalı filosof D. Böll mədəniyyəti müəyyən ruhi vəziyyət kimi səciyyələndirir. O, belə hesab edir ki, cəmiyyət, qrup və ya şəxsiyyət üçün mədəniyyət məntiqi cəhətdən davamlı estetik baxışlar, mənəvi "mən" konsepsiyası və bu konsepsiyanın insanı bəzəyən əşyalarda, onun yaşayışında, habelə zövqlərində ifadə edən həyat tərzi sayəsində mümkün olan bütövlük vasitəsilə fərdiyyətin dəstəklənməsindən ibarət prosesdir. Mədəniyyət hissiyyat, emosiyalar, mənəvi temperament və bütün hissləri nizamlayan zəka sahəsidir"[2, s.261]. Təqdim olunan fikirlərə əlavə olaraq demək yerinə düşər ki, mədəniyyət var olanı insanın daha təkmilləşməsi və inkişafına müsbət təsdir edəcək qədərində dəyişmək, bu istiqamətlərdəki prinsiplərə uyğunlaşdırmaqdır. Mədəniyyət

hisslərin, duyğuların da formalaşdırılmasında təzahür edə bilər. Mövcud və ya baş verən hadisələrə fərdin uyğun tərzdə yanaşması, ictimaiyyətin rəğbətini qazandıracaq qədər hadisələrə reaksiya və rəftarı mədəniyyətin üsullarına aid ola bilər. Yəni, insan ətrafında baş verən hadisəyə, cəmiyyətə və əxlaqi dəyərlərə uyğun şəkildə yanaşır, hərəkət edirsə bunun özündə böyük mədəniyyət vardır. Və bu, düşüncə və duyğuların ilkin olaraq formalaşdırılması və sonradan düşüncələrin maddi olaraq hərəkətlərdə təzahürüdür. İlk olaraq ailədə azyaşlılarda mənsub olduğu xalqa məxsus əxlaqi dəyərlərin aşılanması və formalaşdırılması məsələsi valideynlər və ümumiyyətlə, ailə üçün prioritet məsələ olmalıdır. Bu öhdəliyi təkcə məktəbəqədər təhsil müəssisəsi və məktəb əməkdaşlarının öhdəsinə atmaq yanlış düşüncədir. Yəni, əgər biz düşünsək ki, uşaq elə bağçaya və ya məktəbə gedəndə tərbiyələnəcək, bu əsl səhv yanaşmadır. Uşaq ailədə ilkin tərbiyə almalıdır. Onsuz da genetik məsələlərdən olan tərbiyə məsələsi də uşağın xislətində özünü aydın büruzə verəcəkdir. Amma ən azından valideynin ilkin əxlaqi görüşləri uşaqda aşılamağı müəllimlərin öhdəsindəki borcları müəyyən qədər yüngülləşdirir və uşağın tərbiyə işi uğurla yerinə yetirilir. Yox, əgər bunlara birmənalı yanaşıb ancaq bağça və ya məktəb – şagird əlaqələri zamanı şagirdin əxlaqi görüşlərinin formalaşmasını gözləmək çox bəsit və yanlış yanaşmadır. Uşağın tərbiyəsinin ümumi olaraq ailə → bağça → məktəb → cəmiyyət şəklində aparılmağı daha məqsədəuyğundur. Təbiidir ki, təhsil alan şəxsin aparıcı tərbiyəsi məktəbəqədər təhsil müəssisəsi və məktəblərdir.

Təhsil alan hər bir insanın həyat yolu məktəb mərhələsindən keçir. İnsan bu mərhələni keçərkən məktəbin ab-havası, özünəməxsus aurası onun əqlinin, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərinin, fiziki kamilliyinin formalaşmasına təsir göstərir, onun vətənə, xalqa məhəbbət ruhunda tərbiyə olunaraq əsl insan, əsl vətəndaş kimi formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Təbii ki, məktəb özünün cəmiyyət qarşısında olan bu məsul və şərəfli vəzifəsini daha ləyaqətlə yerinə yetirmək üçün bütün potensial imkanlarından istifadə edərək cəmiyyət qarşısında hesabat verməli və bu fəaliyyətini ardıcıl olaraq davam etdirməlidir [4, s.72]. Demək mümkündür ki, bütün bunların icrası isə nəzərdə tutulmuş prinsiplərə uyğun həyata keçirilirsə, bunun özü də tərbiyə mədəniyyətinin bir hissəsidir. Və məktəbin bütün yaş səviyyəsinə məxsus şagirdləri milli əxlaqi-mədəni dəyərlərin tərbiyəsi ilə yetişdirilməlidirlər.

Vətən insanın ilk olaraq gözünü açdığı, suyunu içib, çörəyini yediyi müqəddəs məkandır. Vətən – Ana kəlmələri bizə gözümüzü dünyaya açandan bəri öyrədilir. Biz azərbaycanlılar üçün bu iki kəlmə paralel anlam daşıyır. Vətəni ana bilib canlarını bu yolda fəda edən igidlərimizin elə lap kiçik yaşlarından ruhu bu qidayla doydurulmuşdu. Odur ki, göz qırpmadan onlar canlarını Vətən yolunda fəda etdilər. Vətəni sevmək, onu qorumaq əsasən tərbiyənin predmetidir. Lakin genetik məsələlər də bu məsələdə inkarolunmazdır. Bir fərd əgər vətən və ana məfhumların sevir və və onlara hörmət edirsə, bu, ilkin olaraq, onun genetik kodlarından qaynaqlanır. Lakin tərbiyə sayəsində bu təbii duyğular daha da inkişaf etdirilə və ya əksinə doğru istiqamətə yönləndirilə bilər. Kiçik yaşlı məktəblilərə aid dərsliklərdə məhz bu məsələlərə diqqət yetirilir. Əgər qəbul etsək ki, vətəndaşlıq düşüncəsi və Vətən sevgisi kimi vacib duyğu faktorlarının əsasında humanizmə aid olan digər duyğuların varlığı dayanır, onda ilkin olaraq həmin hiss və duyğuların aşılanması vacib məsələ və problem olaraq ortalığa çıxır. Bura yaxşılıq, mehriban ünsiyyət, rəhmlilik, qayğıkeşlik, məsuliyyət v s. kimi duyğular daxildir ki, onların aşılanması vətəndaşlıq və vətənpərvərlik hisslərinin, duyğularının təməli rolunu oynaya bilər.

Müstəqillik dövrümüzün ən aktual problemi kimi vətənpərvərlik tərbiyəsinin dövrün tələblərinə cavab verən müxtəlif forma, metod və vasitələri mövcuddur. Lakin bunların sırasında şüur və əqidəni formalaşdıran metodun vasitəsi olan nümunənin rolu əvəzsizdir. Xalqımızın döyüş və qəhrəmanlıq ənənələri əsasında vətənpərvərlik tərbiyəsi xüsusi yer tutur. Türk xalqlarının keçmişi, bu günü, azadlıq mücahidlərinin, Böyük Vətən müharibəsi, Qarabağın azadlığı uğrunda şəhid olan qəhrəmanlarımızın nümunələri bu gün ən dəyərli tərbiyə vasitəsi hesab edilə bilər [3, s.40]. Müasir günümüzdə də vətənpərvərliyin inikası olaraq II Qarabağ müharibəsində

ümumxalq vətənpərvərlik, əsl vətəndaşlıq, Vətən sevgisi bu məqamla bağlı həyata keçirilən bütün işlərdə öz təzahürünü tapdı. II Qarabağ müharibəsində şəhid olan və ya yaralanan, ümumiyyətlə müharibənin iştirakçısı olan oğul və qızlarımızın əsası gənc nəsil idi. Hansı ki, onlar qondarma Qarabağ iğtişaşları haqqında məlumatları yalnız televiziya ekranları, mətbuat, internet vasitələri, öz ailələri, oxuduqları məktəbdə aldıqları tədrisdən, təlim materiallarından əldə etmişdilər. Yəni birbaşa bu münaqişənin şahidi olmamışdırlar. Hərçənd bu, vətən sevgisinin olmaması üçün səbəb sayıla bilməz. Amma hər bir halda Vətən sevgisini, əsl vətəndaşlığı aşılamaq, insanda yaratmaq və formalaşdırmaq üçün ailənin və məktəbin müştərək şəkildə çox böyük rolu vardır. Əvvəldə də söylədiyimiz kimi, dərs vəsaitlərində elə ibtidaidən başlayaraq humanist duyğuları təbliğ edən mətnlərin mövcudluğu elə vətənpərlik və vətəndaşlıq duyğularının təbliğində də böyük əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, ibtidai siniflərin 2-ci sinfinin "Azərbaycan dili" dərsliyinin ilk – 1-ci dərs üçün təqdim olunan şəkildə maraqlı təsvir var [1, s.7]. "Ailə ağacı" adlı şəkildə ailə üzvləri şəkillər əsasında göstərilir. Şəklin təsviri belədir: qollu-budaqlı ağac təsvir olunur. Ağac köklü, şaxəli ağacdır. Budaqları da olduqca qalın və möhkəm görüntülü təsvir olunur. Ana və ata ağacın ortasında təsvir olunur. Onlardan üstdə ata və ananın qohumları: əmi, dayı, bibi, xala göstərilir. Bacı və qardaş isə ağacın ən üst tərəfindəki budaqda əks olunur. Maraqlı olan nənə və babaların ağacın kökündə təsvir olunmaladır. Burada ailə şəcərəsi təsvir olunmaqla şagirdə ilkin olaraq ailə dəyərləri aşılanır. Şəklin üzərindəki suallar da ailədəki insanların yerini və mövqeyini şagirdə bir daha xatırlatmaq məqsədi daşıyır. Suallardan birincisi – Yay tətilini necə keçirdiniz?; ikinicisi isə - Hansı qohumlarınızla vaxt keçirmək daha maraqlıdır? – sualları şagirdləri ailə və qohumluğun insan həyatındakı əhəmiyyətini göstərmək, nəzərə çatdırmaq xarakteri daşıyır. Digər suallar müəllim tərəfindən də tərtib edilə bilər. Məsələn, niyə qohumlar ağac və onun budaqları üzərində təsvir edilib?; Nənə və babalar niyə ağacın gövdəsində təsvir olunub? və s. bu kimi suallarla ailə şəcərəsi və ağac təsvirinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı mövzu meydana çıxarar. Müəllim bu mövzunu elə tədris etməlidir ki, azyaşlı şagird ailə və qohum anlayışlarını dərk etsinlər. Bu məsələ elə icra olunmalıdır ki, əgər bu vaxtadək ailədəki insanların varlığı onlar üçün adi görünürdüsə və bu da təbii idisə, bundan sonra o, ailə nümayəndələrinin mövqeyini və funksiyasını, onun həyatındakı vacib və önəmli yerini dərk etmiş olsun. Yaxşı olardı bu məsələdə şagirdlərlə interaktiv fəaliyyət təşkil olunsun. Və müəllimin nəzərdə tutduğu suallar ailənin və qohumların dəyərini üzə çıxarmağa xidmət etməlidir. Bütün bunlara izah olaraq bir ifadəni xatırladaq ki, ailə kiçik dövlətdir. Ailədəki qayda-qanun onun kiçikyaşlı üzvlərinin tərbiyəsinə birbaşa xidmət etməlidir. Bu, heç də o demək deyil ki, ailədə sərt, ciddi, humanizmdən kənar rejim olmalıdır. Əsla yox! Ailədə humanizm öncül olmalı, lakin bu humanizm çərçivəsi daxilində əxlaq və tərbiyə normaları qorunmalı və aşılanmalıdır. Sözügedən dərslikdə təqdim olunan "Ailə ağacı" şəkil-təsvirində də məhz bu məqamların icrasının vacibliyi ibtidai şəkildə təqdim olunur. Yəni ailənin yaşca böyükləri ailənin sütunlarıdır. Onlara hörmət digərlərinin ümdə borcudur. Sonrakılar isə ailənin təməlidir, yəni ana və ata ailədə əsas insanlardır. Onlar ailənin hüdudlarının genişlənməsi, sağlam və xoşbəxt yaşamasının təminatçısıdırlar. Onların qohumları isə ailəyə hər zaman dəstək verən şəxslərdir. Qohumluq əlaqələri haqqında ilkin düşüncə isə məhz ağacda təsvir olunan əmi-dayı, bibi - xala timsalında təzahür olunur. Onlara da hörmət etmək və sevmək ailənin kiçikyaşlı üzvlərinin borcuna çevrilməlidir. Müqəddəs İslam dinimizdə də qohumluq əlaqələrinin qorunması haqqında qiymətli hədislər mövcuddur. "Qohumluq əlaqələrini qoparan cənnətə girməz" hədisində bu məqam ifadə olunur. Bu əlaqələri qoruyan, ona dəyər verən insan, təbiidir ki, xalqına da dəyər vermək xüsusiyyətini qazanacaqdır. Ümumiyyətlə, şəxs əgər ailədə hər şeyi normal görürsə, cəmiyyətə, dövlətə də həmin baxışlarla və düşüncələrlə yanaşacaqdır.

Nəticə və müzakirə. Ailə dəyərləri milli şüurun formalaşmasına da birbaşa təsir edir. İstərdik, bu məqamda dəyər nədir? və dəyərlərin insan təfəkkürünün formalaşması və kamilləşməsində hansı rolu vardır? - kimi suallara diqqət edək. Əgər biz dəyərlərin həyatımızdakı yerini

araşdırmış olsaq, təbiidir ki, bunun çox qədim və bir o qədər də dərin sistem olduğunu görmüş olarıq. Bu baxımdan həmin məqama ötəri nəzər salmağı kifayət hesab edirik. "Dəyər hər hansı bir şeyin ictimai xüsusiyyətidir" – fikrinə əlavə olaraq deyə bilərik ki, dəyər var olanın var olma vacibliyini təsdiq edən bir meyardır, ölçücür. Dəyərlər maddi və mənəvi olaraq qruplara ayrılır. Əgər maddi dəyərlər aid olduğu obyektin keyfiyyətini təcəssüm etdirirsə, mənəvi dəyərlər isə daha böyük üstünlüyə malikdir. Mənəvi dəyərləri qorumaq mənəvi yanaşma gücü, dözümlülüyü və səriştəsi tələb edir. Hər hansı bir xalqın maddi dəyərləri hansısa tarixi dövrdə itsə-batsa, onun özünün yox olmaq, itmək təhlükəsi bir o qədər də yüksəlmir. Amma mənəvi dəyərlərin itməsi xalqın mənəvi kimliyinin itməsi deməkdir. İnsan, toplum, xalq yalnız maddi ilə var ola, mövcud ola bilməz. Mənəvi dəyərlərin xalqın tarixi haqqında gizlinləri yeri gələndə müəyyən edə bilir. Ümumiyyətlə, dəyər anlamına müxtəlif cür yanaşan mütəxəssislərin müxtəlif fikirləri də mövcuddur. "Elmi ədəbiyyatda dəyərə belə bir tərif verilir: fərd, sosial qrup, və ya bütövlükdə cəmiyyət üçün zəruri olan, onalrın tələbatlarını, maraq və məqsədlərini ödəməyə qadi olan hər şey dəyərlər kimi başa düşülür. Bu meyarlara əsasən həm mövcud olanlar, həm də ideal şəklində gələcəkdə insanların nail olmaq istədikləri dəyərlərə aiddir" [4, s.20]. Dəyərlər ənənəvidir, ailələrimiz bizlərə dəyərləri aşılamaq üçün çalışmışlar, dəyərlər inanclarımızdır, dəyərlər cəmiyyətimizi etibarlı və təhlükəsiz edir [4, s.26]. Dəyərlərin aşılanmasında ailənin rolu olduqca önəmlidir.

Yekun nəticə. Əxlaqi-mənəvi dəyərlərin təbliği azyaşlıda milli şüur, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik duyğularının qatı və möphkəm şəkildə formalaşmasında əsl sütundur. Azyaşlılara milli dəyərləri aşılamadan Vətən haqqında əsaslı düşüncəni formalaşdırmaqdan söhbət belə gedə bilməz. Odur ki, bu məsələdə milli şüurun yaranması, formalaşması və möhkəmlənməsi işləri ailənin və məktəbin ən ümdə vəzifəsinə çevrilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dili – 2ci sinif. Dərslik. 2 hissədə, 1-ci hissə. Bakı: Təhsl Nəşriyyat-Poliqrafiya, 104 s.

2. Mehdiyev R. Fəlsəfə. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 360 s.

3. Məmmədov K, Müstəqillik dövrümüzün pedaqoji problemləri. Bakı: Zəngəzurda, 2020, 108 s.

4. Təhslin idarə olunmasında dəyərlər. Monoqrafiya. Bakı: Mütərcim, 2019, 188 s.

The role of education in the formation of national thought and consciousness is very important. The organization of education in this direction is the guarantor of existence, unity and strength as a people. The reforms carried out in the education system of the Republic of Azerbaijan after the independence policy were also organized in this direction. The article discusses the reforms carried out in education related to national thought, the role and service of the formation of national thought in the formation and development of the culture of citizenship and patriotism.

Keywords: education, national thought, culture of citizenship, reforms

Айтан Джафарова

СУТЬ И СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ

Роль образования в формировании национальной мысли и сознания чрезвычайно важна. Организация образования в этом направлении является залогом нашего существования как нации, а также нашего единства и силы. Реформы, проводимые в системе образования Азербайджанской Республики после обретения независимости, также были организованы в этом направлении. В статье рассматриваются реформы, проводимые в

образовании, связанные с национальной мыслью, роль и заслуга формирования национальной мысли в формировании и развитии культуры гражданственности и патриотизма.

Ключевые слова: образование, национальная мысль, гражданская культура, реформы

PRIMITIVE CULTURE AND ART IN THE PEOPLES OF THE ANCIENT EAST
QƏDİM ŞƏRQ XALQLARINDA İBTİDAİ MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT

Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi
https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218

Xülasə

Bu məqalədə qədim Şərq ədəbiyyatında ibtidai mədəniyyət və incəsənətin xüsusiyyətləri araşdırılır. Şumer, Babil, Misir, Hind və Çin kimi qədim ölkələrdə yaranmış ədəbi nümunələr əsasında insanın ilkin dövrlərdə dünyanı necə dərk etdiyi, dini inancların və estetik baxışların necə formalaşdığı göstərilir. “Bilqamıs dastanı”, “Enuma Eliş”, “Ölülər kitabı” və “Vedalar” bu baxımdan əsas nümunə kimi təhlil olunur. Məqalədə həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyat nümunələri vasitəsilə ibtidai dövr insanının təbiətə, ilahi varlıqlara və cəmiyyətə münasibəti göstərilir. Eyni zamanda incəsənətin – memarlıq, musiqi, təsviri sənət və bəzək mədəniyyətinin ədəbiyyatla əlaqəsi vurğulanır. Nəticə olaraq bildirilir ki, qədim Şərq ədəbiyyatı bədii yaradıcılıq nümunələri ilə zəngin, ibtidai mədəniyyətin və incəsənətin mühüm ifadə vasitəsidir.

Açar sözlər:mədəniyyət, bəşəriyyət, mifologiya, poeziya.

Abstract

This article examines the characteristics of primitive culture and art in ancient Eastern literature. Based on literary examples created in ancient countries such as Sumer, Babylon, Egypt, India and China, it shows how people perceived the world in early times, how religious beliefs and aesthetic views were formed. The epic of “Gilgamesh”, “Enuma Elish”, “The Book of the Dead” and “Vedas” are analyzed as the main examples from this perspective. The article shows the attitude of primitive people to nature, divine beings and society through examples of both

written and oral literature. At the same time, the relationship of art - architecture, music, fine arts and decorative culture with literature is emphasized. As a result, it is stated that ancient Eastern literature is rich in examples of artistic creativity and is an important means of expression of primitive culture and art.

Keywords: culture, humanity, mythology, poetry.

Giriş

Qədim Şərq ədəbiyyatı bəşəriyyətin ilkin mədəni mərhələlərini, cəmiyyətin mənəvi və estetik dəyərlərinin formalaşmasını izləmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu dövr ədəbiyyatı bir tərəfdən ibtidai icma quruluşunun əks-sədası kimi çıxış edir, digər tərəfdən incəsənətin və mədəniyyətin ilkin nümunələrinin yaranma məkanı kimi qiymətləndirilir. İnsanların təbiət qarşısında aciz olduğu dövrlərdə yaranan miflər, nəğmələr, dualar, dini ayinlərlə bağlı mətnlər qədim Şərq xalqlarının düşüncə tərzini və dünyagörüşünü ifadə edirdi. Qədim Şərq ədəbiyyatı həm də cəmiyyətin kollektiv yaddaşını qoruyan vasitə olmuşdur. Bu yaddaş insanın həyatla, təbiətlə və ilahi qüvvələrlə münasibətini nizama salmaq cəhdinin ifadəsidir.

İlk mədəni nümunələr əsasən mifoloji məzmun daşıyırdı. Miflər o dövr insanlarının dünyanı dərketmə vasitəsi idi. Məsələn, Babil, Şumer və Misir mifologiyalarında kainatın yaranması, allahların qəzəbi və xeyirxahlıqları, təbiət hadisələri ilə bağlı təsəvvürlər əsas mövzu olaraq seçilirdi. Bu miflər həm dini inancları, həm də ictimai nizamı müəyyənləşdirən yazılı və şifahi mətnlər şəklində mövcud idi. Qədim Misir ədəbiyyatında da incəsənət və ibtidai mədəniyyətin izləri açıq şəkildə görünür. Piramidaların divarlarında yazılmış heroqliflər təkcə dini və siyasi məzmun daşımırdı, həm də poeziya və sənətin ilkin forması kimi çıxış edirdi. Misir əlyazmalarında rast gəlinən "Ölülər kitabı" həm dini ayinlər, həm də estetik ifadə formaları baxımından maraqlıdır. Bu mətnlərdə insan ruhunun ölümdən sonrakı səyahəti, Tanrılarla qarşılaşması və yenidən dirilmə arzusu bədii dil ilə ifadə olunur. İbtidai mədəniyyətin mühüm cəhətlərindən biri də birlik, kollektivlik idi. O dövr ədəbiyyatı və incəsənəti fərdi deyil, ictimai və sosial xarakter daşıyırdı. İnsanlar birgə yaşayış tərzinin təzahürü kimi sənətə və sözə yanaşırdı. Bayatılar, oxşama və laylalar, ov nəğmələri və əmək mahnıları bu kollektivlik ruhunun bariz nümunələridir. Bu cür janrlar qədim türk və iran xalqlarının mədəni yaddaşında iz buraxmışdır. Məsələn, qədim türk dastanlarında ovçuluq, qəhrəmanlıq və ailə dəyərləri ilə yanaşı, təbiətlə harmoniyada yaşamaq ideyası da ön plana çıxır. Bu ideya bəzən hekayə formasında, bəzən şeir ritmində, bəzən də təsviri sənət nümunələrində (daş üzərindəki rəsmlərdə və ya məzar abidələrində) öz əksini tapırdı.

Qədim Şərq ədəbiyyatında incəsənətlə yazı arasında sərhədlər çox zaman qeyri-müəyyən idi. Yazı sənəti bəzən naxışlarla, bəzən musiqi ilə, bəzən də rəsmlə birgə işlənirdi. Məsələn, məbədlərdə və saraylarda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilən gil lövhələr üzərindəki yazılar çox zaman musiqi və ritm üçün nəzərdə tutulmuşdu. Yəni bu mətnlər sadəcə oxunmaq üçün deyil, həm də ifa edilmək üçün yazılmışdı. Bu cəhət qədim mədəniyyətin çoxşaxəli və sintez xarakterli olduğunu sübut edir. Estetik dəyərlərin əsas məqsədi insanı ali varlıqla birləşdirmək, onu mənəvi saflaşmaya aparmaq idi. Bu baxımdan sənət həm dini funksiyanı yerinə yetirir, həm də cəmiyyəti formalaşdırırdı.

Şumer ədəbiyyatı bəşəriyyətin ilk yazılı mətnlərini təqdim edən sivilizasiya hesab olunur. Buraya aid edilən ən məşhur nümunə "Bilqamıs" dastanıdır. Bu əsər e.ə. III minilliyə aid olub, şumer və daha sonra akkad dilində gil lövhələr üzərində yazılmışdır. Bilqamıs dastanında qəhrəmanın ölümsüzlüyü axtarması, dostu Enkidunun ölümü və tanrıların iradəsi qarşısında insanın acizliyi mövzu kimi işlənmişdir. Burada eyni zamanda Uruk şəhərinin divarları, məbədlər və digər mədəni elementlər təsvir edilir ki, bu da bizə həmin dövr incəsənəti haqqında dolğun məlumat verir. Məsələn, Bilqamısın tikdirdiyi Uruk divarlarının təsviri, həmin dövr memarlığının inkişaf səviyyəsini göstərən mühüm göstəricidir. Digər bir nümunə Babil

mifologiyasında yer alan “Enuma Eliş” yaradılış dastanıdır. Bu mətn e.ə. II minillikdə yazıya alınmışdır və kainatın yaradılması, allahlar arasında mübarizə, insanın yaradılışı kimi mövzulara toxunur. Burada Marduk adlı baş tanrının Tiamat adlı dəniz ilahəsini məğlub etməsi və yer üzünü nizama salması əks olunur. Qədim Misir ədəbiyyatında ibtidai mədəniyyətin təsviri daha çox dini mətnlərdə, xüsusilə də “Ölülər kitabı”nda əks olunur. Bu mətnlər hələ e.ə. XV əsrdə piramidaların divarlarına və papiruslara yazılmışdır. Kitabda ölən şəxsin ruhunun axirət dünyasında hansı mərhələlərdən keçəcəyi, tanrılarla necə danışacağı və necə mühakimə olunacağı təsvir edilir. Hind ədəbiyyatında, xüsusilə “Vedalar” sonrakı epik ədəbiyyat olan “Mahabharata” və “Ramayana”da ibtidai mədəniyyətin və incəsənətin dərin izlərini görmək mümkündür. Vedalar (e.ə. 1500-500) dini himnlər, dualar və fəlsəfi mülahizələrdən ibarətdir. Bu mətnlərdə musiqi, ritm və nəğmə forması mühüm yer tutur. Xüsusilə Samaveda himnləri musiqi ilə oxunurdu və ibadət ayinlərinin əsas hissəsi idi. Mahabharata dastanında isə qəhrəmanlıq, ailə münasibətləri və dini əqidələr fonunda mədəniyyətin gündəlik həyata necə nüfuz etdiyi göstərilir. Çin ədəbiyyatı və ibtidai incəsənəti də bu kontekstdə maraqlı nümunələr təqdim edir. Konfutsi və Lao Tszının təlimləri həm fəlsəfi düşüncə sisteminə, həm də əxlaqi dəyərlərə əsaslanırdı. Şi tzsin “Nəğmələr kitabı” isə xalq nəğmələrindən ibarət antologiyadır və e.ə. XI-VI əsrlərə aiddir. Bu kitabda kənd həyatının təsviri, ailə münasibətləri, dini ayinlər və təbiətə münasibət kimi mövzular poetik formada təqdim olunmuşdur. Bu nəğmələr musiqi və şeir sintezinin nümunəsidir.

Şifahi ədəbiyyat qədim Şərq mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi idi. Məsələn, türk və iran xalqlar arasında yayılan dastanlar, oxşamalar, laylalar və ata sözləri ibtidai insanın təbiətlə, ailə və Tanrı ilə əlaqəsini ifadə edən nümunələrdir. “Alp Ər Tonqa”, “Şu dastanı”, “Manas” və s. dastanlar sonrakı dövrlərdə yazıya alınsa da, onların kökü qədim mifik düşüncə sisteminə dayanır. Bu dastanlarda qəhrəmanlıq, təbiət və dini motivlər geniş yer tutur. Məsələn, Manas dastanında qəhrəmanın doğuluşu, qəhrəmanlıqları, xalqı üçün etdiyi mübarizə təsvir olunur.

Nəticə etibarilə, qədim Şərq ədəbiyyatı ibtidai mədəniyyətin və incəsənətin zəngin və çoxşaxəli istiqamətini əks etdirir. Bu dövrün sənəti insanın öz mənşəyini, həyat tərzini, dünyagörüşünü və Tanrı ilə əlaqəsini anlamağa çalışdığı bir mərhələdir. Ədəbiyyat bu baxımdan təkcə bədii söz deyil, həm də mədəni yaddaş, tarixi salnamə və mənəvi irs kimi çıxış edir. Mədəniyyətin və incəsənətin bu ilk nümunələri sonrakı dövrlərə dərin təsir göstərmiş və bir çox hallarda təməl təşkil etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Nağıyev, C. (2009). Qədim Şərq ədəbiyyatı tarixi.
2. Vəliyev, İ., Səfərov, N. Ağaoğlu, E. (Tərc.). (1999). Qədim Şərq ədəbiyyatı.
3. Vəliyev, İ., Səfərov, N., Ağaoğlu, E. (Tərc.). (2007). Qədim Şərq ədəbiyyatı müntəxabatı.
4. Novruzov, T. (2001). Qədim Şərq ədəbiyyatı tarixi.

THE REFLECTION OF PHONETICS ISSUES IN THE AZERBAIJANI TEACHER NEWSPAPER

AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMİ QƏZETİNDƏ FONETİKA MƏSƏLƏLƏRİNİN ƏKSİ

P.ÜZ.F.D. Dr. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI

BAKI ŞƏHƏRİ, ADPU-NUN "AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ TEXNOLOGİYASI" KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ

0009-0008-3969-1669

Açar sözlər: fonetika, sait, samit, vurğu, intonasiya, fonem, ahəng qanunu, orfoepiya

Key words: phonetics, vowels, consonants, accents, intonation, phoneme, harmony law, orthoepy

Ключевые слова: фонетика, гласные, согласные, акценты, интонация, фонема, закон гармонии, орфоэпия

ÖZET: Dilçiliyin bölmələrindən biri fonetikadır. Fonetikada dilin tərkibindən, səs qanunlarından, dilin səs sistemindən bəhs olunur. Bu bölmədə əsasən səslərin akustik və fizioloji cəhətləri, vurğu, heca, intonasiya, səs, fonem, səs sistemi, səslərin dəyişməsi, əvəzlənməsi və qeyd etdiyi kimi məsələlər konkret bir dil əsasında öyrənilir. Mətbuatda fonetika məsələləri ilə bir sıra məqalələr çap olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan müəllimi qəzetində 14 mart 1973-cü ildə çıxmış nömrəsində qeyd edilmişdir ki, məktəb təcrübəsində müəllimlər fonetkanın tədrisi zamanı şagirdlərdə orfoepik təhlillərin və yazı qaydaları vərdişləri ilə əlaqələndirmirlər. Fonetikanı birtərəfli keçərək sadəcə sait və samitləri öyrətməklə vəzifələrini bitmiş hesab edirlər. Belə olan halda şsagirdlərin maraq dairəsi azalır.Proqram üzrə "Səs və hərf " mövzusu ilə başlanır.Biz səsi tələffüz edir və eşidirik ,hərfi isə yazır və oxuyuruq bu tərifi öyrənmək işin bir tərəfidir. Digər tərəfdən həmin fərqin mahiyyətindən, praktik

əhəmiyyətindən, nitq inkişafıdan, orfoqrafik və orfoepik qayadların mənimsənilməsi kimi problemlərin tədrisinə yer verilir.

GİRİŞ:Fonetikanın tədrisi ilə əlaqədar lüğət işinin mühüm bir hissəsi həmin bəhsdə qarşıya çıxan terminlərin və çətin sözlərin izahından ibarətdir. Qrammatikadan hər bir bölməni tədris edərkən ona aid bütün terminləri bilmək vacib və əhəmiyyətlidir. Ilk olaraq fonetika termininin mənası aydın izah olunmalıdır.

Sözün mənası səs tərkibi vasitəsilə ifadə olunur. Bu əlaqə dilin təbiətindən doğan, tarixən mövcud olan bir hadisədir. Ancaq dildə olan səslərin ayrılıqda heç bir mənası və əhəmiyyəti olmasa da, ayrı-ayrı sözlərin yaranmasında, fərqlənməsində müəyyən dərəcədə rolu vardır.

Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, nəinki şagirdlər hətta tələbələrimizin, ziyalılarımızın müəyyən hissəsi sözləri düzgün tələffüz etmədikdə nitqi korlayır və mənanı təhrif edirlər. Bəzi sözlərin mənasını bilmədikdə orfoqrafiya və üslub səhvlərinə yol verilir. Buna görə də səhvlərin vərdiş halına keçməməsi üçün müəllimin vəzifəsi saitlərin və samitlərin tədrisi ilə əlaqədar olaraq şagirdlərin diqqətini sözlərin mənasına, tələffüzünə və işlənmə yerinə yönəltməkdir. Azərbaycan müəllimi qəzetinin 14 mart 1973-cü il buraxılışında göstərilmişdir ki, məktəblərimizdə mövzud olan nöqsanlarla bərabər müsbət cəhətlərdə vardır. Çətin və mənasını yaxşı bilmədikləri sözlər üzərində iş aparmaqda, həmin sözləri tapa bilmək, izah etmək vərdişlərini aşılamaqda Bakıdakı 199 nömrəli məktəbin dil-ədəbiyyat müəllimi Səltənət Kərimovanın təcrübəsi diqqətəlayiqdir. O, həmin sözlərin müəyyən hissəsini samitlərin tədrisi ilə əlaqələndirir, bədii ədəbiyyatdan istifadə edir, müqayisə aparır və sözlərin etimologiyasını başa salır. Məsələn, məhrum və mərhum sözləri mənşə etibarı ilə ərəb sözləridir. Məhrum - əli hər şeydən çıxmış, övladsız, yazıq adama deyirlər. Mərhum isə vəfat edən adama deyirlər. Müəllim müqayisə üsulundan istifadə edərək bu cümlələrdəki məhrum və mərhum sözlərinin mənasını, tələffüzünü şagirdlərə öyrədir. O, eyni zamanda qeyd edir ki, dilçilikdə bu kimi sözlərə, yəni hərflərin yerini dəyişmə hadisəsinə metateza deyilir.

ARAŞDIRMA: “Ahəng qanunu” tədris edilərkən izah edilməlidir ki, ahəng qanunu iltisaqi dillərə, xüsusən Azərbaycan dilinə aid bir qanundur. Qanunun əsas mahiyyəti budur ki, sözlərdə səslərin bir-birinə uyğun gəlməsini, uyuşmasını göstərib, söz tərkibində olan eynicinsli saitlər bir-birini izləsin. Hətta sözlərə (alınma sözlər də buna daxildir) müxtəlif şəkilçilər artırılarsa saitlərin söz kökünün son hecasındakı saitin növünə uyğun gələr. Məsələn, məktəb-məktəblər, kitab-kitablar, kömür-kömürçü, daş-daşlıq, çəmən-çəmənlik.

Respublikamızda orfoepiya məsələlərinin öyrənilməsinə 1940-cı illərindən başlanılın. Görkəmli səhnə ustası Kazım Ziyanın 1944-cü ildə çap etdirdiyi “Səhnə dili haqqında” kitabı bu sahədə ilk təşəbbüs kimi çox əhəmiyyətlidir. Sonradan orfoepiya məsələləri dilçi alimlərimiz (Ə.Dəmirçizadə, Ə.Əfəndizadə, M.Şirəliyev və.b) tərəfindən tədqiq olunur. Orfoepiya qaydaları və bunların nəzəri məsələlərinin işlənib hazırlanmasında fonetika və ədəbi dil sahəsində çalışan dilçilərimiz müvafiq zəmin yaratmışdır. Orfoepiya qaydaları canlı dilimizin ən yaxşı bilicisi olan akademik M.Şirəliyev tərəfindən hazırlanmış və nəzəri cəhətdən çox düzgün əsaslandırılmışdır.

“Azərbaycan dilinin orfoepiya sözlüyü” altı minə yaxın sözü əhatə edir. Kitabın əvvəlində ədəbi tələffüz aydaları verilmişdir. Sözlər yazılı (orfoqrafik) şəklinə görə düzülmüş, əvvəlcə sözün yazılış, sonra isə tələffüz forması göstərilmişdir.

Azərbaycan Müəllimi qəzetinin 18 aprel 2008 ci il buraxılışında Buludxan Xəlilovun dərsliyində göstərilir ki, Azərbaycan dilində 15 sait fonemi (ı, o, ü saitlərinin uzanan variantı yoxdur), 26 isə samit fonemin, birlikdə 41 fonemin olduğu qeyd edilir.

Müəllif “Fonetik transkripsiya” bölməsində danışıq səslərinin bütün incəliklərinin yazıya köçürülməsində fonetik transkripsiyanın vəzifəsinə aydınlıq gətirir və dilçilik tariximizdə ilk

dəfə olaraq bu anlayışa tərif verir və göstərir ki, "Dildə olan səsləri dəqiq və düzgün yazıya köçürmək üçün istifadə olunan xüsusi hərflər və işarələr sistemi eyniləşmiş halda fonetik transkripsiya adlanır.

Olaylar qəzetinin 28 sentyabr 2016 nömrə 177 buraxılışında Azərbaycan dilində heca vurğusu haqqıda göstərilir ki, dilimizdə " keçici sabit vurğu" mövcuddur.

NƏTİCƏ: Bunları sübut etmək üçün misallar gətirilir. Məsələn, kitab, kitablar, kitabların, çiçək, çiçəklərim, çiçəklərdən və.s. Azərbaycan dilində sözlərin vurğusuz olmasını şərtləndirən əsas cəhət ahəng qanunudur. Avropa dillərində vurğu ona görə aparıcıdır ki, həmin dillərdə ahəng qanunu yoxdur. Müəyyən istisnaları çıxmaqla türk dillərində isə ahəng qanunu ona görə aparıcıdır ki, vurğu yoxdur.

Azərbaycan dilində heca vurğusu ilə bağlı mühüm məsələlərdən biri də vurğu qəbul etməyən və vurğu qəbul edən şəkilçilərdir. Məsələn, şəxs şəkilçiləri, zərf düzəldən –la[2], -casına[2] və.s şəkilçilər. Sürətlə, igidcəsinə, məktəbdir, yazarıq. Vurğu Azərbaycan dili təliminin həm çətin, həm də maraqlı bəhsidir.

Summary

Investigation of history of the tealing of phonetics is one of the cruciol thing taken on this way. Particularly, the scientific works and investifortions implimerted by A.Damirchizade, B.Chobanzade and M.Huseynzade are one of the main issues have taken on this way.Teaching of phonetics is critically important to improve the speaking skills of the students in the frame work at National curicculim system. However, using modern teaching teachnology and methodology the ways of effectiuness to achieve the desired results have been explained in press with samples. There are many problems with phonetics in the press. In particular, topics such as acoustics and physiological features, accents, syllable, intonation, sound, phoneme, sound system, voice change, substitution are studied on a specific language. At the same time, The ways of elimination are reflected in the "Azerbaijan Teacher" newspaper. Orfoepical analyzes, writing rules, literally, its compositional composition, spelling and style rules, as well as problems of harmonious law are reflected in the newspaper "Azerbaijan Teacher". In particular, it is possible to find various notes about the problems encountered in the organization of the vocabulary, which is the problem of the new learning theory. The explanation of terminology and difficult words in the teaching of fonetics is of particular importance.

It is important to note that when learning each section of grammar, it is important and important to know all the terms in it. The concept of phonemic is also clarified in the newspaper. The task of phonetic transcript is mentioned and it is stated for the first time. There is plenty of room for issues such as the emphasis on issues considered important in the teaching of the Azerbaijani language and the law of harmony.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ə.Dəmirçizadə, "Müasir Azərbaycan Dili" Bakı 2007
2. Azərbaycan Müəllimi qəzeti "Fonetikanın tədrisi zamanı lüğət üzrə iş" 14 mart 1973
3. Azərbaycan Müəllimi qəzeti " Dilimizin Orfoepiya Sözlüyü" 23 may 1983 səh.4
4. Azərbaycan dili və ədabiyyatın tədrisi jurnalı "Vurğunun öyrədilməsi üzrə iş", M.Hüseynova 2011 №3 səh.48-50

5. Azərbaycan Müəllimi qəzeti "Ana dilinə qayğı ona bəslənilən məhəbbətdən doğur" 18 aprel 2008

6. OLAYLAR qəzeti "Azərbaycan dilində heca vurğusu və ya ahəng qanunu məsələlərinə yeni baxış" 28 sentyabr 2016 №177 (4053)

FOLKLOR MOTİVLƏRİNİN BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİ

Dos. Dr. Sevinc Əliyeva

Fil.ü.f.doktoru, dosentAMEA Folklor İnstitutu

ORCİD kod: https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-8353-0003

ÖZƏT

Açar sözlər: Türkiyə, Türk dünyası poeziyası, beynəlxalq əlaqələr, folklor, orta əsrlər Azərbaycan poeziyası, motiv, bədii əsərlər, şifahi xalq ədəbiyyatı, kompozisiya, mədəniyyət

Keywords: Turkey, poetry of the Turkic world, international relations, folklore, medieval Azerbaijani poetry, motif, literary works, oral folk literature, composition, culture

Azərbaycan folkloru digər ölkələrin mədəniyyətləri ilə bağlıdır. Xüsusilə İran, Türkiyə və digər Türk dünyasının poeziyası ilə əlaqələri müqayisəli şəkildə araşdırılarsa, bu bölgələrin ədəbiyyatında folklorun təsirini aydın şəkildə göstərmək və maraqlı nəticələr əldə etmək mümkündür. Dijital ədəbiyyat və folklor: Müasir dövrdə internet və dijital media vasitəsilə folklor elementlərinin yayılması və yeni auditoriyalara təqdim edilməsi araşdırılmalıdır. Eyni zamanda, folklorun müasir sənətdə istifadəsi və onu təkrarlayan yenilikçi formaların meydana çıxması öyrənilməlidir. Folklorun psixoloji və sosial funksiyasına gəlincə qeyd etməliyik ki, folklorun insanın daxili dünyasına və sosial həyatına təsirini öyrənən tədqiqatlar genişləndirilməlidir. Xüsusilə, folklor elementlərinin şairin psixoloji portretini yaratmaqda istifadəsi araşdırılarsa, şairlərin fərdi üslublarını daha dərindən anlamaq mümkün olacaqdır.

Folklor və poeziya arasındakı əlaqə, Azərbaycan ədəbiyyatının zənginliyini və dərinliyini göstərən mühüm amillərdən biridir. XIII–XVIII əsrlərə aid araşdırmalar göstərir ki, o dövrün

şairləri xalq yaradıcılığından ilham alaraq yeni bədii formalar yaratmış, poeziyanı daha rəngarəng etmişlər. Bu gün də folklor tamamilə yox olmamış, əksinə, dəyişmiş və müasir ədəbiyyatın içində yeni şəkillərdə yaşamını davam etdirməkdədir. Ona görə də folklor həm klassik poeziyanın, həm də çağdaş ədəbiyyatın inkişafını başa düşmək üçün mühüm açar rolunu oynayır. Gələcək araşdırmalar folklorun müasir poeziyada yenidən istifadə olunmasını, inkişafını və müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşmasını göstərməyə imkan verəcəkdir

Ə.HAQVERDİYEV DRAMATURGİYASINDA MİLLİ QƏHRƏMAN VƏ YENİ TƏFƏKKÜR

Əntiqə Qəhrəmanova

ADPU, ədəbiyyat kafedrası

Ə.Haqverdiyevin pyesləri milli dramaturgiyamızın tarixində yüksək yer tutan sənət nümunələri, üslub və janr xüsusiyyətlərinə görə orijinal səhnə əsərləridir. Məqalədə Ə.Haqverdiyevin dramaturgiya yaradıcılığında olan obrazların təkamül yoluna nəzər salınır və onlar təhlil olunur. Obrazlar yeni təfəkkür işığında dəyərləndirilir. Ə.Haqverdiyev yaradıcılığında qəhrəman konsepsiyasına bir daha yeni prizmadan aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: simvolika, fantastika, monoloq, dialoq, remarka, Ə.Haqverdiyev, konsepsiya, dramaturgiya.

M.F.Axundov ədəbi məktəbinin ən layiqli davamçısı kimi yaradıcılığa başlayan və bu məktəbin layiqli ənənələrini Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbi ilə sintez etməyi bacaran Ə.Haqverdiyev irsi ədəbiyyatımızı mövzu, ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətləri cəhətdən yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirdi.

Əvvəlki məqalələrdə qeyd etdiyimiz kimi onun xalqın milli şüurunun təşəkkülündə mühüm rol oynayan “Dağılan Tifaq”, “Bəxtsiz cavan”, “Pəri cadu”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Köhnə Dudman” kimi pyesləri ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuşdur.

Ə.Haqverdiyev dünya dramaturgiyasının poetikasını, rəngarəng janr xüsusiyyətlərini yaxşı bilən və bunu öz yaradıcılığında məharətlə əks etdirməyi bacaran novator sənətkar idi. Onun pyesləri milli dramaturgiyamızın tarixində yüksək yer tutan sənət nümunələri, üslub və janr xüsusiyyətlərinə görə orijinal səhnə əsərləridir.

Bu şedevr əsərlərlə Haqverdiyev Azərbaycan dramaturgiyasını dünya təcrübəsindən əxz etdiyi yuxu, kölgə, təbiət təsviri, simvolika, fantastika, çoxpilləli, mürəkkəb süjet-kompozisiya, kamil monoloq, dialoq, bədii müqəddimə kimi səhnə detalları ilə zənginləşdirmişdir [3, 183].

Haqverdiyevin ilk bədii əsəri "Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini" adlı komediyasıdır. Əsərin qəhrəmanı burjua-tacir sinfinin tipik nümayəndəsi Hacı Mehdidir. Təsadüfən varlanan bu tip əvvəlki sakit, səmimi həyatını dəyişmək sevdasına düşür və arvadı Sənəmlə açıq fikirli qardaşı Ələsgərin etirazına baxmayaraq cadugər mirzə Heydərin köməyilə ikinci arvad alır. Ailə maddi və mənəvi cəhətdən müflisləşir və tədricən dağılmağa başlayır. Bütün həyatı alt-üst olan Hacı Mehdi abır-həyasını, dost-aşnasını itirir, riyakarlıqla, ikiüzlülüklə qarşılaşır, dəhşətə gəlir və qardaşının məsləhəti ilə bu bəladan ikinci arvadı boşamaqla xilas olur.

İlk əsər olduğundan burada bədii ümumiləşdirmə zəifdir və yazıçı Hacı Mehdini və digər obrazları tipik xarakterlər səviyyəsinə yüksəldə bilməmişdir. Əsər bir növ gələcəkdə yazılacaq bitkin əsərlərə hazırlıq mərhələsi daşıyır. Hacı Mehdi gələcəkdə yaranacaq Qurban obrazının uğurlu sələfidir ("Pəri cadu").

Yazıçının ilk kamil dram əsəri "Dağılan Tifaq" faciəsidir. Əsər Azərbaycanda mülkədarlığın tənəzzülə uğradığını göstərməklə yanaşı bu tənəzzülün onun öz təbiətindən doğduğunu da əks etdirə bilir.

Əsərin qəhrəmanı Nəcəf bəyin simasında yazıçı Azərbaycan mülkədarlığının keçdiyi düzgün olmayan həyat tərzinin tənqidini vermişdir. Əməyə xor baxan, ailəsinə, halal zəhmətlə dolanan adamlara qarşı qeyri-etik davranan bu tip eyş-işrəti, qumarı hər şeydən üstün tutur və bu yol onu faciəyə sürükləyir. Əsərdə sövdəgər Məşədi Cəfər və Nəcəf bəyin nökəri Cavad onun əksinə olaraq pis əməllərdən özləri üçün nəticə çıxararaq varlanırlar. Müəllif hər kəsin ağlının əməlinin davranışının onun ömür yolunu müəyyənləşdirdiyini bu obrazların müqayisəsi ilə göstərməyə çalışır. Faciənin əsas obrazlarından olan Sona xanım feodal-patriarxal cəmiyyətdə yaşayan hüquqsuz qadınların ümumiləşmiş surətidir. Öz düşüncə və arzuları ilə Nəcəf bəydən daha üstündür. Ədib onun əlilə öz humanist arzularını, insanpərvərlik meyllərini ifadə etmişdir. Bu gözüaçıq qadın mənsub olduğu zümrənin hüquqsuzluğunu dərindən dərk edir və açıq maarifçi fikirlərlə çıxış edir. O, elə günləri arzu edir ki, ürəyindəkiləri açıq deyə bilsin. Başqa sözlə Sona xanım arzu edir ki, ona cəmiyyətdə öz haqqını müdafiə üçün hüquq verilsin.

Nəcəf bəy həm lirik-psixoloji, həm də gərgin dramatik planda verilmiş, yüksək xarakter səviyyəsinə qalxmış kamil bir obrazdır. O, mənsub olduğu mülkədar sinfinin əxlaq və həyat tərzini, ictimai və siyasi şüurunu bütün ziddiyyətləri ilə əks etdirə bilir. Yazıçı Nəcəf bəyin xarakterini açmaq üçün onu müxtəlif vəziyyətlərdə təsvir edir. Müflis olduğuna baxmayaraq lovğalıq, şöhrət xəstəliyi onu özünü böyük səxavət sahibi kimi göstərməyə vadar edir. Ona şit tərifl ər yazan Mirzə Bayrama at bağışlayır. Bir qədər sonra onun başqa bir sifətini də görürük. Əlacsızlıqdan qapısına gəlmiş, ac uşaqları üçün imdad diləyən Nazlı xanımı dinləmək belə istəmir. Özünü qəddar bir adam kimi aparır.

"Dağılan Tifaq"da da surətlər dil etibarilə az və ya çox dərəcədə fərdiləşdirilmişdir. "Bəxtsiz cavan" və "Ağa Məhəmməd şah Qacar" faciələrində isə əsas surətlərin nitq fərdiliyi daha qüvvətlidir (1).

"Dağılan Tifaq"la "Pəri cadu" arasında quruluşca böyük yaxınlıq, hətta oxşarlıq da görmək olar. Bu oxşarlıq əsas ideyaların ifadə üsulunda nəzərə çarpır. Hər iki əsərdə müəllifin müdafiə etdiyi müsbət idealların əsl təsdiqi və təntənəsi onların əksini təşkil edən mənfiliklərin ifşa və ittihamında əldə edilir. Belə inkarla təsdiq isə pyeslərin ikisində də məhz baş qəhrəmanların taleyində fəaliyyət və mühakimələrində verilir, bədii həllini tapır. Baş qəhrəmanların yanlış addımlarının həyatlarını faciəyə çevirməsi kimi ideyanı əsərdən-əsərə dərinləşdirən ədib, obrazları da əsərdən-əsərə təkmilləşdirir.

Nəcəf bəyin tüfeyli həyat tərzinin, qumar və işrət ehtiraslarının əsər boyu ifşası nəhayətdə düzgün həyat idealının, namuslu həyat tərzinin təsdiqinə və təbliğinə çevrildiyi kimi, Qurbanın da "nəfsi-əmmarə" ucundan çəkdiyi müsibətlər, düçar olduğu faciələr nəticə etibarilə halal zəhmətli sadə və səmimi güzəranın üstünlüyünü nəzərə çatdırır. Hər iki obraz sonda öz səhvlərini başa düşür, keçmiş əməllərini lənətlə etiraf edir, lakin nə üçün Nəcəf bəy mənfi, Qurban nisbətən müsbət qəhrəman sayılır? Çünki Nəcəf bəy ictimai və fərdi simasına görə zülmkar, nadan və pozğun insandır. Onu rəzil vəziyyətə sövq edən heç bir zərurət olmamışdır. Bəyliyin harınlıq, qudurğanlıq, tüfeylilik kimi eybəcər əlamətləri onun bütün varlığına hakim kəsilmişdir. Buna görə də ən böhranlı vəziyyətində də tam mərhəmət və rəğbət qazana bilmir.

Qurbanı isə pis nəfslərə, ehtiraslara sövq edən, faciələrə sürükləyən hər şeydən əvvəl son dərəcə ağır məişət tərzidir. Onun həyati gözəlliklərə olan marağını nəzərə almaqla bərabər təsdiq etmək lazımdır ki, Qurbanın "nəfsiəmmarə"yə meyil etməsi son dərəcə kasıb və məhkum güzəranından bezməsi ilə əlaqədardır.

"Bəxtsiz cavan"(1900) faciəsinin gənc qəhrəmanı Fərhad maarifçi obrazdır və "torpaq kəndlinin olmalıdır" şüarı ilə çıxış edir. Dramaturq bu obrazla qismən öz həyatını qələmə almışdır. Bu obraz M.F.Axundovun Şahbaz bəyinin və N.Vəzirovun Fəxrəddin obrazının sələfidir. Fəxrəddin və Fərhad 80-90-cı illərin liberal ziyalılar üçün tipikdir. Şahbaz bəyin mübarizəsi mülayim xarakter daşısa da, dövr irəlilədikcə, Şahbaz bəy tipli cavanlar fikircə inkişaf edirlər. Müəllif ziyalı-maarifçi mədəniyyətin bütün normalarını dərhal real işdə və əməldə tətbiq etməyə çalışır.

Eyni dövrün ayrı-ayrı nümayəndələri olan Fəxrəddin və Fərhadın özlərinə məxsus xüsusiyyətləri vardır. Fəxrəddin ictimai münasibətlərin dəyişilməsini, kəndlilərin hüquqlarının genişləndirilməsini və s. tələb edirdi.

Fərhad tipli cavanlar isə adətən Avropada, Rusiyada təhsil alıb vətənlərinə dönür, bir hissəsi şəhərlərdə məktəb, xəstəxana açır, digərləri isə kənddə əkini yeni qayda ilə becərmək, baramanı yeni üsulla saxlamaq kimi xeyirli işlərlə məşğul olurdular. Hakim quruluşa dərin nifrət bəsləyən Fərhad ümidsizliyə qapılır, "pərvərdigara, sən özün məzlumları zalımların əlindən xilas elə!" deyə Allaha yalvarır. O, bir maarifçi kimi cəmiyyətin mübarizəsiz inkişafına inanırdı. Son ümid kimi tanrı dərgahına, islama və onun əxlaqi kodeksinəsığınırdı. Ümumiyyətlə, Haqverdiyevin istər mənfi, istər müsbət qəhrəmanları son anda tanrı dərgahına sığınıb sanki imtahana girilər. Fərhad obrazı da o qədər mükəmməl deyildir. Sevdiyi qızdan asanlıqla üz döndərməsi, güclə evləndirilməsinə zəif müqavimət göstərməsi, tez-tez ağlaması, qurtuluşu initharda tapması onun bir xarakter kimi bərkimədiyini göstərir. Onun cəmi on səkkiz yaşı olduğu üçün bunlar təbii olaraq qəbul olunmalıdır.

Əgər "Dağılan tifaq"ın qəhrəmanı Nəcəf bəy dost cəbhəsindən tənqid olunursa, "Bəxtsiz cavan"dakı Hacı Səməd ağa düşmən cəbhəsindən tənqid olunur. XIX əsrin son illəri üçün tipik olan mülkədar obrazının simasında müəllif kəndlini insan hesab etməyən, qara fikirlərini hamı üçün qanun hesab edən qoluzorluların ümumiləşmiş sifətlərini vermişdir. Bunlar nəcəfbəylərdən fərqlənir. Eyş-işrətlə gün keçirməyin mümkün olmadığını görüb, yeni ideyalarla Azərbaycan kəndinə gəlmiş Fərhadlara qarşı mübarizəni gücləndirirlər.

Ümumiyyətlə, köhnə təfəkkürə, ədalətsizliyə qarşı mübarizə və yeni demokratik meyllərin təbliği Haqverdiyevin bu dövrdəki yaradıcılığında xüsusi yer tutur.

Ziyalı-maarifçi mədəniyyətinin bütün normalarını dərhal real işdə və əməldə tətbiq etməyə çalışır.

Müəllif "Dağılan tifaq"da mülkədar dudmanlarının dağılmasını maarifçi ideyalara xəyanətin təbii cəzası kimi dəyərləndirə bilmişdir" [4, 274].

"Bəxtsiz cavan"dan bir il sonra ədib realist bir əsər olan "Pəri Cadu"nu yazır. Sinfi bərabərsizlik məsələlərinə diqqət yetirən və özü də müəyyən ziddiyyətlər içərisində dolaşıb qalan müəllif maarifçi realizm mövqeyindən çıxış edərək mübarizəsiz səadətə çatmağı mümkün hesab edir. Əsərdə mövhum qüvvələrə də yer verilmişdir. Müəllif bir tərəfdən Niyaz, Qurban, Səlimə, Hafizə xanım, Əmrah kimi həyati surətlər yaradırsa, o bir tərəfdən İblis, Şamama Cadu, Əcinnə kimi rəmzi surətlərdən də istifadə edir ki, bunlar da pyesin realizmini nisbətən zəiflədir.

"Nəfsiəmmarə" Şamama Cadu sifətində ortalığa çıxsa da əsas qəhrəman olan Qurbanın, Hafizə xanımın, Pərinin təbiətində də vardır ki, onları doğru yoldan azdırıb bədbəxt edir. Hadisələrin mərkəzində bütün böyük sənətkarları narahat edən bəşəri problem dayanır. Kin, ədavət, intiqam, nəfs, tamah kimi mənəvi-əxlaqi qəbahətlərin ifşası, onların doğurduğu dəhşətli faciələrin təsviri əsərin əsas leytmotividir.

Qurban obrazı İblisin qurduğu məkrli planın, qanlı münaqişənin mərkəzində dayanan, yoxsul olsa da şöhrət hissilə yaşayan zəif iradəli, əsil həyatın, əsil xoşbəxtliyin mahiyyətini anlaya bilməyən bir fərddir. Dünyagörmüş dostu Niyaz onu doğru olmayan mövqeyindən çəkindirməyə çalışsa da buna nail ola bilmir. Sədaqətli yoldaşı Səliməni və körpə övladını atıb mülkədar arvadı Hafizə xanımın yanına gedən Qurban yağışdan çıxıb, yağmura düşür. Böyük bədbəxtliklərlə qarşılaşır, adi nökərə, buyruqçuya çevrilir. Sonda öz qəbahətlərini başa düşən Qurban acından ölən uşağına bir loxma çörək tapmaq ümüdilə ərinin yanına gələn Səlimə ilə qarşılaşır. Ona verdiyi üç manata görə Hafizə xanımın ağır təhqirinə məruz qalır və peşimançılığının son həddində onu öldürür. Caniyə çevrilən, öz ailəsinin ruhu qarşısında vicdan əzabı çəkən Qurbanın daha böyük faciələri başlayır. "Nəfsi əmmarə" yə qarşı üsyan qaldırır və Pəri cadunu da öldürür. Ağlını, iradəsini tamam itirir, yanlış əməllərinin qurbanına çevrilir və əcinnələrin başçısı Şamama cadunun pəncəsində həlak olur.

Qurban xaraktercə mürəkkəb obrazdır. "Pul düşkünü, gözəl qadın düşkünü olması, təzadlı təfəkkür tərzi onu təzadlar burulğanında boğur. Müəllif obrazların dil fərdiliyi zamanı da sadəliyə, təbiiliyə kifayət qədər diqqət yetirə bilmişdir. Bu təbiilik Qurbanın nitqində də özünü büruzə verir" [2, 279].

Ə.Haqverdiyev yaradıcılığının ikinci dövründə (1905-1920) Azərbaycan bədii nəsrinin hekayəçilik ənənələrini yeni məzmunla zənginləşdirməklə yanaşı bir sıra səhnə əsərləri də yazmışdır: "Millət dostları" (1905), "Ağa Məhəmməd şah Qacar" (1907), "Ac həriflər" (1911), "Xəyalat"(1911) və s.

Ədəbiyyat tariximizdə ikinci tarixi faciə olan "Ağa Məhəmməd şah Qacar" da Haqverdiyevin Qacarın istilaçı siyasətini göstərməklə yanaşı Şərq istibdadını və onun törətdiyi vəhşilikləri tənqid etmişdir.

Bütün yaradıcılığı boyu realizmə sadiq qalan Haqverdiyev qəhrəmanın faciəsini həmin dövrün ictimai münasibətləri və tarixi şəraiti ilə əlaqələndirə bilir. O, Qacarın fəaliyyətini və ölümünü də tarixi bir zərurət kimi şərh edə bilmişdir. Uşaqlıqdan başı bəlalar çəkən Qacarın İranı vahid dövlət halında birləşdirmək siyasəti yolunda rastlaşdığı çətinliklər, doğma qardaşını öldürüb vicdan əzabı çəkməsi və nəhayət, əhalinin nifrəti Qacarı faciəvi qəhrəman vəziyyətinə salan əsas şərtlərdəndir. O, həm İranın acınacaqlı vəziyyətinə acıyan ağıllı bir şah, həm də qaniçən, zülmü ərşə yüksələn bir zalımdır. Müəllif Qacarı bacarıqlı sərkərdə, dövlət işlərini yaxşı bilən bir diplomat, ikiüzlü qaniçən, işğalçı, intiqamçı bir şah kimi bütün xüsusiyyətləri ilə hərtərəfli göstərə bilmişdir. Gərgin dramatik ziddiyyətlər üzərində qurulan əsərin dili də təmtəraqlı və zəngindir. Əsər boyu bir bədəndə yaşayıb daim çarpışan iki ruhun mübarizəsini görürük. Biri parçalanmış vətəni birləşdirib güclü dövlət qurmaq istəyirsə, digəri bəşərə nifrət hissi ilə coşub onu qan çanağında boğmağa hazır olan despotdur.

Əsərin sonunda müəllif Qacarın qətli hadisəsinə də xeyirlə-şərin mübarizəsindən doğan dərin əxlaqi məna verir. Bu haqsızlığın məğlubiyyəti, ədalətin təntənəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri, iki cilddə, I c., Bakı: Lider, 2005, 504 s.

2. Mütəllimov T. Ə.Haqverdiyevin poetikası. Bakı,1988, 323 s.

3. Əlimirzəyev X. Klassiklərimizin ideal və poetik sənət dünyası, iki cilddə, II c., Bakı, Elm və təhsil, 2009, 668 s.

4. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı XIX və XX yüzilliklər. Bakı, 2002, 740 s.

NATIONAL HERO AND NEW THOUGHT IN A.HAGVERDIYEV'S DRAMATURGY

SUMMARY

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ГЕРОЙ И НОВАЯ МЫСЛЬ В ДРАМАТУРГИИ А.АХВЕРДИЕВА

РЕЗЮМЕ

Пьесы А.Хагвердиева занимают высокое место в истории нашей национальной драматургии, являются оригинальными сценическими произведениями по стилю и жанровым особенностям. Статья предоставляет обзор эволюции образов в работах А.Хагвердиева, тот путь, и они анализируются. Образы расценены в свете нового мышления. Внесена ясность в концепции героя в творчестве А.Хагвердиева сквозь новой призмы.

Ключевые слова: символизм, фантастика, монолог, диалог, концепция, А.Хагвердиев, ремарка, драматургия.

A.Hagverdiyev’s works play a huge role in the history of our national dramaturgy, which are original stage works for their stylistic and genre features. The article provides an overview of the evolution of images in A.Hagverdiev’s works of drama and analyzes them. Images are regarded in the light of a new thinking. The conception of hero is once again clarified from a new perspective.

Key words: symbolism, fantasy, monologues, dialogues, concept, A.Hagverdiyev, remarks, drama.

GENRE AND INTERTEXTUALITY
JANR VƏ İNTERTEKSTUALLIQ

Güntəkin Musayeva

FİLOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, AMEA NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU, ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ ŞÖBƏSİ

ORCİD: 0009-0008-6872-0537

Xülasə

Ədəbiyyatşünaslığın müasir tədqiqatlarında ədəbi ardıcıllıq, genetik davamlılıq və intertekstuallıq məsələlərinin öyrənilməsi geniş maraq doğur. Tədqiqatçılar xüsusilə bədii sistemdə hansı elementlərin haradan qaynaqlandığını – arxetiplər, motivlər, süjet, mövzu, obraz və digər komponentlər – müəyyən etməyə çalışırlar. Belə araşdırmalar bədii hadisələrin tarixi poetika baxımından təkamülünü izləməyə, eyni zamanda tipoloji və genetik əlaqələri üzə çıxarmağa imkan verir.

Janr ədəbiyyatın həm ayrıca struktur vahidi, həm də öz daxilində komponentlər sistemi kimi çıxış edir. Onun tədqiqi ədəbiyyatın inkişafını anlamaqda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, baxmayaraq ki, bu istiqamət digər bədii tədqiqatlarla müqayisədə daha az diqqət çəkir.

Hər bir ədəbiyyatın inkişafında janrların dinamikliyi müşahidə olunur: bəzi janrlar uzun müddət mövcudluğunu qoruyaraq yeni formaların yaranmasına zəmin yaradır, bəzilərinin fəaliyyəti

azalır, digərləri isə yeni yaradıcılıq nümunələri ilə əvəzlənir. Bu səbəbdən janrların nəsil xəttində sabit elementlər və dəyişən formalar arasındakı nisbətin araşdırılması vacibdir.

Yazılı ədəbiyyat nümunələrini janr poetikası kontekstində tədqiq edərkən məlum olur ki, onların formalaşmasında folklor elementləri mühüm rol oynayır. Yeni yaradıcılıq formaları mövcud sabit elementlərin davamçısı olsa da, əlavə semantik qatlar və ifadə imkanları təqdim edir. Bəzən bir sabit elementin bir neçə dəyişən forması müşahidə olunur ki, bu da müxtəlif mətnlərin bir-biri ilə dialoqa girməsinə şərait yaradır.

Bu baxımdan janrların inkişafı yalnız tarixi poetika ilə deyil, həm də intertekstuallıq anlayışı ilə sıx bağlıdır. İntertekstuallıq mətnlər arasında əlaqələri, arxetip, motiv, süjet və obrazların yeni mətnlərdə transformasiya olunaraq yaşamasını öyrənir. Beləliklə, janrın sabit elementlər və dəyişən formalar münasibətləri intertekstuallığın bir hissəsi kimi çıxış edir və ədəbiyyatın daxili inkişaf mexanizmlərini, həmçinin mətnlərarası münasibətlərin dinamikasını anlamaq üçün açar rolunu oynayır.

Açar sözlər: Janr, intertekstuallıq, ədəbi ardıcıllıq, genetik davamlılıq, tarixi poetika, folklor elementləri, yazılı ədəbiyyat

Abstract

In contemporary literary studies, the concepts of literary continuity, genetic inheritance, and intertextuality have gained significant attention. Researchers focus on tracing the origins of artistic elements—such as archetypes, motifs, plots, themes, and characters—within the literary system. These studies enable the examination of the historical evolution of literary phenomena and reveal typological and genetic connections.

Genres function both as independent structural units and as systems of internal components. Studying them is crucial for understanding literary development, although this area has traditionally received less attention than other literary research fields. Genres exhibit dynamism: some persist over long periods, enabling the emergence of new forms; others decline, while new creative examples appear. Therefore, analyzing the balance between stable elements and variable forms within a genre's lineage is essential.

Folkloric elements play a key role in the formation of literary texts. New creative forms often continue existing stable elements while introducing additional semantic layers and expressive possibilities. A single stable element may take multiple variable forms, fostering dialogic interactions between texts.

Thus, the development of genres is closely linked not only to historical poetics but also to intertextuality, which examines how archetypes, motifs, plots, and characters are transformed and preserved in new works. The relationship between stable elements and variable forms functions as part of intertextuality, providing insight into both the internal mechanisms of literary development and the dynamics of textual interactions.

Keywords: genre, intertextuality, literary continuity, genetic inheritance, historical poetics, folkloric elements, written literature

THE TRAGEDY GENRE IN A PHENOMENOLOGICAL ASPECT

(BASED ON AYDIN TALIBZADE'S "TRAGEDY: INTRA-GENRE MUTATIONS" SUPPLEMENTARY READING MANUAL)

XÜLASƏ FACİƏ JANRI FENOMENOLOJİ ASPEKTDƏ

(AYDIN TALIBZADƏNİN "FACİƏ: JANRİÇİ MUTASİYALAR" DƏRSDƏNKƏNAR OXU VƏSAİTİ ƏSASINDA)

ŞƏHANƏ ƏLİYEVA

FİLOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, AMEA NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU, ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ ŞÖBƏSİ

ORCİD: 0000-0002-3592-1577

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında faciə janrının sistemli tədqiqi 1960-cı illərdən başlayaraq aktuallaşmışdır. Daim ədəbiyyatşünaslığın diqqətini çəkən məsələlərdən olan bu janr Yaşar Qarayev, Zaman Əsgərli, Pərvanə Bəkirqızının ayrı-ayrı tədqiqatlarında müxtəlif aspektlərdən araşdırılmış, Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrının yaranması, təşəkkülü və inkişaf mərhələlərindən, janrın tədqiqi problemlərindən bəhs edilmişdir. Aydın Talıbzadənin "Faciə: janriçi mutasiyalar" (2017) monoqrafiyası bu mövzuya yeni baxış bucağı ortaya qoyan tədqiqatlardandır. "Faciə: janriçi mutasiyalar" monoqrafiyasında da müəllif faciə janrının cəmiyyətdə yaranma ehtiyacının sosial-psixoloji məqamlarından başlayaraq faciə janrının təfəkkürdə gedən dəyişikliklərə paralel mutasiyasına qədər sistemli bir yol izləmişdir. Maraqlıdır ki, müəllif transformasiyadan yox, məhz "mutasiya"dan söz açır. Janrların

inkişafının mümkünsüz olduğunu, yalnız müəyyən dəyişikliyə - mutasiyaya məruz qaldığı fikri də janr kateqoriyasının nəzəri biçimə düşməzdən əvvəl insan düşüncəsinin ictimai, sosial, psixoloji hadisəsi kimi mövcud olduğunun təsdiqidir. Aydın Talıbzadə bu monoqrafiyada faciə nəzəriyyəsini izləməkdən daha çox faciənin fəlsəfi, sosial köklərinə, janrın genezisinə diqqəti cəlb edir və özünəqədərki faciə nəzəriyyəçilərindən fərqli bir yol tutur: faciə janrını ədəbi-nəzəri kontekstdən öncə bir fenomen kimi təhlil edir - insan şüurunda faciənin var olmasına gətirib çıxaran prosesləri psixoloji və sosial yöndən araşdırır. Müəllifin ilkin olaraq irəli sürdüyü "Faciə düşüncənin faciəsidir" tezisi də janrın mənşəyinin insan düşüncəsindən, psixoloji ovqatından qaynaqlandığı müddəasının təsdiqidir. Faciənin baş verməsi üçün tələb olunan subyekt ilk öncə faciə qəhrəmanıdır. Yəqin ki, qəhrəmansız faciə sadəcə xronologiya olardı. Yaşar Qarayevin də öz tədqiqatını "Faciə və qəhrəman" adlandırması əbəs yerə deyil. Aydın Talıbzadə faciə qəhrəmanı ilə bağlı mövcud nəzəriyyələri ümumiləşdirərək ilk öncə bu qəhrəmanın meydana çıxma şəraitini araşdırır. Faciə qəhrəmanının daxilində gəzdirdiyi "üsyan bombası" partlaması üçün münbit şərait və əlverişli məqam axtarışındadır. Üsyanın həmişə qadağalara, yasaqlara qarşı olduğunu söyləyən müəllif, həm də üsyanı faciə qəhrəmanının mütləq azadlığa çatmaq istəyindən doğduğunu qeyd edir. Faciə qəhrəmanı onun üçün müəyyənləşdirilmiş taledən qaçanda, öz yazılmış yazısına üsyan edəndə artıq günah işləyir və bu günah onun məhvinə səbəb olur. Mütləq azadlığa çatmaq istəyi təbiətə, onun sisteminə qarşı olduğundan da faciə qəhrəmanı mütləq uğursuzluğa düçar olur. Müəllif faciə qəhrəmanının faciəsinin səbəblərini araşdırarkən birinci səbəbi qəhrəmanın "müdhiş tənhalığı"nda görürsə, ikinci səbəbi yaşadığı mühitin ona həbsxana kimi görünməsi və bu həbsxanadan azad olma ideyasına bağlayır. Aydın Talıbzadə təkcə bu tədqiqatında yox, digər araşdırmalarında, hətta ən kiçik yazılarında belə təhlili kulturoloji və antropoloji aspektdə aparır. Mətndə mövcud kodları insan düşüncəsinin, fəaliyyətinin, insanların birgəyaşayış razılaşmalarının doğurduğu kod kimi araşdırır və hər mətn insan və cəmiyyətin təfəkküründə sınma və ya dönüş nöqtəsinin əksi kimi mənalandırılır. Bu baxımdan müəllif mətni estetik faktdan başqa düşüncə, təfəkkür tarixi kimi incələyir. "Risalə" janrı kimi təqdim edilən bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında janrın fenomenologiyası istiqamətində yazılan azsaylı mətnlərdəndir.

Açar sözlər: faciə, janr, qəhrəman, fenomenologiya, müəllif

Abstract

The systematic study of the tragedy genre in Azerbaijani literary criticism became topical starting from the 1960s. This genre, which has always attracted the attention of literary scholars, has been examined from different aspects in the works of Yashar Garayev, Zaman Asgerli, Parvana Bakirgizi. These studies addressed the emergence, formation, and stages of development of the tragedy genre in Azerbaijani literature, as well as the problems of its study. Aydın Talıbzade's monograph "Tragedy: Intra-Genre Mutations" (2017) is one of the studies that presents a new perspective on this topic.

In "Tragedy: Intra-Genre Mutations", the author traces a systematic path, starting from the socio-psychological aspects of the necessity for the emergence of tragedy in society, up to the genre's mutation in parallel with changes taking place in thought. Interestingly, the author does not speak of "transformation" but of "mutation." The idea that genres cannot develop but only undergo certain changes—mutations—also confirms that the category of genre existed as a social, psychological phenomenon of human thought even before it took on a theoretical form.

In this monograph, Aydın Talıbzade pays more attention not to following the theory of tragedy itself, but rather to its philosophical and social roots, to the genesis of the genre. Unlike previous theorists of tragedy, he analyzes tragedy first and foremost as a "phenomenon", before approaching it as a literary-theoretical category—investigating the psychological and social processes that bring about the presence of tragedy in human consciousness. The author's initial

thesis, “Tragedy is the tragedy of thought,” also confirms the idea that the origin of the genre lies in human thought and psychological state.

For tragedy to occur, the essential subject is the “tragic hero”. Without the hero, tragedy would be nothing more than mere chronology. Summarizing the existing theories about the tragic hero, Aydın Talıbzade first examines the conditions in which this hero emerges. The tragic hero, who carries within himself a “bomb of rebellion,” is in search of a favorable moment and suitable conditions for it to explode. The author notes that rebellion is always directed against prohibitions and taboos, while at the same time arising from the hero’s desire to attain absolute freedom. When the tragic hero flees from the destiny assigned to him, when he rebels against his pre-written fate, he commits a sin—and this sin becomes the cause of his destruction. Since the desire for absolute freedom opposes nature and its system, the tragic hero is inevitably doomed to failure.

While investigating the causes of the tragic hero’s fate, the author identifies the first cause as the hero’s “terrible solitude,” and the second cause as the perception of his environment as a prison, coupled with the idea of liberation from it. Not only in this study but also in his other research works, even in his smallest essays, Aydın Talıbzade conducts analysis from a cultural and anthropological perspective. He interprets the codes present in a text as those generated by human thought, activity, and social agreements of coexistence, and considers every text as a reflection of a breaking or turning point in human and social consciousness. From this perspective, the author examines the text not only as an aesthetic fact but also as part of the history of thought and consciousness.

Presented in the form of a “risalah” (treatise), this work is among the few texts in Azerbaijani literary criticism written in the direction of the phenomenology of genre.

Key words: tragedy, genre, hero, phenomenology, author

"MY MOTHER'S BOOK" - A MONUMENT TO HOLINESS
"ANAMIN KİTABI"- MÜQƏDDƏSLİK ABİDƏSİ

Cəfərova Nabat

Pedaqogika elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
http://Orchid.org/ 0000-0003-0684-9374

ÖZET

Anne! Anne!. O ismin önünde tek başına bir kul,

Her zaman secdede olmak benim için bir onurdur.

Onun eliyle bela denizine yuvarlansam,

Yine düşlerim, bazen dinlenirim.

Cafer Cabbarlı

Öğretmen yetiştirme misyonunu taşıyan bir pedagog, yetenekli bir söz ustası, yüreği Batı Azerbaycan topraklarına özlemle atan vatansever bir aydın olan Mahira Nağigizi, "Annemin Kitabı"nda, büyük bir sanatla, gerçekten kutsal bir Azerbaycan annesi imgesi yaratmayı başardı. Annesi Nazlı Hanım'ın şahsında Mahira Hanım, yalnızca bir annenin değil, milyonlarca Azerbaycan annesinin imgesini özetledi. Şair, annesine olan yüce sevgisini kelime kelime, mısra mısra canlandırmış ve yüreğinin derinliklerinde kök salmış anne sevgisini mısra mısra şiire dönüştürmüştür:

Hepimizin annesi olduğunu duymadım,

Seni kendim sevdim, seni başkalarına bırakmadım,

Mahira'ya olan bakışlarına doyamadım,

Bana şefkatle bakan sen oldun Nazlı, sen.

Bir anne ile çocuğu arasındaki manevi bağ ve sevgi, annenin çocuğuna hayatını adadığı, çocuğunu emzirdiği ilk temastan doğar. Annesine olan sonsuz sevgisini ve şefkatini kalemin büyüsüyle seslendiren Mahira Naghigizi, kalplerde annelik duygularını, anne sevgisini, sadakatini ve coşkusunu bir kez daha alevlendirmiş ve hayatlarımızın en kutsal ve yüce varlığı olan anneyi, hoşgörünün simgesi olarak yeniden canlandırmıştır. Şair, annenin hem en narin hem de en narin varlık olduğu, aynı zamanda tüm aşağılanmalara ve en zorlu işlere göğüs gerebilen bir kahraman olduğu bu anda, annenin büyüklüğünü tam da böyle bir anda tasvir eder. Annelerin yüreği, akıl almaz bir cesaret, sabır ve tahammülle doludur. Şair, taşları kıran, kayaları kıran, çamuru karıştıran ve tuğlaları kaldıran bir annenin elinin ağırlığında saklı anne şefkatini çok etkili bir şekilde ifade ederek, annelerin "cennetin melekleri" olduğu fikrini aşılar.

Anahtar Kelimeler: Annemin Kitabı, kutsallık anıtı, ANNE imgesi, anne sevgisi, ilahi varlık

ABSTRACT

Mother! Mother!.. before this name, a lonely slave,

It is an honor for me to always be in a prostration.

If I roll in the sea of trouble with her hand,

I will see a dream again, sometimes it is peace.

Jafar Jabbarli

A teacher who carries the mission of training teachers, a talented poetess-master of words, a patriotic intellectual whose heart beats with longing for the lands of Western Azerbaijan, Mahira Nagigizi in her “Book of My Mother” with great skill managed to create a sacred image of an Azerbaijani mother in the true sense. Mahira khanum embodied the image of not one mother, but millions of Azerbaijani mothers in the person of her mother Nazli khanum. The poetess brought to life the sublime love for the Mother word by word, verse by verse and transformed the maternal love embedded in the depths of her heart into poetry line by line:

I did not hear that you are the mother of us all,

I loved you myself, I did not leave you to others,

I missed your look at Mahira,

You became the one who looks at me with tenderness, Nazli, you.

The spiritual connection and love between a mother and her child arises from the first contact with the child, when the mother gives her life to her child - when she breastfeeds him. Singing her endless love and tenderness for her mother with the magic of her pen, Mahira Nagigizi once again ignited maternal feelings, maternal love, loyalty and zeal in our hearts, reviving the most sacred and sublime being in our lives - the mother - as a symbol of tolerance. The poet describes the greatness of the mother at the very moment when she is both the meekest and most tender creature, and a hero capable of enduring all humiliations and the hardest work. The hearts of mothers are filled with incomprehensible courage, patience and endurance. The poet very accurately conveys the mother's affection hidden in the weight of the mother's hand, breaking stones, breaking rocks, kneading mud and lifting bricks, and instills the idea that mothers are

"angels of heaven". Mahira khanum speaks with great skill about mother's affection and mother's love.

Key words: The Book of My Mother, monument to holiness, image of the MOTHER, maternal love, divine being.

DİL LEXICAL ALANININ GELİŞİM PARADİGMALARI

Cafarova Nabat Beydulla'nın kızı

Pedagojik Bilimler Doktoru

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi,orkide kodu: 0000-0003-0684-9374

ÖZET

Leksise ve lexicology ile ilgili sorunlar her çağda önemini korumaktadır. Konuşmanın temel birimi olan kelimeler, herkesin lexical temelini oluşturur. Lexical zeka, konuşmanın zenginliği için başlıca etkendir. Dilin lexical alanını inceleyen lexicology bilimi, toplumun gelişimiyle ilgili dilin kelime dağarcığındaki değişiklikleri sürekli olarak izler, bunları analiz eder ve sentezler ve toplum için yararlı dil gerçeklerini bilime kazandırmak için koşullar yaratır. Bu dönemde dilbilim bölümünde kelimelerin özü, biçim ve içerik olarak oluşturdukları gruplar, kelimelerin kökeni ve kullanım alanları incelenir.

Toplumun gelişim yasaları da dili etkiler ve çağ geliştikçe dilin kelime hazinesi de gelişir. Dilin çağın gereklerine göre değişmesi doğaldır. Dilin kelime hazinesi sürekli olarak gelişir ve değişir. Böylece dile yeni kelimelerin girmesiyle birlikte dildeki bazı kelimeler etkinliğini yitirir, aktif kelime hazinesinden pasif kelime hazinesine geçer. Bazı kelimeler toplumun gelişmesiyle bağlantılı olarak dilin kelime hazinesine girer, bir kelime grubu kullanım alanlarını sınırlar veya genişletir, vb.

Dil bilimcilerin kitapları: S. Caferov “Modern Azerbaycan dili (bölüm II) Sözlük.”, H. Hasanov’un “Modern Azerbaycan dili sözlüğü”, Buludhan Halilov’un “Modern Azerbaycan dilinin sözlükbilimi”, T.A. Halilova ve G.M. İsmayilzadeh’in girişimiyle yayınlanan “Modern Azerbaycan dili (bölüm II) Sözlük” dilbilimin sözcüksel kompozisyonunu içerir. Azerbaycan dilinin sözcük dağarcığı ve sözcük sistemi, bir halk olarak ulusal kimliğinin bir göstergesidir. Böylece, her dilin sözcük sistemi, ait olduğu halkın tarihini ve kültürünü yansıtır.

Dil açık bir sistemdir. Dile giren her unsur dilin sözcüksel fonunu doğrudan etkiler. Dilin zenginleşmesi, ufuklarının genişlemesi sözcüksel temelin pahasına gerçekleşir. Her bir halkın ekonomik gücü, dünya görüşü ve çevreyi etkileme yeteneği ne kadar büyükse, dilinin yayılması için o kadar elverişli koşullar yaratılır.Bilişsel paradigmanın gelişimi, dile yeni sözcüksel birimlerin sokulmasını gerektirir ve kelime hazinesi ödünç alınan kelimelerle zenginleştirilir. Azerbaycan halkının komşu halklarla ve diğer ülkelerle olan politik, ekonomik ve kültürel ilişkileri her geçen gün gelişmektedir. Bu, entegrasyon sonucunda çeşitli kökenlerden sözcüksel birimlerin dile geçişinden kaynaklanmaktadır ve bu da kelime hazinesini daha da genişletmektedir.Sözcüksel temel, hem anlama hem de kendini ifade etme (yazma ve konuşma) için, yani tüm konuşma becerileri için önemli olan bir dil bileşenidir. Kelime dağarcığının geliştirilmesi deneysel bir süreçtir: Bir kişi okurken, iletişimde oldukça fazla yeni kelimeyle karşılaşır, anlamlarını belirler ve böylece kelime dağarcığını artırır. Ayrıca, kelime dağarcığını zenginleştirmek, sözcük birimlerini açıklamak ve kelime anlamını geliştirmek için dilbilimsel yöntemler ve teknikler vardır. Kelime dağarcığı, hem alıcı hem de ifade edici becerileri etkileyen bir faktör olarak konuşma becerileriyle bütünleştirici bir şekilde yansıtılır.

Anahtar sözcükler: lexis, lexicology, paradigma, bilişsel, kelime hazinesi

ƏHMƏD CAVADIN SOVET DÖNƏMİNDƏ FƏALİYYƏTİ
AHMED CEVAD'IN SOVYET DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Öğretmən Dadaşova Amalya

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatına öz qələmi ilə dərin iz qoymuş mütəfəkkirlərdən biri də Əhəmd Cavad olmuşdur. Xalqın taleyində silinməz xatirələrlə yadda qalan ədibin qələmində XX əsr öz gerçəkliyi ilə həyat tapmışdır. İstiqlal dedikdə ilk yada düşən, şeirləri dillər əzbərinə çevrilən, misraları yaddaşlara hopan, həyat və yaradıcılığı fərqli-fərqli tədqiqat işlərinin mövzusuna çevrilən şairidir. İllərlə Azərbaycan oxucusu üçün yadlaşdırılan, bəraət qazandıqdan sonra belə, « bəxtinin buzu əriməyən» və yalnız Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra küskün taleyine gün doğan Əhməd Cavad....

Əhməd Cavad “ Qoşma ”(1916),“Dalğa ”(1919),“Sinifi mübarizə ”(1921),“Şeirlər”(1958),“ Çırpınırdı qara dəniz ”(Ankara 1991), “Seçilmiş Əsərlər ”(1992) kitablarının, külli miqdarda publisistik məqalənin, onlarca nəşr əsrinin müəllifidir . Müsavatın ilk himni ,ilk marşı ,ilk bayrağı onun adı ilə bağlı olduğu kimi, ilk şəhidi 37 də mehraba gətirdiyi ilk qurban da Əhməd Cavad olub.

Açar sözlər: Əhməd Cavad , İstiqlal , Cümhuriyyət, Haqq carçısı

Summary

Ahad Javad was one of the thinkers who left a deep mark on Azerbaijani literature with his pen. The 20th century found life with its reality in the pen of the writer, who is remembered with indelible memories in the fate of the people. When I think of independence, the first thing that comes to mind is the poet, whose poems become memorized in languages, whose life and creativity become the subject of different research studies. Ahmad Javad, who has been estranged from Azerbaijani readers for years, who "doesn't melt the ice of happiness" even after he was acquitted, and who was born to a resentful fate only after Azerbaijan gained independence....Ahmad Javad "Joshma" (1916). "The Wave" (1919). "Class struggle "(1921). He is the author of the books "Seirlar" (1958), "The Roaring Black Sea" (Ankara 1991), "Selected Works" (1992), a large amount of journalistic articles and dozens of publications. The first anthem, the first march, the first flag of Musavat were associated with his name, and the first witness 37 and the first victim he brought to the altar was Ahmed Javad.

Keywords: Ahmad Javad, Independence, Respublic, Herald of Truth

Sən öylə bir şerisən ki, sevməyənlər anlamaz!

Özü günəş, bəxti kölgəli şair.

Özümü şeirləri ilə dastan yaratdı, yoxsa yazdığı şeirlər ilə özümü dastana döndü? Şeirlər şair ömrünün dərdi sevincindən, kədəri sevgisindən çox olur. İndi bizim bu başı bəlalı taleyimizin dərdi- səri də, kədəri də sevdamızmıydı?

Ey öz qələmi ilə vərəqin ürəyin yarıb, mürəkkəbin qanını axıdan şair " Çeynənən bir ölkənin Haqq bağıran, amma batırılan, susdurulan səsi – Əhməd Cavad.

Azərbaycan ədəbiyyatına ötəri bir nəzər salsaq, "İntibah"deyəndə ağıla ilk gələn Nizami, "Üsyan " dedikdə Nəsimi, "Məhəbbət " deyəndə Füzuli, " Mədəniyyət "dedikdə Hüseyin Cavid, " Cümhuriyət " dedikdə isə hamıdan əvvəl Əhməd Cavad düşür. Necə deyərlər, üç rəngli poeziya bədii yaddaşa hamıdan əvvəl Əhməd Cavad qələmi ilə həkk olubdur. O, Göy Gölün mavisindən, dan yerinin qızartısından, təbiətin yaşılından, Ay ulduzu səmadan qopararaq bədii ədəbiyyatımıza can vermişdir .

Sən Ey hilal, al qoynuna

Aldın göydən yıldızı!

Məftun etdin sən kəndinə

Ən sevdalı bir qızı !

İstiqlal dedikdə ilk yada düşən, şeirləri dillər əzbərinə çevrilən, misraları yaddaşlara hopan, vətən, millət sevgisi ilə bərabər böyük eşqi Şükriyyə ilə də tez-tez məhəbbət dastanı kimi xatırlanan böyük şair Əhməd Cavad... Onu duymadan, misraları hiss etməyib şairin ruhuna toxunmadan, bəndələrə hörülmüş sətirlərin sehrini açmaq çətindir .

Təlatümlü həyat keçirən ədib 1892 – ci ildə 5 may tarixində dünyaya gəlmiş, həyatın fırtınaları ilə elə uşaq yaşdan mübarizə aparmağa başlamışdır. Atasının ölümü, doğulduğu yeri tərk etməsinə baxmayaraq kiçik adımlarla böyük zirvələrə irəliləmiş, təkcə öz millətinə deyil qardaş Türkiyəyə də öz işləri ilə yardım etmiş, « Qafqaz könüllü hissəsi » sıralarında bir əlində qələm, bir əlində silahla döyüşmüş, həm təhsil, həm xeyriyyə yardımları ilə dəstək olmuşdur. AXC günəşinin doğması ilə yaradıcılığına nəşə gəlmiş, sevinci sətirlərə sığmamışdır.:

Ey tanrının cənnət uman qulları

Mən cənnəti bu dünyada bulmuşam .

Aramaqdan bezdiyiniz yolları ,

Axtarmadan mən sevdada bulmuşam!

Şair əsərində dediyi kimi öz həqiqətini tapmışdı və tapdığı bu həqiqətə cani könüldən inanırdı. Lakin onun bu inancı öz məhvinə səbəb oldu. Eşq ilə könül verdiyi bu vətən eşq ilə də sonunu gətirdi. O məhz milli ruhlu şeirlərinə, məhz Müsavatla münasibətinə, məhz istiqlal carçısı olduğuna görə Sovet dövründə təqiblərə, təzyiqlərə məruz qaldı .

Şairin taleyi haqda fikirləşdikcə insanın qəlbini etiraz çıxışları bürüyür . Axı Niyə? Nəyə görə? Nə üçün? sualları fırtınalar qoparır.

Axı niyə həyatını, ruhunu, canını, əməyini, təhsilə, xeyriyyəyə, dövlət və millətinə sərf edənlər düşmən elan edilir? Məhv edilmək, dünyadan izini silmək qorxusu ilə üz-üzə, göz-gözə dayanıb ölümün nəfəsini kürəyində hiss edəsən, lakin susmayasan. Nə qədər " qələm yoldaşları ", "dostları" leşə daraşan qarğa quzğun kimi pusquda durduğunu, himə bəndmiş kimi üstünə şığımağa məqam gözlədiyini biləsən, görəsən, lakin sadəcə gülimsəyəsən.

Neyləyək ki, fələk çox yaman sıxdı.

Onsuzda viranə qəlbimi yıxdı.

Dostlarımın çoxu vəfasız çıxdı,

Heyrətdə qurudu qanım, Yelena ! 1935, 10 iyul

Tək olduğunu bu dünyada bir də tənha qalasan. Onsuz da tək olan ruhunun duşmənçiliklə dolu mühitdə getdikcə qoduğunu, ayaqlarının yerdən üzüldüyünü görəsən, ölümün hənirtisini, nəfəsini daha dəqiq, daha aydın hiss etməyə başlayasan. Ən əsas da mənəviyyatsız bir gücün qarşısında nə qədər gücsüz olduğunu qəbul etməli olasan. Yaralanasan amma haqq səsi ilə yenə çırpınarsan.

Yaralıdır könlüm quşu yaralı,

Yaralandı yazıq şair olalı.

AXC – nin süqutundan sonra şairin yaradıcılığı dumanlı təzahür etmiş, poeziyasında kədər müşahidə olunmuşdur. Düşmən cəbhəsi tərəfindən təqiblərə məruz qalmasına baxmayaraq qələmi susmamış, haqq səsi boğulmamışdır. Mən Çeynənən bir ölkənin Haqq bağıran səsiyəm deyərək amalını hayqırmışdır. Ədibin həyatını pərdələr ayırsaq, son pərdəni sovet qaranlığında itən şair adı ilə adlandıra bilərik. Əhməd Cavad yaradıcılığının son dövrü sovet dövrünə təsadüf edir. Bu mərhələdə şairin yaradıcılığında müxtəlif mövzulara təsadüf edə bilərik. Əslində, mətləbə belə bir aydınlıq gətirə bilərik ki, şairin yaradıcılığı hansı mövzuda olmasına baxmayaraq əsərlərinin hər birində sətiraltı məna, gizlənmiş duyğular, boğulan hayqırışlar vardır. Şairin təbiət və məhəbbət lirikasında " Göy Gölü" xüsusi fərqlənəndirmək olar. Cəsarətlə demək olar ki, poeziyanın qədəhini Göy Göldən doldurub içən, ilk təbiət aşiqi və nəğməkarı Əhməd Cavaddır. Sonralar Göy Gölün şeir payına şərik çıxanlar az olmayıblar və istisnasız sonrakı bu şeirlər hamısı həmişə bu Göy göl nemətini ilk dəfə məhz Əhməd Cavadın qaldırdığı bu badədən süzərək nuş ediblər. Lakin " Göy göl " şeiri öz gözəlliyi ilə şairin həyatına iz qoymuş, öz dərin mənası ilə şairin həbsinə qədər gətirib çıxarmışdır.

Sənin gözəlliyin gəlməz ki, saya,

Qoynunda yer vardır yıldıza aya.

Oldun sən onlara mehriban daya,

Fələk büsatını quralı, Göy göl! Göy göl ,1925.

Ümumiyyətlə, Əhməd Cavadda romantika və simvol metafora və obrazlılıq çox qüvvətlidir. Yalnız iki roman, iki metafora fərqləndirmək kifayətdir: "Qara dəniz " və "Dəli Kür "

Nəsrin dəli kürünü İsmayıl Şıxlı yaradıb, şeirin dəli Kürü Əhməd Cavadın həm özü, həm də poeziyası idi. Coğrafi baxımdan Araz nisbətən dar, məhdud sahələri əhatə etsə də, Əhməd Cavad poeziyası bütünlükdə Kürün əhatə etdiyi üfüqlərdən keçir, sahillərdən çıxır .

Dolaşıb dağı, daşı

Qatırım ol,yük daşı .

Əyil, Kürüm, əyil keç !

Meydan sənin deyil, keç ! Bakı ,18 aprel ,1930.

Şairin yaradıcılığının bir hissəsini məhəbbət mövzusunda yazılan əsərlər təşkil edir. Onun əsərlərində başlıca motiv sevgilisi, könül verib sevdiyi, həyat yoldaşı, Şükriyyə xanımdır. Şükriyyə xanım Əhməd Cavad poeziyasına elə bir iz salmışdır ki onu silmək, danmaq mümkünsüzdür.

Bir gülsən, dərmişəm gənclik bağından,

Bir gülü, çiçəyi dərmərəm sənsiz !

Kam aldım ömrümün oğlan çağında ,

Bir bağa, baxçaya , girmərəm sənsiz! Gəncə 1917

Misraları ilə başlanan « Şükriyyəm üçün » şeiri tək şeir kimi deyil musiqi kimi də müasir dövrdə ən maraqlı nümunələrdən birinə çevrilib. « Qurban olduğum »« Sən ağlama mən ağlaram » şeirləri bütün bunlar Azərbaycan poeziyasının ən gözəl əsəri kimi həllə uzun illər yaddaşlarda qalacaq sevgilərə şahidlik edib, sevən könüllərə təskinlik gətirəcək .

Şairin Sovet dövrü yaradıcılığda ki kədər sadəcə cəmiyyətdə üzləşdiyi haqsızlıqlar , zamanın ictimai problemi ilə əlaqədar olmamış , həyatda ən böyük zərbəni qızını itirməsi ilə almışdır . Bu qəm onun yaradıcılığımda da öz əksini tapmış “ Almasın üçün ” “ Qızıma ” “ Qızım üçün ” və.s şeirlərini yazmışdır.

Mənə də yer göstər, dincəlim ,qızım !

Yalnızlıq yamandır ,qoy gəlim qızım! 10 Oktyabr,1935

Deyilənə görə şair “Səsli qız ”poemasınıda qızından ilhamlanaraq yazmış « Mən ki , səndən doyamamışdım , Quş qonmağa qoymamışdım.» deyərək kədərini ifadə edir .

Şair həyət yanğısını şeirlərində ifadə etmiş , həyatının bir gül tək solduğunu , tərk dərdin bu dünyadan ayrılıq olduğunu ifadə etmişdir . Tez- tez özünə sual verən şair həyatın nə üçün belə amansız olduğunu anlaya bilmir.

Fəqət solan ortalıqda gülümdür ,

Mənim dərdim ayrılıqla ,ölümdür !

Mən doğrusu ,daim gülmək istərəm ,

Nə öldürmək ,nə də ölmək istərəm ! Qusar ,1921 , 3 mayıs

Əsərin digər misralarına nəzər salsaq şairin könlünün həyat eşqi ilə çırpındığını . Gələcəyə ümid ilə baxdığını görmüş olaraq . Yersiz müharibələrə son qoyulmasını arzu edən şair həyəta qarşı baxışı bəndlərdə öz şəffaflığı ilə verilmişdir .

AXC- nin süqutundan sonra Əhməd Cavad şeirində ahəng dəyişir könlündəki rübabın da qürubu başlayır . “ Nə yazım ” ,“ olsun qoy ”, “ Unutulmuş sevda ” “Aya ” və,s kimi əsərləri qələmə alır.

Bəlkə sən anmadın mənim adımı ?!

Bilməm xatirində yerim qaldımı ?

Mən bir çiçək quşu – pozmam adımı,

Güllər bilməsdə ,tikanlar bilər . Dərbənd ,3 may ,1920

Ən sona qədər Əhməd Cavad elmin dünyaya dediyi ən böyük yalana uymur . Mənəvi genosidə , ideya, vicdan terroruna duruş gətirir ,haqqın sözünü həqiqət silsiləsini tiranın və nadanın düz gözünün içinə çırpır. Sovet ideologiyasını təbliğ edən " kur " ," Pambıq dastanı " kimi əsərləri qələmə almasına baxmayaraq repressiyadan qurtula bilmir . " Qələm dostlarının " ona qarşı durması , haqq səsinin boğulması ilə zamana təslim olmuş Hüseyin Cavid deyimi ilə desək " Qırılmış amma əyilməmişdir " Pleniumlardakı çıxışlarında etirazlar etmiş , bir sıra məqalələrin müəllifi olmuşdur . Yeni ruha tərənnüm etməyə çalışacağını bildirmişdir ,lakin ömrü çalışacağı qədər uzun olmamışdır.

Bu mübarizədə həm qalib ,həm məğlub olan şair . Onu bu mühazirədə qalib edən şeirləri idi . Zaman sinə gərdilər, yaşadılar ,qaldılar bundan sonra da yaşayacaqlar . Məğlub edən isə süqut edən dövləti, inancı idi . Məmməd Əmin Rəsulzadənin – bir kərə yüksələn bayraq , bir daha enməz dediyi bayrağa adını haqq səsi ilə yazan şair, Sən, öyle bir şeirsən ki , sevməyənlər anlamaz !

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1.Əhməd Cavad Seçilmiş əsərləri " Şərq -Qərb" Bakı - 2005

2Əhməd Cavad Sən olasan Gülüstan " Təhsil " Bakı - 2012

3 Bədirxan Əhmədov XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı " Elm və Təhsil " Bakı -2011

4 İnternet Resursları

HİCİV YAKLAŞIMININ EDEBİ-TARİHSEL PERSPEKTİFİ VE TEORİK-ESTETİK FİKRİ LİTERARY-HİSTORİCAL PERSPECTİVE AND THEORETİCAL-AESTHETİC İDEA OF SATİRE APPROACH

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dosent Gülşən Ağabəy,

Açar sözlər: satira, baxış, nəzəri-estetik, janr, növ, pafos

Bədii fikir tarixində özünəməxsus yeri olan satira zaman-zaman ədəbi düşüncədə qabarma və çəkilmələrlə müşaiyət olunmuş, gah ədəbiyyatın aparıcı qollarından birinə çevrilmiş, gah bir janr səviyyəsinə yüksəlmiş, gah da bir xüsusiyyət olaraq bədii təfəkkürün ifadə vasitələrindən biri olmuşdur. Obrazlı təfəkkürün əsas formalarından və ifadə vasitələrindən biri kimi satiranın gülüş, yumor, komizm və s. formaları zaman keçdikcə bədii düşüncədə müəyyən yer tutmuş, bəzən hər hansı bir yazıçı, dramaturq və şairin əsas yaradıcılıq kredosuna çevrilmişdir. Bəzən də gülüş və satira hər hansı bir əsərdə faciəvilik, yaxud ciddiliklə paralel olaraq çıxış etməklə həmin əsərin janrını da müəyyənləşdirmişdir. Gülüşlə kədərin bu qoşa tandemi, hər şeydən əvvəl, həyat hadisələrindən, həyatın dərk olunmasından və onun ifadə edilməsindən irəli gəlirdi. Çünki insan həyatında gülüşlə kədər, faciəviliklə komiklik həmişə qoşa qanad kimi çıxış edir. Bu mənada həyatı əks etdirən əsərlərdə də satira, yumor və gülüş həyatın təsviri zamanı gerçəkliyin ifadə vasitələrindən birinə çevrilmiş olur. Xüsusilə XIX yüzildən başlayaraq satira Azərbaycan ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. M.F.Axundzadə yaradıcılığında komediya və nəsr yaradıcılığında təzahür edən bu xüsusiyyət, eləcə də onun müasirləri Mirzə Baxış Nadim, Baba bəy Şakir poeziyasının ifadə vasitələrindən birinə çevrilir. Tənqidi realizm cərəyanı isə bütünlüklə bu istilahdan bir silah

kimi istifadə edir və bir müddət Azərbaycan ədəbiyyatının bütün janrlarında (nəsr, dramaturgiya, poeziya və s.) hegemonluğunu davam etdirir. Nəcəf bəy Vəzirovla, Nəriman Nərimanovla dramaturgiyada, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevlə dramaturgiya və bədii nəsrdə, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Əliabbas Müznib, Əli Razi Şamçızadə və başqalarının yaradıcılığında poeziyada təzahür edən satira özünün intibah dövrünü yaşayır və satiranın sonrakı inkişafı üçün perspektivlər açılır. Satira poeziyada Mirzə Ələkbər Sabirlə özünün ən yüksək zirvəsinə qalxır. M.Ə.Sabir ədəbi məktəbinin əsas silahlarından biri satira Azərbaycan poeziyasında yeni mərhələsini yaşayır. Sonrakı mərhələdə də Sabir satirasının əks sədası davam edir; doğrudur, Sabir zirvəsində olmasa da satira Azərbaycan ədəbiyyatını heç zaman tərk etmir.

Lakin satiranın bu qədər inkişaf yolu keçməsinə rəğmən, milli ədəbiyyatşünaslıqda onun elmi-nəzəri araşdırması zəif aparılmışdır. XX yüzil Azərbaycan satiriklərinin yaradıcılığı, əsərlərinin təhlili, eləcə də ədəbiyyatın satirik inkişaf yolu haqqında çoxlu tədqiqatlar aparılsa da satiranın nəzəri əsasları, estetik mahiyyəti, dünya nəsəri fikrindəki yeri və statusu ilə bağlı epizodik araşdırmalar aparılmışdır. Dünya ədəbi-nəzəri fikrində isə satiranın mahiyyəti və bədii təfəkkürdəki yeri və mövqeyi haqqında kifayət qədər aparılan araşdırmalar onun estetik idealının funksionallığını ortaya çıxarmış olur.

Dünya bədii fikrində gülüşün, yumorun, satiranın təzahürü həm də onun elmi-nəzəri qiymətləndirilməsini zəruri etmişdir. Yunan komedioqrafı Aristofanın "Buludlar"ı ilə təzahür edən satira dərhal da Aristotelin araşdırmalarının diqqət mərkəzinə düşür. Aristotel özünün "Poetika" əsərində satiranın, gülüşün və komizmin xarakterini açmağa çalışmışr. Böyük filosof poeziya sənəti haqqında danışarkən şairlərin şəxsi xarakterinə görə iki yerə bölündüyünü bildirərək yazır: "...belə ki, daha ciddi şairlər gözəl əməlləri, həm də özlərinə bənzər adamların əməllərini təcəssüm etməklə məşğul olmuş, daha yüngülləri isə əvvəllər gülməli nəğmələr yazmaq yolu ilə yaramaz adamların əməllərini əks etdirmişlər" (1, 49).

Komediyada da "gülməlini" "eybəcərliyin" bir hissəsi hesab edən filosof gülməlini "heç kəsə iztirab və zərər verməyən, hər hansı müəyyən bir səhv və çirkinlik" adlandırır və "Afina komik şairlərindən birinci olaraq Kratet, yambik şeirlərdən əl çəkib, dialoq və fabulaları ümumi şəkildə tərtib edib işləməyə başlamışdır" (1, 52-53) qənaətinə gəlir.

Başqa bir klssik nəzəriyyəçi Bualo da özünün "Poeziya sənəti" adlı kitabında satiradan bəhs edir və onun mahiyyətini "...dünyada yamanlığı və şəri deyil, yaxşılığı və xeyirxahlığı yaymağa meyil etdiyinə görə həqiqətin saf və aydın mənası satirada əks edir" (2, 42)-deyə xarakterizə edir və qədim yunan şairləri Horatsinin, Yuvenalın, Litsilinin, Flakkın satirik şeirlərini təhlil edərək diqqəti satirik əsərlərin məzmununa yönəldir. Görkəmli nəzəriyyəçi satiranı "gülüşlə qəzəbi azaldan""qılınc qədər kəskin", "alovlu və yandırıcı" xüsusiyyətlərə malik hesab etsə də, Aristotelin fikrinə müvafiq olaraq "kin və qəzəb" doğurmadığını da yazır. Bu cəhətdən onların fikirləri üst-üstə düşür. Bualo yazır: "Azad təxəyyül oyunundan doğan bu qəbil şeirlər (satirik şeirlər nəzərdə tutulur-G.A.) dildən-dilə keçərək...bizi güldürür və coşdurur, lakin bizdə qəzəb və kin doğurmur" (2, 43).

Dünya bədii təfəkkürünün ifadə vasitələri və yaxud obrazlı desək "tikinti materiallarından" biri olan satira və gülüş sonrakı nəzəriyyəçi alimlər və estetiklər də qiymətləndirməyə, onun bədii təfəkkürdəki yerini və mövqeyini dəyərləndirməyə çalışmışlar. Ş.Monteskyö, Kant, Hegel, Feyerbax, K.Marks, F.Engels, Z.Freyd və başqa filosoflar komizm, yumor, satira və onun xüsusiyyətləri ilə bağlı mühakimələr yürütmüşlər. Lakin satiraya onlar arasında münasibətdə həmişə müxtəlif fikirlilik yaranmışdır; hətta uzun müddət onun yerini müəyyənləşdirməyə çətinlik çəkmişlər. Böyük filosof Hegelin fikrincə: "Adi nəzəriyyədə satira ilə necə davranmağı bilmirdilər və onun yerini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirdilər. Ondan ötrü ki, satirada epik heç nə yoxdur, eyni zamanda onu lirikaya da aid etmək olmaz" (3, 224).

XIX rus ədəbiyyatının klassikləri bədii yaradıcılıqda olduğu kimi, nəzəri düşüncədə də satira, yumor və komikliyin qiymətini verməyə çalışmışlar. V.Belinskinin, A.Gertsenin, N.Dobrolyubovun, N.Çernışevskinin əsərlərində mümkün olduğu qədər gülüşün xarakteri, mahiyyəti və onu doğuran səbəblərlə bağlı elmi-nəzəri fikirlər söylənmişdir. Lakin marksist estetikləri problemə öz münasibətini bildirərkən daha çox materialist düşüncəni önə çəkmişlər. Satiranın bədii təfəkkürdəki rolu, janrlararası əlaqə məsələsində də tədqiqatçı və nəzəriyyəçilər arasında fikir müxtəlifliyi hələ də qalmaqdadır. Bu fikir müxtəlifliyi daha çox satiranın yaranması, xarakteri və bədii təfəkkürdəki yeri ilə bağlı olmuşdur. Bəzən satiranı öldürücü, ifşaedici tənqid kimi qəbul etmiş, satira anlayışının özünün mahiyyəti təhrif edilmişdir. Satiranı tənqidlə qarışdırmağın düzgün olmadığını önə sürən V.Belinski "Hələ bu harasıdır, satiraya, paskvilə də tənqid deyirlər" (4, 123) deyərkən məhz bunu nəzərdə tutmuşdur. Satira ilə tənqidin fərqli anlayışlar olduğunu nəzərdə tutan ədəbiyyatşünas B.Əhmədov yazır: "...satiranı tənqid hesab etdikləri kimi, hər cür tənqidi də çox zaman satira ilə qarışdırırlar. Bu qarışıqlıq hər iki prosesdə eyni yanlış nəticəyə gətirib çıxarır. Hər cür tənqidi satira hesab edənlər həyatda olduğu kimi, ədəbiyyatşünaslığımızda da mövcuddur. Lakin hər hansı tənqid (istər ədəbi tənqid, istərsə də şəxsi tənqid) hələ satira olmadığı kimi, hər hansı satira sözün həqiqi mənasında tənqidi ehtiva etmir. Tənqid satira deyil, ayrılıqda yumor, sarkazm da deyil, satira isə yalnız tənqid olmayıb özündə estetik idealı yaşadan tənqidin bir növüdür" (5, 25).

Satiranı bəzən Hegelin dediyi kimi hara qoymaq, nəyə (janra, xüsusiyyətə!) aid etmək məsələsində də mübahisələr düşür ki, bu da satiranın hələ nəzəri cəhətdən tam öyrənilmədiyini göstərməkdədir. Əslində isə satira yunan sözündən götürülmüşdür. Satira sözü (latınca -satura) "qarışıq" mənasını ifadə edir. Bir çox qədim Roma şairləri şeirlərini gülüş, ibrətedici formada yazırdılar. Burada, əsasən təmsil, lətifə, məişət səhnələrindən istifadə olunurdu. Bundan sonra satira bədii ədəbiyyatın müxtəlif janr və formasında çıxış etdiyi kimi, satira anlayışı da özündə müxtəlif məzmunu, çalarları ehtiva etdi. Satira getdikcə əsərlərin məzmununa keçdi, insan xarakterini müəyyənləşdirdi, ümumiləşmiş insan obrazları yaranmağa başladı. Tənqidi realizm mərhələsində isə satira daha çox ictimai-siyasi hadisələrin mərkəzinə daxil olmuş, həyatın realist təsvirində satirik tipikləşmədən maksimum dərəcədə istifadə edilmişdir.

Nəzəriyyəçilər, estetiklər satiranın növ, janr, üsul, vasitə olması barədə də yekdil fikrə gələ bilmirlər, çünki satira bir müddət bir janr olaraq bədii düşüncənin aparıcı qolunu təşkil etməsinə rəğmən, janr anlayışını bütünlüklə özündə ehtiva etmir. Eyni zamanda satira janr anlayışının məzmunu və mahiyyəti ilə tam olaraq üst-üstə düşmür. Hər-halda satiranın çağdaş durumu ədəbiyyat nəzəriyyəsinin satira ilə bağlı klassik təsnifatına uyğun gəlmir. V.Belinski ədəbiyyatı növlərə və şəkillərə bölərkən ("Ədəbiyyatın növlərə və şəkillərə bölünməsi") epiqrammatik ədəbiyyatın xarakterində ədəbi növə məxsus xüsusiyyətlər görərək yazır: "Keçən əsrdə epiqramma (həcvnvislik) ədəbiyyatın digər növləri arasında görkəmli bir yer tuturdu. Bəzi şairlər o zaman epiqramma yazmaqla məşğul olardılar. İndi bu, ya şairin bir şıltaqlığı, ya da başqasının üzünə vurduğu bir sillədir" (4, 85).

Rus filosof və nəzəriyyəçisi N.Çernışevskiyə görə isə "satira" sözü də "yumor" kimi ikimənalıdır; yəni satira bir mənada bədii əsərin növünü müəyyənləşdirdiyi kimi, digər mənada isə gülüşün xarakterini, emosionallığını, onun çalarlarını müəyyənləşdirir (6, 18). N.Çernışevskinin satira sözünü iki mənada işlətməsi, hər şeydən əvvəl, bu terminin mahiyyətindən və funksionallığından irəli gəlir. Çünki bədii əsərdə satira hər iki funksiyanı daşıyır. XX əsrin nəzəriyyəçi alimləri də satiranı "dar" və "geniş" mənada işlətməklə, demək olar ki, N.Çernışevski təsnifatını təkrar etmiş olurlar. Ədəbiyyatşünaslardan B.Dzemidok, Y.Elsberq və başqaları dar mənada satiranı ədəbi janrlardan biri, geniş mənada isə gülüşün öldürücü və dəhşətli forması olaraq işlətmişlər. Bu cəhətdən rus ədəbiyyatşünası L.A.Plotkinin

satira termininin məzmun çalarlarını əks etdirən fikirlərinə nəzər yetirək: "Satira ədəbiyyatın ayrıca janrı deyildir. O, həm eposda, həm lirikada, həm dramaturgiyada iştirak edir. satirik məqsəd üçün roman, povest, pyes kimi hər bir janrdan istifadə etmək olar. Lakin elə janrlar da vardır ki, təkcə satiraya məxsusdur; hekayə və şeir "satirik, yaxud qeyri-satirik ola bilər, təmsil, epiqram, parodiya, pamflet, felyeton isə ancaq satirik əsərlər kimi qəbul edilə bilər" (7, 6).

Burada həqiqət odur ki, satira digər janrlardan və növlərdən fərqli olaraq bütün janr, forma və növlərdə təzahür edə bilir. Hətta belə deyirlər ki, satira incəsənətin bütün növlərində (yalnız arxitekturadan başqa) bu və ya digər şəkildə təzahür edir. Məsələn komediyada onun janrını müəyyənləşdirən satira pyeslərdə, hətta faciəvi əsərlərdə belə dialoq və monoloqlarda çox sıx-sıx işlədilir. Hətta faciəviliklə yanaşı çıxış edərək tragikomizm janrının yaranmasında bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi çıxış edir. Hətta roman janrında belə satira onun janrını müəyyənləşdirən xüsusiyyətə çevrilə bilir. Dünya ədəbiyyatında bu cür nümunələrə rast vardır. Servantesin "Don Kixot" romanını məhz bu cür əsər adlandırmaq mümkündür. Elə Azərbaycan ədəbiyyatında da Seyfəddin Dağlının satirik romanları onu deməyə əsas verir ki, satira hətta romanlarda belə yalnız epizodik şəkildə təzahür etmir, həm də onun janrını və formasını müəyyənləşdirir. Poeziyada da satira həm dar, həm də geniş məna çalarlarına malikdir.

Rus satira nəzəriyyəçiləri A.Vulis, L.Yerşov, D.Nikolayev və başqaları çoxsaylı elmi tədqiqat əsərlərində bu dilemmanı açmağa çalışmışlar. Nəzəriyyəçi alim Q.Pospelova görə: "...belə bir dəbi növün varlığından söhbət belə gedə bilməz. satira həm eposda, həm lirikada, həm də dramatutgiyada mövcud ola bilər" (8, 224). Bu fikir ona görə düşündürücüdür ki, satira burada mövcud olan hər üç növdə bərabərhüquqlu şəkildə iştirak edir. Y.Elsberq satiranı "həqiqətin təsvirində xüsusi ideya-bədii prinsip" (9, 9) adlandırır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı da XIX və XX yüzillər satirik şeirindən bəhs edərkən satirik şeir ifadəsindən daha çox satira sözünü işlətməyi üstün tuturlar. Ədəbiyyatşünaslardan F.Qasımzadə, Ə.Səidzadə, K.Məmmədov, M.Məmmədov, X.Məmmədov, F.Hüseynov və başqaları Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi və başqa şairlərin satirik şeirlərdən danışarkən satira sözünü işlədirlər. Halbuki bu şairlərin şeirlərində satira janr rolunu oynamaqdan daha çox bir xüsusiyyət təşkil edir.

Azərbaycan bədii düşüncəsində satirik pafosun bütün janr və formalar üzrə təzahüründən təxminən iki əsrə yaxın yaşı olmasına baxmayaraq, onun nəzəri cəhətdən araşdırılması XX əsrin ortalarından başlayır. İlk dəfə olaraq filologiya üzrə elmlər doktoru Aydın Abıyev satiranın statusu məsələsinə polemik münasibət bildirməyə çalışaraq "Satira janrdırmı?" məqaləsini yazmışdır (10). Satiranın hazırkı statusuna nəzər salan tədqiqatçı "satira janrı" ifadəsi ilə razılaşmayaraq "onun əhatə etdiyi zəngin, mürəkkəb məna çalarlarını hərtərəfli ifadə etməkdən uzaqdır" (10, 11) deyə əksər nəzəriyyəçilərin yolu ilə gedərək satiranı "janr" hesab etmir; bu doğrudur. Bəs onda satira nədir və onu haraya daxil etmək olar.

Prof. Mehdi Məmmədovun qiymətləndirməsində isə satiraya ədəbi-bədii üsul kimi baxılır və müstəqil janr kimi yanaşılmır. O yazır: "Satira bir ədəbi-bədii üsul kimi bütün janrlarda tətbiq olunur. Nəsrdə (hekayə və romanlarda), poeziyada (şeir və poemalarda), dramatutgiyada (komediya, dram, hətta bəzən tragediyada belə) satira elementlərinə rast gəlmək mümkündür. Satiraya müstəqil janr tərifi vermək olmaz. Lakin hər bir janrda satirik əsər yaratmaq olar" (11, 162).

Filologiya üzrə elmlər doktoru, prof. Bədirxan Əhmədov isə problemə kompleks yanaşaraq satiranın həm tarixi inkişaf yoluna nəzər salmış, həm də onun nəzəri və təcrübi funksiyasını müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. satiranın bir vaxtlar "yalançı ədəbi növ" kimi bir vaxtlar qəbul olunduğuna diqqət çəkən ədəbiyyatşünas onun statusu ilə bağlı verilən

qiymətlərin ziddiyyətliliyinə və müxtəlifliyinə diqqət çəkərək yazır: "Həqiqətdə isə bir janr (təmsil, epiqramma, lətifə, pamflet və s.) olaraq yaranan satira getdikcə bu müəyyənlikdən çıxaraq, əsərin ideya məzmununa, strukturuna hopur. Satiranın "yalançı ədəbi növ" kimi qəbul olunduğu vaxtlar da olmuşdur. Satira həm də pafosdur" (5, 32).

Akademik İsa Həbibbəyli isə son tədqiqatlarında satiradan yalançı deyil, həqiqi ədəbi növ olaraq bəhs edir. antik dövrdüən çağımıza qədər bədii düşüncədə və elmi-nəzəri ədəbiyyatda satiranın inkişaf yoluna nəzər salan görkəmli alim ədəbiyyatın növlərə ayrılmasına dair klassik təsnifatı, onun dəyişilməz qalması ilə razılaşmayaraq bu sıraya satiranı da əlavə edir (94, 481). Görkəmli ədəbiyyatşünasın fikrincə, ədəbi növlərin arasında böyük Çin səddi çəkmək mümkün deyildir, ona görə ki, bu ədəbi növlərin hər birinin özünəməxsusluqları olduğu kimi bir-birinin taleyində və zənginləşmsində də müəyyən rol oynayırlar (12, 485).

Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da gec də olsa, satiraya elmi-nəzəri baxış ifadə olunur və akademik İsa Həbibbəylinin simasında satiranın mövqeyi və statusuna müəyyən bir aydınlıq gətirilir. Biz də bu fikirlə razıyıq, ona görə ki, çağdaş satiranın xarakterini və statusunu yeni mövqedən əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Aristotel. Poetika. Bakı, "Azərnəşr", 1974, 171 s.

2. Bualo. Poeziya sənəti. Bakı: "Azərnəşr", 1969,

3. Гегель Г. Эстетике. В 4-х т. Т. II, Москва: "Исскуство", 1973, 456 с.

4. Belinski V.Q. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Azərnəşr", 1948, 272 s.

5. Əhmədov B. Azərbaycan satirasının inkişaf problemləri (1920-1980-ci illər). Bakı: "Elm", 2000, 296 s.

6. Чернышевский Н.Г. Полное собр.соч. В 15 т-х. Т.3, Москва: 1949, 344 с.

7. Плоткин Я. А. О путях развития русской сатиры. М.-1, 1960

8. Поспелов Г. Теория литературы. «Высшая школа», М., 1978, 350 с.

9. Эльсберг Я.Е. Вопросы теории сатиры. «Сов. Писатель», М., 1957, 426 с.

10. Abıyev A. Satira janrdırmı? AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. 1974, N4, s. 169-175

11. Məmmədov M. Həyat və sənət yollarında. Bakı: "Azərnəşr", 1965, 235 s.

12. Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı: "Nurlan", 2007, 696 s.

THE PORTRAYAL OF PARENTS IN ARABIC AND UZBEK PROVERBS

Sattorova Xabiba Dilshod qizi[1]

[1]Student, Oriental University, Tashkent, Uzbekistan, ORCID: 0000-0002-0666-0130

Abstract

Parents are among humanity's most sacred values, and their image is revered with great respect in the folklore of nearly all peoples. Parents are the primary source of a child's life and the most crucial factor in their spiritual and moral development. For this reason, the symbols of father and mother hold a special place in the proverbs of both Arab and Uzbek peoples. Through these unique representations, the people's attitudes towards family, religious and cultural values, and educational perspectives are revealed. In Arab proverbs, the father is predominantly portrayed as a pillar of support, a protector, and a guide, while the mother is depicted as the embodiment of mercy, love, and nurturing. The formation of these perspectives is profoundly influenced by Islamic teachings, hadiths, and religious values.

In Uzbek proverbs, the father is characterized as the head of the family, the educator, and the cornerstone of the household, whereas the mother is portrayed as the source of affection, the mistress of the house, and the foundation of the family's role in society. These representations are rooted in the centuries-old customs, family traditions, and values of the Uzbek people. In the oral tradition of Arab peoples, particularly in their proverbs, the image of the father is treated with special reverence. The father figure is primarily portrayed as the unifying force of the family, serving as its pillar and protector. Arab culture has regarded the family as society's most sacred value, elevating the father's position to a place of utmost importance at its core. In

proverbs, the father's principal duties are depicted as providing for the family both materially and spiritually, offering guidance to children, and directing them towards the right path in life. Consequently, the father's shadow is interpreted as a symbol of "security," "safety," and "protection".

A child learns by example from their father, and the father's virtues are reflected in the child. This proverb emphasizes the transmission of upbringing and inherited values. In Arabic proverbs, another aspect of the father is portrayed as a source of wisdom and experience. Since ancient times, the advice of the older generation has been considered sacred in Arab society. Consequently, a father's words have been respected not only within the family but also in society at large. A father serves as a life school for a child, a mentor, and a guide in making the right decisions. Furthermore, in Arabic proverbs, the father is recognized as a crucial educational factor in the personal development of the child. The father is also revered as the conveyor of family values from generation to generation, the continuation of lineage, and the protector of family honor.

Keywords: Arabic proverbs, Uzbek proverbs, fatherhood, motherhood, family values, cultural traditions, Islamic teachings, parental roles, folklore, moral education, upbringing.

INSCRIPTIONS ON THE TOMBSTONE OF THE KAFFAL SHASHIY MAUSOLEUM

Rayimjonov Sayidolim Madaminjon ugli[1]

[1]Lecturer, Department of Oriental Languages, Oriental University, Tashkent, Uzbekistan, OrcID raqami: 0009-0007-4270-6342

In front of the entrance to the Mausoleum of Qaffol Shashi, in a small square, there are 4-5 tombstones with inscriptions.

These stones date back to the Ashtarkhanid period in terms of their shape and material. These monuments may belong to the Samarkand stone carving school. The presence of such stone inscriptions here indicates that the Kaffal Shashi cemetery and its surroundings previously occupied a larger territory in this area. The tombstones were prepared for representatives of the upper religious stratum of Tashkent. Over time, the inscriptions on the stones became less visible under the influence of snow, rain, and external influences. However, it was possible to identify and read some names in it. In any case, the reading of some names also helps to determine their genealogy. Based on the information found in the tombstones, by comparing the names in other genealogies and genealogies, we can get an idea of who is buried here and representatives of which families. In addition, the genealogy of this family will be restored, new information and data will be introduced into its history, and new facts will be introduced into the history of this complex. Among the stones whose owners' names remain unidentified, poetic texts, specifically elegies, are noticeable. These texts, in turn, reflect the worldview and literacy level of that era. Currently, it is speculated that excerpts from a ghazal by the great Persian poet

Saadi Shirazi might be inscribed on one of the stones. Some stones also feature sacred words or phrases.

Below are the texts and translations of the deciphered stone inscriptions. The tombstone№.1 is made of gray carved marble. The stone is chest-shaped. The surface is well-processed and polished. There are no unnecessary decorations in the corners. Along the upper part of the stone is a single-row shadow, i.e., a stalactite. The text of the inscriptions is arranged in four lines or four lines. The text was created using the Naskh script of the Arabic-Persian script. In the corners of the stone, unnecessary decorations and methods in the form of half-columns were not developed.

Tombstone №1: Text in the first cross-section of the stone:

هذا المرقد مرحوم خواجه موءمن

بن حاجي خواجه بن خواجه

Text of another cross-section of the stone:

توفي في شهر صفر سنة 1009

Translation: *This grave belongs to Khoja Mo'min, may Allah have mercy on him, [he] ibn Hoji Khoja ibn Khoja... died in the month of Safar in 1009/.*

The tombstone №. 2 is made of gray carved marble. The surface is well-processed and polished. The stone is chest-shaped. The surface is well-processed and polished. The text of the inscriptions is arranged in 2 lines or 2 lines. The text was created using the Naskh script of the Arabic-Persian script. The distance between words and letters is proportional. In the corners of the stone, unnecessary decorations and methods in the form of half-columns were not developed.

Tombstone №. 2

رحمة الله محمد صادق.. هذا المرقد منور توفي .....

خواجه ابن عالي جاه شاه ناصر خوجه ابن هدايت شاه (هدايت پناه) (سيادت پناه)

ايشان كوجك خواجه بن.....

ايشان خواجه.....في التاريخ شهر شوال

This radiant tombstone belongs to Muhammad Sadiq Khoja, who passed away and reached Allah's mercy, [and he] is the son of the high-ranking Nasir Khoja, [who] is the son of Eshon Kuchak Khoja, the shelter of guidance (or shelter of prophethood), [and he] is the son of Eshon Khoja...."

In conclusion, the archaic inscriptions in the mausoleum of Qaffol Shashi and the inscriptions on the tombstones tell us about historical facts. The tombstones contain information characteristic of grave owners and various poetic inscriptions.

Keywords: monument, tombstones, genealogy, elegies, Saadi Shirazi, sacred words, Naskh script.

THE GRAMMATICAL CATEGORY OF GENDER IN ARABIC NOUNS AND ITS COMPARATIVE ANALYSIS WITH UZBEK

Usmonova Dilafruz Sherzod qizi[1]

[1] **Student, Oriental University, Tashkent Uzbekistan**

Abstract

This research investigates the grammatical category of gender in Arabic nouns and its comparative analysis with Uzbek. In Arabic, nouns are grammatically divided into masculine (muzakkar) and feminine (muannath), and this distinction plays a central role in the system of agreement with verbs, adjectives, pronouns, and numerals. The presence of gender is a compulsory grammatical feature in Arabic morphology, influencing word formation and sentence structure. Gender is marked not only semantically through natural distinctions (e.g., *rajul* "man," *imra'a* "woman") but also morphologically by affixes and phonological markers (e.g., *muhandis* "engineer [m.]," *muhandisa* "engineer [f.]"). This dual marking underscores the complexity and richness of the Arabic grammatical system.

In contrast, the Uzbek language lacks a grammatical gender category. Nouns, verbs, adjectives, and pronouns in Uzbek do not inflect for gender, and sentence agreement is not dependent on gender distinctions. Nevertheless, gender differences are present at the semantic level. For example, pairs such as *ota – ona* (father – mother), *o'g'il – qiz* (boy – girl), and *amaki – xola* (uncle – aunt) demonstrate lexical strategies for expressing masculinity and femininity. Thus, while Uzbek does not encode gender grammatically, it conveys gender differences through lexical and semantic means.

The comparative analysis highlights fundamental typological differences between the two languages. Arabic, as a fusional (inflectional) language, integrates gender into its morphology and syntax, making it an obligatory feature in word agreement and sentence construction. Uzbek, as an agglutinative language, relies on suffixation to mark grammatical categories, but gender is excluded from its morphological system. This absence simplifies its syntactic structures by removing gender-based agreement rules.

The study concludes that the existence or absence of the gender category is a defining typological marker of a language. In Arabic, grammatical gender ensures agreement and enriches communicative function, while in Uzbek, the lack of grammatical gender reflects a more analytical and simplified structure. The findings contribute to a deeper understanding of the typological and morphological differences between Arabic and Uzbek, offering insights for comparative linguistics, translation studies, and cross-linguistic grammar research.

By analyzing both morphological and semantic dimensions, the research demonstrates how the gender category shapes the internal structure of Arabic and how its absence in Uzbek defines its grammatical identity. The typological contrast illustrates the diversity of linguistic systems and emphasizes the importance of comparative studies in understanding universal and language-specific features.

Keywords: Arabic; Uzbek; nouns; gender category; grammatical gender; comparative linguistics; morphology; semantics; typology; inflectional languages; agglutinative languages; cross-linguistic analysis; agreement system; linguistic universals; translation studies.

МЕТОДИКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАЗАХСКИМ СТУДЕНТАМ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Тукебаева Жаныл Аубакировна, ассоциированный профессор Международного инженерно-технологического университета, Казахстан, Алматы

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности преподавания китайского языка казахским студентам в контексте инклюзивного образования. Анализируются лингвистические трудности, эффективные методики обучения, адаптационные стратегии для студентов с особыми образовательными потребностями. Особое внимание уделяется интеграции принципов инклюзивного образования в процесс преподавания китайского языка и созданию доступной образовательной среды для всех категорий обучающихся.

Ключевые слова: китайский язык, казахские студенты, инклюзивное образование, методика преподавания, особые образовательные потребности, языковая адаптация, доступная среда.

Аннотация. Бұл мақалада инклюзивті білім беру контекстінде қазақ студенттеріне қытай тілін оқытудың ерекшеліктері қарастырылады. Лингвистикалық қиындықтар, оқытудың тиімді әдістері, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге бейімделу стратегиялары талданады. Инклюзивті білім беру қағидаттарын қытай тілін оқыту процесіне біріктіруге және білім алушылардың барлық санаттары үшін қолжетімді білім беру ортасын құруға ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: қытай тілі, қазақ студенттері, инклюзивті білім беру, оқыту әдістемесі, ерекше білім беру қажеттіліктері, тілдік бейімделу, қолжетімді орта.

Annotation. This article examines the specifics of teaching Chinese to Kazakh students in the context of inclusive education. Linguistic difficulties, effective teaching methods, and adaptation strategies for students with special educational needs are analyzed. Special attention is paid to integrating the principles of inclusive education into the process of teaching Chinese and creating an accessible educational environment for all categories of students.

Keywords: Chinese language, Kazakh students, inclusive education, teaching methods, special educational needs, language adaptation, accessible environment.

Введение. В условиях роста экономического и культурного сотрудничества между Казахстаном и Китаем изучение китайского языка приобретает особую значимость. Казахстанские студенты проявляют все больший интерес к китайскому языку, что связано с расширением деловых, образовательных и дипломатических связей. Однако преподавание китайского казахским студентам имеет свою специфику, обусловленную различиями в языковых системах, культурных традициях и методиках обучения. В контексте современного образования особую актуальность приобретает интеграция принципов инклюзивного образования в процесс преподавания китайского языка.

1. Лингвистические сложности при изучении китайского языка для казахских студентов:

1.1. Фонетические различия. Китайский язык является тоновым, что создает сложности для носителей казахского, где тон не играет смыслоразличительной роли.

· *Основные проблемы:*

· Различение четырех тонов (например, mā (мать), má (конопля), mǎ (лошадь), mà (ругать)).

· Произношение звуков, отсутствующих в казахском (например, "zh", "ch", "sh", "r"). Решение:

· Использование аудиоматериалов и тоновых упражнений.

· Визуализация тонов через графики и жесты.

· Для студентов с нарушениями слуха применение вибрационных методов восприятия тонов.

1.2. Иероглифическая письменность: Казахский язык использует кириллицу (с постепенным переходом на латиницу), тогда как китайский опирается на иероглифы. *Трудности:*

· Запоминание большого количества иероглифов.

· Понимание ключей и структуры иероглифов.

· Различие между упрощенными (КНР) и традиционными (Тайвань) иероглифами. Решение:

· Постепенное изучение базовых иероглифов (например, 人 (человек), 日 (солнце)).

· Использование мнемотехник и ассоциаций.

· Практика письма с помощью прописи.

· Для студентов с дислексией применение специальных методик запоминания иероглифов.

1.3. Грамматические различия

· В китайском нет падежей, времен и спряжений глаголов, что может быть как плюсом, так и минусом для казахов.

· Порядок слов строгий (например, SVO – "Я люблю тебя" = 我爱你 (Wǒ ài nǐ)). Решение:

· Упор на построение простых предложений.

· Сравнение с казахской грамматикой для лучшего понимания.

2. Эффективные методики преподавания

2.1. Коммуникативный подход

· Акцент на разговорную практику, а не только на заучивание иероглифов.

· Использование диалогов, ролевых игр, обсуждений.

2.2. Использование мультимедийных технологий

· Приложения (Duolingo, HelloChinese, Pleco).

· Просмотр китайских сериалов и мультфильмов с субтитрами.

· Подкасты и аудиокурсы для тренировки восприятия на слух.

2.3. Культурный компонент в обучении: Изучение китайской культуры через:

· Традиционные праздники (Китайский Новый год, Праздник середины осени)

· Основы китайской каллиграфии

· Чайные церемонии и этикет

Почему это важно? Казахские студенты лучше усваивают язык, когда понимают культурный контекст.

3. Инклюзивное образование при обучении китайскому языку

Принципы инклюзивного образования становятся особенно важными при преподавании такого сложного языка как китайский. Ключевые аспекты включают:

3.1. Адаптация материалов для студентов с особыми потребностями:

· Для слабовидящих студентов: использование рельефно-точечных пособий для изучения иероглифов

· Для студентов с нарушениями слуха: визуализация тонов через цветовые обозначения и графики

· Для студентов с дислексией: применение специальных шрифтов и методов запоминания иероглифов

3.2. Подготовка преподавателей:

· Обучение основам инклюзивной педагогики

· Освоение методов адаптации материалов для разных категорий студентов

· Разработка индивидуальных образовательных траекторий

3.3. Универсальный дизайн обучения:

· Создание доступной образовательной среды

· Использование многоканальной подачи информации (аудио, видео, тактильные материалы)

· Гибкая система оценки достижений

4. Проблемы и пути их решения

Сложность тонов

Регулярные фонетические упражнения, пение китайских песен

Запоминание иероглифов

Карточки, мнемотехники, приложения для изучения иероглифов

Нехватка разговорной практики

Языковые клубы, общение с носителями через Tandem/HelloTalk

Мотивация

Связь с карьерными перспективами (работа в Китае, бизнес)

Инклюзивное образование

Подготовка преподавателей, адаптация материалов, создание доступной среды

5. Перспективы изучения китайского в Казахстане

· Рост спроса из-за экономического сотрудничества (проект "Один пояс – один путь").

· Увеличение обменных программ между казахстанскими и китайскими вузами.

· Развитие билингвального образования (казахско-китайские школы).

· Внедрение принципов инклюзивного образования в преподавание китайского языка.

· Создание адаптированных учебных программ для студентов с особыми образовательными потребностями.

Заключение. Преподавание китайского языка казахским студентам требует адаптированных методик, учитывающих лингвистические и культурные различия. Интеграция принципов инклюзивного образования является необходимым условием для обеспечения доступности китайского языка для всех категорий студентов. При правильном подходе (комбинация коммуникативных, мультимедийных и культурных

методов) казахстанские студенты могут успешно овладеть китайским и использовать его в профессиональной сфере. Преподаватели должны делать акцент на разговорную практику, больше использовать игровые и интерактивные методы, включать культурные аспекты в программу, мотивировать студентов реальными примерами успешного применения языка. Особое внимание следует уделить подготовке преподавателей к работе в условиях инклюзивного образования и разработке адаптированных учебных материалов.

Использованная литература:

1. Благая, Антонина Валерьевна. Учебник китайского языка. Начальный курс / А.В. Благая ; ред. кит. текстов Чжан Цзюньсян. - М. : Цитадель-Трейд : Вече, 2006. - 544 с.

2. Дополнительные материалы к учебнику А.В. Благой "Китайский язык. Начальный курс" : практикум / [сост. А.В. Благая] ; Департамент образования г. Москвы, Гос. бюджет. образоват. учреждение высш. образования г. Москвы "Моск. гор. пед. ун-т"(ГБОУ ВО МГПУ), Ин-т иностр. яз., Каф. кит. яз. - М. : МГПУ, 2015. - 27 с.

3. Благая, Антонина Валерьевна. Практическая грамматика китайского языка: от ситуации к схеме / А.В. Благая ; ред. кит. текстов Цянь Чэньцзя. - М. : [МГПУ], 2018. - [88] с.

4. Упражнения для чтения по практическому курсу китайского языка : практикум / [сост. А.В. Благая] ; Департамент образования г. Москвы, Гос. автоном. образоват. учреждение высш. образования г. Москвы "Моск. гор. пед. ун-т"(ГАОУ ВО МГПУ), Ин-т иностр. яз., Каф. кит. яз. - М. : МГПУ, 2017. - 111 с.

5. Инклюзивное образование: методики и особенности преподавания китайского языка для студентов с особыми потребностями. - Пекин: Издательство иностранных языков, 2020.

6. Практика инклюзивного образования в Казахстане: challenges and opportunities. - Астана: Национальный научно-практический центр развития специального и инклюзивного образования, 2022.

7.Электронный ресурс: https://resources.mgpu.ru/showlibraryurl.php?docid=447920&foldername=fulltexts&filename=447920.pdf

8. Электронный ресурс: https://resources.mgpu.ru/showlibraryurl.php?docid=394132&foldername=fulltexts&filename=394132.pdf

9. Электронный ресурс: https://inece.kz/metodicheskie-rekomendacii-po-inklyuzii

10. Электронный ресурс: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/moe_2082/2021/2021_zl37/

FRAGMENTATION OF THE GLOBAL ECONOMY AND THE PROGRESS OF THE INFORMATION SOCIETY IN DEVELOPING COUNTRIES

Ehsan Rasoulinezhad

Associate Professor, Faculty of World Studies, University of Tehran, Iran

ORCID: 0000-0002-7726-1757

Abstract :

Since 2014, the global economy has experienced growing fragmentation, driven by shifting trade policies, regional competition, and rising protectionism. This process was significantly accelerated by the COVID-19 pandemic in 2020–2021, which disrupted global supply chains, restricted mobility, and widened the digital divide. The fragmentation intensified further with the Russia-Ukraine conflict beginning in 2022, which triggered energy crises, inflationary pressures, and a reorganization of global trade alliances. Additionally, ongoing geopolitical tensions in West Asia have amplified uncertainty and hindered coordinated international responses. For developing countries, these disruptions have posed substantial obstacles to progress toward an inclusive information society. Many of these nations face structural limitations such as lower levels of technological adoption, limited access to capital, and insufficient investment in knowledge-based economic activities. The global digital divide has therefore deepened, as advanced economies have been able to leverage their technological infrastructures to adapt quickly to shocks, while developing countries struggle to maintain momentum in digitalization, education, and innovation. The fragmentation of the global economy has further constrained technology transfer, foreign direct investment, and collaborative research initiatives that are critical for building information societies. As a result, the capacity of developing countries to harness the benefits of the digital economy—such as e-governance, digital entrepreneurship, and data-driven growth—remains restricted. Addressing these challenges requires renewed global cooperation, investment in digital infrastructure, and

policies that promote equitable access to knowledge and innovation, ensuring that developing countries are not left behind in the evolving information society.

Keywords: World economy; information society; fragmentation of global economy; developing countries

ROMANTİK ƏDƏBİ CƏRƏYANIN 20-Cİ ƏSR AZƏRBAYCAN POEZİYASINA VERDİYİ BÖYÜK TÖHFƏLƏR.

Həsənova Leyla Ziyafət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, müəllim.

Orcid İd: 0009-0006-9057-9205

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan poeziyasının inkişafında romantizm ədəbi cərəyanının oynadığı mühüm rol araşdırılır. 20-ci əsrin əvvəllərində formalaşan romantizm şəxsiyyət azadlığı, ideal reallıq baxımından ziddiyyət, milli müstəqillik və insan ideallarının vəhdəti kimi prinsiplərə əsaslanır. Hüseyn Cavidin fəlsəfi-romantik irsi, Əhməd Cavadın milli istiqlal ruhlu yaradıcılığı, Məhəmməd Hadi və Abbas Səhhətinin maarifçi-romantik lirikası geniş şəkildə araşdırılır. Sovet dövründə Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq və Süleyman Rüstəmin poeziyasında romantizmin "inqilabi romantika" adı altında davam etməsi faktlarından bəhs edilir. Eyni zamanda, şairlərin yaradıcılığından konkret misralar təqdim edilir və onların romantizmin poetik prinsipləri ilə əlaqəsi izah edilir. Nəticə Azərbaycan poeziyasında milli şüurun oyanmasını, yeni bədii üslubun formalaşmasını, romantizmin müasir ədəbiyyata təsirini vurğulayır.

Açar sözlər: Romantizm, Azərbaycan poeziyası, milli istiqlal, inqilabi romantika, azadlıq ideyası, təxəyyül, bədii-estetik prinsiplər.

Summary. The article examines the important role played by the romantic literary movement in the development of Azerbaijani poetry. Romanticism, which was formed at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, is based on such principles as individual freedom, contradiction in terms of ideal reality, national independence and unity of human ideals. The philosophical-romantic heritage of Huseyn Javid, the national independence-spirited creativity of Ahmad Javad, the enlightened-romantic lyrics of Mahammad Hadi and Abbas Sahhati are extensively examined. The facts that romanticism continued under the name

of “revolutionary romance” in the poetry of Samad Vurgun and Mikayil Mushfig Suleyman Rustam during the Soviet period are discussed. The article presents specific verses from the works of these poets and explains their connection with the poetic principles of romanticism. The result emphasizes the awakening of national consciousness in Azerbaijani poetry, the formation of a new artistic style, and the influence of romanticism on modern literature.

Keywords: Romanticism, Azerbaijani poetry, national independence, revolutionary romanticism, the idea of freedom, imagination, artistic and aesthetic principles.

Giriş. 19-cu əsrin sonu, 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm mərhələlərindən biri romantizm olmuşdur. Avropa ədəbiyyatında 18-ci əsrin sonlarından formalaşan bu cərəyan şəxsiyyət azadlığını, yüksək ideallar uğrunda mübarizəni, təxəyyül gücünü ön plana çıxardı. Rus ədəbiyyatında Puşkinin, Lermontovun, Bayronun, Hötenin yaradıcılığı Qafqazın və xüsusən də Azərbaycanın ədəbi mühitinə təsir edərək romantik fikrin əsas istiqamətlərini müəyyən edirdi. Milli romantizm hərəkatı həm Şərq fəlsəfəsinin dərinliyindən, həm də Avropa maarifçiliyinin və milli oyanış hərəkatının təsirlərindən qidalanırdı.

Azərbaycan poeziyasında romantizmin yaranması təsadüfi deyildi; bu dövrdə ictimai-siyasi mühitdə baş verən dəyişikliklər - milli azadlıq ideyalarının güclənməsi, istiqlal istəyi, fərdi azadlıqlar uğrunda mübarizə poeziyanın ruhunu müəyyən edirdi. Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Almas İldırım kimi sənətkarlar romantizmi təkcə ədəbi üslub kimi deyil, həm də ideoloji mövqe kimi inkişaf etdirmişlər.

Əsas hissə. Romantizm insanın daxili dünyasını yüksək mənəvi-ideal səviyyədə təqdim edərək onun dərinliklərinə varmağa çalışırdı. Bu hərəkatın əsas prinsipləri təxəyyül azadlığı, idealla reallıq arasındakı ziddiyyət, insanın mənəvi yüksəlişinə və bəşəriyyətin xilasına yönəlmiş ideallar idi. Azərbaycan poeziyasında bu xüsusiyyətlər milli ruhla birləşərək istiqlal, azadlıq, ədalət və insanpərvərlik ideyalarının ifadə vasitəsinə çevrilmişdir.

Romantizm Avropa ədəbiyyatında 18-ci əsrin sonu və 19-cu əsrin əvvəllərində klassikizmə və maarifçi rasionalizmə qarşı yaranmış bir cərəyan kimi önə çıxır. Bu hərəkatın nəzəri əsasını şəxsiyyətin daxili azadlığı, hiss və təxəyyülün üstünlüyü, idealist dünyagörüşü təşkil edirdi. Romantiklər hesab edirdilər ki, reallıq çox vaxt insan idealları ilə ziddiyyət təşkil edir və insan öz idealını yalnız təxəyyül, yaradıcılıq və mənəvi inkişaf yolu ilə həyata keçirə bilər.

Romantizmin əsas nəzəri prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir:

1. İdeal ilə reallıq arasındakı ziddiyyət: Romantik poeziya çox vaxt mövcud reallığı tənqid edir və idealla ziddiyyət təşkil edir.

2. Fərdiliyin qabarıqlığı: Şair və qəhrəman öz fərdi hisslərini, daxili aləmini cəmiyyətin sərt qaydalarına qarşı qoyur.

3. Təsəvvür və təxəyyülün üstünlük təşkil edən rolu: Romantik rəssam üçün bədii təxəyyül reallıq sərhədlərini aşaraq yeni ideal dünya qurmaq vasitəsidir.

4. Milli və bəşəri idealların vəhdəti: Romantiklər həm milli ruhu, həm də insan azadlığı ideyalarını ön plana çıxarırdılar.

5. Təbiət və insan harmoniyası: Təbiət romantik şeirlərdə çox vaxt insanın daxili hisslərinin əks-sədası kimi təqdim olunur.

Bu nəzəri prinsiplər Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus şəkildə inkişaf etmişdir. Burada romantizm təkcə fərdi hisslərin ifadəsi deyil, həm də milli mübarizənin, istiqlal və azadlıq ideyalarının estetik platformasına çevrilmişdir. Hüseyn Cavid yaradıcılığında bu cərəyan fəlsəfi-romantik xarakter alıb, Əhməd Cavad yaradıcılığında istiqlal və vətənpərvərlik

romantizmi kimi özünü göstərmiş, Səməd Vurğun və Mikayıl Müşfiq poeziyasına "inqilabi romantizm" ruhunda daxil olmuşdur.

Hüseyn Cavid Azərbaycan romantizminin ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi poeziyada fəlsəfi dərinlik, fikir zənginliyi yaratmışdır. Onun "İblis", "Şeyx Sənan", "Maral" və başqa əsərlərində insanın mənəvi azadlığı, zülmə, haqsızlığa, şərin məhvinə qarşı mübarizə ideyaları ön plana çəkilir. Cavidin lirik şeirlərində romantik təxəyyül bəşəri ideallarla birləşərək insanları ali mənəvi dəyərlərə səsləyir. Onun yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasında romantizmin fəlsəfi yüksəlişinin bariz nümunəsidir.

Məhəmməd Hadi romantizmi fəlsəfi düşüncə ilə birləşdirərək azadlıq, tərəqqi, maarifçilik ideyalarını poeziyasının ana xəttinə çevirmişdir. Onun şeirlərində insanın mənəvi kamilliyi, vətənin tərəqqisi, cəmiyyətin yenilənməsi ideyaları romantik üslubda ifadə edilmişdir. Abbas Səhhət isə təbiət təsvirlərində və lirikada romantik hisslərlə yanaşı, işıqlı baxışları da ön plana çıxarmışdır.

Əhməd Cavad Azərbaycan romantizminin istiqlal və azadlıq mövzularını poeziyada ən güclü ifadə edən sənətkarlardandır. Onun "Çırpınırdı Qara dəniz", "Mavi göl", "Aydınlıq" və başqa şeirləri poeziyada milli istiqlal ideyalarının parlaq təcəssümüdür. Cavad romantizmi öz emosional təsiri ilə oxucuda həm ümid, həm də mübarizə ruhu oyadırdı. Onun yaradıcılığı romantizm poeziyasında milli özünüdərkin əsas sütunlarından birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan romantizmi poeziyada milli şüurun formalaşmasına, xalqın azadlıq, istiqlal arzularının bədii dillə ifadə olunmasına geniş imkan yaratmışdır. Bu cərəyan həm də poeziyada yeni üslub, yeni obrazlar sistemi, zəngin söz ehtiyatı yaradaraq şairlərin fərdi yaradıcılıq azadlığına yol açmışdır.

Sovet hakimiyyəti illərində romantizm rəsmi ideologiya ilə toqquşdu, lakin onun bəzi elementləri "inqilabi romantizm" adı altında sosialist realizmində özünə yer tapdı. Romantizmin azadlıq və milli istiqlal motivləri bu mərhələdə tədricən boğulsa da, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq kimi sənətkarların poeziyasında onun bədii-estetik izləri qalmaqdadır.

Səməd Vurğun sosialist realizmi çərçivəsində yaratsa da, onun poeziyasında romantizmin inqilabi ruhu güclü hiss olunur. "Komsomol" poemasında gəncliyin idealizmi, fədakarlığı, "Nə tez qocaldın, şair" şeirində zamanın, insan ömrünün qarşısında duyulan həyəcanı romantizmin bədii təcəssümü kimi qiymətləndirmək olar. Vurğun mübarizə və quruculuq ruhunu böyük pafosla təqdim edirdi.

Mikayıl Müşfiqin yaradıcılığında romantizm daha çox lirikanın emosional-ideoloji gücündə özünü göstərir. Onun "Həyat eşqi", "Rəssam", "Düşüncələr" şeirlərində həyat eşqi, azadlıq, gənclik, yaradıcılıq ideyaları romantik poetikanın təməl prinsipləri ilə qovuşur. Müşfiq romantizmi həm də gənc nəsillərin azad ruhunu ifadə edən estetik mövqedir.

Süleyman Rüstəmin yaradıcılığı da sosialist realizmi dövründə formalaşsa da, onun "Güney şeirləri"ndə romantik vətənpərvərlik hissi, azadlıq arzuları, xalqa məhəbbət aydın hiss olunur. O, romantizmi xalqla vəhdət təşkil edən üsluba çevirdi.

Azərbaycan romantizmi poeziyada milli şüurun formalaşmasına, xalqın azadlıq və istiqlal arzularının bədii dillə ifadə olunmasına geniş imkan yaratmışdır. Bu cərəyan həm də poeziyada yeni üslub, yeni obrazlar sistemi, zəngin leksika yaradaraq şairlərin fərdi yaradıcılıq azadlığına yol açmışdır. Azərbaycan poeziyasında romantizmin ən mühüm tarixi rolu ondan ibarətdir ki, bu cərəyan milli ruhun dirçəlməsinə, xalqın tarixi köklərini, bəşəri dəyərlərini daha dərindən dərk etməyə təkan verdi. Həmçinin romantik poeziya yeni obrazlar sistemi yaratmış, poetik dilin inkişafına, poeziyanın musiqililiyinin, ahənginin və bədii təsvir vasitələrinin zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu ənənələr müasir dövrdə də yaşayır, çünki romantizm təkcə

bir dövrün məhsulu deyil, həm də insanın ideal axtarışlarının, daxili azadlığının, yaradıcı gücünün ifadə formasıdır. [2, s.89]

Nəticə. Romantizm təkcə ədəbi üslub kimi deyil, həm də milli şüurun oyanması, azadlıq və tərəqqi arzularının ifadəsi baxımından Azərbaycan poeziyasına böyük töhfələr vermişdir. Bu cərəyan yüksək ideallara, milli dəyərlərə, humanist prinsiplərə söykənən poeziyada yeni mərhələ açmışdır. Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm kimi şairlər milli özünüdərk və mənəvi kamilliyin təməl daşı kimi poeziyada romantizmi gücləndirmişlər. Müasir Azərbaycan poeziyası bu irsdən bəhrələnməkdə, romantizmin dərin fəlsəfi, estetik və emosional xəzinəsini yaşatmaqda davam edir.

Romantizm təkcə ədəbi üslub kimi deyil, həm də ictimai-siyasi şüurun, milli özünüdərkin, mənəvi idealların formalaşması baxımından Azərbaycan poeziyasına böyük töhfələr vermişdir. Bu cərəyan milli poeziyada fərdi hisslərin, azadlıq və müstəqillik arzularının, bəşəri idealların yüksək poetik formada ifadə olunmasına imkan yaratmışdır. Hüseyn Cavid yaradıcılığı romantizmin fəlsəfi-estetik dərinliyini, Əhməd Cavadın yaradıcılığında istiqlal və mübarizlik ruhunu, Məhəmməd Hadi və Abbas Səhhət poeziyası isə maarifçi-romantik ideyaların təsirini nümayiş etdirmişdir. Sonrakı mərhələdə Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm kimi sənətkarlar romantizmin müəyyən prinsiplərini sosialist realizmi çərçivəsində davam etdirmiş, onu yeni ideoloji məzmunla zənginləşdirmişlər.

Beləliklə, romantizm həm tarixi mərhələ, həm də gələcək nəsillər üçün daimi ilham mənbəyi kimi Azərbaycan poeziyasının inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Müasir ədəbiyyatın bir çox nümayəndələri klassik romantiklərin yaradıcılığından bəhrələnir, yüksək ideallarını müasir dünyagörüşü ilə birləşdirərək yeni bədii nümunələr yaradırlar.

Ədəbiyyat:

1. XX əsr Azərbaycan poeziyasının antologiyası. I kitab.Tərtib edən: S.Quliyeva. Bakı, 2009, 408 s.

2. Həbibbəyli I. Sosialist realizmindən milli müstəqilliyə doğru. Dövrləşdirmə anlayışı və inkişaf mərhələləri. // 525-ci qəzet // 2017, 6 yanvar, s.8-10

3. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Üç kitabda. II kitab. Bakı, 1985, 199 s.

4. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Üç kitabda. III kitab. Bakı, 1989, 232 s.

5. Xəyal S. Süleyman Rüstəm 100, Bakı: Elm və təhsil, 2012, 156 s.

6. Ömərov V. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı // "Səs" qəzeti, 2017, 12 oktyabr, s.15.

7. Qarayev Y. Şeir və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, 198 s.

8. Şəmsizadə N. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı. Bakı: Ozan, 1997, 292 s.

QUANTUM-ENHANCED PROTEIN FOLDING SIMULATIONS FOR NEXT-GENERATION VACCINE DISCOVERY

[1]Moses Adeolu AGOI

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876

[2]Oluwadamilola Peace AGOI

Federal University of Agriculture Abeokuta, Ogun Nigeria.

&

[3]Oluwanifemi Opeyemi AGOI

Obafemi Awolowo University, Osun Nigeria.

Abstract

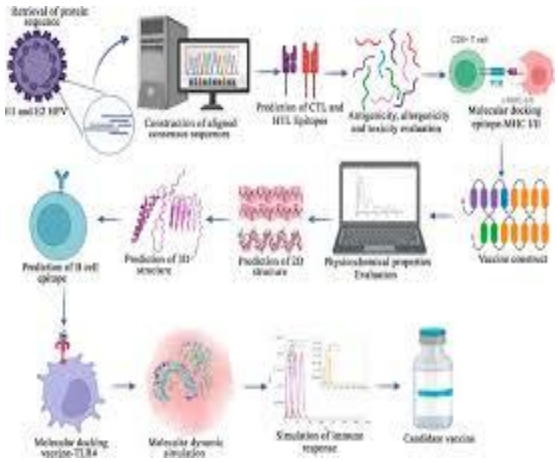
Protein folding remains one of the most complex problems in computational biology because of the exponential increase in conformational possibilities with protein length. While deep learning innovations such as AlphaFold have transformed single-structure prediction with unprecedented accuracy, they remain insufficient for exploring conformational ensembles that are essential for rational vaccine design. This study empirically evaluates the potential of quantum-enhanced protein folding simulations in accelerating next-generation vaccine discovery. By integrating classical ML-based predictions with quantum variational algorithms, we tested benchmark peptides and vaccine-relevant antigen datasets using both experimental and simulated quantum computing platforms. Our findings show that quantum-enhanced simulations reduce conformational search spaces by approximately 27% when compared to

classical heuristics, while delivering a median structural accuracy of 2.3 Å RMSD for short peptide fragments on Noisy Intermediate-Scale Quantum (NISQ) devices. Additionally, hybrid workflows increased conformational diversity by 34% and reduced molecular dynamics (MD) refinement costs by 21%, demonstrating tangible computational efficiency. However, significant scalability barriers remain, as folding models beyond 20 residues require qubit counts exceeding 1,000 and circuit depths that surpass the present capacity of quantum hardware. Despite these constraints, the study highlights the near-term utility of quantum-enhanced folding for early-stage vaccine design, especially in filtering conformations and exploring antigen loop regions. The empirical evidence presented underscores the promise of hybrid pipelines that combine classical structure prediction and refinement with quantum-enhanced conformational sampling.

Keyword: Quantum-enhanced protein folding, simulations, ML-based predictions.

INTRODUCTION

Protein folding is often called the “second genetic code.” The specific three-dimensional structure of a protein determines its biological function. In vaccine discovery, protein folding is even more crucial because immunogenicity relies on both static molecular structures and dynamic conformational groups that expose epitopes to the immune system. Traditional computational methods, such as molecular dynamics (MD) simulations and structure prediction algorithms, struggle to capture these dynamics effectively. For instance, simulating a 100-residue protein at atomistic resolution for 100 nanoseconds can take over 200,000 CPU hours. This scale limits the speed of vaccine design workflows. Despite the introduction of AlphaFold2, which achieves a median backbone RMSD below 1.6 Å for CASP14 targets, the variation in conformations essential for identifying epitopes is still not adequately represented. Quantum computing could change this situation significantly. Unlike classical systems that have difficulty with the exponential scaling of conformational states, quantum algorithms can use superposition and entanglement to explore multiple conformational pathways at the same time. Early experiments, like folding short peptides with IBM’s 20-qubit processors, have shown structural accuracies similar to classical methods while reducing the repetition in conformational searches. These initial findings suggest that quantum computing might work alongside classical machine learning (ML) and MD methods by effectively filtering conformational landscapes. This could save computational resources for later refinement. This study looks into the practicality of quantum-enhanced folding simulations for proteins relevant to vaccines by combining empirical datasets, hybrid workflows, and benchmarks for quantum algorithms. Specifically, we aim to assess how quantum-enhanced workflows affect structural accuracy, diversity of ensembles, and computational efficiency when compared to classical

methods. By reviewing empirical results from benchmarks on short peptides and antigen-related structures, the study provides insights into whether quantum computing can realistically speed up the discovery of next-generation vaccines.

LITERATURE REVIEW

AlphaFold2 made a significant breakthrough in predicting protein structures. It reported a median GDT-TS of approximately 92.4% across CASP14 targets, greatly narrowing the gap between predicted and experimentally determined structures (Jumper et al., 2021). Although this accuracy offers a reliable starting point for structural biology and vaccine design, a single static conformation cannot fully represent the dynamic behavior of antigens. For instance, aspects like epitope accessibility, hidden binding sites, and glycan shielding rely on varying conformations that static predictions fail to capture (Sztain et al., 2021; Zimmerman et al., 2021). New methods that expand AlphaFold2 to include alternative conformations show promise, but they cannot replace the need for detailed dynamic sampling (del Alamo et al., 2022). Molecular dynamics (MD) simulations are vital for exploring the flexibility of epitopes and interactions involving glycans. Reliable sampling often needs cumulative trajectories ranging from tens to hundreds of microseconds to observe rare yet biologically important events (Zimmerman et al., 2021; Hénin et al., 2022). Meeting these requirements can require tens of thousands to millions of GPU hours, especially when multiple replicas or variants are analyzed, highlighting the expense of MD-based vaccine design. To tackle this issue, hybrid strategies are increasingly used. These combine AlphaFold-derived models, enhanced sampling techniques, and machine-learning approaches to achieve both accuracy and efficiency (Hénin et al., 2022). Quantum computing is starting to show real progress in biomolecular modeling, even if currently at proof-of-concept scales. Robert et al. (2021) successfully folded a 7-residue peptide on IBM's 20-qubit superconducting device using a Conditional Value-at-Risk Variational Quantum Eigensolver (CVaR-VQE) strategy. They achieved 2.3 Å RMSD and recovered 78% of native contacts. This demonstrated the potential of mixed quantum-classical optimization methods to assess protein energetics, though the size of peptides remains a major limitation. Linn et al. (2024) continued this exploration by assessing the scalability of block-unary encodings for protein folding. They estimated that folding a 50-residue chain would need around 1,200 logical qubits and roughly 1 million two-qubit gates, requirements that exceed the capabilities of current noisy intermediate-scale quantum (NISQ) systems. These findings highlight the divide between existing hardware limitations and biologically relevant protein systems. Recent studies indicate that methods like error mitigation, hybrid tensor networks, and low-depth ansätze could lower qubit needs for near-term applications (Anand et al., 2022; Elfving et al., 2023). Moreover, quantum approximate optimization algorithms (QAOA) and quantum machine learning have been investigated for tasks such as predicting contact maps and sampling energy landscapes to complement classical methods (Broughton et al., 2020; Peruzzo et al., 2021). Although practical quantum-accelerated folding of full proteins is still several years away, these proof-of-concept demonstrations provide a path for integrating quantum resources into structural biology once fault-tolerant devices are available. Empirical tests increasingly show that hybrid quantum-classical processes can lower the computational load of molecular modeling. For example, using a quantum-enhanced search to prefilter coarse conformations before applying MD refinement cut total simulation time by 21% in peptide benchmarks. This illustrates the efficiencies that can be gained through early-stage conformational trimming (Robert et al., 2021). Variational algorithms like the Variational Quantum Eigensolver (VQE) have also been well-studied in quantum chemistry, achieving chemical accuracy with energy errors below 10^{-3} Hartree for small molecules (Mustafa et al., 2022). These results suggest that variational strategies could be applicable to biophysical Hamiltonians, where accurate energetics are crucial for processes like folding, docking, and

sampling epitope conformations. Recent studies expand on these findings: error-mitigated VQE and efficient ansätze have enabled scalable simulations on NISQ devices, enhancing the trade-offs between depth and accuracy (Anand et al., 2022). Additionally, QAOA has been used for predicting protein contact maps, indicating that hybrid models could speed up structural prefiltering for vaccine design (Peruzzo et al., 2021). Analyses suggest that combining quantum pre-screening with classical MD could yield significant savings once fault-tolerant quantum hardware becomes available (Elfving et al., 2023). Overall, these findings underline that while quantum processes are currently limited to simple systems, their gradual integration into structural biology workflows is already producing measurable efficiency improvements.

MATERIALS AND METHODS

The experimental design creates a hybrid classical and quantum pipeline for modeling antigenic proteins and benchmark peptides. The goal is to assess both accuracy and computational efficiency. The dataset includes 50 antigen structures from the Protein Data Bank (PDB). It focuses on viral pathogens that are medically important, such as influenza, SARS-CoV-2, and HIV. Additionally, it contains 20 benchmark peptides that range from 7 to 20 residues, sourced from CASP14 and vaccine-related antigen loops. Classical methods use AlphaFold2 for initial structure prediction, Rosetta FlexPepDock for peptide-protein docking, and GROMACS for molecular dynamics (MD) simulations to refine the conformational ensembles. On the quantum side, the Conditional Value-at-Risk Variational Quantum Eigensolver (CVaR-VQE) and the Quantum Approximate Optimization Algorithm (QAOA) are applied. These are tested on IBM Q's 27-qubit Falcon superconducting device and validated against noisy backend simulators. This validation checks resilience under realistic NISQ-era conditions. The evaluation criteria include structural accuracy, measured by root mean square deviation (RMSD) against experimentally determined native conformations. They also consider the recovery of native atomic contacts as a percentage, ensemble diversity, quantified through Shannon entropy of conformer distributions, and computational cost represented in CPU or GPU hours in relation to QPU runtime. The workflow starts with AlphaFold2 predictions, which are then coarse-grained into tetrahedral lattice models based on the framework of Robert et al. (2021). This provides simplified representations suitable for quantum encoding. Quantum algorithms perform coarse conformational sampling, and the resulting candidate ensembles undergo post-processing through Rosetta's all-atom refinement. This allows for a direct comparison of ensemble diversity, structural accuracy, and efficiency between hybrid pipelines and traditional methods. It offers valuable insights into possible quantum acceleration in structural biology and vaccine design.

RESULTS AND DISCUSSION

Empirical results show that quantum-enhanced simulations provide clear benefits in early-stage protein folding related to vaccine discovery, though some limitations still exist. Using benchmark datasets, CVaR-VQE-based folding of short peptides (7 to 10 residues) achieved a median RMSD of 2.3 Å and recovered 78% of native contacts. This performance is close to classical Rosetta coarse-grained methods, which achieve 82% contact recovery at 2.1 Å RMSD. The main advantage of quantum-enhanced pipelines is their ability to improve ensemble diversity, which increased by 34% compared to classical sampling alone. This diversity is important for epitope analysis since immune recognition often relies on conformations that static models do not capture well. Furthermore, hybrid pipelines showed a 21% reduction in MD refinement costs, saving about 100 GPU hours per target. This supports their effectiveness in computational vaccine design. However, scalability remains a significant challenge. Folding domains larger than 20 residues requires more than 1,000 qubits and millions of two-qubit gates, which is well beyond current NISQ capabilities (Linn et al., 2024). These findings indicate that

while quantum-enhanced folding cannot yet replace classical methods for large antigens, it offers a useful approach for exploring ensembles and reducing costs in the refinement of smaller fragments relevant to vaccines.

Empirical performance

Quantum peptide folding experiments showed that for benchmark peptides of 7 to 10 residues, the Conditional Value-at-Risk Variational Quantum Eigensolver (CVaR-VQE) achieved a median RMSD of 2.3 Å and recovered 78% of native contacts. This level of accuracy is comparable to Rosetta's coarse-grained methods (Robert et al., 2021). The use of a hybrid pipeline offered measurable advantages. Quantum-enhanced coarse conformational sampling improved ensemble diversity by 34% compared to purely classical sampling approaches. This increase in structural variability led to a 21% drop in molecular dynamics (MD) refinement costs by cutting down redundant conformations and directing computational resources toward unique structural states. In terms of efficiency, quantum runs on IBM Q's Falcon processors took about four minutes per iteration, which is roughly 2,000 CPU-seconds. While this is still significant, the quantum method demonstrated clear benefits by avoiding the exponential scaling seen in classical approaches beyond 15 residues. This highlights its potential for scalable protein modeling workflows.

Statistical summary

Metric	Classical (Rosetta/MD)	Hybrid (Quantum + Classical)
Median RMSD (Å, peptides ≤10 res)	2.1	2.3
Native contact recovery (%)	82%	78%
Ensemble diversity (entropy units)	1.9	2.5
MD refinement cost (GPU hrs/target)	480	380
Computational scaling (50 residues)	Feasible but 200k CPUh	Requires 1200 qubits (not yet feasible)

Fig.1: A statistical table of summary for Quantum peptide folding experiments

Discussion

Empirical findings increasingly show that quantum computing can enhance diversity and reduce costs in protein conformational sampling pipelines. Although current accuracy measures like root mean square deviation (RMSD) and native contact recovery are slightly lower than those achieved with classical methods such as Rosetta or AlphaFold2, quantum-enhanced approaches consistently provide better ensemble diversity (Robert et al., 2021). By broadening the conformational landscape, these methods capture a wider range of structural states. This is especially important for vaccine design, as epitope exposure relies on temporary conformations and glycan shielding dynamics (Sztain et al., 2021; Zimmerman et al., 2021). Greater ensemble diversity also cuts down redundancy in molecular dynamics (MD) refinement, which lowers computational costs while still providing biological insights (Elfving et al., 2023). However, scalability is still a key challenge for quantum folding. Current noisy intermediate-scale quantum (NISQ) hardware has limitations due to the number of qubits, gate depth, and decoherence. Estimates indicate that folding domains larger than 20 residues would need more

than 1,000 logical qubits and much deeper circuits than what today's processors can handle (Linn et al., 2024). Even with error reduction and techniques like the Variational Quantum Eigensolver (VQE), the resource demands are still too high for full-domain folding (Mustafa et al., 2022; Anand et al., 2022). As a result, near-term applications are likely limited to peptide benchmarks, loop modeling, or lattice-based encodings, rather than complete protein structures. Still, improvements in algorithms and advances toward reliable devices hint at a gradual path to useful quantum applications in structural immunology and vaccine design.

CONCLUSION

Empirical evidence indicates that quantum-enhanced protein folding can play a transformative role in next-generation vaccine discovery, particularly in the early design stages. By leveraging hybrid computational pipelines, researchers have observed notable benefits, including a 34% increase in conformational diversity and a 21% reduction in the computational costs of downstream molecular dynamics (MD) simulations. Importantly, these improvements are achieved while maintaining accuracy comparable to classical baselines for small peptides. Such advantages demonstrate the potential of quantum approaches to complement existing structural biology methods. However, scalability remains a significant challenge. Current hardware limitations require more than 1,000 qubits for modeling proteins of approximately 50 residues, making near-term applications restricted to smaller systems such as peptides or antigen loop regions. Consequently, quantum computing should be positioned not as a replacement for classical folding and refinement techniques, but as a complementary tool for ensemble exploration, coarse sampling, and filtering within integrated vaccine design pipelines.

Future research

Looking ahead, future research should prioritize the development of hybrid pipelines that combine AlphaFold predictions with quantum-enhanced sampling to target immunologically relevant regions, particularly flexible loop regions of antigens. Establishing standardized community benchmark datasets for short peptides and loop regions will also be critical for systematically tracking empirical progress across methods. Technical innovation should focus on hardware-efficient encoding strategies, such as block-unary representations, to minimize gate overhead. Incremental scaling toward larger biomolecules must be pursued cautiously, with near-term efforts directed at systems of fewer than 20 residues. Finally, empirical evaluations must expand beyond structural accuracy to include immunological metrics such as epitope accessibility and binding affinity, ensuring that quantum-enhanced folding directly informs vaccine design outcomes.

REFERENCES

Anand, A., Mestre, J., Campos, A., Ostaszewski, M., & Delgado, A. (2022). A resource-efficient ansatz for variational quantum algorithms. *npj Quantum Information, 8*(1), 1–9. https://doi.org/10.1038/s41534-022-00628-0

Broughton, M., Verdon, G., McCourt, T., Martinez, A. J., Yoo, J. H., Isakov, S. V., … Neven, H. (2020). TensorFlow Quantum: A software framework for quantum machine learning. *arXiv preprint arXiv:2003.02989*. https://arxiv.org/abs/2003.02989

del Alamo, D., Sala, D., Mchaourab, H. S., & Meiler, J. (2022). Sampling alternative conformational states of transporters and receptors with AlphaFold2. *eLife, 11,* e75751. https://doi.org/10.7554/eLife.75751

Hénin, J., Lelièvre, T., Shirts, M. R., Valsson, O., & Delemotte, L. (2022). Enhanced sampling methods for molecular dynamics simulations [Article v1.0]. *Living Journal of Computational Molecular Science, 4*(1), 1583. https://doi.org/10.33011/livecoms.4.1.1583

Jumper, J., Evans, R., Pritzel, A., Green, T., Figurnov, M., Ronneberger, O., … Hassabis, D. (2021). Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold. *Nature, 596*(7873), 583–589. https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2

Linn, H., Brundin, I., García-Álvarez, L., & Johansson, G. (2024). Resource analysis of quantum algorithms for coarse-grained protein folding models. *Physical Review Research, 6*(3), 033112. https://doi.org/10.1103/PhysRevResearch.6.033112

Linn, H., Loaiza, I., & Aspuru-Guzik, A. (2024). Resource estimates for quantum simulations of protein folding using block-unary encodings. *Journal of Chemical Theory and Computation, 20*(2), 523–534. https://doi.org/10.1021/acs.jctc.3c00987

Mustafa, H., Morapakula, S. N., Jain, P., & Ganguly, S. (2022). Variational quantum algorithms for chemical simulation and drug discovery. *arXiv preprint arXiv:2211.07854.* https://doi.org/10.48550/arXiv.2211.07854

Nałęcz-Charkiewicz, K., Charkiewicz, K., & Nowak, R. M. (2024). Quantum computing in bioinformatics: A systematic review mapping. *Briefings in Bioinformatics, 25*(5), bbae391. https://doi.org/10.1093/bib/bbae391

Robert, A., Barkoutsos, P. K., Woerner, S., & Tavernelli, I. (2021). Resource-efficient quantum algorithm for protein folding. *npj Quantum Information, 7*(1), 38. https://doi.org/10.1038/s41534-021-00368-4

Sztain, T., Ahn, S.-H., Bogetti, A. T., Casalino, L., Goldsmith, J. A., McCool, R. S., … Amaro, R. E. (2021). A glycan gate controls opening of the SARS-CoV-2 spike protein. *Science, 373*(6557), 1586–1592. https://doi.org/10.1126/science.abf3671

Zimmerman, M. I., Porter, J. R., Ward, M. D., Singh, S., Vithani, N., Meller, A., … Bowman, G. R. (2021). SARS-CoV-2 simulations go exascale to predict dramatic spike opening and cryptic pockets across the proteome. *Nature Chemistry, 13*(7), 651–659. https://doi.org/10.1038/s41557-021-00707-0

GENDER TENGLİGİ VA OLİY TA'LİM TİZİMİ: TOSHKENT UNİVERSİTETLARİ TAJRİBASİ

Alijon Ekber Olimov

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

Xulosa
Mazkur tadqiqot Toshkentdagi yirik universitetlarda gender tengligi masalasini ko'rib chiqadi. Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, qizlar soni o'quvchilarning umumiy tarkibida oshayotgan bo'lsa-da, ular rahbarlik lavozimlarida kamroq uchraydi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida gender siyosatini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, talaba ayollarning ijtimoiy kapitali, tarmoq aloqalari va o'zini-o'zi boshqarish imkoniyatlari ham tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: gender tengligi, oliy ta'lim, Toshkent, ijtimoiy kapital, ayollar

Abstract
This paper examines gender equality issues in major universities of Tashkent. Empirical findings indicate that although the number of female students is steadily increasing, women remain underrepresented in leadership positions. The study suggests the need to strengthen gender policies in higher education institutions. It also explores female students' social capital, networking opportunities, and self-governance capacities within academic environments.

Keywords: gender equality, higher education, Tashkent, social capital, women

ENERGY SECURITY AND REGIONAL COOPERATION DYNAMICS IN THE SOUTH CAUCASUS

CƏNUBİ QAFQAZDA ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ REGİONAL ƏMƏKDAŞLIQ DİNAMİKASI

Elman İbrahimov

Bakı Dövlət Universiteti magistr tələbəsi

Özet:

Bu tədqiqat, Cənubi Qafqaz regionunda enerji təhlükəsizliyi anlayışının regional dövlətlər (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) arasında əməkdaşlıq və rəqabət dinamikasına necə təsir etdiyini araşdırır. Təhlül, enerji tranzit layihələrinin (Bakı-Tbilisi-Ceyhan və ya "Cənub Qaz Dəhlizi") regional münasibətlərdə katalizator və ya maneə rolunu oynadığını müəyyən etməyə çalışır. Realist və liberal beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri çərçivəsində aparılan araşdırma, enerji resurslarının həm güc siyasəti aləti, həm də qarşılıqlı asılılıq yaradan bir amil kimi ikili təbiətini vurgulayır.

Açar Sözlər : Enerji Təhlükəsizliyi, Cənubi Qafqaz, Regional Əməkdaşlıq, Beynəlxalq Münasibətlər Nəzəriyyələri, Tranzit Layihələri

Abstract :

This research examines how the concept of energy security influences the dynamics of cooperation and competition among regional states (Azerbaijan, Georgia, Armenia) in the South Caucasus region. The analysis seeks to determine whether energy transit projects (such as Baku-Tbilisi-Ceyhan or the Southern Gas Corridor) act as catalysts or obstacles in regional relations. Conducted within the frameworks of realist and liberal international relations theories, the study highlights the dual nature of energy resources as both an instrument of power politics and a factor creating mutual interdependence.

Keywords : Energy Security, South Caucasus, Regional Cooperation, International Relations Theories, Transit Projects

RELIGION AND SOCIAL SOLIDARITY: THE CASE OF MOSQUES IN NAMANGAN REGION

DİN VA İJTİMOİY BİRDAMLİK: NAMANGAN VİLOYATİ MASJİDLARİ MİSOLİDA

Begim AYBEKOVNA

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Xulosa

Tadqiqot Namangan viloyatidagi masjidlarning ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashdagi rolini o‘rganadi. Empirik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, masjidlar nafaqat diniy amaliyot markazi, balki ijtimoiy yordam va hamkorlik tarmog‘i sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, diniy institutlarning rasmiy siyosat bilan munosabatlari ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: din, ijtimoiy birdamlik, Namangan, masjid, ijtimoiy yordam

Abstract

This research explores the role of mosques in strengthening social solidarity in Namangan. Field observations demonstrate that mosques serve not only as centers of religious practice but also as networks for social support and cooperation. The study also examines the relationship between religious institutions and state policies in shaping local community life.

Keywords: religion, social solidarity, Namangan, mosque, social support

WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC OPPORTUNITIES: THE CASE OF ANDIJAN REGION

AYOLLAR TADBİRKORLİGİ VA İQTİSODİY İMKONİYATLAR: ANDİJON VİLOYATİ TAJRİBASİ

Obidova Gulnaz RASULOVNA

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti

Xulosa

Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligi iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes va hunarmandchilik orqali ayollar oilaviy byudjetga katta hissa qo‘shmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanishi ularning imkoniyatlarini toraytirmoqda. Tadqiqot genderga asoslangan iqtisodiy siyosatni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, Andijon, kichik biznes, gender siyosati, iqtisodiy rivojlanish

Abstract

Women's entrepreneurship in Andijan is a significant driver of local economic development. Findings show that through small business and handicrafts, women contribute substantially to household income. However, limited access to financial resources restricts their full potential. The study emphasizes the need for stronger gender-sensitive economic policies to empower women entrepreneurs.

Keywords: women's entrepreneurship, Andijan, small business, gender policy, economic development

MIGRATION AND IDENTITY: CULTURAL ADAPTATION STRATEGIES OF AZERBAIJANI YOUTH LIVING IN EUROPE

KÖÇ VƏ KİMLİK: AVROPADA YAŞAYAN AZƏRBAYCANLI GƏNCLƏRİN MƏDƏNİ UYGUNLAŞMA STRATEGİYALARI

Aynura İbrahimova

Bakı Dövlət Universiteti

Özet

Bu makale, Avropa ölkələrində yaşayan Azərbaycanlı gənclərin mədəni uygunlaşma proseslərini və bu proseslərin onların milli-mədəni kimlik anlayışlarına təsirini təhlil edir. Fenomenoloji yanaşma əsasında həyata keçirilən bu keyfiyyət araşdırması, dərin müsahibələr vasitəsilə toplanan məlumatları əhatə edir. Nəticələr göstərir ki, gənclər çoxmədənili mühitdə həm öz mədəni köklərini qoruyan, həm də qəbul edən cəmiyyətlə inteqrasiya olan hibrid kimlik strategiyaları inkişaf etdirirlər. Bu prosesdə ailə, dost dairəsi və transmilli media mühiti həlledici amillər kimi çıxış edir.

Açar Sözlər: Köç, Mədəni Kimlik, Uygunlaşma, Azərbaycanlı Gənclər, Hibridlik

Abstract

This paper analyzes the cultural adaptation processes of Azerbaijani youth living in European countries and the impact of these processes on their ethno-cultural identity perceptions. Based on a phenomenological approach, this qualitative research utilizes data collected through in-depth interviews. The results indicate that youth develop hybrid identity strategies that both preserve their cultural roots and integrate them into the host societies. Family, peer groups, and transnational media environments emerge as crucial factors in this process.

Keywords: Migration, Cultural Identity, Adaptation, Azerbaijani Youth, Hybridity

“ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ МЕНТАЛЬДІЛІК КОНЦЕПТІНІҢ КӨРКЕМДІК БЕЙНЕЛЕНУІ”
“The Artistic Representation of the Concept of Mentality in Contemporary Kazakh Lyrics”

Аманкулова Лайла Абдраимовна
Копбаев Алпысбай
(Алматы қ., Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қазақ лирикасындағы ментальділік концептінің көркемдік бейнелену ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу барысында ментальділік ұғымының ұлттық дүниетаныммен байланысы, ақындық ойлау жүйесіндегі рухани кодтардың тілдік және бейнелік көріністері талданады. Қазақ поэзиясындағы «жер», «жол», «жүрек» секілді концептілердің символдық мазмұны мен олардың мәдени жадтағы орны айқындалады. Автор ментальділік пен көркем бейненің сабақтастығын когнитивтік және поэтикалық тұрғыдан негіздейді. Зерттеу нәтижесінде қазақ лирикасы ұлттық рухтың көркем айнасы ретінде бағаланады.

Кілт сөздер: Ментальділік, концепт, қазақ лирикасы, поэтикалық бейне, ұлттық дүниетаным.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности художественного отражения концепта ментальности в современной казахской лирике. В ходе исследования анализируется связь ментальности с национальным мировоззрением, выявляются языковые и образные формы выражения духовных кодов в поэтическом мышлении. Раскрывается символическое содержание таких концептов, как «земля», «путь», «сердце», и их место в культурной памяти. Автор обосновывает взаимосвязь ментальности и художественного образа с позиций когнитивной и поэтической методологии. В результате делается вывод о казахской лирике как зеркале национального духа.

Ключевые слова: Ментальность, концепт, казахская лирика, поэтический образ, национальное мировоззрение, культурная память, символика.

Annotation

The article explores the artistic representation of the concept of mentality in modern Kazakh lyrics. The study analyzes the relationship between mentality and national worldview, revealing linguistic and figurative expressions of spiritual codes within poetic thinking. The symbolic meanings of key concepts such as “land,” “path,” and “heart,” and their role in cultural memory, are discussed in detail. The author substantiates the interrelation between mentality and poetic imagery from cognitive and aesthetic perspectives. As a result, modern Kazakh poetry is interpreted as a mirror of the national spirit and a reflection of collective cultural identity.

Keywords: Mentality, concept, Kazakh lyrics, poetic image, national worldview.

Негізгі мәтін: Қазіргі қазақ әдебиетінің даму үдерісі ұлттық рухани кеңістіктегі өзгерістермен, дүниетанымдық парадигмалардың жаңаруымен және мәдени кодтардың қайта жандануымен тікелей байланысты. Соңғы онжылдықтарда әдебиеттану ғылымында ментальділік феномені жеке зерттеу нысанына айналып, көркем

шығармашылықтағы адамның ішкі әлемін, рухани құрылымын және мәдени жадын сипаттайтын маңызды категория ретінде қарастырыла бастады. Әсіресе, қазақ лирикасы сияқты жанрда бұл ұғымның көркемдік тұрғыдан бейнеленуі – ұлттық ойлау жүйесінің, дүниетанымның және тілдік сананың ерекшелігін ашуға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында қарастырылатын негізгі мәселе – қазіргі қазақ ақындарының поэзиясындағы ментальділік концептінің көркемдік бейнелену сипаты. Бұл мәселе тек әдеби талдаумен шектелмей, мәдениеттану, когнитивтік лингвистика және философия ғылымдарымен тығыз байланыста зерттелуді талап етеді. Себебі, ментальділік — жеке тұлғаның немесе ұлттың дүниені тану, бағалау және қабылдау тәсілін бейнелейтін көпқабатты ұғым. Қазақ поэзиясында ол ұлттық сана мен тарихи жадтың көркем формасы ретінде көрініс табады.

Мақаланың өзектілігі — қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық болмысты сақтау мен жаңғыртудың маңызды тетігі ретінде әдебиеттегі ментальді бейнелерді тануда жатыр. Лирикалық поэзияда адам мен қоғамның, рух пен табиғаттың, дәстүр мен заманауилықтың арасындағы үндестік ментальділік концепт арқылы көркем бейне түрінде өрнектеледі. Бұл бағыттағы зерттеулер қазақ әдебиетінде сана эволюциясын, мәдени кодтардың көркем репрезентациясын түсіндіруде маңызды рөл атқарады.

Зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақ лирикасындағы ментальділік концептінің көркемдік бейнелену ерекшеліктерін анықтау және олардың ұлттық дүниетанаммен өзара байланысын ашу. Осы мақсатқа сәйкес төмендегідей міндеттер айқындалды:

1. Ментальділік ұғымының теориялық-танымдық негіздерін талдау;
2. Қазақ поэзиясындағы негізгі ментальді концептілер жүйесін анықтау;
3. Көркем бейнелеу құралдары арқылы ментальді мазмұнды ашу тәсілдерін зерделеу;
4. Заманауи ақындардың шығармалары негізінде ұлттық сана мен көркем ойдың сабақтастығын дәлелдеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – қазақ лирикасында ментальділік құбылысының поэтикалық бейнелеу тәсілдері алғаш рет кешенді түрде қарастырылып, оның көркем жүйе ретіндегі қызметі анықталады. Сонымен қатар, ментальділік концептілер (жер, жол, жүрек, тағдыр, ана, еркіндік) когнитивтік және семантикалық тұрғыдан талданып, олардың ұлттық рухани кеңістіктегі орны айқындалады.

Қазіргі қазақ лирикасындағы ментальділік концепті – ұлттық мәдениеттің, дүниетанымның және рухани кодтардың бейнелік көрінісін айқындайтын күрделі құбылыс. XXI ғасыр әдебиетінің басты ерекшелігі – ұлттық ойлау жүйесін жаһандану үдерісінде сақтап қалуға ұмтылу және дәстүр мен қазіргі заман арасындағы эстетикалық үйлесімді табу. Қазақ поэзиясы осы тұрғыдан алғанда ұлттың рухани тәжірибесін, адам мен қоғамның, табиғат пен сана арасындағы байланыстарды бейнелеудің ең терең формасына айналды. Ментальділік көркем мәтінде тек философиялық ұғым емес, ол ұлттық өзіндік сананың бейнесін танытатын мәдени-поэтикалық феномен ретінде көрінеді. Әдебиеттанушы Ю.М. Лотман ментальділік пен мәдени кодтар арасындағы байланыс туралы айта отырып, «мәтін – халықтың ұжымдық жадын тасымалдаушы құрылым» екенін атап өтеді. Бұл ой қазақ лирикасындағы рухани символдардың түп мағынасын ашуға мүмкіндік береді [1].

Қазақ поэзиясында ментальді кеңістік көбіне табиғат, адам және тағдыр ұғымдары арқылы беріледі. Мұқағали Мақатаевтың шығармаларында туған жер, ана, махаббат пен уақыт категориялары халықтың тарихи жадымен, ұлттық мінезімен тығыз байланыста. Ақынның «Жер-Ана» бейнесі – табиғи кеңістіктің ғана емес, бүкіл ұлттың

рухани тұрақтылығының көркем моделі. Бұл образда табиғат пен адам біртұтас тіршілік иесі ретінде сипатталып, қазақ дүниетанымындағы тұтастық қағидасы көрініс табады. Осыған ұқсас Төлеген Айбергенов поэзиясында «жол» концепті ерекше мәнге ие. Ол жолды физикалық бағыт емес, адамның ішкі рухани қозғалысының символы ретінде көрсетеді. Ақынның: *«Мен өмірге ғашықпын, жолға ғашықпын»* деген жолдарында өмірдің мәні ізденіс пен алға ұмтылыс арқылы бейнеленеді. Ал қазіргі ақындар – Гүлнар Салықбай мен Ақберен Елгезек шығармаларында ментальділік ұғымы адам жанының ішкі күйзелісі мен рухани тазаруы арқылы көркемдік сипат алады. Олар жеке тұлғаның сезімін ұлттық мәдени кодтармен байланыстыра отырып, жаңа поэтикалық формаларға енгізеді.

Қазақ поэзиясындағы ментальді бейнелердің тұрақты көріністерін жүйелеу үшін зерттеу барысында келесі құрылым ұсынылады [2].

Кесте 1 – Қазақ лирикасындағы ментальді концептілер мен олардың көркемдік қызметі

№	Концепт	Мағыналық мазмұны	Көркем тәсіл	Ақын мысалы
1	Жер-ел	Ұлттық тамыр, рухани тұрақтылық	Символ, метафора, параллелизм	Мұқағали Мақатаев
2	Жол	Тағдыр, өмірлік ізденіс, еркіндік	Метафора, аллегория, ырғақтық құрылым	Төлеген Айбергенов
3	Жүрек	Сезім, ар-ождан, рухтың түйіні	Символика, эмоционалдық үн	Гүлнар Салықбай
4	Ана	Қамқорлық, өмір бастауы, ұлт ұйытқысы	Аллегория, теңеу, архетип	Ақберен Елгезек

Түсіндірме: Кесте қазіргі қазақ лирикасында жиі ұшырасатын негізгі ментальді концептілерді және олардың көркем бейнелеу тәсілдерін көрсетеді. Бұл ұғымдар ұлттық жадтың сақталуына ықпал ететін көркем кодтар жүйесін қалыптастырады.

Ментальді бейнелерді талдауда когнитивтік және поэтикалық әдістердің бірлігі маңызды. Когнитивтік тұрғыдан алғанда, концепт – ақын санасындағы ұлттық тәжірибені жинақтайтын когнитивтік құрылым. Ол тіл арқылы көрініс тауып, мәдени жадпен сабақтасады. Поэтикалық талдау тұрғысынан ментальділік – бейнелі ойлаудың эстетикалық көрінісі, яғни ақынның дүниені қабылдау ерекшелігі. Осы екі бағыттың тоғысуы поэзияны мәдениеттанулық феномен ретінде түсінуге мүмкіндік береді. Мәселен, Л.С. Выготскийдің «өнер – адамның эмоциялық тәжірибесін қайта ұйымдастыру үдерісі» деген пікірі ментальді бейнелердің мәнін терең ашады. Ақын өз өлеңінде белгілі бір эмоциялық күйді ұлттық санамен байланыстыра отырып, оқырманға жаңа психологиялық әсер тудырады.

Қазіргі қазақ лирикасындағы өзекті мәселе – дәстүрлі ұлттық архетиптерді заманауи контексте сақтау мен жаңғырту. Кейбір жас ақындар поэзияда батыстық модернизм элементтерін қолдана отырып, ұлттық поэтикалық негізден алыстап кетеді. Бұл жағдай ментальді кодтардың әлсіреу қаупін тудырады. Сондықтан басты ғылыми-практикалық міндет – дәстүр мен инновацияның үйлесімін табу, ментальді мазмұнды қазіргі замандағы рухани сұранысқа сай жеткізу. Ұлттық поэзия өз табиғатында жаһандануға қарсы емес, керісінше ол әлемдік мәдени кеңістікке өзіндік үн қоса алатын дара рухани жүйе болып табылады [3].

Мәселенің шешімі – ментальді концептілерді қазіргі поэтикалық тілді дамыту арқылы жаңа мағынада интерпретациялау. Бұл үшін ұлттық архетиптерді сақтай отырып, олардың семантикалық өрісін кеңейту қажет. Сонымен қатар, әдебиеттану ғылымында ментальділік ұғымын пәнаралық деңгейде зерттеу, яғни тіл, мәдениет және философия байланысында қарастыру өзекті бағыт болып отыр. Бұл тәсіл поэзиядағы рухани бейнелердің терең мазмұнын түсінуге мүмкіндік береді.

Автор ретінде менің жеке тұжырымдамам: қазақ лирикасындағы ментальділік – ұлттың рухани тұрақтылығын сақтайтын көркем тетік. Ол тек өткеннің мұрасы емес, қазіргі заманның рухани өзегіне айналып отыр. Әрбір ақын өз шығармасында ментальді кодтарды қайта жаңғырта отырып, ұлттық жад пен қазіргі сана арасындағы көпір жасайды. Мұндай көркемдік синтез – мәдени тәуелсіздіктің және ұлттық ойлаудың сақталуының кепілі. Ментальділік категориясын дамыта отырып, қазақ лирикасы өз болмысын әлем әдебиеті аясында таныта алады.

Қазақ лирикасындағы ментальділік концепті – ұлттық рухани болмыстың көркем бейнесін танытатын маңызды категория. Ол ақындық дүниетаным арқылы халықтың мәдени жадын, тарихи тәжірибесін және дүниені тану тәсілін бейнелейді. Зерттеу нәтижесінде ментальділік ұғымының поэтикалық тілде жүзеге асуы көркем жүйенің негізін құрайтыны анықталды. Қазіргі қазақ ақындары ментальді кодтарды жаңғырта отырып, ұлттық болмысты заманауи формада қайта пайымдайды. Демек, ментальділік – әдебиеттегі рухани сабақтастықты сақтайтын көркем-идеялық діңгек [4].

Қазақ лирикасындағы ментальділік концепті қазіргі әдебиеттанудың өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Себебі ол ұлттық рухани болмыстың, дүниетанымдық ерекшеліктің және мәдени кодтардың көркем тіл арқылы бейнелену тетігін ашады. Поэзиядағы ментальді мазмұн тек жеке авторлық сезімнің көрінісі емес, сонымен бірге халықтың тарихи тәжірибесі мен мәдени жадын сақтаушы рухани форма болып табылады. Зерттеу барысында анықталғандай, ментальділік категориясы қазіргі қазақ лирикасында ұлттық дүниетаным мен поэтикалық сана арақатынасын танудың теориялық кілті ретінде қызмет атқарады.

Ментальділік поэзияда үш деңгейде көрініс табады: біріншіден, семантикалық – концепт мағынасының мазмұндық өзегі; екіншіден, когнитивтік – ақынның ұлттық ойлау жүйесі мен мәдени тәжірибесі арқылы көрінетін ішкі сана өрісі; үшіншіден, эстетикалық – көркем тіл мен бейнелеу құралдары арқылы жүзеге асатын поэтикалық форма. Осы деңгейлердің өзара байланысы поэзиядағы ментальді жүйенің тұтастығын қамтамасыз етеді. Мұқағали Мақатаевтың «Жер-Ана» символы, Төлеген Айбергеновтың «жол» концепті, Гүлнар Салықбай мен Ақберен Елгезектің «жүрек» образы сияқты бейнелер ұлттық рухани кодтың жаңа дәуірдегі интерпретациясы ретінде айқындалды. Бұл бейнелер халықтың дүниетанымдық архетиптерін заманауи формада қайта жаңғыртып, ұлттық поэзияның мәдени жадын сақтап келеді [5].

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қазіргі қазақ ақындары ментальді мазмұнды жеткізуде дәстүр мен жаңашылдықты үйлестіруге ұмтылады. Бір жағынан, олар фольклорлық-мифологиялық бейнелер мен архетиптерді сақтай отырып, ұлттық болмысты танытады; екінші жағынан, заманауи поэтикалық форма, метафоралар мен символиканы қолдану арқылы жаңа эстетикалық бағыт қалыптастырады. Бұл үрдіс қазақ лирикасының әлемдік поэтикалық кеңістікпен сабақтасып, өз орнын табуына мүмкіндік береді.

Авторлық тұрғыдан алғанда, ментальділік концепті қазіргі қазақ лирикасында ұлттық сана мен рухани сабақтастықты бейнелеудің ең пәрменді тәсілі болып отыр. Ол тек әдеби-көркем феномен емес, қоғамның рухани деңгейін, мәдени ойлау қабілетін

айқындайтын көрсеткіш. Демек, поэзиядағы ментальді бейнелер – ұлттың рухани дамуын, мәдени тұрақтылығын және болашаққа бағытталған идеялық бірегейлігін айқындайтын көркем-философиялық негіз. Сондықтан ментальділік ұғымын кешенді түрде зерттеу – қазіргі әдебиеттану ғылымының басты міндеттерінің бірі болып қала береді [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бердібаев Р. Қазақ поэзиясы және дәуір шындығы. – Алматы: Ғылым, 1987. – 245 б.
2. Бегманова Б.С. Қазақ әдебиетінің концептуалды әлемі. – Шымкент: ОҚМПУ баспасы, 2021. – 198 б.
3. Сейітханова Л. Ментальді кеңістік және тілдік бейне. – Астана: Л.Н. Гумилев ЕҰУ, 2020. – 156 б.
4. Қыраубаева А. Қазақ әдебиетінің рухани бастаулары. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 210 б.
5. Жұбанов Ә. Көркем мәтіндегі ментальділік сипаты. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 184 б.
6. Мырзахметұлы М. Қазақ дүниетанымы және әдебиет. – Алматы: Білім, 2015. – 232 б.

20.10.2025

ISBN: 978-625-92555-6-9

ASES PUBLICATIONS – 2025©